

Hotel J.W. Hofhuis

Kroniek van Zuidoost-Drenthe
&
Niedergrafschaft Bentheim

„Hôtel Hofhuis,” Erika (Drente.)
Uitg. E. Meijer, fotograaf. Groningen-Assen.

Ter Verpozing

ISBN: 978-90-834879-0-8
nur: 300

Ter Verpoozing, Peize

www.nedersaksisch.org en academia.edu
Tussen boek en pdf kunnen details verschillen.

Omslag: kaart Drenthe/Graafschap Bentheim 1900.
Contact: gerardstout@kpnmail.nl

Print: Biblion, Zoetermeer
uwboekingodehanden.nl
Eerste druk: december 2024
Oplage 10 exemplaren

Hotel J.W. Hofhuis

Kroniek van Zuidoost-Drenthe
&
Niedergrafschaft Bentheim

Gerard Stout

Ter Verpoozing

Cicerone

Dit boek is een eclectisch werk gebaseerd op het verdwenen Hotel Hofhuis in het gehucht Erica in Zuidoost-Drenthe (Nederland). De langjarige eigenaar was Johan Wilhelm Hofhuis, die zijn voorouderlijke wortels had in Neuenhaus in het graafschap Bentheim in het koninkrijk Hannover. Veel leden van zijn familie emigreerden naar Nederland, te beginnen in Amsterdam. J.W. Hofhuis groef turf, had boerderijen en kocht het hotel in Erica. Het waren moeilijke tijden met kindersterfte en andere ongemakken.

U vindt hier een mengeling van feiten en fictie. Ik heb feiten gebruikt om een fictieve gemeenschap te reconstrueren die me doet denken aan mijn jeugd in Erica. Het verdwenen Hotel Hofhuis had zijn ingang in de achtertuin van mijn geboortehuis (1950). Mijn beschrijvingen zijn gebaseerd op krantenartikelen uit de regionale pers, gecombineerd met verhalen uit mijn jeugd. Meer dan eens leidde mijn liefde voor fictie me naar verhalen van binnenuit.

De verhalen kennen hier en daar expliciete en naar het leven getekende beschrijvingen om laaggeletterde lezer te doen besluiten andere bezigheden, of andere boeken, te zoeken; of mij op te zoeken voor een goed gesprek. Wie echter voorbij de ironie, humor, liefde en voorbij vermeende provocaties kan kijken, wie dus vooral tussen de regels kan lezen, stelt zichzelf wellicht vragen als: *Wat zijn mijn ervaringen, overtuigingen, vooroordelen op dit terrein van de condition humaine? Hoe zijn mijn beleefde en onbeleefde omgangsvormen? Hoe zou ik mijn relaties tot naasten definiëren? Welke ontwikkelingen heb ik in mijn leven gekend? Op welke missers kijk ik na 20 jaar met plezier terug? Ben ik tot mijn recht gekomen in dit ondermaanse? Heb ik enige sturing aan mijn leven gegeven of ben ik het resultaat van vrouwe Fortuna?* De lezer met enige Bildung herkent in deze vragen wellicht een religieuze achtergrond van de auteur.

Nee, ik provoceer niet. Ik neem het leven en anderen om me heen eernschtig. Humor in omgangsvormen is niet aan me besteed. Beter nog: humor in omgangsvormen ervaar ik snel als vernedering en minachting. Ik maak me klein als ik in dergelijke situaties beland. Ik maak me onzichtbaar. In Hotel Hofhuis neem ik iedereen serieus, kijk maar, alles in het eeuwige licht dat me verlicht. *Maborosi no hikari*. Ik groet het Licht in U.

Fremdenführer

Dieses Buch ist ein vielseitiges Werk über das nicht mehr existierende Hotel Hofhuis im Weiler Erica in Südost-Drenthe (Niederlande). Sein langjähriger Besitzer war Johan Wilhelm Hofhuis, dessen Vorfahren aus Neuenhaus in der Grafschaft Bentheim im Königreich Hannover stammten. Viele Mitglieder seiner Familie waren in die Niederlande ausgewandert, zunächst nach Amsterdam. J.W. Hofhuis arbeitete in der Torfindustrie, besaß Bauernhöfe und kaufte das Hotel in Erica. Es waren harte Zeiten, in denen Kinder starben und andere Unannehmlichkeiten auftraten.

Sie finden hier eine Mischung aus Fakten und Fiktion. Ich habe Fakten verwendet, um eine fiktive Gemeinschaft zu rekonstruieren, die mich an meine Jugend in Erica erinnert. Das nicht mehr existierende Hotel Hofhuis hatte seinen Eingang im Hinterhof meines Geburtshauses (1950). Meine Beschreibungen basieren auf Zeitungsartikeln aus der regionalen Presse, kombiniert mit Erzählungen aus meiner Kindheit. Mehr als einmal hat mich meine Liebe zur Fiktion zu Geschichten aus meinem Inneren geführt.

Die Geschichten sind hier und da so explizit und lebensnah geschildert, dass sich Leser mit geringer Lesekompetenz andere Beschäftigungen oder andere Bücher suchen oder mich für ein gutes Gespräch aufsuchen. Wer aber über Ironie, Humor, Liebe und vermeintliche Provokationen hinwegsehen kann, wer also vor allem zwischen den Zeilen lesen kann, der kann sich Fragen stellen wie: *Was sind meine Erfahrungen, Überzeugungen, Vorurteile in diesem Bereich des Menschseins? Was sind meine höflichen und unhöflichen Umgangsformen? Wie definiere ich meine Beziehungen zu geliebten Menschen? Welche Entwicklungen habe ich in meinem Leben gemacht? Auf welche Fehlritte blicke ich nach 20 Jahren zurück? Habe ich mich selbst in dieser Unterwelt gefunden? Habe ich meinem Leben eine Richtung gegeben oder bin ich ein Produkt von Frau Fortuna?* Der gebildete Leser mag in diesen Fragen einen religiösen Hintergrund des Autors erkennen.

Nein, ich provoziere nicht. Ich respektiere das Leben und die Menschen um mich herum. Humor in Manier ist für mich vergeudet. Besser noch: Humor in Manieren empfinde ich schnell als Demütigung und Verachtung. Ich mache mich klein, wenn ich in solche Situationen gerate. Ich mache mich unsichtbar. Im Hotel Hofhuis nehme ich jeden ernst, sehen Sie, alles im ewigen Licht, das mich erleuchtet. *Maborosi no hikari*. Ich grüße das Licht in dir.

Cicérone

Ce livre est un ouvrage éclectique basé sur l'hôtel Hofhuis, disparu, situé dans le hameau d'Erica, dans le sud-est de la Drenthe (Pays-Bas). Son propriétaire de longue date était Johan Wilhelm Hofhuis, dont les racines ancestrales se trouvaient à Neuenhaus, dans le comté de Bentheim, dans le royaume de Hanovre. De nombreux membres de sa famille ont émigré aux Pays-Bas, en commençant par Amsterdam. J.W. Hofhuis travaillait la tourbe, possédait des fermes et a acheté l'hôtel à Erica. Les temps étaient durs, avec des décès d'enfants et d'autres événements notables.

Vous trouverez un mélange de faits et de fiction. J'ai utilisé des faits pour reconstruire une communauté fictive qui me rappelle ma jeunesse à Erica. L'hôtel Hofhuis, qui a aujourd'hui disparu, avait son entrée dans l'arrière-cour de ma maison natale (1950). Mes descriptions sont basées sur des articles de journaux de la presse régionale, combinés à des histoires de mon enfance. Plus d'une fois, mon amour de la fiction m'a conduit à des histoires de l'intérieur.

Les histoires, ici et là, ont des descriptions explicites et vivantes qui décident les lecteurs peu alphabétisés à se tourner vers d'autres activités ou d'autres livres, ou à me chercher pour une bonne conversation. Cependant, ceux qui peuvent voir au-delà de l'ironie, de l'humour, de l'amour et des prétendues provocations, ceux qui peuvent donc lire principalement entre les lignes, peuvent se poser des questions telles que : « *Quelles sont mes expériences, mes croyances, mes préjugés dans ce domaine ? Quelles sont mes manières polies et impolies ? Quelles sont mes manières polies et impolies ? Comment définirais-je mes relations avec mes proches ? Quels développements ai-je connus dans ma vie ? Quels sont les manques que je revois avec plaisir 20 ans plus tard ? Ai-je trouvé ma place dans ce monde souterrain ? Ai-je donné une direction à ma vie ou suis-je le résultat de Lady Fortuna ?* Le lecteur doté d'un certain bagage peut reconnaître dans ces questions un arrière-plan religieux de l'auteur.

Non, je ne provoque pas. Je prends la vie et les autres autour de moi avec honneur. L'humour dans les manières m'est inutile. Mieux encore, je perçois rapidement l'humour comme une humiliation et un mépris. Je me fais tout petit lorsque je me trouve dans de telles situations. Je me rends invisible. À l'hôtel Hofhuis, je prends tout le monde au sérieux, voyez-vous, tout cela dans la lumière éternelle qui m'illumine. *Maborosi no hikari*. Je salue la lumière qui est en vous.

Tour guide

This book is an eclectic work based on the vanished Hotel Hofhuis in the hamlet of Erica in Southeast-Drenthe (The Netherlands). The long-time owner was Johan Wilhelm Hofhuis, who had his ancestral roots in Neuenhaus in the county of Bentheim in the Kingdom of Hanover. Many members of his family emigrated to the Netherlands, starting in Amsterdam. J.W. Hofhuis worked peat, had farms and bought the hotel in Erica. Times were hard with infant deaths and other notable inconveniences.

You'll find a mixture of fact and fiction. I have used facts to reconstruct a fictional community that reminds me of my youth in Erica. The vanished Hotel Hofhuis had its entrance in the backyard of my birthplace (1950). My descriptions are based on newspaper articles from the regional press, combined with stories from my childhood. More than once my love of fiction led me to stories from the inside.

The stories here and there are explicit and vivid enough to make the less literate reader decide to find other pursuits or other books; or to seek me out for a good chat. However, those who can see beyond the irony, humour, love and perceived provocation, those who can read between the lines, may ask themselves questions such as *What are my experiences, beliefs, prejudices in this area of the human condition? What are my polite and rude manners? How would I define my relationships with my loved ones? What developments have I experienced in my life? What do I look back on with pleasure after 20 years? Have I come into my own in this underworld? Have I given my life any direction or am I the result of Lady Fortuna?* The more educated reader may detect a religious background in these questions.

No, I do not provoke. I take life and those around me with honour. Humour in manners is wasted on me. Better still, I quickly experience humour in manners as humiliation and contempt. I make myself small when I find myself in such situations. I make myself invisible. At Hotel Hofhuis I take everyone seriously, you see, all in the eternal light that illuminates me. *Maborosi no hikari*. I greet the light in you.

Genealogie Hofhuis

GEORGIUS HOFFHAUS (1691-1783) X ANNA GANGELHOF (1705-1774)

JOANNES WILHELMUS /HOFHUIS / HOFFHUES HOFFHAUS (1743-1771) X

Engelina Aleida Kramer (ca. 1745-1777)

JOANNES WILHELMUS HOFHUIS (* 1771 Emlichheim Gedoopt 8 september 1771 † 6 april 1819 Neuenhaus)
(48) Bakker X (1e huwelijk, Neuenhaus)

Euphemia Joanna Hermanna Ruscheblat. (* 3/2/1774 - † 20/01/1806, Neunhaus)

1. Angelina (Engelina) Aleida Hofhuis 1797-1872 X (Albertus Johannes Griepink ???)

Johannes Henricus Josephus Hofhuis (1831-1914) (buitenechtelijk?), deurwaarder bij belastingen

Amsterdam (29) X (29/8/1860) **Johanna Cornelia Kort** (29) Haarlem

Petrus Johannes Maria (* Haarlem 12/12/1875)

Johannes Petrus Josephus (* Haarlem 21/11/1876)

meer kinderen

2. Joannes Henricus Hoffhus 1800-< 1807 (jong gestorven)

3. Joannes Henricus Hoffhus 1802-1845

4. Wilhelmus Hoffhus 1804-????

5. Antonius Wilhelmus Hoffhues schoenmaker (35) ± (1805-1850) X (11/1/1849, Den Helder)

(weduwe) Elisabeth Blo(c)k (45) winkelierster

(op de akte staat Bernardina Sanders als moeder van Antonius vermeld) Spoedig na huwelijk overleden.

JOANNES WILHELMUS HOFHUIS X (2e huwelijk op 28 mei 1806 te Neuenhaus, Duitsland)

BERNARDINA SANDERS (* 10/9/1779 in Neuenhaus. Broodbakster. † 18/2/1862 Neuenhaus (82).

1. Joanna Hermanna Hoffhus 1807-????

2. Johannes (Joannes) Hofhuis (± 1807- † 27/6/1901) X Jozephina Joanna Wessels († 11/10/1881)

Albertus Johannes

3. Hermanus Johannes Hendricus Hoffhues (1809-1847) X Gezina Aleida Gangelhof)

4. Johannes Hermannus (1810-1889) X Johanna Frederika Harxen/Harksen)

5. Albertus Hofhuis banketbakker (* Nieuwersluis, 10/2/1812- † Cleve, 16/11/1895) X (16/7/1840, Adam)

Bernardina Hendrika Grijpink (22) later

X (8/9/1859) Josephina Johanna Nagel (37) * 1823 uit Rees (Pruisen)

Gesina Engelina Aleida (* Adam) (van Grijpink) (21) X (Adam 13 /8/1868)

Ludwig Kern (23) (* 1845? Adam)

Susanna Maria Kern (* Adam -) (26 bij huwelijk) X (11/9/1901 Adam)

Johannes Theodorus Hendricus Petrus Sjoukes (* Adam) (bruidegom 25 jr oud)

(Vader bruidegom Ludwig Kern, moeder Sibilla Egbers

Berndina Gesina Hendrika († Grave, 22/11/1943 (80) (van Nagel)

6. ANTON WILHELM /HOFFHUIS HOFFHUS (* Neuenhaus 1/9/1815 - † 5/3/1887 Erica).

X Anna Margaretha Otten (* Adam 26/1/1826 (doorgehaald 1829) - † 27/10/1903 Adam)

Winkelier, opent op 2/5/1846 een winkel in kousen, manufacturen en zeemansuitrustingen aan de Nieuwendijk 157 (later no 52) te Amsterdam. Rond de eeuwwisseling is de zaak onder leiding van zijn zoons uitgegroeid tot een van de grootste modehuizen van Amsterdam met een groot magazijn op de hoek van de Dam nr 6. Diverse woonadressen Nieuwendijk en Keizersgracht.

1. Berna(r)dina (* Neuenhaus 1847 - † 3/10/1883 Wageningen X (Adam 12/8/1875)
Hermann Heinrich Walbers (* Ankum, Pruisen 11/9/1832 - † ca. 10/3/1888)
Herman Heinrich (Wageningen 14/2/1880)
Anna Maria Catharina (Wageningen 15/12/1882 - † 6/7/1883) (6 maanden oud)

2 Anna Gesina (* Neuenhaus 31/10/1849 - † 19/9/1891 Erica) X (Emmen 22/2/1879)
Bernardus Hendrikus Brinker (* Amt Hardenberg 28/4/1851 - † 19/9/1909 Erica)
Zoon van (Gerhard) Berend Brinker en Anna Maria Kleine Staarman; beroep: zonder.
Gehuwd geweest (2e) met: **Katharina Hermine Savenije** († 10/3/1908 te Emmen);

Kinderen van Anna Gesina Hofhuis & Bernardus Hendrikus Brinker
(9 kinderen, moeder kort na 9e kind overleden)

I. Anna Maria Catharina Brinker, * te Erica (Emmen) op 10-11-1879. † 29 sept 1959 te Emmen. (79) geen partner vermeld.

II. Antonius Hermanus Josephus Brinker, * te Erica (Emmen) op 28-01-1881. Bakker, †. 20 okt 1930 Nijverdal (49 jr oud), X **Maria van der Vegt**. Gehuwd op 22 mei 1913, Nijverdal (32 jaar oud, bakker) Maria (22 jaar oud)

Johannes Hendrikus Brinker (28) X **Aleida Maria Wittendorp** (29) op 1 aug 1945
Johannes Antonius Brinker (28) X **Johanna Maria Wittendorp** (22) op 14 februari 1947

III. Anna Maria Elisabeth Brinker, * Erica (Emmen) op 01/07/1882. Enkel geboorte gemeld.

IV. Anna Maria Margaretha Brinker, * Erica (Emmen) op 19/07/1883, † 8/4/1924 te Emmen (40 jr.)
X op 7 september 1905 te Emmen
Stepahn Heinrich Esders. bakker.
Staat ook in Gendringen in BS. Stepan Heinrich Esders †. 20/2/1968 te Drachten (89 jr. oud)
Stephan (Diverse spelling Stephan)

Hun kinderen

Stephan Heinrich Joseph Esders * 18/3/1906 Emmen
Huwelijk 15/4/1933 te Borger met Anna Thalens (21 jr)
† 27/8/1933 te Gasselte **Anna Maria Margaretha Esders** (10 jaar oud) **Moeder Anna Thalens**
Echtscheiding Assen 16/2/1947

Gezina Catharina Esders *4/5/1907 Emmen.
Huwelijk 29/4/1930 gehuwd (22) met **Hendrik de Groot** (22) Emmen.

Bernhard Jozef Esders * 31/3/1909 Emmen † 25 aug 1911 te Emmen (2 jaar oud)

Bernhard Esders * 10/9/1911 te Emmen † 6 /2/1961 te Emmen (49 jr. oud. Bakker)
X op 22 aug 1939 te Emmen
Maria Antonetta Susanna Bakker (19).

Maria Esders * 10/10/1913 Emmen.
X 16/11/1937 te Emmen
Johannes Arnoldus Hermanus Heine (26)

Anna Maria Margaretha Esders * 23/6/1920 te Emmen
Gehuwd te Emmen Anna Thecla Esders (24 jr.) op 11/11/1944 met Adolf Albers (35)
(enige melding). Dus geboren 1920. Misschien dezelfde als Anna Maria Margaretha.

V. Anna Maria Martina Brinker, * Erica (Emmen) op 05-07-1885. †10 april 1957 (71) X (6/7/1926 Emmen)
Johannes Rudolphus Roosken. * 6/7/1926 te Emmen. Kinderloos? Roosken † 22/8/1962 te Emmen.

VI. Margaretha Bernadina Brinker, * Erica (Emmen) 13-01-1887. † 19-03-1887 te Erica (Emmen); oud: 2 mnd.

VII Johannes Bernardus Hendricus Brinker, * Erica (Emmen) 15-04-1888. Alleen geboorte gemeld

VIII. Johannes Hermanus Brinker, * Erica (Emmen) 30-07-1889. In 1922 in Voorburg.

IX. Margaretha Maria Jozefina Brinker, * Erica (Emmen) 06-09-1891 † 28/3/1960 te Emmen, begraven in
Zwartemeer (68 jr.) X 22 sept 1925 te Emmen met
Jakob Santing † 12/2/1949 te Emmen. Kinderloos?

HOTEL J.W. HOFHUIS

3. JOHAN WILHELM HOFHUIS (hotelier) * 3/8/1851 Neuenhaus (D) † 27 maart 1919 in
Egmond aan Zee X 17 augustus 1882. Hij was 31 jaar. Beroep banketbakker.
Theresia Susanna Helena Kern 8/2/1847, Adam. † 10/4/1934 Egmond aan Zee (Alkmaar) (87 jaar)
Vader van de bruid: Ludwig Kern. Moeder van de bruid Sibilla Egbers (- † 17/4/1886)

KINDEREN VAN JOHAN WILHELM HOFHUIS EN THERESIA SUSANNA HELENA KERN

I. Sybilla (Sijbilla) Maria Antonia Theresia (*15/10/1884 Adam)

Geen nadere info. Wel meeverhuisd naar Erica op 28/7/1892

II. Margaretha Anna Maria (* 19/11/1885, Adam)

(Gehuwd (23 jaar oud) 3 juni 1909 te Egmond aan Zee met Jacob Gulian Spengler (25 jr)
in 1913 naar Den Haag. Civ ingenieur via Apeldoorn (1919) op 5/7/1920 naar Batavia.

III. Maria Antonia Theresia (17/12/1886, Adam) X (8/5/1917 te Wijk aan Zee en Duin) (30 jr.)

Petrus Mulder (34 jr. directeur rubberfabriek) † P. Mulder op 26 oktober 1956 te Haarlem
Veel notarisakten (Kapitaal) Pension De Unie in Egmond aan Zee

IV. Pierre Joseph Henri, * 25/2/1888, Adam. Keizersgracht 84. X (11/11/1929 (41 jr. slager) te Egmond aan Zee

Maria van Duin 23/5/1891 Egmond aan Zee (38 jr bij huwelijk.)

Vader van de bruid Koenraad van Duin. Moeder van de bruid Emerentiana Peetoom († 24/01/1919
Egmond)

(Pierre en familie heeft ook vanuit Erica in Vlissingen (1910), Rotterdam (1911), Egmond aan Zee (1921),
Amersfoort (1921), Schijndel (1931), Utrecht (1936/1937) gewoond.)

Theresia Susanna Helena (* 23/4/1931 in Schijndel)

V. Ludwig Anton Josef Ludewinuso Hofhuis, (* 14/4/1890 Amsterdam) wonende Keizersgracht 84.

Eenmalige vermelding. Ieder woonde vanaf aug 89 op dit adres.

In kolom. 17 staat: 14 juni 1890 (wellicht overleden) De vader van moeder Theresia heet Ludwig.

Ook kind van oudste (overleden) zus Herman Heinrich Walbers (Walkers) is op 28/7/1892 meeverhuisd naar
Erica. Familie woonde vanaf aug 1889 aan de Keizersgracht.

7. JOHANNES RUDOLPH HOFHUIS 1819-1888 (X NOORDHORN, 23/4/1846) ANNA MARIA CATHARINA VELTMAN (27)

- #Hendrika Johanna Maria Gesina (ca. 1848-1942)
- # Bernardina Johanna (ca. 1850-1881)
- # Johannes Hermanus Hendricus Wilhelmus ca. 1853-??
- # Johannes Antonius Aloysiuss (ca.1855-1917)
- # Louise Gesina Maria Josephine (ca. 1858/1875)
- # Josephina Johanna Maria (1860-1937)
- # **Rudolf Joannes Bernardus** (Amsterdam, * 2/4/1866- † 29/3/1938 A'dam (71)) koopman X
(Amsterdam, 16/1/1890)
Sijbilla Maria Euphemia Kern (23) (* Amsterdam 20/7/1867 - † 1912)
Vader van de bruid Joseph Johannes Kern.
Moeder van de bruid Alida Maria Anna Augustina Schmidt

KINDEREN VAN RUDOLF JOHANNES BERNARDUS HOFHUIS EN SIJBILLA MARIA EUPHEMIA KERN

- ##Maria Catharina Sybilla (* Amsterdam 1867) (21) X (Amsterdam 10/4/1912)
Cornelis de Blij (22) (*Den Bosch) violist. Gescheiden 25/3/1920
- ## Rudolph Joseph Joannes (* 1892 A'dam) (40) X (A'dam 19/10/1932)
Cornelia Theodora Verleun (43) (* A'dam)
- ## Wilhelmina Johanna Alida (1894?) X (6/7/1920 A'dam) (bruid 26, bruidegom 27)
Franciscus Johannes Maria van Angeren
- ## Sijbilla Maria Antonia Alijsia (48) (* 5/4/1895 A'dam - †)X (Ede, 27/10/1943)
Hendrik Jacobs (* Groesbeek) (55)
- ## Joseph Anton Willem (30) (* 20/7/1896 Amsterdam) X (A'dam 8/6/1927)
Elisbeth Adriana Maria Timmermans (28) (* Tilburg)
- ## Josephina Maria Franciska (* Amsterdam 6/5/1899) X (A'dam 1/10/1925)
Gerardus Johannes Josephus Maria Lindner (22)
- ## Louise Maria Elisabeth (* Amsterdam 16/5/1899 - † 8/5/1997 Naarden (97)) X (A'dam 12/5/1927)
Aloysius Hendricus Janus. Zij was toen 27 jaar oud. Twee kinderen (niet openbaar).
- ## Antoinette Maria "Netty" pensionaire (26) (* A'dam 23/4/1902 - 21/1/1950 A'dam (47)) X
(A'dam 24/4/1928) (27) Johann Thomas Valentin Douqué (* A'dam).
(Maria, Niet openbaar, Yvonne, Irene)

- ## dochter (*29/3/1901) (vermeld in Maasbode)

- ## Alphonse (* Amsterdam 6/6/1903) (Delpher.nl)

- ## Franciska Gertruda Maria (* Amsterdam 2/6/1905 - † 18/2/2002 Bentveld, Bloemendaal (96))
X (Zandvoort 1/4/1941) (bruid 35) Maurits (Maus) Gatsonides (1911-1998)(bruidegom 30)
Geb. Gombong, Ned. Indië. Eerder getrouwd (22) (Amsterdam 13/6/1927) met
Hubert Eduard Felix Savelkoul. Gescheiden 31/5/1940.

Genealogie Kern

Ludwig Kern instrumentmaker (23 jr. uit Ettlingen, Baden) X (A'dam 13/6/1839)
(bruid 32 jr. uit Arnhem) Sibilla Egber(t)s (†1886)

Sibilla Bernardina Constantia (A'dam 2/2/1849 - †?) X (23/5/1884)
(bruid 35) Heinrich Anton Hehenkamp (37) uit Neuenhaus
Alphonsus Maria
Conrad
Ludwig

Ludwig Kern (23) (* 1845? A'dam) X (A'dam 13 /8/1868)
Gesina Engelina Aleida Hofhuis (* A'dam) (van Grijpink) (21)
Josephina Gezina Sibilla (* 1870)
Susanna Maria (* 1875 Baarn - † 26/10/1966 Baarn)
Theresia Maria (* 1882) Huwde 54 jaar oud met Jacobus de Wit (71 jaar)

Theresia Susana Helena Kern (* A'dam 8/2/1847 - † 10/4/1934 Egmond aan Zee (87). X
Johann Wilhelm Hofhuis)

Joseph Johannes Kern (* 1855? Amsterdam) (23) instrumentmaker X (Amsterdam 6/6/1878)
Johanna Maria Geertruida Stroetmann (26) (* Hoorn) vader van bruid
Franz Wilhelm Stroetmann koffiehuisouder.
Moeder van de bruid Maria Agnes Spekman
(Joseph Johannes Kern was weduwnaar van Alida Maria Anna Augusta Schmidt (27)
(X 16/8/1866, Amsterdam)
Vader van de bruid Franciscus Xaverius Schmidt.
Moeder van de bruid Maria Dorothea Jansen)
Sijbilla Maria Euphemia Kern (23) (* Amsterdam 20/7/1867 - † 26/6/1912) X
(Amsterdam, 16/1/1890) **Rudolf Joannes Bernardus Hofhuis**

Ik groet het licht

in U

10

De families Hofhuis en Kern zijn op meerdere manieren aan elkaar verbonden.

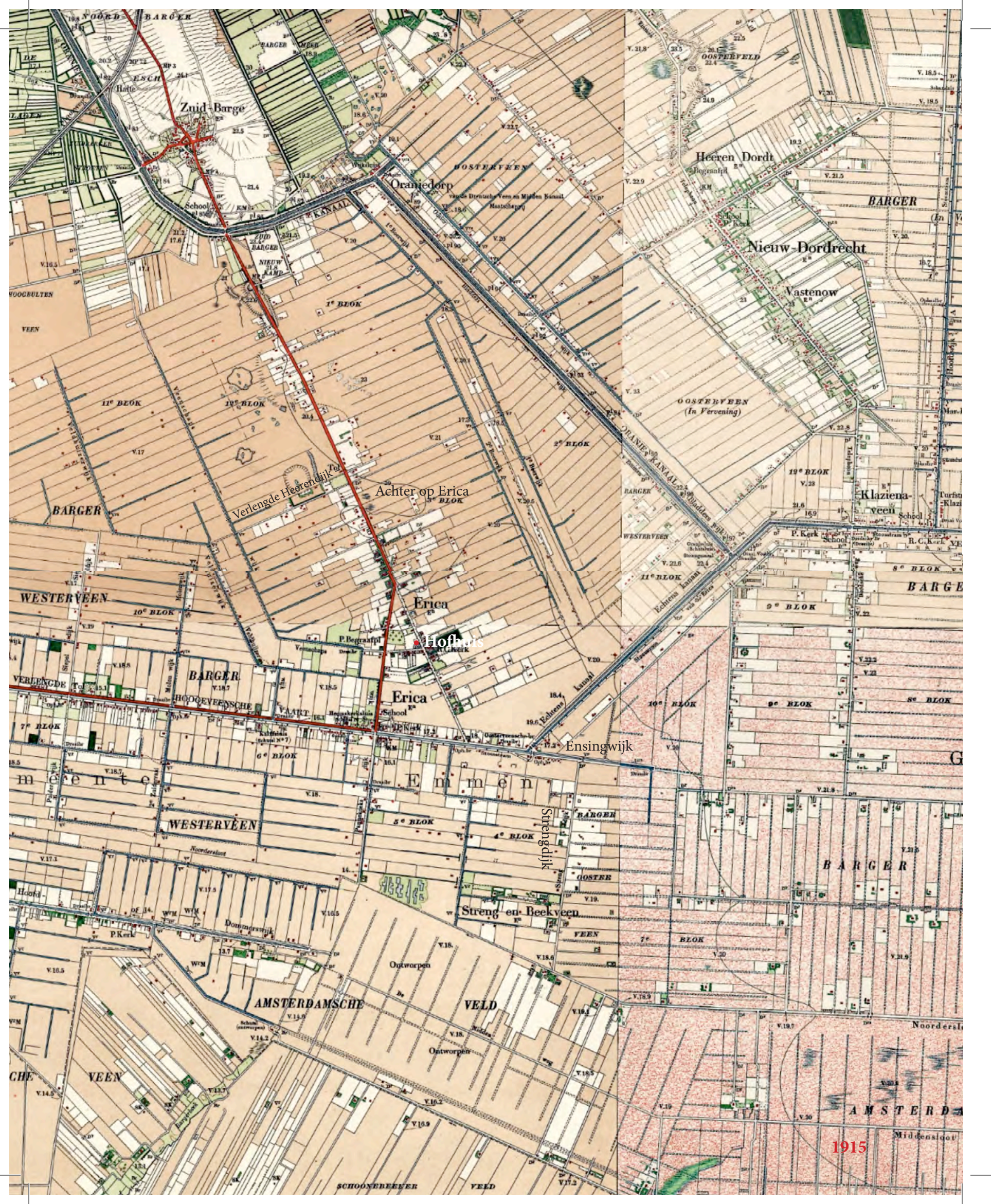
Gebruik genealogieonline.nl
openarchieven.nl
Delpher.nl (voor berichten burgelijke stand in kranten)

De vermeldingen op het web zijn niet compleet. Sommige personen zijn niet in de burgelijke stand te vinden, terwijl ze wel in advertenties van geboorte en overlijden staan.
In Amsterdam was de registratie per straat. Verhuizen levert een nieuwe registratie. Pdf op web.
De spelling van namen varieert o.a. Gezina, Gesina, Joannes, Johannes, Sibilla, Sybilla.
In bovenstaande stambomen kunnen missers voorkomen.

• Erica

1863

Zuid-Barge

Oraniedorp

Heeren Dordt

Nieuw-Dordrecht

Achter op Erica

Erica

Erica

Emmen

Ensingwijk

WESTERVEEN

AMSTERDAMSCH

VELD

BARGER

AMSTERD

1915

Hofhuis

Familiekroniek

Een overzicht van bevindingen rond de familie Hofhuis gebaseerd op artikelen uit kranten en andere bronnen uit de 19e en 20e eeuw. Feiten met hier en daar een *educated guess* over de gang van zaken en dichterlijke vrijheid en herinneringen aan mijn jeugd in Erica. Hotel J.W. Hofhuis stond in onze achtertuin. En JWH in de voortuin.

Johan Wilhelm Hofhuis, latere hotelier in Erica, is op 3 augustus 1851 in Neuenhaus geboren. Op 27 maart 1919 heeft hij op 68-jarige leeftijd het leven afgesloten in Egmond aan Zee, de geboorteplaats van zijn schoondochter Maria van Duin, de vrouw van zoon Pierre en het dorp waar zijn dochter Maria Antonia Theresia pension de Unie exploiteerde. Johan Wilhelm ligt met zijn Amsterdams vrouw Theresia Susanna Helena Kern, die op 10 april 1934 stierf toen ze 87 was, in Egmond aan Zee in hetzelfde graf.

Hoffhuus, Hofhus, Hofhuis, Hofhaus, de naam kent veel varianten. Tot voor 1700 is de afstamming navolgbaar.

De voorgangers waren ambachtslui; later verveners en grondbezitters. Al vroeg vertrokken enkele voorouders naar Amsterdam, waar ze – vooral Rudolf Hofhuis – met succes in de handel terechtkwamen. Johan Wilhelm, de latere hotelier in Erica, volgde na een loopbaan als bakker zijn oom Johannes Rudolph.

Aan het aantal voornamen kun je al zien dat de familie katholiek was. Het staat ook gewoon in de burgerlijke stand met RC. Rond 1892 kwam Johan Wilhelm met zijn vrouw en nakomelingen officieel in Erica terecht. Hij was al veel eerder actief in Erica, waar hij diverse (veen)percelen in bezit had, waaronder een deel van de grond waarop in 1866 de eerste katholieke kerk werd gebouwd, tegenover de plek van het latere hotel J.W. Hofhuis. Hofhuis woonde enige tijd naast de kerk, JWH, op de plek waar later boer Lubberman zijn nering had. In de PDAC van 16 april 1894 staat een bericht over de aanbesteding van het Glas-, Verf, en Behangwerk met bijlevering van alle materialen voor het nieuw gebouwde Woonhuis. Het oude was door brand verwoest.

Ook had Johan Wilhelm percelen veen aan de Strengdijk, waar taai en vezelig (lok)veen aanwezig was. Lokveen dat

nog heeft gediend als grondstof voor Parijze hoeden.

Het hotel werd in 1893 gebouwd in opdracht van een zekere Matthijs Schroote. In de krant van 31 augustus 1894 staat een bericht over een kinderuistapje met de boot van Nieuw-Amsterdam naar Erica en van een bezoek van Duitse kinderen aan Erica.

Schroote verkocht het hotel vanwege gezondheidsperikelen in januari 1897 (palmslag inzet fl 3050) aan een zekere Bentlage, die het weer overdeed aan J.W. Hofhuis. Na het faillissement is het hotel verkocht aan Piet Geraets – woonachtig op de hoek van de Kerklaan en de Havenstraat – die het (waarschijnlijk) rond 1925 liet afbreken en van de restanten van de afbraak drie andere huizen bouwde. Deze huizen aan de Kerkweg, op de hoek Kerkweg en aan de Kerklaan waren alledrie witgepleisterd aan de buitenkant, waardoor de gebruikte bakstenen niet meer zichtbaar waren.

Piet Geraets had een winkel op de hoek van de Kerklaan en de Havenstraat. Hij was lid van de gemeenteraad van Emmen. Na een akkefiet over levering van schoolkleding, waarbij onduidelijkheid over de opdrachtgever – de school of de gemeente – ontstond, werd Geraets uit de raad gezet. In 1925 bood hij een huis te koop aan in de Kerklaan, tegenover de katholieke kerk: ook geschikt voor ieder bedrijf, inzonderheid voor smederij of stelmaker.

Het huis van destijds smid Berndt was in de jaren '50 op die plek, hoek Kerklaan-Kerkweg, gevestigd. – Mijn ouderlijk huis, dat van 1949 dateert, stond aan de Kerkweg naast het huis van de smid. – In november 1926 biedt Geraets een nieuwe Burgerwoning te huur aan,

aan de Kerklaan, bij de R.K. Kerk. Die burgerwoning kan een huis halverwege de Kerklaan zijn, maar ook een deel van het huis op de hoek, tegenover de R.K. Kerk. Wat later het huis van smid Berndt was, omvatte ook een aparte woning, als het ware twee onder-een-kap.

Dat was enkele jaren nadat weduwe J.W. Hofhuis in 1921 met andere cafébazen tevergeefs verlaging van belasting had aangevraagd. Haar man was in 1919 overleden, en gezien eerdere berichten in de *Emmer Courant* wellicht al eerder naar Noord-Holland vertrokken. Dochter mej. M.A.T. bestierde in Egmond aan Zee Pension de Unie, tot 1936. Dat is twee jaar na het overlijden van haar moeder.

In mei 1925 biedt F. Bentlage - bij palmslag - Eene Behuizinge naast de R.K. Kerk te Erica te koop aan. Zijnde plaats no. 65 en het naastgelegen perceel dalgrond op no. 63. Dit is waarschijnlijk het latere huis van Lubberman, en enige tijd het woonhuis van Johan Wilhelm Hofhuis.

Wellicht geven deze berichten aan dat Hotel J.W. Hofhuis tussen 1921 en 1925 is afgebroken.

Naar verluidt lagen de deuren naar de gelagkamer op zolder in het huis van de smid.

Het is mij een raadsel waarom er in die jaren het hotel in Erica is gebouwd. Er was enkel veen en korte tijd een steenfabriek binnen roepafstand van het hotel. Het veen en de potklei zijn verdwenen. Tegenover de R.K. Kerk stond al hotel Töller op de plek waar later woonhuis en winkel van Jan Prinsen was gevestigd.

Johan Wilhelm Hofhuis is in 1893 veroordeeld vanwege belastingontduiking. Hij droeg geen premies af voor huispersoneel. De stukken van de rechtszaak in Assen zijn nog te vinden. In het arrest is sprake van een pianoleraar, misschien voor zichzelf, zijn vrouw of voor zijn kinderen.

Een nieuwe start

Anton Wilhelm Hofhuis (01/09/1815) uit Neuenhaus huwde Anna Margaretha Otten (Amsterdam 26/10/1826) Hij overleed 5/3/1887 in Erica. Zij overleed 27/03/1903 in Amsterdam.

Het gezin telde drie kinderen.

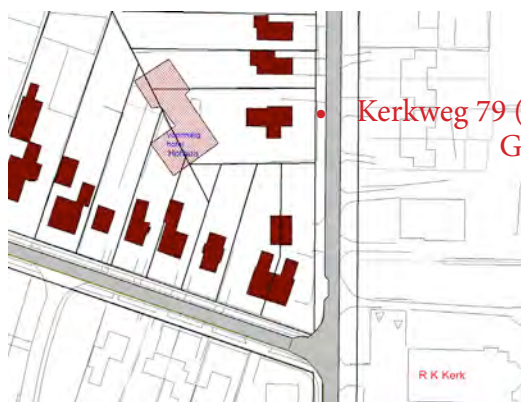
1. Bernardina (Neuenhaus 1847 - Wageningen 3/10/1883)
2. Anna Gesina (Neuenhaus 31/10/1849 - Erica 19/9/1891)
3. Johan Wilhelm (Neuenhaus 3/8/1851 - Egmond aan Zee 27/3/1919)

Berna(r)dina

De oudste zus van Johan Wilhelm - Bernardina - trouwde met Heinrich Walbers. Ze kregen in 1880 een jongen, die de naam van zijn vader kreeg Herman Heinrich en in 1882 een meisje, Anna Maria Catharina, dat in juli 1883 ruim een half jaar na de geboorte overleed, in oktober van datzelfde jaar gevolgd door haar moeder. De vader overleed in 1888. Het kind ging naar het gezin van Johan Wilhelm.

Anna Gesina

Zus Anna Gesina trouwde op 22 februari 1879 in Emmen met Bernardus Hendrikus Brinker. Ze overleed nadat ze negen kinderen had gebaard, met telkens een interval van rond een jaar. Anna Gesina was 41 toen ze stierf en Bernardus Brinker met het grote gezin achterliet. Misschien uit liefde, als die liefde al was uitgevonden, maar wellicht meer uit noodzaak trouwde Anton Wilhelmus met Katrien Savenije, die hem ontviel in 1908. Katrien Savenije was gepokt en gemazeld met dood en lijden. Ze was het zesde van negen kinderen. Van die negen waren er twee kort na de geboorte gestorven. Wellicht werkte de dood als afschrikking om relaties aan te gaan en kinderen te baren. Ook in haar ouderlijk gezin werd de voortplanting aarzelend opgepakt. Velen bleven kinderloos. Ze werd 49. Alsof het genoeg voor hem was stierf Brinker een jaar later in 1909. Hij werd 58.

Kerkweg 79 (nu 115). Mijn geboortehuis.
Gebouwd 1949. Foto ca. 1960.

Johan Wilhelm

In Erica bestond het gezin van Johan Wilhelm en Theresia Kern uit zes kinderen. Het echtpaar had drie dochters

1 Sybilla (Amsterdam 15/10/1884). Meeverhuisd in 1892 naar Erica. Geen nadere informatie.

2 Margaretha Anna Maria (Amsterdam 17/12/1886), met Jacob Gulian Spengler naar Batavia vertrokken.

3 Maria Antonia Theresia (Amsterdam 17/12/1886) pension in Egmond aan Zee. Gehuwd met Petrus Mulder, directeur vvan een rubberfabriek. Zij bestierde pension De Unie in Egmond aan Zee, vanaf ca. 1907 tot 1936 Twee jaar na het overlijden van haar moeder.

4 Pierre Joseph Henri (Amsterdam 25/2/1888 -?) slager. Gehuwd met Maria van Duin.

5 Ludwig Anton Josef Ludewinosu (Amsterdam 1890) enkel vermelding van geboorte en verhuizing naar Erica, wellicht jong gestorven.

6 het zesde (stief)kind was Herman Heinrich Walbers (Wageningen 14/2/1880), kind van Johan Wilhelms' zus Bernardina die na geboorte en dood van haar tweede kind was overleden. De vader, ook genaamd Hermann Heinrich Walbers, is in 1888 overleden.

Het stiefkind Herman Heinrich is als 20-jarige rond de eeuwwisseling naar Alkmaar vertrokken. Wellicht naar pension De Unie in Egmond aan Zee. Hij werd winkelbediende en manufactureur. (Misschien bij familie Rudolph Hofhuis in Amsterdam.)

Pierre Joseph Henri is op 25 februari 1888 in Amsterdam geboren, na drie oudere zussen. Pierre werd op 20 december 1899 vijfde tijdens een schaatswedstrijd in Nieuw-Amsterdam, de Hoogeveense Vaart was al verlengd tot voorbij Erica. Ook zijn nichtjes, kinderen van zijn oudere zus Anna Gesina, die met Bernardus Hendrikus Brinker was getrouwd, vielen in de prijzen. Dat was voor die kinderen een opsteker. Op 28 augustus 1909 meldt de *Emmer Courant* dat in plaats van bestuurslid van "Het Groene Kruis" P. Hofhuis, die naar elders is vertrokken, de heer F. van Mook is verkozen.

Het hotel

Er zijn enkele foto's overgebleven van Hotel J.W. Hofhuis. In de *Emmer Courant* en de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* komen met enige regelmaat artikelen en advertenties rond Hotel Hofhuis naar voren.

Er zijn diverse meldingen van diefstal van turf, ingeslagen ruiten, dronkenschap en vechtpartijen. Enkele malen dingt J.W. Hofhuis mee bij de aanbesteding van aanleg van een wijk. De PDAC van 10 oktober 1895 maakt melding van ongewenste intimiteiten Een "smok" voor een buurvrouw en dierenmishandeling op de openbare weg. De straffen zijn niet mals.

In 1907 krijgt Hofhuis acetyleenverlichting, een uitgebreide versie van een carbidlamp. Na een jaar gaat het mis en raken vader en zoon (Pierre) gewond door een explosie.

In het café vinden diverse vergaderingen plaats van onder meer de lijkwagenvereniging. Diverse opvoeringen van onder meer het 'Heidebloempje' zorgen voor diverdatie. Het vaakst haalt Hofhuis de krant met dronkenschap en geweld van bezoekers.

Het ijkwezen komt om gewichten te controleren. Bij de paardekeuringen heeft J.W. Hofhuis geen succes. Zijn paarden zijn niet goed genoeg.

Het schijnt dat de Boerenleenbank op 9 april 1910 in Hofhuis is opgericht, na vijftig jaar verwijzen berichten naar café Töller, destijds aan de overkant van de Kerklaan waar later Piet Prinsen zijn winkel had, naar de start van de bank. Onder de bekende (bank)notabelen ook Piet Geraets.

In 1909 en 1910 is sprake van boeldagen en staat Hofhuis naast diverse andere panden en boerenbeslag in de verkoop. Over de verkoop van het hotel heb ik geen berichten gevonden.

De *Emmer Courant* meldt op 6 maart 1909 dat J.W. Hofhuis niet langer bestuurslid is van "De laatste Eer".

In 1909/1911 meldt de *Emmer Courant* het vertrek van Johan Wilhelm Hofhuis naar Egmond aan Zee.

Of Theresia, zijn echtgenote, meegaat is niet te achterhalen. Hofhuis is 60 jaar gepasseerd. Misschien was hij in Erica uitgekeken.

Belangrijke inzate
Onroerend Goed.
Erica en Barger-Westerveen.
Zaterdag 19 Dec. 1908,
 n.m. 1 uur, in het Café KOOIKER te Nieuw-Amsterdam, zullen publiek bij inzate worden geveld:

Een gunstig gelegen
Hôtel-Café
 met Schuren, Stalling en grooten Tuin te Erica.
 Een WINKELHUIS met achtergelegen Boerderij, eveneens te Erica.
 Voorts verschillende perceelen DALGROND, als: **Bouw-, Groen- en Weiland**, met daarop staande Woningen, meerdere perceelen **Veen** enz., ter gezamenlijke grootte van ongeveer 100 H.A.
 In eigendom toebehoorende aan den Heer J. W. **HOFHUIS** te Erica.
 Verkoopboekjes zijn van af Zaterdag 12 December tegen betaling van f 0.15 verkrijgbaar ten Kantore van ondergeteekende.
HEERMA VAN VOSS,
 Notaris.

Boeldag Erica.
Woensdag 27 Januari 1909,
 voorm. 11 uur, zullen ten huize en ten verzoeken van den heer J. W. **HOFHUIS** te Erica, publiek worden verkocht:

I vierjarige Vosruin,
 twee Koeien, 1 Pink, 1 Kalf,
3 zoo goed als nieuwe Wipkarren,
 1 Varkenswagen, 1 Chais, 1 Dogcar, 1 Varkenswaag met toebehooren, Ploegen, Eggen, Hakselmachine, Maaimachine, Hooihark, Koolrapensnijder, ijzeren Wentelblok, Kafmolen, Aardappelsorteerder, Rijeggen, Aardappelzeef, Aardappelschoppen en alle verdere Boerengereedschappen; Paardetuigen, w.o. een Spantuig, 2 Hooikappen, partij Hooi, Stroo, partij Lijnkoeken, Koolrapen, partij Hout w.o. nieuwe Balken en Kozijsen, Varkensbakken, 1 Paardekast. Voorts:
Een Winkelopstand met Toonbank,
 (te aanvaarden 1 Mei), een Biljart, een Heerenrijwiel en hetgeen verder te voorschijn zal worden gebracht.
 Ten verzoeken van P. VOS:
Een 12-jarige zwarte Ruin en een drachtige Koe.
HEERMA VAN VOSS, notaris.

Nw.-Amsterdam, 2 Jan. Ten overstaan van notaris Heerma van Voss alhier, werd Zaterdag jl. palmslag gehouden van de onroerende goederen van J. W. **HOFHUIS** te Erica. Al de perceelen, w.o. een hotel-café, winkelhuis en arbeiderswoningen, die gezamenlijk een grootte hebben van ongeveer 100 H.A., zijn door verschillende koopers gebracht op f 6542. De gunning werd 8 dagen in beraad gehouden.

Algemeene Vergadering
 (Art. 27 van het Reglement)
 voor leden van de Vereeniging van den Ijkwagen "DE LAATSTE EER", op
Donderdag 8 Februari, 's avonds 6 uur,
 bij den heer J. W. **HOFHUIS** te Erica.
 Punten van behandeling:
 a. Rekening en verantwoording van den penningmeester.
 b. Verkiezing bestuursleden.
 c. Voorstel J. van Os (contributie).
 Namens het bestuur:
C. J. C. RIETMAN, seer.

Laatste Berichten.
 Uit Erica (Drenthe) vernemen wij dat het huis met den geheelen inboedel van den heer W. **Hofhuis** is verbrand. De levende have werd gered.
 Een anarchist die onlangs zonder enige...

Attentie s.v.p.
Het licht der toekomst
 is ongetwijfeld
Heijen's Acetyleenlicht.
 HEIJEN'S ACETYLEEN-INSTALLATIE is tot dusver geleverd aan de Heeren: P. Grol Czn., Stadskanaal, J. Rademaker en W. Braak Hekke, Emmen-Compagnie, W. ten Kate en Hotel Wielems, Emmen, Hotel Hofhuis, Hotel Töller en R.-K. Pastorie, Erica.
 Voorts is ons de levering opgedragen van Heijen's Acetyleen-toestel in het in aanbouw zijnde Stationskoffiehuis van den Heer H. A. Meijer, Emmen.
HEIJEN & ZONEN, Ter-Apel.

No. 505. Vertegenwoordiger

21. **Huis m. Schuur, Tuin en Bouwland,**
 aan de weg te Erica, gr. 0.66.00 h.a., ingezet op f 1051;
 22. **Huisplaats en Bouwland,**
 ten zuiden van en grenzende aan perc. 21, gr. 0.75.70 h.a., ingezet op f 615;

 23. **Hotel-Café**
 met groote Tuin,
 zeer gunstig gelegen te Erica, tegenover de R.-K. Kerk, gr. 1.53.50 h.a., ingezet op f 2803.
 In eigendom toebehoorende aan den Heer J. W. **HOFHUIS.**
 Verkoopboekjes zijn tegen betaling van f 0.15 verkrijgbaar ten kantore van ondergeteekende.
HEERMA VAN VOSS, Notaris.

Boeldag Erica.
Woensdag 27 Januari 1909,
 voorm. 11 uur, zullen ten huize en ten verzoeken van den heer J. W. **HOFHUIS** te Erica, publiek worden verkocht:

I vierjarige Vosruin,
 twee Koeien, 1 Pink, 1 Kalf,
3 zoo goed als nieuwe Wipkarren,
 1 Varkenswagen, 1 Chais, 1 Dogcar, 1 Varkenswaag met toebehooren, Ploegen, Eggen, Hakselmachine, Maaimachine, Hooihark, Koolrapensnijder, ijzeren Wentelblok, Kafmolen, Aardappelsorteerder, Rijeggen, Aardappelzeef, Aardappelschoppen en alle verdere Boerengereedschappen; Paardetuigen, w.o. een Spantuig, 2 Hooikappen, partij Hooi, Stroo, partij Lijnkoeken, Koolrapen, partij Hout w.o. nieuwe Balken en Kozijsen, Varkensbakken, 1 Paardekast. Voorts:
Een Winkelopstand met Toonbank,
 (te aanvaarden 1 Mei), een Biljart, een Heerenrijwiel en hetgeen verder te voorschijn zal worden gebracht.
 Ten verzoeken van P. VOS:
Een 12-jarige zwarte Ruin en een drachtige Koe.
HEERMA VAN VOSS, notaris.

Dinsdag 12 Januari 1897,
 voorm. 11 uur, ten huize van Töller te Erica, zullen, wegens vertrek naar elders, ten verzoeken van den Heer M. **SCHROOTE**, in het openbaar bij inzet worden geveld:
Een solied, hecht en sterk gebouwde nieuwe Behuizing,
 zijnde Café met Vergunning, en TUIN, samen groot 1.58.53 hect., tegenover de Kerk te Erica, gemeente Emmen, en door den Heer **SCHROOTE** bewoond.
 Aanv. Mei a.s.
Notaris OOSTING.

Erica, gemeente Emmen, en door den Heer SCHROOTE bewoond.
 Aanv. Mei a.s.
Notaris OOSTING.

dagen niet het minst, doch later zette het hoofd op en thans ligt S. reeds enkele dagen bewusteloos, zoodat men vreesd voor zijn leven.
 („N. R. C.”)

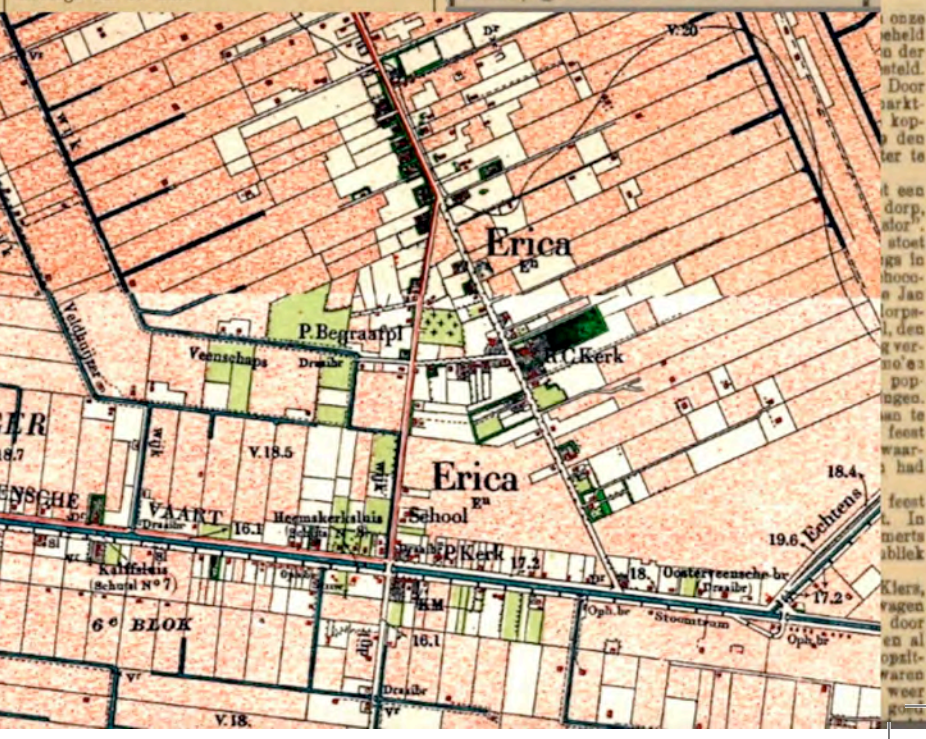
— Te Erica heeft in het hotel **Hofhuis**, dat met acetyleengas wordt verlicht, een ontploffing plaats gehad. De eigenaar en zijn zoon, die juist bezig waren den carbidhouder te vullen, werden deertlijk aan hoofd en handen gewond.
 — De „L. K.” verneemt dat er te Maasricht valsche bankbiljetten van f 100 in omloop zijn. Ze zijn door een lithograaf vervaardigd en tamelijk goed als valsche herkenbaar.

blijk dat er een saldo in kas was van f 937.
Erica, 22 Aug. Hedenmiddag te ongeveer 12 uur kwamen hier aan de gezamenlijke kinderen van de scholen te Schöninghsdorp en Hebelmeer, ongeveer 200 in getal. Na in de hotels **Hofhuis** en Töller de noodige verscheffingen te hebben gebruikt, en de R. K. kerk met bosch, enz. te hebben bezichtigd, vertrok de netjes versierde „bok” met zijne menschenlijke lading weer van hier te ongeveer 5 1/2 uur. Het bezoek trok natuurlijk veel kijkers en kon genieten bij de aardige versjes der kleine Duitschers. Eenige spelen der kinderen trokken mede de aandacht en werden zeer toegejuicht.
Emmen, 22 Aug. De heer C. Wielinga, opzichter alhier, werd met ingang van 1 Sept. a.s. benoemd tot opzichter bij de Rotterdamse Tramwegmaatschappij.

Nieuw-Amsterdam, 31 Aug. De school te Veenoord moest door het toenemen van het getal leerlingen eene vergrooting ondergaan; een werkelijk net en doelmatig derde lokaal is er aan toegevoegd. Met het oog hierop werd den kinderen een schoolfeest voorbereid, wat gisteren, onder het genot van mooi zomerweder, werd gehouden. In twee ijzeren vaartuigen maakten de kleinen een tochtje naar Erica, om daar in het hotel van den heer **Schroote** eenigen tijd te vertoeven. Teruggekeerd werden ze door de feestcommissie uitstekend onthaald; een paar aardige wedstrijden werden gehouden, waarna de kleinen, allen voorzien van een aardig prijsje, recht voldaan huiswaarts keerden.
 — De drijvende machine van de Griendtsveen-maatschappij is hier weer gearriveerd, om den grooten voorraad bolsterturij tot turfstrootieel te verwerken. Met genoegen vernemen we, dat er tevens orders zijn ontvangen, om belangrijke nieuwe inkoopten te doen, wat zeer zeker de prijzen ten goede zal komen.

Tegen Jan N. te Barger-Oosterveen, die op 11 Sept. l.l. op den openbaren weg te Erica opzettelijk wreedaardig zonder eenige noodzaak of aanleiding herhaaldelijk een koe schopte, welke door een ander langs den weg werd geleid, wordt 7 dagen gevangenis geëischt.

Publieke Aanbesteding.
 Vrijdag 20 April, des middags om 12 uur, zal, ten huize van **Töller** te Erica, voor den Heer J. W. **HOFHUIS** te Erica, worden AANBESTEED:
 het Verf-, Glas- en Behangwerk, met bijlevering van alle materialen,
 voor het nieuw gebouwde Woonhuis.
 Aanwijst op den dag van Aanbesteding, 's voormiddags om 10 uur.

landbouwvereeniging „Vooruit” alhier heeft de levering van 16000 K.G. kamiet, 13000 baal slakkenmeel en 6000 K.G. chilisalpeter opgedragen aan het Centraal Bureau te Enschede.
Erica, 26 Aug. Sedert de oprichting van de afd. Erica van „Het Groene Kruis” hebben 80 huisgezinnen gebruik gemaakt van de verplegingsartikelen. 240 Leden zijn nu aangesloten, terwijl zich in de afgelopen week weer 17 nieuwe leden hebben aangemeld. In plaats van den heer P. **Hofhuis**, die naar elders is vertrokken, is als bestuurslid gekozen de heer F. van den Boven, woonde te Erica, in het arrestantenlokaal opgesloten. De woning behoorde aan H. Bakker alhier.
Erica, 27 Nov. Gisteren en eergisteren gaf de Zangvereeniging „Het Heidebloempje” in het hotel **Hofhuis** een uitvoering. Behalve eenige zangnummers werden gegeven „Oorlof”, een dramatische schets, „Wie brengt de pan terug”, „Alles comede”, „De onverwachte inkwartiering”, „Het afscheid van den reeruit”. Als toegift werden nog gegeven: De sergoant en de reeruit en „Dat heeft Nappie gedaan.” De zaal was vooral den tweeden avond goed gevuld. Het spel van de leden van „Heidebloempje” werd zeer gewaardeerd. De gebroeders Stoppelman zorgden voor mooie muziek. Tot laat in den nacht zwierden de partjes over den vloer. De uitvoering kan uitstekend geslaagd h. eten.
Eelde, 26 Nov. In de ledenvergadering van

TE HUUR
een nieuwe Burgerwoning,
 bevattende: 2 Kamers, Kelder, 2 Slaapkamers, Achterkeuken en Zolder, met pl.m. 20 A. besten Tuingrond, aan de Kerklaan te Erica, bij de R.-K. Kerk. Uitstekend geschikt voor Kleermaker of iets dergelijks. Aanvaarding 1 December a.s.
 Te bevragen bij P. J. **GERAETS,**
Erica.

Notaris OOSTING zal op **Donderdag 7 Mei a.s.,** voorm. elf uur, in het Café **BEUKER** te Erica en ten verzoeken van F. **BENTLAGE**, bij genoegzaam bod, in eene zitting, publiek verkoopen:
 1. **Eene BEHUIZING**
 met de plaats **Groen- en Bouwland en Dalgrond no. 65,** naast de R.K. Kerk te Erica, groot 10 H.A.
 2. **De plaats Bouwland en Dalgrond no. 63** aldaar, groot 12 H.A.

een slag op het zoot. Het O. M. eischt 21 dagen gevang tegen Doff.

Op den 1 Sept. l.l. kwamen, volgens het verhaal van vrouw Struik, Klaas van V. en Heiko van V. te Westperbrug voorbij de woning van Struik, terwijl de vrouw uitsag naar de kinderen. Klaas v. V. zeide, dat hij haar een smok wilde geven, waarop vrouw Struik zeide, dat zij van hem geen smok wilde hebben. Klaas sloeg haar daarop met een stok en zij met mij goed begrepen" zegt de vrouw, "stoen ik om hulp riep en mien man buiten kwam, sloeg Klaas mie nog weer en mien man ook". Struik bevestigt het verhaal zijner vrouw.

Volgens beklagden had de vrouw zich achter een steentuit verborgen en hen te beleeren en sprak zij, toen zij ontdekt was, van een smok geven met den stok" en scholden vrouw en man daarna "stokkewieze" hen uit en begonnen deze beiden te slaan.

Het O. M. eischt 14 dagen gevang tegen beklagden.

De verdediger, mr. A. Kloekers, acht ook het wettig en overtuigend bewijs geleverd. Pleiter meent, dat de nieuwgierigheid der vrouw, die steeds alles weer oververtelt en zich had verborgen, de aanleiding tot het gebeuren is. De vrouw verwaart het gebeurde blijkbaar, naar pleiter oordeelt. Hij vraagt oplegging eener mindere straf dan gevang, daar beklagden goed bekeerd staan.

In den namiddag van den 28 Augustus l.l. stond het hek van den tuin van den stolsmeester Karst Eininga te Wittelte open en kwamen eenige van diens varkens op het erf van den landbouwer Harm F. Vrouw Eininga liep de varkens achterna om ze weer op te halen en zag de vrouw van F. en de kinderen er achteraan loopen om te den Brink op te jagen, waarop vrouw Eininga riep, dat ze het moesten laten, ze zoude de varkens wel weer in den tuin brengen. Vrouw F. gaf haar daarop een slag met een vriesen boom en verwondde haar, terwijl Jan F. en Margje F. haar sloegen.

Het O. M. eischt de veroordeeling van vrouw F. tot betaling eener geldboete van f 25 sub. 10 dagen hecht, van Jan F. tot betaling eener boete van f 10 of 5 dagen hecht, van Margje tot betaling eener boete van f 1 sub. 1 dag hecht. Het O. M. eischt eene boete en gevang tegen beklagden, daar deze nog nooit veroordeeld zijn.

De verdediger, mr. A. Kloekers, zegt, dat

NOORDZEEBAD - EGMOND AAN ZEE

HOTEL TROMPENBERG.
Pensioen - Café - Restaurant - (Hotel v. d. Ien Rang.)
GEL. PROSP. OP AANV. TELEPH. INT. 18. AANV. H. LEEUWENKAMP.

EGMOND AAN ZEE

Hotel-Restaurant-Pensioen DE UNIE.
EGMOND AAN ZEE. Tel. Intern. aangekonden.
Rijne frische koeken. Matige prijzen. Eerlijk bestuur.
Aanbevelend Mej. M. A. T. HOFHUIS.

Erica, 2 Aug. In den tuin van den heer Hofhuis alhier bevinden zich een vijftal appelboomen, waaraan vruchten, die in geheel verschillende ontwikkelingsperiode verkeerden. Er zijn een paar boomen die naast bloesems, appels dragen van vierderlei grootte. Deze boomen zijn verplant. Wij het dezen zomer sterk droogde, kregen ze een kwijnend aanzien. Rondom de stammen werden toen greppels gegraven, waarin een maal of vijf water werd gegoten. In dat water was een partij kunstmestbaaltjes uitgespoeld. Elke maal, dat weer met gieten begonnen werd, kwamen er ook weer nieuwe bloesems te voorschijn. Deze boomen hebben wel een aardig aanzien.

Wij meenen den heer B. Robers, die het initiatief nam voor deze nuttige instelling, een woord van hulde niet te mogen onthouden.

Nieuw-Amsterdam, 20 Dec. Aan de alhier gebonden hardrijderij op schaatzen 21 mannen tegenover. De dat de prijs f 80 werd begraafhorst van Nunapeet, de door R. Kiers alhier en de 5 door Van der Vecht van

Dec. Hedenmorgen had hier zijn van schoolkinderen plaats. De prijs als volgt: Van de eerste groep van 11 tot 14 jaar Teunis van Jzn. eerste prijs, 2de Herman van, 3de Hendrik Aukus, 4de P. Geert, 5de Pierre Hofhuis, 6de Albert Sterck, 7de Willem Prinsen. Tweede groep jongens van 6 tot 10 jaar: 1ste prijs Jacob Kamping, 2de Herman Brinker, 3de Bartel Snippe, 4de Johannes Eenhuis, 5de Hendrik Prinsen, 6de Remmett Baumolt, 7de Hendrik Vos. Eerste groep meisjes van 11 tot 14 jaar: 1ste prijs Marie Hofhuis, 2de Sijke Proost, 3de Euphemia Savenije, 4de Femmigje Kroezen, 5de Aaltje Vos, 6de Stientje Pomper. Tweede groep meisjes van 6 tot 10 jaar: 1ste prijs Maria de Munnich, 2de Margaretha ten Brink, 3de Anna Maria Brinker, 4de Johanna Savenije, 5de Fenna van Dijk, 6de Antje de Vries, 7de Metje Westertof, 8ste Cato Savenije.

De lengte der baan was 50 meter.

Jonathan Heinrich K. en Johan Hendrik H. te B. Oosterveen zeven dagen gevang.

In den avond van 26 Januari j.l. werd er ten huize van den kastelein Hofhuis te Erica feest gevierd door de vereniging „Erica's Belang". Verscheiden personen waren aanwezig, waarna ook de bekl. Willem L., die een flinke borrel op had, binnenkwam. Het duurde dan ook al niet lang of deze begon ruzie te zoeken, welke tengevolge had, dat Geertje Proost, die op dat ogenblik bediende, door hem met het mes werd betrokken, hetgeen nog al ernstig aankwam.

Aan de herhaalde aanmaning van Hofhuis om zijn café te verlaten, wilde L. niet voldoen. Voor deze feiten staat hij heden terecht; hij is echter niet verschenen.

Plaatselijk Nieuws.

Erica, 3 Jan. Nieuwjaarsdag had hier een ernstig ongeval plaats. In de woning van den heer M. waren eenige jongelui bijeen, o. a. een zekere S. en Willem Vinke. Naar aanleiding van eenige woorden dreigde S. met een pistool te schieten, waarop men hem verzocht het wapen op te bergen of het huis te verlaten. S. was tot geen van beide geneigd. Ging hij niet goedschiks dan maar met geweld. Bij de worsteling, die nu ontstond, viel het geladen pistool op den vloer. Later nam men het op. Vinke wilde, ofschoon men hem waarschuwde het wapen eens bekijken, maar toen hij het aanraakte, ging het schot af en drong Vinke door de hand. De toestand was zoodanig, dat hij den volgenden morgen naar Zwolle is vervoerd.

In den nacht van Zondag op Maandag verbrandden van den heer W. Hofhuis, vervener alhier, ongeveer eene scheepsplading te veld staande bolsterturf. De oorzaak is onbekend.

Frans K., te Barger-Oosterveen, niet verschenen, heeft in den avond van 2 Februari Hendrik en Maria Thekla Feringa gewelddadig geslagen. Eisch 1 maand gevangenisstraf.

Johannes Heinrich K. en Johan Hendrik H., te Barger-Oosterveen, niet verschenen, pleegden op 19 Februari diefstal van turf ten nadeele van de firma Scholten. Eisch 7 dagen gevangenisstraf.

Willem W., te Erica, niet verschenen, heeft in den nacht van 26 op 27 Januari weder rechtelijk vertoefd in het café van Hofhuis en Geertje Proost met een mes geslagen en verwond. Eisch 6 maand gevangenisstraf.

Gerrit S., te Oranjestad, verbrijzelde in den namiddag van 1 Februari een glasruit in de woning van Derk Bults. Eisch vrijespraak, daar

S. ALGEMEEN HANDELS

A.B.C.-Gids voor Hotels, Pensions, Uitspanningen

EGMOND AAN ZEE.

„KURHAUS". In Eene Familie-Hotel ad Zeeboulevard. Eigen Bed-Exploitatie. Teleph. Int. 1. A. HOFHUIS, Dir.	„HUIZE ZONNETJE". Aankomst, Fr. / 2.- Duerigpend gebrued. Teleph. Int. 2. H. HOFHUIS, Dir.	„ZEEZICHT" Bad-Hôtel (6191) 225 Zee. Tel. Int. 18. E. J. VAN SCHAIC.	„HUIZE GRUNO". In Eene Familie-Pensioen. Nieuw-Nieuw-PIET.	„DE UNIE", Bad-Pensioen met 1 ep. „CAROLINA". Teleph. Int. 20. Mei HOFHUIS.	Pensioen „Belvédère". Direct aan Zee. Tel. Int. Augustus / 2.- - f. 25.
---	---	--	--	--	---

Mevrouw BOSMAN - v. d. SLUIS te Rotterdam vraagt tegen 1 Mei

een KEUKENMEISJE,
loof f 120, waschgeld f 25.
Zich aan te melden bij mevr. BELONJE - BOSMAN, Nassaulaan 41.

Wegens teleurstelling tegen 15 APRIL of 1 MEI **GEVRAAGD** een **eenvoudige beschaafde (ouf.-huishoudster**
niet onder de 30 jaar, om aan het hoofd te staan van een dependance van druk Pensioen (seizoen-zaak), uitstekend kennende koken en naaien, eerste vereischte. Zij die niet eerder in dergelijke zaak werkzaam waren, behoeven niet te reflecteeren.
Fr. br. Mej. HOFHUIS, Egmond aan Zee

Terstond gevraagd eene nette DIENSTBODE
bij Meisfrouw WESTER, Luttik Onders No. 3. Alk.
Heden overleed, tot mijn diepe droefheid, meermalen voorzien van de HH. Sacramenten der stervenden, mijn geliefde Echtgenoot BERNARDINA HOFHUIS, in den ouderdom van 35 jaren, mij nalatende één Kind, te jong om het smartelijk verlies te be-sellen.
H. H. WALBERS.
WAGENINGEN, 3 Oct. 1883. (7058)

Openbare Verkoop
te Egmond aan zee,
op **Donderdag 28 Maart 1935,**
des namiddags 2 uur precies, in na te melden Café-Restaurant, ten overstaan van Mr. C. J. DE LANGE, Notaris te Alkmaar, van het **Café-restaurant „De unie"** met **Woning, Erf en afzonderlijke Bovenwoning,** aan de Voorstraat, Westeinde, te Egmond aan Zee, groot 1 A. 96 ca., met uitzondering van 44 ca., welke volgens het kadaster staan ten name van de N.V. Bouw- en Expl.-Mij. Illustra.
Bewoond door den heer H. B. EVERS.
Eigendom van Mevr. MULDER-HOFHUIS.
Te aanvaarden bij de betaling der kooppenningen.
Inlichtingen worden gegeven ten kantore van de Notarissen Mr. C. J. DE LANGE en M. C. ROOS te Mr.

enigen. Niettegenstaande het gebouw meer dan vol was heerschte er volmaakte orde. Uit het verslag, dat in dichtmaat werd uitgebracht bleek, dat de vereenigingen bloeiden. Menig kleedingstuk, door de meisjesvereeniging vervaardigd, is dezen winter onder de meestbehoefsten uitgereikt. Tegen één uur eindigde de feestviering en sloot de Eerw. Heer de Vries van Sleen met dankzegging het fe st.

De heer J. W. Hofhuis gaat spoedig onze plaats verlaten. Hij vestigt zich te Ermoud aan Zee, alwaar door hem een pensioen zal geopend worden.

Zaterdagmiddag j.l. werd ten huize van J. van Veenen te Oranjestad door het bestuur van het waterschap Barger-Oosterveen publiek aanbesteed het graven van een wijk, ter lengte van ongeveer 200 meter, in het 10e blok van gemeld waterschap. Vier bijetten werden ingeleverd en wel als volgt: J. W. Hofhuis te Erica f 1117, J. de Roode en E. de Groot te Erica f 1110 P. Kloosterman te Erica 1085 en J. van Veenen te Oranjestad f 1050. Daar ook de laagste inschrijving nog aanzienlijk boven de begroting was, werd van gunning afgezien.

In den avond van 15 Sept. was Henderikus N. in de herberg van Hofhuis te Erica, alsmede nog eenige andere bezoekers, o. a. Wilhelmus Jacobus Vreelink en diens oom. Henderikus kwam met Vreelink overeen om een partij biljart te spelen. V., die zijn postieven niet al te best meer bij mekaar had door het gebruik van te veel sterke drank, verloor daardoor de partij. Dit scheen hem niet aan te staan, althans hij maakte tegen V. ruzie, met het gevolg, dat de laatste van hem een meessteek kreeg. De gebroeders Schepers waren ook in die herberg. Ze zagen de mis-handellog niet, doch na afloop daarvan kwam N. hen mededeelen, dat hij Vreelink een „por" gegeven had. Eén van hen had bij N. een mes gezien.

Eisch tegen N. 6 maanden gevang.

In het opbod. aan de eent-
ta. " ce " Er "
K. ze "
I. s. het " opbod. aan de eent-
1. : mester- " talrijk gehad. gehou- ueraad engden 30 van ge- ren, ete- geen over sht, aar- licht iden
de na- ieurs, tseeljk en on- treffen winter- jelende en ver- 100
onze eheld in der steld. Door jark- kop- den ter te
a een dorp. sloer". stoet igs in hooce- n Jan torpe- n, den g-ver- me'es pop- ngen. an te feest waar- had
feest l. In merts abliek
Klers, vagen door en al opst- waren weer goed

besloten werd een feestelijk avond voor de vereeniging te organiseren.

Erica, 27 Jan. Gisteravond werd in het hotel Hofhuis de feestelijke vergadering van „Erica's Belangen" gehouden. Naar men ons mededeelt is het feest niet in alles feestelijk geweest; het mes werd gehanteerd en een 3-tal der aanwezigen werden aan handen en hoofd verwond.

Erica, 3 Mel. Hedenmorgen werd in een der wijken drijvende gevonden het lijk van den arbeider A. J. Grobbe alhier.

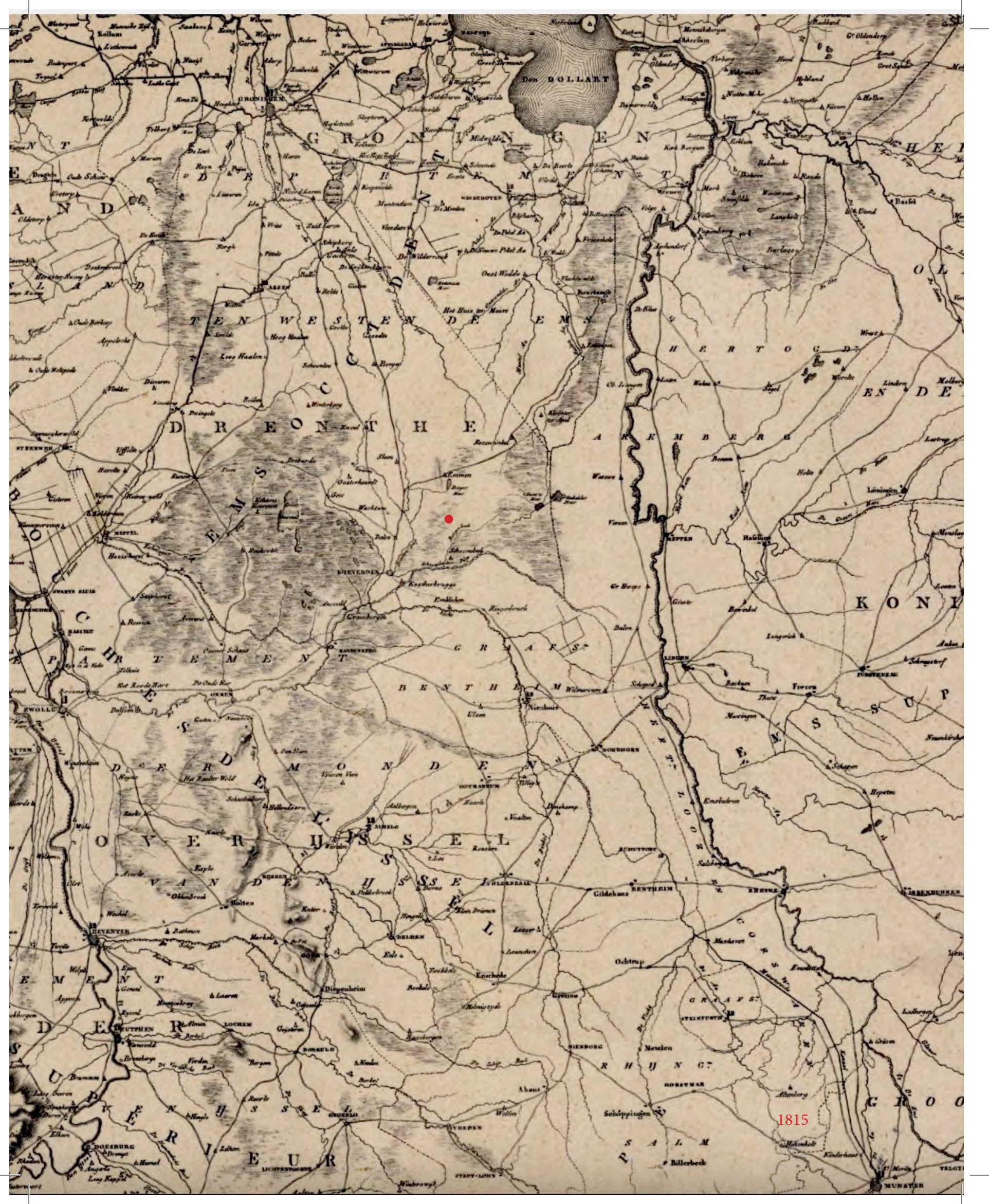
Omtrent de oorzaak van het ongeval verneemen wij het volgende:

Gr. was met zijn broer in het veen aan het werk. Teneinde de 10-uurs koffie te kunnen zetten begaf Gr. zich naar het kanaal om het keteltje te vullen. Toen hij wat lang uitbleef, glog zijn broeder kijken en vond hem reeds verdronken. Gr. was een zeer oppassende, nog jeugdige arbeider en laat een vrouw en twee kinderen achter.

Gisteravond gaf de jonge zangvereeniging „het Heidebloempje" opseuven eene uitvoering in het hotel Hofhuis. Dezen avond was lang zo veel publiek niet opgekomen als den vorigen. Toch gesoten de aanwezigen, blijkens herhaald gelach en applaus, na de tooneel- en zangnummers. Tot diep in den nacht werd het feest voortgezet en er was geen sprake van zelfs de gerigste oneensheid. Het planoo spel van den blinden pianist Mulder uit Cosvorden werd zeer geroemd en bleek uitstekend geschikt om er op te dansen.

Erica, 5 Mel. Heden zag men hier bij het kanaal een grooten volksooploop. De onde arbeider J. W. levensmoede, wilde zich verdraken en sprong tot tweemaal toe in het kanaal. Beide keeren werd zijn plan verijdeld. Waar men hem bij 't verdraken dwarsboomde, wilde hij zich verhangen... Blijgs toegeschoten handen verloten hem alweer. Teneinde hem verder te belletten zich van het leven te berooven, werd door de politie messen, touw werk enz. uit zijne woning verwijderd. Konink alcohol moet aan het geval niet vreemd zijn.

Borger, 6 Mel. Van hier zal aan de directie van den N. O. L-Spoorweg het verzoek worden gedaan om te bevorderen, dat aan de stations en halten van die lijn voor het publiek kaartjes worden beschikbaar gesteld, die zo noodig voor verdere afstanden gelden dan tot Assen of Zwolle, welke, blijkens mededeeling van personen, die

1815

Drenthe in de 19e eeuw

Op de achtergrond spelen ontwikkelingen in Europa een grote rol bij veranderingen in Drenthe; de vorming van de Duitse staat na de Frans-Duitse oorlog (1870-1871). Het isolement aan de rand van de staat der Nederlanden verdwijnt langzaam met de aanleg van wegen, kanalen en spoorlijnen. Het dunbevolkte landsdeel krijgt te maken met een grote toestroom van geluk zoekende migranten. De beperkte regionale literatuur laat een (dweel)licht schijnen op de aanzet naar een overgang van een economie gebaseerd op *subsistence farming* naar een economie waar mechanisatie en industrie voorzichtig een plek vindt.

In de geschiedenis van Drenthe is schrijver en onderwijzer Jans Pol (1842-1892) een goede afspiegeling van leven en literatuur in het Drenthe in de tweede helft van de 19e eeuw. Kindersterfte, armoede, wantrouwen – turf jenever en achterdocht – passeren de revue in zijn leven. Hij was onderwijzer aan de scholen van de maatschappij van weldadigheid en aan de tuinbouwschool in Fredriksoord. Zijn leven en werk bieden een goed handvat om ontwikkelingen in de Olde landschap te duiden. Uit zijn werk rijst een bevlogen schrijver en onderwijzer op met een hang naar grenzen verleggen. Een schets in vogelvlucht.

Hoeveel inwoners telt Drenthe?

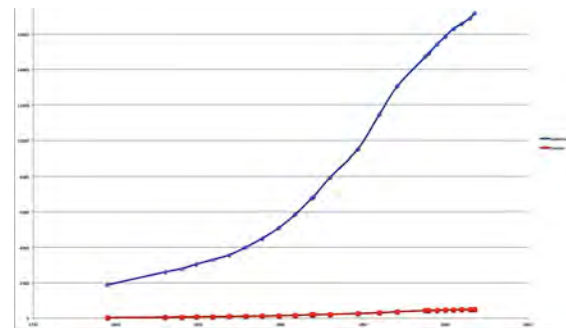
Drenthe telt in 2024 bijna een half miljoen inwoners. Naar verwachting (van de provincie) haalt Drenthe de half miljoen niet. Krimp van de bevolking is begonnen; onvoorziene omstandigheden voorbehouden.

In 1795 telde Nederland bijna 1,9 miljoen burgers. Maar Nederland bestond nog niet. We waren deel van de (Franse) Bataafse Republiek (1795-1806/1813). Diverse onzekerheden spelen mee. Zo was Limburg in het begin van de negentiende eeuw nog geen deel van het koninkrijk. Aan de Franse tijd danken we onder meer invoering van het metrieke stelsel, godsdienstvrijheid, het kadaster, administratie van de burgerlijke stand.

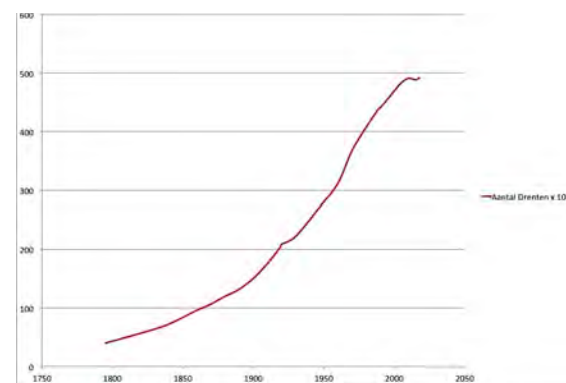
Napoleon ging met zijn troepen ten onder in de jaren 1813-1815. Napoleons nederlaag werd definitief in de Slag bij Waterloo, op 15 juni 1815.

Na de Slag bij Leipzig (oktober 1813) trokken de Franse legers zich terug uit Nederland. Kort hierop, op 20 november 1813, kondigde een Voorlopig Bewind onder leiding van Gijsbert Karel van Hogendorp en Adam van der Duyn van Maasdam een nieuw tijdperk van vrijheid aan. Prins Willem keerde tien dagen erna terug op het strand van Scheveningen en werd uitgeroepen tot 'Soeverein Vorst'. Hij beloofde een nieuwe grondwet op te laten stellen. Op 2 december 1813 begon het koningschap van Willem I officieel.

Nederland (de Republiek) telde in 1400 rond de 800.000 inwoners. Met mijn ruwe schatting van 2% Drenten levert dat ca. 16.000 Zanddrenten in de Olde lantschap; ongeveer evenveel als in Klazienaveen (12.135) en Erica (4.825) bij elkaar (2018).

AANTALLEN NEDERLANDERS & DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

AANTAL DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

PERCENTAGE DRENTEN 1795-2018

Emigratie

Voor de Drentse boer heeft het verlaten van zijn land weinig aantrekkingskracht, ofschoon hij erover hoort op de radio, erover leest in de kranten, er veel over wordt gesproken en hij meestal wel een succesverhaal kent over een vriend van een vriend die naar Canada emigreerde en die daar nu zijn eigen grote boerderij heeft. In Anderen gaf slechts één ongetrouwde jongeman van 21 de serieuze wens te kennen naar Canada te willen emigreren. Maar zijn vader was er erg op tegen. De algemene opvatting is dat “het te zwaar is om naar een vreemd land te gaan”. Er wordt veel meer gepraat over het zich vestigen als boer in de nieuwe Noordoostpolder, maar slechts in één geval (een jong gehuwd paar wonend bij de ouders van de vrouw) werd een aanvraag ingediend bij het Ministerie. Blijkbaar is de grote meerderheid van het Drentse volk ongelukkig en onzeker als ze van huis zijn. Zij zijn bang niet te weten wat te doen en men past zich moeilijk aan. Zij kwijnen a.h.w. in een nieuwe omgeving weg, net als een diep-gewortelde plant die naar een volkomen andere omgeving wordt overgeplant. Toch hebben de onverbiddelijke loop van gebeurtenissen, de economische contacten buiten het dorp, het toegenomen verkeer en de oorlog, in Anderen en andere Drentse dorpen het contact met de buitenwereld doen toenemen. Geleidelijk slijt de harde schil van hun isolatie.

Uit Keur&Keur, *Diep geworteld*, Ter Verpoosing.

Zandboeren

Van het zand, de Hondsrug en het Drents plateau verhuisden weinig autochtone Drenten naar het veen. De zandboeren hielden, naar het schijnt, liever droge voeten. Het Oranjekanaal was de scheiding tussen Zand en Veen. Verder naar het westen was de Verlengde Heerendijk de scheiding tussen zand en veen. Het was boeren van overheidswege verboden om ten zuiden van de Heerendijk turf te graven of boekweit te verbouwen. De naam Heerendijk verwijst naar het besluit van de Heeren in Den Haag. De dijk was ooit bedoeld om een soort moerassige waterlinie in stand te houden om indringers te weren. De boeren trokken zich niets aan van het landelijk verbod. Een enkele keer hielpen marechaussee en huzaren om de Zanddrenten en de Veendrenten uit elkaar te houden.

Migratiestromen

De ontginning van het veen was een zaak van Amsterdammers en andere ondernemende geesten uit het westen. Ook Jan en Nicolaas van de Griendt uit Noord-Brabant deden mee; waar in de Peel het dorp Helenaveen een zusterdorp is van Klazienaveen. Beide dorpen dragen de naam van de echtgenote van een veenexploitant. Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht, het Amsterdamse Veld, de boerderij en streek Nieuw-Haarlem aan de Pannekoekendijk in Erica, de Peel (tussen Erica en Schoonebeek) verwijzen naar de migranten. Ook de Kalfstraat en Van Heemskerckstraat herinneren in Erica aan betrokkenen bij de exploitatie van het veen, de aanleg van sluizen en kanalen. Ze kwamen, net als iedereen, van elders. Vrijwel alle pastoors, kapelaans, dominees en andere prekers hadden voor hun zendingsarbeid hun domicilie in den vreemde. Geen prekers en missionarissen van eigen kweek. Iedereen was import. Erica leverde in de jaren 50 pater Setz als missionaris in Goudkust (Ghana).

Het gedeelde lot als bron van zorg

De identiteit van de woonomgeving raakt aan de kern van ons bestaan en laat zich niet zomaar in een ander daglicht plaatsen. Maar terugkijkend in de geschiedenis zien we voortdurend herschikkingen in bestuurlijke structuren en verbanden. De identiteit van onze omgeving is beweging, iedere traditie is ooit begonnen als verandering.

Het kost ons doorgaans weinig moeite om met een zeker verlangen naar het verleden te kijken, maar evolutie kent alleen een naar voren gerichte ontwikkelingsrichting; in het licht van de grote vragen die onze generatie op zich af ziet komen zullen we in staat moeten zijn om een verlangen naar de toekomst op te wekken. Iets dat om verantwoordelijkheidsbesef, maar daarnaast vooral ook om samenwerking en verbeeldingskracht vraagt.

Floris Alkemade, Rijksbouwmeester, architect

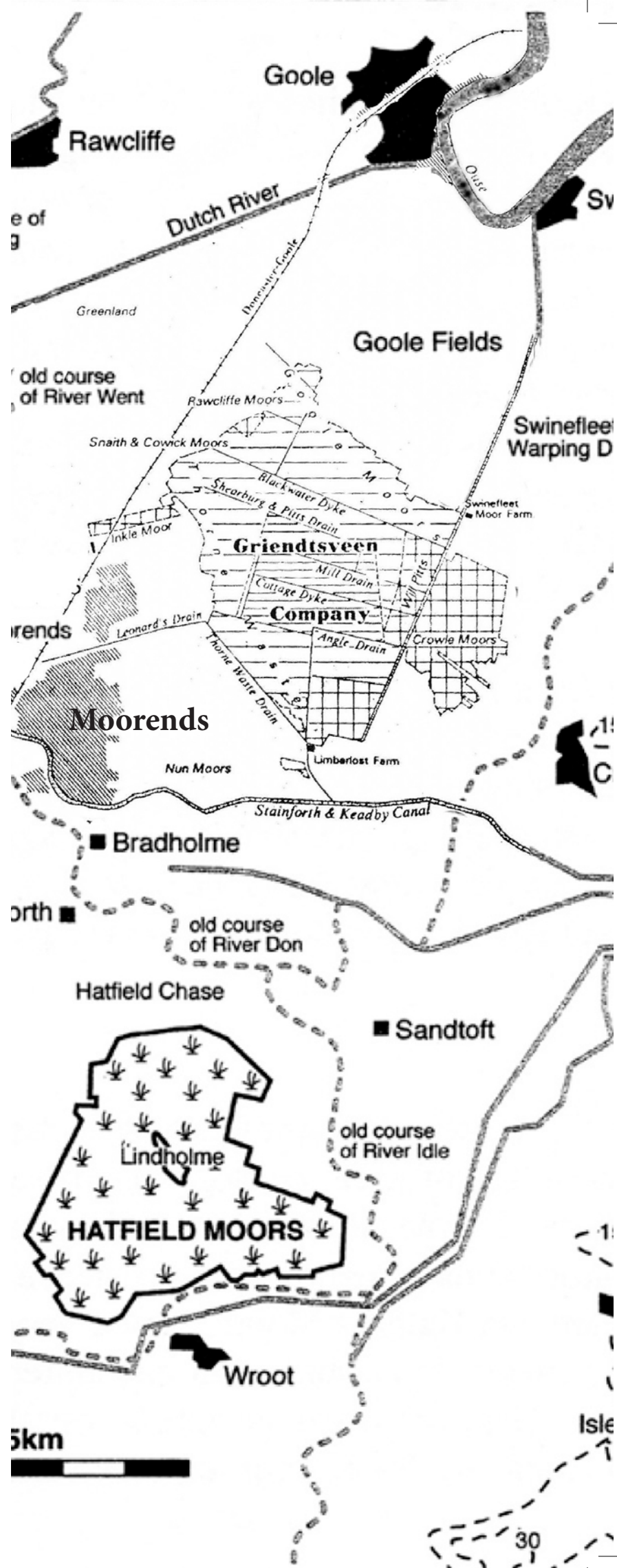
YORKSHIRE

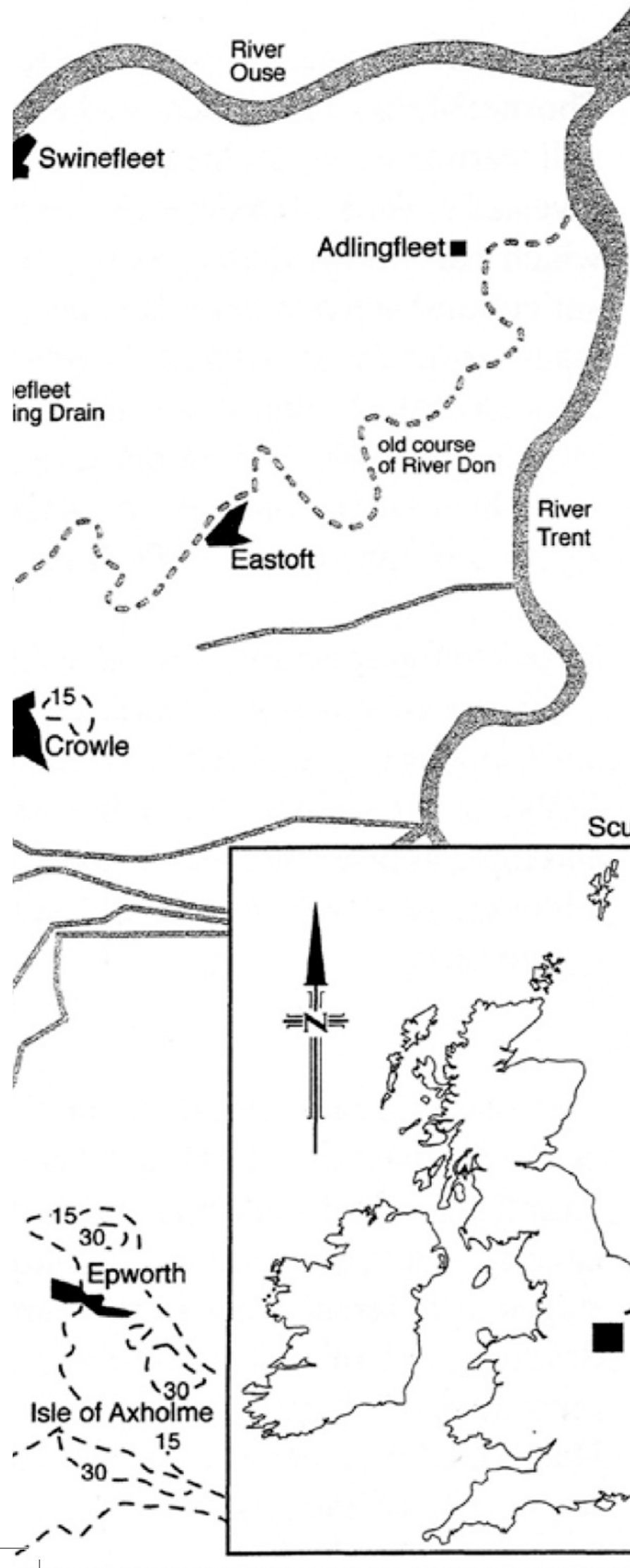
Een deel van de turfgravers vertrok na 1893 in de zomer naar Yorkshire om daar als 'gastarbeider' in het veen te werken. De firma Griendtsveen kwam in 1893 in Engelse handen. The Griendtsveen Moss Litter co. Ltd. Een enkele Drent en Brabander bleef in Coule en Thorne. Ze waren niet geliefd. De Drenten en ook Brabanders werkten harder en efficiënter dan de Engelse turfgravers. Enkele van die 'gastarbeiders' zijn in Engeland gebleven. Een geromantiseerde weergave met een aantal feiten is te vinden in Meet a local, mijn roman over turfgravers in Yorkshire.

Thorne in Yorkshire is het middelpunt van de wereld, zoals Erica in Zuidoost-Drenthe het hart van het bestaan is. Net zoals ieder individu een spil is in het middelpunt van het heelal. Thorne en Erica hebben een aantal dingen gemeen. In zowel Yorkshire als Drenthe is er een voortdurende botsing van culturen. De Noormannen vielen Engeland binnen op hetzelfde moment dat ze de Nedersaksische landen veroverden. De gevolgen van verschillende oorlogen en vriendschappelijke handelsbezoeken zijn terug te zien in de overeenkomstige talen en gebruiken. De beschermheilige van Drenthe, Willehad, kwam uit Northumberland om de heidenen te dopen. Hij slaagde erin de weinige inwoners van Drenthe te bekeren: (Angel)Saksen. Rond 1900 kwamen enkele honderden turfstekers uit de regio Zuidoost-Drenthe naar Thorne Waste. Ze werkten voor Griendtsveen Litter Company. Een verrijking van culturen.

Joseph Nieters uit Erica is op zoek. Hij wil een antwoord op de rooms-katholieke vraag uit zijn jeugd: Wie ben ik? Wie waren mijn voorouders? Wat heeft mij gemaakt tot wie ik denk dat ik ben? Geboren aan de rand van Bourtangter Moor, volgt hij het spoor terug. In het jaar dat de slavernij werd afgeschaft en Erica werd gesticht, 1863, zetten de eerste mensen voet op de heidevelden van Zuidoost-Drenthe. De migranten kwamen van alle kanten. Rooms-katholieke Hannoveranen uit Koninkrijk Hannover en uit Twente. Gereformeerde veengravers kwamen uit Friesland, protestantse boeren uit Groningen en heidenen uit Drenthe, ontmoetten elkaar in Erica. Het dorp was het epicentrum van een botsing van culturen, meer dan andere veendorpen.

Joseph Nieters is op weg naar MEET A LOCAL, in een poging het moeras droog te leggen. Zijn verslag is een borduurwerk in een postmoderne setting. Het natuurlijke wisselt af met het bizarre. Zijn gids is de zwarte transgender Eyoum. Het probeert Joseph Nieters op het spoor te houden in de heidevelden van Yorkshire. Probeer hun moerassige paden te volgen.

Arbeitseinsatz

Migratie kent veel varianten. Uit het boek Emmen in bezettingstijd citeer ik uit de Samenvatting en conclusies. Dr. G. Groenhuis maakt goed wat de herdenkingsboeken over Erica laten liggen. In die boeken rond 100- en 150-jarig bestaan van het dorp nauwelijks een woord over de Tweede Wereldoorlog.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was Emmen een noodlijdende gemeente. De vervening, die in de tweede helft van de negentiende eeuw een hoge vlucht had genomen en voor een sterke bevolkingsgroei had gezorgd, liep op haar eind. Er was veel werkloosheid en armoede die door de crisis in de economie van de jaren dertig nog werd verergerd. Steun en werkverschaffing boden nauwelijks soelaas. Het gemeentebestuur onder leiding van de energieke burgemeester Bouma deed wat het kon, maar kon geen ijzer met handen breken. Men was met handen en voeten gebonden door strakke voorschriften uit Den Haag. Door het chronisch tekort op de gemeentebegroting stond Emmen onder curatele van het Rijk.

Eén van de oplossingen voor de problemen, die door Den Haag werd gedecreteerd, was uitzending van arbeiders naar Duitsland. Daar was na de *Machtübernahme* door Hitler in 1933 weer vraag naar arbeidskrachten ontstaan en de Nederlandse regering zette het gemeentebestuur van Emmen onder grote druk de mogelijkheden in Duitsland te benutten. Aan arbeiders die werk in Duitsland weigerden, mocht geen steun worden verleend en zij moesten worden uitgesloten van de werkverschaffing. Het gevolg hiervan was, dat al in 1937 enige duizenden Emmenaren in Duitsland werkten. Sommigen vlak over de grens in de veenderijen, anderen verder weg in het Roergebied. De politieke situatie in Duitsland, de dictatuur en de Jodenvervolgingen speelden bij de besluitvorming inzake de tewerkstelling in Duitsland, noch in Den Haag, noch in Emmen een rol van betekenis. Zelfs de SDAP-ers in de gemeenteraad accepteerden de uitzending van arbeiders naar Duitsland. De Arbeitseinsatz tijdens de bezetting zette in Emmen eenvoudig voort wat al jaren gebruikelijk was.

Emmen in bezettingstijd, Een grensgemeente kort voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dr. G. Groenhuis. 5 mei 1990. 4 mei comit. Emmen.

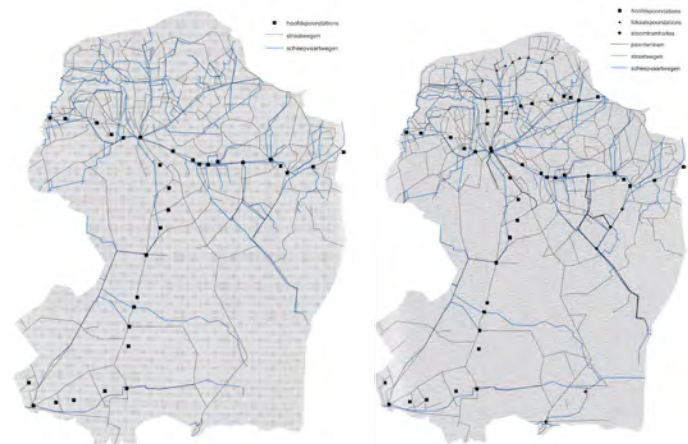
8800 INWONERS WEGGESTUURD

In de periode vóór de tweede wereldoorlog, beginnend ongeveer 1926, bedroeg het aantal werklozen in Emmen minstens 5000. De vraag naar arbeidskrachten steeg echter in sommige industriestreken van ons land en vele veen- en landarbeiders besloten hun geboorteplaats te verlaten en vertrokken naar Enschede, Hengelo of Eindhoven. Dat ging in zo grote getale, dat zich in deze industriecentra zgn. "Drentse dorpen" ontwikkelden. Zo kent Eindhoven nog steeds een groot stadsdeel waar nagenoeg alleen Drentse gezinnen wonen. Daarom ziet men nu nog met de feestdagen of de zomervakantie verschillende bussen in Erica arriveren afkomstig uit de genoemde industriestreken met oud-Ericanen, die óf hun geboorteplaats niet geheel kunnen vergeten óf de gelegenheid benutten de familie- of kennissenbanden nauwer aan te halen. Namen wil ik hier maar niet noemen, maar iedereen kent ze. In zeer korte tijd verhuisden (ook gedwongen, op straffe van inhouden werkeloosheidsuitkering) uit de gemeente Emmen 8800 personen op de ongeveer 40.000 inwoners, meer dan een vijfde deel. En ze keerden niet meer terug, althans niet voor goed.

100 jaar Erica, Van Heesewijk.

Infrastructuur in Groningen en Drenthe in 1820 en in 1849

Infrastructuur in Groningen en Drenthe in 1875 en in 1899

Infrastructuur in Groningen en Drenthe in 1915

KANALEN, WEGEN, TRAM- EN SPOORLIJNEN

In *Twee eeuwen Nederland* geteld is een hoofdstuk gewijd aan Bevolking en infrastructuur in Groningen en Drenthe. Groote en Tassenaar laten verandering in het water, spoor en wegennet zien vanaf 1820. Diverse kaarten geven in een oogopslag de stand van zaken. Zuidoost-Drenthe zonder verbindingen met de buitenwereld. Het land was woest en ledig. In totaal kwamen 258 van de 764 in 1899 opgenomen nederzettingen (32%) nog niet voor in 1849. De totale bevolking van de 'nieuwe' kernen bedroeg ruim 58.000 personen (13%). De grootste waren nieuwe veenontginningsplaatsen (Nieuw-Amsterdam, 4319 inwoners; Zwartemeer, 2631; Musselkanaal, 2304). p. 284. Met een Afstand-analyse – de methodiek staat uitgebreid beschreven – bepalen de auteurs de geïsoleerdheid van de diverse kernen.

Loopafstand

Tussen 1849 en 1899 is de gemiddelde afstand van bevolkingskernen (in Groningen en Drenthe) tot de dichtstbijzijnde aansluiting op het infrastructurele netwerk afgenomen van bijna drie kilometer tot minder dan een kilometer. In Drenthe bedroeg de gemiddelde afstand in 1849 4,4 kilometer en was deze gedaald tot 1,1 kilometer. In Groningen was de afname geringer,

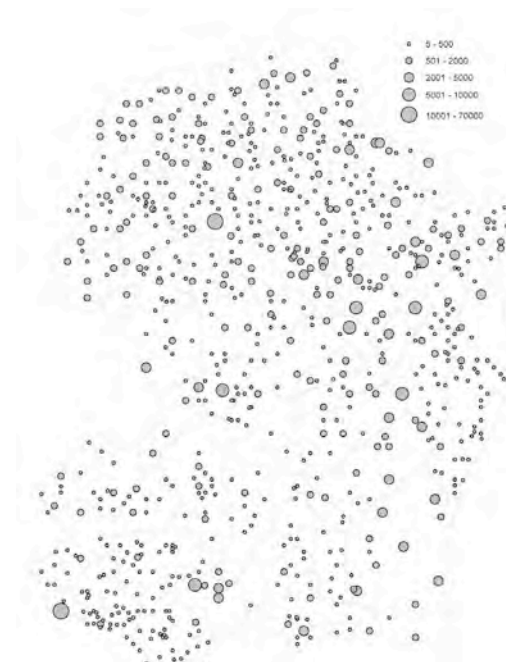
van ruim 1,5 kilometer naar 600 meter. Dat betekent dat de gemiddelde (loop)afstand tot dichtstbijzijnd weg, spoor, kanaal veel korter is geworden. In 1849 lagen de meest perifere dorpen in het Zuidoostelijke Drentse veenontginningsgebied. In de gemeente Emmen was de gemiddelde kern meer dan 15 kilometer verwijderd van een moderne infrastructurele verbinding. Daarnaast waren de dorpen op het Drents plateau (Grolloo) en in Westerwolde relatief slecht ontsloten. p. 289.

Er blijkt ook dat de infrastructurele investeringen uit de eerste helft van de negentiende eeuw nauwelijks een effect gehad hebben op de bevolkingsontwikkeling. Pas vanaf 1860 neemt het effect sterk toe. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat de ene vorm van infrastructuur een groter effect gehad heeft op de bevolkingsontwikkeling als de andere. Bovendien zou de causale relatie tussen bevolking en verschillende vormen van infrastructuur wel eens sterk kunnen verschillen. Straatwegen zouden een kleine impact kunnen hebben en bovendien volgend zijn op de bevolkingsontwikkeling, terwijl spoorwegen een groot effect gehad zouden kunnen hebben en juist sturend van karakter geweest kunnen zijn.

Twee eeuwen Nederland geteld, Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795-2001. Redactie: O.W.A. Boonstra, P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen, J. Oudhof.

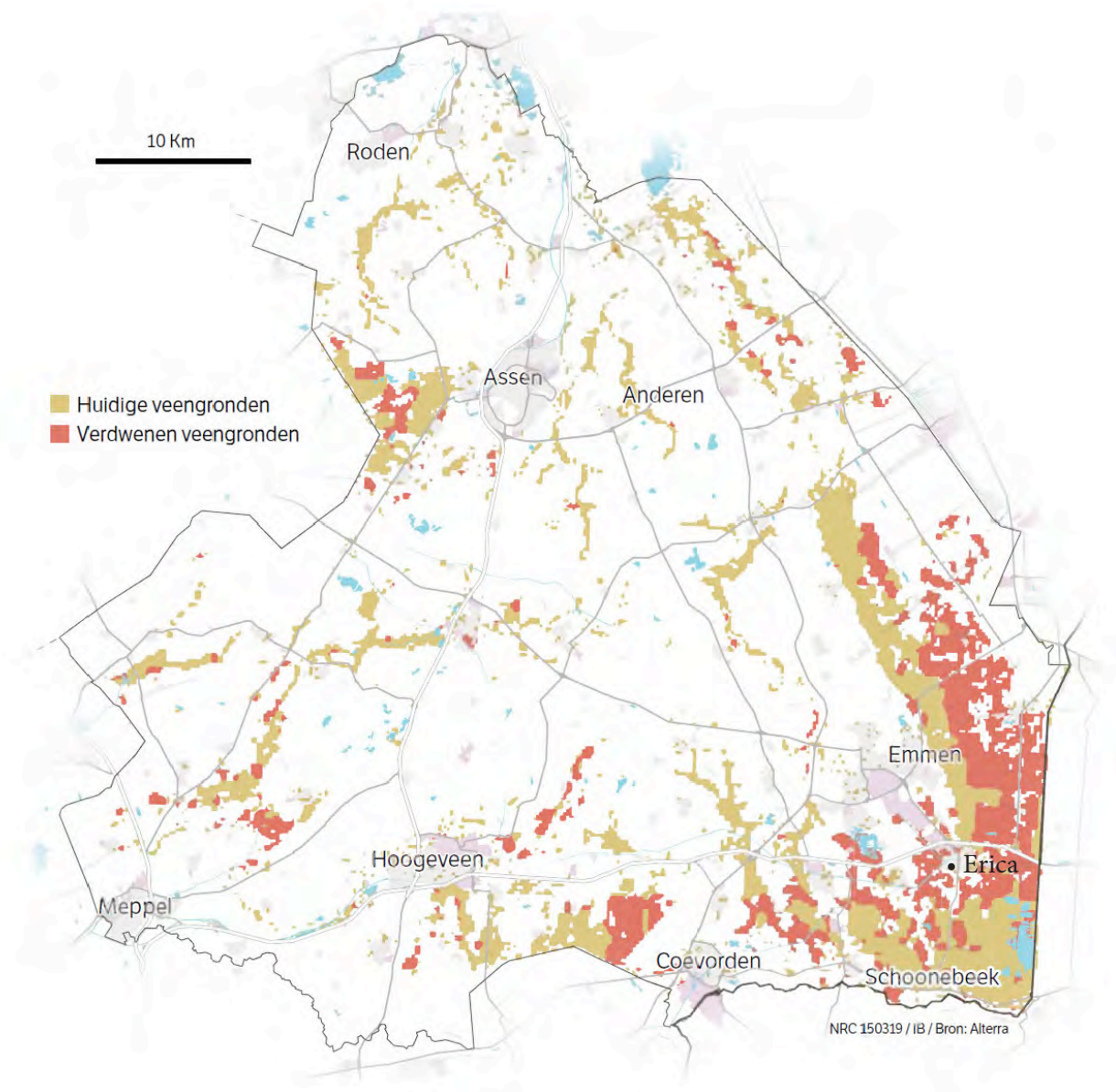
Bevolkingsspreiding in Groningen en Drenthe in 1849

Bevolkingsspreiding in Groningen en Drenthe in 1899

EPILOOG

Deze en andere zaken over Drenthe, de bevolking, ontwikkeling, migratie kwamen voorbij in het licht van mijn familiegeschiedenis. In de Zuidoosthoek is iedereen migrant in de derde generatie. Vreemdelingen in eigen land, op zoek naar gemeenschappelijke waarden voor identificatie. Karakterisering als: *onder ons, wij Drenten* klinken steeds vreemder in mijn migrantenoren. Vooral de bewoners van de Zuidoosthoek kennen geen traditie van eeuwen. Er is nauwelijks een gemeenschappelijke cultuur om voor samenhang te zorgen, maar misschien is dat teveel gevraagd voor mensen die altijd onderweg zijn. Wie steeds verkast hecht zich moeilijk.

Regionale literatuur

Wie zich in literatuur van de 19e eeuw verdiept loopt het gevaar zijn of haar eigen context als maatstaf te nemen bij beoordeling en bestudering van literaire teksten. Opvattingen en gedragingen uit die tijd kunnen in onze tijd als verwerpelijk worden beschouwd, en omgekeerd. Het is een kunst om oordeelvorming achterwege te laten. Erudiet en kritisch lezer Gerard op de Weegh geeft met een valkuil aan.

Kenmerken van de ene categorie over die andere leggen krijgt soms iets absurds als we het hebben over Drentse en Nederlandse romans. Een vergelijking tussen streekromans van rond 1900 en romans gepubliceerd in de prille een-en-twintigste eeuw kan natuurlijk. Een vergelijking waaruit openlijk of in bedekte termen een kwaliteitsoordeel wordt afgeleid is iets anders. Dat is wandelen in levend hoogveen. Voor je het weet zak je tot je knieën of verder in het veenmoeras, een moeras waar moeilijk uit te komen is.

Gerard op de Weegh

De regionale roman

Sommige regio's zijn gekoloniseerd door streekromans, zegt onderzoeker Ian Duncan. Vrij vertaald kan dat betekenen dat het beeld van een regio mede wordt bepaald door de beschrijvingen in streekromans. In zijn artikel *The Provincial or Regional Novel* beschrijft Duncan verschillen en overeenkomsten tussen literatuur uit de regio, de provincie, en de rest van de (Engelse) wereld. In het navolgende probeer ik enkele inzichten te vertalen naar de 19e-eeuwse literatuur in het Nedersaksische gebied.

Tot 1800 was Drenthe een tamelijk geïsoleerd en afgelegen gebied dat moeilijk was te bereiken. Pas in 1815, nadat Napoleon was verslagen en de Franse/Bataafse tijd was beëindigd, werd Drenthe een provincie. Vóór 1815 was Drenthe bekend onder de naam de Landschap, nog herkenbaar in Nedersaksische aanduidingen als d'Olde Laandschop. Henk Nijkeuter laat zijn *Geschiedenis van de Drentse literatuur* beginnen in 1816. Dat is weinig verbazingwekkend, het aantal inwoners van de provincie bedroeg rond 1800 circa 40.000 personen. De meeste mensen in de landschap waren analfabeet, of op zijn minst laaggeletterd. Wellicht konden velen – de bijbel – lezen, schrijven was minder noodzakelijk.

Het eerste reisverslag over een Drenthe is afkomstig van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk Hoogendorp. Het reisverhaal dateert van 1823 en is pas in 1942 in druk verschenen. In 1842 verscheen het reisverhaal van de drie podagrissen over hun tocht van Bad Bentheim naar Assen, grotendeels in het Nederlands geschreven, met een enkel Drents woord. Rond 1880 verschenen

opnieuw reisbeschrijvingen van de hand van Jacobus Craandijk.

In de boeken komt een beeld naar voren van geïsoleerde gemeenschappen geheel op zichzelf gericht en tevreden met zichzelf, zonder ambitie. Bij Van Lennep lezen we dat bewoners van Zweeloo nog nooit in Sleen zijn geweest, terwijl ze wel de kerktoren van Sleen konden zien.

Rond 1830 kwam er enige reuring in Drenthe onder andere door de afscheidingsbeweging van dominee Hendrik de Cock. Deze dominee uit Ulrum staat aan de basis van de gereformeerde kerk. Zijn afsplitsing van de hervormde kerk zorgde in diverse dorpen voor conflicten, zowel binnen families als binnen de boerengemeenschap. Halverwege de 19e eeuw treden meer veranderingen op in de provincie. De aanleg van de spoorlijn naar Groningen, kanalisatie, vervening, en daarmee gepaard gaande migratie naar Drenthe. Vooral vervening van Zuidoost-Drenthe, maar ook bij Smilde, zorgde voor veel aanwas uit nabijgelegen gebieden.

Rond Smilde kwamen veel veenarbeiders uit het nabijgelegen Friesland. Later, bij de vervening van de Zuidoosthoek, kwamen migranten uit Twente, uit Friesland, en uit het naburige Duitsland; destijds nog het Koninkrijk Hannover, en het Graafschap Bentheim. Deze ontwikkelingen zorgden voor een tweedeling in de maatschappij. Aan de ene kant was er de plaatselijke samenleving met een beperkte horizon, de wereld was niet groter dan het dorp. De dagelijkse gang van zaken werd bepaald door het dorps- en familielevens. Plaats- en tijdsbesef waren beperkt. Van de andere kant drong de buitenwereld zich op. Besef van plaats en tijd raakten aan verandering onderhevig.

In de reisverhalen van Van Lennep, de podagrissen, en van Craandijk is de plaats het dorp, niet de provincie. De tijd, dat is het seizoen en de levenscyclus. Ook in het werk van Jans Pol, rond 1875, spelen – de plaats – het dorp, de heide, de schapen, en de ‘vaste’ tijden – het seizoen, de oogst, de opeenvolgende familiegeneraties een voorname rol. In *Harm en zien broer Luuks* en in *Hannegien* komen slechts enkele verwijzingen voor naar de grotere buitenwereld en naar andere tijden achter de horizon. Sluipenderwijs raakt de afgesloten regionale gemeenschap geïnfecteerd met de buitenwereld. Het oude verdwijnt, nieuwe mores dient zich aan.

... lezers zijn getuige van de ineenstorting van een traditioneel onderscheid tussen kennishorizonten – een ervan is direct, nabij, concreet, aanwezig voor de zintuigen, gemeten aan het tempo van het dagelijks leven; de andere is zowel tijdelijk als ruimtelijk ver weg, onzichtbaar en ongrijpbaar, abstract. Provincie en wereld zijn onlosmakelijk met elkaar verweven in een “groot web” – het beeld blijft hier dicht bij zijn bron bij het werk in de weverij.

In *Harm en zien broer Luuks* schetst de Jans Pol uitgebreid het conflict tussen de diverse religies, de hervormden en de Cocksen. De kerkscheuring kwam van buiten de provincie, onder invloed van landelijke ontwikkelingen naar Drenthe; de horizon werd groter wat plaats en tijd betrof. In *Hannegien*, dat zich ook in een dorp afspeelt, schetst Jans Pol uitgebreid vooroordelen tegen de Ooster-Drenten, de migranten in het veen; nieuwkomers in de provincie. De Ooster-Drenten zijn zuiplappen, verschonen zich slechts eenmaal per jaar en hebben een ruwe taal. De romantische liefde tussen het geadopteerde kind Hannegien en boerenzoon van goede komaf – Albert – komt in gevaar door roddel en achterklap. Het ontbreken van oprechte communicatie is een constante in beide werken. Wellicht gebruikt Pol de stijlfiguren ironie, satire en overdrijving voor zijn verbeelding van een nostalgisch getint geromantiseerd verleden, dat wellicht niet zo sterk heeft bestaan. Hij zet onbeschoft gedrag tegenover goede manieren, wellicht om tegenstellingen herkenbaar te benadrukken.

Regionale fictie specificeert haar setting door een combinatie van geografische, natuurhistorische, antiquarische, etnografische en/of sociologische kenmerken aan te roepen die haar onderscheiden van elke andere regio. Een provinciale setting wordt eenvoudiger gedefinieerd door haar verschil met de metropool – door het feit dat het niet Londen is. ...

Dus terwijl “regionaal” een neutrale of zelfs positieve set van meerdere lokale verschillen impliceert, connoteert “provinciaal” een negatief verschil, gebaseerd op een binaire tegenstelling, uitgedrukt als een generieke of typische identiteit, waarin elke specifieke provinciale setting de plaats kan innemen van elke andere.

Regionale literatuur beperkt zich tot vertrouwde plaats en tot vertrouwde tijd, met een enkel uitstapje naar landelijke ontwikkelingen en andere tijden – geschiedenis, toekomst van verre volkeren. Duncan geeft aan dat regionale literatuur zich niet hoeft te beperken tot het platteland, maar dat ook in bepaalde steden of in stadswijken het regionale karakter van de literatuur naar voren komt. In die zin kan ook een roman over particuliere zielenroerselen in een buitenwijk van Amsterdam of Rotterdam tot regioliteratuur worden gerekend.

Regionale romans kenmerken zich door combinatie van bevolkingssamenstelling, geografie, landschappelijkheid, geschiedenis, en sociaal culturele verschijnselen met nadruk op verschillen met andere regio's. Provinciale literatuur, vaak een neerbuigende term, kenmerkt zich door verschillen te beschrijven met steden, met de Randstad, met mondiale ontwikkelingen.

... de belangrijkste conventies van regionaal schrijven: een etnografische “dikke beschrijving” van manieren en tradities, een geschreven imitatie van dialect, aandacht voor landschap en natuurlijke vormen, een analytisch verslag van een lokale economie en haar relatie tot een bredere horizon van historische verandering, en – beslissend – de verbanning van dit alles naar het verleden. ... dat dit ‘verhalen uit andere tijden’ zijn; dat de afgebeelde manieren () niet die van het huidige tijdperk zijn. Dit is het cruciale probleem: juist de elementen die de regio tot een organische plek van verbondenheid in de imperiale natie maken, zijn gedoemd te verdwijnen onder haar moderniserende politieke economie. Terwijl de ene auteur het verdwijnen van slechte oude gewoonten toejuicht, wordt de uitwissing van lokale gewoonten en tradities betreurd door andere auteurs wiens romans het ideologisch vruchtbare terrein tussen een komische bevestiging van vooruitgang en een elegisch gevoel van verlies exploiteren.

Multatuli van Eduard Douwes Dekker stijgt uit boven de regionale en provinciale literatuur. Regionale

BESCHOUWING OVER FAMILIERELATIES

Familierelaties en het proza van Jans Pol

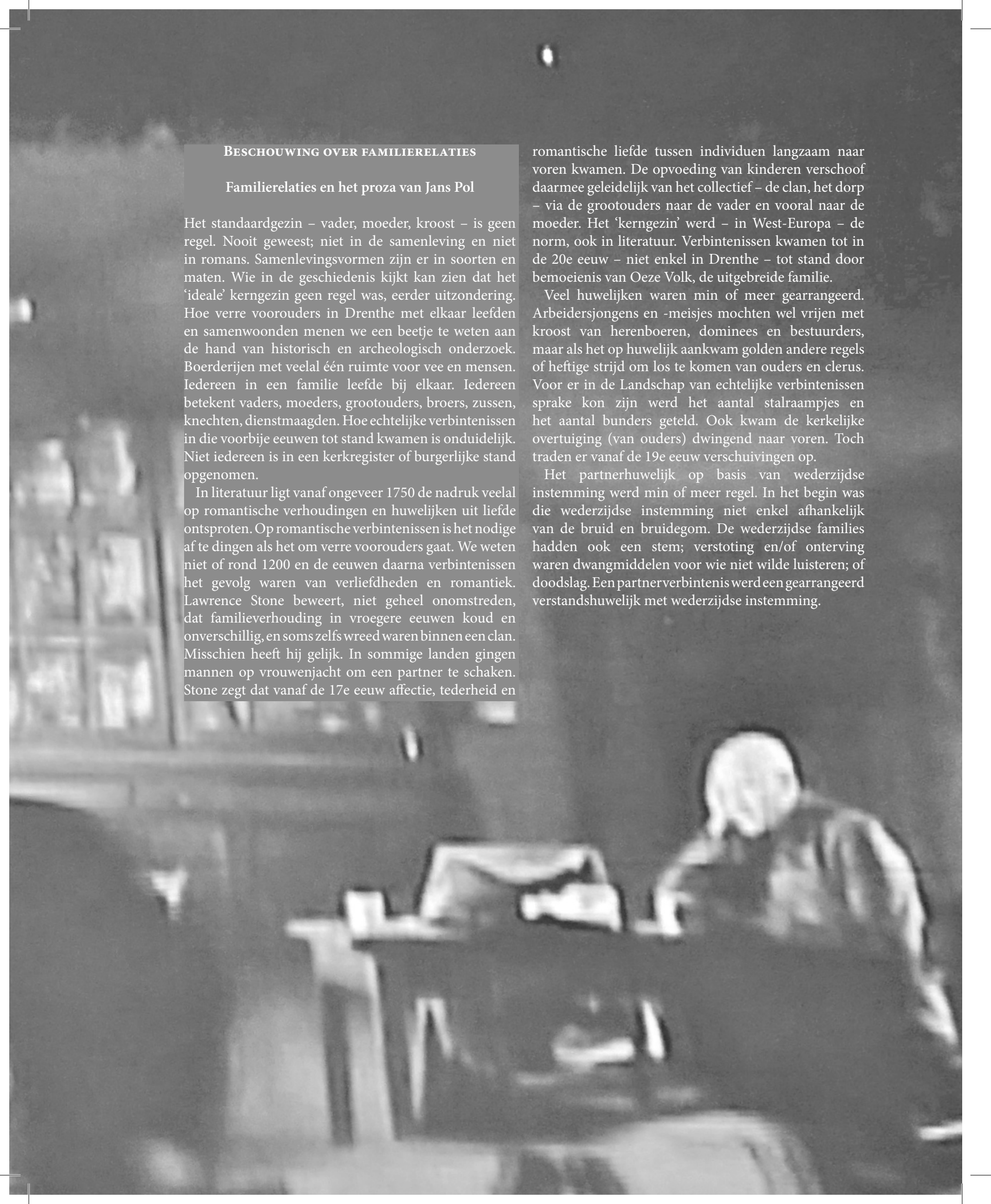
Het standaardgezin – vader, moeder, kroost – is geen regel. Nooit geweest; niet in de samenleving en niet in romans. Samenlevingsvormen zijn er in soorten en maten. Wie in de geschiedenis kijkt kan zien dat het ‘ideale’ kerngezin geen regel was, eerder uitzondering. Hoe verre voorouders in Drenthe met elkaar leefden en samenwoonden menen we een beetje te weten aan de hand van historisch en archeologisch onderzoek. Boerderijen met veelal één ruimte voor vee en mensen. Iedereen in een familie leefde bij elkaar. Iedereen betekent vaders, moeders, grootouders, broers, zussen, knechten, dienstmaagden. Hoe echtelijke verbintenissen in die voorbije eeuwen tot stand kwamen is onduidelijk. Niet iedereen is in een kerkregister of burgerlijke stand opgenomen.

In literatuur ligt vanaf ongeveer 1750 de nadruk veelal op romantische verhoudingen en huwelijken uit liefde ontsproten. Op romantische verbintenissen is het nodige af te dingen als het om verre voorouders gaat. We weten niet of rond 1200 en de eeuwen daarna verbintenissen het gevolg waren van verliefdheden en romantiek. Lawrence Stone beweert, niet geheel onomstreden, dat familieverhouding in vroegere eeuwen koud en onverschillig, en soms zelfs wreed waren binnen een clan. Misschien heeft hij gelijk. In sommige landen gingen mannen op vrouwenjacht om een partner te schaken. Stone zegt dat vanaf de 17e eeuw affectie, tederheid en

romantische liefde tussen individuen langzaam naar voren kwamen. De opvoeding van kinderen verschoof daarmee geleidelijk van het collectief – de clan, het dorp – via de grootouders naar de vader en vooral naar de moeder. Het ‘kerngezin’ werd – in West-Europa – de norm, ook in literatuur. Verbintenissen kwamen tot in de 20e eeuw – niet enkel in Drenthe – tot stand door bemoeienis van Oeze Volk, de uitgebreide familie.

Veel huwelijken waren min of meer gearrangeerd. Arbeidersjongens en -meisjes mochten wel vrijen met kroost van herenboeren, dominees en bestuurders, maar als het op huwelijk aankwam golden andere regels of heftige strijd om los te komen van ouders en clerus. Voor er in de Landschap van echtelijke verbintenissen sprake kon zijn werd het aantal stalraampjes en het aantal bunders geteld. Ook kwam de kerkelijke overtuiging (van ouders) dwingend naar voren. Toch traden er vanaf de 19e eeuw verschuivingen op.

Het partnerhuwelijk op basis van wederzijdse instemming werd min of meer regel. In het begin was die wederzijdse instemming niet enkel afhankelijk van de bruid en bruidegom. De wederzijdse families hadden ook een stem; verstoting en/of onterving waren dwangmiddelen voor wie niet wilde luisteren; of doodslag. Een partnerverbintenis werd een gearrangeerd verstandshuwelijk met wederzijdse instemming.

Jans Pol, veelzijdige leraar en schrijver

Jans Pol is slechts een halve eeuw oud geworden. In die tijd heeft hij zich laten horen en zien. Naast diverse novelles, gelegenheidsgedichten en een Nederlandse roman hield hij voordrachten. Ook in de pers liet hij van zich horen. Zijn werk en optreden lokten reacties uit. Een korte levensschets.

Biografie van Jans Pol

Jans Pol werd op 28 februari 1842 geboren in Westerbork. Zijn ouders hadden een klein boerenbedrijf. Jans miste het gebruik van één hand, waarschijnlijk de linker, te oordelen naar het handschrift in de originele manuscripten. Hij was door deze handicap minder geschikt voor het boerenwerk. Jans Pol studeerde voor onderwijzer. Pol verhuisde op 1 juni 1864 uit Ansen (gemeente Ruinen) naar Nijensleek (gemeente Vledder), waar hij werd aangesteld als leerkracht aan de lagere school. Precies twee jaar later (1-6-1866) werd hij door de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord (gem. Vledder) benoemd tot hoofd van de lagere school in kolonie 2 te Wilhelminaoord (sommige bronnen maken melding van school I te Frederiksoord). De taak van schoolhoofd nam Pol zeer ruim op. Zo had hij een grote inbreng in de feestelijkheden ter gelegenheid van de opening van de G.A. van Swietenschool (tuinbouwschool) op 19 mei 1885 in Frederiksoord.

Pol schreef voor dat feest verschillende liederen en maakte een speciaal gedicht, waarin hij de doelstelling van de kolonisatie beschreef. Hij werkte op dat moment al meer dan 19 jaar in de koloniën. De Maatschappij van Weldadigheid, die de kolonisatie regelde, heeft bij het uitvoeren van haar taken, te weten het voorkomen van armoede door het verschaffen van arbeid, het aankweken van godsdienstzin en het zorgen voor goede onderwijsvoorzieningen, een prima kracht aan Pol gehad. In de avonduren gaf meester Pol les in de niet-tuinbouwvakken aan de G.A. van Swietenschool. Klassen met meer dan 50 leerlingen waren eerder regel dan uitzondering. Pol was dichter van gelegenheidsliederen en schrijver van novellen. Zijn bijdragen werden, ook in het Drents, afgedrukt in "Erica", het jaarboekje van de Maatschappij van Weldadigheid.

Lezingen

Jans Pol hield lezingen voor het Nut en kwam, waar nodig, ook in de pers voor de Maatschappij op. Zo opponeerde hij in het Nieuws- en Advertentieblad voor Steenwijk en Omstreken tegen enkele artikelen van een zekere van Ettingen uit Ruinen, die de Maatschappij in een kwaad daglicht stelden (1871). Jans Pol is tweemaal gehuwd geweest. In 1867 trouwde hij met Maria Abels (geb. 6-6-1842 te Norg). Zij kwam op 8-4-1867 uit Diever

naar Frederiksoord, waar zij op 17-2-1871 overleed. Pol hertrouwde in 1874 met Aaltje Ruurds Beima (geb. 16-3-1846 te Noordwolde in de gemeente Weststellingwerf). Zij kwam op 17-11-1874 naar Frederiksoord, waar zij op 6-4-1887 stierf. Op vijftigjarige leeftijd overleed Jans Pol op 9 november 1892. Hij liet een dochter na (Fettje Pol), die in Arnhem heeft gewoond en ongehuwd is gebleven.

Jans Pol in de pers

Jans Pol verzorgde voordrachten over zijn literair werk. Via delfpher.nl zijn diverse artikelen in de kranten van die tijd te vinden. Hier volgt een selectie uit o.a. *Provinciale Drentse en Asser Courant*, *Opregte Steenwijker Courant*. De kranten van de NPDAC, de *Nieuwe Provinciale Drentse en Asser Courant*, staan nog niet op het web. Ik kreeg 17 Gigabyte met de kranten uit het Drents Archief. 1700 kranten van na 1886. Hannegien is er deels te vinden als feuilleton. NPDAC is niet compleet bewaard gebleven.

PDAC 2 oktober 1874

De heer J. Pol, onderwijzer te Frederiksoord, schrijft nu en dan eene Drentsche novelle, die daarna voor hem het onderwerp eener lezing wordt. Zoo zal hij morgen te Steenwijk en op 5 Oct. te Smilde voordragen eene Drentsche novelle: "Hannegien" getiteld, die, in kleinen kring gelezen, met groot genoegen werd gehoord. De heer J. Pol zal ook eene lezing houden te Hoozevee, Meppel (in 't Nut), Heerenveen en Beilen en zou, als ons publiek er eenigen prijs op mogt stellen, ook hier wel eens willen optreden. Wij zullen te zijner tijd van die lezingen wel het een en ander vernemen en hopen dat wij daarvan een gunstig getuigenis kunnen geven.

Opregte Steenwijker Courant 5 oktober 1874

Met een kort woord stippen wij aan, dat de heer Pol te Frederiksoord gister avond hier ter stede de aangekondigde lezing gehouden heeft, van zijne nieuwe Drentsche novelle, getiteld Hannegien. Tot ons leedwezen konden wij de lezing niet in haar geheel bijwonen, zoodat eene beoordeeling harer letterkundige waarde en van verband en ontkenning in de eerste plaats elders te huis behoort.

Met genoegen evenwel merken wij op, dat de heer Pol in teekening en karakterschildering van het Drentsche volkskarakter, waarin hij zich door

onderzoek en opmerking o. i. beter dan vroeger te huis gevoelt, merkkelijk vooruitgegaan is, waartoe memorisering van het stuk blijkbaar veel heeft bijgedragen. De voordragt was doorgaans vrij levendig, soms echter wat theatraal, vooral bij de nabootsing van den dialoog in teerhartige scenes. Wij stootten op enkele onnatuurlijkheden, b.v. daar waar Albert, de minnaar van Hannegien, zich in deze woorden uitdrukt: „Mijne liefde voor haar blijft bestaan, maar achten kan ik haar niet meer; ik wil nooit weer met haar in aanraking komen.”

Ons dunkt dat ware liefde zonder achtung onbestaanbaar is. Hetzelfde geldt van Alberts houding, tijdens Hannegien in ijle koorts te bed ligt. Bij een welgemeende boerenknaap als Albert kunnen wij ons zulk eene houding moeilijk voorstellen. Verder achten wij het minder goed personen fluisterend op te voeren. Maar genoeg, de gehouden voordragt getuigde in meer dan een opzigt van ernstige studie en geeft ons althans aanleiding den spreker aan te moedigen, om op den ingeslagen weg voort te gaan. Wij betreuren het dat zoo weinigen hunne belangstelling hebben getoond, om deze lezing van den heer Pol bij te wonen.

PDAC 8 oktober 1874

Ingezonden stukken.

Aan de redactie der Provinciale Drentsche en Asser Courant.

“Eene openbare zaak verdient openbaar behandeld.”
Mijnheer de redacteur!

Gisteravond heb ik de voordragt bijgewoond van den heer J. Pol te Frederiksoord, gehouden ten huize van den logementhouder Homan alhier en bestaande in eene Drentsche novelle "Hannegien". Ik had de lezing met aandacht en genoegen gevolgd en zou zeker voldaan huiswaarts zijn gekeerd, ware 't niet, dat daar iets in voorkwam, dat in mijn oog afkeuringswaardig is, en twijfel niet, of gij, mijnheer de redacteur, zult er evenzoo over denken.

Zoo hoorde ik namelijk van den geachten spreker in zijn voordragt de uitdrukking bezigen: "zoo zwart als een jeude"; wat later vernam ik, over hetzelfde onderwerp de woorden: "zoo zwart als een heiden". Wat dunkt u, m. d. r., van die eerste uitdrukking? en wat zegt gij van die vreemdsoortige combinatie? Of het publiek de uitdrukking opmerkte, weet ik niet; wel weet ik, dat ze mij geweldig trof. Ik had mij den heer Pol voorgesteld als een man van talent niet all..n, maar vooral als een beschaafd mensch, als

een man van gezond verstand, wiens voordragten gerust iedereen kan gaan hooren, zonder gevaar te loopen van beleedigd te worden.

Hoe vond ik mij echter teleurgesteld, toen er in de voordragt sprake was van "zwart gemaakt worden" en om dat zwarte en vuile sterker te doen uitkomen, daartoe eerst als gelijkenis "Jeude", wat later "Heiden" gebezigd werd.

Van een man als Pol, die, indien ik mij niet vergis, hoofdonderwijzer is aan eene openbare school, die in het openbaar optreedt, om heinde en ver volksvoordragten te houden, zou men toch op zijn minst mogen verwachten, dat bij wel weet, dat het ongerijmd, ja dat het op zijn zachtst uitgedrukt dom en kleingeestig is, om "Jeude" en "Heiden" op ..n lijn te plaatsen. In hoeverre het woord "heiden" dienen kan, om het zwarte en afzigtelijke voor te stellen, hierover wil ik geen oordeel vellen en laat dit geheel voor rekening van den heer Pol; ik wil slechts zeggen, dat het getuigen moet van bekrompen verstand, indien iemand daarvoor het "Jeude" wil gebruiken, al was het ook in eene Drentsche novelle. Ik vrees te veel van uw beschikbare ruimte te vergen, anders zou ik den heer P. in het breedvoerige aan het verstand brengen, wat eigenlijk de beteekenis van het woord Jood is; dat het te edel en te waardig is, om in bovengenoemden zin gebruikt te worden en het op die wijze allerminst in zijn mond past.

Bovendien weet ik niet, dat ik de uitdrukking: "zoo zwart als een jeude", ooit onder de Hollandsche spreekwoorden heb aangetroffen, evenmin geloof ik, dat het een Drentsch spreekwoord is. Zou het soms een spreekwoord van den heer Pol zelve zijn? Zoo niet, waarom dan dit gezegde niet eerst gewijzigd, alvorens het voor een beschaafd publiek op te dissen.

Het kan den spreker ook niet toevallig ontvallen zijn, want het stuk was ter dege bestudeerd. De heer Pol heeft mijn raad niet noodig; maar toch geloof ik, dat het goed ware, voortaan eerst zijn voordragten goed te overwegen, alvorens die uit te spreken; wil hij ten minste met vrucht werkzaam zijn en niemand kwetsen. Met de opname dezer regelen zult gij zeer verpligten.

U.Ed. dw. dien.,
Smilde, S. A. LOMBARD,
5 October 1874, Israel. onderwijzer

KRITIEK.

Hooghartiger beoordeeling hebben wij zelden gelezen, dan die welke uit Meppel in de Asser Courant geschreven wordt, over de lezing van den heer Pol op 't Nut" aldaar, van zijne Drentsche novelle „Hannegien". - „Wij gelooven", zoo lezen wij daar, dat „de Drentsche novelle" beter op hare plaats is en meer satisfactie geeft op een Drentsch dorp, in een eenvoudigen kring (wij onderschappen) dan op plaatsen waar mannen optreden als P. Paaltjes (zegge Piet Paaltjens) Cremer, Kits van Heijningen en anderen."

Wel wisten wij, dat bij de hooggeroemde verlichting onzer eeuw, de eenvoud op vele plaatsen naar den kelder gaat, maar hadden op eene erkenning, zoo plat als de Meppeler criticus ze geeft, niet gerekend. 't Is wezenlijk al te erg en voor de eer van Meppel te hopen dat de man alleen staat, ofschoon twijfel op dat punt bij ons opkomt als wij zooiets lezen in een blad, dat in Drenthe's hoofdplaats verschijnt.

„De Drentsche novelle" beter op haar plaats op een Drentsch dorp dan te Meppel, waar mannen optreden als Piet Paaltjens, Cremer, Kits van Heijningen, en anderen, ei zoo! het klinkt voornaam, maar is inderdaard vernederend voor eene plaats, die zich er op beroemt eene Drentsche plaats te zijn, en geene aanbeveling voor de heeren Cremer c.s., om er meerdere lezingen te houden. De bewoners van het platte land in Drenthe zullen den Meppeler (of Meppelschen?) verslaggever van Pol's lezing zeker heel erkentelijk zijn, voor zijn allerliefst compliment, en de heer Pol?..... 't zou al te gek wezen, als hij zich zulke beoordeelingen aantrok.

—
Mijnheer de Redacteur!
De Drentsche Novellen,
Ik hoor dit zoo vaak,
Die soms in dit blad staan,
Vallen wel in den smaak.

De huusholling van Bokkelman,
Van de hand des heeren Pol,
Valt sympathie ten deel,
Althans ik leest 't met lol.

Ik schrijf dit, opdat het
Een spoorslag mag wezen
Voor hen, die ons zulke
Verhalen doen lezen.

ANNEN, den 20 Maart.

Ra.

Moffen en Joden

De reizigers uit Drenthe worden af en toe uitgemaakt voor moffen. In Amsterdam was iedereen van de andere kant van de Zuiderzee een mof, of liever elke niet-Amsterdammer was een mof. Voor de reizigers uit Drenthe was een mof een Duitser, een gastarbeider of arbeidsmigrant.

In het midden van de 19e eeuw kwamen veel Duitse arbeiders naar Nederland om met de oogst en met het grasmaaien te helpen; de zogenaamde hannekemaaiers, ook wel bekend als poepen en veltings. De naam van deze migranten komt nog terug in achternamen als Veld, Velting, Velzing, Veldhuis. De migranten hadden gezelschap van kiepkerels, handelaren met een kiep, een rugzak met huishoudelijke artikelen voor de verkoop.

Sommige migranten bleven, daar hebben we concerns als C&A aan te danken. De Brenninkmeijers kwamen oorspronkelijk uit Duitsland en handelden in textiel. In Friesland herinnert de plaatsnaam Poppenwier aan de benaming poepen; Duitsers. In het reisverslag komen stereotyperingen van moffen voor, onder andere dat het gevoelsarme zwijgzame types zijn. In deel twee komt de benaming mof, of moffen ca. 20 keer voor. In het jaar 1800 woonden circa 40.000 mensen in Drenthe. In 2020 zijn dat er bijna een half miljoen. Veel inwoners van Drenthe, vooral bewoners van de randen van de provincie, de veengebieden, zijn nakomelingen van migranten.

Wie begraafplaatsen in Oost-Drenthe bezoekt ziet op de grafstenen veel Duits klinkende namen. Peize, in de kop van Drenthe, is van oorsprong een Friese nederzetting. De stad Groningen is begonnen als een Drents dorp. Het is onhandig om over oorspronkelijke bevolking te spreken, bijna iedereen komt van elders. Veel vaker, wel 70 keer, komen joden voor in het reisverslag. Naast jood zijn er alternatieve benamingen zoals zonen van Abraham, zonen Israëls.

Zo is er de stokkejood (een verwijzing naar Mozes die in de woestijn met een stok water uit de rots sloeg) en de lotterijjood. Joden zijn in het reisverhaal slimme onbetrouwbare handelaren, magere mannetjes met grote neuzen. Berend-oom durft nauwelijks op stap in de Anthony Breestraat in Amsterdam vanwege de vele joden die daar wonen. In het Drents is een jood een jeude. In de woonplaats in Drenthe, G., woont ook een jood, die man is ook handelaar. Samenstellingen met Drent, Drenthe, Drentsche vind ik ca. 170 keer.

p.165

“Een mof weet niets.”

Wij gaan beddewaarts, om krachten te verzamelen tegen een uitstapje naar Zaandam. “Een mof,” dat is wel de Duitscher bij uitnemendheid, die ‘s voorjaars met zijn reiszak vol spek en metworsten op den rug en blaauwlinnen slopkousen over de schoenen uit den een of ander bedompten beurtman aan wal stapt; maar ook De Gelderschman, Overijsselaar en Drenth valt in diezelfde categorie. Ziedaar eene waarheid, waar al wat Amsterdamsch heet zijn goedkeuring aan geeft. “Een mof weet niets.” Dat is vervolgens het eerste axioma, waar allen bij zweren, met zooveel zelfverzekerdheid, als de Muzelman bij den baard van zijn profeet. “Hij is een natuurmensch; hij weet op een prik, dat de aardappel niet aan een boom groeit, en dat hoenders geen zoogdieren zijn; hij kent het onderscheid tusschen kreupelhout en spurrie, rogge en gras, vlas en koolzaad; maar overigens is hij al zijn zinnen kwijt, als hij in ‘t eenige grootmagtige Amsterdam aanlandt.” Hoe heerlijk evenwel raakt diezelfde Amsterdammer niet zelden in ‘t naauw, als hij met zulk een overzeesch natuurkind in ‘t gesprek komt over eenig vak van kunst en wetenschap! Hoe nietig blijkt dan ‘veelal zijn kennis van zijn eigen vaderland, ja zelfs van dat bewonderingswaardig Amsterdam, dat hij boven alles lief heeft en hoogschat, als den appel zijner oogen, als het puikje der steden? —

Een afspiegeling van een ‘Drents’ superioriteitsgevoel verpakt in domheid en in niet-weten. De mof die niets weet is een slimme Jood.

253-4

Gij ziet ze hier van alle standen, – te voet en te viervoet, in rijtuigen en op krukken, gebrild en ongebrild, met lorgnetten en ook zonder, met baarden, la jeune France en ook zulken, die zich ‘t bezit er van verbeelden, melkmuilen en vlasbaarden, gestokten en gerottingten, met en zonder gelinte

knoopsgaten, apentronies en kameelgezigten, hangbuiken en kuiteloozen, vleeschpoddingen en zulken, die de een of andere snijkamer schijnen te zijn ontsnapt, traanoogigen en koperneuzen, reuzen en dwergen, geörringden en ongeörringden, sigaarrookers en snuifneuzen, - kortom, de veelvuldigste verscheidenheid, die een bonte massa van manvolk kan opleveren, vertoont zich hier voor uw oogen. Hier die bakkersknecht, een echte groene mof in een blauwen rok en dito broek, witte das, laagneêrhangende zilveren horologieketting en parapluie, dat stereotype vademecum van alles wat naar warme bollen of knipschaar riekt; hij slentert hier met zijne heele lieve, een nicht van denzelfden landaard, maar genaturaliseerd, en naast dit paar de eleve-slager, eveneens door zijne Preciosa vergezeld. Beide oefenen zich met de meeste inspanning in't fatsoenlijk rooken van een sigaar, maar steken gedurig het brandend eind in den mond, waarop dan een Westfaalsche of Hanoversche vloek volgt. Waag u niet te digt in den dampkring, waarin deze ongepolijste schepsels zich bewegen, want de geur der sigaren, die hun zoo veel zorg kosten, heeft iets Amersfoort-achtigs; stellig zijn ze ten minste niet uit den winkel van den hofleverancier des Konings in de Warmoesstraat.

417

Hier was de Assessor in zijn zeer getast. Hij zweeg als een mof; legde zijn pijp, hoewel pas gestopt, weêr

neêr, betaalde de vertering, gaf ons een wenk en met een "dag zâm," verliet hij, door ons gevolgd, het anders zoo regt prettig lokaal onder de Hoogesluis. Ruimschoots werd onze vriend op de sluis schadeloos gesteld voor de bittere grievende die hij, naar zijn inzien, er onder had moeten verduren.

431

Als ik een babbelkous was als een oude kompenjieswaschvrouw en niet zwijgen kon als een mof, dan zou ik je vertellen, hoe onze schoolvos alle avonden in den maneschijn aan een vers of gedicht zit te wurmen op je verwelkomst, en hoe hij daar bij vergissing al den kop van begon op te dreunen, toen hij voorleden zondag acht dagen in de kerk voor zijn lessenaar stond en uit het tekstkapittel moest lezen, Zoo vol is de vent er van.

596

Over den weg, die ons nu over Ane langs Koevorden, de Loo, Dalen, Erm en Sleen al digter en digter bij ons dierbaar G** bragt, zwijgen wij als moffen.

Een Drentsch gemeente-assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in 't voorjaar van 1843 Deel II Harm Boom en Alexander L. Lesturgeon 2021

Zuigelingen- en kindersterfte

In de 19e eeuw en tot in de eerste decennia van de 20e eeuw was zuigelingensterfte < 1 jaar en kindersterfte 1-5 jaar schering en inslag. Ook verloren moeders in of kort na het kraambed regelmatig het leven. Wie de stamboom van vorige generaties ontleedt komt deze ‘dagelijkse gang van zaken’ regelmatig tegen.

Zuigelingen-en kindersterfte

Bernadina oudste zus van Johan Wilhelm Hofhuis stierf 36 jaar oud enkele maanden na haar dochter Anna Maria Catharina die slechts een halfjaar oud werd.

Anna Gesina Hofhuis, de een na oudste zus van de hotelier, overleed kort na de geboorte van haar negende kind. Ze verloor zelf drie kinderen kort na de geboorte.

Van Ludwig Anton Josef Ludewinuso, het jongste kind van Johan Wilhelm staat enkel het woonadres in Amsterdam vermeld. Op openarchieven.nl zijn geen nadere gegevens te vinden. Wellicht is ook dit kind vroeg gestorven.

In de genealogieën in dit boek zijn zuigelingen-, kinder- en moedersterfte terug te vinden. In elk gezin kwam wel een overleden kind voor.

Op het web zijn gemakkelijk artikelen over dit onderwerp te vinden. Ik citeer enkele bevindingen.

Regionale trends in zuigelingensterfte

In het eerste levensjaar liepen pasgeborenen in de negentiende eeuw een zeer groot risico op overlijden.

Gedurende een groot deel van die eeuw trad hierin geen verbetering op. Integendeel: tot het midden van de negentiende eeuw werd de situatie van de pasgeborenen er zelfs iets slechter op. In de periode 1841–1860 stierven in Nederland 18,9 per 100 levendgeboren kinderen in het eerste levensjaar. De zuigelingensterfte nam nog toe tot 20,4 per 100 levendgeboren kinderen in de periode 1861–1874. Pas daarna zette de daling in: in de periode 1934–1939 was de zuigelingensterfte gedaald tot 3,9 per 100 levendgeboren kinderen.

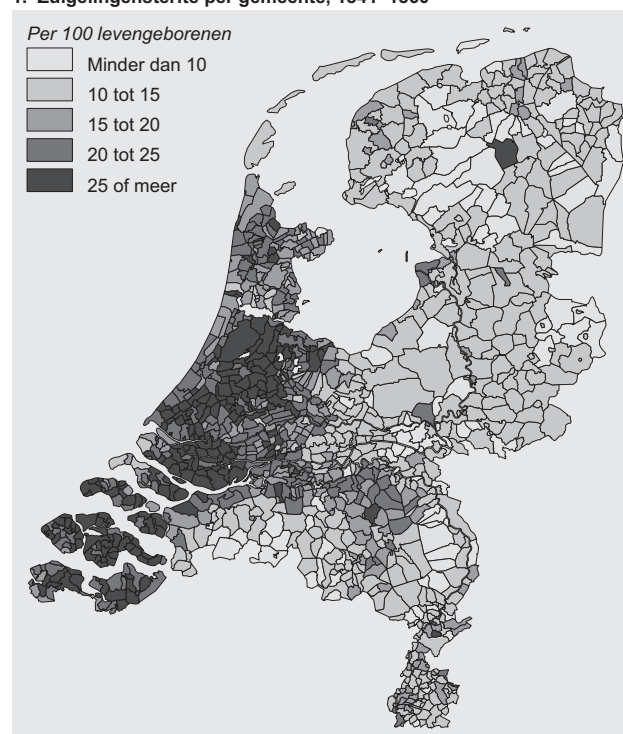
Minstens zo belangrijk als de veranderingen in de tijd zijn de verschillen tussen de provincies (staat en grafiek). Tot en met de periode 1885–1894 was de zuigelingensterfte het laagst in de provincies in het noorden en oosten van land. De hoogste niveaus waren te vinden in het westen en zuidwesten. In de laatstgenoemde gebieden begon de zuigelingensterfte echter al wel scherp(er) te dalen vanaf de periode 1861–1874. In Noord-Brabant en Limburg zette de daling pas

veel later in. In Limburg begon de zuigelingensterfte zelfs pas vanaf de periode 1904–1913 sterk te dalen.

Kaarten geven de regionale spreiding weer van de zuigelingensterfte in diverse tijdvakken. Kaart 1. een periode waarin landelijk 18,9 per 100 levendgeboren kinderen in het eerste levensjaar stierven.

Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841–1939 Peter Ekamper en Frans van Poppel 1) 1) Beide auteurs zijn verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW) te Den Haag. Bevolkingstrends, 1e kwartaal 2008

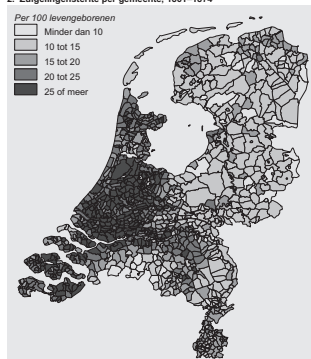
1. Zuigelingensterfte per gemeente, 1841–1860

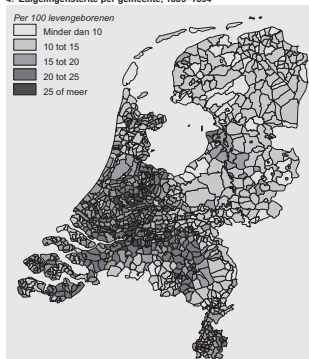
Tussen de verschillende landsdelen onderling bestonden aanzienlijke verschillen. In periode 1860 -1874 bedroeg in Drenthe het aantal in het eerste levensjaar overledenen 126 per 1000, in Zuid-Holland echter 275. In feite was de verscheidenheid nog groter dan uit deze provinciale gegevens blijkt. In de periode 1840-1861 zijn in vrij omvangrijke aaneengesloten gebieden, bijvoorbeeld de Friese Wouden, gemiddelden van de zuigelingensterfte te vinden waren die beneden 100 bleven, terwijl er

anderzijds ook gebieden waren waar deze gemiddelden tot boven 300 stegen. In de periode 1860-1874 stierven van alle leeftijdsgroepen per jaar gemiddeld 25.4 per 1000 van de totale bevolking.

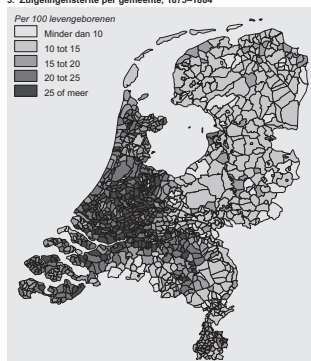
2. Zuigelingensterfte per gemeente, 1861-1874

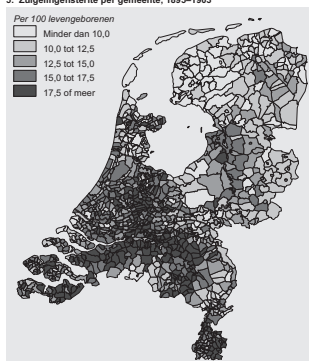
4. Zuigelingensterfte per gemeente, 1885-1894

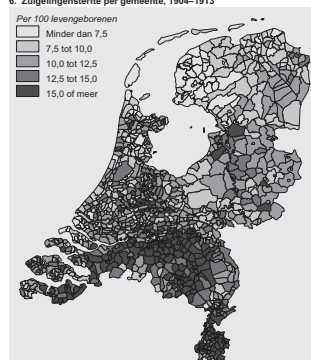
3. Zuigelingensterfte per gemeente, 1875-1884

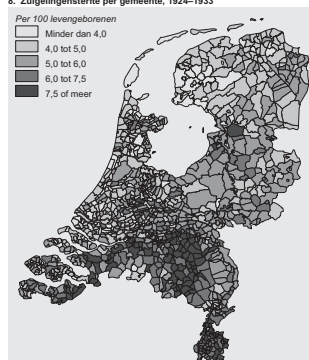
5. Zuigelingensterfte per gemeente, 1895-1903

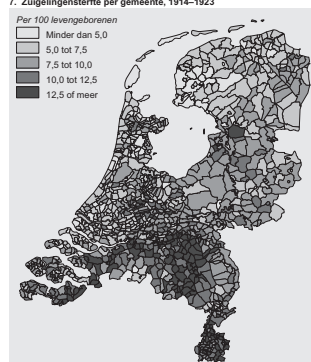
6. Zuigelingensterfte per gemeente, 1904-1913

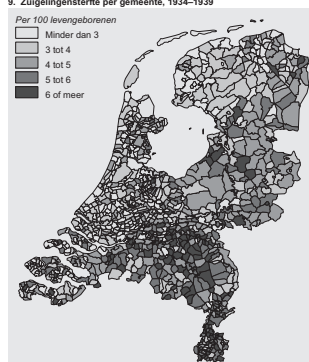
8. Zuigelingensterfte per gemeente, 1924-1933

7. Zuigelingensterfte per gemeente, 1914-1923

9. Zuigelingensterfte per gemeente, 1934-1939

Van dit totale promillage kwam 7.1 voor rekening van de zuigelingensterfte, dus meer dan een vierde. Ook de sterfte van jonge kinderen ouder dan één jaar was hoog, maar naar verhouding veel lager dan die van de zuigelingen.

Weer over dezelfde periode was de sterfte van de 1 tot 5-jarigen, weer uitgedrukt per 1000 van de totale bevolking, 3.8 gemiddeld per jaar. Ook de regionale verschillen, hoewel op zichzelf aanzienlijk, waren geringer dan die met betrekking tot de zuigelingensterfte.

De sterftetekansen voor de 1 tot 5-jarigen in de provincie waar die het hoogst waren (Zuid-Holland), waren minder dan tweemaal zo hoog als in die waar zij het laagst waren (Noord-Brabant).

Borstvoeding en geboorteninterval

Wellicht is er een relatie tussen zuigelingensterfte en het al dan niet toepassen van borstvoeding. Daarnaast speelt de invloed van de welstand een rol op de zuigelingensterfte.

Er lijkt een zeer duidelijk verband bestaat tussen de omvang en de duur van borstvoeding en de gemiddelde lengte van de geboortenintervallen bij een bepaalde bevolkingsgroep. Een lange lactatieduur (want een lange geboorteninterval) was de gewoonte in Drenthe en Zuid-Frankrijk. De gedachtengang berust op het bekende en, naar het schijnt, nu ook fysiologisch aantoonbare verschijnsel dat de vruchtbaarheid van de vrouw gedurende de lactatieperiode zeer aanzienlijk terugloopt. In hoeverre hun uitgangspunt geheel aanvaardbaar is – en andere factoren als welstand of religie een duidelijke invloed hebben uitgeoefend op de geboortenintervallen – is een vraag.

Volgens een dissertatie van De Boer uit 1848: “In Drenthe werd het kind een jaar of langer door de moeder zelf gevoed, al vond ook hier na enige weken reeds bijvoeding plaats”.

Huwelijksvruchtbaarheid

Voor Drenthe valt – als laagste provinciale cijfer voor het tijdvak 1831-1880 – over de periode 1831-1835 een huwelijksvruchtbaarheidscijfer te berekenen van 300.0, over de periode 1836-1840 voor Zeeland – als hoogste – van 420.4. De gemeentelijke cijfers blijken voor de periode 1878-1881 uiteen te lopen van ruim 200 tot ruim 400.

Een enigszins bijzonder, maar belangwekkend, geval vormen de Drentse veengebieden die in afgraving

waren. Deze gebieden kenmerken zich door een relatief hoge huwelijksvruchtbaarheid dus betrekkelijk korte geboortenintervallen.

De sociale toestanden waren er miserabel en de vrouwenarbeid nam in het werk in het veen een belangrijke plaats in. Men zou hier een hoge zuigelingensterfte mogen verwachten. In feite week deze in de periode 1841-1860 niet af van die in Drenthe in het algemeen, dat in dit tijdvak, met Friesland, de laagste zuigelingensterfte van alle provincies vertoonde. Uit oogpunt van de bescherming van het leven en de gezondheid van het kind had een zeer lang zogen, naar men mag aannemen, geen enkele zin. Dat men na een bepaalde tijd – b.v. een jaar – hiermee nog doorging, moet een andere achtergrond hebben gehad. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan een, bij de bevolking levende, gedachte dat een voortgezette borstvoeding een volgende zwangerschap zou uitstellen. Vermoedelijk was een zekere notie, dat voortgezette borstvoeding iets had te maken met het terugdringen van de volgende zwangerschap, bij de bevolking in de 19de eeuw wel algemeen. Maar waarom bestond dan b.v. in Drenthe, naar we moeten aannemen, een zede om dit voortgezette zogen toe te passen wel en waarom was die in Zeeland niet, of althans maar in beperkte mate, aanwezig?

Als men er van uitgaat dat niet de borstvoeding maar de zuigelingensterfte, beter nog de kindersterfte in het algemeen, in dit complex van huwelijksvruchtbaarheid, borstvoeding en kindersterfte de primaire onafhankelijk variabele is, dan is het antwoord op die vraag niet moeilijk. Hoewel hij het voor andere doeleinden gebruikt, toont een door Buissink verstrekt tabelletje bijzonder duidelijk waarom het hier gaat. Hij laat daarin zien hoeveel levenden er na 15 jaar nog over zijn van het aantal levend geboren per 1000 gehuwde vrouwen tot 50 jaar in de periode 1850-1859. Ik neem de tabel hier over.

Geen seks tijdens lactatieperiode

Het blijkt dat bij verschillende volkeren de overtuiging bestaat dat gedurende de tijd dat de vrouw zoogt, geen seksueel verkeer behoort plaats te vinden. Dit brengt dus mee dat vrouwen die gedurende het zogen al weer vruchtbaar worden, toch niet aan een zwangerschap blootstaan.

Men moet zich overigens afvragen of een onthouding van seksueel verkeer gedurende het zogen voldoende is om de bijzonder lange intervallen in Drenthe en verschillende andere delen van het land te verklaren.

Men mag aannemen dat in de tijd vóór de moderne geboortenbeperking, behalve in Drenthe, ook in Groningen, Friesland, Overijssel, noordoostelijk Gelderland en Noord-Holland de zede van lang zogen, misschien gecombineerd met beperkende zeden met betrekking tot het seksuele verkeer, min of meer algemeen werd gevolgd. In het zand- en rivierkleigebied van oostelijk Utrecht, zuidwestelijk Gelderland, Noord-Brabant en Limburg speelde, bij het handhaven van een zeker evenwicht tussen bevolking en bestaansbronnen, het niet of laat huwen een duidelijk belangrijker rol dan in de zo juist genoemde noordelijke gebieden.

Bevolking en Gezin, 1983, Supplement, 7-60. Geboorten, zuigelingenvoeding en zuigelingensterfte in hun regionale verscheidenheid in de 19de eeuw Prof. Dr. E. W. HOFSTEE

Provincie	Huwelijksvruchtbaarheid van de vrouwen tot 50 jaar	15-jarige overlevingscoëfficiënt	Huwelijksvruchtbaarheidsresidu 1850-1859
Groningen	280,7	0,680	190,9
Friesland	271,4	0,687	186,5
Drenthe	274,3	0,693	190,1
Overijssel	280,3	0,659	184,7
Gelderland	288,2	0,688	198,3
Utrecht	315,3	0,546	172,2
N.-Holland	289,4	0,534	154,5
Z.-Holland	329,1	0,472	155,3
Zeeland	326,3	0,493	160,9
N.-Brabant	297,2	0,653	194,1
Limburg	287,5	0,676	195,4

Een brief aan Jans Pol 2025

Geachte Jans Pol,

Met enige schroomvalligheid en licht bezwaard gemoed,¹ doe ik u dit schrijven toekomen. U bent al bijna 130 jaar niet meer onder ons, al is deze benaming van uw teraardebestelling in 1892 wellicht niet geheel passend. Tijdens uw leven hebt u zich bovenmate ingespannen om behoeftigen en verworpenen der aarde de mogelijkheid te bieden om hun talenten te ontplooiën. De Maatschappij van Weldadigheid in Frederiksoord was een van uw kinderen. Uw liefde voor het leven in Drenthe hebt u tot uitdrukking doen komen in een veelheid geschriften over de mensen in uw naaste omgeving. Ook waar gestrengheid, verontwaardiging en boosheid doorklinkt, heeft uw werk een mild kritische ondertoon van betrokkenheid. Alle mensen deugen; de een wat meer dan de ander, lijkt u te zeggen. U leeft, zij het wellicht niet uitbundig, tot vandaag onder een uitverkoren groep lezers, waaronder wellicht enkele bewonderaars. Misschien heeft u gehoopt op het eeuwige leven, in welke vorm dan ook, en wellicht was literatuur een van de manieren om die eeuwigheid te bereiken. In dit boek, met een uitgelezen keuze uit uw werken, bent u opnieuw onder anderen. Uw geesteskind Arnold Blijman heeft de kracht en de warmte van literatuur ontdekt.

Onder de wandeling kwam het gesprek op een paar voortbrengselen van onze letterkunde en van dat ogenblik af was het, alsof de tot dusver bedeesde jongeling door een andere geest werd bezielde: zijn ogen schoten vuur en een onweerstaanbare drang tot spreken scheen hem te beheersen, terwijl hij een helderheid van oordeel aan de dag legde, die mejuffrouw Wildok verbaasde en haar de overtuiging schonk dat er in die bedeesde jongeling en benijdbare zucht tot kennis en onderzoek gevonden werd.²

Ik kan u niet vragen of Arnold Blijman uw alter ego

1 Jans Pol gebruikt dit woord frequent. Gemoed 1) Aandoenlijkheid 2) Aard 3) Binnenste 4) Boezem 5) Borst 6) Geardheid 7) Geestelijk gevoel 8) Gesteldheid 9) Gestemdheid 10) Gevoeglijk 11) Gevoel 12) Gevoeligheid 13) Gevoeligheid des harten 14) Gevoeligheid van hart 15) Hart 16) Het binnenste van de mens 17) Het innerlijk 18) Het innerlijke 19) Humeur.
2 Na 20 jaar, Pag 281 in boek Jans Pol, Erfgoed.

was. Ik lees wel uw betrokkenheid bij deze jongeling; een verworpene der aarde, die na een barokke weg, grotendeels op eigen kracht, het geluk lijkt te vinden, hoe tijdelijk dat geluk ook mag zijn.

Na lectuur van uw Drentse en Nederlandse verhalen, het feestgedicht, de besprekingen en de commentaren in de dagbladen kwam een overlijdensbericht van een dorpsgenoot in mijn gedachten. Als kind kende ik de beangstigende ruwe bolster van deze boer, extra aangejaagd door de kettinghonden op zijn erf. De tekst op de kaart luidde:

Het is goed zo

Na een leven van eenvoud, goedheid, zorgzaamheid en eerlijkheid is van ons heengegaan...

Aan gene zijde van de heideplaggen, vanonder de zoden, weet u ongetwijfeld wie ik bedoel!³ In de hemel schittert de blanke pit, die ik op aarde, van deze eenvoudige man, niet heb mogen, en vooral, niet heb kunnen zien.⁴ Eenvoud werd, vaker dan eens, verward met domheid!

Leven *van* eenvoud luidt het nagekomen bericht, en dat is niet hetzelfde als leven *in* eenvoud. Ik zou bespiegelingen kunnen houden over de subtiele verschillen. Die filosofie laat ik, voor zover het in mijn vermogens ligt, achterwege. U weet hoe u zich kunt beperken; in uw werk laat u diepere gedachten en overwegingen veelal waar ze zijn. Achter de horizon, in de nabijheid van de nachtvorstin. U beschrijft eenvoudige levens, die, nader bekeken, een grote rijkdom kunnen hebben. Ik heb uw graf niet gevonden, niet in Wilhelminaoord, niet in Vledder waar u het tijdelijke verwisselde met het eeuwige. Ik ken uw grafscript niet, ook weet ik niet van het bestaan van een overlijdensaankondiging met necrologie, laat staan dat ik weet heb van een kaart met een laatste groet. Misschien heb ik niet lang genoeg gezocht.

Wat af is, is niet gemaakt⁵

Ik veroorloof me aan de hand van de woorden *eenvoud, goedheid zorgzaamheid en eerlijkheid* enkele opmerkingen te maken over uw nouvelles. Ik laat u – in alle oprechtheid – weten wat me tijdens mijn lectuur is opgevallen. Als lezer maak ik uit uw werk mijn eigen verhaal. Ik lees – met uw verhaal – mijn eigen 3 April 2021 Kerkweg 126. (Overburen)

4 Jans Pol gebruikt in een zin heel veel komma's. Ook grossiert hij in uitroeptekens!

5 Paul Valéry.

boek. Veel van wat u bedoeld hebt te zeggen, zal mij ontgaan; we verschillen van elkaar in tijd, in ruimte en in persoonlijkheid. We kennen overeenkomsten als schrijver en lezer. We vinden elkaar in liefde voor taal en erfgoed.

Mijn waarnemingen zijn gekleurd door de tijd die achter me ligt, door mijn scholing, door de boeken die ik gelezen en geschreven heb, door aandacht van en voor mijn directe omgeving en door de aandacht die ik aan u en uw tijd heb besteed.

Ondanks mijn uitgebreide verkenningen blijft het leven in Drenthe in de negentiende eeuw – en ook in mijn huidige tijd – een raadsel voor me. Ik kan enkel gissen naar uw leefomstandigheden. Artikelen in dagbladen uit die jaren geven mij een inkijk in een vermeende werkelijkheid, zoals ook in mijn tijd mijn perceptie, als een schilderij, gekleurd wordt door de dagelijkse indrukken uit mijn sociale contacten en media. Het beeld is niet de werkelijkheid, maar kan me wel een aanvaardbare en begrijpelijke werkelijkheid leren kennen.

Die prikkels zijn overvloediger, zijn veelvuldiger en vooral anders dan in uw tijd. Media met eigen waarheden, en vooral met hun eigen onwerkelijkheden. Elke werkelijkheid zie ik als een *vermeende* werkelijkheid. Het is juist literatuur, ook regio-literatuur, die de grens tussen deze twee uitersten, fictie en werkelijkheid, verkennt.

Het raadsel, dat ik zo even noemde, geldt ook mijzelf. Na uitgebreide verkenningen, in leven en in literatuur, onderzoek ik nog steeds mijn ware aard. Misschien is juist die zoektocht een uiting van de zin van het bestaan. Vooraleerst genoeg aangaande mijn particuliere zoektocht. Ik zal proberen mijn bespiegelingen in toom te houden. Toch zult u kunnen constateren, dat ik uw werk gebruik om zicht te krijgen op mijn plaats in het universum. Ik lucht mijn gemoed op grond van een klein deel van uw geschriften. In het Drents Archief wacht veel meer van uw hand op aandachtige bestudering en heruitgave door een betrokken en bevlogen onderzoeker om uw werk in een ander daglicht te plaatsen.

Eenvoud

Armoede, standsverschil, religie, onmacht, leven, liefhebben en vooral dood zijn in uw fictie uw vaste reisgenoten. U verloor vroegtijdig uw echtgenotes en een van uw kinderen, ook in uw Drentse nouvelles gaat u dood niet uit de weg, wellicht omdat dood u niet uit de weg gaat. Sterven is eenvoudig; iedereen kan het. U spaart gezinnen niet.

Wat nu een kerngezin heet, moeder, vader en enkele kinderen, bestond in uw tijd, en in uw verhalen, niet, of nauwelijks. Partners zijn, in uw boeken, naar het leven getekend, vaker dan eens weduwen en weduwnaars, kinderen zijn vaker dan eens stiefkinderen, al dan niet in bloedlijn verwant. In *Hannegien* vindt een weeskind warm onderdak bij een weduwnaar die zijn vrouw en kind verloor. Boer Hendrik Lamers woont onder één dak met Grietje, een weduwe uit Schoonebeek. Er is een liefdesrelatie tussen de man en vrouw, zonder dat het samenzijn lijfelijk wordt geconsumeerd. Het vondelingmeisje groeit op tot een krachtige, kordate vrouw. Ondanks de tegenwerking van een jaloerse rivale, vindt Hannegien uiteindelijk – met een beschermengel in de vorm van Knecht, de herdershond – haar bestemming in het huwelijk met Albert Koning; een intelligente, goede, zorgzame en eerlijke boerenzoon.

Wat ik, met enige aarzeling, ‘echte liefde’ zou kunnen noemen, u merkt ik houd slagen om de arm, kom ik in uw werk enkel tegen bij verliefde jongelui, al heb ik vanuit mijn context de neiging verliefdheid als een besmettelijke ziekte te duiden, met kans op fatale afloop als bij cholera, tering en tyfus.

Verliefdheid beschouw ik als een vorm van zinsbegoocheling, die enigszins lijkt op effecten van drugsgebruik en van dronkenschap. – Dronkenschap, die in uw tijd schering en inslag was, en niet alleen in uw tijd. – Tijdens een verliefdheid legt de ratio het af tegen het gevoel, als u de voorkeur geeft aan *drift* in plaats van gevoel, kan ik me daar geheel in vinden. – Er ontstaat door de passie – de drift – een relationele werkelijkheid met een beperkt speelveld. Zo’n roes kan heel aangenaam zijn, doch na de roes volgt ontzuivering. Echter genezing en immuniteit zijn niet voor elk weggelegd.

Al uw nouvelles, die ik gelezen heb, eindigen met eind goed al goed. Maar wellicht is het slot van het verhaal slechts een startpunt van een interessanter bestaan. Het vervolg, na de bruiloft, kunnen we deels aflezen aan de rol van de bijfiguren in de roman, aan de ouderen met een al dan niet barok verleden. Hartstochten maken bij vaders en moeders, bij weduwen en weduwnaars, bij suikerooms en suikertantes, vaker dan eens plaats voor een min of meer zakelijke, noem het rationele, omgangsvorm met elkaar. De partners zijn tot elkaar veroordeeld, vooral als ze in armlastige omstandigheden verkeren.

In uw Drentse nouvelles zijn die omstandigheden vaak armlastig, in meerdere opzichten. Er is armoede aan

middelen, er is armoede van de geest, er is armoede van blikveld. De wereld is niet groter dan het dorp en de omringende es. De plaatsbepaling in uw Drentse *novelles* doet me denken aan de Franse schrijver Michel de Montaigne, de ontdekker van de essays. Hij schrijft *probeersels* over bewoners op het Franse platteland in de 16e eeuw. Als het in het dorp regende dachten de bewoners dat het in de hele wereld regende. Hun dorp was de wereld, de wereld, dat was hun dorp. In uw Drents werk bestaat vrijwel het enige contact met de buitenwereld uit het bezoek van een burgemeester, dominee, of van een notaris, de laatste regelt de erfenis. Eenvoud siert de mens.

Goedheid en zorgzaamheid

In de 19e eeuw waren de meeste mensen niet getrouwd, toch was er onderdak voor iedereen. Neven en nichten, broers en zusters wonen samen onder één dak. Ongetrouwde ooms krijgen een plek naast de haard in het huis van de getrouwde broer, of aangetrouwden. In Twente zijn deze mannen bekend onder de naam *spejeûmkes*. In het Twentse Losser:

Jans zat al joren net als zun old spejeûmken oet vroger tieden bie zien schoondochter achter n kachel. Spejeûmken: een oude afgeleefde oom of knecht die het grootste deel van de dag doorbracht bij de haard en vaak in de haard – nog al eens een open vuur – spuwde.

Dat plaatsje naast de haard gold niet enkel voor tabak pruimende oude mannen:

‘De aole meu’jes en eûmes de könt blieven’.⁶

Vaak was er sprake van overlijden en van erfenis. Er moest iets geregeld worden voor de inwonende ooms en tantes. Zo kreeg familie meer de betekenis van een *extended family*; in delen van Drenthe bekend als *Oeze volk*. Soms leefden vier generaties onder één dak; ook voor oude knechten was plaats, en de hond.

De school in Wilhelminaoord, waar u aan meer dan 50 kinderen tegelijkertijd les gaf, is inmiddels veranderd in een woonhuis. Het gebouw aan de overkant van de straat, – de Oranjelaan omzoomd met bomen, met de uitstraling van een kathedraal – voorheen de mandenmakerij, is een opvangtehuis voor autistische kinderen. De term autisme was in uw tijd niet bekend.

⁶ In vertaling ‘De oude tantes en ooms kunnen blijven.’ Met dank aan Gerard op de Weegh,

Kinderen en jongelui met dit etiket opgeplakt, hebben een gebruiksaanwijzing, die vaak niet ontdekt is. Deze kinderen en jongelui, en ook ouderen, communiceren met elkaar en met de omgeving op een door anderen niet begrepen manier. De term autisme was u niet bekend, des te meer was u op de hoogte van het gebrekkige begrip voor elkaar.

Onbegrip en niet-communiceren zijn constanten in uw *novelles*. Veel gevoelens worden door de personen zelf niet herkend, en als ze wel worden herkend, worden ze niet uitgesproken. Deze non-communicatie maakt de karakters heel vatbaar voor roddel en achterklap. Vaker dan eens hebben de personen in uw *novelles* genoeg aan een half woord, de andere, grotere, helpt vullen ze zelf in.

De veronderstellingen zijn veelal onjuist, en leiden tot conflicten, boosheid, onmacht en soms nauwelijks bedwongen geweld. De vraag, indirect of direct: “Wat bedoel je eigenlijk?” kom ik in de *novelles* niet tegen. Nogal wat karakters smoren zichzelf in hun eigen gelijk. De broers in de novelle *Harm en zien broer Luuks* wonen dichtbij elkaar, toch spreken ze elkaar een jaar of 20 niet. In de Nederlandse novelle *Na 20 jaar*, mijden de broers Willem en Daniël elkaar, mede door de halsstarrige opstelling van hun orthodoxe gereformeerde vader. Willem vertrekt naar Java, zodat hij zijn broer niet langer onder ogen hoeft te komen. Pas als de dood flink heeft huisgehouden – Willem heeft zijn vrouw en twee kinderen op Java aan de cholera verloren – komt er ruimte voor verzoening. Het sterfbed lijkt in uw boeken vaker dan eens een goede plek om oude conflicten neder te leggen. De verzoening is vaak in enkele alinea’s geregeld, zodat de vraag boven komt, wat was het conflict nu eigenlijk?

Natuurlijk heeft u de conflicten uitgebreid beschreven, ze dragen de *novelles*. De conflicten zijn veelal terug te voeren, op standverschil, op religie en op geld. Ook is afkomst een grote bron van haat en nijd. In de novelle *Hannegien* deugen de mensen uit Schoonebeek niet, de Ooster-Drenten passen niet in de gemeenschap rond Frederiksoord, Vledder, Diever en Dwingeloo. Ooster-Drenten dragen witte sokken, en dat is een kleur die niet in de gemeenschap past. Vernederingen en zwartmakerij zijn constanten in de gemeenschappen in uw Drentstalige boeken.

Afwijzingen en plagerijen zijn niet beperkt tot Drenthe, ook elders komen deze zogenaamde “grappen” voor. Zo was er in Twentse stadjes en dorpen de zogenaamde sokkenpolonaise. Op een onbewaakt

moment, bijvoorbeeld halverwege de polonaise, werd de dansers gevraagd om de linker sok uit te trekken. De boerenjongens hadden, op weg naar het feest, geen tijd gehad om na het werk op de boerderij hun voeten te wassen. Met hun besmeurde voeten werden ze, ironisch, te kakken gezet. Het was een van de manieren om vanuit stad of dorp af te geven op de boeren. Men voelde zich in de stad superieur ten opzichte van de boerenbevolking. In dezelfde geest zijn grove moppen over boeren nog steeds (?) te duiden.⁷ In *Hannegien* worden de Ooster-Drenten herinnerd aan Schoonebekers;⁸ schapen als leverancier van de witte wol voor witte sokken. Een neerbuigende houding was het gevolg; jullie horen er niet bij. Ook in de NPDAC van 1886 zijn deze “grappen” met enige regelmaat te lezen.

Ruig volk

Wat mij opvalt, is dat u in uw Drentstalige nouvelles banalere omgangsvormen tussen de verschillende personen beschrijft. Ruig en roeg volk komt na de ijspret in *Hannegien* bijeen in een herberg. Jongemannen met een ‘smerige bek’ zou ik bijna zeggen, treiterend gedrag gevolgd door een aanranding. Gelukkig laten de vrouwen zich niet gemakkelijk de mond snoeren. Misschien is uw verhaal een afspiegeling van de sfeer op het platteland in de tweede helft van de 19e eeuw. Als ik de kranten van de *Nieuwe Provinciale Drentse en Asser Courant* tot me neem, lees ik veel artikelen die ook de ruwheid van de omgangsvormen buiten de novelle weergeven. Er zijn, naast artikelen over bedeling en armoede, veel berichten over openbare dronkenschap, diefstal, en geweld. In die tijd keek men niet op een lijk meer of minder, lijkt het. Ontegenzeggelijk was de dood veel dichterbij dan op dit moment. Een troost; de dood is voor niemand nooit ver weg.

Veranderingen

In de literatuur, ook in de regio-literatuur, zijn maatschappelijke veranderingen in de tijd waar te nemen. In uw nouvelles komen bij elkaar tientallen doden voor, in de hedendaagse literatuur zijn sterfgevallen door ziekte een uitzondering. In uw boeken sterven mensen aan tyfus, toring en cholera, in hedendaagse literatuur zijn deze ziekten niet aanwezig. Deze pandemische ziekten zijn in onze regio uitgestorven, wie wil kan zich laten vaccineren tegen diverse aandoeningen. Echter, net als in uw tijd, zijn er mensen die geen vertrouwen hebben in de

⁷ Gerard op de Weegh.

⁸ Drents heideschaap, zonder horens. Veelal witte wol.

verworvenheden van de wetenschap. Deze gelovigen hebben geen vertrouwen in verlichting van hun geest. Overgave aan bijgeloof, wellicht om levensangst te bezweren, komt ook nu voor; dat bijgeloof valt deels in de categorie nepnieuws; ook religies zijn niet vrij van gekoesterde mythes. Orthodoxie, halsstarrigheid en eenvoud van geest zijn gebleven, de vorm verschilt met die van de 19e eeuw. Geen leven *van* eenvoud; een leven *in* eenvoud.

Eigen gelijk

In uw Drentse verhalen graven karakters zich in. Despelers koesteren het eigen gelijk, waar ze heel lastig uit te halen zijn, dat is ook nu nog zo. Soms expliciet, soms tussen de regels, steekt u de draak met gelovigen uit de orthodoxe hoek. U hebt het niet begrepen op de Cocksianen. Toch heeft u mededogen met de aanhangers van dominee Hendrik de Cock. In de laatste hoofdstukken van *Harm en zien bruur Luuks*, laat broer Luuks het gereformeerde geloof in de steek. Een gierigaard verliest wat hij heeft opgepot. Hij ziet het licht. De belediging, de vloek die over zijn broer is uitgestort wordt met een pennenstreek naar de eeuwigheid verwezen; alsof het nooit is gezegd. Nee, de misstap wordt niet meegenomen in het graf. Helaas, zou ik zeggen.

“Moar – dan was ‘t – ook – niet – goed – te zeggen – dat- oom Joapik – de duvel – under – de Cokschen – was en dat ie nooit – nooit wear – over zien drumpel – zullen komen – al stund hie – ook te branden – in huus.”⁹

In vrijwel al uw nouvelles komt een mild einde voor; ook de grootste schurken, krijgen krediet als het verhaal naar het slot loopt. Een enkele keer speelt de ‘schurk’ voor eigen rechter. De bedriegende boer – Frens Bokkelman – gaat naar de deel en knoopt zich op. Eén regel is genoeg. Terwijl de kerkklokken de laatste gang van de gehangene uitluiden komt het jonge bruidspaar aangewandeld. U schrijft, in de Drentse nouvelles, feiten, geen gevoelens. Zo ging dat blijkbaar in uw jaren.

Eerlijkheid

De Nederlandstalige novelle *Na 20 jaar*, speelt zich grotendeels af in Gelderland, ik vind dat opmerkelijk. Alle personen in *Na 20 jaar* zijn hoger geschoold, juffrouw Wildok is onderwijzeres, Arnold Blijman werkt op een notariskantoor, Willem Spaakman was ex-resident op Java. Arnold Blijman, de verloren zoon, het hoofd karakter uit de novelle, opgevoed in *9 Harm en zien bruur Luuks*, slot.

Frederiksoord, componeert liedjes en hij speelt viool. Daarnaast is hij een liefhebber van *David Copperfield*, een boek van de 19e-eeuwse Engelse schrijver Charles Dickens. Op de theetafel bij juffrouw Wildok liggen de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, en *Het Nieuws van de Dag*. Kranten kom ik in de Drentse novelles niet tegen, en ook boeken zijn een zeldzaamheid, op de bijbel na, en die is dan vooral voor de dominee. Juffrouw Wildok schrijft een beschaafde brief naar een vriendin in Zwitserland. In *Hannegien* komt ook een brief voor, daarin staat enkel roddels en achterklap.

Uw Drentstalige novelles horen tot regio-literatuur, waarbij de regio beperkt is tot de Oude Landschap, de omgeving van Frederiksoord. Met een enkel uitstapje naar Schoonebeek. In *Na 20 jaar* is de wereld een stuk groter, Willem Spaakman is resident op Java, hij stuurt een brief naar de *New York Herald* met een advertentie om zijn verloren kind op te sporen. Juffrouw Wildok gaat op vakantie naar Zwitserland. Klaartje Kleeman, moeder van Susanna, gaat naar Haarlem op familiebezoek. In *Na 20 jaar*, en nogmaals dat is de Nederlandse novelle, is de wereld een stuk groter dan in het Drentstalige werk. Opmerkelijk. In *Na 20 jaar* is notarisklerk Karel Blazius, de jaloerse boosdoener. Zijn verlovings met Susanna was louter uit berekening, hij was uit op haar kapitaal, om de schulden van zijn moeder af te kunnen lossen. Hij is heel goed in toneelspelen en in verlooening. Helaas missen de laatste delen van het feuilleton, zodat ik niet kan nagaan hoe u Karel in zijn waarde laat. De kans dat Karel uit het leven stapt, als zijn tegenvoeter in *De huusholling van Frens Bokkelman*, lijkt me onwaarschijnlijk. Eerlijkheid duurt het langst.

Mijn tijd

De laatste afleveringen van *Na 20 jaar* heb ik niet gevonden. Ik heb me veroorloofd een passend slot te schrijven, deels in uw geest, echter grotendeels in mijn geest. Het verloop van de tijd heeft wel de vorm veranderd van samenlevingsvormen; de inhoud vertoont, van afstand bezien, vergelijkbare trekken met uw tijd. Het duurt eeuwen om stompzinnige ideeën te vernietigen.¹⁰

Joden

In uw Drentstalige werk komen Joden voor, en niet steeds in een gunstig daglicht. In de eerste versie van *Hannegien*, waaruit u heeft voorgelezen op avonden van de rederijderskamers, gebruikt u de uitdrukking zo zwart als een Jeude. De uitdrukking zo zwart als 10 Voltaire.

een Jeude staat niet in de uitgave van *Hannegien* die ik heb gelezen. Misschien hebt u die zin geschraapt na de ingezonden brief van de Israëlitisch leraar uit de Smilde. In *De huusholling van Frens Bokkelman* komt de stereotype Jood uitgebreid voor. Dit verhaal verscheen na *Hannegien* in de NPDAC. In de Nederlandse novelle komen geen Joden voor. Ook tref ik geen minachtende bewoordingen tegenover andere volken. Opmerkelijk.

Afgeven en afwijzen als het over minderheden gaat kwam in de 19e eeuw veel voor, als ik afga op de berichten in de *Nieuwe Provinciale Drentse en Asser Courant*. Regelmatig las ik artikelen over joden, zigeuners, en over negers. In de rubriek *Allerlei* in die krant, die u ongetwijfeld ook hebt gelezen, want uw feuilleton staat in die krant, kom ik grapjes tegen over negers en over vrouwen; een soort grapjes dat nu absoluut niet meer afgedrukt kan worden. De ruige kant was naar buiten gekeerd. Zoals heden ten dage op social media, waar anoniem de lelijkste zaken voorbijkomen.

Waar is mildheid gebleven, zoals ik die uit archaisch Twents meekreeg?

Nadat een orgeltje het weer eens liet afweten zei de orgelman: 'De aëpen hebt mie zand in de teun'ne streujt.'¹¹

In het literaire, of lectrinaire, landschap was u in de tweede helft van de 19e eeuw een witte raaf. Er was geen schrijverskring, er was niemand om aan te spiegelen. Er was nauwelijks terugkoppeling. Elke voordrachtsavond was een succes, wellicht ook bij gebrek aan ander vertier. Een schrijver zonder *sparrring partner* is onthand, u weet daar alles van.¹²

Kritiek en tips maken een schrijver beter. Uw karakters horen grotendeels tot wat heet; platte karakters, eendimensionale persoonlijkheden. Goed of kwaad. Zuiplap of geheelonthouder. Slet of maagd. God of de duivel.

Wellicht was uw wereld zwartwit. Rijk of arm, en meestal arm; niet enkel arm in materiele zin, maar ook arm van geest. Een leven van eenvoud.

Kranten

Uw verhalen stonden als feuilleton in de krant. Soms op de laatste, van de vier, pagina, soms op de voorpagina. In een tijd van weinig boeken, geen bibliotheken en weinig mogelijkheden om goede literatuur en lectuur

¹¹ Vertaling: De kinderen....enz. Gerard op de Weegh.

¹² Jans Pol miste een (linker?)hand.

te vinden, was de krant een bron van informatie, verstrooiing en opvoeding. In de NPDAC las ik over gewassen, koeien, schapen en geiten, over ervaringen van geëmigreerde landgenoten. Het feuilleton was een herkenbare afspiegeling van de maatschappij in die tijd en op die plek. Nader onderzoek zou kunnen verhelderen in hoeverre uw feuilletons hebben bijgedragen aan verandering van inzichten bij de lezers. Misdaad en bedrog loont niet. Rijke stinkerds hangen zich, terecht, op. Orthodoxe geloven; blijf uit de buurt. Vooroordelen: neem er afscheid van.

De feuilletons lijken voorlopers van columns in huidige dag- en weekbladen, van blogs, waarin schrijvers hun particuliere beslommingen, hun worsteling met rolpatronen, hun speurtocht naar een genoeglijker seksleven, hun Spielerei met relaties vormgeven. Meer informatie dan in de 19e eeuw komt voor het voetlicht; of er meer wordt gecommuniceerd? Ik durf die vraag niet te beantwoorden,

Ik kan u niet in uw graf laten rusten zonder een opbeurend einde aan deze brief. Mij bevalt *Na 20 jaar* beter dan uw Drents werk. Hier en daar verschijnt een reflecterend man of vrouw, vooral in *Na 20 jaar*:

Wat hem dan zo bezighoudt en al dieper en dieper in gedachten doet verzinken, totdat hij eindelijk niets meer om zich heen ontwaart? Het is het leven, dat achter hem ligt. Daniël heeft nooit zwaar over de wereldse zaken getobd; ja, door de meesten wordt hij voor veel te luchthartig gehouden; maar toch overvallen hem heel enkele ogenblikken, waarin hij zich zelf een raadsel is, waarin hij tegelijk aan alles en niets denkt; ogenblikken, waarin zijn vervlogen leven voor zijn geest zweeft, zonder dat hij eigenlijk kan zeggen, dat er bepaalde indrukken worden verlevendigd of teruggeroepen.

Zulk een ogenblik doorleeft hij heden. In wilde mengeling ziet zijn geest de flauwe weerschijn van vroegere lotgevallen, waaruit evenwel met zekerheid is af te leiden, dat de bezitter van Bergzicht geen alledaagse leven achter zich heeft.¹³

Deze novelle schetst een beschaafder tijdsbeeld en is daarnaast licht moraliserend en bij vlagen richting gevend.

En ten laatste geef ik u de welgemeende raad, om nimmer weer de gewoonte te volgen, die algemeen onder de jongelui bestaat, welke van Frederiksoord
13 *Na 20 jaar*. Pag. 288

afkomstig zijn: de gewoonte namelijk om de plaats te verloochenen, waaraan ze zoveel zijn verschuldigd. Ik weet wel, dat er moed toe vereist wordt om te zeggen: ik ben van Frederiksoord: de ellendige verwarring van die vrije landbouwkolonies met de strafkolonies Ommerschans en Veenhuizen, die door geheel Nederland bestaat, maakt, dat men zich door die bekentenis veel onaangenaams op de hals haalt, maar dit zou spoedig ophouden, als de jeugd van Frederiksoord, bij haar intree¹⁴ in de gewone maatschappij, vrij en rond verkondigde: “Wij zijn in de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid opgevoed.” – En hiermee basta!¹⁵

En later

“Mijnheer Spaakman! Wat U hierheen drijft, begin ik uit uw woorden te vermoeden, maar ik verlang over uw ontwaakt geweten niets te horen: want bij al de eerbied die ik heb voor de grote dag, welke u voor zich aanstaande acht; hoeveel medelijden ik ook gevoel bij de smartelijke wonden, die u aan gindse zijde van de oceaan door een hogere macht zijn geslagen – Moet ik u toch weigeren de tijd terug te roepen, die *mij* als een vreselijk onweer over ‘t hoofd is gevaren en die *u* nog in die mate vervolgt, dat u geen rust in ‘t graf denkt te vinden, als ik u geen vergiffenis schenk. – O, mijnheer, wees daaromtrent gerust – ik heb u reeds voor 20 jaar vergeven.

U pleit voor stevigheid van opvattingen en een eind aan verloochening van welke afkomst dan ook. Een aanzet voor eerlijkheid en voor vertrouwen op individuele kracht in een vijandige wereld. U pleit voor een einde aan tomeloze wrok en verkettering. Een tijdloze boodschap: Vertrouwen op eenvoud, goedheid, zorgzaamheid en eerlijkheid.

Chapeau.

¹⁴ Intrede.

¹⁵ Notaris Zwaagmund Pag. 303 en 325 in *Na 20 jaar*.

FEUILLETON.

NA 20 JAAR.

OORSPRONKELIJKE DRENTSCHE

NOVELLE

door

J. POL.

17.

De heer Spaakman zweeg. Hij was geheel uitgeput en alleen door de grootste inspanning was het hem gelukt, zijn verhaal ten einde te brengen. Mevrouw Wildok zat nog steeds bewegingloos met de handen voor 't gezicht; de tranen stroomden nog voortdurend langs haar wangen. Haar gansche verleden was weder voor haar geest getreden. Ze doorleefde den tijd weder, waarin ze den heer Spaakman te Delft had leeren kennen, toen deze daar studeerde en zij pas haar achtste jaar had bereikt. O, hoe innig had ze hem bemind, van 't eerste oogeblik af, dat ze hem had leeren kennen en hij? Ja . . . Maar hoe kon hij haar dan vertreden, toen ze . . . O God! Ze durft haar toestand van die dagen niet noemen! Ze is immers bijna krankzinnig geweest, toen ze er bewust van werd, dat het engelreine meisje door een volslagen bedwelming ten gevolge van een vriendenfeest is ondergegaan. Kort daarna stierf haar moeder en toen stond ze alleen in de wereld, niets bezittende dan de belofte, dat ze de echtgenoot zou worden van haar geliefden Willem, zoodra deze zijn studien volbracht had en hem in Indië een betrekking was aangewezen. Op zijn hoogst kon dit nog een jaar duren. Tot zoo lang zou ze, op zijn kosten, aan 't oog der wereld worden onttrokken, onder benaming, dat ze in Duitschland zou vertoeven en daarna in

Frankrijk om de talen dier landen zuiver te leeren spreken. Op de eenzame Spannersche heide — waar toen twee woningen stonden: de Vossenkuil en het tien minuten van daar gelegen Brockhuis, werd ze in het laatste bij de weduwe Wolterik uitbested. Daar werd het drama gespeeld, dat de heer Spaakman zoo even verhaald heeft. De laatste was inmiddels in kennis gekomen met een invloedrijke Haagsche familie. Al spoedig ontdekte hij, waarom hij zoo werd aangehaald: een dochter des huizes, wier postuur de kans op een huwelijk zeer in den weg stond, werd hem als 't ware gepresenteerd. Zij kon geld aanbrengen en invloed — en Maria was een arme wees, dochter van nu wijlen den heer Lindok, in leven leeraar aan de polytechnische school, die niets had nagelaten dan zijn goeden naam. En de heer Spaakman wilde groot worden in de wereld, zijn eerzucht kende geen grenzen; hoewel zijn liefde zich er mee trachtte te meten, moest ze het onderspit delven en — Maria Wildok werd aan haar lot overgelaten. Gelukkig, dat niemand wist, wat er met haar was voorgevallen en dat haar onderwijzersrang haar in staat stelde haar levensonderhoud te verdienen.

„Marie!“ hervat de heer Spaakman, nu mevrouw Wildok blijft zwijgen; „gij kunt niet willen, dat ik u ooit weder onder de oogen kom en nimmer zal ik het durven beproeven u te doen gelooven, dat mijn lijden schier ondragelijk is geweest; dat mijn schuld aan u als de engel der wroeging mijn hart heeft gefolterd en zal blijven folteren tot ik voor den hooger rechterstoel verschijn; — maar toch, vóór ik daar zal worden opgeroepen . . . Marie, och sta mij die eene bede toe, de bede, dat ge niet zult rusten, eer alle middelen zijn uitgeput om te vernemen, wat er van — onzen Willem — is geworden. Mijn gansche vermogen staat

tot uw dienst!“

„Hij is dood!“ zegt mevrouw Wildok op dollen toon. „Misschien wel vermoord; doch 't zij hij leeft of in 't graf rust — ik zal maken, dat Wolterik het geheimzinnig verdwijnen opheldert.“

IX.

Tegen den avond van den dag, volgende op dien, waarop het geschetste bezoek van den heer Spaakman bij mevrouw Wildok heeft plaats gehad, zit Karel Blazius alleen op het kantoor. De notaris was den geheelen dag voor zaken afwezig en werd door Arnold vergezeld. In 't laatste uur heeft Karel bijna niets gedaan. Wel beproefde hij tusschenbeide met het voor hem liggende copieerwerk verder te gaan, doch telkens is de pen als van zelve in rust gekomen, bijna op dezelfde wijze, als van iemand, die onder 't schrijven tegen een hevigen aanval van slaap worstelt. 't Is evenwel volstrekt geen slaap, wat hem overmant; want zijn oog staat volkomen helder en fonkelt soms van een vuur, dat vrees zou aaujagen, indien iemand aan zijn invloed ware onderworpen. Karels geheele wezen duidt aan, dat hij op 't oogenblik aan een hevigen hartstocht ten proef is. Terwijl hij de lippen op elkander klemt, grijpt hij een naast hem liggenden brief, waarvan de inhoud hem blijkbaar reeds bekend is. Maar misschien wil hij 't een of ander nog eens lezen, omdat hij zijn eerste lezing niet vertrouwd. Deze brief toch is hem voor een uur namens Susanna Kleeman terhand gesteld en bevat niets minder dan het bericht, dat Susanna het engagement met hem wenscht te verbreken. Karel heeft al sedert eenige weken gemeend, dat Susanna's genegenheid voor hem niet van de innigste was; doch deze ontkoopning had hij niet verwacht. Maar alle hoop is bij hem nog

niet verdwenen! Susanna waant, dat hij haar hartstochtelijk bemint; zij heeft nooit vermoed, dat haar geld de sterke hefboom was voor zijn teedere liefdesbetuigingen. Misschien kan hij haar nog nog zoover brengen, dat ze het nist wagen durft hem los te laten. In 't huichelen is hij volleerd en Susanna kan moeilijk iemand zien lijden. Zijn positie kan voor 't overige gunstig genoemd worden: met het examen als candidaat-notaris heeft hij zich zelf overtroffen; het diploma is hem zelfs onder een compliment uitgereikt. Al zijn krachten zal hij dan ook inspannen om het in duigen vallen zijner plannen te voorkomen. Hedenavond nog wil hij Susanna bidden en smeeken, hem niet diep rampzalig te zullen maken. Maar als ze eens stadvastig bij haar plannen blijft! Als de gewezen resident haar eens heeft medegedeeld, welke dwaze beschikkingen deze maakte over het vererven van zijn aanzienlijk vermogen. Tien-duizend gulden aan Susanna, zegt het testament, dat Karel als getuige heeft oaderteekend, tien-duizend aan de ouders van Suse; vijftig-duizend aan een onbekenden Willem Wolterik, als deze nog leeft of als hij dood blijkt te zijn, aan mevrouw Wildok, die al het overige, op vijftigduizend gulden na, zal ontvangen en stellig meer dan dertigduizend gulden krijgt. Karel wordt nog bleek van afgunst, nu hij er aan denkt, voor wien de laatste vijftigduizend is bestemd. Arnold Blijman moest eens weten, dat hij voor deze som in het testament is aangewezen. Arnold Blijman! Hoe haat Karel hem! En die haat krijgt bijna met elken dag nieuw voedsel. Voor Arnold toch is de publieke opinie geheel ten gunste gekeerd, sedert de notaris Zwaagmund zich zijner met zooveel kracht heeft aangetrokken en alles doet om de vrije landbouwkolonie Frederiksoord enz. bij de bewoners van Beekmolen bekend te maken.

Twee meiden en een knecht van den notaris zijn van daar afkomstig en in geheel Beekmolen zijn geen beschaafder en ontwikkelder dienstboden dan deze. 't Heeft hem dan ook betrekkelijk weinig moeite gekost om eenige der voornaamste ingezetenen zijner gemeente te bewegen tot het lidmaatschap der Maatschappij van Weldadigheid toe te treden: op zijn voorslag hebben een tiental de kolonisten van Weldadigheid bezocht en zijn hoogst voldaan teruggekomen, half beschaamd over het wanbegrip, dat er vóór dien tijd van die nuttige stichting hadden en meer dan bereid om jaarlijks als lid f 2.60 bij te dragen tot instandhouding eener instelling, welke over duizenden bunders haar arbeiders- en vrijboeren-woningen heeft verspreid; eener instelling, waarvan onze menschlievende Heije zingen kon:

„Dorre plek voor vijftig jaren,
Nu een beemd van korenaren,
Nu aan gouden vruchten rijk.
't Kindernat ook doet gij prijzen,
Neerlands vromen, Neerlands wijzen,
Voor der Liefde wonderblijk.

En Arnold bloost thans niet meer, als hij op lieflijken toon aan zijn kostbare viool de melodie van Heije's lied ontlokt en op gevoelvollen toon verder zingt:

„En waar de ouders juichend knielen,
Ruisch' ook 't lied der kinderzielen,
Godgevallig door de lucht.
Biddend, werkend moge ons leven
't Liefd'rijk Neerland lang nog geven
Frederiksoord! uw gouden vrucht! —

(Wordt vervolgd.)

De podagrissen in Neuenhaus

Harm Boom, Alexander Lesturgeon en Dubbeld Hemsing van der Scheer wandelden in 1843 van Bad Bentheim naar Assen. Ze beschrijven aardigheden onderweg.

Neuenhaus

Eene ontzettende zandwoestijn, – volgens de overlevering des volks, niet zelden ‘t tooneel van moord en doodslag, aan eenzame reizigers gepleegd, – geleidt naar ‘t schoon gelegen *Nienhuis*, of *Neuenhaus*. Wij dankten den Hemel, dat wij ‘t vervallen hek binnenreden, hier een stadsbarrière, zoo als *Arnhem*, *Kampen* en *Leeuwarden* die in stede der voormalige stadspoorten gebouwd heeft, representerende.

Alle lust tot reizen verdooft in zulk eene zandwoestijn, als wij zoo even verlieten, – alle genot gaat verloren, als de natuur hare schoonheden verbergt en de doodsche eenzaamheid zelfs niet door één enkel menscheelijk wezen wordt afgebroken. Hulde doen wij echter aan de waarheid, als wij ter loops gewag maken van een’ krankbezoeker, die ons met zijnen zoon, naar ‘t scheen, ontmoette; ‘t was een ware wandelende aanbevelingsbrief der matigheid, tot in ‘t oneindige uitgerekt, doodmager en kleurloos, alsof hij onder de handen van een anatomisch liefhebber was weggelopen; een dier wezens, die, gelijk Doctor KATZENBERGER bij JEAN PAUL¹⁶, bij woorden van warm gevoel gewoonlijk kippenvel op hunnen innerlijken mensch voelen komen.

Wij herinnerden ons den flaauwen man, op ‘t eerste gezigt, omdat wij aan ‘t bad, waar hij eigenlijk te huis behoorde, een ganschen avond met hem moesten doorbrengen, terwijl hij op de wijze der *Londener conferentie*-leden in 1830¹⁷, zijne aardigheden, zoo mager als hij-zelf en zoo taai als zoolleër, herkaauwde en er ons mede naar de ooren smeed.

Neuenhaus is ‘t *hanoversche Assen*, – een stedekijn in *hollandsche* liverei¹⁸ gestoken. De hervormde kerk, die op de markt staat en een zeer twijfelachtig torentje heeft, is ruim en net; door twee predikanten wordt hier de Godsdienst bestuurd.

De predikstoel is geheel uit *bentheimer* steen gehouwen. Men zweert er in deze landen bij. ‘t Gaat er hier meê, als met het goud en de edelgesteenten in de

16 Dr. *Katzenbergers Badereise* (1809), Jean Paul Friedrich Richter, 17 Erkenning van de afscheiding van België van de Nederlanden, o.l. van Oostenrijk, Brittannië, Frankrijk, Rusland en Pruisen.

18 Pak, kleding. Livrei.

*Duizend- en- een -Nacht*¹⁹. ‘t Stadhuis verdient weinig aandacht. De handel was hier vroeger drukker dan thans; men zegt dat hij zich allengs naar *Noordhoorn* verplaatst, welke stad dan ook in de laatste jaren zigbaar in bloei toegenomen is. De huizen hebben hier meestal groote poorten, die veel overeenkomen met de *banders*²⁰ in Drenthe.

Eene bijzondere liefhebberij schijnt hier te bestaan voor bloemen; voor elk glasraam kan ‘t oog te gast gaan op de schoonste kleuren; dikwijls zelfs zagen wij zeer vreemde soorten van deze teedere kinderen van FLORA. Ook hierin heeft *Neuenhaus* eene *hollandsche* kleur, ofschoon de niet zeer snuggere gelaatstrekken der inwoners ons, als wij ons met zulke *illusiën* van vaderlandschen bodem vermaakten, al spoedig weêr herinnerden, dat wij in *Hanover* waren.

Elk evenwel, die niet met LAVATAR²¹ ‘t menscheelijk gelaat tot de plaats zijner zielkundige navorschingen heeft gekozen, zou nog meer in den waan gebragt worden, dat hij hier in eene *hollandsche* stad is, als de kastelein hem de rekening zijner vertering overhandigt. Men kent hier geld, al is men een halve een eeuw in beschaving ten achter. Ons ging ‘t zoo.

In onze herberg, waar de paddestoelen, in de mufte jagtweide van onder de lambrisering welig opschietende, onzen eenvoudigen maaltijd begluurden, liet de kastelein ons ‘t genotene met klinkende hollandsche drieguldens betalen, alsof wij tot het gevolg van een dozijn kardinalen behoorden. Men schijnt er in *Duitschland* (en *Neuenhaus* behoort er immers ook toe!) geene gewetenszaak van te maken om den *reichen Holländer* ter dege van de huig te ligten²². Ongelukkig

19 Verzameling verhalen uit het Midden-Oosten.

20 Baander, schuurdeur(en), nedendeur, niendeur, bansdeur.

21 Johann Kaspar Lavater, (1741 – 1801), Zwitserse filosoof, predikant en dichter in Zürich. Hij werd beroemd door zijn geschriften over fysionomie, de wetenschap om uit het uiterlijk, vooral het gezicht, het karakter van een mens af te lezen. Vooral door zijn omvangrijke, fraai geïllustreerde *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (1775-1778) werd de fysionomie een populaire vorm van (pseudo-) wetenschap.

22 Te bedriegen. Iemand de huig door aanraking met zout of peper doen inkrimpen of ook door het hoofd geweldig heen en weer te schudden. Het eigenlijke lichten geschiedt door iemand een enkel haartje uit de kruin van het hoofd te trekken; dat moet dan, volgens

't stadjen evenwel, dat zijne vermaardheid te danken heeft aan de schraapzucht zijner burgers.

Neuenhaus heeft eens in 't jaar een 'drukken dag' een dag van bijzondere feestviering. Sints eenige jaren toch heeft men hier den geest der ridderlijke middeleeuwen opgewarmd, door 't instellen van een schuttersfeest. Te dien einde is er buiten de stad, op den weg naar *Veldhausen*, een ruime danszaal gebouwd, alwaar de feestvierenden zich verzamelen en den arbeid van den dag de kroon opzetten door zich in wals en galoppade de zorgen van 't hart te dansen. Het toeval heeft gewild, dat in dezen zomer een belijder der Israëlitische Godsdienst²³ den vogel van den stang wegschoot, die dan ook als koning gekroond en gehuldigd werd en uit de dochteren zijns volks zich eene koningin uitzocht.

Zoowel hier, als in de overige plaatsen dezer landstreek, alsmede in 't aangrenzende *Overijssel* bestaat ook nog 't gebruik, om in den oudejaarsavond en nacht onophoudelijk de klokken te luiden, 't geen men *beijeren* noemt. De smalle gemeente is zeer gezet op de instandhouding dezer oude en vreemde gewoonte. 't Bestuur heeft dikwijls dit lastig gebruik trachten uit te roeijen; doch 't ondervond in eene sterke mate, dat zulke ingekankerde gebruiken niet dan langzamerhand en zeer voorzigtig moeten bestreden worden.

Hanoveranen

In weerwil van de ontberingen, die men zich, vooral ten platten lande, in deze streken moet getroosten, hadden wij 't tamelijk wel gehad onder de *Hanoveranen*. Zijn ze al nog verre ten achter bij andere landen, 't zijn doorgaans duifjes zonder gal. Men moet ze nemen, zoo als zij zich voordoen, onbekend met hetgeen wij *Europesche* beschaving en fijne manieren noemen.

Zij zijn niet te min hoogst gelukkig, omdat ze weinig behoeven; zij wenschen geene verbetering of verandering, omdat zij niet weten, dat het elders in de wereld anders is dan bij hen. Zoo zij dit wisten, wie weet of zij niet naar 't verbodene taalden!

Vele overblijfselen uit middeleeuwsche zeden en gewoonten kan men onder hen opzamelen. Daarvan is onder anderen ook getuige de geweldig korte vorm van regtspleging, hier en daar nog in zwang. Iemand wordt beticht van Godsdienstige dweeperij, of van verregaande dronkenschap en daaruit voortvloeiend verzuim

't volksgeloof, juist het middelste haartje van 't hoofd zijn, anders baat het niet. En dit haartrekken is het eigenlijke lichten, oplichten van de huid. Immers men meent dat de huid, binnen door 't hoofd heen, juist aan dit haartje verbonden is.

<http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/huig>

23Een jood.

zijner ambtswerkzaamheden, of van twistgestook op kermissen en in herbergen; straks²⁴ verschijnt er een landdragonder, (wat wij veldwachter noemen,) in zijn rooden rok en met de sleepsabel op zijde, die den *delinquent* bij den kraag vat en achter de tralies plaatst. Geen haan kraait er naar, totdat de straftijd verstreken is en de bekeerde zondaar met schaamroode wangen aan zijne bloed verwanten gaat verhalen, hoe hij zich in zijn hok vermaakt heeft. Zoo zagen wij te *Neuenhaus* die korte regtspleging uitoefenen aan eenen appeldief, die in den vorigen nacht op heeterdaad betrapt, terstond zijne straf ontving, welke daarin bestond, dat hij met een krans van appels omhangen, door een' landdragonder onder trommelslag en snarenspeel, ten aanschouwe der menigte de stad werd door geleid.

Trouwens, de geheele staatsinrigting, is nog een overblijfsel der middeleeuwen. ERNST AUGUST²⁵ staat tot den vrijzinnigen geest onzer eeuw in dezelfde verhouding, als 't mengelwerk der *Boekzaal voor de geleerde wereld*²⁶, tot de kernige bijdragen van *de Gids*²⁷. De *hanoversche* landman is echter niet te beklagen. Integendeel, hij is een benijdenswaardig voorwerp voor zijne *hollandsche* naburen, die met begeerig oog over de grenzen kijken in 't bijna belastinglooze land. Van den strijd tusschen de ridders van den domper²⁸ en de liberalen heeft de *hanoversche* boer geene hoogte, maar hij kan stellig verzekeren, dat hij weinig, zeer weinig belasting betaalt, en dit is een gewichtig punt. Verbazend zoude 't verschil zijn, wanneer men de burgerlijke regten en verplichtingen van een' *Nederlander* en *Hanoveraan* tegen elkander uiteenzette. De laatste echter laat ERNST AUGUST gerust naspelen met zijne getrouwe en beminde stenden²⁹; hij gunt den *Hollander* gaarne zijn aardig budget van 71 millioenen, zijn gansch uitnemend groot heirleger³⁰ van ambtenaren, en 't gerucht eener vereeniging met het vette *Nederland* jaagt hem eene siddering over 't ligchaam en verft zijne kaken met de kleur des doods.

Met deze wijsgeerige bespiegelingen vergoedden wij in ons rijtuig 't schrale uitzigt daarbuiten en naderden wij 't punt, waar wij een vaarwel aan *Hanover* toeriepen en de vaderlandsche lucht ons toewoei. De vesting

24 Ook: juist op dat moment. Nu.

25 Ernst August I (Londen, 5 juni 1771 – Hannover, 18 november 1851), hertog van Cumberland en Teviotdale, was van 1837 tot 1851 koning van Hannover.

26 Tijdschrift *Boekzaal der geleerde wereld*. https://www.dbnl.org/titels/tijdschriften/tijdschrift.php?id=_boe003boek01

27 *De Gids*. https://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=_gid001gids01

28 Afknapper. Ridder van de lagere standen?

29 Ook; standen? boeren, burgers en buitenlui.

30 Heir = heer = leger.

Koelvorden lag voor ons met haren spitsen toren en roode daken, rustig en stil in de schaduwen van den avond.

Drenthe

‘t Is vreemd; maar van welken kant men *Drenthe* ook binnentrekke, steeds dunkt het ons, alsof eene bedelende vrouw ons hare hand toereikt om eene aalmoes, en met de stilzwijgende bede op de lippen, dat men haar hare armoede niet euvel duide.

‘t Was ons nogtans wel om ‘t harte, dat wij den vaderlandschen bodem weêr betraden. Hoe droevig ook de ontvangst zij, die de natuur den bezoeker van *Drenthe* hier schijnt voor te bereiden, waren wij echter hoogst tevreden over ‘t onthaal, dat de gepoederde kasteleinesse in de *Koppel-paarden* ons bezorgde. Geen schrik voor geroodrokte landdragonders zou ons uit den slaap houden. Wij ademden weêr in den dampkring des altijd dierbaren Vaderlands.

Gildehaus

Merkwaardig om tweederlei redenen is ‘t nabij gelegen stedeken *Gildehaus*, werwaarts³¹ de badgasten dikwijls uitstapjes ondernemen, zoowel om hunne nieuwsgierigheid te bevredigen, als om de genezende kracht der *benthheimsche* wateren door een’ fikschen wandelrid te helpen bevorderen. *Gildehaus* dan is van oudsher door zijne steengroeven bekend. De steen, die ook in ons vaderland³² tot velerlei einden in de bouwkunst gebezigd en met den naam van *bentheimschen* steen gedoopt wordt, is eigenlijk uit de *gildehauszer carrières*³³ afkomstig. ‘t Was graaf EGBERT³⁴, die, in ‘t laatst der 13e eeuw, deze steenen in grooten roem bij de uitlanders bragt.³⁵

Meer bekend nog in dezen tijd is *Gildehaus* door den kundigen geneesheer ASCHENDORF, die tevens ook badarts van *Bentheim* is. Wij verbeelden ons eene zitting ten zijnen huize bij te wonen! Een groot vertrek opgevuld met allerlei kranken; hier blinden bij de vleet, met hunne geleiders, dáár melaatschen van allerlei aard, ginds kreupelen en lammen met en zonder krukken! Zelfs de stoep der woning bezaaid met zulke ellendigen! Naar wijd en zijd is de faam van den bekwamen geneesheer gevlogen. Gij vindt onder

31 Waarheen.

32 Martinitoren is (grotendeels) van Bentheimer zandsteen.

33 (Steen)groeve.

34 Huis Almelo is een havezate in het centrum van de heerlijkheid Almelo. Het wordt voor het eerst genoemd in 13e eeuw. Egbert van Almelo (1255-1301) regelde in zijn testament van 6 juni 1297 onder andere de nalatenschap van zijn kasteel in Almelo.

35 W.F. Visch, *Gesch. v. ‘t graafsch. Bentheim*, bl. 64.

zijne bezoekers alle tongen³⁶, geslachten en natieën. Dr. ASCHENDORF bezit het *panacée*³⁷ voor alle kwalen. ‘t Is eene zeldzaamheid iemand te ontmoeten, die nadat hij door hem is behandeld, niet hersteld wierd. Hij doet wonderen. Gij zoudt hem miskennen, als gij hem op dezelfde lijn plaatstet, met LUDEMAN, of hoe de beroemdste urinisten³⁸ dan mogen heeten. Zijne methode is gegrond op de regelen der kunst; hij bestudeert het menschelijk ligchaam en den aard van elke ziekte; magtspreuk en tooverwoord zijn bij hem geen gangbare munt. Te midden der ongelukkigen waart ASCHENDORF rond als een zegenende Engel³⁹. De zucht om zijne lijdende natuurgenooten te helpen is ‘t eenig roersel zijner verhevene daden. Ja, tot die mate zelfs heeft hij alle eigenbelang verloochent!, dat hij diegenen, wier kwalen hem ongeneeslijk voorkomen, niet vleit met ijdele hoop op genezing, of hen, als velen, paait met schoone beloften, alles in ‘t voordeel zijner beurs, maar alsdan verklaart hij hun rondborstig, dat er voor hen geen kruid is gewassen. Zóó is *Gildehaus* ‘t *Beth-esda*⁴⁰ van *Hanover* geworden.

Wij merken ook nog aan, dat *Gildehaus* de geboorteplaats is van den geleerden BAREND KRECHTING, nevens KNIPPERDOLLING geheimraad van den befaamden JAN VAN LEIDEN, die in 1533 door zijn *Nieuw-Jerusalem Munster* in rep en roer bragt⁴¹.

Drenthe in vluchtige en losse omtrekken geschetst door drie podagrissen

Van der Scheer, Boom en Lesturgeon. Naar de versie van 1843. Heruitgave Ter Verpoozing.

Graafschap Bentheim. Ter Verpoozing.

36 Talen.

37 Wondermiddel, Haarlemmerolie.

38 Piskijkers. De (troebele) plas verraadt de kwaal.

39 De geneeskraft en wijze van gebruik van het Zwavelbad bij Bentheim; opgesteld voor Geneeskundigen en beschaafde Badgasten, door Dr. H. Aschendorf, K. Hannov. Hofmedicus enz. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1842. In kl. 8 vo. VIII, 104 bl. f 1 – : Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1843 dbnl.org

40 Bijbel. Huis van barmhartigheid.

41 Bernhard Krechting (< 1500 – 22 januari 1536). Anabaptist. Predikant in Westfaals Münster (zgn. Nieuw-Jeruzalem). Werkte aan het hof van Jan van Leiden. Als tegenstanders van de R.K. kerk op de markt in Münster doorgemarteld samen met Jan van Leiden en Knipperdolling. Hun lijken werden in ijzeren kooien aan de toren van de St. Lambertuskerk gehangen.

Neuenhaus revisited

Opnieuw op bezoek onderweg naar Steinfurt.

Drie dagen Bentheim en Steinfurt 1843

We haastten ons om Emlicheim te verlaten, staken in een pontje, voor anderhalve cent de persoon, de rivier de Vecht over, en nu vertoonde zich aan ons oog de dijk der verschrikking, Zijne Langheid bij uitnemendheid, de dijk, waarvan het akelig gerucht niets overdreven had, met een wanhopige dorheid omgeven en wegs meltend in de ruime kring, die onze horizon in het luchtruim trok.

't Baatte niets, hierover jeremiades⁴² aan te heffen; wij raaptten al onzen moed bij elkander, zochten ons wijs te maken dat hij toch zo lang en zo naar niet was, als hij wel scheen, spraken over het bevallige Neuenhaus, dat onze inspanning zou belonen, en dat wij met elke schrede naderden, keken, zonder dat we 't voor elkander wilden weten, gedurig eens naar Emlicheims dikke toren om, of, hij ook, verdunde en inkromp, hielden gedurig stil om de sigaren in brand te steken, die we moedwillig lieten uitgaan en kwamen alzo doende gezond en wel, doch maar half plezierig in de buurtschap Haftenkamp, alwaar wij in de herberg een glaasje limonade dronken.

Limonade?!

Ja. Om ons daarmee te verfrissen hadden wij de moeite genomen een dozijn citroenen in de zakken te steken, en hoe gemakkelijk elk voorwerp, hoe gering ook, de voetganger op den duur tot ballast wordt, wij hebben ons in dit land van helder beekwater en goedkope Hollandse broodsuiker, geen oogenblik over 't hinderlijke onzer citroenen beklaagd.

In deze herberg zagen wij de eerste verbazende schoorsteen, in wiens midden de pot over 't vuur hing, alsmede de zware Bentheimse haardstenen, waarin bloempotten en de namen der eigenaars gebeiteld waren, en die ons herinnerden, dat wij de oorden naderden, waar de steen evenals bij ons de turf, uit de aarde wordt gehaald.

Naar ziel en lichaam beide een weinig gerestaureerd, namen wij de stok weêr op en richtten koers op Neuenhaus, waarvan al spoedig het torenspitsje zich nu en dan begluren liet en de molenwieken door het

⁴²Naar klagende Jeremias in het Oude Testament.

geboomte wiegelden. De weg kronkelt hier bij uitstek, en hoe gaarne de Neuenhauser wandelaars er op hun gemak, in een vrij namiddaguur, langs dreutelen, moede reizigers vinden er iets tergends in, langs zo vele slingerpaden het doel te bereiken, dat zij zo vurig wensden te bereiken.

Ganzendrift

Tot een afleiding van onze mismoedige luim vestigden wij 't oog op een ganzendrift, 't volmaakte beeld van een kraamvisite' die zich met de verwonderlijkste passen naar een waterplas spoedde.

Zowel onbekend met de gewoonten der ganzen als met die der inwonenden, vorderde dit ongewoon verschijnsel een onderzoek. We wisten wel, dat ook ten onzent, de welgemaakte gans zich niet op een elegante tred kan verhoovaardigen, maar dit Hannovers geslacht liep rechts en links mank en voerde daardoor een aller bespottelijkste promenade uit.

Eerst dachten wij dat het hier de smaak zo zijn kon, maar zagen dat dit vermoeden ongegrond was. Men had de gaggelaars de spieren van rechter- of linker poot verkracht, omdat ze zich aan buitensporigheden op anders eigendom hadden schuldig gemaakt!

Neuenhauser stadstuinen

Eindelijk stapten wij uit de Neuenhauser doolhof en op de akker, die zich onmiddellijk aan de stadstuinen sluit, en van hier heeft het stadje een zeer bevallig landelijk aanzien; we lieten de windmolen rechts liggen en werden een weinig verder, ter linker zijde, aangenaam verrast door een sierlijk huis en heerlijke tuin, een verrassing echter, die enigszins getemperd werd, door de doodouderwetse poort, die ons Oldenzaal, Hasselt en Hattem voor de geest riep, en de toegang tot de stad openstelde. Ons dacht, dat er wel niets wezen kon, wat voor 't behoud dezer vervallen poort pleitte, maar de stad er integendeel veel bij zou winnen, als de onaanzienlijke steenklomp onder hamerslag en koevoet bezweek, en een modern hek of sierlijke barrière zijn plaats innam.

Goede koffietong

Zonder enig oponthoud begaven wij ons naar het, logement van de heren G. in der Stroth en lieten hier een

kop koffie bereiden, wier kwaliteit bewees, hoe waar het is, dat de Hannoveranen een goede koffietong hebben en de Hollanders de beste koffie van hun Oost-Indische bezittingen over de grenzen laten passeren.

De herberg zelf heeft aan de straatzijde weinig aantrekkelijks; vandaar dat de reiziger een aangename verrassing smaakt, als hij over een onmogelijke plaats en door een donkere gang op de ruime zaal binnentreedt en een heerlijk gezicht op een door een rij linden gesloten tuin mag genieten.

Hannover is het land der bergen en dalen, der steenrotsen en heidevelden, maar ook der kanapés. Men weet er vermoeienissen, te trotseren, maar ook, hoe er 't best van uit te rusten. Wij prezen daarover de goede Hannoveranen, zetten ons op de gemakkelijke kanapé en vergaten al spoedig de vervelende tocht van drie uren, de lelijke motregen en zelfs de kwelzieke eksterogen.

Ijverige bloemenkweekster

In een aangename stemming deden wij een wandeling door het stadje, dat een mengelmoes van enkele fraaie, zeer veel goede en ettelijke akelige huizen oplevert. De Neuenhauser *beau-monde*⁴³ is een ijverige bloemenkweekster, en geeft de oplettende reiziger, achter de staatsiegordijnen, aangename blijken van deze haar sympathie voor de lievelingen van Flora.⁴⁴

Het stadhuis is een goed gebouw, en de apotheker schijnt goede rekening te maken bij 't privilegie, dat hij in zijne affaire heeft. In verscheidene uren toch van de omtrek, mag zich geen apotheker vestigen, en hoewel het zijn goede zijde heeft, om de artsennijmenger een ruim bestaan te verzekeren, opdat hij niet in verzoeking gerake, door minder deugdzame ingrediënten zijn inkomen te vergroten, zo kan deze maatregel ook overdreven worden, niet alleen ten aanzien van hen, die zich aan de uitoefening van dit kunstvak toewijden, maar ook ten ongerijve van de inwoners des lands, die nu soms op al te verre afstand, de geneesmiddelen moeten halen. De woning van den lombardhouder⁴⁵ steekt verbaasd bij die des apothekers af, en dit is te Neuenhaus zeer natuurlijk.

Aan de kerk is geen Bentheimse of Gildehauser steen gespaard. Dit gebouw staat kant⁴⁶ op de voeten, 43 Gegoede burgerij.

44 Godin van de planten(wereld).

45 Lommerd. Lombard [pandhuishouder] {in de persoonsnaam heinric lombard 1281, lombard [bankier, geldschieder] 1284} < franslombard [Lombardisch; zn. iem. uit Lombardije, Lombard, pandhuishouder] < middeleeuws latijn Longobardus < latijn Langobardus (vgl. lommerd). De Lombarden waren de eerste geldhandelaren. Etymologiebank.nl

46 Recht, haaks.

is inwendig ook vrolijk en goed onderhouden, heeft een fraaie stenen predikstoel en goed orgel, maar het plafond vraagt dringend om een verbeterende en verfraaiende hand. Stoelen vindt men er niet, en sommige voetbankjes waren met ijzeren kettingen, sterk genoeg om er een os mede naar de tentoonstelling te leiden, aan de banken vastgemaakt. Op de glazen⁴⁷ zijn met den beste wil geen aanmerkingen te maken, en broeders ouderlingen en diakenen hebben gezorgd voor een zitplaats, geëvenredigd aan hun waardigheid.

De Roomsche kerk is onaanzienlijk.

Baanders

Overigens hebben vele huizen te Neuenhaus een brede deur aan de straatzijde, waardoor een wagen kan binnenrijden. In zeker opzicht is dit gemakkelijk, dewijl de meeste inwoners, bij enig huisbedrijf, ook akkerbouw hebben en alzo hun producten gemakkelijker op de zolders konden bergen, doch deze bouworde geeft de woningen vooral geen élegant aanzien. Wij geloven echter, dat de Neuenhausers hun pronkkamers achter hebben, en uit dezelve onmiddellijk in de tuin gaan. Een dagelijkse straatsurveillance door de ramen, al werd ze door de geliefkoosde spionnetjes⁴⁸ zo volmaakt mogelijk uitgeoefend, zou der nieuwsgierigheid, dacht ons; ook weinig voldoening schenken, althans een vrij en ruim uitzicht; in een vrolijke bloem-, vrucht- en fruittuin, schenkt zeker meer genot voor verstand en hart beide.

Aan de poort naar Veldhausen ontworstelde zich de Dinkel met klaterend gedruis uit de kunstmatige boeien, in welke de Hannoverse nijverheid haar tracht op te houden, en brengt daardoor een koren- en oliemolen in beweging. Wij vermaakten ons in dit voor een Drenther ongewoon schouwspel, en wandelden toen de aangename, met bomen omzoomde straatweg naar Veldhausen, een eind weegs op, tot aan de plaats, waar het schuttersfeest gehouden wordt.

Ook om de stad heeft men losse, schaduwrijke wandelingen, die de zondagmiddag helpen verkorten.

Molens

De watermolens, van welke wij zo-even spraken, zijn het eigendom van den Vorst, terwijl de windmolen, waarvan we bij de intrede der stad repton, particulier eigendom is. We halen dit laatste aan, dewijl een Hannoverse molen, die den Vorst niet behoort, een zeldzaam verschijnsel is, om de eenvoudige reden; dat de Vorst de wind in zijn domeinen als zijn uitsluitend eigendom beschouwt; waarvan niemand een ander kosteloos gebruik mag

47 Ramen, wellicht met figuren.

48 Spiegeltje aan het kozijn om voorbijgangers te volgen.

maken, dan tot doorwaaiing en verversing van de longen; en ook dit is voor de Hannoveraan slechts een halve gunst, want elk levend onderdaan van Z. M. Ernst August, betaalt, na vijftienjarigen ouderdom zeker hoofdgeld; dat toch niet mogelijk zou zijn, zonder ademhaling. De Neuenhauser molen is uit de tijd der vrijheid, gelijkheid en broederschap,⁴⁹ ook, ten opzichte van de wind, en betaalt nu, om niet in zo jeugdige leeftijd op non-activiteit gesteld te worden, een jaarlijkse windcontributie aan de Vorst.

De straten der stad zijn vrij goed.

Neuenhaus, door de podagrigen het Hannovers Assen, door anderen het Graafschapper Haagje genoemd, is, tenminste met even veel waarheid, de Amsterdamse dienstmeiden-broeikas.⁵⁰ Hoewel niet zoveel als vroeger, trekken er echter nog aanhoudend aankomende maagden over de grenzen, naar het grootmachtig Amsterdam, met het blij vooruitzicht op, een goede dienst, een zijden hoedje, een brede waaier, neepjes-muts⁵¹ met lint, een laag uitgesneden jakje of zelfs wel een japon en witte, door zwarte linten gekruiste kousen in glimmende schoentjes!

En inderdaad, ze zijn gezocht in de hoofdstad, de

49 Leuze Franse revolutie. Bataafse Republiek.

50 *Drentsch gemeente-assessor...*

51 neep znw., mnl. nēpe (m. v.?) 'het knippen, kneep, valsche plooi, list'. Een ook nnd., eng. (nip) nomen bij nijpen (vgl. beet bij bijten).

— Samenst.: neepjesmuts. Nog niet bij Kil. Etymologebank.nl

Silhouet portret van een vrouw met neepjesmuts. Buste naar rechts.

Pendant.

schilder: François Joseph Weygand (toegeschreven aan)

Datering 1791 – 1801 <http://hdl.handle.net/10934/RM0001>.

COLLECT.4574

Neuenhauser dochteren. Het goedgerucht harer eerlijkheid, trouw en werkzaamheid is zo doorgedrongen, dat ze geredelijk geplaatst worden en er niet zelden een goed huwelijk aangaan, dat haar voor altijd inwoners van de Ystad⁵² maakt. Verder is Neuenhaus een administratiestad, althans wij zagen er ettelijke heren met rollen papier onder de arm en dachten onwillekeurig aan Assen, en dit draagt veel bij tot verlevendiging van de conversatie. Naar wij vernamen is deze er dan ook zeer aangenaam en verneemt men hier niets van die kleinsteedse kibbelarijtes en ergernissen welke elders zoveel genoeg bederven. Geen hamerslag van twist wordt er onder de fatsoenlijke klasse gehoord en allen beijveren zich om elkander het leven zo zoet mogelijk te maken.

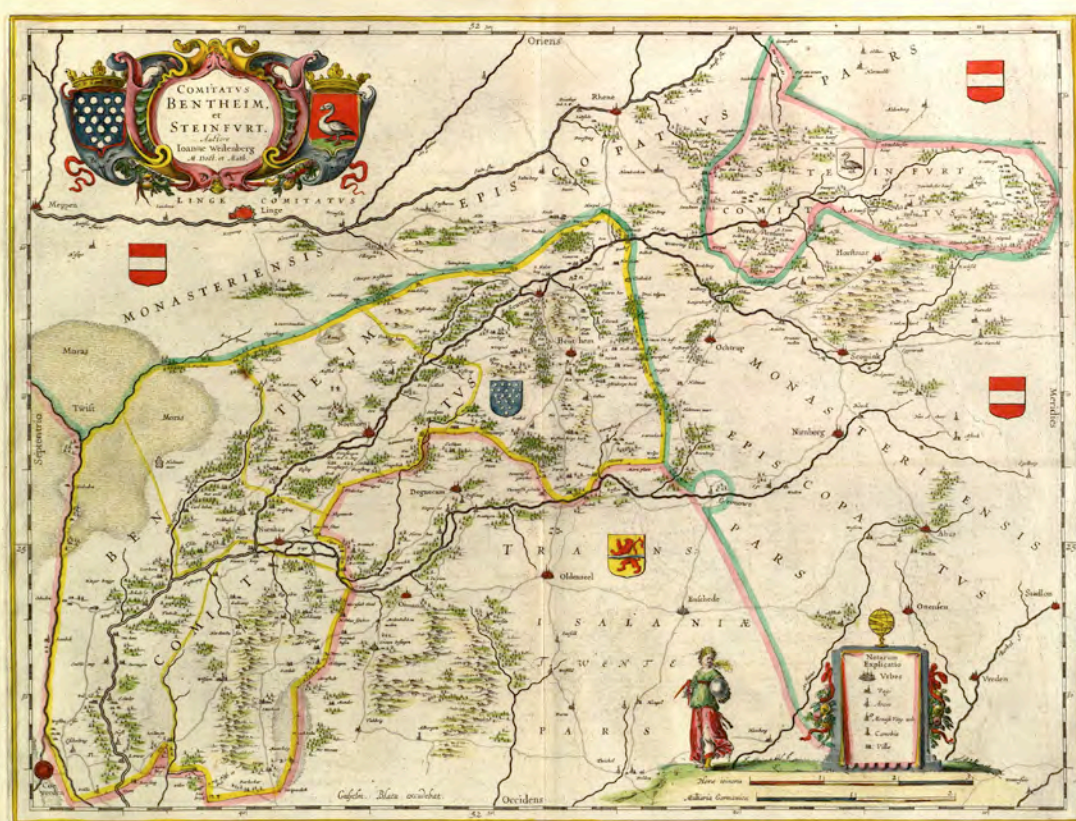
Kleinhandel

Wij geloven dat er te Neuenhaus nogal een levendige kleinhandel gedreven wordt, terwijl ook de linnenblekerijen, door het heldere Dinkelwater begunstigd, wel niet meer als vroeger, maar toch nog altijd een tak van bestaan uitmaken.

Warnungen en Bekanntmachungen

Buiten de stad, aan de stadspoorten, wemelt het van plankjes met Warnungen en Bekanntmachungen. Op één derzelve wordt men gewaarschuwd, niet harder dan op een draf over 's heeren straten te rijden. Wij herinnerden ons hierbij Amsterdam, en de Kalverstraat, en den Nieuwendijk, en kregen een hoge gedachte van de voorzichtigheid der Neuenhauser burgervaderen.

52 Amsterdam aan het Y.

Wessel Friedrich Visch

Dominee in Wilsum: 'De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam van de Heer zij geprezen!'

Wessel Friedrich Visch

Geboren op 25 augustus 1773 in Ohne (Nabij Bad Bentheim), overleden op 6 februari 1860 in Wilsum. (Nabij Noordhoorn).

Protestants-gereformeerd dominee, historicus, dichter en amateur-archeoloog Wessel Friedrich Visch kwam uit een domineesfamilie. Hij was de oudste van de drie zonen van de prediker uit het dorp Ohne, Carl Arnold Bernhard Visch (* op 28. mei 1735, † op 2 maart 1786) en Euphemia (Fenne), geboren Buscher (* rond 1744 in Ohne, †?).

Wessel Friedrich Visch studeerde theologie in Groningen, Nederland, van 1790 tot 1793. In die tijd had Nederland grote invloed in de Kerkenraad van het graafschap en was bepalend voor het school- en kerkstelsel van het graafschap.

Op 23 maart 1807 trouwde Wessel Friedrich Visch met Johanna Elisabeth Ede, de dochter van de in 1784 geboren burgemeester Reinier Ede van Neuenhaus, en nam haar mee naar de pastorie van Wilsum.

Na een gelukkig huwelijksjaar – beschreven in zijn gedichten over de liefde in de bloei maand mei en over de zang van de nachtegaal – brak voor hem een zwarte dag aan. Toen op 12 april 1808, na de geboorte van een tweeling – twee meisjes – zijn jonge vrouw hem werd ontnomen, dompelde hij zich, na bewogen uren van hoop en wanhoop, onder in een 'zwarte duisternis'. De 35-jarige zocht troost in het boek dat zijn levensgids was geweest. Zelf een verslagen Job, worstelde hij zich door Job's belijdenis:

'De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam van de Heer zij geprezen!'

In veel gedichten herdacht hij de dagen die hij met zijn geliefde vrouw mocht beleven 'op deze mooie aarde' en 'luisterend naar de nachtegaal'. De val in de diepte heeft waarschijnlijk zijn hele leven een stempel op hem gedrukt, maar hij heeft zijn rijke gaven niet onthouden aan de wereld. Hij zocht echter niet opnieuw de liefde.

Hij ontwikkelde zich meer en meer tot een stille,

introverte natuur. Dit kwam ook tot uiting in het feit dat hij vanuit zijn pastorie een dichte boomgaard liet aanleggen, zodat hij ongezien zijn geliefde tuinhuis, waar hij veel van zijn werken schreef, kon bereiken. Visch noteerde de geboorte van zijn dochters en het overlijden van zijn vrouw in het kerkregister:

'... den 15. April was de treurigste dag mynes levens! Myne geliefde Echtgenote Johanna Elisabeth Ede verlostte den 12. s' morgens om half negen uur van 2 dochters en overleed tot myne grievende smarte enige oogenblikken na die verloshing, in den bloeinden ouderdom van 24 jaaren en ruim drie maanden en in het eerste Jaar van onzen gezegnenden Echt! – Het lyk deezer myner dierbaare Gade wierd den 15. d. rouwstatig der aarde besteld en by die treurige plechtigheid de beide nageblevenve kinderen door broeder Arnshoff van Ülsen gedoopt. Synd het oudste genaamd: Carolina, Arnoldine, Bernardina, het jongste: Johanna Elisabeth.' (*Kirchenbuch Wilsum Consistorial Protocol*).

24 jaar later gaf hij zijn tweelingdochters een oorsieraad voor hun verjaardag en schreef er een vertederend gedicht over:

'Aan mijne kinderen op haren 24sten verjaardag den 12sten April 1832.

Kind'eren! Vier en twintig jaren
Vloiden onbewolkt vorbij;
Met de kroon der grijze haren
Wandelt Vader aan uw zij.
Zijne dankbare Vaderliefde
Voor uw kinderlyk gedrag,
Schenkt uw dit op deezen dag.
Moog' het lang uw ooren sieren,
En gij uw geboorte-feest
Nog een reeks van jaren vieren
Met een opgeruimden geest!

Dit wenst uw liefhebbende Vader W.F. Visch.'

Betrokken predikant

Nadat bekend was geworden dat de nieuwe predikant uit Wilsum zich naast zijn werk als predikant en voorganger ook inzette voor de opvoeding van jongeren en zich ook bekommerde om sociale vraagstukken in de gemeenschap, probeerden vervolgens tal van gemeenten de jonge energieke predikant uit Wilsum te werven. Oproepen met verleidelijke aanbiedingen naar Schüttorf in 1802, naar Hasselt in 1803, naar Hardenberg in 1805 en opnieuw in 1808 konden hem er echter niet toe brengen zijn parochie in Wilsum te verlaten.

Visch had een talent om moeilijke dingen begrijpelijk te maken voor zijn medemensen en vooral voor jongeren. Een medestander in het jeugdonderwijs vond Visch in Henderikus Rooseboom (1785-1862), die in 1802 als schoolmeester aan de school te Wilsum begon. Bovendien was Rooseboom actief in de kerk als koster en organist. Beiden hebben hun stempel gedrukt op verschillende generaties inwoners van Wilsum.

Nederlands taal van gezagsdragers

In kerk en school, net als op gemeentelijk niveau in de gereformeerde gemeenten, in het bijzonder in het Niedergrafschaft Bentheim,⁵³ was de algemeen gesproken en geschreven taal het Nederlands, de taal van onderwijs en gezag, zogezegd, terwijl het Nederduits als omgangstaal diende. Gedenkschriften en belangrijke toespraken, gedrukte en ongedrukte gedichten en hymnen, voor het merendeel in het Nederlands, die uit zijn pen vloeiden, zijn het bewijs van zijn poëtisch talent.

Pasturs Tuffel

Visch' goede relaties en connecties in Nederland waren van groot belang voor de Wilsumse boeren toen in de vorstwinter van 1846 al het pootgoed vernietigd werd. De predikant kwam in actie en haalde nieuw zaad uit Zwolle. Dit nieuwe aardappelras sloeg aan in Wilsum. Jaren later sprak men met veel respect over het ras 'Pasturs Tuffel' (pastoorsaardappel).

Wessel Friedrich Visch (1773-1860)

Quelle: Archiv Fritz Raafkes, Wilsum

53 Niedergrafschaft: Noordelijke deel nabij Coevorden.

Eieren van Spekman

Bijdrage tot de kronijk van Neuenhaus, voor den toekomstigen geschiedschrijver van dat stadje.

Kippenvriend Spekman

Toen ook wij onze brieven ‘met de pen, maar niet met het hart’ gesloten, en nog een uurtje gekeuveld hadden over alles, wat we hoorden en zagen in de Amstelstad, herinnerde Oom ons het gemaakte plan, om een bezoek bij Spekman af te leggen, en dadelijk waren wij gereed. Buiten de deur van ons altijd woelig logement stonden een paar vigilantes te wachten op passagiers van de Kamper stoomboot, die elk oogenblik kon aankomen, terwijl Hein de kruijer met Ka zijn echtewijf over de leuning der houten brug hingen, het loon van den dag optelden en eene berekening maakten van ’tgeen aan de Kamper boot nog te verdienen zoude zijn.

Hein verwachtte een voornaam personaadje, die, als hij wél onderrigt was, heden avond zoude aankomen, en wiens bagaadje hij naar den Doelen moest brengen, waarvoor hij vier kwartjes dacht te ontvangen. ‘Jongens, man! is dat niet wat veel?’ zei Ka met zeker wantrouwen.

‘Waarom gaf hij ’t?’ antwoordde Hein zegevierend, en telde gerust dat denkbeeldige loon bij het reeds ontvangene op, zijnde een netto bedrag van drie guldens. Of de ijverige man des avonds even tevreden het hoofd ter ruste lei, weten wij niet – maar gunden het hem gaarne. Op de brug, die ons aan den vasten wal zoude brengen, was ook de drukte om de stoomboot algemeen, terwijl de kraampjes met augurken en eieren op den hoek van het Damrak hun best deden, om de huiswaarts keerende voorbijgangers eene versnapering in te preken. Met verhaasten tred spoedden wij ons over de niet erg verlichte straat langs de korenbeurs naar den Dam, waar uit hare houten woningen de koopvrouwen in eijers en zuur den voorbijgangers vruchteloos toeriepen, om zich eens te ververschen. Oom had diep medelijden met de van koude bibberende zielen, welke zich voor den scherpen dwarrelwind, die altijd op den Dam speelt, in doeken hadden gewikkeld en geduldig op de gunst wachtten der voorbijgangers, die haar zoo zelden te beurt viel; en ligt had hij kunnen besluiten om hier, in de opene lucht, een haastig souper te nemen, alleen om de arme kraamsters eenige centen te schenken, dienstig tot de vervulling van wie weet welke dringende behoeften. Wij gingen echter voorbij

en lieten het bij de klagt, die haar zoo weinig baatte!

Het trotsche paleis, waaruit geen enkel licht scheen, maakte den Dam nog duisterder. Tegen de zwarte buitenzijde van de hulpbeurs wriemelden nog eenige gestalten, die met hunne beweegbare winkels – de kruiwagens – huiswaarts wilden keeren, om morgen vroeg weder bij tijds hunne standplaats in te nemen.

Wij haastten ons, de vrolijk verlichte Kalverstraat, die zoo glansrijk door den winkel van Hymans geopend wordt en van wandelaars en koffijhuisbezoekers wemelde, te bereiken, en stonden spoedig voor de onaanzienlijke woning van den grooten kippenvriend Spekman. Niets kondigt hier de vrolijke zaal, of de goede ontvangst aan, die den binnentredende wacht. Hoe wonder, dat het vindingrijk vernuft des Amsterdammers geen zinnebeeld boven deze eijerrestauratie heeft verzonnen, bijvoorbeeld een verlicht *chassinet*⁵⁴ met eene leggende en – voegde Oom er bij — kakelende hen, of iets dergelijks. Niets echter van dit alles. Zelfs geen gazlantaarn verlicht het klein portaal, dat den ingang opent.

Van binnen echter heeft alles een beter aanzien. Verbeeldt u eene langwerpige, maar rijkelijk smalle zaal, helder door gazlicht opgeluisterd, een’ muur, die marmer nabootst, een porseleinen kagchel, een dozijn net gewreven tafeltjes langs de wanden en een smaakvol buffet, waarin allerlei soort van zuur in sierlijk glaswerk u toelacht, (dat natuurlijk altijd een zure lach is;) en daarvoor Spekman en zijne echtvriendin, de bevelen zijner eijerlustige gasten afwachtende.

Oom stapte regelregt op het buffet. Hij wil altijd digt bij de bron zijn, waaruit het goede voortvloeit. Daarom nam hij bij Peter dadelijk bij de deur plaats, dewijl de tallooze Jan’s⁵⁵ door dezelve het eten aandroegen, en, hoewel nu een ei geene verandering zoude ondergaan

⁵⁴ Anecdote, ter gelegenheid eener illuminatie.

Bij het illumineren te Leer, in Oostvriesland, tijdens de regering der Franschen, had een der ingezetenen een Chassinet boven zijne deur geplaatst met de letters Z.W.A.N.G., en hetzelfde zeer fraai verlicht. De Politie hem deswege ondervraagd hebbende, en of hij uit dwang illumineerde, antwoordde hij, dat die letteren als de eersten te beschouwen waren van de volgende woorden: zur weihung an napoleons geburtstag.

Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1815 dbnl.org
een Chassinet, of doorschynend schildery.

⁵⁵ Jan = kellner.

door eenige schreden verder gedragen te worden, en ook de augurkjes en uitjes wel niets van hunne smakelijkheid op den overtocht zouden verliezen, zoo volgden wij Ooms luim hierin en vroegen eijeren – dat is, vier stuks de persoon – met zuur en een broodje. Op de vraag van Spekman, met een zware basstem uitgebragt, ‘hoe verkiezen de heeren de eijeren?’ proponeerde Oom, om onzen smaak naar de meerderheid van stemmen te regelen; doch de restaurateur verzekerde, dat ieder naar zijn begeeren en dat wel oogenblikkelijk kon bediend worden. Deze zwaarigheid nu tot Ooms genoegen en verbazing opgelost zijnde, verlustigde hij zich in de zindelijkheid en netheid van het gereedschap, een term, die hij op rekening van Peter’s ordinaris debiteerde en zeer aardig vond.

Langzamerhand vulde zich de zaal met Amsterdammers en vreemdelingen, die in de Variétés of in den Hollandschen schouwburg een flauw gevoel opgedaan, en Peter’s of Graeffner’s portionsmaaltijd op Amsterdam’s eindeloze straten gladweg verteerd hadden. Tot verwondering, maar tevens ook tot groote blijdschap van Oom, zag hij ook dames in ons midden.

‘Eijeren, Spekman!’–

‘Half zacht, jufvrouw?’

‘Zacht, Spekman!’

‘Hard, Spekman!’

‘Zuur, jufvrouw?’

‘Een vlammetje,⁵⁶ Spekman!’

‘Geld, Spekman!’ klonk het onder een rommelend gemompel door de zaal, terwijl de wélgevoede gastheer en zijne vlugge wederhelft de verwonderlijke kippenproducten met even verwonderlijken spoed aanbragten.

‘Wel wet,’⁵⁷ zei Oom, terwijl hij een eitje pikte, ‘of we niet Drentsche eijer eet, ja zölfs wal van dat roobont toefd hennegien,⁵⁸ dat ik vergangen joar van köster’s Gerriet koft hebbe, en waar Anne zoo maltentig⁵⁹ meê is. ‘t Huef oes niks te verwonderen; want smids Everts Berend, dee mit de benne löp, kof ze van oes op, tiede’r mee hen Moppelt, en vandoar goat ze direkt sloop hen Amsterdam. Wel wet ik zek ‘t je toe of we hier niet te gast goat veur vief stuver op vier eijers, dee ze bij oes opkoopt de negen veur ‘n dubbeltien, en dat nog wal oet mien iegen nust. Moar née,’ voegde hij er in éenen adem bij, ‘loat ‘k niet onbillik wezen, as ‘k de winst bereken; want in zuk ‘n nette keuken, bij zuk duur licht en flinke bedieninge, bij zukke lekkere oagurken en sipelties⁶⁰ en

56 vuurtje om de sigaar aan te steken.

57 wie weet.

58 rode hennetje met kuif.

59 ontevreden.

60 uitjes.

‘n half broodtien met weinig botter was het zunde over duurte te knarpen.’

En waarlijk, wij hadden reden den berouwhebbende van harte toe te juichen over zijne bekeering in de rekenkunde. In geheel Amsterdam vindt men geen aangener en betrekkelijk goedkooper versnapering dan die, welke Spekman aanbiedt. Eere ‘t vindingrijke vernuft, dat het eerst op de gedachte kwam, om zulk eene inrigting in ‘t aanwezen te roepen! Omdat dit eijerhuis tot de altaren behoort der *gastrolatrie*,⁶¹ en de burger’s der ‘groote natie’ befaamd zijn als ijverige voorstanders der keukenmysteriën, zoudt gij aan Spekman’s établissement misschien een Fransche afkomst toeschrijven. Integendeel, deze eijerenspeculatie is in een Hanoversch brein uitgebroed; want de dikke Spekman is afkomstig uit Neuenhaus, ‘t graafschapper Haagje.⁶² Wel mag het elegante stadje er trotsch op zijn, een’ man het levenslicht gegund te hebben, die in de rijke hoofdstad van ‘t rijke Holland eene restauratie schiep, eenig in zijne soort en zeker te Londen en Parijs te vergeefs gezocht. Eens zal de kronijk van Neuenhaus vermelden: ‘alhier werd geboren Spekman, die even als zoo vele Neuenhausers naar Amsterdam toog, er een eijerhuis oprigtte, dat allengs in bloei toenam en weldra allentwege vermaardheid verkreeg. Terwijl de fiere Hanoversche, Drentsche en Twentsche haan van af den houten troon, bij ‘t kriecken van den dageraad, op zijn’ geliefden harem nederzag, welks personeel bezig was eijeren op ‘t tooneel dezer wereld in ‘t aanzijn te roepen, en zich gereed maakte, om straks met de kraamvrouwen eene morgenwandeling op veld en akker, in straat en tuin te doen, rustte hij met zijne gade in de zachte armen van Morpheus, en als zijne zoete sluimering geweken was, sprak hij: ‘Vrouwtelief! verrijzen wij uit de veren; de kippen zijn reeds lang ontwaakt; zij hebben den boer hare pacht betaald, die wij zullen meester worden, om ze tegen ruime winsten in het gezegend avond- of nachtelijk uur in de goede stad onzer inwoning te verruilen.’⁶³

61 Gastrolator, een buikdienaar (bij wien eten en drinken boven alles gaat). Gastrolatrie, buikdienst, buikvereering. Gastromanie, zucht tot zwelgend eten en drinken. Gastronom, een lekkerbek, hij, die zich verstaat op alles wat lekker smaakt en den buik betreft. Gastronomie, de kunst om lekkere spijzen toe te bereiden; lekkerbekkerij. *Kunstwoordenboek* (1858)–Petrus Weiland. dbnl.org

62 Het Den Haag van het Graafschap Bentheim.

63 Spekman, om eijeren en augurkjes te eten, in een der ‘bogen van de Beurs’. ‘C’est le bazar des oeufs-au-sur, sous une des galeries de la Bourse’, zei de Amsterdammer, ‘qu’ il nous faut visite, puisque, pour autant que je sache, il est tout particulier à Amsterdam et ne trouve son pareil ni à Paris ni à Londres, ni dans aucune autre ville’. Wat de Franschman niet tegensprak, want hij geloofde wel, dat zulk ‘une espèce de cave ou souterrain,’ daar niet te vinden was; maar wat hem er ‘t meest beviel, was ‘le sieur Spekman’ zelf, ‘dont la physionomie brillait de bonhomie’. *De volksvermaken* (1871)–Jan ter Gouw dbnl.org

‘En hij kraaide vrolijk,’ vervolgde Berend-oom, die in gedachten onze alleenspraak had beluisterd, en meende, dat de zin niet sloot en er van een’ haan sprake was.

Wij lachten te zamen wij om Ooms zotte *mal-à-propos*,⁶⁴ en deze om het gepaste slot, dat hij door zoo weinige woorden der Neuenhauser kronijk op ‘t artikel Spekman meende aangebragt te hebben.⁶⁵

Berend-oom, die eens van zijn leven Ulser-markt⁶⁶ bezocht en daar eene kortstondige *liaison d’amour*⁶⁷ aangeknoopt had met eene eerzame Neuenhauser boerendeerne (‘t was zijn eerste en laatste debut op dat glibberige tooneel!), wenschte met Spekman een gesprek aan te knopen over diens familiebetrekkingen in ‘t genoemde plaatsje; maar alle pogingen daartoe leden schipbreuk op den ijver, waarmee de eijerman zijne aanstroomende gasten trachtte te gerijven. Evenmin werd het Oom vergund, een nieuwsgierigen blik in de inrigting der eijerkokerij te werpen.

Uit het veld geslagen door deze dubbele teleurstelling, verzocht Oom een glaasje sterk bitter, onder voorgeven, dat het gebruik van eijeren hem gewoonlijk in eene melancholische stemming bragt, waartegen zijn getrouwe Steenwijker⁶⁸ als onfeilbaar middel een gebitterd oorlam⁶⁹ aan prees. Den schijn aannemende, dat wij die stoute jokker voor goede munt in ontvangst namen, verlieten wij wél voldaan de zaal, waarin ongeveer vijftig heeren en zeven dames op tweehonderdveertien eijeren bleven pikken. Men berekent, dat Spekman vijfduizend guldens in den eijerhandel brengt, en ook ruim vijfduizend kippen onder opzigt van vijfhonderd hanen in active dienst heeft. Hij zou dus, wat aangaat het getal zijner onderhebbenden, den titel van brigade-generaal kunnen voeren.

Ik groet het licht

in U

58

BEREND-OOM EET MET LUSTEN.

(Plaat V, bladz. 115.)

Neuenhaus / 1834 Podagrissen Deel I pag 17-18 Aschendorf pag 25-27 en 40-(Uit INDD halen) Deel I.

Een Drentsch gemeente-assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in ‘t voorjaar van 1843

64 ongepastheid, incorrectheid.

65 Geerhard (Gerhart) (Gerrat) Spekman is geboren in Neuenhaus (DLD), zoon van ? Claesz Spickman. Hij is getrouwd op 30 januari 1784 in Amsterdam, Noord-Holland, Nederland met Maria Reijd, ze kregen 5 kinderen. genealogieonline.nl

66 Uelsen in de graafschap Bentheim, vlakbij Neuenhaus.

67 verkering.

68 almanak.

69 Een oorlam is een borrel zoals deze op een schip wordt gedronken.

Anke

Mien beste kameraod, Anke, as het om dooie poppies giet. Ik zeg maar zoas het is. Het is niet anders. Ze hef twee kinder naor de groeve bracht. Naor het graf. Niet zölf. Ze lag nog op het kraambère. Heur toenmalige man en de postbode, de buurman, maakten de leste wandeling, kisse – schoenendeuze – op de scholder, met de kinder die niet meer onder oens waren, naor de dodenakker. Dat woord heb ik niet bedacht.

Dodenakker stiet op een bordtie naost het hek met MEMENTO MORI op het smeediezern hekke. Ik kende gien Latijn, now nog niet. Ik wul niet alles weten. Alles weten maakt niet gelukkig. Ik meende dat de woorden betekenden DENK AN DE ZWARTE. Een Moor, ie snapt het wel. Moriaantje zo zwart als roet. Moorkop. In die puberjaoren, – mien vrouw zeg dat ik mien puberjaoren nooit ontgruid bin. Ze hef van veul zaken meer verstand as ik, maar niet van mien pubertieten. – vanof die puberjaoren tot now an toe heb ik een veurliefde veur plekken met Zwart in de naam. Zwartsluus, Zwarte Water, Zwartschaap (bij Pesse), Zwartmeer, Zwartewaal, Zwarte Haan. En dat ok nog in het butenland; Black Pool, Black Water, Black Lake, Black Bird – oenze merel – en vanzölf ok met Moulin Noir, Elisabeth Schwarzkopf, Schwarzwald en Afrikaans Swart. Ie kunt het verzinnen; in Suudafrika bint hiel veul namen met Swart. Swartfontein, Swartwaterrand, Swartkop.

Anke had zwart haor. Ik dacht dat heur haor varfd was. Dat was niet zo. Nao het tweede dode kind (met zwart haor) weur Anke van de ien op de ander nacht wit. Ik zee: laot joen haor varven, of neem een kleurspuling. Anke gooide het koffiekoppie naor mien kop. Zwarte koffie DE van AH. De vlekken kuj nog zien op het pleisterwark. De andere dag had ze een kale kop. Ze had heur haor zölf knipt en schoren, met de ladyshave, daor had ze kapper Roelof de Necker, die zien naam veranderd had in Roelie Zwarteven, niet veur neudig.

Mien vrouw hef donkerblond haor en een zwart pak veur begrafenissen. Ze varft nooit, al kan ze heksen en blauwvarven tegelik. Ze hef de zwarte rouwkleding

nooit an, ok niet bij gelegenheden die aal vaker veurkomt. Elke dood, zeg mien vrouw, is een feestelijk starfgeval. Ik vreug heur of ze op mien dood zat te wachten. Ze zee niks, ze gnees. Ik vreug het vanneis.

‘Ik ben geen zwartkijker,’ zee mien vrouw. ‘Ik heb jouw zwartboek nog niet uit.’

Daor mus ik het met doen. Ik ken heur wel een beetie. Een beetie, en dat is mij meer as genogt.

‘Ken uzelve,’ zee mien vrouw. Daor begun ik niet an. Ik heb mien handen al vol zat met alles wat zwart is. Roetzwart is de kaft van mien zwartboek, dat al verkleurd is met de tied, net as de zwarte randen om rouwbrieven en dooienadvertenties met peerden, trekkers en portretten in kleur. Van zwart, naor gries, naor paors en zachtroze veur ie weet wel. De kapper.

Het vuul mij alles met dat Anke reageerde op mien verzuuk met te schrieven an een boek van ZwartWitte Hand. Ik had heur jaoren niet zien, niet spreuken, niet ongewenst anraakt. Ok niet op verzuuk. Alles blef hetzölfde nao die ienige keer, maar in dat laand, op die plaots is der wel wat veranderd, en niet in hetzölfde, zoas de dichters meent te weten.

‘Je bent niets veranderd,’ zee Anke.

‘Ie hebben joen haor varfd,’ zee ik. Ze had een rattenkop in jaoren ’80 henna.

‘Ik heb je een aardigheid meegenomen,’ zee Anke.

‘Oblong,’ zee ik.

‘Je bedoelt vast en zeker te zeggen dat het boekje een dwarsligger is.’ Anke glimlachte en helde heur heufd – ik mag gien kop meer zeggen van mien vrouw – naor achter. Lichaamstaal begriep ik nog altied. Ik gung op heur an en zoende – smokken mag ok niet meer – Anke driemaol ik weet niet waar. Nao mien attack mik ik at random. Een zwarvende mond vindt altied wat.

Anke drukte met heur hand op mien heup, onder
mien hangende arm. Ik gung zitten.
Roestbruun papieren omslag met in open kapitalen

HIER & NU

Een Drents gedicht.
'Okergeel' zee Anke. 'Net as de kleur van het gedicht.'
As ik het boekie votleg zeg ze. 'Het gaat over je eigen
nietigheid. Genummerde en beperkte uitgave. Mooi
weergegeven in houtdruk en looddruk. De blauwe
letters zijn in looddruk.'
'Gien zwart,' zee ik.
'Nee,' zee Anke, 'niet in loodzwart. In hemelsblauw.
Het blauw van de aarde zoals een astronaut onze nietige
planeet ziet.'
Mien kop stun niet naor het heeal en mien plek in het
universum.
'Dank,' zee ik. 'Ik gao het gedicht lezen aj weer vot
bint.'

Anke slat de dwarsligger lös. Ze les de strofe in het
midden van het boekie.

Links stiet

PLAOTS

An de rechterkant stiet

En het okergele koren fluistert woorden in de wiend
En het linnenrek met kleden is de speulplaots van een
kiend
En de wortels van de eken drukt de klinkers oet de
weg
Er hangt een doodse stilte achter de broene
beukenheg

'Altied weer de dood en de beukenheeg,' zee ik.
'Gemis en nostalgie,' zee Anke. 'Ik kan wel horen dat
je een dichter bent. Je hebt geen uitleg nodig.'
Dat zeg mien vrouw ok altied, dat ik gien uitleg neudig
heb. Ik drei mien kop en kiek naor het eulievarfschilderij
met de dichter. An de rand van de liest zie ik nog net de
koffievlekken van 21 jaor leden, of was het al langer?
'Heb je nog een espresso DE Roodmerk?' vreug Anke.
'Van AH.'
Ik lachte mien golden tanden bloot. Boven het
gepruttel van het apparaat heurde ik Anke.
'Omdat jij het bent,' zee ze. 'Omdat jij het bent stuur ik
een bijdrage voor je boek over Hotel Hofhuis.'

Ik zette de espresso op taofel.
'Stilstaand brak veenwater,' zee Anke.

Ik wus niet wat ze bedoelde; DE koffie van AH, of de
bloemlezing.

Erik Hartevelde (dichter), olieverf van Trudy Kramer

Lief voor wat lief is

Anke

Als kind was ik gefascineerd door openingen, beter nog; ik was gefascineerd door alles waar iets uitkwam. Laat ik voorbeelden geven. De boer aan de overkant van de straat, met een schimmig verleden in een woelige tijd, had twee Belgen in dienst, twee paarden die onbetaald werk deden tegen kost en inwoning. Ze trokken karren en ploegen en wat er verder te trekken was. Merries. Dat kon ik zien aan de openingen onder de geknipte ragebolstaart. Boven een poepgat, daaronder een vagina, anatomisch gezien weinig verschillend van mijn eigen opening, al weet ik niet of een paardenkut ook vagina wordt genoemd. Kut en vagina heb ik pas later leren kennen. Die lichaamsdelen waren zo vanzelfsprekend dat ze geen naam hadden.

In mijn meisjesjaren was ik niet geïnteresseerd in vagina's van welk dier dan ook, ook mijn eigen vagina ontsnapte aan mijn aandacht, tot mijn kittelaar wakker werd. Ik keek, net als in het liedje, naar de kont van het paard; naar het gat waar vijgen uit tevoorschijn kwamen. Paardenvijgen. Ik had nog nooit andere vijgen gezien, ook geen dadels. Zo was de tijd. Het was de tijd van paardenvijgen, en ver voor de tijd van verse en gedroogde vijgen en van pikkerige kleffe dadels.

En de regen slaot hier kleine ronde putties in het zaand
Van de regelrechte voren, van de ploeger van het laand
En de geur van gier en parsvoer hangt hier doodstil in de straot
En het schrikdraod tikt al daogenlang een traoge 3-kwartsmaat

– Ja, ik spreek vaak in tongen, lees maar wat er ook staat. –

Soms mocht ik mee met de boer. Ik mende het paard. Ik zat ik op de dissel van de wipkar. Dat was de houten balk met vooraan het zwenkwiel – de korrel – en de haak voor de trekbalk. Het paard, de Belg, was onverstoorbaar en leek geen belangstelling te hebben, noch voor de leidsman (voor mij), noch voor de last (stront). Althans, ik was niet in staat om eventuele gevoelens van het koudbloedige paard te kunnen aflezen uit houding, gezichtsuitdrukking en sporadisch gehinnik. Een koudbloedig paard zwijgt vooral.

En het okergele koren fluistert woorden in de wiend
En het linnenrek met kleden is de speelplaots van een kiend
En de wortels van de eken drukt de klinkers oet de weg
Er hangt een doodse stilte achter de broene beukenheg

Ik zat graag op de dissel, vlakbij de anale opening van de Belg. Fantastisch vond ik te zien hoe de paardenvijgen de opening verlieten. Plop, plop, plop, maar zo ging het niet. De

dampende en geurige vijgen verlieten traag en geluidloos het paard. De tred werd niet onderbroken. Het paard poepte en liep verder alsof de ontlasting haar niet aanging. Een paard poept schoon. Hoe anders dan wanneer ik zelf gehurkt zat. Aanvankelijk op een houten kakdoos, later op een wc-bril, – die in niets op een bril leek – en heel af en toe gehurkt in een bos, op de heide, achter een boom of bruine beukenhaag.

Eén keer heb ik op het strand gepoept, met de voeten in de schuimende vloedlijn. Aan die poeperij heb ik dierbare herinneringen. Later zou ik zeggen dat ik me op dat moment, een uitgerekt moment dat me niet lang genoeg kon duren, één voelde met de kosmos. In die tijd, ik was een jaar of dertig, was het mode om één te zijn met de kosmos en euforisch te doen over synergie met de kosmos; al wist niemand mij uit te leggen wat dat betekende. Het klonk goed, zoals met veel abstracte zaken die niets om hakken hebben.

En een Hohner 80-basser zingt hier bijna in het niets
Met een Erdalblick met kniepers op de veurvörk van een fiets
In de winter komt de daamp van 13 koenen oet de stal
En de mensen bint hier minder as een stip in het heelal

Ik poepte op het strand. Mijn pikkerige dadels verlieten spontaan en zonder persen mijn anale opening en werden zonder zucht van de ziedende zee met het zilte water meegenomen. Niemand was erbij; enkel ikzelf. Later heb ik deze ervaring in mijn gedichten en korte verhalen verkapt genoteerd als de enige geluk ervaring in mijn leven. Uiteraard heb ik die ervaring aan een romanfiguur toegeschreven, aan Tineke, een Vlaamse vrouw, zodat het strandpoepen niet langer een feit was maar fictie, en juist door die fictie universele persoonlijke waarde kreeg.

Ik had als dertiger al ontdekt dat de belangstelling voor de mens achter, of onder, of voor, of in de schrijver uiterlijke schijn was. Nog weer later ontdekte ik dat belangstelling voor de schrijver achter de mens ook niet overhoudt. Nu kom ik in de fase van afscheid nemen van de hang naar erkenning van de buitenwacht voor mij als schrijver, als mens, als vrouw, als kind, als opening, als bron van vermaak en lering. Ook dat afscheid is geluk, net als poepen op het strand, al is die geluk ervaring – geen publiek meer te ambiëren – onvergelijkbaar met defecatie van een minuut of vijf, van harmonieus poepen in een tijdloos universum.

Vanuit het perspectief van een lezer – die buitenstaander blijft van mijn literair werk – dwaal ik misschien af. Voor mezelf dwaal ik nooit af. Ik dwaal, dat klopt, maar nooit raak ik het pad bijster. Gods wegen zijn onnavolgbaar, dat mag zo zijn voor een toeschouwer. Mijn wegen volgen een uitgestippeld pad, als ik omkijk in verwondering, stil sta op de plaats waar ik nu ben, hier, en mijn blik richt op wat nu komt. Ik ben geen helderziende, toch voel ik, en weet ik, dat ik mijn uitgestippeld pad volg, dat ik niet zie aankomen. Alsof het pad al voor me klaar lag. Ook dat is geluk.

Natuurlijk, zoals god zegt: niets menselijks is mij vreemd. Ook ik verlies af en toe het zicht op de plaats, het land, de aarde, het universum en de ruimtetijd. Die blinde vlek overkomt me vooral als ik me druk maakt over alles wat van geen belang is. Om met een andere schrijver te spreken:

Alles is even belangrijk.

Paardenvijgen zijn mijn metafoor voor mijn kindertijd, die nooit voorbij is gegaan.
– Ik hoef niet terug te verlangen naar wat me dagelijks omringt. –

Er is een opening, en uit die opening komt iets nieuws. In een boerensloot zag ik stroompjes water tevoorschijn komen, helder en soms bruin water uit een profiel van geel zand met grijze en bruine horizontale strepen. Oer, ijzeroer in geel zand. Hogerop zwart zand, podzol, de bouwvoor met wortels van zuring, paardenbloemen, van kruipende boterbloemen, van bremstruiken. Wortels van eiken en beuken, van wilgen, essen, berken, lindebomen en van soorten die ik nog niet bij naam kende. Als ik met een scherf of tak, of spijker, net wat binnen mijn handbereik was, in de grond peuterde ontdekte ik kleurverschillen. Onder de grond, nog onzichtbaar heeft de aarde, flora en fauna een andere kleur dan aan het daglicht dat het niet verdraagt.

Ik groef een tunnel onder een worteldek van brandnetels. In de alluviale grond maakte ik een 'rotstekening'. Misschien bestaat dat signaal uit mijn eerder leven nog. Ik kroop uit mijn zelf gegraven tunnel en ik voelde me als een paardenvijg die uit de kont van een koudbloedige Belg, de vagina voorbij, aan een vrije val begon. Ik weet het wel; die vrije vijgenval is een metafoor voor mezelf. In een gedicht of kort verhaal dat op zoek gaat naar lezers, dat op zoek gaat naar contact met een ander, – verbinding is wat veel schrijvers lijken te begeren – is die vallende paardenvijg een metafoor voor het leven, *coming of age*, volwassen worden, geboren worden. De val van een paardenvijg op een boerenpad is niet het meest voor de hand liggend als verbeelding van de levensloop. Mijn taal is niet voor de hand liggend. Dat is mijn kracht en mijn zwakte, zoals alles wat uit me komt mijn kracht is en mijn zwakte. Ik vraag enkel een verse of gedroogde paardenvijg vast te pakken, of mijn pikkerige kleffe dadel.

Mijn abstracties en mijn wendingen zijn voor velen onnavolgbaar, heb ik gemerkt. Aanvankelijk vond ik dat vervelend, al zoek ik nog een passender woord. Ik voelde me ontheemd, niet begrepen, verlaten, uitgekotst, apart gezet. Die eindeloze verlatenheden van mijn nog niet moegestreden leden heeft me niet lang dwarsgezet. Ik wist me aan te passen tot mijn vermogen om me aan te passen aan *common sense* was uitgeput. Nu denk, schrijf en leef ik als het me goeddunkt, meer nog, ik leef zoals het me past.

Ik naaide zelf kleding met hulp van radeerpatronen – raderpatronen – uit de Burda. De bouwtekeningen van de kleding radeerde ik op een krant, zoals een kleermaker dat destijds met kleermakerskrijt deed. De contouren van rug- en borstpartij, de omtrekken van mouwen, de heupen en billen, de couponaden om mijn borsten op een prettige manier te koesteren en stevigheid te geven. Met die radeerpatronen uit de Burda maakte ik mijn aankleding. Die literaire bron is een mooiere metafoor voor mijn groei en ontwikkeling dan de paardenvijgen op het boerenpad. Voor mij zijn die vergelijkingen even waardevol, treffend en volledig. Maatwerk in vrije val.

Sommige paardenvijgen raakten – nog warm en dampend – na de vrije val verpletterd onder de korrel, het eenzame stuurwiel aan het eind van de dissel, de verbinding tussen trekpaard en wipkar – door de korrel genomen –.

Vanaf mijn plek op de dissel – het verbindingspunt – zag ik hoe de dampende vijg vroegtijdig geplet aan het eind kwam. Dat verdroot me toen al niet, ik had geen weet van verdriet. Als kind kende ik geen verdriet, dat gevoel heb ik niet geleerd, het is, door de tucht van de tijd, nooit deel van me geworden. Liedjes als 'Huilen is voor jou te laat' waren niet voor mij bestemd. Als ik al tranen heb geplengd was het uit boosheid.

Ik weet niet meer of en wanneer ik heb gehuild. Ik weet niet of en wanneer ik verdrietig ben geweest. Ik was niet verdrietig als ik de paardenvijgen naar beneden zag vallen en met

zachte plof op het zand hoorde zuchten. Het paard poepte, nam afscheid van wat het had vastgehouden. De pas van het paard versnelde niet, vertraagde niet. Een buitenstaander zou zeggen; *indifference*, maar onverschilligheid maakt op een antropomorfe wijze van de merrie een vrouw. Ik kan daar niets van zeggen. Als ik verander in een merrie, zou ik daar iets van kunnen vinden. Ik heb daar niet over nagedacht. Het zijn bladvulvragen in tijdschriften en vragen voor therapeuten: welk dier zou je willen zijn? Nooit lees ik als antwoord: een mens.

Het kost beestachtig veel moeite om een mens te zijn. Het is gemakkelijker om een schaap, een ooi in mijn geval, dan een mens, dan een vrouw te omarmen.

Tomatenketchup uit een plastic knijpfles, ook dat vind ik fascinerend. Ik stak mijn tong ver naar buiten, als ik ketchup uit een fles perste. Tot ik het bij mezelf ontdekte en mijn gedrag aanpaste. Nu niet meer. Als ik poep steek ik altijd mijn tong uit. Als een Einstein.

Ik was in bed, op het zand, op de heide, in het bos, in het hooi, op kantoor, achter de bruine beukenhaag, waar dan ook, niet geïnteresseerd in de penetratie. Ik was niet nieuwsgierig naar de verdwijning van de piemel in de opening van mijn benenburcht. Zoals ik later ook niet geïnteresseerd was in de gang van een klisterspuit in mijn anus, op het moment dat een darmdeskundige dat nodig achtte. Ook vaginaal onderzoek – uteroscopie – met een camera aan een glasvezel liet me onberoerd. Wat ik wilde zien en visueel wilde meemaken was de uitgaande beweging. Dankzij het beeldscherm naast het ziekenhuisbed kon ik – tongue in cheek – meekijken met de vloeiende beweging naar de uitgang. Ik keek, als dat kon en het vrijen niet onder de lakens of in volslagen duisternis plaatsvond, met, noem het met liefde, naar de terugtrekkende beweging van de piemel die aan kracht en omvang had verloren. Alles wat naar buiten ging, poep, sperma, alles wat mijn lichaam verliet, inclusief uitgaande gedachten, gaf me genoeg.

In bedekte en onbedekte termen schreef ik over die uitdrijvingen in mijn gedichten en in mijn proza. Niemand die het las, laat staan begreep. Als ik over naaien schreef, ging het over raderwerk en kleermakerskrijt, niet over neuken. Het lukt me niet die beeldspraak begrijpelijk over te brengen. Ook kotsen lijkt onsmakelijk. Ik vind het heerlijk om afscheid te nemen wat niet bij mij wil zijn. Overgave is een grootse overwinning.

Twee doodgeborenen verlieten mijn lichaam. Het afscheid ging vanzelf. Ik hoefde nauwelijks te persen. Ik hield mijn handen losjes en ontspannen om de planken aan weerszijden van het bed, ellebogen tegen de matras. Mijn hoofd licht opgericht op een kussen. Ik keek. Tongpunt tussen mijn lippen. Ik wist dat het leven al was geweken van het kind dat ik bijna negen maanden had gedragen. De omstanders, de vroedvrouw en de verwekker keken niet naar mij, druk als ze waren. Ik zag de kont van de Belg, ik was een Vlaamse vrouw, als poepte ik in woelige baren een vijg uit mijn vagina. Op de vloedlijn verliet de vijg mijn lichaam; al vermorzeld voor het onder het zwenkwiel van de wereld kwam. Nee, ik hilde niet. Ik had inmiddels al een dier gekozen dat ik wilde zijn: ik koos voor een mens. Na de bevalling ging mijn leven verder, tot de volgende halteplaats in het universum.

En de koenen graost zo langzaam as het gruien van het grös
En het is een half uur lopen naor de halte van de bus
Op het zaandpad riedt Jans Smeenge in ien olde nsu
En er is hier nog gien toekomst, hier is enkelt hier en nu

Ik spreek vrijuit. Ik geef mijn belevissen weer. Soms tref ik een lezer of schrijver met vergelijkbare ervaringen en inzichten. Die lezer of schrijver is bereid me een eindje te vergezellen op het raderpatroon van mijn ingewikkelde natuur. Ik provoceer wellicht met mijn krijtstrepen op de stof, – stof uiteraard als metafoor voor het leven als maatpak – maar die ophef is de ervaring van de ander, niet van mij. Ik neem mezelf serieus met naald en draad en schaar, vandaar wellicht mijn gebrek aan tranen, aan verdriet, mijn gebrek aan humor, mijn warsheid van confectie. De Belg huilt niet als zij poept en tegelijkertijd de kar trekt, al zie ik soms water omrande paardenogen. Ik ben een peopende Boeddha in kleermakerszit. Metaforen. Metaforen. Metaforen.

Ik huil niet, ik heb geen verdriet. Ik raak ontroerd als ik water uit een bron zie opwellen. Ik raak van slag als ik iets – wat dan ook – uit het schijnbare niets, uit het binnenste tevoorschijn zie komen. Ik raak ontroerd door een nieuwe gedachte, door een verhelderend inzicht. Dat overkomt me niet vaak; steeds minder. Nee, die schaarsheid maakt me niet verdrietig. Wat niet is, dat is niet. Wat niet is, dat is af, als variant op Wat af is, is niet gemaakt. Alles neem ik lief.

Hofhuis, Pol, Van Heeswijk en al die anderen in dit boek nemen het leven voor lief. Ik bestudeerde de genealogie van de epigone karakters uit de 19e en 20e eeuw. De mannen, vrouwen, kinderen zoeken verbinding met elkaar. Kinderen komen bij tientallen. Kinderen gaan bij tientallen naar het graf. Wie overblijft vindt een nieuw lot uit de loterij. De geschiedenis herhaalt zich eindeloos.

Een paard dat een veulen verliest is een dag van slag. Na een dag zijn de moedergevoelens opgeborgen. De merrie is geen mens. Ik ben een merrie-go-round.

Jetzt Schluss mit Lustig!

Gedicht: Erik Hartevelde

Maborosi no

hikari

65

EMMER

Nieuws- en Advertentieblad voor

Dit blad verschijnt iederen WOENSDAG en ZATERDAG. Abonnementsprijs franco per post 55 cts. per kwartaal. ADVERTENTIËN van 1-5 regels 30 cts., elke regel meer 6 cts. Dezelfde Advertentie 3 maal achtereenvolgende keeren geplaatst, wordt slechts 2 maal berekend. Bij niet elkaar onmiddellijk opvolgende plaatsing, wordt elke keer plaatsing berekend. Grootte letters naar plaatsruimte. Bij vooruitbetaling 1-5 regels 25 cent vervalt deze korting.

UITG
W. TEN
EMME

Het gouden jubileum van ERICA.

Nog eenige dagen en Erica maakt zich op om zijn gouden jubileum te herdenken en de lezer verwacht van de „Emmer Courant“, die bijkans een kwart-eeuw het lief en leed met de welhaast jubilerende veenkolonie heeft meegeleefd, dat zij aan het belangrijk feit aandacht schenkt.

Onwillekeurig staan, en dit geldt vooral de oudste inwoners van Erica, velen eenige oogenblikken met hun gedachten stil en blikken achterwaarts, in het verleden, toen met recht van deze streek kon worden gezegd:

Wild en woest en ledig was het ruwe veen. Slechts de heide vlocht er kransen over (heen).

Geen boom en haast geen struik werd er in dien tijd op de maagdelijke heidevelden gevonden, wier bonte kleed eens den doopnaam aan die streken zou schenken.

Een gedeelte der plaats is gelegen op zandgrond en het andere deel op de uitgestrekte veenmassa, welke zich uren langs de oostelijke grens van Drenthe uitbreidt en later de bron zou worden van leven en vertier, welvaart en nijverheid. Eeuwen en eeuwen hadden deze gronden daar gelegen, vormende een groot Compascuum of samenweiding, totdat eindelijk ook voor deze streken de tijd aanbrak, dat dit schijnbaar vergeten plekje op Gods aardbodem door energieke handen met de buitenwereld in verbinding werd gebracht door het graven van de Hoozeveense Vaart. Daardoor werd ook dit deel van Drensch Californië door het delven van het zwarte goud uit den bodem tot leven geroepen en in een terrein van groote werkzaamheid herschapen.

't Was in 1863, dat het eerste schip met turf uit Erica vertrok, uit Erica, dat toen nog niet dien naam droeg. De oudste bewoners, meest uit Slagharen afkomstig, noemden de plaats waar zij zich metterwoon hadden neergezet, Nieuw-Slagharen, totdat Burgemeester Tonckens, die toenmaals aan het hoofd onzer ge-

meente stond, de nog zeer jonge veenkolonie met den tegenwoordigen naam doopte. En dat ging erg gemocdelyk in zijn werk. Teneinde de menschen hiervan kond te doen (er bestond toen nog geen „Emmer Courant“) werd, naar we ons door een der oudste bewoners hebben laten vertellen, aan een oude berkenpaal een stuk hout bevestigd, afkomstig van een afgedankte emmer, en hierop werd met rood krijt ERICA geschreven. De paal werd ter hoogte van de woning van Stout geplaatst en — daarmee was de zaak afgelopen, Erica was Erica geworden en bleef Erica.

De eerste bewoners van Erica waren de Leeuwerikken (of dit een huisnaam of werkelijke familienaam was, konden wij niet te weten komen). Ze woonden als de meeste der toekomstige bewoners in een z.g. keet en werkten in het veen. Op hen volgden later de families Kortrijk, Veltrop en Varwijk, nog later Stout, Töller en anderen.

Ter illustratie van dien tijd, de goede oude tijd, zooals hij door een der oudste bewoners thans wordt genoemd, d. w. z. een tijd toen het bestaan in deze streken voor den nijveren ambachts- of werkmans in veel opzichten gemakkelijker was, diene de volgende historische gebeurtenis.

Oude Varwijk woonde in de buurt van de R. Kath. kerk. Ruim met aardse goederen was hij niet bedeed en de toekomst was meer dan schraal. Gelukkig dat de groote heide aan de schapen volop voedsel bood en de bewoners dier dagen hadden dan ook allen een kleiner of grooter getal woldragers, zoodat elk zich de weelde van een schapenboutje kon veroorloven, die toen niet zooveel dubbeljes golden als nu guldens. Varwijks levensmiddelen waren dan op zekeren dag geslonken tot een paar schape-achterbouts. Boven aan den zolder (pardon, aan het dak) hingen ze, maar helaas, ook in dien tijd was de hebzucht reeds zeer groot en op een nacht beklom een dief het dak om den arme zoodanig z'n oeilam toch het stoffelijk overschot ervan te ontroofen. Schandelyk, zult gij zeggen, lezer, en wij zeggen het u na. Als eenige verontschuldiging — zoo dit althans als verontschuldiging mag gelden — kon dienen, dat hier geen dief van 't huis- of tuinsort aan 't werk was,

— kon dienen, dat hier geen dief van 't huis- of tuinsort aan 't werk was, maar een van lager orde, een recidivist zeggen ze tegenwoordig, een erfelijk belaste, een die 't stelen in 't bloed zit en al door de wol is geverfd. 't Was Reinaert de vos, die in deze historie als held wordt opgevoerd en die verzot als hij is op een lekker beetje, tegen 't lagedak was opgeklauterd om zich van de boutjes meester te maken. Maar boontje komt om zijn loontje, dat zou ook Reintje onder vinden. In dit geval voor den belagden bewoner gelukkig, was het dak, dat trouwens ook maar uit eenige met plaggen en stroo belegde palen bestond, niet al te hecht en de dief zakte er door en kwam met buit en al in de keuken- woon- en -slaapkamer terecht en — zat gevangen.

Varwijk, door het ongewone leven wakker geworden, ziet slaapdronken als hij is, nauwelijks een dier in zijn privé-vertrek, of hij wrijft zich de oogen uit, springt uit bed, loopt de deur uit, die hij niet vergeet zorgvuldig te sluiten, om zijn zoon Berend, die op het land reeds aan 't werk is, te roepen.

— Berend, Berend, wat veur deer er now in hoese is, week niet. Kom is gauw kieken,” schreeuwt de oude.

Berend komt vlug toegelopen, rukt stoutmoedig de deur open, blikt naar binnen en — herkent zijn ouden vijand, dien hij reeds vele malen op de hieken heeft gezeten, maar nu den dans niet meer zou ontspringen. Reintje moest zijn snoeplust met den dood bekoopen.

Laten we hier thans nog enkele bijzonderheden geven omtrent de stichting van Erica.

In 1866 werd aangevangen met den bouw der R. Kath. kerk, die is gebouwd door den aannemer Weertman uit Coevorden en in het volgende jaar werd voltooid, om in October van dat jaar ((1867) plechtig te worden ingewijd. Als eerste pastoor was werkzaam de Eerw. heer Boermans, die slechts een paar jaar bleef om opgevolgd te worden door pastoor Vroom, die lange jaren te Erica is geweest. Pastoor Vroom legde de zoo aardige omgeving van kerk en pastorie persoonlijk aan en menig oude van dagen zal zich Z. Eerw. nog herinneren.

COURANT.

den Zuid-Oosthoek van Drenthe.

UITGEVER
EN KATE,
 [MEN (Dr.)

Inzending der Advertentiën tot Dinsdag- en Vrijdagmorgen 9 uur. Voor een bepaalde plaats kan niet worden ingestaan dan alleen bij vroegtijdige inzending. Verslagen, Ingezonden stukken en dubbel-koloms-advertentiën een dag van te voren. Voor abonnement van adverteeren vragen men ons voordeel tarief.

De naam Pannekoekendijk, de weg, die bij den heer Schuurman zuidwaarts opschiet, is ontleend aan het feit, dat vanuit Zuid-Barge aan den herder van de kudde randeren, welke op de samenweiding gehoed werden, pannekoeken gebracht werden. Deze werden in een hut gebracht, waarin de herder overnachtte.

Langzamerhand met de uitbreiding van het veenbedrijf nam de bevolking van Erica toe, allengs vestigden zich er meer neringdoenden en zakenmensen en thans is deze veenkolonie een flinke plaats geworden. Toch hebben nog andere omstandigheden daartoe veel bijgedragen.

De Hoogeveensche Vaart werd doorgetrokken, al meer naar het oosten, tot ten leste aan de Duitsche grens een verbinding met de Duitsche kanalen was tot stand gebracht. De veenindustrie volgde de kanalisatie op den voet en bracht aan steeds meerdere menschen brood, zoodat zich ten oosten van Erica aan het Van Echtenkanaal, zooals dit deel van de Verlengde Hoogeveensche Vaart wordt genoemd, nieuwe nederzettingen vormden: het Barger-Oosterveen, Klazienaveen en Zwartemeer.

Hoe meer de kanalisatie in 't oosten doordrong, hoe meer scheepvaart en vertier Erica ontving, waartoe mede de aanleg van den straatweg en tram heeft medegewerkt. Maar ook de ontginning der dalgronden in latere jaren, toen het veen in den naasten omtrek was vergraven, heeft veel tot het tegenwoordige aanzien van Erica bijgedragen. Allerwege werden met de komst der Groninger boeren de afgeveende gronden in vruchtbare landouwen herschapen en tal van kapitale boerderijen geven aan de streek het cachet van welvaart.

Het oude zanddorp Erica, dat van al de vorenbeschreven veranderingen weinig heeft gemerkt, blijft intusschen met zijn kerk een zeker middelpunt vormen, al heeft het verkeer en vertier zich daar omheen gelegd.

Een drietal groote scholen, voldoende van onderwijskrachten voorzien, zorgen voor het aanbrengen der noodige kennis aan de leergierige jeugd. Op eenige afstand van de R. Kath. kerk is aan het kanaal een evangelisatielocaal ten behoeve van het Ned. Herv. deel der bevolking verzeen. Flinker winkels en café's zijn allerwege gebouwd, nette woningen

geven een goeden dunk van de plaats. Een hulppostkantoor met spreekcel voorziet in de verbinding met de buitenwereld, gelijk de Dedemsvaartsche stoomtram een onschatbaar verkeersmiddel voor die streken is geworden. Een mooie klinkerweg verbindt Erica met de eenige jaren oudere zusterveenkolonie Nieuw-Amsterdam en met de hoofdplaats Emmen.

Waarijck, Erica heeft alleszins redenen zijn gouden feest met opgewektheid te vieren.

Moge de tweede eeuw voor de streek nog veel goeds in haar schoot hebben verborgen en Erica in ruime mate van de zegeningen van den vooruitgang op allerlei gebied profiteren.

Moge in de naaste toekomst de straatwegaanleg vanaf de brug oostwaarts, waarnaar reeds zoolang met groot verlangen is uitgezien, worden verwezenlijkt. Ongelwijfeld zal dit de streek ten goede komen.

Een gelukkig samentreffen geeft Erica gelegenheid in dit herdenkingsjaar dubbel feest te vieren. Blijkens het feestprogramma, onder de advertenties voorkomende, heeft men groote plannen en wil men beide gedenkwaardige feiten op recht feestelijke wijze vieren. Er zal tweedagen feest wezen en de wakkere feestcommissie heeft getracht een recht aantrekkelijk programma samen te stellen, dat niet zal nalaten de feestgangers van heinde en vèer te doen toestroomen. Moge gunstig weer met de feestvierenden zijn en zoo al het werk der feestcommissie met succes bekronen.

Moge ten slotte het herdenkingsfeest door geen wanklank worden verstoord en op zoodanige waardige wijze gevierd, dat het nog lang in aangename heugenis blijft.

Buitenland.

Vrouwenkiesrecht in Noorwegen. Sedert eenige dagen hebben Noorwegen's vrouwen hetzelfde stemrecht als de mannen. Vroeger waren alleen die vrouwen stemgerechtigd, die zelf of wier mannen belasting voor een inkomen van 400 kronen in de stad of 300 kronen op het platteland betaald hadden. Thans zijn de vrouwen kiesgerechtigd, wanneer zij het Noorsch burgerrecht bezitten, haar vijf-en-twintigste levensjaar hebben bereikt en gedurende vijf jaar in het land gewoond hebben. Bij de 300000 vrouwelijke kiezers zullen er nog 225000 komen. Zij zijn nog iets talrijker dan de mannelijke kiezers.

Wild en woest en ledig
 Was het ruwe veen,
 Slechts de heide vlocht er
 Kransen over heen,
 Boog zich over de oevers
 Van den bruinen plas
 En verborg de diepte
 Van het zwart moeras.

Ziet, daar nadren mannen
 Met een ijz'ren wil,
 Aan den zoom der poelen
 Staan zij peinzend stil:
 „Broeders, op ten strijde,
 Op, den band geslaakt,
 Die de schatten kluistert,
 Door 't moeras bewaakt!”

Ja, zij hebben moedig
 D' eedlen strijd volbracht
 En een schat verworven
 Voor het nageslacht;
 Hunne namen blinken
 Met ondoofbren glans,
 En wij vlechten juichend
 Hun een heidekrans.

A. Winkler Prins.

Van Heesewijk & Visscher

Terugblikken. 100 en 150 jaar Erica te boek.

100 jaar Erica Van Heesewijk

Ook de verveners (in Erica meestal kleine) bouwden hun huizen in een stijl en stand, die weinig verschilde van de rest. En daar sloot zich, vooral in het begin de winkelbebouwing bij aan. Toen de grote boerderijen kwamen, gaven deze althans nog een eigen sfeer aan ons dorp, al was het alleen aan de 'buitenkant'.

En toch zat er bij sommigen nog wel durf en fantasie. Denken we b.v. aan het voor die tijd prachtige hotel, dat gebouwd werd in de hoek gevormd nu door de Havenstraat – Kerklaan – Kerkweg, dus achter het R.K. Parochiehuis. Dit hotel werd gesticht door 'n zekere Schrote, voor de prijs, schrik niet, van f 16.000, voor die tijd een kapitaal. Het was dan ook prachtig aangelegd. Onder het gehele hotel was een enorme regenbak aangebracht, voorwaar geen overdadige weelde in deze aan goed drinkwater zo arme tijd en streek. Er liepen drie oprijlanen naar toe n.l. van de Kerkweg, de Kerklaan en de Pannekoekendijk en het geheel was prachtig aangelegd. Deze Schrote echter was ziekelijk en verkocht daarom na een jaar al het hele gedoentje aan een zekere Bentlage voor f 4.000. Deze heeft er ook maar kort gewoond. Nu ging het over in banden van Hofhuis, vervener en boer. Deze had eerst gewoond naast de kerk, waar nu Lubberman woont. Zoals we later zullen zien is ook 'n gedeelte van de grond waarop nu de kerk en pastorie staan, van hem geweest. Deze Hofhuis schijnt het echter wat al te groots te hebben opgezet, niet alleen wat dit hotel betreft, maar ook de vervening in de buurt van Nieuw-Haarlem. Het duurde dan ook niet lang of hij ging failliet. Bij de verkoop die uit dit faillissement volgde, werd Piet Geraets koper voor de som van f 2800. Deze liet het hele hotel afbreken en bouwde van de materialen drie woningen, witte. Een er van is die waarin nu smid Berndt woont. Moeten we nog over meer mensen vertellen?

Over Kuhl Harm, die lange tijd heeft gewoond in het kamertje waar in het begin Pastoor Boermans huisde.

Over een zekere Gerritsma, die een klein boerderijtje had waar nu Vennedunker woont.

Over Albert Plas en zijn vrouw, die gewoond hebben waar nu Jans van Os woont en waar de jongens en

meisjes gingen drinken als ze vanuit het veen naar de katechismus moesten bij pastoor Vroom of Geerdes. Over de familie Aukes, die gehuisd heeft waar nu Willem en Theo van der Kolk wonen, en uit welke familie de tweede priesterzoon van Erica stamt, de latere pastoor van Barger-Oosterveld.

Over de familie Nijhuis, die een winkel had, waar nu het politiebureau staat en die in z'n geheel in korte tijd aan t.b.c. is gestorven.

We kunnen wel door vertellen, want er zijn er nog zoveel. Zo b.v. over de bij iedereen bekende 'Opa Stout' en de zeker niet minder bekende 'Lange Willem' Wessel. Het voert mij zeker te ver, maar het is zo moeilijk op te houden als al die namen en personen op je komen afstormen in vertellingen van velen.

Van vrouw Nijman, van indertijd 'Oom Pieter'(Vos) en zovele, vele anderen. En ja, ze kunnen vertellen. Ze benadrukken ieder woord, onderstrepen hun gedachten met typische gebaren en rake woorden. Maar ik moet er mee ophouden, er komt immers nog zoveel.

Erica Centraal van Wim Visscher

7.12 Hotelier Hofhuis

Johan Wilhelm Hofhuis was een van de rooms-katholieke notabelen van Erica. Zijn ouders waren landbouwer in het Bentheimse Neuenhaus. In Erica bezaten ze nogal wat percelen, onder andere was een gedeelte van de grond, waarop in 1866 de rooms-katholieke kerk was gebouwd, van hen geweest. Ook bezat Hofhuis enkele veenplaatsen bij de Strengdijk. Hij had die – zoals gemeld – in 1890 gekocht van vervener Hindrik Kampinga. Het ging hier om een veenderij, waarvan de venen door hun ‘lokkerige’ karakter, dat wil zeggen taatheid, moeilijk te doorsnijden waren.

In 1892 keerde Hofhuis definitief terug naar Erica terug. Hij werd daar toen weer vervener. Wegens zijn nieuwe veenderij aan de Strengdijk had hij daar dichtbij aan de Ensingswijk een woning met een schuur laten bouwen. Omdat hij in de chaos van zijn verhuizing een formulier voor de personele belasting onvolledig zou hebben ingevuld – zo werd hij ervan beschuldigd geen huispersoneel te hebben opgegeven – zou hij daarvoor naderhand zwaar worden beboet. Volgens zijn zeggen zou een vijand van hem, zekere Heet, hem hebben aangegeven. Het ging hier om de timmerman Heet, die ook dicht bij de r.k. kerk woonde. Deze onverkwikkelijke kwestie draaide om de personele belasting, die geheven werd op het hebben van huispersoneel.

Zekere Hendrik Stoker zou als huisknecht voor Hofhuis werkzaam zijn, zo luidde de aanklacht. Volgens laatstgenoemde was Stoker daarentegen slechts een van zijn arbeiders. De tegen Hofhuis ingebrachte feiten waren het resultaat van een door de Ericase belastingcommies Jan van Veenen ingesteld onderzoek. De speurder (hij werd naar zijn nevenfunctie als deurwaarder van het waterschap Barger-Westerveen ook wel bijgenaamd ‘Water-Jan’) had samen met een collega Hofhuis’ woning vanuit de bosjes en een prieeltje bespioneerd. Hij had daarbij gezien dat genoemde Stoker binnen de kinderen van Hofhuis pianolessen gaf, dat hij daar tevens schoenen poetste en aardappels schildte. Hiervan kwam een rechtszaak. Hofhuis’ advocaat had daarbij bij de Rechtbank in Assen betoogd dat een Ericase vervener al blij was ‘als hij zijn brood had’ en dat die er onmogelijk een huisknecht, laat staan een hofhouding (door de belastinginspecteur aangeduid als ‘gevolg’) op na zou kunnen houden. Stoker was volgens Hofhuis gewoon zijn arbeider en de aardappels waren geschild voor de varkens. Dit laatste wilde de aanklager nog wel geloven, maar schoenenpoetsen voor de zwijnen? Hofhuis

verloor het proces echter en moest toen een hoge boete betalen. Waarschijnlijk ging het bij de piano spelende schoenenpoetser Hendrik Stoker om de vroegere Ericase bakker Hendrik Stoker, die omstreeks 1879 failliet ging. Zijn huis en bakkerij met bijbehorende vier hectare grond waren bij de executieveiling opgekocht door zijn zwager, de schatrijke vervener Pieter van Haeringen uit Dedemsvaart. Die heeft een en ander vervolgens weer aan Stoker verhuurd, zodat deze daar kon blijven wonen. Dit huis stond naast de veenderij van Schaepman en dus vlakbij rooms-katholieke kerk en dus ook dicht bij de woning van Hofhuis. Deze werd door pech achtervolgd want in 1896 werd zijn huis door brand verwoest, zij het dat de schuur gespaard bleef. Alleen de inboedel was verzekerd. In datzelfde jaar was Hofhuis begonnen met een machinale vervening met behulp van een stoomlocomobiel. Mogelijk hield deze aanschaf van veenmachines verband met de handmatig moeizame vervening van zijn veenplaatsen in het lokveen aan de Strengdijk. Ook kocht hij een hotel dat vlak bij de rooms-katholieke kerk van Erica stond. Dit hotel was in 1893 gesticht door M. Schroote en had door de naar het gebouw toelopende lanen een voor die tijd voorname uitstraling. In de tijd van Hofhuis stond het bekend als hotel Hofhuis. Omstreeks 1905 raakte Hofhuis in staat van faillissement en werden zijn veenderijen en het hotel verkocht. Veel van de veengronden werden uit het faillissement gekocht door de Stadskanaalster groot-veenbezitter Hendrik Jacob Knigge. Die bouwde daar een grote boerenschuur met woning, dit was de ‘Knigge II Hoeve’.

p. 166-167
Erica Centraal
Erica 150 jaar temidden van heide en veen
Wim Visscher
Elf opstellen over de geschiedenis van Erica.

Maborosi no

hikari

69

... dans les terres sablonneuses
une des plus belles baies du monde,
ma peau, parfois rustique, est l'expression
de ma force de caractère.
Mes talents sont à l'intérieur,
savoureuse, j'accompagne
à souhait l'agneau d'Estran,
les poissons et coquillages
de la Baie de Somme.

DE LA BAIE

Juliette des Sables

DE SOMME

www.juliettedessables.fr

by
BAYARD

Harmannus

Harmannus, mien beste kameraod as het over vrogger giet, geschiedenis mien ik, in brede zin en dan weer smal toesneden op Drenthe. Ik weet niet of de liefde – de vriendschap – van weerskanten komp. Ik weet het wel, maar ik zeg het niet. Harmannus stuurde ik ok een mail met mien verzuuk om een boek of een essay. Niks, ik heurde helemaal niks van hum. Wat mus ik? Ik mus wat. Zonder bijdragen van intellectuelen huuf ik gien boek maken, dat zee mien vrouw. Ik kreeg Harmannus zo wied om bij Van der Valk in Assen zonder veurwaarden veurof een kop koffie met mij te drinken. Gewoon koffie, niks gien fratsen.

Mien vrouw zee tegen mij: vraog Harmannus hoe het met hum giet, vraog hum of e genogt bezigheden hef, binnen en buten het academisch wark. Moeilijk zat, zee ik. Ik bin niet gewend vraogen te stellen. As ik een antwoord krieg op mien zeldzame vraog vergeet ik geliek weer wat zegd is. Mien vrouw wet dat. As ik een vraog an heur stel zeg ze maar wat. 'Ik ken joe wel een beetie,' zeg ze. 'Het antwoord maakt joe niet uut. Ie heur mij wel. Ie luustert niet.' Hoe vaak heb ik dat al heurd!

We zaten in Assen onder de kakatoe, of was het een toekan, an het raam an de noordkant, met uutzicht op de laadpaolen. Ik had het oog op mien Tesla; kleur van hopjesvla. Nee, gien strontkleur. Haagse hopjes.

'Je hebt een bijzondere en begripvolle vrouw getroffen. Elektrisch.' Harmannus wees naor mien auto. Achteraf weet ik niet of hij mij de bok deud. Ik heb gieniend verteld dat mien vrouw mien Tesla contant betaald hef. Gieniend kent mien krudeniersboekie, noch mien zwart geld.

'Kun ie het vinden, ik bedoel Van der Valk?' vreug ik. Dat was de eerste van de vief vraogen die ik instudeerd had.

Harmannus beug bezied en haalde een dik boek uut zien tas. Moet ik nog zeggen dat e mien vraog niet beantwoordde?

'Of heb ie een boek metneumen?' zee ik. Mien vrouw had mij vief lösse munten van 1 euro in de buuts glieden laoten, de rechterbuuts. Elke keer as ik een vraog stelde much ik een munt uut de rechterbuuts pakken en in de linkerbuuts zakken laoten. Ze was even vergeten dat ik niet met de rechterhand in de linkerbuuts rekken kun.

Hielemaal niet met mien hangende linkerhand in de rechterbuuts.

'Dit boek kan een voorbeeld zijn voor je beoogde uitgave van Drentse schrijvers,' zee Harmannus. 'Zowel naar vorm als naar inhoud.' Hij scheuf het boek naor het midden van het taofeltie. Ik zag dat buten ok de leste laadpaol bezet was. Gelukkig was mien Tesla al an de stroom. Harmannus had mien blik volgd.

'Mooi weer veur de zonnepanelen en veur de oplading van de auto's. Of niet? Drei ie de wasmachine ok overdag as de zun schient?' Dat was de derde vraog. Nog 2 euro te gaon.

'Ie hebben al een uitgever.' Ik pakte het boek en sleug het op de helfte open. 'Harde kaft,' zee ik. 'Of niet?' Ik klapte het boek dicht.

'Met leeslint,' zee Harmannus. 'Met een wit leeslint.'

'Is het een biografie?' Ik wees naor de ondertitel. Mien vief vraogen had ik steld. Ik kun de therapeutische anwiezings van mien vrouw vergeten. Ik had mien huuswerk klaor, niet in huus, maar in Assen onder de kakatoe. Kak-a-toe. Kak-a-toe. Kak-op-joe. Kak-an-joe. Mooi begun van een licht versie.

Geertje Proost, wit halfmond schoetie met borduurd haakrandtie op een zwarte rok tot an de kneien, bracht koffie.

'Wilt U er ook wat bij?' vreug ze. Ik heurde heur halfvolle Zuudoost-Drentse mondval, argens tussen Achter op Erica, Neuenhaus en Dedemsvaort.

'Kom der bij,' zee ik. Ik rekte naor een stoel. Onder taofel vuulde ik de schop van mien vrouw tegen mien schienen.

‘Twee Drentse turfies,’ zee ik. ‘Aj die hebben.’

Zunder wat te zeggen dreide Geertje Proost heur om. Ze had een schier zitvlak.

‘Het is me duidelijk ...,’ gung Harmannus wieder. ‘Ik begriep dat jij en je compagnon literatuur in Drenthe willen opstoten in de vaart ...’ Harmannus pauzeerde ‘... in de vaart der volkeren.’ En asof het niet dudelk genogt was zee Harmannus met een glimlach, innemend of ironisch, dat kun ik niet zien, ‘Bartje voorbij.’

‘Zo is het maar net,’ zee ik. ‘Gien brune bonen.’

‘De schrijverij wil je als het ware uit de grup van het verleden halen.’ Harmannus glimlachte. Het leek erop dat hij heel eernsachtig was. Hij zee het niet veur de eerste maol. Ik had het eerder heurd.

Drèentse schrieverij is een mestgeute met stilstaonde stront.

‘Zo is, het’ zee ik, ‘uut de stilstand.’

‘Twee Drentse turfies,’ zee Geertje Proost. Ze zette twee kaneelgepoederde appelcarre’s met slagroom veur oens op het taofeltie. ‘Dat de heren ervan mogen genieten.’ Geertje bleef staon.

‘*Mit frohem Herzen genießen,*’ zee ik met een knipoog. Onder taofel vuulde ik een schop tegen mien ander bien.

‘Dank,’ zee Harmannus tegen Geertje Proost. ‘Je mag ook nog twee koffie brengen.’

Hiel besonder was dat, tot Geertje Proost met twee verse koffie kwam, Harmannus en ik niet met mekaar spraken. Ik had mien gebak al op, schoon tot op het vörkie. Harmannus was pas op de helft met de carré. Ik vuulde in de buuts. Alle vief euro’s had ik verbruukt. Ik wus gien vraogen meer.

‘En was de koffie naar wens?’ Dat was Geertje Proost. ‘Nieuwe Neuenhaus melange en uit eigen branderij. Sinds vandaag hebben we een professionele barrista. We doen alles om onze bezoekers te verwennen. Dorlotement. De koffie heet Coffee Saint Orleans, met een jazzy smaak. We hebben ook espresso Saint Orleans, met een wat schellere cimbaalafdrunk.’

‘International,’ knikte Harmannus. ‘Geweldig. Fantastic.’

‘Voor nostagische bezoekers hebben we ook originele Neuenhauser Kaffee Chicorei, seit 1941,’ zee Geertje Proost. Ze stak heur handen in de kangeroebuuts van heur schoet. Ik weet niet waarom ze mij zo indringend ankeek. Ik keek naor heur woelende handen in heur buidel.

‘Kijk,’ zee Harmannus, ‘die barrista onder de toekan, die koffie onder de kakatoe – kiek-ie-toe – is een afspiegeling van wat literatuur in Drenthe nodig heeft. In brede zin naar verdieping. In smalle zin naar verheffing.’ Harmannus legde zien hand op het hardcover boek.

Ik kun de titel niet meer lezen. Harde kaft mosgruun met een blauwe kronkelige streep. Meer heb ik niet onthouden. Wat kun ik hum vraogen?

‘Ik vrees,’ gung Harmannus wieder, ‘ik vrees dat je project te breed en te hoog is gegrepen. Zonder iemand persoonlijk tekort te willen doen, en zeker jou niet, vrees ik dat net als in het vaderland het niveau van het intellect, en vooral het gebruik van dat intellect, niet overhoudt. Echte intellectuelen hanteren *low profile*. Ik zie weinig literaire verbreding en ook weinig verdieping in fictie en non-fictie, onder schrijvers, niet-schrijvers, lezers en niet-lezers. Het gemene volk, Jan Modaal, Otto Normalverbraucher, Ahmed Allemannie, Adolf in der Stroth, Foekje der Veen, Long John, Moesa Siachingilla, Hilly Zand, Joe Average, Jeanne Moyenne, lijken niet geïnteresseerd in boeken met zinnen langer dan vijf woorden en in woorden van meer dan zeven letters. Bijzinnen en samengestelde werkwoordsvormen – zij zouden gedreven luisterend hebben moeten kunnen wachten – zijn genoeg om hoog- en laaggeletterden weg te jagen. Voor uitgave van een inhoudelijk sterk boek met een maximale oplage van 5 exemplaren gelden deze bezwaren niet.

Literatuur in Drenthe, en ik bedoel proza en poëzie, lijdt, net als in het vaderland, aan inhoudsloos geneuzel over relaties die geen relaties zijn, over landschappen die geen landschappen meer zijn, over reizen die geen reizen zijn. Waar vind je nog uitzonderlijk artistiek vermogen om universele emoties in taal en tekeningen te verbeelden, en dicht bij de belevingswereld van de lezer te brengen. Waar vind je nog een schrijver in Drenthe met sociale bewogenheid en liefde voor de kleine en grote mens?’ Harmannus legde beide handen plat op het boek dat naost zien koffiekoppie lag.

‘Ik lees nergens over ontwikkelingen van volksaard, gebruik van intellect, nergens flabbergasting beschouwingen op meta-niveau over oorlogen, stakingen in het veen, over trends in zelfdoding (113) en over verminderd aantal geboorten, over traditionele en hedendaagse euthanasie, over gender- en kleurendiversiteit in erfgoedorganisaties en lokale bestuurlijke gremia. Ik mis de historische context als duiding voor verongelijkheid en levenslust op basis van vernedering en afkatten van naasten, bijna zou ik zeggen: elkaar n***** noabers. Waar blijft een

boek over de hopelijk eeuwigdurende kloof tussen oude en minder oude al dan niet digitale carnivore en veganistische generaties? Waar blijft het standaardwerk over witte en zwarte sokken, zokken, socks, chaussettes aux genoux?’

Het dikke boek, met wit leeslint zag ik, gleed in zien tasse.

Bij de laadpaolen waren weer twee plekken vrij. Mien Tesla was vast en zeker vol. Ik vreug mij of hoeveel zwaarder de Tesla weden zul met een volle accu.

‘Ik wul wel een espresso Saint Orleans,’ zee ik. Harmannus bestelde een DE-koffie roodmerk met halfvolle tarwemelk. Geertje Proost leut de lunchkaart achter.

‘Kijk,’ zei Harmannus. ‘Ik kan uitgebreid verhalen over ontwikkelingen in Drenthe en over vermeende eigenheid. *Im grossen ganzen ist alles gleichgültig.*’ Hij glimlachte. Misschien zag e dat ik niet begreep wat e zee. ‘De Fransen zegt: *Avec toutes les oies, tout est délicieux.*’

‘Kijk-eens-toe,’ Harmannus dreide de lunchkaart. ‘Het warm eten tijdens de lunch heet *Juliette des Sables*. Mooie naam voor een schotel. Mocht je kennis van Frans tekort schieten. Sable betekent zand. Juliette van de Zanden. In enkelvoud ook een mooie naam voor een vrouw uit Borger.’

Op de menukaart stond een gedicht in het Frans.

Pommes de terres

Née dans les terres sablonneuses,
l’une des plus belles baies du monde,
ma peau, parfois rustique,
est l’expression de
ma force de caractère.

Mes talents sont à l’intérieur,
savoureuse, j’accompagne
à souhait l’agneau d’Estran,
les poissons et les coquillages
de la Baie de Somme.

Juliette des Sables

‘Zal ik het voor de heren vertalen’ vreug Geertje Proost. ‘Zeer aanbevolen. *Juliette des Sables* zijn langwerpige, kleine blonde aardappelen uit de zandgrond rond de Somme, in Frankrijk. Vlakbij de zee, aan het Kanaal, en

door de wind van zee is de teelaarde verrijkt met jodium. En jodium, ook bekend als Jood, bestrijdt infecties door virussen en bacteriën te desactiveren door een heftige redoxreactie. En als dat te ingewikkeld klinkt: door snelle oxidatie. Jood helpt tegen griep, longontsteking en corona.’

Alle oplaadplekken waren weer bezet.

‘As de wandelende jeude,’ zee ik. Ik vuulde twee trappen tegen mien schienen. Klappen tegen de schienen dot hiel zeer, meer nog dan een trap in het kruus.

‘Breng tweemaal *Juliette des Sables si’l vous plait*,’ zee Harmannus. Met een brede lach liet hij volgen. ‘Heb je een bijgerecht met Tourbe?’

‘Bien sûr’ zee de kellnerin. ‘Tourbe de Santé. Een boekweitschotel met heidehoning.’

‘Ik wil niet onbeleefd zijn,’ zee Harmannus. ‘Breng met de Tourbe Proost ook de factuur. Ik betaal gelijk. Een volgende afspraak wacht mij op.’

Het gedicht in vertaling.

Eerappels

Uut het veen trokken
In de buurt van de schierste turf
Mien vel, soms tanig
As uitdrukking van
Mien eigenzinnigheid

Mien talenten zit aan de binnenkant
Kuj gemak van hebben
Aj wult bij leven
Grui en ’t ende
In het Bargerveen

Noten

Mit frohem Herzen genießen,
Prediker

‘haar uitzonderlijke artistieke vermogen om universele emoties in taal en tekeningen te verbeelden, en dicht bij de belevingswereld van de lezer te brengen.’ De jury roemt Törnqvist verder omdat haar werk getuigt van ‘sociale bewogenheid en liefde voor de kleine en grote mens’. Vkt 20 sept. 2024 uit Juryrapport Schrijver en illustrator Marit Törnqvist is de winnaar van de prestigieuze Johannes Vermeerprijs. Dat maakte de jury van de Nederlandse staatsprijs voor de kunsten donderdag bekend.

Geertje Proost

1. Pater Noster

‘Onze vader die in de hemelen zijt, Uw Naam worde geheiligd, Uw rijk kome.’

Geertje Proost kwam bedachtzaam met ingehouden passen achter de toog vandaan. Ze meed de krakende plank die in de gelagkamer van de toog naar de voordeur liep. Elk geluid, elke naad, elke lichtval en luchtstroom in het café was haar vertrouwd. Halverwege twintig, zeven dienstjaren bij Hofhuis; als bediende in het café en bij ziekte in de familie dienstmeid voor dag en nacht bij Hofhuis thuis. Johan Hofhuis woonde met Trees in de nieuwe woning naast de kerk, tweehonderd meter van het hotel. Zeven jaar was een fractie van de eeuwigheid, maar lang genoeg om dankzij haar oplettendheid, haar scherp verstand en vooral haar onderzoekende blik een brede kijk op de wereld te ontwikkelen. Met haar fijnzinnig gevoel dat steeds afgestemd leek op de omgeving, bleef weinig voor haar verborgen. Geertje Proost hield zichzelf zorgvuldig en moeiteloos buiten beeld. Onbekend blijven was gemakkelijk in Erica, waar de meeste mensen druk waren met overleven, met hun driften en zelden interesse toonden in anderen. De bewoners van het heidedorp leken geen belangstelling te hebben voor grotere verbanden en in mogelijke samenhang tussen het een en het ander. Niemand leek zich te bekommeren om levensvragen of in antwoorden op de vraag: waartoe zijn wij op aarde? Contacten waren er om iets te ontvangen en iets voor elkaar te krijgen, hoezeer pastoor Vroom ook opriep om verbinding met elkaar, en vooral met God te maken. Hij bleef steken in abstracties, zonder te vertellen hoe de beminde gelovigen contacten wederzijds konden verdiepen. Noch de beminde gelovigen, noch de herder hadden een recept voor: heb uw naaste lief als uzelf. Waar zelfliefde de kop op stak werd die gesmoord in drank, geweld en overspel. *Veur mekaar. Onder oens.* De pastoor woonde alleen in de pastorie, los van iedereen, behalve van God. Misschien.

‘Uw wil geschiede op aarde zoals in de hemel,’ fluisterde Geertje. Ze stond achter Johan Hofhuis die zijn hoofd licht gebogen naar de stamtafel had gericht. Zijn ogen dicht. In zijn gevouwen handen, net onder de tafelrand, hield hij een rozenkrans. Het hoedje van de rozenkrans was in de loop van de jaren verworden tot een gewoontegebaar, een elixer om onrust in zijn ziel, in zijn hoofd te dempen. Bidden was voor de cafébaas en vervener een manier om aan de dagelijkse ondeugden te ontsnappen. Bijna elk van de tien geboden had hij overtreden, enkel doodslag had hij niet op zijn kerfstok.

‘*Ich wusste nicht...*’ zei Hofhuis. Bijna 60 kwamen zijn gewoonten en zijn taal uit Neuenhaus steeds vaker naar de oppervlakte. Hij verlangde naar het dagelijks brood uit zijn kindertijd. *Kaiserbrötchen beim Frühstück, zum Beispiel.* Hij draaide zijn hoofd. Het korte en uitgedunde donkerblonde haar met veel grijzen aan de omtrek van zijn hoofd herinnerde aan de eeuwige pet die nu voor hem op de tafel lag. Enkel tijdens gebed en kerkgang bleef zijn hoofd onbedekt, en in de nachten naast Trees. Liefde, als het die naam mocht hebben, was voor Hofhuis een naakte aangelegenheid. Hofhuis schoof zijn stoel een eindje naar achteren. De rozenkrans verdween in het horlogezakje van zijn vest. De werkelijkheid van alle dag was met Geertje Proost de gelagkamer binnengekomen.

‘Ik wus niet... Ik wist niet dat je hier was,’ herhaalde hij met zachte donkere stem, bijna timide, waarin een onderton doorklonk van betrap kind te zijn tijdens zijn intiem gebed. ‘Ik had joe niet heard.’

‘Geef ons heden ons dagelijks brood,’ vervolgde Geertje, ‘en vergeef ons onze schuld.’

Hofhuis bad opnieuw met Geertje mee. ‘Geef ons heden ons dagelijks brood.’ Geertje vervolgde, ‘en vergeef ons onze schuld.’ De hogere toon van Geertjes stem klonk helder in de gelagkamer. ‘Zoals ook wij anderen hun schuld vergeven,’ bad ze. Ze wist van de vergevingsgezindheid van haar patroon, zowel over misstappen van anderen als van zijn eigen zonden. Hofhuis hield zich stil, alsof enkel Onze-Lieve-Heer zijn verzoek mocht horen.

‘Zoals ook wij anderen hun schuld vergeven,’ bad Geertje opnieuw met hoorbare nadruk. Hofhuis zweeg. Door niemand liet hij zich wetten voorschrijven; enkel door Trees, zijn vrouw, en in toenemende mate door Geertje Proost. Hopelijk kreeg hij van Onze-Lieve-Heer vergeving van zijn zonden, ook van de zonden waar Geertje Proost, en vooral Trees, geen weet van had.

Geertje keek Hofhuis onderzoekend aan met haar donkere bruine ogen onder wenkbrauwen die als uitroepetekens naar boven staken en met haar zo karakteristieke warme blik, die ze vooral voor ouderen, die niets meer te verliezen hadden en niets anders van haar leken te willen dan aandacht, gemakkelijk boven liet komen. Liefde, warmte en genegenheid leek haar eerste natuur, waarvoor ze nog geen partner had gevonden in dit jonge dorp op de rand van zand en veen. Misschien was haar hartelijkheid te groot voor dit gehucht, of louter onopgemerkt gebleven door een gebrek aan een ontmoeting met een *ánima mea*, een gelijkgestemde ziel.

Hofhuis kon haar hartelijkheid en warmte goed gebruiken als balsem voor zijn zielenneed. Aarzelingen en onzekerheden waren zijn leven binnen gegleden. Het leven had hem veelvuldig de keerzijde van een onbezorgd bestaan laten zien en voelen. Hij wilde, misschien uit schaamte, misschien met een gegeneerd gevoel over zijn toenemende onmacht, zijn hoofd wegdraaien van zijn caféhulp. Het leek alsof hij zich betrappt voelde omdat hij anderen, die hem te grazen hadden genomen, hun schuld niet kon vergeven. Hij bedacht zich en herhaalde half mompelend, terwijl zijn stem steeds krachtiger klonk: ‘En leid ons niet in bekoring, maar verlos ons van den boze. Amen.’ Een aarzelende glimlach verscheen op zijn tanig gezicht. Van bekoring had hij, na zijn uitspattingen zonder pet op zijn hoofd, gelukkig niet veel meer te duchten. Het boze stak af en toe nog de kop op.

Geertje legde haar linkerhand op de rechterschouder van haar baas en herhaalde ‘Amen.’ Ze liet volgen: ‘Zo is het, en niet anders, tot het tegendeel blijkt.’

De warmte van haar stem, en van haar hand hadden niets van verleiding of van het boze, haar bekend van de erfzonden uit het veen en uit de godsdienstlessen; enkel warmte, betrokkenheid en verbinding stroomde door haar aderen. Ze had er zelf geen weet van, zo één waren die kwaliteiten met haar wezen.

Uit het niets streek ze over het kale hoofd van haar werkgever. Haar boezem raakte kort de achterkant van het hoofd van de vervener en hotelier. Ze voelde zijn verwarring die door haar aanraking in zijn trillend hoofd en lichaam naar het oppervlak kwam. Een prettig gevoel van ontroering maakte zich van haar meester, alsof ze, zonder veel woorden, met haar lichaam verbinding had gemaakt met de oude man, die in zijn eigen hotel in zichzelf verloren leek. Het was alsof serveerster en patroon beiden werden opgetild door de aanraking.

Geertje Proost ging naast Johan Hofhuis zitten. De ochtend was pas begonnen. Tussen de broekgordijnen met uitzicht op het keien pad naar de Kerkweg zagen ze zwijgend toe hoe enkele vroege kerkgangers aan de overkant van de straat naar buiten kwamen. Savenije, Wijnands, Van der Kolk, Reuvers, Sibon, Vinke, Van Mook, Lena van Dam, de ondermaatse huishoudster, niet langer dan anderhalve meter, die met de dertien jaar oudere Willem Stout, herbergier en boer van Achter op Erica was getrouwd. Op de plek van de herberg van Willem Stout had de burgemeester in rode verf op de planken van een oude emmer in 1863 de plaatsnaam Erica vastgelegd. Van Nieuw-Slagharen kon geen sprake zijn, ondanks

de vele migranten uit Slagharen. De burgemeester van Emmen had zo zijn eigen manier om zijn onenigheid met de burgervader van Slagharen vorm te geven.

Willem met de bochel mocht van zijn ouders pas na lang aandringen met Lena van Dam trouwen. Zijn ouders zagen dat het toch wel een goede oplossing was. Een man met een hoge rug zou niet gemakkelijk aan de vrouw komen. Hetzelfde gold omgekeerd voor korte Lena. Lena, zwanger van haar derde kind, ging doordeweeks tweemaal naar de H. Mis om de zegen af te halen voor een voorspoedige geboorte. Misschien bad ze voor het zielenheil van Pieter Bekelaar die, pas 23, in de herberg van haar man door Willem Prinsen, pas 19, was vermoord. Niet elke bede werd door de Heer verhoord, dat wist ze. Bidden hielp misschien om het noodlot te voorkomen, al wist niemand wat het rad van avontuur in petto had.

De zon scheen aan weerszijden langs de kerk, het licht werd gedempt door bomen die nog lang niet volgroeid waren. Het bos van pastoor Vroom kende, net als Erica nauwelijks een verleden. De parochie van Maria Onbevleete Ontvangenis was – overigens net als de ongelovigen – wat de toekomst aanging gedoemd tot een eeuwig heden.

Op een doordeweekse dag kwam zelden een gelovige vanuit de H. Mis naar Hotel-Café Hofhuis. Het café was geen onderdeel van dagelijkse wandelingen. Zelden stapte iemand binnen om zo maar koffie te komen drinken. Hofhuis was voor vergaderingen, voor toneelvoorstellingen van “Het Heidebloempje” en de jaarlijkse uitvoering van de zangvereniging “De Turfzangers”, voor verdwaalde vertegenwoordigers en handelaren op doorreis. Hotel Hofhuis was een tussenstop voor turf- en kanaalgravers op zoek naar werk bij de vervener. Een borrel hoorde daarbij, vaak meer dan één. Zelden bleef iemand overnachten.

‘Als je een gebed begint,’ zei Geertje, ‘moet je het afmaken. Onze-Lieve-Heer, jij, en ik houden niet van half werk.’ Ze liet haar hand kort op de onderarm van Hofhuis rusten, gaf een zachte kneep en haalde haar hand weg. Hofhuis werd week om zijn hart. Zijn lichaam herkende het gebaar van haar aanraking. Dertig, veertig jaar geleden, hoe lang al, had Theresia Susanna Helena Kern voor het eerst zijn arm aangeraakt, zachtjes geknepen. Trees, zo was haar roepnaam, had haar gebaar steevast door een zoen laten volgen, eerst op zijn wang, daarna vol op zijn mond. Natte lippen *veur en van mekaar*. Trees kende geen plattelandspreutsheid. De eerste keer was in Amsterdam, aan het Y, met uitzicht op driemasters op weg naar elders, naar Indië, naar de wereld. Het was niet bij die ene zoen gebleven. Trees had van de plattelandjongen met zijn Graafschapper dialect in korte tijd een man van de wereld gemaakt. Alsof Johan uit Neuenhaus had gewacht op een openbaring. Trees had haar vrijer meegetroond naar een mof uit de Graafschap, naar het eierrestaurant van Neuenhaus immigré Spekman in de Kalverstraat. Eieren, wist iedereen, waren een symbool voor potentie een voortplanting. Haar boodschap was helder. Vuurtje Spekman! Breek een ei Spekman! Rauw Spekman!

Trees was in hun huis naast de kerk druk met dingen van de ochtend. Ze regelde zaken met hun kinderen Pierre, Margaret en Marie; twintigers die de langste tijd in Erica hadden doorgebracht. Trees was doende met veranderingen die ook zonder haar ingrepen naadloos de natuurlijke loop der dingen zouden volgen. Weg. Misschien dat met het vertrek van de kinderen uit Erica de woelige jaren die achter hen lagen werden afgesloten. Stiefzoon Herman Walbers was al eerder, in 1900, als jongste winkelbediende naar Alkmaar vertrokken, weg uit de turf. Herman was het eerste kind van de Pruis Hermann Walbers uit Ankum en Johans oudste zus Bernardina, die kort na Anna's dood, haar tweede kind, was gestorven.

Ook Sybilla de eerstgeborene van Johan Hofhuis en Trees Kern, door de laatbloeiers met passie ontvangen tussen de eierkisten in Spekmans eierrestaurant, rustte al in Gods aarde, net als hun laatstgeboren zoon Ludwig. Met het aantal voortijdig gestorven

familieleden was gemakkelijk een creditpagina in het kasboek te vullen. Hofhuis hoefde slechts de aantekeningen over te schrijven uit de palm van de hand van de Heer. Ook Johans zus Gesina (1849-1891) was, na negen kinderen de kans van hun leven te hebben geschonken, voor haar vijftigste gestorven. Het kerkhof naast de kerk raakte al vol. De dood was een vertrouwde bekende aan de stamtafel in het hotel. Hofhuis was na de dood van zijn vader en moeder, van zijn zusters, de enige nazaat van deze tak van de Graafschapper familie. Pierre was zijn stamhouder, maar die jongen leek nog geen aandriften te vertonen om de lijn door te trekken. Ze hadden er nooit over gesproken. Voortplanting leek de goden verzoeken. Wie lang wilde leven, begon er niet aan.

Margaret was een maand op bezoek in Erica. Zijn tweede dochter zou binnenkort met Jacob Spengler met een driemaster vanaf het Y naar Batavia varen, om naar zijn verwachting, ondanks plechtige beloften van het tegendeel, nooit weer terug te komen. Jacob was civiel ingenieur en zocht zijn toekomst in de Gordel van Smaragd. Weg.

Marie, een jaar jonger dan Margaret en net zo oud als Geertje Proost, wilde niet blijven in wat ze noemde 'de negorij' van turf, jenever en roege bekken. De lange verblijven bij oom Rudolf, de jongere broer van Johan Hofhuis, in Amsterdam hadden haar geest rijp gemaakt voor de andere, een vrijere beschaving.

Marie was in Egmond aan Zee een pension begonnen. Petrus Mulder, een goede partij voor Marie – directeur van een rubberfabriek – hielp met kapitaal om die weg te plaveien; weg van de rook van brandende heide en weg van stoffige turf, weg, van wat Marie noemde, gebrek aan BILDUNG en cultuur. Weg van de piano, die Hofhuis had gekocht om het gezin – in harmonie, zoals Trees had gezegd – bij elkaar te houden. Marie kon de piano mee als ze zou willen. Ze wilde niet. Niemand liet aan de Kerkweg nog *für Elise* horen. De enige muziek op zondagochtend kwam van het orgel van de kerk. Tijdens de geregelde uitvaartdiensten zong, als weer een Roomse kaars was gedoofd, het gemengd koor *Lux aeterna*.

Lux aeterna luceat eis, Domine:

Cum Sanctis tuis in aeternum: quia pius es.

Requiem aeternam dona eis, Domine: et lux perpetua luceat eis.

Cum Sanctis tuis in aeternum: quia pius es.

Laat het eeuwige licht op hen schijnen, O Heer
voor eeuwig bij uw heiligen, omdat Gij liefdevol zijt.

Schenk hun eeuwige rust, O Heer; en laat het eeuwige licht op hen schijnen.

voor eeuwig bij uw heiligen, omdat Gij liefdevol zijt.

Af en toe zong een soliste *In Paradisum* op het moment dat het stoffelijk overschot naar buiten werd gedragen.

In paradisum, deducant te angeli,
in tuo adventu
suscipiant te martyres, et
perducant te, in civitatem
sanctam Ierusalem.

Chorus angelorum te
suscipiat, et cum Lazaro
quondam paupere aeternam
habeas requiem.

De engelen, zij mogen U geleiden
naar het paradijs,
de martelaren mogen U ontvangen
bij uw komst, en U brengen
naar de heilige stad Jeruzalem.

Het koor van de engelen
moge U ontvangen. En als de
arme Lazarus zult gij
eeuwige rust vinden.

In het hotel klonk op zanguitvoeringen na, zelden muziek. De piano bleef tot nader order in het ouderlijk huis naast de kerk. Marie had in Pension DE UNIE in Egmond aan Zee andere prioriteiten. Ze had het kapitaal en de steun van vader niet nodig. De rollen werden omgekeerd. Kinderen, die daartoe in staat waren, leken gedoemd voor hun ouders te zorgen. Evenwichtige en honkvaste Maria was de enige met mogelijkheden; voor vader en moeder een kamer in DE UNIE. Pierre verkaste van de ene plaats naar de ander, waar hij maar een plek als slager kon vinden.

Hofhuis draaide zijn houten stoel een kwartslag, de enige stoel in de gelagkamer met een ronde leuning en rood leer op de zitting. Dit was zijn stoel. De andere stoelen aan de stamtafel waren eenvoudige houten stoelen met spijlen in de rugleuning, zonder rood leer en zonder koperen kopspijkers. Hofhuis zag hoe Geertje Proost met stevige passen naar de toog liep. Een kordate vrouw met het golvend haar kunstig opgekamd, zoals hij dat kende van modetijdschriften in de winkel van Rudolf, zijn jongere broer met kledingwinkels in de Kalverstraat en op de Nieuwezijds. Misschien had hij Geertje Proost ooit een *Vogue* meegenomen na een bezoek aan zijn broer. Hij wist het niet meer. Het kwam hem voor dat hij op meerdere terreinen zijn scherpste aan het verliezen was. Nu iedereen vertrok, dacht Hofhuis, zou Geertje een goede dochter voor hem zijn, zonder dat hem een verkeerde opvoeding werd nagedragen. Enkel de gedachte maakte hem rustig, rustiger dan het gebed van de rozenkrans.

Geertje kwam met koffie en een snee zuurdesembrood, zoals hij gewend was uit Neuenhaus. Nee, hij bakte zelf geen brood meer. In het hotel was nog wel een kleine oven, maar meestal haalde Geertje brood bij Hendrik Stoker aan de Verlengde Hoogeveense Vaart, bij de aftakking naar de Ensingwijk, waar de moeder van Geertje de draaibruggen over de Vaart en over de Ensingwijk bediende. Voor een dubbeltje konden de turfschepen passeren. Voor wie het kon en wilde betalen had “Vrouw Parlevinke” ook oplossingen voor andere dringende levensbehoeften.

2. Kerkenbos

Rond één uur in de middag kwam Hofhuis terug in de gelagkamer. Hij had de hele ochtend gelummeld. Hij had zijn draai niet kunnen vinden. Na het gebed met Geertje, dat hem rustig had gemaakt, tot zijn eigen verwondering, was hij met Kasper naar het kerkenbos gelopen. De aanplant door pastoor Vroom leek wortel te hebben geschoten, al kon hij zonder moeite dwars door het bos kijken. Nauwelijks meer dan honderd meter breed, en misschien zeshonderd meter diep. Aan het eind van het bos, waar het veen begon, was een strook gereserveerd voor een kerkhof. De beukenhaag was al aangeplant; een grote rechthoek met aan de rechterkant een uitstulping ongewijde aarde voor ongedoopte overleden kinderen. Zoals Onze-Lieve-Heer dat had bedoeld.

Sybilla en Ludwig waren wel gedoopt. Ze lagen in Amsterdam in gewijde aarde begraven; op de plek waar ze ook waren geboren. Al zijn kinderen waren in Amsterdam geboren. Trees wilde niet in Erica bevallen, ook niet als de kindersterfte in Drenthe veel lager was dan in Amsterdam. Voor Trees, Amsterdamse van geboorte, had het niet goed gevoeld om hun kinderen in Erica te laten beginnen aan het ongewisse leven. Ook nu, na 20 jaar, was Trees blij met het vertrek van Margaret, Maria en Pierre. Nee, ze had nooit een toespeling op haar eigen vertrek uit Erica gemaakt, maar Hofhuis wist wat Trees wilde. Trees bleef om hem, om het hotel, om de veenderijen, om hun land. Mocht er onverhoopt een eind komen aan de bedoening, dan was de uitkomst zuiver; haar voeten betwisten nooit het pad dat ze zou gaan. De uitkomst was zuiver: terug naar het westen, terug naar Amsterdam, misschien naar Egmond aan Zee, naar Maria. Naar Neuenhaus? *Keine Chance.*

Het wachten voor de aanleg van de dodenakker was op een vergunning van de gemeente en op geld. Katholieken werden nu nog naast de kerk begraven, maar de ruimte was daar beperkt. Erica groeide en met de groei nam ook het aantal overledenen toe. De pastoor wilde geen toestanden als in andere plaatsen in Drenthe waar loslopende varkens tussen de graven wroetten. Er was geen ruimte voor een muur om het kerkhof.

Achter in het bos zou de nieuwe dodenakker komen. Kasper kende het pad langs de beuken, eiken, berken, sparren, esdoorn, dennen en hier en daar exoten uit het Mediterrane gebied. Pastoor Vroom was een bomenliefhebber, “van het hout” zoals door ongelovigen met een plagerige ondertoon werd opgemerkt, met een verwijzing naar aanhangers van de redder aan het kruishout. Voor de beminde gelovigen was celibaat nergens voor nodig, liefde kon, wat het veenvolk betrof, verder gaan dan een bos achter de kerk. “*Zuuk joe een vrouw met een dikke bosse holt veur de deure.*”

Kasper leek niet op zijn baas. De Drentse patrijs scharrelde onbevangen door de wereld en scheen geen muizenissen te kennen. Hofhuis maalde regelmatig over zijn afgekeurd paard, de gunningen voor aanleg van wijken die hij op enkele tientjes bij de aanbestedingen had gemist. Hij vroeg zich af wat hij verkeerd had ingeschat. Kasper rende langs de struiken. Een fazanthaan rende weg en verdween uit zicht. Langzaam klaarde het hoofd van Hofhuis op.

Terug in het hotel liet Hofhuis zich door Geertje een kom snert brengen. Thuis kreeg hij geen snert. Trees was van de fijnere keuken, al kende haar kookkunst, en die van de meid, beperkingen.

‘Lekker,’ zei Hofhuis. Hij schoof de kom van zich af. ‘*Wie in Neuenhaus.*’

Geertje vroeg niets. Ze haalde opnieuw een kom snert, deze keer voor de helft gevuld. Hofhuis prikte de worst uit de snert, gaf die aan Kasper en streek met zijn hand over de kop van de hond.

‘Kijk,’ zei Hofhuis. Hij sloeg een tijdschrift open van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. ‘Hier staat Maria.’ Hij wees op een advertentie van Pension DE UNIE in Egmond aan Zee. ‘Ze heeft het goed voor elkaar.’ Hofhuis begon aan de snert.

‘Vrouwe Fortuna lijkt haar goed gezind,’ zei hij, ‘tot nu toe. Ze heeft nog geen kind.’ Hij vervolgde. ‘Over een maand ga ik met Trees naar Egmond.’

‘Aan zee,’ zei Geertje. ‘In een pension.’

‘Aan de Zee,’ herhaalde Hofhuis. Hij draaide zijn hoofd naar Geertje, nam zijn pet af en zei: ‘Ik ga even achter de pette. Je mag wel gaan. Ik verwacht geen volk. Als er wel volk komt, red ik me er wel mee.’ Na een knik: ‘Ik zie je morgen weer.’ Hij verdween achter de pette.

3. Van Heesewijk

De Kerkweg, een zandpad, was goed begaanbaar. Het had weken niet geregend, een meevaller voor kerkgangers. Na een paar dagen regen was de zandweg onbegaanbaar. De meeste gelovigen kwamen te voet, een enkeling op de fiets en nog minder, van verder weg, kerkgangers met paard en boerenkar. De gang naar de kerk duurde veelal langer dan de dienst.

Vanaf Hofhuis naar de Ensingwijk was een wandeling van meer dan drie kwartier, met een stevige pas ruim een half uur. Minder dan eenmaal per week liep Geertje naar het brugwachtershuis aan de Ensingwijk. Op zolder van Hotel Hofhuis had ze een kleine kamer voor zichzelf met muizen en een kerkuil, die aan de overkant van de straat blijktbaar geen onderdak had kunnen vinden. Zoals zovelen.

Aan de rechterkant van de Kerkweg stonden ver van elkaar een paar huizen, de linkerkant was op enkele boerderijen na onbebouwd. Op grote stukken naar het oosten

was het veen nog niet afgegraven, al zou dat niet lang meer duren. Bij het kanaal, dat officieel Verlengde Hooegeveensche Vaart heette, maar dat iedereen kende als het Kanaal, sloeg Geertje linksaf. Op de hoek was een kruidenierswinkel, een paar huizen verder woonde in Geertjes' schooltijd Van Heesewijk, de onderwijzer, en hoofd van de lagere driemanschool. School IV stond verderop direct na de knik van het Kanaal naar Klazienaveen; op de plek waar de naam van de Hooegeveensche Vaart voor de dorpelingen veranderde in Kanaallinie, officieel Van Echtskanaal, naar veengraver Roelof van Echten. In de bocht was een aftakking naar de Ensingwijk, ooit bedoeld als vaarweg naar Duitsland, maar de plannen waren veranderd. Op school IV had Geertje leren lezen en rekenen. De laatste klas had ze tweemaal gedaan, niet omdat ze dom was of was blijven zitten. Er waren binnen loopafstand voor haar geen mogelijkheden voor vervolgonderwijs. En moeder vond Geertje nog te jong voor een betrekking bij een boer of notabele. Een jaar extra was geen straf, maar een gunst voor een kind dat nog geen meid was. Je bent nog niet volgroeid, had haar moeder gezegd; misschien wel naar je lichaam, maar niet naar je verstand.

Daarbij kwam dat ze als oudste kind van de brugwachter en turfgraver, zodra het kon, aan het werk moest om geld te verdienen voor het levenshoud van broertjes en zusjes. Op het moment dat Geertje van school kwam, na een rappe groei met herkenbare vrouwelijke vormen, had ze geluk, veel geluk.

Meester Van Heesewijk had Geertje, toen ze de zesde klas opnieuw deed, vaker dan eens de leiding gegeven over kinderen in de eerste klas en later ook in hogere klassen. Het is niet overdreven om te zeggen dat ze in die eerste klassen veel van haar buurtgenoten de beginselen van rekenen en taal heeft bijgebracht. Later kwamen daar kennis van aardrijkskunde en geschiedenis bij. Voor lessen over godsdienst, het enige vak dat Geertje ondoorgrondelijk en sprookjesachtig voorkwam, bracht de pastoor wekelijks enkele bezoeken met de Blijde Boodschap: *God houdt van jullie, maar als je niet doet wat Hij zegt, kom je in de Hel*. Met klassen van soms bijna 50 kinderen was in de hel Geertjes hulp heel welkom.

Van Heesewijk, zelf gezegend, zoals hij dat noemde met de tweeling, Rombout en Remco, en met Maria Magdalena, een beminnelijke propere warme vrouw, nam Geertje in dienst voor werk in zijn huishouden. Later had Geertje begrepen dat haar werk als dienstmeid een manier van Van Heesewijk was geweest om haar een goede start te geven voor een betere toekomst. De onderwijzer had haar intelligentie en haar andere kwaliteiten herkend. Van Heesewijk had een dochter gehad, maar net als in andere gezinnen waren veel kinderen aan deze Brabander ontvallen, terwijl het verlangen naar zijn dochter en de rouw over haar dood waren gebleven. Verlies en verdriet had Van Heesewijk naar de achtergrond verplaatst door zich met hart en ziel in te zetten voor kinderen uit de turf, en voor het dorpsleven, dat onlosmakelijk bij het onbetaalde takenpakket van elke dorpsonderwijzer hoorde. In de nachtelijke uren las hij over Cicero, de Romein was zijn gids. Consul Lucillus Tullus Cicero was ook zijn dochter ontvallen. Op passende tijdstippen gaf Van Heesewijk pianoles aan Trees Kern, de wederhelft van Johan Hofhuis. Na de rechtszaak over personele belastingschuld kwam er een eind aan de lessen. De ongeregelde visites naast Maria Onbevleete Ontvangenis bleven. Het genoeg was wederzijds, het schuldgevoel – naast de pot pissen – was extra voor Van Heesewijk.

Geertje had bij Van Heesewijk geleerd wat ze van haar ouders niet had meegekregen en ook niet had kunnen leren. Haar ouders waren geschoold in het dagelijks leven van turfgraven, bruggen draaien en kinderen van de basisbehoefte – *eten, slaopen, wassen, anpakken, niet zeuren* – voorzien. In huis was geen boek te vinden, zelfs geen Bijbel. Rooms en werden ontmoedigd om zelf de bijbel te lezen. Van Heesewijk, ook katholiek, las wel in de Bijbel en in honderden andere boeken, waaronder: *Hoe hoort het eigenlijk*.

Geertje bekwaamde zich in wassen, koken, schoonmaken, poetsen, verstellen, persoonlijke lichaamsverzorging, goede manieren, dat wil zeggen betere manieren dan de ruige omgangsvormen die in het veen gebruikelijk waren. Van Heesewijk, zijn vrouw en zijn zonen spraken Hollands tegen Geertje. De nieuwe taal bracht andere omgangsvormen met zich mee, alsof het één oorzakelijk met het ander was verbonden, zoals Latijn in de zondagse kerkdienst als vanzelf een gezegende en vrome sfeer opriep van goedheid, zuiverheid en genade. Misschien ook gevoelens van liefde, van nietigheid, onderdanigheid, ootmoed en gehoorzaamheid aan de schepper en aan de pastoor. De Latijnse taal omvatte de liefde van God voor de mensen, voor alle kinderen die tot hem kwamen, met uitsluiting van afvalligen, al was er mededogen voor de onnozelen en de gebrekkigen. Van Heesewijk had zo zijn opvattingen over Gods liefde sinds zijn driejarige dochter in een karrenspoor in een plas water was verdronken.

‘Il n’y pas d’amour,’ had Van Heesewijk, die zijn talen sprak, gezegd: ‘Il n’y a que des preuves d’amour.’ Wat zoveel betekende als; liefde merk je aan daden, niet aan woorden.

Juist op dat moment was Magdalena van Heesewijk binnengekomen. Het echtpaar bleek op elkaar ingespeeld. ‘Poëzie is liefde, en poëzie is een daad,’ had Magdalena gezegd. Ze was in één streep door naar het washok aan de zijkant van het huis gegaan. ‘Mijn vrouw leest gedichten bij een vriendinnenclub,’ had Van Heesewijk laten volgen, terwijl hij het raam op een kier zette om het aura van Magdalena’s parfum naar buiten te laten waaien. Poëzie en de daad leken een indringende geur te verspreiden. Van Heesewijk en Geertje Proost hadden zich in de prikkende lucht van de turfkachel over Plato en over Cicero gebogen.

4. Muziek

Hoewel Geertje Proost hemelsbreed weinig meer dan een kilometer van Van Heesewijk woonde bleef ze vaak overnachten bij het gezin van de onderwijzer. Van Heesewijk had haar min of meer als dochter geadopteerd, al hield hij passende afstand tot de struise meid. Ook vrouw Van Heesewijk, mevrouw voor Geertje, was hartelijk en afstandelijk tegelijk. De zonen van het gezin waren enkele jaren ouder dan Geertje. Ze waren niet geneigd, voor zolang het duurde, avances te maken tegenover het hoogveen-meisje-in-betrekking. Misschien hadden vader en moeder hun zonen de wacht aangezegd, of, om het vriendelijker uit te drukken, gevraagd zonder afkomst en rangorde te noemen, pas op de plaats te maken. Ook bij onderwijzers gold, al dan niet bewust: soort zoekt soort.

Geertje Proost was in een paradijs terechtgekomen. Het huishoudelijk werk en wat zich verder voordeed ging haar gemakkelijk af. Al snel had ze inzicht in de mores in het gezin. Het duurde niet lang of Geertje wist hoe ze een Brabantse poffert en een Bossche bol moest maken. Uit *Een gemeente-assessor met zijn twee neven op bezoek aan Amsterdam in het voorjaar van 1843*, een reisverslag van de Podagrissen, had mevrouw Van Heesewijk, Magdalena, het recept voor een huzarensalade gehaald. Een doorslaand succes in huize Van Heesewijk, en niet kort daarna ook in het veen, en via de pianolessen van Van Heesewijk ook in het gezin van Johan en Trees Hofhuis. Voor brood en gebak hoefde de familie Van Heesewijk niet naar bakker Hendrik Stoker bij de bruggen, Geertje bakte zoete broodjes en zuurdesembrood.

Geertje Proost at mee aan tafel met de familie. De tafelmanieren kende ze voor ze er erg in had. Eten met bestek, eten met mes en vork bij het warm eten was onbekend bij het brugwachtersgezin. Bij de bruggen werd de mond enkel gespoeld met groene zeep na een vloek of beledigende opmerking, minstens vijf maal daags. Tandpoetsen was onbekend. Aan de Vaart – Van Heesewijk sprak van Vaart en niet van Kanaal – was tandpoetsen heel gewoon. Zij het met onhandige borsteltjes en blokjes geparfumeerde zeep.

Een half jaar na haar betrekking bij Van Heesewijk meldden zich veranderingen in het lichaam, en ook in de geest, van Geertje Proost. Wat laat voor haar leeftijd, maar toch. Geertje was nauwelijks door haar moeder voorbereid op de overgang van kind, van rein en ongerept meisje naar vrouw in de wereld. “Je merkt het wel.” Moeder had het voornamelijk over het lichaam, haar lichaam was haar specialiteit: *vrouw Parle Vinke hef het holt veur de deure*. De geest hoorde thuis bij de pastoor, of bij Van Heesewijk, die juist had uitgelegd wat platonische liefde betekende.

Mevrouw Van Heesewijk, hoe ingetogen – noem het stijl of beschaving – ze op het eerste oog en afgaand op de geur van muskus, waarin ze vaak gekleed was, ook was, had niets van terughoudendheid over het vrouwenlichaam, en ook niet over het mannenlichaam. Alsof het de gewoonste zaak van de wereld was, en dat was het ook, vertelde ze Geertje wat een vrouw, en ook een man, moest weten over maandelijks stonden, vruchtbaarheid, voortplanting, voorhuidverzorging en intieme hygiëne. Uit de boekenkast haalde mevrouw een vuistdik boek met zwartwit foto's en tekeningen met anatomische dwarsdoorsnedes van mannelijke en vrouwelijke geslachtsorganen, met benamingen in het Latijn. “Dit is je kittelaar, heb je die al ontdekt?”

‘Als je nog vragen hebt, laat het me weten,’ had haar tweede en misschien wel haar eerste “moeder” Van Heesewijk gezegd. ‘Hier in huis kennen we geen geheimen, en als ze er al zijn, dan zijn dat glorievolle geheimen.’ Pas later begreep Geertje Proost dat die glorievolle geheimen een badinerende verwijzing waren naar de geheimen van de rozenkrans.

Het eerste jaar bij de Van Heesewijks was voor Geertje een *Umwertung aller Werte*, zoals ze later zou lezen. *Nixt blifft as't is*, zoals de dichter Gretha Schon in het Plattduits schreef. Zonder gene wees “moeder” Van Heesewijk op de pointillistisch gedroogde gele zaadvlekken in de lakens op de bedden van haar zonen – extra opletten bij wassen en strijken van de lakens. “Romulus en Remus hebben natte dromen, en ze masturberen bijna elke nacht. Ken je dat woord? Masturberen? Nee, dat is bijna hetzelfde als onaneren. Masturberen is tussen de lakens, onaneren is op het zand.” Geertje wist inmiddels wie Kaïn en Abel waren. Voor onaneren kenden Veendrenten geen woord. Onan en Tamar waren onbekend in de turf. Naast het echtelijke bed vond Geertje met enige regelmaat, het vaakst op maandagochtend, niet altijd dicht geknoopte transparante hoesjes met een lobbige vloeibare inhoud. ‘De condooms kun je ook weggooien,’ had “moeder” Van Heesewijk gezegd. ‘Was je handen als je de slaapkamer hebt gedaan.’

Geertje waste haar handen. Ze bewaarde haar onschuld. De kapotjes gooide ze in het Kanaal, in de Vaart.

Meester Van Heesewijk leek veel voldoening te ontfangen aan de snelle ontwikkeling van Geertje Proost. Nu de basisvaardigheden, omgaan met lijf en leden, en op een prettige, zorgvuldige en aardige manier met elkaar omgaan in harmonie, zonder vernederende confrontaties te zoeken, op orde waren, uiteraard met op z'n tijd heftige uitschieters zonder chronische schade, – sorry, excuus – leek het tijd voor verdere geestelijke ontwikkeling die in het veen moeilijk was te vinden. Bij Van Heesewijk begon het platonische te wringen. Geertje Proost had nergens last van, ze was gulzig naar kennis, de rest, het lichamelijke, was noodzakelijke bijzaak.

Mevrouw Van Heesewijk speelde piano en ze begeleidde zichzelf als ze zong. Geertje Proost zong mee. Ze kende de Gregoriaanse gezangen van de zondagse kerkdiensten. De gezangen waren vrijwel het enige wat haar aan de kerk bond. De verhalen en vooral de duiding van de verhalen uit het Evangelie en het Oude Testament, die haar aanvankelijk als bijzondere en treffende sprookjes voorkwamen, was ze steeds meer gaan zien als opportunistische momentopnames om zand in de ogen te strooien van de beminde gelovigen. Wandelen op water, vissen met broden vermenigvuldigen, ogen tegen tanden ruilen, mannen vermoorden en als rechtvaardiging en boetedoening huwen

met verkrachte weduwen van gevallen heidenen, op een altaar een zoon slachten of kruisigen aan hardhout, een dronken vader die dochters bezwangert; alles was mogelijk en toegestaan voor de goede zaak. Het tegendeel van de beweringen had in haar ogen even waar kunnen zijn. Religie had een hoog metafysisch karakter met onverwachte wendingen en met onnavolgbare beschrijvingen als van het aantal engelen op de punt van een speld en temperatuurafhankelijke tijdelijk verhoogde oppervlaktespanning van water tijdens wandelingen op viswater. *Revenons à nos moutons*.

Als ze alleen in huis was en het werk aan kant was speelde ze op de piano. In het begin kwam ze niet verder dan *Boer daar ligt een kip in het water*, maar al spoedig volgden Sinterklaasliedjes en eenvoudige balladen die ze op School IV al had gezongen – *Daar waren twee koningskinderen, die konden bijeen niet komen. Het water was veel te diep. En Drie schuintamboers, die kwamen uit het oosten, rombom.* –. Geertjes muzikale aanleg was niet onopgemerkt gebleven. “Moeder” Van Heesewijk leerde Geertje het notenschrift begrijpen en gebruiken. En zoals de uitdrukking luidt: de rest is geschiedenis.

Hoe droevig het lied, of hoe vrolijk het lied ook mocht klinken, *In Paradisum* werd het favoriete Gregoriaanse lied van Geertje. Het muzikale talent van de dochter van de brugwachter was ontdekt door de Van Heesewijks en een plek in het kerkkoor volgde als vanzelf. Ach, schreef iemand (Het wachten was op Theun de Vries, *Pan onder de mensen* 1954) maar een mooie roman over ontdekt muzikaal talent op de heide en afgegraven veen in Erica. Over een kind van muziek god Pan, met een fluwelen stem en gevoel voor elk instrument dat op haar weg kwam. Voorlopig bleef dat instrument beperkt tot de piano in de voorkamer van Van Heesewijk en solozang bij iedere dode in Erica. Iedere dode die naar de geboden van de enige waarachtige kerk had geleefd om achter de beukenhaag een plek in gewijde aarde te verdienen.

5. Heiligdom

Geertje Proost leek in een veilige haven aangekomen. Bij Van Heesewijk sprak ze Nederlands, zong ze liederen in Latijn en Duits – *Aus tiefer Not schrei ich zu Dir* – en soms het Franse frivolere en wrede gezang – *Alouette, alouette, gentille alouette* – waarin de leeuwerik vanwege zijn schoonheid en smaak van alle lichaamsdelen wordt bevrijd. *Je te plumerai la tête, le dos, le cou* en al die andere onderdelen.

Kort werd in Erica over haar afwijkend gedrag gesproken – Hollands spreken, groeten met meneer en mevrouw en al die andere onbenoemde futiliteiten die samen de beleefde identiteit van het volk bepaalden – dat ze vertoonde sinds ze dienstmeid bij Van Heesewijk was, maar voor behoeftebevrediging van spot was er altijd wel een andere gebeurtenis waar de vluchtige aandacht en de jank naar opwinding over andermans’ misstappen naartoe ging. Een dienstmeid was bezwangerd door een herenboer aan de Vaart. Ach, hoe vaak kwam dat niet voor, ondanks alle waarschuwingen en vermaningen.

Te laat, te laat, zei Winnetou
Het zaad is al naar binnen toe.
Dat komt, dat komt zei Shatterhand,
Omdat je geen kapotjes kent.

De roddels werden eindeloos herhaald, binnen en buiten gehoorafstand. Eerst bij het begin van de onbedoelde zwangerschap, later bij de bevalling van het bastaardkind, dan de zoektocht van de moeder naar een partner die er geen been in zag om een kind van een ander op te voeden. Er was altijd wel een weduwnaar of een idioot te vinden. Vergeet niet de openlijke afkeer naar de vader die na zijn onbezonnen daad zijn verantwoordelijkheid niet had genomen; een paria in eigen dorp. Vanaf de walkant van

het Kanaal was het goed praten. *Zo zijn onze manieren, en al wie met ons mee wil gaan, die moet onze manieren verstaan*; het kinderlied onthulde alles.

Na zeven jaar als dienstmeid en pupil nam Van Heesewijk Geertje mee naar zijn studeerkamer waar hij de lessen voorbereidde. De kamer aan de achterkant, met uitzicht op veen dat langzaam in landerijen veranderde en met zicht op de kerktoren van de katholieke kerk halverwege de Kerkweg, deze kamer was zijn heiligdom. Zijn werkkamer was zijn plek van bezinning als het leven hem dreigde te overrompelen. Zelfs zijn zonen en zijn vrouw hield hij uit zijn *chambre de reflexion*, die indringend gevuld was met de bevredigende geur van verzadiging.

Geertje had rustig en met aandachtige blik het studeervertrek opgenomen. Drie wanden met boeken, Montaigne, Bacon, Seneca, Valéry, Harteveld, Fontaine, Seume waar ze al veel van had gelezen, tot aan de lage zoldering. Voor het venster stond een kleine maar stevige eiken tafel, met noorderlicht en enkel late zonneschijn in hoogzomer. Een olielamp met beroet glas voor de nachtelijke uren en een koperen domper naast een kaars met zwarte pit. Op de tafel een kleine stapel boeken die wachtte op een plek van bestemming, bovenop lag *Na 20 jaar* van Jans Pol.

Op een boekenplank stond een houten miniatuur van een kathedraal. De toren glom.

‘Dat is de St. Jan in Den Bosch,’ zei Van Heesewijk. ‘Daar ben ik gedoopt en daar heb ik het Heilig Vormsel gekregen.’ De onderwijzer legde zo sterk de nadruk op Heilig, dat het een zweem van ironie kreeg, misschien was het geen spot, eerder een vorm van geheimzinnigheid, een ander geheim van de rozenkrans, wellicht een droevig geheim.

‘Mijn vader en moeder hadden voor mij het priesterschap in gedachten,’ vervolgde Van Heesewijk. ‘Ze hadden mij graag als missionaris naar zwart Afrika zien vertrekken, bevangen als ze waren door verhalen over zwarte heidenen. Over zwarte vrouwen met blote borsten en strooien rokjes met niets eronder; alles. Over mannen met speren en peniskokers. Over afgoden en gerechten met missionarissen in een stoofpot. Mijn vader en moeder, niemand uit het dorp, had ooit een zwarte gezien. Verhalen over missiewerk hoorden tot romantische mythes, zoals ook mijn onderwijzerswerk in de Drentse venen later werd afgeschilderd als zendingsarbeid bij grofgebekte ongeletterde woestelingen, die niet vies waren van overspel en incest. Ik wist, toen ze dat vertelden, niet wat die woorden betekenden. Het moest erg zijn, dat snapte ik wel, en tegen Gods wil. Ik was de oudste zoon, voor God bestemd, en op die manier een aanbetaling voor hun eigen zielenheil. Mijn jongere broers waren voorbestemd voor het nageslacht, om de familie voort te zetten; in de patriarchale lijn. Mijn lot lag, als het aan mijn ouders lag, in Gods knedende klei handen.’

Waarom vertel je mij dit allemaal, vroeg Geertje zich af. Ze stapte naar de plank met de houten kathedraal. Een torenspits leek gebroken; er miste een deel. Geertje tilde het kunstwerkje van de plank. Ze deed alsof ze het houtsnijwerk nader onderzocht, zodat ze Van Heesewijk niet aan hoefde te kijken, zodat ze niets hoefde te zeggen. Ze was niet de eerste die over het hout wreef. De saters aan de dakrand glommen.

‘Ik ging naar het seminarie. Daar leerde ik de betekenis kennen van: mannen onder elkaar, niet altijd tot mijn genoegen. *Semen*, je weet het vast, betekent zaad, net als seminarie. Priesters zijn zaaiers. Priester zaaien op het zand.’ Het klonk besmuikt, maar misschien kon ze de intonatie niet goed inschatten. Van Heesewijk keek naar buiten. De avond viel. Het leek alsof hij zich niet meer bewust was van de aanwezigheid van Geertje in zijn privé domein.

‘Ik had juist het kleinseminarie afgerond,’ sprak hij verder. ‘In de St. Jan ging ik naar het lof, vijf uur in de middag. Ik was vroeg. Het orgel speelde, ik meen Buxtehude. Het was schemerig, net als nu. Achter me hoorde ik een vrouwenstem, een meisjessopraan. Ze zong *tantum ergo*. Ze zong *Et antiquum documentum*, ze zong.’

Tantum ergo Sacramentum Veneremur cernui, Et antiquum documentum Novo cedat ritui: Præstet fides supplementum Sensuum defectui.	Dan zullen wij deemoedig zulk een Sacrament vereren en het oude verbond moge wijken voor het nieuwe, moge het geloof de gebrekkige geest vervangen en overtreffen.
Genitori, Genitoque Laus et jubilatio, Salus, honor, virtus quoque Sit et benedictio: Procedenti ab utroque Compar sit laudatio. Amen (Alleluia).	De Vader en de Zoon zij lof en jubel heil- en eerbetuigingen en deugdzaamheid en lofprijzing en aan hem, die van beiden uitgaat moet onze lof evenzeer gelden. Amen

‘En waar het verstand het oude niet kan bevatten en waar het gevoel bij het nieuwe tekortschiet laat daar het geloof de regie overnemen. Zo heb ik het gehoord en begrepen.’

Geertje hoorde Van Heesewijk slikken, een kuchje volgde. Hij schraapte zijn keel. Een stoel verschoof.

‘Achterin de kerk, aan een zijvleugel, achter het gordijn van de biechtstoel, daar, en nergens anders, hebben Maria Magdalena en ik Geerke verwekt. Onze dochter. Geerke van Sint Jan.’ Van Heesewijk slikte. ‘Na drie jaar hebben wij onze straf gekregen voor onze zonde van onkuisheid. God straft niet altijd onmiddellijk, maar Hij straft wel. Waarom Hij dat deed door Geerke te laten verdrinken in een plas water in een karrenspoor? Ik heb nog altijd geen antwoord. Consolamini. Consolamini.’

Van Heesewijk trok de gordijnen voor het raam. Door een kier was de duisternis niet volledig. Voor het oog waren alle kleuren verdwenen; binnen en buiten. De kleuren bleven, al was het de vraag of de natuur van zichzelf enig kleurbesef had. Kleur gold enkel voor de kijker. Voor de verlichte kijker.

Het was alsof Van Heesewijk opnieuw in de biechtstoel van de Sint Jan had plaatsgenomen, maar nu zonder gordijn. Hij leek niet van plan om opnieuw te zondigen, ondanks de nabijheid van een aantrekkelijke erfzonde.

Mijn rol in zijn leven is uitgespeeld, dacht Geertje. Ik kan gaan. Ze wist wat ze moest doen, niet omdat ze had bedacht wat ze moest doen. Geertje volgde niet haar verstand, niet haar gevoel, misschien volgde ze haar geloof in de natuurlijke loop der dingen, haar geloof in zichzelf. Er is een tijd van komen, er is een tijd van ... en daartussen ... Haar gezicht gloeide, zoals ze Mariabeelden had gezien, met een warm zacht oplichtend gezicht, waarvan alleen de schilder de oorsprong wist. In het bijna duister schuifelde ze naar *pater familias* Van Heesewijk, die op de stoel bij zijn altaar met de domper en gedooft kaars had plaatsgenomen. Hij leek te wachten op het verlossende woord. Van Heesewijk stond op en bood zijn stoel aan. Een houten stoel met rode leren zitting, vastgezet met koperen kopspijkers. Geertje drukte haar lippen kort op het voorhoofd van haar kleine tengere Leraar Van Heesewijk, een kinderlijke zoen, een zoen van een kind. Ze ging zitten, en in één beweging, als de vloeiende natuurlijke loop der dingen, nam ze Van Heesewijk op schoot.

Als op een piëta leunde Hij tegen haar schouder. Langzaam, heel langzaam, alsof de bewegingen van Zijn lichaam van heel diep moesten komen, begon het lichaam van Van Heesewijk tegen haar boezem te schokken, eerst zachtjes, steeds heftiger. Geertje

proefde de bitter zoete tranen van Van Heesewijk. Ze rook de geur van het beddengoed van de jongens, van het echtpaar. Ze rook het overspelige muskus parfum van Maria Magdalena.

‘Ik heb een heel goede tijd bij U gehad,’ zei Geertje. ‘Ik was Uw kind. U was mijn Vader. Uw vrouw was mijn moeder. Ik had twee broers.’ Op tijd slikte ze in: Kaïn en Abel. Ze kende het schilderwerk van de gebroeders Onan. Ze wachtte, maar niet lang. Ze wilde niet dat Van Heesewijk haar zou onderbreken. ‘Ik was Uw dochter. Ik was dood. Ik leef. Ik ben opgestaan. Ik ben Geerke.’ Weer ademde ze enkele malen langzaam in en uit. Voor ze verder sprak legde ze haar hand op zijn borst. ‘Ik ben Uw dochter. Ik ben Geerke.’ Ze zoende Van Heesewijk op Zijn natte ogen. Ze hield Zijn hoofd tussen haar handen en zoende de man die zij haar Vader heette op zijn mond, als werd een glorievol geheim aan de openbaarheid prijsgegeven.

‘Ik vergeef U alles,’ zei Geertje. ‘Het leven tot nu toe was de penitentie. U verdient geen straf. Leven is geen zonde, geen lijdensweg, geen kruisweg.’

Geertje Proost ging staan. Ze sloot de kier tussen de gordijnen. Buiten onweerde het. Nog eenmaal viel licht van een bliksemschicht op Van Heesewijk. Toen ze om zes uur in de middag de deur van zijn priesterkoor achter haar dichttrok hoorde ze “Het is volbracht.” Maar misschien hoorde ze dat enkel in haar verbeelding.

– Voor Geertje begon het onbekende zijn ontzagwekkendste trekken voor haar te verliezen. Zij kende het dorp en de mensen, ook bij hun naam. Liever nog ontweek zij ze, en ofschoon zij eindelijk had leren spreken, gaf zij zelden antwoord, als men haar iets vroeg. Ze bekeek de vragers aandachtig en vergat hun gezichten niet; hun stemmen bleven haar het langst bij; ze werden voor haar een reden tot inwendig vermaak, verbazing of afkeer.

Pan onder de mensen, Theun de Vries.

6. Toneel

‘Ik kom hier weer wonen,’ had Geertje gezegd. ‘Ik gao niet meer naor Heesewiek. Ik bin der klaar met.’ Ze was vanuit de onderwijzerswoning in een vertrouwd decor gestapt. Ze kende haar rol. Haar taal veranderde mee met haar stappen op het vertrouwde podium.

‘Kuj geliek eerappels schillen.’ Meer woorden had haar moeder niet nodig gehad. Haar vader kon toe met: ‘Haal mij een dreuge worst. Rappies.’

De broers en zussen hadden de grootste kamer in beslag genomen. Twee jongens en drie meiden per slaapkamer. Voor Geertje bleef een pijpenlade over. Er stond een bed en een stoel en een driepoot (melkkruk) als tafeltje voor een lampetkan en een schaal om waswater op te vangen. Het was genoeg.

Ook voor Van Heesewijk en zijn vrouw Maria Magdalena was het genoeg. In minder dan een half jaar waren ze naar Brabant vertrokken, weg uit de he, om nooit weer terug te komen. – De zonen woonden al in het Westen, met onderlinge ruzie aan weerszijden van het Y. – Bij het afscheid van School IV in Hotel J.W. Hofhuis kreeg Van Heesewijk mooie woorden, een vulpen en een rookstoel. Een man was nooit oud genoeg om met roken te beginnen. Voor zijn vrouw was er een bos bloemen, dat was net in de mode gekomen, en een cactus in een pot. De voorzitter van het kerkbestuur, of een vertegenwoordiger van de openbare gemeente, dat was niet helder, benadrukte dat het een lidcactus was, een *Opuntia* las hij van het kaartje. Hij legde de nadruk op lid, een lid van de gemeenschap, een lid in de gemeenschap, zo was Van Heesewijk, een vurig lid voor en van het dorp. Erica. Van Heesewijk hoorde erbij. Van Heesewijk was één van ons. Van Heesewijk stond als een rolpaal in de bocht van het kanaal. De plant had weinig water nodig. *Elk half jaar*

een half koppie water. Eenmaal per halfjaar was genoeg. Leerlingen en oud-leerlingen zongen, bij gebrek aan een Drents volkslied, een afscheidslied op de melodie van het Brabants volkslied.

Vrouw *Parle Vinke*, de moeder van Geertje Proost bracht een fles boerenjongens en twee geglazuurde porseleinen hondjes die inmiddels menige kajuit van turf- en andere beurtschippers sierden. Staffordshire honden, die naam wilde mevrouw vast wel weten. De bruggen werden sinds een jaar bediend door Jans Boneschansker. Gastheer Johan Wilhelm Hofhuis had voor Van Heesewijk een geslachte fazant. Voor vrouw Van Heesewijk was er een ingelijste foto van het hotel. Als herinnering aan de vruchtbare jaren in Erica. Trees dankte Van Heesewijk voor de pianolessen, de goede gesprekken en – tot verrassing van haar wettige echtgenoot – naast alle bewezen diensten, dankte Trees, na een kort lied – *Er waren twee koningskinderen* –, voor de gedichten die zij van Van Heesewijk had mogen ontvangen.

De grootste beloning voor de scheidende onderwijzer was wellicht de zoen die hij van zijn pianoleerlinge *en plein public*, voor het eerst! – mocht ontvangen. Vol op de mond. Over die “smok” werd nog lang nagepraat in het dorp. Die “smok” was reden voor Johan Wilhelm om Maria Magdalena van Heesewijk zijn gedicht – Ik wou dat ik twee hondjes was, dan konden we samen spelen... – onopvallend te overhandigen tijdens het buffet met Bentheimer huzarensalade.

Niemand, op een enkele vrijgezelle boer na, wilde “geleerde” Geertje Proost in betrekking voor het huishouden. Tijdens het afscheid van Van Heesewijk in Hofhuis kreeg ze haar baan als caféhulp in de schoot geworpen. Proost is een mooie naam voor een bediende, had Hofhuis gemeend te moeten zeggen. Geertje had de onhandigheid gelaten voor wat hij was, een onhandigheid. Een proost was een toezichthouder op een proosdij, daar kon je op drinken en klinken als je dat wou.

Geertje wist van aanpakken, ook en vooral als mevrouw Hofhuis, Theresia, Trees Hofhuis-Kern op familiebezoek was in Amsterdam of in Egmond aan Zee.

Tegen een bescheiden vergoeding kreeg Geertje boven de gelagkamer een zolderkamer om te wonen, zodat ze niet bij nacht en ontij naar de Ensingwijk hoefde te lopen. Op de bovenverdieping was plek genoeg voor haar bescheiden garderobe en voor de boeken van wat Van Heesewijk had genoemd: de DRENTSCHE BIBLIOTHEEK die hij al had klaargezet.

Zijn bijna volledige collectie literatuur uit Drenthe bestond uit werk van dominee Cornelis van Schaick, Albert Steenberg, Jans Pol, de Podagrissen – Van der Scheer, Lesturgeon en Boom – en enkele mindere goden. De karkas was half gevuld en gemakkelijk te tillen.

Hofhuis had gevraagd wat ze met die boeken wilde.

‘Wat wul ie?’ had ze gevraagd om de piketpaal te zetten. ‘Een gemakkelijk antwoord, of een lang antwoord?’

‘Lezen.’ Dat was voldoende om de vraag te beantwoorden. Maanden later, na diverse vechtpartijen, vergaderingen, feestavonden en ledige avonden in het café had Hofhuis naar het lange antwoord gevraagd.

‘Je komt uit Neuenhaus aan de Vecht. Ik ben daar nog nooit geweest. Ik ken de *Grafschaft* enkel van horen zeggen. Ik ken de Graafschap en Neuenhaus van de Podagrissen en van dominee Wessel Friedrich Visch. Ik heb het decor gezien van jouw jeugd. Niet enkel het decor, de boeken gaven me ook een inkijk in de coulissen.’

7. Verkering

‘Waarom heb je nog geen verkering?’ vroeg Hofhuis. Het leek of de vraag hem was ontsnapt. Hij schudde zijn hoofd en mompelde ‘*Geht mich nicht an, geht mich nicht an.*’

‘Nee,’ zei Geertje, ‘dat gaat je niets aan, maar ik kan wel wat vertellen over de aanloop naar mijn voorzichtigheid en terughoudendheid. Het is niet zo dat anderen mij onberoerd laten, maar misschien ziet mijn hartstocht voor mijn medemens er niet zo uit als in kranten, in tijdschriften; en in de Bijbel staat.’

Hofhuis zat naast Geertje Proost op de bank aan de voorkant van Hotel J.W. Hofhuis in schaduw van de nog jonge lindebomen. Kasper lag in het gras achter een lage heg in zicht. De Drentse patrijs wilde bij de familie horen, roedeldier als hij was.

In de afgelopen maanden was de verhouding tussen Hofhuis en Geertje Proost inniger geworden. Ze had nog niet ontdekt waar die vertrouwdheid vandaan was gekomen. Ze kenden elkaar immers al meer dan zeven jaar; zij het met Hofhuis als baas en zij als hulp in het café en huurder van de zolder. Hofhuis vertelde zijn twijfels over zijn veenderij, zijn boerenbedrijven, zijn hotel, over Trees en over God die naar willekeur de zeis hanteerde. Geertje Proost luisterde. Tussen de regels bespeurde ze vermoeidheid, niet enkel lichamelijk en geestelijk, maar misschien een zekere levensmoeheid na een bewogen en ongrijpbaar leven met hoogtepunten en veel meer teleurstellingen. Hofhuis had van God meer leed te dragen gekregen dan hij ooit had gevreesd. Meer dan genoeg tegenslag was komen opdagen. Als God de loten verkocht, had Hofhuis graag meer nieten gehad.

Geertje vertelde weinig. Luisteren en zwijgen was, wist ze, voldoende om vertrouwelijkheid naar voren te halen. Nu ze meer van Hofhuis wist, vertrouwelijke gevoelens, alleen voor haar hart bestemd, wist ze dat ze ook haar belevenissen kon vertellen zonder dat die gelijk het dorp rond zouden gaan. Hofhuis vertelde Geertje Proost over bevindingen die hij niet bij Trees kwijt kon, niet bij zijn kinderen, niet bij zijn broer; en niet bij de pastoor.

‘Trees luistert naar me. Ze zoent me. We slapen met elkaar, met alles wat daarbij hoort,’ had Hofhuis met licht besmukte toon gezegd, – alle emolumenten, naar de woorden van Van Heesewijk – alsof hij zich – op zijn leeftijd – ervoor schaamde, ‘maar er mist een vertrouwelijkheid en er mist begrip op sommige verhoudingen, waar ik geen weet van heb. Ik heb er vaak over nagedacht, maar ik heb mijn gedachten nooit uitgesproken. Niet anders dan tegenover Onze-Lieve-Heer.’ Hofhuis tastte in het horlogezakje op zijn buis.

Op het aanhoudend zwijgen van Geertje had Hofhuis laten volgen. ‘En met jou, sinds je met me hebt gebeden.’ Hij aarzelde, alsof emoties hem opnieuw parten speelden. ‘Sinds we samen hebben gebeden.’

Geertje stak haar rechterarm onder haar boezem langs en legde haar hand op zijn linker onderarm, net als die eerste keer. Hofhuis knikte. Geertje trok haar hand terug. Hofhuis zette zijn pet af, alsof hij een zoen op zijn hoofd verwachtte. Misschien wilde hij aan een Pater Noster beginnen.

‘Misschien,’ zei Geertje Proost, ‘misschien neem ik een lange aanloop en volg ik een omweg. Ik ben een vrouw van aanlopen en omwegen, en dan nog weet ik vaak niet of ik op het juiste punt ben aangekomen. Misschien krijg je geen antwoord op je vraag. Misschien vertel ik niet waarom ik nog geen verkering heb. Niet omdat ik dat niet wil vertellen, misschien weet ik het zelf nog niet. Ik heb me die vraag nooit gesteld.’

‘Ben ik de eerste die je dat vraagt?’ vroeg Hofhuis. Hij zette zijn pet op. Kasper hief zijn kop. Hofhuis schudde zijn hoofd. De hond ging weer liggen. ‘De eerste?’

‘Misschien niet de eerste,’ zei Geertje. ‘Het is wel de eerste keer dat ik de vraag herken, en meen te begrijpen.’ Ze knikte naar Kasper. De hond wachtte, als luisterde hij mee.

‘Misschien begrijp ik je vraag, omdat ik nu een begin van een antwoord weet,’ zei Geertje.

‘Je lange aanloop en je korte omweg,’ zei Hofhuis. Hij rechtte zijn rug. Zijn schouders zakten. Er daalde een hem onbekende rust op hem neer. Hij voelde bedruktheid verdwijnen, alsof de zwaartekracht de greep op hem verloor, alsof de ondraaglijke lichtheid van het bestaan verdween.

‘Vanuit het klaslokaal in de bocht van het kanaal, vanuit School IV aan het begin van de Kanaallinie, had ik uitzicht op beide bruggen. Telkens als een turfboot voorbijvoer – er waren enkel turfboten in mijn kindertijd – keken de kinderen naar de boten. Vaak werden de turfschuiten door één man getrokken, soms meerdere mannen, soms door een paard. In de binnenbocht, dicht aan het water stond een rolpaal, die staat er nu nog. Het touw van de scheepsjager ging achter de rolpaal langs, aan de kant van het water. Op die manier kon de scheepsjager blijven zwoegen, ook in de bocht mocht de boot geen vaart verliezen. De brug leek voor veel scheepsjagers de tijdelijke eindstreep.

Bij de brug over Kanaallinie en ook wel bij de brug over de Ensingwijk bleef de boot liggen als mijn moeder de brug niet op tijd had gedraaid. Mijn moeder, een lieve en zorgzame vrouw – zeg me niets kwaads van mijn moeder – maakte zelden haast om de brug open te draaien. Ze was sterk genoeg, toch wachtte ze vaak op de scheepsjager om hem mee te laten duwen. De vrouw van de scheepsjager bleef, met kinderen, aan boord. Vaak dreef de schuit midden op het water. De schippersvrouw kon er niet af.

Ik zag vaak hoe de scheepsjager naar zijn vrouw zwaaide. Wat hij riep kon ik niet horen. De scheepsjager ging met mijn moeder mee. Soms duurde het oponthoud kort, soms langer. Als het langer duurde had de scheepsjager steevast een gevulde karbies bij zich als hij terugkwam. Als de boot de brug passeerde wierp hij de karbies op de turflading en ging weer naar het touw en het jaagpad. Ik verbeeldde me dat alle kracht terug was gekomen. Vanuit stilstand een turfboot op gang krijgen gaat niet gemakkelijk.

Ik vroeg mijn moeder wat in de karbies zat. Ze zei: “Twee hondjes, twee Staffordshire hondjes”. Ze zei “Een karbies vol Liefde. Liefde voor jou en voor je broertjes. Liefde voor de schipper en zijn kroost.” Ze zei: “*Ik wol niet langer in het veen met een poppie in een krooie, en de borst geven tussen het omstoeken van de turf deur.*” Zo heb ik leren kennen wat liefde betekende,’ zei Geertje. ‘Mijn moeder gaf me de laatste twee geglazuurde Staffordshire hondjes. Ze was de langste tijd brugwachter geweest. Er kwam weer een kind.’

Hofhuis tastte in zijn horlogezakje. ‘Laat ons bidden.’ Hij zette de pet af. ‘Ten strijde tegen de slordigheid.’

Ze baden een tientje van de rozenkrans. Kasper telde mee. Bij het negende Onze Vader ging de hond staan. Hofhuis ging staan. Geertje Proost ging staan. Aan het eind van de oprijlaan, waar de keienstraat eindigde bij het zandpad van de Kerkweg, liep een fazanthaan. Hofhuis stak de rozenkrans in het horlogezakje op zijn vest. Als ik een jongkerel was uit Amsterdam, dacht Hofhuis, zou ik je in mijn armen nemen en je zoenen. Ik zou me aan je boezem drukken. Ik zou met jou eieren willen breken. Rauw of gekookt, om het even. Ik zou je vragen om verkering met mij.

Geertje Proost lachte haar tanden bloot, zoals ze dat in *Na 20 jaar* van Jans Pol had gelezen. Uit *Hannechien* wist ze wat er op het Drentse platteland kon gebeuren bij ontmoetingen met onhandige en geile minnaars. Aanranding was niet ongewoon. Met regelmaat verschenen korte berichten in de *Emmer Courant* over veroordelingen van openbare dronkenschap, van vrouwen- en dierenmishandeling. Ze meende de aarzeling en de aandrift van Hofhuis van zijn gezicht en van zijn lichaamstaal te kunnen lezen. Oude mannen kennen oude driften, wist ze.

‘Ik ben geen vreemd’ling in Jeruzalem,’ zei Geertje. ‘Ik weet wie Laïs in Korinthe is. Ik ken hoerenjongens en inmiddels ken ik ook hoerenhondjes.’ Ze zette een stapje achteruit. ‘Op een avond in november, het was al donker. De halvemaan boven het Kanaal. Ik bracht de sleutel van School IV naar Van Heesewijk. Halverwege stond Jans Boneschansker op de wal. Jans wilde verkering met mij. Niemand had hem geleerd of voorgedaan hoe je verkering krijgt. Jans had zijn broek op zijn knieën. Hij riep met hoge castraatstem, zo bang was hij: “Halt of ik schiet.” Ik bleef staan en keek hem aan. Hij stond daar als een geslagen hond.’

‘En?’ vroeg Hofhuis.

‘Ik stapte naar hem toe. Jans deed een stap achteruit.’

‘En?’ vroeg Hofhuis.

‘Ik deed wat ik moest doen. Ik reikte hem mijn hand en hielp hem uit het Kanaal.’

‘Toen hij in zijn druipend hemd in blote kont op de wal stond, zei ik: “Jans, ik heb al verkering. *Ie binnen te late*.” Ik gaf hem een smok. “*Verhuus naor het zand*,” zei ik, “*kuj onaneren*.” Ik zweefde – like a bird in the sky – naar Van Heesewijk. Met de sleutel.’

Geertje bedoelde de sleutel naar een vrij leven, maar de onderlaag was voor Hofhuis nog een brug te ver.

Geertje deed een stapje naar voren. Ze wreef Hofhuis zachtjes over zijn uitgestoken hand. Ze draaide zich naar de hond en wierp de pet van Hofhuis naar de fazanthaan.

‘Apport, Kasper apport.’

‘De pette,’ riep Hofhuis. ‘De pette.’

8. Piano

De piano kreeg een plaats naast de openslaande deuren naar de serre, een open en ruime overkapping op het zuiden met uitzicht op de Kerklaan en het daarachter gelegen geitenveld, een wat drassig terrein met restanten van veenvegetatie. Een eldorado voor eenden, ganzen, voor witte zwanen; zwarte zwanen waren onbekend. En onbekend maakte onbemind, ook op het geitenveld. Vanuit de serre gezien werd de horizon begrensd door de enkele huizen aan het Kanaal, vooral bij de draaibruggen op de wegen naar Schoonebeek en Nieuw-Amsterdam kwamen steeds meer woningen en winkels.

Meer dan tien jaar was op de piano geen toets aangeslagen. Meer dan tien jaar was geen pianostemmer aan de Kerkweg langs geweest om de zuivere tonen vast te houden. Marie en ook Margaret en Pierre bleven weg bij de Bechstein. Stiefzoon Herman Heinrich had op het oog en het gehoor geen muzikaal talent. Hij bracht zijn tijd door met stroperij in het kerkenbos en in het hoogveen achter het bos. In de schuur hingen vellen van hazen en konijnen te drogen. Herman wist hoe hij de dieren kon doden en slachten. Hans Stout, Hansoom voor de familie, de jongste broer van Willem Stout die met Lena van Dam achter op Erica woonde, had hem de kunst van het stropen en slachten bijgebracht. Hans – Johannes – was een zonderlinge en onbegrepen man. Hij woonde met zijn hond Kasper in een afgeschreven turfschip aan het eind van de Veenschapswijk achterop Erica waar wind, water, vogels en het wetten van zijn slagersmessen voor muziek zorgden. In het leven van Hans Stout had niet altijd muziek geklonken. Lange tijd bracht hij door in het strafkamp Veenhuizen. Wat de vrijgezel op zijn kerfstok had bleef een goed bewaard geheim. Iedereen wist het, vergeven werd een misstap nooit. Zijn verhaal is veel later opgetekend in *Apport, Kasper apport* (2013).

Trees Hofhuis vulde haar dagen met het huishouden, met lezen en met reizen naar familie in Holland. Met het hotel had ze weinig bemoeienis. Ze hield van schoonheid, niet van dronkenschap en geweld. Tot haar onuitgesproken taak rekende ze het in het gareel houden van Johan, die als gedreven ondernemer ogenschijnlijk onder na te denken alles aanpakte wat voor zijn handen en voeten kwam. Maar misschien konden zijn omstanders hem niet bijhouden, stappen verder als hij was met zijn denken.

Zo had Johan in een opwelling een stoomlocomotief aangeschaft om het lokveen aan de Strengdijk af te graven. Het vezelige veen was te taai voor turfgravers. Een machine was voordeliger nu arbeiders steeds hogere lonen wilden. Met zijn hang naar modernisering maakte Hofhuis geen vrienden. De stoommachine werd geen succes. Niemand rouwde

om de mislukking. Trees keurde zijn drang en ondernemingszin niet af. Het waren juist die impulsieve en voortvarende eigenschappen die haar tot een huwelijk met Johan hadden verleid. Maar zoals vaker gold ook voor haar, dat wat ze eerst bewonderde haar langzaam tegen begon te staan. De uitstappen naar Amsterdam en Egmond aan Zee zorgden voor de nodige afstand tot opspelende gevoelens van weerzin. Als ze terugkwam van de eeuwig ziedende zee was ze, naar eigen beleving, milder voor Johan.

Rond de tijd van veenontginning en kanaalgraven kwam het hotel van Schroote tegenover de kerk en door Bentlage gekocht, opnieuw in de verkoop. Zo grepen ontwikkelingen in elkaar en volgde het een het andere. Alsof het zo moest zijn. Elk speelde zijn rol en kreeg zijn deel. Een blinde kwam immers ook altijd op een plek terecht, net als zienden die zich met open ogen telkens in ongewisse avonturen stortten. Geertje had dat veel later kunnen lezen in *Poolberichten, brieven van een blinde* (2025) van Erik Harteveld.

Trees had zich vaker dan eens afgevraagd waarom Erica de plek van haar tombola moest zijn. Ze had geen antwoord op haar vraag gevonden, ook niet tijdens pianospel dat niet enkel vermaak maar ook bezinning zou moeten brengen. Misschien dat haar geest voor meditatie te onrustig was, een onrustige geest die zich binnen het gezin en in het hotel manifesteerde in regelzucht en controledrift, zij het dat ze met milde hand de gang van zaken stuurde, althans dat meende ze. Door de diepgaande gesprekken met uitstapjes naar oude Grieken en Romeinen, door de samenzang en natte zoenen met Van Heesewijk had ze van hem geleerd hoe ze Johan in redelijke mate over gebaande en langs overwoekerde paden kon leiden. Ze zag dat de jaren voor hem begonnen te tellen. Zijn vuur was niet meer zo heftig en verterend als enkele jaren geleden. Het leek alsof het leven, en vooral de dood van zijn kinderen en van zijn zussen, zijn tol begon te eisen. Zijn grootste en grootse strapatsen waren voorbij. Trees merkte dat Johan steeds vaker de hele dag in gezelschap van Geertje Proost in de gelagkamer zat, afgewisseld met een wandeling met Kasper door het kerkenbos. Ze vond het prima, vooral na de explosie van de carbidlamp die voor helder licht in de avond had moeten zorgen. De schade was beperkt gebleven. De verwondingen van vader en zoon waren snel geheeld. Trees had geleerd dat nietsdoen het genezingsproces kan bevorderen.

Het Hotel herinnerde haar aan de allure en grootstedelijkheid van Amsterdam, niet aan de verloedering en armoede, die in de hoofdstad groter was dan in Drenthe. Ondanks alles was leven in Drenthe gezonder dan in de stinkende hoofdstad met ziektes en hoge kindersterfte. Als haar zwager Rudolf klaagde over de rook afkomstig van de brandende Drentse venen om de akkers weer geschikt te maken voor de verbouw van boekweit, die met oostenwind tot voorbij Amsterdam kwam aanwaaien, zei ze: Beschouw die rook als een bericht van mij. Het is een prikkelende brief met schrijnend verlangen die je laat weten dat ik jullie mis en dat ik, als de tijd rijp is, me weer bij jullie zal voegen.

Zo ver was het nog niet. De bezittingen, veenplaatsen, landerijen, boerenbehuizingen, en het roerende goed van gereedschap, paarden, koeien, ander vee, zorgden voor innige en soms verstikkende banden met de landschap en met de bewoners van Erica met hun uiteenlopende oorsprong en gebruiksaanwijzingen. Een dorp als elk ander waar iedereen de ander kent en beoordeelt. Haar Amsterdamse achtergrond was vaker dan eens aanleiding voor stekelige opmerkingen in de geest van: “De wijzen kwamen uit het oosten.” Ook Johan, begonnen als brood- en banketbakker in Neuenhaus, bleef spot niet bespaard: “Waarom dragen bakkers en molenaars witte sokken?” Wie witte sokken droeg hoorde bij mensen met verbeelding. Verbeelding werd niet op prijs gesteld. Verbeelding hoorde bij aanstellerij. Het platte, boerse, het “gewone” was de norm, voor handhaving van die norm hoefde HET IJKWEZEN niet langs te komen.

De piano had troost gegeven. Na de rechtszaak in Assen waar Johan Hofhuis werd beschuldigd van belastingontduiking, omdat hij huispersoneel niet had gemeld en waar in het proces en bij de veroordeling de piano een hoofdrol speelde, was het plezier aan het pianospel sterk verminderd. Elke aanslag op de toetsen herinnerde aan de veroordeling. Achterna heel kinderlijk, dat wist Trees ook wel. Het was als een kind dat een fiets de schuld gaf van een val. Ze kon de affaire rond de piano niet vergeten. Wat bracht een dorpsgenoot ertoe vanuit de struiken naar binnen te kijken en te controleren of er huispersoneel aanwezig was? Waarom werd er geen open kaart gespeeld en overheerste achterbaks gedrag? Speelde afgunst een rol? Natuurlijk, gedane zaken nemen geen keer, maar het lukte Trees niet om de argwaan van zich af te laten glijden. Verontwaardiging en verongelijkheid bleef woekeren. Zonder Van Heesewijk, zonder hun gesprekken en hun duetten tijdens wandelingen in het kerkenbos, was ze wellicht nooit bevrijd geraakt van het onrecht dat haar was aangedaan. Van Heesewijk had benadrukt dat ze haar eigen hoofd op orde moest zien te brengen, dat hij, ondanks zijn belezenheid, zijn liefde en hun intieme samenzang en gepassioneerde zoenen op de ongewijde aarde achter de prille beukenhaag, geen remedie kon zijn; al kon een zoen wel de zielenpijn tijdelijk verzachten. En zo was het ene onheil langzaam ingeruild voor en ander nog zwaarder ongemak. Het vertrek van Van Heesewijk naar Brabantse Peel was daarmee zowel een drama als een opluchting. De afscheidsreceptie hoorde bij dat ongemak. Ze waren niet langer twee Staffordshire hondjes om samen te spelen.

Johan had na een paar weken nooit weer over de minne streek gesproken, vergeten, maar niet vergeven. Ook hij had de piano nooit weer aangeraakt. Wrok en verongelijkheid hadden blijkbaar diepe wortels, maar misschien speelden – op zoek naar troost – andere gevoelens een rol. Zo ervoer hij de sfeer in Erica als verstikkend, maar misschien was het elders in prille samenlevingen met een grote diversiteit aan afkomst niet anders. Het gevoel een ongewenste vreemd'ling te zijn in "mien laand" was gebleven.

'Laat maar halen,' had ze tegen Johan gezegd. 'Misschien vrolijkt Geertje Proost de gasten op met haar pianospel. Haal de Bechstein maar op.'

9. Wit katoen en Zwart katoen

'Wit katoen en zwart katoen, Liesebeth lao'w het nog iens doen.'

Geertje Proost sloeg krachtig en ritmisch op de toetsen. De melodie was eenvoudig. Elke lettergreep kreeg nadruk.

'*Wieder einmal*,' zei Hofhuis. Zijn gezicht klaarde op.

Geertje Proost herhaalde:

'Wit katoen en zwart katoen,
Liesebeth lao'w het nog iens doen.'

Hofhuis tikte met zijn stok op de vloer van de serre.

'Nog iens.' Als was hij een kind dat niet genoeg kon krijgen van een nieuw spelletje. Zwarte pet, zwarte broek, zwart vest, de enige kleur voor mannen van stand, van veenbazen en hoteliers. Wit ondergoed, wist Geertje, als het begrip ruim werd gezien en ook grauw als wit werd beschouwd. Wit was de overjurk van Trees Hofhuis. Wit was het mouwschort van Geertje Proost, wit was haar muts. Alle dienstertjes waren in witte bovenkleding, daar onder lange zwarte plooirokken met daaronder weer witte, gesteven geplooide grauwe onderkleding.

Geertje Proost herhaalde 'Lao'w het nog iens doen.' Toen ze ophield en haar hoofd naar Hofhuis draaide, wachtte ze.

‘Van de Twiester kermis,’ zei Hofhuis. ‘De vedelman speelde dit lied. Ik ken het. Waar heb je dat geleerd?’

Geertje Proost glimlachte en liet haar vingers het werk doen. Met heldere stem zong ze:

Achter den dorenbos,
hab ich de maid gekost.

Gevolgd door:

Rooden wien en witten der mank,
Dat is regten Twiester drank

En opnieuw:

‘Wit katoen en zwart katoen,
Liesabeth lao’w het nog iens doen.’

‘In plaats van Liesabeth,’ zei Hofhuis, ‘zong ik Trésia.’

Wit katoen en zwart katoen,
Trésia lao’w het nog iens doen.’

Geertje Proost sloeg de akkoorden aan.

‘Aan het Y, zong ik het Twiester kermislied,’ liet Hofhuis volgen, alsof hij zich realiseerde dat hij een intimiteit tussen Trees en hem had prijsgegeven. Het leek op het begin van een biecht.

‘Je zong niet alleen aan het Y,’ zei Geertje Proost. ‘Ook in en naast de kerk.’ Ze liet opnieuw de piano meespreken.

‘Nu niet meer. Nee, nu niet meer,’ zei Hofhuis. ‘Ik ga voor het zingen de kerk uit.’ Hij trok zijn pet voor zijn ogen.

‘Ik las de liedjes bij de Podagrysten,’ zei Geertje. ‘Ik kreeg de boeken van Van Heesewijk. Ze liggen boven, je mag ze lezen.’ Hofhuis reageerde niet op de uitnodiging. De pet gleed weer op zijn hoofd. Hij was geen lezer. Hij was geen schrijver. Veenbaas en hotelier was hij, dat was genoeg.

‘De heren reizigers deden verslag van de Twiester kermis,’ ging Geertje Proost verder, ‘over de grens bij Nieuw-Schoonebeek, niet ver van jouw Neuenhaus. De muzieknoden ontbraken in het reisverslag, maar omdat het een danslied was leek het me niet moeilijk de driekwartsmaat te gebruiken. Een polka past ook. De benen van de vloer.’

‘*So ist es, und nicht anders,*’ zei Hofhuis. ‘Die Twiester drank kan ik ook schenken, rode en witte wijn in hetzelfde glas, maar ik vermoed dat er geen liefhebbers voor zijn. Bier en jenever, iets anders schijnen de Ericanen niet te lusten. En water. Erica lekker water.’

Ondanks zijn opgewekte stemming klonk er bitterheid in zijn stem, teleurstelling misschien over het leven zoals dat een keer had genomen. De draai naar de afgrond leek nog niet voltooid.

10. Cicero geeft Troost

‘Van Van Heesewijk,’ zei Geertje Proost, ‘kreeg ik boeken uit zijn bibliotheek. Hij had ze gelezen, wilde ze niet meenemen naar Brabant, of om wat voor redenen dan ook.’

‘Lijkt me helder,’ zei Hofhuis. ‘Die man had je hoog zitten. Heel Erica wist dat je een

vervanger was voor zijn Geerke, zo heette ze toch, zijn dode dochter. Verdronken in een plas water in een karrenspoor. Van Heesewijk is nooit over die tegenslag heen gekomen. Werken, werken, werken. Ik weet dat uit de eerste hand.' Hofhuis keek naar boven, langs het dak van de serre, die hij met een voorkeur voor futiliteiten en om zijn eigenheid te benadrukken, tegendraads *afdak* bleef noemen. Hij had het over zichzelf. Hij draaide zijn hoofd naar Geertje. 'Ik denk vaak aan Van Heesewijk. Jammer dat hij weg is gegaan. Hij was een heel goede onderwijzer. Zo tref je ze niet vaak. Van buiten. Ook niet van hier.' Hofhuis leek te bedoelen dat ook hij niet van 'hier' was, vooral doordat zijn dorpsgenoten hem dat op subtiele manieren liet weten. Als hij een woord uit Neuenhaus gebruikte werd hij gecorrigeerd: zo zeggen wij dat niet.

Hofhuis was een Pruis uit Neuenhaus. Dat zijn grootvader zich tot Nederlander had laten naturaliseren deed daar niets aan af. Identiteit was meer dan een paspoort, al zou hij niet goed kunnen uitleggen wat identiteit dan wel was. De ene keer was het afkomst, de andere keer religie, veenbaas, vader, banketbakker, dief, schuinsmarcheerder, lezer, dronkaard, potloodventer, migrant, wat de ander maar wilde. Hofhuis pakte de draad weer op. 'Met de roddels snap ik wel dat Van Heesewijk vertrok. En zijn warme aardige en innemende vrijdenkende vrouw, dat jij bij Van Heesewijk over de vloer kwam, en dat jij boeken uit zijn bibliotheek las waar zij geen belangstelling voor had, en... Laat ons zwijgen.' Zijn laatste woorden klonken als "Laat ons bidden", als "Laat ons bidden en bevrijd ons van domheid."

'Ik ken die achterklap niet,' zei Geertje, 'en ik hoef die verhalen ook niet te horen. Ik lees liever een boek. Liever nog zing ik *In Paradisum*.'

Hofhuis, na alle tegenslagen geëindigd als een bankroete vervener en kanaalgraver in ruste, leek het, leunde naar voren en nam het dunne boek met in marmer een gesluisde en treurende vrouw op het blauwe omslag.

'En waar gaat dit boek over?' vroeg hij. Hij had in de afgelopen maanden in de gaten gekregen dat Geertje Proost meer in huis had dan de eerste de beste burgemeester of brugwachter, veel meer misschien, of op z'n minst andere kwaliteiten dan de eerste de beste onderwijzer, vervener of hotelier. Kortom, in zijn nadagen, niet langer geplaagd door hormonale driften, niet langer bezig met bewijzen van zijn slimheid en voortvarendheid, was Hofhuis nieuwsgierig geworden naar de wereld buiten het veen. Geertje Proost met haar ijver en haar boeiende gedachten leek hem een goede ingang naar die andere wereld, waarvan hij enkel de benamingen kende – kunst, literatuur, filosofie, geschiedenis, andere volkeren, talen, en die oneindig talrijke andere bronnen van ontwikkeling, waar hij geen weet van had – niet van de belevingen en niet van de inhoud. Rome zien en dan sterven leek niet voor hem weggelegd.

'Van wie is het boek. Ik bedoel; wie is de schrijver? Moet ik die kennen?' Hofhuis kende geen schrijvers, de schrijvers kenden hem ook niet. Wat dat aanging was zijn leven in balans. Als er al over hem werd geschreven was het in negatieve zin; rechtszaken, fraude met belastingen en verzekeringen, onderbetaling van personeel, kinderen die te westers waren. Een echte schrijver zou hem nooit in een roman vereeuwigen met de kwaliteiten die hem geliefd zouden maken bij zijn kinderen en bij een enkele dorpsgenoot, als Hans Stout, die graag langskwam voor een praatje en een borrel. Hansoom, de marginale alcoholist aan het eind van de Veenschapswijk met een gewelddadige inslag als hij niet eernschtig werd genomen. Gelukkig kwamen later de novelle *Apport*, *Kasper*, *apport* en de roman *Eyoum* (2023) waarin hem recht werd gedaan.

Van Hans Stout had Hofhuis de Drentse patrijs gekregen voordat de veroordeelde naar het gesticht in Veenhuizen vertrok voor heropvoeding; een term voor breken van de persoonlijkheid. Hofhuis had Hans een fles jenever meegegeven, in een blauw keteltje, waarin zogenaamd water voor onderweg zat. Geertje Proost had gezegd dat slager een goed beroep was voor Hans. Zo kon de vrijgezel legaal doden en zijn agressie in

ambachtelijke banen leiden. Tot zolang het duurde. Na Veenhuizen wilde Hans Stout geen dieren meer doden. Op de boerderij van zijn broer, Willem met de bultrug, hielp hij mee met werk op het land. Pierre, de zoon van Hofhuis, vroeg Hans soms om mee te gaan op strooptochten in het veen. Hans ging mee, maar stroopte niet meer. “Het enige waar ik naar zoek,” had Hans tegen Pierre gezegd, “is vriendschap.”

‘Michael Fontaine is de schrijver, hoogleraar Latijn aan de Cornell universiteit aan de oostkust van Amerika, vlakbij Washington. Ik weet niet hoe dit boek bij Van Heesewijk terecht is gekomen. Hoe het ook zij. *How to Grieve* is nu bij mij. Ik heb het gelezen. *Hoe te rouwen* is een vertaling uit het Latijn naar het Engels. De Latijnse tekst staat naast de vertaling. Met mijn Kerklatin begriep ik de Engelse tekst beter.’

Geertje Proost legde *Hoe te rouwen, De verloren kunst van het troosten* op de tafel in de serre. ‘Toen ik het boek las was het alsof ik met een verstandige man een verstandig gesprek voerde. Zoals nu met jou.’ Haar stem klonk eernschtig, geen zweem van ironie, sarcasme of neerbuigendheid.

Hofhuis negeerde de laatste zin. – Zoals nu met jou. – Hij kende enkel verstandige gesprekken. Domheid was niet zijn sterkste kant, al was hij zich steeds meer bewust van leemtes in zijn kennis en van onhandigheden waar hij in het dagelijks leven met enige regelmaat ongemak van ondervond.

‘Ik kan je vertellen waar het over gaat.’

‘Over verdriet,’ zei Hofhuis. ‘Dat heb je al gezegd. Wat is er meer over te zeggen? Verdriet gaat vanzelf voorbij. Het is zoals het is. Ik hoef daar geen boek over te lezen.’

‘Dat hoef je ook niet,’ zei Geertje. ‘Jij bent ervaringsdeskundige als het over tegenslag gaat. Over verdriet heb ik je nog nooit gehoord.’

‘Moet dat?’ vroeg Hofhuis.

‘Moeten, moeten,’ glimlachte Geertje, half met een kwinkslag, half verbolgen. Ze probeerde een eernschtig gesprek met de cafébaas aan te gaan. Ze wist dat het tij voor hem gekeerd was. Geen gunningen van kanalenaanleg, een schip met turf uitgebrand, een boeldag om tegen zijn zin roerende zaken van zijn boerderijen te verkopen, een dreigend faillissement en gedachten over de verkoop van het hotel. Geen opvolger in Erica en Trees die liever vandaag dan morgen leek te willen vertrekken. De kinderen, Margaret, Marie en Pierre, die al waren vertrokken. Hofhuis met zijn hond als gesprekspartner. Kasper, de hond die bij Hofhuis was komen wonen vanaf het moment dat Hans Stout enkele jaren Veenhuizen als vaste woon- en verblijfplaats kreeg, leek de enige die Hofhuis begreep; geheel wederzijds.

Geertje kwam met spekpannenkoeken, een kan bietenstroop en een groot glas Weizenbier. Zelf dronk ze thee van gedroogde citroenverbena, met munt voor de frisheid.

Een hoofdknik van Hofhuis. De pet naast hem op de bank. Een kruisteken en een ingekort Pater Noster. Anderen kregen hun zonden door Hofhuis nog steeds niet vergeven, *leid ons niet in bekoring* was niet meer van toepassing sinds Maria Magdalena – “Wat ben je groot, wat ben je goddelijk groot geschapen.” – naar Brabant was vertrokken. Hofhuis streek met zijn vettige hand over zijn kale schedel. Hij zette zijn pet op. De pette. Hij knikte naar Geertje en zei voor hij een hap uit de pannenkoek nam: ‘Vertel maar. Ik heb toch niets beters te doen. Een professor uit Amerika weet vast en zeker meer dan ik over zaken waar ik geen verstand van heb.’ Geertje negeerde de lichte sneer, zo vertrouwd en zo geworteld in de taal van de turf.

‘Ik lees je fragmenten voor,’ zei Geertje, ‘dan kun je rustig verder eten en er je gedachten over laten gaan. Het gaat over Romeinse heersers en denkers rond het jaar nul. Je zult zien dat ze ondanks, misschien wel dankzij hun kennis gewone mensen zijn. Cicero is de belangrijkste in het verhaal. Cicero leeft voort als algemene naam voor een gids; een cicerone.’

Geertje las uit *How to Grieve*

De verloren kunst van het troosten

Na een buitengewoon roerig jaar als Consul stond Marcus Tullius Cicero aan de top van de Romeinse wereld. Vijf jaar later had die wereld zich tegen hem gekeerd. Hij werd verstoten, onder druk verbannen, zijn bezittingen werden in beslag genomen of vernietigd. Hij zwierf anderhalf jaar rond, doelloos en verbitterd. Een decennium later verliet zijn vrouw hem. Hij hertrouwde onmiddellijk, maar slecht en alleen voor het geld.

Hofhuis draaide zijn hoofd scheef naar achteren. Ging dit over hem? Was hij na vijftien jaar Erica net zo verstoten als Cicero? Gelukkig was Trees niet weggegaan na zijn affaire met de hondjes. Geertje las verder.

Het dieptepunt moest echter nog komen. In 45 v. Chr. stierf zijn geliefde dochter Tullia aan complicaties bij de bevalling. Ze was pas 32.

Bekende vragen begonnen hem te achtervolgen. *Is er leven na de dood? Zijn onze geliefden in de hemel? Hoe kon het zo fout gaan?* En, misschien nog wel het meest prangend: *is er een manier om te herstellen van zoiets schokkends als de dood van een kind?*

Twee kinderen, Sybilla en Ludwig van eigen zaad. En dan nog zijn zusters. Bernardina die stierf toen ze 36 was. Haar Anna werd een half jaar en Heinrich, de man van Bernardina werd 56. Gesina haalde 41 jaar. In elke kerkdienst had hij gehoord: te jong gestorven, in de bloei van hun leven, in de knop gebroken, voortijdig door de Heer naar huis gehaald. Gij kent dag noch uur. Ach, wat al niet. Zeg dan niets, had hij vaak gedacht. Als je niets te zeggen hebt, zeg het dan niet hier. Al die zerken: *lilleke stienebulten, zand d'r over. Weiter, immer weiter.*

Het probleem, zoals elke oude denker benadrukt, is Vrouwe Fortuna: geluk, toeval, willekeur, het zijn omstandigheden buiten onze controle. Drie en een halve eeuw later was de christelijke bekeerling Lactantius onder de indruk van hoe moedig Cicero zijn hele leven had teruggevochten – tot het moment dat hij niet meer kon:

In zijn boek *Troost* zegt Marcus Tullius Cicero dat hij altijd tegen Vrouwe Fortuna vocht en won, door de aanvallen van zijn vijanden te verijdelen. Vrouwe Fortuna brak de oud-consul en denker niet, zelfs niet toen hij van huis en haard werd verjaagd. Maar toen hij zijn liefste dochter verloor, gaf hij beschamend toe dat Vrouwe Fortuna hem verslagen had: “Ik geef het op,” zegt hij. “Het is voorbij.”

De dood van een kind kan dat doen. Het kan iemand kapot maken. Zoals Cicero het elders verwoordde (*Tusculan Disputations* 3.61),

mensen van wie het verdriet zo groot is dat ze in stukken vallen en niet meer bij elkaar kunnen blijven, moeten op allerlei manieren geholpen worden. Daarom denken de Stoïcijnen dat verdriet *lupe* wordt genoemd, omdat het een *lupus*, “een hongerige boze wolf” is die de hele persoon opvreet. De Stoïcijnen wisten ook dat *lupu* Italiaans is voor hoer. De voedster van Romulus en Remus was immers wolf en hoer tegelijk. Ook een prostituee kan een man verteren.

In de tekst waar Lactantius naar verwijst, *Troost*, deed Cicero iets waarvan hij later

opschepte dat niemand het ooit eerder had gedaan. “Ik had de natuur te grazen,” verklaart hij, “ik praatte mezelf uit mijn depressie.”

‘Ik ben benieuwd,’ zei Hofhuis, ‘wat die man tegen zichzelf heeft gezegd. Ik ben geen denker en geen filosoof. En,’ Hofhuis aarzelde en keek naar Kasper die alle tijd had, ‘en tot een poos terug was ik ook geen prater. Na de dood van mijn kind heb ik vijf minuten bij Trees gehuild, en Trees bij mij. Daarna was het over. Ik werd niet getroost. Ik troostte anderen die verder van me af stonden, en die meer verdriet leken te hebben. Later hilde ik helemaal niet meer. De kracht van de herhaling.’

‘Nee,’ zei Geertje Proost. ‘Ik denk niet dat je ontbrekende tranen een kwestie van kracht van herhaling was, niet enkel de herhaling.’ Ze goot stroop op de overgebleven pannenkoek. ‘Een veldheer uit de tijd van Cicero hilde als een soldaat was gesneuveld. Toen zijn eigen zoon in de strijd bleef hilde de Centurion niet, tot verbazing van zijn troepen. Hij zei: “Mijn verdriet is zo groot dat ik niet meer kan huilen.” Ze nam een beet uit de pannenkoek. Stroop lekte over haar handen. Zonder mes en vork. Ze at met de tien geboden.

Het idee van *zelftroost* is bekend van veel latere schrijvers, van Marcus Aurelius tot Augustinus en Boethius. In die tijd was het echter iets nieuws in de wereldliteratuur, een combinatie van filosofie en opbeurende toespraken. Het lijkt erop dat de grootste spreker uit de geschiedenis al zijn overtuigingskracht inzet om een gehoor van één persoon - zichzelf - ervan te overtuigen dat hij zijn verdriet achter zich moet laten en verder moet gaan.

En, zegt Cicero, het werkte.

‘Met de hond wandelen.’ Hij herhaalde, ‘Met de hond wandelen, meer hoeft niet. En als er geen hond is: alleen op stap. Lopen, lopen. Lopen is het beste medicijn tegen alles. Alles.’

‘Je zegt hetzelfde als Johann Gottfried Seume in zijn boek over zijn tocht door Rusland. *Gehen*, lopen, wandelen, heelt het lichaam en de ziel.’

Wie wandelt ziet vanuit eigen menselijk gezichtspunt oneindig veel meer dan wie rijdt. Fijnzinnige en ook ongevoelige mensen mogen er naar geloven hun oordeel over vellen; het laat mij koud.

Ik beschouw wandelen als het meest eervolle en onafhankelijke in een mens, en ik ben van mening dat alles beter zou gaan als men meer zou wandelen. Bijna overal kan men door het vele zitten niet goed meer in de benen komen en niet meer lopen. Met wie te veel in de koets zit, kan het niet goed gaan. Deze waarheid lijkt niet tot de mensen door te dringen.

‘Je hebt veel gelezen,’ zei Hofhuis. ‘Ik wil nog wel een Weizen.’

‘De spreuk luidt: *Mens sana in corpore sano*, een gezonde geest in een gezond lichaam. Die wijsheid komt ook uit de oudheid.’ Ze ging staan en nam het lege bord en het lege glas. ‘Ik keer de spreuk om. Een gezonde geest zonder muizenissen, verdriet, verwarring of erger zorgt voor een gezond lichaam. Wie zijn hoofd niet op orde heeft, krijgt kwalen. Je ziet dat aan dichterlijk overspel, weduwen en weduwnaars, aan ouders die een kind hebben verloren. Je ziet het aan Hans Stout die geen vriend kan vinden en zijn lichaam verwaarloost en ruïneert met drank. Hansooms geest is dolende en onrustig, zijn lichaam vermagerde en werd drankzuchtig en ziek. Ik heb het gezien, vaker dan eens. Stout his mind is not yet settled.’ Op de vragende blik van Hofhuis, vroeg ze, ‘wil je de vertaling?’ Hofhuis knikte. ‘Стаяти разум еще не устоялся,’ zei Geertje voor de

gelagkamer binnenstapte. Ze kwam terug met een glas Weizen, een glas citroenverbena thee en een bord met huzarensalade. Ze las:

Effigiem oris, semonis, animi mei

Ze is precies zoals ik - gezicht, spraak, hart en ziel.

Cicero, *Brief aan Quintus*, I.3/3.3

‘Mijn Latijn is niet goed genoeg,’ zei Hofhuis. ‘Als het moet kan ik *Pater Noster* hardop zeggen en *Credo in unum Deo*, al weet ik langzamerhand niet meer of die ene god bestaat.’

‘De spreuk zegt zoveel als: vader en dochter, ze lijken op elkaar,’ zei Geertje. ‘In Japan zeggen ze tegen elkaar: *Maborosi no hikari*. Dat betekent: Ik groet het licht in u. Wederzijdse herkenning en erkenning. Ze hebben eenzelfde natuur, daardoor begrijpen ze elkaar. Ze zijn geestverwanten, zielsverwanten. Misschien herken je *ánima mea*, mijn adem, mijn ziel uit het *Magnificat*.’ Geertje zong:

Magnificat anima mea Dominum

Et exsultavit spiritus meus in Deo salutari [Salvatore] meo.

Quia respexit humilitatem ancillæ suæ:

ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.

Quia fecit mihi magna qui potens est,

et sanctum nomen eius.

Et misericordia eius a progenie in progenies

[in progenies et progenies] timentibus eum.

Fecit potentiam in brachio suo,

dispersit superbos mente cordis sui.

Deposuit potentes de sede

et exaltavit humiles.

Esurientes implevit bonis

et divites dimisit inanes,

Suscepit Israel puerum

suum recordatus misericordiæ suæ, [recordatus misericordiae,]

Sicut locutus est ad patres nostros,

Abraham et semini eius in sæcula.

Groot maakt mijn ziel de Heer,

en mijn geest heeft zich verheugd om God mijn Redder.

Want Hij aanschouwde de nederigheid van zijn dienaar:

ja zie, van nu af aan spreken alle geslachten mij zalig.

Want grote dingen heeft Hij mij gedaan

die machtig is, en heilig is Zijn naam.

En Zijn barmhartigheid is van nageslacht tot nageslacht,

voor hen die Hem vrezen.

Hij heeft kracht getoond in Zijn arm,

en hoogmoedigen in de gedachte van hun hart verstrooid.

Hij stootte machtigen van hun zetel,

en nederigen heeft Hij verheven.

Hongerigen heeft Hij met gaven vervuld,

en rijken heeft Hij leeg weggezonden.

Hij is Israel zijn dienaar te hulp geschoten,

zijn barmhartigheid gedenkend,

Zoals Hij gesproken heeft tot onze vaders,

Abraham en zijn zaad in eeuwigheid.

Maborosi no

hikari

99

Johan Hofhuis, pet in de handen, zong de laatste strofen mee. Hij zuchtte diep en nam een teug Weizen alsof hij, na de spekpannenkoek met stroop, uit de avondmaal kelk dronk, alsof hij lichaam en geest bij elkaar bracht in zijn eigen consecratie. Toen hij zich had hervonden zei hij: 'Bernardina en ik leken op elkaar. Gesina nog veel meer. We waren zes handen op één buik.' Hij zette zijn pet op. Kasper werd onrustig, maar ging al snel weer liggen.

Geertje las:

Wie was Tullia Ciceronis? Voor zover we kunnen nagaan, was ze een buitengewone vrouw die in buitengewone omstandigheden werd geboren. Toch was haar leven niet het sprookje dat het had moeten zijn.

De enige dochter van Cicero, geboren in 78 voor Christus, werd op 20-jarige leeftijd weduwe. Ze hertrouwde op haar 22e, scheidde en hertrouwde opnieuw op haar 27e, met een slechte echtgenoot. Dat derde huwelijk resulteerde in een doodgeboorte, weinig liefde en een tweede scheiding een paar jaar later - terwijl Tullia zwanger was. In januari 45, op 32-jarige leeftijd, beviel ze van een jongen, maar de baby overleefde het niet. De volgende maand stierf Tullia zelf aan complicaties in het landhuis van haar vader.

Gedurende dit leven vol teleurstellingen straalde Tullia kracht en veerkracht uit. Cicero prees herhaaldelijk haar standvastigheid en koos zelfs een vreemd woord om deze te beschrijven: *virtus*, grootheid of mannelijkheid - een woord dat, dankzij de oorsprong in het woord voor man of held (*vir*), nog nooit eerder op een vrouw was toegepast. Cicero zag zijn dochter als een held, een heilige. Als ze stierf, was hij er daarom zeker van dat ze in de hemel was - daarboven, naar beneden kijkend, gelukkig, veilig en wachtend op hem. Dat zij, en uiteindelijk hij, eeuwig zouden leven.

Dit klinkt allemaal erg christelijk en dat is het ook, niet in de laatste plaats omdat het christelijke begrip van de hemel, net als Cicero, meer schatplichtig is aan de filosofie van Plato dan aan het jodendom waaruit het voortkwam. Maar ongeacht onze religie zullen deze gedachten bekend zijn bij iedereen die een dierbare heeft verloren. Dat is altijd zo geweest. *In het licht van de aanhoudende ellende*, zoals Voltaire de denker van de Verlichting opmerkte in zijn boek over *Atheïsme*,

welk standpunt moeten we dan nog innemen? Is dat niet het standpunt dat alle geleerden uit de oudheid in India, Chaldea, Griekenland en Rome innamen, namelijk dat we geloven dat God ons van dit ongelukkige leven naar een beter leven zal leiden, dat dat de vervolmaking van onze MENSZIJN zal zijn?

'Er is geen eenduidig antwoord op die vraag,' zei Geertje. 'Theologen en vooral ook dichters worstelen al eeuwen met die vragen. Hier in het veen, tussen de turfbulten en petgaten hebben we, bij ontstentenis van een Drents gedicht, misschien meer aan een troostend gedicht van Joost van den Vondel.

Kinder-lyck

Constantijntje, 't zalig kijntje,
Cherubijntje, van omhoog,
D' ijdelheden, hier beneden,
Uitlucht met een lodderoog.
Moeder, zeid hij, waarom schreit gij?

Waarom greit gij op mijn lijk?
Boven leef ik, boven zweef ik
Engeltje van 't hemelrijk.
En ik blink er, en ik drink er,
't Geen de schenker alles goeds,
Schenkt de zielen die daar krielen,
Dertel van veel overvloeds.
Leer dan reizen met gepeizen
Naar paleizen, uit het slik
Dezer werreld, die zo dwerrelt,
Eeuwig gaat voor ogenblik.

Joost van den Vondel (1587–1679)

'In de hemel is het paradijs, volgens de geleerden,' zei Hofhuis. 'Ik geloof dat niet meer. Ik geloof ook niet in het paradijs op aarde. Ik weet wel: Als je de dood niet kent kun je eigenlijk niet leven, en dood dat zul je altijd zijn. Het leven duurt maar even.'

'Kun je dat nog een keer zeggen,' vroeg Geertje. 'Je woorden zijn heel geschikt voor een troostend lied. Ik ga op zoek naar een melodie. Slepnd, denk ik, monotoon.'

'En als je de dood niet kent kun je eigenlijk niet leven, en dood dat zul je altijd zijn. Het leven duurt maar even.'

* Lied van *Neerlands Hoop*.

Bovendien besloot Cicero, zoals zovele van hun kind beroofde ouders, een altaar te bouwen voor zijn geliefde dochter. Maar in tegenstelling tot de meesten wilde hij dat het "heiligdom" een echt heiligdom zou zijn - een kerk, zouden we het vandaag de dag noemen - met Tullia zelf letterlijk aanbeden als god. Hij begon plannen te maken om dit te realiseren.

Maar het kwam er nooit van. Misschien waren zulke plannen gewoon onderdeel van zijn rouwproces.

Fortis Fortuna adiuvat,

Vrouwe Fortuna begunstigt standvastigheid.

Romeins gezegde (Terence, *Phormio* 203, geciteerd door Cicero)

'Een grafzerk in plaats van een tempel is al mooi, maar geen garantie voor de eeuwigheid. Het kerkhof naast de kerk is al bijna vol. Als de nieuwe begraafplaats klaar is wordt de oude geruimd. Ik weet zeker dat niet iedereen meeverhuist.'

"Stoïcisme", zegt Peter Breggin, "is een filosofie voor iemand die neerstort in een vliegtuig." Toen Cicero hulp nodig had, zat hij in een vliegtuig. Hij wendde zich tot de wijsheid van het oude Griekenland voor antwoorden.

'Heel actueel dat neerstortende vliegtuig. De gebroeders Wright vlogen op 17 december 1903 voor het eerst met de Kitty Hawk.'

In de weken na Tullia's dood las en herlas Cicero klassieke filosofische verhandelingen over omgaan met verdriet. Tegen die tijd was "troostende literatuur" een gevestigd genre. De beste voorbeelden die ons bereikt hebben zijn drie brieven van Seneca, een stoïcijn, en twee van Plutarchus, een volgeling van Plato, maar die lagen allemaal

generaties in de toekomst. In Cicero's tijd de grootste gids voor rouwverwerking - meerdere keren geciteerd in de vertaalde tekst in mijn (Michael Fontaine) boek - was een verhandeling van Crantor van Sol (d. 276 v. Chr.). Dat traktaat is verloren gegaan, maar sporen ervan duiken op in latere troostende literatuur van Plutarchus en Cicero zelf, vooral in zijn *Tusculaanse Disputaties*, die hij kort na de *Troost* schreef. En nu weten we genoeg over de verhandeling van Crantor om te zien dat zijn verwerkingsstrategieën en rouwtherapieën in niets lijken op de praktijken die nu worden aanbevolen.

Rouwen is tegenwoordig collectief en wordt vaak geanalyseerd als een reeks stadia.

'Die rouwfasen staan niet in het boek,' zei Geertje. 'Ik ben ze in andere boeken tegengekomen. Deze fasen treden op bij elke teleurstelling, niet enkel bij de dood van een kind. Ik laat ze je horen: *ontkenning*, nee, ze is niet dood, *boosheid*: wat heb je me nou voor een streek geleverd om er tussenuit te piepen, *verdriet*; huilen en snikken, *berusting*: het is niet anders, *vreugde*. En al die emoties komen soms tegelijk en ze wisselen elkaar af in herhaling.'

'Ik herken die fasen wel, zoals je ze op een rij zet,' zei Hofhuis, 'al zou ik ze niet zo kunnen benoemen.' Hij vervolgde: 'Ik houd ze voor mezelf. Ik heb geleerd ze te koesteren.'

Voor Crantor, net zoals voor de Stoïcijnen die zijn ideeën verfijnden, is het een kwestie van individuen die de innerlijke kracht vinden om de realiteit - of troostende illusies - te aanvaarden en verder te gaan.

'Dat kan ook met pianospel of met een gedicht, ook als je geen groot pianist of groot dichter bent. Je kunt in je eentje spelen en dichten,' zei Geertje. 'Je bent een *homo ludens*.'

Je weet meer van mij dan je kwijt wilt, dacht Hofhuis. Hij werd achterdochtig.

Kille logica zal ons ervan overtuigen dat de dood deel uitmaakt van het leven, zelfs beter is dan het leven, en dat we niets speciaals zijn: tragedie en verlies zijn inherent aan de menszijn. Anderen zijn ons voorgegaan en dat betekent dat wij dat ook kunnen. Veerkracht, uithoudingsvermogen en individuele inspanning zijn daarom de weg vooruit.

Deze ideeën klinken misschien hard en vervreemdend. Voor Cicero waren ze zijn weg uit de wanhoop.

Ik groet het licht

in U

102

'Collectief rouwen verwijst naar uitvaartmissen en condoleances,' zei Geertje die zich ongemakkelijk begon te voelen na deze uitleg van wat er allemaal bij verdriet komt kijken. Ze was op de stoel van een leermeester terechtgekomen waar ze náást Hofhuis wilde staan. Ze was schatplichtig aan Van Heesewijk die haar kwaliteiten had ontdekt en haar - zij het platonisch - had gestimuleerd om haar talenten te ontwikkelen. Tussen de anderen, en niet er beneden of erboven.

'En als de koning dood gaat komt het hele volk tot tranen toe bewogen in beweging,' voegde Hofhuis toe. 'Nee, niks voor mij. Ik ga liever met de oude filosofen mee. Rouwen in besloten kring; in mijn eentje.'

'Wandelen met de hond,' zei Geertje.

'Wandelen met Kasper, of met jou,' hij vervolgde, 'als je je mond kunt houden.'

Geertje Proost zag hoe Hofhuis langzaam in melancholie leek weg te zakken. Ze stapte de gelagkamer binnen en pakte bladmuziek van de piano. Ze speelde een melodie die misschien zijn stemming weergaf.

‘Was ist dies?’ vroeg Hofhuis, ‘was ist diese Trauer?’

‘Prelude Opus 28 no.4 van Frederic Chopin,’ zei Geertje. Ze begon opnieuw en zong ‘En als je de dood niet kent kun je eigenlijk niet leven, en dood dat zul je altijd zijn. Het leven duurt maar even.’

Kasper blafte.

‘De pette,’ zei Hofhuis. ‘De pette.’

10. Deus ex machina

Een *Deus ex machina* is een onvoorziene ingreep van god, had Geertje gelezen, een verrassende en onwaarschijnlijke manier om een afslag te nemen, een manier om over de heg te kijken. – Schrijvers gebruiken de *Deus ex machina* graag om het verhaal van richting te veranderen om niet in een doodlopende straat te belanden. – De goddelijke ingreep las Geertje Proost bij het erfgoed van Van Heesewijk. Tussen de boeken vond ze werken van Johann Gottfried Seume (1763-1810), een schrijver die rond 1800 in Leipzig en verre omtrekken zijn weg vond. Niet dat hij overal zijn keuzes kon volgen. Jaren was Seume gevangene in het leger. Hij was geronseld en pas na veel vluchtpogingen vond hij de uitweg.

Geertje Proost las *Wandeling naar Syracuse*, daarna *Mijn Zomer 1805* en als laatste de biografie van de Pruisische wandelaar *Mijn leven*.

In diezelfde tijd bloedden de gesprekken met Hofhuis langzaam dood. Er bleven goede gedachtewisselingen, maar herhaling van zetten stak de kop op. Het vertrek van Hofhuis naar zijn dochter in Egmond aan Zee kwam als een bevrijding. Johan Wilhelm koos voor een andere omheining. Zijn vrouw Trees bleef in Erica, al was ze vaak in het westen en liet ze hotelzaken in Erica waarnemen tot het hotel aan Piet Geraets werd verkocht, die het hotel af liet breken om er drie huizen van te bouwen. De boerderijen, het land, het onroerende goed, alle bezittingen waren al verkocht. Voor Hofhuis en voor wat over was van zijn gezin, waren er geen redenen om in Erica te blijven.

‘*Ich gehe von hier. Wir müssen uns verabschieden.*’ Meer woorden waren niet nodig. Zolang het café nog in zijn bezit was kon Geertje Proost op de zolder blijven, met haar boeken, met de piano en met gedichten.

‘*Such dir mal ein Mann,*’ had Hofhuis gezegd.

Geertje Proost had Hofhuis aangekeken, haar wenkbrauwen tot vraagtekens opgetrokken en laten volgen:

‘Ik vertrek uit Erica. Kasper gaat met me. Ik ben tevreden met de hond. Hij is mijn herder. Kasper luistert en wijst mij de weg in mijn leven. Het ontbreekt mij aan niets.’

Het besluit van Geertje Proost om in navolging van Seume aan haar pelgrimage te beginnen kwam ook voor haar onverwacht. Misschien was het geen besluit en overkwam haar *aufs neu* het pad dat voor haar al door Seamus Heaney in *Quadrans* was uitgestippeld.

Video stupore quo res in posterum ibit
Iam sciebam quod opus sit
et quod invenitur, tantum intelligitur

In lumine quid per te iret
Septimum caelum fortasse
sexto vero modo totum perfectum est.

Saltem ubi sum in lumine
Velut illo tempore in via extra Coleraine
Ubi ventus salsior factus est, aer inquietior factus est

Et argentum lamé tremuit in Bann.
In medio canalis inter pictos polos.
Interdiu sequor iter quod significatum est mihi.

Bij kleermaker Van der Kolk liet ze uit een koeienhuid een knapzak maken. *An de reize*.
Om te beginnen richting Syracuse, al was die plaats enkel om een stip aan de horizon te hebben. De weg zou zichzelf wijzen.

Na vertrek van Geertje Proost en Kasper uit Erica herinnert, op dit boek na, niets meer aan Hotel J.W. Hofhuis.

Vreemd hoe iets in het verschiet, eenmaal beseft,
Verandert in iets dat je al kende;
En hoe wat aangetroffen wordt slechts kenbaar is

In het licht van waar je doorheen bent gegaan
De zevende hemel is misschien
De hele waarheid van een tot stand gebracht zesde zintuig.

Althans, wanneer het licht over me heen spoelt
Zoals die keer op de weg buiten Coleraine
Waar de wind zouter werd, de lucht gejaagder

En zilverlamé sidderde op de Bann.
Midden in de vaargeul tussen de geverfde palen.
Die dag zal ik in de pas lopen met wat mij ontglipte.

De meest volwassen en provocerende godslasterlijke roman van onze verloren generaties.

Nederlands Dagblad

Sinds Graham Greene is er geen roman meer verschenen als dit rooms-katholieke werk met de beschrijving van Johan Hofhuis en Geertje Proost in de katholieke enclave Erica. Deze geslaagde persiflage heeft onze zegen.

Katholiek Nieuwsblad

Misericordia est quod ii, qui in traditione catholica nobis sunt, latius ignari sunt opes fictionis a stabulis catholicis. Audaces mundi sunt hodierni parabolae inriatores, qui nos a complacentia excutiunt et ostendunt quantam peccatorum gravissimam confessionem et gratiae donum vere simile viderint.

L' Osservatore romano

Katholieke Literaire Prijs

Voor deze novelle ontving de auteur de Blasius blasfemie onderscheiding van de Rooms-Katholieke Kerk. De novelle is een uiting en bevestiging van de eeuwigdurende almacht van het Rooms-Katholieke gedachtengoed, en van het ware geloof in de enige waarachtige kerk.

Geertje Proost wordt beschouwd als een van Stout's meest katholieke novelles, dus is het geen verrassing dat in de afsluitende hoofdstukken zowel volledige bekeringen als kleine overwinningen van geloof en fatsoen bevatten, en zelfs een mogelijk wonder. [Dit alles ondanks een zeer koelbloedige katholieke hotelier in zijn overspelige rol.] Er is ook gezegd over Stout - zoals nog nooit over een aantal van zijn regionale hedendaagse romanschrijvers is verwoord - dat hij het meest thuis is in het schrijven over het katholicisme vanuit het beginpunt van de blasfemie, zoals Stout hier zeker doet, en dat ze de genade van de Heer op vreemde manieren laat manifesteren.

Het is jammer dat degenen onder ons die in de katholieke traditie staan zich grotendeels niet bewust zijn van de schat aan fictieve literatuur uit katholieke pennen. De Stouten van de wereld zijn de hedendaagse parabelspinnars die ons wakker schudden uit zelfgenoegzaamheid en ons laten zien hoe een hartverscheurende bekentenis van zonde en de gave van genade er werkelijk uitzien.

Uit juryrapport van de Congregatie voor geloofszaken in de diaspora.

(Prijs: Crucifix en 35.000 aflaten.)

Hofhuis

Familienchronik

Ein Überblick über das, was über die Familie Hofhuis bekannt ist, basierend auf Zeitungsartikeln und anderen Quellen aus dem 19. und 20. Fakten, hier und da eine begründete Vermutung über den Verlauf der Ereignisse und dichterische Freiheit und Erinnerungen an meine Kindheit in Erica. Das Hotel J.W. Hofhuis stand in unserem Hinterhof. JHW im Vorgarten.

Johan Wilhelm Hofhuis, der spätere Hotelier von Erica, wurde am 3. August 1851 in Neuenhaus geboren. Er starb am 27. März 1919 im Alter von 68 Jahren in Egmond aan Zee, dem Geburtsort seiner Schwiegertochter Maria van Duin, der Frau seines Sohnes Pierre, und dem Dorf, in dem seine Tochter Maria Antonia Theresia das Gästehaus de Unie betrieb. Johan Wilhelm liegt in Egmond aan Zee im selben Grab wie seine Amsterdamer Frau Theresia Susanna Helena Kern, die am 10. April 1934 im Alter von 87 Jahren starb.

Hoffhuus, Hofhus, Hofhuis, Hofhaus, der Name hat viele Varianten. Die Abstammung lässt sich bis vor 1700 zurückverfolgen.

Die Vorfahren waren Handwerker, später Torfstecher und Gutsbesitzer. Schon früh gingen einige der Vorfahren nach Amsterdam, wo vor allem Rudolf Hofhuis ein erfolgreicher Kaufmann wurde. Johan Wilhelm, der spätere Hotelier in Erica, folgte seinem Onkel Johannes Rudolph, der Bäcker war. Die Anzahl der Vornamen deutet darauf hin, dass die Familie katholisch war. Sie sind auch im Zivilstandsregister als RC aufgeführt.

Um 1892 kam Johan Wilhelm offiziell mit seiner Frau und seinen Nachkommen nach Erica. Er war schon viel früher in Erica aktiv gewesen, wo er mehrere (Torf)Grundstücke besaß, unter anderem einen Teil des Grundstücks, auf dem 1866 die erste katholische Kirche gebaut wurde, gegenüber dem späteren Hotel J.W. Hofhuis. Hofhuis wohnte einige Zeit neben der Kirche, JWH, auf dem Grundstück, auf dem der spätere Landwirt Lubberman sein Geschäft hatte. Im PDAC

vom 16. April 1894 findet sich eine Bekanntmachung über die Ausschreibung der Glaser-, Maler- und Tapeziererarbeiten mit Lieferung aller Materialien für das neu errichtete Wohnhaus. Das alte war durch einen Brand zerstört worden.

Johan Wilhelm besaß auch Moorgrundstücke am Strengdijk, wo es zähen und faserigen (Köder-)Torf gab. Dieser Torf wurde noch immer als Rohstoff für Pariser Hüte verwendet.

Das Hotel wurde 1893 von einem gewissen Matthijs Schroote erbaut. Die Emmer Zeitung vom 31. August 1894 berichtete über eine Bootsfahrt für Kinder von Neu-Amsterdam nach Erica und über deutsche Kinder, die Erica besuchten.

Aus gesundheitlichen Gründen verkaufte Schroote das Hotel im Januar 1897 (Palmpfähle 3050 fl) an einen gewissen Bentlage, der es wiederum an J.W. Hofhuis verkaufte. Nach dem Konkurs wurde das Hotel an Piet Geraets - wohnhaft an der Ecke Kerklaan/Havenstraat - verkauft, der es (wahrscheinlich) um 1925 abreißen ließ und aus den Überresten drei weitere Häuser errichtete. Diese Häuser am Kerkweg, an der Ecke Kerkweg und Kerklaan wurden alle außen weiß verputzt, so dass die Ziegel nicht mehr sichtbar waren.

Piet Geraets hatte ein Geschäft an der Ecke Kerklaan und Havenstraat. Er war Mitglied des Gemeinderats von Emmen. Nach einem Streit über die Lieferung von Schuluniformen, bei dem nicht klar war, wer der Kunde war - die Schule oder die Gemeinde - wurde Geraets aus dem Gemeinderat ausgeschlossen. 1925 bot er ein Haus in der Kerklaan gegenüber der katholischen

Kirche zum Verkauf an: Es würde sich für jede Art von Geschäft eignen, insbesondere für eine Schmiede oder eine Wagnerei.

In den 1950er Jahren stand an der Ecke Kerklaan/Kerkweg das Haus des Schmieds Berndt. - Das 1949 erbaute Haus meiner Eltern stand am Kerkweg neben der Schmiede. - Im November 1926 bot Geraets ein neues Bürgerhaus in der Kerklaan, in der Nähe der R.K.-Kirche, zur Miete an. Dieses Bürgerhaus könnte ein Haus in der Mitte der Kerklaan oder ein Teil des Hauses an der Ecke gegenüber der R.K.-Kirche gewesen sein. Auch das spätere Haus des Schmieds Berndt enthielt eine separate Wohnung, sozusagen zwei unter einem Dach.

Dies geschah einige Jahre, nachdem die Witwe von J.W. Hofhuis 1921 erfolglos bei anderen Gastwirten für eine Steuerermäßigung lobbyiert hatte. Ihr Mann war 1919 gestorben und nach früheren Berichten im Emmer Courant wahrscheinlich schon vorher nach Nordholland gezogen. Ihre Tochter M.A.T. führte das Gästehaus de Unie in Egmond aan Zee bis 1936, zwei Jahre nach dem Tod ihrer Mutter.

Im Mai 1925 bot F. Bentlage *Eene Behuizinge naast de R.K. Kerk te Erica* zum Verkauf an. Als Haus Nr. 65 und das angrenzende Grundstück Nr. 63, wahrscheinlich das spätere Haus von Lubberman und eine Zeit lang der Wohnsitz von Johan Wilhelm Hofhuis.

Vielleicht deuten diese Berichte darauf hin, dass das Hotel J.W. Hofhuis zwischen 1921 und 1925 abgerissen wurde.

Es wird gesagt, dass die Türen zum Lagerraum auf dem Dachboden der Schmiede waren.

Warum das Hotel in diesen Jahren in Erica gebaut wurde, ist mir ein Rätsel. In der Nähe des Hotels gab es nur Torf und für kurze Zeit eine Ziegelei. Torf und Lehm sind verschwunden. Gegenüber der R.K. Kirche stand bereits das Hotel Töller an der Stelle, wo später Jan Prinsens Haus und Geschäft standen.

Johan Wilhelm Hofhuis wurde 1893 wegen Steuerhinterziehung verurteilt. Er hatte die Prämien für die Hausangestellten nicht bezahlt. Die Prozessakten sind in Assen erhalten geblieben. Im Urteil ist von einem Klavierlehrer die Rede, vielleicht für ihn, seine Frau oder seine Kinder.

Ein neuer Anfang

Anton Wilhelm Hofhuis (01.09.1815) aus Neuenhaus heiratete Anna Margaretha Otten (Amsterdam 26.10.1826). Er starb am 05.03.1887 in Erica. Sie starb am 27.03.1903 in Amsterdam.

Die Familie hatte drei Kinder

1. Bernardina (Neuenhaus 1847 - Wageningen 3.10.1883)
2. Anna Gesina (Neuenhaus 31.10.1849 - Erica 19.9.1891)
3. Johan Wilhelm (Neuenhaus 3.8.1851 - Egmond aan Zee 27.3.1919)

Berna(r)dina

Johan Wilhelms älteste Schwester Bernardina heiratete Heinrich Walbers. Sie bekamen 1880 einen Sohn, benannt nach seinem Vater Herman Heinrich, und 1882 ein Mädchen, Anna Maria Catharina, die im Juli 1883, mehr als ein halbes Jahr nach ihrer Geburt, starb, gefolgt von ihrer Mutter im Oktober desselben Jahres. Der Vater starb 1888 und das Kind kam zur Familie von Johan Wilhelm.

Anna Gesina

Schwester Anna Gesina heiratete am 22. Februar 1879 in Emmen Bernardus Hendrikus Brinker. Sie starb, nachdem sie neun Kinder im Abstand von etwa einem Jahr geboren hatte. Anna Gesina war 41 Jahre alt, als sie starb, und hinterließ Bernardus Brinker eine große Familie. Vielleicht aus Liebe, wenn man Liebe erfinden kann, vielleicht aber auch eher aus Not heiratete Anton Wilhelmus Katrien Savenije, die 1908 starb. Katrien Savenije war mit Tod und Leid vertraut. Sie war das sechste ihrer neun Kinder. Zwei dieser neun Kinder starben kurz nach der Geburt. Vielleicht wirkte der Tod abschreckend auf sie, Beziehungen einzugehen und Kinder zu bekommen. Schon in der Familie ihrer Eltern herrschte Zurückhaltung bei der Fortpflanzung. Viele blieben kinderlos. Zu allem Überfluss starb Brinker ein Jahr später, 1909, im Alter von 58 Jahren.

Johan Wilhelm

In Erica hatte die Familie von Johan Wilhelm und Theresia Kern sechs Kinder. Das Paar hatte drei Töchter

1. **Sybilla** (Amsterdam 15.10.1884). Zog mit ihnen 1892 nach Erica. Keine weiteren Informationen.

2. **Margaretha Anna Maria** (Amsterdam 17.12.1886), zog mit Jacob Gulian Spengler nach Batavia.

3 Maria Antonia Theresia (Amsterdam 17.12.1886) Pension in Egmond aan Zee. Verheiratet mit Petrus Mulder, Direktor einer Kautschukfabrik. Sie führte das Gästehaus De Unie in Egmond aan Zee von ca. 1907 bis 1936, zwei Jahre nach dem Tod ihrer Mutter.

4 Pierre Joseph Henri (Amsterdam 25.2.1888 -?) Metzger. Verheiratet mit Maria van Duin. Sie hatten eine Tochter.

5 Ludwig Anton Josef Ludewinosu (Amsterdam 1890), nur Geburt und Umzug nach Erica erwähnt, vermutlich jung verstorben.

6 Das sechste (Stief-)Kind war **Herman Heinrich Walbers** (Wageningen 14.2.1880), Kind von Johan Wilhelms Schwester Bernardina, die nach der Geburt und dem Tod ihres zweiten Kindes starb. Der Vater, ebenfalls Herman Heinrich Walbers, starb 1888.

Das Stiefkind Herman Heinrich ging um die Jahrhundertwende im Alter von 20 Jahren nach Alkmaar. Möglicherweise in die Pension De Unie in Egmond aan Zee. Er wurde Kaufmann und Tuchhändler. (Möglicherweise bei der Familie Rudolph Hofhuis in Amsterdam).

Pierre Joseph Henri wurde am 25. Februar 1888 in Amsterdam als Sohn von drei älteren Schwestern geboren. Pierre wurde am 20. Dezember 1899 Fünfter bei einem Eislaufwettbewerb in Nieuw-Amsterdam; die Hoogeveense Vaart war bereits über Erica hinaus erweitert worden. Auch seine Nichten, Kinder seiner älteren Schwester Anna Gesina, die Bernardus Hendrikus Brinker geheiratet hatte, gewannen Preise. Das war eine Ermutigung für diese Kinder. Am 28. August 1909 berichtete der *Emmer Courant*, dass F. van Mook zum Nachfolger von P. Hofhuis gewählt worden war, der eine andere Position im Vorstand von „Het Groene Kruis“ übernommen hatte.

Das Hotel

Vom Hotel J.W. Hofhuis sind einige Fotos erhalten geblieben. Im *Emmer Courant* und im *Provinciale Drentsche en Asser Courant* erschienen regelmäßig Artikel und Anzeigen über das Hotel Hofhuis.

Esgibt mehrere Berichte über Torfdiebstahl, zerbrochene Fenster, Trunkenheit und Schlägereien. Mehrmals bewarb sich J.W. Hofhuis für Ausschreibungen zum Bau eines Kanals. Der PDAC vom 10. Oktober 1895 berichtet von sexueller Belästigung, einem „rauer Kuss“

vor einem Nachbarn und Tierquälerei auf der Straße. Die Strafen waren nicht milde.

1907 erhielt Hofhuis Acetylenbeleuchtung, eine verbesserte Version der Karbidlampe. Nach einem Jahr ging die Sache schief und Vater und Sohn (Pierre) wurden bei einer Explosion verletzt.

Im Café fanden mehrere Versammlungen des Leichenwagenvereins statt. Verschiedene Aufführungen des Heidebloempje sorgten für Abwechslung. Das Hofhuis gerät vor allem durch Trunkenheit und Gewalttätigkeit der Besucher in die Schlagzeilen.

Das Eichamt kommt, um die Gewichte zu kontrollieren. J.W. Hofhuis hat keinen Erfolg bei Pferderennen. Seine Pferde sind nicht gut genug.

Es scheint, dass die Boerenleenbank am 9. April 1910 im Hofhuis gegründet wurde, nach fünfzig Jahren. Berichte über das Café Töller, damals auf der anderen Seite der Kerklaan, wo später Piet Prinsen sein Geschäft hatte, deuten auf die Anfänge der Bank hin. Zu den bekannten (Bank-)Persönlichkeiten gehörte Piet Geraets.

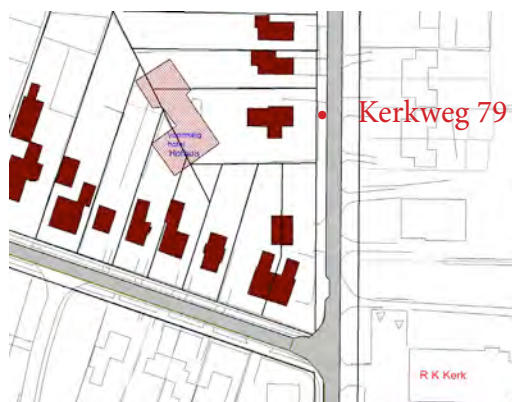
In den Jahren 1909 und 1910 ist von einem Boom die Rede und das Hofhuis wird zusammen mit mehreren anderen Grundstücken und Wirtschaftsgebäuden zum Verkauf angeboten. Ich habe keine Berichte über den finale Verkauf des Hotels gefunden.

Am 6. März 1909 berichtete der *Emmer Courant*, dass J.W. Hofhuis nicht mehr Direktor von „De laatste Eer“ war.

1909/1911 berichtete der *Emmer Courant*, dass Johan Wilhelm Hofhuis nach Egmond aan Zee umgezogen war.

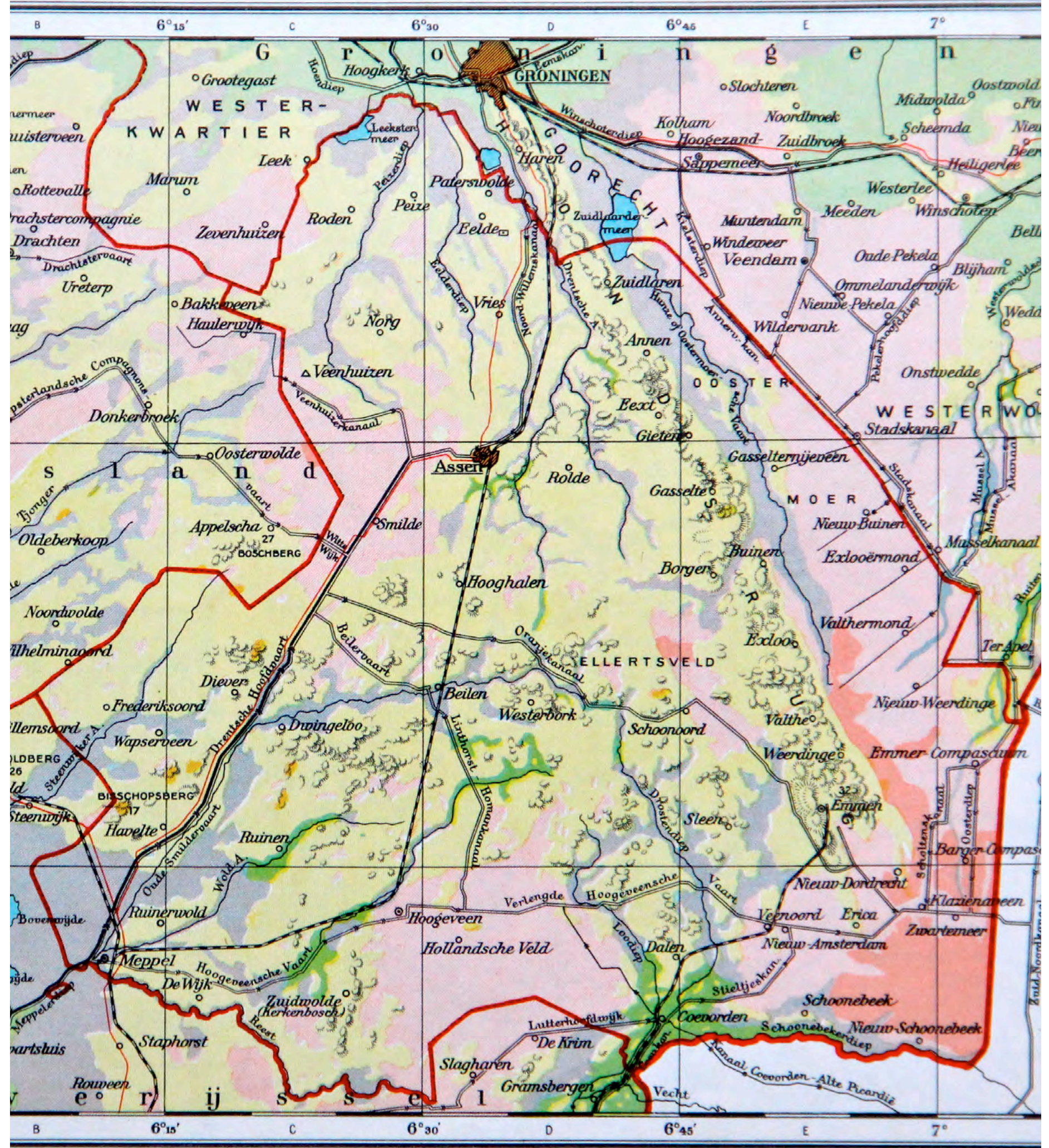
Es ist nicht bekannt, ob seine Frau Theresia ihn begleitet hat. Hofhuis war 60 Jahre alt. Vielleicht war ihm in Erica die Puste ausgegangen.

Zeitungsausschnitte aus dieser Zeit finden Sie nach der niederländischen Chronik

• Kerkweg 79 (Jetzt 115). Mein Geburtsort.
Gebaut 1949.

DRENTHE

Schaal 1: 400.000

0 5 10 20 30 40 50 60 km

Drenthe im 19. Jahrhundert

Hintergrund sind die Entwicklungen in Europa, die Gründung des deutschen Staates nach dem Deutsch-Französischen Krieg (1870-1871). Der Bau von Straßen, Kanälen und Eisenbahnen führte dazu, dass die Abgeschiedenheit am Rande des niederländischen Staates an der deutschen Grenze langsam verschwand. Der dünn besiedelte Teil des Landes sah sich mit einem starken Zustrom von Glückssuchern konfrontiert. Die spärliche regionale Literatur gibt Aufschluss über den Beginn des Übergangs von einer auf Subsistenzwirtschaft basierenden Wirtschaft zu einer Wirtschaft, in der Mechanisierung und Industrie behutsam Einzug hielten.

In der Geschichte von Drenthe ist der Schriftsteller und Lehrer Jans Pol (1842-1892) eine epigonale Figur des Lebens und der Literatur in Drenthe in der zweiten Hälfte des 19. Kindersterblichkeit, Armut, Misstrauen - Torfbrand und Argwohn - spiegeln sich in seinem Leben wider. Er unterrichtete an den Schulen der Gesellschaft der Nächstenliebe und an der Gartenbauschule in Fredriksoord. Sein Leben und sein Werk geben einen guten Überblick über die Entwicklung der Alten Landschaft. Sein Werk zeigt einen inspirierten Schriftsteller und Pädagogen, der gerne Grenzen überschritt. Ein Blick aus der Vogelperspektive.

Wie viele Einwohner hat Drenthe?

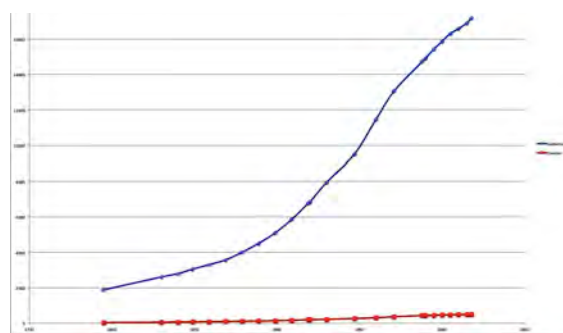
2024 wird Drenthe fast eine halbe Million Einwohner haben. Die Provinz geht davon aus, dass Drenthe die halbe Million nicht erreichen wird. Wenn nichts Unvorhergesehenes passiert, wird die Bevölkerung abnehmen.

1795 lebten in den Niederlanden fast 1,9 Millionen Menschen. Aber die Niederlande existierten noch nicht. Wir waren Teil der (französischen) Batavischen Republik (1795-1806/1813). Es gab viele Unsicherheiten. So gehörte die Provinz Limburg zu Beginn des 19. Jahrhunderts noch nicht zum Königreich. Die französische Epoche brachte die Einführung des metrischen Systems, der Religionsfreiheit, des Katasters und des Personenstandswesens.

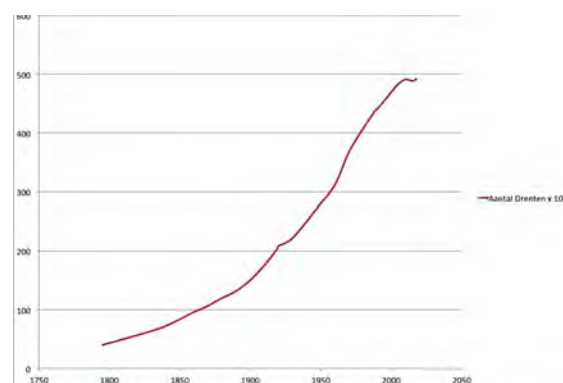
Napoleon und seine Truppen wurden 1813-1815 besiegt. In der Schlacht bei Waterloo am 15. Juni 1815 wurde Napoleon endgültig besiegt.

Nach der Völkerschlacht bei Leipzig (Oktober 1813) zogen sich die französischen Truppen aus den Niederlanden zurück. Kurz darauf, am 20. November 1813, rief eine provisorische Regierung unter Gijsbert Karel van Hogendorp und Adam van der Duyn van Maasdam eine neue Ära der Freiheit aus. Zehn Tage später kehrte Prinz Wilhelm an den Strand von Scheveningen zurück und wurde zum „Souverän“ ausgerufen. Er versprach, eine neue Verfassung ausarbeiten zu lassen. Am 2. Dezember 1813 begann offiziell die Regentschaft Wilhelms I.

Im Jahre 1400 hatten die Niederlande (die Republik) eine Bevölkerung von etwa 800.000 Menschen. Mit meiner groben Schätzung von 2% Drents ergibt das etwa 16.000 Sanddrents (die auf sandigem Boden leben)

AANTALEN NEDERLANDERS & DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

AANTAL DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

PERCENTAGE DRENTEN 1795-2018

Auswanderung

Für den Landwirt in Drenthe hat die Auswanderung wenig Anziehungskraft, auch wenn er im Radio davon hört, in der Zeitung darüber liest, viel darüber geredet wird und er meistens eine Erfolgsgeschichte von einem Freund eines Freundes kennt, der nach Kanada ausgewandert ist und dort jetzt einen eigenen großen Hof hat. In Anderenen hatte nur ein junger, unverheirateter Mann von 21 Jahren den ernsthaften Wunsch, nach Kanada auszuwandern. Sein Vater war jedoch strikt dagegen. Die allgemeine Meinung ist: „Es ist zu schwierig, in ein fremdes Land zu gehen“.

Es wird viel mehr darüber gesprochen, sich als Landwirt im neuen Nordostpolder niederzulassen, aber nur in einem Fall (ein junges Paar, das bei den Eltern der Frau wohnt) wurde ein Antrag beim Ministerium eingereicht. Es scheint, dass die große Mehrheit der Menschen in Drenthe unglücklich und unsicher ist, wenn sie nicht zu Hause sind. Sie haben Angst, sie wissen nicht, was sie tun sollen, und es fällt ihnen schwer, sich anzupassen. Sie fühlen sich in einer neuen Umgebung unwohl, wie eine tief verwurzelte Pflanze, die in eine völlig andere Umgebung verpflanzt wird. Aber der unaufhaltsame Lauf der Dinge, die wirtschaftlichen Kontakte außerhalb des Dorfes, der zunehmende Verkehr und der Krieg haben den Kontakt mit der Außenwelt in Anderen und anderen Dörfern in Drenthe verstärkt. Allmählich begann die harte Schale der Isolation zu bröckeln.

Aus Keur&Keur, Tief verwurzelt, Ter Verpoozing.

Drent aus dem Sandgebiet

Aus dem Sandgebiet, dem Hondsrug und dem Drents Plateau, zogen nur wenige einheimische Drenter in die Moore. Es scheint, dass die Sandbauern lieber trockenen Fußes blieben. Der Oranjekanaal bildete die Grenze zwischen Sand und Torf. Weiter westlich bildete der Verlengde Heerendijk die Grenze zwischen Sand und Torf. Die Bauern durften südlich des Heerendijk keinen Torf stechen und keinen Buchweizen anbauen. Der Name Heerendijk bezieht sich auf den Beschluss der Heeren (Herren) in Den Haag. Der Deich sollte einst eine Art sumpfige Wasserlinie aufrechterhalten, um Eindringlinge fernzuhalten. Die Bauern kümmerten sich nicht um das Nutzungsverbot. Gelegentlich halfen Marechausen und Husaren, die Sand- und Torfdeiche auseinander zu halten.

Migrationsströme

Das Torfstechen war eine Angelegenheit der Amsterdamer und anderer geschäftstüchtiger Leute aus dem Westen. Auch Jan und Nicolaas van de Griendt aus Nordbrabant, wo das Dorf Helenaveen ein Schwestedorf von Klazienaveen ist, waren daran beteiligt. Beide Dörfer sind nach der Ehefrau des Geschäftsführers der Torfabbaufirma benannt. Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht, das Amsterdamer Feld, der Bauernhof und das Gebiet von Nieuw-Haarlem am Pannekoekendijk in Erica, die Peel (zwischen Erica und Schoonebeek) beziehen sich auf die Migranten. Auch die Kalfstraat und die Van Heemskerckstraat in Erica erinnern an die Menschen, die in der Torfindustrie arbeiteten und Schleusen und Kanäle bauten. Wie alle anderen kamen auch sie von woanders her. Fast alle Pfarrer, Kapläne, Vikare und andere Prediger hatten ihren Wohnsitz im Ausland, um dort ihre Missionsarbeit zu verrichten. Es gab keine einheimischen Prediger oder Missionare. Jeder war ein Import.

Die gelebte Identität

Die gelebte Identität ist der Kern unserer Existenz und lässt sich nicht so leicht ändern. Wenn wir jedoch in die Geschichte zurückblicken, sehen wir eine ständige Neuordnung von Verwaltungsstrukturen und Beziehungen. Die Identität unserer Umwelt ist Bewegung, jede Tradition begann als Veränderung.

Es fällt uns in der Regel nicht schwer, mit einer gewissen Nostalgie auf die Vergangenheit zurückzublicken, aber die Entwicklung kennt nur eine Richtung: nach vorne; angesichts der großen Fragen, mit denen sich unsere Generation konfrontiert sieht, müssen wir in der Lage sein, eine Nostalgie für die Zukunft zu entwickeln. Etwas, das Verantwortung, aber vor allem Zusammenarbeit und Vorstellungskraft erfordert.

Floris Alkemade, Chefarchitekt der Regierung,

Yorkshire

Im Sommer nach 1893 gingen einige Torfstecher nach Yorkshire, um als 'indentured labourers' auf den Torffeldern zu arbeiten. Das Unternehmen Griendtsveen ging 1893 in englische Hände über. Griendtsveen Moss Litter Co. Ltd. Einige Drent und Brabander blieben in Coule und Thorne. Sie waren nicht beliebt. Die Drents und Brabanders arbeiteten härter und effizienter als die englischen Torfstecher. Einige dieser „Gastarbeiter“ blieben in England. Eine romantische Erzählung mit einigen Fakten findet sich in *Meet a Local*, meinem Roman über die Torfstecher in Yorkshire.

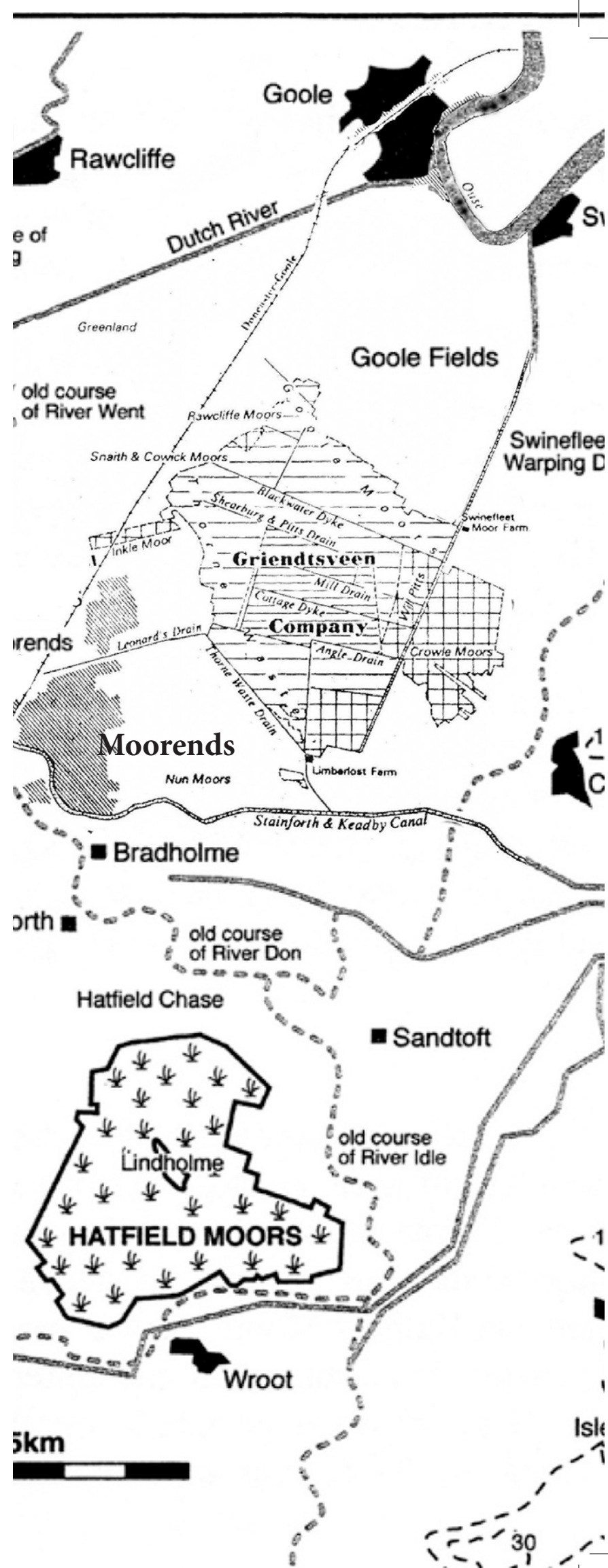
Thorne in Yorkshire ist der Mittelpunkt der Welt, so wie Erica in Südost-Drenthe der Mittelpunkt des Lebens ist. So wie jeder Mensch ein Angelpunkt im Zentrum des Universums ist. Thorne und Erica haben einiges gemeinsam. Sowohl in Yorkshire als auch in Drenthe gab es einen ständigen Zusammenprall der Kulturen. Die Normannen fielen zur gleichen Zeit in England ein, als sie die niedersächsischen Gebiete eroberten. Die Folgen verschiedener Kriege und freundschaftlicher Handelsbesuche spiegeln sich in ähnlichen Sprachen und Bräuchen wider. Der Schutzheilige von Drenthe, Willehad, kam aus Northumberland, um die heidnische Bevölkerung zu taufen. Es gelang ihm, die wenigen Einwohner von Drenthe, die (Angel-)Sachsen, zu bekehren.

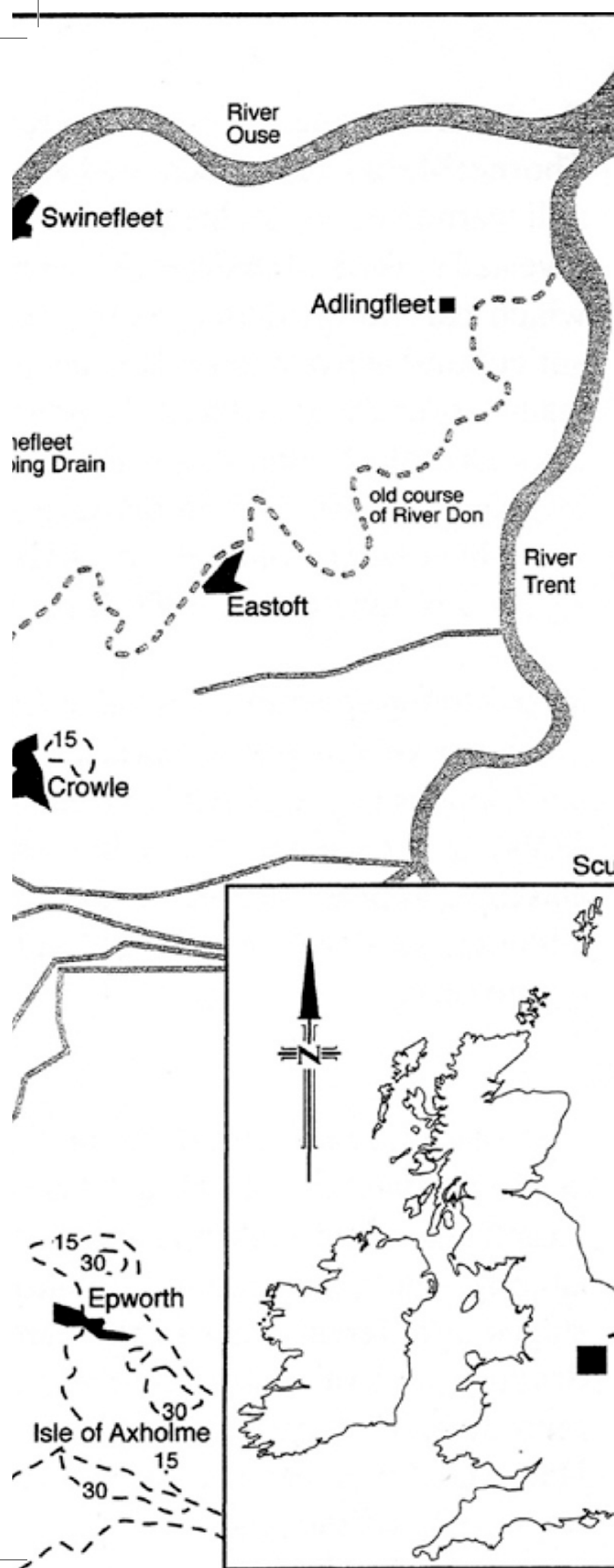
Um 1900 kamen mehrere hundert Torfstecher aus dem Südosten von Drenthe nach Thorne Waste. Sie arbeiteten für das Torfunternehmen Griendtsveen. Eine Bereicherung für die Kultur.

Joseph Nieters aus Erica ist auf der Suche. Er möchte eine Antwort auf die römisch-katholische Frage seiner Kindheit finden: Wer bin ich? Wer waren meine Vorfahren? Was hat mich zu dem gemacht, der ich zu sein glaube?

Am Rande des Bourtangter Moors geboren, geht er seinen Spuren nach. In dem Jahr, in dem die Sklaverei abgeschafft und Erica gegründet wurde, 1863, setzten die ersten Menschen ihren Fuß auf die Moore im Südosten von Drenthe. Die Einwanderer kamen aus allen Himmelsrichtungen. Römisch-katholische Hannoveraner aus dem Königreich Hannover und aus Twente. Reformierte Torfstecher kamen aus Friesland, protestantische Bauern aus Groningen und Heiden aus Drenthe trafen sich in Erica. Das Dorf war mehr als andere Torfdörfer das Epizentrum eines Kulturkampfes.

Joseph Nieters ist auf dem Weg zu *Meet a Local* und versucht, den Sumpf trocken zu legen. Sein Bericht ist eine Stickerei in einer postmodernen Umgebung. Das Natürliche wechselt sich mit dem Bizarren ab. Sein Cicerone ist der schwarze Transgender Eyoum. Er versucht, Joseph Nieters in den Mooren von Yorkshire zu folgen. Versuchen Sie, ihren sumpfigen Pfaden zu folgen.

Arbeitseinsatz

Migration hat viele Varianten. Aus dem Buch „Emmen in der Besatzungszeit“ zitiere ich aus der Zusammenfassung und den Schlussfolgerungen. Dr. G. Groenhuis füllt die Lücken in den Gedenkbüchern über Emmen. In diesen Büchern zum 100. und 150. Jahrestag des Dorfes findet sich kaum ein Wort über den Zweiten Weltkrieg.

Am Vorabend des Zweiten Weltkriegs war Emmen eine Gemeinde in Not. Der Torfabbau, der in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts begonnen hatte und zu einem starken Bevölkerungswachstum geführt hatte, ging zu Ende. Es herrschte viel Arbeitslosigkeit und Armut, verschärft durch die Wirtschaftskrise der 1930er Jahre. Hilfe und Schaffung von Arbeitsplätzen boten wenig Linderung. Die lokale Regierung unter der Führung des energischen Bürgermeisters Bouma tat, was sie konnte, aber sie konnte kein Eisen mit ihren Händen biegen. Die Menschen waren durch strenge Vorschriften aus Den Haag an Händen und Füßen gebunden. Wegen des chronischen Defizits im Gemeindehaushalt stand Emmen unter der Vormundschaft der Regierung. Eine der von Den Haag beschlossenen Lösungen war die Entsendung von Arbeitern nach Deutschland. Nach Hitlers Machtergreifung 1933 gab es eine erneute Nachfrage nach Arbeitern, und die niederländische Regierung setzte die Gemeinde Emmen unter großen Druck, die Möglichkeiten in Deutschland zu nutzen. Arbeiter, die sich weigerten, in Deutschland zu arbeiten, durften keine Unterstützung erhalten und mussten vom Arbeitskräfteangebot ausgeschlossen werden. Infolgedessen arbeiteten bis 1937 mehrere Tausend Menschen aus Emmen in Deutschland. Einige gleich hinter der Grenze in den Torfmooren, andere weiter weg im Ruhrgebiet. Die politische Situation in Deutschland, die Diktatur und die Verfolgung der Juden spielten bei der Entscheidung, in Deutschland zu arbeiten, weder in Den Haag noch in Emmen eine wichtige Rolle. Sogar die SDAP-Mitglieder des Gemeinderats akzeptierten die Entsendung von Arbeitern nach Deutschland. Die Arbeit während der Besatzung in Emmen setzte einfach fort, was seit Jahren üblich war.

Maborosi no

hikari

117

Emmen in Zeiten der Besatzung, Eine Grenzgemeinde kurz vor und während des Zweiten Weltkriegs. Dr. G. Groenhuis. 5. Mai 1990. 4. Mai Ausschuss Emmen.

8800 weggeschickt

Vor dem Zweiten Weltkrieg, etwa ab 1926, lag die Zahl der Arbeitslosen in Emmen bei mindestens 5.000. In einigen Industrieregionen unseres Landes stieg jedoch der Bedarf an Arbeitskräften, und viele Torf- und Landarbeiter beschlossen, ihren Geburtsort zu verlassen und nach Enschede, Hengelo oder Eindhoven zu ziehen. Dies geschah in so großer Zahl, dass in diesen Industriezentren die so genannten Drentse Dörfer entstanden. In Eindhoven zum Beispiel gibt es immer noch einen großen Stadtteil, in dem fast ausschließlich Familien aus Drenthe wohnen. So kommen auch heute noch in den Schul- oder Sommerferien mehrere Busse aus den genannten Industrieregionen mit ehemaligen Ericanern in Erica an, die entweder ihren Geburtsort nicht ganz vergessen können oder die Gelegenheit nutzen, um Familienbande oder Bekanntschaften zu festigen. Ich will hier keine Namen nennen, aber jeder kennt sie. Innerhalb kürzester Zeit haben 8800 Menschen, mehr als ein Fünftel der 40.000 Einwohner der Gemeinde Emmen, diese (obligatorisch, keine Arbeitslosenunterstützung) verlassen. Und sie kehrten nie wieder zurück, jedenfalls nicht für immer.

100 Jahre Erica, Van Heesewijk. 1963.

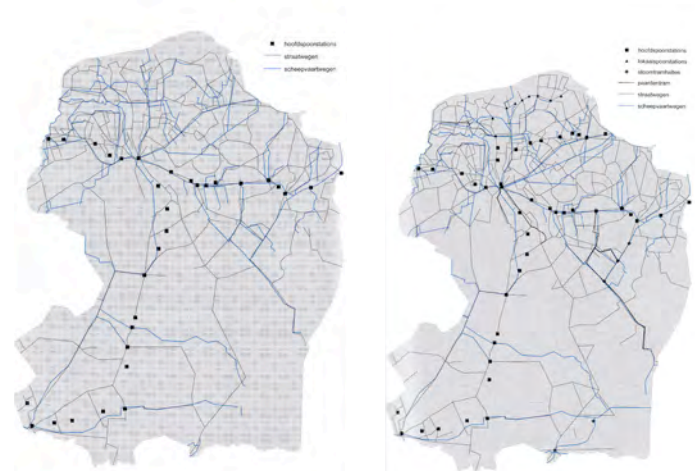
Kriegerdenkmal Emmen.

Ich grüße das Licht
in Dir
118

Infrastruktur in Groningen und Drenthe in 1820 und in 1849

Infrastruktur in Groningen und Drenthe in 1875 und in 1899

Infrastruktur in Groningen und Drenthe in 1915

Kanäle, Straßen, Straßenbahnen und Eisenbahnen.

Twoe eeuwen Nederland geteld enthält ein Kapitel über Bevölkerung und Infrastruktur in Groningen und Drenthe. Groote und Tassenaar zeigen die Veränderungen im Wasser-, Eisenbahn- und Straßennetz seit 1820, und verschiedene Karten geben einen Überblick über die Situation. Der Südosten von Drenthe war von der Außenwelt abgeschnitten. Das Land war öde und leer. Von den 764 Siedlungen, die 1899 gezählt wurden, existierten 258 (32 %) 1849 noch nicht. Die Gesamtbevölkerung der „neuen“ Siedlungen betrug über 58.000 (13 %). Die größten unter ihnen waren die neuen Torfabbausiedlungen (Nieuw-Amsterdam, 4319 Einwohner; Zwartemeer, 2631; Musselkanaal, 2304). S. 284 Mit Hilfe einer Distanzanalyse - die Methode wird ausführlich beschrieben - ermitteln die Autoren die Isolation der einzelnen Kerne.

Entfernung zu Fuß

Zwischen 1849 und 1899 verringerte sich die durchschnittliche Entfernung zwischen den Bevölkerungszentren (in Groningen und Drenthe) und dem nächsten Anschluss an das Infrastrukturnetz von fast drei Kilometern auf weniger als einen Kilometer. In Drenthe betrug die durchschnittliche Entfernung im Jahr 1849 4,4 Kilometer und ist auf 1,1 Kilometer zurückgegangen. In Groningen war der Rückgang geringer, von über 1,5 km auf 600 m. Das bedeutet,

dass die durchschnittliche (Fuß-)Entfernung zur nächsten Straße, Eisenbahn oder zum nächsten Kanal viel kürzer geworden ist. Im Jahr 1849 lagen die am weitesten entfernten Dörfer im Torfabbauggebiet im Südosten von Drenthe. In der Gemeinde Emmen war das durchschnittliche Dorf mehr als 15 Kilometer von einer modernen Infrastrukturverbindung entfernt. Auch die Dörfer auf dem Drents Plateau (Grolloo) und in Westerwolde waren relativ schlecht erschlossen.

Schlussfolgerungen

Es zeigt sich, dass die Infrastrukturinvestitionen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts kaum einen Einfluss auf die Bevölkerungsentwicklung hatten. Erst ab 1860 nimmt der Einfluss stark zu. Es ist zu vermuten, dass die eine Art von Infrastruktur einen stärkeren Einfluss auf das Bevölkerungswachstum hatte als die andere. Außerdem könnte der kausale Zusammenhang zwischen Bevölkerung und verschiedenen Infrastrukturtypen sehr unterschiedlich sein. Straßen könnten einen geringen Effekt gehabt haben und dem Bevölkerungswachstum gefolgt sein, während Eisenbahnen einen großen Effekt gehabt haben könnten und einen steuernden Charakter gehabt haben könnten.

Twoe eeuwen Nederland geteld, Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795-2001. Redactie: O.W.A. Boonstra, P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen, J. Oudhof.

Bevölkerungsverteilung in Groningen und Drenthe in 1875 und in 1899

Nachwort

In der südöstlichen Ecke von Drenthe sind alle Migranten der dritten Generation. Fremde im eigenen Land, auf der Suche nach gemeinsamen Werten, mit denen man sich identifizieren kann. Bezeichnungen wie „wir Drenther unter uns“ klingen in meinen Migrantenohren immer fremder. Gerade die Menschen in der südöstlichen Ecke haben keine jahrhundertealten Traditionen. Es gibt kaum eine gemeinsame Kultur, die für Zusammenhalt sorgt, aber vielleicht ist das auch zu viel verlangt von Menschen, die ständig unterwegs sind. Wer ständig unterwegs ist, hat es schwer, sesshaft zu werden.

Regionale Literatur

Wer sich mit der Literatur des 19. Jahrhunderts beschäftigt, läuft Gefahr, den eigenen Kontext als Maßstab für die Beurteilung und das Studium literarischer Texte heranzuziehen. Ansichten und Verhaltensweisen aus dieser Zeit können in der heutigen Zeit als anstößig empfunden werden und umgekehrt. Es ist eine Kunst, sich nicht zu verurteilen. Der gelehrte und kritische Leser Gerard op de Weegh weist auf diese Falle hin.

In der Literatur kann es manchmal absurd sein, die Merkmale der einen Kategorie mit denen der anderen zu überlagern. Natürlich kann man Regionalromane aus der Zeit um 1900 mit Romanen vergleichen, die zu Beginn des 21. Ein Vergleich, aus dem ein offenes oder verstecktes Qualitätsurteil abgeleitet wird, ist etwas anderes. Es ist wie ein Spaziergang durch einen lebendigen Sumpf. Ehe man sich versieht, steckt man bis zu den Knien oder tiefer in einem Sumpf, aus dem man nur schwer wieder herauskommt.

Gerard op de Weegh

Der Regionalroman

Manche Regionen sind durch Regionalromane kolonisiert worden, sagt der Forscher Ian Duncan. Frei übersetzt könnte dies bedeuten, dass das Bild einer Region zum Teil durch die Beschreibungen in Regionalromanen bestimmt wird. In seinem Artikel *The Provincial or Regional Novel* beschreibt Duncan die Unterschiede und Gemeinsamkeiten zwischen der Literatur der Region, der Provinz und dem Rest der (englischsprachigen) Welt. Im Folgenden werde ich versuchen, einige dieser Erkenntnisse auf die Literatur der Provinz Drenthe im 19.

Bis 1800 war Drenthe ein ziemlich isoliertes, abgelegenes und schwer zugängliches Gebiet. Erst 1815, nach der Niederlage Napoleons und dem Ende der französisch-batavischen Ära, wurde Drenthe eine Provinz. Vor 1815 war Drenthe als Landschaft bekannt, was sich noch in niedersächsischen Namen wie *d'Olde Laandschop* widerspiegelt. Henk Nijkeuter beginnt seine Geschichte der Literatur in Drenthe im Jahr 1816, was nicht verwundert, da die Provinz im Jahr 1800 etwa 40.000 Einwohner zählte. Die meisten Menschen auf dem Land waren Analphabeten oder zumindest ungebildet. Vielleicht konnten viele lesen - die Bibel - aber schreiben war weniger notwendig.

Der erste Reisebericht über Drenthe stammt von Jacob van Lennep und seinem Freund Dirk Hoogendorp. Der Reisebericht stammt aus dem Jahr 1823 und wurde erst 1942 veröffentlicht. Im Jahre 1842 erschien der Reisebericht der drei Podagrasten über ihre Reise von Bad Bentheim nach Assen, der hauptsächlich in niederländischer Sprache verfasst war und gelegentlich ein Wort über Drenthe enthielt. Um 1880 erschienen erneut Reiseberichte von Jacobus Craandijk.

Diese Bücher zeichnen ein Bild von isolierten Gemeinschaften, die völlig egozentrisch und mit sich selbst zufrieden sind, ohne Ambitionen. In Van Lennep lesen wir, dass die Einwohner von Zweeloo nie in Sleen waren, obwohl sie den Kirchturm von Sleen sehen konnten.

Um 1830 gab es in Drenthe Unruhen, unter anderem wegen der Sezessionsbewegung von Pastor Hendrik de Cock. Dieser Pastor aus Ulrum gehörte zur Basis der reformierten Kirche. Seine Abspaltung von der reformierten Kirche führte in mehreren Dörfern zu Konflikten, sowohl innerhalb der Familien als auch unter den Bauern. Mitte des 19. Jahrhunderts kam es zu weiteren Veränderungen in der Provinz. Der Bau der Eisenbahn nach Groningen, die Kanalisierung, der Torfabbau und die damit verbundene Abwanderung nach Drenthe. Vor allem der Torfabbau im Südosten von Drenthe, aber auch in der Nähe von Smilde, führte zu einer starken Abwanderung aus den umliegenden Gebieten.

Um Smilde herum kamen viele Torfarbeiter aus dem nahen Friesland. Später, als die südöstliche Ecke von Drenthe torfig wurde, kamen Einwanderer aus Twente, Friesland und dem benachbarten Deutschland, damals das Königreich Hannover (Emsland) und die Grafschaft Bentheim. Diese Entwicklungen führten zu einer Zweiteilung der Gesellschaft. Auf der einen Seite gab es eine lokale Gesellschaft mit begrenztem Horizont; die Welt war nicht größer als das Dorf. Der Alltag wurde durch das Dorf- und Familienleben bestimmt. Das Raum- und Zeitgefühl war begrenzt. Andererseits drang die Außenwelt ein. Das Gefühl für Ort und Zeit unterlag einem Wandel.

In den Reiseberichten von Van Lennep, den Podagrissen und Craandijk ist der Ort das Dorf, nicht die Provinz. Die Zeit ist die Jahreszeit und der Kreislauf des Lebens. Auch in Jans Pols Werk aus der Zeit um 1875 spielen der Ort - das Dorf, die Heide, die Schafe - und die „festen“ Zeiten - die Jahreszeit, die Ernte, die aufeinander folgenden Generationen der Familie - eine wichtige Rolle. In *Harm und sein Bruder Luuks* und in *Hannegien* gibt es nur wenige Hinweise auf die größere Außenwelt und auf andere Zeiten jenseits des Horizonts. Nach und nach wird die geschlossene regionale Gemeinschaft von der Außenwelt infiziert. Altes verschwindet und neue Bräuche werden eingeführt.

... Der Leser wird Zeuge des Zusammenbruchs einer traditionellen Unterscheidung von Wissenshorizonten - der eine ist unmittelbar, nah, konkret, sinnlich präsent, gemessen am Rhythmus des täglichen Lebens; der andere ist zeitlich und räumlich fern, unsichtbar und ungreifbar, abstrakt. Provinz und Welt sind in einem „großen Netz“ untrennbar miteinander verwoben - das Bild bleibt hier nahe an seinem Ursprung in der industrialisierenden Arbeit des Webens.

In *Harm und sein Bruder Luuks* beschreibt de Jans Pol ausführlich den Konflikt zwischen den verschiedenen Religionen, den Reformierten und den Hugenotten. Das Schisma kam von außerhalb der Provinz nach Drenthe, beeinflusst durch ländliche Entwicklungen; der Horizont wurde räumlich und zeitlich erweitert. In *Hannegien*, das ebenfalls in einem Dorf spielt, beschreibt Jans Pol ausführlich die Vorurteile gegenüber den Ooster-Drenten, den Neuankömmlingen in der Provinz. Die Ooster-Drenten sind Säufer, wechseln ihre Kleidung nur einmal im Jahr und sprechen eine raue Sprache. Die romantische Liebe zwischen dem Adoptivkind Hannegien und dem gutmütigen Bauernsohn Albert wird durch Klatsch und Verleumdung bedroht. Der Mangel an ehrlicher Kommunikation zieht sich wie ein roter Faden durch beide Werke. Vielleicht benutzt Pol die Stilmittel der Ironie, der Satire und der Übertreibung, um eine nostalgische, romantisierte Vergangenheit darzustellen, die vielleicht gar nicht so real war. Er kontrastiert unhöfliches Verhalten mit guten Manieren, vielleicht um Gegensätze zu betonen.

Die regionale Fiktion spezifiziert ihren Schauplatz durch eine Kombination von geografischen, naturhistorischen, antiquarischen, ethnografischen

und/oder soziologischen Merkmalen, die ihn von jeder anderen Region unterscheiden. Ein provinzieller Schauplatz definiert sich eher durch seinen Unterschied zur Metropole - durch die Tatsache, dass er nicht London ist. ... Während also „regional“ eine neutrale oder sogar positive Reihe vielfältiger lokaler Unterschiede impliziert, bedeutet „provinziell“ einen negativen Unterschied, der auf einer binären Opposition beruht, die als generische oder typische Identität ausgedrückt wird, innerhalb derer jede bestimmte provinzielle Umgebung den Platz einer anderen einnehmen kann.

Regionale Literatur ist auf einen vertrauten Ort und eine vertraute Zeit beschränkt, mit gelegentlichen Ausflügen in ländliche Entwicklungen und andere Zeiten - Geschichte, Zukunft, ferne Völker. Duncan weist darauf hin, dass regionale Literatur nicht auf ländliche Gebiete beschränkt sein muss, sondern dass der regionale Charakter der Literatur auch in bestimmten Städten oder Stadtvierteln entstehen kann. In diesem Sinne kann auch ein Roman über private Seelen in einem Vorort von Amsterdam oder Rotterdam als regionale Literatur betrachtet werden.

Regionalromane zeichnen sich durch eine Kombination aus Bevölkerung, Geographie, Landschaft, Geschichte und soziokulturelle Phänomene, wobei der Schwerpunkt auf den Unterschieden zu anderen Regionen liegt. Provinzliteratur, oft ein abwertender Begriff, zeichnet sich durch die Beschreibung von Unterschieden zu den Städten, zur Randstad, zu globalen Entwicklungen aus.

... die wichtigsten Konventionen der regionalen Literatur: eine ethnographische „detaillierte Beschreibung“ der Sitten und Gebräuche, die schriftliche Nachahmung des Dialekts, die Aufmerksamkeit für die Landschaft und die natürlichen Formen, die analytische Darstellung der lokalen Wirtschaft und ihrer Beziehung zu einem weiteren Horizont historischer Veränderungen und - entscheidend - die Verlagerung all dessen in die Vergangenheit. ... dass es sich um „Geschichten aus anderen Zeiten“ handelt; dass die dargestellten Sitten () nicht denen der Gegenwart entsprechen. Das ist das entscheidende Problem: Gerade die Elemente, die die Region zu einem organischen Ort der Zugehörigkeit innerhalb der imperialen Nation machen, sind dazu verdammt, im Zuge der Modernisierung der politischen Ökonomie zu verschwinden. Während der eine Autor das

REFLEXIONEN ÜBER FAMILIENBEZIEHUNGEN

Familienbeziehungen in der Prosa von Jans Pol

Die Standardfamilie - Vater, Mutter, Nachwuchs - ist nicht die Regel. Sie war es nie, weder in der Gesellschaft noch im Roman. Es gibt alle möglichen Formen des Zusammenlebens. Ein Blick in die Geschichte zeigt, dass die „ideale“ Kleinfamilie die Ausnahme und nicht die Regel war. Aufgrund historischer und archäologischer Forschungen glauben wir, ein wenig darüber zu wissen, wie unsere fernen Vorfahren in Drenthe gelebt und zusammengelebt haben. Bauernhöfe mit meist einem Raum für Vieh und Menschen. Alle Mitglieder einer Familie wohnten zusammen. Jeder bedeutet Vater, Mutter, Großeltern, Brüder, Schwestern, Knechte, Mägde. Es ist unklar, wie die Ehen in diesen vergangenen Jahrhunderten geschlossen wurden. Nicht alle wurden in ein Kirchen- oder Zivilstandsregister eingetragen.

Ab etwa 1750 wird in der Literatur häufig von romantischen Beziehungen und Liebesheiraten gesprochen. Romantische Verbindungen sind fragwürdig, wenn es sich um entfernte Vorfahren handelt. Wir wissen nicht, ob die Verbindungen um 1200 und in den folgenden Jahrhunderten das Ergebnis von Liebe und Romantik waren. Lawrence Stone argumentiert - nicht unumstritten -, dass die Familienbeziehungen in früheren Jahrhunderten kalt und gleichgültig waren und manchmal sogar innerhalb eines Clans grausam.

Vielleicht hat er Recht. In einigen Ländern gingen Männer auf Frauenjagd, um eine Partnerin zu entführen. Stone sagt, dass ab dem 17. Jahrhundert Zuneigung, Zärtlichkeit und romantische Liebe zwischen Individuen langsam in den Vordergrund traten. Die Kindererziehung verlagerte sich allmählich vom Kollektiv - der Sippe, dem Dorf - auf die Großeltern, den Vater und vor allem die Mutter. Die „Kernfamilie“ wurde - in Westeuropa - zur Norm, auch in der Literatur. Bis ins 20. Jahrhundert hinein wurden Beziehungen - nicht nur in Drenthe - unter Einbeziehung der Oeze, der Großfamilie, geschlossen.

Viele Ehen wurden mehr oder weniger arrangiert. Jungen und Mädchen aus der Arbeiterklasse durften sich mit den Nachkommen von Bauern, Ministern und Verwaltern vergnügen, aber wenn es ums Heiraten ging, galten andere Regeln, oder es gab einen erbitterten Kampf, sich von den Eltern und dem Klerus loszureißen. Bevor man auf dem Land überhaupt von Heirat sprach, zählte man die Anzahl der Stallfenster und die Anzahl der Morgen Land. Auch die religiöse Überzeugung

(der Eltern) spielte eine wichtige Rolle. Ab dem 19. Jahrhundert änderte sich dies jedoch.

Die auf gegenseitigem Einverständnis beruhende Ehe wurde mehr oder weniger zur Regel. Dieses gegenseitige Einverständnis hing zunächst nicht nur von den Brautleuten ab. Auch die Familien beider Parteien hatten ein Mitspracherecht; Verstoßung und/oder Enterbung waren Zwangsmaßnahmen für diejenigen, die nicht hörten; oder Totschlag. Die Verbindung der Partner wurde zu einer arrangierten Scheinehe mit gegenseitigem Einverständnis.

Jans Pol, vielseitiger Lehrer und Autor

Jans Pol wurde nur ein halbes Jahrhundert alt. In dieser Zeit verschaffte er sich Gehör und Sichtbarkeit. Neben verschiedenen Novellen, Gelegenheitsgedichten und einem niederländischen Roman hielt er Vorträge. Auch in der Presse verschaffte er sich Gehör. Seine Arbeit und sein Auftritt riefen Reaktionen hervor. Eine kurze Biografie.

Biographie von Jans Pol

Jans Pol wurde am 28. Februar 1842 in Westerbork geboren. Seine Eltern hatten einen kleinen Bauernhof. Jans konnte eine Hand nicht gebrauchen, wahrscheinlich die linke, wenn man die Handschrift in den Originalmanuskripten betrachtet. Diese Behinderung machte ihn für die Arbeit auf dem Bauernhof weniger geeignet. Jans Pol ließ sich zum Lehrer ausbilden. Am 1. Juni 1864 zog Pol von Ansen (Gemeinde Ruinen) nach Nijensleek (Gemeinde Vledder), wo er als Volksschullehrer angestellt wurde. Genau zwei Jahre später (1.6.1866) wurde er von der Maatschappij van Weldadigheid in Frederiksoord (Gemeinde Vledder) zum Direktor der Volksschule in der Kolonie 2 in Wilhelminaoord (in einigen Quellen als Schule I in Frederiksoord bezeichnet) ernannt. Pol nahm seine Aufgabe als Schulleiter sehr ernst. Er spielte eine wichtige Rolle bei den Feierlichkeiten zur Eröffnung der G.A. van Swietenschool (Gartenbauschule) in Frederiksoord am 19. Mai 1885.

Pol schrieb mehrere Lieder für die Feier und verfasste ein spezielles Gedicht, das das Ziel der Kolonisierung beschrieb. Zu diesem Zeitpunkt hatte er bereits mehr als 19 Jahre in der Kolonie gearbeitet. Die Gesellschaft der Nächstenliebe, die die Kolonisation organisierte, hatte in Pol einen hervorragenden Mann gefunden, um ihre Aufgaben zu erfüllen, nämlich Armut durch Arbeit zu verhindern, religiösen Eifer zu fördern und für gute Bildungseinrichtungen zu sorgen. Abends unterrichtete Meister Pol an der G.A. van Swieten-Schule nichtgärtnerische Fächer. Klassen mit mehr als 50 Schülern waren eher die Regel als die Ausnahme. Pol betätigte sich gelegentlich als Dichter und Verfasser von Kurzgeschichten. Seine Beiträge wurden in 'Erica', dem Jahrbuch der Wohltätigkeitsgesellschaft, veröffentlicht, unter anderem in Drents.

Jans Pol hielt Vorträge für die Nuss und verteidigte die Gesellschaft, wenn nötig, in der Presse. Im *Nieuws-*

en Advertentieblad voor Steenwijk en Omstreken widersprach er mehreren Artikeln eines gewissen van Ettingen aus Ruinen, die die Gesellschaft in ein schlechtes Licht rückten (1871). Jans Pol war zweimal verheiratet. Im Jahre 1867 heiratete er Maria Abels (geboren am 6.6.1842 in Norg). Sie zog am 8.4.1867 von Diever nach Frederiksoord, wo sie am 17.2.1871 starb. Pol heiratete 1874 erneut Aaltje Ruurds Beima (geboren am 16.3.1846 in Noordwolde, Gemeinde Weststellingwerf). Sie kam am 17.11.1874 nach Frederiksoord, wo sie am 6.4.1887 starb. Jans Pol starb am 9-11-1892 im Alter von fünfzig Jahren. Er hinterließ eine Tochter (Fettje Pol), die in Arnheim lebte und unverheiratet blieb.

Jans Pol in der Presse

Jans Pol hielt Vorträge über sein literarisches Werk. Auf delfher.nl sind verschiedene Artikel aus den Zeitungen jener Zeit zu finden. Hier ist eine Auswahl aus u.a. *Provinciale Drentse und Asser Courant, Opregte Steenwijker Courant*. Die NPDAC-Zeitungen *Nieuwe Provinciale Drentse und Asser Courant* sind noch nicht online. Ich habe 17 Gigabytes mit den Zeitungen aus dem Drents Archief erhalten. 1700 Zeitungen nach 1886. *Hannegien* ist teilweise als Serie vorhanden. NPDAC ist nicht vollständig.

PDAC 2. Oktober 1874

Herr J. Pol, Lehrer in Frederiksoord, schreibt gelegentlich eine Drentsche Novelle, über die er dann einen Vortrag hält. So ist er morgen in Steenwijk und am 5. Oktober in Smilde, um eine Drentsche Novelle mit dem Titel 'Hannegien' vorzulesen, die, in kleinem Kreise gelesen, mit großem Vergnügen gehört wurde. Herr J. Pol wird auch Vorträge in Hoogeveen, Meppel (in 't Nut), Heerenveen und Beilen halten und würde sich freuen, wenn unsere Zuhörer ihn begrüßen würden. Wir werden zu gegebener Zeit etwas über

diese Vorträge erfahren und hoffen, darüber positiv berichten zu können.

Opregte Steenwijker Courant 5. Oktober 1874

Wir möchten Ihnen kurz mitteilen, dass Herr Pol gestern abend in Frederiksoord den angekündigten Vortrag über seine neue Novelle aus Drenthe mit dem Titel Hannegien gehalten hat. Wir bedauern, dass es uns nicht möglich war, dem ganzen Vortrag beizuwohnen, so dass eine Beurteilung seines literarischen Wertes sowie seiner Handlung und Auflösung an anderer Stelle erfolgen muss. Wir stellen jedoch mit Freude fest, dass Herr Pol bei der Skizzierung und Charakterisierung des nationalen Charakters von Drenthe, in dem er sich unserer Meinung nach mehr als früher zu Hause fühlt, durch Nachforschungen und Beobachtungen, zu denen das Auswendiglernen des Stückes offensichtlich viel beigetragen hat, große Fortschritte gemacht hat. Die Aufführung war im Allgemeinen recht lebhaft, aber manchmal etwas theatralisch, vor allem bei der Imitation der Dialoge in den heiklen Szenen. Wir haben einige unnatürliche Züge bemerkt, zum Beispiel, wenn Albert, der Geliebte von Hannégia, sagt: „Meine Liebe zu ihr ist geblieben, aber ich kann sie nicht mehr respektieren; ich will sie nie mehr wiederssehen“.

Wir glauben, dass wahre Liebe ohne Respekt nicht möglich ist. Das gilt auch für Alberts Verhalten, als Hannegia mit Fieber im Bett liegt. Wir können uns ein solches Verhalten bei einem gutmütigen Bauernjungen wie Albert nicht vorstellen. Außerdem halten wir es nicht für gut, Menschen im Flüsterton vorzustellen. Aber genug davon, der Vortrag, der gehalten wurde, zeugte in mehr als einer Hinsicht von ernsthaftem Studium und gibt uns zumindest Anlass, den Vortragenden zu ermutigen, den eingeschlagenen Weg fortzusetzen. Wir bedauern, dass der Vortrag des Herrn Pol so wenig Interesse gefunden hat.

PDAC 8. Oktober 1874

Briefe an den Herausgeber.
An die Redaktion der Provinciale Drentsche en Asser Courant.
„Eine öffentliche Angelegenheit verdient es, öffentlich behandelt zu werden.
Sehr geehrter Herausgeber!

Gestern abend habe ich in Frederiksoord bei dem Gastwirt Homan den Vortrag des Herrn J. Pol über

die drentheische Novelle „Hannegien“ gehört. Ich hörte dem Vortrag mit Aufmerksamkeit und Vergnügen zu und wäre sicher zufrieden nach Hause gegangen, wenn er nicht etwas enthalten hätte, was ich für verwerflich halte, und ich zweifle nicht, dass es Ihnen, Herr Redakteur, ebenso geht.

Zum Beispiel hörte ich den verehrten Redner den Ausdruck verwenden: „so schwarz wie ein Jude“; etwas später hörte ich zum gleichen Thema die Worte: „so schwarz wie ein Heide“. Was denken Sie, Herr D. R., über den ersten Ausdruck und was über diese seltsame Kombination? Ich weiß nicht, ob das Publikum den Ausdruck bemerkt hat, aber ich weiß, dass er mich sehr beeindruckt hat. Ich hatte mir Herrn Pol nicht nur als einen begabten Mann vorgestellt, sondern vor allem als einen zivilisierten Menschen, einen Mann mit gesundem Menschenverstand, dessen Vorlesungen jeder besuchen konnte, ohne Angst haben zu müssen, beleidigt zu werden.

Aber wie enttäuscht war ich, als in der Vorlesung die Rede davon war, „schwarz gemacht zu werden“, und, um das Schwarze und Schmutzige zu betonen, zunächst als Gleichnis „Jude“, später als „Heide“ gebraucht wurde.

Von einem Mann wie Pol, der, wenn ich mich nicht irre, Rektor einer öffentlichen Schule ist, der öffentlich auftritt, um weit und breit populäre Vorträge zu halten, könnte man zumindest erwarten, dass er weiß, dass es absurd, ja dumm und engstirnig ist, „Jeude“ und „Heiden“ auf eine Stufe zu stellen. Inwieweit das Wort „Heiden“ für das Dunkle und Schreckliche verwendet werden kann, darüber will ich kein Urteil fällen, das überlasse ich Herrn Pol; ich will nur sagen, dass es von Engstirnigkeit zeugen muss, wenn jemand dafür das Wort „Jeude“ verwenden will, auch wenn es in einer Drenthe-Novelle steht.

Ich fürchte, ich nehme zu viel von dem Ihnen zur Verfügung stehenden Platz in Anspruch, sonst würde ich Herrn P. ausführlich erklären, was das Wort „Jude“ wirklich bedeutet, dass es zu edel und zu würdevoll ist, um in der oben genannten Bedeutung verwendet zu werden, und dass es überhaupt nicht in seinen Mund passt.

Ich weiß auch nicht, ob ich den Ausdruck „zoo zwart als een jeude“ jemals unter den niederländischen Sprichwörtern gehört habe, und ich glaube auch nicht, dass es ein Sprichwort aus Drenthe ist. Könnte

es ein Sprichwort von Herrn Pol selbst sein? Wenn nicht, warum sollte man das Sprichwort nicht ändern, bevor man es einem zivilisierten Publikum vorträgt? Es kann dem Redner nicht zufällig in den Sinn gekommen sein, denn er hat das Stück gründlich studiert. Herr Pol braucht meinen Rat nicht, aber ich denke, es wäre gut, wenn er über seine Reden nachdenken würde, bevor er sie hält; schließlich will er wirksam sein und niemanden beleidigen. Ich wäre Ihnen sehr dankbar, wenn Sie diese Zeilen zur Kenntnis nehmen würden.

U.Ed. dw. dien,
Smilde, S. A. LOMBARD,
5. Oktober 1874, Israel. onderwijzer

FEUILLETON.

NA 20 JAAR.

OO SPRONKELIJKE DRENTSCHE
NOVELLE
DOOR
J. POL.

I.
De kost- en dagschool van Beekmolen werd zeer druk bezocht. En geen wonder! Het aanzienlijke dorp Beekmolen toch ligt in een der gezondste oorden van Gelderland, is bovendien om zijn fraaiheid algemeen bekend en kon er op bogen, dat enige aanzienlijken uit den lande het onderwijs van zijn hoofdonderwijzeres, mejuffrouw Wildok, als zeer voortreffelijk in de dagbladen hadden aanbevolen. Het gevolg hiervan was, dat er zich meer kostleerlingen aanmeldden, dan er konden geplaatst worden. Uit Beekmolen zelfden bezochten, ten tijde dat ons verhaal begint, ongeveer vijftien jonge dames de school, terwijl met de kostleerlingen ruim dertig aan de leiding van mejuffrouw Wildok waren toevertrouwd. Het tot school ingerichte gebouw was vroeger een buitenje geweest, dat door versterf van den eigenaar in velling kwam en toen door eenige rijken te Beekmolen werd aangekocht met het doel er de tegenwoordige bestemming aan te geven. En nimmer was een bestemming zeker meer gerechtvaardigd dan deze, in de eerste plaats, omdat te Beekmolen door de vele aanzienlijke families groote behoefte bestond aan een jongedameschool, en in de tweede plaats, dewijl het buitenje zoo bijzonder geschikt was voor dergelijke inrichting. De ligging er van was schoon. De straatweg, die het noordelijk

van Beekmolen op een half uur atstandsgelegen Schrumdaal met eerstgenoemde plaats verbindt en welke weg door een dubbele rij zware beuken in een onafzienbare laan is herschapen, loopt aan de westzijde in de lengte door een vrij breed, zeer vruchtbaar dal, dat gevormd wordt door twee rijen heuvelen, die beide nagenoeg evenwijdig met den straatweg loopen. Aan de helling der westelijke heuvelen nu ligt, ongeveer vijf minuten gaans buiten Beekmolen, de door ons genoemde school, door een grooten tuin van den straatweg gescheiden, terwijl achter het gebouw, tegen de helling, een vrij groot bosch wordt gevonden, welks menigvuldige slingerpaden en afwisselende houtsoorten, priëlen, koepels en vergezichten onweersaanbaar aanlokken om hier in vrije uren te verpoosen en te genieten van het heerlijke, dat de natuur er aanbiedt. Aan den kant naar Beekmolen heeft 't gehele terrein een natuurlijke grens in de Rozenbeek, die door de westelijke duinen dringt en uit eenige bijstroompjes zoo veel water ontvangt, dat ze hier zelfs voor betrekkelijk groote schepen bevaarbaar is en ter plaats, waar ze den straatweg snijdt, een vrij lange brug noodzakelijk maakte. Voorbij deze brug vormt de Rozenbeek naar de zijde van Beekmolen een bijna cirkelvormige bocht, stroomt dan met vele kleine kronkelingen zuidoostwaarts langs Beekmolen om een eind verder haar water aan een grotere rivier af te staan. In die cirkelvormige bocht heeft men den prachtige tuin van de nitspanningsplaats Bergzicht. Indien de dichte hazelaars, serigien en andere gewassen langs den oever der beek het niet verhoinderden, zou men uit de beide benedenkamers van mejuffrouw Wildok onder de beuken door een blik kunnen werpen op het voorfront van dit schoone gebouw, doch thans is zulks

onmogelijk en heeft men alleen door 't hek aan den straatweg gelegenheid buiten den tuin te zien. Aan dezen tuin is voor 't overige veel zorg besteed: grootere en kleinere perken met allerlei boomen, heesters en bloemen wisselen elkander af en het geheel is als door een schutting van de meest verschillende houtsoorten ingesloten. Een der meest geliefde plekjes van mejuffrouw Wildok is het groote, dichtbegroeide priëel, dat aan den oever der Rozenbeek, niet ver van den straatweg, wordt gevonden.
't Is naar dit priëel, dat we den vriendelijken lezer verzoeken ons te willen volgen nu we er hem op een warmen Julidag van 't jaar 187. wenschen binnen te leiden. Van de zes tuinstoelen, die er in gevonden worden, is op 't oogenblik slechts één bezet en wel door mejuffrouw Wildok zelve. Aan de voorbereidelen op de theetafel is alaanstonds te zien, dat ze hier geheel alleen de thee denkt te gebruiken. Het lezen van een paar dagbladen, welke tegenover haar met nog dichte omslagen op tafel liggen, wacht, evenals het schenken van 't eerste kopje thee op het sluiten van een bijna geëindigden roman, die de lezeres blijkbaar in hooge mate boeit; terwijl de schrijfmep en het inktstel naast de nieuwsbladen doen vermoeden, dat de lectruur door schrijfwerk zal gevolgd worden.
„Ongelukkige Friedema!“ zegt mejuffrouw Wildok zacht, terwijl ze het boek dichtslaat en naast zich op tafel legt. Nu we den tuit zien merken wij, dat de roman Brachvogel's „Friedema Bach“ is. Mejuffrouw Wildok schenkt zich nu thee en staat daarna op om de couranten ter hand te nemen. Konden we straks haar gestalte minder goed beoordeelen, thans zien we, dat deze raak en rijzig is en dat de zeer regelmatige trekken met het zwarte golvende haar en den zachten, doch moed verradenden blik, een geheel vormen, 't welk

mejuffrouw Wildok nu nog, hoewel ze bij de veertig jaar telt, aanspraak op schoonheid geeft en dat haar vroeger, toen nog geen enkel groefje op haar voorhoofd doorgestaan leed verried en de thans bijna te ernstige trek om haar mond nog niet aanwezig was, tot een schitterende ster onder de schoonen moet hebben verheven. 't Zou dan ook algemeene verwondering wekken, dat ze nog ongehuwd is, indien men niet vast overtuigd was, dat mejuffrouw Wildok zich geheel aan haar betrekking wijdde, en hierin, zoowel als in de beoefening der wetenschappen, haar levensidealen hadde gevonden. En deze overtuiging wordt nog versterkt door de omstandigheid, dat ze reeds voor vijftien jaar, bij haar komst te Beekmolen, dezelfde levensopvatting scheen te hebben als thans, terwijl niets het vermoeden wettigt, dat ze vertijds andere wenschen kan hebben gevoeld. De berichten, indertijd uit den Haag over haar ingewonnen, waar ze van haar negentiende tot haar vierenwintigste jaar als secundante was werkzaam geweest, luidden eenparig, dat ze met volkomen toewijding haar betrekking vervulde en door haar ijverige studie in korten tijd in 't bezit was gekomen van bijna al de rangen, bij 't lager onderwijs verkrijgbaar. Doch keeren we naar het tegenwoordige terug. Mejuffrouw Wildok heeft haar plaats hernomen en reeds een paar kolommen van een der dagbladen vluchtig doorloopen, nu haar oog plotseling op een paar regels blijft rusten en een zichtbare ontroering zich van haar meester maakt. Doch de aansloeking schijnt slechts kort te duren; de gewone trekken vertoonen zich spoedig weer op haar gelaat en ze vervolgt aanvankelijk haar lectuur, alsof er niets is voorgevallen. Toch schijnt het haar inspanning te kosten verder de aandacht bij 't lezen te bepalen: al spoedig zit ze eenige

oogenblikken in gepeins en ten laatste staart ze in diepe gedachten op de courant. Zoo is ze in haar overdenking verzonken, dat ze het vrij luide dichtvallen van 't tuinhek aan den straatweg niet eens opmerkt en evenmin de voetstappen hoort, die een oogenblik later in het groote middelpad van den kant des straatwegs naderen. De komende is een jongeling van ongeveer twintig jaar, wiens melkbleeke kleur terstond verraadt, dat hij veel tusschen vier muren verkeert. Hij is de tweede klerk van den heer Zwaagmund, notaris te Beekmolen en heet Arnold Bijman. Hoewel rijzig van gestalte en stevig gebouwd, maken zijn bedeesde blik en aarzelande gang hem toch dadelijk kenbaar, als iemand, die zelf niet weet, of hij nog knaap of reeds man is, tenzij een bepaald schroomvallige aard hem eigen zij. Nu hij tot voor den ingang van 't priëel is genaerd, valt hij mejuffrouw Wildok in 't oog. Deze staat op om Arnold op haar tegenwoordigheid attent te maken. Hij blijft onthutst staan als zij buiten het priëel verschijnt, doch gaat een oogenblik later aarzelend naar haar toe en groet zeer eerbiedig. Terwijl hij haar beschroomd aanziet, zegt hij:
„Ik hoorde gisteren, dat de groote vakantie heden begiinen zou en daar u zeker dies tijd buiten Beekmolen denkt door te brengen en ik zoo gaarne gebruik zou maken“
„Van het recht, dat ik u heb toegestaan!“ valt mejuffrouw Wildok in, nu Arnold een oogenblik zwijgt, alsof hem de draad van een van buiten geleerde oopspraak ontschoten is. „Ik had u al eerder verwacht, mijnheer Bijman! Is uw word volkomen genezen?“
„Al sedert veertien dagen. Och, die schram beteekende niet veel!“
(Wordt vervolgd.)

Krauts und Juden

Reisende aus Drenthe wurden manchmal Krauts genannt. In Amsterdam war jeder, der von der anderen Seite der Zuiderzee kam, ein Kraut, oder besser gesagt, jeder, der nicht aus Amsterdam kam, war ein Kraut.

Für Reisende aus Drenthe war ein Kraut ein Deutscher, ein Gastarbeiter oder ein Wanderarbeiter. Jahrhunderte kamen viele deutsche Arbeiter in die Niederlande, um bei der Ernte zu helfen und das Gras zu mähen: die Hannekemaaiers, auch Poepen und Veltings genannt. Die Namen dieser Einwanderer spiegeln sich noch heute in Familiennamen wie Veld, Velting, Velzing, Veldhuis wider. Begleitet wurden die Einwanderer von kiepkerels, Händlern mit einem kiep, einem Rucksack mit Hausrat zum Verkauf.

Einige der Migranten blieben, und das ist Unternehmen wie C&A zu verdanken. Die Brenninkmeijers kamen aus Deutschland und handelten mit Textilien. In Friesland erinnert der Ortsname Poppenwier an die deutschen Poepen. Der Reisebericht enthält Stereotypen über die Deutschen, u.a. dass sie nüchtern und schweigsam seien. Im zweiten Teil kommt das Wort mof oder moffen etwa 20 Mal vor. Im Jahr 1800 lebten etwa 40.000 Menschen in Drenthe. Im Jahr 2020 werden es fast eine halbe Million sein. Viele Einwohner von Drenthe, vor allem in den Randgebieten der Provinz, den Moorgebieten, sind Nachkommen von Einwanderern.

Wer die Friedhöfe in Ost-Drenthe besucht, findet auf den Grabsteinen viele deutsch klingende Namen. Peize an der Spitze von Drenthe war ursprünglich eine friesische Siedlung. Die Stadt Groningen ist aus einem Dorf in Drenthe entstanden. Es ist schwierig, über die ursprüngliche Bevölkerung zu sprechen, da fast alle von woanders her kamen. Juden werden in Reiseberichten viel häufiger erwähnt, bis zu 70 Mal. Neben Juden gibt es auch andere Bezeichnungen wie Söhne Abrahams, Söhne Israels.

So gibt es den Stockjuden (eine Anspielung auf Moses, der in der Wüste mit einem Stock Wasser aus einem Felsen schlug) und den Lotteriejuden. Im Reisebericht sind die Juden schlaue, unzuverlässige Händler, dünne Männer mit großen Nasen. Berend-oom traut sich kaum, in der Anthony Breestraat in Amsterdam auszugehen, weil dort viele Juden wohnen. In Drenthe

ist ein Jude ein Jude. In der Stadt G. in Drenthe gibt es auch einen Juden, der auch Kaufmann ist. Ich finde ungefähr 170 mal Verbindungen mit Drent, Drenthe, Drentsche.

S.165 Teil II

„Ein Mof weiß nichts.

Wir gehen zu Bett, um uns für die Fahrt nach Zaandam zu stärken. Ein Mof ist der Inbegriff des Deutschen, der im Frühling mit einer Reisetasche voller Speck und Würstchen auf dem Rücken und blauen Leinengamaschen über den Schuhen von einem stickigen Portier an Land kommt; aber auch De Gelderschman, Overijsselaar und Drenth gehören zu dieser Kategorie. Es ist eine Wahrheit, zu der sich alles bekennt, was Amsterdam heißt. „Ein Mof weiß nichts. Das ist das erste Axiom, auf das jeder schwört, mit so viel Selbstvertrauen wie der Muslim auf den Bart seines Propheten.

„Er ist ein Mann der Natur; er weiß in seinen Knochen, dass die Kartoffel nicht auf dem Baum wächst und dass Hühner keine Säugetiere sind; er kennt den Unterschied zwischen Büschen und Sporen, Roggen und Gras, Flachs und Raps; aber sonst verliert er alle Sinne, wenn er in die eine große Welt eintritt.

Amsterdam“. Wie bedauerlich ist es aber, dass derselbe Amsterdamer oft in Schwierigkeiten gerät, wenn er sich mit einem solchen überseeischen Naturkind über irgendein Thema der Kunst und Wissenschaft unterhält! Wie unwichtig erscheint ihm dann oft „seine Kenntnis des eigenen Landes, ja selbst des bewundernswerten Amsterdam, das er über alles liebt und schätzt, als seinen Augapfel, als das Juwel unter den Städten? --

Ein Ausdruck des Überlegenheitsgefühls des „Drentheers“, das sich in Dummheit und Unwissenheit verbirgt. Der unwissende Deutsche ist ein kluger Jude.

253-4

Man sieht sie hier in allen Rängen, - zu Fuß und auf vier Füßen, in Kutschen und auf Krücken, mit Brillen und ohne, mit Lorgnetten und ohne, mit Bärten. la jeune France und die, die sie zu besitzen glauben, mit Milchmündern und Flachsbärten, mit Stielaugen und verfaulten Augen, mit Knopflöchern und ohne, mit Affengesichtern und Kamelgesichtern, mit dicken Bäuchen und dünnen Waden, mit Fleischtöpfen und solchen, mit Tränenaugen und Kupfernasen, mit Riesen und Zwergen, mit Ohren und ohne, mit Zigarrenrauchern und Schnupfennasen, kurz, mit der größten Vielfalt, die eine bunte Menschenmasse hervorbringen kann.

Da ist der Bäckerjunge, ein echter Grünschnabel in blauem Rock und passender Hose, weißer Krawatte, tief hängender silberner Uhrkette und Regenschirm, das stereotype Vademecum für alles, was nach warmen Brötchen oder Schere riecht; er flaniert hier mit seiner Angebeteten, einer Cousine gleicher Nationalität, aber eingebürgert, und neben diesem Paar der elfenhafte Metzger, ebenfalls in Begleitung seiner Preciosa. Beide geben sich große Mühe, eine Zigarre richtig zu rauchen, stecken sich aber immer wieder das brennende Ende in den Mund, worauf ein westfälischer oder hannoverscher Fluch folgt. Man sollte es nicht wagen, sich der Atmosphäre zu nähern, in der sich diese ungeschliffenen Gestalten bewegen, denn der Geruch der Zigarren, an denen sie sich so abmühen, hat etwas von Amersfoort; aus dem Laden des königlichen Hoflieferanten in der Warmoesstraat kommen sie sicher nicht.

417

Hier lag der Assessor in seiner Wunde. Er war schweigsam wie ein Deutscher; er stellte seine Pfeife ab, obwohl er sie gerade gefüllt hatte, bezahlte das Essen, winkte uns zu, und mit einem „dag zâm“ verließ er, gefolgt von uns, den sonst so angenehmen Ort unter der Hoogesluis. Unser Freund an der Schleuse wurde für den bitteren Kummer, den er seiner Meinung nach hatte ertragen müssen, reichlich entschädigt.

431

Wäre ich eine Plaudertasche wie ein altes Waschweib und könnte nicht schweigen wie ein Deutscher, so würde ich Ihnen erzählen, wie unser Schulfuchs jeden Abend im Mondschein sitzt, um Ihnen einen Vers oder ein Gedicht zum Gruß abzurufen, und wie er

zufällig anfing, sich darüber den Kopf zu zerbrechen, als er letzten Sonntag zum achten Mal in der Kirche vor seinem Pult stand und aus dem Textkapitel vorlesen mußte. Er ist so voll davon.

596

Wir als Deutsche schweigen über den Weg, der uns nun über Ane, vorbei an Koevorden, De Loo, Dalen, Erm und Sleen, immer näher an unser liebes G** brachte.

Een Drentsch gemeente-assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in 't voorjaar van 1843 Deel II Harm Boom en Alexander L. Lesturgeon 2021

Maborosi no

hikari

129

Säuglings- und Kindersterblichkeit

Im 19. Jahrhundert und in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts waren Säuglingssterblichkeit < 1 Jahr und Kindersterblichkeit 1-5 Jahre üblich. Auch Mütter starben regelmäßig während oder kurz nach der Entbindung. Wer den Stammbaum früherer Generationen studiert, stößt regelmäßig auf diese „tägliche Routine“.

Bernadina, die älteste Schwester von Johan Wilhelm Hofhuis, starb im Alter von 36 Jahren, wenige Monate nach ihrer Tochter Anna Maria Catharina, die erst sechs Monate alt war.

Anna Gesina Hofhuis, die zweitälteste Schwester des Hoteliers, starb kurz nach der Geburt ihres neunten Kindes. Sie selbst verlor drei Kinder kurz nach deren Geburt.

Für Ludwig Anton Josef Ludewinuso, das jüngste Kind von Johan Wilhelm, ist nur eine Wohnadresse in Amsterdam angegeben. Weitere Informationen sind auf openarchieven.nl nicht zu finden. Auch dieses Kind ist möglicherweise früh gestorben.

Die Säuglings-, Kinder- und Müttersterblichkeit wird in den Genealogien dieses Buches dargestellt. In jeder Familie ist ein Kind gestorben.

Artikel zu diesem Thema sind leicht im Internet zu finden. Ich werde einige Ergebnisse zitieren.

Regionale Entwicklung der Säuglingssterblichkeit

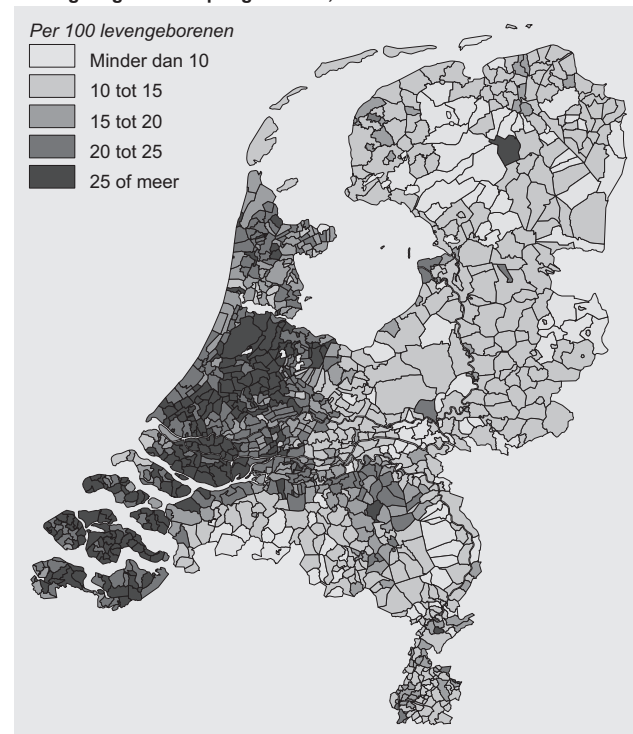
Im 19. Jahrhundert war das Sterberisiko für Neugeborene im ersten Lebensjahr sehr hoch.

Über weite Strecken dieses Jahrhunderts verbesserte sich die Situation nicht. Im Gegenteil, bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts verschlechterte sich die Situation für Neugeborene sogar leicht. Zwischen 1841 und 1860 starben in den Niederlanden 18,9 von 100 lebend geborenen Kindern im ersten Lebensjahr. Zwischen 1861 und 1874 stieg die Säuglingssterblichkeit weiter auf 20,4 von 100 Lebendgeborenen. Erst danach begann der Rückgang: Im Zeitraum 1934-1939 sank die Säuglingssterblichkeit auf 3,9 pro 100 Lebendgeborene. Mindestens ebenso wichtig wie die zeitlichen Veränderungen sind die Unterschiede zwischen den Provinzen (Statistik und Grafik). Bis einschließlich der Periode 1885-1894 war die Säuglingssterblichkeit in den Provinzen im Norden und Osten des Landes am niedrigsten. Die höchsten Raten wurden im Westen

und Südwesten verzeichnet. In den letztgenannten Gebieten begann die Säuglingssterblichkeit jedoch ab der Periode 1861-1874 stark zurückzugehen. In Noord-Brabant und Limburg setzte der Rückgang viel später ein. In Limburg begann die Säuglingssterblichkeit erst ab der Periode 1904-1913 stark zu sinken.

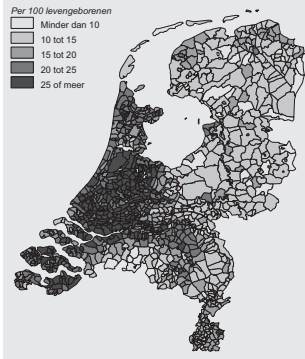
Die Karten zeigen die regionale Verteilung der Säuglingssterblichkeit in verschiedenen Zeiträumen, Karte 1: Zeitraum, in dem landesweit 18,9 von 100 Lebendgeborenen im ersten Lebensjahr starben.

1. Zuigelingssterfte per gemeente, 1841–1860

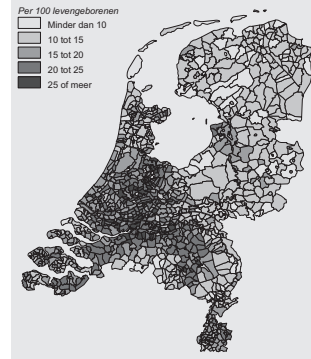

Zuigelingssterfte per gemeente in Nederland, 1841-1939 Peter Ekamper und Frans van Poppel 1) 1) Beide Autoren sind mit dem Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW) in Den Haag verbunden. Bevolkingstrends, 1. Februar 2008

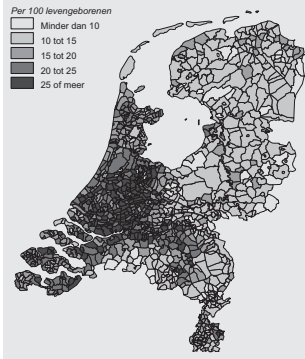
2. Zuigelingssterfte per gemeente, 1861-1874

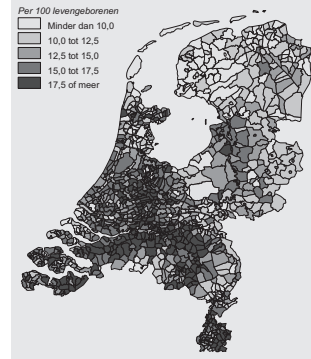
4. Zuigelingssterfte per gemeente, 1885-1894

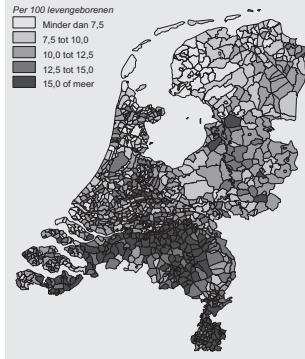
3. Zuigelingssterfte per gemeente, 1875-1884

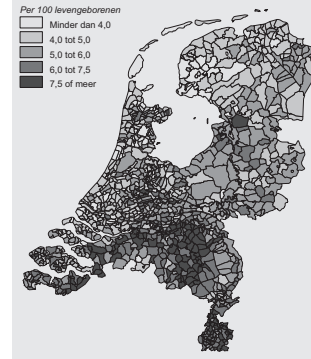
5. Zuigelingssterfte per gemeente, 1895-1899

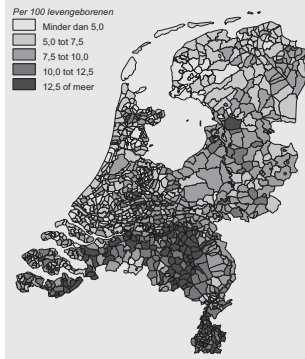
6. Zuigelingssterfte per gemeente, 1904-1913

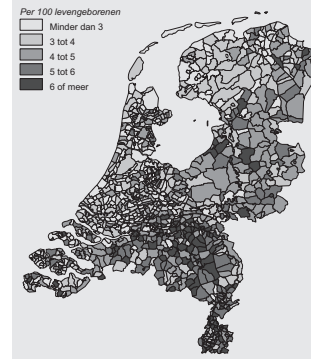
8. Zuigelingssterfte per gemeente, 1924-1933

7. Zuigelingssterfte per gemeente, 1914-1923

9. Zuigelingssterfte per gemeente, 1934-1939

Die Unterschiede zwischen den Regionen waren beträchtlich. Im Zeitraum 1860-1874 lag die Zahl der Todesfälle im ersten Lebensjahr in Drenthe bei 126 pro 1000, in Südholland dagegen bei 275. Tatsächlich waren

die Unterschiede noch größer, als diese Provinzdaten vermuten lassen. Im Zeitraum 1840-1861 lag die durchschnittliche Säuglingssterblichkeit in relativ großen zusammenhängenden Gebieten wie dem Friesischen Wald unter 100, während sie in anderen Gebieten über 300 lag. Zwischen 1860 und 1874 starben im Durchschnitt 25,4 von 1000 der Gesamtbevölkerung pro Jahr in allen Altersgruppen. Davon entfielen 7,1 Todesfälle auf die Säuglingssterblichkeit, also mehr als ein Viertel.

Die Sterblichkeit der Kinder über einem Jahr war ebenfalls hoch, aber im Verhältnis deutlich niedriger als die der Säuglinge. Im gleichen Zeitraum lag die Sterblichkeitsrate für Kinder im Alter von 1 bis 5 Jahren, wiederum bezogen auf 1000 der Gesamtbevölkerung, bei durchschnittlich 3,8 pro Jahr. Die regionalen Unterschiede waren zwar beträchtlich, aber geringer als bei der Säuglingssterblichkeit.

Für Kinder im Alter von 1 bis 5 Jahren war die Sterbewahrscheinlichkeit in der Provinz mit dem höchsten Wert (Zuid-Holland) weniger als doppelt so hoch wie in der Provinz mit dem niedrigsten Wert (Noord-Brabant).

Stillen und Abstand zwischen den Geburten

Möglicherweise besteht ein Zusammenhang zwischen der Säuglingssterblichkeit und der Frage, ob gestillt wird oder nicht. Auch der Einfluss des Wohlstands spielt bei der Säuglingssterblichkeit eine Rolle.

Es scheint eine sehr deutliche Beziehung zwischen dem Ausmaß und der Dauer des Stillens und der durchschnittlichen Länge der Geburtenabstände in einer bestimmten Bevölkerungsgruppe zu geben. Lange Stillzeiten (aufgrund langer Geburtenabstände) waren in Drenthe und Südfrankreich üblich. Diese Argumentation stützt sich auf das bekannte und inzwischen offenbar auch physiologisch nachweisbare Phänomen, dass die Fertilität einer Frau während der Stillzeit deutlich abnimmt. Es stellt sich die Frage, inwieweit dies eine akzeptable Annahme ist und inwieweit andere Faktoren wie Wohlstand oder Religion einen eindeutigen Einfluss auf die Geburtenabstände hatten.

In einer Dissertation von De Boer aus dem Jahr 1848 heißt es: 'In Drenthe wurde das Kind ein Jahr oder länger von der Mutter selbst gestillt, obwohl auch hier nach einigen Wochen Beikost gegeben wurde.'

Eheliche Fruchtbarkeit

Für Drenthe liegt der niedrigste Provinzwert für den Zeitraum 1831-1880 bei 300,0 für den Zeitraum 1831-1835 und für Zeeland liegt der höchste Wert bei 420,4 für den Zeitraum 1836-1840. Die kommunalen Zahlen für den Zeitraum 1878-1881 scheinen zwischen über 200 und über 400 zu schwanken.

Ein etwas spezieller, aber interessanter Fall sind die Torfgebiete in Drenthe. Diese Gebiete zeichnen sich durch eine relativ hohe eheliche Fruchtbarkeit aus, d.h. relativ kurze Abstände zwischen den Geburten.

Die sozialen Verhältnisse waren schlecht und die Arbeitskraft der Frauen spielte eine wichtige Rolle beim Torfabbau. Eine hohe Säuglingssterblichkeit war zu erwarten. Tatsächlich war sie zwischen 1841 und 1860 nicht anders als in Drenthe im Allgemeinen, das zusammen mit Friesland in diesem Zeitraum die niedrigste Säuglingssterblichkeit aller Provinzen aufwies.

Unter dem Gesichtspunkt des Schutzes von Leben und Gesundheit des Kindes ist davon auszugehen, dass sehr langes Stillen nicht sinnvoll war. Dass es nach einer gewissen Zeit - z.B. einem Jahr - fortgesetzt wurde, muss einen anderen Grund gehabt haben. Der Gedanke, dass fortgesetztes Stillen eine spätere Schwangerschaft hinauszögern würde, liegt nahe. Die Vorstellung, dass fortgesetztes Stillen etwas mit der Verringerung der Wahrscheinlichkeit einer späteren Schwangerschaft zu tun hat, war im 19. Jahrhundert in der Bevölkerung vermutlich weit verbreitet. Aber warum gab es dann zum Beispiel in Drenthe den Brauch des Weiter-Stillens, während er in Zeeland fehlte oder zumindest eingeschränkt war?

Wenn wir davon ausgehen, dass nicht das Stillen, sondern die Säuglingssterblichkeit bzw. die Säuglingssterblichkeit im Allgemeinen die primäre

unabhängige Variable in diesem Komplex von ehelicher Fruchtbarkeit, Stillen und Säuglingssterblichkeit ist, dann ist die Antwort auf diese Frage nicht schwierig. Obwohl er sie für andere Zwecke verwendet, zeigt eine Tabelle von Buissink sehr deutlich, worum es geht. Sie zeigt anhand der Zahl der Lebendgeburten pro 1000 verheirateter Frauen unter 50 Jahren im Zeitraum 1850-1859, wie viele Menschen nach 15 Jahren noch am Leben sind. Ich kopiere die Tabelle hier.

Kein Sex während des Stillens

Manche Menschen scheinen zu glauben, dass eine Frau während des Stillens keinen Geschlechtsverkehr haben sollte. Dies bedeutet, dass Frauen, die während der Stillzeit ihre Fruchtbarkeit wiedererlangen, nicht dem Risiko einer Schwangerschaft ausgesetzt sind.

Eine andere Frage ist, ob die Abstinenz während der Stillzeit ausreicht, um die ungewöhnlich langen Intervalle in Drenthe und einigen anderen Teilen des Landes zu erklären.

Es ist davon auszugehen, dass in der Zeit vor der modernen Geburtenkontrolle der Brauch des langen Stillens, möglicherweise in Verbindung mit restriktiven Bräuchen in Bezug auf den Geschlechtsverkehr, außer in Drenthe auch in Groningen, Friesland, Overijssel, Nordost-Gelderland und Nordholland mehr oder weniger verbreitet war. In den Sand- und Flußlehmgebieten von Ost-Utrecht, Südwest-Gelderland, Nord-Brabant und Limburg spielte die Nichtheirat oder späte Heirat eine viel größere Rolle bei der Aufrechterhaltung eines gewissen Gleichgewichts zwischen Bevölkerung und Einkommensquellen als in den oben genannten nördlichen Gebieten.

Bevolking en Gezin, 1983, Supplement, 7-60.
Geboorten, zuigelingenvoeding en zuigelingensterfte in hun regionale verscheidenheid in de 19de eeuw Prof. Dr. E. W. HOFSTEE

Provincie	Huwelijksvruchtbaarheid van de vrouwen tot 50 jaar	15-jarige overlevings-coëfficiënt	Huwelijksvruchtbaarheidsresidu 1850-1859
Groningen	280,7	0,680	190,9
Friesland	271,4	0,687	186,5
Drenthe	274,3	0,693	190,1
Overijssel	280,3	0,659	184,7
Gelderland	288,2	0,688	198,3
Utrecht	315,3	0,546	172,2
N.-Holland	289,4	0,534	154,5
Z.-Holland	329,1	0,472	155,3
Zeeland	326,3	0,493	160,9
N.-Brabant	297,2	0,653	194,1
Limburg	287,5	0,676	195,4

Brief an Jans Pol 2024

Lieber Jans Pol,

mit einigem Zögern und etwas schwerem Herzen schreibe ich Ihnen diesen Brief. Sie sind vor mehr als 130 Jahren von uns gegangen, obwohl diese Bezeichnung für Ihr Begräbnis im Jahre 1892 vielleicht nicht ganz angemessen ist. Sie haben sich in Ihrem Leben außerordentlich dafür eingesetzt, dass die Bedürftigen und Ausgestoßenen dieser Erde ihre Talente entfalten konnten. Die Wohltätigkeitsorganisation in Frederiksoord war eines Ihrer Kinder. Ihre Liebe zum Leben in Drenthe haben Sie in zahlreichen Schriften über die Menschen in Ihrer unmittelbaren Umgebung zum Ausdruck gebracht. Selbst dort, wo Strenge, Empörung und Wut herrschen, gibt es in Ihrem Werk einen leicht kritischen Unterton des Engagements.

Alle Menschen sind gut, manche mehr als andere, scheinen Sie zu sagen. Sie leben bis heute, wenn auch vielleicht nicht überschwänglich, unter einer ausgewählten Gruppe von Lesern, unter denen sich vielleicht einige Bewunderer befinden. Vielleicht hofften Sie auf das ewige Leben, in welcher Form auch immer, und vielleicht war die Literatur einer der Wege, diese Ewigkeit zu erreichen. In diesem Buch mit einer Auswahl Ihrer Werke sind Sie wieder unter anderen. Ihr Schöpfer, Arnold Blijman, hat die Kraft und die Wärme der Literatur entdeckt.

Während des Spaziergangs kam das Gespräch auf einige Werke unserer Literatur, und von diesem Augenblick an schien es, als sei der bis dahin schüchterne junge Mann von einem anderen Geist beseelt: Seine Augen glühten vor Feuer, und ein unwiderstehlicher Drang zu sprechen schien ihn zu beherrschen, während er eine Klarheit des Urteils an den Tag legte, die Miss Wildok überraschte und sie davon überzeugte, dass in diesem schüchternen jungen Mann ein beneidenswerter Wissens- und Forscherdrang steckte.

Ich kann Sie nicht fragen, ob Arnold Blijman Ihr Alter Ego war. Aber ich habe über Ihre Beziehung zu diesem jungen Mann gelesen, einem Außenseiter, der nach einer barocken Reise sein Glück, wenn auch nur vorübergehend, größtenteils durch eigene Anstrengungen gefunden zu haben scheint.

Nachdem ich Ihre Geschichten über Drenthe und die Niederlande, das Festgedicht, die Diskussionen und Kommentare in den Zeitungen gelesen hatte, kam mir der Nachruf eines Dorfbewohners in den Sinn. Als Kind kannte ich den furchterregenden Rohdiamanten dieses Bauern, der sich von den Kettenhunden auf seinem Grundstück anspornen ließ. Der Text auf der Karte lautete

Es ist gut

Nach einem Leben der Einfachheit, Güte, Sorgfalt und Ehrlichkeit...

Hinter dem Heidekraut, unter dem Rasen, weißt du, wen ich meine! Am Himmel leuchtet der weiße Kern, den ich auf Erden dieses einfachen Menschen nicht sehen durfte und vor allem nicht sehen konnte. Einfachheit wurde mehr als einmal mit Dummheit verwechselt!

Von der Einfachheit zu leben, war die Botschaft, die folgte, und das ist nicht dasselbe wie in Einfachheit zu leben. Ich könnte über die feinen Unterschiede spekulieren. Ich werde diese Philosophie so weit wie möglich beiseite lassen. Sie verstehen es, sich zu beschränken; in Ihrer Arbeit lassen Sie die tieferen Gedanken und Überlegungen oft dort, wo sie sind. Jenseits des Horizonts, in der Nähe des Nachtfrosts.

Sie beschreiben einfache Leben, die bei näherer Betrachtung große Reichtümer bergen können. Ich habe Ihr Grab nicht gefunden, nicht in Wilhelminaoord, nicht in Vledder, wo Sie das Vergängliche gegen das Ewige eingetauscht haben. Ich kenne Ihre Grabinschrift nicht, ich weiß nichts von einer Todesanzeige mit einem Nachruf, geschweige denn von einer Karte mit einem Abschiedsgruß. Vielleicht habe ich auch nicht lange genug gesucht.

Was getan ist, ist nicht getan

Ich erlaube mir, einige Bemerkungen zu Ihren Nachrichten zu machen und benutze dabei die Worte Einfachheit, Freundlichkeit, Sorgfalt und Ehrlichkeit. Ich sage Ihnen - in aller Aufrichtigkeit - was mir beim Lesen aufgefallen ist.

Als Leser mache ich aus Ihrem Werk meine eigene Geschichte. Ich lese - mit Ihrer Geschichte - mein eigenes Buch. Vieles von dem, was Sie sagen wollten, ist mir entgangen; wir sind verschieden in Zeit, Raum und Persönlichkeit. Wir haben Ähnlichkeiten als Autoren

und Leser. Wir teilen die Liebe zur Sprache und zum kulturellen Erbe.

Meine Beobachtungen sind geprägt von der Zeit, die hinter mir liegt, von meiner Ausbildung, von den Büchern, die ich gelesen und geschrieben habe, von der Aufmerksamkeit meiner unmittelbaren Umgebung und von der Aufmerksamkeit, die ich Ihnen und Ihrer Zeit gewidmet habe.

Das Leben in Drenthe im 19. Jahrhundert - und auch in meiner eigenen Zeit - bleibt mir trotz umfangreicher Recherchen ein Rätsel. Über die Lebensumstände kann ich nur Vermutungen anstellen. Zeitungsartikel aus jenen Jahren geben mir einen Einblick in eine vermeintliche Realität, so wie in meiner eigenen Zeit meine Wahrnehmung wie ein Gemälde gefärbt ist von den täglichen Eindrücken aus meinen sozialen Kontakten und den Medien. Das Bild ist nicht die Wirklichkeit, aber es kann mir eine annehmbare und verständliche Wirklichkeit vermitteln. Diese Reize sind zahlreicher, häufiger und vor allem anders als früher. Medien mit ihren eigenen Wahrheiten und vor allem mit ihren eigenen Unwirklichkeiten. Für mich ist jede Wirklichkeit eine vermeintliche Wirklichkeit. Gerade die Literatur, auch die Regionalliteratur, erforscht die Grenze zwischen diesen beiden Extremen, zwischen Fiktion und Realität.

Das eben erwähnte Rätsel gilt auch für mich. Nach einer langen Suche im Leben und in der Literatur bin ich immer noch auf der Suche nach meiner wahren Natur. Vielleicht ist diese Suche ein Ausdruck für den eigentlichen Sinn des Daseins. Genug von meiner persönlichen Suche. Ich werde versuchen, meine Gedanken im Zaum zu halten. Aber Sie werden sehen, dass ich Ihre Arbeit benutze, um Einsichten über meinen Platz im Universum zu gewinnen. Ich lasse meinen Gefühlen freien Lauf, indem ich mich auf einen kleinen Teil Ihrer Schriften stütze. Im Drents Archief wartet noch viel mehr von Ihrer Hand darauf, von einem engagierten und leidenschaftlichen Forscher sorgfältig untersucht und neu veröffentlicht zu werden, um ein anderes Licht auf Ihre Arbeit zu werfen.

Einfachheit

Armut, soziale Unterschiede, Religion, Ohnmacht, Leben, Liebe und vor allem der Tod sind Ihre ständigen Begleiter in Ihren Romanen. Sie haben Ihre Frau und eines Ihrer Kinder früh verloren, und in Ihren Drenthe-Romanen weichen Sie dem Tod nicht aus, vielleicht weil der Tod Ihnen nicht ausweicht. Sterben ist einfach, jeder kann sterben. Sie machen auch vor Familien nicht halt. Das, was man heute eine Kernfamilie nennt,

Mutter, Vater und ein paar Kinder, gab es zu Ihrer Zeit und in Ihren Geschichten kaum oder gar nicht. Die Partner in Ihren Büchern sind dem wirklichen Leben entnommen, meist Witwen und Witwer, die Kinder sind meist Stiefkinder, blutsverwandt oder nicht. In *Hannegien* findet ein Waisenkind ein warmes Zuhause bei einem Witwer, der Frau und Kind verloren hat. Der Bauer Hendrik Lamers lebt mit Grietje, einer Witwe aus Schoonebeek, unter einem Dach. Zwischen dem Mann und der Frau besteht eine liebevolle Beziehung, ohne dass ihr Zusammenleben körperlich vollzogen wird.

Aus dem Findelkind wird eine starke, resolute Frau. Gegen den Widerstand einer eifersüchtigen Rivalin findet Hannegien schließlich - mit einem Schutzengel in Gestalt des Schäferhundes Knecht - ihre Bestimmung in der Ehe mit Albert Koning, einem klugen, guten, fürsorglichen und ehrlichen Bauernsohn.

Sie werden merken, dass ich vorsichtig bin, ich begegne in Ihren Werken nur verliebten jungen Menschen, obwohl ich aus meinem Kontext heraus dazu neige, die Liebe als eine ansteckende Krankheit zu interpretieren, die tödlich enden kann, wie Cholera, Schwindsucht und Typhus.

Ich betrachte das Verliebtsein als eine Form des Wahnsinns, ähnlich den Auswirkungen des Drogenkonsums und der Trunkenheit. - Trunkenheit, die zu Ihrer Zeit weit verbreitet war, und nicht nur zu Ihrer Zeit. - In der Phase des Verliebtseins verliert die Vernunft gegenüber dem Gefühl; wenn Sie die Leidenschaft dem Gefühl vorziehen, kann ich Ihnen voll und ganz zustimmen. - Leidenschaft - der Trieb - schafft eine Beziehungsrealität mit einem begrenzten Spielfeld. Ein solcher Rausch kann sehr angenehm sein, aber auf den Rausch folgt die Ernüchterung. Aber Heilung und Immunität sind nicht jedermanns Sache.

Alle Ihre Romane, die ich gelesen habe, enden mit "Ende gut, alles gut". Aber vielleicht ist das Ende der Geschichte nur der Ausgangspunkt für eine interessantere Existenz. Wie es nach der Hochzeit weitergeht, kann man zum Teil aus der Rolle der Nebenfiguren des Romans lesen, der älteren Menschen mit barocker oder nicht-barocker Vergangenheit. Die Leidenschaften von Vätern und Müttern, Witwen und Witwern, Zuckeronkel und Zuckertante weichen oft einer mehr oder weniger sachlichen, nennen wir es rationalen Beziehung. Die Partner sind zueinander verdammt, besonders wenn sie in ärmlichen Verhältnissen leben.

In Ihren Drenthe-Romanen sind diese Verhältnisse oft ärmlich, in mehr als einer Hinsicht. Es herrscht Armut an Mitteln, es herrscht Armut an Geist, es herrscht Armut an Visionen. Die Welt ist nicht größer als das Dorf und seine Umgebung. Der Schauplatz Ihrer Drenthe-Romane erinnert mich an den französischen Schriftsteller Michel de Montaigne, den Erfinder des Essays.

Er schrieb Experimente über die Bewohner der französischen Landschaft im 16. Jahrhundert. Wenn es im Dorf regnete, dachten die Bewohner, dass es in der ganzen Welt regnete. Ihr Dorf war die Welt, und die Welt war ihr Dorf. In Drenthe war der einzige Kontakt mit der Außenwelt der Besuch des Bürgermeisters, des Ministers oder des Notars, letzterer, um eine Erbschaft zu regeln. Einfachheit schmückt den Menschen.

Freundlichkeit und Fürsorge

Im 19. Jahrhundert waren die meisten Menschen unverheiratet, aber es gab Schutz für alle. Cousins, Brüder und Schwestern lebten unter einem Dach. Unverheiratete Onkel bekamen einen Platz am Herd im Haus des verheirateten Bruders oder der Schwiegereltern. In Twente heißen diese Männer Spejeûmkes. In Twente Losser:

Jans zat al joren net als zun old spejeûmken oet vroger tieden bie zien schoondochter achter n kachel. Spejeûmken: een oude afgeleefde oom of knecht die het grootste deel van de dag doorbracht bij de haard en vaak in de haard – nog al eens een open vuur – spuwde.

Jahrelang saß Jans mit seiner Schwiegertochter hinter dem Herd, genau wie sein alter Spejeûmken früher. Spejeûmken: ein alter, erschöpfter Onkel oder Knecht, der die meiste Zeit des Tages am Herd verbrachte und oft in den Ofen spuckte - manchmal ein offenes Feuer.

Der Platz am Herd war nicht nur für alte Männer, die Tabak kauten:

„De aole meu’jes en eûmes de könt bleven“.

Oft ging es um Tod und Erbe. Für die Onkel und Tanten, die dort lebten, musste etwas getan werden. So wurde die Familie immer mehr zu einer Großfamilie, die in Teilen von Drenthe als Oeze volk bekannt war. Manchmal lebten vier Generationen unter einem Dach, und es gab auch Platz für alte Knechte und den Hund.

Die Schule in Wilhelminaoord, in der mehr als 50 Kinder gleichzeitig unterrichtet wurden, ist inzwischen zu einem Wohnhaus umgebaut worden. Das Gebäude auf der anderen Straßenseite - der von Bäumen gesäumte, kathedralenartige Oranjelaan - ist die ehemalige Korbflechtere, ein Heim für autistische Kinder. Der Begriff Autismus war damals noch nicht bekannt. Kinder und Jugendliche mit diesem Etikett haben eine Gebrauchsanweisung, die oft unentdeckt bleibt. Diese Kinder, Jugendlichen und älteren Menschen kommunizieren miteinander und mit ihrer Umwelt auf eine Weise, die andere nicht verstehen. Sie kannten den Begriff "Autismus" nicht, waren sich aber des Mangels an gegenseitigem Verständnis umso bewusster.

Missverständnisse und fehlende Kommunikation sind eine Konstante in Ihren Kurzgeschichten. Viele Gefühle werden von den Figuren selbst nicht erkannt, und wenn sie erkannt werden, werden sie nicht ausgedrückt. Diese Nichtkommunikation macht die Figuren sehr anfällig für Klatsch und Verleumdung. Meistens brauchen die Figuren in Ihren Kurzgeschichten nur ein halbes Wort, die andere, größere Hälfte füllen sie selbst aus.

Die Vermutungen sind oft falsch und führen zu Konflikten, Wut, Ohnmacht und manchmal zu kaum zurückgehaltener Gewalt. Die indirekte oder direkte Frage: „Was meinst du damit?“ wird in den Kurzgeschichten nicht gestellt.

Viele Figuren ersticken an ihrer eigenen Rechtschaffenheit. In der Novelle *Harm und sein Bruder Luuks* leben die Brüder zwar in unmittelbarer Nachbarschaft, sprechen aber 20 Jahre lang nicht miteinander. In der niederländischen Novelle *Na 20 jaar* gehen sich die Brüder Willem und Daniël aus dem Weg, zum Teil wegen der sturen Haltung ihres orthodox-reformierten Vaters. Willem geht nach Java, um seinen Bruder nicht sehen zu müssen. Erst als der Tod seinen Tribut fordert - Willem verliert auf Java seine Frau und zwei Kinder an die Cholera - gibt es Raum für Versöhnung. Mehr als einmal in Ihren Büchern scheint das Sterbebett ein guter Ort zu sein, um alte Rechnungen zu begleichen. Versöhnung wird oft in wenigen Absätzen arrangiert, so dass sich die Frage aufdrängt: Was war der Konflikt überhaupt?

Natürlich haben Sie die Konflikte ausführlich beschrieben, sie tragen die Nachrichten. Die Konflikte lassen sich oft auf Unterschiede im sozialen Status, in der Religion und im Geld zurückführen. Auch die Herkunft ist eine große Quelle für Hass und Neid. In

der Novelle *Hannegien* sind die Leute aus Schoonebeek nicht gut, die Leute aus Ost-Drenthe passen nicht in die Gemeinschaft von Frederiksoord, Vledder, Diever und Dwingeloo. Die Leute aus Ost-Drenthe tragen weiße Socken, eine Farbe, die nicht in die Gemeinschaft passt. Demütigung und Verleumdung sind Konstanten in den Gemeinschaften in Ihren Büchern in Drenther Sprache.

Ablehnung und Spott sind nicht auf Drenthe beschränkt, diese sogenannten „Witze“ gibt es auch anderswo. In den Städten und Dörfern von Twente gab es zum Beispiel die Sockenpolonaise. In einem unbeobachteten Moment, zum Beispiel mitten in der Polonaise, wurden die Tänzer aufgefordert, ihre linke Socke auszuziehen. Die Bauernburschen hatten auf dem Weg zum Fest keine Zeit gehabt, sich nach der Arbeit auf dem Hof die Füße zu waschen. Mit ihren schmutzigen Füßen wurden sie ironisch verspottet. Dies war eine der Methoden, mit denen die Stadt oder das Dorf die Bauern kritisierte. Die Städter fühlten sich den Bauern überlegen. In diesem Sinne sind auch heute noch derbe Witze über die Bauern zu verstehen (?). In *Hannegien* erinnert man sich in Ost-Drenthe an die Schoonebekers, Schafe, die weiße Wolle für weiße Socken lieferten. Eine herablassende Haltung war die Folge: Sie gehören nicht dazu. Diese „Witze“ finden sich mit einer gewissen Regelmäßigkeit auch im NPDAC von 1886.

Raue Leute.

Mir fällt auf, dass Sie in Ihren Drenthe-Novellen eher banale Formen der Interaktion zwischen den verschiedenen Charakteren beschreiben. Nach dem Schlittschuhlaufen in *Hannegien* treffen sich raue und grobe Leute in einer Taverne. Junge Männer mit „schmutzigen Mündern“, ich würde fast sagen, neckisches Verhalten, gefolgt von einem Angriff. Zum Glück lassen sich die Frauen nicht so leicht zum Schweigen bringen. Vielleicht spiegelt Ihre Geschichte die Atmosphäre auf dem Land in der zweiten Hälfte des 19. Wenn ich die Zeitungen *Nieuwe Provinciale Drentse und Asser Courant* lese, finde ich viele Artikel, die auch die rauen Umgangsformen außerhalb der Novelle widerspiegeln. Neben Artikeln über Wohltätigkeit und Armut gibt es viele Berichte über öffentliche Trunkenheit, Diebstahl und Gewalt.

Damals schien es die Menschen nicht zu stören, wenn sie eine Leiche sahen. Der Tod war zweifellos viel näher als heute. Ein Trost: Für niemanden ist der Tod weit weg.

Veränderungen

In der Literatur, auch in der regionalen, kann man im Laufe der Zeit gesellschaftliche Veränderungen beobachten. In Ihren Erzählungen gibt es Dutzende von Todesfällen, in der zeitgenössischen Literatur sind Todesfälle durch Krankheiten die Ausnahme. In Ihren Büchern sterben Menschen an Typhus, Schwindsucht und Cholera, in der zeitgenössischen Literatur kommen diese Krankheiten nicht vor. Diese Pandemien sind in unserer Region ausgestorben und jeder, der will, kann sich gegen verschiedene Krankheiten impfen lassen.

Aber wie zu Ihrer Zeit gibt es Menschen, die kein Vertrauen in die Errungenschaften der Wissenschaft haben. Diese Gläubigen haben kein Vertrauen in die Erleuchtung ihres Geistes. Es gibt auch eine Hingabe an den Aberglauben, vielleicht um die Angst vor dem Leben abzuwehren; ein Teil dieses Aberglaubens fällt in die Kategorie der Falschmeldungen; auch Religionen sind nicht frei von liebgewonnenen Mythen. Orthodoxie, Eigensinn und Einfalt des Geistes bleiben bestehen, aber in anderer Form als im 19. Nicht ein Leben der Einfachheit, sondern ein Leben in Einfachheit.

Ihr eigenes Gesetz

In Ihren Drenthe-Geschichten graben sich die Figuren ein. Die Protagonisten legen Wert auf ihr eigenes Recht, und es ist sehr schwer für sie, daraus herauszukommen, und das ist auch heute noch so. Manchmal explizit, manchmal zwischen den Zeilen, machen Sie sich über die Orthodoxen lustig. Sie verstehen die Cocksians nicht. Aber Sie haben Sympathie für die Anhänger von Pfarrer Hendrik de Cock.

In den letzten Kapiteln von *Harm und sein Bruder Luuks* gibt Bruder Luuks den reformierten Glauben auf. Der Geizige verliert, was er gespart hat. Er sieht das Licht. Die Beleidigung, der Fluch, der über seinen Bruder ausgegossen wurde, wird mit einem Federstrich in die Ewigkeit verbannt, als wäre er nie ausgesprochen worden. Nein, der Irrtum wird nicht mit ins Grab genommen. Leider, würde ich sagen.

“Moar – dan was ‘t – ook – niet – goed – te zeggen – dat- oom Joapik – de duvel – under – de Cokschen – was en dat ie nooit – nooit wear – over zien drumpel – zullen komen – al stund hie – ook te branden – in huus.”

Fast alle Ihre Romane haben ein gutes Ende, selbst die größten Bösewichte bekommen im Laufe der Geschichte ihre gerechte Strafe. Manchmal nimmt der „Bösewicht“ das Gesetz selbst in die Hand. Der betrügerische Bauer

- Frens Bokkelman - geht zur Scheune und erhängt sich. Ein Strich genügt. Während die Kirchenglocken die letzten Schritte des Gehängten verkünden, geht das Brautpaar vorbei. In den Drenter Novellen schreiben Sie Tatsachen, keine Gefühle. So scheint es zu Ihrer Zeit gewesen zu sein.

Ehrlichkeit

Die niederländische Novelle *Na 20 jaar* (Nach 20 Jahren) spielt größtenteils in Gelderland, was ich bemerkenswert finde. Alle Figuren in *Na 20 jaar* sind hochgebildet, Miss Wildok ist Lehrerin, Arnold Blijman arbeitet in einem Notariat, Willem Spaakman war ein ehemaliger Bewohner von Java. Arnold Blijman, der verlorene Sohn, die Hauptfigur der Novelle, ist in Frederiksoord aufgewachsen, komponiert Lieder und spielt Geige. Er ist auch ein Fan von David Copperfield, einem Buch des englischen Schriftstellers Charles Dickens aus dem 19. Jahrhundert. *Der Nieuwe Rotterdamse Courant* und *Het Nieuws van de Dag* liegen auf Miss Wildoks Teetisch. In Drenthe gibt es keine Zeitungen, und auch Bücher sind selten, mit Ausnahme der Bibel, die vor allem für den Pfarrer bestimmt ist. Fräulein Wildok schreibt einen zivilisierten Brief an einen Freund in der Schweiz. Es gibt auch einen Brief in Holland, der nichts als Klatsch und Verleumdung enthält.

Ihre Drenthe-Romane gehören zur Regionalliteratur, die sich auf die Oude Landschap, das Gebiet um Frederiksoord, beschränkt. Mit einem einzigen Abstecher nach Schoonebeek. In *Nach 20 Jahren* ist die Welt viel größer lebt Willem Spaakman auf Java, er schickt einen Brief an den *New York Herald* mit einer Anzeige, um sein verlorenes Kind zu finden. Miss Wildok macht Urlaub in der Schweiz. Klaartje Kleeman, Susannas Mutter, reist nach Haarlem, um ihre Familie zu besuchen. In *Nach 20 Jahren*, ebenfalls ein niederländischer Roman, ist die Welt viel größer als in Drenthe. Bemerkenswert.

In *Nach 20 Jahren* ist der Notar Karel Blazius der eifersüchtige Bösewicht. Seine Verlobung mit Susanna war rein kalkuliert, er wollte ihr Kapital, um die Schulden seiner Mutter zu begleichen. Er ist sehr gut im Schauspiellern und im Verleugnen. Leider fehlen mir die letzten Teile der Serie, so dass ich nicht überprüfen kann, wie sehr Sie Karel respektieren. Es scheint mir unwahrscheinlich, dass Karel sein Leben so beenden wird wie sein Gegenstück in *De huusholling von Frens Bokkelman*. Ehrlich währt am längsten.

Meine Zeit

Ich habe die letzten Folgen von *Nach 20 Jahren* nicht gefunden. Ich habe mir erlaubt, ein passendes Schlusswort zu schreiben, zum Teil in Ihrem Sinne, aber vor allem in meinem. Der Lauf der Zeit hat in der Tat die Form der sozialen Strukturen verändert; der Inhalt weist, aus der Ferne betrachtet, ähnliche Züge wie Ihre Zeit auf. Es braucht Jahrhunderte, um dumme Ideen zu zerstören.

Juden

Die Juden kommen in Ihrem Werk in Drenthe vor, und nicht immer in einem positiven Licht. In der ersten Fassung von *Hannegien*, die Sie an den Abenden der Rhetorischen Kammer gelesen haben, verwenden Sie den Ausdruck „schwarz wie ein Jude“. Der Ausdruck „schwarz wie ein Jude“ erscheint nicht in der Ausgabe von *Hannegien*, die ich gelesen habe. Vielleicht haben Sie diesen Satz nach dem Brief des israelitischen Lehrers von Smilde gestrichen. In *De huusholling von Frens Bokkelman* wird der stereotype Jude ausführlich dargestellt. Diese Erzählung erschien nach *Hannegien* in der NPDAC. In der holländischen Novelle gibt es keine Juden. Ich finde auch keine abfällige Sprache gegenüber anderen Völkern. Das ist bemerkenswert.

Die Ablehnung von Minderheiten war im 19. Jahrhundert üblich, wenn ich den Berichten in der *Nieuwe Provinciale Drentse und Asser Courant* Glauben schenken darf. Regelmäßig lese ich Artikel über Juden, Zigeuner und Neger. In der Beilage dieser Zeitung, die Sie sicher gelesen haben, weil Ihre Serie dort erscheint, stoße ich auf Witze über Schwarze und Frauen, Witze, die man nicht mehr drucken kann. Die raue Seite wurde nach außen gekehrt. Wie heute in den sozialen Medien, wo die hässlichsten Dinge anonym passieren.

Wo ist die Sanftheit geblieben, die ich aus dem archaischen Twentyrium mitgenommen habe?

Nadat een orgeltje het weer eens liet afweten zei de orgelman: 'De aëpen hebt mie zand in de teun'ne streujt.'

In der literarischen und pädagogischen Landschaft der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts waren Sie ein weißer Rabe. Es gab keinen Kreis von Autoren, niemanden, dem man nacheifern konnte. Es gab kaum Feedback. Jeder Vortragsabend war ein Erfolg, vielleicht weil es sonst nichts zu besprechen gab. Ein Autor ohne Sparringspartner ist hilflos, das weiß man. Kritik und Ratschläge machen einen Schriftsteller besser. Ihre Figuren sind zumeist das, was man flache

Charaktere nennt, eindimensionale Persönlichkeiten. Gut oder böse. Säufer oder Abstinenzler. Schlampe oder Jungfrau. Gott oder Teufel.

Vielleicht war Ihre Welt schwarz oder weiß. Reich oder arm und meistens arm; nicht nur materiell arm, sondern auch geistig arm. Ein Leben in Einfachheit.

Zeitungen

Ihre Geschichten wurden in Zeitungen als Fortsetzungsromane veröffentlicht. Manchmal auf der letzten von vier Seiten, manchmal auf der Titelseite. In einer Zeit, in der es nur wenige Bücher, keine Bibliotheken und kaum Möglichkeiten gab, gute Literatur und Lesestoff zu finden, war die Zeitung eine Quelle der Information, Unterhaltung und Bildung. In der NPDAC las ich über Getreide, Kühe, Schafe und Ziegen, über die Erfahrungen ausgewanderter Landsleute. Die Serie war ein erkennbares Spiegelbild der Gesellschaft dieser Zeit und dieses Ortes. Weitere Forschungen könnten klären, inwieweit Ihre Fortsetzungsromane zu einer veränderten Wahrnehmung der Leser beigetragen haben. Verbrechen und Betrug zahlen sich nicht aus

Reiche Stinker erhängen sich zu Recht. Orthodoxer Glaube: Finger weg. Vorurteile: Auf Wiedersehen.

Die Fortsetzungsromane scheinen die Vorläufer der Kolumnen in den heutigen Tages- und Wochenzeitungen zu sein, der Blogs, in denen die Autoren ihren privaten Sorgen, ihrem Kampf mit Rollenbildern, ihrer Suche nach einem lustvolleren Sexualleben und ihren Beziehungsspielen Gestalt geben. Es gibt mehr Informationen als im 19. Jahrhundert, gibt es mehr Kommunikation? Diese Frage wage ich nicht zu beantworten.

Ich kann Sie nicht in Ihr Grab entlassen, ohne diesem Brief einen erhebenden Schluss zu geben. *Na 20 jaar* gefällt mir besser als Ihr Werk von Drents. Hier und da taucht ein nachdenklicher Mann oder eine nachdenkliche Frau auf, besonders in *Na 20 jaar*:

Was beschäftigt ihn so sehr, dass er immer tiefer in Gedanken versinkt, bis er nichts mehr um sich herum sieht? Es ist das Leben, das hinter ihm liegt. Daniel hat sich nie viel um weltliche Dinge gekümmert, die meisten halten ihn sogar für viel zu sorglos; und doch gibt es nur wenige Momente, in denen er sich selbst ein Rätsel ist, in denen er an alles und an nichts gleichzeitig denkt; Momente, in denen sein vergangenes Leben vor seinem inneren Auge schwebt, ohne dass er sagen könnte, dass bestimmte Eindrücke wieder aufleben oder in Erinnerung gerufen werden.

Heute erlebt er einen solchen Augenblick. In einem wilden Durcheinander sieht sein Geist den schwachen Abglanz vergangener Schicksale, woraus man mit Sicherheit schließen kann, dass der Besitzer von Bergzicht kein alltägliches Leben geführt hat.

Diese Novelle zeichnet ein zivilisierteres Bild der damaligen Zeit, ist aber auch ein wenig moralisierend und manchmal belehrend.

Zum Schluss möchte ich Ihnen den gut gemeinten Rat geben, nie wieder in die Gewohnheit zu verfallen, die unter jungen Leuten aus Frederiksoord weit verbreitet ist: die Gewohnheit, den Ort zu verleugnen, dem sie so viel verdanken. Ich weiß, dass es Mut braucht, um zu sagen: Ich komme aus Frederiksoord; die klägliche Vermischung dieser freien landwirtschaftlichen Kolonien mit den Strafkolonien von Ommerschans und Veenhuizen, die in den ganzen Niederlanden vorherrscht, bedeutet, dass man sich mit diesem Geständnis eine Menge Unannehmlichkeiten einhandelt, aber das würde bald aufhören, wenn die jungen Leute von Frederiksoord, wenn sie in die normale Gesellschaft eintreten, frei und offen verkünden würden: „Wir sind in den Kolonien der Gesellschaft der Nächstenliebe aufgewachsen“. - Und das taten sie!

Und später

„Herr Spaakman! Bei allem Respekt für den großen Tag, den Sie zu erleben glauben, und bei allem Mitgefühl für die schmerzlichen Wunden, die Ihnen eine höhere Macht jenseits des Ozeans zugefügt hat, muss ich mich doch weigern, mich an die Zeit zu erinnern, die wie ein schrecklicher Sturm über meinen Kopf hinwegzog und die Sie noch immer so sehr verfolgt, dass Sie glauben, Sie würden im Grab keine Ruhe finden, wenn ich Ihnen nicht vergebe. - Seien Sie versichert, ich habe Ihnen schon vor 20 Jahren vergeben“.

Sie plädieren für Entschlossenheit und ein Ende der Verleugnung, woher auch immer sie kommen mag. Sie plädieren für Ehrlichkeit und Vertrauen in die Kraft des Einzelnen in einer feindseligen Welt. Sie plädieren für ein Ende von ungezügelter Groll und Verleumdung. Eine zeitlose Botschaft: Vertrauen Sie auf Einfachheit, Freundlichkeit, Fürsorge und Ehrlichkeit.

Chapeau.

Die podagrigen in Neuenhaus

Harm Boom, Alexander Lesturgeon und Dubbeld Hemsing van der Scheer wanderten 1843 von Bad Bentheim nach Assen. Sie beschreiben Höflichkeiten auf dem Weg.

Eine riesige Sandwüste – nach der Überlieferung oft Schauplatz von Mord und Totschlag an einsamen Reisenden – führt zum herrlich gelegenen Nienhuis oder Neuenhaus. Wir dankten dem Himmel, dass wir durch das verfallene Tor fahren durften, das hier wie in Arnheim, Kampen und Leeuwarden anstelle der alten Stadttore ein Stadttor bildet.

In einer Sandwüste, wie wir sie gerade hinter uns gelassen haben, stumpft jede Reiselust ab, geht jede Freude verloren, wenn die Natur ihre Schönheiten verbirgt und die tödliche Einsamkeit von keinem Menschen unterbrochen wird. Wir würden jedoch der Wahrheit die Ehre erweisen, wenn wir beiläufig einen Besucher des Krankenhauses erwähnen würden, der uns, wie es schien, mit seinem Sohn entgegenkam; er war ein wahrhaft wandelndes Empfehlungsschreiben für Mäßigung, ins Unendliche gestreckt, tödlich dünn und farblos, als sei er den Händen eines Anatomie-Enthusiasten entwichen; eines jener Geschöpfe, die, wie Doktor Katzenberger bei Jean Paul, bei Worten warmer Gefühle gewöhnlich eine Gänsehaut im Innern bekommen.

Wir erinnerten uns auf den ersten Blick an den schwachen Mann, weil wir einen ganzen Abend mit ihm im Badezimmer verbringen mussten, wo er eigentlich hingehörte, während er, wie die Mitglieder der Londoner Konferenz von 1830, seine Witze, dünn wie er selbst und hart wie Sohlenleder, kaute und uns in die Ohren schmettete. Neuenhaus ist das hannoversche Assen, ein Rathaus in holländischer Livree. Die reformierte Kirche, die am Marktplatz steht und einen sehr zweifelhaften Turm hat, ist groß und schön; der Gottesdienst wird hier von zwei Predigern gehalten.

Die Kanzel ist ganz aus Bentheimer Stein. Darauf schwört man. Hier geht es zu wie mit dem Gold und den Juwelen in Tausendundeiner Nacht. Das Rathaus verdient wenig Aufmerksamkeit. Früher war der Handel hier lebhafter als heute; man sagt, er verlagere sich allmählich nach Noordhoorn, das in den letzten Jahren auch einen sichtbaren Aufschwung erlebt hat. Die Häuser hier haben meist große Tore, ähnlich denen in Drenthe.

Hier scheint eine besondere Liebe zu Blumen zu herrschen; vor jedem Fenster kann sich das Auge an den schönsten Farben erfreuen; oft haben wir sogar

ganz seltsame Arten dieser zarten Kinder der FLORA gesehen. Auch hier hat Neuenhaus ein holländisches Kolorit, obgleich die nicht sehr heiteren Gesichtszüge der Einwohner uns bald daran erinnerten, dass wir uns in Hannover befanden, wenn wir uns über solche heimatlichen Illusionen amüsierten.

Aber wer nicht das menschliche Gesicht als Ort seiner psychologischen Forschung mit LAVATAR gewählt hat, wird erst recht überzeugt sein, in einer holländischen Stadt zu sein, wenn ihm der Wirt die Rechnung für sein Essen präsentiert. Die Leute hier wissen, wie man mit Geld umgeht, auch wenn die Zivilisation ein halbes Jahrhundert zurückliegt. So war es auch bei uns.

In unserem Gasthof, wo die Pilze, die auf der muffigen Jägerwiese unter der Holztäfelung üppig wuchsen, unser einfaches Mahl beobachteten, ließ uns der Wirt das Genossene mit klingenden holländischen drei Gulden bezahlen, als gehörten wir zum Gefolge eines Dutzends Kardinäle. In Deutschland (und Neuenhaus gehört dazu!) scheint es keine Gewissensfrage zu sein, den reichen Holländern ihr Zäpfchen abzunehmen. Schade für die Stadt, die ihren Ruhm dem Geiz ihrer Bürger verdankt.

Einmal im Jahr gibt es in Neuenhaus einen ‘Tag der Arbeit,’ einen Tag der besonderen Feierlichkeiten. Seit einigen Jahren wird der Geist des ritterlichen Mittelalters durch die Einführung eines Schützenfestes wiederbelebt. Zu diesem Zweck wurde außerhalb der Stadt an der Straße nach Veldhausen ein großer Tanzplatz errichtet, auf dem sich die Festgäste versammeln, um die Arbeit des Tages mit ausgelassenen Walzer- und Galopp tänzen zu krönen. Wie es der Zufall wollte, schoss in jenem Sommer ein Anhänger der israelitischen Religion den Vogel von der Stange, wurde zum König gekrönt und geehrt und wählte sich aus den Töchtern seines Volkes eine Königin.

Hier, wie auch in anderen Orten der Region und im benachbarten Overijssel, ist es noch Brauch, am Silvesterabend und die ganze Nacht hindurch ununterbrochen Glocken zu läuten, das sogenannte ‘Beijeren’. Die kleine Gemeinde ist sehr daran interessiert, diesen alten und merkwürdigen Brauch zu erhalten. Die Regierung hat schon oft versucht, diesen lästigen Brauch abzuschaffen, aber sie hat gemerkt,

dass man gegen solche tief verwurzelten Bräuche nur langsam und sehr vorsichtig vorgehen sollte.

Hannoveraner

Die Hannoveraner haben sich trotz der Schwierigkeiten, mit denen sie vor allem auf dem Lande zu kämpfen haben, recht gut gehalten. Sie liegen zwar noch weit hinter anderen Ländern zurück, sind aber im allgemeinen gutmütige Tauben. Man muss sie so nehmen, wie sie sind, weit entfernt von dem, was wir europäische Zivilisation und gute Manieren nennen.

Aber sie sind sehr glücklich, weil sie wenig brauchen; sie wollen keine Verbesserung oder Veränderung, weil sie nicht wissen, dass der Rest der Welt anders ist als ihre eigene. Wenn sie es wüssten, wer weiß, ob sie nicht über das Verbotene sprechen würden!

Es gibt viele Überbleibsel mittelalterlicher Sitten und Gebräuche. Eine davon ist die hier und da noch übliche Kurzform des Prozesses. Man beschuldigt jemanden des religiösen Fanatismus oder der extremen Trunkenheit und der daraus folgenden Vernachlässigung seiner Amtspflichten oder der Ruhestörung auf Jahrmärkten und in Wirtshäusern; plötzlich erscheint ein Landdragoner (das, was wir einen Polizisten nennen) in seinem roten Mantel, mit einem Schleppsäbel an der Seite, packt den Delinquenten am Kragen und steckt ihn hinter Gitter.

Niemand kräht, bis die Strafe verbüßt ist und der bekehrte Sünder mit erröteten Wangen seinen Blutsverwandten erzählt, wie er sich im Käfig amüsiert hat. So erlebten wir in Neuenhaus die kurze Gerechtigkeit, die einem Apfeldieb zuteil wurde, der, in der Nacht zuvor auf frischer Tat ertappt, sofort seine Strafe erhielt, die darin bestand, dass er vor den Augen der Menge von einem Landdragoner mit Trommel und Saiten durch die Stadt eskortiert wurde, während der Dieb einen Kranz aus Äpfeln trug. Das ganze Staatsgebilde ist noch ein Relikt aus dem Mittelalter. ERNST AUGUST steht für den liberalen Geist unseres Jahrhunderts, so wie das Sammelwerk des *Boekzaal für die Gelehrtenwelt* die markanten Beiträge der *Gids* sind. Aber der hannoversche Bauer ist nicht zu bemitleiden. Im Gegenteil, er ist das Objekt des Neides seiner holländischen Nachbarn, die mit neidischen Augen über die Grenze in das fast steuerfreie Land blicken. Der hannoversche Bauer weiß nichts von den Kämpfen zwischen den Rittern von Domper und den Liberalen, aber er kann sicher sein, dass er wenig, sehr wenig Steuern zahlt, und das ist ein wichtiger Punkt. Der Unterschied wäre erstaunlich, wenn man die bürgerlichen Rechte und Pflichten eines Holländers

mit denen eines Hannoveraners vergleicht. Der letztere aber läßt ERNST AUGUST mit seinen treuen und geliebten Gütern spielen; er überläßt dem Holländer gern sein schönes Budget von 71 Millionen, sein ganzes herrlich großes Beamtenheer, und das Gerücht von einer Vereinigung mit den dicken Niederlanden jagt ihm einen Schauer durch den Leib und färbt seine Wangen totenrot.

Mit diesen philosophischen Betrachtungen im Wagen entschädigten wir uns für die schlechte Sicht nach draußen und näherten uns dem Punkt, an dem wir uns von Hannover verabschiedeten und uns die Luft der Heimat entgegenwehte. Die Festung Koevorden mit ihren spitzen Türmen und roten Dächern lag still und ruhig im Schatten des Abends vor uns.

Drenthe

Es ist merkwürdig, aber von welcher Seite wir Drenthe auch betreten, immer ist es, als strecke eine Bettlerin ihre Hand nach Almosen aus, mit der stillen Bitte auf ihren Lippen, dass wir sie nicht für ihre Armut verantwortlich machen würden.

Trotzdem waren wir sehr froh, wieder heimischen Boden zu betreten. So traurig der Empfang, den die Natur dem Besucher in Drenthe zu bereiten scheint, auch sein mag, so sehr freuten wir uns über den Empfang, den uns die gepuderte Wirtin mit den Koppelpferden bereitete. Rotborstige Dragoner, die uns den Schlaf rauben könnten, brauchten wir nicht zu fürchten. Wir atmeten wieder die Atmosphäre der ewig geliebten Heimat.

Gildehaus

Das nahe gelegene Städtchen Gildehaus ist aus zwei Gründen sehenswert: um die Neugier zu befriedigen und um die Heilkraft des Bentheimer Wassers bei einem flotten Spaziergang zu unterstützen. Gildehaus ist seit jeher für seine Steinbrüche bekannt. Der Stein, der auch bei uns in der Architektur vielfach Verwendung findet und Bentheimer Stein genannt wird, stammt tatsächlich aus den Gildehauser Steinbrüchen. Graf Egbert machte diesen Stein Ende des 13. Jahrhunderts auch im Ausland bekannt.

Heute ist Gildehaus noch bekannter durch den Arzt ASCHENDORE, der auch Kurarzt in Bentheim war. Stellen wir uns eine Sitzung in seinem Hause vor! Ein großer Saal, angefüllt mit Kranken aller Art; hier Blinde zu Dutzenden mit ihren Begleitern, dort Aussätzige aller Art, dort Lahme und Verkrüppelte mit und ohne Krücken! Sogar die Eingangstreppe des Hauses ist

übersät mit solchen Elenden! Der Ruhm des Doktors ist weithin bekannt. Unter seinen Besuchern findet man alle Sprachen, Geschlechter und Nationen. Dr. ASCHENDORF hat gegen alle Leiden ein Allheilmittel. Selten trifft man jemanden, der nach einer Behandlung bei ihm nicht wieder gesund geworden ist. Er wirkt Wunder. Man würde ihn mißverstehen, wenn man ihn mit LUDEMAN oder wie die berühmtesten Urologen auch heißen mögen, auf eine Stufe stellen würde. Seine Methode beruht auf den Regeln der Kunst; er studiert den menschlichen Körper und das Wesen jeder Krankheit; Beschwörungen und Zauberworte sind nicht sein Metier. ASCHENDORF wandelt wie ein segnender Engel unter den Unglücklichen. Der Wunsch, seinen leidenden Mitmenschen zu helfen, ist das einzige Motiv seines edlen Handelns. Tatsächlich hat er jedes Eigeninteresse so weit verleugnet, dass er denen, deren Krankheit unheilbar zu sein scheint, nicht mit vergeblichen Hoffnungen auf Heilung schmeichelt oder sie, wie viele andere, mit schönen Versprechungen beruhigt, alles zu Gunsten seines Geldbeutels, sondern ihnen dann offen sagt, dass es für sie kein Heilmittel gibt. So ist Gildehaus zum Bethesda Hannovers geworden.

Wir stellen auch fest, dass Gildehaus der Geburtsort des Gelehrten BAREND KRECHTING ist, der zusammen mit KNIPPERDOLLING einer der geheimen Berater des berühmten JAN VAN LEIDEN war, der 1533 in Münster mit seinem Nieuw-Jerusalem Aufsehen erregte.

Maria Onbevlekte Gevangenis, Erica.

Neuenhaus revisited

Drei Tage in Bentheim und Steinfurt 1843

Wir verließen Emlicheim eilig, setzten mit der Fähre über die Vecht, für eineinhalb Groschen pro Person, und nun lag der Deich des Grauens vor uns, seine Einsamkeit par excellence, der Deich, dessen furchtbares Geräusch nicht übertrieben war, umgeben von hoffnungsloser Ödnis, und verschmolz in dem weiten Kreis, der unseren Horizont in die Luft zog.

Es hatte keinen Sinn, Jeremiaden darüber zu schreiben; Wir nahmen all unseren Mut zusammen, versuchten uns einzureden, dass er nicht so groß und böse war, wie er schien, sprachen von dem schönen Neuenhaus, das unsere Mühen belohnen würde und dem wir mit jedem Schritt näher kamen, schauten immer wieder, ohne es einander sagen zu wollen, auf den dicken Turm von Emlicheim, um zu sehen, ob auch er dünner und kleiner wurde, hielten immer wieder an, um die Zigarren anzuzünden, die wir absichtlich fallen ließen, und so kamen wir gesund und munter, aber nur halb glücklich im Weiler Haftenkamp an, wo wir im Gasthof ein Glas Limonade tranken.

LIMONADE?!

Ja, um uns zu erfrischen, hatten wir uns die Mühe gemacht, ein Dutzend Zitronen in die Tasche zu stecken, und so leicht jeder noch so kleine Gegenstand dem Fußgänger auf die Dauer zur Last wird, so beklagten wir uns doch keinen Augenblick über die Unbequemlichkeit unserer Zitronen in diesem Land des klaren Bachwassers und des billigen holländischen Brotzuckers.

In diesem Gasthaus sahen wir zum ersten Mal den erstaunlichen Kamin, in dessen Mitte der Topf über dem Feuer hing, und die schweren Bentheimer Herdsteine, in die Blumentöpfe und die Namen der Besitzer eingemeißelt waren, was uns daran erinnerte, dass wir uns den Orten näherten, wo Steine aus der Erde gewonnen werden, wie hier der Torf.

Nachdem wir Körper und Geist etwas gestärkt hatten, griffen wir wieder zu unseren Stöcken und machten uns auf den Weg nach Neuenhaus, wo wir ab und zu die Turmspitze einer Mühle zwischen den Bäumen

schwanken sahen. Die Straße ist hier besonders kurvenreich, und so gerne die Neuenhauser an einem freien Nachmittag gemütlich auf ihr flanieren, so sehr empfindet es der müde Reisende als Qual, nach so vielen Kurven das Ziel zu erreichen, das er so dringend erreichen will.

GÄNSEFAHRT

Um unsere niedergeschlagene Stimmung zu vertreiben, richteten wir unseren Blick auf eine Gans, 'das perfekte Bild einer Entbindung,' die mit den erstaunlichsten Schritten auf ein Wasserbecken zueilte.

Da wir weder die Gewohnheiten der Gänse noch die der Einheimischen kannten, mussten wir dieses ungewöhnliche Phänomen untersuchen. Wir wussten, dass auch in unserem Land die schönste Gans keinen eleganten Gang hat, aber diese hannoversche Familie humpelte nach links und rechts und vollführte einen geradezu lächerlichen Spaziergang.

Zuerst dachten wir, es sei der Geschmack des Ortes, aber dann stellten wir fest, dass dieser Verdacht unbegründet war. Sie waren an den Muskeln des rechten oder linken Beines vergewaltigt worden, weil sie sich auf anderen Gütern Exzesse geleistet hatten!

STADTGÄRTEN NEUENHAUS

Wir ließen die Windmühle rechts liegen und waren angenehm überrascht von einem eleganten Haus und einem schönen Garten auf der linken Seite, eine Überraschung, die etwas getrübt wurde durch das sehr altmodische Tor, das uns an Oldenzaal, Hasselt und Hattem erinnerte und den Zugang zur Stadt ermöglichte. Wir dachten, es gäbe kein Argument für den Erhalt dieses baufälligen Tores, aber im Gegenteil, die Stadt würde viel gewinnen, wenn dieser unbedeutende Steinklumpen unter Hammer und Brechstange zusammenbrechen und durch einen modernen Zaun oder eine elegante Barriere ersetzt würde.

GUTER KAFFEE

Unverzüglich begaben wir uns zu den Herren G. in der Stroth und ließen uns eine Tasse Kaffee zubereiten, deren Qualität bewies, wie wahr es ist, dass die Hannoveraner

eine gute Kaffeezunge haben und die Holländer den besten Kaffee aus ihren ostindischen Besitzungen über die Grenzen schmuggeln.

Das Gasthaus selbst bietet von der Straße aus nicht viel, und so ist der Reisende angenehm überrascht, wenn er an einer unübersichtlichen Stelle durch einen dunklen Gang in die geräumige Halle gelangt und sich ein herrlicher Blick in den von einer Lindenreihe umgebenen Garten eröffnet.

Hannover ist ein Land der Berge und Täler, der Felsen und der Heide, aber auch der Sofas. Es weiß der Müdigkeit zu trotzen, aber auch sich von ihr zu erholen. Wir lobten die guten Hannoveraner dafür, setzten uns auf das bequeme Sofa und vergaßen bald die anstrengende dreistündige Fahrt, den hässlichen Nieselregen und sogar die lästigen Hühneraugen.

FLEISSIGE BLUMENZÜCHTERIN

Gut gelaunt schlenderten wir durch die Stadt, die eine Mischung aus wenigen schönen, sehr vielen guten und einigen schrecklichen Häusern ist. Die Neuenhauser Beau-monde ist eine fleißige Blumenzüchterin und gibt dem aufmerksamen Reisenden hinter den Vorhängen angenehme Beweise ihrer Sympathie für die Lieblinge der Flora.

Das Rathaus ist ein schönes Gebäude, und der Apotheker scheint sich um die Privilegien seines Berufsstandes zu kümmern. Kein Apotheker darf seine Waren in einem Umkreis von mehr als einer Stunde Entfernung von der Stadt verkaufen, und auch wenn dies seine Vorteile hat, da es dem Apotheker ein angenehmes Leben sichert und ihn von der Versuchung abhält, sein Einkommen mit weniger tugendhaften Zutaten aufzubessern, so kann es doch auch übertrieben werden, nicht nur zum Nachteil derer, die diese Kunst ausüben, sondern auch zum Nachteil der Landbevölkerung, die manchmal zu weit reisen muss, um ihre Medikamente zu erhalten. Das Haus des lombardischen Hausbesitzers steht in scharfem Kontrast zu dem des Apothekers, und das ist in Neuenhaus ganz natürlich.

In der Kirche ist kein Stein aus Bentheim oder Gildehaus verschont geblieben. Das Gebäude steht auf eigenen Füßen, ist innen heiter und gut erhalten, hat eine schöne steinerne Kanzel und eine gute Orgel, aber die Decke bedarf dringend der Verbesserung und Verschönerung. Es gibt keine Stühle, und einige Fußschemel sind an den Kirchenbänken mit Eisenketten befestigt, die stark genug sind, um einen Ochsen zur Schau zu stellen. Über

die Fenster kann man beim besten Willen nichts sagen, und die Ältesten und Diakone haben einen würdigen Raum geschaffen.

Die romanische Kirche ist unscheinbar.

BAANDERS

Übrigens haben viele Häuser in Neuenhaus zur Straße hin ein breites Tor, durch das eine Kutsche fahren kann. Das ist in gewisser Weise praktisch, da die meisten Einwohner einen kleinen Bauernhof haben und ihre Produkte auf dem Dachboden lagern können, aber es verleiht den Häusern kein elegantes Aussehen. Wir glauben jedoch, dass die Neuenhauser ihre Prunkräume auf der Rückseite hatten, die direkt in den Garten führten. Eine tägliche Beobachtung der Straße durch die Fenster, selbst wenn sie von den bevorzugten Spionen so perfekt wie möglich ausgeführt würde, würde unseres Erachtens die Neugier kaum befriedigen; wenigstens ein freier und weiter Blick in einen fröhlichen Blumen-, Obst- und Gemüsegarten würde Geist und Herz sicher mehr erfreuen.

Am Ortseingang von Veldhausen löste sich der Dinkel mit einem Plätschern aus den künstlichen Bojen, in denen ihn die hannoversche Industrie zu halten suchte, und setzte eine Korn- und Ölmühle in Gang. Wir erfreuten uns an diesem für einen Drenther ungewöhnlichen Anblick und spazierten dann auf der angenehmen, von Bäumen gesäumten Straße zum etwas höher gelegenen Veldhausen, wo das Schützenfest stattfindet.

Auch rund um die Stadt gibt es viele schattige Spazierwege, die den Sonntagnachmittag verkürzen.

MÜHLEN

Die soeben erwähnten Wassermühlen gehören dem Fürsten, während die Windmühle am Ortseingang in Privatbesitz ist. Wir erwähnen letztere, weil eine hannoversche Mühle, die nicht dem Fürsten gehört, ein seltenes Vorkommnis ist, und zwar aus dem einfachen Grunde, weil der Fürst den Wind in seinen Domänen als sein ausschließliches Eigentum betrachtet, von dem niemand anders freien Gebrauch machen darf, als um zu blasen und seine Lungen zu erfrischen; und selbst das ist für den Hannoveraner nur ein halber Gefallen, denn jeder lebende Untertan S. M. Ernst Augusts zahlt nach Vollendung des fünfzehnten Lebensjahres eine gewisse Kopfsteuer, was ohne Atmung nicht möglich wäre. Die Neuenhauser Mühle ist aus der Zeit der

Freiheit, Gleichheit und Brüderlichkeit, auch was den Wind betrifft, und zahlt jetzt, um nicht schon in so jungen Jahren zur Untätigkeit verurteilt zu sein, einen jährlichen Windbeitrag an den Fürsten.

Die Straßen der Stadt sind recht gut.

Neuenhaus, von den einen 'Hannovers Assen' und von den anderen 'Graafschapper Haagje' genannt, ist mit mindestens ebenso viel Wahrheit das Mägde-Treibhaus von Amsterdam. Nicht mehr so viele wie früher, aber immer noch kommen Jungfrauen über die Grenze in die mächtige Stadt Amsterdam mit der glücklichen Aussicht auf einen guten Service, einen seidenen Hut, einen breiten Fächer, eine Haube mit Bändern, eine tief ausgeschnittene Jacke oder ein Kleid und weiße Strümpfe mit schwarzen Bändern durchzogen von glänzenden Schuhen!

Und in der Tat sind die Töchter aus Neuenhaus in der Hauptstadt begehrt. Der Ruf ihrer Ehrlichkeit, Treue und ihres Fleißes hat sich so weit herumgesprochen, dass sie leicht vermittelbar sind und oft gut heiraten, was sie zu dauerhaften Einwohnern von Ystad macht. Außerdem ist Neuenhaus eine Verwaltungsstadt, jedenfalls sahen wir mehrere Herren mit Papierrollen unter dem Arm und dachten unwillkürlich an Assen, was viel zur Lebendigkeit des Gesprächs beitrug. Wie wir hörten, ist es dort sehr angenehm und man hört nichts von den kleinstädtischen Streitereien und Ärgernissen, die anderswo so viel Freude verderben. Es gibt kein Hauen und Stechen zwischen den angesehenen Ständen, und jeder ist darauf bedacht, dem anderen das Leben so angenehm wie möglich zu machen.

EINZELHANDEL

Wir glauben, dass es in Neuenhaus einen lebhaften Einzelhandel gibt, während das Bleichen von Leinen, begünstigt durch das klare Wasser der Dinkel, immer noch einen Erwerbszweig darstellt, wenn auch nicht mehr in dem Maße wie in der Vergangenheit.

WARNUNGEN UND HINWEISE

Außerhalb der Stadt, an den Stadttoren, befinden sich Schilder mit Warnungen und Hinweisen. Eines davon warnt davor, schneller als im Trab durch die Straßen der Stadt zu fahren. Wir fühlen uns an Amsterdam, die Kalverstraat und den Nieuwendijk erinnert und schätzen die Vorsicht der Bürgermeister von Neuenhaus.

Wessel Friedrich Visch

Pfarrer in Wilsum: „Der Herr hat gegeben, der Herr hat genommen, gepriesen sei der Name des Herrn!“

Wessel Friedrich Visch

Geboren am 25. August 1773 in Ohne (bei Bad Bentheim), gestorben am 6. Februar 1860 in Wilsum. (bei Noordhoorn).

Der evangelisch-reformierte Pastor, Historiker, Dichter und Amateurarchäologe Wessel Friedrich Visch stammte aus einer Pastorenfamilie. Er war der älteste von drei Söhnen des Ohneer Pfarrers Carl Arnold Bernhard Visch (* 28. Mai 1735, † 2. März 1786) und der Euphemia (Fenne) Buscher (* um 1744 in Ohne, †?).

Wessel Friedrich Visch studierte von 1790 bis 1793 Theologie in Groningen in den Niederlanden. Die Niederländer hatten damals großen Einfluss im Kirchenrat der Grafschaft und waren maßgebend für das Schul- und Kirchenwesen der Grafschaft.

Am 23. März 1807 heiratete Wessel Friedrich Visch Johanna Elisabeth Ede, Tochter des 1784 geborenen Bürgermeisters von Neuenhaus, Reinier Ede, und nahm sie mit in die Pfarrei Wilsum.

Nach einem glücklichen Ehejahr – beschrieben in seinen Gedichten über die Liebe im Blumenmonat Mai und über den Gesang der Nachtigall – brach für ihn ein dunkler Tag an. Als ihm am 12. April 1808 nach der Geburt von Zwillingen, zwei Mädchen, seine junge Frau genommen wurde, stürzte er nach bewegten Stunden der Hoffnung und Verzweiflung in eine 'schwarze Finsternis'. Trost suchte der 35-Jährige in dem Buch, das ihm ein Leben lang Leitfaden gewesen war. Selbst ein besiegtter Hiob, kämpfte er sich durch das Bekenntnis Hiobs:

‘Der Herr hat’s gegeben, der Herr hat’s genommen,
gelobt sei der Name des Herrn!’

In vielen Gedichten erinnerte er sich an die Tage, die er mit seiner geliebten Frau 'auf dieser schönen Erde' verbracht und 'der Nachtigall gelauscht' hatte. Der Sturz in den Abgrund hat ihn wohl für den Rest seines Lebens geprägt, doch seine reichen Gaben hat er der Welt nicht vorenthalten. Die Liebe suchte er nicht mehr. Er entwickelte sich immer mehr zu einem stillen, in

sich gekehrten Menschen. Dies drückte sich auch darin aus, dass er von seinem Pfarrhaus aus einen dichten Obstgarten anlegen ließ, um ungesehen zu seinem geliebten Gartenhaus zu gelangen, in dem er viele seiner Werke verfasste. Die Geburt seiner Töchter und den Tod seiner Frau vermerkte Visch im Kirchenbuch:

‘... Der 15. April war der traurigste Tag in meinem Leben! Meine geliebte Frau Johanna Elisabeth Ede gebar am 12. um halb neun Uhr morgens zwei Töchter und starb zu meinem großen Kummer wenige Augenblicke nach der Geburt, im reifen Alter von 24 Jahren und etwas mehr als drei Monaten, im ersten Jahr unserer gesegneten Ehe! – Der Leichnam dieser lieben Frau wurde am 15. in Trauer bestattet, und bei dieser traurigen Feier wurden die beiden überlebenden Kinder von Bruder Arnshoff van Ülsen getauft. Das älteste erhielt die Namen Carolina, Arnoldine, Bernardina, das jüngste: Johanna Elisabeth.’
(*Kirchenbuch Wilsum Konsistorialprotokoll*).

24 Jahre später schenkte er seinen Zwillingstöchtern zum Geburtstag einen Ohrring und schrieb dazu ein rührendes Gedicht:

Meinen Kindern zum 24. Geburtstag, den 12. April 1832.

*Meine Kinder! Vierundzwanzig Jahre
wolkenlos verflogen;
Mit grauem Haarkranz
geht Vater an eurer Seite.
Seine dankbare Vaterliebe
Für euer kindliches Verhalten
schenkt euch dies an diesem Tage.
Möge es lange eure Ohren schmücken,
und möge euer Geburtstag
Noch viele Jahre
Mit frohem Gemüt feiern!*

*Das wünscht euch euer euch liebender Vater W.F.
Visch.*

ENGAGIERTER PREDIGER

Nachdem bekannt geworden war, dass sich der neue Wilsumer Prediger neben seiner Tätigkeit als Prediger und Seelsorger auch in der Jugendbildung und im sozialen Bereich der Gemeinde engagierte, versuchten zahlreiche Gemeinden, den jungen und tatkräftigen Prediger aus Wilsum abzuwerben. Rufe mit verlockenden Angeboten nach Schüttorf 1802, nach Hasselt 1803, nach Hardenberg 1805 und nochmals 1808 konnten ihn nicht bewegen, seine Gemeinde in Wilsum zu verlassen.

Visch besaß die Gabe, seinen Mitmenschen, besonders der Jugend, schwierige Dinge verständlich zu machen. Einen Förderer fand Visch in Henderikus Rooseboom (1785-1862), der 1802 als Lehrer an die Wilsumer Schule kam. Rooseboom war auch als Küster und Organist in der Kirche tätig. Beide haben mehrere Generationen von Wilsumern geprägt.

NIEDERLÄNDISCH

In Kirche und Schule sowie auf kommunaler Ebene in den reformierten Gemeinden, vor allem in der Untergrafschaft Bentheim, war Niederländisch in der Regel die gesprochene und geschriebene Sprache, sozusagen die Sprache der Bildung und Autorität, während Niederdeutsch als Umgangssprache diente. Erinnerungen und bedeutende Reden, gedruckte und ungedruckte Gedichte und Hymnen, meist in niederländischer Sprache, die aus seiner Feder flossen, zeugen von seinem dichterischen Talent.

PASTURS TUFFEL

Vischs gute Beziehungen und Verbindungen in die Niederlande waren für die Wilsumer Bauern von großer Bedeutung, als im eisigen Winter 1846 alle Saatkartoffeln vernichtet wurden. Der Pastur griff ein und besorgte neues Saatgut aus Zwolle. Die neue Kartoffelsorte wurde in Wilsum ein Erfolg. Noch Jahre später sprach man mit großem Respekt von der Sorte 'Pasturs Tuffel.'

Studio W.F. Visch, Wilsum

Hühnerfreund Spekman

Beitrag zur Chronik von Neuenhaus, für den zukünftigen Stadthistoriker.

Nachdem wir unsere Briefe 'mit der Feder, aber nicht mit dem Herzen' geschrieben und eine Stunde lang über alles gesprochen hatten, was wir in der Amstelstadt gesehen und gehört hatten, erinnerte uns Onkel an unseren Plan, Spekman zu besuchen, und wir waren sofort bereit. Vor der Tür unserer immer belebten Unterkunft warteten einige Wächter auf die Passagiere des Kamperdampfers, die jeden Moment eintreffen konnten, während Hein, der Gepäckträger, und Ka, seine Frau, über dem Geländer der Holzbrücke hingen, den Tageslohn zusammenrechneten und ausrechneten, was man mit dem Kamperboot noch verdienen konnte.

Hein wartete auf eine wichtige Person, die, wenn man ihn richtig informiert hatte, am Abend eintreffen würde und deren Gepäck er nach Doelen bringen sollte, wofür er vier Vierteldollar zu bekommen glaubte. 'Jungs, Mann! Ist das nicht ein bisschen viel?,' sagte Ka etwas misstrauisch.

'Warum hat er es gegeben?' Hein antwortete triumphierend und fügte diese imaginäre Belohnung ruhig zu der bereits erhaltenen Summe von insgesamt drei Gulden hinzu. Wir wissen nicht, ob der fleißige Mann in dieser Nacht mit der gleichen Genugtuung sein Haupt zum Schläfe niedergelegt hat, aber wir haben es ihm gerne gegeben. Auf der Brücke, die uns zum Festland bringen sollte, herrschte reges Treiben rund um den Dampfer, während die Gurken- und Eierstände an der Ecke des Damrak ihr Bestes taten, um den zurückkehrenden Passanten Erfrischung zu predigen. Mit eiligen Schritten eilten wir die schlecht beleuchtete Straße entlang, vorbei an der Getreidebörse, zum Damm, wo die Eier- und Gurkenhändler aus ihren Holzhütten die Passanten vergeblich nach Erfrischungen riefen.

Onkel fühlte tiefes Mitleid mit den vor Kälte zitternden Seelen, die, in Tücher gehüllt gegen den scharfen Wirbelwind, der immer auf dem Damm spielte, geduldig auf die Gunst der Vorübergehenden warteten, die ihnen so selten zuteil wurde; und er hätte sich leicht entschließen können, hier im Freien in aller Eile zu Abend zu essen. nur um den armen werdenden

Müttern ein paar Groschen zu geben, um ihnen in irgendeiner Not zu helfen. Aber wir gingen vorbei und ließen sie mit der Klage zurück, die ihnen so wenig half! Der stolze Palast, aus dem kein Licht drang, machte den Damm noch dunkler. Vor der schwarzen Fassade des Hilfsmarktes mühten sich noch einige Gestalten, ihre mobilen Verkaufswagen, die Schubkarren, nach Hause zu bringen, damit sie für den nächsten Morgen bereit waren.

Wir eilen die fröhlich beleuchtete Kalverstraat entlang, die zur Eröffnung von Hymans' Laden von Spaziergängern und Cafébesuchern wimmelt, und stehen bald vor dem unscheinbaren Haus des großen Hühnerliebhabers Spekman. Nichts deutet hier auf den fröhlichen Saal oder den Empfang hin, der den Besucher erwartet. Wie wunderbar, dass der erfinderische Geist der Amsterdamer kein Symbol über dieser Eierrestauration erfunden hat, etwa ein beleuchtetes Gestell mit einer Legehenn und – Onkel fügt hinzu – einer gackernden Henne oder etwas Ähnliches. Nichts dergleichen. Nicht einmal eine Gaslaterne erhellt das kleine Tor, das den Eingang öffnet.

Aber drinnen sieht alles besser aus. Man stelle sich einen langen, aber schmalen Raum vor, hell erleuchtet von Gaslicht, eine Wand, die Marmor imitiert, einen Porzellanofen, ein Dutzend frisch polierter Tische an den Wänden, ein geschmackvolles Büfett, von dem aus man allerlei saure Sachen in eleganten Glasgeschirren anlächelt (was natürlich immer ein saures Lächeln ist;) und davor Spekman und seine Frau, die auf die Bestellungen ihrer eierliebenden Gäste warten. Onkel ging direkt zum Buffet. Er ist immer gern in der Nähe der Quelle aller guten Dinge. Also setzte er sich gleich zu Peter an die Tür, denn die unzähligen Jans trugen das Essen durch sie hindurch, und obwohl ein Ei nicht anders schmeckt, wenn man es ein paar Schritte weiter trägt, und die Gurken und Zwiebeln unterwegs nichts von ihrem Geschmack verlieren, folgten wir Onkels Laune und bestellten Eier – vier pro Person – mit Gurken und einem Brötchen. Als Spekman mit tiefer Basstimme fragte: 'Wie mögen Sie, meine Herren, Ihre Eier?'

Onkel schlug vor, dass unsere Vorlieben durch Mehrheitsbeschluss entschieden werden sollten, aber der Wirt versicherte uns, dass jeder so bedient werden könne, wie er wolle, und zwar sofort. Nachdem diese Schwierigkeit überwunden war, war mein Onkel erstaunt und erfreut über die Sauberkeit und Ordnung des Geschirrs, ein Begriff, mit dem er Peters Stammgäste beschrieb, die er sehr nett fand. Nach und nach füllte sich der Raum mit Amsterdamer und Auswärtigen, die in den Variétés oder im Niederländischen Theater ohnmächtig geworden waren und in den endlosen Straßen Amsterdams von Peter oder Graeffner portionierte Mahlzeiten verdaut hatten. Zu Onkels Überraschung und Freude sah er Damen unter uns.

‘Eier, Spekman!’

‘Halb weich, Fräulein?’

‘Weich, Spekman!’

‘Hart, Spekman!’

‘Sauer, Fräulein?’

‘ein Feuer, Spekman!’

‘Geld, Spekman!’ schallte es in dröhnendem Gemurmel durch den Saal, als der wohlgenährte Gastgeber und seine flinke bessere Hälfte mit ebenso erstaunlicher Eile die erstaunlichen Hühnerprodukte hervorholten. ‘Ich weiß,’ sagte Onkel und pickte nach einem Ei, ‘wenn wir schon keine Drenther Eier essen, dann doch von dem rotbäuchigen Huhn, das ich letztes Jahr von der Küster Gerriet gekauft habe und das Anne so liebt. Das ist nicht verwunderlich, denn der Schmied Everts Berend, der bei der Truppe war, hat sie uns abgekauft, nach Moppelt gebracht und von dort direkt nach Amsterdam verschifft.’

Nun, ich weiß mit Sicherheit, wenn wir nicht als Gäste für fünf Stuiver für vier Eier herkommen, wird sie sie uns abkaufen, die neun für einen doppelten Zehner, und zwar von sich aus. Aber nein’ fügte er im selben Atemzug hinzu, ‘ich will bei der Berechnung des Gewinns nicht ungerecht sein; denn in einer so gepflegten Küche, mit so teurer Beleuchtung und guter Bedienung, mit so leckeren Haferflocken und Schnäpsen und einem halben Laib Brot mit wenig Butter war es eine Schande, an dem Preis zu nagen.

Und tatsächlich hatten wir Grund, dem Büßer für seine Bekehrung zur Arithmetik zu applaudieren. In ganz Amsterdam wird man keine angenehmere und vergleichsweise billigere Erfrischung finden als bei Spekman. Gelobt sei der geniale Geist, der die Idee zu einer solchen Einrichtung hatte! Da dieses Eierhaus zu den Altären der Gastronomie gehört

und die Bürger der ‘Grande Nation’ als glühende Verfechter der Geheimnisse der Küche bekannt sind, könnte man Spekman’s Einrichtung vielleicht einen französischen Ursprung zuschreiben. Im Gegenteil, diese Eierspekulation wurde in einem hannoverschen Gehirn ausgebrütet, denn der dicke Spekman stammt aus Neuenhaus im Grafschafter Den Haag.

Diese elegante Stadt kann stolz darauf sein, einen Mann hervorgebracht zu haben, der in der reichen Hauptstadt des reichsten Landes der Welt eine Restauration geschaffen hat, die in ihrer Art einzigartig ist und in London oder Paris sicher nicht zu finden sein wird. In der Chronik von Neuenhaus wird es einmal heißen: ‘Hier wurde Spekman geboren, der, wie so viele Neuenhauser, nach Amsterdam ging und dort eine Eierhandlung gründete, die allmählich florierte und bald überall berühmt wurde...’

Als der stolze Hahn von Hannover, Drenth und Twente in der Morgendämmerung von seinem hölzernen Thron auf seinen geliebten Harem herabblickte, dessen Diener damit beschäftigt waren, Eier auf der Bühne dieser Welt zum Leben zu erwecken, und als er sich anschickte, mit den Wöchnerinnen einen Morgenspaziergang durch Felder, Straßen und Gärten zu machen, ruhte er mit seiner Frau in den weichen Armen von Morpheus, und als sein süßer Schlummer vorüber war, sagte er: ‘Meine liebe Frau, wir erheben uns aus den Federn; die Hühner sind längst erwacht; sie haben ihre Pacht an den Bauern bezahlt, dessen Herren wir werden, um sie in der gesegneten Abend- oder Nachtstunde in der guten Stadt unserer Residenz gegen reiche Gewinne einzutauschen.’

‘Und er krächte fröhlich,’ fuhr Berend-oom fort, der unseren Monolog in Gedanken gehört hatte und meinte, der Satz sei nicht zu Ende und es gäbe einen Hahn.

Wir lachten gemeinsam über Onkels verrücktes Mal-à-propos, und er über den passenden Schluss, den er zu haben glaubte, und mit so wenigen Worten brachte Spekman die Neuenhauser Chronik zum Artikel.

Berend-oom, der einmal in seinem Leben den Ulser Markt besucht und dort eine kurzlebige *Liaison d’amour* mit einem ehrbaren Neuenhauser Bauernmädchen begonnen hatte (es war sein erstes und letztes Debüt auf diesem schlüpfrigen Parkett!), wollte mit Spekman ein Gespräch über seine familiären Verbindungen an diesem Ort beginnen; aber alle Versuche dazu scheiterten an der Fleiß, mit der der Eierman seinen

ankommenden Gästen zu gefallen suchte. Auch Onkel durfte keinen neugierigen Blick in den Laden des Eiermannes werfen.

Bestürzt über diese doppelte Enttäuschung verlangte Onkel nach einem Glas starken Bitter und behauptete, der Verzehr von Eiern versetze ihn gewöhnlich in eine melancholische Stimmung, wogegen sein treuer Steenwijker einen Bitter Ohrlam als unfehlbares Heilmittel empfahl. Wir taten so, als ob wir diesen unverschämten Scherz für gutes Geld akzeptieren würden, und verließen den Raum, in dem etwa fünfzig Herren und sieben Damen noch immer über zweihundertvierzehn Eiern brüteten. Man errechnete, dass Spekman mit dem Eierhandel fünftausend Gulden verdiente und dass er mehr als fünftausend Hühner im aktiven Dienst hatte, die von fünfhundert Hähnen bewacht wurden. Bezogen auf die Anzahl seiner Untergebenen könnte er also den Titel eines Brigadegenerals tragen.

*Ein Gemeindeassessor aus Drensch mit seinen beiden Vettern
auf einer Frühjahrsreise nach Amsterdam im Jahre 1843*

Anke

Liebe Freundin Anke, wenn es um tote Babys geht. Ich sage es einfach, wie es ist. Da kann man nichts machen. Sie hat zwei Kinder in der Todesgrube auf dem Todesfeld zurückgelassen. Im Grab. Sie nicht. Sie lebte noch. Ihr damaliger Mann und der Briefträger, der Nachbar, machten den letzten Gang zum Friedhof, mit den Särgen, Schuhkartons, auf den Schultern, mit den Kindern, die nicht mehr da waren. Das Wort Todesfeld habe ich nicht erfunden. Auf einem Schild auf dem Friedhof stießen wir auf den schmiedeeisernen Zaun neben dem Wort Todesfeld mit den Worten MEMENTO MORI.

Ich konnte kein Latein, noch nicht. Ich wollte noch nicht alles wissen. Alles zu wissen, würde mich nicht glücklich machen. Ich dachte, MEMENTO MORI heißt Erinnerung an den Schwarzen. Ein Mohr, verstehst du? Ein kleiner Mohr, schwarz wie Ruß. Der Kopf eines Mohren. In diesen Teenagerjahren, – sagt meine Frau, bin ich meine Teenagerjahre nie losgeworden. Sie weiß über vieles mehr als ich, aber nicht über meine Pubertät. - Seit diesen Teenagerjahren bis heute habe ich eine Vorliebe für Orte und Menschen mit dem Wort Schwarz im Namen. Zwartsluus, Zwarte Water, Zwartschaap (bei Pesse), Zwartemeer, Zwartewaal, Zwarte Haan. Auch im Ausland: Black Pool, Black Water, Black Lake, Black Bird - unsere Amsel - und natürlich Noir, Schwarzwald und Afrikaans Swart. Schwarzenegger, Elisabeth Schwarzkopf und so weiter. In Südafrika gibt es viele Namen, in denen Schwarz vorkommt. Swartfontein, Swartwaterrand, Swartkop.

Anke hatte schwarze Haare. Ich dachte, sie hätte sich die Haare gefärbt. Das war aber nicht der Fall. Nachdem das zweite Kind (mit schwarzen Haaren) gestorben war, wurde Anke über Nacht weiß. Ich sagte: 'Lass dir die Haare färben oder nimm ein Farbspray.' Anke warf mir die Kaffeetasse an den Kopf. Schwarzer Kaffee DE von AH. An der verputzten Wand sind die Flecken noch zu sehen. Am nächsten Tag hatte sie eine Glatze. Sie hatte sich die Haare selbst geschnitten und rasiert, mit einem Damenrasierer, weil sie den Friseur Roelof de Necker, der seinen Namen in Roelie Zwarteveen geändert hatte, nicht brauchte.

Meine Frau hat dunkelblondes Haar und im Schrank hängt ein schwarzer Anzug für Beerdigungen. Sie färbt sich nie die Haare, auch wenn es ihr mit Hexerei gelingt, sie blau zu färben. Sie trägt nie schwarze Trauerkleidung, auch nicht bei gewöhnlichen Anlässen. Jeder Tod, sagt meine Frau, ist ein festlicher Tod. Ich habe sie gefragt, ob sie auf meinen Tod wartet. Sie sagte nichts, es tat ihr nicht leid. Ich habe sie noch einmal gefragt. ‘

Ich bin kein schwarzer Zuschauer, kein Pessimist,’ sagte meine Frau. ‘Ich habe dein schwarzes Buch nicht zu Ende gelesen. Das ist alles, was ich noch tun muss. Du stehst auf meiner Liste.’

Ich kenne sie ein wenig. Ein wenig, und das ist mehr als genug für mich.

‘Erkenne dich selbst,’ sagt meine Frau. Ich fange gar nicht erst an. Ich habe alle Hände voll zu tun mit allem, was schwarz ist. Der Einband meines schwarzen Buches, schon vom Alter verfärbt, war rußgeschwärzt, ebenso die schwarzen Ränder der Nachrufe und Todesanzeigen mit Pferden, Traktoren und farbigen Portraits. Von Schwarz zu Grau zu Lila zu Zartrosa. Der Friseur.

Ich habe mich sehr gefreut, dass Anke auf meine Anfrage, für ein Buch von ZwartWitte Hand zu schreiben, reagiert hat. Ich hatte sie jahrelang nicht gesehen, nicht mit ihr gesprochen, nicht ungerne berührt. Nicht einmal auf Anfrage. Nach dieser einen Zeit blieb alles beim Alten, aber in diesem Land, an diesem Ort änderten sich die Dinge, und zwar nicht zu dem, was sie bereits waren, wie die Dichter zu wissen scheinen.

‘Du hast dich gar nicht verändert,’ sagte Anke.
 ‘Du hast dir die Haare gefärbt,’ sagte ich. Sie hatte einen Rattenkopf in Henna aus den 80er Jahren.
 ‘Ich habe dir was mitgebracht,’ sagte Anke.
 ‘Länglich,’ sagte ich.
 ‘Du meinst, es ist ein Rechteck.’ Anke lächelte und legte ihren Haupt – ich kann nicht mehr Kopf sagen, sagte meine Frau – auf ihren Hals.
 Ich hatte die Körpersprache schon immer verstanden. Ich beugte mich vor und küsste Anke – Ich kann nicht mehr sagen: lecken. Ich wählte willkürlich – dreimal, ich weiß nicht wo, irgendwo. Nach meinem Schlaganfall ziele ich wahllos. Ein wandernder Mund findet immer etwas.
 Anke legte ihre Hand auf meine Hüfte, unter meinen herabhängenden Arm. Ich beugte mich vor.
 Ein Umschlag aus rostbraunem Papier mit

HIER & JETZT

in Großbuchstaben.
 ‘Ein Gedicht aus Drenthe. Ockergelb,’ sagte Anke. ‘Wie die Farbe des Gedichts.’
 Als ich das Buch weglegte, sagte sie. ‘Es handelt von der eigenen Bedeutungslosigkeit. Limitierte und nummerierte Auflage. Wunderschön gemacht in Holzschnitt und Blei. Die blauen Lettern sind aus Blei.’
 ‘Nicht schwarz,’ sagte ich.
 ‘Nein,’ sagt Anke, ‘nicht in Bleischwarzdruck. In Himmelblau. Das Blau der Erde, wie ein Astronaut unseren unbedeutenden Planeten sieht.’
 Ich habe mir keine Gedanken über das Universum und meinen Platz darin gemacht.
 ‘Danke,’ sagte ich. ‘Ich lese dir das Gedicht vor, wenn du weg bist.’

Anke schlägt das Büchlein auf. Sie liest die Strophe in der Mitte. Auf der linken Seite stand

PLATZ

Auf der rechten Seite

Und die ockergelbe Halmen flüstern Worte in dem
 Wind
 Und da unterm Wäscheständer mit den Laken spielt
 ein Kind
 Und die Eichen an der Strasse drücken Klinker aus
 dem Weg
 Und der Friedhof ist von ewig alten Buchen
 eingehegt

‘In der Literatur von Drenthe gibt es immer den Tod und die Buchenhecke,’ sagte ich.
 ‘Von dem, was du vermisst, und von der Sehnsucht,’ sagte Anke. ‘Ich habe gehört, du bist ein Dichter. Du brauchst keine Erklärung.’

Das sagt meine Frau auch immer, dass ich keine Erklärungen brauche. Ich drehe den Kopf und schaue auf das Ölgemälde des Dichters. Am Rand kann ich gerade noch die Kaffeeflecken von vor 21 Jahren erkennen, oder ist es schon länger her?
 ‘Habt ihr noch Espresso DE Roodmerk?’ fragt Anke fröhlich.
 Ich grinste meine Goldzähne an. Über dem Glucksen der Maschine hörte ich Anke.
 ‘Weil du es bist,’ sagte sie. ‘Weil du es bist, schicke ich dir einen Beitrag für deine Anthologie.’
 Ich stellte den Espresso auf den Tisch.
 ‘Stehendes brackiges Torfwasser,’ sagte Anke.

Ich wusste nicht, was sie meinte, den DE Kaffee von AH oder die Anthologie.

Liebe für die Liebe

Anke

Als Kind war ich fasziniert von Öffnungen, von allem, wo etwas herauskommt. Lassen Sie mich ein paar Beispiele nennen. Der Bauer auf der anderen Straßenseite, mit einer düsteren Vergangenheit in unruhigen Zeiten, le fermier qui fumait une pipe devant la ferme, beschäftigte zwei Belgier, zwei Kaltblüter, die unbezahlt für Kost und Logis arbeiteten. Sie zogen Karren und Pflüge und alles, was sich sonst noch ziehen ließ. Stuten. Das erkannte ich an den Öffnungen unter dem gestutzten Schweif. Oben ein Arschloch, unten eine Vagina, anatomisch nicht viel anders als meine eigene Öffnung, obwohl ich nicht weiß, ob die Fotze eines Pferdes auch Vagina genannt wird. Über Muschi und Vagina habe ich erst später etwas erfahren. Diese Körperteile waren so natürlich, dass sie keine Namen hatten.

Als Mädchen interessierte mich die Vagina eines Tieres nicht, nicht einmal meine eigene, bis meine Klitoris erwachte. Ich schaute, wie in dem Lied, auf den Arsch des Pferdes, auf das Loch, aus dem die Feigen kamen. Pferdefeigen. Ich hatte noch nie andere Feigen gesehen, nicht einmal Datteln. Es war die Zeit. Es war die Zeit der Pferdefeigen, lange vor der Zeit der frischen und getrockneten Feigen und der klebrigen Datteln.

Und der Regen schlägt hier kleine runde Löcher in den Sand
Schwarzer schnurgeraden Furchen, einer Pflügers auf dem Land
Und der Duft von Gülle und Silage ist aufs Dorf gesackt
Der Elektrozaun, der klick-klackt ständig im 3-vierteltakt

- Ja, ich spreche oft in Zungen, lesen Sie, was da steht. -

Manchmal durfte ich den Bauern begleiten. Le fermier qui fumait une pipe devant la ferme. Ich habe das Pferd geflickt. Ich saß auf der Deichsel des Wagens. Das war der Holzbalken mit dem Rad - dem Korn - davor und dem Haken für die Deichsel. Das Pferd, der Belgier, war unerschütterlich und schien sich weder für den Fahrer (für mich) noch für die Ladung (Scheiße) zu interessieren. Zumindest war ich nicht in der Lage, die Emotionen des Kaltblüters an seiner Körperhaltung, seinem Gesichtsausdruck und seinem sporadischen Wiehern abzulesen. Ein Kaltblut ist normalerweise schweigsam.

Und die ockergelbe Halmen flüstern Worte in dem Wind
Und da unterm Wäscheständer mit den Laken spielt ein Kind
Und die Eichen an der Strasse drücken Klinker aus dem Weg
Und der Friedhof ist von ewig alten Buchen eingehegt

Ich saß gern auf der Deichsel, nahe der Analöffnung des Belgiers. Fantastisch, dachte ich und sah zu, wie die Pferdefeige die Öffnung verließen. Plopp, plopp, plopp, aber so war es nicht. Die dampfenden und duftenden Feigen verließen das Pferd langsam und geräuschlos. Ihr Gang wurde nicht unterbrochen. Das Pferd kotzte und ging weiter, als ginge ihm der Kot nichts an. Ein Pferd kotet sauber. Ganz anders, als ich in der Hocke saß. Zuerst auf einen hölzernen Kotkasten, dann auf einen Toilettensitz - der gar nicht wie ein Sitz aussah - und ganz gelegentlich im Wald, im Moor, hinter der Braunbuchenhecke auf dem Friedhof.

Einmal habe ich mich am Strand entleert, mit den Füßen in der schäumenden Flutlinie. Ich erinnere mich gerne daran. Später sagte ich, dass ich mich in diesem Moment, der für mich nicht lange genug dauern konnte, eins mit dem Kosmos fühlte. Zu der Zeit, als ich etwa 30 Jahre alt war, war es in Mode, eins mit dem Kosmos zu sein, euphorisch über die Synergie mit dem Kosmos, obwohl mir niemand erklären konnte, was das bedeutete. Es klang gut, wie eine Menge abstrakter Dinge, die nichts bedeuten.

Und der Klang des Hohner-80-Bass Akkordeons zerfällt
Nebst dem Bubenrad mit Erdalbox das durch die Strasse knallt
Und im Winter mommt der Dunst von 13 Kühen aus dem Stall
Und die Leute sind so winzig wie ein Sandkorn in dem All

Ich kackte am Strand. Spontan und ohne Druck verließen meine Datteln meine Afteröffnung und wurden vom salzigen Wasser weggespült, ohne dass das brodelnde Meer einen Seufzer ausstieß. Niemand war da, nur ich. Später, in meinen Gedichten und Kurzgeschichten, verarbeitete ich dieses Erlebnis, getarnt als das einzige Glück meines Lebens. Natürlich schrieb ich dieses Erlebnis einer Romanfigur zu, einer flämischen Frau, so dass die Stranddefektierung keine Tatsache mehr war, sondern eine Fiktion, und gerade durch diese Fiktion erhielt sie einen universellen persönlichen Wert.

Schon in meinen Dreißigern entdeckte ich, dass das Interesse an der Person hinter, unter, vor oder in dem Schriftsteller eine Äußerlichkeit ist. Noch später entdeckte ich, dass auch das Interesse am Schriftsteller hinter der Person nicht überwältigend ist. Jetzt trete ich in die Phase des Abschieds von der Sehnsucht nach Anerkennung meiner Person als Schriftsteller, als Mensch, als Frau, als Kind, als Öffnung, als Quelle der Unterhaltung und des Lernens durch die Außenwelt. Auch dieser Abschied ist ein Glück, wie ein Stuhlgang am Strand, auch wenn dieses Glück - nicht mehr auf der Suche nach einem Publikum zu sein - nicht vergleichbar ist mit einem fünfminütigen Stuhlgang, einem harmonischen Stuhlgang in einem zeitlosen Universum.

Aus der Sicht des Lesers, der ein Außenstehender meiner literarischen Arbeit bleibt, mag ich wandern. Für mich selbst gehe ich nie spazieren. Ich gehe, aber ich verliere nie den Weg. Gottes Wege sind unnachahmbar, das mag für einen Beobachter so sein. Meine Wege folgen einem vorgezeichneten Pfad, während ich staunend zurückblicke, innehalte, wo ich gerade bin, hier, und meinen Blick auf das richte, was als Nächstes kommt. Ich bin keine Hellseherin, aber ich spüre und weiß, dass ich meinem vorgezeichneten Weg folge, den ich nicht kommen sehe, aber wenn ich diesen Weg überquere, bin ich nicht überrascht. Als ob alles auf mich gewartet hätte. Auch das ist Glück. Natürlich ist mir, wie Gott sagt, nichts Menschliches fremd. Auch ich verliere manchmal den Blick für den Ort, das Land, die Erde, das Universum und die Raumzeit. Dieser blinde Fleck passiert mir vor allem dann, wenn ich mich mit allem beschäftige, was nicht wichtig ist. Um es mit den Worten eines anderen Schriftstellers zu sagen:

Im Bruchteil einer Sekunde ist alles gleich wichtig.

Die Pferdefeigen sind meine Metapher für eine Kindheit, die nie vergangen ist. - Ich brauche mich nicht nach dem zu sehnen, was mich jeden Tag umgibt. -

Es gibt eine Öffnung, und aus dieser Öffnung kommt etwas Neues. In einem Ackergraben sah ich Wasserströme, klar und manchmal braun, aus einem gelben Sandprofil mit grauen und braunen Querstreifen fließen. Ursprünglich war es Eisenerz im gelben Sand. Weiter oben schwarzer Sand, Podsol, der Baugrund mit Wurzeln von Sauerampfer, Löwenzahn, Schmetterlingsblütlern, Ginsterbüschen. Wurzeln von Eiche und Buche, Weide, Esche, Birke, Linde und anderen Baumarten, die ich noch nicht mit Namen kannte. Wenn ich mit einer Scherbe, einem Zweig oder einem Nagel, was immer zur Hand war, in der Erde grub, entdeckte ich Farbunterschiede. Unter der Erde, noch unsichtbar, haben Boden, Flora und Fauna eine andere Farbe als das Tageslicht, das sie nicht vertragen.

Ich grub einen Tunnel unter einer Decke aus Brennnesseln. Ich habe eine 'Felszeichnung' in den Schwemmlandboden gezeichnet. Vielleicht ist dieses Zeichen aus meinem früheren Leben noch da. Ich kroch aus dem Tunnel, den ich gegraben hatte, und fühlte mich wie eine Pferdefeige, die aus dem Arsch eines kaltblütigen Belgiers kommt, vorbei an der Vagina und im freien Fall.

Ich weiß, dass die frei fallende Feige eine Metapher für mich selbst ist. In einem Gedicht oder einer Kurzgeschichte, die einen Leser sucht, die Kontakt mit einem anderen sucht - Verbindung ist das, wonach sich viele Schriftsteller zu sehnen scheinen -, ist diese fallende Pferdefeige eine Metapher für das Leben, für das Erwachsenwerden, für das Erwachsensein, für das Geborenwerden. Der Fall einer Pferdefeige auf einem Feldweg ist nicht die offensichtlichste Darstellung des Lebens. Meine Sprache ist nicht selbstverständlich. Sie ist meine Stärke und meine Schwäche, so wie alles, was aus mir herauskommt, meine Stärke und meine Schwäche ist. Ich bitte Sie nur, eine frische oder getrocknete Pferdefeige oder meine pingelige, klebrige Dattel zu nehmen.

Meine Abstraktionen und Verdrehungen sind für viele unnachahmlich, habe ich festgestellt. Anfangs fand ich das lästig, obwohl ich immer noch nach einem treffenderen Wort suche. Ich fühlte mich verdrängt, nicht verstanden, im Stich gelassen, hinausgeworfen, ausgegrenzt. Aber diese endlose Verlassenheit meiner noch nicht müden Glieder störte mich nicht lange. Es gelang mir, mich anzupassen, bis meine Anpassungsfähigkeit an den gesunden Menschenverstand erschöpft war. Jetzt denke, schreibe und lebe ich, wie es mir gefällt, ja, ich lebe wie es mir am besten gefällt.

Maborosi no

hikari

157

Die Kleider habe ich selbst genäht, nach Burda-Mustern. Die Schnittmuster für die Kleider habe ich auf eine Zeitung gezeichnet, so wie es früher ein Schneider mit Schneiderkreide gemacht hat. Die Konturen des Rückens und der Brust, die Umrisse der Ärmel, der Hüften und des Gesäßes, die Konturnähte, die meine Brüste bequem umschließen und festigen würden. Ich habe mein Kleid mit diesen Gittermustern von Burda genäht. Diese literarische Quelle ist eine schönere Metapher für mein Wachstum und meine Entwicklung als die Pferdefeigen auf dem Feldweg. Für mich sind diese Vergleiche gleichermaßen wertvoll, treffend und umfassend. Individualisierung im freien Fall.

Ein paar Pferdefeigen - noch warm und dampfend - zerquetscht unter dem Korn nach dem freien Fall, das einsame Lenkrad am Ende der Deichsel, die Verbindung zwischen Zugpferd und Wagen - mitgerissen vom Korn.

Von meinem Platz auf der Deichsel - dem Verbindungspunkt - sah ich, wie die dampfende Feige ein vorzeitiges Ende fand. Das machte mich schon damals traurig, obwohl ich nichts von Trauer wusste. Als Kind kannte ich keine Trauer, ich habe dieses Gefühl nicht gelernt, es wurde nie ein Teil von mir durch die Disziplin der Zeit. Lieder wie 'Für dich ist es zu spät zum Weinen' waren nichts für mich. Wenn ich weinte, dann aus Wut.

Ich kann mich nicht erinnern, ob und wann ich geweint habe. Ich weiß nicht mehr, ob und wann ich traurig war. Ich war nicht traurig, als ich die Feigen des Pferdes fallen sah und hörte, wie es mit einem leisen Aufprall auf den Sand seufzte. Das Pferd schnaufte und schnaubte, als es sich von dem verabschiedete, was es gehalten hatte. Der Schritt des Pferdes wurde weder schneller noch langsamer. Ein Außenstehender würde Gleichgültigkeit sagen, aber Gleichgültigkeit macht aus der Stute eine Frau. Dagegen kann ich nichts sagen. Wenn ich mich in eine Stute verwandeln würde, könnte ich darüber nachdenken. Ich habe nicht darüber nachgedacht. Es gibt seitenlange Fragen in Zeitschriften und Fragen für Therapeuten: Welches Tier möchten Sie sein? Die Antwort habe ich nie gelesen: ein Mensch.

Es kostet eine tierische Anstrengung, ein Mensch zu sein. Es ist leichter, ein Schaf zu umarmen, in meinem Fall ein Mutterschaf, als einen Menschen, eine Frau.

Tomatenketchup aus der Plastikflasche, das finde ich auch faszinierend. Früher streckte ich die Zunge heraus, wenn ich Ketchup aus der Flasche drückte, bis ich es an mir selbst entdeckte und mein Verhalten änderte. Jetzt mache ich das nicht mehr. Beim Scheißen strecke ich immer die Zunge raus. Wie ein Einstein.

Im Bett, im Sand, im Moor, im Wald, im Heu, hinter der braunen Buchenhecke, im Büro, überall war ich nicht an Penetration interessiert. Ich war nicht neugierig auf das Verschwinden des Schwanzes in der Öffnung meines Beinschlosses. Ich war auch nicht daran interessiert, eine Drüsenspritze in meinen Anus einzuführen, wenn ein Darmspezialist dies für notwendig hielt. Auch eine vaginale Untersuchung - die Gebärmutter Spiegelung - mit einer Kamera an einem Glasfaserschlauch ließ mich kalt. Was ich sehen und visuell erleben wollte, war die Bewegung nach außen. Dank des Monitors neben dem Krankenbett konnte ich - tongue in cheek - die Bewegung der Flüssigkeit in Richtung Ausgang beobachten. Wenn ich konnte und das Liebesspiel nicht unter der Bettdecke oder in völliger Dunkelheit stattfand, beobachtete ich mit, sagen wir, Liebe die Rückzugsbewegung des Penis, der an Kraft und Größe verloren hatte und aus dem überschüssiges Sperma tropfte. Alles, was nach außen ging, alles, was meinen Körper verließ, einschließlich der Gedanken, die nach außen gingen, bereitete mir Freude.

Ich schrieb diese Exorzismen in meinen Gedichten und in meiner Prosa, verschleiert und unverhüllt. Niemand hat sie gelesen, geschweige denn verstanden. Als ich über das Nähen schrieb, meinte ich das Nähen von Konturnähten und das Zuschneiden von Kleidern, nicht das Ficken. Ich kann die Bilder nicht vermitteln. Kotzen ist auch geschmacklos. Ich liebe es, mich von dem zu verabschieden, was nicht mit mir sein will. Aufgeben ist ein großer Sieg.

Zwei Totgeburten haben meinen Körper verlassen. Die Trennung war natürlich. Ich musste kaum pressen. Meine Hände lagen locker und entspannt um die Bretter an beiden Seiten des Bettes, die Ellbogen auf die Matratze gestützt. Mein Kopf lag leicht erhöht auf einem Kissen. Ich schaute. - die Spitze meiner Zunge zwischen meinen Lippen - Ich wusste, dass das Leben das Kind, das ich fast neun Monate getragen hatte,

bereits verlassen hatte. Die Umstehenden, die Hebamme und der Vater, sahen mich nicht an, so beschäftigt waren sie. Ich sah den Arsch der Belgierin, ich war eine Flämin, als würde ich eine Feige aus meiner Vagina in die Brandung des Meeres schießen. An der Gezeitenlinie verließ die Feige meinen Körper, zerquetscht, bevor sie unter das Rad der Welt geriet. Nein, ich weinte nicht. Ich hatte mich bereits für das Tier entschieden, das ich sein wollte: Ich wählte den Menschen. Nach der Geburt ging mein Leben weiter zur nächsten Haltestelle im Universum.

Und die Kühe grasen träger als das milde Grass hier wächst
Es ist eine halbe Stunde bis zur Haltestelle – nachst
Auf dem Sandweg fährt Jans Smeenge seinen alten blauen Ford
Es gibt hier noch keine Zukunft – hier und jetzt ist nur der Ort

Ich spreche frei. Ich denke über meine Erfahrungen nach. Manchmal treffe ich einen Leser oder Autor mit ähnlichen Erfahrungen und Erkenntnissen. Dieser Leser oder Autor ist bereit, mich ein Stück auf dem Weg meiner komplizierten Natur zu begleiten. Ich provoziere vielleicht mit meinen Nadelstreifen auf Stoff - Stoff natürlich als Metapher für das Leben als Maßanzug -, aber das ist die Erfahrung des anderen, nicht meine. Ich nehme mich selbst ernst mit Nadel, Faden und Schere, vielleicht erklärt das meinen Mangel an Tränen, an Traurigkeit, meinen Mangel an Humor, meine Abneigung gegen Süßigkeiten. Die Belgierin weint nicht, wenn sie schießt und gleichzeitig den Karren zieht, während ich manchmal tränende Pferdeaugen sehe. Ich bin ein Buddha, der im Schneidersitz kackt, mit einer dunklen Vergangenheit in turbulenten Zeiten. Metaphern. Metaphern. Metaphern.

Ich weine nicht, ich trauere nicht. Ich bin gerührt, wenn ich sehe, wie Wasser aus einer Quelle sprudelt. Ich bin bewegt, wenn ich sehe, wie etwas - irgendetwas - aus dem scheinbaren Nichts entsteht, aus meinem Inneren. Mich bewegt ein neuer Gedanke, eine erhellende Erkenntnis. Das passiert mir nicht oft, immer seltener. Nein, dieser Mangel macht mich nicht traurig. Was nicht ist, ist nicht. Was nicht ist, ist fertig, als Variante des Fertigen, ist nicht gemacht. Ich nehme alles als gegeben hin. Comme le fermier qui fumait une pipe devant la ferme. Liebe um der Liebe willen.

Hofhuis, Pol, Van Heeswijk und alle anderen in diesem Buch nehmen das Leben als selbstverständlich hin. Ich habe die Genealogie von Epigonenfiguren aus dem 19. und 20. Jahrhundert. Männer, Frauen, Kinder suchen die Verbindung zueinander. Kinder kommen zu Dutzenden. Dutzende Kinder gehen ins Grab. Die Zurückgebliebenen finden ein neues Los. Die Geschichte wiederholt sich immer wieder.

Maborosi no

hikari

159

Ein Pferd, das ein Fohlen verliert, ist einen Tag lang traurig. Nach einem Tag sind die mütterlichen Gefühle verschwunden. Die Stute ist kein Mensch. Ich bin eine Stute. Ich bin eine Mare-go-round.

Schluss mit Spiel und Spaß!

Gedicht: Erik Hartevelde.

Übersetzung: Vertaalcollectief Geert Nijland. Het Drentse Boek 2019.

Van Heesewijk & Visscher

Rückblick. 100 und 150 Jahre Erica in Büchern.

100 Jahre Erica

Auch die Torfstecher (in Erica meist Kleinunternehmer) bauten ihre Häuser in einem Stil und in einer Lage, die sich kaum von den übrigen unterschieden. Und die Geschäfte folgten, vor allem am Anfang. Als die großen Bauernhöfe kamen, gaben sie unserem Dorf zumindest äußerlich eine eigene Atmosphäre.

Aber einige hatten noch Mut und Phantasie. Denken Sie nur an das schöne Hotel, das an der Ecke Havenstraat - Kerklaan - Kerkweg hinter dem R.K. Pfarrhaus gebaut wurde. Pfarrhaus gebaut wurde. Dieses Hotel wurde von einem gewissen Schröte für den Preis von 16.000 f gegründet, was für die damalige Zeit ein Vermögen war. Es war auch sehr schön eingerichtet. Unter dem ganzen Hotel war eine riesige Regenwasserzisterne, was damals in einer Gegend, in der es an gutem Trinkwasser mangelte, sicher kein übertriebener Luxus war. Es gab drei Eingänge, vom Kerkweg, von der Kerklaan und vom Pannekoekendijk (heute Havenstraat), und alles war wunderschön angelegt. Aber dieser Schrote war krank und verkaufte das Ganze nach einem Jahr für 4.000 f an einen gewissen Bentlage. Er wohnte nur kurze Zeit dort. Dann ging es in die Hände des Hofhuis über, eines Torfstechers und Bauern. Er wohnte zunächst neben der Kirche, wo Lubberman heute wohnt. Wie wir später sehen werden, gehörte ihm auch ein Teil des Landes, auf dem heute die Kirche und das Pfarrhaus stehen.

Es scheint jedoch, dass dieser Hofhuis etwas zu ehrgeizig war, nicht nur mit dem Hotel, sondern auch mit dem Torfabbau in der Nähe von Nieuw-Haarlem, südlich des Dorfes. Es dauerte nicht lange, bis er bankrott ging. Als das Hotel nach dem Konkurs verkauft wurde, kaufte es Piet Geraets für 2800 Gulden. Er ließ das ganze Hotel abreißen und aus dem Material drei weiße Häuser bauen. In einem davon wohnt heute der Schmied Berndt. Sollen wir noch von anderen Leuten erzählen? Über Kuhl Harm, der lange Zeit in dem Zimmer wohnte, in dem einst Pfarrer Boermans lebte.

Über einen gewissen Gerritsma, der einen kleinen Bauernhof hatte, auf dem jetzt Vennedunker wohnt.

Über Albert Plas und seine Frau, die dort wohnten, wo heute Jans van Os wohnt und wo die Jungen und

Mädchen zum Trinken gingen, wenn sie mit Pfarrer Vroom oder Geerdes zum Katechismus gehen mussten. Über die Familie Aukes, die dort wohnte, wo heute Willem und Theo van der Kolk wohnen, und von der der Sohn des zweiten Pfarrers, Erica, der spätere Pfarrer von Barger-Oosterveld, abstammte.

Von der Familie Nijhuis, die dort, wo heute die Polizeistation steht, ein Geschäft hatte und an Tuberkulose starb.

Wir könnten so weitermachen, denn es gibt noch so viele andere. Zum Beispiel der berühmte „Großvater Stout“ und der nicht minder berühmte „Lange Willem“ Wessel. Wahrscheinlich gehe ich zu weit, aber es ist so schwer aufzuhören, wenn all diese Namen und Menschen in den Geschichten vieler Menschen auf einen zukommen.

Von Frau Nijman, aus der Zeit von „Onkel Pieter“ (Vos) und vielen, vielen anderen. Und ja, sie können erzählen. Sie betonen jedes Wort, unterstreichen ihre Gedanken mit typischen Gesten und treffenden Worten. Aber ich muss aufhören, es gibt noch so viel zu erzählen.

100 jaar Erica (1963) Van Heesewijk. S. 39.

Erica Centraal

7.12 Hotelier Hofhuis

Johan Wilhelm Hofhuis war einer der römisch-katholischen Honoratioren von Erica. Seine Eltern waren Landwirte aus Neuenhaus in Bentheim. Sie besaßen mehrere Grundstücke in Erica, darunter einen Teil des Grundstücks, auf dem 1866 die römisch-katholische Kirche errichtet wurde. Hofhuis besaß auch mehrere Torfmoore in der Nähe des Strengdijk. Wie bereits erwähnt, hatte er sie 1890 von dem Torfstecher Hindrik Kampinga gekauft. Es handelte sich um ein Moor, dessen Torf wegen seines „attraktiven“ Charakters, d.h. seiner Zähigkeit, schwer zu stechen war. 1892 kehrte Hofhuis endgültig nach Erica zurück. Er wurde wieder Torfstecher. Wegen des neuen Torfabbaus am Strengdijk baute er in der Nähe, am Ensingswijk, ein Haus mit Scheune. Im Chaos des Umzugs soll er ein Einkommenssteuerformular unvollständig ausgefüllt haben - ihm wurde vorgeworfen, keine Haushaltshilfe angegeben zu haben -, was ihm später eine hohe Geldstrafe einbrachte. Seiner Meinung nach hatte ihn ein Feind, ein gewisser Heet, denunziert. Heet war Zimmermann und wohnte ebenfalls in der Nähe der römisch-katholischen Kirche. Bei dieser unangenehmen Angelegenheit ging es um die Personalsteuer, die auf die Beschäftigung von Dienstboten erhoben wurde.

Ein gewisser Hendrik Stoker sollte als Knecht für Hofhuis arbeiten. Nach Angaben von Hofhuis war Stoker nur einer seiner Arbeiter. Die Anklage gegen Hofhuis war das Ergebnis einer Untersuchung des Steuerinspektors von Ericase, Jan van Veenen. Der Ermittler (Spitzname „Wasser-Jan“ nach seinem zweiten Job als Gerichtsvollzieher beim Wasserverband Barger-Westerveen) und ein Kollege hatten das Haus von Hofhuis von den Büschen und einem Pavillon aus ausspioniert. Sie hatten gesehen, wie der besagte Stoker den Kindern von Hofhuis im Haus Klavierunterricht gab, Schuhe putzte und Kartoffeln schälte. Dies führte zu einer Klage. Hofhuis' Anwalt argumentierte vor dem Bezirksgericht in Assen, dass ein Torfstecher aus Ericase froh sein müsse, „wenn er sein Brot hat“, und dass es unmöglich sei, Hausangestellte zu haben, geschweige denn ein Gefolge (was der Steuerinspektor als Entourage bezeichnete). Laut Hofhuis war Stoker nur sein Arbeiter und die Kartoffeln wurden für die Schweine geschält. Letzteres glaubte der Staatsanwalt, aber Schuhe putzen für die Schweine? Hofhuis verlor den Prozess und musste eine hohe Geldstrafe zahlen. Der klavierspielende Schuhputzer Hendrik Stoker war

wahrscheinlich der ehemalige Bäcker Hendrik Stoker aus Ericase, der um 1879 in Konkurs ging.

Sein Haus, seine Bäckerei und vier Hektar Land wurden von seinem Schwager, dem reichen Torfstecher Pieter van Haeringen aus Dedemsvaart, ersteigert. Er verpachtete alles an Stoker, damit dieser weiterhin dort wohnen konnte. Dieses Haus lag neben Schaepmans Torfwerk und damit in der Nähe der römisch-katholischen Kirche und damit auch in der Nähe des Hauses von Hofhuis. Er hatte Pech, denn 1896 brannte sein Haus nieder, aber die Scheune blieb verschont. Nur der Inhalt war versichert. Im selben Jahr begann Hofhuis mit dem mechanischen Torfstechen mit Hilfe einer Dampflokomotive. Diese Anschaffung von Torfstechmaschinen könnte mit dem arbeitsintensiven manuellen Torfstechen seiner Torfparzellen im Moor am Strengdijk zusammenhängen.

Er kaufte auch ein Hotel in der Nähe der römisch-katholischen Kirche Erica. Dieses Hotel wurde 1893 von M. Schroote gegründet und hatte für die damalige Zeit ein sehr vornehmes Aussehen mit Gassen, die zum Gebäude hinaufführten. Zur Zeit von Hofhuis war es als Hotel Hofhuis bekannt. Um 1905 ging Hofhuis in Konkurs und die Torffelder und das Hotel wurden verkauft. Viele der Torffelder wurden von Hendrik Jacob Knigge, einem großen Torfbesitzer aus Stadskanaal, gekauft. Er baute eine große Scheune mit einem Wohnhaus, aus dem Knigge II Hoeve wurde.

Erica Zentral

Erica 150 Jahre zwischen Heide und Torf
Wim Visscher

Elf Essays über die Geschichte von Erica.
S. 166-167

Maborosi no

hikari

161

Harmannus

Harmannus, mein bester Freund, wenn es um die Vergangenheit geht, die Geschichte, denke ich, im weitesten Sinne und dann eng auf Drenthe bezogen. Ich weiß nicht, ob die Liebe - die Freundschaft - von beiden Seiten kommt. Ich weiß es, aber ich sage es nicht. Ich habe Harmannus auch eine E-Mail geschickt und ihn gebeten, ein Buch oder einen Essay zu schreiben. Nichts, ich habe nichts von ihm gehört. Was soll ich tun? Ich muss etwas tun. Ohne Beiträge von Intellektuellen kann man kein torfiges Buch schreiben, sagte meine Frau. Also verabredete ich mich mit Harmannus bei Van der Valk in Assen auf eine Tasse Kaffee, ganz unverbindlich. Nur Kaffee, kein Unsinn.

Meine Frau sagte: 'Frag Harmannus, wie es ihm geht, frag ihn, ob er irgendwelche Aktivitäten hat, innerhalb und außerhalb der akademischen Arbeit.' 'Ziemlich schwierig,' sagte ich. Ich bin es nicht gewohnt, Fragen zu stellen. Wenn ich eine Antwort auf meine seltene Frage bekomme, vergesse ich sofort, was gesagt wurde. Meine Frau weiß das. Wenn ich ihr eine Frage stelle, sagt sie nur etwas. 'Ich kenne dich ein wenig,' sagt sie. 'Die Antwort ist nicht wichtig für dich. Du kannst mich hören. Du hörst nicht zu.' Wie oft habe ich das schon gehört!

Wir saßen am Fenster auf der Nordseite unter dem Kakadu, oder ist der Neonvogel auf dem Dach des Hotels ein Tukan, mit Blick auf die Ladestationen. Ich hatte ein Auge auf meinen Tesla geworfen, die Farbe von hopjesvla. Nein, nicht die Farbe von Scheiße. Haagse hopjes.

Du hast eine besondere und verständnisvolle Frau getroffen. Elektrisch.' Harmannus deutete auf mein Auto. Im Nachhinein weiß ich nicht, ob er mich getäuscht hat. Ich habe niemandem erzählt, dass meine Frau meinen Tesla bar bezahlt hat. Niemand weiß von meiner Lebensmittelrechnung oder meinem Schwarzgeld.

'Können Sie den Ort finden, ich meine Van der Valk,' fragte ich. Das war die erste von fünf Fragen, die ich mir überlegt hatte.

Harmannus sah mich interessiert an und zog ein dickes Buch aus seiner Tasche. Unnötig zu erwähnen, dass er meine Frage nicht beantwortete.

'Hast du ein Buch dabei?' fragte ich.

Meine Frau hatte mir fünf lose 1-Euro-Münzen in die rechte Hosentasche gesteckt. Jedes Mal, wenn ich eine Frage stellen wollte, musste ich eine Münze herausnehmen und in die linke Tasche stecken. Sie hatte vergessen, dass ich mit der rechten Hand kaum in die linke Tasche greifen kann. Vor allem schaffe ich es nicht, meine hängende linke Hand in die rechte Tasche zu stecken.

'Dieses Buch kann ein Beispiel für die von Ihnen geplanten Veröffentlichungen von Schriftstellern aus Drenthe sein,' sagte Harmannus. 'Sowohl in der Form als auch im Inhalt.' Er schob das Buch in die Mitte des Tisches.

Ich sah, dass auch die letzte Ladestation draußen besetzt war. Zum Glück war mein Tesla schon angeschlossen. Harmannus folgte meinem Blick.

'Schönes Wetter für Sonnenkollektoren und zum Aufladen der Autos. Oder doch nicht? Lässt du die Waschmaschine auch tagsüber laufen, wenn die Sonne scheint?' Das war die dritte Frage. Noch 2 Euro zum Mitnehmen.

'Sie haben schon einen Verleger.' Ich nahm das Buch und schlug es halb auf. 'Hardcover,' sagte ich. 'Nicht wahr?' Ich klappte das Buch zu.

'Mit einem Lesezeichen,' sagte Harmannus. 'Mit einem weißen Lesezeichen.'

'Ist das eine Biographie?,' ich zeigte auf den Untertitel. Meine fünf Fragen hatte ich gestellt. Jetzt konnte ich die Therapieanweisungen meiner Frau vergessen. Ich hatte

meine Hausaufgaben gemacht, nicht zu Hause, sondern in Assen unter dem Kakadu. Kikariki. Kikeraki. Kikerika. Kiek-mal-du. Schöner Anfang für eine leichte Strophe.

Geertje Proost, weiße halbrunde Schürze mit gestickter Häkelborte über knielangem schwarzen Rock, bringt Kaffee.

‘Möchten Sie etwas dazu?’ Ich bemerkte ihren halbzungenhaften Akzent aus dem südöstlichen Drenthe, irgendwo zwischen Erica, Neuenhaus und Dedemsvaort.

‘Kommen Sie zu uns,’ sagte ich. Ich griff nach einem Stuhl. Unter dem Tisch spürte ich den Tritt meiner Frau gegen mein Schienbein. ‘Zwei Drenthe-Turfies,’ sagte ich, ‘wenn Sie welche haben.’

Ohne ein Wort zu sagen, drehte sich Geertje Proost um. Sie hatte einen schönen, weichen Torfpo.

‘Für mich ist alles klar,’ fuhr Harmannus fort. ‘Ich habe verstanden, dass Sie und Ihr Partner die Literatur in Drenthe in den Mainstream bringen wollen.’ Harmannus hielt inne und fuhr fort: ‘... in den Mainstream der Nationen.’ Und als ob das nicht offensichtlich genug wäre, sagte Harmannus mit einem Lächeln, lebenswürdig oder ironisch, ich konnte es nicht sagen, ‘vorbei an Bartje.’

‘So ist es,’ sagte ich, ‘vorbei an braunen Bohnen.’

‘Ihr wollt die Schrift sozusagen aus dem Mist der Vergangenheit herausholen.’ Harmannus lächelte. Er schien sehr ehrlich zu sein.

Das hat er nicht zum ersten Mal gesagt. Ich hatte es schon einmal gehört.

Drenthe-Literatur ist eine Mistrutsche mit stehender Scheiße.

‘Das ist es,’ sagte ich, ‘aus der Stagnation.’

‘Zwei Drenthe Turfies,’ sagte Geertje Proost. Sie stellte zwei mit Zimt bestäubte Apfelkuchen mit Schlagsahne auf den Tisch. ‘Mögen die Herren sie genießen.’ Geertje blieb stehen.

‘Zum frohem Herzen genießen,’ sagte ich mit einem Augenzwinkern. Unter dem Tisch spürte ich einen Tritt gegen mein anderes Bein.

‘Danke,’ sagte Harmannus zu Geertje Proost. ‘Du kannst noch zwei Kaffees bringen.’

Das Merkwürdige war, dass Harmannus und ich nicht miteinander sprachen, bis Geertje Proost mit zwei frischen Kaffees kam. Ich hatte meinen Kuchen schon aufgegessen, sauber bis auf die Gabel. Harmannus hatte

seinen Kuchen erst halb aufgegessen. Ich griff in meine Tasche. Ich hatte meine fünf Euro ausgegeben. Ich hatte keine Fragen mehr.

‘Und hat der Kaffee geschmeckt?’ Das war Geertje Proost. ‘Neue Neuenhauser Mischung und aus unserer eigenen Rösterei. Seit heute haben wir einen professionellen Barista. Wir tun alles, um unsere Besucher zu verwöhnen. Dorlotement. Der Kaffee heißt Kaffee Saint Orleans, mit einem jazzigen Geschmack. Wir haben auch Espresso Saint Orleans, mit einem etwas schrilleren Beckengeschmack.’

‘International,’ nickt Harmannus. ‘Fantastisch. Großartig.’

‘Für nostalgische Besucher haben wir auch den Original Neuenhaus Kaffee Chicorei, seit 1941,’ sagte Geertje Proost. Sie hat die Hände in die Kängurutasche ihrer Schürze gesteckt. Ich weiß nicht, warum sie mich so aufmerksam ansah. Ich schaute auf ihre schwingenden Hände.

‘Schau,’ sagte Harmannus, ‘dieser Barista unter dem Kakadu - peek-a-boo -, dieser Kaffee ist ein Spiegelbild dessen, was die Literatur in Drenthe braucht. Im weiteren Sinne, Vertiefung. Im engeren Sinne, um zu wachsen.’ Harmannus legte die Hand auf das gebundene Buch. Ich konnte den Titel nicht lesen. Ein gebundenes Buch, moosgrün mit einem blauen, verschnörkelten Streifen. Mehr wusste ich nicht. Was konnte ich ihn fragen?

‘Ich fürchte,’ wiederholte Harmannus, ‘ich fürchte, dass Ihr Projekt zu umfangreich und zu ehrgeizig ist. Ohne jemandem einen schlechten Dienst erweisen zu wollen, am wenigsten Ihnen, fürchte ich, dass das Niveau des Intellekts und vor allem der Gebrauch des Intellekts nicht überleben wird, wie es im Vaterland der Fall war. Die wirklichen Intellektuellen halten sich zurück. Ich sehe wenig literarische Erweiterung und auch wenig Vertiefung in Belletristik und Sachliteratur, bei Schriftstellern, Nichtschriftstellern, Lesern und Nichtlesern. Das gemeine Volk, Adolf in der Stroth, Jan Modaal, Heinrich Moormann, Otto Normalverbraucher, Ahmed Allemannie, Foekje Torfmann, Long John, Moesa Siachingilla, Joe Average, Jeanne Moyenne, scheint sich nicht für Bücher zu interessieren, die Sätze mit mehr als fünf Wörtern und Wörter mit mehr als sieben Buchstaben enthalten. Nebensätze und zusammengesetzte Verbformen - sie hätten abwarten und aufmerksam zuhören können - reichen aus, um hohe und niedrige Leser abzuschrecken. Diese Einwände gelten nicht für die Veröffentlichung eines

Buches mit einem starken Inhalt und einer Auflage von höchstens 5 Exemplaren.

Die Literatur in Drenthe, und damit meine ich Prosa und Poesie, leidet, wie auch in der Heimat, unter dem sinnlosen Gerede über Beziehungen, die keine Beziehungen sind, über Landschaften, die keine Landschaften mehr sind, über Reisen, die keine Reisen sind. Wo sonst findet man die außergewöhnliche künstlerische Fähigkeit, universelle Gefühle in Sprache und Zeichnung auszudrücken und sie der Erfahrungswelt des Lesers näher zu bringen? Wo sonst findet man in Drenthe einen Schriftsteller mit sozialem Engagement und Liebe für die Menschen, ob jung oder alt? Harmannus legt beide Hände flach auf das Buch, das neben seiner Kaffeetasse liegt.

‘Nirgendwo lese ich von der Entwicklung des Nationalcharakters, vom Gebrauch des Intellekts, nirgendwo verblüffende Reflexionen auf einer Metaebene über Kriege, Torfstreiks, die Entwicklung des Selbstmords (113) und des Geburtenrückgangs, über traditionelle und zeitgenössische Euthanasie, über Geschlechter- und Rassenvielfalt in Erborgorganisationen und lokalen Verwaltungsgremien. Ich vermisse den historischen Kontext als Erklärung für Empörung und Lebensfreude, die auf der Demütigung und Erniedrigung geliebter Menschen beruhen, ich würde fast sagen: einander n***** Nachbarn. Wo ist ein Buch über die hoffentlich ewige Kluft zwischen alten und weniger alten, digitalen und nicht-digitalen, fleischfressenden und veganen Generationen? Wo ist das Standardwerk über weiße und schwarze Socken, Strümpfe, chaussettes aux genoux?’

Ich sah, wie das dicke Buch mit dem weißen Lesebändchen in seine Tasche gesteckt wurde.

An den Ladestationen waren wieder zwei Plätze frei. Mein Tesla war definitiv voll. Ich frage mich, wie viel schwerer der Tesla mit voller Batterie sein wird.

‘Ich nehme einen Espresso Saint Orleans,’ sage ich. Harmannus bestellt einen roten DE-Kaffee mit teilentrahmter Weizenmilch. Geertje Proost teilt das Mittagsmenü aus.

‘Schau mal,’ sagt Harmannus. ‘Ich kann Ihnen alles erzählen über die Entwicklungen in Drenthe und über die angebliche Einzigartigkeit. Im Großen und Ganzen ist alles gleich. Er lächelte. Vielleicht sah er, dass ich nicht verstand, was er meinte. Die Franzosen sagen: *Avec toutes les oies, tout est délicieux.*’

‘Sieh an, sieh an,’ Harmannus las die Mittagskarte.

Das warme Mittagsgeschicht heißt *Juliette des Sables*. Ein schöner Name für ein Gericht. Falls man des Französischen nicht mächtig ist. Sable bedeutet Sand. Juliette van de Zanden. Im Singular auch ein schöner Name für eine Frau aus Borger’.

Die Speisekarte enthielt ein französisches Gedicht.

Pommes de terres

Née dans les terres sablonneuses,
l'une des plus belles baies du monde,
ma peau, parfois rustique,
est l'expression de
ma force de caractère.

Mes talents sont à l'intérieur,
savoureuse, j'accompagne
à souhait l'agneau d'Estran,
les poissons et les coquillages
de la Baie de Somme.

Juliette des Sables

‘Soll ich es für die Herren übersetzen?’ sagte Geertje Proost. ‘Sehr empfehlenswert. Juliette des Sables sind längliche, kleine, blonde Kartoffeln, die auf den sandigen Böden rund um die Somme in Frankreich wachsen. Durch die Nähe zum Meer, zum Ärmelkanal, und durch den Seewind ist der Boden mit Jod angereichert. Und Jod, auch Jude genannt, bekämpft Infektionen, indem es Viren und Bakterien durch eine heftige Redoxreaktion unschädlich macht. Wem das zu kompliziert klingt: durch Oxidation. Jod hilft gegen Grippe, Lungenentzündung und Corona.’

Alle Ladestationen waren wieder besetzt.

‘Wie der wandelnde Jude,’ sagte ich. Ich spürte zwei Tritte gegen mein Schienbein. Ein Tritt gegen das Schienbein tut sehr weh, mehr als ein Tritt in die Leiste.

‘Bringt Juliette des Sables zweimal, wenn ihr wollt,’ sagte Harmannus. Mit einem breiten Grinsen fuhr er fort. ‘Habt ihr eine Beilage für Tourbe?’

‘Bien sûr,’ sagte die Kellnerin. ‘Tourbe de Santé. Ein Buchweizengericht mit Heidehonig.’

‘Ich will nicht unhöflich sein,’ sagte Harmannus. ‘Bringen Sie die Rechnung mit der Tourbe Santé. Ich werde sie sofort bezahlen. Ich habe noch eine Verabredung.’

Geertje Proost

1. Pater Noster

‘Vater unser, der Du bist im Himmel, geheiligt werde Dein Name, Dein Reich komme.’

Geertje Proost kam nachdenklich und auf leisen Sohlen hinter der Bar hervor. Sie wich der knarrenden Diele aus, die von der Bar zur Eingangstür des Schankraumes führte. Jedes Geräusch, jede Naht, jedes Licht, jeder Luftstrom im Café war ihr vertraut. Mitte zwanzig, sieben Jahre Dienst im Hofhuis, als Kellnerin im Café und im Krankheitsfall als Dienstmädchen für die Familie, Tag und Nacht im Hofhuis. Johan Hofhuis wohnte mit Trees im neuen Haus neben der Kirche, zweihundert Meter vom Hotel entfernt. Sieben Jahre waren der Bruchteil einer Ewigkeit, aber lang genug, um dank ihrer Aufmerksamkeit, ihres scharfen Verstandes und vor allem ihres forschenden Blicks ein umfassendes Weltbild zu entwickeln. Kaum etwas blieb ihr verborgen, denn ihr feines Sensorium schien stets auf ihre Umgebung eingestellt zu sein.

Geertje Proost verstand es, sich sorgfältig und mühelos aus dem Bild herauszuhalten. In Erica, wo die meisten Menschen mit dem Überleben und ihren eigenen Trieben beschäftigt waren und sich selten für andere interessierten, war es leicht, unbekannt zu bleiben. Die Bewohner des Heidedorfes schienen sich nicht für größere Zusammenhänge und mögliche Verbindungen zwischen den Dingen zu interessieren. Niemand schien sich für die Fragen des Lebens oder die Antworten darauf zu interessieren: Warum sind wir auf der Erde? Kontakte waren da, um etwas zu empfangen und etwas zu erreichen, egal wie sehr Pastor Vroom dazu aufrief, sich miteinander und vor allem mit Gott zu verbinden. Er blieb in Abstraktionen stecken, ohne zu sagen, wie die geliebten Gläubigen die gegenseitigen Kontakte vertiefen könnten. Weder die geliebten Gläubigen noch der Hirte hatten ein Rezept: Liebe deinen Nächsten wie dich selbst. Wo Selbstliebe aufkeimte, wurde sie durch Alkohol, Gewalt und Ehebruch erstickt. *Veur mekaar. Onder oens.* Der Pfarrer lebte allein im Pfarrhaus, getrennt von allen außer Gott. Vielleicht.

‘Dein Wille geschehe, wie im Himmel so auf Erden,’ flüsterte Geertje. Sie stand hinter Johan Hofhuis, der den Kopf leicht zum Tisch geneigt hatte. Seine Augen waren geschlossen. In seinen gefalteten Händen, direkt unter der Tischkante, hielt er einen Rosenkranz. Im Laufe der Jahre war das Rosenkranzgebet zu einer gewohnheitsmäßigen Geste geworden, zu einem Elixier, um die Unruhe in seiner Seele, in seinem Kopf zu besänftigen. Für den Kaffeehausbesitzer und Färber war das Gebet ein Ausweg aus den Lastern des Alltags. Er hatte fast alle Zehn Gebote gebrochen; außer Totschlag

‘Ich wusste es nicht,’ sagt Hofhuis. Fast 60 Jahre lang kamen seine Gewohnheiten und seine Sprache aus Neuenhaus immer mehr zum Vorschein. Er sehnte sich nach dem täglichen Brot seiner Kindheit. Kaiserbrötchen zum Frühstück zum Beispiel. Er drehte den Kopf. Das kurze, schütterere, dunkelblonde Haar mit den vielen Grautönen um den Kopf erinnerte an die ewige Mütze, die jetzt vor ihm auf dem Tisch lag. Nur beim Gebet und beim Kirchengang blieb sein Kopf unbedeckt und nachts bei Trees. Die Liebe, wenn sie diesen Namen trug, war für Hofhuis eine nackte Angelegenheit. Hofhuis schob seinen Stuhl ein wenig zurück. Der Rosenkranz verschwand in der Uhrentasche seiner Weste. Mit Geertje Proost hatte die Realität des Alltags Einzug in die Kneipe gehalten.

‘Ich wusste nicht ... Ich wusste nicht, dass du hier bist,’ wiederholte er mit sanfter, dunkler Stimme, fast schüchtern, mit einem Unterton, als würde man ein Kind bei

einem intimen Gebet ertappen. *'Ik had joe niet heard.'*

'Unser tägliches Brot gib uns heute,' fuhr Geertje fort, 'und vergib uns unsere Schuld.' Wieder betete Hofhuis mit Geertje. 'Unser tägliches Brot gib uns heute,' fuhr Geertje fort, 'und vergib uns unsere Schuld.' Der höhere Ton in Geertjes Stimme war in der Kneipe deutlich zu hören. 'Wenn wir anderen ihre Sünden vergeben,' betete sie. Sie wusste, dass ihr Patron nicht bereit war, sowohl die Missetaten anderer als auch seine eigenen Sünden zu vergeben. Hofhuis schwieg, als könne nur der liebe Gott ihre Bitte hören.

'Wie auch wir anderen ihre Schuld vergeben,' betete Geertje noch einmal mit hörbarem Nachdruck. Hofhuis schwieg. Er ließ sich von niemandem Vorschriften machen, nur von Trees, seiner Frau, und immer mehr von Geertje Proost. Hoffentlich vergab ihm der Herr seine Sünden, auch die Sünden mit bloßem Kopf, von denen Geertje Proost und vor allem Trees nichts wussten.

Geertje schaute Hofhuis neugierig an, mit ihren dunkelbraunen Augen unter den Brauen, die wie Ausrufezeichen hervortraten, und mit ihrem charakteristischen warmen Blick, der besonders bei älteren Menschen leicht zu haben war, die nichts mehr zu verlieren hatten und nichts weiter von ihr zu wollen schienen, als Aufmerksamkeit. Liebe, Wärme und Zuneigung schienen ihre erste Natur zu sein, für die sie in diesem jungen Dorf am Rande von Sand und Torf noch keinen Partner gefunden hatte. Vielleicht war ihre Herzlichkeit zu groß für dieses kleine Dorf, oder sie blieb einfach unbemerkt, weil ihr die Begegnung mit *Anima Mea*, einer gleichgesinnten Seele, fehlte.

Hofhuis konnte ihre Herzlichkeit und Wärme als Balsam für seine Nöte gebrauchen. Zögern und Unsicherheit hatten sich in seinem Leben breit gemacht. Das Leben hatte ihm oft genug die Kehrseite eines sorglosen Daseins gezeigt und zu spüren gegeben. Er wollte den Kopf von seinem Helfer im Café abwenden, vielleicht aus Scham, vielleicht aus Verlegenheit über seine zunehmende Hilflosigkeit. Es war, als ob er sich betrogen fühlte, weil er anderen, die ihn betrogen hatten, nicht verzeihen konnte. Er änderte seine Meinung und wiederholte, halb vor sich hin murmelnd, mit immer lauter werdender Stimme: 'Und führe uns nicht in Versuchung, sondern erlöse uns von dem Bösen. Amen.' Ein zögerndes Lächeln erschien auf seinem gebräunten Gesicht. Zum Glück hatte er nach seinen Exzessen ohne Mütze auf dem Kopf nicht mehr viel von der Versuchung zu befürchten. Das Böse erhob immer noch ab und zu sein Haupt.

Geertje legte ihre linke Hand auf die rechte Schulter ihres Chefs und wiederholte 'Amen.' Sie fügte hinzu: 'So ist es und nicht anders, bis das Gegenteil bewiesen ist.'

Die Wärme ihrer Stimme und ihrer Hand ließ keine Spur von Versuchung oder Bösem erkennen, wie sie es von den Erbsünden aus dem Torf und aus dem Religionsunterricht kannte; nur Wärme, Hingabe und Verbundenheit flossen durch ihre Adern. Sie selbst ahnte nichts davon, diese Eigenschaften waren so eins mit ihrem Wesen.

Wie aus dem Nichts streichelte sie die Glatze ihres Arbeitgebers. Ihre Brüste berührten kurz den Hinterkopf des Torfgräbers und Hoteliers. Sie spürte, wie seine Verwirrung durch ihre Berührung in seinem zitternden Kopf und Körper an die Oberfläche stieg. Ein angenehmes Gefühl der Rührung überkam sie, als hätte sie sich ohne viele Worte mit ihrem Körper mit dem alten Mann verbunden, der in seinem eigenen Hotel in sich selbst versunken schien. Es war, als würden Kellnerin und Gast durch die Berührung emporgehoben.

Geertje Proost setzte sich zu Johan Hofhuis. Der Morgen hatte gerade begonnen. Zwischen den Hosenvorhängen mit Blick auf den gepflasterten Weg zum Kerkweg beobachteten sie schweigend, wie von der anderen Straßenseite einige frühe Kirchgänger auftauchten. Savenije, Wijnands, Van der Kolk, Reuvers, Sibon, Vinke, Van Mook, Lena van Dam, die untergroße Haushälterin, keine anderthalb Meter groß, die den dreizehn Jahre älteren Willem Stout, Gastwirt und Bauer aus Achter op Erica, geheiratet hatte. An

der Stelle, an der das Gasthaus von Willem Stout stand, hatte der Bürgermeister 1863 den Ortsnamen Erica mit roter Farbe auf die Bretter eines alten Eimers geschrieben. Von Neu-Slagharen konnte trotz der vielen Einwanderer aus Slagharen keine Rede sein. Der Bürgermeister von Emmen hatte seine eigene Art, seine Meinungsverschiedenheiten mit dem Bürgermeister von Slagharen auszudrücken.

Willem mit dem Buckel durfte Lena van Dam erst nach langem Drängen seiner Eltern heiraten. Seine Eltern sahen ein, dass dies eine gute Lösung war. Ein Mann mit einem hohen Rücken würde nicht so leicht eine Frau finden. Das galt auch umgekehrt für die kleine Lena. Als Lena mit ihrem dritten Kind schwanger war, ging sie zweimal in der Woche zur Messe, um den Segen für eine gute Geburt zu empfangen. Vielleicht betete sie auch für das Seelenheil von Pieter Bekelaar, der mit 23 Jahren im Gasthof Stout von 19-jährigen Willem Prinsen ermordet worden war. Nicht jedes Gebet wurde vom Herrn erhört, das wusste sie. Das Gebet hat vielleicht geholfen, eine Katastrophe zu verhindern, auch wenn niemand wusste, was das Rad des Abenteuers bringen würde.

Die Sonne schien an beiden Seiten der Kirche vorbei, ihr Licht wurde von den noch lange nicht ausgewachsenen Bäumen gedämpft. Der Wald von Pater Vroom hatte wie Erica kaum eine Vergangenheit. Die Pfarrei Unserer Lieben Frau von der Unbefleckten Empfängnis war, wie die Ungläubigen, zu einer ewigen Gegenwart verdammt, was die Zukunft betraf.

An Werktagen kam es selten vor, dass Gläubige nach der Messe ins Hotel Café Hofhuis gingen. Das Café gehörte nicht zum täglichen Spaziergang. Nur selten betrat jemand das Café, nur um eine Tasse Kaffee zu trinken. Das Hofhuis war ein Ort der Begegnung, für die Aufführungen von "Het Heidebloempje" und den jährlichen Auftritt der Gesangsgruppe 'De Turfzangers,' für verirrte Händler und durchreisende Kaufleute. Das Hotel Hofhuis war ein Zwischenstopp für Torfarbeiter, die auf der Suche nach Arbeit im Moor waren. Ein Drink war Teil des Geschäfts, oft mehr als einer. Selten blieb jemand über Nacht.

'Wenn man ein Gebet anfängt,' sagte Geertje, 'muss man es auch beenden. Lieber Gott, du und ich, wir mögen keine halben Sachen.' Sie legte ihre Hand auf Hofhuis' Unterarm, drückte ihn sanft und ließ sie dann wieder los. Hofhuis' Herz sank. Sein Körper erkannte die Geste ihrer Berührung. Vor dreißig, vierzig Jahren, wie lange ist das her, hatte Theresia Susanna Helena Kern zum ersten Mal seinen Arm berührt, ihn sanft gedrückt. Trees, das war ihr Rufzeichen, hatte dieser Geste immer einen Kuss folgen lassen, erst auf die Wange, dann ganz auf den Mund. Feuchte Lippen trafen sich. Trees kannte keine bauerliche Prüderie. Das erste Mal war in Amsterdam gewesen, am Y, mit Blick auf die Dreimaster auf ihrem Weg in die Ferne, nach Indien, in die Welt. Es blieb nicht bei diesem einen Kuss. Trees hat den Jungen vom Land mit seinem Graafschapper Dialekt im Handumdrehen in einen Mann von Welt verwandelt. Es war, als hätte Johan aus Neuenhaus auf eine Offenbarung gewartet. Trees hatte ihren Verehrer zu einem lokalen Kraut mitgenommen, zu Spekmans Eierrestaurant in der Kalverstraat, dem Einwanderer aus Neuenhaus. Eier, das wusste jeder, waren das Symbol der Männlichkeit, der Fortpflanzung. Ihre Botschaft war klar. 'Zünde meine Zigarre an, Spekman! Lass uns Eier aufschlagen.'

Trees war in ihrem Haus neben der Kirche mit den Aufgaben des Morgens beschäftigt. Sie arrangierte Dinge mit ihren Kindern Pierre, Margarete und Marie, den Mittzwanzigern, die die längste Zeit in Erica verbracht hatten. Trees nahm Veränderungen vor, die ohne ihr Eingreifen den natürlichen Lauf der Dinge genommen hätten. Weg. Vielleicht war der Auszug der Kinder aus Erica das Ende der turbulenten Jahre, die hinter ihnen lagen. Stiefsohn Herman Walbers war bereits 1900 als jüngster Kaufmann im Alter von 20 Jahren nach Alkmaar gegangen, weg vom Torf. Herman war das erste Kind des Preußen

Hermann Walbers aus Ankum und Johans ältester Schwester Bernardina, die kurz nach dem Tod ihres zweiten Kindes Anna gestorben war.

Auch Sybilla, die Erstgeborene von Johan Hofhuis und Trees Kern, die von den Liebenden in ihren Dreißigern hinter den Kulissen zwischen den Eierkisten in Spekmans Eierrestaurant leidenschaftlich gezeugt worden war, ruhte bereits in Gottes Erde, ebenso wie ihr letztgeborener Sohn Ludwig. Mit so vielen früh verstorbenen Familienmitgliedern war es ein Leichtes, eine Habenseite im Kassenbuch zu füllen. Hofhuis brauchte nur die Notizen von Gottes Hand abzuschreiben. Auch Johans Schwester Gesina starb vor ihrem 50. Lebensjahr, nachdem sie neun Kindern die Chance ihres Lebens gegeben hatte. Der Friedhof neben der Kirche füllte sich. Der Tod war ein vertrautes Gesicht am Stammtisch im Hotel. Nach dem Tod seines Vaters, seiner Mutter und seiner Schwestern war Hofhuis der einzige Nachkomme dieses Familienzweiges aus der Grafschaft Bentheim. Pierre war sein Stammvater, aber der Junge schien keine Lust zu haben, die Linie fortzusetzen. Sie sprachen nie darüber. Fortpflanzung schien ein Flehen an die Götter zu sein. Wer lange leben wollte, gründete keine Familie.

Margarete blieb einen Monat bei Erica. Seine zweite Tochter sollte bald mit Jacob Spengler auf einem Dreimaster von Amsterdam Y nach Batavia segeln und trotz feierlicher gegenteiliger Versprechen nie mehr zurückkehren. Jacob war Bauingenieur und suchte seine goldene Zukunft in der Kolonie im Smaragdgiurtel. Weg.

Marie, ein Jahr jünger als Margarete und im gleichen Alter wie Geertje Proost, wollte nicht in dem bleiben, was sie den 'Negory' (Dschungel) aus Torf, Gin und *Roeye Bekken* nannte. Ihre langen Aufenthalte in Amsterdam bei Onkel Rudolf, dem jüngeren Bruder von Johan Hofhuis, hatten ihren Geist für die andere, freiere Zivilisation empfänglich gemacht.

Marie hatte in Egmond aan Zee eine Pension eröffnet. Petrus Mulder, eine gute Partie für Marie - Direktor einer Gummifabrik - half mit Kapital, den Weg zu ebnen; weg vom Rauch brennender Heide und staubigem Torf, weg von dem, was Marie den Mangel an BILDUNG und KULTUR nannte. Weg von dem Klavier, das Hofhuis gekauft hatte, um die Familie zusammenzuhalten - in Harmonie, wie Trees gesagt hatte. Marie hätte das Klavier mitnehmen können, wenn sie gewollt hätte. Sie wollte nicht. Niemand im Kerkweg würde mehr für *Elise* spielen. Die einzige Musik am Sonntagmorgen kam von der Kirchenorgel. Der gemischte Chor sang *Lux aeterna*, wenn eine weitere katholische Kerze gelöscht wurde.

Ich grüße das Licht
in Dir
172

Lux aeterna luceat eis, Domine:
Cum Sanctis tuis in aeternum:
quia pius es.

Ewiges Licht leuchte ihnen, Herr,
mit deinen Heiligen in Ewigkeit,
denn du bist gnädig.

Requiem aeternam dona eis, Domine:
et lux perpetua luceat eis.

Ewige Ruhe gib ihnen, Herr,
und ewiges Licht leuchte ihnen.

Gelegentlich sang ein Solist *In Paradisum*, während man den Leichnam aus der Kirche trug.

In paradisum, deducant te angeli,
in tuo adventu
suscipiant te martyres, et
perducant te, in civitatem
sanctam Ierusalem.

Zum Paradies mögen Engel
dich geleiten,
die heiligen Märtyrer dich begrüßen
und dich führen
in die heilige Stadt Jerusalem

Chorus angelorum te
suscipiat, et cum Lazaro
quondam paupere aeternam
habeas requiem.

Die Chöre der Engel
mögen dich empfangen,
und mit Lazarus, dem vormals armen,
gebe dir Gott den ewigen Frieden

Abgesehen von Gesangsdarbietungen war im Hotel selten Musik zu hören. Das Klavier blieb vorerst im Haus der Familie neben der Kirche. In der Pension DE UNIE in Egmond aan Zee hatte Marie andere Prioritäten. Sie brauchte das Kapital und die Unterstützung ihres Vaters nicht. Die Rollen waren vertauscht. Tüchtige Kinder schienen dazu verdammt, für ihre Eltern zu sorgen. Marie, ausgeglichen und ehrbar, war die Einzige, die eine Wahl hatte: ein Zimmer in DE UNIE für Vater und Mutter. Pierre zog von Ort zu Ort, wo immer er Arbeit als Metzger fand.

Hofhuis drehte seinen Holzstuhl um eine Vierteldrehung, den einzigen Stuhl in der Kneipe mit abgerundeter Lehne und rotem Leder auf der Sitzfläche. Das war sein Stuhl. Die anderen Stühle am Stammtisch waren einfache Holzstühle mit Stangen in der Rückenlehne, ohne rotes Leder und ohne Messingkopfplatte. Hofhuis beobachtete, wie Geertje Proost zügig auf die Bar zuging. Eine lebhafte Frau mit gewelltem, kunstvoll frisiertem Haar, wie er es aus den Modezeitschriften von Rudolfs, dem Bekleidungsgeschäft seines jüngeren Bruders, in der Kalverstraat und am Nieuwezijds kannte. Vielleicht hatte er Geertje Proost einmal eine *Vogue* Zeitschrift von einem Besuch bei seinem Bruder mitgebracht. Er konnte sich nicht erinnern. Er merkte, dass er an einigen Stellen seine Schärfe verlor. Jetzt, wo alle weg waren, dachte Hofhuis, würde Geertje eine gute Tochter für ihn sein, ohne Vorwürfe wegen schlechter Erziehung. Allein dieser Gedanke beruhigte ihn, ruhiger als der Rosenkranz.

Geertje kam mit Kaffee und einer Scheibe Sauerteigbrot, wie er es aus Neuenhaus gewohnt war. Nein, er backte sein Brot nicht mehr selbst. Es gab zwar noch einen kleinen Backofen im Hotel, aber Geertje holte ihr Brot normalerweise bei Hendrik Stoker an der Verlengde Hoogeveense Vaart, an der Kreuzung mit dem Ensingwijk, wo Geertjes Mutter die Drehbrücken über die Vaart und den Ensingwijk bediente. Torfkähne konnten für einen Groschen übersetzen. Wer zahlen konnte und wollte, für den hatte "Vrouw Parlevink" auch Lösungen für andere dringende Lebensbedürfnisse.

2. Kirchenwald

Gegen ein Uhr nachmittags kehrte Hofhuis in die Schenke zurück. Er war den ganzen Vormittag herumgeirrt. Geistig konnte er seinen Weg nicht finden. Nachdem er mit Geertje gebetet hatte, was ihn zu seiner eigenen Überraschung beruhigt hatte, war er mit Kasper in den Kirchenwald gegangen. Pastor Vrooms Anpflanzung schien Wurzeln geschlagen zu haben, obwohl er direkt durch den Wald sehen konnte. Er war kaum mehr als hundert Meter breit und vielleicht sechshundert Meter tief. Am Ende des Waldes, wo das Moor begann, befand sich ein Streifen Land, der für einen Friedhof reserviert war. Die Buchenhecke war bereits gepflanzt, ein großes Rechteck mit einer Wölbung aus ungeweihter Erde auf der rechten Seite für die ungetauften verstorbenen Kinder. So hatte es der Herr gewollt.

Sybilla und Ludwig wurden getauft. Sie wurden in Amsterdam an ihrem Geburtsort in geweihter Erde beigesetzt. Alle ihre Kinder wurden in Amsterdam geboren. Trees wollte nicht in Erica gebären, obwohl die Säuglingssterblichkeit in Drenthe viel niedriger war als in Amsterdam. Für Trees, die in Amsterdam geboren war, schien es nicht richtig, das unsichere Leben ihrer Kinder in Erica zu beginnen. Selbst jetzt, 20 Jahre später, war Trees froh, Margaret, Marie und Pierre gehen zu sehen. Nein, sie hatte nie angedeutet,

dass sie selbst Erica verlassen würde, aber Hofhuis wusste, was Trees wollte. Trees blieb für ihn, für das Hotel, für das Moor, für das Land, das ihnen gehörte. Sollte die Affäre ein unerwartetes Ende nehmen, so war das Ergebnis rein; ihre Füße widersprachen nie dem Weg, den sie einschlagen würde. Das Ergebnis war rein: zurück in den Westen, zurück nach Amsterdam, vielleicht nach Egmond aan Zee, nach Marie. Nach Neuenhaus? Keine Chance.

Der Bau des Friedhofs musste auf die Genehmigung der Gemeinde und auf Geld warten. Katholiken wurden weiterhin neben der Kirche begraben, aber der Platz war begrenzt. Erica wuchs und mit ihr die Zahl der Toten. Der Pfarrer wollte nicht, dass es wie anderswo in Drenthe wurde, wo streunende Schweine zwischen den Gräbern wühlten. Für eine Ziegelmauer um den Friedhof war kein Platz.

Am Ende des Waldes würde der neue Friedhof liegen. Kasper kannte den Weg, vorbei an Buchen, Eichen, Birken, Fichten, Ahorn, Kiefern und dem einen oder anderen exotischen Baum aus dem Mittelmeerraum. Pfarrer Vroom war ein Liebhaber der Bäume, des 'Holzes,' wie die Ungläubigen mit spöttischem Unterton zu sagen pflegten, wenn sie die Anhänger des Erlösers am Kreuz meinten. Für die geliebten Gläubigen war das Zölibat zu nichts zu gebrauchen; die Liebe konnte, soweit es die Heiden betraf, über den Wald hinter der Kirche hinausgehen. "*Zuuk joe een vrouw met een dikke bos holt veur de deure.*" (Finden Sie eine Frau mit einem großen Holzhaufen vor ihrer Tür.

Kasper sah seinem Herrn ganz und gar nicht ähnlich. Das Drenther Rebhuhn flog ungehemmt durch die Welt und schien keine Sorgen zu kennen. Hofhuis murrte regelmäßig über sein Pferd, das nicht zu einem Turnier zugelassen wurde, und über die Ausschreibungen, die er um ein paar Dutzend Schillinge verpasst hatte. Er fragte sich, was er falsch gemacht hatte. Kasper lief an den Büschen entlang. Ein Fasanenhahn flog davon und verschwand aus seinem Blickfeld. Langsam wurde Hofhuis' Kopf klar.

Zurück im Hotel bat Hofhuis Geertje, ihm eine Schüssel Eintopf zu bringen. Zu Hause hatte er nie Eintopf bekommen. Trees war eine gute Köchin, aber ihre Kochkünste und die des Zimmermädchens hatten ihre Grenzen.

'Gut,' sagte Hofhuis. Er schob die Schüssel beiseite. 'Genau wie in Neuenhaus.'

Geertje fragte nicht. Sie kannte das Zeichen. Sie holte eine neue Schüssel, diesmal halb voll. Hofhuis nahm die Wurst aus dem Eintopf, reichte sie Kasper und strich mit der Hand über den Kopf des Hundes.

'Schau mal,' sagte Hofhuis. Er schlug eine Zeitschrift des Frauenstimmrechtsvereins auf. 'Hier steht Mariae' Er zeigte auf eine Anzeige für die Pension DE UNIE in Egmond aan Zee. 'Sie hat es richtig gemacht.' Hofhuis begann zu essen.

'Frau Fortuna scheint sie zu bevorzugen,' sagte er, 'bis jetzt. Sie hat noch kein Kind.' Er fuhr fort. 'In einem Monat ziehe ich mit Trees nach Egmond.'

'Ans Meer,' sagte Geertje. 'In eine Pension.'

'Ans Meer,' wiederholte Hofhuis. Er drehte den Kopf zu Geertje, nahm die Pette ab und sagte: 'Ich gehe hinter die Pette. Du kannst gehen. Ich erwarte keine Leute. Wenn Leute kommen, werde ich es tun.' Nach einem Nicken: 'Bis morgen.' Er verschwand hinter der Pette und machte ein Nickerchen.

3. Van Heesewijk

Der Kirchweg, ein Feldweg, war gut ausgetreten. Es hatte wochenlang nicht geregnet, ein Glück für die Kirchgänger. Nach einigen Tagen Regen war der Feldweg unpassierbar. Die meisten Gottesdienstbesucher kamen zu Fuß, einige mit dem Fahrrad und noch weniger von weiter her mit Pferd und Wagen. Der Weg zur Kirche dauerte oft länger als der Gottesdienst selbst.

Vom Hofhuis bis zum Weiler Ensing brauchte man mehr als eine Dreiviertelstunde, bei zügigem Tempo sogar mehr als eine halbe Stunde. Weniger als einmal in der Woche ging Geertje zum Brückenwärterhaus am Ensingwijk. Auf dem Dachboden des Hotels Hofhuis hatte sie ein kleines Zimmer für sich allein, mit Mäusen und einer Schleiereule, die offenbar auf der anderen Straßenseite keinen Unterschlupf gefunden hatte. Wie so viele andere auch.

Auf der rechten Seite des Kerkwegs standen die Häuser weit auseinander, während die linke Seite bis auf einige Bauernhöfe unbebaut war. Über weite Strecken nach Osten war der Torf noch nicht abgebaut, aber das sollte nicht mehr lange dauern. Am Kanal, der offiziell Verlengde Hooegeveensche Vaart hieß, aber von allen nur Kanal genannt wurde, bog Geertje nach links ab. An der Ecke war ein Lebensmittelladen, und ein paar Häuser weiter wohnte Van Heesewijk, der Lehrer und Direktor der dreiklassigen Grundschule, in die Geertje ging. Die Schule IV lag gleich hinter der Biegung des Kanals nach Klazienaveen, an der Stelle, wo die Dorfbewohner den Namen der Hooegeveensche Vaart in Kanaallinie änderten, offiziell Van Echtskanaal, nach dem Torfgräber Roelof van Echten. An der Biegung gab es eine Abzweigung nach Ensingwijk, die einst als Wasserweg nach Deutschland gedacht war, aber die Pläne hatten sich geändert.

In Schule IV lernte Geertje lesen und rechnen. Die letzte Klasse hatte sie zweimal wiederholt, nicht weil sie dumm oder zurückgeblieben war. Eine weiterführende Schule gab es in der Nähe nicht. Und ihre Mutter fand, Geertje sei zu jung, um bei einem Bauern oder einem Würdenträger zu arbeiten. Ein Jahr mehr war keine Strafe, sondern ein Gefallen für ein Kind, das noch kein Dienstmädchen war. Du bist noch nicht reif, hatte ihre Mutter gesagt, vielleicht körperlich, aber nicht geistig.

Außerdem musste sie als ältestes Kind des Brückenwärters und Torfarbeiters so früh wie möglich arbeiten gehen, um Geld für ihre Geschwister zu verdienen. Geertje hatte Glück, sehr viel Glück, als sie die Schule verließ, nachdem sie sich schnell zu einer erkennbaren Frau entwickelt hatte.

Lehrer van Heesewijk übertrug Geertje mehr als einmal die Betreuung von Kindern der ersten und später auch der höheren Klassen. Es ist keine Übertreibung zu sagen, dass sie in diesen ersten Klassen vielen Nachbarskindern die Grundlagen des Rechnens und der Sprache beibrachte. Später kamen Geographie und Geschichte hinzu. Für den Religionsunterricht, das einzige Fach, das Geertje unergründlich und magisch erschien, kam mehrmals in der Woche der Gemeindepfarrer mit der frohen Botschaft: Gott liebt dich, aber wenn du nicht tust, was er sagt, kommst du in die Hölle. In Klassen mit teilweise fast 50 Kindern war Geertjes Hilfe in der Hölle sehr willkommen.

Van Heesewijk, selbst gesegnet mit den Zwillingen Rombout und Remco und mit Maria Magdalena, einer freundlichen, sauberen, warmherzigen und leidenschaftlichen Frau, stellte Geertje als Haushaltshilfe ein. Später erkannte Geertje, dass ihre Arbeit als Dienstmädchen Van Heesewijks Art war, ihr einen guten Start in eine bessere Zukunft zu ermöglichen. Der Lehrer hatte ihre Intelligenz und andere Qualitäten erkannt. Van Heesewijk hatte eine Tochter, aber wie andere Familien hatte auch dieser Brabanter viele Kinder verloren, während die Sehnsucht nach seiner Tochter und die Trauer über ihren Tod blieben. Verlust und Trauer drängten Van Heesewijk in den Hintergrund, denn er widmete sich mit Leib und Seele den Kindern des Moors und dem Dorfleben, das zu den unbezahlten Pflichten eines Dorfschullehrers gehörte. Abends las er Cicero, der Römer war sein Lehrer. Auch der Konsul Lucillus Tullus Cicero hatte seine Tochter verloren. Van Heesewijk gab Trees Kern, der besseren Hälfte von Johan Hofhuis, Klavierunterricht. Nach dem Rechtsstreit um persönliche Steuerschulden endete der Unterricht. Die unregelmäßigen Besuche im Haus neben Maria Immaculata blieben. Die Freude war gegenseitig, die Schuld - neben den Topf zu pinkeln - nur Van Heesewijk.

Geertje lernte von Van Heesewijk, was sie von ihren Eltern nicht gelernt hatte und auch nicht hätte lernen können. Ihre Eltern wussten, wie man Torf ausgräbt, Drehbrücken öffnet und schließt und für die Grundbedürfnisse der Kinder sorgt. – Essen, Schlafen, Waschen, Handeln Sie, jammern Sie nicht –. Es gab keine Bücher im Haus, nicht einmal eine Bibel. Die Katholiken wurden davon abgehalten, selbst in der Bibel zu lesen. Van Heesewijk, ebenfalls Katholik, las die Bibel und hunderte andere Bücher: einschließlich: *Wie soll es eigentlich gemacht werden.*

Geertje lernte selbst waschen, kochen, putzen, polieren, flicken, Körperpflege und gute Manieren - bessere Manieren als die groben, die im Moor üblich waren. Van Heesewijk, seine Frau und seine Söhne sprachen mit Geertje Niederländisch. Die zweite neue Sprache brachte andere Formen der sozialen Interaktion mit sich, als wäre das eine kausal mit dem anderen verbunden, so wie Latein in der Sonntagsmesse automatisch eine gesegnete und fromme Atmosphäre von Güte, Reinheit und Gnade hervorrief. Vielleicht auch Gefühle der Liebe, der Bedeutungslosigkeit, der Unterwerfung, der Demut und des Gehorsams gegenüber dem Schöpfer und Hirten. Die lateinische Sprache umfasste die Liebe Gottes zur Menschheit, zu allen Kindern, die zu ihm kamen, mit Ausnahme der Abtrünnigen, obwohl es auch Mitleid mit den Unschuldigen und Behinderten gab. Van Heesewijk hatte seine Vorstellung von Gottes Liebe, seit seine dreijährige Tochter in einer Pfütze auf einem Feldweg ertrunken war.

‘Il n’y pas d’amour,’ hatte Van Heesewijk, der seine Sprachen sprach, gesagt: ‘Il n’y a que des preuves d’amour.’ Was so viel bedeutete wie: Liebe zeigt sich in Taten, nicht in Worten.

In diesem Augenblick betrat Magdalena van Heesewijk den Raum. Das Paar schien in vollkommener Harmonie zu sein. ‘Poesie ist Liebe, und Poesie ist Tat,’ hatte Magdalena gesagt. Sie war geradewegs in die Waschküche neben dem Haus gegangen. ‘Meine Frau liest einer Gruppe von Freunden Gedichte vor,’ hatte Van Heesewijk hinzugefügt und das Fenster einen Spalt geöffnet, um die Aura von Magdalenas Parfüm herauszulassen. Poesie und Aktion schienen einen angenehmen Duft zu verbreiten. Van Heesewijk und Geertje Proost beugten sich über Plato und Cicero in der scharfen Luft des Torfofens.

4. Musik

Obwohl Geertje Proost nur etwas mehr als einen Kilometer Luftlinie von Van Heesewijk entfernt wohnte, übernachtete sie oft bei der Familie des Lehrers. Van Heesewijk hatte sie mehr oder weniger wie eine Tochter angenommen, obwohl er eine angemessene Distanz zu dem kräftigen Mädchen wahrte. Frau Van Heesewijk, war ebenso herzlich und distanziert. Die Söhne der Familie waren einige Jahre älter als Geertje. Solange es dauerte, waren sie nicht geneigt, dem Dienstmädchen Avancen zu machen. Vielleicht hatten Vater und Mutter ihren Söhnen gekündigt oder sie freundlich gebeten, eine Pause einzulegen, ohne ihre Herkunft oder ihren Rang zu erwähnen. Auch für Lehrer galt, bewusst oder unbewusst, dass Gleiches Gleiches anzieht.

Geertje Proost war im Paradies angekommen. Die Hausarbeit und alles, was sonst noch anfiel, fiel ihr leicht. Schnell lernte sie die Sitten und Gebräuche der Familie kennen. Schon bald wusste Geertje, wie man einen Brabanter Poffert und einen Bossche Bol zubereitet. Aus einem Reisebericht von Frau Van Heesewijk, einer *Drentsche gemeente-Assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in het voorjaar van 1843*, hatte Magdalena das Rezept für einen Husarensalat. Ein durchschlagender Erfolg im Hause Van Heesewijk und bald auch im Torfmoor und, dank Van Heesewijks Klavierunterricht, in der Familie von Johan und Trees Hofhuis. Für Brot und Gebäck musste die Familie Van Heesewijk nicht zum Bäcker Hendrik Stoker an den Brücken gehen, Geertje backte süße Brötchen und Sauerteigbrot.

Geertje Proost aß am Familientisch. Sie kannte die Tischsitten, bevor sie sie kannte. Bei einer warmen Mahlzeit mit Besteck, also Messer und Gabel, zu essen, war in der Familie des Brückenwärters unbekannt. Auf den Brücken wurde der Mund mindestens fünfmal am Tag mit grüner Seife ausgespült, nur nach einem Fluch oder einer Beleidigung. Zähneputzen war unbekannt. An der Vaart - Van Heesewijk sprach von der Vaart, nicht vom Kanaal - war das Zähneputzen üblich. Allerdings mit groben Bürsten und parfümierten Seifenstücken.

Ein halbes Jahr nachdem Geertje Proost bei Van Heesewijk angefangen hatte, wurden Veränderungen an Körper und Geist festgestellt. Etwas spät für ihr Alter, aber immerhin. Geertje war von ihrer Mutter kaum auf den Übergang vom Kind, vom reinen und unverdorbenen Mädchen, zur Frau in der Welt vorbereitet worden. 'Du wirst es schon merken.' Mutter sprach vor allem über den Körper. Ihr Körper war ihre Spezialität: *Frau Parle Vinke hefhet holt veur de deure*. Der Geist gehörte dem Pfarrer oder Van Heesewijk, der gerade die Bedeutung der platonischen Liebe erklärt hatte.

Frau van Heesewijk, so bescheiden - nennen Sie es Stil oder Zivilisation - sie auf den ersten Blick war, und nach dem Moschusgeruch zu urteilen, den sie oft trug, hatte keinerlei Vorbehalte gegenüber dem weiblichen oder männlichen Körper. Als wäre es die normalste Sache der Welt, und das war es auch, erzählte sie Geertje, was eine Frau und auch ein Mann über Menstruation, Fruchtbarkeit, Fortpflanzung, Vorhautpflege und Intimhygiene wissen musste. Aus dem Bücherregal holte Madame ein faustgroßes Buch mit Schwarzweißfotos und Zeichnungen von anatomischen Querschnitten männlicher und weiblicher Geschlechtsteile mit lateinischen Namen. 'Das ist Ihre Klitoris, haben Sie sie schon entdeckt?'

'Wenn Sie Fragen haben, lassen Sie es mich wissen,' hatte ihre zweite und vielleicht erste 'Mutter' Van Heesewijk gesagt. 'Wir haben keine Geheimnisse in diesem Haus, und wenn, dann sind es schöne Geheimnisse.' Erst später verstand Geertje Proost, dass diese schönen Geheimnisse eine neckische Anspielung auf die Geheimnisse des Rosenkranzes waren.

Geertjes erstes Jahr bei den Van Heesewijks war, wie sie später lesen sollte, eine *Umwertung aller Werte* und *Nixt blifft as't is*, wie die Dichterin Gretha Schon in Plattduuts schrieb. "Mutter" Van Heesewijk wies ohne Scheu auf die eingetrockneten pointilistischen gelben Spermaflecken auf den Laken der Betten ihrer Söhne hin. 'Vorsicht beim Waschen und Bügeln der Laken. Romulus und Remus haben feuchte Träume und masturbieren fast jede Nacht. Kennen Sie dieses Wort? Masturbieren? Nein, das ist fast dasselbe wie Onanieren. Masturbieren ist zwischen den Laken, Onanieren ist im Sand.' Jetzt wusste Geertje, wer Kain und Abel waren. Sie waren auch Onan. Die Veendrents im Moor hatten kein Wort für Masturbation. Onan und Tamar waren im Torf unbekannt. Neben dem Bett des Paares fand Geertje regelmäßig, meistens am Montagmorgen, durchsichtige Decken, die nicht immer zugebunden waren und eine klumpige Flüssigkeit enthielten. 'Du kannst die Kondome auch wegwerfen,' sagte "Mutter" Van Heesewijk. 'Wasche dir die Hände, nachdem du das Zimmer sauber gemacht hast.'

Geertje wusch sich die Hände. Sie behielt ihre Unschuld. Sie warf die verdorbenen Kondome in den Kanal, in die Vaart.

Meister Van Heesewijk schien große Befriedigung aus der schnellen Entwicklung von Geertje Proost zu ziehen. Nun, da die Grundfertigkeiten, der Umgang mit Körper und Gliedmaßen, der angenehme, vorsichtige und freundliche Umgang in Harmonie, ohne demütigende Konfrontationen zu suchen, in Ordnung waren, natürlich mit gelegentlichen Gewaltausbrüchen ohne chronische Schäden, - Verzeihung, Verzeihung - schien es Zeit für eine weitere geistige Entwicklung zu sein, die im Moor schwer zu finden war. Bei Van Heesewijk begann das Platonische zu knirschen. Geertje Proost

hatte keine Probleme, sie war wissbegierig, der Rest, das Physische, war eine notwendige Nebensache.

Frau Van Heesewijk spielte Klavier und begleitete sich selbst, wenn sie sang. Geertje Proost sang mit. Sie kannte die gregorianischen Gesänge aus der Sonntagsmesse. Die Gesänge waren fast das Einzige, was sie mit der Kirche verband. Die Geschichten und vor allem die Interpretationen der Geschichten aus dem Evangelium und dem Alten Testament, die ihr anfangs wie besondere und beeindruckende Märchen vorgekommen waren, empfand sie mehr und mehr als opportunistische Momentaufnahmen, um den geliebten Gläubigen Sand in die Augen zu streuen. Auf dem Wasser wandeln, Fische mit Brotlaiben vermehren, Augen gegen Zähne tauschen, Männer ermorden und die vergewaltigten Witwen gefallener Heiden als Rechtfertigung und Buße heiraten, den Sohn auf dem Altar schlachten oder auf hartem Holz kreuzigen, den betrunkenen Vater Töchter schwängern - alles war möglich und erlaubt für die gute Sache. In ihren Augen konnte das Gegenteil genauso wahr sein. Die Religion hatte einen stark pataphysischen Charakter, mit unerwarteten Wendungen und unnachahmlichen Beschreibungen, wie die Anzahl der Engel auf einem Stecknadelkopf oder die vorübergehende Erhöhung der Oberflächenspannung des Wassers je nach Temperatur bei Spaziergängen am Angelgewässer. *Revenons à nos moutons.*

Wenn sie nach getaner Arbeit allein zu Hause war, spielte sie Klavier. Anfangs kam sie nicht über "Bauer, da liegt ein Huhn im Wasser" hinaus, aber bald spielte sie Sinterklaas-Lieder und einfache Balladen, die sie in der vierten Schule gesungen hatte - "Es gab zwei Königskinder, sie konnten nicht zusammenkommen. Das Wasser war zu tief" und "Drei schräge Trommler, sie kamen aus dem Osten, Rombom." Geertjes musikalisches Talent blieb nicht unbemerkt. "Mutter" Van Heesewijk brachte Geertje bei, Noten zu lesen und zu schreiben. Und wie man so schön sagt, der Rest ist Geschichte.

Egal ob traurig oder fröhlich, In *Paradisum* wurde zu Geertjes liebstem gregorianischen Gesang. Das musikalische Talent der Brückenwärtertochter war von der Familie Van Heesewijk entdeckt worden, und ein Platz im Kirchenchor folgte automatisch. Wenn doch nur jemand einen schönen Roman über ein musikalisches Talent schreiben würde, das in den Mooren und den tödlichen Torffeldern von Erica entdeckt wurde. Über ein Kind des Musikgottes Pan, mit einer samtigen Stimme und einem Gefühl für jedes Instrument, das ihr über den Weg lief. (Der dazugehörige Roman *Pan onder de mensen* von Theun de Vries erschien erst 1954.) Zunächst beschränkte sich dieses Instrument auf das Klavier in van Heesewijks Wohnzimmer und das Solosingen für jeden Toten in Erica. Jeder Tote, der nach den Geboten der einzig wahren Kirche gelebt hatte, um sich einen Platz in der geweihten Erde hinter der Buchenhecke zu verdienen.

5. Heiligtum

Geertje Proost schien einen sicheren Hafen gefunden zu haben. Bei Van Heesewijk sprach sie Niederländisch, sang lateinische und deutsche Lieder - Aus tiefer Not schrei ich zu Dir - und manchmal das frivole und grausame französische Lied - Alouette, alouette, gentille alouette - in dem die Lerche wegen ihrer Schönheit und ihres Geschmacks von allen Körperteilen befreit wird. *Je te plumerai la tête, le dos, le cou* und all diese anderen Teile.

In Erica gab es eine kurze Diskussion über das abweichende Verhalten, das sie seit ihrer Zeit als Dienstmädchen im Hause van Heesewijk an den Tag gelegt hatte - Niederländisch sprechen, Herren und Herrinnen grüßen und all die anderen ungenannten Kleinigkeiten, die zusammen die höfliche Identität der Menschen ausmachten -, aber um das Bedürfnis nach Spott zu befriedigen, gab es immer ein anderes Ereignis, auf das man die flüchtige Aufmerksamkeit und das aufgeregte Gejammer über die Missetaten der anderen richten

konnte. Eine Magd wurde von einem Gutsherrn geschwängert. Wie oft ist es trotz aller Warnungen und Ermahnungen nicht geschehen.

Zu spät, zu spät, sagte Winnetou.
Der Samen ist schon drin.
Er kommt, er kommt, sagte Shatterhand,
weil du kein Kondom zur Hand hattest.

Immer wieder wurde geklatscht, in Hörweite und außer Hörweite. Zuerst über den Beginn der ungewollten Schwangerschaft, dann über die Geburt des unehelichen Kindes, dann über die Suche der Mutter nach einem Partner, der kein Problem darin sah, ein fremdes Kind großzuziehen. Es gab immer einen Witwer oder einen Dummkopf. Nicht zu vergessen die offene Abscheu gegenüber dem Vater, der nach seiner überstürzten Tat keine Verantwortung übernommen hatte, ein Ausgestoßener im eigenen Dorf. Vom Ufer des Kanals aus konnte man ruhig reden. *Das sind unsere Wege, und wer mit uns gehen will, muss unsere Wege verstehen.* Der Kinderreim sagte alles.

Nach sieben Jahren als Dienstmädchen und Schülerin nahm Van Heesewijk Geertje mit in sein Arbeitszimmer, wo er den Unterricht vorbereitete. Das hintere Zimmer mit Blick auf das Moor, das langsam Ackerland wich, und den katholischen Kirchturm auf halber Höhe des Kerkwegs war sein Heiligtum. Sein Arbeitszimmer war sein Ort der Besinnung, wenn ihn das Leben zu überwältigen drohte. Sogar seine Söhne und seine Frau hielt er von seinem Denzzimmer fern, in dem es nach Satttheit roch.

Geertje hatte das Arbeitszimmer ruhig und aufmerksam betrachtet. Drei Wände voller Bücher, Montaigne, Bacon, Seneca, Valéry, Fontaine, Harteveld, Seume, von denen sie viele schon gelesen hatte, bis zur niedrigen Decke. Vor dem Fenster, mit einem kleinen, stabilen Eichentisch davor, durch den das Nordlicht durchdrang und die Sonne erst spät im Hochsommer schien. Eine Öllampe mit rußigem Glas für die Nachtstunden und ein kupferner Dämpfer neben einer Kerze mit schwarzem Docht. Auf dem Tisch lag ein kleiner Stapel Bücher, die darauf warteten, gelesen zu werden, obenauf Jans Pols *Na 20 jaar*.

Auf einem Bücherregal stand die hölzerne Miniatur einer Kathedrale. Der Turm glänzte.

‘Das ist die St.-Johannes-Kathedrale in Den Bosch,’ sagte Van Heesewijk. ‘Hier wurde ich getauft und empfing das heilige Sakrament der Firmung.’ Der Lehrer legte so viel Wert auf das Heilige, dass es wie Ironie klang, vielleicht nicht wie Spott, sondern eher wie ein Geheimnis, ein weiteres Geheimnis des Rosenkranzes, vielleicht ein trauriges Geheimnis. ‘Mein Vater und meine Mutter hatten das Priestertum für mich im Sinn,’ fuhr Van Heesewijk fort. ‘Sie hätten mich gerne als Missionar in Schwarzafrika gesehen, weil sie von den Geschichten über die schwarzen Heiden fasziniert waren. Schwarze Frauen mit nackten Brüsten und Strohröcken mit nichts drunter. Alles. Von Männern mit Speeren und Penishüllen. Von falschen Göttern und Eintopfgerichten mit Missionaren. Mein Vater und meine Mutter, niemand im Dorf, hatten noch nie einen Schwarzen gesehen. Die Geschichten über die Missionsarbeit gehörten zu den romantischen Mythen, so wie meine Lehrtätigkeit in den höllischen Mooren von Drenthe später als Missionsarbeit unter vulgären, ungebildeten Wilden dargestellt wurde, die Ehebruch und Inzest nicht abgeneigt waren. Ich wusste nicht, was diese Worte bedeuteten, als sie es mir erzählten. Ich verstand, dass es böse und gegen Gottes Willen sein musste. Ich war der älteste Sohn, für Gott bestimmt, eine Anzahlung auf ihre eigene Erlösung. Meine jüngeren Brüder waren für die Nachwelt bestimmt, um die Familie in der patriarchalischen Linie fortzuführen. Mein Schicksal lag, soweit es meine Eltern betraf, in Gottes Hand.’

Warum erzählst du mir das alles, fragte sich Geertje. Sie ging auf die hölzerne Kathedrale zu. Ein Turm schien zerbrochen zu sein, ein Stück fehlte. Geertje hob das Stück vom Brett. Sie tat so, als würde sie die Schnitzerei genauer betrachten, um Van Heesewijk nicht ansehen zu müssen, um nichts sagen zu müssen. Sie war nicht die Erste, die über das Holz gerieben hatte. Die Satyrn am Dachrand glänzten.

‘Ich ging ins Priesterseminar. Dort lernte ich die Bedeutung des Wortes: Männer unter sich, nicht immer zu meiner Zufriedenheit. Samen, wie Sie wahrscheinlich wissen, bedeutet Samen, genau wie Priesterseminar. Priester sind Sämänner, die Samen in den Sand streuen wie Onan.’ Es klang verstohlen, aber vielleicht hatte sie die Betonung falsch verstanden. Van Heesewijk blickte hinaus. Es wurde dunkel. Er schien Geertjes Anwesenheit in seinem Privatbereich nicht mehr wahrzunehmen.

‘Ich hatte gerade das Kleine Seminar abgeschlossen,’ fuhr er fort. ‘Ich ging zur Predigt in St. Jan, um fünf Uhr nachmittags. Ich war früh dran. Die Orgel spielte, Buxtehude, glaube ich. Es war Dämmerung, wie jetzt. Hinter mir hörte ich eine Frauenstimme, einen Mädchensopran. Sie sang *Tantum Ergo*. Sie sang *Et antiquum documentum*, sie sang.’

Tantum ergo Sacramentum	Kommt und lasst uns tief verehren
Veneremur cernui,	ein so großes Sakrament,
Et antiquum documentum	dieser Bund wird ewig währen,
Novo cedat ritui:	und der alte hat ein End.
Præstet fides supplementum	Unser Glaube soll uns lehren,
Sensuum defectui.	was das Auge nicht erkennt.

Genitori, Genitoque	Gott dem Vater und dem Sohne
Laus et jubilatio,	sei Lob, Preis und Herrlichkeit
Salus, honor, virtus quoque	mit dem Geist im höchsten Throne,
Sit et benedictio:	eine Macht und Wesenheit!
Procedenti ab utroque	Singt in lautem Jubeltone:
Compar sit laudatio.	Ehre der Dreieinigkeit!
Amen (Alleluia).	Amen.

‘Und wo die Vernunft das Alte nicht fassen kann, und wo das Gefühl das Neue nicht fassen kann, da übernimmt der Glaube an sich selbst. Das habe ich gehört und verstanden.

Geertje hörte, wie Van Heesewijk schluckte und dann hustete. Er räusperte sich. Ein Stuhl bewegte sich.

‘Hinter in Kirche, in einem Seitenflügel, hinter dem Vorhang des Beichtstuhls, dort und nirgendwo sonst haben Maria Magdalena und ich Geerke empfangen. Unsere Tochter. Geerke von Sankt Johannes.’ Van Heesewijk schluckte. ‘Nach drei Jahren erhielten wir unsere Strafe für unsere Sünde der Unreinheit. Gott straft nicht immer sofort, aber er straft. Warum hat er Geerke in einer Pfütze auf einem Feldweg ertrinken lassen? Ich habe immer noch keine Antwort. Consolamini. Consolamini.’

Van Heesewijk zog die Vorhänge vor dem Fenster zurück. Ein Spalt ließ die Dunkelheit nicht ganz verschwinden. Für das Auge waren alle Farben verschwunden, innen und außen. Die Farben blieben, aber sie wurden nicht wahrgenommen, obwohl es fraglich war, ob die Natur selbst einen Sinn für Farben hatte. Farben gab es nur für den Betrachter. Für den aufgeklärten Betrachter.

Es war, als hätte Van Heesewijk wieder seinen Platz im Beichtstuhl von Sankt Johannes eingenommen, nur ohne Vorhang. Er schien nicht wieder sündigen zu wollen, nicht einmal in Gegenwart eines verlockenden Stücks Erbsünde.

Meine Rolle in seinem Leben ist vorbei, dachte Geertje. Ich kann gehen. Sie wusste, was

sie tun musste, nicht weil sie darüber nachgedacht hatte. Geertje folgte weder ihrem Verstand noch ihren Gefühlen, vielleicht folgte sie ihrem Glauben an sich selbst, an den natürlichen Lauf der Dinge. Es wird eine Zeit kommen, es wird eine Zeit vorbei gehen ... Ihr Gesicht leuchtete, wie sie es auf Marienstatuen gesehen hatte, ein warmes, sanftes Leuchten, dessen Ursprung nur der Maler kannte. In fast völliger Dunkelheit schlurfte sie auf Pater Familias Van Heesewijk zu, der auf dem Stuhl vor seinem Altar Platz genommen hatte, von dem die Kerze erloschen war. Er schien auf das erlösende Wort zu warten. Van Heesewijk stand auf und bot seinen Stuhl an. Ein Holzstuhl mit einer Sitzfläche aus rotem Leder, die mit Kupfernägeln befestigt war. Geertje drückte kurz ihre Lippen auf die Stirn ihres kleinen, schlanken Lehrers Van Heesewijk, ein kindlicher Kuss, ein Kinderkuss. Sie setzte sich auf und nahm Van Heesewijk wie selbstverständlich auf ihren Schoß.

Wie in einer Pietà lehnte Er sich an ihre Schulter. Langsam, ganz langsam, als müssten die Bewegungen Seines Körpers aus seinem Inneren kommen, begann Van Heesewijks Körper an ihrer Brust zu zittern, erst sanft, dann immer heftiger. Geertje schmeckte Van Heesewijks bittersüße Tränen. Sie roch die Wäsche der Jungen, des Paares. Sie roch den ehebrecherischen Moschusduft von Maria Magdalena.

‘Ich hatte eine sehr schöne Zeit mit dir,’ sagte Geertje. ‘Ich war dein Kind. Du warst mein Vater. Deine Frau war meine Mutter. Ich hatte zwei Brüder.’ Sie schluckte: Kain und Abel. Sie kannte das Gemälde der Onan-Brüder. Sie wartete, aber nicht lange. Sie wollte nicht, dass Van Heesewijk sie unterbrach. ‘Ich war deine Tochter. Ich war tot. Ich lebe. Ich bin auferstanden. Ich bin Geerke.’ Sie atmete ein paar Mal langsam ein und aus. Bevor sie fortfuhr, legte sie ihre Hand auf seine Brust. ‘Ich bin deine Tochter. Ich bin Geerke.’ Sie küsste van Heesewijks feuchte Augen. Sie hielt Seinen Kopf in ihren Händen und küsste den Mann, den sie ihren Vater nannte, auf den Mund, als würde sie ein wunderbares Geheimnis lüften.

‘Ich verzeihe dir alles,’ sagte Geertje. ‘Dein bisheriges Leben war eine Buße. Du verdienst keine Strafe. Das Leben ist keine Sünde, kein Leidensweg, kein Kreuzweg.’

Geertje Proost stand auf. Sie schloss den Spalt zwischen den Vorhängen. Draußen tobte ein Gewitter. Wieder schlug der Blitz in Van Heesewijk ein. Als sie um sechs Uhr nachmittags die Tür ihres Heiligtums hinter sich schloss, hörte sie: ‘Es ist aus. Halleluja.’

Aber vielleicht hörte sie es nur in ihrer Phantasie.

Für Geertje begann das Unbekannte seinen Schrecken zu verlieren. Sie kannte das Dorf und die Menschen, sogar mit Namen. Sie ging ihnen lieber aus dem Weg, und obwohl sie endlich sprechen gelernt hatte, antwortete sie selten, wenn man sie etwas fragte. Sie beobachtete die Fragenden genau und vergaß nie ihre Gesichter; es waren ihre Stimmen, die ihr am längsten im Gedächtnis blieben und zu einer Quelle innerer Belustigung, Verwunderung oder Abscheu wurden.

Pan onder de mensen, Theun de Vries.

Maborosi no

hikari

181

6. Bühne

‘Ich komme zurück, um hier zu wohnen,’ hatte Geertje gesagt. ‘Ich gehe nicht mehr nach Heesewiek. Damit bin ich fertig.’ Sie war aus dem Haus des Lehrers in eine vertraute Umgebung gekommen. Sie kannte ihre Rolle. Ihre Sprache veränderte sich mit ihren Schritten auf der vertrauten Bühne.

‘Du kannst Kartoffeln schälen.’ Die Mutter brauchte keine Worte mehr. Ihr Vater hatte sich mit ihnen begnügt: ‘Hol mir eine trockene Wurst. Schnell.’

Die Geschwister hatten die größte Zimmer. Zwei Jungen und drei Mädchen in jedem

Zimmer. Für Geertje war noch eine Schublade frei. Es gab ein Bett und einen Stuhl, ein Dreibein (Milchhocker) als Tisch, ein Waschbecken und eine Schüssel zum Auffangen des Waschwassers. Das war genug.

Es reichte auch für Van Heesewijk und seine Frau Maria Magdalena. In weniger als einem halben Jahr waren sie nach Brabant aufgebrochen, weg von der Hölle auf Nimmerwiedersehen. - Die Söhne lebten bereits im Westen, mit gegenseitigen Streitereien auf beiden Seiten des Amsterdamer Y. - Bei der Abschiedsfeier der Schule IV im Hotel J.W. Hofhuis erhielt Van Heesewijk nette Worte, einen Füllfederhalter und einen Rauchsessel. Er war nie alt genug, um mit dem Rauchen anzufangen. Seine Frau erhielt einen Blumenstrauß, der gerade in Mode war, und einen Kaktus im Topf.

Der Vorsitzende des römisch katholischen Komitees oder ein Vertreter der Gemeinschaft, das war nicht klar, betonte, dass es sich um einen Mitgliedsaktus handelte, eine OPUNTIA, las er vom Etikett ab. Er betonte Mitglied, ein Mitglied der Gemeinschaft, ein lebendiges Mitglied der Gemeinschaft, das war Van Heesewijk, ein Mitglied für und des Dorfes. Erica. Van Heesewijk gehörte dazu. Van Heesewijk gehörte zu uns. Van Heesewijk stand wie ein rollender Pfosten in der Kanalbiegung. Die Pflanze brauchte nicht viel Wasser. Alle sechs Monate eine halbe Tasse Wasser. Alle sechs Monate war genug. In Ermangelung einer Drenther Hymne sangen Schüler und Ehemalige ein Abschiedslied auf die Melodie der Brabanter Hymne.

Frau Parlevink, Geertje Proosts Mutter, brachte eine Flasche Boerenjongs (Rosinen in Gin) und zwei glasierte Porzellanhunde mit, die inzwischen viele Torfkähne und Fähren schmücken. Staffordshire-Hunde, ich bin sicher, die Dame würde gerne wissen, wie die Hunde heißen. Die Brücken wurden seit einem Jahr von Jans Boneschanker betrieben. Der Gastgeber, Johan Wilhelm Hofhuis, hatte für Van Heesewijk einen Fasan geschlachtet. Frau Van Heesewijk erhielt ein gerahmtes Foto des Hotels. Eine Erinnerung an die schönen Jahre in Erica. Frau Trees Hofhuis-Kern dankte Herr Van Heesewijk für die Klavierstunden, die guten Gespräche und - zur Überraschung ihres Mannes - zusätzlich zu all ihren Diensten dankte Frau Trees Hofhuis nach einem kurzen Lied – *Es gab zwei Königskinder* –, Lehrer Van Heesewijk für die Gedichte, die sie erhalten hatte.

Die vielleicht größte Belohnung für den scheidenden Lehrer war der Kuss, den er zum ersten Mal *en plein public* von seiner Klavierschülerin bekam! - Voll auf den Mund. Über diesen "Smok" (unhöflicher Kuss) sprach man noch lange im Dorf. Dieser "Smok" war der Grund dafür, dass Johan Wilhelm Hofhuis Maria Magdalena Van Heesewijk während des Buffets mit Bentheimer Huzarensalat heimlich sein Gedicht "Ich wünschte, wir wären zwei Hunde, dann könnten wir zusammen spielen..." überreichte.

Mit Ausnahme einiger Jungbauern wollte niemand die gebildete Geertje Proost im Haushalt arbeiten lassen. Als Van Heesewijk sich von Hofhuis verabschiedete, bekam Geertje Proost eine Stelle als Cafégehilfin. Proost sei ein schöner Name für ein Dienstmädchen, hatte Hofhuis gemeint. Geertje hatte ihre Tollpatschigkeit als das belassen, was sie war: eine Tollpatschigkeit. Eine Proost war die Besitzerin eines Proostdij (Propstei), wo man trinken und anstoßen konnte, wenn man wollte.

Geertje wusste sich zu helfen, besonders wenn Frau Hofhuis, Theresia, Trees Hofhuis-Kern ihre Familie in Amsterdam oder Egmond aan Zee besuchte.

Geertje bekam für wenig Geld ein Zimmer in der Mansarde über der Bar, damit sie nicht jede Nacht nach Ensingwijk laufen musste. Im Obergeschoss war genug Platz für ihre bescheidene Garderobe und die Bücher aus der DRENTSCHEN BIBLIOTHEEK, wie Van Heesewijk sie nannte, die er bereits gesammelt hatte, um sie Geertje zu schenken. Seine fast vollständige Drenther Sammlung bestand aus Werken von Pastor Cornelis

van Schaick, Albert Steenbergen, Jans Pol, den Podagrigen Van der Scheer, Lesturgeon und Boom und einigen kleineren Göttern. Die Karbies (Tasche) war halb voll und leicht.

Hofhuis hatte gefragt, was sie mit den Büchern wolle.

‘Was willst du?’ hatte sie gefragt, um den Einsatz zu bestimmen. ‘Eine einfache oder eine lange Antwort?’

‘Lesen.’ Das genügte, um die Frage zu beantworten. Monate später, nach vielen Diskussionen, Treffen, Feiern und leeren Abenden im Café, fragte Hofhuis nach der langen Antwort.

‘Du kommst aus Neuenhaus aan de Vecht. Da war ich noch nie. Ich kenne den Landkreis nur vom Hörensagen. Die Graafschap und Neuenhaus kenne ich von den Podagrigen und von Pastor Wessel Friedrich Visch. Ich habe die Kulisse Ihrer Jugend gesehen. Nicht nur die Kulisse, sondern auch die Bücher haben mir einen Blick hinter die Kulissen gewährt.’

7. Verabredung

‘Warum haben Sie noch keinen Freund,’ fragte Hofhuis. Die Frage schien ihn zu überfordern. Er schüttelte den Kopf und murmelte: ‘Schon gut, schon gut.’

‘In der Tat,’ sagte Geertje, ‘das geht Sie zwar nichts an, aber ich kann Ihnen etwas über die Hintergründe meiner Vorsicht und Zurückhaltung erzählen. Es ist nicht so, dass mich die anderen nicht berühren, aber vielleicht sieht meine Leidenschaft für meine Mitmenschen nicht so aus wie in Zeitungen, Zeitschriften und der Bibel.’

Hofhuis saß neben Geertje Proost auf der Gartenbank vor dem Hotel J.W. Hofhuis im Schatten der jungen Linden. Kasper lag hinter einer niedrigen Hecke im Gras. Das Drenther Rebhuhn wollte zur Familie gehören.

In den letzten Monaten war die Beziehung zwischen Hofhuis und Geertje Proost enger geworden. Woher diese Vertrautheit kam, wusste sie noch nicht. Schließlich kannten sie sich schon mehr als sieben Jahre, Hofhuis als Chef und sie als Aushilfe im Café und Mieterin auf dem Dachboden. Hofhuis erzählte ihr von seinen Zweifeln an seinem Torfbetrieb, seinen Bauernhöfen, seinem Hotel, den Bäumen und Gott, der die Sense schwingt, wie es ihm gefällt.

Geertje Proost hörte zu. Zwischen den Zeilen spürte sie Müdigkeit, nicht nur körperliche und geistige, sondern vielleicht auch eine gewisse Lebensmüdigkeit nach einem ereignisreichen und schwer fassbaren Leben voller Höhen und noch mehr Enttäuschungen. Gott hatte Hofhuis mehr Leid zugefügt, als er je befürchtet hatte. Er hatte mehr als genug Rückschläge erlitten. Wenn Gott Lose verkaufte, hätte Hofhuis gerne mehr Lose ohne Preis gehabt.

Geertje sagte wenig. Zuhören und Schweigen, das wusste sie, genügten, um Vertrauen zu gewinnen. Jetzt, da sie mehr über Hofhuis wusste, über intime Gefühle, die nur für ihr Herz bestimmt waren, wusste sie auch, dass sie ihre Erlebnisse erzählen konnte, ohne dass sie sofort im ganzen Dorf die Runde machten. Hofhuis erzählte Geertje Proost Dinge, die er nicht mit Trees, nicht mit seinen Kindern, nicht mit seinem Bruder in Amsterdam und nicht mit dem Pfarrer teilen konnte.

‘Trees hört mir zu. Sie küsst mich. Wir schlafen miteinander, mit allem, was dazu gehört,’ hatte Hofhuis in einem etwas verstohlenen Ton gesagt, als schäme er sich in seinem Alter dafür, ‘aber es gibt einen Mangel an Vertrauen und Verständnis in manchen Beziehungen, dessen ich mir nicht bewusst bin. Ich habe oft darüber nachgedacht, aber meine Gedanken nie ausgesprochen. Nur dem lieben Gott gegenüber.’ Hofhuis kramte in seiner Jackentasche nach dem Rosenkranz.

Als Geertje weiter schwieg, fügte Hofhuis hinzu: ‘Und dir, dass du mit mir gebetet hast.’

Er zögerte, als spielten ihm seine Gefühle wieder einen Streich. 'Weil wir zusammen gebetet haben.'

Geertje schob ihren rechten Arm unter ihre Brust und legte ihre Hand auf seinen linken Unterarm, genau wie beim ersten Mal. Hofhuis nickte. Geertje zog ihre Hand zurück. Hofhuis nahm seine Pette ab, als erwarte er einen Kuss auf den Kopf. Vielleicht wollte er ein Vaterunser beginnen.

'Vielleicht,' sagte Geertje Proost, 'vielleicht mache ich einen langen Spaziergang und mache einen Umweg. Ich bin eine Frau der langen Spaziergänge und der Umwege, und selbst dann weiß ich oft nicht, ob ich am richtigen Ort angekommen bin. Vielleicht bekommst du keine Antwort auf deine Frage. Vielleicht werde ich dir nicht sagen, warum ich noch keinen Freund habe. Nicht, weil ich es dir nicht sagen will, sondern weil ich es noch nicht weiß. Ich habe mir diese Frage noch nie gestellt.'

'Bin ich der erste, der dich das fragt?' fragte Hofhuis. Er zog seine Pette an. Kasper hob den Kopf. Hofhuis schüttelte den Kopf. Der Hund legte sich wieder hin. 'Der Erste?'

'Vielleicht nicht die erste,' sagte Geertje. 'Es ist das erste Mal, dass ich die Frage erkenne und glaube, sie zu verstehen.' Sie nickte Kasper zu. Der Hund wartete, als würde er zuhören.

'Vielleicht verstehe ich deine Frage, weil ich jetzt den Ansatz einer Antwort kenne,' sagte Geertje.

'Deine lange Annäherung und dein kurzer Umweg,' sagte Hofhuis. Er richtete sich auf. Seine Schultern sanken. Eine ungewohnte Stille überkam ihn. Er spürte, wie die Depression verschwand, als würde die Schwerkraft ihren Griff um ihn verlieren, als würde die unerträgliche Leichtigkeit des Seins verschwinden.

'Vom Klassenzimmer in der Kanalbiegung, von der Schule IV am Anfang des Kanals, hatte ich einen Blick auf beide Brücken. Immer wenn ein Torfkahn vorbeifuhr - in meiner Kindheit gab es nur Torfkähne - schauten die Kinder den Booten nach. Oft wurden sie von einem Mann gezogen, manchmal von mehreren, manchmal von einem Pferd. In der Innenkurve, nahe am Wasser, stand ein Rollmast, der heute noch steht. Das Tau des Kahns verlief hinter dem Rollmast, auf der Wasserseite. So konnte der Kahn seine Fahrt fortsetzen, ohne in der Kurve an Geschwindigkeit zu verlieren. Die Brücke scheint eine vorübergehende Ziellinie für viele Lastkähne gewesen zu sein.'

An der Brücke über den Kanal und auch an der Brücke über den Ensingwijk wäre das Schiff stehen geblieben, wenn meine Mutter nicht rechtzeitig die Brücke gedreht hätte. Meine Mutter, eine nette und fürsorgliche Frau - sagen Sie nichts Schlechtes über meine Mutter - beeilte sich selten, die Brücke zu öffnen. Sie war stark genug, wartete aber oft darauf, dass der Treidler ihr beim Öffnen der Brücke half. Die Frau und die Kinder des Treidlers blieben an Bord. Oft trieb das Schiff mitten im Wasser. Die Frau des Treidlers konnte nicht von Bord.

Oft sah ich, wie der Treidler seiner Frau zuwinkte. Ich konnte nicht hören, was er rief. Der Treidler ging mit meiner Mutter. Manchmal war die Verzögerung kurz, manchmal länger. Wenn es länger dauerte, hatte der Treidler immer einen vollen Karbies (Leinensack) dabei, wenn er zurückkam. Wenn das Schiff die Brücke passierte, warf er die Karbies auf die Torfladung und ging zurück zum Seil und zum Treidelpfad. Ich stellte mir vor, wie alle Kräfte wieder zurückkehrten. Es ist nicht einfach, ein Torfboot aus dem Stand in Bewegung zu setzen.

Ich fragte meine Mutter, was in den Karbies sei. Sie sagte: "Zwei Hunde, zwei Staffordshire-Hunde aus Porzellan." Sie sagte: "Ein Karbies voller Liebe. Liebe für dich und deine Brüder und Schwestern. Liebe für den Kapitän und seinen Nachwuchs." Sie sagte: "Ich will nicht mehr mit einem Poppie (Baby) in einer Schubkarre im Torf sein und zwischen dem Umgraben des nassen Torfs stillen." So habe ich lieben gelernt,' sagte

Geertje. 'Meine Mutter gab mir die letzten beiden Staffordshire-Hunde, die sie hatte. Sie war die längste Zeit Brückenwärterin gewesen. Noch ein Kind wurde geboren.'

Hofhuis griff in die Tasche seiner Uhr. 'Lasst uns beten.' Er nahm seine Pette ab. 'Gegen die Nachlässigkeit.'

Sie beteten ein Zehntel des Rosenkranzes. Kasper zählte mit. Beim neunten Vaterunser erhob sich der Hund. Hofhuis stand auf. Geertje Proost stand auf. Am Ende des Weges, wo die gepflasterte Straße in den Sandweg des Kerkwegs überging, lief ein Fasanenhahn. Hofhuis steckte den Rosenkranz in die Uhrentasche seiner Weste. Wenn ich ein junger Mann aus Amsterdam wäre, dachte Hofhuis, würde ich dich umarmen und küssen. Ich würde mich an deine Brust schmiegen. Ich würde mit dir Eier aufschlagen. Roh oder gekocht, das ist egal. Ich würde dich einladen, mit mir auszugehen.

Geertje Proost grinste mit entblößten Zähnen, als hätte sie in *Na 20 jaar* von Jans Pol gelesen. Aus *Hannechien* wusste sie, was auf dem Lande in Drenthe mit ungeschickten und geilen Liebhabern passieren konnte. Übergriffe waren keine Seltenheit. Der *Emmer Courant* veröffentlichte regelmäßig kurze Berichte über Verurteilungen wegen Trunkenheit in der Öffentlichkeit, Misshandlung von Frauen und Tieren. Sie glaubte, Hofhuis' Zögern und Treiben an seinem Gesicht und seiner Körpersprache ablesen zu können. Alte Männer haben alte Leidenschaften, das wusste sie.

'Ich bin kein Fremder in Jerusalem,' sagte Geertje. 'Ich weiß, wer Laish in Korinth ist. Ich kenne Hurenjungen, und jetzt kenne ich auch Staffordshire-Hurenhunde.' Sie trat einen Schritt zurück. 'An einem Novemberabend war es schon dunkel. Der Halbmond über der Vaart. Ich nahm den Schlüssel von der Schule IV in Van Heesewijk. Auf halbem Weg stand Jans Boneschanker am Ufer der Vaart. Jans wollte mich mitnehmen. Niemand hatte ihm je beigebracht, wie man sich verabredet. Jans hatte sich die Hose um die Knie gezogen. Er schrie mit hoher Kastratenstimme, er hatte solche Angst: "Halt oder ich schieße." Ich stand da und sah ihn an. Wie ein geprügelter Hund stand er da.'

'Und?' fragte Hofhuis.

'Ich ging auf ihn zu. Jans machte einen Schritt zurück.'

'Und?' fragte Hofhuis.

'Ich tat, was ich tun musste. Ich streckte meine Hand aus und half ihm aus dem Kanal. Als er mit nassem Hemd und nacktem Hintern am Ufer stand, sagte ich: 'Jans, ich habe schon einen Freund. Du kommst zu spät.' Ich "smokte" ihn. 'Geh in den Sand von Drenthe,' sagte ich, 'da kannst du onanieren.' Ich fühlte mich wie ein Vogel am Himmel, als ich nach Van Heesewijk flog. Mit dem Schlüssel.'

Geertje meinte den Schlüssel zu einem freien Leben, aber für Hofhuis war das noch eine Brücke zu weit.

Geertje trat einen Schritt vor. Sanft rieb sie Hofhuis an der ausgestreckten Hand. Sie wandte sich dem Hund zu und warf Hofhuis' Pette dem Fasan zu.

'Apport, Kasper, apport.'

'De pette,' rief Hofhuis. 'De pette.'

8. Klavier

Das Klavier stand neben den Glastüren zum Wintergarten, einem offenen, geräumigen Vordach nach Süden mit Blick auf die Kerklaan und die Ziegenweide dahinter, ein etwas sumpfiges Gelände mit Resten von Torfvegetation. Ein Eldorado für Enten, Gänse und weiße Schwäne; schwarze Schwäne waren unbekannt. Und Unbekanntes war unbeliebt, auch auf der Ziegenweide. Vom Wintergarten aus war der Horizont durch die wenigen Häuser am

Kanal begrenzt, vor allem an den Drehbrücken an den Straßen nach Schoonebeek und Nieuw-Amsterdam, wo immer mehr Häuser und Geschäfte gebaut wurden.

Das Klavier war seit mehr als zehn Jahren nicht mehr gespielt worden. Seit mehr als zehn Jahren war kein Klavierstimmer mehr in den Kerkweg gekommen, um die reinen Töne zu erhalten. Marie sowie Margarete und Pierre hielten sich vom Bechstein fern. Der Stiefsohn Herman Heinrich hatte kein musikalisches Talent. Er verbrachte seine Zeit mit Wildern im Kirchenwald und im Moor hinter dem Wald. In der Scheune wurden die Felle von Hasen und Kaninchen zum Trocknen aufgehängt. Herman wusste, wie man die Tiere tötet und zerlegt. Hans Stout, der Hansoom der Familie, der jüngste Bruder von Willem Stout, der mit Lena van Dam am Rande von Erica wohnte, hatte ihm die Kunst des Wilderns und Schlachtens beigebracht. Hans - Johannes Stout (1877-1961) - war ein seltsamer und missverständlicher Mann.

Er lebte mit seinem Hund Kasper in einem verlassenen Torfkahn am Ende des Veenschapswijk in Achter auf Erica, wo Wind, Wasser, Vögel und das Schärpen seiner Metzgermesser für die Musik sorgten. Musik gehörte nicht immer zum Leben von Hans Stouts. Er verbrachte lange Zeit im Gefangenenlager Veenhuizen. Was der Junggeselle gemacht hatte, war ein gut gehütetes Geheimnis. Jeder wusste es, und ein Fehltritt würde niemals verziehen werden. Seine Geschichte wurde viel später in *Apport, Kasper, apport* erzählt.

Trees Hofhuis füllte ihre Tage mit Hausarbeit, Lesen und Reisen zu ihrer Familie in Holland. Mit dem Hotel hatte sie wenig zu tun. Sie liebte die Schönheit, nicht den Rausch und die Gewalt. Sie betrachtete es als ihre unausgesprochene Pflicht, Johan in Schach zu halten, einen getriebenen Unternehmer, der ohne nachzudenken alles tat, was ihm in die Quere kam. Aber vielleicht konnten die Menschen um ihn herum nicht mit ihm mithalten, so weit voraus war er in seinem Denken.

Johan kaufte zum Beispiel spontan eine Dampflokomotive, um am Strengdijk Torf zu stechen. Der faserige Torf war für die Torfgräber zu hart. Eine Maschine war billiger in einer Zeit, in der die Arbeiter immer höhere Löhne forderten. Hofhuis machte sich mit seinem Wunsch nach Modernisierung keine Freunde. Die Dampfmaschine war ein Flop. Niemand bedauerte ihren Misserfolg. Trees missbilligte seinen Tatendrang und seinen Unternehmergeist nicht. Es waren diese impulsiven und unternehmerischen Eigenschaften, die sie dazu bewogen hatten, Johan zu heiraten. Doch wie so oft begann das, was sie zunächst bewundert hatte, sie abzuschrecken. Die Reisen nach Amsterdam und Egmond aan Zee verschafften ihr die nötige Distanz zu den aufkommenden Ekelgefühlen. Nach ihrer Rückkehr war sie Johan gegenüber nachsichtiger geworden.

Etwa zur gleichen Zeit, als der Torf abgebaut und der Kanal gegraben wurde, stand das Hotel Schroote gegenüber der Kirche, das Bentlage gekauft hatte, wieder zum Verkauf. So griffen die Entwicklungen ineinander und eins führte zum anderen. Als ob es so sein sollte. Jeder trug seinen Teil bei und bekam seinen Teil. Am Ende landet ein Blinder immer irgendwo, genau wie Sehende, die sich mit offenen Augen in ungewisse Abenteuer stürzen. Das hätte Geertje viel später in den *Poolberichten, brieven van een blinde* (2025) von Erik Hartevelde lesen können.

Trees hatte sich oft gefragt, warum Erica der Ort für ihre Tombola sein musste. Sie hatte nie eine Antwort auf ihre Frage gefunden, nicht einmal während ihres Klavierspiels, das nachdenklich und unterhaltsam zugleich sein sollte. Vielleicht war ihr Geist zu unruhig für Meditation, ein unruhiger Geist, der sich in der Familie und im Hotel in einer Manie von Regeln und Kontrolle manifestierte, obwohl sie den Lauf der Dinge mit sanfter Hand lenkte, oder zumindest glaubte sie das. Durch tiefgründige Gespräche, Ausflüge zu den alten Griechen und Römern und das Singen mit Van Heesewijk hatte sie gelernt, Johan vernünftig auf ausgetretenen und überwucherten Pfaden zu führen. Sie sah, dass die Jahre für ihn zu zählen begannen. Sein Feuer war nicht mehr so heftig und verzehrend

wie noch vor ein paar Jahren. Es schien, als hätten das Leben und vor allem der Tod seiner Kinder und Schwestern ihren Tribut gefordert. Seine größten und großartigsten Eskapaden waren vorbei.

Trees bemerkte, dass Johan immer mehr Zeit des Tages mit Geertje Proost in der Bar verbrachte, abwechselnd mit einem Spaziergang mit Kasper im Kirchenwald. Das gefiel ihr, besonders nach der Explosion der Karbidlampe, die am Abend für helles Licht sorgen sollte. Der Schaden hielt sich in Grenzen. Die Wunden von Vater und Sohn waren schnell verheilt. Trees hatte gelernt, dass Nichtstun den Heilungsprozess fördern kann.

Das Hotel erinnerte ihn an den Glanz und die Großstadt Amsterdam, nicht an den Verfall und die Armut, die in der Hauptstadt weiter verbreitet waren als in Drenthe. Schließlich war das Leben in Drenthe gesünder als in der stinkenden Hauptstadt mit ihren Krankheiten und der hohen Kindersterblichkeit. Als sich ihr Schwager Rudolf über den Rauch beklagte, der durch das Abbrennen der Torfmoore in Drenthe entstand, um die Felder für den Buchweizenanbau vorzubereiten, und der mit dem Ostwind nach Amsterdam wehte, antwortete sie: 'Betrachten Sie diesen Rauch als eine Botschaft von mir. Es ist ein provozierender Brief mit einer ergreifenden Sehnsucht, die dich wissen lässt, dass ich dich vermissen und zu gegebener Zeit zu dir zurückkehren werde.'

So weit war es noch nicht. Die Güter, die Moore, das Land, die Bauernhöfe, die Geräte, die Pferde, die Kühe, das sonstige Vieh schufen eine enge, manchmal erdrückende Verbindung mit der Landschaft und mit den Bewohnern von Erica, mit ihren unterschiedlichen Ursprüngen und Nutzungen. Ein Dorf wie jedes andere, in dem jeder jeden kennt und über jeden urteilt. Ihre Herkunft aus Amsterdam hat mehr als einmal zu spitzen Bemerkungen wie "die Weisen kamen aus dem Osten" geführt. Auch Johan, der als Bäcker und Konditor in Neuenhaus angefangen hatte, blieb nicht verschont: "Warum tragen Bäcker und Müller weiße Socken?" Wer weiße Socken trug, war ein Mann mit Phantasie. Phantasie war nicht gern gesehen. Phantasie wurde mit Frechheit assoziiert. Das Vulgäre, Rustikale, "Gewöhnliche" war die Norm; der Eichbeamte brauchte nicht zu kommen, um diese Norm durchzusetzen.

Das Klavier war eine Quelle des Trostes gewesen. Nach dem Prozess in Assen, wo Johan wegen Steuerhinterziehung angeklagt worden war, weil er eine Haushaltshilfe nicht angegeben hatte, und wo das Klavier eine wichtige Rolle im Prozess und bei der Verurteilung gespielt hatte, war die Freude am Klavierspiel stark zurückgegangen. Jeder Tastenanschlag war eine Erinnerung an das Urteil. Im Nachhinein sehr kindisch, und Trees wusste das. Es war wie bei einem Kind, das einem Fahrrad die Schuld an einem Sturz gibt. Sie konnte die Sache mit dem Klavier nicht vergessen. Warum hatte ein Dorfbewohner aus dem Gebüsch geschaut, um zu sehen, ob die Haushälterin da war? Warum war da keine Offenheit, warum war da Hinterhältigkeit? Hat Neid eine Rolle gespielt? Natürlich konnte man Geschehenes nicht ungeschehen machen, aber Trees konnte ihren Verdacht nicht loswerden. Empörung und Groll schwelten weiter.

Ohne van Heesewijk, ohne ihre Gespräche und Duette während ihrer Spaziergänge im Kirchenwald wäre sie vielleicht nie von dem ihr angetanen Unrecht befreit worden. Van Heesewijk hatte darauf bestanden, dass sie ihren Kopf selbst zusammensetzen müsse, dass er trotz seiner Cicero-Gelehrsamkeit, seiner Liebe und ihres gemeinsamen Singens kein Heilmittel sein könne, auch wenn ein leidenschaftlicher "Smok" den Schmerz ihrer Seele vorübergehend lindern könne. Und so wurde das eine Unglück nach und nach durch ein anderes, schwerwiegenderes ersetzt. Van Heesewijks Abschied und seine Abreise zu De Peel in Brabant waren daher ein Drama und eine Erleichterung zugleich. Die Abschiedsfeier war ein Teil dieses Unbehagens. Es gab keine zwei Staffordshire-Hunde mehr, die miteinander spielten.

Nach ein paar Wochen sprach Johan nie wieder über den Drecksack, vergessen, aber nicht verziehen. Auch das Klavier hatte er nie wieder angerührt. Der Groll und die Bitterkeit schienen tief verwurzelt zu sein, aber vielleicht spielten auch andere Gefühle eine Rolle - auf der Suche nach Trost. Zum Beispiel empfand er die Atmosphäre in Erica als erstickend, aber vielleicht war es anderswo in jungen Gesellschaften unterschiedlicher Herkunft nicht anders. Das Gefühl, ein unerwünschter Fremder in "meinem Land" zu sein, blieb.

'Lass uns das machen,' hatte Trees zu Johan gesagt. 'Vielleicht erheitert Geertje Proost die Gäste mit ihrem Klavierspiel. Bring den Bechstein ins Café.'

9. Weiße Baumwolle und schwarze Baumwolle

"Wit katoen en zwart katoen, Liesebeth, lao'w het nog iens doen.'

Geertje Proost griff kräftig und rhythmisch in die Tasten. Die Melodie war einfach. Jede Silbe war betont.

'Noch einmal,' sagte Hofhuis. Sein Gesicht strahlte. Geertje Proost wiederholte:

'Wit katoen en zwart katoen,	weiße Wolle und schwarze Wolle,
Liesebeth, lao'w het nog iens doen	Liesebeth, noch einmal.'

Hofhuis klopfte mit seinem Stock auf den Boden des Wintergartens.

'Noch einmal.' Wie ein Kind, das von einem neuen Spiel nicht genug bekommen kann. Schwarze Pette, schwarze Hose, schwarze Weste, die einzige Farbe für Männer von Rang, für Torfbosse und Hoteliers. Weiße Unterwäsche, das wusste Geertje, als der Begriff noch weit gefasst war und grau auch als weiß galt. Weiß war der Mantel von Trees Hofhuis. Weiß war Geertje Proosts Schürze, weiß war ihre Haube. Alle Mägde trugen weiße Oberbekleidung, darunter lange schwarze Faltenröcke und wiederum weiße, gestärkte, graue Unterwäsche.

Geertje Proost wiederholte: 'Noch einmal.' Sie blieb stehen, drehte den Kopf zu Hofhuis und wartete.

'Von der Kirmes in Twiest,' sagte Hofhuis, 'der Geiger spielte dieses Lied. Ich kenne es. Wo hast du es gelernt?'

Geertje Proost lächelte und ließ ihre Finger die Arbeit machen. Sie sang mit klarer Stimme:

Ich grüße das Licht

in Dir

188

Achter den dorenbos,	hinter dem Dornbusch,
hab ich de Maid kost.	Ich küsste das Mädchen

Dem ich folgte:

Rooden wein en witten der maank,	Roter und weißer Wein gemischt.
Das ist rechten Twiester trank,	das echte Twiester Trank.

Und wieder:

'Wit katoen en zwart katoen,	weiße Wolle und schwarze Wolle,
Liesebeth, lao'w het nog iens doen	Liesebeth, noch einmal.'

'Statt Liesebeth,' sagte Hofhuis, 'sang ich Trésia.'

‘Wit katoen en zwart katoen,
Trésia, lao’w het nog iens doen’

Geertje Proost fand den richtigen Ton. ‘Auf dem Amsterdamer Y sang ich das Kirmeslied von Twiest,’ fügte Hofhuis hinzu, als sei ihm bewusst geworden, dass er eine Vertrautheit zwischen Trees und sich selbst aufgedeckt hatte. Es klang wie der Beginn einer Beichte.

‘Du hast nicht nur am Ufer des Y gesungen,’ sagte Geertje Proost. ‘Du hast auch in und um die Kirche gesungen.’ Sie stimmte das Klavier wieder an.

‘Nicht mehr. Nein, nicht mehr,’ sagte Hofhuis. ‘Ich verlasse die Kirche, bevor ich singe.’ Er zog sich die Mütze tief ins Gesicht.

‘Ich habe die Lieder im Podagrasten gelesen,’ sagte Geertje. ‘Ich habe die Bücher von Van Heesewijk. Sie sind oben, du kannst sie lesen.’ Hofhuis antwortete nicht. Seine Pette rutschte wieder auf den Kopf. Er war kein Leser. Er war kein Schriftsteller. Er war Torfstecher und Hotelier, und das genügte. ‘Die Herren Reisenden berichteten von der Twiester Kirmes,’ fuhr Geertje Proost fort, ‘jenseits der Grenze bei Nieuw-Schoonebeek, nicht weit von Ihrem Neuenhaus. Der Reisebericht enthielt keine Noten, aber da es sich um ein Tanzlied handelte, schien es nicht schwierig, den Dreivierteltakt zu verwenden. Eine Polka würde auch gehen. Die Beine vom Boden.’

‘So ist es,’ sagte Hofhuis, ‘ich kann auch den Twiester servieren, Rot- und Weißwein in einem Glas, aber ich glaube nicht, dass es dafür Liebhaber gibt. Bier und Gin scheinen die Ericaner zu mögen. Und Wasser. Erica, schönes Wasser.’

Trotz seiner Fröhlichkeit lag Bitterkeit in seiner Stimme, Enttäuschung über das, was das Leben ihm einst genommen hatte. Die Wendung in den Abgrund schien noch nicht vollendet.

10. Cicero spendet Trost

‘Von Van Heesewijk,’ sagte Geertje Proost, ‘habe ich Bücher aus seiner Bibliothek bekommen. Er hatte sie gelesen und wollte sie nicht mit nach Brabant nehmen, oder aus irgendeinem anderen Grund.’

‘Das scheint mir klar zu sein,’ sagte Hofhuis, ‘dieser Mann hielt große Stücke auf dich. Ganz Erica wusste, dass du ein Ersatz für seine Geerke warst, so hieß sie, seine tote Tochter. Ertrunken in einer Pfütze auf einem Feldweg. Van Heesewijk hat diesen Schicksalsschlag nie verwunden. Arbeit, Arbeit, Arbeit. Das weiß ich aus intimen Gerüchten.’ Hofhuis blickte nach oben, über das Dach des Wintergartens, den er immer noch einen Anbau nannte, mit einer Vorliebe für Nebensächlichkeiten und um seine Individualität zu betonen. Er sprach von sich selbst. Er wandte den Kopf zu Geertje. ‘Ich denke oft an Van Heesewijk. Schade, dass er gegangen ist. Er war ein sehr guter Lehrer. Solche Leute trifft man nicht oft. Nicht von außerhalb. Nicht einmal von hier.’ Hofhuis schien zu denken, dass er auch nicht “von hier” war, zumal seine Mitbewohner ihm das auf subtile Weise zu verstehen gaben. Wenn er ein Wort aus Neuenhaus benutzte, korrigierten sie ihn: “So sagen wir das nicht.”

Hofhuis war Preuße und stammte aus Neuenhaus. Daran änderte auch die Tatsache nichts, dass sein Großvater die niederländische Staatsbürgerschaft erhalten hatte. Identität war mehr als ein Pass, auch wenn er nicht erklären konnte, was Identität war. Mal war es die Herkunft, mal die Religion, mal der Torfboss, mal der Vater, mal der Konditor, mal der Dieb, mal der Schürzenjäger, mal der Leser, mal der Säufer, mal der Bleistiftverkäufer, mal der Migrant - was immer der andere wollte. Hofhuis nahm den Faden wieder auf.

‘Bei all dem Klatsch und Tratsch verstehe ich, warum Van Heesewijk gegangen ist. Und

seine leidenschaftliche, freundliche, liebenswürdige, frei denkende Frau, dass du zu Van Heesewijk nach Hause gekommen bist und Bücher aus seiner Bibliothek gelesen hast, die sie nicht interessierten, und ... Lass uns schweigen.' Seine letzten Worte klangen wie 'Lasst uns beten,' wie 'Lasst uns gemeinsam beten und uns von der Dummheit befreien.'

'Ich kenne diesen Klatsch nicht,' sagte Geertje, 'und ich muss ihn auch nicht hören. Ich lese lieber ein Buch oder singe *In Paradisum*.'

Hofhuis, der nach all seinen Rückschlägen als bankrotter Torfstecher und pensionierter Kanalgräber geendet zu sein schien, beugte sich vor und nahm das dünne Buch in die Hand, auf dessen blauem Einband eine weiß verhüllte, trauernde Frau aus Marmor abgebildet war.

'*Un worum geht es in diesem Buch?*' In den letzten Monaten war ihm klar geworden, dass Geertje Proost mehr zu bieten hatte als irgendein Bürgermeister oder Brückenwärter, vielleicht viel mehr oder zumindest andere Qualitäten als irgendein Lehrer, Torfstecher oder Hotelier. Kurzum, in seinen späten Jahren, nicht mehr von hormonellen Impulsen geplagt, nicht mehr darauf bedacht, seine Intelligenz und seinen Tatendrang unter Beweis zu stellen, war Hofhuis neugierig geworden auf die Welt jenseits des Torfs. Geertje Proost mit ihrem Fleiß und ihren faszinierenden Gedanken schien ihm ein gutes Tor zu dieser anderen Welt zu sein, von der er nur die Namen kannte - Kunst, Literatur, Philosophie, Geschichte, Museen, andere Völker, Sprachen und jene unendlichen anderen Quellen der Entwicklung, von denen er keine Ahnung hatte, weder erfahrungsmäßig noch inhaltlich. Er hatte Rom nie gesehen. Er würde sterben, bevor er Rom gesehen hatte.

'Wessen Buch ist das? Ich meine, wer ist der Autor?' Hofhuis kannte keine Schriftsteller und die Schriftsteller kannten ihn nicht. In dieser Hinsicht war sein Leben ausgeglichen. Wenn man überhaupt über ihn schrieb, dann negativ: Rechtsstreitigkeiten, Steuer- und Versicherungsbetrug, Unterbezahlung des Personals, zu westliche Kinder. Ein echter Schriftsteller hätte ihn nie in einem Roman verewigt mit den Qualitäten, die ihn bei seinen Kindern und gelegentlichen Dorfbewohnern wie Hans Stout, die gerne auf ein Schwätzchen und einen Drink vorbeischaute, so beliebt machten. Hansoom, der fürsorgliche Mann, der grenzwertige Alkoholiker am Ende von Veenschapswijk, mit einer gewalttätigen Ader, wenn man ihn nicht ernst nahm. Hansooms Geschichte wurde in *Apport, Kasper apport* (2013) und erneut in *Eyoum* (2023) erzählt.

Hofhuis hatte das Drentse Rebhuhn von Hans Stout erhalten, bevor dieser zur Umerziehung in die Anstalt Veenhuizen ging, ein Begriff, der den Bruch einer Persönlichkeit beschreibt. Hofhuis hatte Hans eine Flasche Gin in einem blauen Kessel gegeben, angeblich mit Wasser für die Reise. Geertje Proost hatte gesagt, dass Metzger ein guter Beruf für Hans wäre. So konnte der Junggeselle legal töten und seine Aggressionen in handwerkliches Geschick kanalisieren. Bis es zu lange dauerte. Nach Veenhuizen wollte Hans Stout keine Tiere mehr töten. Auf dem Hof seines buckligen Bruders Willem half er bei der Feldarbeit. Pierre, der Sohn von Hofhuis, forderte Hans manchmal auf, mit ihm im Torf zu plündern. Hans ging mit, hörte aber mit dem Wildern auf. "Das Einzige, was ich will", hatte Hans zu Pierre gesagt, "ist Freundschaft."

'Michael Fontaine ist der Autor, Professor für Latein an der Cornell University an der amerikanischen Ostküste in der Nähe von Washington. Ich weiß nicht, wie dieses Buch zu Van Heesewijk gekommen ist. Wie auch immer. *Wie man trauert* ist jetzt bei mir. Ich habe es gelesen. *How to Grieve* ist aus dem Lateinischen ins Englische übersetzt worden. Der lateinische Text steht neben der Übersetzung. Mit meinem Kirchenlatein verstehe ich den englischen Text besser.'

Geertje Proost legte *Über Traurigkeit, die verlorene Kunst des Trostes* auf den Tisch im Wintergarten. 'Als ich das Buch las, hatte ich das Gefühl, ein vernünftiges Gespräch

mit einem vernünftigen Menschen zu führen. So wie jetzt mit Ihnen.' Ihre Stimme war ehrlich, ohne eine Spur von Ironie, Sarkasmus oder Herablassung.

Den letzten Satz ignorierte Hofhuis. - Wie jetzt mit Ihnen. - Er kannte nur vernünftige Unterhaltungen. Dummheit war nicht seine Stärke, auch wenn er sich zunehmend seiner Wissenslücken und Ungeschicklichkeiten bewusst wurde, die ihn im Alltag immer wieder in Verlegenheit brachten.

'Ich kann dir sagen, worum es geht.'

'Um Traurigkeit,' sagte Hofhuis, 'das hast du schon gesagt. Was soll ich noch sagen? Traurigkeit vergeht von selbst. Sie ist, was sie ist. Ich muss kein Buch darüber lesen.'

'Das brauchst du auch nicht,' sagte Geertje. 'Du bist ein Experte, wenn es um Traurigkeit geht. Ich habe dich noch nie über Trauer reden hören.'

'Musst du das?' fragte Hofhuis.

'Muss das sein?' Geertje lächelte, halb im Scherz, halb empört. Sie versuchte, ein ehrliches Gespräch mit dem Cafébesitzer zu führen. Sie wusste, dass sich das Blatt für ihn gewendet hatte. Keine Subventionen für den Kanalbau, ein Kahn voll Torf, der verbrannte, eines Tages musste er das bewegliche Vermögen seiner Farmen verkaufen, der Bankrott drohte, und er dachte daran, das Hotel zu verkaufen. Kein Nachfolger für Erica und Trees, die lieber früher als später gehen wollten. Die Kinder Margarete, Marie und Pierre waren bereits ausgezogen. Hofhuis mit Hund als Gesellschaft. Kasper, der Hund, der bei Hofhuis lebte, seit Hans Stout Veenhuizen für einige Jahre zu seinem ständigen Zuhause gemacht hatte, schien der Einzige zu sein, der Hofhuis verstand.

Geertje kam mit Speckpfannkuchen, einem Krug Rübensirup und einem großen Glas Weißbier. Sie trank Tee aus getrockneter Zitronenverbene, mit Minze für die Frische. Ein Nicken von Hofhuis. Die Pette neben ihm auf der Bank. Ein Kreuzzeichen und ein verkürztes Vaterunser. Anderen hatte Hofhuis ihre Sünden noch nicht vergeben, führe uns nicht in Versuchung galt nicht mehr, seit Maria Magdalena - "Wie groß bist du, wie groß hat der Herr dein süßes Glied geschaffen" - nach Brabant gegangen war. Hofhuis fuhr sich mit der fettigen Hand über den kahlen Kopf.

Er zog seine Pette an. Die Pette. Er nickte Geertje zu und sagte, bevor er einen Bissen von dem Pfannkuchen nahm: 'Nur zu. Ich habe nichts Besseres zu tun. Ein Professor aus Amerika weiß wahrscheinlich mehr über Dinge, die ich nicht verstehe, als ich selbst.' Geertje ignorierte das leichte Lächeln, das so vertraut und tief in der Sprache des Torfes verwurzelt war. 'Ich lese dir ein paar Passagen vor,' sagte Geertje, 'damit du weiteressen und deine Gedanken schweifen lassen kannst. Es geht um römische Herrscher und Denker um das Jahr Null. Du wirst sehen, dass sie trotz ihres Wissens - oder vielleicht gerade deswegen - ganz normale Menschen waren. Cicero ist die Hauptfigur der Geschichte. Cicero lebt weiter als gebräuchlicher Name für einen Führer, einen Cicerone.'

Geertje liest aus *Wie man trauert*

Die verlorene Kunst des Tröstens

Nach einem stratosphärischen Jahr stand Konsul Marcus Tullius Cicero an der Spitze der römischen Welt. Fünf Jahre später hatte sich diese Welt gegen ihn gewandt. Er wurde geächtet, ins Exil getrieben, sein Besitz konfisziert oder zerstört. Eineinhalb Jahre wanderte er ziellos umher. Zehn Jahre später verließ ihn seine Frau. Er heiratete sofort wieder, aber es war eine unglückliche Ehe und nur des Geldes wegen.

Hofhuis legte den Kopf zurück. Ging es um ihn? Hatte Erica ihn nach fünfzehn Jahren zurückgewiesen wie Rom Cicero? Zum Glück war Trees nach seiner Affäre mit den Staffordshire-Hunden nicht gegangen. Geertje las weiter.

Aber der Tiefpunkt kam erst noch. 45 v. Chr. starb seine geliebte Tochter Tullia an Komplikationen bei der Geburt. Sie war erst 32 Jahre alt.

Vertraute Fragen begannen ihn zu quälen. *Gibt es ein Leben nach dem Tod? Sind unsere Lieben im Himmel? Wie konnte alles so schief gehen? Und vielleicht die drängendste von allen: Gibt es eine Möglichkeit, sich von etwas so Erschütterndem wie dem Tod eines Kindes zu erholen?*

Zwei Kinder, Sybilla und Ludwig, aus seinem eigenen Samen. Und dann seine Schwestern. Bernardina, die mit 36 Jahren starb. Ihre Anna lebte noch ein halbes Jahr, Heinrich, Bernardinas Mann, war 56, Gesina 41. In jedem Gottesdienst hatte er gehört: zu jung gestorben, in der Blüte des Lebens, vorzeitig beendet, zu früh vom Herrn heimgeholt. Du weißt weder Tag noch Stunde. O nein. Dann sag nichts, hatte er oft gedacht. Wenn du nichts zu sagen hast, dann sag es nicht hier. All diese Grabsteine: kleine Steinbrocken, Sand darüber. Weiter, weiter.

Das Problem ist, wie alle antiken Denker betonen, das Schicksal: Glück, Zufall, Willkür, Umstände, die sich unserer Kontrolle entziehen. Dreieinhalb Jahrhunderte später blickte der zum Christentum bekehrte Lactantius zurück und war beeindruckt von der Tapferkeit, mit der Cicero sein ganzes Leben lang gekämpft hatte - bis zu dem Moment, als er nicht mehr konnte:

Marcus Tullius tröstete ihn, indem er sagte, er habe immer gegen das Schicksal gekämpft und gewonnen, indem er die Angriffe seiner Feinde vereitelt habe. Es habe ihn nicht gebrochen, auch nicht, als er aus seiner Heimat und seinem Vaterland vertrieben wurde. Doch als er seine geliebte Tochter verlor, gab er beschämt zu, dass das Schicksal ihn besiegt hatte: 'Ich gebe auf,' sagte er. 'Es ist vorbei.'

Der Tod eines Kindes kann so etwas bewirken. Er kann einen Menschen zusammenbrechen lassen. Wie Cicero an anderer Stelle sagt (*Tusculan Disputations* 3.61):

Menschen, deren Trauer so groß ist, dass sie zusammenbrechen und nicht mehr zusammenhalten können, sollte jede Art von Hilfe zuteil werden. Deshalb glauben die Stoiker, dass Trauer Lupe heißt, weil sie eine "Auflösung" der ganzen Person ist. Die Stoiker wussten auch, dass *lupu* das italienische Wort für Hure ist. Schließlich war die Amme von Romulus und Remus sowohl ein Wolf als auch eine Hure. Auch eine Prostituierte kann einen Mann verschlingen.

In dem Text, auf den sich Laktanz bezieht, dem Trost, hat Cicero etwas getan, wovon er später prahlte, dass es noch niemand getan habe. "Ich habe die Natur zerhackt", erklärt er, "und mich selbst aus der Depression befreit."

'Ich bin neugierig,' sagte Hofhuis, 'was dieser Mann zu sich selbst gesagt hat. Ich bin kein Denker, kein Philosoph. Und,' Hofhuis zögerte und sah Kasper an, der alle Zeit der Welt hatte, 'bis vor kurzem war ich auch kein Redner. Nach dem Tod meines Kindes habe ich fünf Minuten lang mit Trees geweint, und Trees hat mit mir geweint. Dann war es vorbei. Ich war nicht getröstet. Ich tröstete andere, die weiter weg waren und denen es schwerer zu fallen schien. Später weinte ich nicht mehr. Die Macht der Wiederholung.'

'Nein,' sagte Geertje Proost. 'Ich glaube nicht, dass es an der Macht der Wiederholung lag, dass du nicht geweint hast.' Sie goss Sirup über den Rest des Pfannkuchens. 'Ein General zu Ciceros Zeiten weinte, wenn ein Soldat fiel. Als sein eigener Sohn in der Schlacht zurückblieb, weinte der Zenturio zur Überraschung seines Zenturios nicht. Er sagte: "Meine Trauer ist so groß, dass ich nicht mehr weinen kann.'" Sie nahm einen Bissen von dem Pfannkuchen. Der Sirup lief ihr an den Händen herunter. Ohne Messer und Gabel. Sie aß mit ihren Zehn Geboten.

Die Idee des *Selbsttröstens* ist vielen späteren Schriftstellern bekannt, von Marcus Aurelius über Augustinus bis zu Boethius. Damals aber war es etwas Neues in der Weltliteratur, zu gleichen Teilen Philosophie und Motivationsrede. Es scheint, als habe der größte Redner der Geschichte seine ganze Überzeugungskraft eingesetzt, um ein Publikum - sich selbst - davon zu überzeugen, seine Trauer zu überwinden und weiterzumachen.

Und, so Cicero, es hat funktioniert.

‘Geh mit dem Hund spazieren.’ Er wiederholte: ‘Geh mit dem Hund spazieren, das ist alles, was du brauchst. Und wenn kein Hund da ist: Geh einfach raus. Gehen, gehen, gehen. Spazierengehen ist die beste Medizin für alles. Für alles.’

‘Sie sagen dasselbe wie Johann Gottfried Seume in seinem Buch über seine Reise durch Russland. Gehen, gehen, gehen, heilt Leib und Seele.’

Diesmal habe ich nur den kleinsten Teil zu Fuße gemacht; ungefähr nur hundert und fünfzig Meilen. Lieber wäre es mir und besser gewesen, wenn meine Zeit mir erlaubt hätte, das Ganze abzuwandeln. Wer geht, sieht im Durchschnitt anthropologisch und kosmisch mehr, als wer fährt. Überfeine und unfeine Leute mögen ihre Glossemen darüber machen nach Belieben; es ist mir ziemlich gleichgültig. Ich halte den Gang für das Ehrenvollste und Selbstständigste in dem Manne, und bin der Meinung, dass alles besser gehen würde, wenn man mehr ginge. Man kann fast überall bloß deswegen nicht recht aus die Beine kommen und auf den Beinen bleiben, weil man zu viel fährt. Wer zu viel in dem Wagen, sitzt, mit dem kann es nicht ordentlich gehen. Das Gefühl dieser Wahrheit scheint unaustilgbar zu sein, Wenn die Maschine stecken bleibt, sagt man doch noch immer, als ob man recht sehr tätig dabei wäre: Es will nicht gehen.

‘Sie haben viel gelesen,’ sagt Hofhuis, ‘ich hätte gern noch ein Weizen.’

‘Mens sana in corpore sano, ein gesunder Geist in einem gesunden Körper. Auch diese Weisheit stammt aus der Antike.’ Sie stand auf und nahm den leeren Teller und das Glas. ‘Ich drehe das Sprichwort um. Ein gesunder Geist, ohne Sorgen, Kummer, Verwirrung oder Schlimmeres, sorgt für einen gesunden Körper. Wer seinen Geist nicht in Ordnung hat, bekommt Krankheiten.’ Man sieht es bei Witwen und Witwern, bei Eltern, die ein Kind verloren haben, beim poetischen Ehebruch. Man sieht es bei Hans Stout, der keinen Freund findet und seinen Körper vernachlässigt und mit Alkohol ruiniert. Hansooms Geist wandert und ist ruhelos, sein Körper ist abgemagert, betrunken und krank. Ich habe das mehr als einmal gesehen. Hansoom Stout, sein Geist hat noch keine Ruhe gefunden.’ Auf Hofhuis’ fragenden Blick sagte sie: ‘Wollen Sie die Übersetzung?’ Hofhuis nickte. ‘Стаути разум еще не устоялся.’ ‘Sein Geist war noch nicht fertig,’ sagte Geertje und ging in die Kneipe. Sie kam mit einem halben Liter Pils, einem Glas Zitronenverbeneentee und einem Teller Husarensalat zurück. Sie las:

Effigiem oris, semonis, animi mei

Sie ist wie ich - Gesicht, Sprache, Herz und Seele.

Cicero, *Brief an Quintus*, I.3/3.3

‘Mein Latein ist nicht gut genug,’ sagte Hofhuis, ‘wenn es sein muss, kann ich *Pater Noster* und *Credo in unum Deo* laut sagen, obwohl ich langsam den Überblick verliere, ob es diesen einen Gott überhaupt gibt.’

‘Das Sprichwort geht so: Vater und Tochter, sie sehen sich ähnlich,’ sagt Geertje. ‘In Japan sagt man zueinander: Maborosi no hikari. Das heißt: Ich heiße das Licht in dir willkommen. Gegenseitige Anerkennung und Wertschätzung. Sie haben die gleiche

Natur, also verstehen sie sich. Sie sind Seelenverwandte. Vielleicht erkennst du *ánima mea*, mein Atem, meine Seele, aus dem Magnificat.' Geertje sang:

Magnificat ánima mea Dóminum.
Et exultávit spíritus meus: in Deo salutári meo.
Quia respéxit humilitátem ancillae suae:
Ecce enim ex hoc beátam me dicent omnes generatiónes.
Quia fécit mihi mágna qui pótens est: et sánctum nómen eius.
Et misericórdia eius in progénies et progénies tíméntibus eum.
Fécit poténtiam in bráchio suo: dispérsit supérbos mente cordis sui.
Depósuit poténtes de sede: et exaltávit húmiles.
Esuriéntes implévit bonis: et dívites dimísit inánes.
Suscépit Ísrael púerum suum: recordátus misericórdiae suae.
Sicut locútus est ad patres nostros: Ábraham, et sémini eius in saecula.
Glória Patri, et Fílio, et Spirítui Sancto,
Sicut erat in princípío, et nunc, et semper, et in saecula saeculórum. Amen.

Meine Seele preist den Herrn.
Und mein Geist frohlockt in Gott, meinem Retter.
Denn er hat die Demut seines Knechtes angesehen:
Denn siehe, von nun an werden mich selig preisen alle Geschlechter.
Denn er, der Mächtige, hat Großes an mir getan, und sein Name ist heilig.
Und seine Barmherzigkeit währet von Geschlecht zu Geschlecht denen, die ihn fürchten.
Er hat seine Stärke in seinem Arm gezeigt, er hat die Hoffärtigen zerstreut in ihrem Herzen.
Er stürzt die Gewaltigen vom Thron und erhöht die Niedrigen.
Er hat die Hungrigen gesättigt und die Reichen leer ausgehen lassen.
Er hat sich seines Knechtes Israel angenommen und seiner Barmherzigkeit gedacht:
Wie er geredet hat zu unsern Vätern, zu Abraham und zu seinem Samen in Ewigkeit.
Ehre sei dem Vater und dem Sohn und dem Heiligen Geist,
wie es war im Anfang, jetzt und immerdar und von Ewigkeit zu Ewigkeit, Amen.

Johan Hofhuis sang die letzten Verse mit, die Pette in der Hand. Er seufzte tief und nahm einen Schluck Weißbier, als trinke er aus dem Kelch nach dem Speckpfannkuchen mit Sirup, als vereinige er Leib und Seele in seiner eigenen Weihe. Als er sich erholt hatte, sagte er: 'Bernardina und ich waren uns ähnlich. Gesina noch mehr. Wir waren wie ein Ei dem anderen.' Er zog seine Pette an. Kasper wurde unruhig, legte sich aber bald wieder hin.

Geertje las:

Wer war Tullia Ciceronis? Soweit wir wissen, war sie eine außergewöhnliche Frau, die in außergewöhnliche Umstände hineingeboren wurde. Aber ihr Leben war nicht das Märchen, das es hätte sein sollen.

Ciceros einzige Tochter wurde 78 v. Chr. geboren und war mit 20 Jahren Witwe. Mit 22 Jahren heiratete sie wieder, ließ sich scheiden und heiratete mit 27 Jahren erneut einen schlechten Ehemann. Diese dritte Ehe brachte eine Totgeburt, wenig Liebe und einige Jahre später - als Tullia schwanger war - die zweite Scheidung. Im Januar 1945 brachte sie im Alter von 32 Jahren einen Jungen zur Welt, der jedoch nicht überlebte. Im folgenden Monat starb Tullia selbst an Komplikationen in der ländlichen Villa ihres Vaters.

In diesem Leben voller Enttäuschungen strahlte Tullia Stärke und Widerstandskraft aus. Cicero lobte wiederholt ihre Tapferkeit und wählte sogar ein seltsames Wort, um sie zu beschreiben: *virtus*, Größe oder Männlichkeit - ein Wort, das wegen seiner Wurzel im Wort für Mann oder Held (*vir*) noch nie auf eine Frau angewandt worden war. Cicero sah in seiner Tochter eine Heldin, eine Heilige. Als sie starb, war er sich deshalb sicher, dass sie im Himmel war - dort oben, auf ihn herabblickend, glücklich, geborgen und auf ihn wartend. Dass sie und schließlich auch er ewig leben würden.

Das klingt alles sehr christlich und ist es auch, nicht zuletzt, weil die christliche Vorstellung vom Himmel, wie Cicero sagt, mehr der platonischen Philosophie als dem Judentum, aus dem sie stammt, zu verdanken ist. Unabhängig von der Religion sind diese Gedanken aber jedem vertraut, der einen geliebten Menschen verloren hat. Das war schon immer so. Angesichts des ewigen Elends, wie der Aufklärer Voltaire in seinem *Atheismus* fragte,

welche Position können wir noch einnehmen? Ist es nicht die Position, die alle antiken Gelehrten in Indien, Chaldäa, Griechenland und Rom einnahmen, nämlich zu glauben, dass Gott uns aus diesem unglücklichen Leben in ein besseres führen wird, das die Evolution unserer Natur sein wird?

‘Auf diese Frage gibt es keine eindeutige Antwort,’ sagt Geertje. ‘Theologen und vor allem Dichter haben sich jahrhundertlang mit dieser Frage beschäftigt. Hier im Moor, zwischen Torfhügeln und Torflöchern, würde uns in Ermangelung eines Drenthe Gedichts vielleicht ein tröstliches Gedicht von Joost van den Vondel helfen.’

Kinder-lyck	Leiche eines Kindes / kindisch
Constantijntje, 't zalig kijntje, Cherubijntje, van omhoog, D' ijdelheden, hier beneden, Uitlucht met een lodderoog. Moeder, zeid hij, waarom schreit gij? Waarom greit gij op mijn lijk? Boven leef ik, boven zweef ik Engeltje van 't hemelrijk. En ik blink er, en ik drink er, 't Geen de schenker alles goeds, Schenkt de zielen die daar krielen, Dertel van veel overvloeds. Leer dan reizen met gepeizen Naar paleizen, uit het slik Dezer werreld, die zo dwerrelt, Eeuwig gaat voor ogenblik.	Der kleine Konstantin, das gesegnete Kind, Kleiner Cherub, von oben, Die Eitelkeiten, unten, Lächelnd mit hängenden Augen. Mutter, sagte er, warum weinst du? Warum trauerst du um meinen Leib? Dort oben lebe ich, dort oben schwebe ich Engel des Himmelreiches. Dort leuchte ich und dort trinke ich, der alles Gute gibt, Schenkt den Seelen, die dort schwärmen, Wonne in Fülle. So lerne, mit Gedanken zu reisen Zu Palästen aus Schlamm Diese Welt, so wirbelnd, vergeht ewig Augenblick um Augenblick.

Maborosi no
hikari
195

Joost van den Vondel (1587–1679)

‘Die Gelehrten sagen, das Paradies ist im Himmel,’ sagte Hofhuis, ‘ich glaube nicht mehr daran. Ich glaube auch nicht an ein Paradies auf Erden. Ich weiß: Wenn man den Tod nicht kennt, kann man nicht wirklich leben und wird immer tot sein. Das Leben währt nur eine kurze Zeit.’

‘Kannst du das noch einmal sagen?’ fragte Geertje. ‘Deine Worte eignen sich sehr gut

für ein tröstliches Lied. Ich werde eine Melodie suchen. Gezogen, finde ich, monoton.’
‘Und Wenn man den Tod nicht kennt, kann man nicht wirklich leben und wird immer tot sein. Das Leben währt nur eine kurze Zeit.’ * *Lied von Neerlands Hoop.*

Wie so viele trauernde Eltern beschloss auch Cicero, seiner geliebten Tochter einen Schrein zu errichten. Im Gegensatz zu den meisten anderen wollte er jedoch, dass dieser “Schrein” ein echtes Heiligtum - eine Kirche, wie wir heute sagen würden - sein sollte, in dem Tullia selbst buchstäblich wie ein Gott verehrt werden sollte. Er begann Pläne zu schmieden, um dies zu verwirklichen.

Doch dazu kam es nie. Vielleicht waren diese Pläne einfach Teil seines Trauerprozesses.

Fortis Fortuna adiuvat,

Das Glück fördert die Tapferkeit.

Römisches Sprichwort (Terenz, Phormio 203, zitiert bei Cicero)

‘Ein Grabstein statt eines Tempels ist schön, aber keine Garantie für die Ewigkeit. Der Friedhof neben der Kirche ist fast voll. Wenn der neue Friedhof fertig ist, wird der alte geräumt. Ich bin sicher, dass nicht alle mit uns umziehen werden. Einige werden hier bleiben, für immer vergessen.’

“Stoizismus”, sagt Peter Breggin, “ist eine Philosophie für jemanden, der mit dem Flugzeug abstürzt. Als Cicero Hilfe brauchte, stürzte er mit dem Flugzeug ab. Er wandte sich der Weisheit der alten Griechen zu, um Antworten zu finden.”

‘Dieser Flugzeugabsturz ist sehr aktuell. Am 17. Dezember 1903 flogen die Gebrüder Wright zum ersten Mal mit Kitty Hawk.’

In den Wochen nach Tullias Tod las Cicero immer wieder klassische philosophische Abhandlungen über den Umgang mit Trauer. Trostliteratur” war zu dieser Zeit ein etabliertes Genre. Die besten überlieferten Beispiele sind drei Briefe des Stoikers Seneca und zwei des Platonikers Plutarch, die aber alle aus späteren Generationen stammen. Zur Zeit Ciceros war die wichtigste Anleitung zum Umgang mit der Trauer - die in dem hier übersetzten Text mehrfach zitiert wird - eine Abhandlung des Crantor von Sol (gest. 276 v. Chr.). Diese Abhandlung ist heute verloren, aber Spuren davon finden sich in späterer Trostliteratur von Plutarch und Cicero selbst, insbesondere in seinen *Tuskulanischen Disputationen*, die er sehr bald nach der *Trostschrift* verfasste. Und wir wissen inzwischen genug über Crantors Traktat, um zu erkennen, dass seine Bewältigungsstrategien und Trauertherapien nicht mit dem zu vergleichen sind, was heute allgemein empfohlen wird.

Heutzutage wird Trauer kollektiv erlebt und oft als eine Reihe von Phasen analysiert.

‘Diese Phasen der Trauer gibt es in dem Buch nicht,’ sagt Geertje. ‘Ich habe sie in anderen Büchern gefunden. Diese Phasen gibt es bei jeder Enttäuschung, nicht nur beim Tod eines Kindes. Ich möchte, dass man sie hört: *Verleugnung*: Nein, sie ist nicht tot, *Wut*: Was hast du mir angetan, Dass du mich verlassen hast, *Trauer*: Weinen und Schluchzen, *Resignation*: Es ist, was es ist, *Freude*. Und manchmal kommen alle diese Emotionen gleichzeitig und wechseln sich ab.’

‘Ich erkenne diese Phasen, so wie Sie sie aufzählen,’ sagte Hoffhuis, ‘auch wenn ich sie nicht benennen kann. Ich behalte sie für mich. Ich habe gelernt, sie zu schätzen.’

Für Crantor wie für den Stoiker, der seine Ideen verfeinerte, geht es darum, dass der Einzelne die innere Kraft findet, die Realität - oder tröstende Illusionen - zu akzeptieren und weiterzumachen.

‘Das kann man erreichen, indem man Klavier spielt oder Gedichte schreibt, auch wenn man kein großer Pianist oder Dichter ist. Man kann allein Klavier spielen und Gedichte schreiben,’ sagt Geertje. ‘Sie sind ein Homo Ludens.’

Sie wissen mehr über mich, als Sie zugeben, dachte Hofhuis. Er wurde misstrauisch.

Kalte Logik wird uns davon überzeugen, dass der Tod zum Leben gehört, dass er sogar besser ist als das Leben und dass wir nichts Besonderes sind: Tragödie und Verlust gehören zum Menschsein. Andere haben es vor uns überlebt, also können wir es auch. Widerstandskraft, Ausdauer und individuelle Anstrengung sind daher der Weg nach vorn.

Diese Ideen mögen hart und fremd klingen. Für Cicero waren sie ein Weg aus der Verzweiflung.

‘Kollektive Trauer bezieht sich auf Trauerfeiern und Beileidsbekundungen,’ sagte Geertje, die sich nach dieser Erklärung all dessen, was Trauer mit sich bringt, langsam unbehaglich fühlte. Sie war auf einem Lehrstuhl gelandet, wo sie neben Hofhuis stehen wollte. Sie hatte Van Heesewijk viel zu verdanken, der ihre Qualitäten entdeckt und sie, wenn auch platonisch, ermutigt hatte, ihre Talente zu entwickeln. Unter den anderen, nicht über oder unter ihnen.

‘Und wenn der König stirbt, weint die ganze Nation,’ fügte Hofhuis hinzu. ‘Nein, nicht für mich. Ich halte es lieber mit den alten Philosophen. Trauere privat, allein.’

‘Geh mit dem Hund spazieren,’ sagte Geertje.

‘Ein Spaziergang mit Kasper oder mit dir,’ fuhr er fort, ‘wenn du den Mund halten kannst.’

Geertje Proost beobachtete, wie Hofhuis in Melancholie zu versinken schien. Sie ging in die Kneipe und nahm die Noten vom Klavier. Sie spielte eine Melodie, die vielleicht seine Stimmung widerspiegelte.

‘Was ist das,’ fragte Hofhuis, ‘was ist das für eine Traurigkeit?’

‘Präludium Opus 28 Nr. 4 von Frédéric Chopin,’ sagte Geertje. Sie begann wieder zu singen: ‘Wenn man den Tod nicht kennt, kann man nicht wirklich leben und wird immer tot sein. Das Leben währt nur eine kurze Zeit.’

Kasper bellte.

‘De Pette,’ sagte Hofhuis, ‘de Pette.’

10. Deus ex machina

Ein *Deus ex machina* ist ein unvorhergesehenes Eingreifen Gottes, hatte Geertje gelesen, eine überraschende und unwahrscheinliche Wendung, ein Blick über den Zaun. - Schriftsteller benutzen gerne einen Deus ex machina, um die Richtung einer Geschichte zu ändern, damit sie nicht in einer Sackgasse landet. - Geertje Proost las Deus ex machina auf dem Landgut Van Heesewijk. Unter den Büchern, die sie fand, waren auch Werke von Johann Gottfried Seume (1763-1810), einem Schriftsteller, der sich um 1800 in Leipzig und weit darüber hinaus einen Namen gemacht hatte. Nicht, dass er seinen Spuren überall folgen konnte. Seume war jahrelang ins Militär. Er wurde eingezogen und fand erst nach vielen Fluchtversuchen den Weg nach draußen.

Geertje Proost las *Spaziergang nach Syrakus*, dann *Mein Sommer 1805* und schließlich die Biographie des preußischen Wanderers *Mein Leben*.

Gleichzeitig begannen ihre Gespräche mit Hofhuis zu verblassen. Es gab gute Gespräche, aber die Wiederholung der Umzüge wurde zu viel. Es war eine Erleichterung, als Hofhuis zu seiner Tochter nach Egmond aan Zee zog. Johan Wilhelm suchte sich ein anderes Gehege. Seine Frau Trees blieb in Erica, obwohl sie oft im Westen war und sich um das Hotel in Erica kümmerte, bis es an Piet Geraets verkauft wurde, der das Hotel abreißen ließ, um drei Häuser zu bauen. Die Bauernhöfe, das Land, das Anwesen, alles war verkauft. Für Hofhuis und den Rest seiner Familie gab es keinen Grund mehr, in Erica zu bleiben.

‘Ich gehe von hier weg. Wir müssen Abschied nehmen.’ Weitere Worte waren nicht nötig. Solange ihm das Café gehörte, konnte Geertje Proost mit ihren Büchern, ihrem Klavier und ihren Gedichten auf dem Dachboden bleiben.

‘So eine Frau bist du,’ hatte Hofhuis gesagt.

Geertje Proost hatte Hofhuis angesehen, die Augenbrauen zu Fragezeichen hochgezogen und war ihm gefolgt:

‘Ich verlasse Erica. Kasper kommt mit. Ich bin glücklich mit dem Hund. Er ist mein Hirte. Kasper hört mir zu und zeigt mir den Weg in meinem Leben. Mir fehlt nichts.’

Geertje Proosts Entscheidung, Seumes Beispiel auf ihrer Pilgerreise zu folgen, kam auch für sie überraschend. Vielleicht war es gar keine Wahl, und sie folgte einfach dem Weg, den der irische Dichter Seamus Heaney ihr schon in *Quadrans* gezeigt hatte.

Video stupore quo res in posterum ibit
Iam sciebam quod opus sit
et quod invenitur, tantum intelligitur

In lumine quid per te iret
Septimum caelum fortasse
sexto vero modo totum perfectum est.

Saltem ubi sum in lumine
Velut illo tempore in via extra Coleraine
Ubi ventus salsior factus est, aer inquietior factus est

Et argentum lamé tremuit in Bann.
In medio canalis inter pictos polos.
Interdiu sequor iter quod significatum est mihi.

Sie trug einen Tornister aus Rindsleder von Schneider Van der Kolk. Unterwegs. Zuerst nach Syrakus, obwohl das nur ein Punkt am Horizont war. Der Weg würde sich zeigen.

Nachdem Geertje Proost und Kasper Erica verlassen hatten, erinnerte die Dorfbewohner nur noch dieses Buch an das Hotel J.W. Hofhuis.

Merkwürdig, wie etwas in der Ferne, wenn man es einmal erkannt hat
sich in etwas verwandelt, das man schon kennt;
Und wie das, was einem begegnet, nur erkannt werden kann

Im Licht dessen, was man durchlebt hat
Vielleicht ist der siebte Himmel
die ganze Wahrheit eines etablierten sechsten Sinnes.

Zumindest wenn das Licht über mich hereinbricht
Wie damals auf der Straße vor Coleraine
Wo der Wind salziger wurde, die Luft hektischer

Und silbernes Lamé auf dem Bann zitterte.
In der Mitte des Kanals zwischen den bemalten Pfählen.
An jenem Tag werde ich im Gleichschritt mit dem gehen, was mir entgangen ist.

Der reifste und provokativste blasphemische Roman unserer verlorenen Generationen.

Bücher der Woche – FAZ

Seit Graham Greene ist kein Roman mehr erschienen wie dieser katholische Roman, in dem Johan Hofhuis und Geertje Proost die katholische Enklave Erica beschreiben.

Bücher des Monats – der Süddeutschen Zeitung

Misericordia est quod ii, qui in traditione catholica nobis sunt, latius ignari sunt opes fictionis a stabulis catholicis. Audaces mundi sunt hodierni parabolae inriatores, qui nos a complacentia excutiunt et ostendunt quantam peccatorum gravissimam confessionem et gratiae donum vere simile viderint.

L'Osservatore romano

Für diese Novelle erhielt der Autor den Blasius-Blasphemie-Preis der römisch-katholischen Kirche. Die Novelle ist Ausdruck und Bestätigung der ewigen Unmacht des römisch-katholischen Denkens und des wahren Glaubens an die einzig wahre Kirche.

Geertje Proost gilt als eine von Stouts katholischsten Novellen, und so ist es nicht verwunderlich, dass die letzten Kapitel sowohl vollständige Bekehrungen als auch kleine Siege des Glaubens und des Anstands und sogar ein mögliches Wunder enthalten. [Und das trotz eines sehr kaltblütigen katholischen Hoteliers in seiner Rolle als Ehebrecher.] Man hat Stout auch nachgesagt - was von einigen seiner zeitgenössischen regionalen Romanautoren nie gesagt wurde -, dass er sich am wohlsten fühlte, wenn er über den Katholizismus aus der Perspektive der Blasphemie schrieb, wie Stout es hier zweifellos tut, und dass dies die Gnade des Herrn auf seltsame Weise offenbart.

Es ist eine Schande, dass diejenigen unter uns, die der katholischen Tradition angehören, sich der Fülle an Belletristik aus katholischer Feder weitgehend nicht bewusst sind. Die Tapferen dieser Welt sind die modernen Parabelerzähler, die uns aus unserer Selbstgefälligkeit reißen und uns zeigen, wie ein herzzerreißendes Sündenbekenntnis und das Geschenk der Gnade wirklich aussehen.

Aus dem Bericht der Jury der Kongregation für den Glauben in der Diaspora

Hofhuis

Family Chronicle

An overview of what is known about the Hofhuis family, based on newspaper articles and other sources from the 19th and 20th centuries. Facts with here and there an educated guess about the course of events and poetic licence and memories of my childhood in Erica. Hotel J.W. Hofhuis stood in our backyard. JWH in the front garden.

Johan Wilhelm Hofhuis, the future hotelier in Erica, was born in Neuenhaus on 3 August 1851. On 27 March 1919, at the age of 68, he died in Egmond aan Zee, the birthplace of his daughter-in-law Maria van Duin, wife of his son Pierre, and the village where his daughter Maria Antonia Theresia ran the guest house de Unie. Johan Wilhelm lies in the same grave in Egmond aan Zee as his Amsterdam wife Theresia Susanna Helena Kern, who died on 10 April 1934 at the age of 87.

Hoffhuus, Hofhus, Hofhuis, Hofhaus, the name has many variations. The lineage can be traced back to before 1700.

The ancestors were craftsmen, later peat cutters and landowners. Early on, some of the ancestors went to Amsterdam, where Rudolf Hofhuis in particular became a successful merchant. Johan Wilhelm, the future hotelier in Erica, followed his uncle Johannes Rudolph after a career as a baker. The number of first names indicates that the family was Catholic. They are also listed in the civil register as RC. Around 1892 Johan Wilhelm officially arrived in Erica with his wife and descendants. He had been active in Erica much earlier, where he owned several (peat) properties, including part of the land on which the first Catholic church was built in 1866, opposite the site of the later Hotel J.W. Hofhuis. Hofhuis lived for some time next to the church, JWH, on the site where the later farmer Lubberman had his farm. In the PDAC of 16 April 1894 there is a notice about the tender for the glass, paint and wallpaper work with the supply of all materials for the newly built residential house. The old one had been destroyed by fire.

Johan Wilhelm also had peat plots on the Strengdijk,

where there was tough and fibrous (decoy) peat. This peat was still used as a raw material for Parisian hats.

The hotel was built in 1893 by a certain Matthijs Schroote. The newspaper of 31 August 1894 reported on a children's boat trip from New Amsterdam to Erica and on German children visiting Erica.

Due to health problems, Schroote sold the hotel in January 1897 (palm stakes 3050 fl) to a certain Bentlage, who sold it back to J.W. Hofhuis. After bankruptcy, the hotel was sold to Piet Geraets - who lived on the corner of the Kerklaan and Havenstraat - who (probably) had it demolished around 1925 and built three other houses from the remains of the demolition. These houses on the Kerkweg, on the corner of the Kerkweg and on the Kerklaan were all plastered white on the outside, so that the bricks were no longer visible.

Piet Geraets had a shop on the corner of the Kerklaan and the Havenstraat. He was a member of the Emmen municipal council. After a dispute over the delivery of school uniforms, in which it was not clear who the customer was - the school or the municipality - Geraets was to be expelled from the council. In 1925, he offered a house for sale in the Kerklaan, opposite the Catholic church: it would also be suitable for any kind of business, especially a blacksmith's or carpenter's shop.

In the 1950s, the house of the blacksmith Berndt stood on the corner of the Kerklaan-Kerkweg. - My parents' house, built in 1949, stood on the Kerkweg next to the smithy. - In November 1926, Geraets offered a new bourgeois house for rent on the Kerklaan, near the R.K. church. This bourgeois house could be a house in the

middle of the Kerklaan, or part of the house on the corner opposite the R.K. church. The later house of the blacksmith Berndt also contained a separate dwelling, so to speak two under one roof.

This was several years after the widow of J.W. Hofhuis had unsuccessfully lobbied other publicans in 1921 for a tax reduction. Her husband had died in 1919 and, according to earlier reports in the *Emmer Courant*, had probably moved to North Holland before then. Daughter M.A.T. ran the guest house de Unie in Egmond aan Zee until 1936. This was two years after her mother's death.

In May 1925 F. Bentlage offered - by palm strike - Eene Behuizinge naast de R.K. Kerk te Erica for sale. As house no. 65 and the adjoining land at no. 63. This is probably the later house of Lubberman and for some time the residence of Johan Wilhelm Hofhuis.

Perhaps these reports indicate that the Hotel J.W. Hofhuis was demolished between 1921 and 1925.

It is said that the doors to the taproom were in the attic of the smithy.

It is a mystery to me why the hotel was built in Erica in those years. There was only peat and briefly a brickworks in the vicinity of the hotel. The peat and the clay have disappeared. Opposite the R.K. church there was already the Hotel Töller on the site where Jan Prinsen's house and shop later stood.

Johan Wilhelm Hofhuis was convicted of tax evasion in 1893. He did not pay bonuses for domestic servants. Documents from the trial can still be found in Assen. The judgement mentions a piano teacher, perhaps for himself, his wife or his children.

A new beginning

Anton Wilhelm Hofhuis (01/09/1815) from Neuenhaus married Anna Margaretha Otten (Amsterdam 26/10/1826). He died on 5/3/1887 in Erica. She died on 27/03/1903 in Amsterdam.

The family had three children.

1. Bernardina (Neuenhaus 1847 - Wageningen 3/10/1883)
2. Anna Gesina (Neuenhaus 31/10/1849 - Erica 19/9/1891)
3. Johan Wilhelm (Neuenhaus 3/8/1851 - Egmond aan Zee 27/3/1919)

Berna(r)dina

Johan Wilhelm's oldest sister - Bernardina - married Heinrich Walbers. They had a boy in 1880, named Herman Heinrich after his father, and a girl in 1882, Anna Maria Catharina, who died in July 1883, more than six months after her birth, followed by her mother in October of that year. The father died in 1888. The child went to the family of Johan Wilhelm.

Anna Gesina

Sister Anna Gesina married Bernardus Hendrikus Brinker on 22 February 1879 in Emmen. She died after giving birth to nine children at intervals of about a year. Anna Gesina was 41 when she died, leaving Bernardus Brinker with a large family. Perhaps out of love, if love could be invented, but perhaps more out of necessity, Anton Wilhelmus married Katrien Savenije, who died in 1908. Katrien Savenije was well acquainted with death and suffering. She was the sixth of a family of nine children. Of those nine, two had died shortly after birth. Perhaps death acted as a deterrent to forming relationships and having children. Even in her parental family there was a reluctance to procreate. Many remained childless. She was 49. As if that wasn't enough, Brinker died a year later in 1909. He was 58.

Johan Wilhelm

In Erica, the family of Johan Wilhelm and Theresia Kern consisted of six children. The couple had three daughters

1 **Sybilla** (Amsterdam 15/10/1884). Moved with them to Erica in 1892. No further information.

2 **Margaretha Anna Maria** (Amsterdam 19/11/1885), went to Batavia with Jacob Gulian Spengler.

3. **Maria Antonia Theresia** (Amsterdam 17/12/1886) boarding house in Egmond aan Zee. Married to Petrus Mulder, director of a rubber factory. She ran De Unie guest house in Egmond aan Zee from about 1907 until 1936, two years after her mother's death.

4. **Pierre Joseph Henri** (Amsterdam 25/2/1888 -?) Butcher. Married to Maria van Duin. They got one daughter.

5. **Ludwig Anton Josef Ludewinosu** (Amsterdam 1890) only birth and move to Erica mentioned, probably died young.

6. The sixth (step-)child was **Herman Heinrich Walbers** (Wageningen 14/2/1880), child of Johan Wilhelm's sister Bernardina, who had died after the birth and death of her second child. The father, also called Herman Heinrich Walbers, died in 1888.

The stepchild Herman Heinrich went to Alkmaar at the turn of the century as a 20-year-old. Possibly to the De Unie boarding house in Egmond aan Zee. He became a shopkeeper and draper. (Possibly with the Rudolph Hofhuis family in Amsterdam).

Pierre Joseph Henri was born in Amsterdam on 25 February 1888, after three older sisters. Pierre came fifth in a skating competition in nearby Nieuw-Amsterdam on 20 December 1899; the Hoozeveense Vaart had already been extended beyond Erica. His nieces, children of his older sister Anna Gesina, who had married Bernardus Hendrikus Brinker, also won prizes. This was an encouragement for these children. On 28 August 1909, the *Emmer Courant* reported that Mr F. van Mook had been elected to replace P. Hofhuis, who had left for another position in the board of directors of 'Het Groene Kruis'. (Medical welfare).

The hotel

A few photos of the hotel J.W. Hofhuis have been preserved. In the *Emmer Courant* and the *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, articles and advertisements about Hotel Hofhuis appear with some regularity.

There are several reports of turf being stolen, windows being broken, drunkenness and fights. On several occasions J.W. Hofhuis applied for tenders to build a neighbourhood. The PDAC of 10 October 1895 reports sexual harassment, a 'smok' (rude kiss) in front of a neighbour and cruelty to animals on the public road. The punishments were not lenient.

In 1907, Hofhuis received acetylene lighting, an advanced version of a carbide lamp. After a year, things went wrong and father and son (Pierre) were injured in an explosion.

Several meetings of the Hearse Association were held in the café. Various performances by the 'Heidebloempje' provide diversion. The Hofhuis makes the headlines mostly for drunkenness and violence by visitors.

The Weights and Measures Department comes to check the weights. J.W. Hofhuis is unsuccessful in horse competitions. His horses were not good enough.

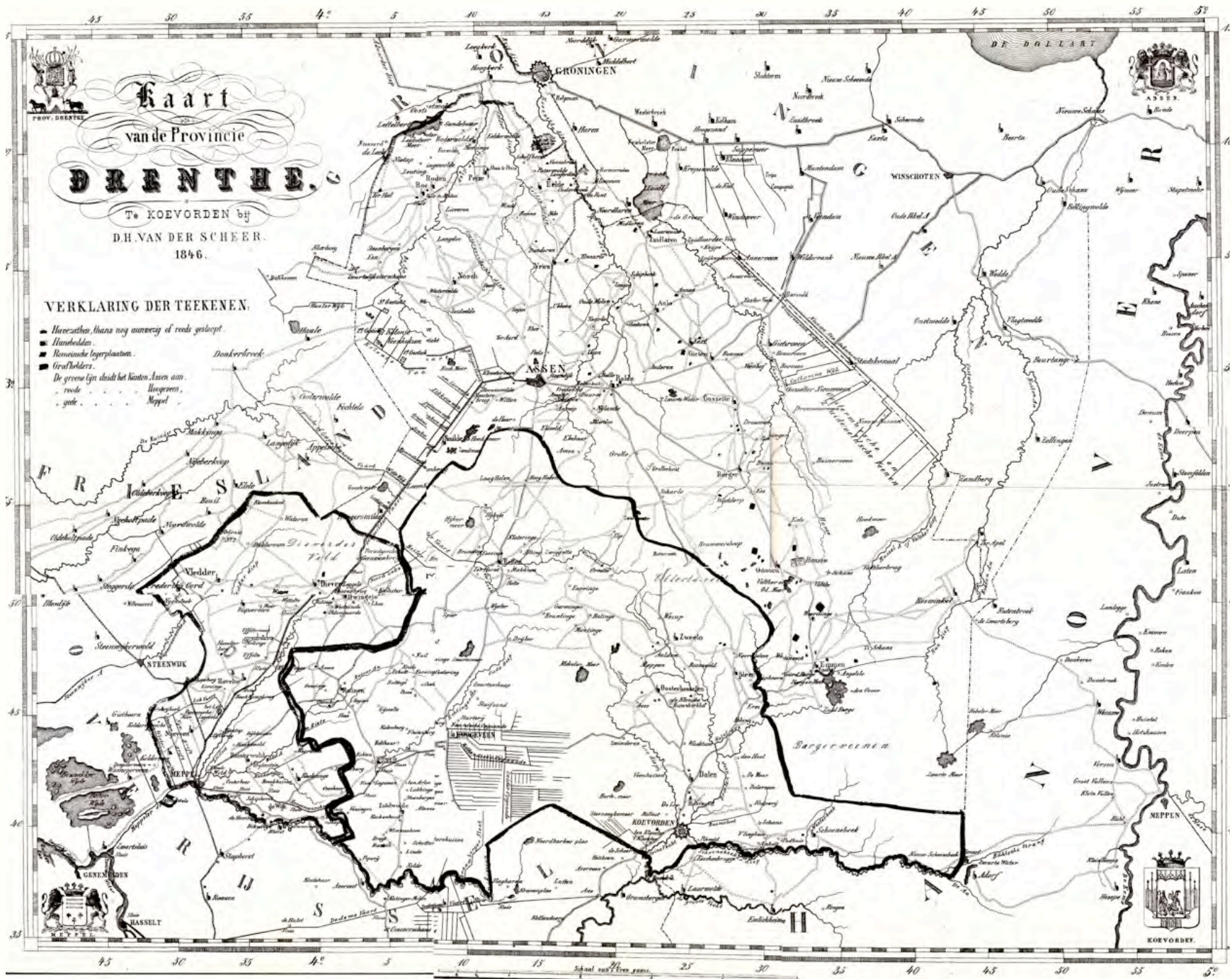
It seems that the Boerenleenbank was founded on 9 April 1910 at Hofhuis, after fifty years, reports to Café Töller, then across the Kerklaan, where Piet Prinsen later had his shop, point to the start of the bank. Among the well-known (banking) personalities was Piet Geraets.

In 1909 and 1910 there is talk of a boom and the Hofhuis is put up for sale along with several other properties and farm buildings. I have not found any reports about the sale of the hotel.

On 6 March 1909, the *Emmer Courant* reported that J.W. Hofhuis was no longer a director of 'De laatste Eer'. In 1909/1911 the *Emmer Courant* reported that Johan Wilhelm Hofhuis had moved to Egmond aan Zee.

It is not known whether his wife Theresia went with him. Hofhuis was 60 years old. Perhaps he had run out of steam in Erica.

Some newspaper clippings after the Dutch chronicle.

Drenthe in the 19th century

In the background are developments in Europe, the formation of the German state after the Franco-Prussian War (1870-1871). The construction of roads, canals and railways meant that the isolation on the edge of the Dutch state at the German border was slowly disappearing. The sparsely populated part of the country faced a large influx of fortune-seeking migrants. The limited regional literature sheds some light on the beginning of the transition from an economy based on subsistence farming to one in which mechanisation and industry cautiously take their place.

In the history of Drenthe, the writer and teacher Jans Pol (1842-1892) is an epigonic array of life and literature in Drenthe in the second half of the 19th century. Infant mortality, poverty, mistrust - peat gin and suspicion - are all reflected in his life. He was a teacher at the schools of the Society of Charity and at the horticultural school in Fredriksoord. His life and work provide a good overview of the development of the Old Landscape. From his work emerges an inspired writer and educator with a penchant for pushing back boundaries.

A bird's eye view.

HOW MANY PEOPLE LIVE IN DRENTHÉ?

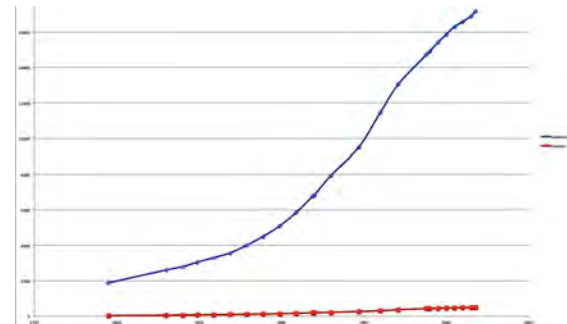
In 2024, Drenthe will have almost half a million inhabitants. It is expected (by the province) that Drenthe will not reach half a million. The population has started to shrink, barring unforeseen circumstances.

In 1795, the Netherlands had almost 1.9 million inhabitants. But the Netherlands did not yet exist. We were part of the (French) Batavian Republic (1795-1806/1813). There were many uncertainties. The province Limburg, for example, was not yet part of the kingdom at the beginning of the nineteenth century. The French era brought the introduction of the metric system, freedom of religion, the cadastre and the civil registry.

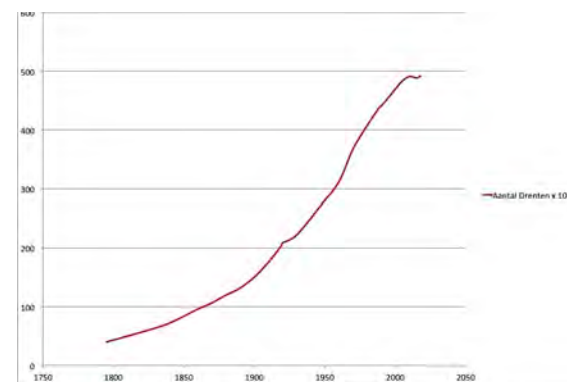
Napoleon and his troops were defeated in 1813-1815. Napoleon was finally defeated at the Battle of Waterloo on 15 June 1815.

After the Battle of Leipzig (October 1813), the French armies withdrew from the Netherlands. Shortly afterwards, on 20 November 1813, a provisional government led by Gijsbert Karel van Hogendorp and Adam van der Duyn van Maasdam proclaimed a new era of freedom. Ten days later, Prince William returned to the beach at Scheveningen and was proclaimed 'sovereign'. He promised to have a new constitution drawn up. On 2 December 1813, the reign of William I officially began.

The Netherlands (the Republic) had a population of about 800,000 in 1400. With my rough estimate of 2% Drents, this gives about 16,000 sand Drents (living at sandy soil) in the Olde Lantschap (Old Land); about as many as in Klazienaveen (12,135) and Erica (4,825) combined (2018).

AANTALLEN NEDERLANDERS & DRENTEN 1795-2018 (X 1000)

AANTAL DRENTEN 1795-2018 (X 1000)

PERCENTAGE DRENTEN 1795-2018

Emigration

For the farmer in Drenthe, leaving the country has little appeal, even though he hears about it on the radio, reads about it in the newspapers, it is much talked about and he usually knows a success story about a friend of a friend who emigrated to Canada and now has his own large farm there. In Anderen, only one unmarried young man of 21 expressed a serious desire to emigrate to Canada. But his father was very much against it. The general view is that 'it's too hard to go to a foreign country'.

There is much more talk of settling as a farmer in the new north-east polder, but in only one case (a young couple living with the wife's parents) has an application been submitted to the ministry. It seems that the vast majority of people in Drenthe are unhappy and insecure when they are away from home. They are afraid of not knowing what to do and find it difficult to adapt. They languish in a new environment, like a deeply rooted plant transplanted into a completely different environment. But the inexorable course of events, economic contacts outside the village, increased traffic and the war have increased contact with the outside world in Anderen and other villages in Drenthe. Gradually, the hard shell of their isolation began to crack. From Keur&Keur, Deeply rooted, Ter Verpoozing.

Drent from the sand

From the sandy area, the Hondsrug and the Drents Plateau, only a few native Drents moved to the moors. It seems that the sand farmers preferred to keep their feet dry. The Oranjekanaal was the dividing line between sand and peat. Further west, the Verlengde Heerendijk was the border between sand and peat. Farmers were forbidden by the government to dig peat or grow buckwheat south of the Heerendijk. The name of the Heerendijk refers to the Heeren (Lords) decision in The Hague. The dike was once intended to maintain a kind of marshy water line to keep out invaders. The farmers did not care about the prohibition to use the land. Occasionally marechausse and hussars helped to keep sand and peat people apart.

Migration flows

The peat cutting was a matter for the people of Amsterdam and other enterprising people from the west. Jan and Nicolaas van de Griendt from North Brabant, where the village of Helenaveen is a sister village to Klazienaveen, were also involved. Both villages are named after the wife of a managing director of the peat digging company. Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht, the Amsterdam Field, the farm and area of Nieuw-Haarlem on Pannekoekendijk in Erica, the Peel (between Erica and Schoonebeek) refer to the migrants. The Kalfstraat and Van Heemskerckstraat in Erica also remind us of those who worked in the peat industry, and those building sluices and canals. Like everyone else, they came from somewhere else. Almost all the pastors, chaplains, vicars and other preachers had their residence abroad for their missionary work. There were no native preachers and missionaries. Everyone was an import. Missionary Father Setz from Erica went to Gold Coast (Ghana) to win black souls.

Change is our tradition

Shared destiny as a source of a living identity goes to the heart of our existence and is not easily changed. But if we look back in history we see constant rearrangement of administrative structures and relationships. The identity of our environment is movement; every tradition began as change.

It is usually not difficult for us to look to the past with a certain nostalgia, but evolution knows only a forward direction of development; in the light of the great questions facing our generation, we must be able to generate a nostalgia for the future. Something that requires responsibility, but above all cooperation and imagination.

Floris Alkemade, Chief Architect of the Government, Architect

Yorkshire

Some of the peat diggers went to Yorkshire in the summer after 1893 to work in the peat fields as 'indentured labourers'. The Griendtsveen company passed into English hands in 1893. The Griendtsveen Moss Litter Co. Ltd. Some Drent and Brabander remained in Coule and Thorne. They were not liked. The Drents and Brabanders worked harder and more efficiently than the English peat diggers. Some of these 'guest workers' stayed in England. A romanticised account with some facts can be found in *Meet a Local*, my novel about peat diggers in Yorkshire.

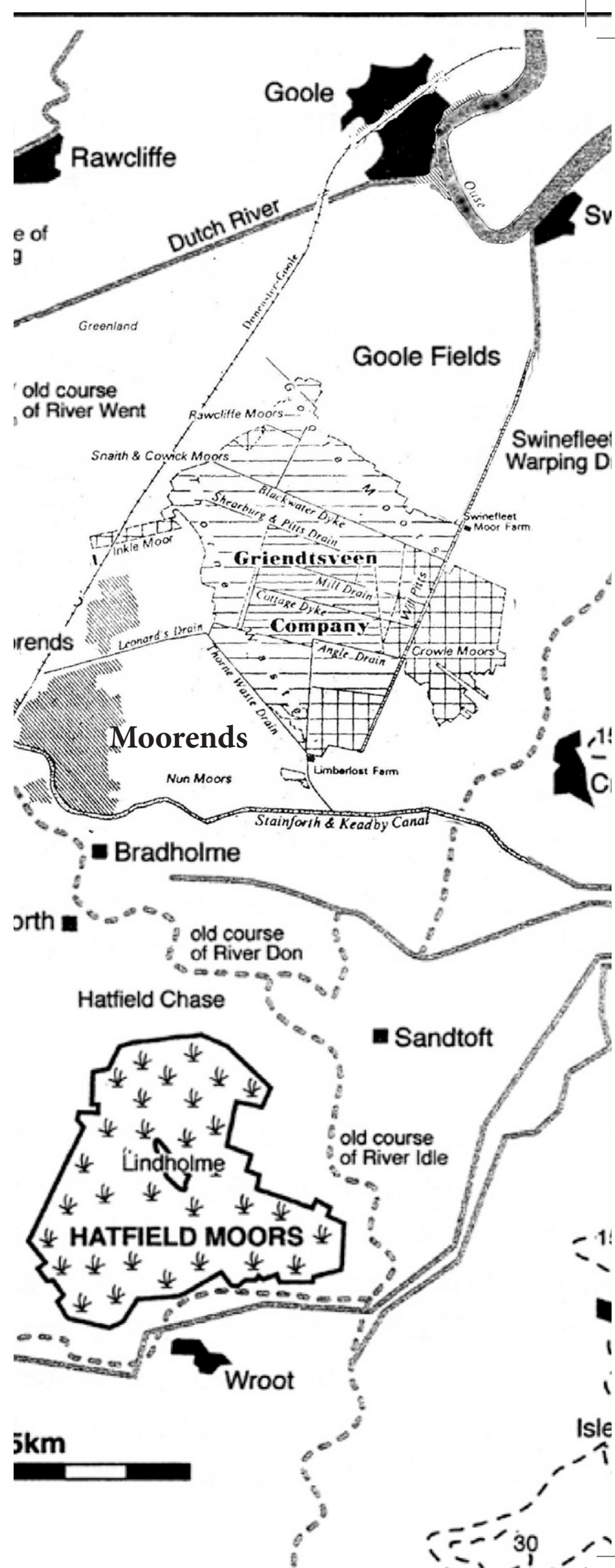
Thorne in Yorkshire is the centre of the world, as Erica in South-East Drenthe is the heart of existence. Just as every individual is a pivot in the centre of the universe. Thorne and Erica have a number of things in common. In both Yorkshire and Drenthe there has been a constant clash of cultures. The Normans invaded England at the same time as they were conquering the Lower Saxon lands. The consequences of various wars and friendly trade visits can be seen in the similar languages and customs. The patron saint of Drenthe, Willehad, came from Northumberland to christen the heathen people. He succeeded in converting the few inhabitants of Drenthe: (Anglo) Saxons.

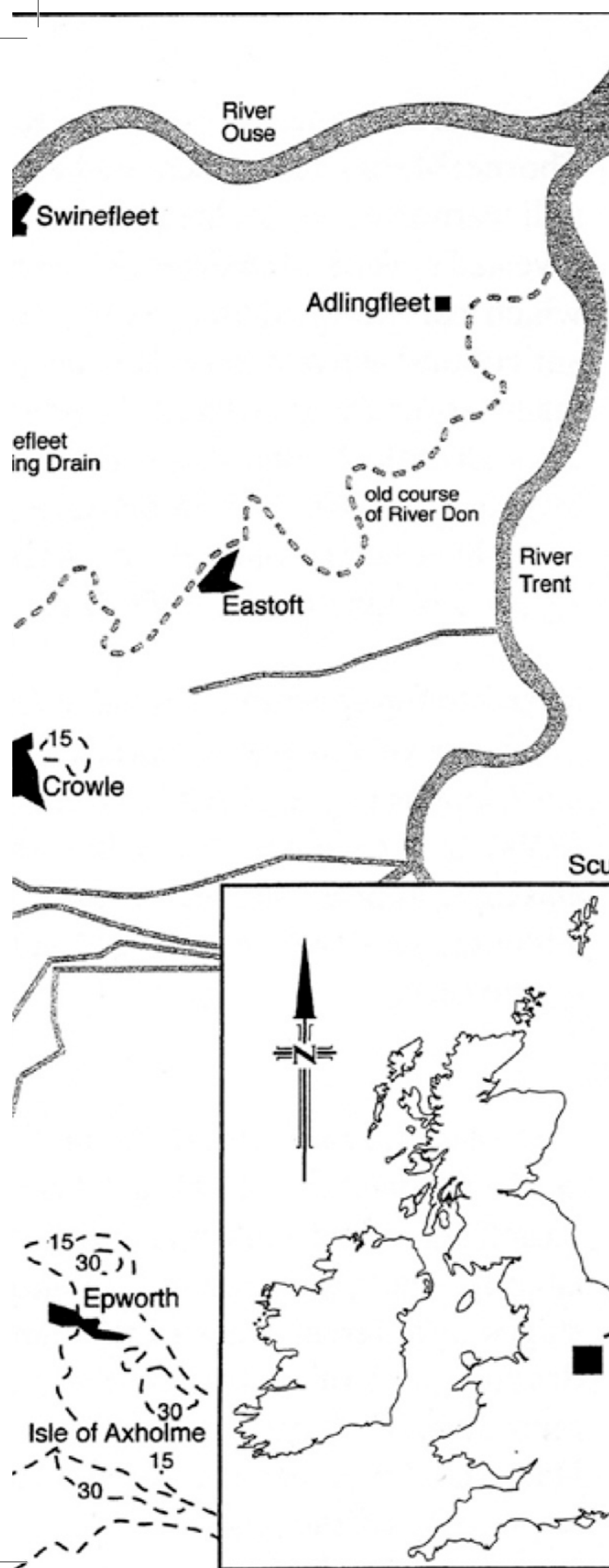
Around 1900, several hundred peat diggers from the region of South-East Drenthe came to Thorne Waste. They worked for Griendtsveen Litter Company. An enrichment of cultures.

Joseph Nieters from Erica is on a quest. He wants an answer to the Roman Catholic question from his childhood: Who am I? Who were my ancestors? What made me who I think I am?

Born on the edge of Bourtangier Moor, he follows the trail back. In the year that slavery was abolished and Erica was founded, 1863, the first people set foot on the moors of South-East Drenthe. The migrants came from all directions. Roman Catholic Hanoverians from Kingdom Hanover and from Twente. Reformed peat diggers came from Friesland, Protestant farmers from Groningen and pagans from Drenthe, met in Erica. The village was the epicentre of a clash of cultures, more so than other peat villages.

Joseph Nieters is on his way to Meet a Local, trying to drain the swamp. His report is an embroidery in a postmodern setting. The natural alternates with the bizarre. His cicerone is the black transgender Eyoum. It tries to keep Joseph Nieters on the track in the moorlands of Yorkshire. Try to follow their marshy paths.

Arbeitseinsatz

Migration has many variations. From the book Emmen in occupation time I quote from the summary and conclusions. Dr G. Groenhuis fills in the gaps in the commemorative books about Emmen. In these books about the 100th and 150th anniversary of the village there is hardly a word about the Second World War.

On the eve of the Second World War, Emmen was a community in need. Peat extraction, which had begun in the second half of the nineteenth century and had led to a sharp increase in the population, was coming to an end. There was a lot of unemployment and poverty, exacerbated by the economic crisis of the 1930s. Aid and job creation offered little relief. The local government, led by the energetic mayor Bouma, did what it could, but it could not bend iron with its hands. The people were bound hand and foot by strict regulations from The Hague. Because of the chronic deficit in the municipal budget, Emmen was under the guardianship of the government. One of the solutions decreed by The Hague was to send workers to Germany. After Hitler's seizure of power in 1933, there was a renewed demand for workers, and the Dutch government put the municipality of Emmen under great pressure to take advantage of the opportunities in Germany. Workers who refused to work in Germany were not allowed to receive any support and had to be excluded from the labour supply system. As a result, by 1937 several thousand people from Emmen were working in Germany. Some just over the border in the peat bogs, others further away in the Ruhr area. The political situation in Germany, the dictatorship and the persecution of the Jews did not play an important role in the decision to work in Germany, neither in The Hague nor in Emmen. Even the SDAP members of the municipal council accepted the sending of workers to Germany. Work during the occupation in Emmen simply continued what had been customary for years.

Emmen in times of occupation, A border municipality shortly before and during the Second World War. Dr. G. Groenhuis. May 5, 1990. May 4 committee Emmen.

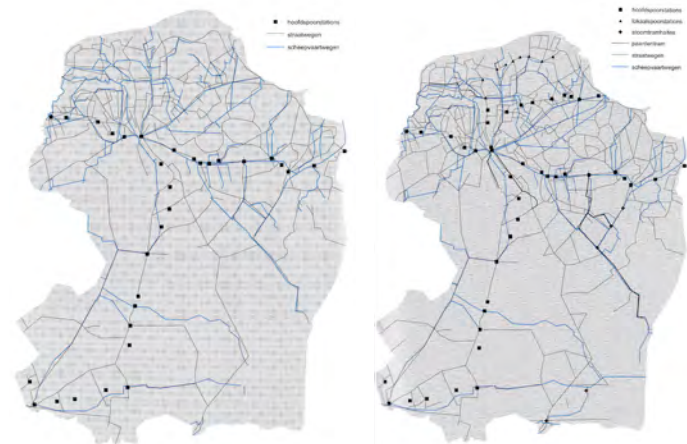
8800 CITIZENS SENT AWAY

In the period before the Second World War, starting around 1926, the number of unemployed in Emmen was at least 5,000. However, the demand for labour increased in some industrial regions of our country and many peat and agricultural workers decided to leave their place of birth and move to Enschede, Hengelo or Eindhoven. This happened in such large numbers that so-called 'Drentse villages' developed in these industrial centres. Eindhoven, for example, still has a large urban area where almost exclusively Drenthe families live. That's why even now, during the school holidays or summer holidays, several buses arrive in Erica from the aforementioned industrial regions with former Ericans, who either can't completely forget their place of birth or who take the opportunity to strengthen family ties or acquaintances. I won't mention names here, but everyone knows them. In a very short time, 8800 people, more than a fifth of the 40,000 inhabitants of the municipality of Emmen, left (compulsary, dole-support was withdrawn). And they never returned, at least not for good.

100 years of Erica, Van Heesewijk. (1963)

Infrastructure in Groningen and Drenthe in 1820 and in 1849

Infrastructure in Groningen and Drenthe in 1875 and in 1899

Infrastructure in Groningen and Drenthe in 1915

CANALS, ROADS, TRAMS AND RAILWAYS

Twee eeuwen Nederland geteld has a chapter on population and infrastructure in Groningen and Drenthe. Groote and Tassenaar show the changes in the water, railway and road networks from 1820 onwards. Various maps provide an overview of the situation. The south-east of Drenthe was cut off from the outside world. The land was desolate and empty. A total of 258 of the 764 settlements recorded in 1899 (32%) did not exist in 1849. The total population of the 'new' nuclei was over 58,000 (13%). The largest were the new peat extraction settlements (Nieuw-Amsterdam, 4319 inhabitants; Zwartemeer, 2631; Musselkanaal, 2304). By means of a distance analysis - the methodology is described in detail - the authors determine the isolation of the different nuclei.

Walking distance

Between 1849 and 1899, the average distance from the centres of population (in Groningen and Drenthe) to the nearest connection to the infrastructure network decreased from almost three kilometres to less than one kilometre. In Drenthe, the average distance was 4.4 kilometres in 1849 and had fallen to 1.1 kilometres. In Groningen the decrease was less, from over 1.5 kilometres to 600 metres. This means that the average

(walking) distance to the nearest road, railway or canal became much shorter. In 1849, the most peripheral villages were located in the peat extraction area of south-east Drenthe. In the municipality of Emmen, the average village was more than 15 kilometres from a modern infrastructure link. Villages on the Drents Plateau (Grolloo) and in Westerwolde were also relatively poorly connected.

Population and infrastructure

It also shows that the infrastructure investments of the first half of the nineteenth century had little effect on population development. It is only from 1860 onwards that the effect increases sharply. It is reasonable to assume that one type of infrastructure had a greater effect on population growth than the other. Moreover, the causal relationship between population and different types of infrastructure could be very different. Roads might have had a small effect and followed population growth, whereas railways might have had a large effect and had a steering character.

Twee eeuwen Nederland geteld, Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795-2001. Redactie: O.W.A. Boonstra, P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen, J. Oudhof.

Population distribution in Groningen and Drenthe in 1849

Population distribution in Groningen and Drenthe in 1899

Epilogue

In the south-eastern corner of Drenthe, everyone is a third-generation migrant. Strangers in their own country, looking for common values to identify with. Characterisations such as “we Drents among us” sound increasingly strange to my migrant ears. Especially the inhabitants of the south-eastern corner have no centuries-old traditions. There is hardly any common culture to provide cohesion, but perhaps that is too much to ask of people who are constantly on the move. People who are always on the move have a hard time settling down.

The regional novel

Anyone who delves into 19th century literature runs the risk of taking their own context as a yardstick when assessing and studying literary texts. Opinions and behavior from that time can be considered reprehensible in our time, and vice versa. It is an art to leave judgment behind. Erudite and critical reader Gerard op de Weegh points out a pitfall.

Laying characteristics of one category on top of another sometimes becomes somewhat absurd when we talk about Drenthe and Dutch novels. A comparison between regional novels from around 1900 and novels published in the early twenty-first century is of course possible. A comparison from which a quality judgment is openly or covertly derived is something else. That is walking in living raised bog. Before you know it, you sink to your knees or further into the peat bog, a swamp that is difficult to escape from.

Gerard op de Weegh

The regional novel

Some regions have been colonised by regional novels, says researcher Ian Duncan. This could mean that the image of a region is partly determined by the descriptions in regional novels. In his article *The Provincial or Regional Novel*, Duncan describes the differences and similarities between the literature of the region, the province and the rest of the (English) world. In the following, I will try to use some of these insights into 19th-century literature in the region of Lower Saxony.

Until 1800, Drenthe was a rather isolated and remote area, difficult to reach. Only in 1815, after the defeat of Napoleon and the end of the French-Batavian era, did Drenthe become a province. Before 1815, Drenthe was known as the Landschap, still recognisable in Lower Saxon names such as d'Olde Laandschop. Henk Nijkeuter begins *his History of Drenthe literature* in 1816. This is hardly surprising, as the province had a population of around 40,000 in 1800. Most people in the countryside were illiterate, or at least poorly educated. Perhaps many could read - the Bible - but writing was less necessary.

The first travel report about Drenthe was written by Jacob van Lennep and his friend Dirk Hoogendorp. The travelogue dates from 1823 and was only published in 1942. In 1842, the travelogue of the three podagrists about their journey from Bad Bentheim to Assen appeared, written mainly in Dutch, with an occasional Drenthe word. Around 1880, travelogues by Jacobus Craandijk appeared again.

These books paint a picture of isolated communities, completely self-centred and content with themselves,

without ambition. We read in Van Lennep that the inhabitants of Zweeloo had never been to Sleen, although they could see Sleen's church tower.

Around 1830 there was some unrest in Drenthe, partly due to the secessionist movement of pastor Hendrik de Cock. This pastor from Ulrum was at the base of the Reformed Church. His separation from the Reformed Church caused conflicts in several villages, both within families and within the farming community. The middle of the 19th century saw further changes in the province. The construction of the railway to Groningen, canalisation, peat extraction and the resulting migration to Drenthe. Especially the peat extraction in the south-east of Drenthe, but also near Smilde, caused a lot of migration from the surrounding areas.

Around Smilde, many peat workers came from nearby Friesland. Later, when the south-eastern corner of Drenthe became peaty, migrants came from Twente, Friesland and neighbouring Germany, at that time still the Kingdom of Hanover and the County of Bentheim and Emsland. These developments created a dichotomy in society. On the one hand, there was a local society with limited horizons; the world was no bigger than the village. Daily life was determined by village and family life. The sense of place and time was limited. On the other hand, the outside world encroached. The sense of place and time was subject to change.

In the travel stories of Van Lennep, the podagrists and Craandijk, the place is the village, not the province. Time is the season and the cycle of life. In Jans Pol's work from around 1875, too, the place - the village, the moors, the sheep - and the 'fixed' times - the season, the harvest, the successive generations of the family - play

a prominent role. In *Harm and his brother Luuks* and in *Hannegien* there are only a few references to the larger outside world and to other times beyond the horizon. Gradually the closed regional community becomes infected by the outside world. The old disappears and new customs are introduced.

... readers witness the collapse of a traditional distinction between horizons of knowledge – one of them immediate, proximate, concrete, present to the senses, measured by the pace of daily life; the other temporally as well as spatially distant, invisible and intangible, abstract. Province and world are inextricably enmeshed together in a “great web” – the image stays close here to its source in the industrializing work of weaving.

In *Harm and his brother Luuks*, de Jans Pol describes in detail the conflict between the different religions, the Reformed and the Cocks. The schism came to Drenthe from outside the province, influenced by rural developments; the horizon was broadened in terms of place and time. In *Hannegien*, also set in a village, Jans Pol sketches in detail the prejudices against the Ooster-Drenten, the newcomers to the province. The East-Drents are drunk, change their clothes only once a year and speak a rough language. The romantic love between Hannegien, the adopted child, and Albert, the farmer's son of good character, is threatened by gossip and backbiting. The lack of honest communication is a constant in both works. Perhaps Pol uses the stylistic devices of irony, satire and exaggeration to portray a nostalgic, romanticised past that may not have been so real. He contrasts rude behaviour with good manners, perhaps to highlight opposites.

Regional fiction specifies its setting by invoking a combination of geographical, natural-historical, antiquarian, ethnographic, and/or sociological features that differentiate it from any other region. A provincial setting is defined more simply by its difference from the metropolis – by the fact that it is not London. ... Thus, while “regional” implies a neutral or even positive set of multiple local differences, “provincial” connotes a negative difference, based on a binary opposition, expressed as a generic or typical identity, within which any particular provincial setting may take the place of any other.

Regional literature is confined to a familiar place and

time, with occasional forays into rural developments and other times - the history, the future, of distant peoples. Duncan points out that regional literature need not be confined to rural areas, but that the regional character of literature can also emerge in particular cities or urban neighbourhoods. In this sense, a novel about private souls in a suburb of Amsterdam or Rotterdam can also be considered regional literature.

Regional novels are characterised by a combination of population, geography, landscape, history and socio-cultural phenomena, with an emphasis on differences from other regions. Provincial literature, often a pejorative term, is characterised by the description of differences with the cities, with the Randstad, with global developments.

... the key conventions of regional writing: an ethnographic “thick description” of manners and traditions, a written imitation of dialect, an attention to landscape and natural forms, an analytic account of a local economy and its relation to a wider horizon of historical change, and – decisively – the relegation of all this to the past. ... that these are ‘tales of other times;’ that the manners depicted () are not those of the present age. This is the crucial problem: the very elements that make the region an organic site of belonging in the imperial nation are doomed to vanish under its modernizing political economy. While one author applauds the passing of bad old ways, the obliteration of local manners and traditions is mourned by other authors whose novels exploit the ideologically fertile terrain between a comic affirmation of progress and an elegiac sense of loss.

Eduard Douwes Dekker's *Multatuli* rises above regional and provincial literature. Regional literature is like an island surrounded by great historical changes. Regional literature is about the repetition of the seasons and the repetition of the traditional life cycles of its inhabitants. The regional novels of Drenthe show that this continuity of history is slowly being broken by immigration, better communication and the opening up of the landscape. The newcomers sometimes fail to adapt to tradition, but above all they bring about changes in social attitudes and customs. The expression “one of us” is becoming less and less valued. Traditional regional culture gradually disappears and dissolves into rural culture. Only when rural culture is in crisis, says Duncan, do people in the region return to regional culture.

REFLECTIONS ON FAMILY RELATIONS

Family relations and the prose of Jans Pol

The standard family - father, mother, offspring - is not the rule. It never has been, neither in society nor in novels. There are all kinds of forms of living together. Anyone who looks at history can see that the 'ideal' nuclear family has been the exception, not the rule. Based on historical and archaeological research, we think we know a little about how our distant ancestors lived and lived together in Drenthe. Farms with mostly one room for cattle and people. All members of a family lived together. Everyone means fathers, mothers, grandparents, brothers, sisters, servants, maids. It is unclear how marriages were arranged in these past centuries. Not everyone was recorded in a church or civil register.

From about 1750, the emphasis in literature was often on romantic relationships and marriages born of love. Romantic connections are questionable when it comes to distant ancestors. We do not know whether the connections around 1200 and in the centuries that followed were the result of infatuation and romance. Lawrence Stone argues, not without some controversy, that family relationships in earlier centuries were cold and indifferent, and sometimes even cruel within a clan.

Perhaps he is right. In some countries, men went on a woman-hunt to kidnap a mate. Stone says that from the 17th century onwards, affection, tenderness and romantic love between individuals slowly came to the fore. Child rearing gradually shifted from the collective - the clan, the village - to the grandparents, the father and, above all, the mother. The 'nuclear family' became the norm - in Western Europe - also in literature. Until the 20th century, relationships - not only in Drenthe - were established through the involvement of the Oeze Volk, the extended family.

Many marriages were more or less arranged. Working-class boys and girls were allowed to have sex with the offspring of gentlemen farmers, ministers and administrators, but when it came to marriage, different rules applied or there was a fierce struggle to break away from parents and clergy. Before there was any talk of marriage in the countryside, the number of stable windows and the number of acres were counted. The religious conviction (of the parents) also came to the fore in a compelling way. From the 19th century, however, there were changes.

Marriage based on mutual consent became more or less the rule. In the beginning, this mutual consent did

not only depend on the bride and groom. The families of both parties also had a say; repudiation and/or disinheritance were coercive measures for those who did not listen; or manslaughter. The union of partners became an arranged marriage of convenience with mutual consent.

Hansoom Johannes Stout.

Jans Pol, versatile teacher and author

Jans Pol only lived to be half a century old. During this time he made himself heard and visible. In addition to various novellas, occasional poems and a Dutch novel, he gave lectures. He also made himself heard in the press. His work and his appearance provoked reactions. A short biography.

Biography of Jans Pol

Jans Pol was born in Westerbork on 28 February 1842. His parents owned a small farm. Jans was unable to use one hand, probably his left, judging by the handwriting in the original manuscripts. This handicap made him less suitable for farm work. Jans Pol studied to be a teacher. On 1 June 1864, Pol moved from Ansen (municipality of Ruinen) to Nijensleek (municipality of Vledder), where he was appointed as a primary school teacher. Exactly two years later (1.6.1866) he was appointed by the Maatschappij van Weldadigheid in Frederiksoord (municipality of Vledder) as headmaster of the primary school in colony 2 in Wilhelminaoord (some sources mention School I in Frederiksoord). Pol took the job of headmaster very seriously. He played an important role in the festivities for the opening of the G.A. van Swietenschool (Horticultural School) in Frederiksoord on 19 May 1885.

Pol wrote several songs for the celebration and composed a special poem describing the aim of colonisation. By this time he had worked in the colony for more than 19 years. The Society of Charity, which organised the colonisation, had in Pol an excellent man to carry out its tasks of preventing poverty by providing work, cultivating religious zeal and ensuring good educational facilities. In the evenings, Master Pol taught non-horticultural subjects at the G.A. van Swieten School. Classes with more than 50 pupils were the rule rather than the exception. Pol was an occasional poet and writer of short stories. His contributions were printed, also in Drents, in 'Erica', the yearbook of the benevolent society.

Jans Pol gave lectures for the Nut and, when necessary, defended the Society in the press. In the Nieuws- en Advertentieblad voor Steenwijk en Omstreken he opposed several articles by a certain van Ettingen

from Ruinen, which put the Society in a bad light (1871). Jans Pol was married twice. In 1867 he married Maria Abels (born 6.6.1842 in Norg). She came from Diever to Frederiksoord on 8-4-1867, where she died on 17-2-1871. Pol remarried in 1874 to Aaltje Ruurds Beima (born 16-3-1846 in Noordwolde, parish of Weststellingwerf). She came to Frederiksoord on 17-11-1874, where she died on 6-4-1887. Jans Pol died on 9-11-1892 at the age of fifty. He left a daughter (Fettje Pol) who lived in Arnhem and remained unmarried.

Jans Pol in the press

Jans Pol gave lectures about his literary work. Various articles in the newspapers of the time can be found via delpher.nl. Here is a selection from, among others, the Provinciale Drentse and Asser Courant, Opregte Steenwijker Courant. The NPDAC newspapers, Nieuwe Provinciale Drentse and Asser Courant, are not yet online. I received 17 gigabytes with the newspapers from the Drents Archief. 1700 newspapers after 1886. Hannegien is partly there as a serial. NPDAC is not complete.

PDAC 2 October 1874

Mr J. Pol, teacher in Frederiksoord, occasionally writes a Drentsche novella, which then becomes the subject of a lecture for him. For example, he will be in Steenwijk tomorrow and on 5 October in Smilde to read a Drenthe novella entitled 'Hannegien', which, read in a small circle, was listened to with great pleasure. Mr. J. Pol will also give lectures in Hoogeveen, Meppel (in 't Nut), Heerenveen and Beilen, and would like to appear here if our audience would appreciate it. We will hear something about these lectures in due time and hope to be able to give a favourable report on them.

Maborosi no

hikari

217

Opregte Steenwijker Courant 5 October 1874
We would like to briefly point out that Mr Pol gave the announced lecture on his new Drenthe novella, entitled Hannegien, yesterday evening in Frederiksoord. We regret that we were not able to attend the entire lecture, so that an assessment of its literary value, as well as its plot and denouement, will have to be made elsewhere.

We are pleased to note, however, that Mr. Pol has made considerable progress in sketching and characterising the Drenthe national character, in which he feels more at home than before, in our opinion, through research and observation, to which the memorisation of the play has obviously contributed greatly. The performance was generally quite lively, but sometimes a little theatrical, especially in the imitation of dialogue in tender scenes. We noticed some unnatural features, for example when Albert, Hannegien's lover, expresses himself in these words: "My love for her remains, but I can no longer respect her; I never want to see her again".

We believe that true love without respect is impossible. The same goes for Albert's attitude while Hannegien lies in bed in a fever of delirium. We can hardly imagine such an attitude in a well-meaning farm boy like Albert. Besides, we do not think it is good to introduce people in a whisper. But enough of that, the lecture that was given showed serious study in more ways than one, and at least gives us reason to encourage the speaker to continue on the path he has chosen. We regret that so few people were interested in attending Mr Pol's lecture.

PDAC 8 oktober 1874

Letters to the editor.

To the editors of the Provinciale Drentsche en Asser Courant.

"A public matter deserves to be dealt with in public.
Dear Editor!

Yesterday evening I attended the lecture of Mr J. Pol in Frederiksoord, which took place in the house of the innkeeper Homan and consisted of a Drenthe novella "Hannegien". I listened to the lecture with attention and pleasure, and would certainly have returned home satisfied, had it not been for something in it that I find reprehensible, and I have no doubt that you, Mr. Editor, will feel the same way. For instance, I heard the distinguished speaker use the expression: "as black as a jeude"; a little later, on the same subject, I heard the words: "as black as a

heathen". What do you think, M. D. R., of the first expression, and what do you think of this strange combination? I do not know whether the public noticed the expression, but I do know that it struck me very much. I had imagined Mr Pol not only as a man of talent, but above all as a civilised man, a man of common sense, whose lectures everyone could attend without fear of being offended.

How disappointed I was, however, when in the lecture there was mention of "being made black" and, to emphasise the black and dirty, first as a simile "Jeude", which was later used as "Heiden".

From a man like Pol, who, if I am not mistaken, is the headmaster of a public school, who appears in public to give popular lectures far and wide, one might at least expect him to know that it is absurd, yes, that it is stupid and narrow-minded, to put "Jeude" and "Heiden" on the same level. To what extent the word "pagans" can be used to represent the black and the horrible, I do not want to pass judgement on that and leave that entirely to Mr Pol; I would only like to say that it must be evidence of narrow-mindedness if someone wants to use the word "jeude" for that, even if it is in a Drenthe novella. I am afraid that I am taking up too much of your available space, otherwise I would explain to Mr P. in great detail what the real meaning of the word "Jew" is; that it is too noble and too dignified to be used in the above sense, and that it does not suit his mouth at all.

Moreover, I do not know if I have ever heard the expression: "zoo zwart als een jeude" among the Dutch proverbs, nor do I think that it is a Drenthe proverb. Could it be a saying of Mr Pol himself? If not, why not change the proverb before serving it to a civilised audience?

It cannot have come to the speaker by chance, because the play has been studied thoroughly. Mr Pol does not need my advice, but I think it would be a good idea for him to think about his speeches before he delivers them; after all, he wants to be effective and not offend anyone. You will be much obliged if you take down these lines.

U.Ed. dw. dien.,

Smilde, S. A. LOMBARD,

5 October 1874, Israel. onderwijzer

Krautz and Jews

Travellers from Drenthe are sometimes called Krauts. In Amsterdam, everyone from the other side of the Zuiderzee was a Kraut, or rather, everyone who was not from Amsterdam was a Kraut. For travellers from Drenthe, a Kraut was a German, a guest worker or a migrant worker.

In the mid-19th century, many German workers came to the Netherlands to help with the harvest and to cut the grass; the so-called Hannekemaaiers, also known as poepen and veltings. The name of these migrants is still reflected in surnames such as Veld, Velting, Velzing, Veldhuis. The migrants were accompanied by kiepkerels, traders with a kiek, a rucksack with household goods for sale.

Some of the migrants stayed, and we have companies like C&A to thank for that. The Brenninkmeijers originally came from Germany and traded in textiles. In Friesland, the place name Poppenwier is reminiscent of the name Poepen; Germans. The travelogue contains stereotypes of the Germans, including that they are unemotional, silent types. In the second part, the term mof or moffen appears about 20 times. In 1800 about 40,000 people lived in Drenthe. In 2020, this number will be almost half a million. Many of the inhabitants of Drenthe, especially those living on the fringes of the province, the peat areas, are descendants of migrants.

Visitors to the cemeteries of East Drenthe will see many German-sounding names on the gravestones. Peize, at the head of Drenthe, was originally a Frisian settlement. The city of Groningen began as a Drenthe village. It is difficult to talk about the original population, almost everyone came from somewhere else. Jews appear much more frequently in the travelogue, up to 70 times. In addition to Jews, there are alternative names such as sons of Abraham, sons of Israel.

There is, for example, the Stick Jew (a reference to Moses striking water from a rock with a stick in the desert) and the Lottery Jew. In the travelogue, Jews are clever, unreliable traders, skinny men with big noses. Berend-oom hardly dares to go out in the Anthony Breestraat in Amsterdam because of the many Jews who live there. In Drenthe, a Jew is a Jude. In the town of G. in Drenthe there is also a Jew who is also a merchant. I find connections with Drent, Drenthe, Drentsche about 170 times.

p.165 Part II

“A mof knows nothing.

We go to bed to gather strength for a trip to Zaandam. “A mof” is the quintessential German, stepping ashore from some stuffy porter in the spring with a travel bag full of bacon and sausages on his back and blue linen gaiters over his shoes; but De Gelderschman, Overijsselaar and Drenth also belong in the same category. It is a truth to which all that is called Amsterdam subscribes. “A mof knows nothing. This is the first axiom that everyone swears by, with as much self-confidence as the Muslim swears by the beard of his prophet.

“He is a man of nature; he knows in his bones that the potato does not grow on a tree, and that chickens are not mammals; he knows the difference between scrub and spurry, rye and grass, flax and rape; but otherwise he loses all his senses when he lands in the one great Amsterdam”. How pitiful it is, however, that this same Amsterdammer often gets into trouble when he gets into conversation with such an overseas child of nature about some subject of art and science! How unimportant then often seems ‘his knowledge of his own country, yes, even of that admirable Amsterdam which he loves and cherishes above all, as the apple of his eye, as the pick of the cities? --

A reflection of a ‘Drenthe’ sense of superiority wrapped in stupidity and ignorance. The German who knows nothing is a clever Jew.

253-4

You see them here in all ranks, - on foot and on four feet, in carriages and on crutches, with glasses and without, with lorgnettes and without, with beards. la jeune France and those who think they own her, with milky mouths and flaxen beards, stick-eyed and rotten, with and without buttonholes, monkey faces and camel faces, pot-bellied and calf-less, fleshpots and those who seem to have escaped from a dissecting room, tear-eyed and copper-nosed, giants

and dwarfs, those with ears and those without, cigar-smokers and snuff-noses, in short, the greatest variety that a motley mass of men can produce.

Here is the baker's boy, a real green muff in a blue skirt and matching trousers, white tie, low-hanging silver watch chain and umbrella, that stereotypical vademecum of everything that smells of warm rolls or scissors; he is strolling here with his very dear, a cousin of the same nationality, but naturalised, and next to this couple the eleve butcher, also accompanied by his Preciosa. Both are trying very hard to smoke a cigar properly, but they keep putting the burning end in their mouths, which is followed by a Westphalian or Hanoverian curse. Do not dare to get too close to the atmosphere in which these unpolished creatures move, for the smell of the cigars that cost them so much care has something of Amersfoort about it; they certainly do not come from the shop of the king's purveyor in the Warmoesstraat.

417

Here the assessor was in his sore. He was as silent as a Kraut; he put down his pipe, although he had just filled it, paid for the meal, gave us a sign and with a "dag zâm" he left, followed by us, the otherwise so pleasant place under the Hoogesluis. Our friend at the lock was amply compensated for the bitter grief he had, in his opinion, had to endure.

431

If I were a chatterbox like an old washerwoman, and could not keep silent like a German, I would tell you how our school fox sits in the moonlight every evening to wrestle out a verse or a poem to greet you, and how he accidentally began to recite his head about it when he stood before his desk in church last Sunday for the eighth time and had to read from the text chapter. The guy is so full of it.

596

We, as Germans, remain silent about the road that now brought us via Ane, past Koevorden, De Loo, Dalen, Erm and Sleen, closer and closer to our dear G**.

Een Drentsch gemeente-assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in 't voorjaar van 1843 Deel II Harm Boom en Alexander L. Lesturgeon 2021

.....

Infant and child mortality

In the 19th century and into the first decades of the 20th century, infant mortality < 1 year and child mortality 1-5 years were common. Mothers also regularly died during or shortly after childbirth. Anyone studying the family tree of previous generations will regularly come across this 'daily routine'.

Bernadina, the eldest sister of Johan Wilhelm Hofhuis, died at the age of 36, a few months after her daughter Anna Maria Catharina, who was only six months old. Anna Gesina Hofhuis, the hotelier's second eldest sister, died shortly after the birth of her ninth child. She herself lost three children shortly after they were born. For Ludwig Anton Josef Ludewinuso, the youngest child of Johan Wilhelm, only a home address in Amsterdam is given. No further information can be found on openarchieven.nl. This child may also have died at an early age.

Infant, child and maternal mortality can be found in the genealogies in this book. Every family had a child who died.

Articles on this subject are easy to find on the web. I will quote some of the results.

Regional Trends in Infant Mortality

In the first year of life, newborn babies were at very high risk of dying in the nineteenth century. For much of that century, the situation did not improve. On the contrary, up to the middle of the nineteenth century, the situation for newborn babies actually got slightly worse. Between 1841 and 1860, 18.9 out of every 100 live-born children in the Netherlands died in their first year of life. The infant mortality rate rose further to 20.4 per 100 live-born children in the period 1861-1874. Only then did the decline begin: in the period 1934-1939, infant mortality had fallen to 3.9 per 100 live-born children.

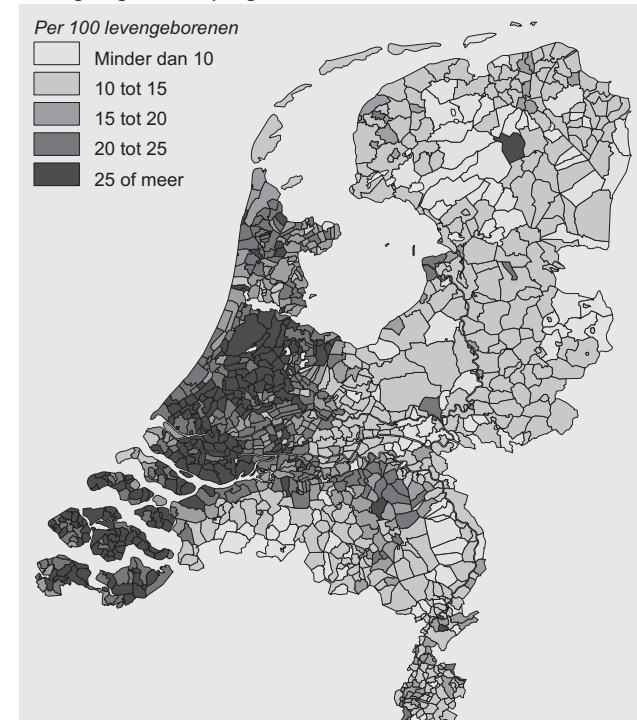
At least as important as the changes over time are the differences between the provinces (statistics and graph). Up to and including the period 1885-1894, infant mortality was lowest in the provinces in the north and east of the country. The highest rates were found in the west and south-west. In the latter areas, however, infant mortality began to fall sharply from the period 1861-1874. In North Brabant and Limburg the decline started much later. In Limburg, infant mortality did not begin to fall sharply until the period 1904-1913. The maps show the regional distribution of infant

mortality in different periods,

Map 1. A period in which nationally 18.9 per 100 live-born children died in the first year of life.

Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841-1939 Peter Ekamper en Frans van Poppel 1) 1) Beide auteurs zijn verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW) te Den Haag. Bevolkingstrends, 1e kwartaal 2008

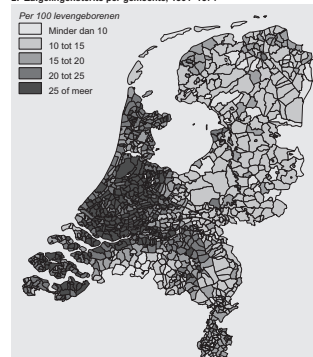
1. Zuigelingensterfte per gemeente, 1841-1860

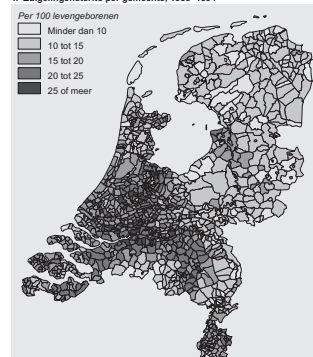
There were considerable differences between the regions. In the period 1860-1874, the number of deaths in the first year of life was 126 per 1000 in Drenthe, but 275 in Zuid-Holland. In fact, the variation was even greater than these provincial data suggest. In the period 1840-1861, average infant mortality rates were found to be below 100 in relatively large contiguous areas such as the Frisian Forest, while there were also areas where these averages rose to over 300. In the period 1860-1874, an average of 25.4 per 1000 of the total population died per year in all age groups. Of this total, infant mortality accounted for 7.1 deaths, or more than a quarter.

The mortality rate for infants over one year was also high, but proportionally much lower than that for infants. Over the same period, the mortality rate for children aged 1-5, again expressed per 1000 of the total population, was 3.8 per year on average.

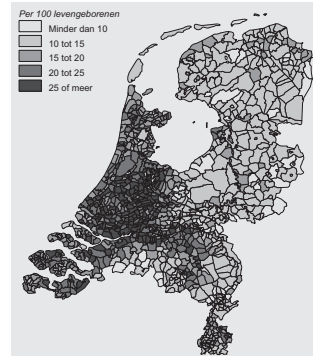
2. Zuigelingssterfte per gemeente, 1861-1874

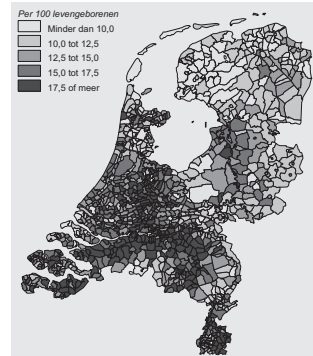
4. Zuigelingssterfte per gemeente, 1885-1894

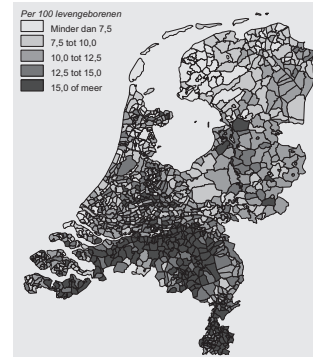
3. Zuigelingssterfte per gemeente, 1875-1884

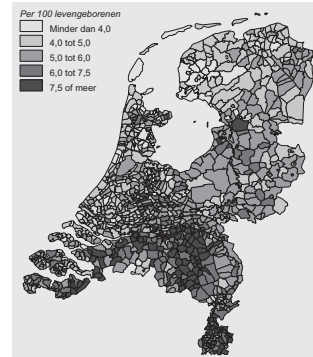
5. Zuigelingssterfte per gemeente, 1895-1903

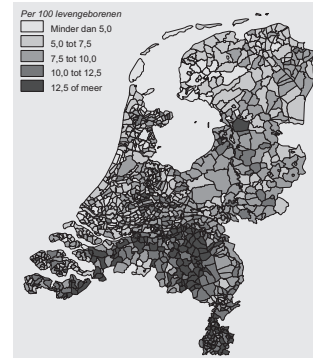
6. Zuigelingssterfte per gemeente, 1904-1913

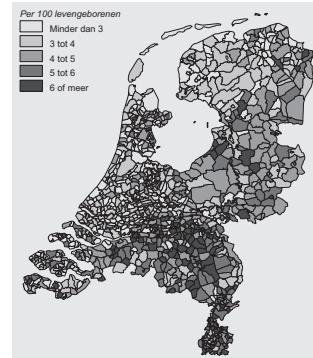
8. Zuigelingssterfte per gemeente, 1924-1933

7. Zuigelingssterfte per gemeente, 1914-1923

9. Zuigelingssterfte per gemeente, 1934-1939

The regional differences, although considerable in themselves, were also smaller than those for infant mortality.

The chance of death for children aged 1-5 was less than twice as high in the province where it was highest (Zuid-Holland) as in the province where it was lowest (Noord-Brabant).

Breastfeeding and birth interval

There may be a link between infant mortality and whether or not breastfeeding is practised. The influence of wealth also plays a role in infant mortality.

There seems to be a very clear relationship between the extent and duration of breastfeeding and the average length of birth intervals in a given population group. A long lactation period (because of a long birth interval) was the custom in Drenthe and southern France. This reasoning is based on the well-known and now apparently physiologically verifiable phenomenon that a woman's fertility decreases considerably during the breastfeeding period. It is questionable to what extent this is an acceptable assumption and to what extent other factors, such as wealth or religion, have had a clear influence on birth intervals.

According to an 1848 dissertation by De Boer: "In Drenthe the child was breastfed by the mother herself for a year or more, although here too supplementary feeding took place after a few weeks".

Marital fertility

For Drenthe, the lowest provincial value for the period 1831-1880 is 300.0 for the period 1831-1835, and for Zeeland the highest value is 420.4 for the period 1836-1840. The municipal figures for the period 1878-1881 seem to vary from over 200 to over 400.

A somewhat special but interesting case is that of the peat areas in Drenthe, which were excavated. These areas are characterised by relatively high marital fertility, i.e. relatively short intervals between births.

Social conditions were miserable and women's labour played an important role in peat cutting. One might expect a high infant mortality rate. In fact, in the period 1841-1860, it was no different from that of Drenthe in general, which, together with Friesland, had the lowest infant mortality rate of all provinces during this period.

From the point of view of protecting the life and health of the child, it may be assumed that very long suckling made no sense. The fact that it was continued

after a certain period - a year, for example - must have had a different background. The idea that continued breastfeeding would postpone a later pregnancy is obvious. Presumably, the idea that continued breastfeeding had something to do with reducing the likelihood of a subsequent pregnancy was widespread among the population in the 19th century. But why, then, did the custom of continued breastfeeding exist in Drenthe, for example, and why was it absent, or at least limited, in Zeeland?

If we assume that it is not breastfeeding but infant mortality, or rather infant mortality in general, that is the primary independent variable in this complex of marital fertility, breastfeeding and infant mortality, then the answer to this question is not difficult. Although he uses it for other purposes, a table provided by Buissink shows very clearly what this is all about. He shows how many people are still alive after 15 years from the number of live births per 1000 married women up to 50 years of age in the period 1850-1859. I will copy the table here.

No sex during breastfeeding

It seems that some people believe that a woman should not have sex while breastfeeding. This means that

women who become fertile again during lactation are still not exposed to pregnancy.

Another question is whether abstinence during lactation is sufficient to explain the exceptionally long intervals in Drenthe and several other parts of the country.

It can be assumed that, in the period before modern birth control, the custom of long suckling, perhaps combined with restrictive customs regarding sexual intercourse, was more or less common in Groningen, Friesland, Overijssel, north-eastern Gelderland and North Holland, in addition to Drenthe. In the sandy and river clay areas of eastern Utrecht, south-western Gelderland, northern Brabant and Limburg, not marrying or marrying late played a much more important role in maintaining a certain balance between population and sources of income than in the northern areas just mentioned.

Bevolking en Gezin, 1983, Supplement, 7-60. Geboorten, zuigelingenvoeding en zuigelingensterfte in hun regionale verscheidenheid in de 19de eeuw Prof. Dr. E. W. HOFSTEE

Provincie	Huwelijksvruchtbaarheid van de vrouwen tot 50 jaar	15-jarige overlevingscoëfficiënt	Huwelijksvruchtbaarheidsresidu 1850-1859
Groningen	280,7	0,680	190,9
Friesland	271,4	0,687	186,5
Drenthe	274,3	0,693	190,1
Overijssel	280,3	0,659	184,7
Gelderland	288,2	0,688	198,3
Utrecht	315,3	0,546	172,2
N.-Holland	289,4	0,534	154,5
Z.-Holland	329,1	0,472	155,3
Zeeland	326,3	0,493	160,9
N.-Brabant	297,2	0,653	194,1
Limburg	287,5	0,676	195,4

A letter to Jans Pol 2024

Dear Jans Pol,

It is with some hesitation and a slightly heavy heart that I send you this letter. You have been gone from us for almost 130 years, although this name may not be entirely appropriate for your funeral in 1892. During your life you made extraordinary efforts to give the needy and the rejected of the earth the opportunity to develop their talents. The Benevolent Society in Frederiksoord was one of your children. You expressed your love for life in Drenthe in a multitude of writings about the people in your immediate surroundings. Even where there is severity, indignation and anger, there is a mildly critical undertone of engagement in your work. All people are good, some more than others, you seem to say. You live to this day, though perhaps not exuberantly, among a select group of readers, including perhaps a few admirers. Perhaps you hoped for eternal life, in whatever form, and perhaps literature was one of the ways to reach that eternity. In this book, with a selection of your works, you are once again among others. Your creation, Arnold Blijman, has discovered the power and warmth of literature.

During the walk the conversation turned to some of the products of our literature, and from that moment it was as if the hitherto shy youth had been inspired by another spirit: his eyes shot with fire and an irresistible urge to speak seemed to control him, while he displayed a clarity of judgement that surprised Miss Wildok and convinced her that in this shy youth there was an enviable desire for knowledge and research.

I cannot ask you if Arnold Blijman was your alter ego. But I read about your involvement with this young man, a reject of the world who, after a baroque journey, seems to have found happiness, however temporary, largely by his own efforts.

After reading your Drenthe and Dutch stories, the festive poem, the discussions and the comments in the newspapers, an obituary of a fellow villager came

to mind. As a child I knew this farmer's frightening diamond in the rough, encouraged by the chain dogs on his property. The text on the card read

It is good

After a life of simplicity, goodness, care and honesty has passed away...

Beyond the heather, beneath the turf, you know who I mean! In the heavens shines the white core which, on earth, of this simple man, I was not allowed to see and, above all, could not see. Simplicity was more than once mistaken for stupidity!

To live from simplicity was the message that followed, and that is not the same as living in simplicity. I could speculate about the subtle differences. I will leave this philosophy aside, as far as it is within my power to do so. You know how to limit yourself; in your work you often leave deeper thoughts and considerations where they are. Beyond the horizon, near the night frost. You describe simple lives which, on closer inspection, can hold great riches. I have not found your grave, not in Wilhelminaoord, not in Vledder, where you exchanged the temporary for the eternal. I do not know your epitaph, nor do I know of the existence of a death notice with an obituary, let alone a card with a farewell message. Perhaps I have not searched long enough.

What is done is not done

I will allow myself to make a few comments on your novellas, using the words simplicity, kindness, care and honesty. I am telling you - in all sincerity - what struck me when I read them.

As a reader, I create my own story out of your work. I am reading - with your story - my own book. Much of what you wanted to say will escape me; we are different in time, space and personality. We have similarities as writers and readers. We share a love of language and heritage.

My observations are coloured by the time behind me, by my education, by the books I have read and written, by the attention of and for my immediate environment, and by the attention I have paid to you and your time. Despite my extensive research, life in Drenthe in the nineteenth century - and also in my own time - remains a mystery to me. I can only guess at your living conditions. Newspaper articles from those years give me a glimpse of a supposed reality, just as in my own

time my perception, like a painting, is coloured by the daily impressions from my social contacts and the media. The picture is not reality, but it can give me an acceptable and understandable reality. These stimuli are more abundant, more frequent and, above all, different than in your time. Media with their own truths and, above all, their own unrealities. I see every reality as a supposed reality. It is precisely literature, including regional literature, that explores the boundary between these two extremes, fiction and reality.

The enigma I just mentioned applies to me too. After extensive research in life and literature, I am still searching for my true nature. Perhaps this search is an expression of the very meaning of existence. Enough about my personal search. I will try to keep my reflections in check. However, you will be able to see that I am using your work to gain insight into my place in the universe. I am venting my feelings on the basis of a small part of your writings. In the Drents Archief much more of your hand awaits careful study and republication by a dedicated and passionate researcher to shed a different light on your work.

Simplicity

Poverty, social differences, religion, powerlessness, life, love and above all death are your constant companions in your fiction. You have lost your wives and one of your children prematurely, and in your Drenthe novels you do not avoid death, perhaps because death does not avoid you. Dying is easy, everyone can do it. You do not spare families. What is now called a nuclear family, a mother, a father and a few children, did not exist, or hardly existed, in your time and in your stories. The partners in your books are taken from real life, mostly widows and widowers, the children are mostly stepchildren, whether related by blood or not. In Hannegien, an orphan finds a warm home with a widower who has lost his wife and child. Farmer Hendrik Lamers lives under the same roof as Grietje, a widow from Schoonebeek. There is a loving relationship between the man and the woman, without their living together being physically consummated.

The foundling grows into a strong, determined woman. Despite the opposition of a jealous rival, Hannegien finally finds her destiny - with a guardian angel in the form of Knecht, the shepherd dog - in marriage to Albert Koning, an intelligent, good, caring and honest farmer's son.

What I could, with some hesitation, call 'true love', you will notice that I am cautious, I only encounter young people in love in your work, although from my

context I tend to interpret being in love as a contagious disease with a chance of fatal outcome, like cholera, tuberculosis and typhoid.

I see being in love as a form of delusion, similar to the effects of drug use and drunkenness. - Drunkenness, which was common in your time, and not only in your time. - During a period of being in love, reason loses out to feeling; if you prefer passion to feeling, I can fully agree with you. - Passion - the drive - creates a relationship reality with a limited playing field. Such a rush can be very pleasant, but after the rush comes disillusionment. But healing and immunity are not for everyone.

All your novellas I have read end with all's well that ends well. But maybe the end of the story is just a starting point for a more interesting existence. The sequel, after the wedding, can be read partly from the role of the minor characters in the novel, the elderly with a baroque or non-baroque past. The passions of fathers and mothers, of widows and widowers, of sugar daddies and sugar aunts often give way to a more or less businesslike, call it rational, way of dealing with each other. The partners are condemned to each other, especially if they are in poor circumstances.

In your Drenthe novels, these circumstances are often poor, in more ways than one. There is poverty of means, there is poverty of spirit, there is poverty of vision. The world is no bigger than the village and its surroundings. The setting of your Drenthe novels reminds me of the French writer Michel de Montaigne, the discoverer of the essay. He wrote about the inhabitants of the French countryside in the 16th century. When it rained in the village, the inhabitants thought it was raining in the whole world. Their village was the world, the world was their village. In your work in Drenthe, almost the only contact with the outside world consists of a visit from a mayor, a minister or a notary, the latter to arrange the inheritance. Simplicity adorns the man.

Kindness and care

In the 19th century, most people were not married, but there was protection for everyone. Cousins, brothers and sisters lived together under the same roof. Unmarried uncles were given a place next to the hearth in the house of the married brother or in-laws. In Twente these men are called spejeûmkes. In Twente Losser:

Jans had been sitting behind a stove for years, just like his old spejeûmken from earlier times, with his daughter-in-law. Spejeûmken: an old, worn-out uncle

or servant who spent most of the day by the hearth and often spat in the hearth – sometimes an open fire.

That place next to the hearth was not only for old men chewing tobacco:

‘De aole meu’jes en eumes de könt bleven?’

There was often talk of death and inheritance. Something had to be done for the aunts and uncles who lived there. In this way the family became more like an extended family, known in parts of Drenthe as Oeze volk. Sometimes four generations lived under one roof; there was also room for old servants and the dog.

The school in Wilhelminaoord, where you taught more than 50 children at a time, has now been converted into a house. The building on the other side of the street - the Oranjelaan, lined with trees and with a cathedral-like appearance - is the former basket workshop, a home for autistic children. The term autism was not known in your time. Children and young people with this label have a user manual that has often not been discovered. These children and young people, as well as older people, communicate with each other and with the world around them in ways that others do not understand. You did not know the term autism, but you were all the more aware of the lack of mutual understanding.

Misunderstanding and non-communication is a constant in your novellas. Many feelings are not recognised by the characters themselves, and if they are recognised, they are not expressed. This non-communication makes the characters very vulnerable to gossip and backbiting. More often than not, the characters in your novellas need only half a word, the other, larger half they fill in themselves.

The assumptions are often wrong and lead to conflict, anger, powerlessness and sometimes barely restrained violence. The question, indirect or direct: “What do you mean by that?” is not asked in the novellas.

Quite a few characters suffocate in their own righteousness. The brothers in the novella *Harm and his brother Luuks* live close to each other, but do not speak to each other for about 20 years. In the Dutch novella *Na 20 jaar*, the brothers Willem and Daniël avoid each other, partly because of the stubborn attitude of their orthodox Reformed father. Willem leaves for Java to avoid seeing his brother. Only when death has taken its toll - Willem has lost his wife and two children to

cholera in Java - is there room for reconciliation. More than once in your books, the deathbed seems to be a good place to settle old scores. The reconciliation is often arranged in a few paragraphs, so that the question arises: what was the conflict in the first place?

Of course you have described the conflicts in detail, they carry the novellas. The conflicts can often be traced back to differences in social status, religion and money. Origin is also a major source of hatred and envy. In the novella *Hannegien*, the people from Schoonebeek are not good, the people from East Drenthe do not fit into the community around Frederiksoord, Vledder, Diever and Dwingeloo. People from East Drenthe wear white socks, a colour that does not fit into the community. Humiliation and slander are constants in the communities in your Drenthe-language books.

Rejection and teasing are not limited to Drenthe, these so-called ‘jokes’ also occur elsewhere. In the towns and villages of Twente, for example, there was the sock polonaise. In an unguarded moment, for example halfway through the polonaise, the dancers were asked to take off their left sock. The farm boys, on their way to the party, had not had time to wash their feet after working on the farm. With their dirty feet, they were ironically made fun of. It was one of the ways in which the town or village criticised the peasants. The city dwellers felt superior to the peasants. In the same spirit, crude jokes about the peasants can still be interpreted. In *Hannegien*, the people of East Drenthe are reminded of the Schoonebekers; sheep as suppliers of white wool for white socks. A condescending attitude was the result; you do not belong. These “jokes” can also be read with some regularity in the NPDAC of 1886.

Rough people

What strikes me is that in your Drenthe novellas you describe more banal forms of interaction between the various characters. After the ice-skating fun in *Hannegien*, rough and coarse people gather in a tavern. Young men with ‘dirty mouths’, I would almost say, teasing behaviour followed by an attack. Fortunately, the women are not easily silenced. Perhaps your story reflects the atmosphere in the countryside in the second half of the 19th century. When I read the newspapers *Nieuwe Provinciale Drentse and Asser Courant*, I read many articles that also reflect the roughness of the forms of interaction outside the novella. In addition to articles about charity and poverty, there are many reports about public drunkenness, theft and violence.

In those days people didn't seem to mind a corpse more or less. Death was undoubtedly much closer than it is today. A consolation; death is never far away for anyone.

Changes

Social changes over time can be observed in literature, including regional literature. In your novellas there are dozens of deaths, in contemporary literature deaths from illness are an exception. In your books, people die of typhoid, tuberculosis and cholera; in contemporary literature, these diseases are absent. These pandemic diseases have died out in our region, and anyone who wants to can be vaccinated against various diseases. However, just like in your time, there are people who have no faith in the achievements of science. These believers have no faith in the enlightenment of their minds. There is also a surrender to superstition, perhaps to ward off the fear of life; some of this superstition falls into the category of fake news; religions are not free of cherished myths either. Orthodoxy, stubbornness and simplicity of spirit remain, but in a different form from that of the 19th century. Not a life of simplicity, but a life in simplicity.

Your own law

In your Drenthe stories, the characters dig themselves in. The protagonists cherish their own rights, and it is very difficult for them to get out of them, and this is still the case today. Sometimes explicitly, sometimes between the lines, you make fun of orthodox believers. You don't understand the Cocksians. But you have sympathy for the followers of Reverend Hendrik de Cock.

In the final chapters of *Harm and his brother Luuks*, brother Luuks abandons the Reformed faith. A miser loses what he has saved. He sees the light. The insult, the curse that was poured out on his brother, is banished to eternity with a stroke of the pen, as if it had never been said. No, the error is not taken to the grave. Unfortunately, I would say.

“Moar – dan was ‘t – ook – niet – goed – te zeggen – dat- oom Joapik – de duvel – under – de Cokschen – was en dat ie nooit – nooit wear – over zien drumpel – zullen komen – al stund hie – ook te branden – in huus.”

Almost all of your novellas have a mild ending; even the biggest villains get their due as the story progresses. Sometimes the ‘villain’ takes the law into his own hands. The crooked farmer - Frens Bokkelman - goes to the barn and hangs himself. One line is enough. As the

church bells ring out the last steps of the hanged man, the young bride and groom pass by. In Drenthe novellas you write facts, not feelings. That seems to have been the case in your time.

Honesty

The Dutch novella *Na 20 jaar* (After 20 Years) is largely set in Gelderland, which I find remarkable. All the characters in *Na 20 jaar* are highly educated, Miss Wildok is a teacher, Arnold Blijman works in a notary's office, Willem Spaakman was a former resident of Java. Arnold Blijman, the prodigal son, the main character of the novella, grew up in Frederiksoord, composes songs and plays the violin. He is also a fan of David Copperfield, a book by the 19th century English writer Charles Dickens. The *Nieuwe Rotterdamse Courant* and *Het Nieuws van de Dag* are on Miss Wildok's tea table. There are no newspapers in Drenthe, and books are also a rarity, except for the Bible, which is mainly for the pastor. Miss Wildok writes a civilised letter to a friend in Switzerland. There is also a letter in *Hannegien* that contains nothing but gossip and slander.

Her Drenthe novels belong to regional literature, where the region is limited to the Oude Landschap, the area around Frederiksoord. With a single excursion to Schoonebeek. In *After 20 years* the world is much bigger, Willem Spaakman lives in Java, he sends a letter to the *New York Herald* with an advertisement to find his lost child. Miss Wildok goes on holiday to Switzerland. Klaartje Kleeman, Susanna's mother, goes to Haarlem to visit her family. In *After 20 Years*, which is also a Dutch novella, the world is much bigger than in the Drenthe work. Remarkable. In *After 20 Years*, the notary Karel Blazius is the jealous villain. His engagement to Susanna was purely calculated, he wanted her capital to pay off his mother's debts. He is very good at acting and at denial. Unfortunately, the last parts of the series are missing, so I cannot check how much you respect Karel. It seems unlikely to me that Karel will end his life like his counterpart in *De huusholling van Frens Bokkelman*. Honesty lasts the longest.

My time

I have not found the last episodes of *After 20 Years*. I have allowed myself to write a fitting conclusion, partly in your spirit, but mainly in mine. The passage of time has indeed changed the form of social structures; the content, viewed from a distance, shows similar features to your time. It takes centuries to destroy stupid ideas.

Jews

Jews appear in your work in Drenthe, and not always in a favourable light. In the first version of *Hannegien*, which you read in the evenings of the Rhetoric Chamber, you use the expression 'as black as a Jeude'. The expression as black as a Jeude does not appear in the edition of *Hannegien* I have read. Perhaps you deleted this sentence after the letter from the Israelite teacher from Smilde. In *De huusholling by Frens Bokkelman*, the stereotypical Jew is portrayed in detail. This story appeared in the NPDAC after *Hannegien*. There are no Jews in the Dutch novella. Nor do I find any derogatory language towards other peoples. Remarkable.

Rejection of minorities was common in the 19th century, if I am to believe the reports in the *Nieuwe Provinciale Drentse and the Asser Courant*. I regularly read articles about Jews, gypsies and negroes. In the miscellaneous section of this newspaper, which you have no doubt read because your series is in it, I come across jokes about blacks and women; the kind of joke that absolutely cannot be printed any more. The rough side has been turned outwards. Like today on social media, where the ugliest things pass by anonymously.

What happened to the gentleness I got from archaic Twents?

Nadat een orgeltje het weer eens liet afweten zei de orgelman: 'De aepen hebt mie zand in de teun'ne streujt.'

In the literary or lecturing landscape of the second half of the 19th century, you were a white raven. There was no writers' circle, no one to mirror. There was hardly any feedback. Every lecture evening was a success, perhaps because there was no other entertainment. A writer without a sparring partner is helpless, you know that.

Criticism and advice make a writer better. Your characters are, for the most part, what you call flat characters, one-dimensional personalities. Good or bad. Drunkard or teetotaller. Slut or virgin. God or the devil.

Maybe your world was black and white. Rich or poor, and mostly poor; not just materially poor, but spiritually poor. A life of simplicity.

Newspapers

Your stories were serialised in the newspaper. Sometimes on the last of four pages, sometimes on the

front page. At a time when there were few books, no libraries and few opportunities to find good literature and reading material, the newspaper was a source of information, entertainment and education. In the NPDAC I read about crops, cows, sheep and goats, about the experiences of emigrated compatriots. The series was a recognisable reflection of the society of that time and place. Further research could clarify the extent to which your serials contributed to a change in readers' perceptions. Crime and deceit do not pay.

Rich stinkers hang themselves, and rightly so. Orthodox beliefs: stay away. Prejudices: kiss them goodbye.

The serials seem to be the forerunners of the columns in today's daily and weekly newspapers, of the blogs in which writers give shape to their private concerns, their struggle with role models, their search for a more pleasurable sex life, their games with relationships. More information is coming to light than in the 19th century; is there more communication? I dare not answer this question,

I cannot leave you in your grave without an uplifting end to this letter. I like *Na 20 jaar* better than your Drents work. Here and there a thoughtful man or woman appears, especially in *Na 20 jaar*:

What is it then that occupies him so much and makes him sink deeper and deeper into thought, until he finally sees nothing around him? It is the life that lies behind him. Daniel has never worried too much about worldly matters; indeed, he is considered by most to be far too carefree; yet there are very few moments when he is a riddle to himself, when he thinks of everything and nothing at the same time; moments when his past life floats before his mind without him being able to say that certain impressions are revived or recalled.

He is experiencing such a moment today. In a wild mixture, his mind sees the faint reflection of past fortunes, from which it can be concluded with certainty that the owner of Bergzicht has not lived an everyday life.

This novella sketches a more civilised picture of the times, and is also slightly moralising and at times instructive.

And finally, I would like to give you the well-intentioned advice never again to fall into the habit that is common among young people from

Frederiksoord: the habit of denying the place to which they owe so much. I know it takes courage to say: I am from Frederiksoord: the wretched confusion of these free agricultural colonies with the penal colonies of Ommerschans and Veenhuizen, which exists throughout the Netherlands, means that one causes oneself a great deal of unpleasantness by making this confession, but this would soon cease if the young people of Frederiksoord, when they entered ordinary society, would freely and openly proclaim: "We were brought up in the colonies of the Society of Charity". - And that was it!

And later

"Mr Spaakman! With all the respect I have for the great day which you believe to be approaching, and with all the pity I feel for the painful wounds which a higher power has inflicted on you on the other side of the ocean, I must still refuse to recall the time which passed over my head like a terrible storm, and which still haunts you to such an extent that you think you will not find rest in your grave unless I forgive you. - Oh, sir, rest assured - I forgave you 20 years ago."

You plead for firmness of purpose and an end to denial, whatever its source. You plead for honesty and faith in individual strength in a hostile world. You plead for an end to unbridled resentment and vilification. A timeless message: Trust in simplicity, kindness, care and honesty.

Chapeau.

Wilsum

The Podagrist in Neuenhaus

Harm Boom, Alexander Lesturgeon and Dubbeld Hemsing van der Scheer walked from Bad Bentheim to Assen in 1843. They describe interesting things along the way.

A vast sand desert – according to popular tradition often the scene of murders and manslaughters committed against lonely travellers – leads to the beautifully situated Nienhuis, or Neuenhaus. We thanked the heavens that we were able to drive through the dilapidated gate, which here represents a city barrier, as in Arnhem, Kampen and Leeuwarden, built in place of the old city gates.

In a sandy desert like the one we have just left, all desire to travel is dulled – all pleasure is lost when nature hides its beauties and the deadly solitude is not broken by a single human being. We would be doing homage to the truth, however, if we mentioned in passing a visitor to the hospital who met us, it seemed, with his son; he was a veritable walking letter of recommendation to moderation, stretched out to infinity, deadly thin and colourless, as if he had escaped from the hands of an anatomy enthusiast; one of those creatures who, like Doctor Katzenberger with Jean Paul, usually get goosebumps in their inner man at words of warm feeling.

We remembered the weak man at first sight because we had to spend a whole evening with him in the bath, where he really belonged, while he, like the members of the London Conference in 1830, chewed on his witticisms, as thin as himself and as hard as sole leather, and threw them into our ears.

Neuenhaus is the Hanoverian Assen, a townhouse in Dutch livery. The Reformed church, which stands in the market-place and has a very dubious tower, is large and neat; religion is administered here by two preachers.

The pulpit is made entirely of Bentheim stone. They swear by it. Things are going well here, like the gold and jewels in 1001 Nights. The town hall deserves little attention. Trade used to be busier here than it is now; it is said that it is gradually moving to Noordhoorn, which has also seen a visible upturn in recent years. The houses here usually have large gates (baanders), very similar to those in Drenthe.

There seems to be a special love of flowers here; in front of every stained-glass window the eye can feast on the most beautiful colours; we have even often seen very strange varieties of these tender children of FLORA. Here, too, Neuenhaus has a Dutch colour, although the not very bright features of the inhabitants, when we were amused by such illusions of native soil, soon reminded us that we were in Hanover.

But anyone who has not chosen the human face as the site of his psychological research with LAVATAR will be even more convinced that he is in a Dutch town when the innkeeper hands him the bill for his meal. People here know about money, even if they are half a century behind in civilisation. That was the case with us.

In our inn, where the mushrooms that grew lushly under the panelling in the musty hunter's pub watched our simple meal, the innkeeper made us pay for what we had enjoyed with ringing Dutch three guilders, as if we belonged to the retinue of a dozen cardinals. In Germany (and Neuenhaus is one of them!), it seems that it is not a matter of conscience to rid the rich Dutch of their uvula (swindle). Unfortunately for the town, which owes its fame to the avarice of its citizens.

Once a year, Neuenhaus has a 'busy day', a day of special celebration. For some years now, the spirit of the chivalrous Middle Ages has been rekindled by the introduction of a shooting festival. For this purpose, a large dance hall has been built outside the town, on the road to Veldhausen, where the party-goers gather to crown the day's work by dancing their hearts out in waltzes and gallops. As luck would have it, this summer a follower of the Israelite religion shot the bird from the pole, who was then crowned and honoured as king and chose a queen from the daughters of his people.

Here, as in other places in this region, as well as in neighbouring Overijssel, there is still the custom of ringing bells incessantly on New Year's Eve and throughout the night, which is called *beijeren*. The small community is very keen to preserve this old and strange custom. The government has often tried to eradicate this troublesome custom, but has found that such

ingrained customs should be fought only gradually and very carefully.

Hanoverians

Despite the hardships suffered in these regions, especially in the countryside, the Hanoverians have fared quite well. Although they still lag far behind other countries, they are generally docile pigeons. You have to take them as they are, unfamiliar with what we call European civilisation and fine manners.

They are very happy, however, because they need little; they do not want improvement or change, because they do not know that the rest of the world is different from their own. If they knew, who knows if they would not speak of the forbidden!

There are many remnants of medieval customs and habits among them. One of them is the extremely short form of trial that is still used here and there. Someone is accused of religious fanaticism, or of extreme drunkenness and consequent neglect of his official duties, or of stirring up trouble at fairs and in taverns; suddenly a land dragoon (what we call a policeman) appears in his red coat, with a drag-sabre at his side, grabs the delinquent by the collar and puts him behind bars.

No one crows about it until the time of punishment has expired and the converted sinner, with blushing cheeks, goes to tell his blood relations how he has amused himself in his cage. Thus, in Neuenhaus, we saw the brief justice meted out to an apple thief who, having been caught in the act the night before, was immediately given his punishment, which consisted of being led through the town by a land dragoon, with a drum and strings, in front of the crowd, while he was given an apple wreath to hang around his neck. The entire state structure is still a relic of the Middle Ages.

Ernest August stands for the liberal spirit of our century in the same way as the miscellany of the *Boekzaal for the learned world* stands for the pithy contributions of the *Gids*. The Hanoverian farmer, however, is not to be pitied. On the contrary, he is an object of envy for his Dutch neighbours, who look with covetous eyes across the border to the almost tax-free country. The Hanoverian farmer is unaware of the struggle between the Knights of the Domper and the Liberals, but he can be sure that he pays little, very little tax, and that is an important point. The difference would be astonishing if you were to compare the civil rights and duties of a Dutchman and a Hanoverian. The latter, however, lets Ernest August play with his faithful and beloved estates; he gladly grants the Dutchman his nice budget of 71

millions, his entire, excellently large army of officials, and the rumour of a union with the fat Netherlands sends a shiver through his body and paints his cheeks the colour of death.

With these philosophical reflections in our carriage we compensated for the poor view outside and approached the point where we bade farewell to Hanover and the air of the homeland blew towards us. The fortress of Koevorden, with its pointed towers and red roofs, lay before us, silent and still in the shadows of the evening.

Gildehaus

The nearby town of Gildehaus is noteworthy for two reasons: to satisfy their curiosity and to help the healing powers of the Bentheim waters by taking a brisk walk. Gildehaus has always been known for its stone quarries. The stone that is also used in our country for many purposes in architecture and is called Bentheim stone actually comes from the Gildehaus quarries. It was Count Egbert who, at the end of the 13th century, made these stones famous among foreigners.

Today, Gildehaus is even better known for the physician Aschendorf, who is also the spa doctor of Bentheim. Let us imagine attending a session in his house! A large room filled with all kinds of sick people; here blind people by the dozen with their guides, there lepers of all kinds, there lame and crippled with and without crutches! Even the front steps of the house are strewn with such wretches! The doctor's fame has spread far and wide. Among his visitors you will find all tongues, sexes and nations. Dr Aschendorf has the panacea for all ills. It is a rarity to meet anyone who has not recovered after being treated by him. He works miracles. You would misunderstand him if you put him on the same level as Ludeman or whatever the most famous urinologists (Here: medical charletans, piss-watchers) are called. His method is based on the rules of art; he studies the human body and the nature of each disease; incantations and magic words are not his stock in trade. Aschendorf wanders among these unfortunates like a blessing angel. The desire to help his suffering fellows is the only motive for his sublime deeds. Indeed, he has denied all self-interest to such an extent that he does not flatter those whose illnesses seem incurable with vain hopes of healing, or, like many others, placate them with fine promises, all to the benefit of his purse, but then openly tell them that there is no remedy for them. Thus Gildehaus has become the Bethesda of Hanover. We also note that Gildehaus is the birthplace of

A low-angle photograph of a tree in full bloom with white flowers against a clear blue sky. The tree's branches are thick and gnarled, and the flowers are small and numerous, creating a dense canopy of white. The sky is a clear, bright blue, visible through the branches.

the learned Barend Krechting, who, together with Knipperdolling, was a secret councillor of the famous Jan van Leiden, who caused a stir in Münster in 1533 with his Nieuw-Jerusalem.

Drenthe

It is strange, but from whichever side we enter Drenthe, it always seems as if a begging woman is reaching out her hand for alms, with on her lips the silent plea that her poverty should not be felt as a reason for pity. Nevertheless, we were very happy to set foot on the soil of our country again. However sad the reception that nature seems to prepare for the visitor to Drenthe, we were very pleased with the reception that the powdered landlady gave us in the Koppel horses. There was no fear of red-coated dragoons to keep us awake. We were once again breathing in the atmosphere of the ever dear fatherland.

DRIE DAGEN OP REIS

OF

Bentheim & Steinfurt

DOOR

EEN DRENTSCHEN BRIL BEKEKEN.

B

PRIJS f 1.25.

36

Neuenhaus revisited

Three Days in Bentheim and Steinfurt 1843

We hastened to leave Emlicheim, crossed the Vecht in a ferry, for one and a half cents a person, and now the dike of horror, its loneliness par excellence, the dike whose terrible sound was not exaggerated, surrounded by a desperate barrenness and melting away in the wide circle that drew our horizon into the air, showed itself to our eyes.

There was no point in making jeremiads about it; We plucked up all our courage, tried to convince ourselves that it was not as big and wicked as it seemed, talked of pretty Neuenhaus, which would reward our efforts and which we were getting closer to with every step we took, kept looking, without wanting to tell each other, at the thick tower of Emlicheim to see if it too was thinning and shrinking, kept stopping to light the cigars that we deliberately let go, and so, healthy and well, but only half happy, we arrived at the hamlet of Haftenkamp, where we drank a glass of lemonade in the inn.

Lemonade?!

Yes. To refresh ourselves, we had taken the trouble to put a dozen lemons in our pockets, and however easily any object, however small, becomes a burden to the pedestrian in the long run, we did not complain for a moment about the inconvenience of our lemons in this country of clear brook water and cheap Dutch sugar bread.

It was in this inn that we first saw the astonishing chimney, in the middle of which the pot hung over the fire, and the heavy Bentheim hearthstones, on which flower pots and the names of the owners were chiselled, reminding us that we were approaching the places where stone, like peat here, is extracted from the earth.

With our bodies and minds somewhat restored, we picked up our sticks again and set off for Neuenhaus, where we could see the spire of a mill swaying through the trees from time to time. The road here is particularly curvy, and as much as the Neuenhausers like to stroll along it at their leisure on a free afternoon, the weary traveller finds it a bit of a tease to reach the destination he so desperately wants after so many twists and turns.

Goose walk

To break our despondent mood, we fixed our eyes on a goose, 'the perfect image of a maternity visit' which was hurrying with the most astonishing steps towards a pool of water.

As we did not know the habits of the geese or those of the local people, this unusual phenomenon demanded investigation. We knew that, even in our country, the most beautiful goose could not boast of an elegant gait, but this Hanoverian family was limping left and right, performing a most ridiculous promenade.

At first we thought that this might be the local taste, but then we saw that this suspicion was unfounded. They had been raped by the muscles of their right or left legs, because they had been guilty of excesses on other estates!

Neuenhauser municipal gardens

We left the windmill on the right and were pleasantly surprised by an elegant house and a beautiful garden on the left, a surprise that was somewhat spoiled by the very old-fashioned gate, reminiscent of Oldenzaal, Hasselt and Hattem, that gave access to the town. We thought that there could be no argument for preserving this dilapidated gate, but on the contrary, the town would gain a lot if this insignificant lump of stone collapsed under the hammer and crowbar and was replaced by a modern fence or elegant barrier.

Good coffee tongue

Without delay we went to the lodgings of Messrs. G. in der Stroth and had a cup of coffee prepared for us, the quality of which proved how true it is that the Hanoverians have a good coffee tongue and that the Dutch let the best coffee from their East Indian possessions pass over the borders.

The inn itself has little to recommend it from the street, so the traveller is in for a pleasant surprise when he enters the spacious hall from an impossible place and through a dark corridor, and enjoys a splendid view of a garden surrounded by a row of lime trees.

Hanover is a land of mountains and valleys, of rocks and heathland, but also of sofas. It knows how to brave fatigue, but also how to recover from it. We praised

the good people of Hanover for this, sat down on the comfortable sofa and soon forgot the tedious three-hour journey, the ugly drizzle and even the annoying corns.

Flower growers

In a pleasant mood we took a walk through the town, which is a mixture of a few beautiful houses, a great many good ones and a few dreadful ones. The Neuenhauser Beau-monde is a diligent flower-grower, and gives the attentive traveller, behind the curtains, pleasant evidence of her sympathy for flora's favourites. The town hall is a fine building, and the apothecary seems to take good care of the privilege of his trade. No apothecary is allowed to sell his wares within a few hours' drive of the town, and although this has its advantages in ensuring a comfortable existence for the apothecary and preventing him from being tempted to increase his income with less virtuous ingredients, it can also be exaggerated, not only to the detriment of those who practise this art, but also to the detriment of the inhabitants of the countryside, who sometimes have to travel too far to obtain their medicines. The home of the Lombard proprietor contrasts sharply with that of the apothecary, and this is quite natural in Neuenhaus.

No stone from Bentheim or Gildehaus has been spared in the church. The building stands on its own feet, is cheerful and well kept inside, has a beautiful stone pulpit and a good organ, but the ceiling is in urgent need of improvement and embellishment. There are no chairs, and some footstools have been attached to the pews with iron chains strong enough to lead an ox to the exhibition. With the best will in the world, no comment can be made on the windows, and the brother elders and deacons have provided a place worthy of their dignity.

The Roman church is insignificant.

Baanders

By the way, many houses in Neuenhaus have a wide door on the street side through which a carriage can enter. In a way, this is convenient, as most of the inhabitants have a small farm and could store their produce in the attic, but it does not give the houses an elegant appearance. We believe, however, that the Neuenhausers had their state rooms at the back, leading directly into the garden. A daily observation of the street through the windows, even if it were carried out as perfectly as possible by the favourite spies (mirrors on the windowsill), would, we

thought, give little satisfaction to curiosity; at least a free and wide view; in a cheerful flower, fruit and vegetable garden, surely more pleasure to mind and heart.

At the gate of Veldhausen the river Dinkel broke loose with a gushing noise from the artificial chains with which the industry in Hanover tried to hold it down, and set a grain and oil mill in motion. We enjoyed this spectacle, unusual for a Drenth, and then walked along the pleasant tree-lined street to Veldhausen, a little higher up, to the place where the shooting festival is held.

There are also plenty of shady walks around the town, which help to shorten the Sunday afternoon.

Mills

The water mills, of which we have just spoken, are the property of the Prince, while the windmill, which we mentioned at the entrance to the town, is privately owned. We mention the latter because a Hanoverian mill that does not belong to the Prince is a rare phenomenon, for the simple reason that the Prince regards the wind in his domains as his exclusive property, of which no one else may make free use, except for the purpose of blowing and refreshing the lungs; and even this is only half a favour to the Hanoverian, because every living subject of H.M. Ernst August, after reaching the age of fifteen, pays a certain poll tax; which would not be possible without breathing. The Neuenhauser mill is from the time of *liberty, equality and fraternity*, also with regard to the wind, and now, in order not to be put to inactivity at such a young age, pays an annual wind contribution to the prince.

The streets of the town are quite good.

Neuenhaus, called 'Hannovers Assen' by some and 'Graafschapper Haagje' by others, is, with at least as much truth, Amsterdam's maid's hothouse. Although not as many as in the past, there are still virgins arriving all the time, crossing the borders to the mighty Amsterdam, with the happy prospect of a good service, a silk hat, a wide fan, a bonnet with ribbons, a low-cut jacket or even a dress and white stockings crossed with black ribbons in shiny shoes!

And indeed, the Neuenhauser daughters are sought after in the capital. The good reputation of their honesty, loyalty and diligence has spread so far that they are easily placed and often marry well, which makes them permanent residents of Ystad (Amsterdam at Y). Furthermore, Neuenhaus is an administrative town, at

least we saw several gentlemen with rolls of paper under their arms and involuntarily thought of Assen, and this contributes much to the liveliness of the conversation. As we have heard, it is very pleasant there and you hear nothing of those small-town squabbles and annoyances that spoil so much pleasure elsewhere. There is no hammering of quarrels among the respectable classes, and everyone is anxious to make each other's lives as pleasant as possible. (Ironic step towards Assen.)

Retail

We believe that there is a lively retail trade in Neuenhaus, while the bleaching of linen, favoured by the clear water of the Dinkel, still forms a branch of existence, although not as much as in the past.

Warnings

Outside the town, at the town gates, there are boards with warnings and announcements. One of them warns you not to drive faster than a trot through the streets of the city. We were reminded of Amsterdam, the Kalverstraat and the Nieuwendijk, and appreciated the caution of the mayors of Neuenhaus.

Gruß aus Bad Kissingen

Aus dem Moorbad sende ich herzliche Grüße und eine Gruppenaufnahme, (Wo ein Kreuz drüber ist, das bin ich). Bisher war es hier trübe; jetzt klärt es sich auf.

Wessel Friedrich Visch

Pastor in Wilsum: 'The Lord has given, the Lord has taken away, blessed be the name of the Lord!'

Wessel Friedrich Visch

Born on 25 August 1773 in Ohne (near Bad Bentheim), died on 6 February 1860 in Wilsum. (near Noordhoorn).

The Protestant Reformed pastor, historian, poet and amateur archaeologist Wessel Friedrich Visch came from a family of clergymen. He was the eldest of the three sons of Carl Arnold Bernhard Visch (* 28 May 1735, † 2 March 1786), a preacher from the village of Ohne, and Euphemia (Fenne) Buscher (* around 1744 in Ohne, †?).

Wessel Friedrich Visch studied theology in Groningen, the Netherlands, from 1790 to 1793. At that time the Dutch had great influence in the county's church council and were decisive in the county's school and church system.

On 23 March 1807, Wessel Friedrich Visch married Johanna Elisabeth Ede, daughter of the mayor of Neuenhaus, Reinier Ede, born in 1784, and took her with him to the vicarage of Wilsum.

After a happy year of marriage – described in his poems about love in the flowering month of May and about the song of the nightingale – a dark day dawned for him. When, on 12 April 1808, his young wife was taken from him after the birth of twins, two girls, he plunged into a 'black darkness' after eventful hours of hope and despair. The 35-year-old sought solace in the book that had been his life's guide. A defeated Job himself, he struggled through Job's confession:

'The Lord has given, the Lord has taken away; praise be to the name of the Lord!'

In many poems he recalled the days he had spent with his beloved wife 'on this beautiful earth' and 'listening to the nightingale'. The fall into the abyss probably marked him for the rest of his life, but he did not withhold his rich gifts from the world. But he did not seek love again. He developed more and more into a quiet, introverted nature. This was also expressed in the fact that he had

a dense orchard planted from his vicarage so that he could reach his beloved garden house, where he wrote many of his works, unseen. Visch recorded the birth of his daughters and the death of his wife in the parish register:

'... The 15th of April was the saddest day of my life! My beloved wife Johanna Elisabeth Ede gave birth to two daughters on the 12th at half past eight in the morning and died to my great sorrow a few moments after this birth, at the ripe old age of 24 years and a little over three months and in the first year of our blessed marriage! – The body of this dear wife was mournfully laid to rest on the 15th, and at that sad ceremony the two surviving children were baptised by Brother Arnshoff van Ülzen. The eldest was named: Carolina, Arnoldine, Bernardina, the youngest: Johanna Elisabeth'. (Church book Wilsum Consistorial Protocoll).

'To my children on their 24th birthday, 12th April 1832.

*My children! Twenty-four years
flew by cloudless;
With a crown of grey hair
Father passes by your side.
His grateful paternal love
For your childlike behaviour
Gives you this on this day.
May it adorn your ears for a long time to come,
And may you celebrate your birthday
For another series of years
With a cheerful spirit!*

This is the wish of your loving father W.F. Visch'.

Dedicated preacher

After it became known that the new preacher from Wilsum, in addition to his work as a preacher and pastor, was also involved in the education of young people and in the social affairs of the community, numerous congregations tried to recruit the young, energetic

preacher from Wilsum. Calls with tempting offers to Schüttorf in 1802, to Hasselt in 1803, to Hardenberg in 1805 and again in 1808 could not persuade him to leave his parish in Wilsum.

Visch had a talent for making difficult things understandable to his fellow men, and especially to young people. Visch found a supporter in Henderikus Rooseboom (1785-1862), who started as a teacher at the school in Wilsum in 1802. Rooseboom was also active in the church as sexton and organist. Both left their mark on several generations of Wilsum residents.

Dutch language

In church and school, as well as at the municipal level in the Reformed communities, especially in the Lower County of Bentheim, Dutch was generally the spoken and written language, the language of education and authority, so to speak, while Low German served as the language of conversation. Memoirs and important speeches, printed and unprinted poems and hymns, mostly in Dutch, which flowed from his pen, testify to his poetic talent.

Pastur's tuffel

Visch's good relations and connections in the Netherlands were of great importance to the farmers in Wilsum when all the seed potatoes were destroyed in the frosty winter of 1846. The minister took action and obtained new seed from Zwolle. This new variety of potato was a success in Wilsum. Years later, people spoke with great respect of the variety 'Pasturs Tuffel'.

Spekman's eggs

Spekman's chicken friend Contribution to the chronicle of Neuenhaus, for the future historian of the town.

After we had closed our letters 'with the pen but not with the heart' and spent another hour chatting about everything we had seen and heard in the city of Amstel, Uncle reminded us of our plan to visit Spekman, and we were ready at once. Outside the door of our always busy lodgings a couple of watchmen were waiting for the Kamper steamboat passengers, who might arrive at any moment, while Hein, the porter, and Ka, his wife, were hanging over the railing of the wooden bridge, adding up the day's wages and making a calculation of what could still be earned from the Kamper boat.

Hein was expecting an important person who, if he had been properly informed, would be arriving this evening, and whose luggage he would have to take to the Doelen, for which he thought he would get four quarters. 'Boys, man! Isn't that a bit much?' said Ka with some suspicion.

'Why did he give it?' Hein replied triumphantly, calmly adding this imaginary reward to the amount he had already received, which came to a net total of three guilders. Whether the hardworking man laid his head down to sleep that night with the same satisfaction, we do not know – but we were happy to give it to him. On the bridge that would take us to the mainland, there was a general bustle around the steamer, while the cucumber and egg stalls on the corner of the Damrak did their best to preach refreshment to the returning passers-by. With hasty steps we hurried along the poorly lit street past the grain exchange to the dam, where from their wooden wheelbarrows the egg and pickle merchants called out in vain to the passers-by for refreshment.

Uncle felt a deep pity for those souls shivering with cold, wrapped in cloths against the sharp whirlwind that always plays on the dam, and waiting patiently for the favour of passers-by, which so seldom came their way; and he could easily have decided to take a hasty supper here in the open air, just to give the poor mothers-to-be a few cents to help with who knows what urgent need. But we passed by, leaving them with the complaint that did them so little good! The proud palace, from which no light shone, made the dam even darker. Against the black exterior of the relief market, a few figures were still struggling to get their mobile

shops – the wheelbarrows – back home to be ready for tomorrow morning.

We hurried down the cheerfully lit Kalverstraat, which was teeming with strollers and café-goers at the opening of Hymans' shop, and soon found ourselves in front of the nondescript house of the great chicken-lover Spekman. There is nothing here to herald the cheerful hall or the welcome that awaits the visitor. How wonderful that the inventive mind of the Amsterdammers did not come up with a symbol above this egg restaurant, such as an illuminated *chassinet* with a laying hen and – Uncle adds – a clucking hen, or something similar. Nothing of the sort. Not even a gas lantern illuminates the small portal that opens the entrance.

Inside, however, everything looks better. Imagine a long but narrow room, brightly lit by gaslight, a wall imitating marble, a porcelain stove, a dozen freshly polished tables along the walls, and a tasteful buffet where all sorts of sour things in elegant glassware smile at you (which is always a sour smile, of course;) and in front of it Spekman and his wife, awaiting the orders of their egg-loving guests. Uncle went straight to the buffet. He always likes to be close to the source of all good things. So he immediately took a seat at Peter's by the door, because the countless Jan's carried the food through them, and although an egg would not change by being carried a few steps further, and the gherkins and onions would not lose any of their flavour on the way, we followed Uncle's whim and asked for eggs – that is, four per person – with gherkins and a roll. When Spekman asked, in a deep bass voice, 'How do you gentlemen like your eggs?' Uncle suggested that our tastes should be decided by a majority vote, but the restaurateur assured us that everyone could be served as they wished, and immediately. Now that this difficulty had been resolved, to my uncle's delight and surprise, he was delighted with the cleanliness and neatness of the utensils, a term he used to describe Peter's regular customers, whom he found very nice. Gradually the room filled with Amsterdammers and foreigners who had passed out at the Variétés or the Dutch Theatre and had digested Peter's or Graeffner's portioned meals in

the endless streets of Amsterdam. To Uncle's surprise and delight, he saw ladies among us.

'Eggs, Spekman!'

'Half soft, miss?'

'Soft, Spekman!'

'Hard, Spekman!'

'Sour, miss?'

'A little flame, Spekman!'

'Money, Spekman!' rang out in a rumbling murmur through the hall, as the well-fed host and his nimble better half brought out the astonishing chicken products with equally astonishing haste.

'Well, I know,' said Uncle, as he pecked at an egg, 'if we are not going to eat Drenthe eggs, yes, even some from that red-bellied hen I bought last year from Gerriet the sexton, and which Anne is so fond of. We should not be surprised, for the blacksmith Everts Berend, who sells goods from his knapsack, bought them from us, took them to Möppelt (Meppel), and from there sailed straight to Amsterdam. Well, I know for a fact that if we do not come here as guests for five pennies for four eggs, she will buy them from us, the nine for a double ten, and that too of her own accord. But no,' he added in the same breath, 'let me not be unfair in calculating the profit; for in such a neat kitchen, with such expensive lighting and good service, with such tasty oats and sips and half a loaf of bread with little butter, it was a shame to gnaw at the price.'

And indeed, we had reason to applaud the penitent for his conversion to arithmetic. In all Amsterdam you will not find a more pleasant and comparatively cheap refreshment than that offered by Spekman. Praise be to the ingenious wit that first conceived the idea of such an institution! Since this egg house belongs to the altars of gastronomy, and the citizens of the 'great nation' are known to be ardent defenders of the secrets of the kitchen, one could perhaps attribute a French origin to Spekman's establishment. On the contrary, this speculation on eggs was hatched in a Hanoverian brain, for the fat Spekman comes from Neuenhaus het 'Graafschapse Haagje.' ('The Hague' in County Bentheim).

The elegant town can be proud of having given birth to a man who, in the rich capital of the richest country in the world, created a restoration that is unique in its kind and certainly not to be found in London or Paris. One day the chronicle of Neuenhaus will mention:

Here was born Spekman, who, like so many Neuenhausers, went to Amsterdam and founded an egg house, which gradually flourished and soon became famous everywhere.

As the proud Hanoverian, Drenthe and Twente cockerel looked down from his wooden throne at the break of dawn on his beloved harem, whose servants were busy bringing eggs to life on the stage of this world, and as he prepared to take a morning walk with the women in childbed through the fields, streets and gardens, he rested with his wife in the soft arms of Morpheus, and when his sweet slumber was over, he said: 'My dear lady, we are rising from our feathers; the chickens have long since awakened; they have paid their rent to the farmer, of whom we shall become masters, to exchange them for rich profits in the blessed evening or night hour in the good city of our residence. 'And he crowed merrily,' continued Berend-oom, who had heard our monologue in his mind, and thought that the sentence did not end, and that there was a rooster.

We laughed together at Uncle's mad mal-à-propos, and he at the fitting conclusion he thought he had brought to the article Spekman with so few words of the *Neuenhauser chronicle*.

Berend-oom, who had once in his life visited Ulsermarkt, and there struck up a short-lived *liaison d'amour* with an honourable Neuenhauser peasant girl (it was his first and last debut on that slippery stage!), wanted to start a conversation with Spekman about his family connections in the aforementioned place; but all attempts to do so were shipwrecked by the eagerness with which the Eggman tried to please his arriving guests. Nor was Uncle allowed to cast an inquisitive glance into the Eggman's establishment.

Dismayed by this double disappointment, Uncle asked for a glass of strong bitter, pretending that the use of eggs usually put him in a melancholy mood, against which his faithful Steenwijker recommended a Bitter Earlam as an infallible remedy. Pretending to accept this bold joker for good money, we left the room, where some fifty gentlemen and seven ladies continued to peck at two hundred and fourteen eggs. It has been calculated that Spekman earns five thousand guilders from the egg trade, and that he has more than five thousand hens in active service, under the supervision of five hundred cocks. As far as the number of his subordinates is concerned, he could therefore bear the title of Brigadier General.

Anke

My dear friend Anke, when it comes to dead babies. I just say it like it is. There is nothing you can do. She left two children in the death pit on the death field. In the grave. Not her. She was still alive. Her then-husband and the postman, the neighbour, made the last walk to the cemetery with the coffins – shoe boxes – on their shoulders, with the children who were no longer there. I did not invent the word death field. On a sign in the cemetery we came across the wrought iron fence next to the word Death Field with the words MEMENTO MORI.

I didn't know Latin, not yet. I still don't want to know everything. Knowing everything won't make me happy. I thought the words MEMENTO MORI meant 'MEMORY OF THE BLACK'. A Moor, you understand. A little Moor, black as soot, that pseudo Santa Claus song. A Moor's head. In those teenage years, – my wife says I never got rid of my teenage years. She knows more about many things than I do, but not about my puberty. – From those teenage years until now, I have had a preference for places and people with black in their names. Zwartsluus, Zwarte Water, Zwartschaap (near Pesse), Zwartemeer, Zwartewaal, Zwarte Haan. Even abroad: Black Pool, Black Water, Black Lake, Black Peat, Black Pete, Black Bird - our blackbird - and of course Moulin Noir, Schwarzwald and Afrikaans Swart. Schwarzenegger, Elisabeth Schwarzkopf and so on. In South Africa there are a lot of names with black in them. Swartfontein, Swartwaterrand, Swartkop.

Anke had black hair. I thought her hair had been dyed. That wasn't the case. After the second child (with black hair) died, Anke turned white overnight. I said: 'Get your hair dyed or use a colour spray.' Anke threw her coffee cup at my head. Black coffee, DE from AH. You can still see the stains on the plaster. The next day she was bald. She had cut and shaved her own hair, with a lady's razor, because she didn't need the hairdresser Roelof de Necker, who had changed his name to Roelie Zwarteveen.

My wife has dark blonde hair and in her closet you will find a black funeral suit. She never dyes her hair, although she can do witchcraft and dye it blue at the

same time. She never wears black mourning clothes, not even for the more ordinary occasions. Every death, my wife says, is a festive death. I asked her if she was waiting for me to die. She didn't say anything, she smiled. I asked again.

'I'm not a black observer, not a pessimist,' my wife said. I haven't finished your black book. That's all I have left to do. You're on my black kick-the-bucket list.'

I know her a little. A little, and that's more than enough for me.

'Know yourself,' my wife said. I won't even begin to do that. I've got my hands full with everything that's black. The cover of my black book, already discoloured with age, was sooty black, as were the black borders around the obituaries and death notices with horses, tractors and colour portraits. From black to grey to purple to soft pink for you know who. The hairdresser.

I was very pleased that Anke responded to my request to write for a book by ZwartWitte Hand. I had not seen her for years, had not spoken to her, had not touched her unwillingly. Not even on request. After that one time, everything remained the same, but in this country, in this place, things changed, and not in the same way, as the poets seem to know.

'You haven't changed at all,' Anke said.

'You've painted your hair,' I said. She had a rat's head in 1980s henna.

'I brought you something,' Anke said.

'Oblong,' I said.

'You mean the book is a rectangle. Anke smiled and tilted her head - I'm not allowed to say nob anymore,

my wife told me - backwards. I had always understood body language. I leaned over and kissed Anke - I'm not allowed to say lick anymore - three times, I don't know where, somewhere. After my artery attack I aim randomly. A wandering mouth always finds something. Anke put her hand on my hip, under my hanging arm. I leaned over.

Rusty brown paper cover with

HERE & NOW

in open capitals. A poem from Drenthe.

'Ochre yellow,' Anke said. 'Just like the colour of the poem.'

When I put the book down, she said. 'It's about your own insignificance. Numbered and limited edition. Beautifully executed in woodcut and lead. The blue letters are lead.'

'Not black,' I say.

'No,' says Anke, 'not in lead black. In sky blue. The blue of the Earth as an astronaut sees our insignificant planet.'

I wasn't thinking about the universe and my place in it.

'Thank you,' I said. 'I'll read the poem when you're gone.'

Anke opens the booklet. She reads the verse in the middle of the book. On the left was

PLACE

On the right

And the ochre yellow barley gently whispers in the wind
And the drying rack with carpets where a child is playing tent
And the roots of sturdy oak trees push up bricks along the street
And a deadly silence lingers in the hedge of brown-leaved beech

'In Drenthe literature there is always death and the brown beech hedge,' I said.

'About what you miss and nostalgia,' Anke said. 'I hear you are a poet. You don't need an explanation.'

That's what my wife always says, that I don't need explanations. I turn my head and look at the oil painting of the poet. On the edge I can just see the coffee stains from 21 years ago, or has it been longer?

'Do you still have espresso DE Roodmerk from AH?' Anke asked cheerfully. She saw me watching.

I grinned my golden teeth. Above the gurgling of the machine I heard Anke.

'Because it's you,' she said. 'Because it's you, I'm sending you a chapter for your anthology.'

I put the espresso on the table.

'Stagnant brackish peat water,' Anke said.

I didn't know what she meant; DE coffee from AH or the anthology.

Love for Love

Anke

As a child, I was fascinated by openings, or rather, anything where something came out. Let me give you some examples. The farmer across the road, le fermier qui fumait une pipe devant la ferme, with a shadowy past in turbulent times, employed two Belgians, two cold-blooded horses, to do unpaid work for food and shelter. They pulled carts and ploughs and whatever else needed to be pulled. Mares. I could tell by the openings under the clipped tousle tail. Above a poop hole, below a vagina, anatomically not very different from my own opening, although I don't know if a horse's cunt is also called a vagina. I learned about pussy and vagina later. These parts of the body were so natural that they had no names.

In my girlhood I wasn't interested in any animal's vagina, not even my own, until my tickler woke up. I looked, as in the song, at the horse's ass, at the hole from which the figs came. Horse figs. I had never seen any other figs, not even dates. That was the time. It was the time of the horse figs, and long before the time of the fresh and dried figs and the sticky dates.

And the rain is beating little roundish dimples in the sand
Of the narrow dead straight furrows, from the plowman on the land
And the smell of dung and silage hovers deadly in the streets
The electric fence has tapped for days its slowly waltzing beats

- Yes, I often speak in tongues, just read what it says. -

Sometimes I was allowed to go with the farmer. Le fermier qui fumait une pipe devant la ferme. I mend the horse. I sat on the drawbar of the cart. That was the wooden beam with the wheel - the grain - in front of it and the hook for the drawbar. The horse, the Belgian, was unflappable and seemed to have no interest in the guide (for me) or the load (shit). At least, I was unable to read the cold-blooded horse's emotions from its posture, facial expressions and sporadic whinnies. A cold-blooded horse is usually silent.

And the ocher yellow barley gently whispers in the wind
And the drying rack with carpets where a child is playing tent
And the roots of sturdy oak trees push up bricks along the street
And a deadly silence lingers in the hedge of brown-leaved beech

I liked sitting on the tiller, close to the Belgian's anal opening. Fantastic, I thought, to watch the horse's droppings leave the opening. Plop, plop, plop, but that was not how it happened. The steaming and fragrant figs left the horse slowly and noiselessly. Her

pace was not interrupted. The horse defecated and walked on as if the defecation did not concern it. A horse defecates cleanly. How different from when I was squatting. First on a wooden poopbox, then on a toilet seat - which looked nothing like a seat - and very occasionally in the forest, on the moor, behind the brown beech hedge of the grave yard.

Once I defecated on the beach, with my feet in the foaming tide line. I have fond memories of that defecation. I later said that in that moment, a prolonged moment that could not last long enough for me, I felt at one with the cosmos. At the time, when I was about 30, it was fashionable to be at one with the cosmos and to be euphoric about synergy with the cosmos, although no one could explain to me what that meant. It sounded good, like a lot of abstract things that mean nothing.

And a Hohner 80-bass sings, fading in the void outside
With an Erdal can with clothespins on the front spokes of a bike
And in winter from the cowshed fumes of 13 cows emerge
And the people here are far less than a speck in universe

I defecated on the beach. My pecking dates left my anal opening spontaneously and without pressure and were carried away by the salty water without a sigh from the seething sea. No one was there, just me. Later, in my poems and short stories, I recorded this experience in disguise as the only experience of happiness in my life. Of course, I attributed this experience to a novel character, Elsbeth, a Flemish woman, so that the beach defecation was no longer fact but fiction, and precisely because of this fiction it acquired a universal personal value.

I had already discovered, when I was in my thirties, that the interest in the person behind, under, in front of, or in the writer was an outward appearance. Still later, I discovered that interest in the writer behind the person is not overbearing either. Now I am entering the phase of saying goodbye to the longing for recognition of me as a writer, as a human being, as a woman, as a child, as an opening, as a source of entertainment and learning by the outside world. This farewell, too, is happiness, like defecating on the beach, though this experience of happiness - no longer seeking an audience - is incomparable to defecating for five minutes or so, a harmonious defecation in a timeless universe.

From the perspective of a reader who remains an outsider to my literary work, I may wander. For myself, I never wander. I wander, it is true, but I never lose my way. God's ways are inimitable, that may be so to an observer. My ways follow a mapped-out path as I look back in wonder, pause where I am now, here, and fix my gaze on what comes next. I am not a clairvoyant, yet I feel and know that I am following my mapped path, which I do not see coming, but when I cross that road, I'm not surprised. As if all was waiting for me. That too is happiness.

Of course, as God says, nothing human is foreign to me. I too sometimes lose sight of the place, the country, the earth, the universe and space-time. This blind spot happens to me especially when I am preoccupied with all that is unimportant. In the words of another writer:

In a split second everything is equally important.

Horse figs are my metaphor for a childhood that has never passed. - I don't need to long for what surrounds me every day. -

There is an opening, and out of that opening comes something new. In a farm ditch I saw streams of water, clear and sometimes brown, emerge from a profile of yellow sand with grey and brown horizontal stripes. Originally, iron ore in yellow sand. Higher up, black sand, podzol, the building soil with roots of sorrel, dandelions, creeping buttercups, gorse bushes. Roots of oak and beech, willow, ash, birch, lime and other species I did not yet know by name. When I dug into the ground with a shard, a branch or a nail, whatever was within reach, I discovered differences in colour. Under the ground, still invisible, the soil, the flora and fauna of the earth have a different colour to the daylight that they cannot tolerate.

I dug a tunnel under a cover of nettles. I made a 'rock drawing' in the alluvial soil. Perhaps this signal from my former life is still there. I crawled out of the tunnel I had dug and felt like a horse's fig coming out of a cold-blooded Belgian's ass, past the vagina and into free fall.

I know; the free-falling fig is a metaphor for myself. In a poem or short story that seeks a reader, that seeks contact with another - connection is what many writers seem to crave - that falling horse fig is a metaphor for life, for growing up, for coming of age, for being born. The fall of a horse fig on a farm track is not the most obvious representation of the course of life. My language is not obvious. That is my strength and my weakness, just as everything that comes out of me is my strength and my weakness. I only ask you to grasp a fresh or dried horse fig, or my fussy sticky date.

My abstractions and twists are inimitable to many, I have found. At first I found this annoying, though I am still searching for a more appropriate word. I felt displaced, not understood, abandoned, thrown out, set apart. This endless abandonment of my not yet tired limbs did not bother me for long. I managed to adapt until my ability to adapt to common sense was exhausted. Now I think, write and live as it suits me, in fact, as it suits me best.

I sewed the clothes myself, using Burda patterns. I drew the construction drawings of the clothes on a newspaper, just as a tailor used to do with tailor's chalk. The contours of the back and chest, the outlines of the sleeves, the hips and buttocks, the contour seams that would comfortably hug and firm my breasts. I made my dress with these grid patterns from Burda. This literary source is a more beautiful metaphor for my growth and development than the horse figs on the farm track. For me, these comparisons are just as valuable, apt and complete. Customization in free fall.

A few horse figs - still warm and steaming - crushed under the grain after free fall, the lone steering wheel at the end of the tiller, the link between draft horse and wagon - taken by the grain; the wheel.

From my place on the tiller - the connecting point - I watched the steaming fig come to an untimely end. It didn't sadden me even then, I knew nothing of grief. As a child I didn't know grief, I didn't learn that feeling, it never became part of me through the discipline of time. Songs like 'Crying is too late for you' were not for me. If I cried at all, it was in anger.

I don't remember if and when I cried. I don't know if and when I was sad. I was not sad when I saw the horse's figs fall down and heard it sigh with a soft thud on the sand. The horse was huffing and puffing, saying goodbye to what it had held. The horse's stride did

not speed up, did not slow down. An outsider would say indifference, but indifference anthropomorphises the mare into a woman. I can't say anything about that. If I turn into a mare, I might think about it. I haven't thought about it. There are page-filling questions in magazines and questions for therapists: what animal would you like to be? I never read the answer: a human being.

It takes beastly effort to be human. It is easier to hug a sheep, a ewe in my case, than a human being, a woman.

Tomato ketchup from a plastic squeeze bottle, I also find that fascinating. I used to stick out my tongue when squeezing ketchup from a bottle until I discovered it in myself and adjusted my behaviour. Now I don't. When I poop, I always stick out my tongue. Like an Einstein.

In bed, on the sand, on the moor, in the forest, in the hay, in the office, behind a brown beech hedge, anywhere, I was not interested in penetration. I was not curious about the disappearance of the cock in the opening of my legs lock. Just as I was not interested in the insertion of a glandular syringe into my anus at the moment a bowel expert deemed it necessary. Even a vaginal examination - uteruscopy - with a camera attached to a fibreglass tube left me unmoved. What I wanted to see and experience visually was the outward movement. Thanks to the monitor next to the hospital bed, I was able to watch the fluid movement towards the exit. I watched – tongue in cheek – when I could and when the lovemaking did not take place under the sheets or in total darkness, with, let us say with love, the retracting movement of the penis which had lost strength and size and dripping excess semen. Everything that went out, everything that left my body, including outgoing thoughts, gave me pleasure.

I wrote these exorcisms in my poems and prose, veiled and unveiled. No one read them, let alone understood them. When I wrote about sewing, it was about making contour seams and tailoring clothes, not about fucking. I can't get the imagery across. Vomit also seems distasteful. I love saying goodbye to that which doesn't want to be with me. Surrender is a great victory.

Two stillborn babies left my body. The separation was natural. I hardly had to push. I kept my hands loose and relaxed around the boards on either side of the bed, elbows against the mattress. My head was slightly raised on a pillow. I looked. – The tip of my tongue between my lips. – I knew the life had already left the child I had carried for almost nine months. The bystanders, the midwife and the father, did not look at me, busy as they were. I saw the ass of the Belgian, I was a Flemish woman, as if I were pooping a fig from my vagina into rough sea waves. On the tide line, the fig left my body, crushed before it got under the wheel of the world. No, I did not cry. I had already chosen the animal I wanted to be: I chose a human. After birth, my life went on to the next stop in the universe.

And the cows graze ein the pasture just as slow as bluegrass grows
It's a walk of 40 minutes to the bus stop, that's quite close
On the sandy path Jan Smeenge drives his shaky BSA
And up there s no future yet, just here and there each day

I speak freely. I reflect on my experiences. Sometimes I meet a reader or writer with similar experiences and insights. This reader or writer is willing to accompany me for

a while on the contour seams of my complicated nature. I may be provocative with my pinstripes on the fabric - fabric of course as a metaphor for life as a tailor-made suit - but that fuss is the other person's experience, not mine. I take myself seriously with needle, thread and scissors, perhaps that explains my lack of tears, of sadness, my lack of humour, my aversion to confectionery. The Belgian does not cry when she poops and pulls the cart at the same time, although sometimes I see watery horse eyes. I am a cross-legged defecating Buddha with a shadowy past in turbulent times. Metaphors. Metaphors. Metaphors.

I don't cry, I don't mourn. I am moved when I see water gushing from a spring. I am moved when I see something - anything - emerge from seeming nothingness, from within. I am moved by a new thought, an enlightening insight. That doesn't happen to me very often, less and less. No, this lack doesn't make me sad. What is not, is not. What is not, that is finished, as a variant of what is finished, is not made. Everything I take for granted. Comme le fermier qui fumait une pipe devant la ferme. Love for Love.

Hofhuis, Pol, Van Heeswijk and all the others in this book take life for granted. I studied the genealogy of epigone figures from the 19th and 20th centuries. Men, women, children are looking for a connection with each other. Children come by the dozen. Dozens of children go to their graves. Those who remain find a new lottery ticket. History repeats itself endlessly.

A horse that loses a foal is upset for a day. After a day, the maternal feelings are put away. The mare is not human. I am a mare. I am a mare-go-round.

No more fun and games!

Poem: Erik Hartevelde.

Translation: vertaalcollectief olv Geert Nijland

Uitgave: *From Nijlande to the Universe*, Het Drentse Boek 2019

Maborosi no

hikari

251

Van Heesewijk & Visscher

Terugblikken. 100 en 150 jaar Erica te boek.

100 years of Erica

The peat cutters (mostly small entrepreneurs in Erica) also built their houses in a style and location that differed little from the rest. And the shops followed suit, especially at the beginning. When the big farms came, they at least gave our village its own atmosphere, if only on the outside.

But some of them still had courage and imagination. Just think of the beautiful hotel that was built at the corner of Havenstraat - Kerklaan - Kerkweg, behind the R.K. parish house. This hotel was founded by a certain Schrote for the price, don't be alarmed, of f 16,000, a fortune for those times. It was also beautifully landscaped. A huge rainwater tank was installed under the whole hotel, certainly not an excessive luxury in those days and in a region so short of good drinking water. There were three entrances, from the Kerkweg, the Kerklaan and the Pannekoekendijk (now called Havenstraat), and the whole thing was beautifully laid out. This Schrote was ill, however, and sold the whole thing after a year to a certain Bentlage for f 4,000. He only lived there for a short time. Now it passed into the hands of Hofhuis, a peat cutter and farmer. He first lived next to the church, where Lubberman now lives. As we will see later, he also owned part of the land on which the church and vicarage now stand.

However, this Hofhuis seems to have been a little too ambitious, not only with this hotel, but also with the peat extraction in the vicinity of Nieuw-Haarlem, south of the village. It was not long before he went bankrupt. When the hotel was sold after the bankruptcy, Piet Geraets bought it for the sum of f 2800. He had the entire hotel demolished and used the materials to build three white houses. One of them is where the blacksmith Berndt now lives. Do we have to tell you about other people? About Kuhl Harm, who lived for a long time in the room where Reverend Boermans first lived.

About a certain Gerritsma, who had a small farm where Vennedunker now lives.

About Albert Plas and his wife, who lived where Jans van Os now lives, and where the boys and girls went to

drink when they had to go to catechism with Reverend Vroom or Geerdes. About the Aukes family, who lived where Willem and Theo van der Kolk now live, and from whom the second priest's son of Erica, the later pastor of Barger-Oosterveld, descended.

About the Nijhuis family, who had a shop where the police station is now and who died of tuberculosis. We could go on, because there are so many more. For example, the well-known 'Grandpa Stout' and the no less well-known 'Lange Willem' Wessel. I am probably going too far, but it is so hard to stop when all these names and people come rushing at you in the stories of many.

From Mrs Nijman, from the time of 'Uncle Pieter' (Vos) and so many, many others. And yes, they can tell stories. They emphasise every word, underline their thoughts with typical gestures and apt words. But I have to stop, there is so much more to come.

100 jaar Erica in 1963. Van Heesewijk p. 39

Erica Centraal

7.12 Hotelier Hofhuis

Johan Wilhelm Hofhuis was one of the Roman Catholic notables of Erica. His parents were farmers in Neuenhaus in Bentheim. They owned several plots of land in Erica, including part of the land on which the Roman Catholic church was built in 1866. Hofhuis also owned several peat bogs near the Strengdijk. As mentioned above, he had bought them in 1890 from the peat cutter Hindrik Kampinga. This was a peat farm whose peat was difficult to cut because of its 'attractive' character, i.e. its toughness. In 1892 Hofhuis returned to Erica for good. He once again became a peat cutter. Because of his new peat cutting on the Strengdijk, he had a house with a barn built nearby on the Ensingswijk. In the chaos of his move, he allegedly filled out an income tax form incompletely - he was accused of not having declared any domestic help - for which he was later heavily fined. According to him, an enemy of his, a certain Heet, had reported him. Heet was a carpenter who also lived near the Roman Catholic Church. This unpleasant matter concerned the personal tax that was levied on the employment of domestic servants.

A certain Hendrik Stoker was supposed to work as a servant for Hofhuis. According to the latter, Stoker was just one of his workers. The charges against Hofhuis were the result of an investigation by the Ericase tax inspector, Jan van Veenen. The detective (nicknamed 'Water-Jan' after his second job as bailiff of the Barger-Westerveen water board) and a colleague had spied on Hofhuis's house from the bushes and a pavilion.

He had seen the aforementioned Stoker giving piano lessons to Hofhuis's children in the house, as well as polishing shoes and peeling potatoes. This led to a lawsuit. Hofhuis's lawyer argued before the District Court in Assen that an Ericase peat cutter was happy 'if he had his bread' and that he could not possibly have a domestic servant, let alone a court (called an *entourage* by the tax inspector). According to Hofhuis, Stoker was simply his labourer and the potatoes were peeled for the pigs. The public prosecutor was prepared to believe the latter, but polishing shoes for the pigs? Hofhuis lost the case and had to pay a heavy fine. The piano-playing shoeshiner Hendrik Stoker was probably the former Ericase baker Hendrik Stoker, who went bankrupt around 1879. His house, bakery and four hectares of land had been bought at auction by his brother-in-law, the very wealthy peat cutter Pieter van Haeringen from

Dedemsvaart. He then leased everything to Stoker so that he could continue to live there. This house was next to Schaepman's peat farm and therefore close to the Roman Catholic church and therefore also close to Hofhuis's house. He was unlucky because in 1896 his house was destroyed by fire, but the barn was spared. Only the contents were insured.

In the same year, Hofhuis had started mechanical peat cutting with a steam locomotive. This purchase of peat-cutting machinery may have been related to the labour-intensive manual peat-cutting of his peat plots in the bog on the Strengdijk. He also bought a hotel near the Roman Catholic church of Erica. This hotel was founded in 1893 by M. Schroote and had a very distinguished appearance for the time, with the lanes leading up to the building. In Hofhuis' time it was known as Hotel Hofhuis. Around 1905 Hofhuis went bankrupt and his peat fields and the hotel were sold. Many of the peat fields were bought from the bankruptcy by the large peat owner from Stadskanaal, Hendrik Jacob Knigge. He built a large barn with a house, which became Knigge II Hoeve.

Erica Centraal (2013)

Erica 150 years in the middle of heath and peat

Wim Visscher

Eleven essays on the history of Erica.
p. 166-167

Harmannus

Harmannus, my best friend when it comes to the past, history, I think, in the broad sense and then narrowly tailored to Drenthe. I don't know if the love – the friendship – comes from both sides. I know it, but I don't say it. I also sent Harmannus an e-mail asking him to write a book or an essay. Nothing, I haven't heard anything from him. What should I do? I have to do something. You can't write a peat breaking book without contributions from intellectuals, my wife said. So I got Harmannus to meet me at Van der Valk in Assen for a cup of coffee, no strings attached. Just coffee, no nonsense.

My wife said to me: 'Ask Harmannus how he is, ask him if he has any activities, inside and outside the academic work.' 'Quite difficult,' I said. I'm not used to asking questions. When I get an answer to my rare question, I immediately forget what was said. My wife knows this. When I ask her a question, she just says something. 'I know you a little,' she says. 'The answer doesn't matter to you. You can hear me. You don't listen.' How many times have I heard that!

We were sitting by the window on the north side underneath the cockatoo, or is the neon bird on top of the hotel a tucan, overlooking the charging stations. I had my eye on my Tesla; the colour of hopjesvla. No, not the colour of shit. Haagse hopjes.

'You have met a special and understanding woman. Electric.' Harmannus pointed at my car. In retrospect, I don't know if he fooled me. I didn't tell anyone that my wife paid cash for my Tesla. Nobody knows about my grocery bill, nor about my black money.

'Could you find the place, I mean Van der Valk?' I asked. This was the first of the five questions I had studied.

Harmannus looked at me with interest and took a thick book out of his bag. Do I need to say that he didn't answer my question?

'Did you bring a book?' I asked.

My wife had let me slip five loose 1 euro coins into the right pocket of my trousers. Every time I would ask a question I had to take a coin out of the pocket and put it in the left pocket. She had forgotten that I hardly can reach into the left pocket with my right hand. Especially

I don't manage to lower my hanging left hand into the right pocket.

'This book can be an example for your intended publication of Drenthe writers,' Harmannus said. 'Both in form and content.' He slid the book towards the middle of the table.

I saw that the last charging station outside was also occupied. Fortunately my Tesla was already plugged in. Harmannus had followed my gaze.

'Nice weather for the solar panels and for charging the cars. Or not? Do you also run the washing machine during the day when the sun is shining?' That was the third question. Another 2 euros to go.

'You already have a publisher.' I picked up the book and opened it halfway. 'Hard cover,' I said. 'Or not?' I closed the book.

'With a ribbon bookmark,' Harmannus said. 'With a white ribbon bookmark.'

'Is it a biography?' I pointed to the subtitle. I had asked my five questions. Now I could forget my wife's therapeutic instructions. I had done my homework, not at home, but in Assen under the cockatoo. Cock-a-toe. Cock-a-toe. Cock-on-joe. Cock-an-joe. Nice start to a light verse.

Geertje Proost, white semicircular apron with embroidered crochet border on a knee-length black skirt, brought coffee.

'Would you like something to go with it?' she asked. I noticed her half-tongued accent of south-east Drenthe, somewhere between Erica, Neuenhaus and Dedemsvaort.

‘Come and join us,’ I said. I reached for a chair. Under the table I felt my wife kick against my shins. ‘Two Drenthe turfies,’ I said, ‘if you have them.’

Without saying a word, Geertje Proost turned around. She had an attractive soft turf bottom.

‘It is clear to me,’ Harmannus continued. ‘I understand that you and your partner want to bring literature into the mainstream in Drenthe.’ Harmannus paused and then continued, ‘... into the mainstream of the nations.’ And as if that wasn’t obvious enough, Harmannus said with a smile, endearing or ironic, I couldn’t tell, ‘past Bartje.’

‘That’s how it is,’ I said, ‘past brown beans.’

‘You want to bring writing out of the dung of the past, so to speak,’ Harmannus smiled. He seemed very honest. It wasn’t the first time he’d said it. I had heard it before.

Drenthe literature is a manure gully with stagnant shit.

‘That’s it,’ I said, ‘out of the standstill.’

‘Two Drenthe turfies,’ said Geertje Proost. She put two cinnamon-powdered apple squares with whipped cream on the table for us. ‘May you gentlemen enjoy them.’ Geertje remained standing.

‘Mit frohen Herzen genießen,’ I said with a wink. Under the table I felt a kick on my other leg.

‘Thank you,’ Harmannus said to Geertje Proost. ‘You can bring two more coffees.’

What was very special was that until Geertje Proost came with two fresh coffees, Harmannus and I did not speak to each other. I had already finished my cake, clean down to the fork. Harmannus was only halfway through with the cake. I touched my pocket. I had spent all five euros. I had no more questions.

‘And was the coffee to your liking?’ That was Geertje Proost. ‘New Neuenhaus blend and from our own roastery. As of today, we have a professional barista. We do everything to spoil our visitors. Dorlotement. The coffee is called Coffee Saint Orleans, with a jazzy taste. We also have espresso Saint Orleans, with a somewhat shriller cymbal aftertaste.’

‘International,’ Harmannus nodded. ‘Great. Fantastic.’

‘For nostalgic visitors, we also have original Neuenhaus Kaffee Chicorei, since 1941,’ said Geertje Proost. She put her hands in the kangaroo pocket of her apron. I don’t know why she was looking at me so intently. I looked at her tossing hands.

‘Look,’ said Harmannus, ‘that barista under the cockatoo – peek-a-boo –, that coffee is a reflection of what literature in Drenthe needs. In the broad sense, towards deepening. In the narrow sense, towards elevation.’ Harmannus put his hand on the hardcover book. I could no longer read the title. Hardcover moss green with a blue, squiggly stripe. That’s all I could learn. What could I ask him?

‘I fear,’ Harmannus said again, ‘I fear that your project is too broad and too ambitious. Without wanting to do anyone a disservice, and certainly not you, I fear that, just like in the fatherland, the level of intellect, and especially the use of that intellect, will not survive. Real intellectuals maintain a low profile. I see little literary broadening and also little deepening in fiction and non-fiction, among writers, non-writers, readers and non-readers. The common people, Jan Modaal, Otto Normalverbraucher, Peggy Peat, Ahmed Allemannie, Foekje de Vries, Long John, Moesa Siachingilla, Joe Average, Jerry Sandmann, Jeanne Moyenne, do not seem interested in books with sentences longer than five words and in words of more than seven letters. Subordinate clauses and compound verb forms – they should have been able to wait, listening intently – are enough to put off high and low-literate people. These objections do not apply to the publication of a book with a strong content and a maximum print run of 5 copies.

Literature in Drenthe, and I mean prose and poetry, suffers, just like in the fatherland, from meaningless drivel about relationships that are not relationships, about landscapes that are no longer landscapes, about journeys that are not journeys. Where else can you find exceptional artistic ability to portray universal emotions in language and drawings, and to bring them close to the reader’s world of experience. Where else can you find a writer in Drenthe with social concern and love for people both young and old?’ Harmannus placed both hands flat on the book that lay next to his coffee cup.

‘I don’t read anywhere about developments in national character, use of intellect, anywhere about flabbergasting reflections on a meta-level about wars, strikes in the peat, about trends in suicide (113) and about reduced number of births, about traditional and contemporary euthanasia, about gender and color diversity in heritage organizations and local administrative bodies. I miss the historical context as an explanation for indignation and zest for life based on humiliation and putting down of loved ones, I would almost say: each other n***** neighbors. Where is a book about the hopefully eternal

gap between old and less old, digital or not, carnivorous and vegan generations? Where is the standard work about white and black socks, stockings, chaussettes aux genoux?' I saw the thick book, with white ribbon, slipped into his bag.

There were two free places at the charging stations again. My Tesla was definitely full. I wonder how much heavier the Tesla will be with a full battery.

'I'll have an espresso Saint Orleans,' I said. Harmannus ordered a DE coffee red brand with semi-skimmed wheat milk. Geertje Proost handed out the lunch menu.

'Look,' said Harmannus. 'I can tell you all about developments in Drenthe and about supposed uniqueness. *Im grossen ganzen ist alles gleichgültig.*' He smiled. Perhaps he saw that I didn't understand what he meant. 'The French say: *Avec toutes les oies, tout est délicieux.*'

'Look-on-look,' Harmannus read the lunch menu. 'The hot meal during lunch is called *Juliette des Sables*. A beautiful name for a dish. If your knowledge of French is lacking. *Sable* means sand. Juliette van de Zanden. In the singular, also a beautiful name for a woman from Borger.'

The menu contained a poem in French.

Pommes de terres

Née dans les terres sablonneuses,
l'une des plus belles baies du monde,
ma peau, parfois rustique,
est l'expression de
ma force de caractère.

Mes talents sont à l'intérieur,
savoureuse, j'accompagne
à souhait l'agneau d'Estran,
les poissons et les coquillages
de la Baie de Somme.

Juliette des Sables

'Shall I translate it for the gentlemen?' said Geertje Proost. 'Highly recommended. *Juliette des Sables* are elongated, small blond potatoes from the sandy soil around the Somme, in France. Close to the sea, the Channel, and due to the wind from the sea, the soil is enriched with iodine. And iodine, also known as Jew,

fights infections by deactivating viruses and bacteria through a violent redox reaction. And if that sounds too complicated: through quick oxidation. Iodine helps against flu, pneumonia and corona.'

All the charging stations were occupied again.

'Like the walking Jew,' I said. I felt two kicks in my shins. A blow to the shins hurts a lot, even more than a kick in the groin.

'Bring Juliette des Sables twice if you please,' said Harmannus. He continued with a broad smile. 'Do you have a side dish with Tourbe?'

'Bien sûr' said the waitress. '*Tourbe de Santé*. A buckwheat dish with heather honey.'

'I don't want to be rude,' said Harmannus. 'Bring the bill with the Tourbe Santé. I'll pay right away. Another appointment is waiting for me.'

Notes

Iodine, jood, jodium, jeude = phonetically: jew

*Born in sandy soil,
In the most beautiful bay in the world,
my sometimes rustic skin
is the expression of
my strength of character.*

*My talents lie within,
tasty, I'm the perfect accompaniment
with Estran lamb,
fish and shellfish
from the Baie de Somme.*

Her extraordinary artistic ability to express universal emotions in language and drawing, and to bring them close to the reader's world of experience. The jury also praised Törnqvist's work for demonstrating 'social concern and love for people big and small'. Vkt 20 Sept. 2024 from jury report Writer and illustrator Marit Törnqvist is the winner of the prestigious Johannes Vermeer Prize. This was announced by the jury of the Dutch State Prize for the Arts on Thursday.

Maborosi no

hikari

257

HOW TO GRIEVE

An Ancient Guide to
the Lost Art of Consolation

Fig. 1. A mother grieving

Inspired by
Marcus Tullius Cicero

Translated and introduced by Michael Fontaine

Geertje Proost

1. Pater Noster

‘Our Father, who art in heaven, hallowed be thy name, thy kingdom come.’

Geertje Proost walked deliberately from behind the bar. She avoided the creaking floorboard that led from the bar to the front door of the taproom. Every sound, every seam, every incidence of light and airflow in the café was familiar to her. In her mid-twenties, she worked for Hofhuis for seven years; as a servant in the café and, when the family was ill, as a maid day and night in the Hofhuis house. Johan Hofhuis lived with Trees in the new house next to the church, two hundred metres from the hotel. Seven years was a fraction of an eternity, but long enough to develop a broad view of the world, thanks to her attentiveness, her sharp mind and, above all, her inquisitive gaze. With her subtle sensitivity, which always seemed to be attuned to her surroundings, little remained hidden from her. Geertje Proost carefully and effortlessly kept herself out of sight. Remaining unknown was easy in Erica, where most people were preoccupied with survival, with their passions, and rarely interested in others. The inhabitants of the Heath Village seemed to have no interest in larger contexts and possible connections between one thing and another. No one seemed interested in the questions of life or in answers to the question: Why are we on earth? Contacts were there to receive and achieve, no matter how much Pastor Vroom called for connection with each other and especially with God. He remained stuck in abstractions, without telling how the beloved believers could deepen their contacts with each other. Neither the beloved believers nor the shepherd had a recipe for loving your neighbour as yourself. Wherever self-love reared its head, it was smothered in drink, violence and adultery. *Veur mekaar. Onder mekaar.* For each other. Among ourselves. The priest lived alone in the rectory, separated from everyone except God. Maybe.

‘Thy will be done on earth as it is in heaven,’ Geertje whispered. She was standing behind Johan Hofhuis, who had bent his head slightly towards the regulars’ table. His eyes were closed. In his folded hands, just under the edge of the table, he held a rosary. The rosary had become a habitual gesture over the years, an elixir to calm the restlessness in his soul, in his head. For the café owner and peat cutter, praying was a way to escape the vices of the day. He had broken almost every one of the Ten Commandments, with the exception of manslaughter.

‘*Ich wusste nicht,*’ said Hofhuis. At almost 60 years old, his habits and his language from Neuenhaus came more and more to the fore. He longed for the daily bread of his childhood. Kaiserbrötchen for breakfast, for example. He turned his head. The short, thinning, dark blonde hair with many grey strands around the circumference of his head reminded him of the eternal cap that now lay on the table in front of him. Only at prayer and in church did his head remain uncovered, and at night beside Trees. Love, if it could be called that, was a naked affair for Hofhuis. Hofhuis pushed his chair back a little. The rosary disappeared into the watch pocket of his waistcoat. The reality of everyday life had entered the bar with Geertje Proost.

‘*Ich wusste nicht.* I didn’t know you were here,’ he repeated in a soft, dark voice, almost shy, with an undertone of a child caught in the middle of his intimate prayer. ‘I hadn’t heard you.’

‘Give us this day our daily bread,’ Geertje continued, ‘and forgive us our debts.’ Hofhuis

prayed with Geertje once more. 'Give us this day our daily bread.' Geertje continued, 'and forgive us our debts.' The higher pitch of Geertje's voice rang out clearly in the pub. 'As we forgive others their debts,' she prayed. She knew of her patron's forgiving nature, both for the misdeeds of others and for his own sins. Hofhuis remained silent, as if only Our Lord could hear his plea.

'As we forgive others their trespasses,' Geertje prayed again with audible emphasis. Hofhuis was silent. He would not be dictated to, only by Trees, his wife and, increasingly, Geertje Proost. Hopefully he would receive forgiveness from Our Lord for his sins, even the sins that Geertje Proost and especially Trees knew nothing about.

Geertje looked at Hofhuis searchingly, with her dark brown eyes under eyebrows that stood out like exclamation marks, and with her characteristic warm look, which she gave easily, especially to older people who had nothing to lose and seemed to want nothing more from her than attention. Love, warmth and affection seemed to be her first nature, for which she had not yet found a partner in this young village on the edge of sand and peat. Perhaps her warmth was too great for this hamlet, or perhaps it had simply gone unnoticed because she had not met a kindred spirit, an *ánima mea*. Hofhuis was able to use her kindness and warmth as a balm for his spiritual distress. Hesitation and uncertainty had crept into his life. Life had often shown him and made him feel the other side of a carefree existence. Perhaps out of shame, perhaps out of a feeling of embarrassment at his increasing powerlessness, he wanted to turn his head away from his café helper. It was as if he felt trapped, unable to forgive the guilt of those who had taken advantage of him. He thought about it and repeated, half muttering as his voice grew stronger, 'And lead us not into temptation, but deliver us from evil. Amen.' A hesitant smile appeared on his pale face. Fortunately, after his excesses without a cap on his head, he no longer had much to fear from temptation. Evil still reared its head from time to time.

Geertje put her left hand on her boss's right shoulder and repeated 'Amen.' She continued: 'That's how it is, and not otherwise, until proven otherwise.'

The warmth of her voice and her hand had nothing of the temptation or evil she knew from the original sins of the peat and from religious instruction; only warmth, commitment and connection flowed through her veins. She was unaware of it herself, so those qualities were one with her being.

Out of nowhere she stroked the bald head of her employer. Her breasts briefly touched the back of the peat cutter and hotelier's head. She felt the confusion that her touch caused in his trembling head and body. A pleasant sensation took hold of her, as if, without many words, her body had made a connection with the old man who seemed lost in his mind his own hotel. It was as if the waitress and the boss were both lifted up by the touch.

Geertje Proost sat down beside Johan Hofhuis. The morning had just begun. Between the curtains fashioned like their wide trousers, overlooking the cobbled path to the Kerkweg, they watched in silence as a few early churchgoers came out on the other side of the street. Savenije, Wijnands, Van der Kolk, Reuvers, Sibon, Vinke, Van Mook, Lena van Dam, the undersized housekeeper, no taller than one and a half metres, who had married Willem Stout, the innkeeper and farmer from Achter op Erica, thirteen years his senior. In 1863, next to the road, on the site of Willem Stout's inn, the mayor had written the name Erica in red paint on the boards of an old bucket. There was no question of Nieuw-Slagharen, despite the many immigrants from Slagharen. The mayor of Emmen had his own way of expressing his disagreement with the mayor of Slagharen.

Hunchback Willem was allowed by his parents to marry Lena van Dam only after much insistence. His parents saw that it was a good solution. A man with a high back would not easily find a wife. The same was true for small Lena. Pregnant with her third child, Lena went to Mass twice a week to receive the blessing for a successful birth. Perhaps she was praying for the repose of the soul of Pieter Bekelaar, the 23-year-old who had been murdered in the inn by the 19-year-old Willem Prinsen. Not every prayer was answered by the Lord, she knew. Perhaps prayer helped to avert fate, although no one knew what the wheel of fortune had in store.

The sun shone past the church on either side, its light dimmed by trees that were far from mature. Father Vroom's forest, like Erica, hardly had a past. The parish of Our Lady of the Immaculate Conception, like the infidels, was condemned to an eternal present as far as the future was concerned.

On weekdays, it was rare for the faithful to come to the Hotel Café Hofhuis after Mass. The café was not part of the daily walk. Rarely did anyone enter the café just to have a cup of coffee. The Hofhuis was a place for meetings, for the performances of 'Het Heidebloempje' and the annual performance of the singing group 'De Turfzangers', for lost salesmen and merchants passing through. Hotel Hofhuis was a stopover for peat and canal diggers looking for work on the moors. A drink was part of the deal, often more than one. Rarely did anyone stay the night.

'When you start a prayer,' Geertje said, 'you have to finish it. Our Lord, you and I don't like half-measures.' She put her hand on Hofhuis's forearm for a moment, gave it a gentle squeeze and then took it off. Hofhuis's heart sank. His body recognised the gesture of her touch. Thirty, forty years ago, how long ago, Theresia Susanna Helena Kern had first touched his arm, squeezed it gently. Trees, that was her call sign, had always followed her gesture with a kiss, first on his cheek, then full on his mouth. Wet lips met. Trees knew no rural prudery. The first time was in Amsterdam, at the Y, overlooking three-masters on their way elsewhere, to India, to the world. It had not ended with that one kiss. Trees had turned the country boy with his Graafschapper dialect into a man of the world in no time at all. It was as if Johan from Neuenhaus had been waiting for a revelation. Trees had taken her admirer to a local Kraut, to Neuenhaus immigrant Spekman's egg restaurant in the Kalverstraat. Eggs, everyone knew, were a symbol of virility, of procreation. Their message was clear. "Light my cigar, Spekman! Let's break eggs."

Trees was busy with the morning's tasks in her house next to the church. She was arranging things with her children, Pierre, Margaret and Marie, the twenty-somethings who had been in Erica the longest. Trees was making changes that would have followed the natural course of things without her intervention. Gone. Perhaps the children's departure from Erica brought closure to the turbulent years behind them. Stepson Herman Walbers had already left for Alkmaar, away from the peat, in 1900 as the youngest shop assistant, aged 20. Herman was the first child of the Prussian Hermann Heinrich Walbers from Ankum and Johan's eldest sister Bernardina, who had died shortly after the death of Anna, their second child.

Even Sybilla, the first-born of Johan Hofhuis and Trees Kern, who was passionately created by the lovers in their thirties behind the scenes between the egg crates in Spekman's egg restaurant, was already resting in God's earth, as was their last-born son Ludwig. With the number of family members who died prematurely, it was easy to fill a credit page in the cash book. All Hofhuis had to do was transcribe the notes from the Lord's hand. Johan's sister Gesina had also died before the age of 50, after giving nine children the chance of a lifetime. The cemetery next to the church was already filling up. Death was a familiar face at the regulars' table in the hotel. After the death of his father, mother and sisters, Hofhuis was the only descendant of this branch of the County

Bentheim family. Pierre was his progenitor, but the boy seemed to have no desire to continue the line. They had never discussed it. Procreation seemed to be a plea to the gods. Those who wished to live long did not start a family.

Margaret spent a month visiting Erica. His second daughter was soon to sail with Jacob Spengler on a three-master from the Amsterdam Y to Batavia, never to return, despite solemn promises to the contrary. Jacob was a civil engineer, looking for his golden future in the colony in the Emerald Belt. Gone.

Marie, a year younger than Margaret and the same age as Geertje Proost, did not want to stay in what she called 'the negory' (jungle) of peat, gin and *roege bekken* (rude language). Her long stays in Amsterdam with Uncle Rudolf, Johan Hofhuis's younger brother, had made her mind ripe for the other, freer civilisation.

Marie had opened a boarding house in Egmond aan Zee. Petrus Mulder, a good match for Marie - director of a rubber factory - helped with capital to pave the way; away from the smoke of burning heather and dusty peat, away from what Marie called the lack of BILDUNG and culture. Away from the piano that Hofhuis had bought to keep the family together - in harmony, as Trees had said. Marie could take the piano if she wanted to. She didn't want to. No one in Kerkweg (Church Road) would play *für Elise* any more. The only music on Sunday mornings came from the church organ. At the regular funeral services, as another catholic candle was extinguished, the mixed choir sang *Lux aeterna*.

Lux aeterna luceat eis, Domine:
Cum Sanctis tuis in aeternum:
quia pius es.

Requiem aeternam dona eis, Domine:
et lux perpetua luceat eis. .

Let perpetual light shine upon them, O Lord,
with your saints for ever,
for you are merciful.

Grant them eternal rest, O Lord,
and let perpetual light shine upon them.

I salute the light
in You

262

Every now and then a soloist sang *In Paradisum* as the remains were carried out of the church.

In paradisum, deducant te angeli,
in tuo adventu
suscipiant te martyres, et
perducant te, in civitatem
sanctam Ierusalem.

May the Angels lead you into paradise:
may the martyrs receive you
at your coming,
and lead you into
the holy city, Jerusalem.

Chorus angelorum te
suscipiat, et cum Lazaro
quondam paupere aeternam
habeas requiem.

May the choir of Angels
receive you, and with Lazarus,
who once was poor,
may you have everlasting rest

Apart from vocal performances, music was rarely heard in the hotel. The piano remained in the family home next to the church for the time being. Marie had other priorities at

Pension DE UNIE in Egmond aan Zee. She did not need her father's capital and support. The roles were reversed. Children who were capable seemed condemned to take care of their parents. The well-balanced and honourable Marie was the only one with options; for father and mother a room in DE UNIE. Pierre moved from place to place, wherever he could find work as a butcher.

Hofhuis turned his wooden chair a quarter turn, the only chair in the taproom with a rounded rail and red leather on the seat. This was his chair. The other chairs at the regulars' table were simple wooden chairs with bars in the back, without red leather and without brass headstocks. Hofhuis watched Geertje Proost walk briskly to the bar. A brisk woman with wavy hair, artfully combed, the way he knew it from the fashion magazines in Rudolf's, his younger brother's, clothing shop in the Kalverstraat and on the Nieuwezijds. Perhaps he had once brought Geertje Proost a *Vogue* magazine after visiting his brother. He could not remember. It occurred to him that he was losing his edge in several areas. Now that everyone was leaving, Hofhuis thought, Geertje would be a good daughter for him, without any reproaches for a bad upbringing. Just the thought of it calmed him, calmer than the rosary.

Geertje came in with coffee and a slice of sourdough bread, as he was used to from Neuenhaus. No, he no longer baked bread himself. There was still a small oven in the hotel, but Geertje usually got her bread from Hendrik Stoker on the Verlengde Hoogeveense Vaart, at the junction with the Ensingwijk, where Geertje's mother operated the swing bridges over the Vaart and the Ensingwijk. For a dime, peat barges could cross. For those who could and wanted to pay, 'Vrouw Parlevink' also had solutions for other urgent necessities of life.

2. Church woods

Around one o'clock in the afternoon, Hofhuis returned to the tavern. He had been loafing around all morning. Mentally he could not find his way. After praying with Geertje, which had calmed him down, to his own surprise, he had gone to the church woods with Kasper. Pastor Vroom's planting seemed to have taken root, although he could see right through the forest. It was little more than a hundred metres wide and perhaps six hundred metres deep. At the end of the forest, where the moor began, was a strip of land reserved for a churchyard. The beech hedge was already planted; a large rectangle with a bulge of unconsecrated earth on the right for unbaptised children who had died. Just as Our Lord had wished.

Sybilla and Ludwig had been baptised. They were buried in consecrated earth in Amsterdam, in the same place where they had been born. All his children were born in Amsterdam. Trees did not want to give birth in Erica, even though infant mortality was much lower in Drenthe than in Amsterdam. For Trees, who was born in Amsterdam, it did not seem right to start her children's uncertain lives in Erica. Even now, after 20 years, Trees was happy to see Margaret, Maria and Pierre go. No, she had never hinted at her own departure from Erica, but Hofhuis knew what Trees wanted. Trees stayed for him, for the hotel, for the moors, for the land they owned. If the affair should come to an unexpected end, the outcome was pure; her feet never disputed the path she would take. The outcome was pure: back to the West, back to Amsterdam, perhaps to Egmond aan Zee, to Maria. To Neuenhaus? No chance.

The construction of the cemetery had to wait for permission from the municipality and money. Catholics were still buried next to the church, but space was limited. Erica was growing, and as it grew, so did the number of dead. The parish priest did not want a situation like in other places in Drenthe, where stray pigs rooted among the graves.

There was no room for a brick wall around the cemetery.

At the back of the forest would be the new churchyard. Kasper knew the way, past beech, oak, birch, spruce, maple, pine and the odd exotic from the Mediterranean. Pastor Vroom was a lover of trees, 'of the wood', as non-believers used to say with a teasing undertone, referring to the followers of the Saviour on the wood of the cross. For the beloved faithful, celibacy was not necessary for anything; love could, as far as the moorland people were concerned, go beyond a forest behind the church. "Find a woman with a thick bundle of wood in front of her door. (bosom)"

Kasper looked nothing like his master. The Drenthe partridge scampered through the world uninhibited and seemed to know no sorrows. Hofhuis grumbled regularly about his horse not allowed to a competition and the tenders he had missed out on by a few dozen bob. He wondered what he had misjudged. Kasper ran along the bushes. A pheasant rooster ran away and disappeared from sight. Hofhuis' head slowly cleared.

Back at the hotel, Hofhuis asked Geertje to bring him a bowl of stew. He didn't get any stew at home. Trees was a fine cook, but her cooking, and that of the maid, had its limits.

'Nice,' Hofhuis said. He pushed the bowl away. 'Just like in Neuenhaus.'

Geertje asked nothing. She knew the sign. She fetched another bowl, this time half full. Hofhuis picked the sausage out of the stew, handed it to Kasper and stroked the dog's head with his hand.

'Look,' Hofhuis said. He opened a magazine from the Women's Suffrage Association. 'It says Maria here.' He pointed to an advertisement for Pension DE UNIE in Egmond aan Zee. 'She's doin the right thing.' Hofhuis started to eat.

'Lady Fortuna seems to be favouring her,' he said, 'so far. She doesn't have a child yet.' He went on. 'In a month I'm going to Egmond with Trees.'

'By the sea,' Geertje said. 'In a boarding house.'

'By the sea,' Hofhuis repeated. He turned his head towards Geertje, took off his *pette* and said: 'I'm going behind the *pette*. You can go. I don't expect any people. If people come, I'll manage.' After a nod: 'I'll see you tomorrow.' He disappeared behind *de pette* (cap) taking a nap.

3. Van Heesewijk

The Church Road, a dirt track, was well trodden. It had not rained for weeks, a windfall for churchgoers. After a few days of rain, the dirt road was impassable. Most of the worshippers came on foot, a few on bicycles and even fewer, from further afield, by horse and cart. The walk to the church often took longer than the service itself.

From the Hofhuis to the Ensing hamlet it took more than three-quarters of an hour, and at a brisk pace well over half an hour. Less than once a week Geertje walked to the bridgekeeper's house on the Ensingwijk. In the attic of the Hotel Hofhuis she had a small room to herself with mice and a barn owl that had apparently been unable to find shelter on the other side of the street. Like so many others.

On the right-hand side of Kerkweg (Church Road) there were a few houses, far apart, while the left-hand side was undeveloped except for a few farms. For long stretches to the east, the peat had not yet been dug out, but it would not be long. At the canal, which was officially called the Verlengde Hoogeveensche Vaart, but which everyone knew as the Canal, Geertje turned left. There was a grocery shop on the corner, and a few houses further on lived Van Heesewijk, the teacher and headmaster of the three-room primary school during Geertje's schooldays. School IV was located just after the bend in the canal to Klazienaveen, at the place where the villagers changed the name of the Hoogeveensche Vaart to Kanaallinie, officially Van Echtenskanaal, after the peat digger

Roelof van Echten. At the bend there was a branch to the Ensingwijk, once intended as a waterway to Germany, but plans had changed.

At School IV, Geertje had learned to read and do maths. She had repeated the last grade twice, not because she was stupid or had been held back. There were no opportunities for further education within walking distance. And her mother thought Geertje was too young to work for a farmer or a dignitary. An extra year was not a punishment, but a favour for a child who was not yet a maid. You are not mature yet, her mother had said; perhaps in body, but not in mind.

On top of that, as the eldest child of the bridge keeper and peat digger, she had to go to work as soon as she could to earn money to support her siblings. Geertje was lucky, very lucky, when she left school after a period of rapid growth into a recognisably feminine figure.

Master van Heesewijk had more than once put Geertje in charge of children in the first class and later in the upper classes. It is no exaggeration to say that in those first classes she taught many of her neighbours' children the principles of arithmetic and language. Later, geography and history were added. To teach religion, the one subject that seemed unfathomable and magical to Geertje, the parish priest came several times a week with the Good News: *God loves you, but if you don't do what He says, you'll end up in Hell.* With classes of sometimes almost 50 children, Geertje's help was very welcome.

Van Heesewijk, himself blessed with twins, Rombout and Remco, and with Maria Magdalena, a kind, clean, warm and passionate woman, hired Geertje to work in his household. Later Geertje understood that her work as a maid had been Van Heesewijk's way of giving her a good start for a better future. The teacher had recognised her intelligence and other qualities. Van Heesewijk had a daughter, but like other families, this Brabander had lost many children, while the longing for his daughter and the grief over her death remained. Loss and grief had pushed Van Heesewijk into the background, as he devoted his heart and soul to the children of the moor and to village life, which was an inseparable part of the unpaid duties of every village teacher. At night he read Cicero, the Roman being his guide. The consul Lucillus Tullus Cicero had also lost his daughter. Van Heesewijk gave piano lessons to Trees Kern, the better half of Johan Hofhuis. After the trial about personal taxes, the lessons came to an end. The unregulated visits to the house next to Mary Immaculate Conception remained. The pleasure was mutual, the guilt – for peeing next to the pot – was for Van Heesewijk only.

Geertje had learnt from Van Heesewijk what she had not learnt from her parents and could not have learnt. Her parents were trained in the daily life of digging peat, swinging bridges and providing for the children's basic needs. There were no books in the house, not even a Bible. Catholics were discouraged from reading the Bible themselves. Van Heesewijk, also a Catholic, read the Bible and hundreds of other books. Such as: What are the best ways?

Geertje trained herself in washing, cooking, cleaning, polishing, mending, personal hygiene, good manners - better manners than the rough ones that were common in the peat bogs. Van Heesewijk, his wife and sons spoke Dutch to Geertje. The new language brought with it other forms of social interaction, as if one were causally linked to the other, just as Latin in the Sunday service automatically evoked a blessed and pious atmosphere of goodness, purity and grace. Perhaps also feelings of love, insignificance, submission, humility and obedience to the Creator and the Pastor. The Latin language included God's love for mankind, for all the children who came to him, with the exception of apostates, although there was compassion for the innocent and the handicapped. Van Heesewijk had his ideas about God's love since his three-year-old daughter drowned in a puddle of water on a cart track.

‘Il n’y pas d’amour,’ Van Heesewijk, who spoke his languages, had said: ‘Il n’y a que des preuves d’amour.’ Which meant something like: love is shown in deeds, not in words.

At that moment Magdalena van Heesewijk entered the room. The couple seemed to be in perfect harmony. ‘Poetry is Love, and Poetry is action,’ Magdalena had said. She had gone straight to the laundry room at the side of the house. ‘My wife reads poetry to a group of friends,’ Van Heesewijk had added, as he opened the window a crack to let the aura of Magdalena’s perfume waft outside. Poetry and action seemed to spread a pleasant fragrance. Van Heesewijk and Geertje Proost had bent over Plato and Cicero in the stinging air of the turf stove.

4. Music

Although Geertje Proost lived a little more than a kilometre from Van Heesewijk as the crow flies, she often spent the night with the teacher’s family. Van Heesewijk had more or less adopted her as a daughter, although he kept an appropriate distance from the sturdy girl. Mrs Van Heesewijk, Geertje’s mistress, was equally warm and distant. The sons of the family were a few years older than Geertje. As long as it lasted, they were not inclined to make advances towards the servant girl. Perhaps father and mother had given their sons notice, or, to put it kindlier, asked them to take a break, without mentioning their origin or rank. Even with teachers, it was true, consciously or not, that like attracts like. Geertje Proost had landed in paradise. Housework and everything else that came her way came easily. She soon gained an insight into the family’s customs. Before long, Geertje knew how to make a Brabantse poffert and a Bossche bol. From *Een gemeente-assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in het voorjaar van 1843*, a travelogue of the podagristen, Mrs Van Heesewijk, Magdalena, had obtained the recipe for a Hussar salad. A resounding success in the Van Heesewijk household, and soon after in the peat bog, and through Van Heesewijk’s piano lessons also in the family of Johan and Trees Hofhuis. The Van Heesewijk family did not have to go to the baker Hendrik Stoker at the bridges for bread and pastries, Geertje baked sweet rolls and sourdough bread.

Geertje Proost ate at the family table. She knew the table manners before she knew them. Eating with cutlery, using a knife and fork during a hot meal, was unknown to the bridge keeper’s family. On the bridges, the mouth was rinsed with green soap at least five times a day, only after a curse or insult. Teeth brushing was unknown. At the Vaart - Van Heesewijk spoke of the Vaart, not the Kanaal - brushing teeth was very common. But with clumsy brushes and blocks of perfumed soap.

Six months after she started working for Van Heesewijk, changes in Geertje Proost’s body and mind were reported. A little late for her age, but still. Geertje had hardly been prepared by her mother for the transition from child, from pure and unspoilt girl to woman in the world. “You will notice.” Mother talked mostly about the body, her speciality. The mind belonged to the vicar, or to Van Heesewijk, who had just explained the meaning of platonic love.

Mrs Van Heesewijk, however modest - call it style or civilisation - she was at first sight, and judging by the smell of musk in which she was often dressed, had no reservations about the female or male body. As if it were the most normal thing in the world, and it was, she told Geertje what a woman, and a man too, needed to know about menstruation, fertility, reproduction, foreskin care and intimate hygiene. From the bookshelf, Madame took out a fist-sized book of black and white photographs and drawings of anatomical cross sections of male and female genitals, with names in Latin. “This is your clitoris, have you discovered it yet?”

“If you have any questions, let me know,” her second and perhaps first “mother” Van

Heesewijk had said. “We have no secrets in this house, and if there are any, they are glorious secrets.” Only later did Geertje Proost understand that these glorious secrets were a teasing reference to the secrets of the Rosary.

Geertje’s first year with the Van Heesewijks was, as she would later read, an *Umwertung aller Werte* and *Nixt blift as’t is*, as the poet Gretha Schon wrote in Plattduuts. Without embarrassment, “mother” Van Heesewijk pointed out the dried yellow pointillist stains of semen on the sheets of her sons’ beds. “Extra care when washing and ironing the sheets. Romulus and Remus have wet dreams and masturbate almost every night. Do you know this word? Masturbate? No, it’s almost the same as Onan did, onanate. Masturbate is between the sheets, onanate is on the sand.” Geertje now knew who Cain and Abel were. They were Onan as well. The Turf drechts in the peat had no word for masturbation. They never had heard of Onan and Tamar. Next to the couple’s bed, Geertje regularly found, usually on Monday mornings, transparent covers that were not always tied up and contained a lumpy liquid. ‘You can throw the condoms away too,’ said “mother” Van Heesewijk. ‘Wash your hands after you’ve done the bedroom.’

Geertje washed her hands. She kept her innocence. She threw the spoiled condoms into the canal, into the Vaart.

Master Van Heesewijk seemed to derive great satisfaction from Geertje Proost’s rapid development. Now that the basic skills, the handling of body and limbs, and the pleasant, careful and friendly interaction in harmony, without seeking humiliating confrontations, were in order, of course with occasional violent outbursts without chronic damage, - sorry, excuse me - it seemed time for further spiritual development, which was difficult to find in the peat. With Van Heesewijk the platonic began to grate. Geertje Proost had no problems, she was hungry for knowledge, the physical was a necessary side issue.

Mrs Van Heesewijk played the piano and accompanied herself when she sang. Geertje Proost sang along. She knew the Gregorian chants from the Sunday services. The chants were practically the only thing that bound her to the church. The stories and especially the interpretation of the stories from the Gospel and the Old Testament, which at first had seemed to her like special and impressive fairy tales, were increasingly seen as opportunistic snapshots to throw sand in the eyes of the beloved faithful. Walking on water, multiplying fish with loaves of bread, exchanging eyes for teeth, murdering men and marrying the raped widows of fallen pagans as justification and penance, slaughtering a son on an altar or crucifying him on hard wood, a drunken father impregnating daughters; everything was possible and permitted for the good cause. In her eyes, the opposite could have been just as true. Religion had a highly pataphysical character, with unexpected twists and inimitable descriptions such as the number of angels on the head of a pin and the temporarily increased surface tension of water depending on the temperature during walks on fishing waters. *Revenons à nos moutons*.

When she was alone in the house and the work was done, she played the piano. At first she didn’t get any further than “Farmer, there lies a chicken in the water,” but soon she was playing Sinterklaas songs and simple ballads that she had sung at School IV - “There were two king’s children, they couldn’t come together. The water was too deep.” And “Three slanting drum players, they came from the east, rombom.” Geertje’s musical talent had not gone unnoticed. “Mother” Van Heesewijk taught Geertje to understand and use musical notation. And as they say, the rest is history.

No matter how sad or cheerful the song, *In Paradisum* became Geertje’s favourite Gregorian chant. The musical talent of the bridge keeper’s daughter had been discovered by the Van Heesewijks, and a place in the church choir followed automatically. Oh, if only someone would write a nice novel about a musical talent discovered on the moors and in the killing peat fields of Erica. About a child of the music god Pan, with a velvety

voice and a feeling for every instrument that came her way. (She would have to wait till 1954 for *Pan onder de mensen* by Theun de Vries) For the time being, this instrument was limited to the piano in Van Heesewijk's front room and solo singing for every dead person in Erica. Every dead person who had lived according to the commandments of the only true church, to earn a place in the consecrated earth behind the beech hedge.

5. Sanctuary

Geertje Proost seemed to have found a safe haven. At Van Heesewijk's she spoke Dutch, sang songs in Latin and German - *Aus tiefer Not schrei ich zu Dir* - and sometimes the frivolous and cruel French song - *Alouette, alouette, gentille alouette* - in which the lark is freed from all parts of the body because of its beauty and taste. *Je te plumerai la tête, le dos, le cou* and all those other parts.

In Erica there was a brief discussion of the deviant behaviour she had displayed since her days as a maid in the Van Heesewijk household - speaking Dutch, greeting masters and mistresses, and all those other unnamed trifles which together determined the polite identity of people - but to satisfy the need for ridicule there was always another event to which the fleeting attention and the whining of excitement at other people's misdeeds could be directed. A maid was impregnated by a gentleman farmer. Oh, how often that did not happen, despite all the warnings and admonitions.

Too late, too late, said Winnetou
The seed is already inside, mind you.
It's coming, it's coming, said Shatterhand,
because you didn't have a condom at hand.

The gossip was repeated endlessly, in and out of earshot. First at the beginning of the unwanted pregnancy, later at the birth of the illegitimate child, then at the mother's search for a partner who saw no problem in raising someone else's child. There was always a widower or an idiot to be found. Don't forget the open disgust for the father, who had not taken responsibility after his rash act; a pariah in his own village. From the bank of the canal it was all right to talk. *These are our ways, and whoever wants to go with us must understand our ways*; the children's song revealed everything.

After seven years as maid and pupil, Van Heesewijk took Geertje into his study where he prepared his lessons. The room at the back, overlooking the peat that was slowly giving way to farmland and the Catholic church tower halfway down the Kerkweg, was his sanctuary. His study was his place of reflection when life threatened to overwhelm him. He even kept his sons and wife away from his *chambre de reflexion*, which was filled with the pungent smell of satiety.

Geertje had surveyed the study calmly and attentively. Three walls of books, Montaigne, Bacon, Seneca, Valéry, Fontaine, Harteveld, Seume many of which she had already read, up to the low ceiling. In front of the window stood a small but sturdy oak table, with northern light and only late sunshine in midsummer. An oil lamp with sooty glass for the night hours and a copper damper beside a candle with a black wick. On the table was a small pile of books, waiting to be read, with *Na 20 jaar* by Jans Pol on top.

On a bookshelf was a wooden miniature of a cathedral. The tower gleamed.

'That is St John's cathedral in Den Bosch,' said Van Heesewijk. 'This is where I was baptised and received the sacred sacrament of confirmation.' The teacher placed such an emphasis on the sacred that it took on a hint of irony, perhaps not mockery, but rather a form of mystery, another secret of the rosary, perhaps a sad secret. 'My father

and mother had the priesthood in mind for me,' Van Heesewijk continued. 'They would have liked to see me go to black Africa as a missionary, because they were fascinated by stories about black heathens. About black women with bare breasts and straw skirts with nothing underneath. All! Men with spears and penis sheaths. About false gods and dishes with missionaries in a stew. My father and mother, no one in the village, had ever seen a black person. Stories about missionary work belonged to romantic myths, just as my teaching in the Drenthe peat bogs was later portrayed as missionary work with foul-mouthed, illiterate savages who were not averse to adultery and incest. I didn't know what those words meant when they told me. It had to be bad, I understood, and against God's will. I was the eldest son, destined for God, a down payment on their own salvation. My younger brothers were destined for posterity, to carry on the family in the patriarchal line. My fate, as far as my parents were concerned, was in God's strangling hands.'

Why are you telling me all this, Geertje wondered. She walked over to the wooden cathedral. A spire seemed to be broken; a piece was missing. Geertje lifted the work of art off the board. She pretended to examine the carving more closely so she wouldn't have to look at Van Heesewijk, so she wouldn't have to say anything. She wasn't the first to rub the wood. The satyrs on the edge of the roof shone.

'I went to the seminary. There I learned the meaning of: men among themselves, not always to my satisfaction. Semen, you probably know, means seed, just like seminary. Priests are sowers, spreading seeds on the sand like Onan.' It sounded furtive, but perhaps she had misjudged the intonation. Van Heesewijk looked out. Night was falling. It seemed as if he was no longer aware of Geertje's presence in his private domain.

'I had just finished the minor seminary,' he went on. 'In St Jan I went to the sermon, five o'clock in the afternoon. I was early. The organ was playing, Buxtehude I think. It was dim, like now. Behind me I heard a woman's voice, a girl's soprano. She was singing *Tantum Ergo*. She sang *Et antiquum documentum*, she sang.'

Tantum ergo Sacramentum	Therefore, so great a Sacrament
Veneremur cernui,	Let us venerate with heads bowed
Et antiquum documentum	And let the old practice
Novo cedat ritui:	Give way to the new rite;
Præstet fides supplementum	Let faith provide a supplement
Sensuum defectui.	For the failure of the senses.

Genitori, Genitoque	To the Begetter and the Begotten,
Laus et jubilatio,	Be praise and jubilation,
Salus, honor, virtus quoque	Hail, honour, virtue also,
Sit et benedictio:	And blessing too:
Procedenti ab utroque	To the One proceeding from Both
Compar sit laudatio.	Let there be equal praise.
Amen (Alleluia).	Amen.

Maborosi no

hikari

269

'And where reason cannot comprehend the old, and where feeling fails in the new, faith takes over. That is what I have heard and understood.'

Geertje heard Van Heesewijk swallow, followed by a cough. He cleared his throat. A chair shifted.

'At the back of the church, in a wing, behind the curtain of the confessional, there, and nowhere else, Mary Magdalene and I conceived Geerke. Our daughter. Geerke of Saint John.' Van Heesewijk swallowed. 'After three years we received our punishment for our sin of impurity. God does not always punish immediately, but He does punish. Why did

He do it by drowning Geerke in a puddle of water in a cart track? I still have no answer. *Consolamini. Consolamini.*'

Van Heesewijk drew the curtains in front of the window. Through a crack the darkness was not complete. To the eye, all the colours had disappeared, inside and out. The colours remained but were not noticed, although it was questionable whether nature itself had a sense of colour. Colour was only for the viewer. To the enlightened viewer.

It was as if Van Heesewijk had once again taken his place in the confessional of St John's, but now without a curtain. He did not seem to want to sin again, not even in the presence of a tempting bit of original sin.

My role in his life is over, Geertje thought. I can go. She knew what she had to do, not because she had thought about what she had to do. Geertje did not follow her reason, nor her feelings, perhaps she followed her faith in the natural course of things. There is a time to come, there is a time to ... and in between.. Her face glowed, as she had seen in statues of Mary, with a warm, softly glowing face, the origin of which only the painter knew. In the near darkness, she shuffled towards *Father Familias* Van Heesewijk, who had taken a seat on the chair at his altar with the damper and the candle extinguished. He seemed to be waiting for the saving word. Van Heesewijk rose and offered his chair. A wooden chair with a red leather seat, secured with copper nails. Geertje pressed her lips briefly to the forehead of her small, slender teacher Van Heesewijk, a childish kiss, a child's kiss. She sat down and in one movement, as if it were a natural thing, she took Van Heesewijk on her lap.

As if in a pietà, he leaned against her shoulder. Slowly, very slowly, as if the movements of his body had to come from deep within, Van Heesewijk's body began to tremble against her bosom, gently at first, then more and more violently. Geertje tasted Van Heesewijk's bittersweet tears. She smelled the scent of the boys' linen, of the couple. She smelled the musk perfume of Maria Magdalene. Geertje smelled the adulterous perfume of an unknown lover, a local smel of tobacco, beer and peat.

'I had a very good time with you,' Geertje said. 'I was your child. You were my father. Your wife was my mother. I had two brothers.' She swallowed: Cain and Abel. She swallowed: the brethren Onan. She waited, but not for long. She did not want Van Heesewijk to interrupt her. 'I was your daughter. I was dead. I am alive. I am resurrected. I am Geerke.' She took several slow breaths in and out. Before continuing, she put her hand on his chest. 'I am your daughter. I am Geerke.' She kissed Van Heesewijk's wet eyes. She held his head between her hands and kissed the man she called her father on the mouth, as if a glorious secret were being revealed.

'I forgive you for everything,' Geertje said. 'Your life so far has been a penance. You do not deserve punishment. Life is not a sin, not a way of suffering, not a way of the cross.'

Geertje Proost stood up. She closed the gap between the curtains. There was a thunderstorm outside. Once again, the lightning fell on Van Heesewijk. As she closed the door of his sanctuary behind her at six o'clock in the afternoon, she heard "It's over and out. Halleluia".

But maybe she only heard it in her imagination.

- For Geertje, the unknown began to lose its most awe-inspiring features. She knew the village and the people, even by name. She preferred to avoid them, and although she had finally learned to speak, she rarely answered when someone asked her something. She looked carefully at the questioners, never forgetting their faces; it was their voices that stayed with her the longest, becoming a source of inner amusement, amazement or disgust.

Pan onder de mensen, Theun de Vries.

6. Stage

'I'm coming back to live here,' Geertje had said. 'I won't go to Heesewiek anymore. I'm done with it.' She had stepped out of the teacher's house into a familiar setting. She knew her role. Her language changed with her steps on the familiar stage.

'You can peel potatoes.' Her mother no longer needed words. Her father had made do with them: 'Fetch me a dry sausage. Now.' He spat on the ground next to the spittoon.

The brothers and sisters had the biggest rooms. Two boys and three girls in each bedroom. There was one drawer left for Geertje. There was a bed and a chair and a tripod (milk stool) as a table for a sink and a bowl to catch the washing water. It was enough.

It was also enough for Van Heesewijk and his wife Maria Magdalena. In less than half a year they had left hell for Brabant, gone, never to return. - The sons were already living in the West, with mutual quarrels on both sides of the Amsterdam Y. - At the farewell party of School IV at the Hotel J.W. Hofhuis, Van Heesewijk received kind words, a fountain pen and a smoking chair. He was never old enough to start smoking. His wife received a bouquet of flowers, which had just become fashionable, and a cactus in a pot.

The chairman of the committee, or a representative of the church community, it was not clear, emphasised that it was a member cactus, an *OPUNTIA*, he read from the label. He emphasised member, a member of the community, a throbbing member in the community, that was Van Heesewijk, a member for and of the village. Erica. Van Heesewijk belonged to the village as the roller pole to guide peat barges. Van Heesewijk was one of us. The plant needed little water. Half a cup of water every six months. Every six months was enough. In the absence of a Drenthe anthem, pupils and former pupils sang a farewell song to the tune of the Brabant anthem.

Geertje Proost's mother - vrouw "Parlevink" - brought a bottle of boerenjongs (raisins in gin) and two glazed porcelain dogs, which by now adorned many a peat barge and other ferryboats. Staffordshire dogs, I'm sure the lady would like to know the name of the dogs. The bridges had been operated by Jans Boneschansker for a year. The host, Johan Wilhelm Hofhuis, had a slaughtered pheasant for Van Heesewijk. Mrs Van Heesewijk received a framed photograph of the hotel. A reminder of the good and fertile years in Erica. Trees thanked Van Heesewijk for the piano lessons, the good conversations and - to the surprise of her husband - in addition to all the services, Trees thanked Van Heesewijk for the poems she had received.

Perhaps the greatest reward for the retiring teacher was the kiss he received for the first time *en plein public* from his piano pupil! - Full on the mouth. This "smok" (rude kiss) was talked about for a long time in the village. This "smok" was the reason why Johan Wilhelm inconspicuously gave Maria Magdalena his poem - I wish I were two dogs, then we could play together... - during the buffet of Bentheimer Huzarensalat.

With the exception of a few bachelor farmers, no one wanted educated Geertje Proost to work in the household. When Van Heesewijk said goodbye to Hofhuis, Geertje was given a job as a café assistant. Proost was a nice name for a servant, Hofhuis had thought it necessary to say. Geertje had left his awkwardness for what it was, an awkwardness. A proost was the keeper of a proosdij (provostship), where you could drink and toast if you wanted to.

Geertje knew how to handle things, especially when Mrs Hofhuis, Theresia, Trees Hofhuis-Kern was visiting family in Amsterdam or Egmond aan Zee.

For a modest fee, Geertje was given a room in the attic above the bar, so that she did not have to walk to the Ensingwijk at all hours of the night. Upstairs there was enough room for her modest wardrobe and the books from what Van Heesewijk called the DRENTSCHE BIBLIOTHEEK, which he had already gathered to hand over to Geertje. His

almost complete collection of Drenthe literature consisted of works by the Reverend Cornelis van Schaick, Albert Steenbergen, Jans Pol, the Podagrists - Hemsing van der Scheer, Lesturgeon and Boom - and a few lesser gods. The karbies (bag) was half full and light.

Hofhuis had asked what she wanted with the books.

‘What do you want?’ she had asked to set the stake. ‘A simple answer or a long answer?’

‘Read.’ That was enough to answer the question. Months later, after many arguments, meetings, parties and empty evenings in the café, Hofhuis had asked for the long answer.

‘You come from Neuenhaus aan de Vecht. I have never been there. I only know the *Grafschaft* from hearsay. I know the Graafschap and Neuenhaus from the Podagrists and from the Reverend Wessel Friedrich Visch. I have seen the setting of your youth. Not only the setting, but also the books gave me a glimpse behind the scenes.’

7. Dating

‘Why don’t you have a boyfriend yet?’ asked Hofhuis. The question seemed to escape him. He shook his head and mumbled, ‘Never mind, never mind.’

‘Indeed,’ Geertje said, ‘that’s none of your business, but I can tell you something about the background to my caution and restraint. It is not that others leave me unmoved, but perhaps my passion for my fellow man does not look like it does in newspapers, magazines and the Bible.’

Hofhuis was sitting next to Geertje Proost on the garden bench in front of the Hotel J.W. Hofhuis, in the shade of the young lime trees. Kasper was lying in the grass behind a low hedge. The Drenthe partridge wanted to belong to the family, pack animal that he was.

Over the past few months, the relationship between Hofhuis and Geertje Proost had grown closer. She had not yet discovered where this intimacy came from. After all, they had known each other for more than seven years, Hofhuis as boss and she as helper in the café and tenant in the attic. Hofhuis told her his doubts about his peat farm, his farms, his hotel, about Trees and about God, who wielded the scythe at will.

Geertje Proost listened. Between the lines she sensed fatigue, not only physical and mental, but perhaps a certain weariness of life after an eventful and elusive life of highs and many more disappointments. God had given Hofhuis more suffering than he had ever feared. More than enough setbacks had come his way. If God was selling tickets, Hofhuis would have liked to have more tickets without a prize.

Geertje said little. Listening and silence, she knew, was enough to elicit confidentiality. Now that she knew more about Hofhuis, intimate feelings that were only meant for her heart, she knew that she could also tell her experiences without them immediately going around the village. Hofhuis told Geertje Proost about insights he could not share with Trees, not with his children, not with his Amsterdam brother, and not with the pastor.

‘Trees listens to me. She kisses me. We sleep together, with all that goes with it,’ Hofhuis had said in a slightly furtive tone, as if ashamed of it at his age, ‘but there is a lack of trust and understanding in our relationship that I am not aware of. I have often thought about it, but I have never expressed my thoughts. Only to Our Lord.’ Hofhuis fumbled in the pocket of his jacket for his rosary.

At Geertje’s continued silence, Hofhuis had added. ‘And to you, since you prayed with me.’ He hesitated, as if his emotions were playing tricks on him again. ‘Since we prayed together.’

Geertje tucked her right arm under her bosom and put her hand on his left forearm, just like the first time. Hofhuis nodded. Geertje withdrew her hand. Hofhuis took off his *pette*, as if he was expecting a kiss on the head. Maybe he wanted to start a Pater Noster.

‘Maybe,’ said Geertje Proost, ‘maybe I’ll take a long walk and make a detour. I’m a

woman of long walks and detours, and even then, I often don't know if I've arrived at the right place. You may not get an answer to your question. Maybe I won't tell you why I don't have a boyfriend yet. Not because I don't want to tell you, maybe I don't know yet. I've never asked myself this question before.'

'Am I the first to ask you that?' asked Hofhuis. He put on his *pette*. Kasper raised his head. Hofhuis shook his head. The dog lay down again. 'The first?'

'Perhaps not the first,' Geertje said. 'It is the first time I recognise the question and think I understand it.' She nodded at Kasper. The dog waited as if listening.

'Perhaps I do understand your question, because I now know the beginnings of an answer,' Geertje said.

'Your long approach and your short detour,' said Hofhuis. He straightened his back. His shoulders slumped. An unfamiliar calm came over him. He felt the depression disappear, as if gravity were losing its grip on him, as if the unbearable lightness of being was disappearing.

'From the classroom in the bend of the canal, from School IV at the beginning of the canal line, I had a view of both bridges. Whenever a peat barge passed by - in my childhood there were only peat barges - the children would look at the boats. Often they were pulled by one man, sometimes by several men, sometimes by a horse. In the inner bend, close to the water, there was a roller mast, which is still there today. The barge's rope went behind the roller pole, on the side of the water. In this way, the barge could continue its journey without losing speed in the bend. The bridge seemed to be a temporary finish line for many barge towers.

At the bridge over the Kanaallinie and also at the bridge over the Ensingwijk the boat would have stopped there if my mother had not turned the bridge in time. My mother, a sweet and caring woman - don't say anything bad about my mother - rarely rushed to open the bridge. She was strong enough, but she often waited for the ship's tower to let him tow on. The boatman's wife and children stayed on board. Often the barge would drift in the middle of the water. The skipper's wife could not get off.

I often saw the ship's tower waving to his wife. I could not hear what he shouted. The ship's tower walked with my mother. Sometimes the delay was short, sometimes longer. When it was longer, the ship's tower always had a full *karbies* (linen bag) with him when he returned. When the boat passed the bridge, he threw the *karbies* onto the peat load and went back to the rope and the towpath. I imagined that all the strength had returned. It is not easy to get a peat boat going from a standstill.

I asked my mother what was in the *karbies*. She said: "Two dogs, two porcelain Staffordshire dogs." She said: "A *karbies* full of love. Love for you and your siblings. Love for the skipper and his brood". She said: "I no longer want to be in the peat with a *poppie* (baby) in a wheelbarrow and breastfeed between turning the wet turf." That's how I learned to love,' said Geertje. 'My mother gave me the last two glazed Staffordshire dogs she had. She had been a bridge keeper for the longest time. Another child was born.'

Hofhuis felt in his watch pocket. 'Let us pray.' He took off his *pette*. 'fight against sloppiness.'

They prayed a tenner of the rosary. Kasper counted along. At the ninth Our Father, the dog got up. Hofhuis stood up. Geertje Proost stood up. At the end of the path, where the cobbled road ended on the sandy path of the Kerkweg, a pheasant cock was walking. Hofhuis put the rosary in the pocket of his watch on his waistcoat. If I were a young man from Amsterdam, Hofhuis thought, I would take you in my arms and kiss you. I would press myself against your bosom. I would like to break eggs with you. Raw or cooked, it doesn't matter. I would ask you to go out with me.

Geertje Proost grinned her teeth bare, as she had read in *Na 20 jaar* by Jans Pol. From *Hannechien* she knew what could happen in the Drenthe countryside during encounters with clumsy and horny lovers. Assaults were not uncommon. The *Emmer Courant* regularly published short reports on convictions for public drunkenness, for abuse of women and animals. She thought she could read Hofhuis's hesitation and drive in his face and body language. Old men have old passions, she knew.

'I am no stranger to Jerusalem,' said Geertje. 'I know who Laish is in Corinth. I know whore boys, and now I know Staffordshire whore dogs too.' She took a step back. One evening in November it was already dark. The half moon over the Vaart. I took the key to School IV to Van Heesewijk. Halfway there, Jans Boneschansker was standing on the waterside of the Vaart. Jans wanted to go out with me. No one had ever taught him how to date. Jans had his trousers around his knees. He shouted in a high castrato voice, he was so scared: "Stop or I'll shoot." I stood there and looked at him. He was standing there like a beaten dog.'

'And?' asked Hofhuis.

I stepped towards him. Jans took a step back.'

'And?' asked Hofhuis.

'I did what I had to do. I held out my hand and helped him out of the canal. When he was standing on the bank with his shirt dripping and his bum bare, I said: "Jans, I already have a friend. You're too late." I "smokked" him. "Go to the sand part of Drenthe," I said, "so you can onanate." I felt like a bird in the sky when I flew to Van Heesewijk. With the key.'

Geertje meant the key to a free life, but for Hofhuis that was still a bridge too far.

Geertje took a step forward. She rubbed Hofhuis gently on his outstretched hand. She turned to the dog and threw Hofhuis's *pette* to the pheasant.

'Apport, Kasper, apport.'

'*De pette*,' shouted Hofhuis. '*De pette*.'

8. Piano

The piano was placed next to the French doors to the conservatory, an open and spacious canopy facing south with a view of the Kerklaan and the goat field beyond, a somewhat marshy terrain with remnants of peat vegetation. An Eldorado for ducks, geese and white swans; black swans were unknown. And unknown made unloved, even in the goat field. From the winter garden, the horizon was limited by the few houses along the canal, especially at the swing bridges on the roads to Schoonebeek and Nieuw-Amsterdam, where more and more houses and shops were being built.

The piano had not been struck for more than ten years. No piano tuner had been to the Kerkweg for more than ten years to maintain the pure tones. Marie, as well as Margaret and Pierre, stayed away from the Bechstein. Stepson Herman Heinrich had no musical talent, either by eye or ear. He spent his time poaching in the church woods and on the moor behind the woods. In the barn the skins of hares and rabbits were hung out to dry. Herman knew how to kill and butcher the animals. Hans Stout, Hansoom to the family, the youngest brother of Willem Stout (1861 - 1926), who lived with Lena van Dam (1875 - 1977) at the outskirts of Erica, had taught him the art of poaching and slaughtering. Hans - Johannes Stout (1877-1961) - was a strange and misunderstood man. He lived with his dog Kasper in a derelict peat barge at the end of the Veenschapswijk at Achter on Erica, where wind, water, birds and the sharpening of his butcher's knives provided the music. Music was not always a part of Hans Stout's life. He spent a long time in the

Veenhuizen prison camp. What the bachelor had done was a well-kept secret. Everyone knew, and a misstep would never be forgiven. His story was recorded much later in *Apport, Kasper, apport* (2013).

Trees Hofhuis filled her days with housework, reading and travelling to her family in Holland. She had little to do with the hotel. She loved beauty, not drunkenness and violence. She saw it as her unspoken duty to keep Johan in line, a driven entrepreneur who did whatever came his way without thinking. But perhaps those around him could not keep up with him, as far ahead as he was in his thinking.

For example, Johan had impulsively bought a steam locomotive to dig the peat at the Strengdijk. The fibrous peat was too hard for peat diggers. A machine was cheaper at a time when workers were demanding higher and higher wages. Hofhuis made no friends with his desire for modernisation. The steam engine was a failure. No one mourned its failure. Trees did not disapprove of his drive and entrepreneurial spirit. It was these impulsive and entrepreneurial qualities that had seduced her into marrying Johan. But as was often the case, what she had first admired began to repel her. The trips to Amsterdam and Egmond aan Zee provided the necessary distance from the feelings of disgust that arose. When she returned, her own experience made her more lenient towards Johan.

Around the time of the peat cutting and the digging of the canal, the Hotel Schroote, opposite the church, which Bentlage had bought, came up for sale again. In this way, developments intertwined and one thing led to another. As if it was meant to be. Everyone played their part and got their share. After all, a blind man always ended up somewhere, just like sighted people who plunged into uncertain adventures with their eyes open. Geertje could have read that much later in *Poolberichten, brieven van een blinde* (2025) by Erik Hartevelde.

Trees had often wondered why Erica had to be the venue for her raffle. She had never found an answer to her question, not even during her piano playing, which was meant to be contemplative as well as entertaining. Perhaps her mind was too restless for meditation, a restless mind that manifested itself in the family and in the hotel in a mania for rules and control, although she guided the course of events with a gentle hand, or so she thought. Through deep conversation, excursions to the ancient Greeks and Romans, and singing with Van Heesewijk, she had learned to guide Johan sensibly along beaten and overgrown paths. She saw that the years were beginning to count for him. His fire was no longer as fierce and consuming as it had been a few years ago. It seemed that life, and especially the deaths of his children and sisters, were beginning to take their toll. His greatest and grandest antics were over. Trees noticed that Johan was spending more and more of the day in the company of Geertje Proost in the bar, alternating with a walk with Kasper in the church woods. She liked it, especially after the explosion of the carbide lamp that was supposed to provide bright light in the evening. The damage had been limited. Father and son's injuries had healed quickly. Trees had learned that doing nothing can help the healing process.

The hotel reminded her of the glamour and metropolitanism of Amsterdam, not of the decay and poverty that was more prevalent in the capital than in Drenthe. After all, life in Drenthe was healthier than in the stinking capital, with its diseases and high infant mortality. When her brother-in-law Rudolf complained about the smoke from the burning of the Drenthe peat bogs to make the fields suitable for growing buckwheat, which blew past Amsterdam on the east wind, she said: 'Consider this smoke as a message from me. It is a provocative letter with a poignant longing, letting you know that I miss you and that when the time is right, I will come back to you.'

It was not yet time. The possessions, the peat bogs, the land, the farmhouses, the tools, the horses, the cows, the other livestock, created a close and sometimes suffocating link with the landscape and with the inhabitants of Erica, with their different origins and uses. A village like any other, where everyone knows and judges everyone else. Her Amsterdam background has more than once led to sharp remarks along the lines of “the wise men came from the east”. Johan Hofhuis, who started out as a baker and confectioner in Neuenhaus, was not spared either: “Why do bakers and millers wear white socks?” Anyone who wore white socks was a man of imagination. Imagination was not valued. Imagination was associated with pretension. The vulgar, the rustic, the “ordinary” was the norm; the CALIBRATION SERVICE did not have to come along to enforce this norm.

The piano had been a source of comfort. After the trial in Assen, where Johan Hofhuis was accused of tax evasion for not declaring domestic help, and where the piano played an important role in the trial and conviction, the joy of playing the piano had diminished considerably. Every stroke of the keys was a reminder of the sentence. In retrospect, very childish, and Trees knew it. It was like a child blaming a bicycle for a fall. She could not forget the piano affair. Why had a fellow villager peeked in from the bushes to see if the housekeeper was there? Why was there no frankness, why was there underhandedness? Did envy play a role? Of course, what is done cannot be undone, but Trees could not let go of her suspicions. Indignation and resentment continued to fester. Without Van Heesewijk, without their conversations and duets during their walks in the church forest, she might never have been freed from the injustice done to her. Van Heesewijk had emphasised that she had to put her own head together, that he, despite his Cicero’s learnings, his love and their singing together, could not be a remedy, although a passionate “smok” on unconsecrated ground behind the beech hedge might temporarily ease the pain of her soul. And so one misfortune was slowly exchanged for another, more serious one. Van Heesewijk’s departure for Brabant De Peel was therefore both a drama and a relief. The farewell reception was part of that unease. There were no longer two Staffordshire dogs to play together.

After a few weeks, Johan had never spoken of the prank again, forgotten but not forgiven. He had also never touched the piano again. The resentment and bitterness seemed to have deep roots, but perhaps other feelings played a role - in the search for comfort. For example, he found the atmosphere in Erica stifling, but perhaps it was no different elsewhere in young societies of diverse origins. The feeling of being an unwanted stranger in “my country” remained.

‘Let us do it,’ she had said to Johan. ‘Maybe Geertje Proost will cheer up the guests with her piano playing. Bring the Bechstein to the café.’

9. White cotton and black cotton

‘White cotton and black cotton, Liesebeth, let us do it again.’

Geertje Proost struck the keys powerfully and rhythmically. The melody was simple. Every syllable was emphasised.

‘Once more,’ said Hofhuis. His face lit up. Geertje Proost repeated:

‘Wit katoen en zwart katoen,
Liesebeth lao’w het nog iens doen

White cotton and black cotton,
Liesebeth, let’s do it again.

Hofhuis tapped the conservatory floor with his stick.

‘Once more.’ Like a child who can’t get enough of a new game. Black *pette*, black

trousers, black waistcoat, the only colour for men of standing, peat bosses and hoteliers. White underwear, Geertje knew, when the term was used broadly and grey was also considered white. White was Trees Hofhuis's overcoat. White was Geertje Proost's apron, white was her cap. All the maids wore white outerwear, under which they wore long black pleated skirts and again white, starched, grey underwear.

Geertje Proost repeated: 'Let's do it again. When she stopped and turned her head towards Hofhuis, she waited.

'From the Twiester fair,' Hofhuis said. 'The fiddler played that song. I know it. Where did you learn it?'

Geertje Proost smiled and let her fingers do the work. She sang in a clear voice:

Achter den dorenbos
hab ich de maid kost.

Behind the thorn bush,
I kissed the maid

This was followed by:

Rooden wein en witten der maank,
That is rechtten Twiester drank

Red and white wine mixed
That real Twist drank

And again:

White cotton and black cotton,
Liesebeth, let's do it again.

'Instead of Liesebeth,' said Hofhuis, 'I sang Trésia.'

White cotton and black cotton,
Trésia, let's do it again.

Geertje Proost struck the right note. 'At the Amsterdam Y, I sang the Twiester kermis (fair) song,' Hofhuis added, as if he realised he had revealed an intimacy between Trees and himself. It seemed like the start of a confession.

'You didn't just sing at the bank of the Y,' said Geertje Proost. 'You also sang in and around the church.' She let the piano join in again. "'You left the church before the singing.'

'Not anymore. No, not anymore,' Hofhuis said. He pulled his pette down over his eyes.

'I read the songs at the Podagrysten,' Geertje said. 'I got the books from Van Heesewijk. They're upstairs, you can read them.' Hofhuis didn't answer the invitation. His pette slipped back down on his head. He wasn't a reader. He wasn't a writer. He was a peat boss and a hotelier, and that was enough.

'The gentlemen travellers reported on the Twiester kermis,' Geertje Proost continued, 'across the border at Nieuw-Schoonebeek, not far from your Neuenhaus. There were no musical notes in the travelogue, but since it was a dance song, it didn't seem difficult to use three-four time. A polka would also fit. The legs off the floor.'

'*So ist es, und nicht anders,*' Hofhuis said. 'I can also pour the Twiester drink, red and white wine in the same glass, but I suspect there are no lovers of that. Beer and gin, that's all the Ericans seem to like. And water. Erica, nice water.'

Despite his cheerfulness, there was bitterness in his voice, disappointment at the way life had once taken him. The turn towards the abyss didn't seem to be complete yet.

10. Cicero gives comfort

‘From Van Heesewijk,’ said Geertje Proost, ‘I got books from his library. He had read them and didn’t want to take them with him to Brabant, or for some other reason.’

‘It seems clear to me,’ said Hofhuis. ‘This man thought the world of you. All of Erica knew that you were a replacement for his Geerke, that was her name, his dead daughter. Drowned in a puddle of water in a cart track. Van Heesewijk never got over this setback. Work, work, work. I know that from my intimate hearsay.’ Hofhuis looked up, past the roof of the conservatory, which he continued to call a lean-to, with a penchant for trivialities and to emphasise his individuality. He was talking about himself. He turned his head towards Geertje. ‘I often think of Van Heesewijk. Too bad he left. He was a very good teacher. You don’t often meet people like that. Not from outside. Not even from here.’ Hofhuis seemed to mean that he was not “from here” either, especially as his fellow villagers made it clear to him in subtle ways. If he used a word from Neuenhaus, they would correct him: that’s not how we say it.

Hofhuis was a Prussian from Neuenhaus. The fact that his grandfather had been naturalised as a Dutch citizen did not change this. Identity was more than a passport, although he could not explain what identity was. Sometimes it was origin, sometimes religion, peat boss, father, confectioner, thief, womanizer, reader, drunkard, pencil seller, migrant, whatever the other wanted. Hofhuis picked up the thread again. ‘With all the gossip, I understand why Van Heesewijk left. And his passionate, kind, engaging, free-thinking wife, that you came to Van Heesewijk’s house and read books from his library that she was not interested in, and... Let us be silent.’ His last words sounded like ‘let’s pray’, like ‘let’s pray together and free ourselves from stupidity’.

‘I don’t know that gossip,’ said Geertje, ‘and I don’t need to hear those stories. I’d rather read a book or sing *In Paradisum*.’

Hofhuis, who after all his setbacks had ended up, it seemed, as a bankrupt peat cutter and retired canal digger, leaned forward and picked up the thin book with a white veiled and mourning woman in marble on the blue cover.

‘And what is this book about?’ he asked. Over the past few months he had come to realise that Geertje Proost had more to offer than just any mayor or bridge keeper, perhaps much more, or at least different qualities than just any teacher, peat cutter or hotelier. In short, in his twilight years, no longer plagued by hormonal urges, no longer concerned with proving his cleverness and drive, Hofhuis had become curious about the world beyond the peat. Geertje Proost, with her diligence and fascinating thoughts, seemed to him a good gateway to that other world of which he knew only the names - art, literature, philosophy, history, musea, other peoples, languages and those infinite other sources of development of which he had no knowledge - not of the experience and not of the content. He had never seen Rome. He would die before he saw Rome.

‘Whose book is it? I mean, who is the author?’ Hofhuis did not know any writers, and the writers did not know him. In this respect, his life was balanced. If he was written about at all, it was in a negative way: lawsuits, tax and insurance fraud, underpayment of staff, children who were too Western. A real writer would never immortalise him in a novel with the qualities that made him beloved by his children and the occasional villager like Hans Stout, who liked to drop in for a chat and a drink. Hansoom, the caring man, the marginal alcoholic at the end of the Veenschapswijk, with a violent streak if he was not taken seriously. Hansooms’ story recorded in *Apport, Kasper apport* (2013) and again in *Eyoum* (2023).

Hofhuis had received the Drentse partridge from Hans Stout before the convict left for the asylum in Veenhuizen for re-education, a term used to describe the breaking of a personality. Hofhuis had given Hans a bottle of gin in a blue kettle, supposedly containing water for the journey. Geertje Proost had said that butcher would be a good job for Hans. That way the bachelor could kill legally and channel his aggression into craftsmanship. Until it lasted. After Veenhuizen, Hans Stout no longer wanted to kill animals. On the farm of his brother, Willem with the hunchback, he helped with the farm work. Pierre, Hofhuis' son, sometimes asked Hans to go on raids in the peat. Hans went along, but stopped poaching. "The only thing I want," Hans had said to Pierre, "is friendship."

'Michael Fontaine is the writer, professor of Latin at Cornell University on the east coast of America, near Washington. I don't know how this book got to Van Heesewijk. In any case. *How to Grieve* is with me now. I have read it. *How to Grieve* has been translated from Latin into English. The Latin text is next to the translation. With my ecclesiastical Latin I understand the English text better.'

Geertje Proost placed *How to Grieve, The Lost Art of Consolation* on the table in the conservatory. When I read the book, it was like having a sensible conversation with a sensible man. Like now with you.' Her voice was honest, without a trace of irony, sarcasm or condescension.

Hofhuis ignored the last sentence. - Like now with you. - He knew only sensible conversation. Stupidity was not his strongest point, although he was increasingly aware of gaps in his knowledge and clumsiness that regularly caused him discomfort in everyday life.

'I can tell you what it's about.'

'About sadness,' Hofhuis said. 'You've already said that. What else is there to say? Sadness passes by itself. It is what it is. I don't need to read a book about it.'

'You don't need to either,' Geertje said. 'You are an expert when it comes to adversity. I've never heard you talk about grief.'

'Do you have to?' asked Hofhuis.

'Do you have to, do you?' Geertje smiled, half joking, half indignant. She tried to have an honest conversation with the café owner. She knew the tide had turned for him. No grants for canal construction, a barge full of peat that burned out, a day when he was forced to sell the movable property of his farms, the threat of bankruptcy and thoughts of selling the hotel. No successor to Erica and Trees, who seemed to want to leave sooner rather than later. The children, Margaret, Marie and Pierre, had already left. Hofhuis with his dog for company. Kasper, the dog, who had lived with Hofhuis since Hans Stout had made Veenhuizen his permanent home for a number of years, seemed to be the only one who understood Hofhuis.

Geertje arrived with bacon pancakes, a jug of beet syrup and a large glass of wheat beer. She drank tea made from dried lemon verbena, with mint for freshness. A nod from Hofhuis. *De pette* beside him on the bench. A sign of the cross and an abbreviated Pater Noster. Others had not yet had their sins forgiven by Hofhuis, lead us not into temptation no longer applied since Maria Magdalene - "How big you are, how big the Lord created your sweet member" had left for Brabant. Hofhuis ran a greasy hand over his bald head. He put on his *pette*. *De pette*. He nodded at Geertje and said, before taking a bite of the pancake: 'Go ahead. I have nothing better to do. A professor from America probably knows more about things I don't understand than I do.' Geertje ignored the slight sneer, so familiar and so rooted in the language of the peat. 'I'll read you some passages,' Geertje said, 'so you can continue to eat and let your mind wander. It's about Roman rulers and thinkers around the year zero. You'll see that despite their knowledge, or perhaps because of it, they were

ordinary people. Cicero is the most important character in the story. Cicero lives on as a common name for a guide, a cicerone.

Geertje read from *How to Grieve*

The lost Art of Consolation

After a stratospheric year Consul, Marcus Tullius Cicero was on top of the Roman world. Five years later, that world had turned on him. He was ostracized, pressured into exile, his property confiscated or destroyed. He spent a year and a half wandering, aimless and adrift. A decade later, his wife left him. He immediately remarried again but badly, and only for the money.

Hofhuis tilted his head back. Was this about him? After fifteen years, had Erica rejected him as much as Rome had Cicero? Fortunately, Trees had not left after his affair with the Staffordshire dogs. Geertje read on.

Rock bottom, though, had yet to come. In 45 BCE, his beloved daughter Tullia died from complications of childbirth. She was only 32.

Familiar questions began to haunt him. *Is there life after death? Are our loved ones in heaven? How could things go so wrong?* And, perhaps most pressing of all, *Is there any way to recover from something as earth-shattering as the death of a child?*

Two children, Sybilla and Ludwig, from his own seed. And then his sisters. Bernardina, who died at the age of 36. Her Anna lived for six months and Heinrich, Bernardina's husband, was 56. Gesina was 41. In every church service he had heard: died too young, in the prime of life, cut short, taken home prematurely by the Lord. You do not know the day or the hour. Oh no. Then say nothing, he had often thought. If you have nothing to say, don't say it here. All these gravestones: little lumps of stone, sand over them. Go on, go on.

The problem, as every ancient thinker emphasizes, is Fortune: luck, chance, randomness, circumstances beyond our control. Looking back three and a half centuries later, the Christian convert Lactantius was impressed by how courageously Cicero had fought back all his life—right up to the moment he couldn't any longer: In his *Consolation*, Marcus Tullius says he always fought Fortune and won, in thwarting his enemies' attacks. She didn't break him even when he'd been chased from home and homeland. Then, though, when he lost his dearest daughter, he shamefully admits that Fortune has defeated him: "I give up," he says. "It's over."

The death of a child can do that. It can make a person fall to pieces. As Cicero put it elsewhere (*Tusculan Disputations* 3.61),

People whose grief is so great that they're falling to pieces and can't hold together should be supported by all kinds of assistance. That's why the Stoics think grief is called *lupe*, since it's a "dissolution" of the whole person.

The Stoics also knew that *lupu* is Italian for whore. After all, the nurse of Romulus and Remus was both a wolf and a whore. Even a prostitute can consume a man.

In the text to which Lactantius refers, the *Consolation*, Cicero did something he later boasted no one had ever done before. "I hacked Nature," he declares, "and talked myself out of depression."

‘I am curious,’ said Hofhuis, ‘what that man said to himself. I’m not a thinker or a philosopher. And,’ Hofhuis hesitated and looked at Kasper, who had all the time in the world, ‘until a while ago I wasn’t a talker either. After my child died, I cried with Trees for five minutes, and Trees cried with me. Then it was over. I wasn’t comforted. I comforted others who were further away from me and who seemed to be in more pain. Later I didn’t cry at all. The power of repetition.’

‘No,’ said Geertje Proost. ‘I don’t think your missing tears were a matter of the power of repetition, not just repetition.’ She poured syrup over the remaining pancake. ‘A general in Cicero’s time cried when a soldier was killed. When his own son was left behind in battle, the centurion didn’t cry, to his centurion’s surprise. He said: “My grief is so great that I can’t cry anymore.” She took a bite of the pancake. The syrup ran down her hands. Without knife and fork. She ate with her Ten Commandments. (10 fingers)

The idea of a *self*-consolation is familiar from many later writers, from Marcus Aurelius to Augustine to Boethius. At the time however, it was something new in world literature, equal parts philosophy and motivational speech. It seems history’s greatest speaker put all his powers of persuasion to convince an audience of one – himself – to get past his grief and move on.
And, says Cicero, it worked.

‘Walk the dog.’ He repeated, ‘Walk the dog, that’s all you need. And if there’s no dog: just go out. Walk, walk, walk. Walking is the best medicine for everything. Everything.’

‘You say the same as Johann Gottfried Seume in his book about his journey through Russia. Walking, walking, walking, heals the body and the soul.’

Whoever walks sees from his own human point of view infinitely more than whoever rides. Sensitive and also insensitive people may pass judgment on it at will; it leaves me cold.

I consider walking to be the most honorable and independent thing in a person, and I am of the opinion that everything would go better if one walked more. Almost everywhere one can no longer get on one’s feet properly because of all the sitting and walking. Things cannot go well with those who sit too much in the carriage. This truth does not seem to get through to people.

‘You have read a lot,’ said Hofhuis. ‘I would like another Weizen.’ (beer)

‘As the saying goes: *Mens sana in corpore sano*, a healthy mind in a healthy body. This wisdom also comes from antiquity.’ She stood up and took the empty plate and glass. ‘I turn the proverb around. A healthy mind, without worry, sorrow, confusion or worse, ensures a healthy body. Those who do not have their minds in order get diseases. You see this in widows and widowers, in parents who have lost a child, in poetic adultery. You see it in Hans Stout, who cannot find a friend and neglects and ruins his body with drink. Hansoom’s mind is wandering and restless, his body has become emaciated, drunk and sick. I have seen it, more than once. Hansoom Stout, his mind is not yet settled.’ At Hofhuis’s questioning look she asked, ‘Do you want the translation?’ Hofhuis nodded. ‘Стаути разум еще не устоялся,’ Geertje said before going into the bar. She returned with a pint of lager, a glass of lemon verbena tea and a plate of Hussar salad. She was reading:

Effigiem oris, semonis, animi mei

She’s exactly like me – face, speech, heart and soul.

Cicero, *Letter to Quintus*, I.3/3.3

‘My Latin is not good enough,’ said Hofhuis. ‘If I have to, I can say *Pater Noster* out loud and *Credo in unum Deo*, although I am beginning to lose track of whether this one God exists.’

‘The saying goes something like: father and daughter, they look alike,’ says Geertje. ‘In Japan they say to each other: *Maborosi no hikari*. That means: I welcome the light in you. Mutual recognition and appreciation. They have the same nature, so they understand each other. They are kindred spirits. Perhaps you recognise *ánima mea*, my breath, my soul, from the *Magnificat*.’ Geertje sang:

Magnificat ánima mea Dóminum.
Et exultávit spíritus meus: in Deo salutári meo.
Quia respéxit humilitátem ancíllae suae:
Ecce enim ex hoc beátam me dicent omnes generatiónes.
Quia fécit mihi mágna qui pótens est: et sánctum nómen eius.
Et misericórdia eius in progénies et progénies tíméntibus eum.
Fécit poténtiam in bráchio suo: dispérsit supérbos mente cordis sui.
Depósuit poténtes de sede: et exaltávit húmiles.
Esuriéntes implévit bonis: et dívites dimísit inánes.
Suscépit Ísrael púerum suum: recordátus misericórdiae suae.
Sicut locútus est ad patres nostros: Ábraham, et sémini eius in saecula.
Glória Patri, et Fílio, et Spirítui Sancto,
Sicut erat in princípío, et nunc, et semper, et in saecula saeculórum. Amen.

My soul doth magnify the Lord.
And my spirit hath rejoiced in God my Savior.
Because He hath regarded the humility of His slave:
For behold from henceforth all generations shall call me blessed.
Because He that is mighty hath done great things to me; and holy is His name.
And His mercy is from generation unto generations, to them that fear Him.
He hath shewed might in His arm: He hath scattered the proud in the conceit of their heart.
He hath put down the mighty from their seat, and hath exalted the humble.
He hath filled the hungry with good things; and the rich He hath sent empty away.
He hath received Israel His servant, being mindful of His mercy:
As He spoke to our fathers, to Abraham and to his seed for ever.
Glory be the Father, and to the Son, and to the Holy Spirit,
As it was in the beginning, is now, and ever shall be, forever and ever, Amen.

I salute the light

in You

282

Johan Hofhuis sang along to the last verses, *pette* in hand. He sighed deeply and took a sip of wheat beer, as if he were drinking from the chalice after the bacon pancake with syrup, as if he were uniting body and soul in his own consecration. When he had recovered, he said: ‘Bernardina and I were similar. Gesina even more so. We were six peas in a pod.’ He put on his *pette*. Kasper became restless, but soon lay down again.

Geertje read:

Who was Tullia Ciceronis? As far as we can tell, she was an extraordinary woman who was born into extraordinary circumstances. Yet her life was not the fairytale it should have been.

Born in 78 BCE, Cicero’s only daughter found herself widowed at age 20. She remarried at 22, then divorced and remarried again at 27, to a bad husband. That third marriage produced one stillbirth, little love, and a second divorce a few years later –

while Tullia was pregnant. In January 45, at the age of 32, she gave birth to a boy, but the baby did not live. The next month, Tullia herself died of complications at her father's country villa.

Throughout this life of disappointments, Tullia radiated strength and resilience. Cicero repeatedly praised her fortitude, and even chose a strange word to describe it: *virtus*, greatness or manfulness – a word which, thanks to its root in the word for a man or hero (*vir*), had never been applied to a woman before. Cicero saw his daughter as a hero, a saint. When she died, therefore, he was sure she was in heaven – was up there, looking down, happy, safe and waiting for him. That she, and eventually he, would live forever. All this sounds very Christian, and it is, in no small part because the Christian notion of heaven is indebted, like Cicero, more to Platonic philosophy than to the Judaism from which it sprang. Regardless of our religion, though, these thoughts will be familiar to all of us who have lost a loved one. It has always been so. In the face of unremitting misery as the Enlightenment thinker Voltaire asked in his *Atheism*,

what position does there remain for us to take? Is it not the one taken by all scholars of antiquity in India, Chaldea, Greece, Rome, that of believing that God will cause us to pass from this unhappy life to a better one, which will be the development of our nature?

'There is no clear answer to this question,' said Geertje. 'Theologians and especially poets have struggled with these questions for centuries. Here in the peat, among the peat mounds and peat holes, in the absence of a Drenthe poem, we might be better served by a comforting poem by Joost van den Vondel.'

Kinder-lyck

Constantijntje, 't zalig kijntje,
Cherubijntje, van omhoog,
D' ijdelheden, hier beneden,
Uitlucht met een lodderoog.
Moeder, zeid hij, waarom schreit gij?
Waarom greit gij op mijn lijk?
Boven leef ik, boven zweef ik
Engeltje van 't hemelrijk.
En ik blink er, en ik drink er,
't Geen de schenker alles goeds,
Schenkt de zielen die daar krielen,
Dertel van veel overvloeds.
Leer dan reizen met gepeizen
Naar paleizen, uit het slik
Dezer werreld, die zo dwerrelt,
Eeuwig gaat voor ogenblik.

The dead child

Little Constantine, the Blessed Child,
Little Cherub, from above,
The vanities, below,
Smiling with drooping eyes.
Mother, he said, why do you weep?
Why do you mourn my body?
Up there I live, up there I float
Angel of the kingdom of heaven.
There I shine and there I drink,
That which gives all good,
Gives to the souls that swarm there,
Pleasure in abundance.
Then learn to travel with thoughts
To palaces of mud
This world, so whirling,
Eternally passing moment by moment.

Maborosi no

hikari

283

Joost van den Vondel (1587–1679)

'According to the scholars, paradise is in heaven,' said Hofhuis. 'I no longer believe that. I don't believe in paradise on earth either. I know: If you don't know death, you can't really live and you'll always be dead. Life lasts only a short time.'

'Could you say that again,' Geertje asked. 'Your words are very suitable for a comforting song. I'll look for a melody. Drawn, I think, monotonous.'

‘And if you don’t know death, you can’t really live and you’ll always be dead. Life is only short.’*
* *Song of Neerlands Hoop*.

Moreover, like so many bereft parents, Cicero resolved to build a shrine to his beloved daughter. Unlike most, however, he wanted the “shrine” to be an actual shrine – a church, we would call it today – with Tullia herself literally worshipped as god. He began making plans to make it happen. But it never came to pass. Perhaps such plans were just part of his grieving process.

Fortis Fortuna adiuvat,
Fortune favors fortitude.

Roman proverb (Terence, *Phormio* 203, cited by Cicero)

‘A tombstone instead of a temple is nice, but no guarantee of eternity. The cemetery next to the church is almost full. When the new cemetery is ready, the old one will be cleared. I am sure not everyone will move with us. Some stay behind, forever forgotten.’

“Stoicism,” says Peter Breggin, “is a philosophy for someone going down in an airplane.” When Cicero needed help, he was going down in an airplane. He turned to the wisdom of ancient Greece for answers.

‘This plane crash is very topical. The Wright brothers flew Kitty Hawk for the first time on 17 December 1903.’

In the weeks following Tullia’s death, Cicero read and reread classic philosophical treatises on coping with grief. By this time, “consolatory literature” was an established genre. The finest examples to reach us are three letters by Seneca, a stoic, and two by Plutarch, a Platonist, but all those lay generations in the future. In Cicero’s time the greatest guide to bereavement – cited several times in the text translated here – was a treatise by Crantor of Sol (d. 276 BCE). That treatise is lost today, but traces of it appear in later consolatory literature by Plutarch and Cicero himself, especially his *Tusculan Disputations*, which he wrote very soon after the *Consolation*. And now we know enough about Crantor’s treatise to realize its coping strategies and grief therapies are nothing like practices commonly recommended today.

Grieving today is collective and often analyzed as a series of stages.

‘These stages of grief are not in the book,’ says Geertje. ‘I have come across them in other books. These stages occur with every disappointment, not only with the death of a child. I want you to hear them: *denial*: no, she is not dead, *anger*: what have you done to me to sneak out, *sadness*; crying and sobbing, *resignation*: it is what it is, *joy*. And sometimes all these emotions come at once, alternating at random in repetition.’

‘I recognise these phases, the way you list them,’ Hofhuis said, ‘although I couldn’t name them.’ He continued: ‘I keep them to myself. I have learned to appreciate them.’

For Crantor, as for the Stoic who refined his ideas, it is a matter of individuals finding the inner strength to accept reality – or comforting illusions – and moving.

‘You can do that with playing the piano or with a poem, even if you are not a great pianist or a great poet. You can play and write poetry by yourself,’ Geertje said. ‘You are a *homo ludens*.’

You know more about me than you let on, thought Hofhuis. He became suspicious.

Cold logic will convince us that death is part of life, indeed better than life, and that we're nothing special: tragedy and loss are inherent in the human condition. Others have survived it before us, which means we can, too. Resilience, endurance, and individual effort, therefore, are the way forward.

These ideas may sound harsh and alienating. For Cicero, they were his path out of despair.

'Collective mourning refers to funeral services and condolences,' said Geertje, who was beginning to feel uncomfortable after this explanation of everything that mourning entails. She had ended up in a teacher's chair, where she wanted to stand next to Hofhuis. She was indebted to Van Heesewijk, who had discovered her qualities and encouraged her, albeit platonically, to develop her talents. Among the others, and not above or below them.

'And when the king dies, the whole nation is moved to tears,' Hofhuis added. 'No, not for me. I prefer to follow the old philosophers. Mourn in private, alone.'

'Walking the dog,' said Geertje.

'A walk with Kasper, or with you,' he continued, 'if you can keep your mouth shut.'

Geertje Proost watched as Hofhuis seemed to sink into melancholy. She went into the taproom and took the sheet music from the piano. She played a tune that perhaps reflected his mood.

'*Was ist dies?*' Hofhuis asked, 'what is this sadness?'

'Prelude Opus 28 No 4 by Frederic Chopin,' Geertje said. She started again and sang, 'If you don't know death, you can't really live, and you'll always be dead. Life is short.'

Kasper barked.

'*De pette*,' said Hofhuis. '*De pette*.'

10. Deus ex machina

A *deus ex machina* is an unforeseen intervention by God, Geertje had read, a surprising and improbable way of taking a turn, a way of looking over the hedge. - Writers like to use a *deus ex machina* to change the direction of a story, to avoid ending up in a dead end. - Geertje Proost read *deus ex machina* at the Van Heesewijk estate. Among the books she found were works by Johann Gottfried Seume (1763-1810), a writer who made his name in Leipzig and far beyond around 1800. Not that he was able to follow his choices everywhere. Seume was a prisoner of the army for years. He had been conscripted, and it was only after many attempts to escape that he found his way out.

Geertje Proost read *Walk to Syracuse*, then *My Summer of 1805* and finally the biography of the Prussian rambler, *My Life*.

At the same time, her conversations with Hofhuis began to fade. There were good exchanges, but the repetition of moves was becoming too much. Hofhuis' departure to his daughter in Egmond aan Zee came as a relief. Johan Wilhelm chose another enclosure. His wife, Trees, stayed in Erica, although she was often in the West and looked after the hotel business in Erica until it was sold to Piet Geraets, who had the hotel demolished to build three houses. The farms, the land, the property, everything had already been sold. For Hofhuis and the rest of his family, there was no reason to stay in Erica.

'*Ich gehe von hier. Wir müssen uns verabschieden.*' (I'm leaving. Goodbye) No more words were needed. As long as he owned the café, Geertje Proost could stay in the attic, with her books, her piano and her poems.

'Such a woman you are,' Hofhuis had said.

Geertje Proost had looked at Hofhuis, raised her eyebrows to question marks and followed him:

'I'm leaving Erica. Kasper is going with me. I am happy with the dog. He is my shepherd. Kasper listens to me and shows me the way in my life. I lack nothing.'

Geertje Proost's decision to follow Seume's example on her pilgrimage also came as a surprise to her. Perhaps it was not a choice at all, and she was simply following the path that Irish poet Seamus Heaney had already shown her in *Quadrans*.

Video stupore quo res in posterum ibit
Iam sciebam quod opus sit
et quod invenitur, tantum intelligitur

In lumine quid per te iret
Septimum caelum fortasse
sexto vero modo totum perfectum est.

Saltem ubi sum in lumine
Velut illo tempore in via extra Coleraine
Ubi ventus salsior factus est, aer inquietior factus est

Et argentum lamé tremuit in Bann.
In medio canalís inter pictos polos.
Interdiu sequor iter quod significatum est mihi.

She had a rucksack made of cowhide by tailor Van der Kolk. On the road. First to Syracuse, even though that place was just a dot on the horizon. The way would show itself. After Geertje Proost and Kasper left Erica, nothing but this book reminded the villagers of the Hotel J.W. Hofhuis.

Strange how something in the distance, once realised,
turns into something you already knew;
And how what you encounter can only be known

In the light of what you have been through
Seventh heaven is perhaps
The whole truth of an established sixth sense.

At least when the light washes over me
Like that time on the road outside Coleraine
Where the wind grew saltier, the air more harried

And silver lamé trembled on the Bann.
In the middle of the canal between the painted poles.
That day I will walk in step with what has escaped me.

The most mature and provocative blasphemous novel of our lost generations.
Times Literary Supplement

Since Graham Greene, no novel has appeared like this Roman Catholic work with its description of Johan Hofhuis and Geertje Proost in the Catholic enclave in Erica.
New York Review of Books

Misericordia est quod ii, qui in traditione catholica nobis sunt, latius ignari sunt opes fictionis a stabulis catholicis. Audaces mundi sunt hodierni parabolae inriatores, qui nos a complacentia excutiunt et ostendunt quantam peccatorum gravissimam confessionem et gratiae donum vere simile viderint.

L' Osservatore romano

Catholic Literary Award

For this novella, the author received the Blasius Blasphemy Prize from the Roman Catholic Church. The novella is an expression and affirmation of the eternal omnipotence of Roman Catholic thought and the true faith in the one true Church.

Geertje Proost is considered one of Stout's most Catholic novellas, so it is not surprising that the final chapters contain both complete conversions and small victories of faith and decency, and even a possible miracle. [All this in spite of a very cold-blooded Catholic hotelier in his adulterous role.] It has also been said of Stout - never said of some of his regional contemporary novelists - that he is most at home writing about Catholicism from the point of view of blasphemy, as Stout certainly does here, and that it makes the grace of the Lord manifest in strange ways.

It is a pity that those of us in the Catholic tradition are largely unaware of the wealth of fiction from Catholic pens. The Bold Ones of the world are the modern-day parable-spinners who shake us out of our complacency and show us what a heart-breaking confession of sin and the gift of grace really look like.

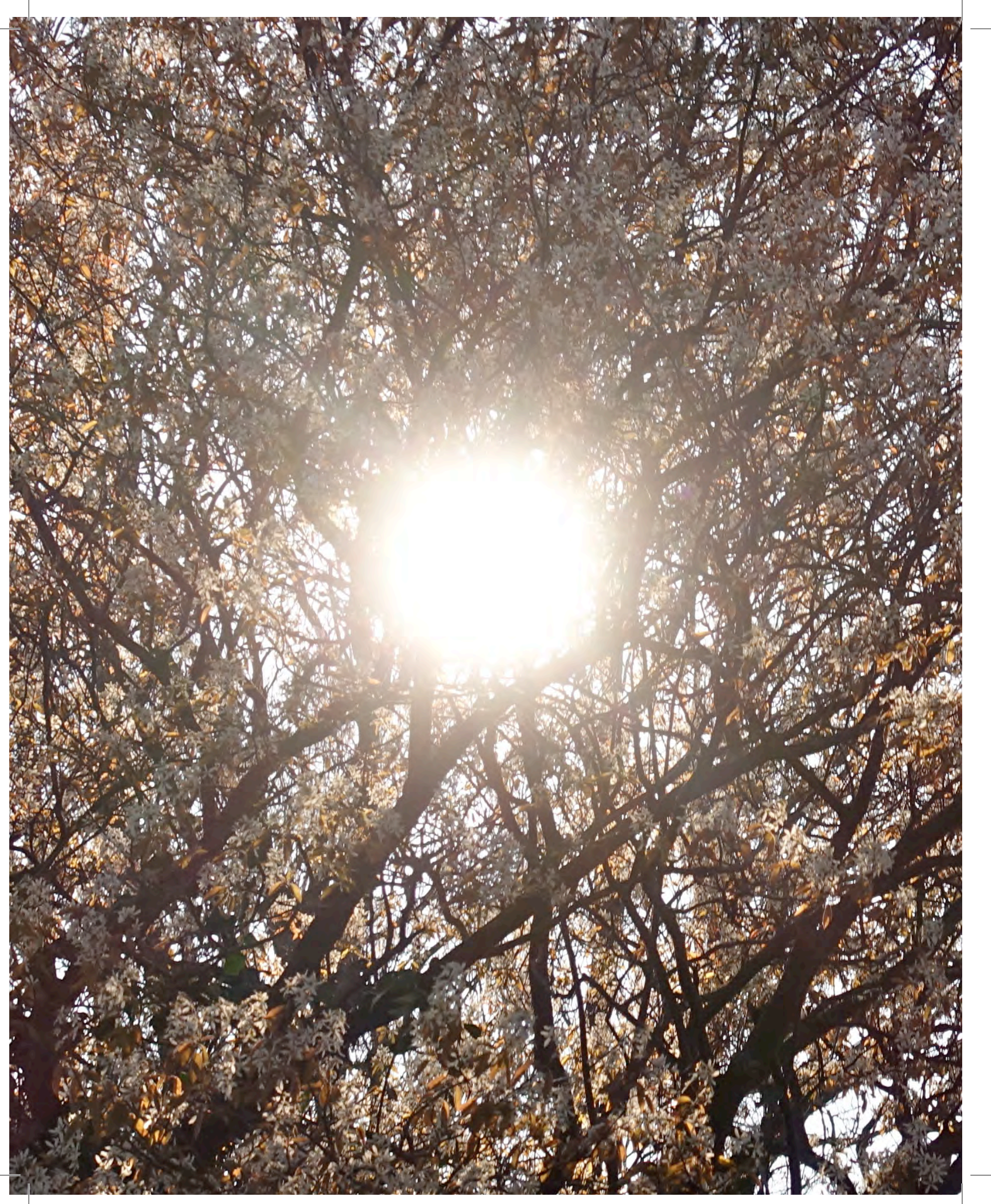
From the jury report of the Congregation for Faith in the Diaspora.

Maborosi no

hikari

287

Hofhuis

Chronique familiale

Un aperçu de ce que l'on sait de la famille Hofhuis, basé sur des articles de journaux et d'autres sources des XIXe et XXe siècles. Des faits avec ici et là une hypothèse éclairée sur le déroulement des événements, une licence poétique et des souvenirs de mon enfance à Erica. L'hôtel J.W. Hofhuis se trouvait dans notre arrière-cour. JWH dans le jardin de devant.

Hoffhuus, Hofhus, Hofhuis, Hofhaus : les variantes du nom sont nombreuses. La lignée remonte à avant 1700. Les ancêtres étaient des artisans, puis des coupeurs de tourbe et enfin des propriétaires fonciers. Très tôt, certains d'entre eux sont allés à Amsterdam, où Rudolf Hofhuis en particulier est devenu un commerçant prospère. Johan Wilhelm, futur hôtelier à Erica, a suivi son oncle Johannes Rudolph après une carrière de boulanger. Le nombre de prénoms indique que la famille était catholique. Ils sont également inscrits dans le registre civil comme RC. Vers 1892, Johan Wilhelm est officiellement arrivé à Erica avec sa femme et ses descendants. Il avait été actif à Erica bien plus tôt, possédant plusieurs propriétés (tourbières), dont une partie du terrain sur lequel la première église catholique a été construite en 1866, en face du site du futur hôtel J.W. Hofhuis. Hofhuis a vécu quelque temps à côté de l'église, JWH, sur le site où le futur agriculteur Lubberman avait sa ferme. Dans le PDAC du 16 avril 1894, il y a un avis concernant l'appel d'offres pour les travaux de vitrerie, de peinture et de papier peint, avec la fourniture de tous les matériaux pour la maison d'habitation nouvellement construite. L'ancienne avait été détruite par un incendie.

Johan Wilhelm possédait également des parcelles de tourbe sur la Strengdijk, où se trouvait de la tourbe dure et fibreuse (lokveen). Cette tourbe était encore utilisée comme matière première pour les chapeaux parisiens.

L'hôtel a été construit en 1893 par un certain Matthijs Schroote. Le journal du 31 août 1894 rapportait une excursion en bateau d'enfants de la Nouvelle-Amsterdam à Erica et la visite d'enfants allemands à l'hôtel Schroote à Erica.

En raison de problèmes de santé, Schroote a vendu l'hôtel en janvier 1897 (sans doute pour 3 050 florins) à un certain Bentlage, qui l'a revendu à J.W. Hofhuis. Après la faillite, l'hôtel a été vendu à Piet Geraets, qui habitait à l'angle de la Kerklaan et de la Havenstraat. Geraets (probablement) l'a fait démolir vers 1925 et a construit trois autres maisons à partir des restes de la démolition. Ces maisons sur le Kerkweg, au coin du Kerkweg et sur la Kerklaan étaient toutes enduites de blanc à l'extérieur, de sorte que les briques n'étaient plus visibles.

Piet Geraets avait un magasin au coin de la Kerklaan et de la Havenstraat. Il était membre du conseil municipal d'Emmen. Il fut exclu du conseil municipal d'Emmen à la suite d'un litige concernant la livraison d'uniformes scolaires, dans lequel on ne savait pas clairement qui était le client (l'école ou la municipalité). En 1925, il proposa à la vente une maison dans la Kerklaan, en face de l'église catholique : elle conviendrait également à tout type de commerce, notamment une forge ou une menuiserie.

Dans les années 1950, la maison du forgeron Berndt se trouvait au coin de la Kerklaan-Kerkweg. - La maison de mes parents, construite en 1949, se trouvait sur la Kerkweg, à côté de la forge. - En novembre 1926, Geraets proposa à la location une nouvelle maison bourgeoise sur la Kerklaan, près de l'église R.K. Cette maison bourgeoise pourrait être la maison située au milieu de la Kerklaan, ou une partie de la maison située au coin en face de l'église R.K. La maison ultérieure du forgeron Berndt contenait également une habitation séparée, pour ainsi dire deux sous un même toit.

Cela se passait plusieurs années après que la veuve de J.W. Hofhuis eut tenté en vain d'obtenir une réduction d'impôt auprès d'autres aubergistes en 1921. Son mari était décédé en 1919 et, selon des rapports antérieurs du Emmer Courant, il avait probablement déménagé en Hollande-Septentrionale avant cette date. Sa fille M.A.T. dirigea la maison d'hôtes de Unie à Egmond aan Zee jusqu'en 1936, soit deux ans après le décès de sa mère.

En mai 1925, F. Bentlage a proposé à la vente, par grève de la main, une maison située au 65, Eene Behuizinge naast de R.K. Kerk à Erica. Comme maison n° 65 et le terrain attenant au n° 63. Il s'agit probablement de la maison ultérieure de Lubberman et, pendant un certain temps, de la résidence de Johan Wilhelm Hofhuis.

Ces rapports indiquent peut-être que l'hôtel J.W. Hofhuis a été démoli entre 1921 et 1925.

On dit que les portes de la salle de dégustation se trouvaient dans le grenier de la forge.

Je ne comprends pas pourquoi l'hôtel a été construit à Erica à cette époque. Il n'y avait que de la tourbe et brièvement une briqueterie à proximité de l'hôtel. La tourbe et l'argile ont disparu. En face de l'église R.K. se trouvait déjà l'hôtel Töller à l'emplacement de la maison et du magasin de Jan Prinsen.

En 1893, Johan Wilhelm Hofhuis fut condamné pour fraude fiscale. Il ne payait pas les primes de ses employés. Des documents du procès sont encore disponibles à Assen. Le jugement mentionne un professeur de piano, peut-être pour lui-même, sa femme ou ses enfants.

Un nouveau départ

Anton Wilhelm Hofhuis, né le 1er septembre 1815 à Neuenhaus, a épousé Anna Margaretha Otten (Amsterdam, 26 octobre 1826). Il est décédé le 5 mars 1887 à Erica. Elle est décédée le 27 mars 1903 à Amsterdam.

La famille a eu trois enfants.

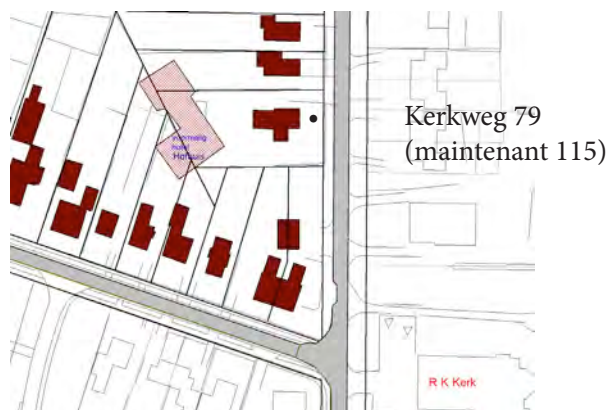
1. Bernardina (Neuenhaus, 1847 - Wageningen, 3/10/1883)
2. Anna Gesina (Neuenhaus, 31/10/1849 - Erica, 19/09/1891)
3. Johan Wilhelm (Neuenhaus 3 août 1851 - Egmond aan Zee 27 mars 1919)

Bernadina

La sœur aînée de Johan Wilhelm, Bernardina, a épousé Heinrich Walbers. En 1880, ils eurent un garçon, prénommé Herman Heinrich en hommage à son père, et en 1882 une fille, Anna Maria Catharina, qui mourut en juillet 1883, plus de six mois après sa naissance, suivie de sa mère en octobre de la même année. Son père est décédé en 1888. L'enfant fut pris en charge par Johan Wilhelm.

Anna Gesina.

Sa sœur Anna Gesina épousa Bernardus Hendrikus Brinker le 22 février 1879 à Emmen. Elle mourut après avoir donné naissance à neuf enfants à un an d'intervalle. Anna Gesina mourut à l'âge de 41 ans, laissant à Bernardus Brinker une famille nombreuse. Par amour ? Peut-être, si l'amour pouvait s'inventer. Mais plus sûrement par nécessité : Anton Wilhelmus épousa Katrien Savenije, qui mourut en 1908. Katrien Savenije connaissait bien la mort et la souffrance. Elle était la sixième d'une famille de neuf enfants. Deux de ses neuf enfants étaient morts peu après leur naissance. La mort a peut-être eu un effet dissuasif sur les relations et la procréation. Dans sa famille parentale même, il y avait une réticence à procréer. Beaucoup de ses pairs restèrent sans enfants. Elle avait 49 ans. Comme si cela ne suffisait pas, Brinker mourut un an plus tard, en 1909. Il avait 58 ans.

Mon lieu de naissance

Johan Wilhelm.

À Erica, la famille de Johan Wilhelm et Theresia Kern comptait six enfants. Le couple a eu trois filles.

1. Sybilla (Amsterdam, 15/10/1884). A déménagé avec eux à Erica en 1892. Aucune autre information.
2. Margaretha Anna Maria (Amsterdam, 19/11/1885). Est partie à Batavia avec Jacob Gulian Spengler.
3. Maria Antonia Theresia (Amsterdam, 17/12/1886). Mariée à Petrus Mulder, directeur d'une usine de caoutchouc. Elle a dirigé la pension De Unie à Egmond aan Zee d'environ 1907 à 1936, deux ans après la mort de sa mère.
4. Pierre Joseph Henri (Amsterdam, 25 février 1888 - ?). Boucher. Marié à Maria van Duin. Ils ont eu une fille.
5. Ludwig Anton Josef Ludewinosu (Amsterdam 1890), seul enfant né et seul déménagement à Erica mentionné, probablement décédé jeune.
6. Le sixième (beau-)enfant était Herman Heinrich Walbers (Wageningen, 14 février 1880), enfant de la sœur de Johan Wilhelm, Bernardina, décédée après la naissance et la mort de son deuxième enfant. Le père, également appelé Herman Heinrich Walbers, est décédé en 1888.

Son beau-fils Herman Heinrich est allé à Alkmaar au tournant du siècle, à l'âge de 20 ans. Il a peut-être séjourné à la pension De Unie à Egmond aan Zee. Il est devenu commerçant et drapier (peut-être dans la famille Rudolph Hofhuis à Amsterdam).

Pierre Joseph Henri est né à Amsterdam le 25 février 1888, après trois sœurs aînées. Le 20 décembre 1899, il se classa cinquième lors d'une compétition de patinage à Nieuw-Amsterdam, non loin de là ; le Hoogeveense Vaart avait déjà été étendu au-delà d'Erica. Ses nièces, enfants de sa sœur aînée Anna Gesina qui avait épousé Bernardus Hendrikus Brinker, remportèrent également des prix. C'était là un encouragement pour ces enfants. Le 28 août 1909, l'*Emmer Courant* rapportait que M. F. van Mook avait été élu pour remplacer P. Hofhuis, qui avait quitté pour un autre poste au sein du conseil d'administration de « Het Groene Kruis ».

L'hôtel

Quelques photos de l'hôtel J.W. Hofhuis ont été conservées. Dans le *Emmer courant* et le *Provinciale Drentsche en Asser courant*, des articles et des publicités sur l'hôtel Hofhuis apparaissent assez régulièrement.

On y trouve plusieurs rapports sur des vols de tourbe, des vitres cassées, des ivrogneries et des bagarres. J.W. Hofhuis a posé sa candidature à plusieurs reprises pour la construction d'un canal. Le PDAC du 10 octobre 1895 fait état de harcèlement sexuel, d'un « smok » (baiser grossier) devant un voisin et de cruauté envers les animaux sur la voie publique. Les sanctions n'étaient pas clémentes.

En 1907, Hofhuis a reçu un éclairage à acétylène, une version avancée d'une lampe à carbure. Au bout d'un an, les choses ont mal tourné et le père et le fils (Pierre) ont été blessés dans une explosion.

Plusieurs réunions de l'association des corbillards ont eu lieu dans le café. Plusieurs représentations du « Heidebloempje » ont permis de se divertir. Le Hofhuis fait la une des journaux, surtout à cause de l'ivresse et de la violence des visiteurs.

Le service des poids et mesures vient vérifier les poids. J.W. Hofhuis n'a pas réussi aux concours hippiques. Ses chevaux n'étaient pas assez bons.

Il semble que la Boerenleenbank ait été fondée le 9 avril 1910 au Hofhuis, après cinquante ans, rapporte le Café Töller, de l'autre côté de la Kerklaan, où Piet Prinsen avait plus tard son magasin, indiquant le début de la banque. Parmi les personnalités (bancaires) connues figurait Piet Geraets.

En 1909 et 1910, il y eut faillite et la Hofhuis fut mise en vente avec plusieurs autres propriétés et bâtiments agricoles. Je n'ai trouvé aucun rapport concernant la vente de l'hôtel.

Le 6 mars 1909, le journal *Emmer Courant* rapporte que J.W. Hofhuis n'est plus directeur de « De laatste Eer ».

En 1909/1911, le journal *Emmer Courant* rapporte que Johan Wilhelm Hofhuis s'est installé à Egmond aan Zee.

On ne sait pas si sa femme Theresia l'a accompagné. Hofhuis avait 60 ans. Peut-être s'était-il essoufflé à Erica.

Quelques coupures de presse d'après la chronique néerlandaise.

Drenthe dans la XIXe siècle

En arrière-plan se trouvent les développements en Europe et la formation de l'État allemand après la guerre franco-prussienne (1870-1871). La construction de routes, de canaux et de voies ferrées signifiait que l'isolement à la frontière de l'État néerlandais, à la frontière allemande, disparaissait lentement. La partie peu peuplée du pays a été confrontée à un afflux massif de migrants en quête de fortune. La littérature régionale limitée apporte un certain éclairage sur le début de la transition d'une économie basée sur l'agriculture de subsistance vers une économie dans laquelle la mécanisation et l'industrie prennent prudemment leur place.

Dans l'histoire de Drenthe, l'écrivain et professeur Jans Pol (1842-1892) brosse un tableau épigonal de la vie et de la littérature dans la province dans la seconde moitié du 19e siècle. La mortalité infantile, la pauvreté et la méfiance – la tourbe et la suspicion – se reflètent dans sa vie. Il était professeur dans les écoles de la Société de Charité et à l'école d'horticulture de Fredriksoord. Sa vie et son œuvre donnent un bon aperçu de l'évolution du paysage ancien. De son œuvre émerge un écrivain et un éducateur inspiré, avec un penchant pour repousser les limites. Une vue plongeante.

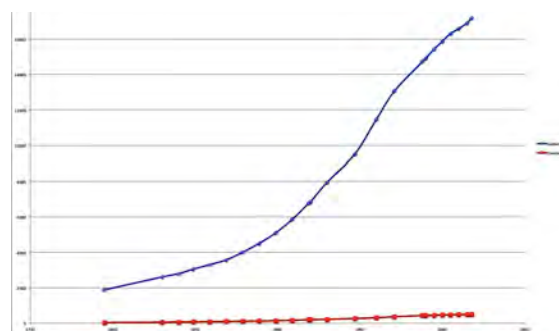
Combien y a-t-il d'habitants à Drenthe ?

En 2024, Drenthe comptera près d'un demi-million d'habitants. On s'attend (par la province) à ce que Drenthe n'atteigne pas ce chiffre. La population a commencé à diminuer, sauf circonstances imprévues.

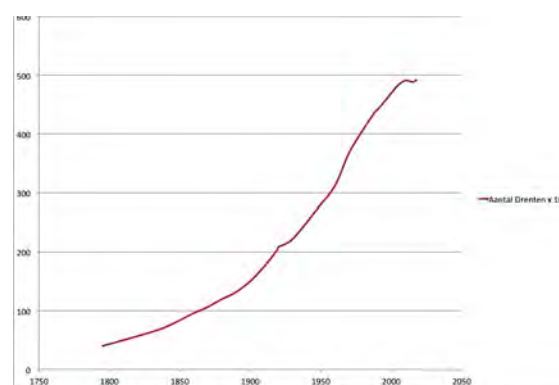
En 1795, les Pays-Bas comptaient près de 1,9 million d'habitants. Cependant, ils n'existaient pas encore en tant que tels. Nous faisons partie de la République batave française (1795-1806/1813). Il y avait beaucoup d'incertitudes. La province du Limbourg, par exemple, ne faisait pas encore partie du royaume au début du XIXe siècle. L'ère française a apporté la liberté de religion, l'introduction du système métrique, le cadastre et l'état civil.

Napoléon et ses troupes furent vaincus en 1813-1815. Napoléon fut finalement vaincu à la bataille de Waterloo le 15 juin 1815. Après la bataille de Leipzig (octobre 1813), les armées françaises se retirent des Pays-Bas. Peu de temps après, le 20 novembre 1813, un gouvernement provisoire dirigé par Gijsbert Karel van Hogendorp et Adam van der Duyn van Maasdam proclame une nouvelle ère de liberté. Dix jours plus tard, le prince William retournait sur la plage de Scheveningen et était proclamé « souverain ». Il a promis de faire rédiger une nouvelle constitution. Le 2 décembre 1813, le règne de Guillaume Ier débuta officiellement.

En 1400, les Pays-Bas (la République) comptaient environ 800 000 habitants. Avec mon estimation approximative de 2 % de Drents, cela fait environ 16 000 Drents de sable (vivant sur un sol sableux) dans l'Olde Lantschap (vieille terre) ; autant qu'à Klazienaveen (12 135) et Erica (4 825) réunies (2018). La figure montre le

AANTALLEN NEDERLANDERS & DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

AANTAL DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

PERCENTAGE DRENTEN 1795-2018

pourcentage de Drents aux Pays-Bas ; environ 2,9 %. Au début des recensements, cette proportion est plus faible. J'ai choisi 2 % pour la période précédente. Dans la province primitive, avant le début de l'ère, moins de 5 000 personnes vivaient peut-être dans les landes et le long de la Hunze et de l'Aa.

Mobilité

Les registres de recensement indiquent souvent le nombre d'hommes et de femmes par village. La figure montre le nombre d'habitants par origine dans la Drenthe en 1889. Emmen se distingue par un grand nombre d'habitants d'origine allemande. Comparez les villages sur le sable avec ceux le long de la frontière.

Cette illustration détaillée montre que de nombreux villages du sud-est de la Drenthe n'existaient pas encore. Seuls quelques-uns s'aventurèrent dans la tourbière de Bourtanger. Vers 1850, l'exploitation des tourbières vers la frontière du comté (catholique) d'Emsland et de Bentheim (Hanovre, Münsterland, plus tard Basse-Saxe) commença. L'Allemagne n'existait pas encore. Nieuw-Amsterdam existe depuis 1860, Erica depuis 1863, Klazienaveen (vers 1885), Weiteveen (après 1900) et Barger-Compascuum (1866). Les villages sur le sable sont plus anciens de plusieurs siècles. Annen date de 1309, Anloo du XIe siècle, Gieten de 1221 et Assen de 1259.

Les données du recensement montrent que la mobilité dans les villages de Drenthe (tourbe) est très élevée. Presque tout le monde vient d'une autre municipalité, d'une autre province ou d'un autre pays. Le lieu de naissance et/ou d'origine est plus souvent différent du lieu d'immatriculation que dans le reste du pays. Erica : l'origine des premiers habitants d'Erica se trouve dans les Livres du Jubilé d'Erica. Les creuseurs de tourbe venaient de Twenthe. Vroomshoop (1859), Vriezenveen, Avereest, Dedemsvaart et Slagharen furent des escales pour les Allemands du royaume de Hanovre (conquis par la Prusse en 1866). Des creuseurs de tourbe allemands sont également venus dans le coin sud-est de Wesuwe, Lingen, Meppen, Emmelkamp (Emlichheim). Il s'agissait de migrants catholiques venus de l'Est qui ne voulaient pas servir sous le Bismarck prussien après la guerre franco-prussienne (1870-1871).

Des creuseurs de tourbe protestants/réformés venaient de Hoogeveen et de Smilde. La Nouvelle-Amsterdam comptait peu de catholiques, tandis qu'Erica était à moitié catholique et à moitié protestante/réformée, avec quelques incroyants ou réformés de Groningue. Plus à l'est, vers la frontière, il y avait de plus en plus de catholiques et de moins en moins de protestants. Toutes les importations mondiales.

Figure 1889

Je salue la lumière
en Vous
294

DERDE INDEELING NAAR DE GEBORTE (Division par lieu)													GEDEELTE. PLAATS EN DE NATIONALITEIT. (du naissance et par nationalité).																					
PROVINCIE DRENTHE													PROVINCIE DRENTHE.																					
GEMEENTEN. (Communes)	NEDERLANDERS, GEBOREN (Néerlandais, nés)												VREEMDE (Etrangers)		LINGEN, VAN NATIONALITEIT BEHOORENDE TOT (Lingen, VAN NATIONALITEIT BEHOORENDE TOT appartenance par nationalité)												TOTAAL der werkelijke bevolking. (Total de la population réelle)		Oppervlakte in hectaren en vrom (Superficie en hectares et vrom)		Bewoners op duizend hectaren (Habitants sur mille hectares)			
	in de gemeente waar werkelijk woonplaat. (Dans la commune.)		in een andere gemeente binnen de provincie. (Dans la province.)		in een andere provincie binnen het Rijk. (Dans une autre province.)		in een andere provincie binnen het Rijk. (Dans une autre province.)		in een vreemd land. (Dans un pays étranger.)		Gekende plaats van geboorte. (Lieu de naissance connu.)		Duitsland. (Allemagne.)		België. (Belgique.)		Groot-Brittannië en Ierland. (Grande-Bretagne et Irlande.)		Frankrijk. (France.)		Zwitserland. (Suisse.)		een ander land. (Un autre pays.)		onbekend. (Inconnu.)		M.		V.		M.		V.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.		
Anloo	1330	1169	291	302	178	184	*	*	0	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1875	1652	6012.00	383.57				
Assen	2544	2459	924	1032	635	1071	15	4	19	25	*	*	29	25	*	*	11	10	*	*	*	*	*	*	4482	4648	5517.30	1054.70						
Balen	1562	1422	609	612	153	136	2	*	3	2	*	*	4	8	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	2333	2175	1657.65	271.03						
Barger-Compascuum	1930	1749	695	633	697	629	1	*	1	2	*	*	27	18	1	1	*	*	*	*	*	*	*	*	3254	3025	12540.51	484.99						
Cooverden	1147	985	168	204	220	278	*	*	9	50	*	*	47	17	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1592	1504	4098.17	170.03						
Diäben	962	838	900	808	89	58	*	*	22	24	*	*	6	5	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1359	1283	6735.63	383.57						
Diveer	620	536	253	254	122	101	*	*	1	*	*	*	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1002	912	7499.22	358.32						
Dwingelo	798	640	296	280	53	48	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1149	977	6775.64	313.77						
Eelde	782	617	99	128	137	144	*	*	8	1	*	*	3	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	971	867	5917.42	742.02						
Emmen	3695	3345	3096	1200	1242	2008	*	*	1	10	7	*	*	490	379	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7456	6939	29983.40	493.43						
Gasselte	708	598	246	245	219	209	*	*	12	5	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1182	1109	4015.14	570.44						
Gieten	919	755	158	125	96	126	*	*	5	2	*	*	2	2	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1171	1070	4191.11	546.43						
Harke	1168	992	396	499	205	193	*	*	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1579	1452	7011.80	898.74						
Hoogeveen	4836	4855	651	656	697	690	*	*	7	7	*	*	13	0	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5034	5768	6210.34	1884.10						
Meppel	2970	2766	497	747	888	1093	5	8	8	7	1	*	9	5	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4533	4568	1665.07	549.40						
Nijveen	442	374	83	105	105	116	*	*	1	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	631	596	2521.39	486.64						
Norg	623	521	298	240	398	273	4	2	3	5	*	*	*	*	2	1	4	0	1	0	1	0	1	0	4084	1051	11249.07	425.08						
Osberge	1789	1576	812	794	719	827	*	*	19	26	*	*	37	18	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3380	3254	14711.49	450.94						
Oosterbeemster	421	350	250	267	18	17	*	*	2	8	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	663	646	6711.03	109.22						
Peize	689	560	103	135	68	59	1	*	*	*	*	*	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	843	745	2725.95	588.64						
Reden	1097	970	137	158	257	261	*	*	1	*	*	*	8	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1416	1388	6260.69	441.47						
Risde	619	544	207	278	92	54	*	*	3	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	951	807	10986.45	170.78						
Ruisen	1263	1177	421	585	70	59	*	*	*	*	*	*	12	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1756	1621	11479.27	294.18						
Ruinerwold	656	615	378	401	92	54	*	*	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1129	1100	4022.41	552.32						
Scheerwolde	120	110	627	541	46	36	*	*	18	12	*	*	88	100	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	899	811	5545.89	919.87						
Siem	861	695	563	553	171	180	*	*	6	2	*	*	14	9	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1915	1489	6570.25	444.13						
Smilde	1947	1677	330	332	348	378	1	*	1	3	2	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	9799	9160	6294.97	800.63						
Vlaardingen	806	667	104	96	493	484	*	*	2	3	1	*	*	*	3	1	*	*	*	*	*	*	*	*	1422	1261	4725.28	593.57						
Vries	935	832	385	371	165	137	*	*	1	*	*	*	1	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1632	1462	10805.00	275.24						
Westerlaken	744	637	521	453	83	82	2	1	*	*	*	*	3	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1055	1177	13098.61	186.19						
De Wijk	739	635	367	350	141	151	*	*	0	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1254	1180	4201.88	569.50						
Zeilhaar	758	654	154	145	299	261	*	*	1	*	*	*	3	3	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1125	1053	3490.33	628.87						
Zolderveen	1089	908	432	392	297	247	*	*	1	0	*	*	0	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1814	1551	5082.01	847.51						
Zweeloo	341	309	221	221	17	10	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	579	507	6201.03	175.22						
Totaal der Provincie	41486	37170	13962	18393	12161	10631	31	17	201	191	8	8	752	699	4	2	5	4	5	6	7	1	87	99	64850	62054	252928.07	4291.77						

Émigration

Pour l'agriculteur de Drenthe, quitter le pays n'a que peu d'attrait, même s'il en entend parler à la radio, lit cela dans les journaux, entend beaucoup parler de cela et connaît généralement un ami d'un ami qui a émigré au Canada et y possède maintenant sa propre grande ferme. Dans la catégorie « Autres », un seul jeune homme célibataire de 21 ans a exprimé le désir sérieux d'émigrer au Canada. Mais son père s'y opposait catégoriquement. L'opinion générale est que « c'est trop difficile d'aller dans un pays étranger ».

On parle beaucoup plus de s'installer comme agriculteur dans le nouveau polder du nord-est, mais une seule demande a été déposée auprès du ministère : celle d'un jeune couple vivant avec les parents de l'épouse. Il semble que la grande majorité des habitants de Drenthe soient mécontents et ne se sentent pas en sécurité loin de chez eux. Ils ont peur de ne pas savoir quoi faire et ont du mal à s'adapter. Ils languissent dans un nouvel environnement, comme une plante profondément enracinée transplantée dans un environnement complètement différent. Mais le cours inexorable des événements, les contacts économiques en dehors du village, l'augmentation du trafic et la guerre ont accru les contacts avec le monde extérieur à Anderen et dans d'autres villages de Drenthe. Peu à peu, la dure carapace de leur isolement a commencé à se fissurer. De Keur&Keur, Profondément enraciné, Ter Verpoozing.

Le sable

Du Hondsrug et du plateau de la Drents, seuls quelques Drentais indigènes se sont déplacés vers les landes. Il semblerait que les cultivateurs de sable préféreraient garder les pieds au sec. L'Oranjekanaal était la ligne de démarcation entre le sable et la tourbe. Plus à l'ouest, le Verlengde Heerendijk constituait la frontière entre le sable et la tourbe. Le gouvernement a interdit aux agriculteurs de creuser de la tourbe ou de cultiver du sarrasin au sud de la Heerendijk. La décision Heerendijk fait référence à la décision Heeren (Lords) de La Haye. La digue était autrefois destinée à maintenir une sorte de ligne d'eau marécageuse pour éloigner les envahisseurs. Les agriculteurs ne se souciaient pas de l'interdiction d'utiliser la terre. Parfois, la police militaire et les hussards aidaient à séparer les digues de sable et de tourbe.

Les flux migratoires

L'extraction de la tourbe était une affaire de citoyens d'Amsterdam et d'autres entrepreneurs de l'Ouest. Jan et Nicolaas van de Griendt, originaires du Brabant-Septentrional — où le village d'Helenaveen est un village jumeau de Klazienaveen — étaient également impliqués. Les deux villages portent le nom de l'épouse d'un directeur général de l'entreprise d'extraction de tourbe. Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht, le Champ d'Amsterdam, la ferme et la région de Nieuw-Haarlem sur la Pannekoekendijk à Erica, ainsi que le Peel (entre Erica et Schoonebeek), font référence aux migrants. La Kalfstraat et la Van Heemskerkstraat à Erica nous rappellent également ceux qui travaillaient dans l'industrie de la tourbe, construisant des écluses et des canaux. Comme tout le monde, ils venaient d'ailleurs. Presque tous les pasteurs, aumôniers, vicaires et autres prédicateurs avaient leur résidence à l'étranger pour leur travail missionnaire. Il n'y avait pas de prédicateurs et de missionnaires autochtones. Tous étaient des étrangers.

Le destin partagé comme source d'anxiété

L'identité vivante est au cœur de notre existence et ne se modifie pas facilement. Cependant, si nous regardons en arrière, nous constatons que les structures et les relations administratives ont constamment changé et se sont réorganisées. L'identité de notre environnement, c'est le mouvement ; chaque tradition a commencé par un changement.

Il n'est généralement pas difficile pour nous de regarder le passé avec une certaine nostalgie, mais l'évolution ne connaît qu'une direction : le développement vers l'avant. À la lumière des grandes questions auxquelles notre génération est confrontée, nous devons être capables de susciter une nostalgie de l'avenir. Il s'agit de quelque chose qui demande de la responsabilité, mais surtout de la coopération et de l'imagination.

Floris Alkemade,
architecte en chef du gouvernement, architecte

Yorkshire

Certains des creuseurs de tourbe se rendirent dans le Yorkshire durant l'été 1893 pour travailler dans les champs de tourbe en tant que « travailleurs sous contrat ». La société Griendtsveen fut reprise par des Anglais en 1893. La Griendtsveen Moss Litter Co., Ltd. Certains Drents et Brabanders restèrent à Coule et Thorne. Ils n'étaient pas appréciés. Les Drents et les Brabanders travaillaient plus dur et plus efficacement que les creuseurs de tourbe anglais. Certains de ces « travailleurs invités » restèrent en Angleterre. Vous trouverez un récit romancé avec quelques faits dans *Meet a Local*, mon roman sur les creuseurs de tourbe dans le Yorkshire.

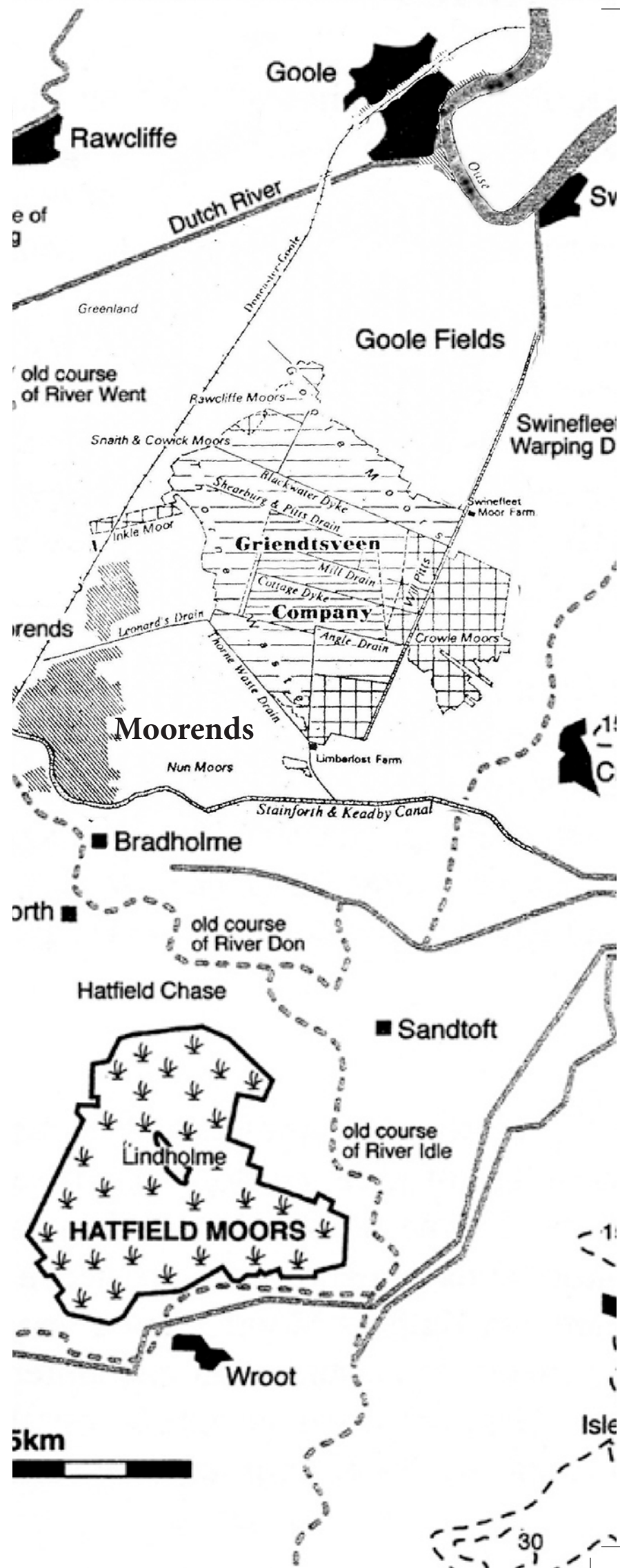
Thorne, dans le Yorkshire, est le centre du monde, tout comme Erica, dans le sud-est de la Drenthe, est le cœur de l'existence. Tout comme chaque individu est un pivot au centre de l'univers, Thorne et Erica ont un certain nombre de points communs. Dans le Yorkshire comme dans la Drenthe, les cultures se heurtent constamment. Les Normands envahissent l'Angleterre en même temps qu'ils conquièrent les terres de Basse-Saxe. Les conséquences de diverses guerres et de visites commerciales amicales se reflètent dans les langues et les coutumes similaires. Le saint patron de la Drenthe, Willehad, est venu du Northumberland pour baptiser les païens. Il a réussi à convertir les quelques habitants de Drenthe, les Anglo-Saxons.

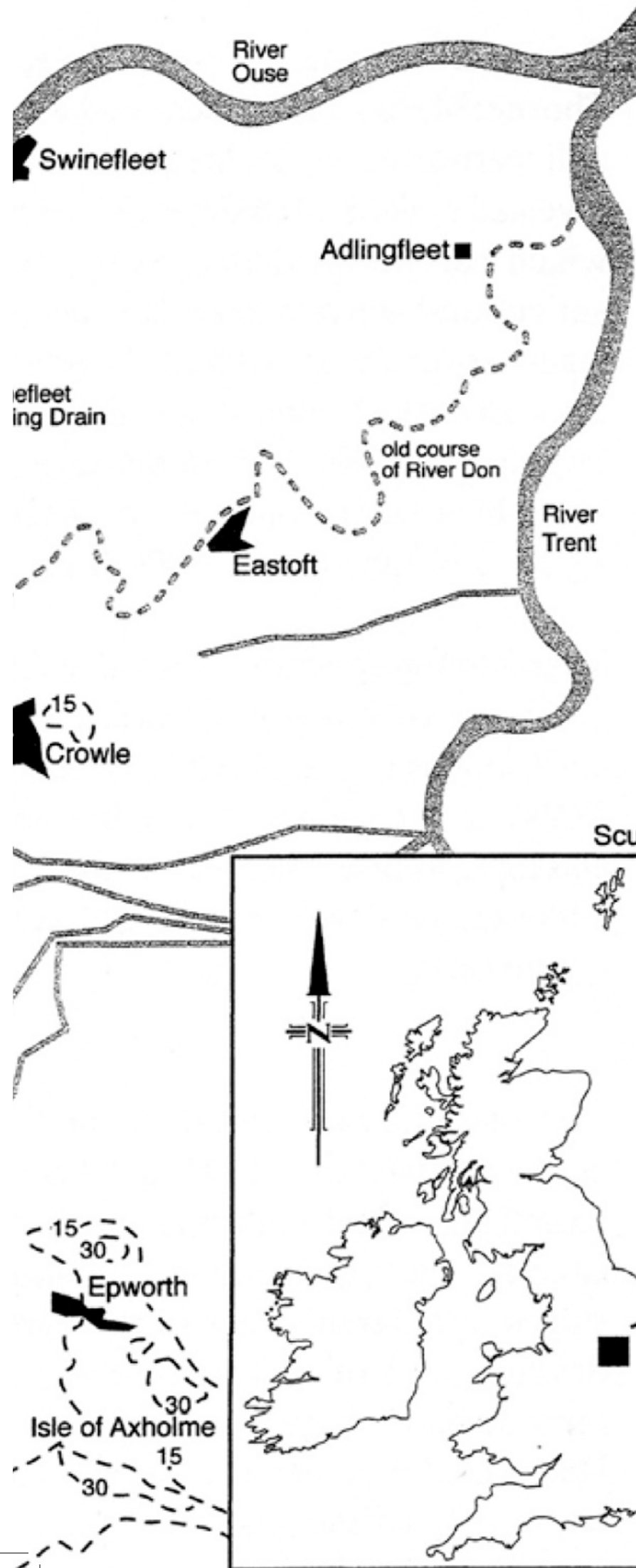
Vers 1900, plusieurs centaines de creuseurs de tourbe de la région du sud-est de la Drenthe sont venus à Thorne Waste. Ils ont travaillé pour la Griendtsveen Moss Litter Company. Un enrichissement des cultures.

Joseph Nieters d'Erica est en quête. Il veut une réponse à la question catholique romaine de son enfance : « Qui suis-je ? Qui étaient mes ancêtres ? Qu'est-ce qui a fait de moi ce que je pense être ? »

Né au bord du Bourtang Moor, il remonte la piste. L'année où l'esclavage a été aboli et où Erica a été fondée, en 1863, les premiers habitants ont posé le pied sur les landes du sud-est de la Drenthe. Les migrants venaient de toutes les directions. Des Hanovriens catholiques romains du royaume de Hanovre et de Twente. Des creuseurs de tourbe réformés venus de Frise, des agriculteurs protestants de Groningue et des païens de Drenthe se sont rencontrés à Erica. Le village était l'épicentre d'un choc des cultures, plus que d'autres villages de tourbe.

Joseph Nieters est en route pour *Meet a Local*, essayant d'assécher le marais. Son reportage est une broderie dans un décor postmoderne. Le naturel alterne avec le bizarre. Son cicérone est le transgenre noir Eyoum. Il tente de maintenir Joseph Nieters sur la bonne voie dans les landes du Yorkshire. Essayez de suivre leurs sentiers marécageux.

Arbeitseinsatz

La migration connaît de nombreuses variantes. Je cite le résumé et les conclusions du livre Emmen in occupation time. Le Dr G. Groenhuis comble les lacunes des livres commémoratifs sur Emmen. Dans ces livres sur les 100e et 150e anniversaires du village, il n'y a pratiquement pas un mot sur la Seconde Guerre mondiale.

A la veille de la Seconde Guerre mondiale, Emmen était une commune dans le besoin. L'extraction de tourbe, qui avait commencé dans la seconde moitié du XIXe siècle et avait entraîné une forte augmentation de la population, touchait à sa fin. Le chômage et la pauvreté étaient nombreux, aggravés par la crise économique des années 1930. L'aide et la création d'emplois n'apportèrent que peu de soulagement. Le gouvernement local, dirigé par le maire énergique Bouma, fit ce qu'il put, mais il ne put plier le fer avec ses mains. La population était pieds et poings liés par des réglementations strictes de La Haye. En raison du déficit chronique du budget municipal, Emmen était sous la tutelle du gouvernement. L'une des solutions décrétées par La Haye fut d'envoyer des travailleurs en Allemagne. Après la prise du pouvoir par Hitler en 1933, la demande de main-d'œuvre se fit sentir et le gouvernement néerlandais mit la municipalité d'Emmen sous forte pression pour qu'elle profite des opportunités en Allemagne. Les travailleurs qui refusaient de travailler en Allemagne ne pouvaient recevoir aucune aide et devaient être exclus du système de recrutement. Ainsi, en 1937, plusieurs milliers d'Emmenois travaillaient en Allemagne. Certains juste de l'autre côté de la frontière, dans les tourbières, d'autres plus loin, dans la région de la Ruhr. La situation politique en Allemagne, la dictature et la persécution des Juifs ne jouèrent pas un rôle important dans la décision de travailler en Allemagne, ni à La Haye ni à Emmen. Même les membres du SDAP du conseil municipal acceptèrent l'envoi de travailleurs en Allemagne. Le travail pendant l'occupation à Emmen ne fut que poursuivre ce qui était habituel depuis des années.

Emmen pendant l'occupation, une municipalité frontalière peu avant et pendant la Seconde Guerre mondiale. Dr. G. Groenhuis. 5 mai 1990. Comité du 4 mai Emmen.

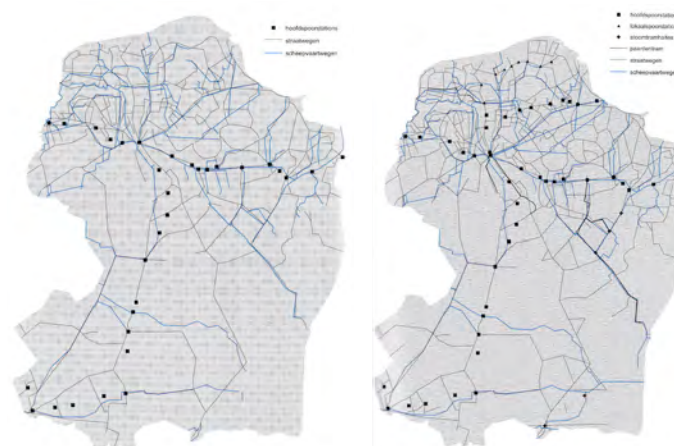
8 800 chômeurs

Avant la Seconde Guerre mondiale, à partir de 1926 environ, le nombre de chômeurs à Emmen était d'au moins 5000. Cependant, la demande de main-d'œuvre a augmenté dans certaines régions industrielles de notre pays et de nombreux ouvriers agricoles et ouvriers de la tourbe ont décidé de quitter leur lieu de naissance pour s'installer à Enschede, Hengelo ou Eindhoven. Ce phénomène a pris une telle ampleur que des « villages drentois » se sont développés dans ces centres industriels. Eindhoven, par exemple, possède encore une grande zone urbaine où vivent presque exclusivement des familles drentiennes. C'est pourquoi, même aujourd'hui, pendant les vacances scolaires ou les vacances d'été, plusieurs bus arrivent à Erica en provenance des régions industrielles susmentionnées, avec à leur bord d'anciens Ericsiens qui ne peuvent pas complètement oublier leur lieu de naissance ou qui en profitent pour renforcer les liens familiaux ou les connaissances. Je ne citerai pas de noms ici, mais tout le monde les connaît. En très peu de temps, 8 800 personnes, soit plus d'un cinquième des 40 000 habitants de la commune d'Emmen, ont quitté (de force) la ville. Et elles ne sont jamais revenues, du moins pas pour de bon.

100 ans d'Erica, Van Heesewijk.

Infrastructure en Groningen et Drenthe in 1820 et en 1849

Infrastructure en Groningen et Drenthe en 1875 et en 1899

Infrastructure en Groningen et Drenthe en 1915

Canaux, routes, trams et chemins de fer

Twee eeuwen Nederland geteld contient un chapitre sur la population et les infrastructures de Groningue et de Drenthe. Groote et Tassenaar montrent l'évolution des réseaux fluviaux, ferroviaires et routiers à partir de 1820. Différentes cartes donnent un aperçu de la situation. Dans le sud-est de la Drenthe, rien ne vivait. Le territoire était désolé et vide. Au total, 258 des 764 implantations recensées en 1899 (32 %) n'existaient plus en 1849.

La population totale des « nouveaux » noyaux était de plus de 58 000 habitants (13 %). Les plus peuplées étaient les nouvelles colonies d'extraction de tourbe (Nieuw-Amsterdam : 4 319 habitants ; Zwartemeer : 2 631 ; Musselkanaal : 2 304). p. 284. À l'aide d'une analyse de distance (la méthodologie est décrite en détail), les auteurs déterminent l'isolement des différents noyaux.

Distance à pied

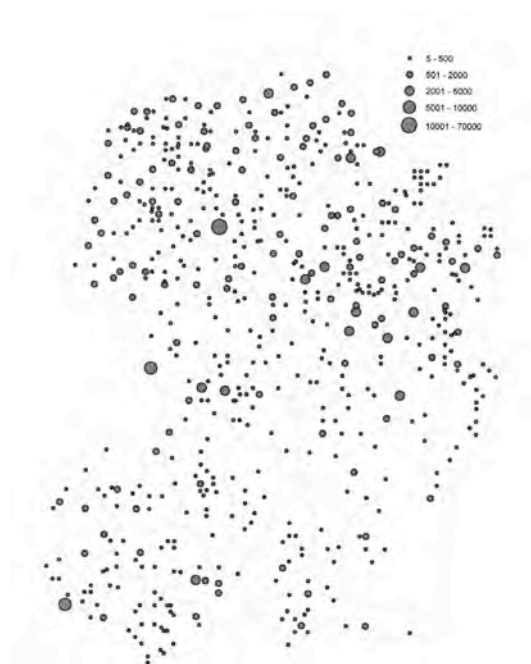
Entre 1849 et 1899, la distance moyenne entre les centres de population (à Groningue et à Drenthe) et la connexion la plus proche au réseau d'infrastructures est passée de près de trois kilomètres à moins d'un kilomètre. À Drenthe, la distance moyenne était de 4,4 kilomètres en 1849 et est tombée à 1,1 kilomètre. À Groningue, la diminution a été moins importante, passant de plus de 1,5 kilomètre à 600 mètres. Cela signifie que la distance moyenne jusqu'à la route, la voie ferrée ou le canal le plus proche à pied est devenue beaucoup plus courte.

En 1849, les villages les plus périphériques se trouvaient dans la zone d'extraction de tourbe du sud-est de la Drenthe. Dans la commune d'Emmen, le village moyen se trouvait à plus de 15 kilomètres d'une connexion d'infrastructure moderne. Les villages du plateau de Drents (Grolloo) et de Westerwolde étaient également relativement mal reliés.

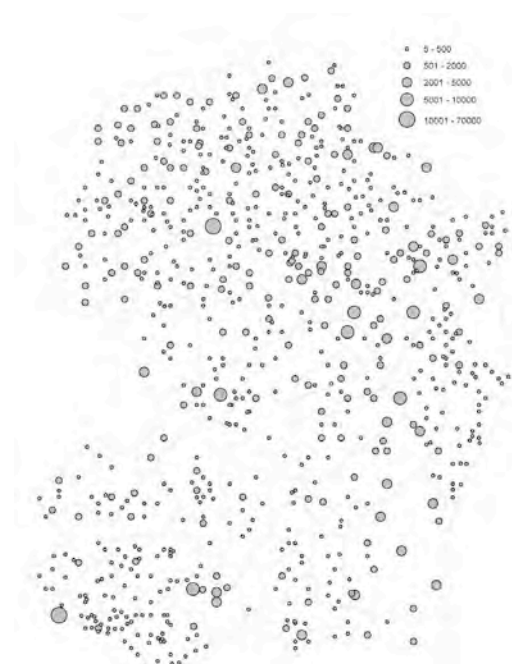
Conclusions

Il ressort également que les investissements en infrastructures de la première moitié du XIXe siècle ont eu peu d'effet sur l'évolution de la population. Ce n'est qu'à partir de 1860 que l'effet a augmenté fortement. Il est raisonnable de supposer qu'un type d'infrastructure a eu un effet plus important sur la croissance démographique que l'autre. De plus, la relation de cause à effet entre la population et les différents types d'infrastructures pourrait être très différente. Les routes pourraient avoir eu un effet faible et avoir suivi la croissance démographique, tandis que les chemins de fer pourraient avoir un effet important et avoir un caractère directeur.

Twee eeuwen Nederland geteld, Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795-2001. Redactie: O.W.A. Boonstra, P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen, J. Oudhof.

Répartition de la population en Groningen et Drenthe en 1849

Répartition de la population en Groningen et Drenthe en 1899

Épilogue

Dans le sud-est de la Drenthe, tout le monde est un migrant de la troisième génération. Ils sont des étrangers dans leur propre pays, à la recherche de valeurs communes auxquelles s'identifier. Des expressions telles que « nous, les Drents, parmi nous » sonnent de plus en plus étranges à mes oreilles de migrant. Les habitants du sud-est, en particulier, n'ont pas de traditions séculaires. Il n'y a pratiquement pas de culture commune qui assure la cohésion, mais c'est peut-être trop demander à des gens qui sont constamment en mouvement. Les personnes toujours en mouvement ont du mal à s'installer.

Littérature régionale

Ceux qui étudient la littérature du XIXe siècle courent le risque d'utiliser leur propre contexte comme critère pour juger et étudier les textes littéraires. Les opinions et les comportements de cette époque peuvent être considérés comme offensants dans notre société, et vice versa. Il y a un art de laisser de côté le jugement. Dans son essai, le lecteur érudit et critique Gerard op de Weegh montre le piège.

En littérature, superposer les caractéristiques d'une catégorie à l'autre peut parfois être absurde. Il est bien sûr possible de comparer des romans régionaux des années 1900 avec des romans publiés au début du XXIe siècle. Une comparaison qui permette d'émettre un jugement de qualité, explicite ou implicite, est une autre histoire. C'est comme marcher dans un marais vivant. Avant même de s'en rendre compte, on s'enfoncé jusqu'aux genoux, voire plus profondément, dans un marécage dont il est difficile de sortir.

Gerard op de Weegh

Le roman régional

Certaines régions ont été colonisées par des romans régionaux, explique le chercheur Ian Duncan. En traduction libre, cela pourrait signifier que l'image d'une région est en partie déterminée par les descriptions des romans régionaux. Dans son article « The Provincial or Regional Novel », Duncan décrit les différences et les similitudes entre la littérature de la région, de la province et du reste du monde (anglais). Dans la suite, j'essaierai de transposer ces idées dans la littérature du XIXe siècle de la région de Basse-Saxe.

Jusqu'en 1800, la Drenthe était une région plutôt isolée et éloignée, difficile d'accès. Ce n'est qu'en 1815, après la défaite de Napoléon et la fin de l'époque franco-batave, qu'elle est devenue une province. Avant 1815, la Drenthe était connue sous le nom de Landschap, encore reconnaissable dans les noms bas-saxons tels que d'Olde Laandschop. Henk Nijkeuter commence son histoire de la littérature de Drenthe en 1816. Ce n'est guère surprenant, car la province comptait environ 40 000 habitants en 1800. La plupart des habitants des campagnes étaient analphabètes, ou du moins peu instruits. Peut-être que beaucoup savaient lire - la Bible - mais l'écriture était moins nécessaire.

Le premier récit de voyage sur la Drenthe a été écrit par Jacob van Lennep et son ami Dirk Hoogendorp. Il a été publié en 1842. En 1842, celui des trois podagites sur leur voyage de Bad Bentheim à Assen est paru, écrit principalement en néerlandais, avec parfois un mot drenthe. Vers 1880, des récits de voyage de Jacobus Craandijk ont été de nouveau publiés.

Ces livres dressent le portrait de communautés isolées, complètement égocentriques et satisfaites d'elles-mêmes, sans ambition. Van Lennep écrit que les habitants de Zweeloo n'étaient jamais allés à Sleen, bien qu'ils puissent voir le clocher de l'église de Sleen.

Vers 1830, des troubles ont éclaté dans la province de Drenthe, en partie dus au mouvement sécessionniste du pasteur Hendrik de Cock. Ce pasteur d'Ulrum était à l'origine de l'Église réformée. Sa séparation de l'Église réformée provoqua des conflits dans plusieurs villages, tant au sein des familles qu'au sein de la communauté paysanne. Le milieu du XIXe siècle vit d'autres changements dans la province. Tout d'abord, la construction du chemin de fer vers Groningue, puis l'ouverture de canaux, l'extraction de la tourbe et la migration qui en résulta vers Drenthe. L'extraction de la tourbe dans le sud-est de Drenthe, mais aussi près de Smilde, provoqua de nombreuses migrations des régions environnantes.

Autour de Smilde, de nombreux ouvriers de la tourbe venaient de la Frise voisine. Plus tard, lorsque le sud-est de la Drenthe devint tourbeux, des migrants arrivèrent de Twente, de Frise et de l'Allemagne voisine, à l'époque encore intégrée au royaume de Hanovre et au comté de Bentheim. Ces évolutions créèrent une dichotomie au sein de la société. D'un côté, il y avait une société locale aux horizons limités ; le monde n'était pas plus grand que le village. La vie quotidienne était déterminée par la vie du village et de la famille. Le sens du lieu et du temps était limité. De l'autre côté, le monde extérieur empiétait. Le sens du lieu et du temps était sujet à changement.

Dans les récits de voyage de Van Lennep, des Podagristes et de Craandijk, le lieu est le village et non la province. Le temps est la saison et le cycle de la vie. Dans l'œuvre de Jans Pol, vers 1875, le lieu - le village, les landes, les moutons - et les temps « fixes » - la saison, la récolte, les générations successives de la famille - jouent également un rôle important. Dans *Harm et son frère Luuks*, et dans *Hannegien*, il n'y a que peu de références au monde extérieur plus vaste et à d'autres temps au-delà de l'horizon. Peu à peu, la communauté régionale fermée est contaminée par le monde extérieur. L'ancien disparaît et de nouvelles coutumes sont introduites.

... les lecteurs assistent à l'effondrement d'une distinction traditionnelle entre les horizons de la connaissance - l'un immédiat, proche, concret, présent aux sens, mesuré par le rythme de la vie quotidienne ; l'autre, aussi bien temporellement que spatialement éloigné, invisible et intangible, abstrait. La province et le monde sont inextricablement liés dans une « grande toile » - l'image reste ici proche de sa source dans le travail industriel du tissage.

Dans *Harm et son frère Luuks*, Jans Pol décrit en détail le conflit entre les différentes religions, les réformés et les coqs. Le schisme est venu à Drenthe de l'extérieur de la province, influencé par les développements ruraux ; l'horizon s'est élargi en termes de lieu et de temps. Dans *Hannegien*, qui se déroule également dans un village, Jans Pol esquisse en détail les préjugés contre les Ooster-Drenten, les nouveaux venus dans la province.

Les habitants de la Drent orientale sont ivres, ne changent de vêtements qu'une fois par an et parlent une langue grossière. L'amour romantique entre *Hannegien*, l'enfant adopté, et Albert, le fils de fermier de bonne moralité, est menacé par les ragots et les médisances. Le manque de communication honnête est une constante dans les deux œuvres. Peut-être Pol utilise-t-il les procédés stylistiques de l'ironie, de la satire et de l'exagération pour dépeindre un passé nostalgique et romancé qui n'était peut-être pas si réel. Il oppose le comportement grossier aux bonnes manières, peut-être pour souligner les contraires.

La fiction régionale précise son cadre en invoquant une combinaison de caractéristiques géographiques, historiques et naturelles, ainsi que de caractéristiques anthropologiques, sociologiques et/ou ethnographiques qui la différencient de toute autre région. Un cadre provincial se définit plus simplement

par sa différence avec la métropole - par le fait qu'il ne s'agit pas de Londres. Ainsi, alors que le terme « régional » implique un ensemble neutre ou même positif de multiples différences locales, le terme « provincial » évoque une différence négative, fondée sur une opposition binaire, exprimée comme une identité générique ou typique, au sein de laquelle tout contexte provincial particulier peut prendre la place de tout autre.

La littérature régionale se limite à un lieu et à une époque familiers, avec des incursions occasionnelles dans les développements ruraux et d'autres époques - l'histoire, l'avenir, des peuples lointains. Duncan souligne que la littérature régionale ne doit pas nécessairement se limiter aux zones rurales, mais que le caractère régional de la littérature peut également émerger dans des villes ou des quartiers urbains particuliers. En ce sens, un roman sur des âmes privées dans une banlieue d'Amsterdam ou de Rotterdam peut également être considéré comme de la littérature régionale.

Les romans régionaux se caractérisent par une combinaison de : population, géographie, paysage, histoire et phénomènes socioculturels, avec une emphase sur les différences avec les autres régions. La littérature provinciale, terme souvent péjoratif, se caractérise par la description des différences avec les villes, avec la Randstad et avec les développements mondiaux.

... les conventions clés de l'écriture régionale : une « description épaisse » ethnographique des mœurs et des traditions, une imitation écrite du dialecte, une attention au paysage et aux formes naturelles, un compte rendu analytique d'une économie locale et de sa relation à un horizon plus large de changement historique, et - de manière décisive - la relégation de tout cela dans le passé. ... que ce sont des « contes d'autres temps » ; que les mœurs décrites () ne sont pas celles de l'époque actuelle. C'est là le problème crucial : les éléments mêmes qui font de la région un site organique d'appartenance à la nation impériale sont condamnés à disparaître sous l'effet de son économie politique modernisatrice. Tandis qu'un auteur se réjouit de la disparition des mauvaises habitudes, d'autres auteurs pleurent la disparition des mœurs et des traditions locales, dont les romans exploitent le terrain idéologiquement fertile entre une affirmation comique du progrès et un sentiment élégiaque de la perte.

Multatuli d'Eduard Douwes Dekker s'élève au-dessus de la littérature régionale et provinciale. La littérature régionale est comme une île entourée de grands changements historiques. Elle traite de la répétition des saisons et des cycles de vie traditionnels de ses habitants. Les romans régionaux de Drenthe montrent que cette continuité historique est lentement rompue par l'immigration, une meilleure communication et l'ouverture du paysage.

Les nouveaux arrivants ne s'adaptent pas toujours à la tradition, mais ils provoquent surtout des changements dans les attitudes et les coutumes sociales. L'expression « l'un des nôtres » est de moins en moins valorisée. La culture régionale traditionnelle disparaît peu à peu et se dissout dans la culture rurale. Ce n'est que lorsque la culture rurale est en crise, dit Duncan, que les gens de la région reviennent à la culture régionale.

RÉFLEXIONS SUR LES RELATIONS FAMILIALES

Les relations familiales et la prose de Jans Pol

La famille standard (père, mère, progéniture) n'est pas la règle. Elle n'a jamais été la règle, ni dans la société ni dans les romans. Il existe toutes sortes de formes de cohabitation. Quiconque étudie l'histoire peut constater que la famille nucléaire « idéale » a été l'exception, et non la règle. Sur la base des recherches historiques et archéologiques, nous pensons en savoir plus sur la manière dont nos lointains ancêtres vivaient et cohabitaient à Drenthe. Des fermes comprenant généralement une seule pièce pour le bétail et les gens. Tous les membres d'une famille vivaient ensemble. Par « tous », on entend les pères, les mères, les grands-parents, les frères, les sœurs, les domestiques, les bonnes. On ne sait pas exactement comment les mariages étaient arrangés au cours des siècles passés. Tout le monde n'était pas inscrit dans un registre paroissial ou civil.

À partir de 1750 environ, la littérature mettait souvent l'accent sur les relations amoureuses et les mariages nés de l'amour. Les liens amoureux sont discutables lorsqu'il s'agit d'ancêtres lointains. Nous ne savons pas si les liens familiaux de 1200 et des siècles suivants étaient le résultat d'un engouement et d'une romance. Cependant, Lawrence Stone soutient, non sans controverse, que les relations familiales des siècles précédents étaient froides et indifférentes, et parfois même cruelles au sein d'un clan.

Peut-être a-t-il raison. Dans certains pays, les hommes se lançaient dans une chasse aux femmes pour kidnapper leur compagne. Stone raconte qu'à partir du XVIIe siècle, l'affection, la tendresse et l'amour romantique entre individus prirent peu à peu le dessus. L'éducation des enfants passa progressivement du collectif (le clan, le village) aux grands-parents, au père et surtout à la mère. La « famille nucléaire » devint la norme en Europe occidentale et aussi dans la littérature. Jusqu'au XXe siècle, les relations - et pas seulement dans la Drenthe - étaient établies grâce à l'implication de l'Oeze Volk, la famille élargie.

De nombreux mariages étaient plus ou moins arrangés. Les garçons et les filles de la classe ouvrière étaient autorisés à avoir des relations sexuelles avec les enfants des gentilshommes fermiers, des ministres et des administrateurs, mais lorsqu'il s'agissait de se marier, les règles étaient différentes ou il fallait lutter féroce-ment pour se libérer des parents et du clergé. Avant qu'on parle de mariage à la campagne, on comptait le nombre de fenêtres d'étable et le nombre d'hectares. La

conviction religieuse des parents a également joué un rôle important. À partir du XIXe siècle, cependant, des changements ont eu lieu.

Le mariage par consentement mutuel est devenu la règle. Au début, ce consentement mutuel ne dépendait pas seulement des futurs époux. Les familles des deux parties avaient également leur mot à dire ; la répudiation et/ou la déshérence étaient des mesures coercitives pour ceux qui n'écoulaient pas ; ou l'homicide involontaire. L'union des partenaires est ainsi devenue un mariage de convenance, arrangé avec consentement mutuel.

Jans Pol, enseignant et écrivain polyvalent

Jans Pol n'a vécu qu'un demi-siècle. C'est à cette époque qu'il s'est fait entendre et connaître. Outre plusieurs nouvelles, des poèmes occasionnels et un roman néerlandais, il a donné des conférences. Il s'est également fait entendre dans la presse. Son travail et son apparition ont suscité des réactions. Une courte biographie.

Biographie de Jans Pol

Jans Pol est né le 28 février 1842 à Westerbork. Ses parents possédaient une petite ferme. Il était incapable d'utiliser sa main gauche, comme en témoigne l'écriture de ses manuscrits originaux. Ce handicap le rendait moins apte au travail agricole. Il a fait des études pour devenir instituteur. Le 1er juin 1864, il a déménagé d'Ansen (commune de Ruinen) à Nijensleek (commune de Vledder), où il a été nommé instituteur. Exactement deux ans plus tard (1er juin 1866), il a été nommé directeur de l'école primaire de la colonie 2 à Wilhelminaoord (commune de Vledder) par la Maatschappij van Weldadigheid de Frederiksoord (commune de Vledder). Certaines sources mentionnent l'école I à Frederiksoord. Pol prenait son travail de directeur très au sérieux. Il joua un rôle important dans les festivités pour l'ouverture de l'école d'horticulture G.A. van Swieten à Frederiksoord le 19 mai 1885.

Il écrivit plusieurs chansons pour l'occasion et composa un poème spécial décrivant le but de la colonisation. À cette époque, il travaillait dans la colonie depuis plus de 19 ans. La Société de bienfaisance, qui avait organisé la colonisation, avait en Pol un homme idéal pour accomplir ses tâches de prévention de la pauvreté en fournissant du travail, en cultivant le zèle religieux et en assurant de bonnes conditions d'éducation. Le soir, maître Pol enseignait des matières non horticoles à l'école G.A. van Swieten. Les classes de plus de 50 élèves étaient la norme plutôt que l'exception. Pol était également poète et auteur occasionnel de nouvelles. Ses contributions furent également publiées dans Drents, l'annuaire de la société de bienfaisance, « Erica »..

Jans Pol donna des conférences au Nut et, si nécessaire, défendit la Société dans la presse. Dans le Nieuws- en Advertentieblad voor Steenwijk en Omstreken, il s'opposa à plusieurs articles d'un certain van Ettingen

de Ruinen, qui mettaient la Société sous un mauvais jour (1871). Jans Pol se maria deux fois. En 1867, il épousa Maria Abels (née le 6 juin 1842 à Norg). Elle vint de Diever à Frederiksoord le 8-4-1867, où elle mourut le 17-2-1871. En 1874, Jans Pol se remaria avec Aaltje Ruurds Beima (née le 16-03-1846 à Noordwolde, paroisse de Weststellingwerf). Elle vint à Frederiksoord le 17 novembre 1874, où elle mourut le 6 avril 1887. Il est décédé le 9 novembre 1892, à l'âge de cinquante ans. Il laissait derrière lui une fille, Fettje Pol, qui vivait à Arnhem et qui n'était pas mariée.

Jans Pol dans la presse

Il a également donné des conférences sur son œuvre littéraire. Divers articles parus dans la presse de l'époque sont disponibles sur delpher.nl. Voici une sélection, entre autres, du Provinciale Drentse en Asser Courant, et de l'Opregte Steenwijker Courant. Les journaux NPDAC, Nieuwe Provinciale Drentse et Asser Courant ne sont pas encore en ligne. J'ai reçu 17 gigaoctets de journaux du Drents Archief, couvrant la période de 1886 à 1899. Hannegien y figure en partie sous forme de feuilleton. Le NPDAC n'est pas complet.

PDAC, 2 octobre 1874

M. J. Pol, professeur à Frederiksoord, écrit occasionnellement une nouvelle drentsche, qui devient alors le sujet d'une conférence pour lui. Il sera par exemple demain à Steenwijk et le 5 octobre à Smilde pour lire une nouvelle de Drenthe intitulée « Hannechien », qui, lue en petit comité, a été écoutée avec grand plaisir.

M. J. Pol donnera également des conférences à Hoogeveen, Meppel (in 't Nut), Heerenveen et Beilen, et il aimerait bien se présenter ici si notre public l'apprécie. Nous en entendrons parler en temps voulu et espérons pouvoir en faire un compte rendu favorable.

Opregte Steenwijker Courant, 5 octobre 1874

Nous tenons à signaler brièvement que M. Pol a donné hier soir à Frederiksoord la conférence annoncée sur sa nouvelle drenthoise intitulée Hannegien. Nous regrettons de ne pas avoir pu assister à la conférence dans son intégralité, de sorte qu'il faudra en évaluer la valeur littéraire, ainsi que l'intrigue et le dénouement.

Nous sommes néanmoins heureux de constater que M. Pol a fait des progrès considérables dans l'esquisse et la caractérisation du caractère national drenthois, dans lequel il se sent plus à l'aise qu'auparavant, à notre avis, grâce à des recherches et à des observations auxquelles la mémorisation de la pièce a évidemment beaucoup contribué. La représentation est en général assez vivante, mais parfois un peu théâtrale, notamment dans l'imitation des dialogues dans les scènes tendres. On remarque aussi quelques traits peu naturels, par exemple lorsqu'Albert, l'amant d'Hannegien, s'exprime en ces termes : « Mon amour pour elle demeure, mais je ne peux plus la respecter ; je ne veux plus jamais la revoir ».

Nous pensons qu'un véritable amour sans respect est impossible. Il en va de même pour l'attitude d'Albert alors que Hannegien est au lit, en proie à une fièvre de délire. Nous avons du mal à imaginer qu'un garçon de ferme bien intentionné comme Albert puisse adopter une telle attitude. En outre, nous ne pensons pas qu'il soit bon de présenter les gens en cachette. Mais assez de cela. La conférence qui a été donnée a montré une étude sérieuse à plus d'un titre et nous donne au moins des raisons d'encourager l'orateur à poursuivre dans la voie qu'il a choisie. Nous regrettons que si peu de gens soient intéressés par la conférence de M. Pol.

PDAC, 8 octobre 1874.

Lettres à la rédaction.

Aux rédacteurs du Provinciale Drentsche en Asser Courant.

« Une affaire publique mérite d'être traitée en public.
Cher rédacteur en chef,

J'ai assisté hier soir à la conférence de M. J. Pol à Frederiksoord, qui a eu lieu dans la maison de l'aubergiste Homan. Elle consistait en une nouvelle de Drenthe, « Hannegien ». J'ai écouté la conférence avec attention et plaisir, et je serais certainement rentré chez moi satisfait, si ce n'avait été de quelque chose que je trouve répréhensible dans cette conférence, et

je ne doute pas que vous, monsieur le rédacteur en chef, ne ressentiez la même chose.

J'ai entendu l'éminent orateur employer l'expression : « aussi noir qu'un jeude » ; un peu plus tard, sur le même sujet, j'ai entendu les mots : « aussi noir qu'un païen ». Que pensez-vous, M. D. R., de la première expression ? Et que pensez-vous de cette étrange combinaison ? Je ne sais pas si le public a remarqué cette expression, mais je sais qu'elle m'a beaucoup frappé. Je m'imaginai M. Pol non seulement comme un homme de talent, mais surtout comme un homme civilisé, un homme de bien, dont les conférences pouvaient être suivies par tout le monde sans crainte d'offenser quiconque.

Quelle déception cependant lorsque, dans sa conférence, il a été question de « devenir noir » et, pour souligner le noir et le sale, d'abord comme comparaison avec « Jeude », qui a ensuite été utilisé pour « Heiden ».

De la part d'un homme comme Pol, qui, si je ne me trompe pas, est directeur d'une école publique et qui se produit en public pour donner des conférences à travers le monde, on pourrait au moins s'attendre à ce qu'il sache qu'il est absurde, voire stupide et borné, de mettre « Jeude » et « Heiden » sur le même plan. Dans quelle mesure le mot « païens » peut-il être utilisé pour représenter le noir et l'horrible ? Je ne veux pas porter de jugement là-dessus et laisser cela entièrement à M. Pol ; je voudrais seulement dire que ce doit être une preuve d'étroitesse d'esprit que de vouloir utiliser le mot « jeude » pour cela, même si c'est dans une nouvelle de Drenthe. Je crains de prendre trop de place, sinon j'expliquerais à M. Pol en détail quelle est la véritable signification du mot « Juif », qu'il est trop noble et trop digne pour être utilisé dans le sens ci-dessus et qu'il ne convient pas du tout à sa bouche. En outre, je ne sais pas si j'ai jamais entendu l'expression « zoo zwart als een jeude » parmi les proverbes néerlandais, et je ne pense pas non plus qu'il s'agisse d'un proverbe de Drenthe. S'agirait-il d'une expression de M. Pol lui-même ? Sinon, pourquoi ne pas changer le proverbe avant de le servir à un public civilisé ?

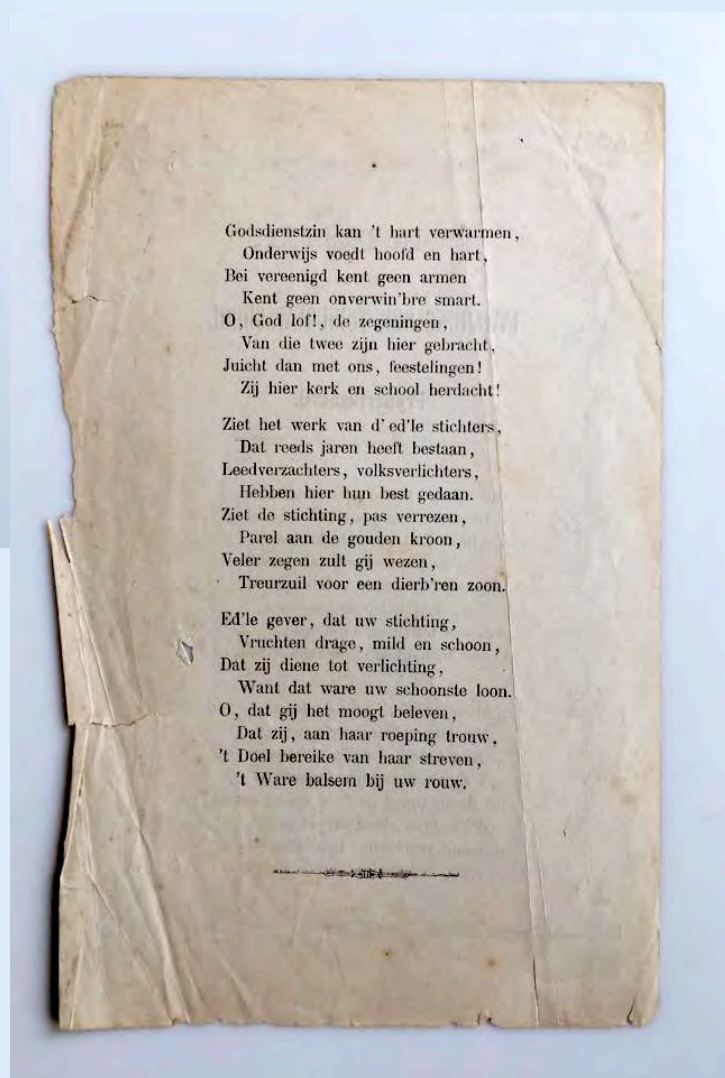
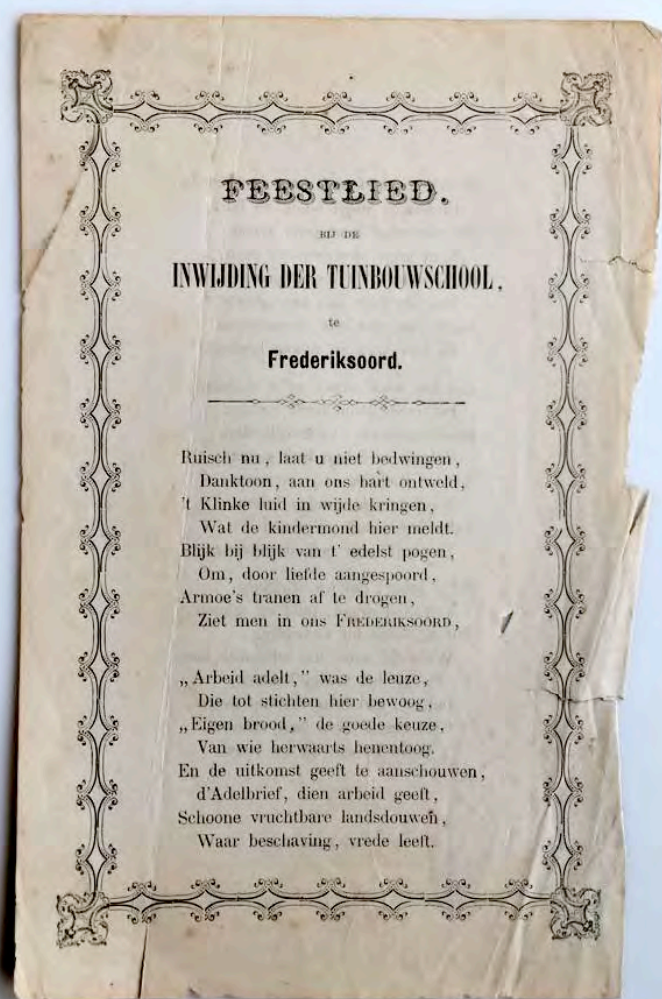
Cela ne peut pas être arrivé au conférencier par hasard, car la pièce a été étudiée en profondeur. Monsieur Pol n'a pas besoin de mes conseils, mais je pense qu'il serait bon qu'il réfléchisse à ses discours avant de les prononcer ; après tout, il veut être

efficace et ne pas offenser qui que ce soit. Vous me
serez très reconnaissant si vous notez ces lignes.

U. Ed. D. W. Dien.

Smilde, S. A. LOMBARD, 5 octobre 1874, Israël.

Onderwijzer

Les Boches et les Juifs

Les voyageurs de Drenthe sont parfois appelés Boches. À Amsterdam, tous ceux qui venaient de l'autre côté du Zuiderzee étaient des Boches, ou plutôt, tous ceux qui n'étaient pas d'Amsterdam étaient des Boches. Pour les voyageurs de Drenthe, un Boche était un Allemand, un travailleur immigré ou un travailleur migrant. Au milieu du XIXe siècle, de nombreux travailleurs allemands sont venus aux Pays-Bas pour aider aux moissons et à la coupe de l'herbe. Ce sont les Hannekemaaiers, également connus sous le nom de Poepen et de Veltings. Le nom de ces migrants se reflète encore aujourd'hui dans des noms de famille tels que Veld, Velting, Velzing, Veldhuis. Les migrants étaient accompagnés de kiepkerels, des commerçants munis d'un kiep, un sac à dos contenant des articles ménagers à vendre.

Certains de ces migrants sont restés et nous devons cela à des entreprises comme C&A. Les Brenninkmeijers étaient originaires d'Allemagne et faisaient le commerce du textile. En Frise, le nom de lieu Poppenwier rappelle le nom « Poepen », que les Allemands portent toujours. Le récit de voyage contient des stéréotypes sur les Allemands, notamment celui d'être des types impassibles et silencieux. Dans la deuxième partie, le terme « mof » ou « moffen » apparaît une vingtaine de fois. En 1800, environ 40 000 personnes vivaient dans la province de Drenthe. En 2020, ce chiffre atteindra presque un demi-million. De nombreux habitants de Drenthe, notamment ceux qui vivent aux confins de la province, dans les zones tourbeuses, sont des Drenthenars.

De nombreux habitants de Drenthe, notamment ceux qui vivent aux confins de la province, dans les zones tourbeuses, sont des descendants de migrants.

Les visiteurs des cimetières de l'est de la Drenthe verront de nombreux noms à consonance allemande sur les pierres tombales. Peize, la ville-centre de la Drenthe, était à l'origine une colonie frisonne. La ville de Groningen a commencé comme un village de Drenthe. Il est difficile de parler de la population d'origine, presque tout le monde venait d'ailleurs. Les Juifs apparaissent beaucoup plus fréquemment dans le récit de voyage, jusqu'à 70 fois. En plus des Juifs, on trouve des noms alternatifs tels que fils d'Abraham ou fils d'Israël.

On trouve par exemple le Juif au bâton (en référence à Moïse frappant l'eau d'un rocher avec un bâton dans le désert) et le Juif de la loterie. Dans le récit de voyage, les Juifs sont dépeints comme des commerçants intelligents et peu fiables, des hommes maigres au nez imposant. Berend-oom ose à peine sortir dans la Anthony Breestraat à Amsterdam, en raison des nombreux Juifs

qui y vivent. Dans la province de Drenthe, un Juif est un Jude. À G., dans la province de Drenthe, il y a aussi un Juif qui est aussi commerçant. Je trouve des liens avec Drent, Drenthe, Drentsche environ 170 fois.

p. 165, partie II.

Un mof ne sait rien.

Nous allons nous coucher pour reprendre des forces en prévision d'un voyage à Zaandam. Un mof est l'Allemand par excellence, qui débarque d'un portier étouffant au printemps avec un sac de voyage rempli de lard et de saucisses sur le dos et des guêtres en lin bleu sur ses chaussures ; mais un Gelderschman, un Overijsselaar ou un Drenth appartiennent également à la même catégorie.

C'est une vérité à laquelle souscrit tout ce qu'on appelle Amsterdam. « Un homme ne sait rien. C'est le premier axiome sur lequel tout le monde jure, avec autant de confiance en soi que le musulman jure sur la barbe de son prophète.

« C'est un homme de la nature ; il sait dans ses os que la pomme de terre ne pousse pas sur un arbre et que les poulets ne sont pas des mammifères ; il sait la différence entre les broussailles et les spargoutes, le seigle et l'herbe, le lin et le colza ; mais autrement il perd tous ses sens quand il débarque dans la grande Amsterdam. » Comme il est pitoyable que ce même Amstellodamois se retrouve souvent en difficulté quand il s'engage dans une conversation avec un tel enfant de la nature d'outre-mer sur un sujet d'art ou de science ! Comme il lui semble souvent sans importance « sa connaissance de son propre pays, oui, même de cette admirable Amsterdam qu'il aime et chérit par-dessus tout, comme la prune de ses yeux, comme la ville de choix ? --

Un reflet d'un sentiment de supériorité « drenthe » enveloppé de stupidité et d'ignorance. L'Allemand qui ne sait rien est un Juif intelligent.

253-4

On les voit ici à tous les rangs, à pied et à quatre pattes, en calèche et sur des béquilles, avec ou sans lunettes, avec ou sans lorgnettes, avec barbe. La jeune France et ceux qui croient la posséder, avec des bouches laiteuses et des barbes blondes, des yeux de bœuf et pourris, avec ou sans boutonnières, des visages de singe et des visages de chameau, bedonnants ou sans veau, Charnus ou évadés d'une salle de dissection, yeux larmoyants ou nez cuivré, géants ou nains, avec ou sans oreilles, fumeurs de cigares ou fumeurs de tabac, bref, la plus grande variété qu'une masse hétéroclite d'hommes puisse produire.

Voici le boulanger, un vrai manchon vert en jupe bleue et pantalon assorti, cravate blanche, chaîne de montre en argent qui tombe bas et parapluie, ce vade-mecum stéréotypé de tout ce qui sent le pain chaud ou les ciseaux ; il se promène ici avec son très cher cousin, de la même nationalité, mais naturalisé. À côté de ce couple, le onzième boucher, accompagné également de sa Preciosa. Tous deux s'efforcent de fumer convenablement un cigare, mais ils n'arrêtent pas de mettre le bout brûlant dans leur bouche, ce qui est suivi d'une malédiction westphalienne ou hanovrienne. N'allez pas trop près de l'atmosphère dans laquelle évoluent ces créatures mal polies, car l'odeur des cigares qui leur coûtent tant de soins

a quelque chose d'Amersfoort ; elles ne viennent certainement pas de la boutique du fournisseur du roi dans la Warmoesstraat.

417.

Ici, l'assesseur était dans sa plaie. Il était aussi silencieux qu'un Boche ; il posa sa pipe, quoiqu'il eût à peine à la bourrer, paya le repas, nous fit signe et, avec un « dag zâm », quitta l'endroit pourtant si agréable sous le Hoogesluis. Notre ami de l'écluse fut amplement récompensé de l'amertume qu'il avait dû, selon lui, endurer.

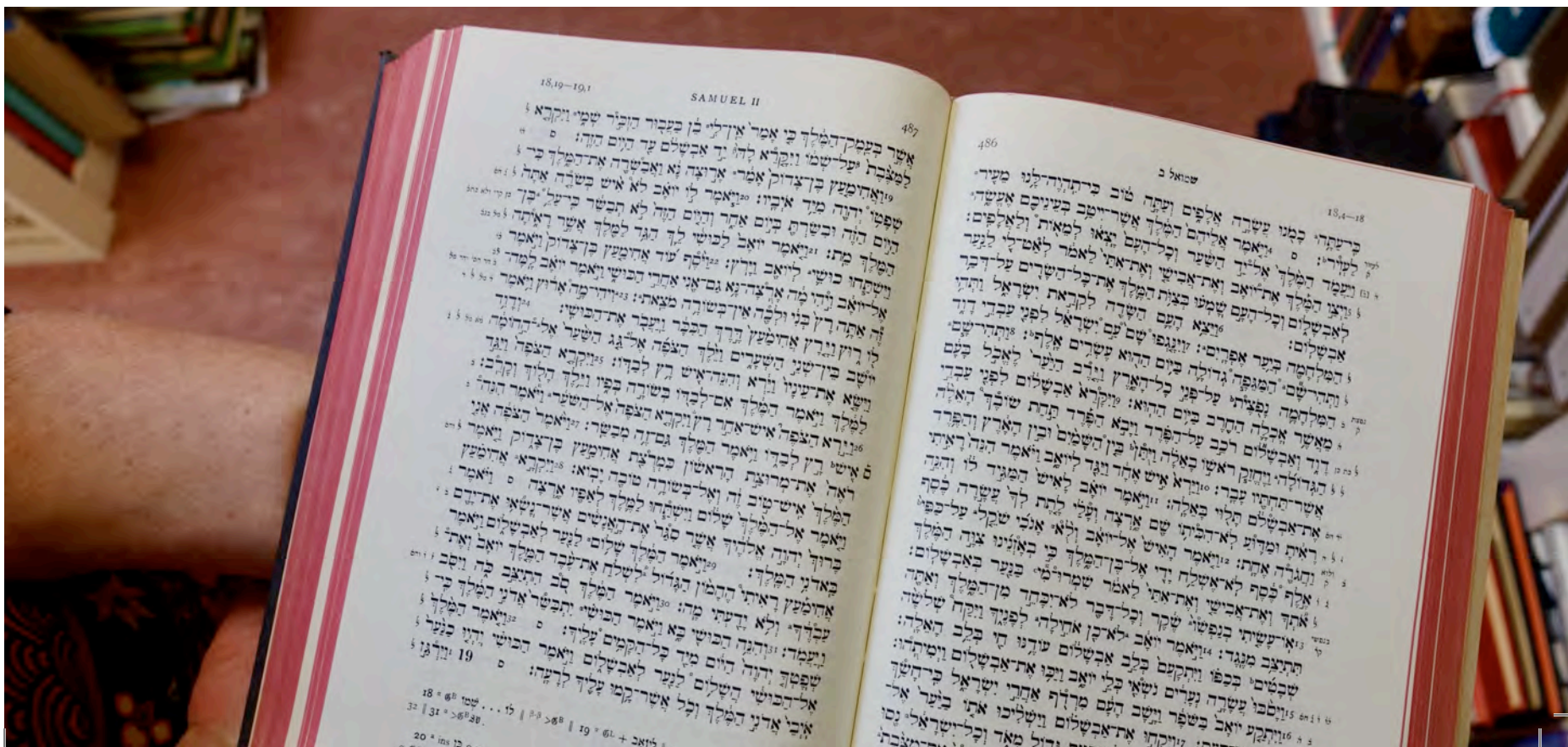
431

Si j'étais bavarde comme une vieille blanchisseuse et incapable de me taire comme un Allemand, je vous raconterais comment notre renard d'école s'assoit chaque soir au clair de lune pour vous arracher un vers ou un poème et comment il s'est mis par hasard à réciter ce verset quand il s'est tenu devant son pupitre à l'église dimanche dernier pour la huitième fois et a dû lire un chapitre du texte. Ce type est tellement plein de paroles.

596

Nous, les Allemands, gardons le silence sur le chemin qui nous a conduits maintenant via Ane, en passant par Koevorden, De Loo, Dalen, Erm et Sleen, de plus en plus près de notre cher G**.

Un échevin de la commune de Drentsch a rencontré son mari à deux reprises lors d'un voyage à destination d'Amsterdam l'année précédente.

Mortalité infantile et juvénile

Au XIXe siècle et dans les premières décennies du XXe siècle, la mortalité infantile < 1 an et la mortalité juvénile 1-5 ans étaient courantes. Les mères mouraient également régulièrement pendant ou peu après l'accouchement. Quiconque étudie l'arbre généalogique des générations précédentes rencontrera régulièrement cette « routine quotidienne ».

Bernadina, la sœur aînée de Johan Wilhelm Hofhuis, est décédée à l'âge de 36 ans, quelques mois après sa fille Anna Maria Catharina, qui n'avait que six mois.

Anna Gesina Hofhuis, la deuxième sœur aînée de l'hôtelier, est décédée peu après la naissance de son neuvième enfant. Elle-même a perdu trois enfants peu après leur naissance.

Pour Ludwig Anton Josef Ludewinuso, le benjamin de Johan Wilhelm, seule une adresse de domicile à Amsterdam est mentionnée. Aucune information supplémentaire n'est disponible sur openarchieven.nl. Cet enfant est peut-être également décédé à un âge précoce.

La mortalité infantile, juvénile et maternelle est évoquée dans les généalogies de ce livre. Chaque famille a perdu un enfant.

Les articles sur ce sujet sont faciles à trouver sur le Web. Je vais citer quelques-uns des résultats.

Tendances régionales de la mortalité infantile

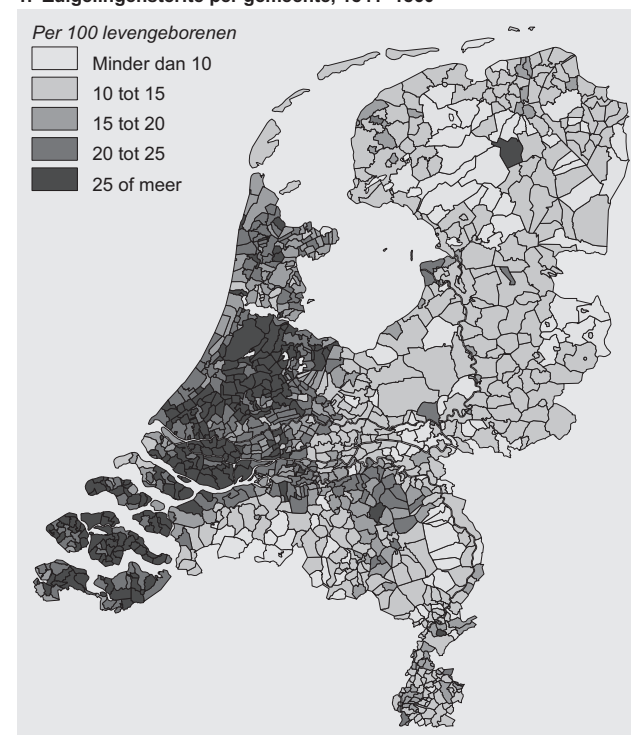
Au cours de la première année de vie, les nouveau-nés présentaient un risque très élevé de mourir au XIXe siècle.

Pendant une grande partie de ce siècle, la situation ne s'est pas améliorée. Au contraire, jusqu'au milieu du XIXe siècle, la situation des nouveau-nés s'est légèrement aggravée. Entre 1841 et 1860, 18,9 enfants nés vivants sur 100 aux Pays-Bas sont morts au cours de leur première année de vie. Le taux de mortalité infantile a encore augmenté pour atteindre 20,4 pour 100 enfants nés vivants au cours de la période 1861-1874. Ce n'est qu'à partir de ce moment que le déclin a commencé : au cours de la période 1934-1939, la mortalité infantile était tombée à 3,9 pour 100 enfants nés vivants.

Les différences entre les provinces (statistiques et graphique) sont au moins aussi importantes que les changements au fil du temps. Jusqu'à la période 1885-1894 incluse, la mortalité infantile était la plus faible dans les provinces du nord et de l'est du pays. Les taux les

plus élevés étaient observés dans l'ouest et le sud-ouest. Dans ces dernières régions, cependant, la mortalité infantile a commencé à baisser fortement à partir de la période 1861-1874. Dans le Brabant-Septentrional et le Limbourg, la baisse a commencé beaucoup plus tard. Dans le Limbourg, elle n'a commencé à baisser fortement qu'à partir de la période 1904-1913.

1. Zuigelingensterfte per gemeente, 1841-1860

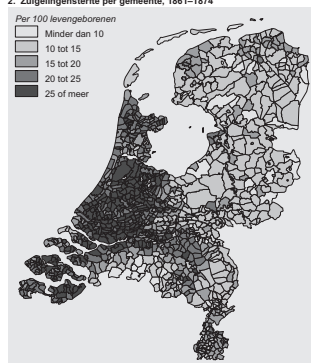

Les cartes montrent la répartition régionale de la mortalité infantile à différentes périodes.

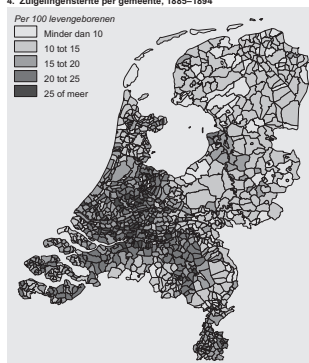
Carte 1. Une période au cours de laquelle, à l'échelle nationale, 18,9 enfants nés vivants sur 100 sont décédés au cours de leur première année de vie.

Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841-1939 Peter Ekamper en Frans van Poppel 1) Beide auteurs zijn verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW) te Den Haag.

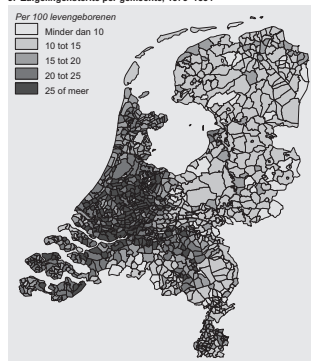
2. Zuigelingssterfte per gemeente, 1861-1874

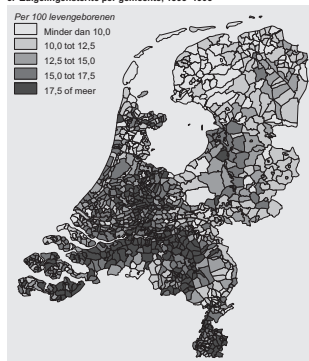
4. Zuigelingssterfte per gemeente, 1885-1894

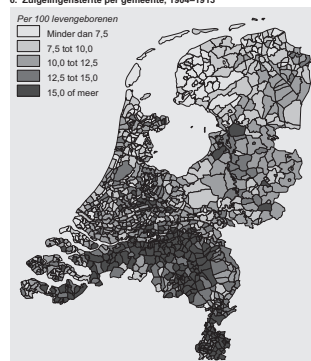
3. Zuigelingssterfte per gemeente, 1875-1884

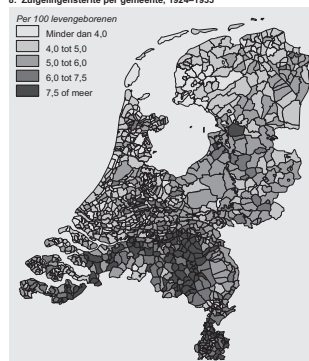
5. Zuigelingssterfte per gemeente, 1895-1903

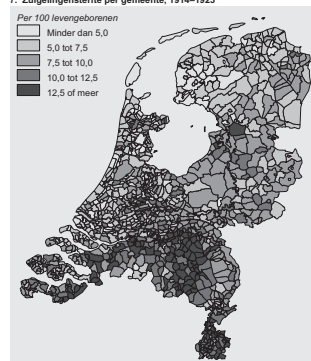
6. Zuigelingssterfte per gemeente, 1904-1913

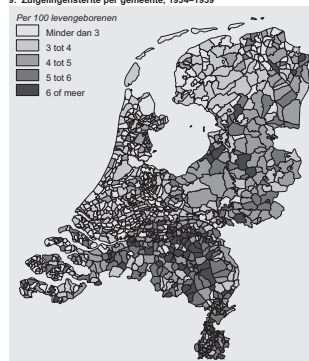
8. Zuigelingssterfte per gemeente, 1924-1933

7. Zuigelingssterfte per gemeente, 1914-1923

9. Zuigelingssterfte per gemeente, 1934-1939

la première année de vie était de 126 pour 1 000 à Drenthe, mais de 275 en Hollande méridionale. En fait, la variation était encore plus importante que ne le suggèrent ces données provinciales. Entre 1840 et 1861, les taux moyens de mortalité infantile étaient inférieurs à 100 dans des zones contiguës relativement grandes comme la Forêt frisonne, alors que dans certaines zones, ces moyennes dépassaient 300. Entre 1860 et 1874, 25,4 pour 1 000 de la population totale mouraient chaque année, toutes tranches d'âge confondues. Sur ce total, la mortalité infantile représentait 7,1 décès, soit plus d'un quart.

Le taux de mortalité des nourrissons de plus d'un an était également élevé, mais proportionnellement beaucoup plus faible que celui des nourrissons. Au cours de la même période, le taux de mortalité des enfants de 1 à 5 ans, exprimé pour 1 000 habitants, était en moyenne de 3,8 par an. Les différences régionales, bien que considérables en elles-mêmes, étaient également plus faibles que celles observées pour la mortalité infantile. Le risque de décès des enfants de 1 à 5 ans était inférieur d'environ deux fois dans la province où il était le plus élevé (Zuid-Holland) par rapport à la province où il était le plus faible (Noord-Brabant).

Allaitement maternel et intervalle entre les naissances
Il existe peut-être un lien entre la mortalité infantile et la pratique ou non de l'allaitement maternel. La richesse joue également un rôle dans la mortalité infantile.

Il semble qu'il y ait un lien très net entre l'amplitude et la durée de l'allaitement et la durée moyenne intermenstruelle d'un groupe de population donné. Une longue période de lactation (en raison d'un intervalle entre les naissances long) était la coutume dans le Drenthe et le sud de la France. Ce raisonnement se fonde sur le phénomène bien connu et apparemment désormais vérifiable d'un point de vue physiologique, selon lequel la fertilité d'une femme diminue considérablement pendant la période d'allaitement. On peut se demander dans quelle mesure cette hypothèse est acceptable et dans quelle mesure d'autres facteurs, tels que la richesse ou la religion, ont eu une influence claire sur les intervalles entre les naissances. Selon une thèse de De Boer de 1848 : « À Drenthe, l'enfant était allaité par la mère elle-même pendant un an ou plus, bien qu'ici aussi une alimentation complémentaire ait eu lieu après quelques semaines ».

Bevolkingstrends, 1e kwartaal 2008

Les différences entre les régions sont considérables. Entre 1860 et 1874, le nombre de décès au cours de

Fécondité conjugale

Pour la Drenthe, la valeur provinciale la plus basse pour la période 1831-1880 est de 300,0 pour la période 1831-1835, et pour la Zélande, la valeur la plus élevée est de 420,4 pour la période 1836-1840. Les chiffres municipaux pour la période 1878-1881 semblent varier de plus de 200 à plus de 400.

Un cas un peu particulier, mais intéressant, est celui des zones de tourbe de Drenthe qui ont été fouillées. Ces zones se caractérisent par une fécondité conjugale relativement élevée, c'est-à-dire des intervalles relativement courts entre les naissances.

Les conditions sociales étaient misérables et le travail des femmes jouait un rôle important dans l'extraction de la tourbe. On pourrait s'attendre à un taux de mortalité infantile élevé. En fait, pendant la période 1841-1860, il n'était pas différent de celui de la province en général, qui, avec la Frise, avait le taux de mortalité infantile le plus bas de toutes les provinces pendant cette période.

Du point de vue de la protection de la vie et de la santé de l'enfant, on peut supposer qu'un allaitement très long n'avait aucun sens. Le fait qu'il ait été poursuivi après une certaine période, un an par exemple, devait avoir un autre fondement. L'idée selon laquelle le fait de poursuivre l'allaitement retarderait une grossesse ultérieure est évidente. Il est probable que l'idée selon laquelle le fait de poursuivre l'allaitement permettait de réduire le risque de grossesse ultérieure était largement répandue dans la population au XIXe siècle. Mais alors, pourquoi cette coutume de poursuivre l'allaitement existait-elle à Drenthe, par exemple, et pourquoi était-elle absente, ou du moins limitée, en Zélande ?

Si l'on part du principe que ce n'est pas l'allaitement mais la mortalité infantile, ou plutôt la mortalité infantile en général, qui est la principale variable indépendante dans

ce complexe de fécondité conjugale, d'allaitement et de mortalité infantile, alors la réponse à cette question n'est pas difficile. Bien qu'il l'utilise à d'autres fins, un tableau fourni par Buissink montre très clairement de quoi il s'agit. Il montre le pourcentage de personnes encore en vie après 15 ans à partir du nombre de naissances vivantes pour 1000 femmes mariées de 50 ans pour la période 1850-1859. Je vais copier le tableau ici.

Pas de rapports sexuels pendant l'allaitement ?

Il semble que certaines personnes pensent qu'une femme ne doit pas avoir de rapports sexuels pendant l'allaitement. Cela signifie que les femmes qui redeviennent fertiles pendant l'allaitement ne sont toujours pas exposées au risque de grossesse.

Une autre question est de savoir si l'abstinence pendant l'allaitement suffit à expliquer les intervalles exceptionnellement longs observés dans la Drenthe et dans plusieurs autres régions du pays.

On peut supposer qu'à l'époque précédant l'introduction du contrôle des naissances moderne, la coutume de l'allaitement prolongé, peut-être combinée à des coutumes restrictives concernant les rapports sexuels, était plus ou moins courante à Groningue, en Frise, en Overijssel, au nord-est de la Gueldre et en Hollande-Septentrionale, en plus de la Drenthe. Dans les régions sablonneuses et argileuses fluviales de l'est d'Utrecht, du sud-ouest de la Gueldre, du nord du Brabant et du Limbourg, le fait de ne pas se marier ou de se marier tard a joué un rôle beaucoup plus important dans le maintien d'un certain équilibre entre la population et les sources de revenus que dans les régions du nord que nous venons de mentionner.

Bevolking en Gezin, 1983, Supplement, 7-60. Geboorten, zuigelingenvoeding en zuigelingensterfte in hun regionale verscheidenheid in de 19de eeuw Prof. Dr. E. W. HOFSTEE

Provincie	Huwelijksvruchtbaarheid van de vrouwen tot 50 jaar	15-jarige overlevingscoëfficiënt	Huwelijksvruchtbaarheidsresidu 1850-1859
Groningen	280,7	0,680	190,9
Friesland	271,4	0,687	186,5
Drenthe	274,3	0,693	190,1
Overijssel	280,3	0,659	184,7
Gelderland	288,2	0,688	198,3
Utrecht	315,3	0,546	172,2
N.-Holland	289,4	0,534	154,5
Z.-Holland	329,1	0,472	155,3
Zeeland	326,3	0,493	160,9
N.-Brabant	297,2	0,653	194,1
Limburg	287,5	0,676	195,4

Lettre pour Jans Pol 2024

Cher Jans Pol,

C'est avec une certaine hésitation et le cœur un peu lourd que je vous adresse cette lettre. Vous nous avez quittés il y a plus de 130 ans, même si ce nom n'est pas tout à fait approprié pour vos funérailles en 1892. Au cours de votre vie, vous avez déployé des efforts extraordinaires pour donner aux nécessiteux et aux rejetés de la terre la possibilité de développer leurs talents. La Société de bienfaisance de Frederiksoord était l'un de vos enfants. Vous avez exprimé votre amour de la vie dans la Drenthe dans une multitude d'écrits sur les gens de votre entourage immédiat. Même là où il y a de la sévérité, de l'indignation et de la colère, il y a un sous-entendu légèrement critique concernant votre engagement. Tous les gens sont bons, certains plus que d'autres, semble-t-il dire. Vous vivez encore aujourd'hui, même si ce n'est pas avec exubérance, au sein d'un groupe restreint de lecteurs, y compris peut-être quelques admirateurs. Peut-être espérez-vous la vie éternelle, sous quelque forme que ce soit, et la littérature était-elle l'un des moyens d'atteindre cette éternité. Dans ce livre, qui réunit une sélection de vos œuvres, vous êtes à nouveau parmi les autres. Votre création, Arnold Blijman, a découvert la force et la chaleur de la littérature.

Au cours de la promenade, la conversation s'est orientée vers certains produits de notre littérature et, à partir de ce moment, c'est comme si un autre esprit avait inspiré le jeune homme jusqu'alors timide : ses yeux s'enflammaient et une envie irrésistible de parler semblait le contrôler, tandis qu'il faisait preuve d'une clarté de jugement qui a surpris Mlle Wildok et l'a convaincue qu'il y avait chez ce jeune homme timide un désir enviable de connaissance et de recherche.

Je ne peux pas vous demander si Arnold Blijman était votre alter ego. Mais j'ai lu votre engagement auprès de ce jeune homme, un rebut du monde qui, après un parcours baroque, semble avoir trouvé le bonheur, même temporaire, en grande partie grâce à ses propres efforts.

Après avoir lu vos histoires de Drenthe et de Hollande, le poème festif, les discussions et les commentaires dans les journaux, la notice nécrologique d'un villageois m'est revenue à l'esprit. Enfant, j'ai connu l'effrayant diamant brut de cet agriculteur, dont les chiens à chaîne gardaient l'accès à sa propriété. Le texte de la carte disait :

« C'est bien. »

Après une vie de simplicité, de bonté, d'attention et d'honnêteté...

Au-delà de la bruyère, sous le gazon, vous savez de qui je parle ! Dans les cieux brille le noyau blanc que, sur terre, il ne m'a pas été permis de voir et, surtout, que je n'ai pas pu voir. La simplicité a été plus d'une fois confondue avec la stupidité !

Vivre simplement était le message qui suivait, et ce n'est pas la même chose que de vivre dans la simplicité. Je pourrais spéculer sur les différences subtiles. Je laisserai cette philosophie de côté, pour autant qu'il soit en mon pouvoir de le faire.

Vous savez vous limiter ; dans votre travail, vous laissez souvent les pensées et les considérations les plus profondes là où elles se trouvent. Au-delà de l'horizon, près du gel nocturne. Vous décrivez des vies simples qui, à y regarder de plus près, peuvent receler de grandes richesses. Je n'ai pas trouvé votre tombe, ni à Wilhelminaoord, ni à Vledder, où vous avez échangé le provisoire pour l'éternel. Je ne connais pas votre épitaphe, ni l'existence d'un avis de décès avec une nécrologie, encore moins une carte avec un message d'adieu. Peut-être n'ai-je pas cherché assez longtemps.

Ce qui est fait n'est pas fait

Je me permets de faire quelques commentaires sur vos romans, en utilisant les mots simplicité, gentillesse, attention et honnêteté. Je vous dis - en toute sincérité - ce qui m'a frappé en les lisant.

En tant que lecteur, je crée ma propre histoire à partir de votre travail. Je lis votre histoire avec mon propre livre. Une grande partie de ce que vous vouliez dire m'échappera ; nous sommes différents dans le temps, l'espace et la personnalité. Nous avons des similitudes en tant qu'écrivains et lecteurs. Nous partageons l'amour de la langue et du patrimoine. Mes observations sont teintées par le temps passé, par mon éducation, par les livres que j'ai lus et écrits, par l'attention que j'ai portée à mon environnement immédiat et par l'attention que j'ai portée à vous et à votre époque.

Malgré mes recherches approfondies, la vie en Drenthe au XIXe siècle – et à mon époque – reste un mystère pour moi. Je ne peux que deviner vos conditions de vie. Les articles de journaux de l'époque me donnent un aperçu d'une réalité supposée, tout comme à mon époque, ma perception, comme un tableau, est colorée par les impressions quotidiennes de mes contacts sociaux et des médias. L'image n'est pas la réalité, mais elle peut me donner une réalité acceptable et compréhensible. Ces stimuli sont plus abondants, plus fréquents et, surtout, différents de ceux de votre époque. Les médias véhiculent leurs propres vérités et surtout leurs propres irréalités. Pour moi, toute réalité est une réalité supposée. C'est précisément la littérature, y compris la littérature régionale, qui explore la frontière entre ces deux extrêmes : la fiction et la réalité.

L'énigme que je viens de mentionner s'applique également à moi. Après une recherche approfondie dans la vie et la littérature, je suis toujours à la recherche de ma vraie nature. Peut-être s'agit-il là de l'expression même du sens de l'existence. J'en ai assez de ma quête personnelle. J'essaierai de garder mes réflexions sous contrôle. Cependant, vous pourrez constater que j'utilise votre travail pour mieux comprendre ma place dans l'univers. J'exprime mes sentiments sur la base d'une petite partie de vos écrits. Dans le Drents Archief, une grande partie de votre travail attend d'être étudiée attentivement et republiée par un chercheur dévoué et passionné, afin d'apporter un éclairage différent sur vos travaux.

Simplicité

La pauvreté, les différences sociales, la religion, l'impuissance, la vie, l'amour et surtout la mort sont les compagnons constants de vos fictions. Vous avez perdu vos femmes et l'un de vos enfants prématurément et dans vos romans de la Drenthe, vous névitez pas la mort, peut-être parce que la mort ne vous évite pas. Mourir est facile, tout le monde peut le faire. Vous n'épargnez pas les familles. Ce que l'on appelle aujourd'hui une famille nucléaire, une mère, un père et quelques enfants, n'existait pas, ou peu, à votre époque et dans vos récits. Les partenaires de vos livres sont tirés de la vie réelle : le plus souvent, des veuves et des veufs ; les enfants sont le plus souvent des beaux-enfants, qu'ils soient liés par le sang ou non. Dans *Hannegien*, un orphelin trouve un foyer chaleureux auprès d'un veuf qui a perdu son épouse et son enfant. L'agriculteur Hendrik Lamers vit sous le même toit que Grietje, une veuve de Schoonebeek. Il existe une relation amoureuse

entre l'homme et la femme, sans que leur vie commune soit physiquement consommée.

L'enfant trouvée devient une femme forte et déterminée. Malgré l'opposition d'une rivale jalouse, Hannegien trouve enfin son destin - avec un ange gardien sous la forme de Knecht, le chien de berger - en épousant Albert Koning, un fils de fermier intelligent, bon, attentionné et honnête.

Ce que je pourrais, avec une certaine hésitation, appeler le « grand amour », vous remarquerez que je suis prudent ; je ne rencontre que des jeunes gens amoureux dans votre œuvre. Bien que, dans mon contexte, j'ai tendance à interpréter l'amour comme une maladie contagieuse avec une chance d'issue fatale, comme le choléra, la consommation et la typhoïde.

Je considère l'amour comme une forme d'illusion, semblable aux effets de la drogue et de l'ivresse. - L'ivresse, qui était courante à votre époque, et pas seulement. - Pendant une période d'amour, la raison l'emporte sur le sentiment ; si vous préférez la passion au sentiment, je suis tout à fait d'accord avec vous. - La passion, la pulsion, crée une réalité relationnelle avec un terrain de jeu limité. Un tel élan peut être très agréable, mais après l'élan vient la désillusion. Mais la guérison et l'immunité ne sont pas pour tout le monde.

Toutes les nouvelles que j'ai lues se terminent par « tout est bien qui finit bien ». Cependant, la fin de l'histoire n'est peut-être que le point de départ d'une existence plus intéressante. La suite, après le mariage, peut être lue en partie à partir du rôle des personnages mineurs du roman, c'est-à-dire les personnes âgées au passé baroque ou non. Les passions des pères et des mères, des veuves et des veufs, des papas et des tantes en sucre cèdent souvent la place à une manière plus ou moins commerciale, voire rationnelle, de se comporter l'un envers l'autre. Les partenaires sont condamnés l'un à l'autre, surtout s'ils sont en situation de pauvreté.

Dans vos romans de Drenthe, ces circonstances sont souvent pauvres, à plus d'un titre. Il y a la pauvreté des moyens, la pauvreté de l'esprit, la pauvreté de la vision. Le monde n'est pas plus grand que le village et ses environs. Le cadre de vos romans de Drenthe me rappelle l'écrivain français Michel de Montaigne, le découvreur de l'essai. Il a écrit des expériences sur les habitants de la campagne française au XVIe siècle.

Quand il pleuvait dans le village, les habitants pensaient qu'il pleuvait partout dans le monde. Leur village était le monde, le monde était leur village. Dans la Drenthe, le seul contact avec le monde extérieur consiste en la visite

d'un maire, d'un ministre ou d'un notaire, ce dernier pour régler la succession. La simplicité orne l'homme.

La gentillesse et l'attention.

Au XIXe siècle, la plupart des gens n'étaient pas mariés, mais tout le monde était protégé. Cousins, frères et sœurs vivent sous le même toit. Les oncles non mariés recevaient une place à côté de l'âtre dans la maison du frère marié ou de la belle-famille. Dans la province de Twente, ces hommes sont appelés « spejeûnkes ». À Losser, dans la province de Twente :

Jans zat al joren net als zun old spejeûmken oet vroger tieden bie zien schoondochter achter n kachel. Spejeûmken: een oude afgeleefde oom of knecht die het grootste deel van de dag doorbracht bij de haard en vaak in de haard – nog al eens een open vuur – spuwde.

Cela faisait des années que Jans était assis derrière un poêle, comme son vieux spejeûmken d'autrefois, avec sa belle-fille. Spejeûmken : vieil oncle ou serviteur usé qui passait la majeure partie de la journée près de l'âtre et qui crachait souvent dans l'âtre - sur un feu ouvert.

'De aole meu'jes en eûmes de könt blieven'.

La place près de l'âtre n'était pas réservée aux vieillards qui mâchaient du tabac :

'Les vieilles mères et oncles pourraient rester.'

On y parlait souvent de mort et d'héritage. Il fallait faire quelque chose pour les oncles et les tantes qui vivaient là. C'est ainsi que la famille s'est rapprochée d'une famille élargie, connue dans certaines régions de Drenthe sous le nom de *Oeze volk*. Parfois, quatre générations vivaient sous le même toit ; il y avait aussi de la place pour les vieux serviteurs et le chien.

L'école de Wilhelminaord, où l'on enseignait à plus de 50 enfants à la fois, a été transformée en maison. Le bâtiment de l'autre côté de la rue - l'Oranjelaan, bordée d'arbres et aux allures de cathédrale - est l'ancien atelier de vannerie, un foyer pour enfants autistes. Le terme « autisme » n'était pas connu à l'époque. Les enfants et les jeunes qui en sont atteints disposent d'un mode d'emploi qui n'a souvent pas été découvert. Ces enfants et ces jeunes, ainsi que les personnes âgées, communiquent entre eux et avec le monde qui les entoure d'une manière que les autres ne comprennent pas. Vous ne connaissiez

pas le terme d'autisme, mais vous étiez d'autant plus conscient du manque de compréhension mutuelle.

L'incompréhension et la non-communication sont des constantes dans vos romans. De nombreux sentiments ne sont pas reconnus par les personnages eux-mêmes, et lorsqu'ils le sont, ils ne sont pas exprimés. Cette non-communication les rend très vulnérables aux ragots et à la médisance. Le plus souvent, les personnages de vos romans n'ont besoin que de la moitié d'un mot, l'autre moitié, plus importante, étant remplie par eux-mêmes. Les suppositions sont souvent erronées et conduisent au conflit, à la colère, à l'impuissance et parfois même à une violence à peine contenue. La question, indirecte ou directe : « Que voulez-vous dire par là ? » n'est pas posée dans les romans.

Plusieurs personnages s'étouffent avec leur propre vérité. Dans la nouvelle, *Harm et son frère Luuks* vivent à proximité l'un de l'autre, mais ne se parlent pas pendant une vingtaine d'années. Dans le roman néerlandais *Na 20 jaar*, les frères Willem et Daniël s'évitent, en partie à cause de l'attitude obstinée de leur père réformé orthodoxe. Willem part à Java pour éviter de voir son frère. Ce n'est que lorsque la mort a fait son travail - Willem a perdu sa femme et ses deux enfants à cause du choléra à Java - qu'il est possible de se réconcilier. Plus d'une fois dans vos livres, le lit de mort semble être un bon endroit pour régler de vieux comptes. La réconciliation est souvent organisée en quelques paragraphes, de sorte que la question se pose : quel était le conflit à l'origine ?

Les conflits sont souvent liés à des différences de statut social, de religion et d'argent. L'origine est également une source importante de haine et d'envie. Dans le roman *Hannegien*, les habitants de Schoonebeek ne sont pas bons ; ceux de la Drenthe orientale ne s'intègrent pas dans la communauté autour de Frederiksoord, Vledder, Diever et Dwingeloo. Ils portent des chaussettes blanches, une couleur qui ne convient pas à la communauté. L'humiliation et la calomnie sont des constantes dans les communautés de vos livres en Drenthe.

Le rejet et les taquineries ne se limitent pas à la Drenthe, ces « plaisanteries » se produisent également ailleurs. Dans les villes et villages de Twente, par exemple, il y avait la polonaise des chaussettes. À un moment inopportun, par exemple au milieu de la polonaise, on demandait aux danseurs d'enlever leur chaussette gauche. Les garçons de ferme, qui se rendaient à la fête, n'avaient pas eu le temps de se laver les pieds après avoir

travaillé à la ferme. Avec leurs pieds sales, on se moquait ironiquement d'eux. C'était l'une des façons dont la ville ou le village critiquait les paysans. Les citadins se sentaient supérieurs aux paysans. Dans le même esprit, les blagues grossières sur les paysans peuvent encore être entendues (?). En hollandais, les habitants de la Drenthe orientale se souviennent des Schoonebekers, des éleveurs de moutons fournissant la laine blanche pour les chaussettes blanches. Il en résulte une attitude condescendante : vous n'êtes pas à votre place. Ces « plaisanteries » apparaissent également régulièrement dans les journaux de NPDAC de 1886.

Des gens rudes.

Ce qui me frappe, c'est que dans vos romans de Drenthe, vous décrivez des formes d'interaction plus banales entre les différents personnages. Après la fête du patinage à Hannnegien, des gens rudes et grossiers se réunissent dans une taverne. Des jeunes hommes aux « bouches sales », dirais-je presque, et aux taquineries suivies d'une agression. Heureusement, les femmes ne se laissent pas facilement réduire au silence. Votre histoire reflète peut-être l'atmosphère qui régnait à la campagne durant la seconde moitié du XIXe siècle. En lisant les journaux *Nieuwe Provinciale, Drentse et Asser Courant*, j'ai lu de nombreux articles qui reflètent également la rudesse des formes d'interaction en dehors de la nouvelle. Outre les articles sur la charité et la pauvreté, il y a de nombreux reportages sur l'ivresse publique, le vol et la violence.

À l'époque, les gens ne semblaient pas se préoccuper d'un cadavre plus ou moins grand. La mort était sans doute beaucoup plus proche qu'elle ne l'est aujourd'hui. Une consolation : la mort n'est jamais loin pour personne.

Les changements

Les changements sociaux au fil du temps peuvent être observés dans la littérature, y compris la littérature régionale. Dans vos romans, il y a des dizaines de morts, alors que dans la littérature contemporaine, les morts par maladie sont l'exception. Dans vos livres, les gens meurent de la typhoïde, de la consommation et du choléra ; dans la littérature contemporaine, ces maladies sont absentes. Ces maladies pandémiques ont disparu de notre région, et toute personne qui le souhaite peut se faire vacciner contre diverses maladies.

Cependant, tout comme à votre époque, il y a des gens qui n'ont pas foi dans les réalisations de la science. Ces croyants ne croient pas à l'illumination de leur esprit. Il y a aussi un abandon à la superstition, peut-être pour

conjurer la peur de la vie ; une partie de cette superstition relève de la catégorie des « fake news ». Les religions ne sont pas non plus exemptes des mythes qui leur sont chers. L'orthodoxie, l'entêtement et la simplicité d'esprit demeurent, mais sous une forme différente de celle du XIXe siècle. Non pas une vie de simplicité, mais une vie dans la simplicité.

Votre propre droit.

Dans vos histoires de Drenthe, les personnages s'enlisent. Les protagonistes chérissent leurs propres droits et il leur est très difficile d'en sortir, et c'est encore le cas aujourd'hui. Parfois explicitement, parfois entre les lignes, vous vous moquez des croyants orthodoxes. Vous ne comprenez pas les Cocksians. Mais vous avez de la sympathie pour les disciples du révérend Hendrik de Cock.

Dans les derniers chapitres de *Harm et son frère Luuks*, ce dernier abandonne la foi réformée. Un avaré perd ce qu'il a économisé. Il voit la lumière. L'insulte, la malédiction qui a été déversée sur son frère, est bannie à jamais d'un trait de plume, comme si elle n'avait jamais été prononcée. Non, l'erreur n'est pas emportée dans la tombe. Malheureusement, dirais-je.

“Moar – dan was ‘t – ook – niet – goed – te zeggen – dat- oom Joapik – de duvel – under – de Cokschen – was en dat ie nooit – nooit wear – over zien drumpl – zullen komen – al stund hie – ook te branden – in huus.”

«Cependant, il n'était pas non plus juste de dire que l'oncle Joapik était le diable parmi les Coks et qu'il ne franchirait plus jamais son seuil, pas même qu'il se relèverait si sa maison était en feu.

Presque toutes vos nouvelles ont une fin douce ; même les plus grands méchants reçoivent leur dû au fur et à mesure que l'histoire progresse. Parfois, le « méchant » se fait justice lui-même. Le fermier véreux, Frens Bokkelman, se rend dans la grange et se pend. Une ligne suffit. Alors que les cloches de l'église sonnent les derniers pas du pendu, les jeunes mariés passent. Dans les romans de Drenthe, on écrit des faits, pas des sentiments. Il semble que cela ait été le cas de votre temps.

Honnêteté

Le roman néerlandais *Na 20 jaar* (Après 20 ans) se déroule en grande partie en Gelderland, ce que je trouve remarquable. Tous les personnages de *Na 20 jaar* sont très instruits : Mlle Wildok est enseignante,

Arnold Blijman travaille dans une étude de notaire et Willem Spaakman était un ancien résident de Java. Arnold Blijman, le fils prodigue et personnage principal du roman, a grandi à Frederiksoord, compose des chansons et joue du violon. Il est également fan de David Copperfield, un livre de l'écrivain anglais du XIXe siècle Charles Dickens. Le *Nieuwe Rotterdamse Courant* et le *Het Nieuws van de Dag* se trouvent sur la table à thé de Mlle Wildok. Il n'y a pas de journaux en Drenthe, et les livres sont également rares, à l'exception de la Bible, qui est principalement destinée au pasteur. Mlle Wildok écrit une lettre civilisée à une amie en Suisse. Il y a aussi une lettre en *Hannegien* qui ne contient que des ragots et des calomnies.

Ses romans de Drenthe appartiennent à la littérature régionale, où la région se limite à l'Oude Landschap, la région autour de Frederiksoord. Avec une seule excursion à Schoonebeek. *Vingt ans plus tard*, le monde est beaucoup plus grand : Willem Spaakman vit à Java et envoie une lettre au New York Herald avec une annonce pour retrouver son enfant perdu. Mlle Wildok part en vacances en Suisse. Klaartje Kleeman, la mère de Susanna, se rend à Haarlem pour rendre visite à sa famille. Dans *Vingt ans plus tard*, qui est aussi un roman néerlandais, le monde est beaucoup plus vaste que dans l'œuvre de Drenthe. Remarquable. Dans *Vingt ans plus tard*, le notaire Karel Blazius joue le rôle du méchant jaloux. Ses fiançailles avec Susanna étaient purement calculées : il voulait son capital pour payer les dettes de sa mère. Il est très doué pour jouer la comédie et pour nier les faits. Malheureusement, les dernières parties de la série sont manquantes, et je ne peux donc pas vérifier à quel point vous respectez Karel. Il me semble peu probable que Karel finisse sa vie comme son homologue dans *De huusholling de Frens Bokkelman*. L'honnêteté est ce qui dure le plus longtemps.

Mon temps

Je n'ai pas trouvé les derniers épisodes de *Vingt ans plus tard*. J'ai pris l'initiative d'écrire une conclusion digne de ce nom, en partie dans votre esprit, mais surtout dans le mien. Le passage du temps a en effet changé la forme des structures sociales ; le contenu, vu de loin, présente des caractéristiques similaires à celles de votre époque. Il faut des siècles pour détruire des idées stupides.

Les Juifs

Ils apparaissent dans votre œuvre du Drenthe, et pas toujours sous un jour favorable. Dans la première version de *Hannegien*, que vous lisiez le soir à la Chambre de rhétorique, vous utilisez l'expression « aussi noir qu'un

Jeude ». L'expression « noir comme une Jeude » ne figure pas dans l'édition d'*Hannegien* que j'ai lue. Peut-être l'avez-vous supprimée après la lettre du professeur israélite de Smilde. Dans *De huusholling de Frens Bokkelman*, le juif stéréotypé est dépeint en détail. Cette histoire a été publiée dans le NPDAC après *Hannegien*. Il n'y a pas de Juifs dans le roman néerlandais. Je n'y trouve pas non plus de propos désobligeants à l'égard d'autres peuples. Remarquable.

Le rejet des minorités était courant au 19e siècle, si j'en crois les articles du *Nieuwe Provinciale Drentse et de l'Asser Courant*. Je lis régulièrement des articles sur les Juifs, les Tziganes et les Noirs. Dans la rubrique « faits divers » de ce journal, que vous avez certainement lue puisque votre série y figure, je trouve des blagues sur les Noirs et les femmes ; le genre de blagues qu'on ne peut absolument plus imprimer. Le côté brutal a été tourné vers l'extérieur. Comme aujourd'hui sur les réseaux sociaux, où les choses les plus laides passent anonymement.

Qu'est-il advenu de la douceur que je trouvais dans les Twents archaïques ?

Nadat een orgeltje het weer eens liet afweten zei de orgelman: 'De aèpen hebt mie zand in de teun'ne streujt.'

Après qu'un petit orgue soit à nouveau tombé en panne, l'organiste a déclaré : « Les singes m'ont jeté du sable dans la bouche. »

Dans le paysage littéraire et les conférences de la seconde moitié du XIXe siècle, vous étiez un corbeau blanc. Il n'y avait pas de cercle d'écrivains, pas de miroir. Peut-être n'y avait-il pratiquement aucun retour d'information. Chaque soirée de conférence était un succès, peut-être parce qu'il n'y avait pas d'autres divertissements. Un écrivain qui n'a pas de sparring-partner est impuissant, vous le savez.

Les critiques et les conseils permettent à un écrivain de s'améliorer. Vos personnages sont, pour la plupart, ce que vous appelez des personnages plats, des personnalités unidimensionnelles, bons ou mauvais. Ivrogne ou abstinent. Salope ou vierge. Dieu ou le diable.

Votre monde était peut-être noir ou blanc. Riche ou pauvre, et surtout pauvre ; pas seulement pauvre matériellement, mais aussi spirituellement. Une vie simple.

Les journaux

Vos histoires étaient publiées en série dans les journaux. Parfois sur la dernière des quatre pages, parfois sur la première. À une époque où il y avait peu de livres, pas de bibliothèques et peu d'occasions de trouver de la bonne littérature et du matériel de lecture, le journal était une source d'information, de divertissement et d'éducation. Dans le NPDAC, je lisais des articles sur les récoltes, les vaches, les moutons et les chèvres, ainsi que sur les expériences des compatriotes émigrés. La série reflétait de manière reconnaissable la société de l'époque et du lieu. Des recherches plus approfondies pourraient clarifier la mesure dans laquelle vos feuilletons ont contribué à modifier les perceptions des lecteurs. Le crime et la tromperie ne paient pas.

Les riches puants se pendent, à juste titre. Croyances orthodoxes : restez à l'écart. Préjugés : dites adieu aux préjugés.

Les feuilletons semblent être les précurseurs des chroniques des journaux quotidiens et hebdomadaires d'aujourd'hui, des blogs dans lesquels les écrivains donnent forme à leurs préoccupations privées, à leur lutte contre les modèles, à leur recherche d'une vie sexuelle plus agréable, à leurs jeux avec les relations. Il y a plus d'informations qu'au XIXe siècle ; y a-t-il plus de communication ? Je n'ose pas répondre à cette question.

Je ne peux pas vous laisser dans votre tombe sans terminer cette lettre par une note positive. Je préfère *Na 20 jaar* à votre œuvre *Drents*. De temps à autre, un homme ou une femme réfléchi(e) apparaît, surtout dans *Na 20 jaar* :

Qu'est-ce qui l'occupe tant et le fait s'enfoncer de plus en plus dans ses pensées, jusqu'à ce qu'il ne voie plus rien autour de lui ? C'est la vie qui se trouve derrière lui. Daniel ne s'est jamais trop préoccupé des choses du monde. Il est même considéré par la plupart comme beaucoup trop insouciant. Pourtant, il y a très peu de moments où il se pose des questions, où il pense à tout et à rien à la fois ; des moments où sa vie passée flotte devant son esprit sans qu'il puisse dire que certaines impressions sont ravivées ou rappelées. C'est ce qu'il vit aujourd'hui. Dans un mélange sauvage, son esprit voit le faible reflet des fortunes passées, ce qui permet de conclure avec certitude que le propriétaire de *Bergzicht* n'a pas connu une vie quotidienne.

Ce roman esquisse une image plus civilisée de l'époque. Il est aussi légèrement moralisateur et parfois instructif.

Enfin, je vous donne le conseil bien intentionné de ne plus jamais tomber dans l'habitude commune aux jeunes de Frederiksoord : l'habitude de nier le lieu auquel ils doivent tant. Je sais qu'il faut du courage pour dire : « Je suis de Frederiksoord ». La misérable confusion de ces colonies agricoles libres avec les colonies pénitentiaires d'Ommerschans et de Veenhuizen, qui existe dans tous les Pays-Bas, fait que l'on se cause beaucoup d'ennuis en faisant cet aveu, mais cela cesserait bientôt si les jeunes de Frederiksoord, lorsqu'ils entrent dans la société ordinaire, proclamaient librement et ouvertement : « Nous avons été élevés dans les colonies de la Société de Charité ». - Et c'est tout !

Et plus tard, enfin.

« Monsieur Spaakman ! Avec tout le respect que j'ai pour le grand jour que vous croyez proche, avec toute la pitié que j'éprouve pour les douloureuses blessures qu'une puissance supérieure vous a infligées de l'autre côté de l'océan, je dois encore refuser de rappeler le temps qui a passé au-dessus de ma tête comme une terrible tempête, et qui vous hante encore au point que vous pensez que vous ne trouverez pas le repos dans votre tombe si je ne vous pardonne pas. — Oh, monsieur, rassurez-vous, je vous ai pardonné il y a 20 ans.

Vous plaidez pour la fermeté et la fin du déni, quelle qu'en soit la source. Vous plaidez pour l'honnêteté et la foi en la force individuelle dans un monde hostile. Vous plaidez pour la fin de la rancune et de la diffamation débridées. Un message intemporel : faire confiance à la simplicité, à la gentillesse, à l'attention et à l'honnêteté.

Chapeau.

Nordhorn

Les podagristes à Neuenhaus

Harm Boom, Alexander Lesturgeon et Dubbeld Hemsing van der Scheer ont marché de Bad Bentheim à Assen en 1843. Ils décrivent des plaisanteries en cours de route.

Un vaste désert de sable, selon la tradition populaire, souvent le théâtre de meurtres et d'homicides commis contre des voyageurs solitaires, mène au Nienhuis, ou Neuenhaus, magnifiquement situé. Nous avons remercié le ciel de pouvoir franchir cette porte délabrée qui représente ici une barrière de ville, comme à Arnhem, Kampen et Leeuwarden, construite à la place des anciennes portes de la ville.

Dans un désert de sable comme celui que nous venons de quitter, toute envie de voyager s'émousse, tout plaisir est perdu lorsque la nature cache ses beautés et que la solitude mortelle n'est pas troublée par la présence d'un seul être humain. Nous rendrions cependant hommage à la vérité si nous mentionnions en passant un visiteur de l'hôpital qui nous rencontrait, semblait-il, avec son fils ; c'était une véritable lettre de recommandation ambulante à la modération, étirée à l'infini, mortellement mince et sans couleur, comme s'il s'était échappé des mains d'un passionné d'anatomie ; un de ces êtres qui, comme le docteur Katzenberger avec Jean Paul, ont généralement la chair de poule dans leur homme intérieur aux mots chaleureux.

Nous nous souvenons de cet homme faible au premier coup d'œil, car nous avons dû passer toute une soirée avec lui dans le bain, où il avait sa place, tandis que, comme les membres de la Conférence de Londres en 1830, il mâchait ses bons mots, aussi fins que lui et aussi durs que du cuir, et nous les jetait dans les oreilles.

Neuenhaus est une ville assennoise, une maison de ville aux couleurs hollandaises. L'église réformée, qui se dresse sur la place du marché et qui possède une tour très douteuse, est grande et propre ; la religion y est administrée par deux prédicateurs.

La chaire est entièrement en pierre de Bentheim. On ne jure que par elle. Tout va bien ici, comme l'or et les bijoux dans les Mille et Une Nuits. L'hôtel de ville mérite peu d'attention. Le commerce y était autrefois plus actif qu'aujourd'hui ; on dit qu'il se déplace progressivement vers Noordhoorn, qui a également connu une nette reprise ces dernières années. Les maisons d'ici ont

généralement de grandes portes (baanders), très semblables à celles de Drenthe.

Il semble y avoir un amour particulier pour les fleurs, car devant chaque vitrail, l'œil peut se régaler des plus belles couleurs. Nous avons même vu souvent des variétés très étranges de ces tendres enfants de la flore. Ici aussi, à Neuenhaus, la couleur est hollandaise, bien que les traits peu éclatants des habitants, lorsque nous nous amusions à de telles illusions de terre natale, nous rappelaient bientôt que nous étions à Hanovre.

Mais celui qui n'a pas choisi le visage humain comme terrain de ses recherches psychologiques avec Lavatar sera encore plus convaincu qu'il se trouve dans une ville hollandaise lorsque l'aubergiste lui remettra l'addition de son repas. Les gens d'ici savent ce qu'est l'argent, même s'ils ont un demi-siècle de retard en civilisation. C'était le cas chez nous.

Dans notre auberge, où les champignons qui poussaient abondamment sous les lambris du pré de chasseur moisi surveillaient notre simple repas, l'aubergiste nous fit payer ce que nous avions apprécié en sonnant trois florins hollandais, comme si nous faisons partie de la suite d'une douzaine de cardinaux. En Allemagne (et Neuenhaus en fait partie !), il semble que ce ne soit pas une question de conscience de débarrasser les riches Hollandais de leur luette (arnaquer). Malheureusement pour la ville, qui doit sa renommée à l'avarice de ses citoyens.

Une fois par an, Neuenhaus a un « jour de travail », un jour de fête particulière. Depuis quelques années, l'esprit du Moyen Âge chevaleresque est ravivé par l'introduction d'une fête de tir. À cette occasion, une grande salle de bal a été construite à l'extérieur de la ville, sur la route de Veldhausen, où les fêtards se réunissent pour couronner la journée de travail en dansant de tout leur cœur au rythme des valse et des galops. Le hasard a voulu qu'un adepte de la religion israélite ait abattu l'oiseau du haut du mât cet été. Celui-ci a ensuite été couronné et honoré comme roi, et a choisi une reine parmi les filles de son peuple.

Comme dans d'autres endroits de cette région et de l'Overijssel voisin, il existe encore une coutume dans laquelle on sonne les cloches sans cesse dans la soirée du Nouvel An et toute la nuit, ce qu'on appelle le *beijeren*. La petite communauté tient beaucoup à préserver cette vieille et étrange coutume. Le gouvernement a souvent essayé de l'éradiquer, mais il a constaté que de telles coutumes bien ancrées ne doivent être combattues que progressivement et avec beaucoup de prudence.

Les Hanovriens

Malgré les difficultés qu'ils ont rencontrées dans ces régions, surtout dans les campagnes, les Hanovriens s'en sortent plutôt bien. Bien qu'ils soient encore loin derrière les autres pays, ce sont des pigeons généralement dociles. Il faut les prendre tels qu'ils sont, peu familiarisés avec ce que nous appelons la civilisation européenne et les bonnes manières.

Ils sont très heureux, car ils ont besoin de peu. Ils ne veulent ni amélioration ni changement, car ils ne savent pas que le reste du monde est différent du leur. S'ils le savaient, qui sait s'ils ne parleraient pas de l'interdit !

Il existe de nombreux vestiges de coutumes et d'habitudes médiévales parmi eux. L'une d'entre elles est la forme extrêmement courte du procès, qui est encore utilisée ici et là. Par exemple, quelqu'un est accusé de fanatisme religieux, d'ivresse extrême et de négligence consécutive à ses devoirs officiels, ou de trouble à l'ordre public dans les foires et les tavernes ; tout à coup, un dragon de terre (ce que nous appelons un policier) apparaît en habit rouge, un sabre à la ceinture, saisit le délinquant par le col et le met derrière les barreaux.

On ne s'en réjouit pas avant que le temps de la punition ne soit écoulé et que le pécheur converti, les joues rougies, aille raconter à ses parents comment il s'est amusé dans sa cage. Ainsi, à Neuenhaus, nous avons vu la brève justice infligée à un voleur de pommes qui, pris en flagrant délit la veille, a été immédiatement puni. Cette punition consistait à être conduit à travers la ville par un dragon de terre, avec un tambour et des cordes, devant la foule, avec une couronne de pommes autour du cou. Toute la structure de l'État est encore une relique du Moyen Âge. Ernst August représente l'esprit libéral de notre siècle de la même manière que le recueil de la *Boekzaal pour le monde savant* représente les contributions concises des *Gids*.

Le paysan hanovrien n'a pas de quoi se plaindre. Au contraire, il fait l'objet de l'envie de ses voisins hollandais qui regardent avec convoitise, de l'autre côté

de la frontière, ce pays presque exempt d'impôts. Le paysan hanovrien ignore la lutte entre les chevaliers du Domper et les libéraux, mais il peut être sûr qu'il paie peu, très peu d'impôts, et c'est là un point important. La différence serait étonnante si l'on comparait les droits et les devoirs civils d'un Hollandais et d'un Hanovrien. Ce dernier, cependant, laisse Ernst August jouer avec ses terres fidèles et aimées ; il accorde volontiers au Hollandais son joli budget de 71 millions, toute son armée de fonctionnaires, et la rumeur d'une union avec les Pays-Bas gras lui fait frémir le corps et lui colore les joues de la couleur de la mort.

En réfléchissant philosophiquement dans notre voiture, nous avons compensé notre mauvaise vue et nous nous sommes approchés du point où nous avons dit adieu à Hanovre et où l'air de la patrie a soufflé vers nous. La forteresse de Koevorden, avec ses tours pointues et ses toits rouges, s'étendait devant nous, silencieuse et immobile dans l'ombre du soir.

ASCHENDORF

La ville voisine de Gildehaus est remarquable pour deux raisons : pour satisfaire leur curiosité et pour profiter des pouvoirs curatifs des eaux de Bentheim en faisant une promenade rapide. Gildehaus a toujours été connue pour ses carrières de pierre. La pierre, qui est également utilisée dans notre pays à de nombreuses fins en architecture et qui est appelée pierre de Bentheim, provient en fait des carrières de Gildehaus. C'est le comte Egbert qui, à la fin du 13e siècle, a rendu ces pierres célèbres auprès des étrangers.

Aujourd'hui, Gildehaus est encore plus connue pour le médecin Aschendorf, qui est également le médecin thermal de Bentheim. Imaginons-nous assister à une séance dans sa maison ! Une grande salle remplie de malades de toutes sortes : ici des aveugles par dizaines avec leurs guides, là des lépreux de toutes sortes, là des boiteux et des estropiés avec ou sans béquilles ! Même le perron de la maison est jonché de ces misérables ! La renommée du médecin s'est répandue au loin. Parmi ses visiteurs, on trouve toutes les langues, tous les sexes et toutes les nations. Le docteur Aschendorf a la panacée pour tous les maux.

Il est rare de rencontrer quelqu'un qui ne soit pas guéri après avoir été traité par lui. Il fait des miracles. On le comprendrait mal si on le mettait au même niveau que Ludeman ou que quiconque parmi les plus célèbres des urinaires (pseudo docteurs). Sa méthode est

basée sur les règles de l'art ; il étudie le corps humain et la nature de chaque maladie. Les incantations et les mots magiques ne sont pas son fonds de commerce. Aschendorf erre parmi ces malheureux comme un ange bénisseur. Le désir d'aider ses semblables souffrants est le seul mobile de ses actes sublimes. En effet, il a nié tout intérêt personnel à un tel point qu'il ne flatte pas ceux dont les maladies semblent incurables par de vains espoirs de guérison, ou, comme beaucoup d'autres, les apaise par de belles promesses, tout cela au profit de sa bourse, mais leur dit ensuite ouvertement qu'il n'y a pas de remède pour eux. Ainsi Gildehaus est devenu le Bethesda de Hanovre. Nous notons également que Gildehaus est la ville natale de Barend Krechting, qui fut, avec Knipperdolling, conseiller secret du célèbre Jan van Leiden, qui fit grand bruit à Münster en 1533 avec sa Nieuw-Jerusalem.

Drenthe

C'est étrange, mais d'où que nous entrions dans la Drenthe, il nous semble toujours qu'une femme mendiante nous tend la main pour demander l'aumône, avec la prière silencieuse sur ses lèvres pour ne pas lui reprocher sa pauvreté.

Nous étions néanmoins très heureux de fouler à nouveau le sol de notre pays. Aussi triste que soit l'accueil que la nature semble réserver au visiteur de Drenthe, nous étions très heureux de l'accueil que nous réservait la propriétaire poudrée dans les Koppelpaarden (deux chevaux). Nous n'avions pas peur des dragons à la robe rouge pour nous empêcher de dormir. Nous respirions à nouveau l'atmosphère de la patrie toujours chère à notre cœur.

Neuenhaus revisité

Les podagistes visitent Steinfurt et repassent devant Neuenhaus

Trois jours à Bentheim et Steinfurt, 1843.

Nous nous hâtâmes de quitter Emlicheim, traversâmes la Vecht en bac, pour un centime et demi par personne, et voilà que se montra à nos yeux la digue de l'horreur, sa solitude par excellence, la digue dont le bruit terrible n'était pas exagéré, entourée d'une aridité désespérée et se fondant dans le large cercle qui dessinait notre horizon dans le ciel.

Il ne servait à rien d'en faire des jérémiades ; Nous prîmes tout notre courage, tâchâmes de nous convaincre qu'elle n'était pas aussi grande et méchante qu'elle le paraissait, parlâmes de la jolie Neuenhaus, qui récompenserait nos efforts et dont nous nous rapprochions à chaque pas, regardâmes sans vouloir nous le dire l'un à l'autre la grosse tour d'Emlicheim pour voir si elle aussi s'amincissait et rétrécissait, Nous nous arrêtons sans cesse pour allumer les cigares que nous lâchions délibérément, et ainsi, sains et saufs, mais seulement à moitié heureux, nous arrivâmes au hameau de Haftenkamp, où nous bûmes un verre de limonade à l'auberge.

Limonade ?

Oui. Pour nous rafraîchir, nous avons pris la peine de mettre une douzaine de citrons dans nos poches, et si facilement qu'un objet, si petit soit-il, devienne à la longue un fardeau pour le piéton ; nous ne nous plaignîmes pas un instant de l'inconvénient de nos citrons dans ce pays d'eau claire, de ruisseau et de sucre de pain hollandais bon marché.

C'est dans cette auberge que nous vîmes pour la première fois l'étonnante cheminée, au milieu de laquelle la marmite pendait au-dessus du feu, et les lourdes pierres de foyer de Bentheim, sur lesquelles étaient gravés des pots de fleurs et les noms des propriétaires, nous rappelant que nous approchions des lieux où la pierre, comme ici la tourbe, est extraite de la terre.

Le corps et l'esprit un peu reposés, nous avons repris nos bâtons et sommes partis pour Neuenhaus, où nous pouvions voir de temps à autre la flèche d'un moulin osciller entre les arbres. La route est particulièrement

sinueuse, et bien que les habitants de Neuenhaus aiment à s'y promener à leur guise lors d'un après-midi libre, le voyageur fatigué trouve pénible d'atteindre la destination qu'il désire tant après tant de détours.

Oie

Pour rompre notre humeur déprimée, nous avons fixé nos yeux sur une oie, « l'image parfaite d'une visite de maternité », qui se précipitait d'un pas des plus étonnants vers un étang.

Comme nous ne connaissions ni les habitudes des oies ni celles des habitants du lieu, ce phénomène inhabituel demandait une enquête. Nous savions que même dans notre pays, la plus belle oie ne pouvait se vanter d'une démarche élégante, mais cette famille hanovrienne boitait à gauche et à droite, exécutant une promenade des plus ridicules.

Au début, nous pensions que c'était peut-être le goût local, mais nous avons ensuite constaté que ce soupçon n'était pas fondé. Ils avaient été victimes d'une lésion des muscles de la jambe droite ou gauche, car ils s'étaient rendus coupables d'excès dans d'autres domaines !

Jardins municipaux

Nous avons laissé le moulin à vent à droite et avons été agréablement surpris par une élégante maison et un beau jardin à gauche. Cette surprise a toutefois été quelque peu gâchée par la porte très ancienne qui donnait accès à la ville et qui rappelait Oldenzaal, Hasselt et Hattem. Nous pensions qu'il n'y avait aucun argument pour conserver cette porte délabrée, mais qu'au contraire, la ville gagnerait beaucoup si ce bloc de pierre insignifiant s'effondrait sous le marteau et le pied-de-biche et était remplacé par une clôture moderne ou une élégante barrière.

Nous nous rendons sans tarder chez MM. G. in der Stroth (G. dans la Rue) et nous nous faisons préparer une tasse de café dont la qualité prouve à quel point les Hanovriens ont une bonne langue de café et que les Hollandais laissent passer le meilleur café de leurs possessions des Indes orientales.

L'auberge elle-même n'a rien d'exceptionnel ; depuis la

rue, le voyageur est donc agréablement surpris lorsqu'il entre dans le vaste hall d'un endroit impossible et par un couloir sombre, et qu'il jouit d'une vue splendide sur un jardin entouré d'une rangée de tilleuls.

Hanovre est un pays de montagnes et de vallées, de rochers et de landes, mais aussi de canapés. Il sait braver la fatigue, mais aussi s'en remettre. Nous félicitons les habitants de Hanovre pour cela. Nous nous asseyons sur le canapé confortable et oublions bientôt le voyage fastidieux de trois heures, la vilaine bruine et même les cors gênants.

Nous nous sommes promenés dans la ville, où se trouvent quelques belles maisons, beaucoup de belles et quelques maisons lamentables, dans une ambiance agréable. La Neuenhauser Beaumonde est une fleuriste assidue qui offre au voyageur attentif, derrière les rideaux, une agréable preuve de sa sympathie pour les favorites de la flore.

L'hôtel de ville est un bel édifice, et l'apothicaire semble bien préserver le privilège de son métier. Aucun apothicaire n'est autorisé à vendre ses produits à quelques heures de voiture de la ville. Cette règle présente à la fois des avantages, car elle assure une existence confortable à l'apothicaire et l'empêche d'être tenté d'augmenter ses revenus avec des ingrédients moins vertueux, et des inconvénients, car elle peut aussi être exagérée, non seulement au détriment de ceux qui pratiquent cet art, mais aussi au détriment des habitants des campagnes, qui doivent parfois se déplacer trop loin pour se procurer leurs médicaments. La maison du propriétaire lombard contraste vivement avec celle de l'apothicaire, et cela est tout naturel à Neuenhaus.

Aucune pierre de Bentheim ou de Gildehaus n'a été épargnée dans l'église. L'édifice tient debout, il est gai et bien entretenu à l'intérieur, il possède une belle chaire en pierre et un bon orgue, mais le plafond a besoin d'être amélioré et embelli d'urgence. Il n'y a pas de chaises, et quelques tabourets ont été attachés aux bancs avec des chaînes de fer assez solides pour conduire un bœuf jusqu'à l'exposition. Avec la meilleure volonté du monde, aucun commentaire ne peut être fait sur les vitraux, et les frères anciens et diacres ont prévu un endroit digne de leur dignité.

L'église romaine est insignifiante.

Baanders

À propos, de nombreuses maisons de Neuenhaus ont une

large porte (baander) côté rue par laquelle une voiture peut entrer. D'une certaine manière, c'est pratique, car la plupart des habitants ont une petite ferme et peuvent stocker leurs produits dans le grenier. Cependant, cela ne donne pas aux maisons une apparence élégante. Nous pensons cependant que les habitants de Neuenhaus avaient leurs salles d'apparat à l'arrière, donnant directement sur le jardin. Une observation quotidienne de la rue à travers les fenêtres, même si elle était effectuée aussi parfaitement que possible par les espions préférés (petits miroirs), donnerait, pensons-nous, peu de satisfaction à la curiosité ; du moins une vue libre et large ; dans un jardin de fleurs, de fruits et de légumes joyeux, certainement plus de plaisir à l'esprit et au cœur.

À la porte de Veldhausen, le blé de Dinkel, libéré des bouées artificielles dans lesquelles l'industrie hanovrienne essaie de le maintenir, a réveillé un moulin à blé et à huile. Nous avons profité de ce spectacle inhabituel pour un Drenth, puis nous avons longé l'agréable rue bordée d'arbres jusqu'à Veldhausen, un peu plus haut, où se déroule le festival de tir.

Il existe également de nombreuses promenades ombragées autour de la ville, qui contribuent à écourter l'après-midi du dimanche.

Les moulins à eau dont nous venons de parler sont la propriété du prince, tandis que le moulin à vent dont nous avons parlé à l'entrée de la ville est une propriété privée. Nous mentionnons ce dernier parce qu'un moulin hanovrien qui n'appartient pas au prince est un phénomène rare, pour la simple raison que le prince considère le vent dans ses domaines comme sa propriété exclusive, dont personne d'autre ne peut se servir librement, sauf pour souffler et rafraîchir ses poumons. Cela n'est toutefois qu'une demi-faveur pour le hanovrien, car tout sujet vivant de S.M. Ernst August, après avoir atteint l'âge de quinze ans, paie une certaine capitation ; ce qui ne serait pas possible sans respirer. Le moulin de Neuenhauser est du temps de la liberté, de l'égalité et de la fraternité, y compris en ce qui concerne le vent. Maintenant, pour ne pas être réduit à l'inactivité à un si jeune âge, il paie une contribution annuelle au prince pour le vent.

Les rues de la ville sont assez belles.

Neuenhaus, appelé par certains « Hannovers Assen » et par d'autres « Graafschapper Haagje », est, avec autant de vérité, la serre chaude des jeunes filles d'Amsterdam. Bien qu'elles soient moins nombreuses qu'auparavant, on y voit encore arriver sans cesse des jeunes filles vierges, qui franchissent les frontières de la puissante

Amsterdam avec la perspective heureuse d'un bon service, d'un chapeau de soie, d'un large éventail, d'un bonnet à rubans, d'une veste décolletée ou même d'une robe et de bas blancs croisés de rubans noirs dans des chaussures brillantes !

Et en effet, les filles de Neuenhauser sont recherchées dans la capitale. La bonne réputation de leur honnêteté, de leur loyauté et de leur diligence s'est répandue si loin qu'elles trouvent facilement à se placer et font souvent de bons mariages, ce qui fait d'elles des résidentes permanentes d'Ystad (Amsterdam). De plus, Neuenhaus est une ville administrative, du moins nous avons vu plusieurs messieurs avec des rouleaux de papier sous le bras et avons involontairement pensé à Assen, ce qui contribue beaucoup à la vivacité de la conversation. Comme nous l'avons entendu, il y fait très bon vivre et on n'y entend pas parler de ces querelles et de ces tracasseries de petite ville qui gâchent tant de plaisir ailleurs. Il n'y a pas de querelles entre les classes respectables, et chacun s'efforce de rendre la vie de l'autre aussi agréable que possible.

Commercede détail

Nous pensons qu'il existe à Neuenhaus un commerce de détail animé, tandis que le blanchiment du linge, favorisé par l'eau claire de la Dinkel, constitue encore une branche d'activité, bien que dans une moindre mesure que par le passé.

Avertissements

À l'extérieur et à l'intérieur de la ville, des panneaux d'avertissement et d'annonces sont installés. L'un d'eux vous avertit de ne pas rouler plus vite qu'au trot dans les rues de la ville. Cela nous a rappelé Amsterdam, la Kalverstraat et la Nieuwendijk, et nous avons apprécié la prudence des maires de Neuenhaus.

Wessel Friedrich Visch

Né le 25 août 1773 à Ohne (près de Bad Bentheim), décédé le 6 février 1860 à Wilsum (près de Noordhoorn).

Le pasteur réformé, historien, poète et archéologue amateur Wessel Friedrich Visch est issu d'une famille d'ecclésiastiques. Il était l'aîné des trois fils de Carl Arnold Bernhard Visch (* 28 mai 1735, † 2 mars 1786), prédicateur du village d'Ohne, et d'Euphemia (Fenne) Buscher (* vers 1744 à Ohne, † ?).

Wessel Friedrich Visch a étudié la théologie à Groningue, aux Pays-Bas, de 1790 à 1793. À cette époque, les Néerlandais avaient une grande influence sur le conseil ecclésiastique du comté et jouaient un rôle décisif dans le système scolaire et ecclésiastique du comté.

Le 23 mars 1807, Wessel Friedrich Visch épouse Johanna Elisabeth Ede, fille du maire de Neuenhaus, Reinier Ede, né en 1784, et l'emmène avec lui au presbytère de Wilsum.

Après une année de mariage heureuse, décrite dans ses poèmes sur l'amour au mois de mai en fleurs et sur le chant du rossignol, un jour sombre se lève pour lui. Le 12 avril 1808, après la naissance de deux filles, sa jeune épouse lui est enlevée. Il plonge alors dans une « obscurité noire » après des heures mouvementées d'espoir et de désespoir. Le jeune homme de 35 ans a cherché du réconfort dans le livre qui avait été le guide de sa vie. Lui-même vaincu par Job, il s'est efforcé de lire la confession de Job :

« L'Éternel a donné, l'Éternel a repris ; loué soit le nom de l'Éternel ! »

Dans de nombreux poèmes, il évoque les jours qu'il a passés avec sa bien-aimée « sur cette belle terre » et « en écoutant le rossignol ». La chute dans l'abîme l'a sans doute marqué pour le reste de sa vie, mais il n'a pas refusé ses riches dons au monde. Il n'a pas cherché à retrouver l'amour.

Il a évolué de plus en plus vers une nature calme et introvertie. Cela se traduit également par le fait qu'il a fait planter un verger dense à partir de son presbytère afin de pouvoir atteindre sa maison-jardin bien-aimée, où il a écrit bon nombre de ses œuvres, sans être vu. Visch a inscrit la naissance de ses filles et le décès de sa femme dans le registre paroissial :

« Le 15 avril a été le jour le plus triste de ma vie ! Mon épouse bien-aimée Johanna Elisabeth Ede a donné naissance à deux filles le 12 avril à huit heures et demie du matin, et est décédée à mon grand chagrin quelques instants après cette naissance, à l'âge mûr de 24 ans et un peu plus de trois mois et dans la première année de notre mariage béni ! – Son corps a été tristement enterré le 15, et lors de cette triste cérémonie, ses deux enfants survivants ont été baptisés par le frère Arnshoff van Ülsen. L'aînée a été baptisée : Carolina, Arnoldine, Bernardina ; la plus jeune : Johanna Elisabeth. »
(Livre d'église Wilsum, Consistorial Protocoll).

24 ans plus tard, il offrit à ses jumelles une boucle d'oreille pour leur anniversaire et écrivit un poème émouvant à ce sujet :

« À mes enfants pour leur 24e anniversaire, le 12 avril 1832.

*Mes enfants ! Vingt-quatre années
se sont écoulées sans nuages ;
Avec une couronne de cheveux gris
Le père passe à vos côtés.
Son amour paternel reconnaissant
Pour ton comportement d'enfant
Te donne ceci en ce jour.
Qu'il orne tes oreilles encore longtemps,
Et que tu puisses célébrer ton anniversaire
Pour une nouvelle série d'années
Avec un esprit joyeux !*

C'est le souhait de ton père aimant W.F. Visch ».

Predicateur dévoué

Après qu'il fut connu que le nouveau prédicateur de Wilsum, en plus de son travail de prédicateur et de pasteur, s'occupait également de l'éducation des jeunes et des affaires sociales de la commune, de nombreuses paroisses tentèrent de recruter le jeune et dynamique prédicateur de Wilsum. Les appels avec des offres alléchantes provenant de Schüttorf en 1802, de Hasselt en 1803, de Hardenberg en 1805 et de nouveau en 1808

ne réussirent pas à le convaincre de quitter sa paroisse de Wilsum.

Visch avait le talent de rendre les choses difficiles compréhensibles à ses semblables, et surtout aux jeunes. Il trouva un soutien en la personne de Henderikus Rooseboom (1785-1862), qui commença comme professeur à l'école de Wilsum en 1802. Rooseboom était également actif dans l'église en tant que sacristain et organiste. Tous deux laissèrent leur empreinte sur plusieurs générations d'habitants de Wilsum.

Langue néerlandais

À l'église et à l'école, ainsi qu'au niveau municipal dans les communautés réformées, en particulier dans le Bas-Comté de Bentheim, le néerlandais était généralement la langue parlée et écrite, la langue de l'éducation et de l'autorité, pour ainsi dire, tandis que le bas allemand servait de langue de conversation. Mémoires et discours importants, poèmes et hymnes imprimés et non imprimés, la plupart en néerlandais, qui sont sortis de sa plume, témoignent de son talent poétique.

Les bonnes relations qu'entretenait Visch aux Pays-Bas et ses relations dans cette région furent d'une grande importance pour les agriculteurs de Wilsum lorsque tous les plants de pommes de terre furent détruits pendant l'hiver glacial de 1846. Le ministre prit des mesures et fit venir de nouvelles semences de Zwolle. Cette nouvelle variété de pommes de terre connut un grand succès à Wilsum. Des années plus tard, on parlait avec beaucoup de respect de la variété « Pasturs Tuffel ».

*Drenthe aux contours hâtifs et flous, esquissés par trois podagristes.
Van der Scheer, Boom et Lesturgeon. D'après la version de 1843.*

Studio W.F. Visch, Wilsum

Les œufs de Spekman

Contribution à la chronique de Neuenhaus, pour le futur historien de cette ville.

Après avoir clos nos lettres « avec la plume, mais pas avec le cœur » et avoir passé une heure à bavarder de tout ce que nous avons vu et entendu dans la ville d'Amstel, l'oncle nous rappela notre projet de visiter Spekman, et nous étions prêts immédiatement. Devant la porte de notre logement, toujours très fréquenté, deux gardiens attendaient les passagers du bateau à vapeur Kamper, qui pouvaient arriver d'un moment à l'autre, tandis que Hein, le portier, et Ka, sa femme, se penchaient sur la rambarde du pont de bois, additionnant les salaires de la journée et calculant ce qu'il pourrait encore gagner avec le bateau Kamper.

Hein attendait une personne importante qui, s'il avait été correctement informé, arriverait ce soir, et dont il devrait porter les bagages au Doelen, ce pour quoi il pensait toucher quatre pièces de 25 cents. « Les gars, mon gars ! » Ka marqua un temps d'arrêt, puis répondit d'un air soupçonneux :

« Pourquoi a-t-il donné ça ? » Hein répondit triomphalement, ajoutant tranquillement cette récompense imaginaire à la somme qu'il avait déjà reçue, qui s'élevait à trois florins. Nous ne savons pas si le travailleur s'endormit cette nuit avec la même satisfaction, mais nous étions heureux de la lui donner. Sur le pont qui nous conduisait sur le continent, il y avait une agitation générale autour du vapeur, tandis que les étals de concombres et d'œufs au coin du Damrak faisaient de leur mieux pour attirer les passants avec leurs promotions. À pas précipités, nous nous précipitâmes dans la rue mal éclairée qui longeait la bourse aux grains jusqu'au barrage, où, du haut de leurs brouettes en bois, les marchands d'œufs et de cornichons appelaient en vain les passants à se rafraîchir.

L'oncle éprouvait une profonde pitié pour ces âmes grelottantes de froid, enveloppées dans des draps contre le tourbillon âpre qui joue toujours sur le barrage, et attendant patiemment la faveur des passants, si rarement accordée ; et il aurait pu facilement se décider à prendre un souper rapide ici, en plein air, juste pour donner aux pauvres futures mères quelques sous pour les aider dans on ne sait quel besoin urgent. Mais nous passâmes, les laissant avec cette plainte qui ne leur fit pas

de bien ! Le fier palais, d'où ne brillait aucune lumière, rendait le barrage encore plus sombre. À l'extérieur du marché de secours, quelques silhouettes s'efforçaient encore de ramener chez elles leurs boutiques mobiles, les brouettes, pour être prêtes pour le lendemain matin.

Nous nous dépêchâmes de descendre la rue Kalverstraat, joyeusement éclairée, qui grouillait de promeneurs et de clients de café à l'ouverture des magasins, et nous nous retrouvâmes bientôt devant la maison indescriptible du grand amateur de poulets Spekman. Ici, rien ne préfigure la salle joyeuse ou l'accueil qui attend le visiteur. Il est merveilleux que l'esprit inventif des Amstellodamois n'ait pas imaginé un symbole au-dessus de cette restauration d'œufs, comme un chausinette éclairé avec une poule pondeuse et, ajouta l'oncle, une poule qui glousse, ou quelque chose de similaire. Rien de tel. Pas même une lanterne à gaz n'éclaire le petit portail qui ouvre l'entrée.

À l'intérieur cependant, tout semble mieux. Imaginez une salle longue mais étroite, brillamment éclairée par la lumière du gaz, un mur imitant le marbre, un poêle en porcelaine, une douzaine de tables fraîchement polies le long des murs et un buffet de bon goût dans lequel toutes sortes de choses aigres vous sourient dans une élégante verrerie (ce qui reste toujours un sourire amer, bien sûr ;) et devant lui Spekman et sa femme, attendant les commandes de leurs invités amateurs d'œufs.

L'oncle se dirigea tout droit vers le buffet. Il aime toujours être près de la source de toutes les bonnes choses. Il s'assit donc immédiatement près de la porte chez Peter, car les innombrables Jan (tous les serveurs s'appellent Jan) transportaient la nourriture d'une main à l'autre et, bien qu'un œuf ne changeât pas en étant porté quelques pas plus loin, et que les cornichons et les oignons ne perdaient rien de leur saveur en chemin, nous suivions le caprice de l'oncle et demandâmes des œufs – c'est-à-dire quatre par personne – avec des cornichons et un petit pain. Lorsque Spekman demanda d'une voix de basse profonde : « Comment aimez-vous vos œufs, messieurs ? », L'oncle proposa que nos goûts soient déterminés par un vote majoritaire, mais le restaurateur nous assura

que chacun pourrait être servi comme il le souhaitait, et immédiatement. Maintenant que cette difficulté était résolue, à la grande joie et à la surprise de mon oncle, il fut ravi de la propreté et de la netteté des ustensiles, terme qu'il employait pour décrire les clients réguliers de Peter, qu'il trouvait très aimables. Peu à peu, la salle se remplit d'Amstellodamois et d'étrangers qui avaient assisté aux Variétés ou au Théâtre Hollandais et avaient digéré les repas en portions de Peter ou de Graeffner dans les rues sans fin d'Amsterdam. À la surprise et au plaisir de l'oncle, il vit des dames parmi nous.

« Des œufs, Spekman ! »

« À moitié mous, mademoiselle ? »

« Moelleux, Spekman ! »

« Durs, Spekman ! »

« Aigres, mademoiselle ? »

« Un peu de feu, Spekman ! »

« De l'argent, Spekman ! » résonna dans un murmure grondant dans la salle, tandis que l'hôte bien nourri et sa agile moitié apportaient les étonnants produits à base de poulet avec une hâte tout aussi étonnante.

« Je sais bien, » dit l'oncle en picorant un œuf, « si nous ne mangeons pas d'œufs de Drenthe, oui, même de cette poule à ventre rouge que j'ai achetée l'année dernière à le sacristain Gerriet et dont Anne est si friande. Nous ne devrions pas être surpris, car le forgeron Everts Berend, qui était avec la bande, nous les a achetés, les a emmenés à Möppelt (Meppel, Drenthe) et de là a fait voile directement vers Amsterdam. Eh bien, je sais pertinemment que si nous ne venons pas ici en tant qu'invités pour cinq stuivers pour quatre œufs, elle nous les achètera, les neuf pour un double dix, et cela de son propre gré. Mais non, » ajouta-t-il dans le même souffle, « ne soyons pas injustes dans le calcul du bénéfice, car dans une cuisine aussi soignée, avec un éclairage aussi coûteux et un bon service, avec des flocons d'avoine et des stuivers aussi savoureux et une demi-miche de pain avec un peu de beurre, c'était une honte de ronger le prix. »

Et en effet, nous avons raison d'applaudir sa conversion à l'arithmétique. Dans tout Amsterdam, vous ne trouverez pas de rafraîchissement plus agréable et relativement bon marché que celui offert par Spekman. Loué soit l'esprit ingénieux qui a conçu le premier l'idée d'une telle institution ! Puisque cette maison d'œufs appartient aux autels de la gastronomie, et que les citoyens de la « grande nation » sont connus pour être d'ardents défenseurs des secrets de la cuisine, on pourrait peut-être attribuer une origine française à l'établissement de Spekman. Au contraire, cette

spéculation sur les œufs a été conçue dans un cerveau hanovrien, car le gros Spekman vient de Neuenhaus, dans le district de La Haye.

L'élégante ville peut s'enorgueillir d'avoir donné naissance à un homme qui, dans la riche capitale du pays le plus riche du monde, a créé une restauration unique en son genre et qui ne se trouve certainement pas à Londres ou à Paris. Un jour, la chronique de Neuenhaus mentionnera : « Ici naquit Spekman, qui, comme tant d'autres habitants de Neuenhaus, se rendit à Amsterdam et fonda une maison d'œufs, qui prospéra peu à peu et devint bientôt célèbre partout. » Tandis que le fier coq hanovrien, drenthe et twente, contemplant depuis son trône de bois, à l'aube, son harem bien-aimé, dont les servantes s'affairaient à donner vie aux œufs sur la scène de ce monde, et qu'il se préparait à faire une promenade matinale avec les femmes en couches à travers les champs, les rues et les jardins, il se reposait avec sa femme dans les bras doux de Morphée. Lorsque son doux sommeil fut terminé, il dit : — Ma chère dame, nous nous levons de nos plumes ; les poules se sont réveillées depuis longtemps ; ils ont payé leur loyer au fermier dont nous deviendrons les maîtres, pour échanger leurs plumes contre de riches profits à l'heure bénie du soir ou de la nuit dans la bonne ville de notre résidence. Et il chanta gaiement », continua Berend-oom, qui avait entendu notre monologue dans son esprit, et pensait que la phrase ne finissait pas, et qu'il y avait un coq.

Nous avons ri ensemble de la maladresse insensée de l'oncle, et lui, à la conclusion appropriée qu'il pensait avoir apportée à l'article de Spekman avec si peu de mots de la chronique de Neuenhauser.

Berend-oom, qui avait visité une fois dans sa vie Ulsermarché et y avait noué une liaison amoureuse de courte durée avec une honorable paysanne de Neuenhauser (c'était son premier et dernier début sur cette scène glissante !), voulait engager une conversation avec Spekman au sujet de ses liens familiaux dans l'endroit susmentionné ; mais toutes ses tentatives en ce sens ont échoué devant l'empressement avec lequel l'homme des œufs s'efforçait de plaire à ses invités qui arrivaient. L'oncle n'avait d'ailleurs pas le droit de jeter un coup d'œil inquisiteur dans l'établissement de l'homme des œufs.

Consterné par cette double déception, l'oncle demanda un verre de bitter fort, prétextant que l'utilisation d'œufs le mettait généralement dans une humeur mélancolique, contre laquelle son fidèle Steenwijker recommandait un Earlam amer comme remède infaillible. Sous prétexte

d'accepter ce hardi plaisant à bon prix, nous quittâmes la salle, où une cinquantaine de messieurs et sept dames continuaient à picorer deux cent quatorze œufs. On a calculé que Spekman gagne cinq mille florins dans le commerce des œufs et qu'il a plus de cinq mille poules en service actif, sous la surveillance de cinq cents coqs. Quant au nombre de ses subordonnés, il pourrait donc porter le titre de général de brigade.

Anke

Ma chère amie Anke, quand il s'agit de bébés morts. Je dis les choses telles qu'elles sont. Il n'y a rien que tu puisses faire. Elle a laissé deux enfants dans la fosse de la mort, sur le champ de la mort. Dans la tombe. Pas elle. Elle était encore en vie. Son mari de l'époque et le facteur, son voisin, ont fait la dernière marche vers le cimetière avec les cercueils – boîtes à chaussures – sur les épaules, en silence, avec les enfants qui n'étaient plus là. Je n'ai pas inventé le mot « champ de la mort ». Sur un panneau dans le cimetière, nous avons vu la clôture en fer forgé à côté du mot « champ de la mort » avec les mots « Memento Mori ».

Je ne connaissais pas le latin, pas encore. Je ne veux toujours pas tout savoir. Tout savoir ne me rendra pas heureuse. Je pensais que les mots MEMENTO MORI signifiaient « mémoire du noir ». Un Maure, vous comprenez. Un petit Maure, noir comme la suie, cette pseudo-chanson du Père Noël. Une tête de Maure. Ces années d'adolescence, – ma femme dit que je ne me suis jamais débarrassé de mon adolescence ; elle en sait plus que moi sur beaucoup de choses, mais pas sur ma puberté. – Depuis ces années d'adolescence jusqu'à aujourd'hui, j'ai une préférence pour les lieux et les personnes dont le nom contient du noir. Zwartsluus, Zwarte Water, Zwartschaep (près de Pesse), Zwartemeer, Zwartewaal, Zwarte Haan. Même à l'étranger : Black Pool, Black Water, Black Lake, Black Bird — notre merle — et bien sûr Moulin Noir, Rue du Noir, Schwarzwald et Afrikaans Swart, Schwarzenegger, Elisabeth Schwarzkopf, etc. En Afrique du Sud, il y a beaucoup de noms contenant du noir. Swartfontein, Swartwaterrand, Swartkop.

Elle avait les cheveux noirs. Je pensais qu'ils avaient été teints. Ce n'était pas le cas. Après la mort du deuxième enfant aux cheveux noirs, Anke est devenue blanche du jour au lendemain. Je lui ai dit : « Fais-toi teindre les cheveux ou utilise un produit de teinture : spray colorant ou teinture ». Anke m'a jeté sa tasse de café à la tête. Du café noir DE de AH. On peut encore voir les taches sur le plâtre. Le lendemain, elle était chauve. Elle avait coupé et rasé ses propres cheveux, avec un rasoir de femme, parce qu'elle n'avait pas besoin du coiffeur Roelof de Necker, qui avait changé son nom en Roelie Zwarteveen.

Ma femme a les cheveux blond foncé et pour les funérailles il y a un costume noir dans le boudoir. Elle ne se teint jamais les cheveux, bien qu'elle puisse faire de la sorcellerie et les teindre en bleu en même temps. Elle ne porte jamais de vêtements de deuil noirs, même pour les occasions les plus ordinaires. Selon ma femme, chaque décès est une occasion de faire la fête. Je lui ai demandé si elle attendait ma mort. Elle n'a rien dit, elle n'était pas désolée. J'ai reposé la question.

« Je ne suis pas un voyeur noir, je ne suis pas un pessimiste, » a-t-elle répondu. « Je n'ai pas encore fini ton livre noir. C'est tout ce qu'il me reste à faire. Tu es sur ma bucket list. »

Je la connais un peu, et cela me suffit amplement.

« Connais-toi toi-même », dit ma femme.

Je ne vais même pas commencer à le faire. J'ai les mains pleines de tout ce qui est noir. La couverture de mon livre noir, déjà décolorée par l'âge, était noire de suie, tout comme les bordures noires autour des nécrologies et des avis de décès avec des chevaux, des tracteurs et des portraits en couleur. Du noir au gris en passant par le violet et le rose tendre pour vous savez qui. Le coiffeur.

J'ai été très heureuse qu'Anke réponde à ma demande d'écrire pour un livre de ZwartWitte Hand. Je ne l'avais pas vue depuis des années, je ne lui avais pas parlé, je ne l'avais pas touchée sans le vouloir. Pas même sur demande. Après cette fois-là, tout est resté pareil, mais dans ce pays, dans cet endroit, les choses ont changé, et pas de la même manière, comme le savent les poètes.

« Tu n'as pas changé du tout », dit Anke.

« Tu as peint tes cheveux », ai-je dit.
Elle avait une tête de rat au henné des années 1980.
« Je t'ai apporté quelque chose », dit Anke.
« Oblong », ai-je dit.

« Tu veux dire que le livre est rectangle ? » Anke a souri et a penché la tête en arrière – je n'ai plus le droit de dire la gueule, m'a dit ma femme –. J'ai toujours bien compris le langage corporel. Je me suis penché et j'ai embrassé Anke trois fois, je ne sais pas où, quelque part. Après mon attaque artérielle, je vise au hasard. Une bouche errante trouve toujours quelque chose.

Anke a posé sa main sur ma hanche, sous mon bras qui pendait. Je me suis penché.
Une couverture du livre de papier brun rouillé avec les mots

« ICI & MAINTENANT »

en capitales. Un poème de Drenthe.

« Jaune ocre », a dit Anke. « Comme la couleur du poème. »

Lorsque j'ai reposé le livre, elle m'a dit : « C'est un poème qui parle de ton insignifiance. Il s'agit d'un poème sur l'insignifiance. Édition numérotée et limitée. Magnifiquement exécuté en gravure sur bois et en plomb. Les lettres bleues sont en plomb. »

« Pas noires, » dis-je.

« Non, » dit Anke, « en bleu ciel. Le bleu de la Terre, tel qu'un astronaute voit notre planète insignifiante. »

Je ne pensais pas à l'univers et à ma place dans celui-ci.

« Merci », dis-je. « Je lirai le poème une fois que tu seras parti. »

Anke ouvre le livret. Elle lit le verset au milieu du livre. À gauche, il y avait

« LIEU »

À droite.

*Et le maïs ocre murmure des mots dans le vent.
Et le porte-linge est un terrain de jeu pour enfants.
Les racines du chêne poussent les pavés hors de la
route.*

*Un silence de mort plane derrière la haie de hêtres
bruns.*

« Dans la littérature de Drenthe, il y a toujours la mort et la haie de hêtres, », dis-je.

« De ce qui te manque et de la nostalgie, » dit Anke.
« J'ai entendu dire que tu es poète. Tu n'as pas besoin d'explications. »

C'est ce que ma femme dit toujours. Je tourne la gueule et regarde la peinture à l'huile du poète. Sur le bord, je ne vois que les taches de café d'il y a 21 ans, ou est-ce que cela fait plus longtemps ?

« As-tu encore de l'espresso DE Roodmerk ? », demanda Anke gaiement.

Je souris de mes dents d'or. Au-dessus du gargouillement de la machine, j'entendis Anke.

« Parce que c'est toi, » dit-elle. « Parce que c'est toi, je t'envoie un chapitre pour ton anthologie. »

J'ai posé l'espresso sur la table.

« Eau tourbeuse saumâtre stagnante, » dit Anke.

Je ne savais pas ce qu'elle voulait dire : le café DE d'AH ou l'anthologie.

L'amour pour l'amour

Anke

Quand j'étais enfant, j'étais fascinée par les ouvertures, ou plutôt par tout ce qui en sortait. Laissez-moi vous donner quelques exemples. Le fermier d'en face, qui fumait une pipe devant la ferme au passé trouble dans des temps turbulents, employait deux Belges, deux chevaux de sang-froid, pour effectuer des travaux bénévoles afin de se nourrir et de s'abriter. Ils tiraient des charrettes, des charrues et tout ce qui devait être tiré. Des juments. Je pouvais le dire aux ouvertures sous la queue ébouriffée et coupée. Au-dessus d'un trou à crottes, en dessous d'un vagin, anatomiquement pas très différent de mon propre orifice, bien que je ne sache pas si le con d'un cheval s'appelle aussi vagin. J'ai appris l'existence de la chatte et du vagin plus tard. Ces parties du corps étaient si naturelles qu'elles n'avaient pas de nom.

Quand j'étais petite, je ne m'intéressais pas au vagin d'aucun animal, pas même le mien, jusqu'à ce que mon chatouilleur se réveille. J'ai regardé, comme dans la chanson, le cul du cheval, le trou d'où sortaient les figes. Les figes de cheval. Je n'avais jamais vu d'autres figes, pas même des dattes. C'était l'époque. C'était l'époque des figes de cheval, et bien avant, celle des figes fraîches, séchées et des dattes collantes.

Et la pluie ici fait de petits trous ronds dans le sable.
Des sillons droits, du laboureur de la terre.
Et l'odeur du fumier et du fourrage flotte toujours, mortelle, sur la route.
Et la clôture électrique tourne lentement au tiers depuis des jours.

Oui, je parle souvent en langues. Je lis juste ce qu'il dit.

Parfois, j'étais autorisé à accompagner le fermier, le fermier qui fumait une pipe devant la ferme. Je réparais le cheval. Je m'asseyais sur le timon de la charrette. C'était la poutre en bois avec la roue — le grain — devant elle et le crochet pour le timon. Le cheval, la Belge, était imperturbable et ne semblait pas s'intéresser au guide (moi) ou à la charge (merde). Au moins, je n'étais pas capable de lire les émotions du cheval à sang-froid, en me basant sur sa posture, ses expressions faciales et ses hennissements sporadiques. Un cheval à sang-froid est généralement silencieux.

Et le maïs ocre-jaune murmure des mots dans le vent.
Et le râtelier à linge avec des chiffons est un terrain de jeu pour les enfants.
Les racines du chêne poussent les pavés hors de la route.
Il y a un silence de mort derrière la haie de hêtres bruns.

J'aimais m'asseoir sur le timon, près de l'orifice anal du Belge. C'était fantastique, me

dis-je, de voir les crottes du cheval sortir de l'ouverture. Plop, plop, plop, mais ce n'était pas comme ça que ça se passait. Les figues fumantes et parfumées quittaient le cheval lentement et sans bruit. Son rythme n'était pas interrompu. Le cheval déféquait et marchait comme si la défécation ne le concernait pas. Un cheval défèque proprement. Quelle différence avec quand j'étais accroupi ! D'abord sur une boîte à crottes en bois, puis sur un siège de toilette - qui ne ressemblait en rien à un siège - et très occasionnellement dans la forêt, sur la lande, derrière la haie de hêtres bruns du cimetière.

Un jour, j'ai déféqué sur la plage, les pieds dans la ligne de marée écumante. J'ai de bons souvenirs de cette défécation. J'ai dit plus tard qu'à ce moment-là, un moment prolongé qui ne pouvait pas durer assez longtemps pour moi, je me suis senti en harmonie avec le cosmos. À l'époque, quand j'avais environ 30 ans, il était à la mode de ne faire qu'un avec le cosmos et d'être euphorique à propos de la synergie avec le cosmos, même si personne ne pouvait m'expliquer ce que cela signifiait. Cela sonnait bien, comme beaucoup de choses abstraites qui ne veulent rien dire.

Et une basse Hohner 80 chante presque dans le vide.
Avec une canette d'Erdal avec des chevilles sur la fourche avant d'un vélo.
En hiver, la vapeur s'échappe de la grange par 13 vaches
Et les gens ici ne sont pas un point dans l'univers.

J'ai déféqué sur la plage. Mes dattes picorées ont quitté spontanément mon orifice anal sans pression et ont été emportées par l'eau salée sans un soupir de la mer bouillonnante. Il n'y avait personne, juste moi. Plus tard, dans mes poèmes et mes nouvelles, j'ai raconté cette expérience déguisée comme étant la seule expérience de bonheur de ma vie. Bien sûr, j'ai attribué cette expérience à un personnage de roman, Monique, une Flamande, de sorte que la défécation sur la plage n'était plus un fait, mais une fiction. C'est précisément à cause de cette fiction qu'elle a acquis une valeur personnelle et universelle.

J'avais déjà découvert, à trente ans, que l'intérêt pour la personne derrière, sous, devant ou dans l'écrivain n'était qu'une apparence extérieure. Plus tard, j'ai découvert que l'intérêt pour l'écrivain derrière la personne n'était pas non plus excessif. Maintenant, j'entre dans la phase où je dis adieu au désir d'être reconnu comme écrivain, comme homme, comme femme, comme enfant, comme ouverture, comme source de divertissement et d'apprentissage par le monde extérieur. Mais cet adieu est aussi un bonheur, comme déféquer sur la plage, même si cette expérience de bonheur - ne plus chercher de public - est incomparable à une défécation harmonieuse dans un univers intemporel, après cinq minutes environ.

Du point de vue d'un lecteur qui reste étranger à mon travail littéraire, je peux errer. Pour moi, je ne m'égare jamais. Je m'égare, c'est vrai, mais je ne me perds jamais. Les voies de Dieu sont inimitables, cela peut être vrai pour un observateur. Je suis un chemin tracé, je regarde en arrière avec émerveillement, je m'arrête là où je suis maintenant, ici, et je fixe mon regard sur ce qui vient ensuite. Je ne suis pas clairvoyante, mais je sens et je sais que je suis le chemin tracé, que je ne vois pas venir, mais quand je traverse cette route, je ne suis pas surprise. Comme si tout m'attendait. C'est ça aussi le bonheur.

Bien sûr, comme le dit Dieu, rien d'humain ne m'est étranger. Moi aussi, je perds parfois de vue le lieu, le pays, la terre, l'univers et l'espace-temps. Il m'arrive surtout lorsque je suis préoccupée par tout ce qui n'est pas important. Selon les mots d'un autre écrivain : En une fraction de seconde, tout devient aussi important.

Les figues de cheval sont ma métaphore d'une enfance qui n'a jamais existé. - Je n'ai pas besoin de m'ennuyer de ce qui m'entoure tous les jours. Mon enfance. -

Il y a une ouverture et de cette ouverture sort quelque chose de nouveau. Dans un fossé de ferme, j'ai vu des ruisseaux d'eau, clairs et parfois bruns, émerger d'un profil de sable jaune avec des bandes horizontales grises et brunes. À l'origine, du minerai de fer dans du sable jaune. Plus haut, du sable noir, du podzol, un sol constructible avec des racines d'oseille, de pissenlits, de renoncules rampantes, d'ajoncs. Des racines de chêne, de hêtre, de saule, de frêne, de bouleau, de tilleul et d'autres espèces dont je ne connaissais pas encore le nom. Lorsque je creusais le sol avec un tesson, une branche ou un clou, tout ce qui était à portée de main, je découvrais des différences de couleur. Sous la terre, encore invisibles, le sol, la flore et la faune ont une couleur différente de la lumière du jour qu'ils ne peuvent supporter.

J'ai creusé un tunnel sous un couvert d'orties. J'ai réalisé un « dessin rupestre » dans le sol alluvial. Peut-être que ce signe de mon ancienne vie est toujours là. Je suis sortie du tunnel que j'avais creusé et je me suis sentie comme une figue de cheval sortant du cul d'un Belge au sang-froid, au-delà du vagin et en chute libre.

Je sais, la figue qui tombe librement est une métaphore de moi-même. Dans un poème ou une nouvelle qui cherche un lecteur, qui cherche le contact avec un autre – la connexion est ce que beaucoup d'écrivains semblent désirer –, cette figue qui tombe est une métaphore de la vie, de la croissance, de l'âge adulte, de la naissance. La chute d'une figue sur un chemin de ferme n'est pas la représentation la plus évidente du cours de la vie. Mon langage n'est pas évident. C'est ma force et ma faiblesse, tout comme tout ce qui sort de moi est ma force et ma faiblesse. Je vous demande seulement de saisir une figue fraîche ou séchée, ou ma datte collante et capricieuse.

Mes abstractions et mes rebondissements sont inimitables pour beaucoup, j'ai découvert. Au début, j'ai trouvé cela ennuyeux, même si je cherche toujours un mot plus approprié. Je me suis senti déplacé, incompris, abandonné, jeté dehors, mis à part. Cet abandon sans fin de mes membres encore pleins de vigueur ne m'a pas dérangé longtemps. J'ai réussi à m'adapter jusqu'à ce que ma capacité à faire preuve de bon sens soit épuisée. Maintenant, je pense, j'écris et je vis comme cela me convient, en fait, comme cela me convient le mieux.

J'ai cousu les vêtements moi-même, en utilisant des patrons Burda. J'ai dessiné les patrons sur un journal, comme un tailleur le faisait avec de la craie de tailleur. Les contours du dos et de la poitrine, les contours des manches, des hanches et des fesses, ainsi que les coutures de contour qui s'adapteraient confortablement et raffermiraient mes seins. J'ai réalisé ma robe avec ces patrons de grille de Burda. Cette source littéraire est une métaphore plus belle de ma croissance et de mon développement que les figues que je voyais sur le chemin de la ferme. Pour moi, ces comparaisons sont tout aussi précieuses, pertinentes et complètes. La personnalisation en chute libre.

Quelques figues de cheval, encore chaudes et fumantes, écrasées sous le grain après une chute libre, le volant solitaire au bout du timon, le lien entre le cheval de trait et le chariot, emporté par le grain, la roue.

De ma place sur le timon, le point de connexion, j'ai regardé la figue fumante arriver à une fin prématurée. Cela ne m'a pas attristé même à ce moment-là, bien que je ne

connaisse rien au deuil. En tant qu'enfant, je n'ai jamais connu le deuil. Il n'a jamais fait partie de moi à travers la discipline du temps. Des chansons comme *Pleurer est trop tard pour toi* n'étaient pas pour moi. Si j'ai pleuré, c'était de colère.

Je ne me souviens pas si et quand j'ai pleuré. Je n'étais pas triste quand j'ai vu les figes du cheval tomber et que je l'ai entendu soupirer en faisant un léger bruit sourd sur le sable. La jument soufflait, disant au revoir à ce qu'elle avait tenu. Le pas de la jument ne s'est ni accéléré ni ralenti. Un étranger dirait indifférence, mais l'indifférence anthropomorphise la jument en femme. Je ne peux rien dire à ce sujet. Si je me transformais en jument, j'y réfléchirais peut-être. Je n'y ai pas réfléchi. Il y a des questions qui remplissent des pages dans les magazines et des questions pour les thérapeutes : quel animal aimeriez-vous être ? Je n'ai jamais lu la réponse : un être humain.

Il faut un effort bestial pour devenir un être humain. Il est plus facile de serrer dans mes bras un mouton ou une brebis dans mon cas, qu'un être humain, une femme.

Le ketchup dans une bouteille en plastique, je trouve ça fascinant aussi. Avant, je tirais la langue quand je pressais du ketchup dans une bouteille, jusqu'à ce que je m'en aperçoive et que j'adapte mon comportement. Maintenant, je ne le fais plus. Quand je fais caca, je tire toujours la langue. Comme un Einstein.

Au lit, sur le sable, dans la lande, dans la forêt, dans le foin, derrière la haie de hêtres, au bureau, n'importe où, la pénétration ne m'intéressait pas. Je n'étais pas curieuse de voir le pénis disparaître dans l'orifice entre mes jambes. Tout comme je n'étais pas intéressée par l'insertion d'une seringue glandulaire dans mon anus au moment où un spécialiste de l'intestin le jugeait nécessaire. Même un examen vaginal, utéruscopie, avec une caméra attachée à un tube en fibre de verre, ne m'a pas émue. Ce que je voulais voir et expérimenter visuellement, c'était le mouvement vers l'extérieur. Grâce au moniteur à côté du lit d'hôpital, j'ai pu observer le mouvement du liquide vers la sortie. J'observais, – tongue in cheek – quand je le pouvais et tant qu'il n'y avait pas d'ébat sous les draps ou dans l'obscurité totale, avec, disons, avec amour, le mouvement de rétraction du pénis qui avait perdu force et taille et qui laissait s'écouler un excès de sperme. Tout ce qui sortait, tout ce qui quittait mon corps, y compris les pensées sortantes, me procurait du plaisir.

J'écrivais ces exorcismes dans mes poèmes et dans ma prose, voilés et dévoilés. Personne ne les lisait, et encore moins ne les comprenait. Quand j'écrivais sur la couture, il s'agissait de faire des coutures de contour et de confectionner des vêtements, pas de baiser. Je n'arrive pas à faire passer cette image. Le vomir me semble également plaisant. J'aime dire au revoir à ce qui ne veut pas être avec moi. La reddition est une grande victoire.

Deux bébés mort-nés ont quitté mon corps. La séparation s'est faite naturellement. Je n'ai presque pas eu besoin de pousser. J'ai gardé les mains détendues, autour des planches de chaque côté du lit, les coudes contre le matelas. Ma tête était légèrement surélevée sur un oreiller. J'ai regardé. – Le bout de ma langue entre mes lèvres. – Je savais que la vie avait déjà quitté l'enfant que je portais depuis presque neuf mois. Les spectateurs, la sage-femme et le père ne me regardaient pas, bien qu'ils fussent occupés. J'ai vu le cul de la Belge. J'étais une Flamande, comme si je faisais caca une figue de mon vagin dans les vagues de la mer agitée. Sur la ligne de marée, la figue a quitté mon corps, écrasée avant de passer sous la roue du monde. Non, je n'ai pas pleuré. J'avais déjà choisi l'animal que je voulais être : j'ai choisi un être humain. Après la naissance, ma vie a continué jusqu'à la prochaine étape de l'univers.

Et les vaches paissent aussi lentement que l'herbe pousse.
Il faut une demi-heure de marche pour arriver à l'arrêt de bus.
Sur le chemin sablonneux, Jans Smeenge conduit une vieille NSU.
Et il n'y a pas d'avenir ici, il n'y a que l'ici et le maintenant.

Je parle librement. Je réfléchis à mes expériences. Parfois, je rencontre un lecteur ou un écrivain qui a des expériences et des idées similaires. Ce lecteur ou cet écrivain est prêt à m'accompagner un moment sur les coutures des contours de ma nature compliquée. Je peux être provocateur avec mes rayures sur le tissu (le tissu, bien sûr, métaphore de la vie en tant que costume sur mesure), mais ce tapage est l'expérience de l'autre personne, pas la mienne. Je prends au sérieux l'aiguille, le fil et les ciseaux, ce qui explique peut-être mon manque de larmes, de tristesse, de sens de l'humour et d'appétit pour les confiseries. La Belge ne pleure pas quand elle fait caca et tire la charrette en même temps, bien que je voie parfois les yeux humides d'un cheval. Je suis un Bouddha en tailleur qui défèque avec un passé obscur dans des temps turbulents. Métaphores. Métaphores. Métaphores.

Je ne pleure pas, je ne pleure pas. Je suis ému quand je vois l'eau jaillir d'une source. Je suis ému quand je vois quelque chose – n'importe quoi – surgir du néant apparent, de l'intérieur. Je suis ému par une pensée nouvelle, une intuition éclairante. Cela ne m'arrive pas très souvent, de moins en moins. Non, ce manque ne me rend pas triste. Ce qui n'est pas, n'est pas. Ce qui n'est pas, qui est fini, comme variante de ce qui est fini, n'est pas fait. Tout ce que je tiens pour acquis. Comme le fermier qui fumait une pipe devant la ferme. L'amour pour l'amour.

Hofhuis, Pol, Van Heeswijk et tous les autres de ce livre prennent la vie pour acquise. J'ai étudié la généalogie des figures épigones des XIXe et XXe siècles. Des hommes, des femmes et des enfants cherchent à créer des liens entre eux. Les enfants arrivent par dizaines. Des dizaines d'enfants vont dans leur tombe. Ceux qui restent trouvent un nouveau billet de loterie. L'histoire se répète sans fin.

Un cheval qui perd un poulain est bouleversé pendant une journée. Au bout d'une journée, les sentiments maternels sont mis de côté. La jument n'est pas humaine. Je suis une jument. Je suis une jument qui fait le tour du monde. Je suis une mare-go-round.

Fini les jeux et les divertissements !

Van Heesewijk & Visscher

Avec le recul. 100 et 150 ans d'Erica en livre.

100 ans d'Erica

Les coupeurs de tourbe (la plupart des petits entrepreneurs d'Erica) construisirent aussi leurs maisons dans un style et un emplacement qui ne différaient guère des autres. Et les magasins suivirent, surtout au début. Quand les grandes fermes arrivèrent, elles donnèrent au moins à notre village une atmosphère propre, ne serait-ce qu'à l'extérieur.

Mais certains d'entre eux firent preuve de courage et d'imagination. Il suffit de penser à l'hôtel magnifique construit au coin de Havenstraat, Kerklaan et Kerkweg, derrière la maison paroissiale R.K. Cet hôtel fut fondé par un certain Schrote pour le prix, ne vous inquiétez pas, de 16 000 F, une fortune pour l'époque. Il était également magnifiquement aménagé. Un immense réservoir d'eau de pluie fut installé sous tout l'hôtel, ce qui n'était certainement pas un luxe excessif à l'époque et dans une région si pauvre en eau potable. L'hôtel possédait trois entrées : celle du Kerkweg, celle de la Kerklaan et celle de la Pannekoekendijk (aujourd'hui la Havenstraat). Il était magnifiquement aménagé. Mais ce Schrote était malade et vendit le tout au bout d'un an à un certain Bentlage pour 4 000 florins. Il n'y vécut que peu de temps. Le tout passa alors aux mains de Hofhuis, un exploitant de tourbe et agriculteur. Il habita d'abord à côté de l'église, là où Lubberman réside aujourd'hui. Comme nous le verrons plus loin, il possédait également une partie du terrain sur lequel se trouvent aujourd'hui l'église et le presbytère.

Mais ce Hofhuis semblait avoir été un peu trop ambitieux, tant avec cet hôtel qu'avec l'extraction de tourbe dans les environs de Nieuw-Haarlem, au sud du village. Il ne tarda pas à faire faillite. Lorsque l'hôtel fut vendu après la faillite, Piet Geraets l'acheta pour la somme de 2 800 florins. Il fit alors démolir tout l'hôtel et utilisa les matériaux pour construire trois maisons blanches. L'une d'elles est celle où vit aujourd'hui le forgeron Berndt. Devons-nous vous parler d'autres personnes ? De Kuhl Harm, qui a longtemps vécu dans la pièce où habitait d'abord le révérend Boermans.

De Gerritsma, qui possédait une petite ferme où vit aujourd'hui Vennedunker.

D'Albert Plas et de son épouse, qui vivaient là où vit aujourd'hui Jans van Os, et où les garçons et les filles allaient boire lorsqu'ils devaient se rendre au catéchisme chez le révérend Vroom ou Geerdes. De la famille Aukes, qui habitait là où vivent aujourd'hui Willem et Theo van der Kolk, et de laquelle descendait le deuxième fils du prêtre d'Erica, qui devint plus tard curé de Barger-Oosterveld.

De la famille Nijhuis, qui possédait un magasin là où se trouve aujourd'hui le commissariat de police et qui est morte de tuberculose.

On pourrait continuer, car il y en a bien d'autres. Je pense par exemple au célèbre « Grand-père Stout » et au non moins célèbre « Lange Willem » Wessel. Je vais probablement trop loin, mais il est si difficile de s'arrêter quand tous ces noms et ces personnes vous sautent aux yeux dans les histoires de beaucoup de personnes.

De Madame Nijman, de l'époque de « l'oncle Pieter » (Vos) et de tant d'autres. Et oui, ils savent raconter des histoires. Ils soulignent chaque mot et expriment leurs pensées avec des gestes typiques et des mots appropriés. Mais je dois m'arrêter, il y a tellement plus à venir.

100 jaar Erica (1953) p. 39. Van Heesewijk.

d'Erica Centraal

7.12 Hôtelier Hofhuis

Johan Wilhelm Hofhuis était l'un des notables catholiques romains d'Erica. Ses parents étaient agriculteurs à Neuenhaus, à Bentheim. Ils possédaient plusieurs parcelles de terre à Erica, dont une partie du terrain sur lequel l'église catholique romaine a été construite en 1866. Hofhuis possédait également plusieurs tourbières près de la Strengdijk. Comme mentionné ci-dessus, il les avait achetées en 1890 au tourbier Hindrik Kampinga. Il s'agissait d'une exploitation de tourbe dont la tourbe était difficile à couper en raison de son caractère « attrayant », c'est-à-dire de sa dureté. En 1892, Hofhuis revint définitivement à Erica. Il redevint tourbier. En raison de sa nouvelle coupe de tourbe sur la Strengdijk, il fit construire une maison avec une grange à proximité sur l'Ensingswijk. Dans le chaos de son déménagement, il aurait rempli une déclaration d'impôt sur le revenu de manière incomplète – il fut accusé de n'avoir déclaré aucune aide domestique – pour laquelle il fut plus tard lourdement condamné à une amende.

Selon lui, un ennemi, un certain Heet, l'avait dénoncé. Ce dernier était menuisier et habitait près de l'église catholique romaine. Cette affaire désagréable concernait la taxe personnelle prélevée sur l'emploi de domestiques. Hendrik Stoker devait travailler chez Hofhuis comme domestique. Selon ce dernier, Stoker n'était qu'un de ses employés. Les accusations contre Hofhuis étaient le résultat d'une enquête menée par l'inspecteur des impôts d'Ericas, Jan van Veenen. Le détective (surnommé « Water-Jan » d'après son deuxième emploi comme huissier de la compagnie des eaux de Barger-Westerveen) et un collègue avaient espionné la maison de Hofhuis depuis les buissons et un pavillon.

Ils avaient vu le susnommé Stoker donner des cours de piano aux enfants de Hofhuis dans la maison, cirer des chaussures et éplucher des pommes de terre. Cela a donné lieu à un procès. L'avocat de Hofhuis a fait valoir devant le tribunal de district d'Assen qu'un tailleur de tourbe d'Ericase était heureux « s'il avait son pain » et qu'il ne pouvait pas avoir de domestique, encore moins de tribunal (appelé « entourage » par l'inspecteur des impôts). Selon Hofhuis, Stoker n'était que son ouvrier et les pommes de terre étaient épluchées pour les cochons. Le procureur était prêt à croire ce dernier point, mais cirer les chaussures des cochons ? Hofhuis a perdu le procès et a dû payer une lourde amende. Le cirer de

chaussures Hendrik Stoker, probablement l'ancien boulanger d'Ericase qui avait fait faillite vers 1879.

Sa maison, sa boulangerie et quatre hectares de terrain avaient été achetés aux enchères par son beau-frère, le très riche exploitant de tourbe Pieter van Haeringen de Dedemsvaart. Il avait ensuite loué le tout à Stoker pour pouvoir continuer à y vivre. Cette maison se trouvait à côté de la ferme de tourbe de Schaepman et donc à proximité de l'église catholique romaine et donc également à proximité de la maison de Hofhuis. Il n'eut pas de chance car en 1896, sa maison fut détruite par un incendie, mais la grange fut épargnée. Seul le contenu était assuré. La même année, Hofhuis avait commencé à exploiter mécaniquement la tourbe avec une locomotive à vapeur. Cet achat de machines pour exploiter la tourbe était peut-être lié à l'exploitation manuelle intensive de ses parcelles de tourbe dans la tourbière de la Strengdijk. Il acheta également un hôtel près de l'église catholique romaine d'Erica. Cet hôtel avait été fondé en 1893 par M. Schroote et présentait une apparence très distinguée pour l'époque, avec les ruelles menant au bâtiment. À l'époque de Hofhuis, le domaine portait le nom d'Hotel Hofhuis. Vers 1905, Hofhuis fit faillite et ses tourbières ainsi que l'hôtel furent vendus. Une grande partie des tourbières fut rachetée par le grand propriétaire de tourbières de Stadskanaal, Hendrik Jacob Knigge. Ce dernier construisit une grande grange avec une maison, qui devint la Knigge II Hoeve.

Erica Centraal

Erica, 150 ans au milieu de la lande et de la tourbe

Wim Visscher

Onze essais sur l'histoire d'Erica. p. 166-167

Harmannus

Harmannus, mon meilleur ami lorsqu'il s'agit du passé, de l'histoire, je pense, au sens large et ensuite au sens étroit de la Drenthe. Je ne sais pas si l'amour et l'amitié viennent des deux côtés. Je le sais, mais je n'en parle pas. J'ai également envoyé un e-mail à Harmannus pour lui demander d'écrire un livre ou un essai. Je n'ai aucune nouvelle de lui. Que dois-je faire ? Il faut que je fasse quelque chose. On ne peut pas écrire un livre sur la tourbe sans la contribution d'intellectuels, m'a dit ma femme. J'ai donc demandé à Harmannus de me rencontrer chez Van der Valk, à Assen, pour une tasse de café, sans engagement. Juste un café, pas de bêtises.

Ma femme m'a dit : « Demandez à Harmannus comment il va, demandez-lui s'il a des activités, à l'intérieur et à l'extérieur de son travail universitaire ». Je lui ai répondu : « C'est assez difficile ». Je n'ai pas l'habitude de poser des questions. Lorsque j'obtiens une réponse à ma question rare, j'oublie immédiatement ce qui a été dit. Ma femme le sait. Quand je lui pose une question, elle dit quelque chose. « Je te connais un peu », dit-elle. « La réponse n'a pas d'importance pour toi. Tu m'entends, mais tu n'écoutes pas. Tu ne m'écoutes pas ». Combien de fois ai-je entendu cela !

Nous étions assis près de la fenêtre du côté nord, sous le cacatoès, ou le tucan, l'oiseau en néon au sommet de l'hôtel, avec vue sur les stations de recharge. J'avais les yeux rivés sur ma Tesla, de couleur hopjesvla. Non, pas la couleur de la merde. Haagse hopjes.

« Vous avez rencontré une femme spéciale et compréhensive. Elle est *électrique*. » Harmannus a pointé du doigt ma voiture.

Rétrospectivement, je ne sais pas s'il m'a trompé. Je n'ai dit à personne que ma femme avait payé ma Tesla en liquide. Personne n'est au courant de ma facture d'épicerie ni de mon argent noir.

Je lui ai demandé : « Pourriez-vous trouver l'endroit, je veux dire Van der Valk ? » C'était la première des cinq questions que j'avais étudiées.

Harmannus m'a regardé avec intérêt et a sorti un gros livre de son sac. Dois-je préciser qu'il n'a pas répondu à ma question ?

« Tu as apporté un livre ? » dis-je.

Ma femme m'avait laissé glisser cinq pièces d'un euro dans la poche droite de mon pantalon. Chaque fois que je posais une question, je devais retirer une pièce de la poche droite et la mettre dans la gauche. Elle avait oublié que j'avais du mal à atteindre la poche gauche avec ma main droite. Surtout, je n'arrive pas à descendre ma main gauche pendante dans la poche droite.

« Ce livre peut servir d'exemple pour la publication d'écrivains de la Drenthe que vous envisagez, » dit Harmannus, « tant pour la forme que pour le contenu. » Il fit glisser le livre vers le milieu de la table.

Je vis que la dernière station de recharge extérieure était également occupée. Heureusement, ma Tesla était déjà branchée. Harmannus avait suivi mon regard.

« Beau temps pour les panneaux solaires et la recharge des voitures. Ou pas ? Faites-vous aussi tourner la machine à laver pendant la journée, lorsque le soleil brille ? » C'était la troisième question. Encore 2 euros à déboursier.

« Vous avez déjà un éditeur. » J'ai pris le livre et l'ai ouvert à moitié. « Couverture rigide », ai-je dit. J'ai refermé le livre.

« Et un ruban blanc en guise de signet », dit Harmannus. « Avec un ruban blanc ? »

« C'est une biographie ? » J'ai indiqué le sous-titre. J'avais posé mes cinq questions. Maintenant, je pouvais oublier les instructions thérapeutiques de ma femme. J'avais fait mes devoirs, non pas à la maison, mais à Assen, sous le cacatoès. Coq à l'âne. Coq-à-l'âne. Coq-à-l'âne. Un bon début pour un couplet léger.

Geertje Proost, tablier blanc semi-circulaire avec

bordure brodée au crochet sur une jupe noire qui descend jusqu'aux genoux, apporte le café.

« Voulez-vous quelque chose pour l'accompagner ? » demanda-t-elle. J'ai remarqué son accent à demi-langue du sud-est de la Drenthe, quelque part entre Erica, Neuenhaus et Dedemsvaort.

« Venez vous joindre à nous », ai-je dit. Je me suis approché d'une chaise. Sous la table, j'ai senti ma femme me donner un coup de pied dans les tibias. « Deux turfies de Drenthe, si vous en avez ».

Sans dire un mot, Geertje Proost s'est retournée. Elle avait un joli derrière en tourbe doux.

Harmannus a poursuivi : « Pour moi, c'est clair. J'ai compris que vous et votre partenaire vouliez faire entrer la littérature dans le courant dominant de la Drenthe. » Harmannus marqua une pause, puis poursuivit : « ... dans le courant dominant des nations. » Et comme si cela n'était pas assez évident, Harmannus ajouta avec un sourire, attendrissant ou ironique, je ne saurais dire lequel, « après Bartje. »

« C'est comme ça, » ai-je dit. « Après les haricots bruns ».

« Vous voulez faire sortir l'écriture du passé, pour ainsi dire. » Harmannus sourit. Il semblait très honnête. Ce n'était pas la première fois qu'il le disait. Je l'avais déjà entendu dire.

La littérature de Drenthe est une auge à fumier avec de la merde stagnante.

J'ai dit : « C'est ça, sortir de l'impasse ».

« Deux turfies de Drenthe », dit Geertje Proost. Elle a posé sur la table deux carrés aux pommes poudrés à la cannelle avec de la crème fouettée. « Que ces messieurs se régalent. » Geertje est restée debout.

« Mit frohem Herzen genießen » j'ai répondu avec un clin d'œil. Sous la table, j'ai senti un coup de pied sur mon autre jambe.

« Merci », dit Harmannus à Geertje Proost. « Vous pouvez apporter deux cafés supplémentaires. »

Ce qui était très particulier, c'est que jusqu'à ce que Geertje Proost apporte deux cafés frais, Harmannus et moi ne nous sommes pas adressé la parole. J'avais déjà terminé mon gâteau et nettoyé jusqu'à la fourchette. Harmannus n'en était qu'à la moitié de son carré. J'ai touché ma poche. J'avais dépensé mes cinq euros. Je n'avais plus de questions à poser.

« Et le café était-il à votre goût ? » C'était Geertje Proost. « Il s'agit d'un nouveau mélange de Neuenhaus et de

notre propre torréfaction. À partir d'aujourd'hui, nous avons un barista professionnel. Nous faisons tout pour choyer nos visiteurs. Nous les dorlotons. Le café porte le nom de « Coffee Saint Orleans » et a un goût jazzy. Nous avons aussi l'espresso « Saint Orléans », avec un arrière-goût de cymbale un peu plus strident. »

« International », dit Harmannus en hochant la tête. « Très bien. Fantastique. »

« Pour les nostalgiques, nous avons aussi le Neuenhaus Kaffee Chicorei original, qui date de 1941 », dit Geertje Proost. Elle a mis ses mains dans la poche kangourou de son tablier. Je ne sais pas pourquoi elle me regardait si attentivement. J'ai regardé ses mains qui se balançaient.

« Regardez, » dit Harmannus, « ce barista sous le cacatoès - look-a-like -, ce café est le reflet de ce dont la littérature de Drenthe a besoin. Au sens large, vers l'approfondissement. Au sens étroit, vers l'élévation. » Harmannus posa la main sur le livre à couverture rigide.

Je ne pouvais plus lire le titre. Il s'agit d'une couverture rigide vert mousse avec une bande bleue. C'est tout ce que j'ai pu apprendre. Que pouvais-je lui demander ?

« Je crains, » reprit Harmannus, « que votre projet ne soit trop vaste et trop ambitieux. Sans vouloir rendre service à qui que ce soit, et certainement pas à vous, je crains que, comme dans la patrie, le niveau de l'intellect, et surtout l'utilisation de cet intellect, ne survive pas. Les vrais intellectuels font profil bas. Je vois peu d'élargissement littéraire et aussi peu d'approfondissement dans la littérature et la non-fiction, parmi les écrivains et les non-écrivains, les lecteurs et les non-lecteurs. Les gens ordinaires, Jan Modaal, Otto Normalverbraucher, Ahmed Allemannie, Marie Tourbe, Jean-Jacques Sable, Foekje de Vries, Long John, Moesa Siachingilla, Joe Average, Jeanne Moyenne, ne semblent pas s'intéresser aux livres contenant des phrases de plus de cinq mots et des mots de plus de sept lettres. Les propositions subordonnées et les verbes composés suffisent à décourager les personnes peu ou très peu alphabétisées, qu'elles soient peu ou très instruites. Ces objections ne s'appliquent pas à la publication d'un livre au contenu fort et au tirage maximum de cinq exemplaires. La littérature en Drenthe, et j'entends par là la prose et la poésie, souffre, tout comme dans le reste de la patrie, d'un radotage insignifiant sur des relations qui ne sont pas des relations, sur des paysages qui ne sont plus des paysages, sur des voyages qui ne sont pas des voyages.

Où peut-on trouver ailleurs une capacité artistique exceptionnelle à dépeindre des émotions universelles dans le langage et les dessins, et à les rapprocher de

l'univers d'expérience du lecteur ? Harmannes a posé ses deux mains sur le livre qui se trouvait à côté de sa tasse de café.

Je ne lis nulle part d'évolution du caractère national, d'utilisation de l'intellect, nulle part de réflexions étonnantes à un niveau méta sur les guerres, les grèves dans la tourbe, les tendances au suicide (113) et à la baisse du nombre de naissances, l'euthanasie traditionnelle et contemporaine, la diversité des sexes et des couleurs dans les organisations patrimoniales et les organes administratifs locaux. Le contexte historique me manque pour expliquer l'indignation et la joie de vivre fondées sur l'humiliation et l'abaissement des êtres chers, je dirais presque : des voisins n*****. Où est le livre sur le fossé, que l'on espère éternel, entre les générations âgées et moins âgées, numériques ou non, carnivores et végétaliennes ? Où est l'ouvrage de référence sur les chaussettes blanches et noires, les collants, les chaussettes aux genoux ? »

J'ai vu le livre épais, au ruban blanc, glissé dans son sac.

Il y avait à nouveau deux places libres aux bornes de recharge. Ma Tesla était définitivement pleine. Je me demande quel sera le poids de la Tesla une fois la batterie pleine.

« Je prendrai un expresso « Saint-Orléans », » dis-je. Harmannus a commandé un café DE de marque rouge avec du lait de froment demi-écrémé. Geertje Proost distribue le menu du déjeuner.

« Écoutez, » dit Harmannus. « Je peux vous parler de l'évolution de la Drenthe et de sa prétendue spécificité. Tout cela est égal en soi ». Il a souri. Peut-être a-t-il vu que je ne comprenais pas ce qu'il voulait dire. « Les Français disent : « Avec toutes les oies, tout est délicieux ».

Harmannus lit le menu du déjeuner. Le plat principal du déjeuner est intitulé *Juliette des Sables*. « Un beau nom pour un plat ! Si vous ne parlez pas suffisamment français, sachez que « sable » signifie « zand ». Juliette van de Zanden. Au singulier, c'est également un beau nom pour une femme de Borger. »

Le menu contenait également un poème en français.

Pommes de terres

Née dans les terres sablonneuses,
l'une des plus belles baies du monde,
ma peau, parfois rustique,
est l'expression de
ma force de caractère.

Mes talents sont à l'intérieur,
savoureuse, j'accompagne
à souhait l'agneau d'Estran,
les poissons et les coquillages
de la Baie de Somme.

Juliette des Sables

« Je le traduis pour ces messieurs », dit Geertje Proost. « Hautement recommandé. La *Juliette des Sables* est une petite pomme de terre blonde et allongée, originaire des terres sablonneuses de la Somme, en France. Près de la mer et de la Manche, et grâce au vent de la mer, le sol est enrichi en iode. Et l'iode, aussi appelé « juif », combat les infections en désactivant les virus et les bactéries par une violente réaction d'oxydoréduction. Et si cela vous paraît trop compliqué : par oxydation. L'iode aide à lutter contre la grippe, la pneumonie et la coronaropathie. »

Toutes les stations de recharge étaient à nouveau occupées.

« Comme le Juif errant », ai-je dit. J'ai senti deux coups de pied dans les tibias. Un coup dans les tibias fait très mal, encore plus qu'un coup dans l'aine.

« Amenez deux fois *Juliette des Sables* si vous voulez bien, » dit Harmannus. Il poursuivit avec un large sourire. Vous avez un plat d'accompagnement pour la Tourbe ? »

« Bien sûr, dit la serveuse. Tourbe de Santé : un plat de sarrasin avec du miel de bruyère. »

« Je ne veux pas être impoli », dit Harmannus. Apportez l'addition avec la Tourbe de Santé. Je vais payer tout de suite. Un autre rendez-vous m'attend.

"Opuntia."

Howl druck. $\frac{3}{8}$ A Bottema. 2004.

Geertje Proost

1. Pater Noster

« Notre Père, qui es aux cieux, que ton nom soit sanctifié, que ton règne vienne. »

Geertje Proost quitta délibérément le bar. Elle évita le plancher grinçant qui menait du bar à la porte d'entrée de la salle de dégustation. Chaque bruit, chaque couture, chaque incidence de lumière ou de courant d'air dans le café lui étaient familiers. À l'âge de plus de vingt ans, elle travailla pendant sept ans pour la famille Hofhuis, d'abord comme servante au café, puis comme femme de ménage jour et nuit dans la maison Hofhuis, lorsque la famille était malade. Johan Hofhuis vivait avec Trees dans la nouvelle maison située à deux cents mètres de l'église et de l'hôtel. Sept ans, c'était une fraction d'éternité, mais suffisamment long pour développer une vision large du monde grâce à son attention, son esprit vif et, surtout, son regard curieux. Avec sa sensibilité subtile, qui semblait toujours en phase avec son environnement, peu de choses lui restaient cachées.

Geertje Proost se tenait soigneusement et sans effort hors de vue. Il était facile de rester inconnu à Erica, où la plupart des gens étaient préoccupés par leur survie, par leurs passions, et s'intéressaient rarement aux autres. Les habitants du village de Heath ne semblaient pas s'intéresser aux contextes plus vastes et aux liens possibles entre une chose et une autre. Personne ne semblait s'intéresser aux questions de la vie ou aux réponses à la question : « Pourquoi sommes-nous sur terre ? » Les contacts étaient là pour recevoir et réaliser, peu importe à quel point le pasteur Vroom appelait à la connexion entre les uns et les autres, et surtout avec Dieu. Il restait coincé dans des abstractions, sans dire comment les croyants bien-aimés pouvaient approfondir leurs relations les uns avec les autres. Ni les croyants bien-aimés ni le berger n'avaient de recette pour aimer son prochain comme soi-même. Partout où l'amour-propre pointait le bout de son nez, il était étouffé par l'alcool, la violence et l'adultère. *Veur mekaar. Onder oens.* Les uns pour les autres. Entre nous. Le prêtre vivait seul dans le presbytère, séparé de tous, sauf de Dieu. Peut-être.

« Que ta volonté soit faite sur la terre comme au ciel », murmura Geertje. Elle se tenait derrière Johan Hofhuis, qui avait légèrement penché la tête vers la table des habitués. Ses yeux étaient fermés. Dans ses mains jointes, juste sous le bord de la table, il tenait un rosaire. Le rosaire était devenu, au fil des ans, un geste habituel, un élixir pour calmer l'inquiétude de son âme et de sa tête. Pour le propriétaire du café et tailleur de tourbe, prier était un moyen d'échapper aux vices du jour. Il avait enfreint presque tous les dix commandements, à l'exception de l'homicide involontaire.

« *Ich wusste nicht* », dit Hofhuis. À presque 60 ans, ses habitudes et son langage de Neuenhaus revenaient de plus en plus au premier plan. Il avait envie du pain quotidien de son enfance. Des petits pains kaiser au petit déjeuner, par exemple. Il tournait la tête. Ses cheveux blonds foncés, courts et clairsemés, parsemés de nombreuses mèches grises, lui rappelaient l'éternel bonnet qui se trouvait maintenant sur la table devant lui. Il ne laissait sa tête découverte qu'à la prière et à l'église, et la nuit à côté de Trees. L'amour, si on peut l'appeler ainsi, était pour Hofhuis une affaire de nudité. Hofhuis recula un peu sa chaise. Le rosaire disparut dans la poche gousset de son gilet. La réalité de la vie quotidienne était entrée dans le bar avec Geertje Proost.

« *Ich wusste nicht...* Je ne savais pas que tu étais là, » répéta-t-il d'une voix douce, sombre, presque timide, avec un ton d'enfant pris au milieu de sa prière intime. « *Ik had joe niet heurd.* »

« Donne-nous aujourd'hui notre pain quotidien », continua Geertje, « et pardonne-nous nos dettes ». Hofhuis pria encore une fois avec Geertje. « Donne-nous aujourd'hui notre pain quotidien », continua Geertje, « et pardonne-nous nos dettes ». La voix plus aiguë de Geertje résonna clairement dans le pub. « Comme nous pardonnons aux autres leurs dettes », pria-t-elle. Elle connaissait la nature indulgente de son patron, qui pardonnait aussi bien les méfaits des autres que ses propres péchés. Hofhuis resta silencieux, comme si seul Notre Seigneur pouvait entendre sa supplication.

« Comme nous pardonnons aux autres leurs offenses », pria à nouveau Geertje avec une insistance audible. Hofhuis resta silencieux. Il ne se laisserait pas dicter sa conduite par Trees, sa femme, et de plus en plus par Geertje Proost. Espérons qu'il recevra de Notre-Seigneur le pardon de ses péchés commis tête nue, même ceux dont Geertje Proost et surtout Trees ne savaient rien.

Geertje regarda Hofhuis avec un regard scrutateur, ses yeux marron foncé sous des sourcils qui se détachaient comme des points d'exclamation, et son regard chaleureux caractéristique, qu'elle adressait facilement, surtout aux personnes âgées qui n'avaient rien à perdre et semblaient ne rien attendre d'autre d'elle que de l'attention. L'amour, la chaleur et l'affection semblaient être sa nature première, pour laquelle elle n'avait pas encore trouvé de partenaire dans ce jeune village au bord du sable et de la tourbe. Peut-être sa chaleur était-elle trop grande pour ce hameau, ou peut-être était-elle simplement passée inaperçue parce qu'elle n'avait pas rencontré son *anima mea*. Hofhuis savait utiliser sa gentillesse et sa chaleur comme un baume pour sa détresse spirituelle. L'hésitation et l'incertitude s'étaient glissées dans sa vie. La vie lui avait souvent montré et fait sentir l'autre côté d'une existence insouciant. Peut-être par honte, ou peut-être par gêne face à son impuissance croissante, il voulait détourner le regard de son aide de café. C'était comme s'il se sentait pris au piège, incapable de pardonner la culpabilité de ceux qui l'avaient abusé. Il réfléchit et répéta, à demi-voix, tandis que sa voix devenait plus forte : « Et ne nous soumet pas à la tentation, mais délivre-nous du mal. Amen. » Un sourire hésitant apparut sur son visage pâle. Heureusement, après ses excès sans bonnet sur la tête, il n'avait plus grand-chose à craindre de la tentation. Le mal relevait encore la tête de temps à autre.

Geertje posa sa main gauche sur l'épaule droite de son patron et répéta : « Amen ». Elle continua : « C'est comme ça, et pas autrement, jusqu'à preuve du contraire. »

La chaleur de sa voix et de sa main n'avait rien de la tentation ou du mal qu'elle connaissait des péchés originels de la tourbe et de l'instruction religieuse ; seuls la chaleur, l'engagement et la connexion coulaient dans ses veines. Elle n'en avait pas conscience elle-même, donc ces qualités ne faisaient qu'un avec son être.

Sortie de nulle part, elle caressa le crâne chauve de son employeur. Ses seins touchèrent brièvement l'arrière de la tête du coupeur de tourbe et de l'hôtelier. Elle sentit la confusion que son contact provoquait dans sa tête et ses membres tremblants. Une sensation agréable s'empara d'elle, comme si, sans beaucoup de mots, son corps avait établi une connexion avec le vieil homme qui semblait perdu dans sa tête dans son propre hôtel. C'était comme si la serveuse et le patron étaient tous deux soulevés par le contact.

Geertje Proost s'assit à côté de Johan Hofhuis. La matinée venait de commencer. Entre les rideaux qui ressemblent à leurs culottes, surplombant le chemin pavé qui menait au Kerkweg, ils regardèrent en silence quelques fidèles sortir de l'autre côté de la rue. Il y avait là Savenije, Wijnands, Van der Kolk, Reuvers, Sibon, Vinke, Van Mook, Lena van

Dam, la petite gouvernante, pas plus d'un mètre cinquante, qui avait épousé Willem Stout, l'aubergiste et fermier d'Achter op Erica, de treize ans son aîné. Sur le lieu de l'auberge de Willem Stout, le bourgmestre avait écrit le nom d'Erica à la peinture rouge sur les planches d'un vieux seau en 1863. Il n'était pas question de Nieuw-Slagharen comme nom du village, malgré les nombreux immigrants de Slagharen. Le bourgmestre de Emmen avait sa propre façon d'exprimer son désaccord avec le bourgmestre de Slagharen.

Les parents de Willem le bossu n'ont accepté d'épouser Lena van Dam qu'après de nombreuses insistances. Ses parents ont compris que c'était une bonne solution. Un homme au dos haut ne trouverait pas facilement une épouse. Il en était de même pour la petite Lena. Enceinte de son troisième enfant, Lena allait à la messe deux fois par semaine pour recevoir la bénédiction de l'accouchement. Peut-être priait-elle pour le repos de l'âme de Pieter Bekelaar, le jeune homme de 23 ans assassiné dans l'auberge par Willem Prinsen, âgé de 19 ans. Le Seigneur n'exauçait pas toutes ses prières, elle le savait. Peut-être la prière avait-elle aidé à détourner le destin, même si personne ne savait ce que la roue de la fortune lui réservait.

Le soleil brillait de chaque côté de l'église, sa lumière atténuée par des arbres qui n'étaient pas encore mûrs. La forêt du père Vroom, comme celle d'Erica, n'avait guère de passé. La paroisse de Notre-Dame de l'Immaculée Conception, à l'image des infidèles, était condamnée à un éternel présent en ce qui concernait l'avenir.

En semaine, il était rare que les fidèles viennent à l'hôtel-café Hofhuis après la messe. Le café ne faisait pas partie des lieux de promenade habituels. Il était rare que quelqu'un y entre juste pour prendre une tasse de café. Le Hofhuis était un lieu de rencontre pour les représentations de « Het Heidebloempje » et la représentation annuelle du groupe de chant « De Turfzangers », pour les vendeurs et marchands égarés de passage. L'hôtel Hofhuis était une halte pour les creuseurs de tourbe et de canaux à la recherche d'un travail dans les landes. Un verre faisait partie du contrat, souvent plus d'un. Il était rare que quelqu'un y passe la nuit.

« Quand on commence une prière, » dit Geertje, « il faut la terminer. Notre Seigneur, nous n'aimons pas les demi-mesures. » Elle posa la main sur l'avant-bras de Hofhuis un instant, le serra doucement, puis le retira. Le cœur de Hofhuis se serra. Son corps reconnut le geste de son toucher. Trente, quarante ans auparavant, combien de temps auparavant, Theresia Susanna Helena Kern avait touché son bras pour la première fois, l'avait serré doucement ? Trees, c'était son indicatif, avait toujours suivi son geste d'un baiser, d'abord sur la joue, puis sur la bouche. Des lèvres humides se rencontrèrent. Trees ne connaissait pas la pudibonderie rurale. La première fois, c'était à Amsterdam, au Y, surplombant trois mâts en route vers l'autre bout du monde, vers l'Inde, vers le monde. Cela ne s'était pas terminé avec ce baiser. En un rien de temps, Trees avait transformé ce garçon de la campagne avec son dialecte de Graafschapper en un homme du monde. C'était comme si Johan de Neuenhaus avait attendu une révélation. Trees avait emmené son admirateur chez un Boche du coin, le restaurant d'œufs Spekman, un immigré de Neuenhaus établi dans la Kalverstraat. Les œufs, tout le monde le savait, étaient un symbole de virilité et de procréation. Leur message était clair. « Allume mon cigare, Spekman ! Cassons des œufs. »

Trees était occupée à faire les tâches du matin dans la maison située à côté de l'église. Elle organisait des choses avec ses enfants, Pierre, Margaret et Marie, les jeunes d'une vingtaine d'années qui ne vivraient plus très longtemps dans le village d'Erica. Trees procédait à des changements qui auraient suivi le cours naturel des choses sans son

intervention. Ils avaient disparu. Peut-être que le départ des enfants d'Erica a mis un terme aux années turbulentes qui se sont écoulées depuis eux. Le beau-fils Hermann Walbers était déjà parti pour Alkmaar, loin de la tourbe, en 1900, en tant que plus jeune vendeur, à l'âge de 20 ans. Herman était le premier enfant du Prussien Hermann Heinrich Walbers d'Ankum et de la sœur aînée de Johan, Bernardina, décédée peu après la mort d'Anna, leur deuxième enfant.

Même Sybilla, la première fille de Johan Hofhuis et Trees Kern, qui a été créée avec passion par les amoureux trentenaires dans les coulisses entre les caisses d'œufs du restaurant d'œufs Spekman, reposait déjà sur la terre de Dieu, tout comme leur dernier-né, Ludwig. Vu le nombre de membres de la famille décédés prématurément, il était facile de remplir une page de crédit dans le livre de caisse. Hofhuis n'avait qu'à retranscrire les notes de la main du Seigneur. Sa sœur Gesina était également décédée avant l'âge de 50 ans, après avoir donné à neuf enfants la chance de leur vie. Le cimetière situé à côté de l'église était déjà rempli. La mort était un visage familier à la table des habitués de l'hôtel. Après le décès de son père, de sa mère, et avec la disparition de Hofhuis, il était le seul descendant de cette branche de la famille du comté de Bentheim. Pierre était son géniteur, mais le garçon ne semblait pas vouloir continuer la lignée. Ils n'en avaient jamais discuté. La procréation semblait être une supplication adressée aux dieux. Ceux qui souhaitaient vivre longtemps ne fondaient pas de famille.

Margaret passa un mois chez Erica. Sa deuxième fille devait bientôt embarquer avec Jacob Spengler sur un trois-mâts de l'Y d'Amsterdam à Batavia, pour ne jamais revenir, malgré des promesses solennelles contraires. Jacob était un ingénieur civil qui avait quitté la métropole à la recherche d'un avenir doré dans la colonie de la ceinture d'émeraude. Il était parti.

Marie, un an plus jeune que Margaret et du même âge que Geertje Proost, ne voulait pas rester dans ce qu'elle appelait « la negory » (jungle) de la tourbe, du gin et du *roeg bekken* (langage grossier). Ses longs séjours à Amsterdam avec l'oncle Rudolf, le frère cadet de Johan Hofhuis, avaient fait d'elle une femme plus ouverte sur le monde, plus libre, dans une autre civilisation.

Marie avait ouvert une pension à Egmond aan Zee. Petrus Mulder, un bon parti pour Marie, directeur d'une usine de caoutchouc, a contribué à ouvrir la voie en fournissant des capitaux. Loin de la fumée des bruyères brûlantes et de la tourbe poussiéreuse, loin de ce que Marie appelait le manque de BILDUNG et de culture. Loin du piano que Hofhuis avait acheté pour garder la famille unie, en harmonie, comme l'avait dit Trees. Marie pouvait prendre le piano si elle le voulait, mais elle ne le voulait pas. Personne à Kerkweg (la rue de l'église) ne voulait plus jouer « für Elise ». La seule musique du dimanche matin venait de l'orgue de l'église. Lors des services funéraires réguliers, un autre cierge catholique était allumé. Éteint, le chœur mixte chantait *Lux aeterna*.

Lux aeterna luceat eis, Domine:	Que la lumière éternelle brille sur eux, Seigneur,
Cum Sanctis tuis in aeternum:	avec tes saints pour toujours,
quia pius es.	car tu es miséricordieux.

Requiem aeternam dona eis, Domine:	Accorde-leur le repos éternel, Seigneur,
et lux perpetua luceat eis. .	et que la lumière éternelle brille sur eux.

De temps en temps, un soliste chantait *In Paradisum* tandis que les restes étaient transportés hors de l'église.

In paradisum, deducant te angeli,
in tuo adventu
suscipiant te martyres, et
perducant te, in civitatem
sanctam Ierusalem.

Que les Anges te conduisent au paradis,
que les martyrs t'accueillent
à ton arrivée,
et t'introduisent dans
la Jérusalem du ciel.

Chorus angelorum te
suscipiat, et cum Lazaro
quondam paupere aeternam
habeas requiem.

Que les Anges, en chœur, te reçoivent,
et que tu jouisses du repos éternel
avec celui qui fut jadis
le pauvre Lazare.

À part les concerts, on n'entendait que rarement de la musique à l'hôtel. Le piano resta pour l'instant dans la maison familiale, à côté de l'église. Marie avait d'autres priorités à la pension DE UNIE, à Egmond aan Zee. Elle n'avait pas besoin du capital et du soutien de son père. Les rôles étaient inversés. Les enfants capables semblaient condamnés à s'occuper de leurs parents. Maria, une femme équilibrée et honorable, était la seule à avoir des options : pour son père et sa mère, une chambre à DE UNIE. Pierre se déplaçait d'un endroit à l'autre, là où il pouvait trouver du travail comme boucher.

Hofhuis tourna d'un quart de tour sa chaise en bois, la seule chaise de la salle à manger équipée d'une barre arrondie et d'un siège en cuir rouge. C'était sa chaise. Les autres chaises de la table des habitués étaient de simples chaises en bois avec des barreaux dans le dossier, sans cuir rouge et sans tête en laiton. Hofhuis regarda Geertje Proost marcher d'un pas rapide vers le bar. Une femme vive aux cheveux ondulés, soigneusement peignés, comme il les connaissait grâce aux magazines de mode de la boutique de vêtements de Rudolf, son frère cadet, dans la Kalverstraat et sur la Nieuwezijds. Peut-être avait-il un jour apporté un *Vogue* magazine à Geertje Proost après avoir rendu visite à son frère. Il ne s'en souvenait plus. Il se rendit compte qu'il perdait son avance dans plusieurs domaines. Maintenant que tout le monde s'en allait, se dit Hofhuis, Geertje serait une bonne fille pour lui, sans reproche pour une mauvaise éducation. Rien qu'y penser le calmait, à l'inverse du rosaire.

Geertje entra avec du café et une tranche de pain au levain, comme il en avait l'habitude à Neuenhaus. Non, il ne faisait plus lui-même de pain. Il y avait encore un petit four à l'hôtel, mais Geertje allait généralement chercher son pain chez Hendrik Stoker, sur le Verlengde Hoogeveense Vaart, au confluent avec l'Ensingwijk, où la mère de Geertje faisait fonctionner les ponts tournants sur le Vaart et l'Ensingwijk. Pour une pièce de dix cents, des barges de tourbe pouvaient traverser. Pour ceux qui pouvaient et voulaient payer, « Vrouw Parlevink » avait aussi des solutions pour d'autres besoins urgents de la vie.

2. Bois de l'église

Vers une heure de l'après-midi, Hofhuis retourna à l'auberge. Il avait flâné toute la matinée. Il ne trouvait pas son chemin à l'esprit. Après avoir prié avec Geertje, ce qui l'avait calmé, il était allé, à sa propre surprise, dans le bois de l'église avec Kasper. Les plantations du pasteur Vroom semblaient avoir pris racine, bien qu'il puisse voir à travers la forêt. Elle ne faisait guère plus de cent mètres de large et peut-être six cents mètres de profondeur. Au bout de la forêt, là où commençait la lande, se trouvait une bande de terre réservée au cimetière. La haie de hêtres était déjà plantée ; un grand rectangle avec un renflement de terre non consacré à droite pour les enfants non baptisés décédés. Exactement comme Notre Seigneur l'avait voulu.

Sybilla et Ludwig avaient été baptisés. Ils furent enterrés en terre consacrée à Amsterdam, à l'endroit même où ils étaient nés. Tous leurs enfants étaient nés à Amsterdam. Trees ne voulait pas accoucher à Erica, même si le taux de mortalité infantile était beaucoup plus faible dans la Drenthe qu'à Amsterdam. Pour Trees, qui était née à Amsterdam, il ne semblait pas juste de commencer la vie incertaine de ses enfants à Erica. Vingt ans plus tard, elle était toujours heureuse de voir partir Margaret, Maria et Pierre. Non, elle n'avait jamais fait allusion à son propre départ d'Erica, mais Hofhuis savait ce que Trees voulait. Trees restait pour lui, pour l'hôtel, pour les landes, pour le terrain qu'ils possédaient. Si l'affaire devait se terminer de manière inattendue, l'issue serait pure ; ses pieds ne contestaient jamais le chemin qu'elle prendrait. L'issue serait pure : retour à l'ouest, retour à Amsterdam, peut-être à Egmond aan Zee, à Maria. À Neuenhaus ? Aucune chance.

La construction du cimetière devait attendre l'autorisation de la municipalité et l'argent. Les catholiques étaient toujours enterrés à côté de l'église, mais l'espace disponible était limité. Erica grandissait et, avec elle, le nombre de morts augmentait. Le curé ne voulait pas d'une situation comme dans d'autres endroits de la Drenthe, où des cochons errants fouillaient parmi les tombes. Il n'y avait pas de place pour un mur de briques autour du cimetière.

Au fond de la forêt se trouverait le nouveau cimetière. Kasper connaissait le chemin, au-delà des hêtres, des chênes, des bouleaux, des épicéas, des érables, des pins et de quelques essences exotiques de la Méditerranée. Le pasteur Vroom était un amoureux des arbres, « du bois », comme le disaient les non-croyants sur le ton de la taquinerie, en référence aux disciples du Sauveur lors de la descente de croix. Pour les fidèles bien-aimés, le célibat n'était nécessaire à rien ; l'amour pouvait, pour les habitants des landes, aller au-delà d'une forêt située derrière l'église. « Trouvez une femme avec un gros tas de bois devant la porte (les seins). »

Kasper ne ressemblait en rien à son maître. La perdrix de Drenthe s'ébattait dans le monde sans retenue et semblait ne connaître aucun chagrin. Hofhuis se plaignait régulièrement de son cheval qui n'avait pas été admis à une compétition et des tenders qu'il avait ratés de quelques dizaines de florins. Il se demandait ce qu'il avait mal jugé. Kasper courut le long des buissons. Un coq faisan s'enfuit et disparut de la vue. Hofhuis retrouva lentement ses esprits.

De retour à l'hôtel, Hofhuis demanda à Geertje de lui apporter un bol de ragoût. Il n'en avait pas chez lui. Trees était une bonne cuisinière, mais sa cuisine, et celle de la femme de chambre, avaient leurs limites.

« C'est sympa », dit Hofhuis. Il repoussa le bol, en ajoutant : « Comme à Neuenhaus. »

Geertje ne demanda rien. Elle connaissait le signe. Elle alla chercher un autre bol, cette fois à moitié plein. Hofhuis sortit la saucisse du ragoût, la tendit à Kasper et caressa la tête du chien avec sa main.

« Regarde », dit Hofhuis. Il ouvrit un magazine de l'Association pour le droit de vote des femmes. « Il est écrit Maria ici. » Il désigna une publicité pour la pension DE UNIE à Egmond aan Zee. « Elle a raison. » Hofhuis commença à manger.

« Dame Fortuna semble lui être favorable, » dit-il. « Elle n'a pas encore d'enfant. » Il poursuivit : « Dans un mois, je vais à Egmond aan Zee. »

« Au bord de la mer », dit Geertje. « Dans une pension. »

« Au bord de la mer », répéta Hofhuis. Il tourna la tête vers Geertje, ôta sa *pette* (bonnet) et dit : « Je vais derrière la *pette*. Tu peux y aller. Je n'attends personne. Si des gens viennent, je m'en sortirai. » Après un signe de tête : « À demain. » Il disparut derrière la *pette* en faisant une sieste.

3. Van Heesewijk

La route de l'église, un chemin de terre, était bien fréquentée. Il n'avait pas plu depuis des semaines, une aubaine pour les fidèles. Après quelques jours de pluie, le chemin de terre était impraticable. La plupart des fidèles venaient à pied, quelques-uns à vélo et encore moins, venus de plus loin, en calèche. Le trajet jusqu'à l'église prenait souvent plus de temps que la messe elle-même.

De la Hofhuis au hameau d'Ensing, il fallait plus de trois quarts d'heure et, à un rythme soutenu, plus d'une demi-heure. Moins d'une fois par semaine, Geertje se rendait à pied à la maison du gardien du pont sur l'Ensingwijk. Dans le grenier de l'hôtel Hofhuis, elle avait une petite chambre pour elle seule, avec des souris et une chouette effraie qui n'avaient apparemment pas pu trouver refuge de l'autre côté de la rue. Comme tant d'autres.

Sur le côté droit du Kerkweg (la rue de l'église), il y avait quelques maisons éloignées les unes des autres, tandis que le côté gauche était vierge, à l'exception de quelques fermes. À l'est, la tourbe n'avait pas encore été extraite sur de longues portions, mais cela ne saurait tarder. Au niveau du canal, qui s'appelait officiellement Verlengde Hoogeveensche Vaart, mais que tout le monde connaissait sous le nom de Canal, Geertje tourna à gauche. Il y avait une épicerie au coin de la rue et quelques maisons plus loin vivait Van Heesewijk, l'instituteur et directeur de l'école primaire de trois classes à l'époque où Geertje était encore à l'école. L'école IV se trouvait juste après le coude du canal en direction de Klazienaveen, à l'endroit où les villageois ont changé le nom du Hoogeveensche Vaart en Kanaallinie, officiellement Van Echtenskanaal, d'après le creuseur de tourbe Roelof van Echten. Au coude se trouvait un embranchement vers l'Ensingwijk, qui devait servir de voie fluviale vers l'Allemagne, mais les plans avaient changé.

À l'école IV, Geertje avait appris à lire et à compter. Elle avait redoublé deux fois la dernière année, non pas parce qu'elle était stupide ou qu'elle avait été punie. Il n'y avait aucune possibilité de poursuivre ses études à distance de marche. Et sa mère pensait que Geertje était trop jeune pour travailler chez un fermier ou chez un dignitaire. Une année supplémentaire n'était pas une punition, mais une faveur pour une enfant qui n'était pas encore domestique. « Tu n'es pas encore mûre, » avait dit sa mère « peut-être physiquement, mais pas mentalement. »

De plus, en tant qu'aînée du gardien de pont et du creuseur de tourbe, elle devait travailler dès qu'elle le pouvait pour gagner de l'argent afin de subvenir aux besoins de ses frères et sœurs. Geertje eut beaucoup de chance lorsqu'elle quitta l'école après une période de croissance rapide et qu'elle devint une figure féminine reconnaissable.

Le maître Van Heesewijk avait plus d'une fois confié à Geertje la responsabilité des enfants de la première classe, puis, plus tard, des classes supérieures. Il n'est pas exagéré de dire qu'elle enseignait à beaucoup d'enfants de ses voisins les principes de l'arithmétique et de la langue dans ces premières classes. Plus tard, la géographie et l'histoire furent ajoutées à son programme. Pour enseigner la religion, la seule matière qui semblait insondable et magique à Geertje, le curé venait plusieurs fois par semaine avec la Bonne Nouvelle : *Dieu vous aime, mais si vous ne faites pas ce qu'Il dit, vous finirez en enfer*. Avec des classes comptant parfois près de 50 enfants, l'aide de Geertje était la bienvenue.

Van Heesewijk, qui avait lui-même la chance d'avoir des jumeaux, Rombout et Remco, et une femme gentille, propre, chaleureuse et passionnée, Maria Magdalena, engagea Geertje pour travailler dans sa maison. Plus tard, Geertje comprit que son travail de domestique était une façon pour Van Heesewijk de lui donner un bon départ pour un avenir meilleur. L'instituteur avait reconnu son intelligence et d'autres qualités. Van Heesewijk avait une fille, mais comme d'autres familles, ce Brabançon avait perdu de

nombreux enfants, tandis que le désir de la voir vivre et le chagrin de sa mort subsistaient.

La perte et le chagrin avaient relégué Van Heesewijk au second plan, car il se consacrait corps et âme aux enfants de la lande et à la vie du village, ce qui faisait partie intégrante des tâches non rémunérées de tout instituteur de village. Le soir, il lisait Cicéron, le Romain lui servant de guide. Le consul Lucillus Tullus Cicéron avait également perdu sa fille. Van Heesewijk donnait des cours de piano à Trees Kern, la meilleure moitié de Johan Hofhuis. Après le procès concernant les impôts personnels, les cours ont été arrêtés. Les visites non réglementées à la maison voisine de Marie Immaculée Conception ont continué. Le plaisir était mutuel, la culpabilité – d’avoir uriné à côté du pot – était réservée à Van Heesewijk.

Geertje avait appris de Van Heesewijk ce qu’elle n’avait pas appris de ses parents et ce qu’elle n’aurait pas pu apprendre. Ses parents avaient reçu une formation pour la vie quotidienne consistant à creuser la tourbe, ouverture et fermeture des ponts tournants et à subvenir aux besoins fondamentaux – mange, dors, lave-toi, ne te plains pas, continue – des enfants. Il n’y avait pas de livres à la maison, pas même une Bible. Les catholiques étaient découragés de lire eux-mêmes la Bible. Van Heesewijk, lui aussi catholique, lisait la Bible et des centaines d’autres livres. Le livre : Que sont les bonnes manières ?

Geertje s’entraîna à laver, cuisiner, nettoyer, polir, raccommoder, à se laver, à avoir de bonnes manières – de meilleures manières que celles qui étaient courantes dans les tourbières. Van Heesewijk, sa femme et ses fils parlaient néerlandais à Geertje. La deuxième langue nouvelle apportait avec elle d’autres formes d’interaction sociale, comme si l’une était liée de manière causale à l’autre, tout comme le latin dans le service du dimanche évoquait automatiquement une atmosphère bénie et pieuse de bonté, de pureté et de grâce. Peut-être aussi des sentiments d’amour, d’insignifiance, de soumission, d’humilité et d’obéissance au Créateur et au Pasteur. Cette langue évoquait l’amour de Dieu pour l’humanité, pour tous les enfants qui venaient à lui, à l’exception des apostats, bien qu’il y eût de la compassion pour les innocents et les handicapés. Van Heesewijk avait ses idées sur l’amour de Dieu depuis la noyade de sa fille de trois ans dans une flaque d’eau sur une voie de charrette.

« Il n’y a pas d’amour », avait dit Van Heesewijk, qui parlait ses langues : « Il n’y a que des preuves d’amour ». Ce qui voulait dire quelque chose comme : « l’amour se montre par des actes, pas par des mots ».

À ce moment-là, Magdalena van Heesewijk entra dans la pièce. Le couple semblait en parfaite harmonie. « La poésie, c’est l’amour, et la poésie, c’est l’action », avait dit Magdalena. Elle était allée directement à la buanderie sur le côté de la maison. « Ma femme lit de la poésie à un groupe d’amis », avait ajouté Van Heesewijk, en ouvrant légèrement la fenêtre pour laisser flotter l’aura du parfum de Magdalena à l’extérieur. La poésie et l’action semblaient répandre un parfum agréable. Van Heesewijk et Geertje Proost s’étaient penchés sur Platon et Cicéron dans l’air piquant du poêle de tourbe.

4. Musique

Bien que Geertje Proost habitât à un peu plus d’un kilomètre de chez Van Heesewijk à vol d’oiseau, elle passait souvent la nuit chez la famille du professeur. Van Heesewijk l’avait plus ou moins adoptée comme fille, bien qu’il se tint à une distance raisonnable de la robuste jeune femme. Madame Van Heesewijk, la maîtresse de Geertje, était tout aussi chaleureuse et distante. Les fils de la famille étaient quelques années plus âgés que Geertje. Tant que cela dura, ils n’étaient pas enclins à faire des avances à la servante. Peut-être le père et la mère avaient-ils donné congé à leurs fils, ou, pour le dire plus gentiment, leur avaient-ils demandé de faire une pause, sans mentionner leur origine

ou leur rang. Même chez les professeurs, il était vrai, consciemment ou non, que les semblables s'attirent.

Geertje Proost avait atterri au paradis. Les tâches ménagères et tout ce qui lui arrivait étaient faciles. Elle se familiarisa rapidement avec les coutumes de la famille. En peu de temps, Geertje savait préparer un poffert brabançon et un bol de Bossche. *Un conseiller municipal avec deux cousins à la recherche d'Amsterdam aux printemps 1843*. Il avait obtenu la recette d'une salade de hussards d'un récit de voyage de la podagriste, Mme Van Heesewijk, Magdalena. Ce fut un succès retentissant chez les Van Heesewijk, et peu après dans la tourbière, et grâce aux leçons de piano de Van Heesewijk également dans la famille de Johan et Trees Hofhuis. La famille Van Heesewijk n'avait pas besoin d'aller chez le boulanger Hendrik Stoker aux ponts pour acheter du pain et des pâtisseries ; Geertje cuisinait des petits pains sucrés et du pain au levain.

Geertje Proost mangeait à la table familiale. Elle connaissait les bonnes manières à table bien avant de les connaître. La famille du gardien de pont ne connaissait pas le fait de manger avec des couverts ou d'utiliser un couteau et une fourchette pour un repas chaud. Sur les ponts, on se rinçait la bouche au savon vert au moins cinq fois par jour, en réponse à une malédiction ou une insulte. Le brossage des dents était inconnu. Au Vaart - Van Heesewijk parlait du Vaart, pas du Kanaal - le brossage des dents était très courant. Mais avec des brosses peu pratiques et des blocs de savon parfumé.

Six mois après son entrée en fonction chez Van Heesewijk, on a constaté des changements dans le corps et l'esprit de Geertje Proost. Ce n'était pas trop tard pour elle, mais tout de même. Geertje n'avait guère été préparée par sa mère à la transition de l'enfance, de la jeune fille pure et intacte à la femme du monde. « Tu le remarqueras. » La maman parlait surtout du corps, sa spécialité la plus prisée. L'esprit appartenait au curé ou à Van Heesewijk, qui venait de lui expliquer la signification de l'amour platonique.

Mme Van Heesewijk, si modeste qu'elle fût à première vue – appelons cela style ou civilisation – et à en juger par l'odeur de musc dont elle était souvent vêtue, n'avait aucune réserve à l'égard du corps féminin ou masculin. Comme si c'était la chose la plus normale au monde – et c'était le cas – elle expliqua à Geertje ce qu'une femme, et un homme aussi, devaient savoir sur les menstruations, la fertilité, la reproduction, l'entretien du prépuce et l'hygiène intime. Madame sortit de la bibliothèque un livre de la taille d'un poing rempli de photographies en noir et blanc et de dessins de coupes anatomiques des organes génitaux masculins et féminins, avec des noms en latin. « C'est ton clitoris ? L'as-tu déjà découvert ? »

« Si tu as des questions, fais-le-moi savoir », avait dit sa deuxième et peut-être première « mère », Van Heesewijk. « Nous n'avons pas de secrets dans cette maison, et s'il y en a, ce sont de glorieux secrets. » Ce n'est que plus tard que Geertje Proost comprit que ces secrets glorieux étaient une allusion taquine aux secrets du Rosaire.

La première année de Geertje chez les Van Heesewijk fut, comme elle le lira plus tard, une « Umwertung aller Werte » et « nixt blifft as't is, » comme l'écrivit la poétesse Gretha Schon dans le dialecte allemand. Sans gêne, « mère » Van Heesewijk montra les taches pointilliste jaunes séchées de sperme sur les draps des lits de ses fils. « Faites très attention en lavant et en repassant les draps. Romulus et Remus ont des rêves humides et se masturbent presque toutes les nuits. Connaissez-vous ce mot ? Masturbation ? Non, c'est presque le même mot qu'Onan, onanation. Masturbation, c'est entre les draps ; onanisme, c'est sur le sable. » Geertje savait maintenant qui étaient Caïn et Abel. Les frères Onan. Et aussi Onan et Tamar. Ils étaient aussi Onan. Les Veendrent dans la tourbe n'avaient pas de mot pour la masturbation. À côté du lit du couple, Geertje trouvait régulièrement, généralement le lundi matin, des couvertures transparentes qui n'étaient pas toujours attachées et contenaient un liquide grumeleux. « Vous pouvez aussi jeter les

préservatifs », dit « mère » Van Heesewijk. « Lavez-vous les mains après la chambre. »

Geertje se lava les mains. Elle garda son innocence. Elle jeta les préservatifs abîmés dans le canal, dans le Vaart.

Maître Van Heesewijk semblait tirer une grande satisfaction du développement rapide de Geertje Proost. Maintenant que les compétences de base, le maniement du corps et des membres, et l'interaction agréable, prudente et amicale en harmonie, sans rechercher des confrontations humiliantes, étaient de mise, avec des explosions violentes occasionnelles sans dommages chroniques, — pardon, excusez-moi — il semblait temps de poursuivre le développement spirituel, ce qui était difficile à trouver dans la tourbe. Avec Van Heesewijk, le platonique commençait à grincer. Geertje Proost n'avait aucun problème ; elle avait soif de connaissances. Le reste était un problème secondaire nécessaire.

Mme Van Heesewijk jouait du piano et s'accompagnait lorsqu'elle chantait. Geertje Proost chantait avec elle. Elle connaissait les chants grégoriens des offices du dimanche. Les chants étaient pratiquement la seule chose qui la liait à l'église. Les histoires et surtout l'interprétation des histoires de l'Évangile et de l'Ancien Testament, qui lui avaient d'abord semblé être des contes de fées spéciaux et impressionnants, étaient de plus en plus considérées comme des instantanés opportunistes pour jeter du sable dans les yeux des fidèles bien-aimés. Marcher sur l'eau, multiplier les poissons avec des pains, échanger les yeux contre les dents, assassiner des hommes et épouser les veuves violées de païens déchus en guise de justification et de pénitence, égorger un fils sur un autel ou le crucifier sur du bois dur, un père ivre engrossant ses filles : tout était possible et permis pour la bonne cause. À ses yeux, l'inverse aurait pu être tout aussi vrai. La religion avait un caractère hautement pataphysique, avec des rebondissements inattendus et des descriptions inimitables comme le nombre d'anges sur la tête d'une épingle ou la tension superficielle temporairement accrue de l'eau en fonction de la température lors des promenades sur les eaux de pêche. Revenons à nos moutons.

Quand elle était seule à la maison et que le travail était terminé, elle jouait du piano. Au début, elle n'allait pas plus loin que « Fermier, il y a un poulet dans l'eau », mais bientôt elle jouait des chansons de Saint-Nicolas et des ballades simples qu'elle avait chantées à l'école IV – « Il y avait deux enfants du roi, ils ne pouvaient pas se rencontrer. L'eau était trop profonde. » Et « Trois joueurs de tambours inclinés, ils venaient de l'est, rombom ». Le talent musical de Geertje n'était pas passé inaperçu. « Mère » Van Heesewijk a appris à Geertje à comprendre et à utiliser la notation musicale. Et comme on dit, le reste appartient à l'histoire.

Peu importait la tristesse ou la gaieté de la chanson, *In Paradisum* devint le chant grégorien préféré de Geertje. Le talent musical de la fille du gardien du pont avait été découvert par les Van Heesewijk, et elle avait aussitôt obtenu une place dans la chorale de l'église. Oh, si seulement quelqu'un pouvait écrire un joli roman sur un talent musical découvert dans les landes et les tourbières meurtrières d'Erica ! Sur une enfant du dieu de la musique Pan, avec une voix veloutée et un sens pour chaque instrument qui se présentait à elle. (Le roman approprié, *Pan onder de mensen* de Theun de Vries, ne dit que le jour en 1954). Pour l'instant, cet instrument se limitait au piano dans le salon de Van Heesewijk et au chant solo pour chaque personne décédée à Erica. Chaque personne décédée qui avait vécu selon les commandements de la seule véritable Église, pour mériter une place dans la terre consacrée derrière la haie de hêtres.

6. Sanctuaire

Geertje Proost semblait avoir trouvé un refuge sûr. Chez les Van Heesewijk, elle parlait néerlandais, chantait des chansons en latin et en allemand – Aus tiefer Not schrei ich zu

Dir – et parfois des chansons françaises frivoles et cruelles – Alouette, alouette, gentille alouette –, dans laquelle l'alouette est libérée de toutes les parties de son corps en raison de sa beauté et de son goût. *Je te plumerai la tête, le dos, le cou* et toutes ces autres parties.

Dans Erica, on parlait brièvement du comportement déviant dont elle faisait preuve depuis l'époque où elle était domestique chez les Van Heesewijk : parler néerlandais, saluer les maîtres et les maîtresses, et toutes ces autres bagatelles sans nom qui, ensemble, déterminaient l'identité polie des gens. Mais pour satisfaire un besoin de ridicule, il y avait toujours un autre événement sur lequel l'attention fugace et les gémissements d'excitation face aux méfaits des autres pouvaient être dirigés. Une domestique était enceinte d'un gentleman farmer. Oh, combien de fois cela n'était pas le cas, malgré tous les avertissements et les remontrances.

Trop tard, trop tard, dit Winnetou.

La graine est déjà à l'intérieur, remarquez.

Elle arrive, elle arrive, dit Shatterhand.

Parce que tu n'avais pas de préservatif.

Les commérages se répétaient sans cesse, dans et hors de portée de voix. D'abord au début de la grossesse non désirée, puis à la naissance de l'enfant illégitime, et enfin lorsque la mère cherchait un partenaire qui ne voyait aucun inconvénient à élever l'enfant de quelqu'un d'autre. Il y avait toujours un veuf ou un idiot à trouver. Il faut également tenir compte du dégoût affiché pour le père, qui n'avait pas pris ses responsabilités après son acte irréfléchi ; un paria dans son propre village. Du bord du canal, il était permis de parler. *C'est notre façon de faire, et quiconque veut nous accompagner doit comprendre notre façon de faire* ; la chanson des enfants révélait tout.

Après sept ans comme domestique et élève, Van Heesewijk emmena Geertje dans son bureau où il préparait les leçons. La pièce au fond, avec vue sur la tourbe qui cédait peu à peu la place aux terres agricoles et sur le clocher de l'église catholique à mi-chemin du Kerkweg, était son sanctuaire. Son bureau était son lieu de réflexion lorsque la vie menaçait de l'accabler. Il tenait même ses fils et sa femme à l'écart de sa chambre de réflexion, qui était remplie de l'odeur âcre de la satiété.

Geertje avait examiné le bureau calmement et attentivement. Trois murs étaient recouverts de livres : Montaigne, Bacon, Sénèque, Valéry, Fontaine, Harteveld, Seume, dont beaucoup avaient déjà été lus, jusqu'au plafond bas. Devant la fenêtre se trouvait une petite table en chêne, avec la lumière du nord et seulement le soleil tardif d'un été chaud. Une lampe à huile au verre noir de suie pour les heures nocturnes et un amortisseur en cuivre à côté d'une bougie à mèche noire. Sur la table se trouvait une petite pile de livres en attente d'être lus, avec *Na 20 jaar* (Après 20 ans) de Jans Pol au sommet.

Sur une étagère se trouvait une miniature en bois d'une cathédrale. La tour brillait.

« C'est la cathédrale Saint-Jean de Bois-le-Duc », dit Van Heesewijk. « C'est ici que j'ai été baptisé et que j'ai reçu le sacrement sacré de la confirmation. » Le professeur accordait une telle importance au sacré que cela prenait une teinte d'ironie, peut-être pas de moquerie, mais plutôt une forme de mystère, un autre secret du rosaire, peut-être un triste secret. « Mon père et ma mère avaient en tête pour moi le sacerdoce », poursuivit Van Heesewijk. « Ils auraient aimé me voir partir en Afrique noire comme missionnaire, car ils étaient fascinés par les histoires de païens noirs. De femmes noires aux seins nus et aux jupes de paille avec rien en dessous. Tout! Des hommes avec des lances et des étuis à pénis. De faux dieux et des plats avec des missionnaires dans un ragoût. Mon père et ma mère n'étaient pas les seuls dans le village à n'avoir jamais vu de Noir. Les histoires de travail missionnaire appartenaient à des mythes romantiques, tout comme mon enseignement

dans les tourbières de Drenthe a été plus tard présenté comme un travail missionnaire auprès de sauvages grossiers et illettrés qui ne détestaient pas l'adultère et l'inceste. Je ne savais pas ce que ces mots signifiaient quand ils me les disaient. Ils devaient signifier quelque chose de mauvais, je le comprenais, et contre la volonté de Dieu. J'étais le fils aîné, destiné à Dieu, un acompte sur leur propre salut. Mes frères cadets étaient destinés à la postérité, à poursuivre la famille dans la lignée patriarcale. Mon sort, pour mes parents, était entre les mains étranglées de Dieu. »

— Pourquoi me racontes-tu tout cela ? se demanda Geertje. Elle se dirigea vers la cathédrale en bois. Une flèche semblait cassée, il manquait une pièce. Geertje souleva l'œuvre d'art du plateau. Elle fit semblant d'examiner la sculpture de plus près pour ne pas avoir à regarder Van Heesewijk, pour ne pas avoir à dire quoi que ce soit. Elle ne fut pas la première à frotter le bois. Les satyres situés sur le bord du toit brillaient.

« Je suis allée au séminaire. Là, j'ai appris ce que signifiait : les hommes entre eux, pas toujours à ma satisfaction. Semen, tu le sais sans doute, signifie semence, tout comme le séminaire. Les prêtres sont des semeurs ; ils répandent des graines sur le sable, à l'image d'Onan. »

Cela semblait furtif, mais peut-être avait-elle mal jugé l'intonation. Van Heesewijk regarda par la fenêtre. La nuit tombait. Il semblait qu'il ne se rendait plus compte de la présence de Geertje dans son domaine privé.

« Je venais de terminer le petit séminaire, » poursuivit-il. « À Saint-Jean, je suis allée au sermon, à cinq heures de l'après-midi. J'étais en avance. L'orgue jouait, Buxtehude je crois. Il faisait sombre, comme maintenant. Derrière moi, j'entendis une voix de femme, un soprano de fille. Elle chantait *Tantum ergo*. Elle chantait *Et antiquum documentum*, et elle chantait. »

Tantum ergo Sacramentum	Un si auguste sacrement,
Veneremur cernui,	Adorons-le, prosternés ;
Et antiquum documentum	Que les vieilles cérémonies
Novo cedat ritui:	Fassent place au nouveau rite ;
Præstet fides supplementum	Que la foi de nos cœurs supplée
Sensuum defectui.	Aux faiblesses de nos sens.
Genitori, Genitoque	Au Père et à son Fils unique,
Laus et jubilatio,	Louange et vibrant triomphe !
Salus, honor, virtus quoque	Gloire, honneur et toute-puissance !
Sit et benedictio:	Béniissons-les à jamais !
Procedenti ab utroque	A l'Esprit procédant des deux,
Compar sit laudatio.	Egale adoration.
Amen (Alleluia).	Ainsi soit-il !

« Et là où la raison ne peut comprendre l'ancien, et là où le sentiment échoue dans le nouveau, la foi dans toi prend le dessus. C'est ce que j'ai entendu et compris. »

Geertje entendit Van Heesewijk avaler, puis tousser. Il s'éclaircit la gorge. Une chaise bougea.

« Au fond de l'église, dans une aile, derrière le rideau du confessionnal, là, et nulle part ailleurs, Maria Magdalena et moi avons conçu Geerke. Notre fille. Geerke de Saint-Jean. » Van Heesewijk déglutit. « Après trois ans, nous avons reçu notre punition pour notre péché d'impureté. Dieu ne punit pas toujours immédiatement, mais il punit. Pourquoi l'a-t-il fait en noyant Geerke dans une flaque d'eau sur un chemin de charrette ? Je n'ai toujours pas de réponse. Consolamini. Consolamini. »

Van Heesewijk tira les rideaux devant la fenêtre. Par une fente, l'obscurité n'était pas complète. À l'œil, toutes les couleurs avaient disparu, à l'intérieur comme à l'extérieur.

Les couleurs étaient toujours là, mais elles ne passaient pas inaperçues, même si l'on pouvait se demander si la nature elle-même avait le sens des couleurs. La couleur était réservée au spectateur. Au spectateur éclairé.

C'était comme si Van Heesewijk avait repris sa place dans le confessionnal de Saint-Jean, mais sans rideau cette fois. Il ne semblait pas vouloir pécher à nouveau, même en présence d'un petit morceau tentant du péché originel.

Je ne suis plus utile à personne, pensa Geertje. Elle pouvait partir. Elle savait ce qu'elle devait faire, non pas parce qu'elle avait réfléchi à la question. Geertje ne suivait ni sa raison ni ses sentiments, peut-être suivait-elle sa foi dans elle-même et dans le cours naturel des choses. Il y a un temps pour venir, il y a un temps... Son visage rayonnait, comme elle l'avait vu dans les statues de Marie, un visage chaud et doucement rayonnant, dont seul le peintre connaissait l'origine. Dans la quasi-obscurité, elle se dirigea vers le père Familias Van Heesewijk, qui s'était assis sur la chaise de son autel, le clapot et la bougie éteints. Il semblait attendre la parole salvatrice. Van Heesewijk se leva et lui offrit sa chaise. Une chaise en bois avec un siège en cuir rouge, fixé avec des clous en cuivre. Geertje pressa brièvement ses lèvres sur le front de son petit et mince professeur Van Heesewijk, un baiser enfantin, un baiser d'enfant. Elle s'assit ensuite et, d'un mouvement comme si c'était une chose naturelle, elle prit Van Heesewijk sur ses genoux.

Comme dans une Pietà, il s'appuya contre son épaule. Lentement, très lentement, comme si les mouvements de son corps devaient provenir du plus profond de lui-même, le corps de Van Heesewijk se mit à trembler contre ses seins, doucement au début, puis de plus en plus violemment. Geertje goûta les larmes douces-amères de Van Heesewijk. Elle sentit l'odeur du linge des garçons, du couple. Elle sentit le parfum musqué et adultère de Marie-Madeleine.

« J'ai passé de très bons moments avec toi », dit Geertje. « J'étais ton enfant. Tu étais mon Père. Ta femme était ma mère. J'avais deux frères. » Elle déglutit : Caïn et Abel. Elle attendit, mais pas longtemps. Elle ne voulait pas que Van Heesewijk l'interrompe. « J'étais Ta fille. J'étais morte. Je suis vivante. Je suis Geerke. » Elle inspira et expira lentement plusieurs fois. Avant de continuer, elle posa sa main sur sa poitrine. « Je suis Ta fille. Je suis Geerke. » Elle embrassa les yeux humides de Van Heesewijk. Elle prit sa tête entre ses mains et l'embrassa sur la bouche comme si elle révélait un secret glorieux.

« Je Te pardonne pour tout », dit Geertje. « Ta vie jusqu'à présent a été une pénitence. Tu ne mérites pas de punition. La vie n'est ni un péché, ni une manière de souffrir, ni un chemin de croix. »

Geertje Proost se leva. Elle referma l'espace entre les rideaux. Il y avait un orage dehors. Une fois de plus, la foudre tomba sur Van Heesewijk. En fermant la porte de son sanctuaire à l'heure de l'apéritif, à six heures de l'après-midi, elle entendit : « C'est fini et fini. Alléluia ! »

Mais peut-être ne l'entendait-elle que dans son imagination.

- Pour Geertje, l'inconnu commençait à perdre ses traits les plus impressionnants. Elle connaissait le village et ses habitants, même de nom. Elle préférait les éviter et, bien qu'elle eût enfin appris à parler, elle répondait rarement quand on lui demandait quelque chose. Elle regardait attentivement les questions, n'oubliant jamais leur visage ; c'étaient leurs voix qui restaient le plus longtemps avec elle, devenant une source d'amusement intérieur, d'étonnement ou de dégoût.

Pan onder de mensen, Theun de Vries.

6. Scène

« Je reviens vivre ici », avait dit Geertje. « Je n'irai plus à Heesewiek. J'en ai fini avec ça. » Elle était sortie de la maison de l'instituer pour entrer dans un décor familial. Elle connaissait son rôle. Son langage changeait au gré de ses pas sur la scène familière.

« Tu peux éplucher des pommes de terre. » Sa mère n'avait plus besoin de mots. Son père s'en était contenté : « Va me chercher un saucisson sec. *Rappies* (Rapide) . »

Les frères et sœurs avaient la plus grande pièce. Deux garçons et trois filles par chambre. Il restait un tiroir pour Geertje. Il y avait un lit, une chaise et un trépied (tabouret à lait) en guise de table pour un évier et une bassine pour recueillir l'eau de lavage. C'était suffisant.

C'était suffisant pour Van Heesewijk et son épouse Maria Magdalena. En moins de six mois, ils étaient partis pour le Brabant, pour ne jamais revenir. - Les fils vivaient déjà à l'ouest, avec des querelles mutuelles des deux côtés du Y d'Amsterdam. Lors de la fête d'adieu de l'école IV à l'hôtel J.W. Hofhuis, Van Heesewijk a reçu des mots gentils, un stylo à plume et une chaise pour fumer. Il n'avait jamais eu l'âge de commencer à fumer. Sa femme a reçu un bouquet de fleurs, qui venait de devenir à la mode, et un cactus dans un pot.

Le président du comité, ou un représentant de la communauté, ce n'était pas clair, a souligné qu'il s'agissait d'un cactus membre, un *OPUNTIA*, a-t-il lu sur l'étiquette. Il a souligné « membre », un « membre de la communauté », un « membre palpitant de la communauté », et a précisé que c'était Van Heesewijk, un membre pour et du village. Erica. Van Heesewijk en faisait partie. Van Heesewijk était l'un des nôtres. La plante avait besoin de peu d'eau. Une demi-tasse d'eau tous les six mois. Cela suffisait tous les six mois. En l'absence d'hymne de Drenthe, les élèves et anciens élèves chantaient une chanson d'adieu sur l'air de l'hymne brabançon.

La mère de Geertje Proost – Mme Parlevink – apporta une bouteille de Boerenjongens (raisins secs au gin) et deux chiens en porcelaine émaillée, qui ornaient désormais de nombreuses barges de tourbe et autres bacs. Des chiens Staffordshire, je suis sûr que la dame aimerait connaître le nom. Les ponts étaient exploités depuis un an par Jans Boneschansker. L'hôte, Johan Wilhelm Hofhuis, avait offert un faisan à Van Heesewijk. Mme Van Heesewijk reçut une photo encadrée de l'hôtel. Un souvenir des bonnes années passées à Erica. Trees remercia Van Heesewijk pour les leçons de piano, les bonnes conversations et, à la surprise de son mari, pour tous les services rendus. Elle remercia également Van Heesewijk pour les poèmes qu'elle avait reçus.

La plus belle récompense pour le professeur qui partait à la retraite fut peut-être le baiser qu'il reçut pour la première fois en public de la part de son élève de piano ! - Plein la bouche. Ce « smok » (baiser grossier) fut longtemps évoqué dans le village. Il fut la raison pour laquelle Johan Wilhelm offrit discrètement à Maria Magdalena son poème, Je voudrais être deux chiens, alors nous pourrions jouer ensemble... - pendant le buffet de salade de Bentheimer Huzarensalat.

À l'exception de quelques fermiers célibataires, personne ne voulait de Geertje Proost, une femme instruite, pour travailler à la maison. Lorsque Van Heesewijk dit au revoir à Hofhuis, on Geertje Proost confia un emploi de serveuse de café. Proost était un joli nom pour une servante, avait jugé nécessaire de le dire Hofhuis. Geertje avait laissé sa maladresse pour ce qu'elle était, une maladresse. Un proost était le gardien d'un proosdij (église paroissiale), où l'on pouvait boire et trinquer si on le voulait.

Geertje savait comment gérer les choses, surtout lorsque Mme Hofhuis, Theresia, Trees Hofhuis-Kern rendait visite à sa famille à Amsterdam ou à Egmond aan Zee.

Pour une somme modique, Geertje se voyait attribuer une chambre dans le grenier

au-dessus du bar, de sorte qu'elle n'avait pas à marcher jusqu'à l'Ensingwijk à toute heure de la nuit. À l'étage, il y avait suffisamment de place pour sa modeste garde-robe et les livres de ce que Van Heesewijk appelait la DRENTSCHE BIBLIOTHEEK, qu'il avait déjà rassemblés pour les remettre à Geertje. Sa collection presque complète de littérature de Drenthe comprenait des œuvres du révérend Cornelis van Schaick, d'Albert Steenbergen, de Jans Pol, des Podagristes (Van der Scheer, Lesturgeon et Boom) et de quelques auteurs mineurs. Le karbies (sac) était à moitié plein et léger.

Hofhuis lui avait demandé ce qu'elle voulait faire des livres.

« Que voulez-vous ? » avait-elle demandé pour mettre le jeu. « Une réponse simple ou une réponse longue ? »

« Lis. » Cela suffisait pour répondre à la question. Des mois plus tard, après de nombreuses disputes, réunions, fêtes et soirées vides au café, Hofhuis avait demandé la réponse longue.

« Vous venez de Neuenhaus aan de Vecht. Je n'y suis jamais allé. Je ne connais la Comté que par ouï-dire. Je connais la Comté et Neuenhaus par les Podagrissen et par le révérend Wessel Friedrich Visch. J'ai vu le décor de votre jeunesse. Non seulement le décor, mais aussi les livres m'ont donné un aperçu des coulisses. »

7. Rencontres

« Pourquoi n'as-tu pas encore de petit ami ? » demanda Hofhuis. La question semblait lui échapper. Il secoua la tête et marmonna : « Ce n'est pas grave, ce n'est pas grave. »

« En effet », dit Geertje, « ce ne sont pas tes affaires, mais je peux te dire quelque chose sur les raisons de ma prudence et de ma retenue. Ce n'est pas que les autres me laissent indifférent, mais peut-être que ma passion pour mon prochain ne ressemble pas à celle que l'on trouve dans les journaux, les magazines et la Bible. »

Hofhuis était assis à côté de Geertje Proost sur le banc du jardin devant l'hôtel J.W. Hofhuis, à l'ombre des jeunes tilleuls. Kasper était allongé dans l'herbe, derrière une haie basse. La perdrix de Drenthe voulait faire partie de la famille, animal de bât qu'elle était.

Au cours des derniers mois, la relation entre Hofhuis et Geertje Proost s'était resserrée. Elle n'avait pas encore découvert d'où venait cette intimité. Après tout, ils se connaissaient depuis plus de sept ans, Hofhuis en tant que patron et elle en tant qu'aide au café et locataire au grenier. Hofhuis lui faisait part de ses doutes sur sa tourbière, ses fermes, son hôtel, sur les arbres et sur Dieu, qui maniait la faux à sa guise.

Geertje Proost l'écoutait. Entre les lignes, elle sentait de la fatigue, non seulement physique et mentale, mais peut-être aussi une certaine lassitude de la vie après une vie mouvementée et insaisissable, faite de hauts et de nombreuses déceptions. Dieu avait fait souffrir Hofhuis plus qu'il n'en avait jamais craint. Il avait subi bien assez de revers. Si Dieu vendait des billets, Hofhuis aurait aimé en avoir plus avec des prix élevés.

Geertje parlait peu. L'écoute et le silence, elle le savait, suffisaient à garantir la confidentialité. Maintenant qu'elle en savait plus sur Hofhuis, des sentiments intimes qui n'étaient destinés qu'à son cœur, elle savait qu'elle pouvait aussi raconter ses expériences sans qu'elles ne se répandent immédiatement dans le village. Hofhuis avait confié à Geertje Proost des idées qu'il ne pouvait partager avec Trees, ni avec ses enfants, ni avec son frère d'Amsterdam, ni avec le pasteur.

« Trees m'écoute. Elle m'embrasse. Nous dormons ensemble, avec tout ce que cela implique », avait-il dit d'un ton un peu furtif, comme s'il en avait honte à son âge, « mais il y a un manque de confiance et de compréhension dans certaines relations dont je n'ai pas conscience. J'y ai souvent pensé, mais je n'ai jamais exprimé mes pensées. Seulement envers Notre Seigneur. » Hofhuis fouilla dans la poche de sa veste à la recherche de son rosaire.

Devant le silence persistant de Geertje, Hofhuis avait ajouté : « Et envers toi, puisque tu as prié avec moi. » Il hésitait, comme si ses émotions lui jouaient à nouveau des tours. « Puisque nous avons prié ensemble. »

Geertje glissa son bras droit sous ses seins et posa sa main sur son avant-bras gauche, comme la première fois. Hofhuis hocha la tête. Geertje retira sa main. Hofhuis ôta sa pette, comme s'il attendait un baiser sur la tête. Peut-être voulait-il commencer un Pater Noster.

« Peut-être », dit Geertje Proost, « peut-être que je ferai une longue promenade et un détour. Je suis une femme de longues promenades et de détours, et même là, je ne sais souvent pas si je suis arrivée au bon endroit. Tu n'auras peut-être pas de réponse à ta question. Peut-être que je ne te dirai pas pourquoi je n'ai pas encore de petit ami. Non pas que je ne veuille pas te le dire, mais peut-être que je ne le sais pas encore. Je ne me suis jamais posé cette question auparavant. »

« Suis-je le premier à te poser cette question ? » demanda Hofhuis. Il mit sa pette. Kasper leva la tête. Hofhuis secoua la tête. Le chien se recoucha. « La première fois ? »

« Peut-être pas la première fois », dit Geertje. « C'est la première fois que je reconnais la question et que je crois la comprendre. » Elle fit un signe de tête à Kasper. Le chien attendit, comme s'il écoutait.

« Peut-être que je comprends ta question, car je connais maintenant le début d'une réponse », dit Geertje.

« Ta longue approche et ton petit détour », dit Hofhuis. Il se redressa. Ses épaules s'affaissèrent. Un calme inconnu l'envahit. Il sentit la dépression disparaître, comme si la gravité perdait son emprise sur lui, comme si l'insoutenable légèreté de l'être disparaissait.

« Depuis la salle de classe, le long du coude du canal, depuis l'école IV au début de la ligne du canal, j'avais une vue sur les deux ponts. Chaque fois qu'une barge de tourbe passait – dans mon enfance, il n'y avait que des barges de tourbe – les enfants regardaient les bateaux. Souvent, ils étaient tirés par un seul homme, parfois par plusieurs hommes, parfois par un cheval. Dans le virage intérieur, près de l'eau, se trouvait un mât à rouleau, qui existe encore aujourd'hui. Le câble de la barge passait derrière le mât à rouleau, du côté de l'eau. Cela permettait à la barge de poursuivre son voyage sans perdre de vitesse dans le virage. Le pont semblait être une ligne d'arrivée temporaire pour de nombreuses tours de barges.

Au niveau du pont sur la Kanaalweg et aussi au niveau du pont sur l'Ensingwijk, le bateau se serait arrêté là si ma mère n'avait pas tourné le pont à temps. Maman, une femme douce et attentionnée (ne dites rien de mal de ma mère) se précipitait rarement pour ouvrir le pont. Elle était assez forte, mais attendait souvent que le haleur de navire l'aide à la pousser. La femme du batelier et ses enfants restaient à bord. Souvent, la barge dérivait au milieu de l'eau. La femme du capitaine ne pouvait pas descendre.

Je voyais souvent le haleur de navire faire signe à sa femme. Je n'entendais pas ce qu'il criait. Le haleur de navire marchait avec ma mère. Parfois le retard était court, parfois plus long. Lorsqu'il était plus long, le haleur avait toujours un karbies (sac de toile) plein avec lui à son retour. Lorsque le bateau passait le pont, il jetait les karbies sur la charge de tourbe et retournait à la corde et au chemin de halage. J'imaginai que toutes ses forces étaient revenues. Il n'est pas facile de faire démarrer un bateau de tourbe à partir d'un arrêt.

J'ai demandé à ma mère ce qu'il y avait dans les karbies. Elle m'a répondu : « Deux chiens, deux chiens Staffordshire en porcelaine. » Elle a ajouté : « Un karbies plein d'amour. De l'amour pour toi et tes frères et sœurs. De l'amour pour le capitaine et sa couvée. » Elle a ajouté : « Je ne veux plus être dans la tourbe avec un *poppie* (bébé) dans une brouette et l'allaiter entre deux retournements de la tourbe humide. » « C'est ainsi que j'ai appris

à aimer », a déclaré Geertje. « Ma mère m'a donné les deux derniers chiens Staffordshire terrier vernis qu'elle avait. Elle était gardienne de pont depuis très longtemps. Un autre enfant est né. » Hofhuis a fouillé dans sa poche de montre. « Prions. » Il a enlevé son rosaire. « Luttons contre la négligence. »

Ils ont récité une dizaine de rosaires. Kasper a compté. Au neuvième Notre Père, le chien s'est levé. Hofhuis s'est levé. Geertje Proost se leva à son tour. Au bout du chemin, là où la route pavée aboutissait au chemin sablonneux du Kerkweg, un faisan se promenait. Hofhuis glissa le rosaire dans la poche de sa montre, sur son gilet. Si j'étais un jeune homme d'Amsterdam, pensa Hofhuis, je te prendrais dans mes bras et t'embrasserais. Je me serrerais contre tes seins. J'aimerais casser des œufs avec toi. Crus ou cuits, peu importe. Je te demanderais de sortir avec moi.

Geertje Proost sourit, les dents découvertes, comme elle l'avait lu dans *Na 20 jaar* de Jans Pol. D'après *Hannechien*, elle savait ce qui pouvait arriver dans la campagne de Drenthe lors de rencontres avec des amants maladroits et excités. Les agressions n'étaient pas rares. *L'Emmer Courant* publiait régulièrement de courts reportages sur les condamnations pour ivresse publique, pour maltraitance de femmes et d'animaux. Elle pensait pouvoir lire l'hésitation et la détermination d'Hofhuis dans son visage et dans son langage corporel. Les vieux ont de vieilles passions, elle le savait.

« Je ne suis pas étrangère à Jérusalem », dit Geertje. « Je sais qui est Laish à Corinthe. Je connais les garçons prostitués, et maintenant, je connais aussi les chiens prostitués du Staffordshire. » Elle fit un pas en arrière. « Un soir de novembre, il faisait déjà nuit. La demi-lune sur le Vaart. J'ai pris la clé de l'école IV à Van Heesewijk. À mi-chemin, Jans Boneschansker se tenait sur la rive du Vaart. Jans voulait sortir avec moi. Personne ne lui avait jamais appris à sortir avec des filles. Il portait son pantalon autour des genoux. Il criait d'une voix de castrat aigu, il avait tellement peur : « Arrête ou je tire. » Je restai là, le regardant. Il se tenait là comme un chien battu. »

« Et alors ? », demanda Hofhuis.

« Je m'avançai vers lui. Jans fit un pas en arrière. »

« Et alors ? », demanda Hofhuis.

« J'ai fait ce que j'avais à faire. J'ai tendu la main et je l'ai aidé à sortir du canal. Quand il s'est tenu sur la rive, sa chemise dégoulinante et ses fesses nues, je lui ai dit : « Jans, j'ai déjà un ami. Tu arrives trop tard. » Je l'ai donné un « smok ». « Va dans la partie sablonneuse de Drenthe, pour pouvoir te onaner », lui ai-je dit. Je me suis senti comme un oiseau dans le ciel lorsque j'ai volé jusqu'à Van Heesewijk. Avec la clé. »

Geertje représentait la clé d'une vie libre, mais pour Hofhuis, c'était encore un pont trop loin.

Geertje fit un pas en avant. Elle frotta doucement Hofhuis sur sa main tendue. Elle se tourna ensuite vers le chien et jeta la pette de Hofhuis au faisan.

« Apport, Kasper, apporte. »

« De pette », cria Hofhuis. « De pette. »

8. Piano

Le piano était placé à côté des portes-fenêtres de la serre, un auvent ouvert et spacieux orienté au sud avec vue sur la Kerklaan et le champ de chèvres au-delà, un terrain quelque peu marécageux avec des restes de végétation tourbeuse. Un eldorado pour les canards, les oies et les cygnes blancs ; les cygnes noirs étaient absents. Et ces derniers étaient mal aimés, même dans le champ de chèvres. Depuis le jardin d'hiver, l'horizon était limité par les quelques maisons le long du canal. En particulier aux ponts tournants sur les

routes de Schoonebeek et de Nieuw-Amsterdam, où de plus en plus de maisons et de magasins étaient construits.

Le piano n'avait pas été joué depuis plus de dix ans. Aucun accordeur de piano n'était venu au Kerkweg depuis plus de dix ans pour entretenir la pureté des sons. Marie, Margaret et Pierre se tenaient à l'écart du Bechstein. Le beau-fils Herman Heinrich n'avait aucun talent musical, ni à l'œil ni à l'oreille. Il passait son temps à braconner dans les bois de l'église et dans la lande derrière le bois. Dans la grange, on étendait les peaux de lièvres et de lapins pour les faire sécher. Herman savait tuer et dépecer les animaux. Hans Stout, Hansoom de la famille, le frère cadet de Willem Stout (1861-1926), qui vivait avec Lena van Dam (1875-1977) à la périphérie d'Erica, lui avait appris l'art du braconnage et de l'abattage. Hans, Johannes Stout (1877-1961), était un homme étrange et incompris. Il vivait avec son chien Kasper dans une péniche de tourbe abandonnée au bout du Veenschapswijk à Achter Erica, où le vent, l'eau, les oiseaux et l'affûtage de ses couteaux de boucher fournissaient une musique. La musique n'a pas toujours fait partie de la vie de Hans Stout. Il a passé beaucoup de temps dans le camp de prisonniers de Veenhuizen. Ce que le célibataire avait fait était un secret bien gardé. Tout le monde le savait, et un faux pas ne serait jamais pardonné. Son histoire a été racontée bien plus tard dans *Apport, Kasper, apport* (2013).

Trees Hofhuis remplissait ses journées de tâches ménagères, de lectures et de voyages vers sa famille en Hollande. Elle avait peu de contacts avec l'hôtel. Elle aimait la beauté, pas l'ivresse et la violence. Elle considérait comme son devoir tacite de maintenir Johan Hofhuis dans le droit chemin, un entrepreneur motivé qui faisait tout ce qui se présentait à lui sans réfléchir. Mais peut-être que ceux qui l'entouraient ne pouvaient pas le suivre, aussi avancé qu'il était dans sa pensée.

Par exemple, Johan Hofhuis avait acheté sur un coup de tête une locomotive à vapeur pour extraire la tourbe de la digue de Strengdijk. La tourbe fibreuse était trop dure pour les arracheurs de tourbe. Une machine était moins chère à une époque où les ouvriers exigeaient des salaires de plus en plus élevés. Les gens ne comprenaient pas le désir de modernisation de la Hofhuis. La machine à vapeur était un échec. Personne ne pleura son échec. Trees ne désapprouvait pas son dynamisme et son esprit d'entreprise. Ce sont ces qualités impulsives et entrepreneuriales qui l'avait séduite et l'avait poussée à épouser Johan. Cependant, comme c'était souvent le cas, ce qu'elle avait d'abord admiré commença à la dégoûter. Les voyages à Amsterdam et à Egmond aan Zee lui donnèrent la distance nécessaire par rapport aux sentiments de dégoût qui surgissaient. À son retour, sa propre expérience la rendit plus indulgente envers Johan.

À l'époque de l'extraction de la tourbe et du creusement du canal, l'hôtel Schroote, situé en face de l'église et que Bentlage avait acheté, fut de nouveau mis en vente. Ainsi, les événements s'entrecroisèrent et une chose en entraîna une autre. Comme si c'était le destin. Chacun a joué son rôle et a eu sa part. Après tout, un aveugle finit toujours par quelque part, tout comme les voyants qui se lancent dans des aventures incertaines les yeux ouverts. Geertje aurait pu lire cela bien plus tard dans *Poolberichten, brieven van een blinde* (Messages arctiques, lettres d'un aveugle, 2025) d'Erik Harteveld.

Trees Hofhuis s'était souvent demandé pourquoi Erica devait être le lieu de sa tombola. Elle n'avait jamais trouvé de réponse à sa question, pas même pendant son jeu de piano, qui était censé être à la fois contemplatif et divertissant. Peut-être son esprit était-il trop agité pour la méditation, un esprit agité qui se manifestait dans la famille et à l'hôtel par une manie des règles et du contrôle, bien qu'elle dirigeait le cours des événements avec une main douce, du moins c'est ce qu'elle pensait. Grâce à des conversations

approfondies, à des excursions chez les Grecs et les Romains de l'Antiquité et à des chants avec Van Heesewijk, elle avait appris à guider Johan avec sagesse sur des sentiers battus et envahis par la végétation. Elle voyait que les années commençaient à compter pour lui. Son feu n'était plus aussi violent et dévorant qu'il l'avait été quelques années auparavant. Il semblait que la vie, et surtout la mort de ses enfants et de ses sœurs, commençaient à faire des ravages. Ses plus grandes et plus grandioses aventures étaient terminées. Trees remarqua que Johan passait de plus en plus de temps dans le bar en compagnie de Geertje Proost, en alternance avec une promenade avec Kasper dans les bois de l'église. Elle aimait ça, surtout après l'explosion de la lampe à carbure qui était censée fournir une lumière vive le soir. Les dégâts avaient été limités. Les blessures du père et du fils avaient rapidement cicatrisé. Trees avait appris que ne rien faire pouvait aider le processus de guérison.

L'hôtel lui rappelait le glamour et le caractère métropolitain d'Amsterdam, pas la décadence et la pauvreté qui prévalaient davantage dans la capitale qu'à Drenthe. Après tout, la vie à Drenthe était plus saine que dans la capitale puante, avec ses maladies et son élevée mortalité infantile. Lorsque son beau-frère Rudolf se plaignit de la fumée provenant de l'incendie des tourbières de Drenthe pour rendre les champs propices à la culture du sarrasin, qui soufflait sur Amsterdam avec le vent d'est, elle lui dit : « Considère cette fumée comme un message de ma part. C'est une lettre provocatrice, avec un désir poignant, qui te fait savoir que tu me manques et que, le moment venu, je reviendrai vers toi. »

Il n'était pas encore temps. Les biens, les tourbières, les terres, les fermes, les outils, les chevaux, les vaches et les autres animaux d'élevage créaient un lien étroit, parfois étouffant, avec le paysage et les habitants d'Erica, avec leurs origines et leurs usages différents. Un village comme les autres, où chacun se connaît et se juge. Son origine amstellodamoise lui a plus d'une fois valu des remarques acerbes du type « les sages sont venus de l'Est ». Johan, qui avait débuté comme boulanger-pâtissier à Neuenhaus, n'a pas été épargné non plus : « Pourquoi les boulangers et les meuniers portent-ils des chaussettes blanches ? » Quiconque portait des chaussettes blanches était considéré comme un homme d'imagination. L'imagination n'était pas valorisée. L'imagination était associée à la prétention. Le vulgaire, le rustique, l'« ordinaire » était la norme ; le Service d'étalonnage n'avait pas besoin de venir faire respecter cette norme.

Le piano avait été une source de réconfort. Après le procès d'Assen, où Johan Hofhuis fut accusé de fraude fiscale pour ne pas avoir déclaré une aide domestique, et où le piano joua un rôle important dans le verdict et la condamnation, la joie de jouer du piano avait considérablement diminué. Chaque coup de clavier lui rappelait la sentence. Rétrospectivement, c'était très enfantin, et Trees le savait. C'était comme un enfant qui accuserait un vélo d'être à l'origine d'une chute. Elle ne pouvait oublier l'affaire du piano. Pourquoi un autre villageois avait-il jeté un œil depuis les buissons pour voir si la gouvernante était là ? Pourquoi n'y avait-il pas eu de franchise, pourquoi y avait-il eu de la fourmilière ? L'envie avait-elle joué un rôle ? Bien sûr, ce qui est fait ne peut être défait, mais Trees ne pouvait pas se défaire de ses soupçons. L'indignation et le ressentiment continuaient de s'envenimer. Sans Van Heesewijk, sans leurs conversations et leurs duos lors de leurs promenades dans la forêt de l'église, elle n'aurait peut-être jamais été libérée de l'injustice qui lui avait été faite. Van Heesewijk avait souligné qu'elle devait se ressaisir, que lui, malgré ses connaissances de Cicéron, son amour et leur chant commun, ne pouvait pas être un remède, même si un « smok » passionné derrière la haie de hêtres pouvait temporairement apaiser la douleur de son âme. Et ainsi, un malheur s'échangea lentement contre un autre, plus grave. Le départ de Van Heesewijk pour le Brabant De Peel fut donc à la fois un drame et un soulagement. La réception d'adieu participait à cette

atmosphère de malaise. Il n'y avait plus deux chiens Staffordshire pour jouer ensemble.

Au bout de quelques semaines, Johan n'avait plus jamais reparlé de la farce, oubliée mais pas pardonnée. Il n'avait plus jamais touché au piano non plus. Le ressentiment et l'amertume semblaient avoir des racines profondes, mais d'autres sentiments pouvaient également jouer un rôle dans la recherche de réconfort. Par exemple, il trouvait l'atmosphère étouffante à Erica, mais peut-être n'était-elle pas différente ailleurs dans les jeunes sociétés d'origines diverses. Le sentiment d'être un étranger indésirable dans « son pays » demeurait.

« Faisons-le », avait-elle dit à Johan. « Peut-être que Geertje Proost va égayer les invités avec son jeu de piano. Apportez le Bechstein au café. »

9. Coton blanc et coton noir.

« Coton blanc et coton noir, Liesebeth, recommençons. »

Geertje Proost frappa les touches avec force et rythme. La mélodie était simple. Chaque syllabe était accentuée.

« Encore une fois », dit Hofhuis. Son visage s'illumina. Geertje Proost répéta :

« Wit katoen en zwart katoen,	coton blanc et coton noir,
Liesebeth lao'w het nog iens doen,	Liesebeth, recommençons ! »

Hofhuis tapa le sol de la véranda avec sa baguette.

« Encore une fois. » Comme un enfant qui ne se lasse jamais d'un nouveau jeu. Pantalon noir, gilet noir, la seule couleur réservée aux hommes de haut rang, aux patrons de tourbe et aux hôteliers. Geertje connaissait les sous-vêtements blancs lorsque le terme était utilisé au sens large et que le gris était également considéré comme blanc. Le blanc était le manteau de Trees Hofhuis. Le blanc était le tablier de Geertje Proost, son tablier, sa casquette. Toutes les femmes de chambre portaient des vêtements blancs, sous lesquels elles portaient de longues jupes plissées noires et, là encore, des sous-vêtements blancs, gris et amidonnés.

Geertje Proost répéta : « Faisons-le encore. » Lorsqu'elle s'arrêta et tourna la tête vers Hofhuis, elle attendit.

« De la foire de Twiest », dit Hofhuis. « Le ménétrier a joué cette chanson. Je la connais. Où l'as-tu apprise ? »

Geertje Proost sourit et laissa ses doigts faire le travail. Elle chanta d'une voix claire :

Achter den dorenbos	Derrière le buisson d'épines,
Hab ich de maid Kost.	J'ai embrassé la servante.

Cela fut suivi de :

Rooden wein en witten der maank,	Vin rouge et blanc mélangés.
----------------------------------	------------------------------

Et encore :

« Wit katoen en zwart katoen,	coton blanc et coton noir,
Liesebeth lao'w het nog iens doen,	Liesebeth, recommençons ! »

« Au lieu de Liesebeth, » dit Hofhuis, « j'ai chanté Trésia. »

« Wit katoen en zwart katoen,
Trésia lao'w het nog iens doen,

coton blanc et coton noir,
Trésia, recommençons ! »

Geertje Proost a trouvé le ton juste. « Au Y d'Amsterdam, j'ai chanté la chanson de la kermesse de Twiest », ajouta Hofhuis, comme s'il se rendait compte qu'il avait révélé une intimité entre Trees et lui. Cela ressemblait au début d'une confession.

« Tu n'as pas seulement chanté sur la rive du Y », dit Geertje Proost. « Tu as aussi chanté dans et autour de l'église. » Elle laissa le piano se joindre à nouveau à la chanson. « Tu as quitté l'église avant de chanter. »

« Plus maintenant. Non, plus maintenant. » dit Hofhuis. Il enfonça sa pette (casquette) sur ses yeux.

« J'ai lu les chansons au Podagrysten », dit Geertje. « J'ai eu les livres chez Van Heesewijk. Ils sont en haut, tu peux les lire. » Hofhuis ne répondit pas à l'invitation. Sa pette glissa sur sa tête. Il n'était ni lecteur, ni écrivain. Il n'était ni écrivain, ni lecteur. Il était un patron de tourbe et un hôtelier, et cela lui suffisait.

« Les voyageurs, monsieur, ont fait un rapport sur la kermesse de Twiester, qui se tient de l'autre côté de la frontière, à Nieuw-Schoonebeek, non loin de votre Neuenhaus. Il n'y avait pas de notes de musique dans le récit de voyage, mais comme il s'agissait d'une chanson de danse, il ne semblait pas difficile d'utiliser un rythme à trois temps. Une polka conviendrait aussi. Les jambes ne touchent pas le sol. »

« *So ist es, und nicht anders* », dit Hofhuis. « Je peux aussi mélanger le vin rouge et blanc Twiest, mais je suppose qu'il n'y a pas d'amateurs de ça. La bière et le gin, c'est tout ce que les Ericois semblent aimer. Et l'eau, bien sûr. Erica, une bonne eau. »

Malgré sa gaieté, il y avait de l'amertume dans sa voix, de la déception face à la façon dont la vie l'avait autrefois mené. Le virage vers l'abîme ne semblait pas encore achevé.

10. Cicéron reconforte

« De Van Heesewijk », dit Geertje Proost, « j'ai reçu des livres de sa bibliothèque. Il les avait lus et ne voulait pas les emporter avec lui dans le Brabant, ou pour une autre raison. »

« Cela me paraît clair », dit Hofhuis. « Cet homme vous tenait en haute estime. Toute Erica savait que vous étiez le remplaçant de sa Geerke, c'était le nom de sa fille morte, noyée dans une flaque d'eau sur un chemin de charrette. Van Heesewijk ne s'est jamais remis de cet échec. Travail, travail, travail. Je le sais par oui-dire intime. » Hofhuis leva les yeux, au-delà du toit de la serre, qu'il continuait à appeler un apprentis, avec un penchant pour les trivialités et pour souligner son individualité. Il parlait de lui-même. Il tourna la tête vers Geertje. « Je pense souvent à Van Heesewijk. Dommage qu'il soit parti. C'était un très bon professeur. On ne rencontre pas souvent des gens comme ça. Ni de l'extérieur, ni même d'ici. » Hofhuis semblait vouloir dire qu'il n'était pas « d'ici » non plus, d'autant que ses concitoyens le lui faisaient comprendre de manière subtile. S'il utilisait un mot de Neuenhaus, ils le corrigeaient : ce n'est pas comme ça qu'on dit.

Hofhuis était un Prussien de Neuenhaus. Le fait que son grand-père ait été naturalisé Néerlandais n'y changeait rien. L'identité était plus qu'un passeport, même s'il ne pouvait pas expliquer ce qu'était l'identité. Parfois c'était l'origine, parfois la religion, le patron de la tourbe, le père, le confiseur, le voleur, le coureur de jupons, le lecteur, l'ivrogne, le vendeur de crayons, l'immigré, tout ce que l'autre voulait. Hofhuis reprit le fil. « Avec tous ces ragots, je comprends pourquoi Van Heesewijk est parti. Et sa femme, passionnée, gentille, attachante, libre-penseuse... Tu es venue chez Van Heesewijk et tu as lu des livres de sa bibliothèque qui ne l'intéressaient pas... » Ses derniers mots ressemblaient à « prions », à « prions ensemble et libérons-nous de la bêtise ».

« Je ne connais pas ces ragots », dit Geertje, « et je n'ai pas besoin d'entendre ces histoires. Je préfère lire un livre ou chanter *In Paradisum*. »

Hofhuis, qui, après tous ses échecs, s'était retrouvé, semble-t-il, à faire faillite comme exploitant de tourbe et à prendre sa retraite comme exploitant de canal, se pencha en avant et prit le mince livre dont la couverture bleue représentait une femme en deuil voilée de blanc, en marbre.

« De quoi ce livre parle-t-il ? » demanda-t-il. Au cours des derniers mois, il s'était rendu compte que Geertje Proost avait plus à offrir que n'importe quel maire ou gardien de pont, peut-être beaucoup plus, ou du moins des qualités différentes de celles de n'importe quel professeur, exploitant de tourbe ou hôtelier. Bref, au crépuscule de sa vie, n'étant plus tourmenté par ses pulsions hormonales, ne se souciant plus de prouver son intelligence et son dynamisme, Hofhuis s'était intéressé au monde au-delà de la tourbe. Geertje Proost, avec son zèle et ses idées passionnantes, lui semblait une bonne porte d'entrée vers cet autre monde dont il ne connaissait que le nom : l'art, la littérature, la philosophie, l'histoire, les musées, les autres peuples, les langues et ces infinies autres sources de développement dont il n'avait aucune connaissance, ni de l'expérience, ni du contenu. Il n'avait jamais vu Rome. Il mourrait avant de l'avoir vue.

« De qui est ce livre ? Je veux dire, qui en est l'auteur ? » Hofhuis ne connaissait aucun écrivain et les écrivains ne le connaissaient pas. À cet égard, sa vie était équilibrée. Si on écrivait sur lui, c'était de manière négative : procès, fraude fiscale et aux assurances, sous-paiement du personnel, enfants trop occidentaux. Un véritable écrivain ne l'immortaliserait jamais dans un roman avec les qualités qui le rendaient aimé de ses enfants et de quelques villageois comme Hans Stout, qui aimait venir chez lui pour discuter et boire un verre. Hansoom, l'homme attentionné, l'alcoolique marginal du bout du Veenschapswijk, avec une tendance à la violence s'il n'était pas pris au sérieux. L'histoire de Hansoom est rapportée dans *Apport, Kasper apport* (2013) et à nouveau dans *Eyoum* (2023).

Hofhuis avait reçu la perdrix de Drentse de la part de Hans Stout avant que le condamné ne parte pour l'asile de Veenhuizen pour y être rééduqué, un terme utilisé pour décrire la rupture d'une personnalité. Hofhuis avait donné à Hans une bouteille de gin dans une bouilloire bleue, censée contenir de l'eau pour le voyage. Geertje Proost avait dit que boucher serait un bon travail pour Hans. De cette façon, le célibataire pouvait tuer légalement et canaliser son agressivité vers l'artisanat. Jusqu'à ce que cela dure. Après Veenhuizen, Hans Stout ne voulait plus tuer d'animaux. Dans la ferme de son frère, Willem avec le bossu, il aidait aux travaux agricoles. Le fils de Hofhuis, Pierre, lui demandait parfois de participer à des expéditions dans la tourbe. Hans l'accompagna, mais cessa de braconner. « Je ne veux qu'une chose, » avait dit Hans à Pierre, « c'est de l'amitié. »

« Michael Fontaine est un écrivain et professeur de latin à l'université Cornell, sur la côte est des États-Unis, près de Washington. Je ne sais pas comment ce livre est arrivé entre les mains de Van Heesewijk. En tout cas. *How to Grieve* est chez moi maintenant. Je l'ai lu. Il a été traduit du latin en anglais. Le texte latin est placé à côté de la traduction. Avec mon latin d'église, je comprends mieux le texte anglais. »

Geertje Proost posa *Comment faire son deuil, L'art perdu de la consolation* sur la table de la véranda. « Quand j'ai lu le livre, c'était comme avoir une conversation sensée avec un homme sensé. Comme maintenant avec toi. » Sa voix était honnête, sans trace d'ironie, de sarcasme ou de condescendance.

Hofhuis ignore la dernière phrase. - Comme maintenant avec toi. - Il ne connaissait que les conversations sensées. La bêtise n'était pas son point fort, même s'il était de plus en plus conscient des lacunes de ses connaissances et de sa maladresse qui le mettaient régulièrement mal à l'aise dans la vie de tous les jours.

« Je peux vous dire de quoi il s'agit. »
 « De la tristesse », dit Hofhuis. « Vous l'avez déjà dit. Que dire d'autre ? La tristesse passe toute seule. C'est comme ça. Je n'ai pas besoin de lire un livre sur le sujet. »
 « Vous n'en avez pas besoin non plus », dit Geertje. « Vous êtes un expert en matière d'adversité. Je ne vous ai jamais entendu parler du deuil. »
 « Vous devez le faire ? », demanda Hofhuis.
 « Tu es obligé de le faire, n'est-ce pas ? » sourit Geertje, mi-plaisante, mi-indignée. Elle tenta d'avoir une conversation honnête avec le propriétaire du café. Elle savait que la situation avait changé pour lui. Pas de subventions pour la construction du canal, une barge pleine de tourbe qui avait brûlé, un jour où il avait été obligé de vendre les biens meubles de ses fermes, la menace de faillite et l'idée de vendre l'hôtel. Pas de successeur pour Erica et Trees, qui semblaient vouloir partir le plus tôt possible. Les enfants, Margaret, Marie et Pierre, étaient déjà partis. Hofhuis avait emmené son chien, Kasper, pour lui tenir compagnie. Kasper, le chien qui vivait avec Hofhuis depuis que Hans Stout avait fait de Veenhuizen sa résidence permanente pendant plusieurs années, semblait être le seul à comprendre Hofhuis.

Geertje arriva avec des galettes de bacon, un pot de sirop de betterave et un grand verre de bière blanche. Elle but du thé à la verveine citronnée séchée, avec de la menthe pour la fraîcheur.

Un signe de tête de Hofhuis. Le pette à côté de lui sur le banc. Un signe de croix et un Pater Noster abrégé. D'autres n'avaient pas encore eu leurs péchés pardonnés par Hofhuis, « Ne nous soumetts pas à la tentation » ne s'appliquait plus depuis que Marie-Madeleine – « Comme tu es grande, comme le Seigneur a créé ton doux membre » – était partie pour le Brabant. Hofhuis passa une main grasseuse sur son crâne chauve. Il mit son pette. Le pette. Il fit un signe de tête à Geertje et dit, avant de croquer dans la crêpe : « Vas-y. Je n'ai rien de mieux à faire. Un professeur d'Amérique en sait probablement plus que moi sur des choses que je ne comprends pas. » Geertje ignore le léger ricanement, si familier et si ancré dans la langue de la tourbe. « Je vais te lire quelques passages, » dit Geertje, « pour que tu puisses continuer à manger et laisser ton esprit vagabonder. Il s'agit de dirigeants et de penseurs romains vers l'an zéro. Tu verras que malgré leur savoir, ou peut-être à cause de lui, c'étaient des gens ordinaires. Cicéron est le personnage le plus important de l'histoire. Cicéron survit comme un nom commun pour un guide, un cicerone. »

Geertje lit *Comment faire son deuil*.

L'art perdu de la consolation

Après une année stratosphérique de consul, Marcus Tullius Cicéron était au sommet du monde romain. Cinq ans plus tard, ce monde s'était retourné contre lui. Il a été ostracisé, contraint à l'exil, et ses biens ont été confisqués ou détruits. Il a passé un an et demi à errer, sans but et à la dérive. Une décennie plus tard, sa femme l'a quitté. Il s'est immédiatement remarié, mais mal, et seulement pour l'argent.

Hofhuis a penché la tête en arrière. Était-ce à cause de lui ? Après quinze ans, Erica l'avait-elle rejeté autant que Rome avait rejeté Cicéron ? Heureusement, Trees n'avait pas quitté son foyer après sa liaison avec les chiens du Staffordshire. Geertje a continué à lire.

Le fond n'était cependant pas encore atteint. En 45 avant J.-C., sa fille bien-aimée Tullia est morte des complications de l'accouchement. Elle n'avait que 32 ans.

Des questions familières commencèrent à le hanter. *Y a-t-il une vie après la mort ? Nos êtres chers se trouvent-ils au paradis ? Comment les choses ont-elles pu si mal tourner ? Et, peut-être*

plus urgent encore, existe-t-il un moyen de se remettre d'une chose aussi bouleversante que la mort d'un enfant ?

Deux enfants, Sybilla et Ludwig, issus de sa propre descendance. Et puis ses sœurs : Bernardina, qui mourut à l'âge de 36 ans. Son Anna vécut six mois et Heinrich, le mari de Bernardina, avait 56 ans. Gesina avait 41 ans. Dans chaque service religieux qu'il avait entendu, il avait entendu parler de morts trop jeunes, dans la fleur de l'âge, ou d'avortés, ramenés prématurément à la maison par le Seigneur. On ne connaît ni le jour ni l'heure. Oh non. Alors ne dis rien, avait-il souvent pensé. Si tu n'as rien à dire, ne le dis pas ici. Toutes ces pierres tombales : de petits morceaux de pierre, du sable dessus. Vas-y, vas-y.

Le problème, comme le soulignent tous les penseurs de l'Antiquité, c'est la Fortune : la chance, le hasard, les circonstances qui échappent à notre contrôle. Trois siècles et demi plus tard, le converti au christianisme Lactance fut impressionné par le courage dont Cicéron avait fait preuve toute sa vie, jusqu'au moment où il n'en pouvait plus : Dans sa *Consolation*, Marcus Tullius dit qu'il a toujours combattu la Fortune et qu'il a gagné, en déjouant les attaques de ses ennemis. Elle ne l'a pas brisé, même lorsqu'il a été chassé de chez lui et de sa patrie. Mais quand il a perdu sa fille chérie, il a honteusement admis que la Fortune l'avait vaincu : « J'abandonne, a-t-il dit. C'est fini. » La mort d'un enfant peut avoir cet effet. Elle peut faire tomber une personne en morceaux. Comme l'a dit Cicéron ailleurs (*Disputes tusculanes* 3.61) :

Les personnes dont le chagrin est si grand qu'elles « tombent en morceaux » et ne peuvent plus tenir ensemble doivent être soutenues par toutes sortes d'aides. C'est pourquoi les stoïciens pensent que le deuil est appelé *lupe*, car il s'agit d'une « dissolution » de la personne entière. Ils savaient aussi que *lupu* signifie « putain » en italien. Après tout, la nourrice de Romulus et Remus était à la fois une louve et une putain. Même une prostituée peut dévorer un homme.

Dans le texte auquel Lactance fait référence, la *Consolation*, Cicéron a fait quelque chose dont il s'est plus tard vanté que personne n'avait jamais fait auparavant. « J'ai piraté la Nature », déclare-t-il, « et je me suis sorti de la dépression. »

« Je suis curieuse de savoir ce que cet homme s'est dit. Je ne suis ni un penseur ni un philosophe. Et, » dit Hofhuis en hésitant et en regardant Kasper, qui avait tout le temps du monde, « jusqu'à il y a quelque temps, je n'étais pas non plus une personne bavarde. Après la mort de mon enfant, j'ai pleuré avec Trees pendant cinq minutes, et Trees a pleuré avec moi. Puis, c'était fini. Je n'ai pas été réconfortée. J'ai réconforté d'autres personnes qui étaient plus proches de moi et qui semblaient souffrir davantage. Plus tard, je n'ai plus pleuré du tout. Le pouvoir de la répétition. »

« Non », dit Geertje Proost. « Je ne pense pas que tes larmes manquantes soient dues au pouvoir de la répétition, pas seulement à la répétition. » Elle versa du sirop sur la crêpe restante. « Un général du temps de Cicéron pleurait lorsqu'un soldat était tué. Lorsque son propre fils était abandonné au combat, le centurion ne pleurait pas, à la surprise de celui-ci. Il dit : « Mon chagrin est si grand que je ne peux plus pleurer. » Elle mordit dans la crêpe. Le sirop coula sur ses mains. Sans couteau ni fourchette. Elle mangea avec ses dix commandements. (doigts)

L'idée d'une *autoconsolation* est familière à de nombreux auteurs ultérieurs, de Marc Aurèle à Augustin en passant par Boèce. À l'époque cependant, c'était quelque chose de nouveau dans la littérature mondiale, à la fois philosophie et discours de motivation.

Il semble que le plus grand orateur de l'histoire ait déployé tout son pouvoir de persuasion pour convaincre un auditoire composé d'une seule personne – lui-même – de dépasser son chagrin et d'aller de l'avant.
Et, dit Cicéron, cela a fonctionné.

« Promène le chien. » Il répéta : « Promène le chien, c'est tout ce dont tu as besoin. Et s'il n'y a pas de chien : sors. Marche, marche, marche. Marcher est le meilleur remède à tout. »

« Vous dites la même chose que Johann Gottfried Seume dans son livre sur son voyage en Russie. Marcher guérit le corps et l'âme. »

Celui qui marche voit infiniment plus de choses de son propre point de vue humain que celui qui monte à cheval. Les personnes sensibles et insensibles peuvent en juger à leur guise, cela me laisse de marbre.
Je considère que marcher est la chose la plus honorable et la plus indépendante qui soit chez un être humain, et je suis d'avis que tout irait mieux si l'on marchait davantage.
Presque partout, on ne peut plus se tenir debout correctement à cause de la position assise et de la marche. Les choses ne vont pas bien non plus avec ceux qui restent trop longtemps assis dans la voiture. Cette vérité ne semble pas être comprise par les gens.

« Vous avez beaucoup lu », dit Hofhuis. « Je voudrais une Weizen, s'il vous plaît. » (bière)
« Comme le dit le dicton : *Mens sana in corpore sano*, un esprit sain dans un corps sain. Cette sagesse vient aussi de l'Antiquité. » Elle se leva et prit l'assiette et le verre vides. « J'inverse le dicton. Un esprit sain, sans soucis, sans chagrin, sans confusion ou pire, assure un corps sain. Ceux qui n'ont pas l'esprit en ordre tombent malades. On le voit chez les veuves et les veufs, chez les parents qui ont perdu un enfant, dans l'adultère poétique. On le voit chez Hans Stout, qui ne trouve pas d'amis et qui néglige et gâche son corps par l'alcool. Son esprit est errant et agité, et son corps est devenu émacié, ivre et malade. Je l'ai vu plus d'une fois. « Hansoom Stout, son esprit n'est pas encore stable. » Au regard interrogateur de Hofhuis, elle demanda : « Voulez-vous la traduction ? » Hofhuis hocha la tête. « *Стаути разум еше не устоялся* », dit Geertje avant d'entrer dans le bar. Elle revint avec une pinte de bière, un verre de thé à la verveine citronnée et une assiette de salade Hussard. Elle lisait :

Effigiem oris, semonis, animi mei.

Elle est exactement comme moi : visage, parole, cœur et âme.

Cicéron, Lettre à Quintus, I.3/3.3.

Maborosi no

hikari

371

« Mon latin n'est pas assez bon », dit Hofhuis. « Si je le dois, je peux dire à voix haute le *Pater Noster* et le *Credo in unum Deo*, même si je commence à perdre de vue l'existence de ce Dieu unique. »

« On dit quelque chose comme : père et fille, ils se ressemblent », dit Geertje. « Au Japon, on se dit : *Maborosi no hikari*. Cela signifie : j'accueille la lumière en toi. Reconnaissance et appréciation mutuelles. Ils ont la même nature, donc ils se comprennent. Ce sont des âmes sœurs. Peut-être reconnaissez-vous *Anima mea*, mon souffle, mon âme, dans le *Magnificat*. » Geertje chantait :

Magnificat ánima mea Dóminum.

Et exultávit spíritus meus: in Deo salutári meo.

Quia respéxit humilitátem ancillae suae:

Ecce enim ex hoc beátam me dicent omnes generatiónes.

Quia fécit mihi mágna qui pótens est: et sánctum nómen eius.
Et misericórdia eius in progénies et progénies tíméntibus eum.
Fécit poténtiam in bráchio suo: dispérsit supérbos mente cordis sui.
Depósuit poténtes de sede: et exaltávit húmiles.
Esuriéntes implévit bonis: et dívites dimísit inánes.
Suscépit Ísraél púerum suum: recordátus misericórdiae suae.
Sicut locútus est ad patres nostros: Ábraham, et sémini eius in saecula.
Glória Patri, et Fílio, et Spirítui Sancto,
Sicut erat in princípío, et nunc, et semper, et in saecula saeculórum. Amen.

Mon âme exalte le Seigneur.
Et mon esprit se réjouit en Dieu, mon Sauveur.
Car il a regardé l'humilité de son serviteur.
Car voici, désormais toutes les générations me diront bienheureuse.
Car le Puissant a fait pour moi de grandes choses, et son nom est saint.
Et sa miséricorde s'étend de génération en génération sur ceux qui le craignent.
Il a déployé la force de son bras, il a dispersé les orgueilleux au fond de leur cœur.
Il a renversé les puissants de leur trône, et il a élevé les humbles.
Il a rassasié de biens les affamés, et il a renvoyé les riches les mains vides.
Il a accueilli Israël, son serviteur, se souvenant de sa miséricorde,
Comme il l'avait dit à nos pères, en faveur d'Abraham et de sa descendance pour toujours.
Gloire au Père, au Fils et au Saint-Esprit,
Comme il était au commencement, maintenant et toujours, pour toujours et à jamais,
Amen.

Johan Hofhuis chanta les derniers versets, une pette à la main. Il soupira profondément et but une gorgée de bière blanche, comme s'il buvait au calice après la galette de lard au sirop, comme s'il unissait corps et âme dans sa propre consécration. Lorsqu'il fut revenu à lui, il dit : « Bernardina et moi étions semblables. Gesina encore plus. Nous étions comme six petits pois dans une cosse. » Il mit sa pette. Kasper devint agité, mais se recoucha bientôt.

Geertje lut :

Qui était Tullia Ciceronis ? Pour autant que nous puissions le dire, c'était une femme extraordinaire qui était née dans des circonstances extraordinaires. Pourtant, sa vie n'était pas le conte de fées qu'elle aurait dû être.
Née en 78 avant J.-C., la fille unique de Cicéron se retrouve veuve à l'âge de 20 ans. Elle se remarie à 22 ans, puis divorce et se remarie à 27 ans avec un mauvais mari. Ce troisième mariage donne naissance à un enfant mort-né, peu d'amour et un second divorce quelques années plus tard, alors que Tullia est enceinte. En janvier 45, à l'âge de 32 ans, elle donne naissance à un garçon, mais celui-ci ne survit pas. Le mois suivant, Tullia meurt elle-même de complications dans la villa de campagne de son père.
Tout au long de cette vie de déceptions, Tullia rayonne de force et de résilience. Cicéron loue à plusieurs reprises sa force d'âme, et choisit même un mot étrange pour la décrire : *virtus*, grandeur ou virilité – un mot qui, grâce à sa racine dans le mot désignant un homme ou un héros (*vir*), n'avait jamais été appliqué à une femme auparavant. Cicéron voit sa fille comme une héroïne, une sainte. Lorsqu'elle meurt, il est donc convaincu qu'elle est au paradis, qu'elle est là-haut, à regarder vers le bas, heureuse et en sécurité, et qu'elle l'attend. Il croit qu'elle, et finalement lui, vivraient éternellement.

Tout cela semble très chrétien, et c'est en grande partie dû au fait que la notion chrétienne du paradis doit davantage à la philosophie platonicienne qu'au judaïsme, dont elle est issue. Quelle que soit notre religion, ces pensées seront familières à tous ceux d'entre nous qui ont perdu un être cher. Il en a toujours été ainsi. Face à la misère incessante, comme le demandait le penseur de *Eclaircissement* Voltaire dans son *Athéisme*,

quelle position nous reste-t-il à adopter ? N'est-ce pas celle que tous les savants de l'Antiquité, en Inde, en Chaldée, en Grèce, à Rome, adoptaient, celle de croire que Dieu nous fera passer de cette vie malheureuse à une vie meilleure, qui sera le développement de notre nature ?

« Il n'y a pas de réponse claire à cette question », a déclaré Geertje. « Les théologiens et surtout les poètes se sont débattus avec ces questions pendant des siècles. Ici, dans la tourbe, parmi les monticules de tourbe et les trous de tourbe, en l'absence d'un poème de Drenthe, nous serions peut-être mieux servis par un poème réconfortant de Joost van den Vondel. »

Kinder-lyck	L'enfant mort
Constantijntje, 't zalig kijntje,	Le petit Constantin, l'enfant béni,
Cherubijntje, van omhoog,	Petit Chérubin, d'en haut,
D' ijdelheden, hier beneden,	Les vanités, en bas,
Uitlucht met een lodderoog.	Souriant, les yeux baissés.
Moeder, zeid hij, waarom schreit gij?	Mère, dit-il, pourquoi pleurez-vous ?
Waarom greit gij op mijn lijk?	Pourquoi pleurez-vous mon corps ?
Boven leef ik, boven zweef ik	Là-haut je vis, là-haut je flotte
Engeltje van 't hemelrijk.	Ange du royaume des cieux.
En ik blink er, en ik drink er,	C'est là que je brille et c'est là que je bois,
't Geen de schenker alles goeds,	Ce qui donne tout le bien,
Schenkt de zielen die daar krielen,	Donne aux âmes qui y fourmillent,
Dertel van veel overvloeds.	Le plaisir en abondance.
Leer dan reizen met gepeizen	Alors apprenez à voyager par la pensée
Naar paleizen, uit het slik	Vers les palais de boue
Dezer werreld, die zo dwerrelt,	Ce monde, si tourbillonnant,
Eeuwig gaat voor ogenblik.	Qui passe éternellement d'instant
	en instant.

Joost van den Vondel (1587–1679)

« D'après les érudits, le paradis est au ciel », dit Hofhuis. « Je n'y crois plus. Je ne crois pas non plus au paradis sur terre. Je sais : si tu ne connais pas la mort, tu ne peux pas vraiment vivre et tu seras toujours mort. La vie ne dure que peu de temps. »

« Pourrais-tu le répéter ? » demanda Geertje. « Tes mots conviennent parfaitement à une chanson réconfortante. Je vais écrire une mélodie. Je pense qu'elle est monotone. »

« Et si tu ne connais pas la mort, tu ne peux pas vraiment vivre et tu seras toujours mort. La vie n'est que courte. »

* *Chanson de Neerlands Hoop.*

De plus, comme tant de parents en deuil, Cicéron décida de construire un sanctuaire à sa fille bien-aimée. Mais contrairement à la plupart, il voulait que le « sanctuaire » soit un véritable sanctuaire – une église, comme nous l'appellerions aujourd'hui – et que Tullia elle-même soit littéralement vénérée comme une déesse. Il commença à faire des plans pour que cela se réalise. Mais ceux-ci ne se concrétisèrent jamais. Peut-être que ces projets faisaient simplement partie de son processus de deuil.

Fortis Fortuna adiuvat,
La fortune favorise la force.

Proverbe romain (Terence, *Phormio* 203, cité par Cicéron)

« Une pierre tombale à la place d'un temple, c'est bien, mais ce n'est pas une garantie d'éternité. Le cimetière situé à côté de l'église est presque plein. Quand le nouveau cimetière sera prêt, l'ancien sera nettoyé. Je suis sûr que tout le monde ne déménagera pas avec nous. Certains resteront sur place, oubliés à jamais. »

« Le stoïcisme », dit Peter Breggin, « est une philosophie pour quelqu'un qui s'écrase dans un avion. » Lorsque Cicéron avait besoin d'aide, il s'écrasait dans un avion. Il s'est tourné vers la sagesse de la Grèce antique pour trouver des réponses.

« Cet accident d'avion est très d'actualité. Les frères Wright ont piloté Kitty Hawk pour la première fois le 17 décembre 1903. »

Dans les semaines qui ont suivi la mort de Tullia, Cicéron a lu et relu des traités philosophiques classiques sur la façon de faire face au deuil. À cette époque, la « littérature consolatrice » était un genre établi. Les meilleurs exemples qui nous soient parvenus sont trois lettres de Sénèque, un stoïque, et deux de Plutarque, un platonicien, mais toutes ces lettres se rapportent à des générations futures. À l'époque de Cicéron, le meilleur guide du deuil – cité plusieurs fois dans le texte traduit ici – était un traité de Crantor de Sol (mort en 276 av. J.-C.). Ce traité est aujourd'hui perdu, mais on en trouve des traces dans la littérature consolatrice ultérieure de Plutarque et de Cicéron lui-même, en particulier dans ses *Disputes tusculanes*, qu'il a écrites très peu de temps après la *Consolation*. Nous en savons maintenant suffisamment sur le traité de Crantor pour comprendre que ses stratégies d'adaptation et ses thérapies du deuil ne ressemblent en rien aux pratiques couramment recommandées aujourd'hui.

Le deuil est aujourd'hui collectif et souvent analysé comme une série d'étapes.

« Ces étapes du deuil ne figurent pas dans le livre », dit Geertje. « Je les ai rencontrées dans d'autres livres. Ces phases surviennent à chaque déception, pas seulement à la mort d'un enfant. Je veux que vous les entendiez : *le déni* : “non, elle n'est pas morte”, *la colère* : “que m'as-tu fait pour t'enfuir”, *la tristesse*, les pleurs et les sanglots, *la résignation* : “c'est comme ça”, et enfin, *la joie*. Et parfois, toutes ces émotions surviennent en même temps, en alternance et de manière répétitive. »

« Je reconnais ces phases, à la façon dont vous les énumérez », dit Hofhuis, « même si je ne pourrais pas les nommer. » Il continua : « Je les garde pour moi. J'ai appris à les apprécier. »

Pour Crantor, comme pour le stoïcien qui a peaufiné ses idées, il s'agit pour les individus de trouver en eux la force d'accepter la réalité – ou de se reconforter des illusions – et d'agir.

« Vous pouvez le faire en jouant du piano ou en écrivant un poème, même si vous n'êtes pas un grand pianiste ou un grand poète. Vous pouvez jouer et écrire de la poésie tout seul », dit Geertje. « Vous êtes un homo ludens. »

Vous en savez plus sur moi que vous ne le laissez paraître, pensa Hofhuis. Il devint méfiant.

La logique froide nous convainc que la mort fait partie de la vie, qu'elle est même meilleure qu'elle, et que nous ne sommes rien de spécial : la tragédie et la perte sont inhérentes à la condition humaine. D'autres y ont survécu avant nous, ce qui signifie que nous pouvons y parvenir aussi. La résilience, l'endurance et l'effort individuel sont donc la voie à suivre.

Ces idées peuvent paraître dures et aliénantes. Pour Cicéron, elles constituaient le moyen de sortir du désespoir.

« Le deuil collectif désigne les funérailles et les condoléances », dit Geertje, qui commençait à se sentir mal à l'aise après cette explication de tout ce que le deuil implique. Elle s'était retrouvée sur la chaise d'un professeur, où elle voulait se tenir aux côtés de Hofhuis. Elle était redevable à Van Heesewijk, qui avait découvert ses qualités et l'avait encouragée, bien que platoniquement, à développer ses talents. Parmi les autres, et pas au-dessus ou en dessous d'eux.

« Et quand le roi meurt, toute la nation est émue aux larmes », ajouta Hofhuis. « Non, pas pour moi. Je préfère suivre les anciens philosophes. Pleurer en privé, seul. »

« Promener le chien », dit Geertje.

« Une promenade avec Kasper, ou avec toi, si tu peux te taire », continua-t-il.

Geertje Proost regarda Hofhuis sombrer dans la mélancolie. Elle entra dans la salle à manger et prit la partition sur le piano. Elle joua un air qui reflétait peut-être son humeur.

« *Was ist dies ?* » demanda Hofhuis, « quelle est cette tristesse ? »

« Prélude Opus 28 n° 4 de Frédéric Chopin », dit Geertje. Elle recommença et chanta : « Si tu ne connais pas la mort, tu ne peux pas vraiment vivre et tu seras toujours mort. La vie est courte. »

Kasper aboya.

« De pette. » dit Hofhuis. « De pette. De pette. »

10. Deus ex machina

Un *deus ex machina* est une intervention imprévue de Dieu, avait lu Geertje. C'était une manière surprenante et improbable de prendre un tournant, une manière de regarder par-dessus la haie. - Les écrivains aiment utiliser un *deus ex machina* pour changer la direction d'une histoire, pour éviter de se retrouver dans une impasse. - Geertje Proost a lu des livres dont le sujet était le *deus ex machina* au domaine Van Heesewijk. Parmi les livres qu'elle a trouvés, il y avait des œuvres de Johann Gottfried Seume (1763-1810), un écrivain qui s'est fait connaître à Leipzig et bien au-delà vers 1800. Non pas qu'il ait pu suivre ses choix partout. Seume a été prisonnier de l'armée pendant des années. Il avait été conscrit, et ce n'est qu'après de nombreuses tentatives d'évasion qu'il a trouvé la sortie.

Geertje Proost a ensuite lu *Promenade à Syracuse*, puis *Mon été de 1805* et enfin la biographie du randonneur prussien, *Ma vie*.

Dans le même temps, les conversations avec Hofhuis s'estompèrent. Les échanges étaient bons, mais la répétition des déménagements devenait trop fréquente. Le départ de Hofhuis pour sa fille à Egmond aan Zee fut un soulagement. Johan Wilhelm choisit un autre enclos. Sa femme, Trees, resta à Erica, bien qu'elle se rendît souvent à l'ouest et s'occupât de l'hôtellerie à Erica jusqu'à sa vente à Piet Geraets, qui fit démolir l'hôtel pour construire trois maisons. Tout avait déjà été vendu : les fermes, les terres, la propriété. Pour Hofhuis et le reste de sa famille, il n'y avait aucune raison de rester à Erica.

« Ik vertrek. We wensen elkaar goede reis. » (Je m'en vais. Au revoir.) Il n'y avait plus besoin de mots. Tant que Geertje Proost pouvait rester au grenier, avec ses livres, son piano et ses poèmes, propriété de Hofhuis, tout irait bien.

« Quelle femme tu es ! », avait dit Hofhuis.

Geertje Proost avait regardé Hofhuis, avait levé les sourcils en signe d'interrogation, puis l'avait suivi.

« Je quitte Erica. Kasper m'accompagne. Je suis heureuse avec le chien. C'est mon berger. Kasper m'écoute et me montre le chemin de ma vie. Je ne manque de rien. »

La décision de Geertje Proost de suivre l'exemple de Seume lors de son pèlerinage fut également une surprise pour elle. Ce n'était peut-être pas un choix du tout, mais elle suivait simplement le chemin que le poète irlandais Seamus Heaney lui avait déjà montré dans *Quadrans*.

Video stupore quo res in posterum ibit
Iam sciebam quod opus sit
et quod invenitur, tantum intelligitur

In lumine quid per te iret
Septimum caelum fortasse
sexto vero modo totum perfectum est.

Saltem ubi sum in lumine
Velut illo tempore in via extra Coleraine
Ubi ventus salsior factus est, aer inquietior factus est

Et argentum lamé tremuit in Bann.
In medio canalis inter pictos polos.
Interdiu sequor iter quod significatum est mihi.

Elle avait un sac à dos en cuir de vachette confectionné par le tailleur Van der Kolk. En route vers Syracuse. D'abord vers Syracuse, même si cet endroit n'était qu'un point à l'horizon. Le chemin allait se montrer tout seul.

Après le départ d'Erica, rien d'autre que ce livre ne rappelait aux villageois l'hôtel J.W. Hofhuis ;

Étrange comme une chose perçue lointainement
peut se transformer en quelque chose de connu ;
et comment ce que l'on rencontre ne peut être que ce que l'on connaît déjà.

À la lumière de ce que l'on a vécu.
Le septième ciel est peut-être
La vérité entière d'un sixième sens établi.

Du moins quand la lumière m'envahit.
Comme cette fois, sur la route à l'extérieur de Coleraine.
Où le vent devenait plus salé, l'air plus agité

Et le lamé argenté tremblait sur le banc.
Au milieu du canal, entre les poteaux peints.
Ce jour-là, je marcherai au rythme de ce qui m'a échappé.

Le roman blasphématoire le plus mature et le plus provocateur de nos générations perdues.

Paris Match Supplement Littéraire.

Depuis Graham Greene, aucun roman n'a paru comme cette œuvre catholique romaine qui décrit Johan Hofhuis et Geertje Proost dans l'enclave catholique d'Erica.

Le Figaro

Misericordia est quod ii, qui in traditione catholica nobis sunt, latius ignari sunt opes fictionis a stabulis catholicis. Audaces mundi sunt hodierni parabolae inriatores, qui nos a complacentia excutiunt et ostendunt quantam peccatorum gravissimam confessionem et gratiae donum vere simile viderint.

L' Osservatore romano

Prix littéraire catholique

Pour cette nouvelle, l'auteur a reçu le prix Blasius du blasphème de l'Église catholique romaine. La nouvelle est une expression et une affirmation de l'omnipotence éternelle de la pensée catholique romaine et de la vraie foi en la seule véritable Église.

Geertje Proost est considérée comme l'une des nouvelles les plus catholiques de Stout. On a également dit de Stout – ce qui n'a jamais été dit de certains de ses romanciers contemporains régionaux – qu'il est plus à l'aise pour écrire sur le catholicisme du point de vue du blasphème, comme Stout le fait certainement ici, et que cela montre la grâce du Seigneur d'une manière étrange.

Il est dommage que ceux d'entre nous qui appartiennent à la tradition catholique ignorent en grande partie la richesse de la fiction des auteurs catholiques. Les audacieux du monde sont les paraboles des temps modernes qui nous sortent de notre complaisance et nous montrent à quoi ressemblent vraiment une confession déchirante du péché et le don de la grâce.

Extrait du rapport du jury de la Congrégation pour la foi dans la diaspora.

Apport, Kasper apport

1.

Ik heb drie vrouwen vermoord. Ik zeg het maar gelijk. Iedereen had het kunnen weten. Ik heb daar nooit geheimzinnig over gedaan. Of familie, vrienden, vijanden of justitie dom zijn en niet uit hun doppen kijken, laat ik in het midden. Wat de ene keer dom is, is de andere keer juist razend knap. Dat geldt voor moord, dat geldt voor doodslag en overspel. Een oorlog maakt van een moordenaar een held en als de oorlog voorbij is - oorlog is nooit voorbij - is de moordenaar een moordenaar. Wie ongestraft buiten de pot pist, krijgt schouderkloppen. Behalve de vrouw in kwestie; die is een hoer. En hoer is geen aanbeveling, ook niet als ze prostituée of call girl op haar visitekaartje heeft staan.

Ik heb niet geslagen om drie vrouwen op één dag naar de andere wereld te helpen. Laat dat vanaf het begin helder zijn. Ik houd niet van slaan. Ik ben niet uit op schouderkloppen of op een lofzang. Ik ben geen hoerenloper. U zult me niet over mijn seksuele vaardigheden horen. Sommige zaken houd ik geheim, andere vertel ik zonder omhaal, maar het liefst houd ik mijn mond. Zwijgen is beter voor mij en niet alleen voor mij, maar ik kom weinig tegen dat mensen op tijd hun mond houden. De lucht is vergiftigd met kletspraat en onbenulligheden.

Voor ik uitweid over de toedracht van mijn krijgsverrichtingen zal ik mezelf bekend maken. Ik zie u niet, ik heb u nooit ontmoet, maar ik ken u wel. We komen uit eenzelfde gat.

Voor het gemak praat ik met Kasper. Kasper is mijn hond. Kasper is een Drentse patrijs. Dat vind ik het mooie aan mijn hond. Een patrijs die een hond is, net als een haas een deel is van een varken.

Ik ben Achter op Erica geboren. Van die grond in de zuidoosthoek komen meer moordenaars vandaan. De jongste broer van mijn vader was slager. Hij hanteerde de zaag en het mes. Ik weet dat uit verhalen. Ik heb zijn hakmes; gekregen van mijn vader. Mijn gedrag heb ik niet van een vreemde. Melchior is nooit gepakt voor zijn moorden. Varkens en koeien sneed hij legaal de strot door - op verzoek - maar ook voor de moord op de vrouw in de boot in de Veenschapswijk is hij nooit veroordeeld. Melchior was dood voor ik de jaren des onderscheids had bereikt. De broer van mijn vader leeft voort in zijn daden, niet in wat hij ooit heeft verteld. Mijn oom was - naar verluidt - een zwijgzaam type. Zwijgzaamheid is eigen aan slagers, vermoed ik.

Kasper blaft bijna nooit. Hij gromt ook niet. Ik houd niet van blaffen en grommen. Kasper ook niet. Kasper kan praten en dat is een voordeel voor een jachthond. En luisteren.

‘Of niet Kasper?’

Ik wandel met Kasper langs de Heerendijk. Elke dag strekken we de benen in dit

onschuldig landschap. De straat kan ook de Verlengde Heerendijk zijn, ik weet niet waar de verlenging begint. Dit was tot voor kort een weg over zand, langs veen en deels door veen. Heer komt niet van een meneer, als ik me niet vergis, meneren woonden hier niet, maar van heer in de betekenis van heerschaar, van leger. Spaanse, Franse en stadhoudelijke troepen liepen en reden over deze dijk naar Ter Apel en verder, en terug naar Frankrijk en verder.

Rechts ligt Parc Sandur met een grote plas en luxe vakantiewoningen voor wie het breed kan laten hangen. Ik wandel soms met Kasper door het Parc, maar meestal verkies ik de vlakte rond Erica, voor zover een vlakte mogelijk is aan het eind van de Hondsrug. De Veenschapswijk is deels gedempt en tot een brede sloot teruggebracht, maar misschien is dat vertekening van mijn kinderjaren. Alles wat toen groot was, blijkt klein te zijn. Andersom komt ook voor; het kleine van vroeger groeit uit tot buitenproportionele belangrijkheid. Hoe vaker een kinderverhaal op tafel komt, hoe zwaarder het weegt. Tot het verdampt.

Daar, bij die boerderij lag de boot met de hoer van Melchior. De slager sneed haar de keel door, net als nu nog met varkens gebeurt. De vrouw van lichte en wilde zeden is zonder hoofd, en zonder kleren op een ladder van de boot gedragen. *Zwien op ledder*, denk ik dan, maar dat doet haar onrecht. Natuurlijk was ze gekleed, maar voor de anekdote zeg ik dat ze naakt was. Gelukkig hoef ik die anekdote nooit meer te vertellen. Uit nostalgie vertel ik het verhaal soms aan Kasper, maar de hond luistert dan niet meer. Hij gromt een beetje om me te laten weten dat het wel genoeg is geweest. Meer dan een oprisping is haar gewelddadige dood niet in deze buurtschap. Achter op Erica zegt precies wat het is. Een naakte hoer op een ladder, met de kop tussen de bloederige dijen. Kop, geen hoofd. De mensen hier hebben een kop op de schouders. Soms vertel ik erbij dat de hoer van de ladder in het water van de Veenschapswijk gleeed, maar ook dat is niet waar. Niet dat ik geen respect voor de doden heb, maar ik kan respect enkel laten zien in wreedheid. *‘Was sich liebt, das neckt sich,’* zeggen de burens aan de overkant van de grup. *Liebe*. En dan een graad erger, wreder. Liefde als martelwerktuig.

Het is de hoogste tijd dat een zanger een ballade schrijft over die moord in de boot in de Veenschapswijk. Moorden zijn van alle tijden, ik weet daar alles van. Drie vrouwen. Ik heb drie vrouwen vermoord.

Links van me, een beetje naar het oosten, zie ik de kerktoren van Erica boven de bomen uitsteken. Ik ben te ver weg om de stand van de haan op de toren te kunnen zien.

‘Of niet Kasper?’

‘Wat zeg je?’

Ik vergat dat ik zwijgend dacht en niet hardop mijn gedachten over de akkers liet stromen. Kasper kan wel luisteren en praten, maar gedachten lezen gaat hem nog niet zo goed af.

‘Dat ik te ver weg ben om de kijkrichting van de haan op de toren van de kerk van Maria Onbevlekt Ontvangen te kunnen zien.’

Soms praat ik met zeurderige stemverheffing, dat zeurderig monotone en uitgerekt spreken heb ik van mijn oudste zuster geïmiteerd. Ik zeg niet: dat heb ik van mijn oudste zuster geleerd. Ik zeg: ‘dat heb ik van mijn oudste zuster geïmiteerd.’ Ik had mijn verstand er nog niet bij toen ik kind was. Kind was ik. Ik deed na wat me werd voorgedaan. Soms is dat nuttig, soms is dat onhandig, soms is dat stom. Nadoen. Het is bijna onmogelijk om af te leren wat je als kind hebt aangeleerd, ook de stomme zaken beklijven.

‘Maar ik zie de haan wel. De haan wijst met de kop naar het westen, en de staart naar het oosten,’ gromt Kasper. De hond wrijft me subtiel in dat hij beter kan zien dan ik. Hij heeft beide voorpoten gestrekt naar voren staan, zijn kont naar achteren, de staart recht, maar hij blaft niet. Kasper blaft tegen vreemden, als het nodig is en tegen zwarten en invaliden. Als we met z’n tweeën zijn, blaft Kasper niet. Sinds ik hem heb leren praten, blaft de hond niet. Omdat Kasper kan praten hoeft hij niet te blaffen. In dat opzicht is de

hond net een mens. Een hond heeft een groot onderscheidingsvermogen. Onderschat dat niet. Kasper ruikt alles. Ook wat ik niet ruik. Kasper vertelt me wat hij ruikt.

Op het terrein van Parc Sandur heb ik leren aardappelkrabben. Dat is lang geleden. Het Parc was nog een akker. Ik dacht in die tijd nog niet vaak aan moord en doodslag, dat is later pas gekomen. Na de verhalen van oom Melchior is het zaad van doodslag bij me ontkiemd. Ik leerde dat ook doodslag een manier is om onvrede weg te nemen. Moord als daad van rechtvaardigheid, doodslag als de natuurlijke loop der dingen, al kon ik dat toen nog niet zo formuleren. Als ik een woord over moord had gerept, had mijn vader me acuut in de wijk verzopen. Zo'n vader had ik. Oog om oog, tand om tand. Die man - God hebbe zijn aftands lijf en zijn zwarte ziel - was Bijbelvast en dan vooral wat het Oude Testament aanging. Iedereen naar de Filistijnen.

'Alle honden naar de Filistijnen. Wat jij Kasper?'

'Wat heb je nou weer aan je hoofd?'

Kasper spreekt nooit van kop. Hij kent dat woord niet. Hij kent alleen woorden die ik hem heb geleerd. Als hij in de buurt is, spreek ik soms andere taal om niet alles prijs te geven. Zo doen ouders met dubbele agenda's, soms in aanwezigheid van kinderen, ook van hun eigen kinderen, alsof kinderen achterlijk zijn.

'Af,' zegt Kasper, 'af.'

Maar mijn gedachten gaan gewoon verder. Ik laat me niet stoppen, ook niet door Kasper. Soms wil ik dat mijn gedachten stoppen, maar mijn gedachten luisteren niet naar me, ook niet naar Kasper.

Mijn oudere zusters lagen op de knieën voor me op dat aardappelveld. De rijen versprongen. Elk kind in een eigen rij krabbend op zoek naar aardappelen in de aarde. Ik keek ze in de kont, mijn zusters. Ze waren krachtiger, steviger en sneller dan ik. Eeuwig kwam ik achteraan als hekkensluiter, als traag *bruurtie*. Niet alleen met de mond was ik traag, maar ook met de handen. En met aardappelkrabben. Alles konden ze beter dan hun jongere broertje - *klein bruurtie*, zeiden ze, alsof *bruurtie* niet genoeg was - en dat wreven ze me in. Op het aardappelland, daar is het begonnen, als het al niet in me zat vanaf de bevruchting. De lusten, ook de moordlust, maar dat laatste moest ik nog ontdekken. Ik had voorzaat Melchior na kunnen doen, maar langzaam begon ik een afkeer te krijgen van imiteren. Ik was een snotaap, maar geen aap. Mijn zusters hadden me niks in de reken.

'Tssssss,' zeg ik tegen Kasper. Hij kijkt verlangend naar de bewegende benen van een fietser. De vrouw kijkt angstig naar Kasper. Ze is bang dat de hond haar zal pakken, maar dat doet Kasper niet. Ze lacht naar me, zo bang is ze. Met Kasper bij me ruik ik haar angstzweet. Heel goed dat ze zuinig is op haar onderdanen. Ze heeft mooie benen, niet te dikke kuiten. Precies goed. Ik heb daar zicht op. In hondentaal - een tersluiks handgebaar dat niet tersluiks is - vraag ik Kasper naast me te komen lopen. Anderen hoeven niet te weten dat mijn Drentse patrijs kan praten. Voor de hond hoeft ze niet bang te zijn. Ik ben veel veel veel gevaarlijker als ik mijn zelfcontrole verlies.

Kasper laat zijn lange natte tong rechts tussen zijn tanden hangen. Ik heb hem gevraagd of hij rechts dragend is, maar na die vraag keek hij me hoofdschuddend en meewarig aan, alsof hij zeggen wou: 'Heb jij dat nog nodig om die vraag te stellen?' Ik ga de hond niks uitleggen wat hij niet snapt. Kasper hoeft niet te weten waar ik de hele dag aan denk. Mijn hond hoeft niet te weten waaraan ik denk als een vrouw met blote benen en handige kuiten voorbijfietst.

Drie vrouwen naar het Walhalla. Ik denk dat het genoeg is - daarvoor was ik op aarde - maar zeker weten doe ik dat niet. Drie is een eenheid. Als de kans zich voordoet en ik

de noodzaak boven voel komen, sta ik voor mezelf in. Ik doe wat gedaan moet worden, daar ben ik niet kinderachtig in. Ik ken mijn missie, bij vlagen.

Misschien word ik gepakt. Misschien word ik gepakt voor het zover komt.

2.

De eerste vrouw die mij in haar lichaam toeliet, om mij te krijgen, heeft het geweten. In haar leven. Ze liet me toe in haar leven. Niet voor háár overgave - de vrouwen die zelf klaar wilden komen en zich niet om mij bekommerden, die vrouwen tel ik niet mee - maar om mij in te palmen. Ik noem geen namen, niet van vrouwen die mij geraakt hebben. Ik heb afgeleerd namen te noemen. By the way. Ik heet Louïs, met een dubbele punt op de i. Dat praat gemakkelijker. Kasper noemt me ook Louïs, al vindt hij die dubbele punt op de i een vorm van pathologische aanstellerij, ziekelijke aandachttrekkerij, ontkenning van de eigenheid. De hond vindt dat ik met de naam op mijn geboortebewijs moet leven en kunstjes achterwege moet laten. Misschien heeft Kasper gelijk, maar van mij zal hij dat niet krijgen, dat gelijk. Ik ben de baas over de hond.

Maar ik sla een stuk over. Dat overkomt me vaker. Ik weet dan niet meer wat in een jaar, in een week, op een dag is voorgevallen. Net alsof er een deel van mijn geheugen is uitgeschakeld. Ook de daden weet ik niet meer. Rond de vrouwen - die nu dood zijn; twee in stilte begraven en één in stilte gecremeerd - weet ik mijn daden nog wel, en anders herinnert Kasper me wel aan de namiddag en avond rond die voorvallen. Gemakkelijk te onthouden, drie maal bijna dezelfde handelingen. Het mes. Bijna. Bijna dezelfde handelingen.

Na mijn HBS-tijd, zo oud ben ik al, maakte ik de kunstacademie af. Beter gezegd; ik voltooide de kunstacademie, ik vertrok met een diploma. Specialisatie olieverf en klassiek naturalisme. De titel van mijn afstudeerproject weet ik niet meer. Niet van belang. Afmaken kwam later, maar ook niet zo veel later. Erkend kunstenaar, terwijl het leven nog moest beginnen; ongelofelijk.

Ik schilderde in de eerste jaren met een voorliefde voor de pasteltinten van de blije kunstenaars uit Frankrijk. Ik noem geen namen, dat zou een valse schijn van geleerdheid en eruditie kunnen oproepen. Een beetje lezer kent zijn of haar klassieken en kan zelf de namen bedenken van milde schilders.

In de loop van de jaren aan de kunstacademie verschoof mijn voorkeur naar het wrede en bloederige. Ik had Kasper nog niet en als ik in die tijd een hond had genomen, was het een pitbull-puppy of een herder-puppy geworden.

Na de kunstacademie lummelde ik een paar jaar slagen in de rondte. Ik bracht de tijd door in cafés en in duistere kroegen. Waar ik van leefde, weet ik niet meer. Waarschijnlijk van mijn lichaam dat ik in bruikleen gaf aan elke vrouw die daar behoefte aan had. Aan elke man misschien, maar dat weet ik niet meer, of dat wil ik niet meer weten. Geen verschil. Ik weet heel precies wat ik wil onthouden. Ik weet heel precies waar ik trots op ben en ik weet als de beste wat ik haat.

Marietje nam me mee naar Australië. Marietje wilde mij, dat zei ze. Ze had niemand en ze wilde mij. Ze had geen familie en ze had geen land. Alles was ze kwijt. Marietje wilde mij, zei ze, en ze wilde dat ik haar geloofde. Ze had niets, op haar lichaam na en restanten van een schadevergoeding wegens aangedaan leed door een ouderling. Die restanten waren genoeg om een camper te kopen en door de woestijn te rijden. Ik vond dat ze geboft had met haar jeugd en haar opvoeding, maar daar dacht ze zelf anders over. Natuurlijk had ze niet geboft met die wekelijkse gebeurtenissen, maar wat schiet je ermee op om gedane zaken als goed of fout, als vervelend of prettig te duiden. Niets. Alles wat bestaat, dat is, daar doe ik niet moeilijk over. Ik besta en straks, later, besta ik niet. Er is geen verschil.

Maar ook aan de andere kant van de wereld, met de voeten naar boven, bleven de wetten van Mozes haar parten spelen. Alles was verboden - niet één keer, wel tien keer - en tegelijkertijd werd elke wet chronisch overtreden. We leefden in zonde. Marietje en ik. Ik veranderde mijn naam in Louïis. Marietje heette al jaren niet meer zo.

Imitatio Christi. Mary imiteerde, ze kon niet meer bijleren, leek het. Mary keek af, ze deed wat ik haar voordeed. Ook in de liefde, die geen naam kreeg in de woestijn. En wat minstens zo vervelend was; ze kon niks meer afleren. Bij de minste of geringste onenigheid, bij het miniemste meningsverschil, greep ze me in mijn kruis, alsof dat een recept was om conflicten te smoren. Nou, niet bij mij. Wat ik in haar zag, weet ik niet meer. Ik kan enkel terugkijken in verbazing en dat is niet hetzelfde als omzien in verwondering of in gramschap. Ik weet zeker dat Kasper me antwoord op die vraag - wat zag je in Marietje? - kan geven, maar ik wil geen antwoord horen.

We reden een kangoeroe aan, een kangoeroe die ze vasthoudend kan-goeroe noemde. Kan-goeroe, wat je ziet is niet wat je ziet en wat je hoort is niet wat je hoort. Ze protesteerde met kan-goeroe tegen wie ze gemaakt was; beeld en gelijkenis van de ouderling - haar goeroe - die haar vader en echtgenoot was. Was geweest. Marietje, protestante verbastering van Maria, wilde een kind van me, omdat ze een kind wilde. Maar ik had me al laten knippen. Ze wist niets van me.

We stopten in de woestijn. De temperatuur lag ruim boven de lichaamstemperatuur van de kangoeroe met kangoeroetje in de buidel en boven de warmte van Mary en van mij. Ik heette Louïis; een halve dag. In de zinderende hitte met golvende draden in de verhitte lucht boven asfalt en woestijnzand gebruikte ik voor het eerst het slagersmes. In het neerdalende laterietstof was het de eerste keer dat ik in haar aanwezigheid mijn slagersmes gebruikte. Ik houd niet van een lijdend dier. 'Of niet Kasper?'

Wat daarna gebeurde is geschiedenis.

3.

Mijn ouders woonden Achter op Erica. Daar was in die jaren aan de Verlengde Heerendijk een asociale buurt, maar niemand noemde dat zo. Het onderscheid tussen sociaal en asociaal was Achter op Erica niet te zien. De kijkrichting en de gezichtshoek bepalen het beeld, dat is nu nog zo. Achter op Erica stond iedereen met de rug naar de beschaving. Wij woonden ook aan de Ericastraat. Het gezin van mijn vader en moeder. Dat was voor de zandafgraving en voor de verbetering van de weg waarover bij mijn weten nooit een legerkaravaan is getrokken. In het veen en in het moeras had niemand iets te zoeken. Het Bourtanger Moor was nog verschoond van jenever en achterdocht. Nog verstoken van al die kwalen waaraan het veen zo rijk zou blijken.

Mijn vader leefde van de steun, de steun van mijn moeder inbegrepen. Ik weet nog steeds niet waarmee ze inkomen hebben verworven.

'Je wilt het ook niet weten.'

Ik negeer de hond.

'Je wilt het ook niet weten.' Kasper kwispelt met zijn staart. 'Ik val je niet aan, ik blaf niet en ik bijt niet. Ik vraag je om onder ogen te zien waar je blind voor was.'

Ik beweeg mijn onderbeen naar de hond. Ik zeg niets. Kasper zoekt z'n mand op en kijkt me aan. Ik haat die blik. Kasper begrijpt me. Hij legt zijn hoofd op z'n voorpoten en gaat slapen. Hij doet in elk geval alsof. Brave hond. Kasper houdt me scherp als ik dreig af te zakken naar het moeras van wat achter me ligt.

Mijn vader kreeg inkomen door de aardappels en wat hij verder deed, weet ik niet

meer. Wil ik niet meer weten. Nog steeds niet. Geen geld door hard te werken en ook niet door rustig aan arbeid te verrichten. Mijn moeder deed geen loonarbeid. Ze kreeg nooit in geld betaald voor waar ze goed in was. Ik weet niet waar ze goed in was.

‘Broodbakken, huis schoon houden, jenever halen, schoft maken,’ zegt Kasper. ‘Je weet het wel. Wat je ontbreekt is de moed om kwaliteiten van anderen op een rij te zetten. Je zeurt het liefst over wat niet goed gaat.’

‘Heb ik zo aangeleerd,’ zeg ik. Ik voel dat ik me verdedig tegen wat me is overkomen.

‘Kindtie.’ Kasper zegt het zonder leedvermaak. Ik heb de hond het leedvermaak nooit laten zien. Kasper weet niet wat leedvermaak is. Een hond kent geen leedvermaak, dat is een belangrijk verschil tussen het karakter van een hond en een mens, met mij.

Met enige regelmaat kwamen hulpverleners van de gemeente om te praten en koffie te drinken. Sommige van die mannen en vrouwen namen zelf hun koffie en thee mee. En een kopje. Net alsof we niet schoon waren. Ik kan het zeggen: we hadden schone kopjes en schone schoteltjes. Ik was er getuige van.

4.

Kasper vraagt waarom ik steeds zelf aan het woord ben. Niet dat de hond mij lange en indringende verhalen wil vertellen. Dat niet. Kasper vertelt mij weinig nieuws. Ik weet wel wat in mijn hond ronddoelt.

‘Waarom laat je die vrouwen niet aan het woord?’

Kasper bedoelt de vrouwen die ik de hals heb doorgesneden. Ik weet wel waarom ik die vrouwen niet aan het woord laat. Ik heb genoeg aan mijn eigen verhaal. Ik houd niet van kletskousen en met doorgesneden strot is het lastig spreken. En verder, wat is er boeiend aan het verhaal van een dode, of aan de verhalen van drie dode vrouwen?

Toen Melchior dood was heeft mijn vader nog geprobeerd om de slacht van varkens en koeien zelf te doen, maar mijn vader kon niet tegen bloed. Dat zei hij. ‘Ik kan niet tegen bloed,’ zei mijn vader. Mijn moeder kon wel tegen bloed. ‘Dat is vrouwen eigen,’ zei ze. ‘Vrouwlu kunt wel tegen bloed. Ze moet wel,’ zei mijn moeder.

Kasper kan ook tegen bloed. Bloed jaagt hem op. Bloed raakt aan zijn natuur, daar is hij jachthond voor.

‘Ik ken je verhaal wel. Het verhaal van de drie vrouwen in je leven. Drie zussen, drie vrouwen, meer dan al die andere vrouwen die je leven hebben gekleurd. Louïs. Je eigen versie van je verhaal heb je me al meerdere malen verteld. Soms zo vaak dat ik niet meer in staat was een aangeschoten eend uit het water te halen. Wie teveel in zijn hoofd zit, komt niet tot daden. Laat de dames aan het woord, zou ik zeggen. Kun je hun versie van de gebeurtenissen horen. Luister eens naar die vrouwen.’ Kasper kijkt me aan alsof ik aangeschoten wild ben, alsof ik een waterrat ben met een poot in de klem. Maar ik ben niet bang voor mijn hond.

Als ik mijn neus naar de hemel keer zegt Kasper: ‘Ook al heb je ze de hals afgesneden en zelfs de hoofden van de romp gehakt met je slagmes, dan nog kun je ze aan het woord laten.’ Kasper hijgt en kwijlt. ‘Met een gerust hart kun je de vrouwen aan het woord laten.’ Hij blaft zachtjes om te laten horen dat hij ook en vooral hond is. Een hond met een jachtinstinct. Kasper jaagt op mij. Op mijn geest.

‘Ik leg het aan je voor. Jij Louïs, of jij hoe-je-ook-wilt-heten, geef die vrouwen een stem en een verhaal, of ik neem je rol over.’ Zijn tong steekt schokkerig naar buiten. ‘Als ik je therapeut was, zou ik zeggen dat ik liever heb dat je zelf je verhaal vertelt.’ Kasper jankt heel kort. Ik ben dit van hem gewend. De Drentse patrijs probeert me voor zijn hondenkar te spannen. En dat is precies wat ik haat aan mijn vader, ja precies dat, en aan mijn moeder, en aan mijn drie zusters met de persoonlijk door mij doorgesneden halzen.

Ik geef Kasper gelijk, als ik tot daden kom, zit ik niet in mijn hoofd. Mijn lichaam gaat autonoom zijn gang. De dagelijkse ronde met de hond over Verlengde Heerendijk, Ericasestraat, Havenstraat, Veenschapswijk. De ene keer gaan we met de klok mee, de andere keer gaan we in tegen de looprichting van de grote en kleine wijzer. Het ritme van aardappelrooien heb ik meegenomen naar de wandelingen over mijn geboortegrond.

Mijn oudste zuster lag vooraan in de aardappelrij. Dikke kont, net als mijn moeder en mijn oma. Vóór de lessen erfelijkheid bij biologie wist ik al dat dikke konten erfelijk zijn. In elk geval in de vrouwelijke lijn. In Afrika geldt een dikke reet als wenselijk, opwindend en geil makend. In deze uithoek aan de grens met Duitsland kijken mensen op een andere manier naar lijven dan in Afrika, maar de blik op een dikke kont - *op een vet wief lig ie beter op as op een pak spiekers* - is vrijwel gelijk. Een dikke kont zit meestal aan brede heupen, en brede heupen betekenen een breed bekken en een breed bekken betekent een brede opening. En een brede opening is een goede manier om aan de dagelijkse sleur te ontsnappen.

Mary in Australië wilde een kind van me. We bedreven de liefde in de camper onder het razen van de air conditioning. Buiten was het te heet om te leven. De liefde. Wat je liefde wilt noemen, noem het liefde voor mijn part. Ze wilde het kangoeroejong meenemen uit de buidel van de stervende moeder. Het jong was verdwaasd door de klap van de aanrijding. Mary nam het jong mee in de camper terwijl ik me om de moeder bekommerde. Twintig mijl verder liet ik het jong los in de woestijn. Mary wilde het jong houden, ze greep me in mijn kruis. Mary bleef bij het jong. Nee, dorst zou ze nooit meer kennen, net zomin als boosheid, verlangen en heimwee. En ook over al die andere overbodige gevoelens hoefde ze zich geen zorgen meer te maken.

Ik deed navraag bij het volgende pompstation. Ik hoorde wat ik al wist. Jonge kangoeroes overleven niet buiten de buidel van hun moeder, als ze nog jong zijn. Die kennis hoefde ik niet meer te delen.

Kasper vindt het wel genoeg gepraat over aardappelkrabben en dikke konten. Ik ook, maar ik móet zeggen dat een dikke kont en volle dijen en brede heupen en breed bekken ook voorbodes zijn van een kut van enige afmetingen. Ik zeg kut, terwijl ik geboortekanaal bedoel. Ik wil het niet zeggen, maar ik zeg het. Kut. Kasper is zijn stem kwijt. Hij jankt zachtjes. Kasper jankt niet van afkeuring, maar uit medelijden. En als ik ergens een hekel aan heb, dan is het - naast die andere dingen waar hele volksstammen in zwelgen - aan medelijden.

Ze had een dikke kont, mijn oudste zuster. Haar kut heb ik nooit aandachtig bekeken. Mijn oudste zus had een mooi middenstuk. Met haar benen over elkaar geslagen had ze zo in de *Playboy* kunnen staan, bloot. Prammen, tepels, straffe titten. Mijn jongste zus was meer voor de *Penthouse* of voor het *Slagersvakblad*.

Ik weet niet wat mijn oudste zus - mijn zusmoeder - over me zou zeggen. Ik heb haar nooit gevraagd. Ik weet niet wat mijn zussen van me vonden. Ik was te jong voor alles waar ze zich mee bezighielden, dachten ze. En ik had rood haar. En ik had geen dikke kont. Ze dachten dat ik nog nooit een kut had gezien. Ik had wel een kut gezien. Zeker weten. Ze vroegen me niets. Ze vroegen moeder of ze me in de tobbe mochten doen, maar dat wilde ik niet. Gemene smoezen. 'Blokke ziepe kwiet', zeiden ze. 'Blokke ziepe kwiet in de tobbe' en me overal knijpen, onder en boven water. 'Indianenkneepie', zeiden ze. 'Ha, de ziepe. Nee, toch niet.' Ze waren allemaal gelijk, mijn zussen. Ik was mans genoeg - kind als ik was - om zelf in de tobbe te gaan. Gelukkig kwam er later een douche met een deur ervoor.

‘Je bent geen nieuwsgierig type,’ zegt Kasper. Ik had hem niets gevraagd, maar hij antwoordt ook op vragen die ik niet stel.

‘Je bent lang kind, onschuldig kind gebleven, zou je oudste zuster zeggen,’ zegt Kasper. ‘Maar ze had het bij het verkeerde eind. Je was een voorlijk kind, een voorlijk kind met een beperking.’

Ik schud mijn hoofd. Als iedereen gestoord is, valt dat niet op, als er één individu een bepaald soort gedrag vertoont, dan is dat een storing. Die ene persoon is gek, en al die anderen - die naast andere erge dingen, blokjes zeep zoek maken in de tobbe van kleine kinderen - die zijn normaal. Kasper is van me afhankelijk. Als ik geen eenden, fazanten, hazen of konijnen schiet, kan hij niet rennen. Dan mist hij de geur van vers bloed. Kasper is mijn gelijke, maar ook mijn slaaf. Ik laat me niet door hem voor de gek houden. Door niemand laat ik me voor de gek houden. Ik ben niet dom, maar ik was ook niet zo slim als ik als peuter, kleuter en puber nodig had.

‘Je was een kind, maar je wist niet wat bij een kind hoorde en je wist niet wat bij een grote hoorde.’ Kasper verklaart de wereld.

Als ik over het veld tuur en niet op zijn woorden inga, zegt Kasper met een ondertoon van een bange hond: ‘Je oudste zusmoeder wist het onderscheid niet tussen moeder - tot ze zelf moeder wilde zijn - en zus. Ze was ook een kind, maar een kindmoeder, zoals vaker voorkomt bij de oudste van de eerste leg.’

5.

‘Ik speel een rol in een slechte detective, of niet Kasper? Vergis ik me?’ Ik wil dat ik me vergis.

‘Waarom noem je mij bij mijn naam? Altijd als je mijn naam noemt, zegt mijn hondenvriend me dat je onwaarheid spreekt en graag een positief antwoord wilt. Alsof je een minderwaardigheidscomplex wilt compenseren. Misschien ben je nog niet zo rolvast als je zou willen zijn. Heb je nog niet genoeg doden op je geweten? Kijk je uit naar een volgende moord?’ Kasper laat zijn verdere vragen achterwege. Kasper wil dat ik gelijk antwoord, maar dat doe ik niet. Ik laat een pauze vallen, zodat Kasper zijn hondenhersens kan scherpen en mij kan analyseren.

Kasper zou een goede politiehond zijn, maar dat is de Drentse patrijs niet. Als Kasper een Duitse herder was geweest, was ik allang gepakt voor wat ik op mijn kerfstok heb. In dit lang vergeten Drenthe, in dit pas onlangs ontdekte land is meer verboden, en meer toegestaan, dan god heeft gewild. Domheid en onverschilligheid hebben dit land gevormd, en de bewoners. Ze weten niet bij wie ze horen, niet anders dan bij het sompig veen dat is verdwenen, maar de zompigheid is gebleven.

‘Ik ken je wel een beetje, Louïs, als je iets negatiefs van jezelf zegt, wil je dat ik je optil. Bij deze. Je speelt een hoofdrol, matig vormgegeven, in een thriller. Geen detective.’

Ik hoor Kasper en ik luister.

‘In een thriller zijn de lijken al boven tafel en is de dader bekend. Maar komt de dader voor het gerecht? En vooral: hoe heeft het zover kunnen komen? Dat is de vraag. Een prangende vraag.’

Als Kasper kon knipogen, zou hij nu knipogen of op zijn minst zijn rechteroog vernauwen. Kasper kan niet knipogen. Hij kan grote ogen opzetten als een kind.

‘Je hebt op een dag je drie zusters vermoord en in stukken gesneden. Je hebt de lijken verdonkeremaand. De lijken en de dader zijn jou bekend. Je zusters zijn er niet meer, en jij, jij Louïs staat aan de wieg van hun verdwijning.’

‘Dank Kasper. Ik denk dat jij de enige hond bent die me kan pakken. Je bent de enige hond in de hele wereld die me begrijpt. Of ben ik nu sentimenteel en pathetisch?’

Ik voel hoe Kasper met zijn natte neus mijn broekspijp naar boven schuift en met zijn natte neus over mijn onbehaard been glijdt.

‘Je geeft zelf het antwoord. Mietje.’

6.

Na mijn avontuur down under keerde ik - zonder dat ik er erg in had - terug naar mijn roots. Achter op Erica vond ik mijn Ayers Rock. In de Veenschapswijk lag de VERWACHTING - nog steeds - alsof het zo moest zijn. Het schip was te koop, en aan het bord te zien was de hoerenboot al een tijdje op de markt. Groot onderhoud is nodig, zei de eigenaar die alleen zwart geld wilde zien. ‘Ik doe tien percent van de vraagpries of.’ Ik heb niet zoveel met kortingen. De beginwaarde staat zelden vast. Het is wat een gek ervoor geeft. Alle handel lijkt op kunsthandel. De waarde ligt in de beleving, meer in de beleving dan in het nut. Het hele leven is zinloos en nutteloos, alleen de beleving telt. Ik gaf tien procent minder voor de boot dan de gek ervoor zou geven. De boot was voor mij onbetaalbaar, maar dat hoefde ik niemand te vertellen, ook Kasper niet.

Het herstel van het binnenvaartschip, waarin ooit turf en aardappelen waren vervoerd, was voor mij ook bezigheidstherapie. Als ik aan het klussen was, stond mijn denkwerk in een lagere versnelling. Die traagheid maakte het mogelijk dat ik langzaam op mijn leven en dan vooral op mijn handelingen terug kon kijken, en op mijn belevingen. Vooral op mijn belevingen. De traagheid voorkwam in het begin ondoordachte handelingen. Ik had geen tijd om ondeugd te verzinnen en uit te voeren terwijl ik aan de boot werkte.

Gelukkig was de naam op de boeg geschilderd en niet in metalen letters opgelegd. De boot was geen grafzerk met koperbeslag. De boot was een ijzeren bak met halfvergane houten luiken, een stoffig en roestig laadruim, een hout betimmerde roef en kleine kajuit in het vooronder. In de stuurhut stak het roer dicht tegen het raam. In jaren was de koers nooit verlegd, niet zolang ik deel van dit land en dit water uitmaak. In het ruim lag een aftandse buitenboordmotor, een lange aandrijfstang met schroef die aan bakboord of stuurboord in het water kon hangen. De aandrijving was overbodig. Niemand wilde deze schuit verplaatsen. Het binnenvaartschip lag op plek van bestemming. Nu ik nog, dacht ik. Nu ik nog.

Ik veranderde VERWACHTING in VOLHARDING. Eerst aan de kant van het schelpenpad langs de Veenschapswijk, jaren later aan de akkerkant aan de overkant van de wijk. De hobbyboer kende me als schipper van VERWACHTING, fietsers en wandelaars zagen VOLHARDING. Stoere kerel, wit vel, rood haar, geen baard, geen ankers op de schouders getatoeëerd, geen verminkingen, geen zichtbare littekens. Brave ziel met akertje en bezem en geschrobde gangboorden. Wimpeltje in de mast, geen vlag. Waslijn van mast naar de roef. Geen ondergoed en lakens aan de lijn, daar had niemand iets mee te maken. Ook geen bloembakken met geraniums op de nieuw geteerde luiken. Iedereen wist wie ik was, niemand kende me.

De boer was blij met de nieuwe schipper. Zijn perceel steeg in waarde. Een opgeknapte platbodem, fotogeniek in het lege land en een teken van vooruitgang. Maar zo heette mijn boot niet. Mijn boot heette niet langer VERWACHTING, maar VOLHARDING. Volharding heeft met vooruitgang niets te maken.

De boer sprak mij aan na de jaarlijkse nachtmis met kerst, de enige traditie die ik in stand houd. Ik hecht niet aan het verleden, wat achter me ligt, poets ik het liefst weg.

Het leek alsof de boer zijn herinneringen aan de boot pas kwijt kon raken met een reguliere man aan boord van een gemetamorfoseerde hoerenboot. Een paar keer kwam de boer een praatje maken. Hij riep over het smalle water tussen zijn land en mijn boot.

Ik luisterde, en heel mijn lichaam schreeuwde: houd je bek. Ik sprak hem niet weer bij mijn schip. Kerstmis, na de nachtdienst was vaak genoeg.

Ik schilderde een rode band over de volle lengte van het zwart geteerd schip. Ik raakte de herinnering aan Mary kwijt. Op één gebeurtenis na. Net na het vrijen, de laatste keer - ik stak nog in haar - de ochtend voor we de kangoeroe vol in de flank raakten, scheet ze het bed in de camper vol. Dat was een unicum, volgens haar. Ik wilde haar geloven.

Drie vrouwen. Drie vrouwen en dan tel ik Marietje niet mee.

7.

Na hun scheiding woonden vader en moeder, laat ik ze zo maar noemen, aan de Keerweg 7 en 9 in Emmen. Ze hadden nooit iets met elkaar gehad en wat ze hadden gehad waren ze kwijt. Het ouderlijk huis aan de Ericastraat ging tegen de vlakte om plaats te maken voor een snelweg zonder op- en afrit. Ontsnappen uit Achter op Erica was niet mogelijk, leek het. Vader en moeder waren te dom om samen te wonen en te stom om op eigen benen te staan. Wekelijks kregen ze thuishulp, maar wel verschillende. Een jonge meid - die ook niet tegen bloed kon - voor vader en een oudere vrouw voor moeder om het huishouden te regelen en moeders lijf te poetsen.

Vader en moeder woonden in appartementen in een flat met een trapopgang met treden als van versleten petit granieten kalkstenen drempels. Voor de nostalgie. Uitgesleten door duizenden voetstappen naar boven en vooral weer naar beneden. Het pad was verkend. Het pad was bekend. Mijn vader was na de scheiding nog niet gestopt met roken, dat deed hij toen moeder zelfmoord had gepleegd door de gaskraan open te zetten met uitzicht op een brandende kaars in de vensterbank. Vast en zeker een bedevaartkaars uit Lourdes met Maria Onbevlekt Ontvangen op de kloosterbijenwas, tweedehands uit de kringloopwinkel. By the way; mijn middelste zus - die het langste thuis bleef wonen - noemde mijn moeder hoer en zo was ik de son of a bitch. So what. - Op het journaal zag ik hoe de hele inventaris uit het appartement was weggeblazen. Moeder in één klap van de wereld. En het appartement aan de Keerweg was veranderd in een echte doorzonwoning. Vader moest ook verhuizen, niet alleen de muren van zijn woning waren ontzet. Ik heb het wrakkige mannetje in zicht van de haven een paar maal opgezocht in zijn achterafhuisje aan de rand van Emmen met uitzicht op Emmererfscheidenveen. Ik zal Kasper nog eens vragen waarom ik bij die oude kerel, die nooit man is geworden, op bezoek ging. Misschien vanuit een vals verantwoordelijkheidsgevoel, misschien om hem te pesten, misschien om mijn wortels te leren kennen. Oom Melchior was wel zijn broer. Melchior aan wie ik het slagermes had te danken, en meer.

Misschien hadden vader en Melchior gelijke trekken. Misschien leek ik meer op hem en zijn broer dan ik zou willen. Ik heb mijn ouders niet uitgezocht. Ik ben geboren in het nest waarin ik geboren ben. Zo simpel liggen de feiten.

Overall rook vader gas. De hele dag rook hij moeder. Vader zou een goede politiehond zijn, maar alleen voor gas. Hij durfde geen sigaret meer op te steken. Ik rook niet, maar als ik bij vader op bezoek kwam, stak ik sigaren in de brand. Bij die man werd ik misselijk en ik rookte om er zeker van te zijn dat ik kotsmisselijk zou vertrekken. Een zelfkastijding die ik met de paplepel heb binnengekregen. Elk ongemak vervangen door een nog groter ongemak. Groot doen, en als het niet meer kon; braken in eenzaamheid.

Lijkenlucht, zei ik tegen hem. Het is geen gas dat je ruikt. Je ruikt lijken. Dat kon niet, zei hij, hij had nog nooit een lijk gezien. En wat je niet kon zien, dat kon je niet ruiken. En een scheet, zei ik? En een scheet? Ik moest de grap uitleggen.

Ik deed de afwas en in schone kopjes schonk ik thee en jenever. Domheid is een verworvenheid en daar hoef ik niemand op af te rekenen, ook niet de man die zich

mijn vader noemde. Hij had een kaal hoofd, ik had een dikke bos rood touwhaar. Ik zou wel kaal worden voor hij dood zou gaan, meende de man in de stoel achter de vrouwentongen. In zijn nieuw huisje stond niets van zijn opgeblazen vrouw. Geen enkel aandenken. Maar alles was van haar gaslucht doordrongen. Moeder was er niet meer, maar als rook van slechte sigaren zat ze in elk kledingstuk; wol en leer en in katoen. In alles godverdomme. Wat was ik blij dat ze in stukjes was gereten door eigen toedoen.

Ik kreeg Kasper van de hobbyboer aan de Veenschapswijk. Kasper is onbetaalbaar. Een hond is geen slaaf. Een hond is een mens, tenminste als de hond kan praten. Kasper kan praten. Kasper kan ruiken. Kasper weet waar kadavers liggen. Kasper weet van mij wat ik nog ontken.

8.

‘Je bent in staat me te vermoorden,’ zei mijn oudste zus. ‘Je bent mesjogge. Dat geloof ik. Ik weet het niet alleen, maar ik geloof het ook. Vast en zeker.’

Ik was het niet van plan, maar de dikke kont bracht me wel op een idee. Misschien had ik dat idee al veel langer. Misschien doolde in de krochten van mijn onbewustzijn het verlangen om voor eens en voor altijd af te rekenen met wat me door haar - zusmoeder - was aangedaan. Met haar opmerking, recht uit haar hart, als ze een hart zou hebben, nodigde ze me uit om haar hoofd van haar romp te scheiden. Minachting en kleinering, ach hoe zal ik het zeggen. Nu klein bier, maar in de kinderziel emmers vitriool. Ze voerde me gastenzeepjes die ze uit haar schoonmaakhuis had gejat. “*Lekker koekie, eet op. Eet op. Of wij klappen?*” Het schuim op mijn kindermond, mijn kindermond die ze benoemde in zinnen als: “*Veeg joen bek af*” alsof mijn mond mijn kont was. “*Smak niet, vreet met joen bek dicht*”. Pas toen ik dertien werd, tiener, pas toen hield ze in. Ik sloeg en ik schold als het nodig was. Ik leerde woorden die ik niet meer kwijt kan raken, ook niet als ik wil. Ik wil godverdomme. *Lilleke miegerd*. Alle dagen. Wat ging ik graag naar school.

De eerste vraag die ze me stelde toen we elkaar weer zagen na mijn oponthoud in Australië: ‘*Waar is de wc?*’ Nou toen zakte mij de broek af. ‘*Of heb ie gien wc op joen schip?*’ Skip klonk in mijn hoofd. Ze was weer ‘thuis’ en ze probeerde mij met die opmerking ook weer ‘thuis’ te laten komen. Kinderloos, niet gecorrigeerd door de nieuwe generatie, maar blijven steken in het veen dat voor haar nog niet was afgegraven. Getrouwd met een man uit eenzelfde veenput, dezelfde vertrouwde baggel.

Kasper stond strak tegen mijn broekspijp, tegen mijn been. Hij zweeg, maar ik voelde hoe hij zachtjes gromde en op mijn bevel wachtte. En tegelijkertijd remde Kasper me af om tot actie over te gaan. Het was alsof hij tegen me fluisterde: “De kool is de schijt niet waard”, of zoiets. In gespannen situaties formuleert Kasper soms onzorgvuldig en onbegrijpelijk. Maar ik snap mijn hond. En dat is wat telt. Kasper is eenkennig en dat houd ik graag zo. Ik wil niet dat iemand anders met mijn hond praat.

Buiten in de berm, aan de rand van de vaart stond een groen hokje met een open hartje in de groene deur. De deur zat in het slot. Ik wilde niet dat willekeurige voorbijgangers mijn domein zouden gebruiken. Verderop was een bosje waar iedereen naar hartenlust kon piesen en poepen, en dat gebeurde ook. En al die andere dingen die zich tussen mensen voordoen, ook die speelden zich in het bosje af. Mannen met vrouwen, mannen met mannen. Alles open en bloot, niet uit hartstocht, dat weet ik zeker, maar uit geilheid. Ik loop met een boog om die andere wereld heen. Bij die bosjes houd ik Kasper aangelijnd.

In het ruim had ik een chemische wc neergezet, zonder waterspoeling. Alleen te gebruiken in geval van nood, in de winter en laat in de nacht. Maar ik gebruikte die

chemie niet. Mijn lichaam is regelmatig en ik weet wat ik verteert en wat blijft steken. Ik ben niet bang. Midden in de nacht en ook bij ontij loop ik het weiland in en als ik moet, schijf ik in het gras tussen koeienvlaaien. De natuurlijke loop van de dingen, dat houdt me gaande. Ik ben een beest tussen de dieren, daardoor kan ik met Kasper praten, met mijn hond, met mijn Drentse patrijs.

Dat chemisch toilet was voor het geval een passende vrouw bij me op bezoek zou komen, een vrouw met wie... Maar ik wist zeker dat ze niet zou komen, niet op deze hoerenboot in vermomming van woonschuit voor een dertiger met kunstzinnige ambities. Ach wat, ambities. Ambitie, het woord is onbekend in dit land, een neologisme zonder betekenis.

'GELOOF' - zo noemde ik mijn oudste zus - had ontdekt dat ik terug was uit Australië. Ze kwam me vertellen dat ze getrouwd was, en dat haar man een week na de trouwdag - op een maandag, gratis in het echt verbonden bij de burgerlijke stand - zich tegen een boom dood had gereden. Dalerpeel. Weer naar het gemeentehuis voor aangifte. Ik weet niet waarvoor ik dat moest weten, maar ze wilde me haar leed vertellen. Ze had niemand om het tegen te vertellen. Niemand, zodat ik als enige overbleef. Ik wilde vragen of ze een advertentie in de krant had gezet met zijn overlijden, dan wist iedereen er immers van, althans kon iedereen er weet van hebben, ook al die mensen die het niet wilden weten. En zo'n ongeluk had vast het nieuws gehaald. Maar ik zweeg.

Ik had de woonkajuit opgeknapt en de buitenkant geschilderd. Naast de slaapkamer in het achterschip was een wastafel met enkel koud stromend water. Op het dek had ik een watertank laten plaatsen. Elke twee week kwam de boer met de tank om mijn voorraad bij te vullen. Meestal zorgde ik ervoor dat ik met Kasper onderweg was als hij kwam. Aan de Veenschapswijk was geen stromend gas en geen leidingwater tot aan de boot. Alle leidingen gingen richting Parc Sandur. Alles stroomde in de richting van beschaving.

'In het ruim kun je kakken,' had ik gezegd.

Ze was binnen een paar minuten terug als wilde GELOOF bewijzen dat haar stront nog te kostbaar was om bij me achter te laten.

9.

GELOOF, HOOP en LIEFDE, zo noemde ik mijn drie zussen. De jongste zus, de LIEFDE, was de langste, dat kwam mooi uit. Ik noemde mijn zussen nooit bij hun naam. Ik wilde niet dat ze met hun naam een identiteit kregen.

'Maar had je niet in de gaten,' zegt Kasper, 'had je echt niet in de gaten dat je je zusters juist een eigen karakter gaf door ze GELOOF, HOOP en LIEFDE te noemen?'

'Hoezo,' vraagt ik. Ik doe me graag wat dommer voor dan ik ben. 'Hoezo?'

'Ik ken je wel een beetje,' zegt Kasper. 'Je bent een intelligente, zwijgzame en moorddadige man. Je draagt niet alleen het lot van de wereld, dat verbeeld je je in elk geval, maar vooral je eigen lot. Al twijfel ik over dat laatste, over je eigen lot. Misschien draag je niets, lucht, misschien draag je wind en zwelg je in die wind, in die storm.'

Ik zwijg als Kasper uit zijn mand komt en met de neus de schuifdeur opent. Hij wil het veld in en ik ga graag mee. De buitenlucht klaart de mist op die in mijn hoofd het zicht belemmert. Wandelen maakt mijn kop leeg. Zo gaat dat, en toch voel ik elke keer een drempel om naar buiten te gaan. Ik trek mijn hoge schoenen aan en laat mijn schipperstrui over mijn hoofd glijden. In mijn broekzak voel ik een hondenbrok voor onderweg, en het mes.

In het westen trekken grijze wolken voorbij. Misschien komt er regen, maar vaker dan eens blijven de wolken steken, alsof ze niet over de uitloper van de Hondsrug kunnen, terwijl het hoogteverschil met Nieuw-Amsterdam minimaal is. Onweer trekt ook vaak

onderlangs over De Peel en Schoonebeek. Natuur kiest de weg van de minste weerstand. En dat zonder wrok en zonder schuldgevoel of leedvermaak.

10.

De keel doorsnijden was de tweede keer gemakkelijker. Oefening baart kunst en ik merkte dat de opwinding die ik bij de oudste had gevoeld - 'Ik geloof dat je me kunt vermoorden.' 'Je brengt me op een idee.' - veel minder was. Niet dat ik het gewoon vond, dat niet, maar eigenlijk was het niets bijzonders in het licht van waar ik doorheen was gegaan. De geloofzus, de moederzus lag nog na te bloeden. Ik had GELOOF in het vloerkleed gerold en in het ruim gelegd. Voor de schildersezal was plek genoeg. Bloedvlekken zijn lastig te verwijderen van een houten vloer, had ik gelezen. En ook uit katoen en uit wol, uit vloerbedekking. Ik had krap een half uur om me op te knappen en schone kleding aan te doen. Kasper hield de wacht.

De tweede keer ging als de eerste keer. Ik kwam uit het keukentje achterin het schip. HOOPZUS stond naast het roer door het raam van de roef naar de akker te staren. Het raam was opengeschoven, anders had ze me in de ruit weerspiegeld kunnen zien. De vaalrode plooigordijntjes zaten strak tussen twee koperen roedes. Origineel, nog uit de tijd van het peeskamertje, de roedes. HOOP droeg een dunne blouse en een lichte broek van dun katoen. Blote voeten, haar schoenen knelden, had ze gezegd, maar de schoenen waren chiquer dan doorlopers. Gelakte teennagels, zacht rose. Wijde halsketting van zilver met een kruisje eraan. Niet dat ze nog gelovig was, maar het was een statement.

'Vreemde lucht, vreemde lucht hangt in de kamer,' had ze gezegd. 'Bestrijdingsmiddelen,' had ik geantwoord. 'Tegen ratten. Misschien ruik je de hond.' HOOP bleef in de stuurhut terwijl ik naar mijn woonkamer afdaalde om het slagersmes te halen. Ik rook het bloed van GELOOF in het ruim. Kasper, Kasper, Kasper!

Mijn linkerarm pakte HOOP in één greep onder haar borsten vast en voor ze een vraag kon stellen haalde ik uit met mijn rechterarm. Meer hoefde niet.

Ik keek naar buiten terwijl warm bloed over mijn handen gutste. Ik liet het mes vallen. Ik zette mijn voeten uit elkaar en leunde met mijn billen tegen het roer dat meedraaide alsof het de koers wilde verleggen. HOOP schokte. Ze kotste uit de hals. Ik hield haar rug strak tegen mijn borst geklemd. Ik wilde dat ze met me meekeek over voorheen het aardappelland. In het weiland stond de Belg met de kont naar me toe. Zuidwestenwind. Gecoupeerde staart, alle vouwen en alle plooiën glimmend naar me toegekeerd. Ik keek enkel naar geplooid vlees. Ik voelde mijn maag draaien. Het hoofd van HOOP knikte opzij. Mooi hoofd, heel mooi hoofd. Ze hield haar ogen open, maar ik streefde ze dicht nu ze niets meer kon zien. Donkerrood gulpte bloed in korte stoten. Ik voelde haar pis weglopen. Een paardenkut, een paardenkont, een warm lijk in mijn armen. HOOP in mijn armen, warm en zwaar. Ik liet haar op de vloer van de kajuit zakken. Buiten achter de schuifdeur hoorde ik Kasper zacht janken.

'Ja, jongen,' zeg ik. Ik raapte het slagershakmes op en nam haar hoofd mee naar het vooronder.

'Ja, jongen,' herhaalde ik, 'wat zou moeder hiervan zeggen? Op deze boot. Op deze plek.'

11.

'Schoonheid geeft troost en ik had troost nodig,' zeg ik. 'Ik wilde ultieme kunst maken. Een kunstwerk, een schilderij dat de wereld zou veranderen. Mijn wereld in elk geval. Ik wist wat aan de wereld mankeerde,' zeg ik.

‘Zoals elke puber weet wat er aan de wereld mankeert,’ zegt Kasper. Kasper probeert de wijsneus uit te hangen. Hij snuift met zijn zwarte natte kegel in de rondte alsof er een geur van bederf of van een aangeschoten prooi in de lucht hangt. Ik laat de wereld aan Kasper over. De wereld is te groot voor me.

‘Ik wist wel - als elke puber met hersens - wat er aan de wereld mankeerde, maar ik had geen benul van de mankementen van mijn eigen wereld,’ zeg ik. ‘Maar ik wist wel dat er veel niet deugde.’

‘Zwalg je in zelfmedelijden?’ vraagt Kasper. ‘Van mij mag je.’

Ik heb dakluiken weggehaald en ik sta achter de schildersezal. Het doek is nog onaangeraakt. Ik kijk naar de lucht waar grote witgrijze wolken voorbijrijven. Af en toe hoor ik fietsers over het schelpenpad. Uit de verte klinken de kerkklokken van Maria Onbevlekt Ontvangen. Er is iemand gestorven en onderweg naar het graf.

‘Nee,’ zeg ik, ‘ik zwalg niet. Ik constateer. Ik houd van feiten.’

‘Je houdt van feiten, laat me niet lachen, alsof emoties ook feiten zijn.’ Kasper weet niet beter, denk ik. Emoties zijn wel degelijk feiten, maar ik wil niet in een semantische en vruchteloze discussie terechtkomen. Ik kies voor mijn route en laat de hond volgen. Af en toe mag Kasper een belendende sloot of houtwal besnuffelen, maar ik wil dat de hond mijn spoor volgt.

‘Feit is,’ zeg ik, ‘feit is dat ik op de kunstacademie schoonheid heb leren kennen. Ik heb geleerd dat kunst een samenspel is van wat al bestaat, en de onverwachte combinatie van wat al bestaat levert toegevoegde waarde. Kunst met schoonheid is de zoektocht naar een passend en harmonieus samengaan. En dat samenspel mag best wringen in de geest.’ Graag zelfs, gaat door mijn hoofd. Graag voel ik de worsteling, de knopen en hindernissen, maar ik houd mijn mond. ‘In de geest,’ herhaal ik. ‘In de geest.’

‘En in de maag. In de onderbuik.’ Kasper kijkt me aan alsof hij een koekje van me wil. Ik geef Kasper geen koekjes. Vlees kan hij krijgen, of een hondenbrok.

‘Ook wreedheid kan mooi zijn,’ zeg ik. ‘Ook wreedheid kan schoonheid in zich dragen.’ In de krant sla ik foto’s van zelfmoordaanslagen over, oorlogstaferelen, overstromingen, aardbevingen, lynchpartijen, executies, bloed op straat en verminkte lijken blader ik snel weg, maar ik weet dat ze bestaan. Ik weet dat de afbeeldingen niet weggaan, ook als ik weggijk blijven vlees en vocht, lichaam en bloed. En na gewenning in mijn hoofd sla ik de krant weer open en ga ik met mijn hand en met mijn wijsvinger over de vleeswonden en door de bloedresten. De wreedheid windt me niet op. Ik raak niet verhit door de lijken en de massacres. Ik word geraakt door een gevoel van schoonheid in het wrede. Dit is het leven. *C’est la vie*, en dan in het Latijn. *Quod vita*, nooit hoorde ik dat in de kerk. Ik heb de wereld niet wreed gemaakt. De wreedheid was er vanaf de schepping van het Aardse Paradijs.

‘Wat wil je verbergen?’ vraagt Kasper. ‘Je praat in wollige taal, je praat met beschuit in je mond. Je denkt en je zwijgt. Houd daarmee op.’

Ik pak een canvas van een meter in het vierkant en zet het doek op de ezel. Ik draai me half naar Kasper.

‘Beveel me niet,’ zeg ik. ‘Beveel me niet.’

Wie denkt de hond wel dat hij is? Ik trek in olieverf een rode streep schuin over het doek van linksonder naar rechtsboven. Kasper springt op de dekenkist. De dekenkist is juist groot genoeg voor de hond. Een beeldhouwer zou een mooi standbeeld van hem kunnen maken, zo op deze sokkel in het laadruim. Kasper kijkt fier met me mee. Ik weet niet of een hond van schoonheid houdt.

‘En is dit schoonheid?’ vraagt Kasper. ‘Is die rode diagonaal op een wit doek, is dat schoonheid? Vind je je troost in verf?’

‘Zit,’ zeg ik. ‘Wacht.’

Ik haal een bak water voor Kasper en ik neem koffie mee uit de kombuis.

Ik zet mijn kop naast Kasper op de dekenkist en pak een schoon doek. Opnieuw trek ik een rode streep, nu verticaal en op een derde doek verf ik van rechtsonder naar linksboven.

‘Een drieluik,’ gromt Kasper. ‘Dat heb je knap gedaan, maar wat stelt het voor?’

12.

En de LIEFDE vroeg me: ‘Waarom pleeg je geen zelfmoord?’ Mijn jongste zus had drie kinderen. Dat was geen vergissing had ze gezegd. Ze wilde goedmaken wat GELOOF en HOOP hadden laten liggen. Ze sprak niet over mij en uit niets bleek dat ze me vergeten was te noemen. ‘Ik was bang dat ik niet van mijn kinderen zou kunnen houden. Het voorbeeld van vader en moeder was niet uitnodigend. Maar,’ had LIEFDE erop laten volgen, ‘maar ze waren te dom om te snappen waar ze mee bezig waren. Domheid is geen reden voor medelijden, maar ook geen reden voor afschuw of verwijten.’

Ik wilde de rest van haar verhaal niet horen. Ik hoorde mijn eigen geteut uit haar gat. Wat ze zei, leek een aanzet van een bekering en ontsnapping uit het asociale milieu van onbehouden vader en moeder, van hoererij, kindergebruik en trekken van de steun. Ik wilde niet van haar ontsnapping horen. Hoe meer ik van LIEFDE zou weten, hoe moeilijker ik mijn voornemen tot uitvoering kon brengen. Ik kende geen Geloof, geen Hoop en ook de Liefde kende ik niet, en dat wilde ik graag zo houden. Ik wilde mijn houvast niet kwijt.

‘Misschien had je de goede bijnaam voor je jongste zus gekozen,’ zegt Kasper. ‘Een verstandige intuïtieve keuze, of niet?’

Ik negeer zijn opmerking. Ik houd er niet van als een hond slimmer is dan een mens. Ik wil niet dat Kasper me overtroeft.

‘En Louïs, waarom heb je die naam gekozen. Waarom luister je niet naar je eigen naam?’

Kasper krijgt praatjes.

Halverwege de HBS las ik oorlogsboeken en detectives, *Kirst fabriek van officieren*, OSS 117 - precieze titels weet ik het niet meer - om aan de dagelijkse oorlog te ontsnappen. De spion moest zijn trouw aan de bevelhebber bewijzen. Met zijn Duitse herder wandelde hij door een park in Berlijn. De spion gooide een stok: ‘Apport’, en toen de hond de stok terugbracht en het hoofd oprichtte, schoot de spion zijn trouwe viervoeter door de kop.

‘Op jezelf vertrouwen, ook als je alleen bent,’ zegt Kasper.

‘Befehl ist Befehl.’

‘Je wilt het niet snappen,’ zegt Kasper, ‘nog niet.’

13.

Ik droom en in mijn droom vertel ik mijn droom. Godverdomme. Ik fiets over het rulle zandpad langs de Verlengde Heerendijk. Ik ben een kind met korte beentjes en een korte broek. In mijn karbies aan het stuur bungelen zakken stoet, flessen koffie aangelengd met melk ingepakt in *Ons Noorden* tegen de spaken. Schoft voor vader en zussen op het aardappelland. Bij het derde roodbakstenen huis leunen twee jongens tegen de voormuur. Sigaretten in de brand, bier in flesjes. “Hé, rooie, wat moet ie hier?” Mijn kinderstuur zwabbert van de karbies en van de angst. “Hé rooie”, en dan tegen de asbakkenhond: “Pak hum, pak hum.”

Kasper wrijft zijn natte neus tegen mijn gezicht. Ik schrik wakker.

‘Of droomde je,’ vraagt Kasper. ‘Ik merkte het aan je onrustig lijf. Heb je iemand de keel afgesneden soms?’ Zijn tong hangt ver uit zijn bek. Het is warm in het vooronder. ‘Baadde je in het bloed van je zusters?’

14.

Vijfhonderd meter verder lagen de middelste en jongste zus tegen de bult aardappels die deels met stro was afgedekt. HOOP en LIEFDE, maar die namen had ik ze nog niet gegeven. Ze hadden schoft, pauze om bij te komen van aardappelkrabbben en zeulen met korven. Vanavond zou vader zand over het stro scheppen om de aardappels tegen de wintervorst te beschermen. Ik was nog te klein en nog niet sterk genoeg om mee te spitten. Vergeten aardappelen mocht ik zoeken, achtergelaten door de aardappelkrabbers in hun haast om het eind van de rij te halen. Ik mocht het niet, ik moest. Elke aardappel telde. De biezen korf was mij al zwaar genoeg. Te zwaar.

‘Waor is va?’ vroeg ik. Ik wilde hem vertellen van de hond en de schrammen op mijn been. De middelste zus lachte met een valse grijns. Oude broek droeg ze, met zand aan de knieën, blote rug om bruin bij te kleuren in een loshangend hemd zonder mouwen. Ze was nauwelijks aan borsten toe, die zouden nog komen, dat had ik aan haar oudere zus al gezien. Net als haar jongste zus had ze zwarte vegen van zand en zweet op haar gezicht. Ze trok de rubberen dopjes - die haar nagels beschermden tegen zand, steentjes en dunne aardappelvelletjes met een voorliefde voor een plek onder de nagels - van haar vingers. Ze knikte haar hoofd met een korte ruk schuin naar achteren. ‘*As ik joe was, gung ik niet kieken.*’ Ze grijnsde en gooide een aardappel naar me. Een rotte van vorig jaar.

Ik gooide de karbies met de schoft met kort gebaar tegen het stro en liep naar achteren. Ik was nog grèl in mijn hoofd, in de kop. In de wal van de zijwiek zag ik vader en zus. Ik zag de blote reet van mijn vader en de kut van mijn zus, al wist ik toen nog niet wat dat was. Ik kende het woord, maar ik wist niet wat erbij hoorde. Toen, die namiddag op het aardappelland werd me veel duidelijk van de anatomie van een mens, van een man en een vrouw. Van een stier en een koe. Wat ik zag was niet anders dan twee honden, met als enige verschil dat mijn GELOOF op haar rug in de wiekswal lag.

Ik liep terug naar de aardappeldobbe waar HOOP en LIEFDE een begin hadden gemaakt met de stoet met gebakken ei en met de koffie uit de fles in *Ons Noorden*. ‘As ie groot bint, dan mag ie ok,’ zei HOOP. ‘Kom iens hier.’ Ze stak haar hand naar me uit. Haar vingers tot een kommetje gekruld. Ik bleef staan. Ik wilde huilen, maar ik huilde niet. Ik wilde janken, maar ik jankte niet. Honden janken.

15.

Ik zit op een smalle plank buitenboord van de VOLHARDING. Mijn voeten raken bijna het stilstaand water waar schrijvertjes onophoudelijk in geheimschrift hun verhaal vertellen. Met beugels heb ik de plank aan het gangboord vastgehaakt. Rondom het schip verf ik een donkerrode band op het zwarte teer. Bij de gaten voor de ankerketting schilder ik een slagershakmes. Ik hoef geen voorbeeld. Uit mijn hoofd schilder ik het mes met breed zilveren ijzer, een ophanggat en een rondhouten handvat. Kasper ligt op een luik; rafelige zwartgeteerde planken en lekker warm in de avondzon. Stilleven met Drentse patrijs. Hij houdt de omgeving in de gaten. Elke voorbijganger volgt hij van begin tot eind, maar blaffen doet hij niet als ik in de buurt ben. Ik ben altijd in de buurt.

‘Vertel mij eens over de liefde,’ zegt Kasper. ‘Ik wil je wel eens over Liefde horen.’

Ik doop de kwast in de verf en maak een scherpe overgang tussen het zwart van de schuit en het zilveren hakmes.

‘Liefde,’ herhaalt Kasper, ‘Liefde.’

Ik rol de kwast aan de binnenkant van de rand en laat overtollige verf in de pot glijden. Ik pak een kleinere kwast. Het rood glinstert en ik zie hoe de draden in de natte stroperige verf dichttrekken.

‘Liefde.’

Ik leg het kwastje dwars over de verfpot.

Als ik zeg dat ik liefde niet heb gekend, lieg ik. Ik hoor hoe ik me onder een antwoord probeer uit te draaien. Kasper kijkt me aan en jankt zachtjes. Hij zwaait kalm en bedaard met zijn staart. Hij veegt de dekplanken met zijn grauwe haren. Mijn koffiebeker glijdt van de dek-plank en blijft rinkelend in het gangboord steken. Geen plons.

‘LIEFDE kostte me de meeste moeite,’ zeg ik. ‘LIEFDE de hals door te snijden ging me moeilijker af dan GELOOF en HOOP.’

‘Je jongste zus,’ zegt Kasper.

‘M’n jongste stiefzus,’ zeg ik.

‘Je jongste zus,’ herhaalt Kasper.

Ik weet niet hoe vaak ik dit spel nog met Kasper moet spelen. LIEFDE was mijn stiefzus. Ze had een andere vader en een andere moeder.

LIEFDE vertelde me wat ik moest doen en hoe ik me moest gedragen. ‘Trek je laarzen uit bij de achterdeur. Veeg je voeten, jas ophangen.’ Dat waren heldere opdrachten, en er was weinig op aan te merken, al was het een varkenskot gelijk in het achterhuis en een Augiasstal in de keuken, met schone theekopjes; daar zorgde ik voor.

‘Peuter niet in je neus, krab niet aan je reet. Boer niet, smak niet. Doe je rioolpijp dicht.’ LIEFDE was dat. En ze meende wat ze zei - LIEFDE was het - niet omdat ze het zelf had bedacht - had ze het zelf maar bedacht, dan had ik haar misschien gespaard - maar omdat ze het aangeleerd had gekregen van vader en moeder en de andere volksstammen aan de Heerendijk en alles wat in het verlengde van de Heerendijk lag.

‘Allergisch, ben je,’ zegt Kasper. ‘Ik weet het wel, maar ik wil het nog heel vaak uit je mond horen. Nee, je zult me geen banale woorden horen zeggen. Ik heb LIEFDE niet gekend, alleen in het voorbijgaan, en ik heb niets van haar geleerd. En,’ gromt hij zachtjes alsof ik het niet mag horen, ‘LIEFDE hoeft ik niet te imiteren, Liefde is er om zelf aan te leren.’

Kasper weet van trouw, maar ik wantrouw elke hond die over Liefde spreekt. Ook Kasper. Kasper hoeft van mij niet over Liefde te spreken.

‘Liefde gaat voorbij. Grote en kleine liefde,’ zegt Kasper.

Ik wil de hond niet meer horen.

LIEFDE belde me op de ochtend van de dag die ik had uitgekozen. De vrijdag voor Pasen. Ach, wat maakt het uit welke dag het was. Het was elke dag vrijdag voor Pasen.

‘Ik kom bij je langs,’ zei LIEFDE. Ze vroeg niet of ze mocht komen. Ze vroeg niet of ze welkom was. Ik protesteerde, maar ze luisterde niet. Haar plan was helder. Ze zou komen. Blijkbaar was haar komst onvermijdelijk volgens haar programma. Ik verzette me niet langer. Niets en niemand zou me in de weg staan. Ook LIEFDE niet.

‘De prehistorie,’ zegt Kasper. ‘De steentijd en de trechterbekers.’ Zijn tong schokt naar buiten en terug in zijn mond. Hondenadem stinkt, vind ik, hondenadem stinkt en het maakt niet uit wat de hond eet, maar ik ben gewend aan zijn lucht en ik ruik de bedorven lucht van Kasper niet meer, als hij tegen me praat. Ik ben vertrouwd met slechte adem.

‘Als jij je verhaal wilt vertellen, ga je gang Kasper.’

‘Dat hunebedden vrouwen zijn. Dat hunebedden kinderen kunnen baren. Dat vrouwen voor vrede zorgden voor de tijd dat de man besloot om op jacht te gaan in dit destijds goddeloze land aan het eind van smeltend landijs.’ Kasper snuift. Hij kent mijn gevoelige plekken.

‘Laat haar gedrevenheid buiten deze zaak,’ zeg ik. ‘LIEFDE overwon altijd alles aan de Ericasestraat, de Havenstraat, de Veenschapswijk en de Heerendijk,’ zeg ik, ‘maar LIEFDE luisterde niet naar wat mij bewoog. En,’ zeg ik, ‘daarin verschilde ze niet van GELOOF en HOOP, en van VADER en MOEDER.’

De glans van de verf verdwijnt langzaam. Ook in de avondlucht droogt de verf snel en

strak. De rode kleur en het zilver van het hakmes vormen een glad en ondoordringbaar schild. Achter me hoor ik de snoek die zijn vaste ritme heeft en het water in beweging zet.

‘Je had haar niet gespaard,’ zegt Kasper. ‘Nooit. Je had LIEFDE nooit gespaard.’

Ik doop de kwast weer in de zilververf. Wat zal ik toevoegen, nu de hond aan me trekt.

‘LIEFDE,’ zeg ik.

Ik sla over wat ik zeggen wil.

‘GELOOF en HOOP had ik na het derde uur de adem afgesneden. Er zat niets anders op dan...’

‘Drie-eenheid.’

‘Je vraagt naar de bekende weg. Je drijft me in een hoek waar ik niet wil zijn Kasper.’

‘En toch...’ zegt Kasper. ‘En toch. En toch.’

16.

De pastoor kwam niet weer aan de Ericasestraat voor thee en ook niet voor sigaren. Hij kwam voor GELOOF, HOOP en LIEFDE. De herder zocht zondaars om te bekeren. Ik biechtte dat ik voor hoerenjong werd uitgemaakt. Ik biechtte de zonden van GELOOF, HOOP en LIEFDE.

‘Bezit je ziel in lijdzaamheid,’ zei de pastoor. ‘Wees blij met je vader en moeder, met je stiefvader en je stiefmoeder. Toch fijn dat ze jou in hun gezin hebben opgenomen na de dood van je moeder.’ De pastoor sloeg een kruis. Ik kon dat niet zien in de donkere biechtstoel, maar ik wist het door zijn zwijgen. ‘Dank God dat je niet in een weeshuis terecht bent gekomen, maar dat je op je bloedeigen geboortegrond kon blijven.’

Het was me duidelijk. Ik kon alleen vergeving vinden voor mijn eigen zonden, het hielp niet de minne streken van GELOOF, HOOP en LIEFDE aan de pastoor toe te vertrouwen. Penitentie kreeg ik niet. Ik hoefde voor straf geen gebeden te zeggen. Met de zegen van de pastoor kon ik terug naar de martelkamer aan de Ericasestraat.

17.

‘En de derde. De LIEFDE,’ zeg ik tegen Kasper. We kijken naar de drie doeken met rode streken. Ik heb ze in het ruim naast elkaar gehangen. Ik weet niet of ze in de goede volgorde hangen. Ik weet niet of ik de doeken nog moet draaien. Misschien een kwartslag, misschien meer. Ik wacht tot de rode strepen, nog niet droog en nog lang niet uitgehard mij antwoord geven.

‘Ik ken je verhaal al,’ zegt Kasper. ‘Ik hoef het niet opnieuw te horen.’ De Drentse patrijs draait mij de rug toe. Hij wil naar buiten. En als hij tegen de deur duwt hoor ik hem snuiven. ‘Je wilt het toch weer vertellen. Dat kan ook als we langs de wijk lopen. Ik kan in een sloot springen of achter een vogel aanrennen als je verhaal me teveel wordt. En pissen vanzelf.’

Pissen, zegt Kasper en hij zegt niet; zeiken. Zeiken heb ik hem niet geleerd. Dat hoeft hij ook niet af te leren.

18.

Ik was twaalf. Ik zou naar de HBS. Eigenlijk kon dat niet. Ik was wel slim, maar mijn milieu was niet slim. Domme vader, domme moeder. Domme zussen, de een wat dommer dan de andere. Domme zussen met mooie lijven. Samen. Het hoofd van de jongste, het middenstuk van de oudste en het onderstel en de armen van de middelste.

Zoals mijn vader zei als er een dikke vrouw voorbijliep. ‘Ze - hij bedoelde Onze-Lieve-Heer en handlangers - ze zijn vergeten om er twee mooie vrouwen van te maken.’ Moeder was aan de “grap” gewend. Het had niets met haar te maken. Moeder bestond niet.

Ik was twaalf, en met een nieuwe schooltas en een tweedehands fiets zonder versnellingen reed ik mijn toekomst tegemoet. Ik was een hoerenjong met rood haar en mijn vader was slager en moordenaar die na zijn daad de hand aan zichzelf had geslagen. Mijn vader was vergeten mij mee te nemen. De klootzak.

19.

De pastoor kwam opnieuw langs om uit te leggen dat ik geen hoerenjong was. De man had oprecht met me te doen, en met mijn zusters GELOOF, HOOP en LIEFDE. Ik had opnieuw gebiecht dat ik een hoerenjong was. Het zat me hoog. De pastoor - in lange zwarte doorknoopjurk - had geen theekopje meegenomen. Hij kreeg een sigaar en een schoon kopje. Een jonge zonder suiker. Vader en moeder spraken de taal van Lucas Bols. Wie met ze wilde praten moest hun taal spreken. De pastoor wilde geen koekje. Ik kreeg zijn koekje. Hij streek me over mijn rechte rode krullen. Maar het voelde als strelen en aaien. Ik kende dat niet. Ik wilde dat niet. De pastoor kwam voor het zielenheil van vader en moeder, voor het heil van mijn zusters en voor mijn ziel en zaligheid. Ik wist niet wat dat was; zaligheid en ook van ziel had ik nog geen vastomlijnd benul.

‘Onze-Lieve-Heer, onze Vader in de hemel heeft alle schepselen even lief,’ beweerde de pastoor. Ik had juist mijn twijfel aan alles wat ik zag en hoorde toegelaten. ‘Immers er staat geschreven: ‘GELOOF, HOOP en LIEFDE en de grootste van deze drie is de Liefde.’ Het klonk goed, maar ik had geen idee van de betekenis.

Mijn oudste zus knikte en alsof ze in het gevlug wilde komen herhaalde ze de woorden van de herder. ‘Gelóóf,’ kakelde ze, ‘Gelóóf, hóóp en liefde.’

De pastoor bewoog zijn hand in haar richting, maar Gelóóf zat te ver weg om aan te raken. Mijn jongste zus legde haar hand op mijn bloot bovenbeen - ik droeg een korte broek - en sneerde LIEFDE terwijl ze kneep. Ik wilde dat ze haar hand thuishield, maar wat kon ik doen?

‘Joen zeun is gien hoerenjong,’ zei de pastoor. Het biechtgeheim gold enkel in de beslotenheid van het biechthokje.

‘Elk kind is een kind van God.’

‘Dus God is een hoerenloper,’ brandde op mijn tong. Maar ik zweeg.

En iedereen gaapte in de rook doorwalmde woonkamer met vaal geblokt en gerafeld plasteiken zeil op de keukentafel naar de pastoor. Of ik niet te jong was om alles te weten, en of ik wel oud genoeg was om na de droevige geheimen ook de glorievolle geheimen van het aardse leven te leren kennen? Of ik de appel van kennis van goed en kwaad mocht smaken? En dat ik zaterdagmiddag na de biecht altijd bij de pastoor mocht komen om opheldering te krijgen en troost te halen. En ik hoefde niet meer mee te zingen zolang ik de baard in de keel had. ‘Een rooie baard,’ beet HOOP me toe. Ze lachte en ze was niet de enige die lachte.

20.

Oom Melchior had rood haar. De mevrouw op de boot had geen rood haar, ze had blauwe ogen en zwart haar, maar dat was geveerd geweest, net als haar lippen. De mevrouw op de boot was nep geweest en een vrouw van lichte zeden. Ik wist niet wat zeden waren en hoe je die kon wegen, maar dat deed niet ter zake.

De mevrouw van lichte zeden met geveerd haar en geveerde lippen met veel herenbezoek was mijn moeder en mijn oom Melchior was mijn vader. En mijn vader was mijn oom.

De mevrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen met veel herenbezoek en oom Melchior die mijn vader was, kwamen niet meer in de kerk, ze kwamen niet meer biechten. De mevrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen met veel herenbezoek die mijn moeder was en oom Melchior die mijn vader was, hoorden bij de verloren schapen. Ze hadden de kudde verlaten. Niemand kon ze helpen. Mijn moeder hielp mannen van het zand en uit het veen. Oom Melchior, die mijn vader was, hielp boeren met hun varkens, koeien, paarden en soms met een ooi of een ram.

Oom Melchior, die mijn vader was, wilde trouwen met de mevrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen met veel herenbezoek. De slager-oom wilde trouwen met de vrouw van lichte zeden met geverfd haar, geverfde lippen en veel herenbezoek omdat er een slagerskind op komst was met wit vel en rood haar. De vrouw van lichte zeden met geverfd haar, geverfde lippen en geregeld herenbezoek wilde niet met de slager trouwen en het mocht niet. Het was me niet helder wat eerst kwam. Mocht ze niet en wilde ze niet? Of wilde ze niet met oom Melchior, die mijn vader was, trouwen? Ik kwam als gierende big met wit vel en rossig haar op de VERWACHTING de wereld binnen uit de gulle opening van de vrouw van lichte zeden met geverfd haar, geverfde lippen en een tijdje geen herenbezoek.

De pastoor had na mijn geboorte elke week eten en kleding op de boot gebracht en de huishoudster van de pastoor was langs geweest om, zoals mijn vader die niet mijn vader was, zei: 'Het varkentje te wassen.' Melchior, die mijn vader was en niet mijn oom. Melchior die slager was. Melchior met het slagersmes met een ophangoog en met een houten handvat, was niet welkom op de VERWACHTING. Melchior met rood haar, die mijn vader was, kwam niet weer bij de vrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen. Na een half jaar was het herenbezoek weer als vanouds, met dit verschil dat oom Melchior, die mijn vader was, niet welkom was. Mijn vader kwam niet weer bij de vrouw van lichte zeden met veel herenbezoek als ik in een kinderledikant de borstvoeding verteerde en, zoals mijn vader, die mijn oom was, later zei: 'An de titten lebberde, het zog verteerde en de luiervolscheet.' Mijn oom, die mijn vader was, kwam niet weer op de VERWACHTING waar niemand op hem wachtte of naar hem uitkeek. Ik was te jong om uit te kijken. Mijn verlangen ging niet verder dan de moederborst, een moederborst die ik - dat wist ik niet - deelde met mannen die ook verlangden naar een stramme tepel, en naar meer waar ik geen weet van had. Mijn vader sneed varkens de strot door, slachtte koeien, vergreep zich aan een kreupel veulen of een overjarige Belg. Mijn vader was een waardevolle werkkraacht in de maatschappij aan de rand van het veen. En op een goede vrijdag stapte mijn vader aan boord van de 'Verwachting'. Het kan ook een andere dag zijn geweest.

21.

Ûs Mem, het standbeeld van de ideale Friese koe, is gemaakt naar beeld en gelijkenis van zeker drie koeien. Van de ene de kop, van de ander de uier, van een ander de kont. Misschien van weer een ander de schoften en de horens. Heel klassiek. De Venus van Milo, de vrouw van Willendorf. Constructen om een ideaal te verwezenlijken. Maar dat wist ik pas na de HBS. De maakbaarheid van de mens leerde ik op de kunstacademie. Als hoerenjong hoefde ik geen vak te leren, ik kon kunstenaar worden omdat niemand zich druk maakte over de lotgevallen van de hoerenwees. Moeder, die niet mijn moeder was, had zich naar een andere wereld geblazen. Vader, die niet mijn vader was, bewoonde zijn achterste hersenhelft. GELOOF en HOOP geloofden en hoopten, en dat had niets meer met mij te maken. LIEFDE zette drie kinderen op de wereld en toen ik de derde maal op kraamvisite kwam, greep LIEFDE me vol in mijn kruis. 'En jij,' zei ze, 'en jij. Jij bent toch niet verkeerd?'

De VERWACHTING was toen al onbewoond. Niemand wilde in de boot wonen, alsof de geschiedenis van de boot enig verschil maakte. Wie niet weet wat er is gebeurd, heeft geen hinder van wat er is voorgevallen. Kennis en wetenschap bederven een mensenleven.

‘Dat is precies wat in het eerste Bijbelboek staat.’ Kasper ruikt zijn kans.

‘Adam en Eva verdreven uit de Hof van Eden. Dat is niets anders dan kennis nemen van goed en kwaad. De appel is symbool voor de kennis.’ Kasper gaat op vier poten staan. Hij zit niet langer op zijn kont met de staart opzij. ‘Ja,’ gromt hij, ‘ik preek. Dat heb ik van jou geleerd.’ Hij hijgt, blijkbaar krijgt hij het warm nu hij zijn gelijk meent te kunnen halen. ‘Hoe meer je weet, hoe meer hinder je van die kennis kunt krijgen.’

Alles weten maakt niet gelukkig, probeer ik zonder teveel cynisme te zeggen, maar mijn strot zit dicht.

22.

Mijn zussen, die mijn zussen niet waren, woonden niet meer bij vader en moeder die mijn vader en moeder niet waren. Mijn moeder was niet mijn moeder. Mijn vader, die niet mijn vader was, maar mijn vader wilde zijn, en mijn moeder die te dom was om mijn moeder te willen zijn, verhuisden naar de Keerweg. Ik bracht mijn dagen door op Marietje’s matras en de nachten in de rosse buurt van Nieuwstad. Ik was de rotte appel onder de boom uit het aardse paradijs. Jonathan, geboren uit JWH. Ik was niet, die ik kon zijn, maar dat had ik nog niet ontdekt.

23.

Ik bond Kasper aan een lijn. Dat doe ik nooit. Ik heb mijn hond goed onder controle, maar in het ruim tussen schilderijen, buitenboordmotor, dekenkist, chemische pot, teer, olieverf, kwasten en ongeregeld gereedschap was hij niet te houden.

Drie lijken.

Ik kon Kasper die namiddag niet verstaan, alsof hij zijn stem kwijt was geraakt. Kasper jankte. Hij leek te zeggen dat hij geen deelgenoot wilde zijn van wat er stond te gebeuren, maar ik negeerde mijn hond.

Ik kleedde GELOOF, HOOP en LIEFDE uit. De naaktheid van mijn zusters, die mijn zusters niet waren, wond me niet op. Bleke slappe lichamen met bloed besmeurd, veel bloed. Bloed op de planken, bloed op het vloerkleed, bloed op mijn schoenen, bloed op mijn broekspijpen. Ik had bloed aan mijn handen, veel bloed. Ik dacht aan mijn vader, mijn vader met rood haar. Mijn vader met rood haar die niet bang was voor bloed.

‘Het deed je niets,’ zou Kasper later zeggen. ‘Wat me het meest verbaasde, verwonderde, was dat hun lichamen, hun lijken, stoffelijke overschotten, je niet beroerden. Ik kon niet zien dat je geraakt was.’

Kasper had gelijk. Ik was niet geraakt. Ik had gedaan wat in mijn programma was vastgelegd, vanaf het begin. En waarom zou ik geraakt worden door de dingen die gewoon moesten gebeuren? Ik deed wat ik moest doen, zoals - om een banale vergelijking te maken - een treinmachinist zich zonder opwinding aan de dienstregeling houdt. Pas als de machinist van het schema afwijkt ontstaat er beroering. Ik was Achter op Erica al lang genoeg uit de rails gelopen.

Het hoofd en de armen en benen van LIEFDE, de romp van GELOOF en het onderstel uit het *Slagersvakblad*. Ze pasten niet. De lange LIEFDE had een dunne hals en de romp van GELOOF... Wat had ik verwacht?

‘Je hoeft de details niet te vermelden,’ zei Kasper. ‘Ik was erbij, ook al heb ik af en toe mijn ogen dichtgedaan. Ik hoefde de aanloop niet te zien. Ik had een vermoeden van je plan.’

‘Het resultaat telde,’ zei ik.

‘Je zegt het,’ zei Kasper. ‘Het resultaat telde.’

‘Van drie vrouwen één,’ zei ik. ‘Één.’

Kasper keek hoe ik een nieuw lijf in elkaar gefabrieekt had. GELOOF, HOOP en LIEFDE, maar in een andere volgorde.

‘Je maakte geen foto,’ zei Kasper. ‘Ik zag je geen schetsen maken.’

‘Nee,’ zei ik. ‘Nee, dat was niet nodig. Ik had het beeld van troost en schoonheid al een eeuwigheid in mijn hoofd.’

24.

Melchior vermoordde de hoer. Melchior vermoordde mijn moeder. In de VERWACHTING - die nu VOLHARDING heet- op mijn boot die rijp is voor de sloop, scheidde hij haar hoofd van haar romp. Ik zal dat niet meer meemaken; de onttakeling. Ik ga weg voor iemand mij zoekt. Mijn vader kwam niet voor het gerecht. Hij is nooit veroordeeld voor de slachting van de moeder van zijn kind. Mijn vader sneed zichzelf de strot door toen de hermandad van weerszijden naar het schip onderweg was, vanaf de Verlengde Heerendijk en vanaf de kant van Erica langs de Veenschapswijk. Mijn vader, die mijn vader niet is, identificeerde zijn broer. ‘Melchior’, meer hoefde hij niet te zeggen. In de verwarring stak mijn oom, die niet mijn vader was, het slagershakmes in zijn overall.

‘Je was bij ons in huis,’ had mijn oom, die niet mijn vader was, gezegd. ‘Je zusjes speelden met hun *bruurtie*. Die wilden heel graag een bruurtie. Je kon niet terug naar de boot. Je bleef bij ons. We hebben je graag opgenomen, ons *bruurtie*.’ Het woord Liefde kreeg hij niet uit zijn strot, net als moeder die niet mijn moeder was, maar wel herenbezoek kende. Alleen de pastoor sprak - in sigarenrook en met een jonge zonder suiker - van GELOOF, HOOP en de grootste van de Drie.

25.

Ik wandel met Kasper langs de Verlengde Heerendijk. Wat vroeger een zandpad was voor heerscharen is nu met klinkers bestraat. Als ik mijn hoofd naar links draai, zie ik de kerktoren van Maria Onbevlekt Ontvangen. Ik kan de haan op de spits niet zien, maar ik weet dat de haan naar het westen wijst. De brede staart wijst naar het oosten. Ik voel een straffe wind in mijn gezicht. De lucht van doodgespoten aardappelen komt me tegemoet. Bij westenwind kan ik beierende klokken niet horen. De kerk is te ver weg, of is het omgekeerd? Ben ik te ver afgedreven?

‘Wat ben je zwijgzaam,’ zegt Kasper. ‘Is er iets?’

Ik zak half door mijn knieën en ik aai, ik streel de Drentse patrijs over zijn kop. Een hondenkop blijft een hondenkop, zoals een paardenhoofd een paardenhoofd blijft. De roestbruine vlekken van zijn vacht worden steeds valer. De hond verliest zijn haren, ook de grijze.

Als we bijna bij de plek zijn waar in vroeger tijden een draaibrug over de Veenschapswijk lag en waar nu een duiker water doorgang geeft, kan ik de naam van de boot lezen. In rood lees ik VERWACHTING waar VOLHARDING staat. Ik zie de rode band om de boot en het zilveren slagershakmes bij het anker gat. De Belg met zwarte sokken komt traag naar schrikdraad. Het paard kent me, zoals ook de schrijvertjes, de snoek, de eenden en de spreeuwen me kennen, en de boerenzwaluwen boven het water. Ik ken de lisdodde, het

eendenkroos, het raaigras, het fluitenkruid, de kikkers en de wormen, de mestkevers, de mieren. Ik ken het schelpenpad en het geknister dat me groet als fietsers voorbijrijden.

‘Moi.’

Kasper steekt zijn natte zwarte neus omhoog en kijkt me aan. Hij laten draaiende benen met rust.

‘Moi.’

Kasper rent vooruit en blijft op de loopplank staan. Ik wacht op het schelpenpad.

‘Wat ben je zwijgzaam,’ zegt Kasper. ‘Is er iets?’

Ik maak een handgebaar in hondentaal en loop de boot voorbij.

Ik hoef niet te vertellen dat we nog een ronde doen. De dag is nog lang, de avond is nog lang niet gekomen.

‘Wat ben je zwijgzaam,’ zegt Kasper. ‘Is er iets?’

In mijn broekzak voel ik het gewicht van het mes. Mijn pink past in het ophanggat. Ik beweeg mijn hoofd in een korte knik. Kasper komt naast me lopen. Ik pak een stok uit de berm. Kasper weet alles.

Niemand Achter op Erica weet dat mijn hond kan praten. Niemand weet wat dit hoerenjong van zijn leven heeft gemaakt. Niemand kent het spoorboekje van de *son of a bitch*. De Drentse patrijs weet alles. Kasper is de enige die me kan verraden.

GELOOF, HOOP en LIEFDE naar het Walhalla. Ik denk dat het genoeg is - daarvoor was ik op aarde - maar zeker weten doe ik dat niet. Drie is een eenheid. Als de kans zich voordoet en ik de noodzaak boven voel komen, sta ik voor mezelf in. Ik doe wat gedaan moet worden, daar ben ik niet kinderachtig in. Ik ken mijn missie, bij vlagen.

Misschien word ik gepakt. Misschien word ik gepakt voor het zover komt.

Ik slinger de stok ver in de Veenschapswijk.

‘Apport, Kasper, apport, apport.’

Kasper neemt een duik en komt boven met de stok dwars in z’n bek.

Ik weet wat me te doen staat.

Maborosi no

hikari

401

20 augustus - 7 september 2013

Overeenkomst met bestaande of overleden personen berust op toeval.

Dit is fictie in een vertrouwde omgeving.

Apport, Kasper apport

1.

Ich habe drei Frauen getötet. Das sage ich dir jetzt. Jeder hätte es wissen können. Ich habe nie ein Geheimnis daraus gemacht. Ob Familie, Freunde, Feinde oder das Gesetz dumm sind und es nicht sehen, lasse ich offen. Was in einem Moment dumm ist, ist im nächsten Moment unglaublich schlau. Das gilt für Mord, Totschlag und Ehebruch. Ein Krieg macht aus einem Mörder einen Helden, und wenn der Krieg vorbei ist - und der Krieg ist nie vorbei -, ist der Mörder immer noch ein Mörder. Wer ungestraft neben den Topf pinkelt, wird verstoßen. Außer die Frau, sie ist eine Hure. Und Hure ist keine Empfehlung, auch wenn auf der Visitenkarte Prostituierte oder Callgirl steht.

Ich habe nicht drei Frauen an einem Tag verprügelt, um ihnen in die andere Welt zu helfen. Lassen Sie mich das von Anfang an klarstellen. Ich schlage nicht gerne. Ich will nicht auf die Schulter geklopft oder gelobt werden. Ich bin kein Hurer. Sie werden mich nicht über meine sexuellen Fähigkeiten reden hören. Es gibt Dinge, die ich geheim halte, und es gibt Dinge, über die ich offen rede, aber ich bin lieber still. Schweigen ist besser für mich, und nicht nur für mich, denn ich treffe nicht viele Menschen, die rechtzeitig den Mund halten. Die Luft ist vergiftet von Geschwätz und Unsinn.

Bevor ich zu den Fakten meines Kampfes komme, will ich mich vorstellen. Ich sehe dich nicht, ich bin dir nie begegnet, aber ich kenne dich. Wir kommen aus der gleichen Grube.

Der Einfachheit halber spreche ich mit Kasper. Kasper ist mein Hund. Kasper ist ein Rebhuhn aus Drenthe. Das mag ich an meinem Hund. Ein Rebhuhn ist ein Hund, so wie ein Hase ein Teil eines Schweins ist.

Ich bin Achter op Erica, am Weilerand geboren. Aus diesem Land im Südosten von Drenthe kamen noch mehr Mörder. Der jüngste Bruder meines Vaters war Schlachter. Er schwang Säge und Messer. Das weiß ich aus Erzählungen. Ich habe sein Hackmesser, mein Vater hat es mir geschenkt. Mein Verhalten ist mir nicht fremd. Melchior wurde nie für seine Morde gefasst. Er hat Schweinen und Kühen ganz legal die Kehle durchgeschnitten - auf Verlangen -, aber für den Mord an der Frau im Boot in Veenschapswijk wurde er nie verurteilt. Melchior starb, bevor ich volljährig wurde. Der Bruder meines Vaters lebt in seinen Taten weiter, nicht in dem, was er je gesagt hat. Mein Onkel war - angeblich - ein schweigsamer Mensch. Schweigen ist wohl eine Eigenart der Metzger.

Kasper bellt fast nie. Und er knurrt auch nicht. Ich mag weder Bellen noch Knurren. Kasper auch nicht. Kasper kann sprechen, das ist gut für einen Jagdhund. Und er kann zuhören.

‘Ist das nicht Kasper?’

Ich gehe mit Kasper am Heerendijk spazieren. Jeden Tag vertreten wir uns die Beine in

dieser unschuldigen Landschaft. Die Straße könnte auch der Verlengde Heerendijk sein, ich weiß nicht, wo die Verlängerung beginnt. Bis vor kurzem war es eine Straße über Sand, am Moor entlang und teilweise durch das Moor. Heer kommt nicht von einem Herren, Herren haben hier nicht gewohnt, sondern von *heer* im Sinne von *heerschaar*, von der Armee. Spanische, französische und Gouverneurstruppen marschierten und ritten über diesen Deich nach Ter Apel und weiter und zurück nach Frankreich und weiter. Vielleicht irre ich mich.

Rechts liegt der Parc Sandur mit einem großen See und luxuriösen Ferienhäusern für diejenigen, die sich die Beine vertreten können. Manchmal spaziere ich mit Kasper durch den Park, aber meistens ziehe ich die Ebene um Erica vor, soweit eine Ebene am Ende des Hondsrug möglich ist. Der Veenschapswijk ist teilweise zugeschüttet und zu einem breiten Graben verkommen, aber vielleicht ist das eine Verzerrung meiner Kindheit. Alles, was damals groß war, wurde klein. Umgekehrt ist es auch so: Die kleinen Dinge der Vergangenheit werden überproportional wichtig. Je öfter eine Kindheitsgeschichte erzählt wird, desto schwerer wird sie. Bis sie sich verflüchtigt.

Dort beim Hof lag das Boot mit Melchiors Hure. Der Metzger schnitt ihr die Kehle durch, wie man es heute noch mit Schweinen macht. Die Frau mit den leichten und wilden Sitten wurde ohne Kopf und ohne Kleider auf einer Leiter aus dem Boot getragen. *As zwien op ledder*, wie ein geschlachtetes Schwein auf einer Leiter, denke ich, aber das tut ihr unrecht. Natürlich war sie bekleidet, aber um der Anekdote willen sage ich, sie war nackt. Zum Glück muss ich diese Anekdote nie wieder erzählen. Manchmal erzähle ich sie Kasper aus Nostalgie, aber er hört nicht mehr zu. Er knurrt ein wenig, um mir zu zeigen, dass er genug hat. Sein gewaltsamer Tod ist nicht mehr als ein Rülpsen in diesem Weiler. Achter op Erica sagt mir genau, was am Rande Erica ist. Eine nackte Hure auf einer Leiter, der Schädel zwischen blutigen Schenkeln. Ein Schädel, kein Kopf. Die Leute hier tragen Schädel auf ihren Schultern. Manchmal füge ich hinzu, dass die Hure von der Leiter in den Fluss gefallen ist, aber auch das stimmt nicht. Nicht, dass ich keinen Respekt vor den Toten hätte, aber Respekt kann ich nur in Grausamkeit zeigen. 'Was sich liebt, das neckt sich,' sagen die Nachbarn über den Grup, die Mistrinne zwischen Deutschland und Drenthe. Liebe. Und dann noch etwas Schlimmeres, Grausameres. LIEBE als Folterinstrument.

Es ist höchste Zeit, dass ein Sänger eine Ballade über den Mord im Boot in Veenschapswijk schreibt. Mord ist für immer, ich weiß alles darüber. Drei Frauen. Ich habe drei Frauen umgebracht.

Links von mir, etwas östlich, sehe ich Ericas Kirchturm über die Bäume ragen. Ich bin zu weit weg, um die Position des Wetterhahns auf dem Turm zu erkennen.

'Ist das Kasper?'

'Was sagst du?'

Ich vergaß, dass ich still dachte und meine Gedanken nicht laut über die Felder fließen ließ. Kasper kann zuhören und sprechen, aber Gedanken lesen kann er noch nicht so gut.

'Ich bin zu weit weg, um zu sehen, in welche Richtung der Hahn auf dem Turm der Kirche der Unbefleckten Empfängnis dreht.'

Manchmal spreche ich mit weinerlicher Stimme, mit dieser weinerlichen, monotonen, gedehnten Sprache, die ich von meiner älteren Schwester nachgeahmt habe. Ich sage nicht: "Das habe ich von meiner älteren Schwester gelernt." Ich sage: "Das habe ich meiner älteren Schwester nachgemacht." Als Kind war ich nicht bei Verstand. Ich war ein Kind. Ich ahmte nach, was man mir zeigte. Manchmal nützlich, manchmal ungeschickt, manchmal dumm. Nachahmung. Es ist fast unmöglich, das zu verlernen, was man als Kind lernt, selbst die dummen Dinge bleiben hängen.

'Aber ich sehe den Hahn. Der Hahn zeigt mit dem Kopf nach Westen und mit dem

Schwanz nach Osten,' knurrt Kasper. Der Hund streichelt mich leise, er sieht es besser als ich. Er hat beide Vorderpfoten ausgestreckt, den Rücken nach hinten, die Rute gerade, aber er bellt nicht. Kasper bellt Fremde an, wenn es sein muss, Schwarze und Behinderte. Wenn wir zu zweit sind, bellt Kasper nicht. Seit ich ihm das Sprechen beigebracht habe, bellt er nicht mehr. Weil Kasper sprechen kann, braucht er nicht zu bellen. Da ist der Hund wie der Mensch. Ein Hund hat eine große Auffassungsgabe. Das darf man nicht unterschätzen. Kasper riecht alles. Auch was ich nicht rieche. Kasper sagt mir, was er riecht.

Im Parc Sandur habe ich gelernt, wie man Kartoffeln ausgräbt. Das ist lange her. Da war der Park noch ein Feld. An Mord habe ich damals nicht viel gedacht, das kam später. Nach den Geschichten von Onkel Melchior keimte in mir der Keim des Totschlags. Ich lernte, dass Mord auch eine Möglichkeit ist, Unzufriedenheit loszuwerden. Mord als Akt der Gerechtigkeit, Totschlag als natürlicher Lauf der Dinge, auch wenn ich das damals nicht so ausdrücken konnte. Hätte ich ein Wort über Mord gesagt, hätte mich mein Vater in der Nachbarschaft ertränkt. Ich hatte so einen Vater. Auge um Auge, Zahn um Zahn. Dieser Mann - Gott sei seiner verwesenden Leiche und seiner schwarzen Seele gnädig - war bibeltreu, vor allem was das Alte Testament betraf. Alles den Philistern. Alles den Philistern.

'Was ist, Kasper?'

'Was hast du auf dem Herzen?'

Kasper spricht nie vom Herzen. Er kennt das Wort nicht. Er kennt nur die Worte, die ich ihm beigebracht habe. Wenn er in der Nähe ist, spreche ich manchmal in einer anderen Sprache, um nicht alles zu verraten. Eltern mit doppelten Interessen zum Beispiel tun das manchmal in Gegenwart von Kindern, auch von ihren eigenen, als wären sie zurückgeblieben.

'Hör auf,' sagt Kasper, 'hör auf.'

Aber, meine Gedanken gehen weiter. Ich lasse mich nicht aufhalten, auch nicht von Kasper. Manchmal will ich, dass meine Gedanken aufhören, aber meine Gedanken hören nicht auf mich, auch nicht auf Kasper.

Meine älteren Schwestern knieten vor mir auf dem Kartoffelacker. Die Reihen waren versetzt. Jedes Kind in seiner Reihe grub Kartoffeln aus der Erde. Ich sah ihnen auf den Hintern, meinen Schwestern. Sie waren stärker, kräftiger, schneller als ich. Ich war immer die Letzte, der Nachzügler, der langsame *Bruurtie*. Ich war nicht nur mit dem Mund langsam, sondern auch mit den Händen. Und beim Kartoffelgraben. Sie konnten alles besser als ihr jüngerer Bruder - *petit Bruurtie*, sagten sie, als wäre *Bruurtie* nicht genug - und rieben es mir unter die Nase. Dort, im Kartoffelbeet, hatte es angefangen, wenn es nicht von Anfang an da gewesen wäre. Die Lust, sogar die Mordlust, aber letztere hatte ich noch nicht entdeckt. Ich hätte meinen Vorgänger, Melchior, nachahmen können, aber langsam entwickelte ich eine Abneigung gegen Nachahmung. Ich war ein Bengel, aber kein Affe. Meine Schwestern nahmen keine Rücksicht auf mich.

'Tss, tss,' sage ich zu Kasper. Er schaut sehnsüchtig auf die sich bewegenden Beine eines Radfahrers. Die Frau schaut Kasper besorgt an. Sie hat Angst, dass der Hund sie erwischt, aber nicht Kasper. Sie lächelt mich an, so ängstlich ist sie. Wenn Kasper in meiner Nähe ist, kann ich ihren Angstschweiß riechen. Es ist sehr gut, dass sie auf ihre Gliedmaßen achtet. Sie hat schöne Beine, nicht zu dicke Waden. Genau richtig. Das sehe ich. In Hundesprache - eine knappe Handbewegung, die gar nicht knapp ist - bitte ich Kasper, zu mir zu kommen und neben mir zu gehen. Die anderen müssen nicht wissen, dass mein Drenther Rebhuhn sprechen kann. Sie brauchen keine Angst vor dem Hund zu haben. Ich bin viel gefährlicher, wenn ich die Beherrschung verliere.

Kasper hat seine lange, feuchte Zunge zwischen den Zähnen hängen. Ich fragte ihn, ob er rechts hänge, aber nach dieser Frage sah er mich an und schüttelte mitleidig den Kopf, als wollte er sagen: 'Brauchst du das noch, um diese Frage zu stellen? Hängst du richtig?' Links oder rechts?' Ich werde dem Hund nichts erklären, was er nicht versteht. Kasper muss nicht wissen, worüber ich den ganzen Tag nachdenke. Mein Hund muss nicht wissen, was ich denke, wenn eine Frau mit nackten Beinen und schönen Waden an mir vorbeigeht.

Drei Frauen nach Walhall. Ich glaube, das reicht - dafür war ich auf der Erde - aber ich weiß es nicht genau. Drei ist die Dreifaltigkeit. Wenn sich die Gelegenheit bietet und ich das Bedürfnis verspüre, stehe ich für mich ein. Ich tue, was getan werden muss, ich bin nicht kindisch. Ich kenne meinen Auftrag, in Anfällen und Schüben.

Vielleicht werde ich erwischt. Vielleicht werde ich erwischt, bevor es passiert.

2.

Die erste Frau, die mich in ihren Körper ließ, um mich zu haben, kannte die Konsequenzen. In ihr Leben. Sie ließ mich in ihr Leben. Nicht als Opfer - die Frauen, die mich wollten, um sich selbst zu befriedigen und sich nicht um mich kümmerten, diese Frauen zähle ich nicht - sondern um mich aufzunehmen. Ich nenne keine Namen, nicht die der Frauen, die meine Leidenschaft berührt haben. Ich habe es verlernt, Namen zu nennen. Übrigens. Ich heiße Louïs, mit einem Doppelpunkt vor dem i. Es ist leichter zu sprechen, wenn man einen Namen kennt.

Kasper nennt mich auch Louïs, obwohl er den Doppelpunkt vor dem i für eine Form von krankhaftem Getue hält, für krankhaftes Aufmerksamkeitsgehabe, für die Verneinung von Individualität. Der Hund sagt, ich solle mit dem Namen auf meiner Geburtsurkunde leben und die Tricks sein lassen. Vielleicht hat Kasper Recht, aber von mir bekommt er dafür keine Bestätigung. Ich bin der Chef des Hundes.

Aber ich springe ein bisschen. Das passiert mir oft. Dann weiß ich nicht mehr, was in einem Jahr, einer Woche, einem Tag passiert ist. Es ist, als wäre ein Teil meines Gedächtnisses ausgeschaltet. Ich kann mich auch nicht an die Taten erinnern. Um die Frauen herum - jetzt tot, zwei still begraben und eine still eingeäschert - erinnere ich mich an meine Taten, und ansonsten erinnert mich Kasper an den Nachmittag und Abend um diese Ereignisse herum. Leicht zu merken, dreimal fast die gleichen Taten. Das Messer. Fast dasselbe. Fast die gleichen Handlungen.

Nach meiner HBS-Zeit, so alt bin ich, ging ich auf die Kunsthochschule. Oder besser gesagt, ich beendete die Kunstschule, ich verließ sie mit einem Diplom. Ich spezialisierte mich auf Ölmalerei und klassischen Naturalismus. An den Titel meiner Abschlussarbeit kann ich mich nicht mehr erinnern. Das ist nicht wichtig. Ich war spät fertig, aber nicht viel später. Als Künstler anerkannt zu werden, bevor das Leben überhaupt begonnen hatte, das war unglaublich.

In den ersten Jahren malte ich mit einer Vorliebe für die Pastellfarben der glücklichen Künstler aus Frankreich. Ich werde keine Namen nennen, die einen falschen Eindruck von meiner Gelehrsamkeit und Belesenheit erwecken könnten. Ein erfahrener Leser kennt seine Klassiker und kann sich an die Namen der sanften Maler erinnern.

Im Laufe der Jahre an der Kunsthochschule änderte sich mein Geschmack in Richtung Horror und Blut. Ich hatte noch keinen Welpen, und wenn ich damals einen Hund gehabt hätte, wäre es ein Pitbull-Welpe oder ein Schäferhund-Welpe gewesen.

Nach der Kunsthochschule trieb ich mich ein paar Jahre herum und versuchte, mich durchzuschlagen. Ich verbrachte Zeit in Kneipen und obskuren Bars. Ich weiß nicht

mehr, wovon ich lebte. Wahrscheinlich von meinem Körper, den ich jeder Frau lieb, die ihn brauchte. Vielleicht auch einem Mann, aber ich erinnere mich nicht oder will mich nicht erinnern. Es macht keinen Unterschied. Ich weiß genau, woran ich mich erinnern möchte. Ich weiß genau, worauf ich stolz bin, und ich weiß besser als jeder andere, was ich hasse.

Marietje hat mich nach Australien mitgenommen. Mary wollte mich, sagte sie. Sie hatte niemanden und wollte mich. Sie hatte keine Familie und keine Heimat. Sie hatte alles verloren. Mary wollte mich, sagte sie, und sie wollte, dass ich ihr glaubte. Sie hatte nichts mehr außer ihrem Körper und dem, was von dem Missbrauch durch einen Ältesten übrig geblieben war. Die Entschädigung reichte, um einen Wohnwagen zu kaufen und durch die Wüste zu fahren. Ich dachte, sie hätte Glück mit ihrer Jugend und ihrer Erziehung gehabt, aber sie sah das anders. Natürlich hatte sie kein Glück mit diesen wöchentlichen Veranstaltungen nach der Kirche, aber was bringt es, Dinge, die man getan hat, als richtig oder falsch, als lästig oder angenehm zu bezeichnen? Nichts. Alles, was ist, ist da. Alles ist Teil der Schöpfung Gottes. Es ist mir egal. Ich existiere und später existiere ich nicht mehr. Es gibt keinen Unterschied.

Aber selbst auf der anderen Seite der Welt, mit den Füßen nach oben, machten ihr die mosaischen Gesetze weiterhin zu schaffen. Alles war verboten - nicht einmal, sondern zehnmal - und gleichzeitig wurde jedes Gesetz chronisch gebrochen. Wir lebten in Sünde. Ich änderte meinen Namen in Louï. Marietje hieß schon seit Jahren nicht mehr Marietje.

Nachfolge Christi. Marietje ahmte nach, sie konnte anscheinend nicht mehr lernen, echt zu sein. Mary schaute weg, sie ahmte nach, sie tat, was ich ihr zeigte. Auch in der Liebe, die in der Wüste keinen Namen hatte. Und was mindestens genauso ärgerlich war: Sie konnte nichts verlernen. Bei der kleinsten Meinungsverschiedenheit, griff sie mir in den Schritt, als wäre das ein Rezept, um Konflikte zu ersticken. Nun, nicht für mich. Ich weiß nicht mehr, was ich in ihr sah. Ich kann nur erstaunt zurückblicken, und das ist nicht dasselbe, wie erstaunt und wütend zurückzublicken. Ich bin sicher, dass Kasper mir eine Antwort auf diese Frage geben kann - was hast du in Marietje gesehen? - aber ich will keine Antwort.

Wir fuhren an einem Känguru vorbei, einem Känguru, das sie beharrlich Kan-Guru nannte. Kan-Guru, was du siehst, ist nicht, was du siehst, und was du hörst, ist nicht, was du hörst. Mit Kan-Guru protestierte sie gegen das, was sie sein sollte; das Abbild und die Ähnlichkeit des älteren Guru, der ihr Vater und Ehemann war. War. Marietje, die protestantische Verfälschung von Maria, wollte ein Kind von mir, weil sie ein Kind wollte. Aber meine Samenleiter waren schon durchtrennt. Sie wusste nichts von mir.

Wir hielten in der Wüste. Die Temperatur lag weit über der Körpertemperatur des Kängurus mit dem Neugeborenen im Beutel und über der von Mary und mir. Ich hieß Louï; ein halber Tag. Ich benutzte das Fleischermesser zum ersten Mal in der glühenden Hitze, mit welligen Fäden in der heißen Luft über Asphalt und Wüstensand. Im herabrieselnden Lateritstaub benutzte ich das Fleischermesser zum ersten Mal in ihrer Gegenwart. Ich mag keine leidenden Tiere.

‘Nicht wahr, Kasper?’

Was dann geschah, ist Geschichte.

3.

Meine Eltern wohnten Achter op Erica. Das war damals ein asoziales Viertel am Verlengde Heerendijk, aber niemand nannte es so. Die Unterscheidung zwischen sozial und asozial war in Achter op Erica nicht sichtbar. Die Richtung und der Blickwinkel bestimmten die Wahrnehmung. Achter op Erica hatten alle der Zivilisation den Rücken gekehrt. Auch wir wohnten in der Ericasestraat. Die Familie meines Vaters und meiner Mutter. Das war, bevor der Sand ausgebaggert und die Straße verbessert wurde, und soweit ich weiß, ist nie eine Armee auf dem Heerendijk gefahren. Niemand hatte auf dem Moor oder in den Sümpfen etwas zu tun. Das Bourtanger Moor war noch frei von Schnapps und Misstrauen. Es war noch frei von all den Übeln, die das Moor so reich machen sollten. Mein Vater lebte von Almosen, auch von denen meiner Mutter. Wovon sie lebten, weiß ich bis heute nicht.

‘Das willst du nicht wissen.’

Ich ignoriere den Hund.

‘Das willst du auch nicht wissen.’ Kasper wedelt mit dem Schwanz: ‘Ich greife dich nicht an, ich belle nicht und ich beiße nicht. Ich will nur, dass du siehst, wofür du blind warst.’

Ich bewege meinen Unterschenkel auf den Hund zu. Ich sage nichts. Kasper sucht sein Körbchen und schaut mich an. Ich hasse diesen Blick. Kasper versteht mich. Er legt seinen Kopf auf die Vorderpfoten und schläft ein. Zumindest tut er so. Guter Hund. Kasper hält mich auf Trab, wenn ich im Sumpf dessen zu versinken drohe, was hinter mir liegt.

Mein Vater hat sein Geld mit Kartoffeln verdient, und was er sonst noch gemacht hat, weiß ich nicht mehr. Ich will mich nicht erinnern. Ich weiß es immer noch nicht. Kein Geld durch harte Arbeit, auch nicht durch stille Arbeit. Meine Mutter hat nie für Geld gearbeitet. Sie hat nie Geld bekommen für das, was sie gut konnte. Was sie gut konnte, weiß ich nicht.

‘Brot backen, das Haus sauber halten, Schnapps holen, Mittagessen für die Kartoffelgräber kochen,’ sagt Kasper. ‘Du weißt schon. Was dir fehlt, ist der Mut, die Qualitäten der anderen aufzuzählen. Du beschwerst dich lieber über das, was nicht so gut läuft.’

‘Das habe ich gelernt,’ sage ich. Ich spüre, wie ich mich gegen das wehrte, was mir widerfahren ist.

‘*Kindtie*,’ sagt Kasper, ohne schadenfroh zu sein. Er nennt mich ein kuscheliges kleines Kind. Ich habe noch nie Schadenfreude gezeigt. Kasper weiß nicht, was Schadenfreude ist. Das ist für mich ein wichtiger Unterschied zwischen dem Charakter eines Hundes und dem eines Menschen.

Mit einer gewissen Regelmäßigkeit kamen Sozialarbeiter aus der Gemeinde, um zu reden und Kaffee zu trinken. Einige von ihnen brachten ihren eigenen Kaffee und Tee mit. Und eine Tasse. Als ob wir nicht sauber wären. Wir hatten saubere Tassen und saubere Untertassen. Ich habe es gesehen.

4.

Der Kasper fragt, warum ich immer rede. Nicht, dass der Hund mir lange und tiefgründige Geschichten erzählen will. Nicht das. Kasper erzählt mir nicht viel Neues. Ich weiß, was mein Hund denkt.

‘Warum lässt du die Frauen nicht reden?’

Kasper meint die Frauen, denen ich die Kehle durchgeschnitten habe. Ich weiß, warum ich sie nicht reden lasse. Ich habe meine eigene Geschichte satt. Ich mag keine Schwätzer, und mit durchgeschnittener Kehle kann man schlecht reden. Außerdem, was

ist so faszinierend an der Geschichte eines toten Mannes oder an den Geschichten von drei toten Frauen?

Als Melchior starb, versuchte mein Vater immer noch, Schweine und Kühe selbst zu schlachten, aber mein Vater konnte kein Blut ertragen. 'Ich kann kein Blut ertragen,' sagte mein Vater. Aber meine Mutter vertrug Blut. 'Das ist Frauensache,' sagte sie. 'Frauen können Blut vertragen. Das muss so sein,' sagte meine Mutter.

Auch Kasper kann Blut ertragen. Blut jagt ihn. Deshalb ist er ein Jagdhund.

'Ich kenne deine Geschichte. Die Geschichte von drei Frauen in deinem Leben. Drei Schwestern, drei Frauen, mehr als alle anderen Frauen, die dein Leben geprägt haben. Louïs. Du hast mir deine Geschichte oft erzählt. Manchmal so oft, dass ich eine verletzte Ente nicht mehr aus dem Wasser ziehen konnte. Wer zu viel denkt, handelt nicht. Lasst die Frauen sprechen, sage ich. Hörst ihre Seite der Geschichte. Hörst diesen Frauen zu.'

Kasper schaut mich an, als wäre ich beschwipst, als wäre ich eine Wasserratte mit verklebter Pfote. Aber ich habe keine Angst vor meinem Hund.

Ich strecke meine Nase in den Himmel, und Kasper sagt: 'Selbst wenn du ihnen mit deinem Fleischermesser die Kehle durchschneidest und ihnen den Kopf abhackst, kannst du sie zum Reden bringen.' Kasper keucht und sabbert. 'Mit Vertrauen kannst du sie zum Reden bringen.' Er bellt leise, um zu signalisieren, dass er auch und vor allem ein Hund ist. Ein Hund mit Jagdinstinkt. Kasper jagt mich. Mein Gehirn.

'Ich habe es dir gesagt. Du, Louïs, oder wie auch immer du heißt, gib diesen Frauen eine Stimme und eine Geschichte, oder ich übernehme ihre Rolle.' Seine Zunge schnalzt. 'Wenn ich dein Therapeut wäre, würde ich sagen, dass ich es vorziehe, wenn du deine Geschichte selbst erzählst.' Kasper winselt kurz. Das bin ich von ihm gewohnt. Das Rebhuhn aus Drenthe versucht, mich vor seinen Hundekarren zu spannen. Und genau das hasse ich an meinem Vater und an meiner Mutter und an meinen drei Schwestern, denen ich selbst die Kehle durchgeschnitten habe.

Ich stimme Kasper zu, wenn es ums Handeln geht, bin ich nicht in meinem Kopf. Mein Körper kümmert sich um seine eigenen Angelegenheiten. Der tägliche Spaziergang mit dem Hund entlang des Verlengde Heerendijk, Ericasestraat, Havenstraat, Veenschapswijk. Manchmal im Uhrzeigersinn, manchmal gegen den Uhrzeigersinn. Ich nahm den Rhythmus des Kartoffelgrabens mit auf meine Spaziergänge durch meine Heimat.

Meine älteste Schwester stand an der Spitze der Kartoffelreihe. Sie war dick, genau wie meine Mutter und meine Großmutter. Noch vor dem Biologieunterricht wusste ich, dass dicke Hintern vererbt werden. Zumindest in der weiblichen Linie. In Afrika gilt ein dicker Hintern als begehrenswert, aufregend und geil. In dieser abgelegenen Ecke an der Grenze zu Deutschland werden Körper anders betrachtet als in Afrika, aber die Einstellung zu einem dicken Hintern - es ist besser, auf einer dicken Frau zu liegen als auf einem Haufen Nägel - ist so ziemlich die gleiche. Ein dicker Hintern wird normalerweise mit breiten Hüften in Verbindung gebracht, und breite Hüften bedeuten ein breites Becken, und ein breites Becken bedeutet eine weite Öffnung. Und eine weite Öffnung ist eine gute Möglichkeit, dem Alltag zu entfliehen.

Marietje in Australien wollte, dass ich ein Kind bekomme. Wir liebten uns erfolglos im Wohnmobil unter der dröhnenden Klimaanlage. Es war zu heiß, um draußen zu leben. Liebe. Egal, wie du es nennst, nenn es Liebe. Ist mir egal. Sie wollte das Kängurubaby aus dem Beutel seiner sterbenden Mutter nehmen. Das junge Känguru war wie betäubt von der Wucht des Aufpralls. Mary nahm das Kängurubaby mit ins Wohnmobil, während ich mich um die Mutter kümmerte. Zwanzig Meilen entfernt setzte ich das Jungtier in der

Wüste aus. Mary wollte das Junge behalten und griff mir in den Schritt. Mary blieb bei dem Jungen. Nein, sie würde nie wieder Durst, Wut, Sehnsucht oder Heimweh kennen. Sie würde sich auch nicht mehr mit diesen anderen nutzlosen Gefühlen beschäftigen müssen.

Ich fragte an der nächsten Tankstelle nach. Ich hörte, was ich schon wusste. Junge Kängurus überleben nicht außerhalb des Beutels ihrer Mutter, wenn sie jung sind. Ich musste dieses Wissen nicht mit anderen teilen.

Kasper findet, dass wir genug über Kartoffeln und dicke Ärsche geredet haben. Ich auch, aber ich muss sagen, dass ein dicker Arsch und volle Oberschenkel und breite Hüften und ein breites Becken auch Vorboten einer ziemlich großen Fotze sind. Wenn ich Fotze sage, meine ich den Geburtskanal. Ich will es nicht sagen, aber ich sage es. Fotze. Kasper hat die Stimme verloren. Er wimmert leise. Kasper wimmert nicht aus Missbilligung, sondern aus Mitleid. Und wenn es etwas gibt, das ich hasse, dann ist es Mitleid - zusammen mit den anderen Dingen, denen ganze Völker frönen.

Meine ältere Schwester hatte einen dicken Hintern. Ich habe nie wirklich auf ihren Hintern geschaut. Meine älteste Schwester hatte eine schöne Mitte. Mit gekreuzten Beinen hätte sie nackt im *Playboy* erscheinen können. Titten, Nippel, große Titten. Meine jüngere Schwester war eher wie *Penthouse* oder *Metzgermagazin*.

Ich weiß nicht, was meine älteste Schwester, meine Mutter, über mich sagen würde. Ich habe sie nie gefragt. Ich weiß nicht, was meine Schwestern über mich dachten. Sie dachten, ich sei zu jung für all die Dinge, die sie taten. Und ich hatte rote Haare. Und ich hatte keinen großen Po. Sie dachten, ich hätte noch nie eine Muschi gesehen. Ich hatte eine Muschi gesehen. Ganz sicher. Sie haben mich nichts gefragt. Sie fragten meine Mutter, ob sie mich in die Badewanne setzen dürften, aber ich wollte nicht. Schlechte Ausreden. "Blokke ziepe kwiet," sagten sie, "Blokke ziepe kwiet in der Wanne," und sie kniffen mich überall, über und unter dem Wasser, ohne Seife zwischen den Beinen. "Indianerkniff," sagten sie. "Ha, die dünne Ziege. Nein, gar nicht." Sie waren alle gleich, meine Schwestern. Ich war Manns genug - Kind, das ich war - um selbst in die Badewanne zu steigen. Zum Glück wurde später eine Dusche mit Tür eingebaut.

'Du bist nicht sehr neugierig,' sagte Kasper. Ich habe ihn nichts gefragt, aber er antwortet auf Fragen, die ich nicht stelle.

'Du bist lange ein Kind geblieben, ein unschuldiges Kind, würde deine ältere Schwester sagen,' sagt Kasper. 'Aber sie hat sich geirrt. Du warst ein altkluges Kind, ein altkluges Kind mit einer Behinderung.'

Ich schüttle den Kopf. Wenn alle verrückt sind, merkt man das nicht, wenn einer ein bestimmtes Verhalten zeigt, dann ist das eine Störung. Der eine ist verrückt und alle anderen - die unter anderem schlimme Dinge tun, wie Seifenstücke in der Badewanne von kleinen Kindern verlieren - sind normal. Kasper ist von mir abhängig. Wenn ich keine Enten, Fasane, Hasen oder Kaninchen schieße, kann er nicht weglaufen. Dann fehlt ihm der Geruch von frischem Blut. Kasper ist mein Ebenbürtiger, aber auch mein Sklave. Ich lasse mich von ihm nicht betrügen. Ich lasse mich von niemandem betrügen. Ich bin nicht dumm, aber ich war als Kleinkind, Vorschulkind und Jugendlicher nicht so klug, wie ich hätte sein sollen.

'Du warst ein Kind, aber du wusstest nicht, was Kindersachen sind, und du wusstest nicht, was Erwachsenensachen sind,' Kasper erklärt die Welt.

Als ich über das Feld schaue und nicht auf seine Worte reagiere, sagt Kasper mit ängstlichem Hundeunerton: 'Deine älteste Schwestermutter kannte den Unterschied zwischen Mutter - bis sie selbst Mutter werden wollte - und Schwester nicht. Sie war auch ein Kind, aber eine Kindermutter, wie es bei den Ältesten des ersten Jahrgangs oft der Fall ist.'

5.

‘Ich spiele einen schlechten Detektiv, nicht wahr, Kasper? Irre ich mich?’ Ich möchte mich irren.

‘Warum nennst du mich beim Namen? Jedes Mal, wenn du mich bei meinem Namen nennst, sagt mir mein Hundeverstand, dass du die Unwahrheit sagst und eine positive Antwort willst. Als wollten Sie einen Minderwertigkeitskomplex kompensieren. Vielleicht können Sie die Rolle nicht so gut spielen, wie Sie es gerne würden. Haben Sie nicht schon genug Menschen getötet? Freuen Sie sich darauf, wieder zu töten?’

Kasper stellt keine weiteren Fragen. Kasper will, dass ich sofort antworte, aber ich tue es nicht. Ich halte inne, damit Kasper sein Hundehirn schärfen und mich analysieren kann. Kasper wäre ein guter Polizeihund, aber das Rebhuhn aus Drenthe ist es nicht. Wäre Kasper ein Deutscher Schäferhund, hätte man mich für das, was ich getan habe, längst geschnappt. In diesem längst vergessenen Drenthe, in diesem neu entdeckten Land, ist mehr verboten und mehr erlaubt, als Gott vorgesehen hat. Dummheit und Gleichgültigkeit haben dieses Land und seine Menschen geprägt. Sie wissen nicht, zu wem sie gehören, nicht anders als das Moor, das verschwunden ist. Der Sumpf ist trockengelegt, aber das Moor ist geblieben.

‘Ich kenne dich ein bisschen, Louïs, wenn du etwas Schlechtes über dich sagst, willst du, dass ich dich aufhebe. Hier bist du. Du spielst die Hauptrolle in einem Krimi. Kein Detektiv.’

Ich höre Kasper und lausche.

‘In einem Krimi sind die Leichen schon gefunden und der Täter ist bekannt. Aber wird er auch vor Gericht gestellt? Und vor allem: Wie konnte es dazu kommen? Das ist die Frage. Eine drängende Frage.’ Wenn Kasper zwinkern könnte, würde er jetzt zwinkern oder zumindest das rechte Auge zusammenkneifen. Kasper kann nicht zwinkern. Er kann die Augen aufreißen wie ein Kind.

‘Du hast deine drei Schwestern an einem Tag ermordet und zerstückelt. Du hast die Leichen versteckt. Du kennst die Leichen und du kennst den Mörder. Deine Schwestern sind verschwunden und du, Louïs, bist derjenige, der ihr Verschwinden verursacht hat.’

‘Danke, Kasper. Ich glaube, du bist der einzige Hund, der mich fangen kann. Du bist der einzige Hund auf der Welt, der mich versteht. Oder bin ich nur sentimental und armselig?’

Ich spüre, wie Kasper seine nasse Nase an meinem Hosenbein hochschiebt und seine nasse Nase an meinem haarlosen Bein hinuntergleiten lässt.

‘Die Antwort gibst du dir selbst. Weichei.’

6.

Nach meinem Abenteuer in Down Under kehrte ich zu meinen Wurzeln zurück - ohne es zu merken. Achter op Erica habe ich meinen Ayers Rock gefunden. In Veenschapswijk war die ERWARTUNG - noch - so, wie sie sein sollte. Das Schiff stand zum Verkauf, und dem Schild nach zu urteilen, war das Hurenboot schon eine Weile auf dem Markt. Es brauche viel Wartung, sagte der Besitzer, der nur Schwarzgeld sehen wollte. Ich mache es für zehn Prozent des geforderten Preises. Rabatte interessieren mich nicht. Der Startpreis ist selten festgelegt. Es ist der, den ein Dummkopf zahlen würde. Jeder Handel ist wie Kunsthandel. Der Wert liegt in der Erfahrung, mehr in der Erfahrung als im Nutzen. Alles Leben ist sinnlos und nutzlos, nur die Erfahrung zählt.

Ich habe zehn Prozent weniger für das Boot bezahlt, als ein Dummkopf dafür gezahlt hätte. Das Boot war mir zu teuer, aber das musste ich niemandem sagen, nicht einmal Kasper. Die Restaurierung des Kahns, der früher Torf und Kartoffeln transportiert hatte,

war für mich auch eine Beschäftigungstherapie. Bei der Arbeit liefen meine Gedanken auf Sparflamme. Diese Langsamkeit ermöglichte es mir, auf mein Leben zurückzublicken, insbesondere auf meine Taten und Erfahrungen. Vor allem auf meine Erfahrungen. Am Anfang bewahrte mich die Langsamkeit vor übereilten Handlungen. Ich hatte keine Zeit für Dummheiten, während ich am Boot arbeitete.

Zum Glück war der Name auf den Bug gemalt und nicht in Metallbuchstaben eingraviert. Das Boot war kein Grabstein mit Kupferbeschlägen. Es war ein eiserner Kasten mit halb verrotteten Holzlukern, einem staubigen und rostigen Laderaum, einer holzgetäfelten Kajüte und einer kleinen Kabine im Vorschiff. Im Steuerhaus lag das Ruder dicht am Fenster. Der Kurs hatte sich seit Jahren nicht geändert, nicht solange ich Teil dieses Landes und dieser Gewässer war. Im Laderaum lag ein klappriger Außenbordmotor, eine lange Welle mit einem Propeller, der nach Backbord oder Steuerbord ins Wasser hängen konnte. Der Antrieb war überflüssig. Niemand wollte das Schiff bewegen. Das Schiff hatte seinen Bestimmungsort erreicht. Jetzt bin ich dran, dachte ich. Jetzt war ich dran.

Ich änderte ERWARTUNG in BEHARRLICHKEIT. Zuerst am Rande des Muschelpfades am Veenschapswijk, Jahre später am Rande des Feldes auf der anderen Seite des Veenschapswijk. Der Hobbybauer kannte mich als Skipper von ERWARTUNG, die Radfahrer und Wanderer sahen BEHARRLICHKEIT. Ein harter Kerl, weiße Haut, rote Haare, kein Bart, keine Ankertattoos auf den Schultern, keine Verstümmelungen, keine sichtbaren Narben. Eine gute Seele mit einem kleinen Boot, einem Besen und geschrubbten Übergang. Wimpel am Mast, keine Flagge. Wäscheleine vom Mast zur Kabine. Keine Unterwäsche oder Bettwäsche auf der Leine, niemand hat sich darum gekümmert. Auch keine Blumenkästen mit Geranien an den frisch geteerten Fensterläden. Jeder wusste, wer ich war, keiner kannte mich.

Der Bauer war glücklich mit dem neuen Kapitän. Sein Land stieg im Wert. Ein renoviertes Plattbodenschiff, fotogen in der leeren Landschaft, ein Zeichen des Fortschritts. Aber das war nicht der Name meines Schiffes. Mein Schiff hieß nicht mehr ERWARTUNG, sondern BEHARRLICHKEIT. Beharrlichkeit hat nichts mit Fortschritt zu tun.

Der Bauer sprach mich nach der jährlichen Mitternachtsmesse zu Weihnachten an, der einzigen Tradition, an der ich festhalte. Ich hänge nicht an der Vergangenheit, ich lasse lieber hinter mir.

Es schien, dass der Bauer seine Erinnerungen an das Boot nur loswerden konnte, wenn er einen normalen Mann an Bord eines umgebauten Hurenbootes hatte. Der Bauer kam ein paar Mal zum Plaudern vorbei. Er schrie über das schmale Wasser zwischen seinem Land und meinem Boot. Ich hörte zu, und mein ganzer Körper schrie: Halt's Maul!

Auf dem Schiff habe ich nie wieder mit ihm gesprochen. Weihnachten nach der Nachtschicht war oft genug. Ich malte einen roten Streifen über die ganze Länge des schwarz geteerten Schiffes. Ich verlor die Erinnerung an Marietje. Bis auf ein Ereignis. Gleich nachdem wir das letzte Mal miteinander geschlafen hatten - ich war noch in ihr - am Morgen, bevor wir das Känguru trafen, schießt sie das ganze Bett im Wohnmobil voll. Es war einmalig, sagte sie. Ich wollte ihr glauben.

Drei Frauen. Drei Frauen, Marietje nicht mitgezählt.

7.

Nach ihrer Scheidung lebten Vater und Mutter, nennen wir sie so, am Keerweg 7 und 9 in Emmen. Sie hatten nie etwas miteinander zu tun gehabt, und was sie hatten, hatten sie verloren. Das Haus der Familie in der Ericasestraat wurde abgerissen, um Platz für eine Autobahn zu schaffen, die weder eine Zu- noch eine Abfahrt zum Weiler hatte. Eine

Flucht aus Achter op Erica schien unmöglich. Vater und Mutter waren zu dumm, um zusammenzuleben, und zu dumm, um auf eigenen Füßen zu stehen. Jede Woche hatten sie eine Haushaltshilfe, aber eine andere. Ein junges Mädchen - das auch kein Blut sehen konnte - für den Vater und eine ältere Frau für die Mutter, die die Hausarbeit erledigte und die Leiche der Mutter säuberte.

Vater und Mutter lebten in einer Wohnung mit einer Treppe, deren Stufen abgenutzten Kalksteinstufen aus Petit Granit ähnelten. Aus Nostalgie. Abgenutzt von Tausenden von Stufen hinauf und vor allem hinunter. Der Weg war erforscht. Der Weg war bekannt. Mein Vater hatte nach der Scheidung nicht mit dem Rauchen aufgehört, er hatte es getan, als meine Mutter Selbstmord beging, indem sie den Gashahn vor einer brennenden Kerze auf dem Fensterbrett öffnete. Es muss eine Pilgerkerze aus Lourdes gewesen sein, mit der Unbefleckten Empfängnis auf dem Klosterwachs, gekauft in einem Gebrauchtwarenladen.

Meine mittlere Schwester, die am längsten zu Hause wohnte, nannte meine Mutter übrigens eine Hure und ich war der Hurensohn. Na und? - In den Nachrichten sah ich, dass alle Möbel aus der Wohnung gefegt worden waren. Mutter mit einem Schlag von dieser Welt. Und aus der Wohnung am Keerweg war ein richtiges Durchgangshaus geworden. Auch Vater musste ausziehen, und nicht nur die Wände seines Hauses waren eingerissen. Ich besuchte den baufälligen kleinen Mann ein paar Mal in seinem Hinterhaus am Rande von Emmen mit Blick auf den Emmererfscheidenveen. Ich werde Kasper noch einmal fragen, warum ich diesen alten Mann besuche, der nie ein Mann geworden ist. Vielleicht aus falschem Verantwortungsgefühl, vielleicht um ihn zu ärgern, vielleicht um meine Wurzeln kennen zu lernen. Onkel Melchior war sein Bruder. Melchior, dem ich das Schlachtermesser und noch viel mehr verdankte. Vielleicht hatten Vater und Melchior ähnliche Charakterzüge.

Vielleicht war ich ihm und seinem Bruder ähnlicher, als mir lieb war. Ich habe mir meine Eltern nicht ausgesucht. Ich wurde in das Nest hineingeboren, in das ich hineingeboren wurde. So einfach ist das. Papa roch überall Gas. Er roch Mama den ganzen Tag. Papa wäre ein guter Polizeihund geworden, aber nur für Gas. Er traute sich nicht mehr, eine Zigarette anzuzünden. Ich rauche nicht, aber wenn ich Vater besuchte, zündete ich mir Zigarren an. Dieser Mann machte mich krank, und ich rauchte, um sicher zu gehen, dass mir nicht übel wurde. Eine Selbstkasteiung, die mir von Kindheit an eingeimpft wurde. Jedes Unbehagen durch noch mehr Unbehagen ersetzen. Sich aufspielen und, wenn das nicht mehr möglich war, sich in der Einsamkeit zum Kotzen übergeben.

Der Geruch einer Leiche, habe ich ihm gesagt. Du riechst kein Gas. Du riechst Leichen. Das sei unmöglich, sagte er, er habe noch nie eine Leiche gesehen. Und was man nicht sieht, kann man auch nicht riechen. Und ein Furz, sagte ich? Und ein Furz? Ich musste den Witz erklären.

Ich spülte ab und goss Tee und Gin in saubere Tassen. Dummheit ist eine erlernte Fähigkeit, und ich kann niemandem einen Vorwurf machen, nicht einmal dem Mann, der sich mein Vater nannte. Er hatte eine Glatze, ich hatte einen dicken Kopf mit strähnigem rotem Haar. Ich würde eine Glatze bekommen, bevor er starb, dachte der Mann auf dem Stuhl hinter den Frauenzungen. Eine *Sanseveria* kannte man nicht. In seinem neuen Haus war nichts mehr von seiner aufgedunsenen Frau zu sehen. Nicht ein einziges Andenken. Aber der Geruch ihrer Gase durchdrang alles. Mutter war verschwunden, aber wie der Rauch einer schlechten Zigarre hing sie in jedem Kleidungsstück, in Wolle und Leder und Baumwolle. In allem, verdammt. Wie froh war ich, dass sie von eigener Hand in Stücke gerissen worden war.

Kasper bekam ich von einem Hobbyzüchter in Veenschapswijk. Kasper ist unbezahlbar. Ein Hund ist kein Sklave. Ein Hund ist ein Mensch, wenn er sprechen kann. Kasper kann sprechen. Kasper kann riechen. Kasper weiß, wo die Leichen liegen. Kasper weiß über mich, was ich immer noch leugne.

8.

‘Du kannst mich umbringen,’ sagte meine ältere Schwester. ‘Du bist verrückt. Ich glaube es. Ich weiß es nicht nur, ich glaube es. Ich bin mir sicher.’

Ich hatte es nicht vor, aber der fette Arsch hat mich auf die Idee gebracht. Vielleicht hatte ich die Idee schon lange. Vielleicht hatte ich tief in meinem Unterbewusstsein den Wunsch, ein für alle Mal zu klären, was sie - meine Schwestermutter - mir angetan hatte. Mit ihrer Bemerkung, die direkt aus ihrem Herzen kam, wenn sie denn ein Herz hätte, forderte sie mich auf, ihren Kopf von ihrem Rumpf zu trennen. Verachtung und Erniedrigung, wie soll ich es sagen. Jetzt Dünnbier, aber eimerweise Vitriol in der Seele des Kindes. Sie fütterte mich mit Gästeseife, die sie aus ihrem Putzhaus gestohlen hatte. “Schöner Keks, iss ihn. Iss ihn. Oder willst du eine Tracht Prügel?” Der Schaum auf meinem Kindermund, meinem Kindermund, den sie in Sätzen wie “Wisch dir den Mund ab” nannte, als wäre mein Mund mein Hintern, “Nicht schmatzen, iss mit geschlossenem Mund.” Erst als ich dreizehn war, ein Teenager, hörte sie damit auf. Ich schlug und fluchte, wenn es nötig war. Ich lernte Wörter, die ich nicht mehr loswerde, selbst wenn ich es wollte. Ich will, verdammt noch mal. Jeden Tag. Wie gern ich zur Schule ging.

Die erste Frage, die sie mir stellte, als wir uns nach meiner Zeit in Australien wiedersahen, war: ‘Wo ist die Toilette?’ Da fiel mir die Hose runter. “Habt ihr keine Kotschachtel auf eurem Schiff?” schallte es mir durch den Kopf. Sie war wieder “zu Hause“ und versuchte mich mit dieser Bemerkung wieder “zu Hause“ zu machen. Kinderlos, nicht korrigiert von der neuen Generation, sondern gefangen im Torf, der noch nicht für sie gegraben worden war. Verheiratet mit einem Mann, der aus demselben Moor kam, mit demselben Bagger, der ihr vertraut war.

Kasper stand dicht an meinem Hosenbein, dicht an meinem Bein. Er sagte nichts, aber ich spürte, wie er leise knurrte und auf mein Kommando wartete. Und gleichzeitig hielt Kasper mich zurück. Es war, als würde er mir zuflüstern: “Der Grünkohl ist keinen Pfifferling wert“ oder so ähnlich. In angespannten Situationen kann Kasper leichtsinnig und unverständlich sein. Aber ich verstehe meinen Hund. Und das ist das Wichtigste. Kasper ist ein Einzelgänger und das gefällt mir. Ich möchte nicht, dass jemand anderes mit meinem Hund spricht.

Draußen am Kanal stand ein grüner Schuppen mit einem offenen Herzen in der grünen Tür. Die Tür war verschlossen. Ich wollte nicht, dass zufällige Passanten in mein Reich eindringen. Dahinter war ein Busch, in den jeder nach Herzenslust pinkeln und scheißen konnte. Und all die anderen Dinge, die zwischen Menschen passieren, passierten auch im Busch. Männer mit Frauen, Männer mit Männern. Alles unter freiem Himmel, nicht aus Leidenschaft, da bin ich mir sicher, sondern aus Lust. Ich mache einen großen Bogen um diese andere Welt. Ich führe Kasper an der Leine in die Nähe dieser Büsche.

Im Laderaum habe ich eine Chemietoilette ohne Wasserspülung installiert. Nur für Notfälle, im Winter und spät in der Nacht. Aber ich habe die Chemie nicht benutzt. Mein Körper ist normal, ich weiß, was ich verdauen muss und was nicht. Ich habe keine Angst. Ich gehe mitten in der Nacht und zu ungewöhnlichen Zeiten raus, und wenn es

sein muss, scheiße ich ins Gras zwischen die Kuhfladen. Der natürliche Lauf der Dinge hält mich am Leben. Ich bin ein Tier unter Tieren, ich kann mit Kasper sprechen, mit meinem Hund, mit meinem Rebhuhn aus Drenthe.

Die Chemietoilette war für den Fall, dass mich eine geeignete Frau besuchen würde, eine Frau, mit der ... Aber ich wusste mit Sicherheit, dass sie nicht kommen würde, nicht auf diesem Hurenschiff, das als Hausboot für eine Mittdreißigerin mit künstlerischen Ambitionen getarnt war. Nun, Ambitionen. Ambition, das Wort ist hier unbekannt, eine Wortschöpfung ohne Bedeutung.

GLAUBE, wie ich meine ältere Schwester nannte, hatte erfahren, dass ich aus Australien zurückgekehrt war. Sie kam, um mir zu sagen, dass sie verheiratet sei und dass ihr Mann eine Woche nach der Hochzeit - einem Montag, kostenlos auf dem Standesamt geheiratet - gegen einen Baum gelaufen sei und Selbstmord begangen habe. Dalerpeel. Zurück zum Standesamt, um es zu melden. Ich weiß nicht, warum ich das wissen musste, aber sie wollte mir ihren Kummer mitteilen. Sie hatte niemanden, mit dem sie reden konnte. Niemanden, also blieb ich ruhig. Ich wollte fragen, ob sie eine Todesanzeige in die Zeitung gesetzt hatte, denn dann hätten es alle gewusst, oder zumindest alle, auch die, die es nicht wissen wollten. Und so ein Unfall hätte sicher Schlagzeilen gemacht. Aber ich schwieg.

Ich hatte die Kabine renoviert und außen gestrichen. Neben der hinteren Koje gab es ein Waschbecken mit nur fließend kaltem Wasser. Ich hatte einen Wassertank an Deck installieren lassen. Alle zwei Wochen kam der Bauer mit dem Tank und füllte meinen Vorrat auf. Normalerweise war ich mit Kasper unterwegs, wenn er kam. Auf der Veenschapswijk gab es kein fließendes Gas und kein fließendes Wasser bis zum Boot. Alle Leitungen gingen nach Parc Sandur. Alles lief in Richtung Zivilisation.

Du kannst in den Laderaum scheißen,' sagte ich. Innerhalb von Minuten war sie wieder da, als wollte GLAUBE beweisen, dass ihre Scheiße immer noch zu wertvoll war, um sie mir zu überlassen.

9.

GLAUBE, HOFFNUNG und LIEBE nannte ich meine drei Schwestern. Die jüngste Schwester, LIEBE, war die größte, was praktisch war. Ich habe meine Schwestern nie beim Namen genannt. Ich wollte nicht, dass sie sich mit ihren Namen identifizieren.

'Aber hast du nicht gemerkt,' sagte Kasper, 'dass du deinen Schwestern, indem du sie GLAUBE, HOFFNUNG und LIEBE nennst, einen eigenen Charakter gegeben hast?'

'Was meinst du?,' frage ich. Ich tue gerne so, als wäre ich ein bisschen dümmer, als ich bin. 'Was meinst du?'

'Ich kenne dich ein wenig,' sagte Kasper. 'Du bist ein kluger, stiller und mörderischer Mann. Du trägst nicht nur das Schicksal der Welt, oder zumindest denkst du das, sondern vor allem dein eigenes. Obwohl ich an letzterem, an deinem eigenen Schicksal, meine Zweifel habe. Vielleicht trägst du nichts, Luft, vielleicht trägst du den Wind und wälzt dich im Wind, im Sturm.' Ich schweige, als Kasper aus seinem Korb klettert und mit der Nase die Schiebetür öffnet. Er will raus auf die Wiese und ich gehe gerne mit. Die frische Luft bläst den Nebel weg, der in meinem Kopf die Sicht versperrt. Das Gehen macht den Kopf frei. So ist es, und doch spüre ich jedes Mal die Schwelle, nach draußen zu gehen. Ich schlüpfe in meine hohen Schuhe und ziehe mir den Kapitänspulllover über den Kopf. In meiner Tasche fühle ich einen Hundekuchen für die Reise, und das Messer.

Im Westen ziehen graue Wolken auf. Vielleicht Regen, aber öfter bleiben die Wolken hängen, als könnten sie den Ausläufer des Hondsrug nicht überqueren, obwohl der

Höhenunterschied nach Nieuw-Amsterdam minimal ist. Auch Gewitter ziehen oft über De Peel und Schoonebeek. Die Natur geht den Weg des geringsten Widerstandes. Und das ohne Groll, Schuldgefühle oder Schadenfreude.

10.

Das Durchschneiden der Kehle fiel mir beim zweiten Mal leichter. Übung macht den Meister und ich merkte, dass die Aufregung, die ich bei der Ältesten - "Ich glaube, du kannst mich töten." "Du hast mich auf eine Idee gebracht." - viel schwächer war. Nicht, dass ich das für normal gehalten hätte, ganz und gar nicht, aber es war nichts Besonderes, wenn man bedenkt, was ich durchgemacht hatte. Die Schwester von GLAUBE, die Mutter, blutete immer noch. Ich hatte GLAUBE in den Teppich eingerollt und in den Laderaum gelegt. Dort war Platz für die Staffelei. Blutflecken lassen sich nur schwer aus einem Holzboden entfernen, hatte ich gelesen. Auch aus Baumwolle und Wolle, Teppich. Ich hatte kaum eine halbe Stunde Zeit, mich frisch zu machen und saubere Kleider anzuziehen. Kasper hielt Wache.

Das zweite Mal war wie das erste. Ich kam aus der Kombüse am Heck des Schiffes. HOFFNUNG stand am Ruder und starrte aus dem Kajütenfenster aufs Feld. Das Fenster war offen, sonst hätte sie mein Spiegelbild im Glas gesehen. Die blassroten Plisseevorhänge waren zwischen zwei Kupferstangen fest zusammengezogen. Die Stangen waren original, noch aus der Zeit des Sehnenraums. HOFFNUNG trug eine dünne Bluse und eine leichte Hose aus dünnem Baumwollstoff. Barfuß, ihre Schuhe drückten, hatte sie gesagt, aber die Schuhe waren schicker als Pantoffeln. Lackierte Zehennägel, zartes Rosa. Breite silberne Halskette mit einem Kreuz. Nicht, dass sie noch religiös wäre, aber es war ein Statement.

'Komischer Geruch, komischer Geruch im Zimmer,' hatte sie gesagt. 'Pestizid,' hatte ich geantwortet. 'Gegen Ratten. Vielleicht kann man den Hund riechen.' HOFFNUNG blieb im Steuerhaus, während ich ins Wohnzimmer ging, um das Fleischermesser zu holen. Ich konnte GLAUBES Blut in der Bilge riechen. Kasper, Kasper, Kasper!

Mein linker Arm packte HOFFNUNG unter den Brüsten, und bevor sie eine Frage stellen konnte, schlug ich mit dem rechten zu. Das war alles, was ich brauchte.

Ich sah nach draußen, während warmes Blut über meine Hände rann. Ich ließ das Messer fallen. Ich spreizte die Füße und lehnte meinen Hintern gegen das Ruder, das sich drehte, als wollte es den Kurs ändern. HOFFNUNG schauderte. Sie übergab sich. Ich drückte sie an meine Brust. Ich wollte, dass sie mit mir über das Kartoffelfeld schaute. Auf der Wiese stand die Belgierin, das kaltblütige Pferd mit dem Hintern zu mir. Südwestwind. Abgehackter Schwanz, alle Falten und Runzeln schimmerten mir entgegen. Ich sah nur noch runzliges Fleisch. Mir wurde schlecht. HOFFNUNGS Kopf nickte zur Seite. Ein schöner Kopf, ein sehr schöner Kopf. Sie hielt die Augen offen, aber ich drückte sie zu, jetzt, wo sie nichts mehr sehen konnte. Dunkelrotes Blut spritzte in kurzen Stößen. Ich fühlte, wie ihre Pisse herauslief. Eine Pferdefotze, ein Pferdearsch, ein warmer Körper in meinen Armen. HOFFNUNG in meinen Armen, warm und schwer. Ich ließ sie auf den Kabinenboden sinken. Draußen hinter der Schiebetür hörte ich Kasper leise wimmern. 'Ja, Junge,' sagte ich. Ich nahm das Hackmesser und brachte seinen Kopf nach vorne.

'Ja, Junge,' wiederholte ich, 'was würde Mutter sagen? Auf diesem Schiff. An diesem Ort.'

11.

‘Schönheit spendet Trost, und ich brauchte Trost,’ sagte ich. ‘Ich wollte die ultimative Kunst schaffen. Ein Kunstwerk, ein Bild, das die Welt verändern würde. Zumindest meine Welt. Ich wusste, was mit der Welt nicht stimmte,’ sagte ich.

‘Wie jeder Teenager weiß ich, was mit der Welt nicht stimmt,’ sagt Kasper. Kasper versucht, ein Klugscheißer zu sein. Er schnüffelt mit seinem schwarzen, nassen Sack herum, als läge der Geruch von Verwesung oder erlegter Beute in der Luft. Ich überlasse Kasper die Welt. Die Welt ist zu groß für mich.

‘Ich wusste - wie jeder Teenager mit Verstand -, was mit der Welt nicht stimmt, aber ich hatte keine Ahnung von den Unzulänglichkeiten meiner eigenen Welt,’ sage ich. ‘Aber ich wusste, dass vieles nicht stimmte.’

‘Versinkst du in Selbstmitleid?’, fragt Kasper. ‘Das kannst du, wenn du willst.’

Ich habe die Deckbretter entfernt und stehe hinter der Staffelei. Die Leinwand ist unberührt. Ich schaue in den Himmel, wo große grauweiße Wolken vorbeiziehen. Ab und zu höre ich Radfahrer auf dem Muschelweg. In der Ferne höre ich die Glocken der Kirche der Unbefleckten Empfängnis Mariens. Jemand ist gestorben und auf dem Weg zum Grab.

‘Nein,’ sage ich, ‘ich suhle mich nicht in Selbstmitleid. Ich stelle fest. Ich mag Fakten.’

‘Du magst Fakten, bring mich nicht zum Lachen, als wären Emotionen auch Fakten.’ Kasper weiß es nicht besser, denke ich. Emotionen sind in der Tat Fakten, aber ich will mich nicht auf eine semantische und fruchtlose Diskussion einlassen. Ich wähle meinen Weg und lasse den Hund folgen. Ab und zu darf Kasper im benachbarten Graben oder am Waldrand schnüffeln, aber ich will, dass der Hund meiner Spur folgt.

‘Tatsache ist,’ sage ich, ‘Tatsache ist, dass ich auf der Kunstschule etwas über Schönheit gelernt habe. Ich habe gelernt, dass Kunst ein Zusammenspiel von Vorhandenem ist und dass die unerwartete Kombination von Vorhandenem einen Mehrwert schafft. Kunst mit Schönheit ist die Suche nach einer passenden und harmonischen Kombination. Und diese Kombination kann durchaus ein Kampf im Kopf sein.’ Das würde ich gerne tun, denke ich. Ich möchte den Kampf spüren, die Knoten und Hindernisse, aber ich schweige. ‘Im Kopf,’ wiederhole ich. ‘Im Kopf.’

‘Und im Bauch. Im Unterleib.’ Kasper schaut mich an, als wolle er einen Keks. Ich gebe Kasper keine Kekse. Er kann Fleisch haben oder Hundekexse.

‘Grausamkeit kann schön sein,’ sage ich. ‘Grausamkeit kann Schönheit haben.’

In der Zeitung überfliege ich Fotos von Selbstmordattentaten, Kriegsschauplätzen, Überschwemmungen, Erdbeben, Lynchmorden, Hinrichtungen, Blut auf den Straßen und verstümmelten Körpern, aber ich weiß, dass sie da sind. Ich weiß, dass die Bilder nicht verschwinden, auch wenn ich wegsehe, Fleisch und Flüssigkeit, Körper und Blut bleiben. Und wenn ich mich im Kopf daran gewöhnt habe, schlage ich das Papier wieder auf und fahre mit Hand und Zeigefinger über die Fleischwunden und durch die Blutreste. Die Grausamkeit erschüttert mich nicht. Die Leichen und das Gemetzel rühren mich nicht. Mich berührt eine Schönheit in der Grausamkeit. Das ist das Leben. *C'est la vie*, auf Latein. *Quod vita*, das habe ich in der Kirche nie gehört. Ich habe die Welt nicht grausam gemacht. Die Grausamkeit war seit der Erschaffung des irdischen Paradieses da.

‘Was verheimlichst du?’, fragt der Kasper. ‘Du sprichst schwammig, du sprichst mit Zwieback im Mund. Du denkst und schweigst. Hör auf damit.’

Ich nehme eine ein Quadratmeter große Leinwand und lege sie auf die Staffelei. Ich drehe mich halb zu Kasper um.

‘Befehl mir nichts,’ sage ich. ‘Befehl mir nichts.’

Was glaubt der Hund, wer er ist? Ich ziehe mit Ölfarbe eine rote Linie diagonal über die Leinwand, von links unten nach rechts oben. Kasper springt auf die Decke. Der Quilt ist gerade groß genug für den Hund. Ein Bildhauer könnte eine schöne Statue von ihm machen, so wie diese hier auf dem Sockel im Laderaum. Kasper schaut mich stolz an. Ich weiß nicht, ob Hunde Schönheit mögen.

‘Ist das Schönheit?’ fragt Kasper. ‘Ist dieser rote diagonale Strich auf der weißen Leinwand Schönheit? Findest du Trost in der Farbe?’

‘Setz dich,’ sage ich. ‘Warte.’

Ich hole eine Schüssel Wasser für Kasper und Kaffee aus der Kombüse.

Ich stelle meine Tasse neben Kasper auf die Decke und nehme eine saubere Leinwand. Ich ziehe wieder eine rote Linie, diesmal senkrecht, und male auf einer dritten Leinwand von rechts unten nach links oben.

‘Ein Triptychon,’ brummt Kasper. ‘Das hast du gut gemacht, aber was bedeutet das?’

12.

Und LIEBE fragte mich: ‘Warum bringst du dich nicht um?’ Meine jüngste Schwester hat drei Kinder geboren. Es war kein Fehler, sagte sie. Sie wollte wiedergutmachen, was GLAUBE und HOFFNUNG hinterlassen hatten. Sie sprach nicht von mir, und es gab keine Anzeichen dafür, dass sie vergessen hatte, mich zu erwähnen. ‘Ich hatte Angst, meine Kinder nicht lieben zu können. Das Beispiel meines Vaters und meiner Mutter war nicht ermutigend. ‘Aber,’ hatte LIEBE hinzugefügt, ‘sie waren zu dumm, um zu verstehen, was sie taten. Dummheit ist kein Grund für Mitleid, aber auch kein Grund für Entsetzen oder Vorwürfe.’

Ich wollte den Rest ihrer Geschichte nicht hören. Ich hörte mein eigenes Heulen aus ihrem Hintern kommen. Was sie sagte, schien der Beginn einer Bekehrung und Flucht aus dem asozialen Milieu eines brutalen Vaters und einer brutalen Mutter, aus Unzucht, Kindesmissbrauch und einem Leben von Sozialhilfe zu sein. Von Flucht wollte ich nichts wissen. Je mehr ich über die LIEBE wusste, desto schwieriger wurde es für mich, meinen Plan in die Tat umzusetzen. GLAUBE, HOFFNUNG und LIEBE kannte ich auch nicht und so sollte es auch bleiben. Ich wollte nicht den Boden unter den Füßen verlieren.

‘Vielleicht hast du den richtigen Spitznamen für deine jüngste Schwester gewählt,’ sagte Kasper. ‘Eine kluge, intuitive Wahl, nicht wahr?’

Ich ignoriere seine Bemerkung. Ich mag es nicht, wenn ein Hund schlauer ist als ein Mensch. Ich will nicht, dass Kasper mich übertrumpft.

‘Und Louïs, warum hast du dich für diesen Namen entschieden? Warum hörst du nicht auf deinen eigenen Namen?’ Kasper fangt an zu sprechen.

‘In der Mitte des Gymnasiums las ich Kriegsbücher und Kriminalromane, *Kirst Fabrik von Offiziere, OSS 117* - die genauen Titel weiß ich nicht mehr -, um dem Kriegsalltag zu entfliehen. Der Spion musste dem Kommandeur seine Loyalität beweisen. Er ging mit seinem Schäferhund durch einen Park in Berlin. Der Spion warf ihm einen Stock zu: ‘Apport,’ und als der Hund den Stock zurückgab und den Kopf hob, schoss der Spion seinem treuen vierbeinigen Freund in den Kopf.

‘Vertraue dir selbst, auch wenn du allein bist,’ sagte der Kasper.

‘Befehl ist Befehl.’

‘Du willst es nicht verstehen,’ sagte Kasper, ‘noch nicht.’

13.

Ich träume und im Traum erzähle ich meinen Traum. Verdammt. Ich fahre auf dem losen Sandweg am Verlengde Heerendijk entlang. Ich bin ein Kind mit kurzen Beinen und kurzen Hosen. An meinem Lenker baumeln Taschen voller Sachen, Flaschen mit Milchkaffee, verpackt in *Ons Noorden*, gegen die Speichen. Schwarzbrot für Vater und Schwestern auf dem Kartoffelacker. Am dritten roten Backsteinhaus lehnen zwei Jungen an der Vorderwand. Zigaretten brennen, Bier in Flaschen. "Allo Rotschopf, was machst du hier?" Der Lenker meines Kindes wackelt vor Angst. "Allo, Rotschopf," und dann zum Aschenbecherhund: "Hol sie dir, hol sie dir."

Kasper reibt mir seine nasse Nase ins Gesicht. Ich schrecke hoch.

'Hast du geträumt?,' fragt Kasper. 'Das habe ich an deinem unruhigen Körper gemerkt. Hast du jemandem die Kehle durchgeschnitten?' Seine Zunge hängt weit aus dem Mund. Im Vorschiff ist es warm.

'Hast du im Blut deiner Schwestern gebadet?'

14.

Fünfhundert Meter weiter lagen die mittlere und die jüngste Schwester auf dem Kartoffelhaufen, teilweise mit Stroh bedeckt. HOFFNUNG und LIEBE, aber diese Namen hatte ich ihnen noch nicht gegeben. Sie machten Pause, eine Pause vom Kartoffelgraben und Körbentragen. Heute Abend würde Vater Sand über das Stroh schaufeln, um die Kartoffeln vor dem Winterfrost zu schützen. Ich war zu klein und nicht stark genug, um beim Graben zu helfen. Ich durfte nach vergessenen Kartoffeln suchen, die die Kartoffelgräber in ihrer Eile, das Ende der Reihe zu erreichen, zurückgelassen hatten. Ich durfte nicht, ich musste. Jede Kartoffel zählte. Der Binsenkorb war schwer genug für mich. Zu schwer.

"Wo ist Papa," fragte ich. Ich wollte ihm von dem Hund und den Kratzern an meinem Bein erzählen. Die mittlere Schwester lachte mit einem falschen Lächeln. Sie trug eine alte Hose mit Sand an den Knien, ein weites Hemd ohne Ärmel und einen gebräunten Rücken. Sie war kaum bereit für Brüste, sie würden kommen, das hatte ich schon bei ihrer älteren Schwester gesehen. Wie ihre jüngere Schwester hatte sie schwarze Streifen von Sand und Schweiß im Gesicht. Sie zog die Gummikappen von den Fingern, die ihre Fingernägel vor Sand, Steinen und dünnen Kartoffelschalen schützten, die sich gerne unter den Nägeln festsetzten. Sie nickte mit einer schnellen Bewegung nach hinten. "An deiner Stelle würde ich nicht hinsehen." Sie lächelte und warf mir eine Kartoffel zu. Eine faule vom letzten Jahr.

Mit einer schnellen Bewegung warf ich den Tasche gegen das Stroh und ging rückwärts. Ich war immer noch mürrisch in meinem Kopf, in meinem Schädel. Ich sah meinen Vater und meine Schwester am Hang von Veenschapswijk. Ich sah den nackten Arsch meines Vaters und die Fotze meiner Schwester, obwohl ich damals nicht wusste, was das war. Ich kannte das Wort, aber ich wusste nicht, was es bedeutete.

Dann, an diesem Nachmittag auf dem Kartoffelacker, wurde mir vieles klar über die Anatomie eines Menschen, eines Mannes und einer Frau. Von einem Stier und einer Kuh. Was ich sah, waren nichts anderes als zwei Hunde, mit dem einzigen Unterschied, dass GLAUBE auf dem Rücken lag.

Ich ging zurück zur Kartoffelgrube, wo HOFFNUNG war und LIEBE bei *Ons Noorden* zu Mittag gegessen hatten, mit Spiegeleiern und Kaffee aus der Flasche. 'Wenn er groß ist, kannst du reinkommen,' sagte HOFFNUNG. Komm her. Sie streckte die Hand aus. Ihre Finger waren zu einer Schale gekrümmt. Ich stand da. Ich wollte weinen, aber ich tat es nicht. Ich wollte winseln, aber ich tat es nicht. Hunde winseln.

Ich sitze auf einem schmalen Brett vor der BEHARRLICHKEIT. Meine Füße berühren fast das stille Wasser, wo kleine Schriftsteller, Taumelkäfer, in Geheimschrift ihre Geschichten erzählen. Das Brett habe ich mit Klammern an der Übergang befestigt. Rund um das Schiff zeichne ich auf den schwarzen Teer ein dunkelrotes Band. Über die Löcher für die Ankerkette habe ich ein Fleischerbeil gemalt. Ich brauche keine Vorlage. Aus dem Gedächtnis male ich das Messer mit einem breiten silbernen Eisen, einem Loch zum Aufhängen und einem runden Holzgriff. Kasper liegt auf einer Luke; ausgefranzte, schwarz geteerte Planken und schön warm in der Abendsonne. Stilleben mit einem Drenther Rebhuhn. Der Hund beobachtet seine Umgebung.

Er verfolgt jeden Passanten von Anfang bis Ende, aber er bellt nicht, wenn ich in der Nähe bin. Ich bin immer in der Nähe.

‘Erzähl mir von der Liebe,’ sagt der Kasper. ‘Ich will hören, wie du von der Liebe sprichst.’

Ich tauche den Pinsel in die Farbe, so dass ein scharfer Übergang zwischen dem Schwarz des Bootes und dem Silber des Beils entsteht.

‘Liebe,’ wiederholt Kasper, ‘Liebe.’ Ich rolle mit dem Pinsel an der Innenseite des Randes entlang und lasse die überschüssige Farbe in den Topf laufen. Ich nehme einen kleineren Pinsel. Das Rot schimmert, und ich betrachte die Fäden in der nassen, zähen Farbe aus der Nähe.

‘Liebe.’

Ich lege den Pinsel quer über den Farbtopf.

Wenn ich sage, dass ich nie Liebe erfahren habe, lüge ich. Ich höre mich nach einer Antwort suchen. Der Kasper schaut mich an und winselt leise. Er wedelt leise mit seinem Schwanz. Sein graues Fell streicht er über das Deck. Meine Kaffeetasse rutscht von der Planke und fällt klappernd auf den Gehweg. Kein Spritzer.

‘Am meisten hat mich die LIEBE gekostet,’ sage ich. ‘LIEBE die Kehle durchzuschneiden, war für mich schwerer als GLAUBE und HOFFNUNG.’

‘Deine jüngste Schwester,’ sagt Kasper.

‘Meine jüngste Stiefschwester,’ sage ich.

‘Deine jüngste Schwester,’ wiederholt Kasper.

Ich weiß nicht, wie oft ich dieses Spiel noch mit Kasper spielen muss. LIEBE war meine Stiefschwester. Sie hatte einen anderen Vater und eine andere Mutter.

Ich grüße das Licht

in Dir

420

‘Die LIEBE hat mir gesagt, was ich tun und wie ich mich verhalten soll. “Zieh deine Stiefel an der Hintertür aus. Wisch dir die Füße ab und häng den Mantel auf.” Das waren klare Anweisungen, und es gab wenig zu kritisieren, auch wenn das Hinterhaus ein Schweinestall und die Küche ein Augiasstall war, mit sauberen Teetassen; dafür habe ich gesorgt. “Nicht in der Nase picken, nicht am Hintern kratzen. Rülps nicht, schmatze nicht. Mach den Abfluss zu.” Das war LIEBE. Und sie meinte, was sie sagte - es war LIEBE - nicht, weil sie selbst daran gedacht hatte - wenn sie selbst daran gedacht hätte, hätte ich sie vielleicht verschont -, sondern weil ihr Vater und Mutter und die anderen Stämme am Heerendijk und alles, was in der Verlängerung des Heerendijk lag, es ihr beigebracht hatten.’

‘Du bist allergisch,’ sagte Kasper. ‘Ich weiß, aber ich will es immer wieder von dir hören. Nein, du wirst mich nichts Banales sagen hören. Ich habe die Liebe nicht gekannt, nur am Rande, und ich habe nichts daraus gelernt. Und,’ knurrt er leise, als dürfe ich es nicht hören, ‘ich muss die LIEBE nicht nachahmen, die Liebe ist dazu da, dass du sie selbst lernst.’

Kasper weiß, was Treue ist, aber ich misstraue jedem Hund, der von Liebe spricht.

Auch Kasper. Kasper braucht mir nicht von der Liebe zu erzählen.

‘Liebe vergeht. Große Liebe und kleine Liebe,’ sagt Kasper.

Ich will von dem Hund nichts mehr hören.

Am Morgen des Tages, den ich mir ausgesucht hatte, rief mich die LIEBE an. Am Freitag vor Ostern. Ach, was macht es schon, welcher Tag es war? Jeder Tag war ein Freitag vor Ostern.

‘Ich komme dich besuchen,’ sagte LIEBE. Sie fragte nicht, ob sie kommen dürfe. Sie fragte nicht, ob sie willkommen sei. Ich protestierte, aber sie hörte nicht auf mich. Ihr Plan war klar. Sie würde kommen. Es schien, als sei ihre Ankunft nach ihrem Plan unvermeidlich. Ich wehrte mich nicht mehr. Nichts und niemand würde sich mir in den Weg stellen. Nicht einmal LIEBE.

‘Vorgeschichte,’ sagte Kasper. ‘Steinzeit und Trichterbecherkultur.’ Seine Zunge schnell heraus und zurück in den Mund. Hundeatem stinkt, denke ich, Hundeatem stinkt, und es ist egal, was der Hund frisst, aber ich bin an seinen Geruch gewöhnt, und ich rieche Kaspers Mundgeruch nicht, wenn er mit mir spricht. Ich bin Mundgeruch gewöhnt.

‘Wenn du deine Geschichte erzählen willst, dann los, Kasper.’

‘Dass Dolmen Frauen sind. Dass Hünengräber Kinder gebären können. Dass Frauen den Frieden bewahrten, bevor der Mann beschloss, in diesem damals gottlosen Land am Ende des schmelzenden Eises auf die Jagd zu gehen.’ Kasper schnaubt. Er kennt meine Schwächen.

‘Lass ihre Leidenschaft aus dem Spiel,’ sage ich. ‘Die LIEBE hat in der Ericasestraat, der Havenstraat, dem Veenschapswijk und dem Heerendijk immer alles besiegt,’ sage ich, ‘aber die Liebe hat nicht auf das gehört, was mich bewegt hat. Und,’ sage ich, ‘darin war sie nicht anders als GLAUBE und HOFFNUNG und VATER und MUTTER.’

Langsam verblasst der Glanz der Farbe. Selbst in der Abendluft trocknet die Farbe schnell und dicht. Das Rot und das Silber der Axt bilden einen glatten, undurchdringlichen Schild. Hinter mir höre ich die Pike, deren gleichmäßiger Rhythmus das Wasser in Bewegung setzt.

‘Sie hätten sie nicht verschont,’ sagt Kasper. ‘Niemals. Sie hätten die LIEBE nicht verschont.’

Wieder tauche ich den Pinsel in die silberne Farbe. Was soll ich hinzufügen, jetzt, wo der Hund an mir zieht?

‘Liebe,’ sage ich.

Ich lasse weg, was ich sagen wollte. ‘Nach der dritten Stunde GLAUBE und HOFFNUNG war ich außer Atem. Mir blieb nichts anderes übrig als ...’

‘Dreifaltigkeit.’

‘Du verlangst den üblichen Weg. Du drängst mich in eine Ecke, in der ich nicht sein will, Kasper.’

‘Und doch...,’ sagt Kasper. ‘Und doch. Und doch.’

16.

Der Priester kam nicht in die Ericasestraat, um Tee zu trinken oder oder Zigarren zu rauchen. Er kam wegen des GLAUBENS, der HOFFNUNG und der LIEBE. Der Hirte suchte Sünder, die er bekehren konnte. Ich bekannte, dass man mich Hurensohn genannt hatte. Ich bekannte die Sünden des GLAUBENS, der HOFFNUNG und der LIEBE.

‘Habe Geduld,’ sagte der Hirte. ‘Sei glücklich mit deinem Vater und deiner Mutter, mit deinem Stiefvater und deiner Stiefmutter. Es ist gut, dass sie dich nach dem Tod deiner Mutter in ihre Familie aufgenommen haben.’ Der Priester bekreuzigte sich. Ich konnte es im dunklen Beichtstuhl nicht sehen, aber ich erkannte es an seinem Schweigen. ‘Gott

sei Dank, dass du nicht im Waisenhaus gelandet bist, dass du in deinem eigenen Blut bleiben konntest.'

Ich verstand. Ich konnte nur Vergebung für meine eigenen Sünden finden; es half nichts, dem Priester die bösen Tricks von GLAUBE, HOFFNUNG und LIEBE anzuvertrauen. Ich erhielt keine Buße. Ich brauchte keine Bußgebete zu sprechen. Mit dem Segen des Priesters konnte ich in die Folterkammer in der Ericasestraat zurückkehren.

17.

'Und das Dritte. LIEBE,' sage ich zu Kasper. Wir betrachten die drei rot gestreiften Leinwände. Ich habe sie nebeneinander in den Laderaum gehängt. Ich weiß nicht, ob sie in der richtigen Reihenfolge hängen. Ich weiß nicht, ob ich sie drehen soll. Vielleicht eine Vierteldrehung, vielleicht mehr. Ich warte darauf, dass die roten Streifen, die noch nicht getrocknet und ausgehärtet sind, mir eine Antwort geben.

'Ich kenne deine Geschichte schon,' sagt Kasper. 'Ich muss sie nicht noch einmal hören.' Das Drenther Rebhuhn wendet sich von mir ab. Es will raus. Und als es gegen die Tür stößt, höre ich es schnauben. 'Du willst es noch einmal erzählen. Das kann ich, wenn wir an der Nachbarschaft vorbei sind. Ich kann in einen Graben springen oder einen Vogel jagen, wenn mir deine Geschichte zu viel wird. Und ich pisse, wenn die Natur es mir sagt.'

'Pinkeln,' sagt Kasper, und er sagt es nicht, er winselt. Das Winseln habe ich ihm nicht beigebracht. Er muss es nicht verlernen.

18.

Ich war zwölf. Ich wollte auf die HBS. Eigentlich ging das nicht. Ich war klug, aber die Leute um mich herum waren es nicht. Dummer Vater, dumme Mutter. Dumme Schwestern, eine etwas dümmer als die andere. Blöde Schwestern mit schönen Körpern. Zusammen eine Komposition. Der Kopf der Jüngsten, der Rumpf der Ältesten, der Ansatz und die Arme der Mittleren. Wie mein Vater sagte, als eine dicke Frau vorbeiging. Sie - er meinte den lieben Gott und seine Helfershelfer - vergaßen, zwei schöne Frauen aus ihnen zu machen. Mutter war den "Witz" gewohnt. Es hatte nichts mit ihr zu tun. Mutter existierte nicht.

Ich war zwölf Jahre alt und machte mich mit einem neuen Schulranzen und einem gebrauchten Fahrrad ohne Gangschaltung auf den Weg in meine Zukunft. Ich war ein rothaariger Hurensohn und mein Vater ein Metzger und Mörder, der sich nach seiner Tat das Leben genommen hatte. Mein Vater hatte vergessen, mich mitzunehmen. Der Bastard.

19.

Der Priester kam zurück, um mir zu sagen, dass ich nicht der Sohn einer Hure sei. Der Mann tat mir und meinen Schwestern GLAUBEN, HOFFNUNG und LIEBE aufrichtig leid. Ich gestand wieder, dass ich ein Hurensohn war. Es war mir peinlich. Der Priester - er trug ein langes, schwarzes, zugeknöpftes Gewand - hatte keine Tasse Tee mitgebracht. Er hatte eine Zigarre und eine saubere Tasse. Einen Schnapps ohne Zucker. Vater und Mutter sprachen die Sprache von Lucas Bols. Wenn man mit ihnen reden wollte, musste man ihre Sprache sprechen. Der Pfarrer wollte keinen Keks. Ich bekam seinen Keks. Er berührte meine glatten roten Locken. Aber es fühlte sich an wie Streicheln. Ich wusste es nicht. Ich wollte es nicht. Der Priester kam, um meinen Vater und meine Mutter zu

retten, um meine Schwestern zu retten und um meine Seele zu retten. Ich wusste nicht, was das war; ich hatte keine klare Vorstellung von Erlösung oder von meiner Seele.

‘Unser Herr, unser Vater im Himmel, liebt alle Geschöpfe gleich,’ sagte der Priester. Ich hatte soeben meine Zweifel an allem, was ich gesehen und gehört hatte, bekannt. ‘Denn es steht geschrieben: “Glaube, Hoffnung, Liebe; aber die größte unter diesen ist die Liebe.”’ Das klang schön, aber ich hatte keine Ahnung, was es bedeutete.

Meine ältere Schwester nickte und wiederholte die Worte des Pfarrers, als wolle sie sich anbieten. ‘Glaube,’ plapperte sie, ‘Glaube, Hoffnung und Liebe.’

Der Pfarrer streckte seine Hand aus, aber der GLAUBE war zu weit weg, um ihn zu berühren. Meine jüngste Schwester legte ihre Hand auf meinen nackten Oberschenkel - ich trug Shorts - und höhnte ‘Liebe,’ während sie mich drückte. Ich wollte, dass sie ihre Hand wegnimmt, aber was konnte ich tun?

‘*Joen zeun is gien hoerenjong*,’ sagte der Priester. Das Beichtgeheimnis galt nur in der Intimität des Beichtstuhls.

‘Jedes Kind ist ein Kind Gottes.’

Wenn ich ein Hurensohn bin, dann ist Gott ein Hurer, brannte es mir auf der Zunge. Ich schwieg.

Und alle im rauchgeschwängerten Wohnzimmer mit der verblichenen, ausgefransten Plastikfolie auf dem Küchentisch starrten den Pfarrer an. War ich nicht zu jung, um alles zu wissen, und nicht alt genug, um nach den traurigen Geheimnissen auch die herrlichen Geheimnisse des irdischen Lebens zu kennen? Hatte ich vom Apfel der Erkenntnis des Guten und des Bösen gekostet? Und dass ich am Samstagnachmittag nach der Beichte immer zum Pfarrer gehen konnte, um mich klären und trösten zu lassen. Und dass ich nicht mehr singen musste, solange meine Stimme brüchig war. ‘Ein roter Bart,’ sagte HOFFNUNG zu mir. Sie lachte, und sie war nicht die einzige.

20.

Onkel Melchior hatte rote Haare. Die Dame auf dem Boot hatte keine roten Haare, sie hatte blaue Augen und schwarze Haare, aber sie waren gefärbt, genau wie ihre Lippen. Die Frau auf dem Schiff war eine Betrügerin und eine Frau von leichter Tugend gewesen. Ich wusste nicht, was Tugend ist oder wie man sie misst, aber das machte nichts.

Die leichtsinnige Dame mit den gefärbten Haaren, den geschminkten Lippen und den vielen männlichen Besuchern war meine Mutter, und mein Onkel Melchior war mein Vater. Und mein Vater war mein Onkel.

Die sorglose Dame mit den gefärbten Haaren und den geschminkten Lippen und den vielen männlichen Besuchern und Onkel Melchior, das war mein Vater, gingen nicht mehr in die Kirche, sie kamen nicht mehr zur Beichte. Die sorglose Frau mit den gefärbten Haaren und den geschminkten Lippen und den vielen männlichen Besuchern, das war meine Mutter, und Onkel Melchior, das war mein Vater, gehörten zu den verlorenen Schafen. Sie hatten die Herde verlassen. Niemand konnte ihnen helfen. Meine Mutter half den Männern aus dem Sand und aus dem Torf, indem sie in gewisser Weise ihre Bedürfnisse befriedigte. Onkel Melchior, das war mein Vater, half den Bauern mit ihren Schweinen, Kühen, Pferden und manchmal mit einem Schaf oder einem Schafbock. Onkel Melchior, das war mein Vater, wollte die leichtsinnige Frau mit den gefärbten Haaren und den geschminkten Lippen heiraten. Der Metzger wollte die unbeschwerte Frau mit gefärbten Haaren, geschminkten Lippen und vielen männlichen Besuchern heiraten, weil ein Metzgerkind mit weißer Haut und roten Haaren unterwegs war. Die Frau von sorgloser Tugend mit gefärbtem Haar, geschminkten Lippen und vielen männlichen Besuchern wollte den Metzger nicht heiraten, und Heiraten war nicht erlaubt. Ich wusste nicht, was zuerst kam. Durfte sie nicht oder wollte sie nicht? Oder

wollte sie Onkel Melchior nicht heiraten, der mein Vater war? Ich kam auf die Welt als schreiendes Schweinchen mit weißer Haut und roten Haaren auf der ERWARTUNG, aus der großzügigen Öffnung einer Frau von sorgloser Tugend, mit gefärbtem Haar, geschminkten Lippen und für eine Weile ohne männlichen Besuch.

Der Pfarrer brachte jede Woche nach meiner Geburt Essen und Kleidung zum Boot, und die Haushälterin des Pfarrers kam, um, wie mein Vater, der nicht mein Vater war, sagte, 'das Schweinchen zu waschen.' Melchior, der mein Vater war, nicht mein Onkel. Melchior, der Metzger war.

Melchior mit dem Fleischermesser mit der Aufhängeschlaufe und dem Holzgriff war auf der ERWARTUNG nicht willkommen. Der rothaarige Melchior, der mein Vater war, kehrte nicht zu der sorglosen Frau mit den gefärbten Haaren und den geschminkten Lippen zurück. Nach einem halben Jahr normalisierten sich die Männerbesuche wieder, mit dem Unterschied, dass Onkel Melchior, der mein Vater war, nicht willkommen war. Mein Vater kehrte nicht zu der Frau der sorgloser Tugend mit den vielen männlichen Besuchern zurück, als ich in einer Krippe die Milch meiner Mutter verdaute und, wie mein Vater, der mein Onkel war, später sagte: "die Titten leckte, die Milch saugte und die Windel mit Scheiße füllte". Mein Onkel, der mein Vater war, kehrte nicht in die ERWARTUNG zurück, wo niemand auf ihn wartete oder sich um ihn kümmerte. Ich war zu jung, um auf mich selbst aufzupassen. Mein Verlangen ging nicht über die Brust meiner Mutter hinaus, eine Mutterbrust, von der ich nicht wusste, dass ich sie mit Männern teilte, die sich auch nach einer steifen Brustwarze sehnten und nach anderen Dingen, die ich nicht kannte. Mein Vater schnitt Schweinen die Kehle durch, schlachtete Kühe, misshandelte ein lahmes Fohlen oder einen überalterten Belgier. Mein Vater war ein wertvolles Mitglied der Gesellschaft am Rande des Moors. Und es war ein Karfreitag, als mein Vater an Bord der ERWARTUNG ging. Es hätte auch jeder andere Tag sein können.

21.

Ûs Mem, das Bild der perfekten friesischen Kuh, wurde nach dem Bild und Gleichnis von mindestens drei Kühen geschaffen. Der Kopf der einen, das Euter der anderen, das Hinterteil der dritten. Vielleicht der Widerrist und die Hörner einer anderen. Sehr klassisch. Die Venus von Milo, die Frau von Willendorf. Konstruktionen, um ein Ideal zu erreichen.

Aber das wusste ich erst nach dem Gymnasium. Auf der Kunstakademie habe ich gelernt, dass der Mensch formbar ist. Als Sohn einer Hure musste ich keinen Beruf erlernen, ich konnte Künstler werden, denn niemand kümmerte sich um das Schicksal einer verwaisten Hure. Mutter, die nicht meine Mutter war, hatte sich in einer anderen Welt verloren. Vater, der nicht mein Vater war, lebte in der hinteren Hälfte seines Gehirns. GLAUBE und HOFFNUNG glaubten und hofften, und das hatte nichts mehr mit mir zu tun. LIEBE gebar drei Kinder, und als ich sie zum dritten Mal besuchte, packte sie mich im Schritt. 'Und du,' sagte sie, 'und du, Weichei. Stehst du nicht auf der falschen Seite?'

Die ERWARTUNG war schon unbewohnt. Niemand wollte in diesem Boot leben, als ob seine Geschichte einen Unterschied machen würde. Wer nicht weiß, was passiert ist, den stört es nicht, was passiert ist. Wissen und Wissenschaft verderben das Leben.

'So steht es im ersten Buch der Bibel.' Kasper wittert seine Chance.

'Adam und Eva wurden aus dem Garten Eden vertrieben. 'Das ist nichts anderes als die Erkenntnis von Gut und Böse. Der Apfel ist das Symbol der Erkenntnis.' Der Kasper steht auf allen Vieren. Er sitzt nicht mehr auf seinem Hintern, den Schwanz zur Seite. 'Ja,' knurrt er, 'ich predige. Das habe ich von dir gelernt.' Er keucht und es scheint ihm heiß

zu werden, jetzt, wo er glaubt, sich selbst beweisen zu können. 'Je mehr du weißt, desto mehr Ärger kannst du dir damit einhandeln.'

Alles zu wissen macht nicht glücklich, versuche ich ohne allzu großen Zynismus zu sagen, aber meine Kehle ist wie zugeschnürt.

22.

Meine Schwestern, die nicht meine Schwestern waren, lebten nicht mehr bei ihrem Vater und ihrer Mutter, die nicht mein Vater und meine Mutter waren. Meine Mutter, die nicht meine Mutter war. Mein Vater, der nicht mein Vater war, aber mein Vater sein wollte, und meine Mutter, die zu dumm war, meine Mutter sein zu wollen, zogen in den Keerweg. Ich verbrachte meine Tage auf Marietjes Matratze und meine Nächte im Rotlichtviertel von Nieuwstad. Ich war der faule Apfel unter dem Baum des irdischen Paradieses. Jonathan, geboren von JW HH. Ich war nicht das, was ich sein könnte, aber ich hatte es noch nicht entdeckt.

23.

Ich habe Kasper an die Leine gelegt. Das mache ich sonst nie. Ich habe meinen Hund gut unter Kontrolle, aber im Laderaum zwischen Bildern, Außenbordmotor, Deckentruhe, Chemietopf, Teer, Ölfarbe, Pinseln und unordentlichem Werkzeug war er nicht zu halten.

Drei Leichen.

Ich konnte Kasper an diesem Nachmittag nicht verstehen, als hätte er seine Stimme verloren. Kasper jammerte. Er schien zu sagen, dass er nicht Teil dessen sein wollte, was passieren würde, aber ich ignorierte meinen Hund.

Ich zog GLAUBE, HOFFNUNG und LIEBE aus. Die Nacktheit meiner Schwestern, die nicht meine Schwestern waren, erregte mich nicht. Bleiche, schlaffe Körper, bedeckt mit Blut, viel Blut. Blut auf den Dielen, Blut auf dem Teppich, Blut an meinen Schuhen, Blut an meinen Hosenbeinen. Ich hatte Blut an den Händen, viel Blut. Ich dachte an meinen Vater, meinen rothaarigen Vater. Mein rothaariger Vater, der keine Angst vor Blut hatte.

'Die Szene hat dich nicht berührt,' sagte Kasper später. 'Was mich am meisten überraschte, erstaunte, war, dass ihre Körper, ihre Leichen, ihre Überreste dich nicht berührten. Ich konnte nicht sehen, dass du berührt warst.'

Kasper hatte Recht. Ich war nicht betroffen. Ich hatte von Anfang an getan, was in meinem Programm stand. Und warum sollte ich von Dingen betroffen sein, die einfach passieren mussten? Ich tat, was ich tun musste, wie - um einen banalen Vergleich zu bemühen - ein Lokführer, der sich ohne Aufregung an den Fahrplan hält. Aufregung entsteht erst, wenn der Lokführer vom Fahrplan abweicht. Ich war lange genug Achter op Erica hergelaufen.

Kopf, Arme und Beine von LIEBE, der Oberkörper von GLAUBE und das Fahrgestell von *Metzgermagazin*. Sie passten nicht zusammen. Der große LIEBE hatte einen dünnen Hals und GLAUBES Oberkörper ... Was hatte ich erwartet?

'Du brauchst nicht ins Detail zu gehen,' sagte Kasper. 'Ich war dabei, auch wenn ich ab und zu die Augen geschlossen habe. Ich brauchte die Vorbereitungen nicht zu sehen. Ich hatte eine Ahnung von deinem Plan.'

'Das Ergebnis zählte,' sagte ich.

'Du hast es gesagt,' sagte Kasper. 'Das Ergebnis zählte.'

'Drei Frauen in einer,' sagte ich. 'Eine.'

Kasper sah zu, wie ich einen neuen Körper schuf. GLAUBE, HOFFNUNG und LIEBE, aber in einer anderen Reihenfolge.

‘Du hast kein Foto gemacht,’ sagte Kasper. ‘Ich habe nicht gesehen, dass du Skizzen gemacht hast.’

‘Nein,’ sagte ich. ‘Nein, das war nicht nötig. Ich hatte dieses Bild von Geborgenheit und Schönheit schon immer im Kopf.’

24.

Melchior hat die Hure umgebracht. Melchior hat meine Mutter umgebracht. In ERWARTUNG - jetzt BEHARRLICHKEIT genannt - hat er ihren Kopf vom Körper getrennt, auf meinem Schiff, bereit zum Verschrotten. Das werde ich nicht noch einmal erleben, diese Zerstückelung. Ich gehe, bevor mich jemand sucht. Mein Vater ist nie vor Gericht gestellt worden. Er wurde nie für den Mord an der Mutter seines Kindes verurteilt. Mein Vater hat sich die Kehle durchgeschnitten, als die Hermandad von beiden Seiten, vom Verlengde Heerendijk und von der Erica-Seite am Veenschapswijk, auf das Schiff zukam. Mein Vater, der nicht mein Vater ist, erkannte seinen Bruder. ‘Melchior’ war alles, was er sagen konnte. In der Verwirrung steckte mein Onkel, der nicht mein Vater war, das Hackmesser in seinen Overall.

‘Du warst in unserem Haus,’ sagte mein Onkel, der nicht mein Vater war. ‘Deine Schwestern haben mit ihrem *Bruurtie* gespielt. Sie wollten unbedingt einen Bruder haben. Du konntest nicht zurück zum Schiff. Du bist bei uns geblieben. Wir haben dich gerne aufgenommen, Bruder. Er nahm das Wort ‘Liebe’ nicht in den Mund, wie seine Mutter, die nicht meine Mutter war, aber die Herren kannte, die zu Besuch kamen. Nur der Pfarrer sprach - im Rauch seiner Zigarre und bei einem jungen Schnapps ohne Zucker - von Glaube, Hoffnung und dem Größten der Drei.

25.

Ich ging mit Kasper den Verlengde Heerendijk entlang. Was früher ein Sandweg für Armeen war, ist heute mit Kopfsteinen gepflastert. Als ich meinen Kopf nach links drehte, sah ich den Kirchturm von Maria Immaculata. Den Hahn oben konnte ich nicht sehen, aber ich wusste, dass er nach Westen zeigte. Sein breiter Schwanz zeigte nach Osten. Ich spüre einen starken Wind im Gesicht. Der Geruch von zu Tode gespritzten Kartoffeln kam mir entgegen. Der Wind kam von Westen und ich konnte die Glocken nicht hören. Ist die Kirche zu weit weg oder ist es umgekehrt? Bin ich zu weit weg?

‘Warum bist du so still,’ sagte Kasper. ‘Stimmt etwas nicht?’

Ich sinke auf die Knie und streichle das Drenther Rebhuhn, streichle seinen Kopf. Ein Hundekopf ist ein Hundekopf, so wie ein Pferdekopf ein Pferdekopf ist. Die rostbraunen Flecken auf seinem Fell werden immer blasser. Der Hund verliert seine Haare, auch die grauen. Als wir fast an der Stelle sind, wo früher eine Drehbrücke über den Veenschapswijk führte und jetzt ein Durchlass das Wasser durchlässt, kann ich den Namen des Schiffes lesen. ERWARTUNG lese ich in roter Schrift dort, wo BEHARRLICHKEIT steht. Ich sehe das rote Band um das Boot und das silberne Fleischerbeil am Ankerloch. Der Belgier mit den schwarzen Socken nähert sich langsam dem Elektrozaun. Das Pferd kennt mich, die kleinen Wasserläufer, die Hechte, die Enten, die Stare und die Rauchschnalben über dem Wasser. Ich kenne den Rohrkolben, die Wasserlinse, das Weidelgras, den Wiesenkerbel, die Frösche und die Würmer, die Mistkäfer, die Ameisen. Ich kenne den Muschelpfad und das Knistern, das mich begrüßt, wenn Radfahrer vorbeifahren.

‘Moin.’

Kasper hebt seine nasse schwarze Nase und schaut mich an. Er lässt seine wirbelnden Beine in Ruhe.

‘Moin.’

Kasper geht voraus und bleibt auf dem Steg. Ich warte auf dem Muschelpfad.

‘Du bist so still,’ sagt Kasper. ‘Stimmt etwas nicht?’

Ich mache eine Handbewegung in Hundesprache und gehe am Boot vorbei.

Ich muss dir nicht sagen, dass wir spazieren gehen. Der Tag ist lang, der Abend weit.

‘Du bist so still,’ sagt Kasper. ‘Stimmt etwas nicht?’

Ich spüre das Gewicht des Messers in meiner Hosentasche. Mein kleiner Finger passt in das hängende Loch. Ich nicke mit dem Kopf. Kasper geht neben mir. Ich nehme einen Stock vom Rand. Kasper weiß alles.

Niemand auf der Achter op Erica weiß, dass mein Hund sprechen kann. Niemand weiß, was dieser Hurensohn aus seinem Leben gemacht hat. Niemand kennt den Tagesablauf dieses Hurensohns. Das Rebhuhn von Drenthe weiß alles. Der Kasper ist der Einzige, der mich verraten kann.

GLAUBE, HOFFNUNG und LIEBE nach Walhall. Ich glaube, das reicht - dafür war ich auf Erden - aber ich bin mir nicht sicher. Drei ist eine Dreieinigkeit. Wenn sich die Gelegenheit bietet und ich das Bedürfnis habe, aufzustehen, dann stehe ich für mich auf. Ich tue, was getan werden muss, ich bin nicht kindisch. Manchmal kenne ich meinen Auftrag.

Vielleicht werde ich erwischt. Vielleicht werde ich erwischt, bevor es soweit ist.

Ich schwinde den Stock weit in den Veenschapswijk hinein.

‘Apport, Kasper, apport.’

Kasper taucht ab und kommt mit dem Stock im Maul wieder hoch.

Ich weiß, was zu tun ist.

Maborosi no

hikari

427

20. August - 7. September 2013

Ähnlichkeiten mit lebenden oder verstorbenen Personen sind rein zufällig.

Es handelt sich um Fiktion in vertrauter Umgebung.

Apport, Kasper apport

1.

I killed three women. I'll tell you right now. Everyone could have known. I have never been secretive about it. Whether family, friends, enemies or the law are stupid and don't see it, I leave open. What is stupid one time is in fact incredibly clever the next. This is true of murder, manslaughter and adultery. A war makes a murderer a hero, and when the war is over - and war is never over - the murderer is still a murderer. Those who piss outside the pot with impunity are shrugged off. Except the woman in question; she is a whore. And whore is not a recommendation, even if she has prostitute or call girl on her business card.

I did not beat up three women in one day to help them go to the other world. Let me be clear from the start. I don't like to hit. I am not looking for a pat on the back or praise. I am not a fornicator. You will not hear me talking about my sexual prowess. Some things I keep secret, others I tell without ado, but I prefer to keep quiet. Silence is better for me, and not only for me, but I don't meet many people who keep their mouths shut in time. The air is poisoned with chatter and nonsense.

Before I go into the facts of my warfare, I will make myself known. I do not see you, I have never met you, but I know you. We come from the same pit.

For the sake of simplicity, I will be speaking to Kasper. Kasper is my dog. Kasper is a Drenthe partridge. That's what I like about my dog. A partridge that is a dog, just like a hare is part of a pig.

I was born Achter op Erica. From that outskirt land in the south-east corner of Drenthe came more killers. My father's youngest brother was a butcher. He wielded the saw and the knife. I know this from stories. I have his cleaver; my father gave it to me. My behaviour is not strange to me. Melchior was never caught for his murders. He cut the throats of pigs and cows legally - on demand - but he was never convicted for the murder of the woman in the boat in Veenschapswijk. Melchior was dead before I came of age. My father's brother lives on in his actions, not in what he ever said. My uncle was - allegedly - a silent type. Silence is a peculiarity of butchers, I suppose.

Kasper hardly ever barks. Nor does he growl. I don't like barking and growling. Neither does Kasper. Kasper can talk, which is an advantage for a hunting dog. And listen.

'Isn't it, Kasper?'

I take Kasper for a walk along the Heerendijk. Every day we stretch our legs in this innocent landscape. The road could also be the Verlengde Heerendijk, I don't know where the Extension begins. Until recently it was a road over sand, along peat and partly

through peat. Heer does not come from a gentleman, gentlemen did not live here, but from *heer* in the sense of *heerschaar*, from army. Spanish, French and Stadholder troops walked and rode over this dike to Ter Apel and beyond, and back to France and beyond. Maybe I'm wrong.

To the right is Parc Sandur, with a large lake and luxury holiday homes for those who can stretch their legs. Sometimes I walk through the parc with Kasper, but mostly I prefer the plain around Erica, as far as a plain is possible at the end of the Hondsrug. The Veenschapswijk is partly filled in and reduced to a wide ditch, but perhaps that is a distortion of my childhood. Everything that was big then turned out to be small. The opposite also happens: the small things of the past become disproportionately important. The more often a childhood story is brought up, the heavier it becomes. Until it evaporates.

There, by the farm, was the boat with Melchior's whore. The butcher cut her throat, as is still done to pigs today. The woman of light and wild morals was carried from the boat on a ladder without her head and without her clothes. *As zwien op ledder*, as a butchered pig on a ladder, I think, but that does her an injustice. She was dressed, of course, but for the sake of anecdote I say she was naked. Fortunately, I never have to tell this anecdote again. Sometimes, out of nostalgia, I tell the story to Kasper, but he no longer listens. He growls a little to let me know that he has had enough. Her violent death is nothing more than a burp in this hamlet. Achter op Erica says exactly what it is. A village at the edge of civilisation. A naked whore on a ladder, skull between bloody thighs. A skull, not a head. People here have skulls on their shoulders. Sometimes I add that the whore slipped off the ladder into the waters of the community canals, but that is not true either. Not that I have no respect for the dead, but I can only show respect in cruelty. *'Was sich liebt, das neckt sich,'* say the German neighbours across the *grup*, on the far side of the manure gutter, the German border, overflowed with stagnant shit. *Liebe*. LOVE. And then something worse, more cruel. LOVE as an instrument of torture.

It's high time a singer wrote a ballad about the murder in the boat in the Veenschapswijk. Murder is for all times, I know all about it. Three women. I killed three women.

To my left, a little to the east, I can see Erica's church tower rising above the trees. I am too far away to see the position of the wind vane rooster on the tower.

'Is it Kasper?'

'What are you saying?'

I forgot that I was thinking silently and not letting my thoughts flow out loud across the fields. Kasper can listen and speak, but he is not yet very good at reading minds.

'That I am too far away to see the direction of the rooster on the tower of the Church of the Immaculate Conception.'

Sometimes I speak in a whiny voice, that whiny monotone and elongated speech I imitated from my eldest sister. I don't say, "I learnt that from my eldest sister". I say, "I imitated that from my eldest sister". I didn't have my wits about me when I was a child. I was a child. I imitated what was shown to me. Sometimes it's useful, sometimes it's clumsy, sometimes it's stupid. Imitation. It is almost impossible to unlearn what you learn as a child, even the stupid things stick.

'But I do see the rooster. The rooster points with its head to the west and with its tail to the east,' Kasper growls. The dog gives me a subtle rub that he can see better than I can. He has both front paws outstretched, his back behind him, his tail straight, but he does not bark. Kasper barks at strangers, if necessary, and at blacks and invalids. When there are two of us, Kasper does not bark. Since I taught him to talk, the dog doesn't bark. Because Kasper can talk, he doesn't have to bark. In this respect the dog is like a human being. A dog has great powers of recognition. Don't underestimate that. Kasper smells everything. Even what I don't smell. Kasper tells me what he smells.

I learned to dig potatoes in the grounds of Parc Sandur. That was a long time ago. The Parc was still a field. I didn't think much about murder then, that came later. After Uncle Melchior's stories, the seed of manslaughter germinated in me. I learnt that manslaughter is also a way of getting rid of dissatisfaction. Murder as an act of justice, manslaughter as the natural course of things, even if I couldn't put it that way at the time. If I had said a word about murder, my father would have drowned me in the neighbourhood canal. I had a father like that. An eye for an eye, a tooth for a tooth. This man - God rest his decayed body and black soul - was Bible-bound, especially when it came to the Old Testament. All to the Philistines. All dogs to the Philistines.

'How about it, Kasper?'

'What's on your mind?'

Kasper never speaks of the skull. He doesn't know the word. He only knows the words I have taught him. When he is around, I sometimes speak in a different language so as not to reveal everything. For example, parents with double agendas sometimes do this in the presence of children, including their own, as if the children were retarded.

'Hold,' says Kasper, 'stop.'

But my thoughts just go on. I don't let myself be stopped, not even by Kasper. Sometimes I want my thoughts to stop, but my thoughts don't listen to me, not even to Kasper.

My older sisters were on their knees in front of me in that potato field. The rows were staggered. Each child in its own row, digging for potatoes in the earth. I looked them in the ass, my sisters. They were stronger, more robust, faster than me. I always came in last, as a straggler, a slow *bruurtie*. I was slow not only with my mouth, but also with my hands. And at digging potatoes. They could do everything better than their younger brother - *petit bruurtie*, they said, as if *bruurtie* wasn't enough - and they rubbed that in my face. That's where it started, in the potato patch, if it hadn't been there from the moment I was conceived. The lust, even the lust for murder, but I had yet to discover the latter. I could have imitated my predecessor Melchior, but slowly I began to develop an aversion to imitation. I was a brat, but not a monkey. My sisters didn't take me into account.

'Tsk, tsk,' I say to Kasper. He looks longingly at the moving legs of a cyclist. The woman looked at Kasper worriedly. She was afraid the dog would get her, but not Kasper. She smiles at me, so scared she is. When Kasper is near me, I can smell her anxious sweat. It is very good that she takes care of her limbs. She has beautiful legs, not too thick calves. Just right. I can see that. In dog language - a terse hand gesture that is not terse at all - I ask Kasper to come and walk beside me. Others don't need to know that my Drenthe partridge can talk. They need not be afraid of the dog. I am far more dangerous if I lose my self-control.

Kasper has his long, wet tongue hanging between his teeth. I asked him if he was right-hanging, but after that question he looked at me and shook his head in pity, as if to say: "Do you still need that to ask that question? Are you well hung? Left or right?" I'm not going to explain anything to the dog he doesn't understand. Kasper doesn't need to know what I think about all day. My dog doesn't need to know what I'm thinking about when a woman with bare legs and nice calves goes by.

Three women to Valhalla. I think that's enough - that's why I was on earth - but I don't know for sure. Three is a Trinity. When the opportunity arises and I feel the need surfacing, I stand up for myself. I do what needs to be done, I am not childish about it. I know my mission, in fits and starts.

Maybe I'll get caught. Maybe I'll get caught before that happens.

2.

The first woman who allowed me into her body, to have me, knew the consequences. In her life. She let me into her life. Not for her sacrifice - the women who wanted me to satisfy themselves and didn't care about me, I don't count those women - but to absorb me. I don't mention names, not of women who touched my passion. I have unlearned to mention names. By the way. My name is Louïs, with a colon on the i. It's easier to talk when you know a name. Kasper also calls me Louïs, although he thinks the colon on the i is a form of pathological posturing, pathological attention-seeking, denial of individuality. The dog thinks I should live with the name on my birth certificate and leave the tricks behind. Maybe Kasper is right, but he won't get any confirmation from me that he is right. I am the dog's boss.

But I skip a bit. That happens to me quite often. Then I can't remember what happened in a year, a week, a day. It is as if a part of my memory has been switched off. I can't remember the deeds either. Around the women - now dead, two silently buried and one silently cremated - I remember my deeds, and otherwise Kasper reminds me of the afternoon and evening around those events. Easy to remember, three times almost the same actions. The knife. Almost the same. Almost the same actions.

After my HBS days, which is how old I am, I went to art school. Or rather, I completed art school, I left with a diploma. I specialised in oil painting and classical naturalism. I can't remember the title of my final project. Not important. I finished late, but not much later. Recognised as an artist before life had even begun; unbelievable.

In the early years I painted with a preference for the pastel shades of the lucky artists from France. I won't mention any names that might give a false impression of my learning and erudition. An experienced reader knows his classics and can recall the names of gentle painters.

As the years went by at art school, my taste shifted to the gruesome and bloody. I did not yet have a puppy, and if I had had a dog in those days, it would have been a pitbull puppy or a German shepherd puppy.

After art school, I hung around for a few years, trying to make a go of it. I spent time in pubs and obscure bars. I can't remember what I lived on. Probably my body, which I lent out to any woman who needed it. Maybe to some man, but I don't remember, or don't want to remember. It makes no difference. I know exactly what I want to remember. I know exactly what I am proud of and I know best what I hate.

Marietje took me to Australia. Mary wanted me, she said. She had no one and she wanted me. She had no family and she had no country. She had lost everything. Mary wanted me, she said, and she wanted me to believe her. She had nothing left except her body and what was left of the abuse by an elder. That settlement was enough to buy a caravan and drive across the desert. I thought she had been lucky with her youth and upbringing, but she thought otherwise. Of course, she had not been lucky with these weekly events after church, but what is there to be gained by labelling things done as right or wrong, as annoying or pleasant? Nothing. Everything that exists is there. Everything is part of God's creation. I don't care. I exist and later, later I don't exist. There is no difference.

But even on the other side of the world, feet up, the laws of Moses continued to trouble her. Everything was forbidden - not once, but ten times - and at the same time every law was chronically broken. We were living in sin. I changed my name to Louïs. Mary hadn't been called Marietje for years.

Imitation of Christ. Mary was imitating, she couldn't learn any more to be authentic, it seemed. Mary looked away, she imitated, she did what I showed her. Even in love, which

had no name in the desert. And what was at least as annoying was that she couldn't unlearn anything. At the slightest disagreement, the slightest difference of opinion, she would grab my crotch, as if that were a recipe for suffocating conflict. Well, not with me. I can't remember what I saw in her. I can only look back in astonishment, and that is not the same as looking back in wonder, in anger. I'm sure Kasper can give me an answer to this question - what did you see in Marietje? - but I don't want an answer.

We drove past a kangaroo, a kangaroo she persistently called kan-guru. Kan-guru, what you see is not what you see and what you hear is not what you hear. She protested with kan-guru what she was made to be; the image and likeness of the elder-guru who was her father and husband. Had been. Marietje, the Protestant corruption of Mary, wanted a child from me because she wanted a child. But my vas deferens had already been cut. She knew nothing of me.

We stopped in the desert. The temperature was far above the body temperature of the kangaroo with a newborn in its pouch and above the warmth of Mary and me. My name was Louiis; half a day. I used the butcher's knife for the first time in the sweltering heat, with wavy threads in the heated air over asphalt and desert sand. In the descending laterite dust, it was the first time I used my butcher knife in her presence. I don't like a suffering animal. 'Don't I, Kasper?'

What happened next is history.

3.

My parents lived Achter op Erica. In those years an a-social neighbourhood on the Verlengde Heerendijk, but nobody called it that. The distinction between social and a-social was not visible in Achter op Erica. The direction and angle of vision determined the perception, and this is still the case. Achter op Erica, everyone had their back turned to civilisation. We also lived in Ericastraat. My father's and mother's family. This was before the sand was dredged and before the road was improved, and as far as I know no army troops ever used the Heerendijk. Nobody had anything to do on the moor or in the swamps. The Bourtanger bog was still free of gin and suspicion. It was still free of all the ills that would make the moor so rich.

My father lived on charity, including my mother's charity. I still don't know what they did for a living.

'You don't want to know?'

I ignore the dog.

'You don't want to know either.' Kasper wags his tail. 'I'm not attacking you, I'm not barking and I'm not biting. I'm just asking you to look at what you've been blind to.'

I move my lower leg towards the dog. I say nothing. Kasper looks for his basket and looks at me. I hate that look. Kasper understands me. He lays his head on his front legs and falls asleep. At least he's pretending. Good dog. Kasper keeps me on my toes when I threaten to sink into the mire of what lies behind me.

My father got his income from potatoes, and what else he did, I don't remember. I don't want to remember. I still don't. No money from hard work, nor from quiet work. My mother did not work for money. She was never paid in money for what she was good at. I don't know what she was good at.

'Baking bread, keeping the house clean, getting gin, making lunches for potato diggers,' says Kasper. 'You know. What you lack is the courage to list the qualities of others. You prefer to complain about what is not going well.'

'I was taught that way,' I say. I feel myself defending myself against what has happened to me.

'*Kindtie*.' Kasper says without gloating. He mentions me a cosy little child. I have never shown the dog gloating. Kasper doesn't know what gloating is. A dog does not know gloating, which for me is an important difference between the character of a dog and that of a human being.

With some regularity, social workers from the community came to talk and drink coffee. Some of these men and women brought their own coffee and tea. And a cup. As if we weren't clean. I can tell you: we had clean cups and clean saucers. I saw it.

4.

Kasper asks why I always do the talking. Not that the dog wants to tell me long and penetrating stories. Not that. Kasper tells me little that is new. I know what is on my dog's mind.

'Why don't you let those women talk?'

Kasper means the women whose throats I have cut. I know why I don't let those women talk. I have enough of my own story. I don't like chatterboxes, and it's hard to talk with your throat cut. Besides, what is so fascinating about the story of a dead man, or the stories of three dead women?

When Melchior was dead, my father still tried to do the slaughtering of pigs and cows himself, but my father couldn't stand blood. 'I can't stand blood,' my father said. But my mother could stand blood. 'That's a woman's thing,' she said. 'A woman can stand blood. She must,' said my mother.

Kasper can stand blood too. Blood chases him. Blood touches his nature, that's why he's a hunting dog.

'I know your story. The story of the three women in your life. Three sisters, three women, more than all the other women who have shaped your life. Louïis. You have told me your own version of your story many times. Sometimes so many times that I could no longer pull a wounded duck out of the water. People who think too much do not act. Let the ladies speak, I would say. Listen to their side of the story. Listen to these women.'

Kasper looks at me as if I'm playing tipsy, as if I'm a water rat with a stuck paw. But I am not afraid of my dog.

I turn my nose to the sky and Kasper says: 'Even if you cut their throats with your butcher's knife and even if you cut their heads off their torsos, you can still make them talk.' Kasper gasps and drools. 'With confidence you can make the women talk.' He barks softly to signal that he is also, and above all, a dog. A dog with a hunting instinct. Kasper is hunting me. My brain.

'I put it to you. You, Louïis, or whatever your name is, give these women a voice and a story, or I'll take over their role.' His tongue jerks out. 'If I were your therapist, I'd say I'd rather you told your story yourself.' Kasper whimpers briefly. I am used to that from him. The Drenthe partridge is trying to put me in front of his dog cart. And that is exactly what I hate about my father, and about my mother, and about my three sisters, whose throats I personally cut.

I agree with Kasper, when it comes to action, I am not in my head. My body takes care of its own business. The daily walk with the dog along the Verlengde Heerendijk, Ericasestraat, Havenstraat, Veenschapswijk. Sometimes we go clockwise, sometimes counter-clockwise. I took the rhythm of the potato digging with me on my walks through my native soil.

My oldest sister stood at the front of the potato row. She was fat, just like my mother and

grandmother. Even before my biology lessons, I knew that fat buttocks were hereditary. At least in the female line. In Africa, a fat ass is considered desirable, exciting and horny. In this remote corner on the border with Germany, people look at bodies differently than in Africa, but the view of a fat ass - It is better to lie on a fat woman than on a pile of nails - is pretty much the same. A fat ass is usually associated with wide hips, and wide hips mean a wide pelvis, and a wide pelvis means a wide opening. And a wide opening is a good way to escape the daily grind.

Marietje in Australia wanted me to have a baby. We made fruitless love in the camper under the blaring air conditioning. It was too hot to live outside. Love. Whatever you want to call it, call it love. I don't care. She wanted to take the kangaroo baby from the pouch of its dying mother. The young kangaroo was stunned by the impact of the collision. Mary took the kangaroo cub into the camper while I looked after the mother. Twenty miles away I released the cub into the desert. Mary wanted to keep the cub; she grabbed my crotch. Mary stayed with the cub. No, she would never know thirst again, nor anger, nor longing, nor homesickness. Nor would she have to worry about any of those other useless feelings.

I inquired at the next petrol station. I heard what I already knew. Young kangaroos do not survive outside their mother's pouch when they are young. I no longer needed to share that knowledge.

Kasper thinks we've had enough of talking about digging potatoes and big asses. So do I, but I have to say that a big ass and full thighs and wide hips and wide pelvis are also precursors to a cunt of some size. When I say cunt, I mean birth canal. I don't want to say it, but I do. Cunt. Kasper has lost his voice. He whines quietly. Kasper isn't whimpering out of disapproval, but out of pity. And if there's one thing I hate, it's pity - along with the other things that whole tribes of people indulge in.

She had a big bum, my eldest sister. I never really looked at her fanny. My oldest sister had a nice middle. With her legs crossed, she could have been in *Playboy*, naked. Tits, nipples, big tits. My youngest sister was more like *Penthouse* or *Butchers' Magazine*.

I don't know what my oldest sister - my sistermother - would say about me. I never asked her. I don't know what my sisters thought of me. They thought I was too young for all the things they did. And I had red hair. And I didn't have a big bum. They thought I had never seen a cunt. I had seen a cunt. Definitely. They didn't ask me anything. They asked my mother if they could put me in the bath, but I didn't want to. Mean excuses. '*Blokkie ziepe kwiet*,' they said. '*Blokkie ziepe kwiet in the tub*,' and they pinched me all over, above and under the water, no soap to be found between my legs. 'Indian pinch,' they said. 'Ha, the thin *ziepe*. No, not at all.' They were all the same, my sisters. I was man enough - child that I was - to get into the bath myself. Fortunately, a shower with a door was added later. 'You're not a nosy type,' said Kasper. I didn't ask him anything, but he answers questions I don't ask.

'You remained a child for a long time, an innocent child, your eldest sister would say,' says Kasper. 'But she was wrong. You were a precocious child, a precocious child with a handicap.'

I shake my head. If everyone is crazy, it doesn't stand out, if one person shows a certain kind of behaviour, then that's a disorder. That one person is crazy, and all the others - who, among other terrible things, lose bars of soap in the bathtub of small children - are normal. Kasper is dependent on me. If I don't shoot ducks, pheasants, hares or rabbits, he can't run. Then he misses the smell of fresh blood. Kasper is my equal, but also my slave. I won't be fooled by him. I won't be fooled by anyone. I'm not stupid, but I wasn't as smart as I needed to be as a toddler, pre-schooler and teenager.

'You were a child, but you didn't know what was a child's business and you didn't know what was an adult's business.' Kasper explains the world.

When I look out over the field and don't respond to his words, Kasper says with a frightened dog undertone: 'Your eldest sistermother didn't know the difference between mother - until she wanted to be a mother herself - and sister. She was also a child, but a child mother, as is often the case with the eldest of the first batch.'

5.

'I'm playing the part of a bad detective, aren't I, Kasper? Am I wrong?' I want to be mistaken.

'Why do you call me by my name? Whenever you call me by my name, my dog's mind tells me that you're telling an untruth and want a positive answer. As if you were compensating for an inferiority complex. Maybe you can't play the role as well as you'd like. Haven't you got enough deaths on your conscience? Are you looking forward to killing again?' Kasper leaves his other questions behind. Kasper wants me to answer immediately, but I don't. I pause so Kasper can sharpen his doggy brain and analyse me. Kasper would make a good police dog, but the Drenthe partridge is not. If Kasper had been a German shepherd, I would have been caught long ago for what I have done. In this long-forgotten Drenthe, in this recently discovered country, more is forbidden and more is allowed than God intended. Stupidity and indifference have shaped this country and its people. They do not know who they belong to, no different from the swampy peat that has disappeared. The swamp was drained, but the moor has remained.

'I know you a little, Loui's, when you say something negative about yourself, you want me to pick you up. Here you are. You play a leading role, badly conceived, in a thriller. Not a detective.'

I hear Kasper and I listen.

'In a thriller, the bodies have already been found and the perpetrator is known. But will he be brought to justice? And above all: how did it come to this? That is the question. An urgent question.' If Kasper could wink, he would wink now, or at least squint his right eye. Kasper can't wink. He can open his eyes like a child.

'You murdered your three sisters in one day and cut them up. You hid the bodies. You know the bodies and the murderer. Your sisters are gone and you, you Loui's, are the one who caused their disappearance.'

'Thank you, Kasper. I think you're the only dog that can catch me. You're the only dog in the world who understands me. Or am I just being sentimental and pathetic?'

I feel Kasper push his wet nose up my trouser leg and slide his wet nose down my hairless leg.

'You give yourself the answer. Sissy.'

6.

After my adventure down under, I returned to my roots - without realising it. Behind Erica I found my Ayers Rock. In Veenschapswijk the EXPECTATION was - still - as if it was meant to be. The ship was for sale, and judging by the sign it had been on the market for a while. It needed a lot of maintenance, said the owner, who only wanted to see black money. I'll do it for ten per cent of the asking price. I'm not really interested in discounts. The starting price is rarely fixed. It's what a fool will pay for it. All trade is like art trade. The value is in the experience, more in the experience than in the utility. All life is meaningless and useless, only experience counts.

I paid ten per cent less for the boat than a fool would pay for it. The boat was beyond my

means, but I didn't have to tell anyone, not even Kasper. Restoring the barge, which had once transported peat and potatoes, was also occupational therapy for me. When I was working, my thinking was in a lower gear. This slowness made it possible for me to look back on my life, especially on my actions and experiences. Especially my experiences. In the beginning, slowness prevented me from acting rashly. I had no time for mischief while I was working on the boat.

Fortunately, the name was painted on the bow and not inscribed in metal letters. The boat was not a tombstone with copper fittings. The boat was an iron box with half-decayed wooden hatches, a dusty and rusty hold, a wood-panelled cabin and a small cabin in the forecastle. In the wheelhouse, the rudder was close to the window. The course had never changed in years, not as long as I had been part of this land and these waters. In the hold was a dilapidated outboard motor, a long shaft with a propeller that could hang in the water to port or starboard. The drive was redundant. No one wanted to move this barge. The barge had reached its destination. Now it was my turn, I thought. Now it was my turn.

I changed EXPECTATION to PERSEVERANCE. First on the side of the mussel path along the Veenschapswijk, years later on the side of the field on the other side of the Veenschapswijk. The hobby farmer knew me as the skipper of EXPECTATION, cyclists and walkers saw PERSEVERANCE. Tough guy, white skin, red hair, no beard, no anchors tattooed on his shoulders, no mutilations, no visible scars. A good soul with a small boat, a broom and scrubbed gangways. Pennant on the mast, no flag. Clothesline from mast to cabin. No underwear and sheets on the line, nobody had anything to do with it. No window boxes of geraniums on the freshly tarred shutters either. Everybody knew who I was, nobody knew me.

The farmer was happy with the new skipper. His land increased in value. A refurbished flat-bottomed boat, photogenic in the empty countryside and a sign of progress. But that was not the name of my boat. My boat was no longer called EXPECTATION, but PERSEVERANCE. Perseverance has nothing to do with progress.

The farmer spoke to me after the annual midnight mass at Christmas, the only tradition I keep. I do not cling to the past, I prefer to erase what is behind me.

It seemed that the only way the farmer could get rid of his memories of the boat was with a normal man on board a transformed whoreboat. The farmer came to chat a few times. He shouted across the narrow water between his land and my boat. I listened and my whole body screamed: shut up. I never spoke to him again on my boat. Christmas, after the night shift, was often enough. I painted a red stripe the length of the black-tarred ship. I lost my memory of Marietje. Except for one event. Right after we made love, the last time - I was still inside her - the morning before we hit the kangaroo, she shat all over the bed in the camper. It was unique, she said. I wanted to believe her.

Three women. Three women, and I'm not counting Marietje.

7.

After their divorce, father and mother, let's call them that, lived at Keerweg 7 and 9 in Emmen. They had never had anything to do with each other, and what they had, they had lost. The family home at Ericastraat was demolished to make way for a motorway with no entrance or exit to the hamlet. It seemed impossible to escape from Achter op Erica. Father and mother were too stupid to live together and too stupid to stand on their own two feet. Every week they had a domestic helper, but different ones. A young girl - who also couldn't stand the sight of blood - for father and an older woman for mother, to do the housework and clean mother's body.

Father and mother lived in apartments in a block of flats with a staircase whose steps resembled worn petite granite limestone thresholds. For nostalgia. Worn by thousands of steps up and, above all, down. The path had been explored. The path was known. My father had not given up smoking after the divorce, he had done so when my mother committed suicide by opening the gas tap in front of a burning candle on the windowsill. It must have been a pilgrim's candle from Lourdes with the Immaculate Conception on the monastic wax, second-hand from a charity shop. By the way, my middle sister - who lived at home the longest - called my mother a whore and so I was the son of a bitch. So what? - I saw on the news that all the furniture had been blown out of the flat. Mother gone from this world in one fell swoop. And the flat on Keerweg had been turned into a real through house. Father had to move too, and not only the walls of his house had been knocked down. I visited the ramshackle little man a few times in his back house on the outskirts of Emmen, overlooking Emmererfscheidenveen. I will ask Kasper again why I visited this old man who never became a man. Maybe out of a false sense of responsibility, maybe to tease him, maybe to get to know my roots. Uncle Melchior was his brother. Melchior, to whom I owed the butcher's knife and more. Perhaps father and Melchior had similar traits.

Perhaps I was more like him and his brother than I would have liked. I did not choose my parents. I was born into the nest into which I was born. The facts are as simple as that. Dad smelled gas everywhere. He smelled mother all day long. Dad would have made a good police dog, but only for gas. He no longer dared to light a cigarette. I do not smoke, but when I visited father, I lit cigars. That man made me feel sick and I smoked to make sure I would leave feeling sick. A self-mortification that I had been fed since childhood. Replacing any discomfort with more discomfort. Acting big, and when that was no longer possible, vomiting in solitude.

The smell of a corpse, I told him. It is not gas you smell. You smell corpses. That was impossible, he said, he had never seen a corpse. And what you cannot see, you cannot smell. And a fart, I said? And a fart? I had to explain the joke.

I did the dishes and poured tea and gin into clean cups. Stupidity is an acquired skill and I have no one to blame, not even the man who called himself my father. He had a bald head, I had a thick head of red stringy hair. I would go bald before he died, thought the man in the chair behind the women's tongue, who never had heard of *Sansevieria*. There was nothing of his bloated wife in his new house. Not a single memento. But the smell of her gas permeated everything. Mother was gone, but like smoke from bad cigars, she was in every piece of clothing; wool and leather and cotton. In everything, damn it. How glad I was that she had been torn to pieces by her own hand.

I got Kasper from the hobby farmer in Veenschapswijk. Kasper is priceless. A dog is not a slave. A dog is a person, at least if it can talk. Kasper can talk. Kasper can smell. Kasper knows where the bodies are. Kasper knows about me what I still deny.

8.

'You are capable of killing me,' said my oldest sister. 'You are mad. I believe it. I not only know it, I believe it. Definitely.'

I had no intention of doing it, but the fat ass had given me an idea. Maybe I had had this idea for a long time. Maybe in the depths of my subconscious I had the desire to settle once and for all what she - my sister mother - had done to me. With her remark, straight from her heart, if she had a heart, she invited me to separate her head from her torso. Contempt and belittlement, oh how shall I put it. Small beer now, but buckets of vitriol in the child's soul. She fed me guest soaps, stolen from her cleaning house. "Lekker

koekie, eat it. Eat it. Or do you want to get beat up?” The foam on my child’s mouth, my child’s mouth, which she called in sentences like: “*Veeg joen bek*”, as if my mouth were my bum. “Don’t smack your lips, eat with your mouth closed”. It was only when I was thirteen, a teenager, that she stopped. I hit and swore when I needed to. I learned words that I cannot get rid of, even if I want to. I want to, *damn it mother fucking bastard*. Every day. How I loved going to school.

The first question she asked me when we met again after my stay in Australia was: ‘Waor is de pot?’ Well, then my trousers fell down. ‘Don’t you have a toilet on your ship?’ Skip sounded in my head. She was “thuus” again, and she was trying to make me “home” again with that remark. Childless, not corrected by the new generation, but stuck in the peat that had not yet been dug for her. Married to a man from the same peat pit, the same familiar dredge.

Kasper stood close to my trouser leg, close to my leg. He was silent, but I could feel him growling softly, waiting for my command. And at the same time Kasper was holding me back. It was as if he was whispering to me: “The kale is not worth the shit” or something like that. In tense situations, Kasper can be careless and incomprehensible. But I understand my dog. And that is what counts. Kasper is a loner and I like it that way. I don’t want anyone else talking to my dog.

Outside, at the edge of the canal, there was a green shed with an open heart in the green door. The door was locked. I didn’t want random passers-by using my domain. Further on there was a bush where anyone could pee and poop to their heart’s content, and that’s what happened. And all the other things that happen between people also happened in the bush. Men with women, men with men. All out in the open, not out of passion, I’m sure, but out of lust. I give this other world a wide berth. I keep Kasper on a leash near these bushes.

I had installed a chemical toilet in the hold, without a flush. Only to be used in emergencies, in winter and late at night. But I didn’t use the chemical. My body is regular and I know what to digest and what to block. I’m not afraid. I go out in the middle of the night and also at unseasonable times and if I have to, I shit in the grass between the cow pats. The natural course of things, that keeps me going. I am an animal among animals, so I can talk to Kasper, to my dog, to my Drenthe partridge.

The chemical toilet was in case a suitable woman came to visit me, a woman with whom ... But I knew for sure that she would not come, not on this whore boat disguised as a houseboat for a thirty-something with artistic ambitions. Oh well, ambitions. Ambition, the word is unknown here, a neologism without meaning.

‘FAITH, as I called my eldest sister, had discovered that I had returned from Australia. She came to tell me that she was married and that a week after their wedding - a Monday, married for free at the registry office - her husband had run into a tree and killed himself. Dalerpeel. Back to the town hall to report it. I don’t know why I needed to know, but she wanted to tell me her grief. She had no one to tell it to. No one, so that left me alone. I wanted to ask if she had put an ad in the paper about his death, because then everyone would know, or at least everyone would know, even all those people who didn’t want to know. And such an accident would certainly have made the news. But I kept quiet.

I had renovated the cabin and painted the outside. Next to the bedroom in the stern was a sink with only cold running water. I had a water tank installed on deck. Every fortnight the farmer came with the tank to replenish my supply. I usually made sure I was on my way with Kasper when he came. On the Veenschapswijk there was no running gas and no mains water up to the boat. All the pipes went to Parc Sandur. Everything flowed towards civilisation.

'You can shit in the hold,' I had said. She was back within minutes, as if FAITH wanted to prove that her shit was still too precious to leave with me.

9.

FAITH, HOPE and LOVE, that's what I called my three sisters. The youngest sister, LOVE, was the tallest, which was handy. I never called my sisters by their names. I didn't want them to have an identity with their names.

'But haven't you noticed,' said Kasper, 'haven't you really noticed that by calling your sisters FAITH, HOPE and LOVE, you have given them their own character?'

'What do you mean?' I ask. I like to pretend to be a bit dumber than I am. 'What do you mean?'

'I know you a little,' says Kasper. 'You are an intelligent, silent and murderous man. You carry not only the fate of the world, or so you think, but above all your own fate. Although I have my doubts about the latter, about your own fate. Maybe you carry nothing, air, maybe you carry the wind and wallow in the wind, in the storm.'

I am silent when Kasper comes out of his basket and opens the sliding door with his nose. He wants to go out into the field and I am happy to go with him. The air outside clears the fog that blocks my vision in my head. Walking clears my head. That's how it goes, and yet every time I feel a threshold to go outside. I put on my high shoes and pull my skipper's jumper over my head. In my pocket I feel a dog biscuit for the journey and the knife.

To the west, grey clouds were passing by. Maybe rain, but more often the clouds get stuck, as if they can't get over the spur of the Hondrug, while the difference in height to Nieuw-Amsterdam is minimal. Thunderstorms also often pass over De Peel and Schoonebeek. Nature takes the path of least resistance. And it does so without resentment, guilt or gloating.

10.

Cutting the throat was easier the second time. Practice makes perfect and I noticed that the excitement I had felt with the eldest - 'I think you can kill me.' 'You've given me an idea.' - was much less. Not that I thought it was normal, not at all, but actually it was nothing special in the light of what I had been through. FAITH, the sistermother, was still bleeding. I had rolled FAITH in the carpet and put her in the hold. There was room in front of the easel. Blood stains are difficult to remove from a wooden floor, I had read. And also from cotton and wool, from carpet. I had barely half an hour to freshen up and put on clean clothes. Kasper kept watch.

The second time was like the first. I came out of the galley at the back of the ship. HOPE was standing at the helm, staring out of the cabin window at the field. The window was open, otherwise she would have seen me reflected in the glass. The pale red pleated curtains were held tightly between two copper bars. The rods were original, from the time of the sinew room. HOPE wore a thin blouse and light trousers of thin cotton. Bare feet, her shoes pinched, she had said, but the shoes were more chic than slippers. Painted toenails, soft pink. Wide silver necklace with a cross on it. Not that she was religious any more, but it was a statement.

'Strange smell, strange smell in the room,' she had said. 'Pesticide,' I had replied. 'Against rats. Maybe you can smell the dog.' HOPE stayed in the wheelhouse while I went down to the living room to get the butcher's knife. I could smell FAITH's blood in the hold. Kasper, Kasper, Kasper!

My left arm grabbed HOPE under her breasts and before she could ask a question, I struck out with my right. That was all I needed.

I looked out as warm blood flowed over my hands. I dropped the knife. I spread my feet and leaned my buttocks against the rudder, which was turning as if to change course. HOPE shuddered. She threw up from her throat. I held her back against my chest. I wanted her to look with me across what had once been the potato field. In the meadow, the Belgian horse stood with her bottom facing me. Southwest wind. Docked tail, all the folds and creases shimmering towards me. I looked at nothing but wrinkled flesh. I felt my stomach turn. HOPE's head nodded sideways. A beautiful head, a very beautiful head. She kept her eyes open, but I stroked them shut now that she could see nothing. Dark red blood spurting in short bursts. I could feel her piss running off. A horse's cunt, a horse's ass, a warm corpse in my arms. HOPE in my arms, warm and heavy. I lowered her to the cabin floor. Outside, behind the sliding door, I heard Kasper whimpering softly.

'Yes, boy,' I said. I picked up the butcher's cleaver and took her head to the forecastle.

'Yes, boy,' I repeated, 'what would mother say? On this boat. In this place.'

11.

'Beauty gives comfort, and I needed comfort,' I said. 'I wanted to create the ultimate art. A work of art, a painting that would change the world. My world anyway. I knew what was wrong with the world,' I say.

'Like every teenager knows what's wrong with the world,' says Kasper. Kasper tries to be a know-it-all. He sniffs around with his black, wet cone, as if there's a smell of decay or shot prey in the air. I leave the world to Kasper. The world is too big for me.

'I knew - like any teenager with brains - what was wrong with the world, but I had no idea of the shortcomings of my own world,' I say. 'But I knew a lot of things weren't right.'

'Are you wallowing in self-pity?' asks Kasper. 'You can if you want to.'

I've removed the roof hatches and am standing behind the easel. The canvas is untouched. I look up at the sky, where big grey-white clouds are passing by. From time to time I hear cyclists on the mussel path. In the distance I could hear the bells of the church of the Immaculate Conception of Mary. Someone died and is on his way to the grave.

'No,' I say, 'I'm not wallowing. I state. I like facts.'

'You like facts, don't make me laugh, as if emotions were facts too.' Kasper doesn't know any better, I think. Emotions are indeed facts, but I don't want to get into a semantic and fruitless discussion. I choose my route and let the dog follow. Every now and then Kasper is allowed to sniff around a neighbouring ditch or wooded bank, but I want the dog to follow my trail.

'The fact is,' I say, 'the fact is that I learned about beauty at art school. I learned that art is an interplay of what already exists, and that the unexpected combination of what already exists adds value. Art with beauty is the search for a suitable and harmonious combination. And this interplay may well be a struggle in the mind.' I would even like to, goes through my head. I would like to feel the struggle, the knots and obstacles, but I hold my tongue. 'In the mind,' I repeat. 'In the mind.'

'And in the stomach. In the abdomen.' Kasper looks at me as if he wants a cookie. I don't give Kasper biscuits. He can have meat, or dog biscuits.

'Cruelty can be beautiful,' I say. 'There can be beauty in cruelty.'

In the newspaper I skim over photos of suicide bombings, war scenes, floods, earthquakes, lynchings, executions, blood in the streets and mutilated bodies, but I know they are there. I know the images don't go away, even when I look away, flesh and liquid, body and blood

remain. And when I have got used to it in my head, I open the paper again and run my hand and forefinger over the flesh wounds and through the remains of the blood. The cruelty doesn't excite me. The corpses and the massacres don't move me. I am touched by a sense of beauty in the cruel. That is life. *C'est la vie*, in Latin. *Quod vita*, I never heard that in church. I did not make the world cruel. The cruelty was there from the creation of the earthly paradise.

'What are you trying to hide?' Kasper asks. 'You speak in woolly language, you speak with zwieback in your mouth. You think and you are silent. Stop that.'

I take a one metre square canvas and put it on the easel. I turn halfway to Kasper.

'Don't order me,' I say. 'Don't order me.'

Who does the dog think he is? I draw a red line in oil paint diagonally across the canvas from bottom left to top right. Kasper jumps onto the blanket box. The box is just big enough for the dog. A sculptor could make a beautiful statue of him, like this one on this pedestal in the hold. Kasper looks at me proudly. I don't know if a dog likes beauty.

'And is that beauty?' Kasper asks. 'Is that red diagonal line on a white canvas beauty? Do you find comfort in colour?'

'Sit,' I say. 'Wait.'

I get a bowl of water for Kasper and coffee from the galley.

I put my cup on the blanket box next to Kasper and take a clean canvas. I draw another red line, this time vertically, and on a third canvas I paint from bottom right to top left.

'A triptych,' Kasper grumbles. 'You've done a great job, but what does it represent?'

12.

And LOVE asked me: 'Why don't you commit suicide?' My youngest sister gave birth to three children. It wasn't a mistake, she said. She wanted to make up for what FAITH and HOPE had left behind. She didn't talk about me, and there was no sign that she'd forgotten to mention me. 'I was afraid I wouldn't be able to love my children. The example of my father and mother wasn't inviting. But,' LOVE had added, 'they were too stupid to understand what they were doing. Stupidity is no cause for pity, but neither is it a cause for horror or reproach.'

I didn't want to hear the rest of her story. I heard my own blubbing coming out of her ass. What she said seemed to be the beginning of a conversion and escape from the antisocial environment of a rough father and mother, whoring, child abuse and living on welfare. I didn't want to hear about her escape. The more I knew about LOVE, the harder it would be for me to carry out my plan. I didn't know FAITH, HOPE and LOVE either and I wanted to keep it that way. I didn't want to lose my grip.

'Perhaps you chose the right nickname for your youngest sister,' says Kasper. 'A wise intuitive choice, isn't it?'

I ignore his remark. I don't like it when a dog is smarter than a man. I don't want Kasper to outdo me.

'And Louis, why did you choose this name? Why don't you listen to your own name?'

Kasper begins to talk.

'Halfway through high school, I read war books and detective stories, *Kirst Factory of Officers*, *OSS 117* - I can't remember the exact titles - to escape the daily war. The spy had to prove his loyalty to the commander. He was walking his German shepherd through a park in Berlin. The spy threw a stick: "Apport", and when the dog returned the stick and raised its head, the spy shot his faithful four-legged friend in the head.'

'Trust yourself, even when you're alone,' says Kasper.

'Orders are orders.'

'You don't want to understand,' says Kasper, 'not yet.'

13.

I dream and in my dream I tell my dream. *Damn. Fuck. Son of a bitch.* I cycle over the loose sandy path along the Verlengde Heerendijk. I'm a child with short legs and short trousers. I have bags of stuff dangling from my handlebars, bottles of coffee diluted with milk, packed in *Ons Noorden* against the spokes. Scones for father and sisters in the potato field. At the third red brick house, two boys are leaning against the front wall. Cigarettes burning, beer in bottles. "Hey, redneck, what's ye doin' here?" My child's handlebars wobble from the bag and fear. "Hey, redhead," and then to the ashtray dog: "Get 'm, get 'm".

Kasper rubs his wet nose in my face. I wake up with a start.

'Were you dreaming?' asks Kasper. 'I could tell by your restless body. Did you cut someone's throat?' His tongue is hanging far out of his mouth. It's warm in the bow.

'Did you bathe in your sisters' blood?'

14.

Five hundred metres further on, the middle and youngest sisters were lying against the mound of potatoes, partly covered with straw. HOPE and LOVE, but I hadn't given them those names yet. They had a break, a break from scraping potatoes and carrying baskets. Tonight father would shovel sand over the straw to protect the potatoes from the winter frost. I was too small and not strong enough to help with the digging. I was allowed to look for forgotten potatoes, left behind by the potato diggers in their haste to reach the end of the row. I wasn't allowed to, I had to. Every potato counted. The rush basket was heavy enough for me. Too heavy.

'Where is Dad?' I asked. I wanted to tell him about the dog and the scratches on my leg. The middle sister laughed with a false smile. She was wearing old trousers with sand on her knees, a loose shirt with no sleeves, and a tanned back. She was barely ready for breasts, they would come, I had seen that before with her older sister. Like her youngest sister, she had black streaks of sand and sweat on her face. She pulled the rubber caps that protected her nails from sand, stones and thin potato skins, which liked to get under the nails, off her fingers. She nodded her head backwards with a quick jerk. 'I wouldn't look if I were you.' She grinned and tossed me a potato. A rotten one from last year.

With a quick gesture I threw the bag against the straw and walked backwards. I was still grumpy in my head, in my skull. I saw my father and sister down on the bank of the Veenschapswijk. I saw my father's bare ass and my sister's cunt, although I didn't know what that was at the time. I knew the word, but I didn't know what it belonged to. Then, that afternoon in the potato field, a lot became clear to me about the anatomy of a human being, of a man and a woman. Of a bull and a cow. What I saw was nothing more than two dogs, the only difference being that FAITH lay on her back down by the bank.

I walked back to the potato pit where HOPE and LOVE had started lunch with fried eggs and coffee from the bottle in *Ons Noorden*. "When he's grown big, you can come in", HOPE said. Come here. She held out her hand. Her fingers were curled into a bowl. I stood there. I wanted to cry, but I didn't. I wanted to whine, but I didn't. Dogs whine.

15.

I'm sitting on a narrow plank in front of the PERSEVERANCE. My feet almost touch the still water where whirligig beetle as little writers tell their stories in secret writing. I

have attached the plank to the gangway with clamps. Around the ship I paint a dark red band on the black tar. I painted a butcher's cleaver over the holes for the anchor chain. I don't need an example. From memory I paint the knife with a wide silver iron, a hole for hanging the knife and a round wooden handle. Kasper is lying on a hatch; frayed, black-tarred planks and nice and warm in the evening sun. Still life with a Drenthe partridge. The dog keeps an eye on its surroundings. He follows every passer-by from beginning to end, but he doesn't bark when I'm near. I'm always nearby.

'Tell me about love,' says Kasper. 'I want to hear you talk about love.'

I dip the brush into the paint, making a sharp transition between the black of the boat and the silver of the cleaver.

'Love,' Kasper repeats, 'love.' I roll the brush along the inside of the rim and let the excess paint slide into the pot. I take a smaller brush. The red glistens and I watch the threads in the wet, viscous paint close up.

'Love.'

I lay the brush across the paint pot.

If I say I've never known love, I'm lying. I can hear myself trying to wriggle out of an answer. Kasper looks at me and whines quietly. He waves his tail calmly and quietly. He sweeps his grey hair across the deck. My coffee cup slides off the deck plank and rattles in the gangway. No splash.

'LOVE cost me the most,' I say. 'Cutting LOVE's throat was harder for me than FAITH and HOPE.'

'Your youngest sister,' Kasper says.

'My youngest stepsister,' I say.

'Your youngest sister,' Kasper repeats.

I don't know how many times I have to play this game with Kasper. LOVE was my stepsister. She had another father and a different mother.

'LOVE told me what to do and how to behave. "Take your boots off at the back door. Wipe your feet and hang up your coat". These were clear instructions and there was little to criticise, even though the back of the house was a pigsty and the kitchen an Augean stable, with clean tea cups; I made sure of that. "Don't pick your nose, don't scratch your bum. Don't belch, don't smack your lips. Close your sewage drain." That was LOVE. And she meant what she said - it was love - not because she had thought of it herself - if she had thought of it herself, I might have spared her - but because she had been taught it by her father and mother and the other tribes on the Heerendijk and everything that was in the extension of the Heerendijk.'

'You're allergic,' says Kasper. 'I know, but I want to hear it from you again and again. No, you will not hear me say banal words. I have not known love, only in passing, and I have learned nothing from it. And,' he growls softly, as if I am not allowed to hear, 'I do not need to imitate love, love is there for you to learn for yourself.'

Kasper knows about loyalty, but I distrust any dog who talks about love. Kasper too. Kasper does not need to talk about love for me.

'Love fades. Great love and small love,' says Kasper.

I don't want to hear any more from the dog.

LOVE called me on the morning of the day I had chosen. The Friday before Easter. Oh, what does it matter what day it was? Every day was Friday before Easter.

'I'll come and see you,' LOVE said. She didn't ask if she could come. She didn't ask if she was welcome. I protested, but she didn't listen. Her plan was clear. She was coming. Apparently, according to her programme, her arrival was inevitable. I didn't resist any

longer. Nothing and no one would stand in my way. Not even LOVE.

'Prehistory,' says Kasper. 'The Stone Age and the funnelbeaker culture.' His tongue flicks out and back into his mouth. Dog's breath stinks, I think, dog's breath stinks and it doesn't matter what the dog eats, but I'm used to his smell and I don't smell Kasper's foul breath when he talks to me. I'm used to bad breath.

'If you want to tell your story, go ahead, Kasper.'

'That dolmens are women. That dolmens can give birth to children. That women kept the peace before man decided to go hunting in this then godless land at the end of the age of melting ice.' Kasper snorts. He knows my weak spots.

'Leave her passion out of this,' I say. 'LOVE always conquered everything in the Ericasestraat, the Havenstraat, the Veenschapswijk and the Heerendijk,' I say, 'but LOVE did not listen to what moved me. And,' I say, 'in that it was no different from FAITH and HOPE and FATHER and MOTHER.'

The glow of the paint is slowly fading. Even in the evening air, the paint dries quickly and densely. The red and the silver of the cleaver form a smooth and impenetrable shield. Behind me I hear the pike, its steady rhythm setting the water in motion.

'You would not have spared her,' says Kasper. 'Never. You would never have spared LOVE.'

I dip the brush into the silver paint again. What shall I add, now that the dog is pulling at me?

'LOVE,' I say.

I leave out what I wanted to say. I was out of breath after the third hour of FAITH and HOPE. There was nothing left to do but..'

'Trinity.'

'You ask for the familiar way. You drive me into a corner I don't want to be in, Kasper.'

'And yet...' says Kasper. 'And yet. And yet.'

16.

The priest did not come to Ericasestraat for tea or cigars. He came for FAITH, HOPE and LOVE. The shepherd was looking for sinners to convert. I confessed that I'd been called the son of a whore. I confessed the sins of FAITH, HOPE and LOVE.

'Possess your soul in patience,' said the shepherd. 'Be happy with your father and mother, with your stepfather and stepmother. It is good that they have taken you into their family after your mother's death.' The priest crossed himself. I could not see it in the dark confessional, but I knew by his silence. 'Thank God that you did not end up in an orphanage, that you were able to stay in your own blood.'

It was clear to me. I could only find forgiveness for my own sins; it did not help to entrust the vicious tricks of FAITH, HOPE and LOVE to the priest. I did not receive penance. I did not have to say prayers as a punishment. With the priest's blessing I could return to the torture chamber in the Ericasestraat.

17.

'And the third. LOVE,' I say to Kasper. We look at the three red-striped canvases. I hung them next to each other in the hold. I don't know if they are in the right order. I don't know if I should turn them. Maybe a quarter turn, maybe more. I wait for the red stripes, not yet dry and hardened, to give me an answer.

'I already know your story,' Kasper says. 'I don't need to hear it again.' The Drenthe partridge turns away from me. He wants to go outside. And as he pushes against the door, I hear him snort. 'You want to tell it again. You can do that when we walk past the

neighbourhood. I can jump into a ditch or chase a bird if your story is too much for me. And I pee when nature tells me.'

Pee, says Kasper, and he doesn't say; whines. I haven't taught him to whimper. He doesn't have to unlearn it.

18.

I was twelve. I wanted to go to HBS. Actually, it wasn't possible. I was smart, but the people around me weren't. Stupid father, stupid mother. Stupid sisters, one a little dumber than the other. Stupid sisters with beautiful bodies. Together a composition. The head of the youngest, the middle part of the oldest and the base and arms of the middle one. As my father said when a fat woman passed by. They - he meant Our Lord and his accomplices - forgot to make two beautiful women out of them. Mother was used to the "joke". It had nothing to do with her. Mother didn't exist.

I was twelve, and with a new satchel and a second-hand bicycle without gears, I set off towards my future. I was a whore's boy with red hair and my father was a butcher and murderer who'd committed suicide after his crime. My father had forgotten to take me with him. The bastard.

19.

The priest came again to explain that I was not the son of a whore. The man was genuinely sorry for me and for my sisters FAITH, HOPE and LOVE. I'd confessed again that I was a whore's boy. It bothered me. The priest - in a long, black, buttoned-up dress - had not brought a teacup. He was given a cigar and a clean cup. A gin without sugar. Father and mother spoke the language of Lucas Bols. If you wanted to talk to them, you had to speak their language. The priest did not want a biscuit. I got his cookie. He touched my straight red curls. But it felt like caressing and stroking. I did not know that. I did not want it. The priest came for the salvation of my father and mother, for the salvation of my sisters, and for my soul and salvation. I did not know what that was; I had no clear idea of salvation or of my soul.

'Our Lord, our Father in heaven, loves all creatures equally,' the priest said. I had just admitted my doubts about everything I had seen and heard. 'For it is written: Faith, Hope and Love, and the greatest of these three is Love'. It sounded nice, but I had no idea what it meant.

My eldest sister nodded and, as if to curry favour, repeated the pastor's words. 'FAITH,' she clucked, 'Faith, HOPE and LOVE.'

The pastor moved his hand towards her, but FAITH was too far away to touch. My youngest sister put her hand on my bare thigh - I was wearing shorts - and sneered 'love' as she squeezed my crotch. I wanted her to keep her hand to herself, but what could I do?

'*Joen zeun is gien hoerenjong*,' the priest said. The secret of confession only applied in the privacy of the confessional.

'Every child is a child of God.'

If I am a son of a whore, so God is a fornicator, burned my tongue. I kept quiet.

And everyone in the smoke-filled living room, with the faded and frayed plastic sheeting on the kitchen table, stared at the pastor. Was I not too young to know everything, and was I not old enough, after the sad secrets, to know the glorious secrets of earthly life? Could I taste the apple of the knowledge of good and evil? And that I could always come to the priest on Saturday afternoons after confession for clarification and consolation.

And I didn't have to sing any more as long as my voice was broken. 'A red beard,' HOPE snapped at me. She laughed, and she wasn't the only one.

20.

Uncle Melchior had red hair. The lady on the boat didn't have red hair, she had blue eyes and black hair, but it was dyed, just like her lips. The lady on the boat had been an impostor and a woman of easy virtue. I didn't know what virtue was, or how to measure it, but it didn't matter.

The lady of easy virtue with dyed hair and painted lips and many male visitors was my mother and my uncle Melchior was my father. And my father was my uncle.

The lady of easy virtue, with dyed hair and painted lips, with many male visitors, and Uncle Melchior, who was my father, didn't go to church any more, they didn't come to confession any more. The lady of easy virtue, with dyed hair and painted lips, with many male visitors, who was my mother, and Uncle Melchior, who was my father, were among the lost sheep. They had left the flock. No one could help them. My mother helped the men out of the sand and turf to get their oats off. Uncle Melchior, who was my father, helped the farmers with their pigs, cows, horses and sometimes a ewe or a ram. Uncle Melchior, who was my father, wanted to marry the lady of easy virtue, with dyed hair and painted lips, with many male visitors. The butcher wanted to marry the woman of easy virtue with dyed hair, painted lips and many male visitors, because there was a butcher's child on the way with white skin and red hair. The woman of easy virtue with dyed hair, painted lips and regular male visitors did not want to marry the butcher and marriage was not allowed. It was not clear to me which came first. Was she not allowed and did not want to? Or did she not want to marry Uncle Melchior, who was my father? I entered the world as a screaming piglet with white skin and red hair on the EXPECTATION from the generous opening of the woman of easy virtue, with dyed hair, painted lips and no male visitors for a while.

The priest had brought food and clothes to the boat every week after I was born, and the priest's housekeeper had come by to, as my father, who was not my father, said, 'wash the little hog'. Melchior, who was my father and not my uncle. Melchior who was a butcher. Melchior with the butcher's knife with the hanging loop and the wooden handle was not welcome at the EXPECTATION. Melchior with red hair, who was my father, did not return to the woman of simple virtue with dyed hair and painted lips. After half a year, the men's visits returned to normal, with the difference that Uncle Melchior, who was my father, was not welcome. My father did not return to the woman of easy virtue with many male visitors when I digested my mother's milk in a crib and, as my father, who was my uncle, later said: *'Licked the tits, sucked the milk and loaded the diaper full of shit'*. My uncle, who was my father, did not return to the EXPECTATION, where no one waited for him or looked after him. I was too young to look after myself. My desire did not go beyond my mother's breast, a mother's breast I did not know I shared with men who also longed for a stiff nipple and for more I did not know. My father cut the throats of pigs, slaughtered cows, abused a lame foal or an over-aged cold blooded Belgian. My father was a valuable member of society on the edge of the peat. And it was on a good Friday that my father boarded the EXPECTATION. It could have been any other day.

21.

Ûs Mem, the statue of the ideal Frisian cow, was made in the image and likeness of at least three cows. The head of one, the udder of another, the rump of another. Perhaps the withers and horns of yet another. Very classical. The Venus de Milo, the woman of Willendorf. Constructions to realise an ideal. But I only knew that after high school. At the art academy I learned the malleability of man. As the son of a whore, I didn't have to learn a trade, I could become an artist, because no one cared about the fate of an orphan whore. Mother, who was not my mother, had lost herself in another world. Father, who was not my father, lived in the back half of his brain. FAITH and HOPE believed and hoped, and that had nothing to do with me anymore. LOVE gave birth to three children, and when I came to visit for the third time, LOVE grabbed me by the crotch. 'And you,' she said, 'and you Sissy. Aren't you at the wrong side?'

The EXPECTATION was already uninhabited. No one wanted to live in the boat, as if the boat's history made any difference. Those who do not know what happened are not bothered by what happened. Knowledge and science spoil a man's life.

'That is what it says in the first book of the Bible.' Kasper senses his chance.

'Adam and Eve were expelled from the Garden of Eden. This is nothing else than learning about good and evil. The apple is the symbol of knowledge.' Kasper stands on all fours. He is no longer sitting on his bum with his tail to the side. 'Yes,' he growls, 'I preach. I learned that from you.' He pants, apparently getting hot now that he thinks he can prove himself right. 'The more you know, the more trouble you can get into with that knowledge.'

Knowing everything does not make one happy, I try to say without too much cynicism, but my throat is blocked.

22.

My sisters, who were not my sisters, no longer lived with their father and mother, who were not my father and mother. My mother was not my mother. My father, who was not my father but wanted to be my father, and my mother, who was too stupid to want to be my mother, moved to Keerweg. I spent my days on Marietje's mattress and my nights in the red light district of Nieuwstad. I was the rotten apple under the tree of earthly paradise. Jonathan, born of JWH. I was not who I could be, but I had not yet discovered that.

23.

I put Kasper on a leash. I never do that. I have my dog well under control, but in the hold between paintings, outboard motor, blanket chest, chemical pot, tar, oil paint, brushes and irregular tools, he was unstoppable.

Three dead bodies.

I could not understand Kasper that afternoon, as if he had lost his voice. Kasper was whining. He seemed to be saying that he did not want to be part of what was about to happen, but I ignored my dog.

I undressed FAITH, HOPE and LOVE. The nakedness of my sisters, who were not my sisters, did not excite me. Pale, limp bodies covered in blood, lots of blood. Blood on the floorboards, blood on the carpet, blood on my shoes, blood on my trouser legs. I had blood on my hands, lots of blood. I thought of my father, my father with red hair. My father with red hair, who was not afraid of blood.

‘The scene didn’t do anything to you,’ Kasper would say later. ‘What surprised me most, amazed me, was that their bodies, their corpses, their remains, didn’t move you. I couldn’t see that you were affected.’

Kasper was right. I wasn’t affected. I had done what was in my programme from the beginning. And why should I be affected by things that simply had to happen? I did what I had to do, like - to use a banal comparison - a train driver who follows the timetable without getting upset. It is only when the driver deviates from the timetable that excitement arises. I had walked along the tracks Achter op Erica long enough.

The head, arms and legs of LOVE, the torso of FAITH and the chassis of *Butcher’s Magazine*. They didn’t fit. The tall LOVE had a thin neck and FAITH’s torso... What did I expect?

‘You don’t have to give the details,’ Kasper said. ‘I was there, even if I closed my eyes from time to time. I didn’t need to see the build-up. I had an idea of your plan.’

‘The result counted,’ I said.

‘You said it,’ Kasper said. ‘The result counted.’

‘Three women, in one,’ I said. ‘One.’

Kasper watched as I made a new body. FAITH, HOPE and LOVE, but in a different order.

‘You didn’t take a picture,’ Kasper said. ‘I didn’t see you make any sketches.’

‘No,’ I said. ‘No, it wasn’t necessary. I had the image of comfort and beauty in my head for an eternity.’

24.

Melchior killed the whore. Melchior killed my mother. In EXPECTATION - now called PERSEVERANCE - on my boat, ready for the scrapyards, he cut off her head from her body. I will not experience that again, the dismantling. I am leaving before anyone comes looking for me. My father was never tried. He was never convicted for killing the mother of his child. My father cut his own throat when the hermandad was on its way to the ship from both sides, from the Verlengde Heerendijk and from the Erica side along the Veenschapswijk. My father, who is not my father, identified his brother. ‘Melchior’ was all he had to say. In the confusion, my uncle, who was not my father, stuck the butcher’s cleaver into his overalls.

‘You were in our house,’ my uncle, who was not my father, had said. ‘Your sisters were playing with their *bruurtie*. They really wanted a brother. You couldn’t go back to the boat. You stayed with us. We were happy to take you in, our *bruurtie*. He couldn’t get the word ‘love’ out of his mouth, nor could his wife, who wasn’t my mother, but he knew the visiting gentlemen. Only the priest spoke - in the smoke of his cigar and with a gin without sugar - of faith, hope and the greatest of the three.’

25.

I walked Kasper along the Verlengde Heerendijk. What was once a sandy path for armies is now paved with cobblestones. Turning my head to the left, I saw the church tower of Maria Immaculate Conception. I can’t see the rooster on the top, but I know that the rooster is pointing west. The broad tail was pointing east. I felt a strong wind in my face. The smell of potatoes being sprayed to death is coming towards me. The wind was from the west and I couldn’t hear the bells. Is the church too far away, or is it the other way round? Have I drifted too far?

‘Why are you so quiet?’ says Kasper. ‘Is something wrong?’

I sink halfway to my knees and stroke the Drenthe partridge, stroke its head. A dog's head is a dog's head, just as a horse's head is a horse's head. The rusty brown patches on its coat become paler and paler. The dog loses its hair, even the grey. When we are almost at the spot where there used to be a swing bridge over the Veenschapswijk and where a culvert now allows the water to pass, I can read the name of the boat. In red I read EXPECTATION where it says PERSEVERANCE. I see the red band around the boat and the silver butcher's cleaver on the anchor hole. The Belgian with the black socks comes slowly to the electric fence. The horse knows me, as do the little water writers, the pike, the ducks, the starlings and the barn swallows above the water. I know the cattails, the duckweed, the ryegrass, the cow parsley, the frogs and the worms, the dung beetles, the ants. I know the crackling mussel path that greets me when cyclists pass by.

'Moi.'

Kasper sticks his wet black nose up and looks at me. He leaves the spinning legs alone.

'Moi.'

Kasper runs ahead and stays on the footbridge. I wait on the mussel path.

'You're so quiet,' says Kasper. 'Is something wrong?'

I make a hand gesture in dog language and walk past the boat.

I don't have to tell that we're going for a walk. The day is long, the evening is far away.

'You're so quiet,' Kasper says. 'Is something wrong?'

I feel the weight of the knife in my pocket. My little finger fits into the hanging hole. I nod my head. Kasper walks beside me. I grab a stick from the edge. Kasper knows everything.

No one on Achter op Erica knows that my dog can talk. No one knows what this whore's son has done with his life. No one knows the son of a bitch's timetable. The Drenthe partridge knows everything. Kasper is the only one who can betray me.

FAITH, HOPE and LOVE to Valhalla. I think it is enough - that is what I was on earth for - but I am not sure. Three is a Trinity. If the opportunity arises and if I feel the need to stand up, I will stand up for myself. I do what needs to be done, I am not childish about it. I know my mission, sometimes.

Maybe I will get caught. Maybe I will be caught before it comes to that.

I swing the stick far into the Veenschapswijk.

'Apport, Kasper, apport.'

Kasper dives down and comes up with the stick in his mouth.

I know what to do.

Apport, Kasper apport

1.

J'ai tué trois femmes. Je vais vous le dire tout de suite. Tout le monde aurait pu le savoir. Je n'ai jamais caché cela. Que la famille, les amis, les ennemis ou la loi soient stupides et ne le voient pas, je laisse cela ouvert. Ce qui est stupide une fois peut en fait s'avérer incroyablement intelligent la fois suivante. C'est vrai pour le meurtre, l'homicide involontaire et l'adultère. Une guerre fait d'un meurtrier un héros, et quand la guerre est finie — et la guerre n'est jamais finie — le meurtrier est toujours un meurtrier. Ceux qui pissent en dehors du pot en toute impunité sont ignorés. Sauf la femme en question ; c'est une catin. Et catin n'est pas une recommandation, même si elle a prostituée ou call-girl sur sa carte de visite.

Je n'ai pas battu trois femmes en une journée pour les aider à aller dans l'autre monde. Que ce soit clair dès le départ. Je n'aime pas frapper. Je ne cherche ni une tape dans le dos, ni des éloges. Je ne suis pas un fornicateur. Vous ne m'entendrez pas parler de mes prouesses sexuelles. Certaines choses, je les garde secrètes, d'autres, je les raconte sans détour, mais je préfère me taire. Le silence me convient mieux, et pas seulement à moi, mais je ne rencontre pas beaucoup de gens qui se taisent à temps. L'air est empoisonné par les bavardages et les bêtises.

Avant d'entrer dans les faits de ma guerre, je vais me faire connaître. Je ne te vois pas, je ne t'ai jamais rencontré, mais je te connais. Nous venons du même trou.

Pour simplifier, je vais parler à Kasper. Kasper est mon chien. Kasper est une perdrix de Drenthe. C'est ce que j'aime chez mon chien. Une perdrix qui est un chien, tout comme un lièvre est une partie d'un cochon.

Je suis né à Achter op Erica, vraiment en banlieue d'Erica. D'autres tueurs sont issus de cette terre du sud-est de Drenthe. Le plus jeune frère de mon père était boucher. Il maniait la scie et le couteau. Je le sais par des histoires. J'ai son couperet ; mon père me l'a donné. Mon comportement ne me paraît pas étrange. Melchior n'a jamais été arrêté pour ses meurtres. Il a égorgé des porcs et des vaches légalement, sur demande, mais il n'a jamais été condamné pour le meurtre de la femme dans le bateau de Veenschapswijk. Melchior est mort avant que je n'atteigne ma majorité. Le frère de mon père survit par ses actes, pas par ses paroles. Mon oncle, paraît-il, était du genre silencieux. Le silence est une particularité des bouchers, je suppose.

Kasper aboie rarement. Il ne grogne pas non plus. Je n'aime pas aboyer ni grogner. Kasper non plus. Il peut aussi écouter, ce qui est un avantage pour un chien de chasse.

« N'est-ce pas Kasper ? »

Je promène Kasper le long de la Heerendijk. Chaque jour, nous nous dégourdissons les jambes dans ce paysage innocent. Je me demande s'il s'agit de la Verlengde Heerendijk,

car je ne sais pas où commence l'Extension. Jusqu'à récemment, c'était une route sur du sable, le long de la tourbe et en partie à travers la tourbe. *Heer* ne vient pas d'un gentleman, les gentlemen n'habitaient pas ici, mais de *heer* dans le sens de *heerschaar*, d'armée. Les troupes espagnoles, françaises et stathouders marchaient et chevauchaient sur cette digue jusqu'à Ter Apel et au-delà, puis revenaient en France et au-delà. Peut-être que je me trompe.

À droite se trouve le parc Sandur, avec un grand lac et des maisons de vacances de luxe pour ceux qui peuvent se dégourdir les jambes. Parfois, je me promène dans le parc avec Kasper, mais je préfère surtout la plaine autour d'Erica, dans la mesure où il est possible d'en avoir une vue d'ensemble à la fin du Hondsrug. Le Veenschapswijk est en partie comblé et réduit à un large fossé, mais c'est peut-être une déformation de mon enfance. Tout ce qui était grand à l'époque s'est avéré petit. L'inverse se produit également : les petites choses du passé deviennent disproportionnées. Plus on évoque une histoire d'enfance, plus elle devient lourde. Jusqu'à ce qu'elle s'évapore.

Là, près de la ferme, se trouvait le bateau avec la prostituée de Melchior. Le boucher lui a tranché la gorge, comme on le fait encore aujourd'hui avec les cochons. La femme aux mœurs légères et sauvages a été transportée hors du bateau sur une échelle, sans tête et sans vêtements. Comme *zwien op ledder*, comme un cochon égorgé sur une échelle, je pense, mais cela lui fait tort. Elle était habillée, bien sûr, mais pour l'anecdote, je dis qu'elle était nue. Heureusement, je n'ai plus jamais raconté cette anecdote. Parfois, par nostalgie, je la raconte à Kasper, mais il ne m'écoute plus. Il grogne un peu pour me faire comprendre qu'il en a assez. Sa mort violente n'est rien d'autre qu'un rot dans ce hameau.

Achter op Erica décrit exactement ce que c'est. Une catin nue sur une échelle, la tête entre des cuisses ensanglantées. Un crâne, pas une tête. Les gens d'ici ont des crânes sur les épaules. Parfois, j'ajoute que la catin a glissé de l'échelle dans les eaux du canaux communautaire, mais ce n'est pas vrai non plus. Non pas que je n'aie aucun respect pour les morts, mais je ne peux montrer du respect que dans la cruauté. Les voisins d'en face disent : « Was sich liebt, das neckt sich ». Amour. Love. Et puis, quelque chose de pire, de plus cruel. L'amour comme instrument de torture. Il est grand temps qu'un chanteur écrive une ballade sur le meurtre du bateau de Veenschapswijk. Le meurtre est éternel, je sais tout à ce sujet. Trois femmes. J'ai tué trois femmes.

À ma gauche, un peu à l'est, je vois le clocher de l'église d'Erica s'élever au-dessus des arbres. Je suis trop loin pour voir la position du coq sur la girouette.

« Est-ce Kasper ? »

« Qu'est-ce que tu dis ? »

J'avais oublié que je réfléchissais en silence et que je ne laissais pas mes pensées s'exprimer à haute voix à travers les champs. Kasper peut écouter et parler, mais il n'est pas encore très doué pour lire dans les pensées.

« Je suis trop loin pour voir la direction du coq sur le clocher de l'église de l'Immaculée Conception. »

Parfois, je parle d'une voix plaintive, avec ce discours monotone et allongé que j'ai imité de ma sœur aînée. Je ne dis pas : « J'ai appris ça de ma sœur aînée. » Je dis : « J'ai imité ça de ma sœur aînée. » Je n'avais pas toute ma tête quand j'étais enfant. J'étais un enfant. J'imitais ce qu'on me montrait. Parfois c'est utile, parfois c'est maladroit, parfois c'est stupide.

L'imitation. Il est presque impossible de désapprendre ce qu'on a appris en tant qu'enfant. Même les choses stupides restent ancrées.

« Mais je vois le coq. Le coq pointe la tête vers l'ouest et la queue vers l'est », grogne

Kasper. Le chien me caresse subtilement, mieux que je ne le vois. Il a les deux pattes avant tendues, le dos derrière lui, la queue droite, mais il n'aboie pas. Kasper aboie sur les étrangers, si nécessaire, sur les Noirs et les invalides. Quand nous sommes deux, Kasper n'aboie pas. Depuis que je lui ai appris à parler, le chien n'aboie pas. Comme il peut parler, Kasper n'a pas besoin d'aboyer. En cela, le chien est comme un être humain. Un chien a une grande capacité de reconnaissance. Ne sous-estimez pas cela. Kasper sent tout. Même ce que je ne sens pas. Kasper me dit ce qu'il sent.

J'ai appris à arracher des pommes de terre dans le parc Sandur. C'était il y a longtemps. Le parc était encore un champ. Je ne pensais pas beaucoup au meurtre à l'époque, mais cela est venu plus tard. Après les récits de l'oncle Melchior. J'ai appris que l'homicide est aussi une façon de se débarrasser de l'insatisfaction. Le meurtre comme acte de justice, l'homicide comme le cours naturel des choses, même si je ne pouvais pas le dire ainsi à l'époque. Si j'avais dit un mot sur le meurtre, mon père m'aurait noyé dans les canaux. J'avais un père comme ça. Œil pour œil, dent pour dent. Cet homme – que Dieu ait son corps pourri et son âme noire – était lié à la Bible, surtout en ce qui concerne l'Ancien Testament. Tout pour les Philistins. Tous les chiens pour les Philistins.

« Qu'est-ce que tu en penses, Kasper ? »

« Qu'est-ce que tu as en crâne ? »

Kasper ne parle jamais de la tête. Il ne connaît pas le mot « tête ». Il ne connaît que les mots que je lui ai appris. Quand il est là, je parle parfois dans une autre langue pour ne pas tout révéler. Par exemple, les parents qui ont des objectifs doubles les font parfois en présence des enfants, y compris les leurs, comme si les enfants étaient attardés.

« Arrête », dit Kasper, « arrête. »

Mais mes pensées continuent. Je ne me laisse pas arrêter, pas même par Kasper. Parfois, je voudrais que mes pensées s'arrêtent, mais elles ne m'écoutent pas, pas même par Kasper.

Mes sœurs aînées étaient à genoux devant moi dans ce champ de pommes de terre. Les rangs étaient décalés. Chaque enfant dans son rang, creusant la terre pour trouver des pommes de terre. J'ai regardé leurs culs, mes sœurs. Elles étaient plus fortes, plus robustes, plus rapides que moi. J'arrivais toujours en dernier, comme une traînarde, une petite *bruurtie* lente. J'étais lente non seulement avec ma bouche, mais aussi avec mes mains. Et pour arracher les pommes de terre, aussi. Elles pouvaient tout faire mieux que leur petit frère – « klein bruurtie », disaient-elles, comme si *bruurtie* ne suffisait pas – et elles me le racontaient sous le nez. C'est là que tout a commencé, dans le champ de pommes de terre, si ce n'était pas là dès ma conception. Le désir, même le désir de meurtre, mais je n'avais pas encore découvert ce dernier. J'aurais pu imiter mon prédécesseur Melchior, mais peu à peu, j'ai commencé à développer une aversion pour l'imitation. J'étais une gamine, mais pas une guenon. Mes sœurs ne me prenaient pas en considération.

« Tsk, tsk », dis-je à Kasper. Il regarde avec envie les jambes en mouvement d'un cycliste. La femme regarde Kasper avec inquiétude. Elle a peur que le chien ne l'attrape, mais pas Kasper. Elle me sourit, tellement elle a peur.

Quand Kasper est près de moi, je peux sentir sa sueur anxieuse. C'est très bien qu'elle prenne soin de ses membres. Elle a de belles jambes, des mollets pas trop épais. Juste ce qu'il faut. Je peux le voir. Dans le langage canin, un geste de la main laconique qui n'est pas du tout laconique signifie : « Kasper, viens marcher à côté de moi ». Les autres n'ont pas besoin de savoir que ma perdrix de Drenthe peut parler. Ils n'ont pas besoin d'avoir peur du chien. Je suis bien plus dangereuse si je perds le contrôle de moi-même.

Kasper a sa longue langue humide qui pend entre ses dents. Je lui ai demandé s'il était droitier, mais après cette question, il m'a regardé et a secoué la tête avec pitié, comme

pour dire : « As-tu encore besoin de ça pour poser cette question ? Es-tu bien membré ? Gauche ou droite ? » Je ne vais rien expliquer au chien qu'il ne comprend pas. Kasper n'a pas besoin de savoir à quoi je pense quand une femme aux jambes nues et aux jolis mollets passe.

Trois femmes au Valhalla. Je pense que c'est suffisant – c'est pour ça que je suis sur terre –, mais je n'en suis pas sûr. Trois est une Trinité. Quand l'occasion se présente et que je sens le besoin faire surface, je me défends. Je fais ce qui doit être fait, je ne suis pas puéril à ce sujet. Je connais ma mission, par à-coups.

Peut-être que je me ferai prendre. Peut-être que je me ferai prendre avant que cela n'arrive.

2.

La première femme qui m'a permis d'entrer dans son corps, de m'avoir, connaissait les conséquences. Dans sa vie. Elle m'a laissé entrer dans sa vie. Non pas pour son sacrifice – Je ne compte pas les femmes qui voulaient être satisfaites et ne se souciaient pas de moi –, mais pour m'absorber.

Je ne cite pas le nom de celles qui ont connu ma passion. J'ai désappris à citer des noms. Au fait. Je m'appelle Louïs, avec deux points sur le i. Il est plus facile de parler quand on connaît un nom. Kasper m'appelle aussi Louïs, bien qu'il pense que les deux points sur le i sont une posture pathologique, une recherche d'attention pathologique, un déni d'individualité. Le chien pense que je devrais vivre avec le nom sur mon acte de naissance et laisser les ruses derrière moi. Kasper a peut-être raison, mais il n'obtiendra aucune confirmation de ma part. Je suis le chef du chien.

Je change rapidement de sujet. Cela m'arrive assez souvent. Je ne me souviens alors plus de ce qui s'est passé en un an, une semaine ou même un jour. C'est comme si une partie de ma mémoire s'était éteinte. Je ne me souviens plus non plus des actes que j'ai commis. Concernant les femmes – aujourd'hui mortes, deux silencieusement enterrées et une silencieusement incinérée – je me souviens de mes actes, et sinon Kasper me rappelle l'après-midi et la soirée autour de ces événements. C'est facile à retenir, trois fois presque les mêmes gestes. Le même couteau.

Après mes années de brevet supérieure, c'est-à-dire à l'âge de vingt-trois ans, je suis allée à l'école d'art. J'ai obtenu mon diplôme à l'école d'art. Je me suis spécialisé dans la peinture à l'huile et le naturalisme classique. Je ne me souviens plus du titre de mon projet final. Peu importe. J'ai fini tard, mais pas beaucoup plus tard. Reconnu comme artiste avant même que la vie n'ait commencé ; incroyable.

Pendant les premières années, j'ai peint avec une préférence pour les tons pastel des artistes chanceux de France. Je ne citerai aucun nom qui pourrait donner une fausse impression quant à mon érudition et mes connaissances. Un lecteur expérimenté connaît ses classiques et peut se souvenir des noms de peintres doux.

Au fil des années à l'école d'art, mon goût s'est déplacé vers l'horrible et le sanglant. Je n'avais pas encore de chien, et si j'en avais eu un à l'époque, cela aurait été un pitbull ou un berger allemand.

Après mes études d'art, j'ai traîné pendant quelques années, essayant de m'en sortir. Je passais mon temps dans des pubs et des bars obscurs. Je ne me souviens plus de quoi je vivais. Probablement de mon corps, que je prêtais à toutes les femmes qui en avaient besoin. Peut-être à un homme, mais je ne m'en souviens pas, ou je ne veux pas m'en souvenir. Cela ne fait aucune différence. Je sais exactement de quoi je veux me souvenir. Je sais exactement de quoi je suis fière et je sais mieux que quiconque ce que je déteste.

Marietje m'a emmenée en Australie. Elle disait que je lui appartenais. Elle n'avait personne et elle me voulait. Elle n'avait pas de famille et pas de pays. Elle avait tout perdu. Mary me voulait, disait-elle, et elle voulait que je la croie. Il ne lui restait plus que son corps et le peu qui restait des sévices infligés par un aîné. Cette somme lui suffisait pour acheter une caravane et traverser le désert. Je pensais qu'elle avait eu de la chance avec sa jeunesse et son éducation, mais elle pensait le contraire. Bien sûr, elle n'avait pas eu de chance avec ces événements hebdomadaires qui avaient lieu après l'église, mais à quoi bon qualifier les choses de bonnes ou de mauvaises, d'ennuyeuses ou d'agréables ? Rien. Tout ce qui existe est là. Tout fait partie de la création de Dieu. Je m'en fiche. J'existe et, plus tard, je n'existe plus. Il n'y a aucune différence.

Mais même à l'autre bout du monde, les pieds en l'air, les lois de Moïse continuaient à la troubler. Tout était interdit – pas une fois, mais dix fois – et en même temps, chaque loi était systématiquement enfreinte. Nous vivions dans le péché. J'ai changé de nom pour Louïs. Mary ne s'appelait plus Marietje depuis des années.

Imitation du Christ. Mary imitait ; elle ne pouvait plus apprendre à être authentique, semblait-il. Elle détournait le regard, elle imitait, elle faisait ce que je lui montrais. Même en amour, qui n'avait pas de nom dans le désert. Et ce qui était au moins aussi ennuyeux, c'était qu'elle ne pouvait rien désapprendre. Au moindre désaccord, à la moindre différence d'opinion, elle me saisissait l'entrejambe, comme si c'était une recette pour étouffer le conflit. Enfin, pas avec moi. Je ne me souviens pas de ce que j'ai vu en elle. Je ne peux que regarder en arrière avec étonnement, et ce n'est pas la même chose que de regarder en arrière avec colère. Je suis sûr que Kasper peut me donner une réponse à cette question – qu'as-tu vu en Marietje ? – mais je ne veux pas de réponse.

Nous sommes passés devant un kangourou, un kangourou qu'elle appelait avec insistance « kan-guru ». Kan-guru, ce que tu vois n'est pas ce que tu vois, et ce que tu entends n'est pas ce que tu entends. Elle protesta avec « guru » contre ce qu'elle avait été faite pour être ; l'image et la ressemblance du vieux gourou qui était son père et son mari. Elle avait été. Marietje, la corruption protestante de Marie, voulait un enfant de moi parce qu'elle voulait un enfant. Mais mon canal déférent avait déjà été coupé.

Elle ne savait rien de moi.

Nous nous sommes arrêtés dans le désert. La température était bien supérieure à celle du corps du kangourou avec un nouveau-né dans sa poche et à celle de Marietje et moi. Je m'appelais Louïs ; une demi-journée. J'ai utilisé le couteau de boucher pour la première fois dans la chaleur étouffante, avec des fils ondulés dans l'air chaud sur l'asphalte et le sable du désert. Dans la poussière de latérite qui descendait, c'était la première fois que j'utilisais mon couteau de boucher en sa présence. Je n'aime pas les animaux qui souffrent.

« N'est-ce pas, Kasper ? »

Ce qui s'est passé ensuite appartient à l'histoire.

3.

Mes parents habitaient à Achter op Erica. À l'époque, c'était un quartier asocial sur la Verlengde Heerendijk, mais personne ne l'appelait ainsi. La distinction entre social et asocial n'était pas visible à Achter op Erica. La direction et l'angle de vue déterminaient la perception, et c'est toujours le cas. À Erica, tout le monde tournait le dos à la civilisation.

Nous habitions aussi dans la Ericasestraat. C'était la famille de mon père et de ma mère. C'était avant que le sable ne soit dragué et que la route ne soit améliorée, et pour autant que je sache, aucune troupe militaire n'a jamais emprunté le Heerendijk. Personne n'avait envie de se rendre dans la lande ou dans les marais. La tourbière de Bourtanger était encore exempte de gin et de suspicion. Elle était encore exempte de tous les maux qui rendraient la lande si riche.

Mon père vivait de la charité, y compris de celle de ma mère. Je ne sais toujours pas ce qu'ils faisaient dans la vie.

« Tu ne veux pas savoir. »

J'ignore le chien.

« Tu ne veux pas savoir non plus. » Kasper remue la queue. Je ne t'attaque pas, je n'aboie pas et je ne mords pas. Je te demande juste de regarder ce que tu as ignoré. »

Je déplace ma jambe inférieure vers le chien. Je ne dis rien. Kasper cherche son panier et me regarde. Je déteste ce regard. Kasper me comprend. Il pose sa tête sur ses pattes avant et s'endort. Au moins, il fait semblant. Bon chien. Kasper me tient en haleine quand je menace de m'enfoncer dans le bournier de ce qui se trouve derrière moi.

Mon père gagnait sa vie avec les pommes de terre, et je ne me souviens pas de ce qu'il faisait d'autre. Je ne veux pas m'en souvenir. Je ne m'en souviens toujours pas. Ni d'un travail dur, ni d'un travail tranquille. Ma mère ne travaillait pas pour l'argent. Elle n'a jamais été payée pour ce qu'elle faisait bien. Je ne sais pas ce qu'elle faisait bien.

« Faire du pain, nettoyer la maison, acheter du gin et préparer des repas pour les arracheurs de pommes de terre », dit Kasper. « Vous savez. Ce qui vous manque, c'est le courage d'énumérer les qualités des autres. Vous préférez vous plaindre de ce qui ne va pas. »

« On m'a appris ça », dis-je. Je me sens en train de me défendre contre ce qui m'est arrivé.

« Kindtie », dit Kasper sans manifester de joie. Il me parle d'un petit enfant douillet. Je n'ai jamais montré le chien en train de jubiler. Kasper ne sait pas ce que c'est que de jubiler. Un chien ne sait pas jubiler, ce qui, pour moi, constitue une différence importante entre le caractère d'un chien et celui d'un être humain.

Des travailleurs sociaux de la communauté venaient discuter et boire un café de temps à autre. Certains de ces hommes et femmes apportaient leur propre café et thé. Ils venaient avec une tasse, une tasse et une soucoupe. Comme si nous n'étions pas propres. Je peux vous l'assurer : nous avons des tasses et des soucoupes propres. Je l'ai vu.

4.

Kasper me demande pourquoi je parle toujours. Non pas que le chien veuille me raconter des histoires longues et pénétrables. Mais je ne suis pas du genre à apprendre grand-chose de nouveau. Kasper ne m'apprend pas grand-chose de nouveau. Je sais ce que mon chien a en tête.

« Pourquoi ne laisses-tu pas parler ces femmes ? »

Kasper veut parler des femmes dont j'ai coupé le cou. Je sais pourquoi je ne laisse pas parler ces femmes. J'en ai assez de ma propre histoire. Je n'aime pas les bavards, et il est difficile de parler avec la gorge tranchée. D'ailleurs, qu'y a-t-il de si fascinant dans l'histoire d'un homme mort, ou dans les histoires de trois femmes mortes ?

Lorsque Melchior est mort, mon père essayait encore d'abattre lui-même des cochons et des vaches, mais mon père ne supportait pas le sang. « Je ne supporte pas le sang », disait mon père. Mais ma mère pouvait supporter le sang. « C'est un truc de femme. » « La femme supporte le sang. Elle doit l'être », disait ma mère.

Kasper supporte aussi le sang. Le sang le poursuit. Le sang touche sa nature ; c'est pour cela qu'il est un chien de chasse.

« Je connais ton histoire. L'histoire des trois femmes de ta vie. Trois sœurs, trois femmes, plus que toutes les autres femmes qui ont façonné ta vie. Louïs. Tu m'as raconté ta propre version de ton histoire à maintes reprises. Parfois, tellement de fois que je ne pouvais plus sortir un canard blessé de l'eau. Les gens qui réfléchissent trop n'agissent pas. Laissons les femmes parler, dirais-je. Écoutez leur version de l'histoire. Écoutez ces femmes. »

Kasper me regarde comme si je jouais à l'ivresse, comme si j'étais un rat d'eau avec une patte coincée. Mais je n'ai pas peur de mon chien.

Je lève le nez vers le ciel et Kasper dit : « Même si tu leur coupes le cou avec ton couteau de boucher et même si tu leur coupes la tête du torse, tu peux toujours les faire parler. » Kasper halète et bave. « Avec confiance, tu peux faire parler les femmes. » Il aboie doucement pour signaler qu'il est aussi, et avant tout, un chien. Un chien avec un instinct de chasseur. Kasper me traque. Mon cerveau.

« Je te le demande. Toi, Louïs, ou quel que soit ton nom, donne une voix et une histoire à ces femmes, ou je reprends leur rôle. » Sa langue sort d'un coup. « Si j'étais ton thérapeute, je dirais que je préférerais que tu racontes toi-même ton histoire. » Kasper gémit brièvement. J'ai l'habitude de ça de sa part. La perdrix de Drenthe essaie de me mettre devant sa charrette à chiens. Et c'est exactement ce que je déteste chez mon père, ma mère et mes trois sœurs, dont j'ai personnellement tranché la gorge.

Je suis d'accord avec Kasper, quand il s'agit d'action, je ne suis pas dans ma tête. Mon corps s'occupe de ses propres affaires. La promenade quotidienne avec le chien le long de la Verlengde Heerendijk, Ericasestraat, Havenstraat, Veenschapswijk. Parfois, nous allons dans le sens des aiguilles d'une montre, parfois dans le sens inverse. J'ai pris le rythme de déterrer les pommes de terre avec moi lors de mes promenades sur ma terre natale. Ma sœur aînée se tenait devant la rangée de pommes de terre. Elle était grosse, tout comme ma mère et ma grand-mère. Même avant mes cours de biologie, je savais que les grosses fesses étaient héréditaires. Du moins chez les femmes. En Afrique, un gros cul est considéré comme désirable et excitant. Dans ce coin reculé à la frontière avec l'Allemagne, les gens regardent les corps différemment de l'Afrique, mais la vision d'un gros cul – il vaut mieux s'allonger sur une grosse femme que sur un tas de clous – est à peu près la même. Un gros cul est généralement associé à des hanches larges, et des hanches larges signifient un bassin large, et un bassin large signifie une large ouverture. Et une large ouverture est un bon moyen d'échapper à la routine quotidienne.

Marietje en Australie voulait que j'aie un bébé. Nous avons fait l'amour en vain dans le camping-car sous la climatisation tonitruante. Il faisait trop chaud pour vivre dehors. L'amour. Appelez-le comme vous voulez, appelez-le l'amour. Je m'en fiche. Elle voulait sortir le bébé kangourou de la poche de sa mère mourante. Le petit kangourou a été abasourdi par l'impact de la collision. Mary a pris le petit dans le camping-car pendant que je m'occupais de la mère. À trente kilomètres de là, j'ai relâché le petit dans le désert. Mary voulait garder le petit ; elle a attrapé mon entrejambe. Elle est restée avec le petit. Non, elle ne connaîtrait plus jamais la soif, la colère, le désir, le mal du pays. Elle n'aurait pas non plus à se soucier de ces autres sentiments inutiles.

Je me suis renseigné à la station-service la plus proche. J'ai entendu ce que je savais déjà. Les jeunes kangourous ne survivent pas hors de la poche de leur mère quand ils sont jeunes. Je n'avais plus besoin de partager ce savoir.

Kasper pense que nous en avons assez de parler de déterrer des pommes de terre et de gros culs. Moi aussi, mais je dois admettre qu'un gros cul, des cuisses pleines, des hanches larges et un bassin large sont aussi les précurseurs d'un con d'une certaine taille.

Quand je dis « con », je veux dire « canal de naissance ». Je ne veux pas le dire, mais je le fais. Con. Kasper a perdu sa voix. Il gémit doucement. Kasper ne gémit pas par désapprobation, mais par pitié. Et s'il y a une chose que je déteste, c'est la pitié, ainsi que toutes les autres choses auxquelles des tribus entières se livrent.

Elle avait de grosses fesses, ma sœur aînée. Je n'ai jamais vraiment regardé ses fesses. Elle avait un joli ventre. Avec ses jambes croisées, elle aurait pu être dans *Playboy*, nue. Des seins, des tétons, de gros seins. Ma sœur cadette ressemblait plus à *Penthouse* ou à *Revue de boucherie*.

Je ne sais pas ce que ma sœur aînée – ma sœur-mère – dirait de moi. Je ne leur ai jamais posé la question. Je ne sais pas ce que mes sœurs pensaient de moi. Elles pensaient que j'étais trop jeune pour tout ce qu'elles faisaient. Et j'avais les cheveux roux. Et je n'avais pas de grosses fesses. Elles pensaient que je n'avais jamais vu de chatte. J'en avais vu une. Absolument. Elles ne m'ont rien demandé. Elles ont demandé à ma mère si elles pouvaient me mettre dans le bain, mais je ne voulais pas. Elles m'ont fait des excuses méchantes. « *Blokkie ziepe kwiet* », ont-elles dit. D'après mes sœurs, elles cherchaient le pain de savon.. « Pincement indien » et elles m'ont pincé partout, au-dessus et en dessous de l'eau, sans aucun savon entre mes jambes. « *Pincement indien* ».

« Ha, le pauvre petit. Non, pas du tout. » Elles étaient toutes pareilles, mes sœurs. J'étais assez homme – l'enfant que j'étais – pour entrer moi-même dans le bain. Heureusement, une douche avec porte a été ajoutée plus tard. « Tu n'es pas du genre curieux », dit Kasper. Je ne lui ai rien demandé, mais il répond aux questions que je ne pose pas.

« Tu es resté longtemps un enfant, un enfant innocent, dirait ta sœur aînée. Mais elle avait tort. Tu étais un enfant précoce, un enfant précoce avec un handicap. »

Je secoue la tête. Si tout le monde est fou, alors ça ne se remarque pas. Si une personne présente un certain type de comportement, alors c'est un trouble. Cette personne est folle, et toutes les autres – qui, entre autres choses terribles, perdent des savons dans la baignoire des petits enfants – sont normales. Kasper dépend de moi. Si je ne tire pas sur des canards, des faisans, des lièvres ou des lapins, il ne peut pas courir. Alors, l'odeur du sang frais lui manque. Kasper est mon égal, mais aussi mon esclave. Je ne me laisserai pas tromper. Je ne me laisserai tromper par personne. Je ne suis pas stupide, mais je n'étais pas aussi intelligente que je devais l'être quand j'étais petite, en maternelle et adolescente.

« Tu étais une enfant, mais tu ne savais pas ce qui était le métier d'enfant et ce qui était le métier d'adulte. » Kasper explique le monde.

Quand je regarde le champ et que je ne réponds pas à ses paroles, Kasper dit d'une voix de chien effrayé : « Ta sœur-mère aînée ne connaissait pas la différence entre mère – jusqu'à ce qu'elle veuille elle-même être mère – et sœur. Elle était aussi une enfant, mais une mère enfant, comme c'est souvent le cas avec l'aînée de la première génération ».

5.

« Je joue le rôle d'un mauvais détective, n'est-ce pas, Kasper ? Ai-je tort ? » Je veux me tromper.

« Pourquoi m'appelles-tu par mon nom ? Chaque fois que tu m'appelles par mon nom, l'esprit de mon chien me dit que tu dis une contre-vérité et que tu veux une réponse positive. Comme si tu compensais un complexe d'infériorité. Peut-être que tu ne peux pas jouer aussi bien le rôle que tu le voudrais. N'as-tu pas assez de morts sur la conscience ? Tu as hâte de tuer à nouveau ? » Kasper laisse de côté ses autres questions. Kasper veut que je réponde immédiatement, mais je ne le fais pas. Je m'arrête pour que Kasper aiguise son cerveau de chien et m'analyse. Kasper ferait un bon chien policier, mais la perdrix de Drenthe ne l'est pas. Si Kasper avait été un berger allemand, j'aurais été arrêté depuis

longtemps pour ce que j'ai fait. Dans cette Drenthe oubliée depuis longtemps, dans ce pays récemment découvert, on interdit plus et on permet plus que ce que Dieu a voulu. La bêtise et l'indifférence ont façonné ce pays et ses habitants. Ils ne savent pas à qui ils appartiennent, pas plus que la tourbe marécageuse qui a disparu. Le marais a été asséché, mais le marécage est resté.

« Je te connais un peu. Quand tu dis quelque chose de négatif sur toi, tu veux que je te prenne dans mes bras. — Voilà. Vous jouez un rôle principal, mal conçu, dans un thriller. Pas un détective. »

J'entends Kasper et j'écoute.

« Dans un thriller, les corps ont déjà été retrouvés et le coupable est connu. Mais sera-t-il traduit en justice ? Et surtout, comment en est-on arrivé là ? C'est là toute la question. Si Kasper pouvait cligner des yeux, il le ferait maintenant, ou du moins plisserait l'œil droit. Mais il ne peut pas cligner des yeux. Il peut ouvrir les yeux comme un enfant.

« Tu as assassiné tes trois sœurs en une journée et tu les as découpées. Tu as caché les corps. Tu connais les corps et le meurtrier. Tes sœurs sont parties et c'est toi, Louïs, qui as provoqué leur disparition. »

« Merci, Kasper. Tu es le seul chien au monde qui me comprend. Ou est-ce que je suis juste sentimental et pathétique ? »

Je sens Kasper glisser son nez mouillé le long de ma jambe dépourvue de poils.

« C'est toi qui donnes la réponse. Poule mouillée. Sissy. »

6.

Après mon aventure en Australie, je suis retourné à mes racines – sans m'en rendre compte. Achter op Erica, j'ai trouvé mon Ayers Rock. À Veenschapswijk, le MON DÉsir était – toujours – comme s'il devait être. Le navire était à vendre et, à en juger par le panneau, il était sur le marché depuis un certain temps. Il avait besoin de beaucoup d'entretien, a déclaré le propriétaire, qui ne voulait voir dans l'argent qu'une simple transaction financière. Je le ferai avec une réduction de dix pour cent sur le prix demandé. Je ne suis pas vraiment intéressé par les rabais. Le prix de départ est rarement fixé. C'est le prix que quelqu'un est prêt à payer. Tout commerce est comme le commerce de l'art. La valeur réside dans l'expérience, plus que dans l'utilité. Toute vie est dénuée de sens et inutile, seule l'expérience compte.

J'ai payé le bateau dix pour cent de moins que ce qu'un imbécile paierait pour lui. Le bateau était au-dessus de mes moyens, mais je n'avais pas besoin de le dire à quiconque, pas même à Kasper. La restauration de la barge, qui avait autrefois servi à transporter de la tourbe et des pommes de terre, était aussi pour moi une forme d'ergothérapie. Lorsque je travaillais, ma réflexion était à un régime inférieur. Cette lenteur m'a permis de revenir sur ma vie, en particulier sur mes actions et mes expériences. Mais au bout d'un moment, elle m'a permis de prendre conscience de mes expériences. Au début, la lenteur m'a empêché d'agir avec précipitation. Je n'avais pas le temps de faire des bêtises pendant que je travaillais sur le bateau.

Heureusement, le nom était peint sur la proue et non inscrit en lettres métalliques. Le bateau n'était pas une pierre tombale avec des ferrures en cuivre. Il était composé d'une coque en fer avec des panneaux en bois à moitié pourris, d'une cale poussiéreuse et rouillée, d'une cabine lambrissée et d'une petite cabine dans la cabine de l'avant. Dans la timonerie, le gouvernail était près de la fenêtre. Le cap n'avait jamais changé depuis des années, pas aussi longtemps que je faisais partie de cette terre et de ces eaux. Dans la cale se trouvait un moteur hors-bord délabré, un long arbre avec une hélice qui pouvait pendre dans l'eau à bâbord ou à tribord. La propulsion était superflue. Personne

ne voulait déplacer cette barge. Elle avait atteint sa destination. Maintenant, c'était mon tour, pensais-je. Maintenant, c'était mon tour.

J'ai changé MON DÉsir en PERSÉVÉRANCE. D'abord au bord du sentier des moules le long du Veenschapswijk, des années plus tard au bord du champ de l'autre côté du Veenschapswijk. L'agriculteur amateur me connaissait comme le capitaine de MON DÉsir, les cyclistes et les promeneurs voyaient PERSÉVÉRANCE. Un dur à cuire, peau blanche, cheveux roux, pas de barbe, pas d'ancres tatouées sur les épaules, pas de mutilations, pas de cicatrices visibles. Une bonne âme avec un petit bateau, un balai et des passerelles nettoyées. Un fanion au mât, pas de drapeau. Corde à linge du mât à la cabine. Pas de sous-vêtements ni de draps sur la corde, personne n'y était pour rien. Pas de jardinières de géraniums sur les volets fraîchement goudronnés non plus. Tout le monde savait qui j'étais, mais personne ne me connaissait.

Le fermier était content du nouveau skipper. Ses terres prenaient de la valeur. Un bateau à fond plat remis à neuf, photogénique dans la campagne vide et signe de progrès. Mais ce n'était pas le nom de mon bateau. Il ne s'appelait plus MON DÉsir, mais PERSÉVÉRANCE. La persévérance n'a rien à voir avec le progrès.

Le fermier m'a parlé après la messe annuelle de minuit, à Noël, la seule tradition que je garde. Je ne m'accroche pas au passé, je préfère effacer ce qui est derrière moi.

Il semblait que le seul moyen pour le fermier de se débarrasser de ses souvenirs était d'embarquer sur un bateau de prostitution avec un homme normal. Il est venu discuter à plusieurs reprises. Il a crié à travers l'étroite étendue d'eau qui séparait sa terre de mon bateau. J'ai écouté et tout mon corps a crié : « tais-toi ». Je ne lui ai plus jamais parlé sur mon bateau. Noël, après le service de nuit, suffisait souvent. J'ai peint une bande rouge sur toute la longueur du navire noirci. J'ai perdu le souvenir de Marietje. Sauf un événement. Juste après avoir fait l'amour, la dernière fois – j'étais encore en elle –, le matin avant que nous ne heurtions le kangourou, elle a chié partout sur le lit du camping-car. C'était unique, a-t-elle dit. Je voulais la croire.

Trois femmes. Trois femmes, et je ne compte pas Marietje.

7.

Après leur divorce, le père et la mère, appelons-les ainsi, ont vécu au Keerweg 7 et 9 à Emmen. Ils n'avaient jamais eu de relations l'un avec l'autre et ce qu'ils avaient, ils l'avaient perdu. La maison familiale de la Ericastraat avait été démolie pour laisser place à une autoroute sans entrée ni sortie dans le hameau. Il semblait impossible de s'échapper d'Achter op Erica. Le père et la mère étaient trop stupides pour vivre ensemble et trop stupides pour voler de leurs propres ailes. Chaque semaine, ils avaient une aide ménagère, mais différente. Une jeune fille, qui ne supportait pas non plus la vue du sang, pour le père, et une femme plus âgée pour la mère, pour faire le ménage et nettoyer le corps de cette dernière.

Le père et la mère vivaient dans un appartement en immeuble avec un escalier dont les marches ressemblaient à des seuils en petit granit usés. Par nostalgie. Elles étaient usées par des milliers de marches en montée et surtout en descente. Le chemin avait été exploré. Mon père n'avait pas arrêté de fumer après le divorce, il l'avait fait lorsque ma mère s'était suicidée en ouvrant le robinet de gaz devant une bougie allumée sur le rebord de la fenêtre. Il s'agissait d'un cierge de pèlerinage de Lourdes avec l'Immaculée Conception sur la cire monastique, acheté d'occasion dans une boutique de charité. D'ailleurs, ma sœur aînée – celle qui a vécu le plus longtemps à la maison – a traité ma mère de catin et j'étais donc un fils de pute. Et alors ? – J'ai vu aux informations que tous les meubles avaient été soufflés hors de l'appartement. Maman avait quitté ce monde d'un seul coup.

Et l'appartement du Keerweg était devenu une véritable maison de passage. Mon père a dû déménager aussi, et non seulement les murs de sa maison ont été abattus. J'ai rendu visite à ce petit homme délabré à plusieurs reprises dans sa maison arrière à la périphérie d'Emmen, surplombant Emmererfscheidenveen. Je demanderai à Kasper pourquoi j'ai rendu visite à ce vieil homme qui n'est jamais devenu un homme. Peut-être par faux sens des responsabilités, peut-être pour le taquiner, peut-être pour apprendre à connaître mes racines. Tonton Melchior était son frère. Melchior, à qui je devais le couteau de boucher et plus encore. Peut-être que mon père et Melchior avaient des traits similaires.

Peut-être que je ressemblais plus à lui et à son frère que je ne l'aurais souhaité. Je n'ai pas choisi mes parents. Je suis né dans le nid dans lequel je suis né. Les faits sont aussi simples que cela. Papa sentait le gaz partout. Il sentait maman toute la journée. Papa aurait fait un bon chien policier, mais seulement pour ce qui est du gaz. Il n'osait plus allumer une cigarette. Je ne fume pas, mais lorsque je rendais visite à mon père, j'allumais des cigares. Cet homme me rendait malade, et fumer me permettait d'être sûr de repartir en me sentant malade. Une mortification de moi-même dont j'avais été bercé depuis l'enfance. Remplacer tout inconfort par davantage d'inconfort. Faire les choses en grand et, quand ce n'était plus possible, vomir dans la solitude.

« L'odeur d'un cadavre », lui ai-je dit. « Ce n'est pas du gaz que tu sens. Tu sens les cadavres. »

« C'était impossible », a-t-il dit, « il n'avait jamais vu de cadavre. Et ce que tu ne vois pas, tu ne peux pas le sentir. »

« Et un pet ? »

J'ai dû expliquer la blague. J'ai dû expliquer la blague.

Je faisais la vaisselle et je versais du thé et du gin dans des tasses propres. La bêtise est une compétence qui s'acquiert et je n'ai personne à blâmer, pas même l'homme qui se faisait appeler mon père. Il avait la tête chauve, j'avais une épaisse chevelure rousse et filandreuse. Je deviendrais chauve avant lui, pensait l'homme assis sur la chaise derrière les langues des femmes, inconnu dans cette région arriérée du nom de *Sansevieria*. Il n'y avait rien de sa femme boursouflée dans sa nouvelle maison. Pas un seul souvenir. Mais l'odeur de son gaz imprégnait tout. Maman était partie, mais comme la fumée des mauvais cigares, elle était dans chaque vêtement en laine, cuir ou coton. Dans tout, bon sang. J'étais content qu'elle ait été mise en pièces par sa propre main.

J'ai eu Kasper, du fermier amateur de Veenschapswijk. Kasper n'a pas de prix. Un chien n'est pas un esclave. Un chien est une personne, du moins s'il peut parler. Kasper peut parler. Il peut sentir. Kasper sait où se trouvent les corps. Kasper sait de moi ce que je nie encore.

8.

« Tu es capable de me tuer », a dit ma sœur aînée. « Tu es folle. Je le crois. Non seulement je le sais, non seulement je les sens, mais je le crois. Certainement. »

Je n'avais aucune intention de le faire, mais le gros cul m'avait donné une idée. Peut-être que j'avais cette idée depuis longtemps. Peut-être qu'au plus profond de mon subconscient, j'avais le désir de régler une fois pour toutes ce qu'elle – ma sœur mère – m'avait fait. Avec sa remarque, venue du fond du cœur, si elle avait un cœur, elle m'a invité à séparer sa tête de son torse. Mépris et dénigrement, oh ! Comment dire. Petite bière maintenant, mais des seaux de vitriol dans l'âme de l'enfant. Elle m'a donné des savons d'invités, volés dans sa maison de nettoyage. « Bon biscuit, mange-le. Mange-le. Ou tu veux un passage à tabac ? » Lécume sur ma bouche d'enfant, qu'elle appelait par

des phrases comme : « Essuie-toi la bouche », comme si ma bouche était mon derrière. « Ne frappe pas, mange la bouche fermée ». Ce n'est qu'à treize ans, adolescente, qu'elle s'est arrêtée. Je frappais et jurais quand j'en avais besoin. J'ai appris des mots dont je ne peux pas me débarrasser, même si je le voulais. Je le veux, bon sang. Tous les jours. J'aimais tellement aller à l'école.

La première question qu'elle m'a posée quand nous nous sommes revus après mon séjour en Australie a été : « Où sont les toilettes ? » Eh bien, mon pantalon est tombé. « Vous n'avez pas de toilettes sur votre bateau ? » a résonné dans ma tête « batôn. » Elle était de nouveau « chez elle », et elle essayait de me faire « chez moi » avec cette remarque. Sans enfant, non corrigée par la nouvelle génération, mais coincée dans la tourbe qui n'avait pas encore été creusée pour elle. Elle était mariée à un homme de la même tourbière, de la même drague familière.

Kasper se tenait près de mon pantalon, près de ma jambe. Il était silencieux, mais je pouvais le sentir grogner doucement, attendant mon ordre. En même temps, Kasper me retenait. C'était comme s'il me murmurait : « Le chou frisé ne vaut pas la peine » ou quelque chose comme ça. Dans les situations tendues, Kasper peut faire preuve d'insouciance et d'incompréhension. Mais je comprends mon chien. Et c'est ce qui compte. Kasper est un solitaire, et j'aime ça. Je ne veux pas que quelqu'un d'autre parle à mon chien.

Dehors, au bord du canal, il y avait une cabine vert avec un cœur peint sur la porte. La porte était fermée à clé. Je ne voulais pas que des passants utilisent mon domaine. Plus loin, il y avait un buisson où chacun pouvait faire pipi et caca à sa guise, et c'est ce qui s'est passé. Et toutes les autres choses qui se passent entre les gens se sont également produites dans le buisson. Des hommes avec des femmes, des hommes avec des hommes. En plein air, pas par passion, j'en suis sûr, mais par désir. Je fais très attention à cet autre monde. Je tiens Kasper en laisse près de ces buissons.

J'avais installé des toilettes chimiques dans la cale, sans chasse d'eau. Je ne les utilisais que pour des situations d'urgence, en hiver et tard le soir. Mais je n'ai pas utilisé de toilettes chimiques. Mon corps est régulier et je sais ce que je dois digérer et ce que je dois bloquer. Je n'ai pas peur. Je sors au milieu de la nuit et aussi à des heures inhabituelles, et si nécessaire, je chie dans l'herbe entre les bouses de vache. Le cours naturel des choses, ça me fait avancer. Je suis un animal parmi les animaux, donc je peux parler à Kasper, à mon chien ou à ma perdrix de Drenthe.

Les toilettes chimiques étaient au cas où une femme convenable viendrait me rendre visite, une femme avec qui... Mais je savais avec certitude qu'elle ne viendrait pas, pas sur ce bateau de putes déguisé en péniche pour trentenaire aux ambitions artistiques. Ah bon, des ambitions.

Foi, comme j'appelais ma sœur aînée, avait découvert que j'étais revenue d'Australie. Elle était venue me dire qu'elle était mariée et qu'une semaine après leur mariage, un lundi, mariés gratuitement à l'état civil, son mari s'était écrasé contre un arbre et s'était suicidé. Dalerpeel. Retour à la mairie pour le signaler. Je ne sais pas pourquoi j'avais besoin de le savoir, mais elle voulait me raconter son chagrin. Elle n'avait personne à qui se confier. Personne, alors ça me laissait tranquille. Je voulais lui demander si elle avait mis une annonce dans le journal à propos de sa mort, parce que tout le monde le saurait, ou du moins tout le monde le saurait, y compris ceux qui ne le voulaient pas. Et un tel accident aurait certainement fait la une des journaux. Mais je me suis tu.

J'avais rénové la cabine et peint l'extérieur. À côté de la chambre se trouvait un évier avec seulement de l'eau froide courante. J'avais fait installer un réservoir d'eau sur le pont. Tous les quinze jours, le fermier venait avec le réservoir pour me réapprovisionner. Je m'assurais

généralement d'être en route avec Kasper quand il venait. Sur le Veenschapswijk, il n'y avait pas de gaz courant et pas d'eau courante jusqu'au bateau. Toutes les canalisations partaient vers Parc Sandur. Tout coulait vers la civilisation.

« Tu peux chier dans la cale », avais-je dit. Elle revenait en quelques minutes, comme si FOI voulait me prouver que sa merde était encore trop précieuse pour la laisser à moi.

9.

FOI, ESPOIR et AMOUR, c'est ainsi que j'appelais mes trois sœurs. La plus jeune, AMOUR, était la plus grande, ce qui était pratique. Je n'appelais jamais mes sœurs par leur nom. Je ne voulais pas qu'elles aient une identité avec leur nom.

« Mais n'as-tu pas remarqué, » dit Kasper, « n'as-tu pas vraiment remarqué qu'en appelant tes sœurs FOI, ESPOIR et AMOUR, tu leur as donné un caractère propre ? »

« Que veux-tu dire ? » demandai-je. J'aime faire semblant d'être un peu plus bête que je ne le suis. « Je te connais un peu. »

« Je te connais un peu. Tu es un homme intelligent, silencieux et meurtrier. Tu portes non seulement le destin du monde, du moins c'est ce que tu penses, mais surtout ton propre destin. Bien que j'aie des doutes sur ce dernier, sur ton propre destin. Peut-être que tu ne portes que de l'air, peut-être que tu portes le vent et que tu te vaux dans le vent, dans la tempête. » Je me tais lorsque Kasper sort de son panier et ouvre la porte coulissante avec son nez. Il veut sortir dans le champ et je suis heureuse de l'accompagner. L'air extérieur dissipe le brouillard qui bloque ma vision. Marcher me vide la tête. C'est comme ça que ça se passe, et pourtant, chaque fois, je sens un seuil pour sortir. Je m'enfile des chaussures montantes et enfle mon pull de skipper. Dans ma poche, je sens un biscuit pour chien pour le voyage et le couteau.

À l'ouest, des nuages gris passaient. Peut-être y aura-t-il de la pluie, mais le plus souvent, les nuages restent coincés, comme s'ils ne pouvaient pas franchir l'éperon du Hondsrug, alors que la différence d'altitude avec Nieuw-Amsterdam est minime. Les orages passent aussi souvent au-dessus du Peel et de Schoonebeek. La nature prend le chemin de moindre résistance. Et elle le fait sans ressentiment, sans culpabilité ni jubilation.

10.

La deuxième fois, il fut plus facile de trancher la gorge. C'est en forgeant qu'on devient forgeron, et je remarquai que l'excitation que j'avais ressentie avec l'aîné – « Je crois que tu peux me tuer ». « Tu m'as donné une idée. » – était bien moindre que celle que j'avais ressentie avec le premier. Non pas que je trouve cela normal, pas du tout, mais en fait, ce n'était rien de spécial à la lumière de ce que j'avais vécu. La sœur de FOI, sa sœur-mère, saignait toujours. J'avais roulé FOI dans le tapis et l'avais mise dans la cale. Il y avait de la place pour le chevalet. Les taches de sang sont difficiles à enlever sur un plancher en bois, avais-je lu. Il fallait également que je trouve du coton et de la laine, ainsi que de la moquette. J'avais à peine une demi-heure pour me rafraîchir et enfiler des vêtements propres. Kasper veillait.

La deuxième fois fut comme la première. Je sortis de la cuisine située à l'arrière du navire. ESPOIR se tenait à la barre, regardant par la fenêtre de la cabine le champ. La fenêtre était ouverte, sinon elle m'aurait vu reflété dans la vitre. Les rideaux plissés rouge pâle étaient serrés entre deux barres de cuivre. Les tiges étaient originales, datant de l'époque de la salle des tendons. ESPOIR portait un chemisier fin et un pantalon léger en coton fin. Pieds nus et chaussures pincées, comme elle l'avait dit, mais ces chaussures étaient plus chics que des pantoufles. Ongles peints en rose pâle. Elle portait un large

collier en argent avec une croix dessus. Non pas qu'elle soit désormais religieuse, mais c'était une déclaration.

« Odeur étrange, odeur étrange dans la pièce », avait-elle dit. « Pesticide », avais-je répondu. « Contre les rats. Peut-être que tu peux sentir le chien. » ESPOIR est restée dans la timonerie pendant que je descendais au salon chercher le couteau de boucher. Je pouvais sentir le sang de FOI dans la cale. « Kasper, Kasper, Kasper ! ».

Mon bras gauche a attrapé ESPOIR sous ses seins et avant qu'elle puisse poser une question, j'ai frappé avec mon bras droit. C'était tout ce dont j'avais besoin.

J'ai regardé dehors, tandis que du sang chaud coulait sur mes mains. J'ai laissé tomber le couteau. J'ai écarté les pieds et appuyé mes fesses contre le gouvernail, qui tournait comme pour changer de cap. ESPOIR frissonna. Elle vomit. Je la retins contre ma poitrine. Je voulais qu'elle regarde avec moi ce qui avait été autrefois le champ de pommes de terre.

Dans le pré, la Belge se tenait debout, les fesses tournées vers moi. Vent du sud-ouest. La queue coupée, tous les plis et replis brillants étaient orientés vers moi. Je ne regardais rien d'autre que la chair ridée. Je sentis mon estomac se retourner. La tête d'ESPOIR pencha sur le côté. Une belle tête, une très belle tête. Elle gardait les yeux ouverts, mais je les fermai maintenant qu'elle ne voyait rien. Du sang rouge foncé giclait par petites rafales. Je pouvais sentir son urine couler. Une chatte de cheval, un cul de cheval, un cadavre chaud dans mes bras. ESPOIR dans mes bras, chaude et lourde. Je la déposai sur le sol de la cabine. Dehors, derrière la porte coulissante, j'entendis Kasper gémir doucement.

« Oui, mon garçon », dis-je. Je pris le couperet du boucher et emmenai la tête vers le gaillard d'avant.

« Oui, mon garçon, » répétai-je, « que dirait maman ? Sur ce bateau. À cet endroit. »

11.

« La beauté apporte du réconfort, et j'en avais besoin », dis-je. « Je voulais créer l'art ultime. Une œuvre d'art, une peinture qui changerait le monde. Mon monde en tout cas. Je savais ce qui n'allait pas dans le monde », dis-je.

« Comme tout adolescent sait ce qui ne va pas dans le monde », dis-je. Kasper essaie de tout savoir. Il renifle avec son cône noir et humide, comme s'il y avait une odeur de pourriture ou de proie abattue dans l'air. Je laisse le monde à Kasper. Le monde est trop grand pour moi.

« Je savais – comme tout adolescent intelligent – ce qui n'allait pas dans le monde, mais je n'avais aucune idée des défauts de mon propre monde », dis-je. « Mais je savais que beaucoup de choses n'allaient pas. »

« Es-tu en train de te complaire dans l'apitoiement sur toi-même ? », demande Kasper. « Tu peux, si tu veux. »

J'ai enlevé les trappes de toit et je me tiens derrière le chevalet. La toile est intacte. Je lève les yeux vers le ciel, où passent de gros nuages gris et blancs. De temps en temps, j'entends des cyclistes sur le chemin des moules. Au loin, j'entends les cloches de l'église de l'Immaculée Conception de Marie. Quelqu'un est mort et se dirige vers la tombe.

« Non, » dis-je, « je ne me complais pas. Je déclare. J'aime les faits. »

« Tu aimes les faits, ne me fais pas rire, comme si les émotions étaient aussi des faits. » Kasper ne sait pas faire mieux, je pense. Les émotions sont en effet des faits, mais je ne veux pas entrer dans une discussion sémantique et stérile. Je choisis mon itinéraire et je laisse le chien me suivre. De temps en temps, Kasper a le droit de renifler un fossé ou un talus boisé voisin, mais je veux que le chien suive ma piste.

« Le fait est que j'ai appris la beauté à l'école des Beaux-Arts. J'ai appris que l'art est une interaction de ce qui existe déjà, et que la combinaison inattendue de ce qui existe ajoute de la valeur. L'art et la beauté sont la recherche d'une combinaison appropriée et harmonieuse. Et cette interaction peut bien être une lutte dans l'esprit. » Je voudrais même, cela me traverse la tête. Je voudrais sentir la lutte, les nœuds et les obstacles, mais je me tais. « Dans l'esprit », répète-je. « Et dans l'estomac aussi. Dans l'abdomen. » Kasper me regarde comme s'il voulait un biscuit. Je ne donne pas de biscuits à Kasper. Il peut manger de la viande ou des biscuits pour chien.

« La cruauté peut être belle », dis-je. « Il peut y avoir de la beauté dans la cruauté. »

Dans le journal, je survole les photos d'attentats-suicides, de scènes de guerre, d'inondations, de tremblements de terre, de lynchages, d'exécutions, de sang dans les rues et de corps mutilés, mais je sais qu'ils sont là. Je sais que les images ne disparaissent pas, même quand je regarde ailleurs ; la chair et le liquide, le corps et le sang restent. Et quand je m'y suis habitué dans ma tête, j'ouvre à nouveau le journal et je passe ma main et mon index sur les blessures de la chair et dans les restes de sang. La cruauté ne m'excite pas. Les cadavres et les massacres ne mêmeuvent pas. Je suis touché par un sentiment de beauté dans la cruauté. C'est la vie, en latin. *Quod vita*, je n'ai jamais entendu ça à l'église. Je n'ai pas rendu le monde cruel. La cruauté était là depuis la création du paradis terrestre.

« Qu'est-ce que tu essaies de cacher ? » demande Kasper. « Tu parles en termes vagues, tu parles avec du pain dans la bouche. »

Je prends une toile d'un mètre carré et la pose sur le chevalet. Je me tourne à mi-chemin vers Kasper.

« Ne me donne pas d'ordres », dis-je. « Ne me donne pas d'ordre. »

Pour qui se prend le chien ? Je trace une ligne rouge à la peinture à l'huile en diagonale sur la toile, de bas à gauche à haut à droite. Kasper saute sur le couvre-lit. Le coffre à couettes est juste assez grand pour le chien. Un sculpteur pourrait faire une belle statue de lui, comme celle-ci sur ce piédestal dans la cale. Kasper me regarde fièrement. Je ne sais pas si un chien aime la beauté.

« Et c'est ça la beauté ? » demande Kasper. « Cette ligne rouge en diagonale sur une toile blanche est-elle de la beauté ? Tu trouves du réconfort dans la couleur ? »

« Assieds-toi », dis-je. « Attends. »

Je vais chercher un bol d'eau pour Kasper et du café dans la cuisine.

Je pose ma tasse sur le coffre à couvertures à côté de Kasper et je prends une toile propre. Je trace une autre ligne rouge, cette fois verticalement, et sur une troisième toile, je peins de bas à droite à haut à gauche.

« Un triptyque », grogne Kasper. « Tu as fait un travail formidable, mais qu'est-ce que cela représente ? »

12.

Et AMOUR m'a demandé : « Pourquoi ne te suicides-tu pas ? » Ma plus jeune sœur a donné naissance à trois enfants. Elle a dit que ce n'était pas une erreur. Elle voulait compenser ce que FOI et ESPOIR avaient laissé derrière elles. Elle n'a pas parlé de moi et rien n'indiquait qu'elle avait oublié de me mentionner. J'avais peur de ne pas pouvoir aimer mes enfants. L'exemple de mon père et de ma mère n'était pas engageant. Mais elle avait ajouté : « Ils étaient trop stupides pour comprendre ce qu'ils faisaient. La stupidité n'est pas un motif de pitié, mais elle n'est pas non plus un motif d'horreur ou de reproche. »

Je ne voulais pas entendre la suite de leur histoire. J'ai entendu mes propres pleurs sortir de son cul. Ce qu'elle a dit semblait constituer le début d'une conversion et d'une évasion de l'environnement antisocial d'un père et d'une mère brutaux, de prostitution,

de maltraitance d'enfants et de vie d'aide sociale. Je ne voulais pas entendre parler de son évasion.

Plus j'en savais sur AMOUR, plus il me serait difficile de mener à bien mon projet. Je ne connaissais pas non plus FOI, ESPOIR et AMOUR, et je ne voulais pas que cela change. Je ne voulais pas perdre le contrôle.

« Peut-être que tu as choisi le bon surnom pour ta petite sœur », dit Kasper. « Un choix intuitif et sage, n'est-ce pas ? »

J'ignore sa remarque. Je n'aime pas qu'un chien soit plus intelligent qu'un homme. Je ne veux pas que Kasper me surpasse.

« Et Louïs, pourquoi as-tu choisi ce nom ? Pourquoi n'écoutes-tu pas ton propre nom ? »

Kasper commence à parler.

« Au milieu du lycée, j'ai lu des livres de guerre et des romans policiers, comme *l'Usine des officiers* ou *OSS 117* – je ne me souviens plus des titres exacts – pour échapper à la guerre quotidienne. L'espion devait prouver sa loyauté au commandant. Il promenait son berger allemand dans un parc de Berlin. L'espion a lancé un bâton : « Apport ! », et lorsque le chien a rendu le bâton et relevé la tête, il a tiré une balle dans la tête de son fidèle compagnon à quatre pattes.

« Fais-toi confiance, même quand tu es seul », dit Kasper.

« Befehl is Befehl. »

« Tu ne veux pas comprendre, pas encore. »

13.

Je rêve, et dans mon rêve, je raconte mon rêve. Zut. Je roule sur le chemin de sable meuble qui longe le Verlengde Heerendijk. Je suis un enfant aux jambes courtes et aux pantalons courts. J'ai des sacs pleins de choses qui pendent de mon guidon : des bouteilles de café diluées avec du lait, emballées dans *Ons Noorden* contre les rayons. Des baguettes pour papa et mes sœurs dans le champ de pommes de terre. À la troisième maison en briques rouges, deux garçons sont appuyés contre le mur de devant. Des cigarettes brûlent, de la bière est dans des bouteilles. « Hé, plouc, qu'est-ce que tu fais ici ? » Le guidon de mon enfant vacille, du sac et de la peur. « Hé, roux », puis au chien du cendrier : « Prends-le, prends-le. »

Kasper me frotte le nez mouillé sur le visage. Je me réveille en sursaut.

« Ou bien tu rêvais ? », demande Kasper. « Je l'ai vu à ton corps agité. Tu as égorgé quelqu'un ? » Sa langue pendait loin de sa bouche. Il faisait chaud dans la proue.

« Tu t'es baignée dans le sang de tes sœurs ? »

14.

Cinq cents mètres plus loin, les sœurs cadettes et cadettes étaient allongées contre le monticule de pommes de terre, en partie recouvert de paille. ESPOIR et AMOUR, mais je ne leur avais pas encore donné ces noms. Elles prenaient une pause, une pause dans le grattage des pommes de terre et le transport des paniers. Ce soir, papa pelleterait du sable sur la paille pour protéger les pommes de terre du gel hivernal. J'étais trop petite et pas assez forte pour l'aider à creuser. J'avais le droit de chercher les pommes de terre oubliées, abandonnées par les arracheurs de pommes de terre dans leur hâte d'atteindre le bout de la rangée. Je n'avais pas le droit, je devais le faire. Chaque pomme de terre comptait. Le panier de jonc était assez lourd pour moi. Trop lourd.

« Où est papa ? » demandai-je. Je voulais lui parler du chien et des égratignures sur ma jambe. La benjamine rit avec un faux sourire. Elle portait un vieux pantalon couvert de sable sur les genoux, une chemise ample sans manches et une peau bronzée. Elle était à

peine prête pour les seins, ils viendraient, j'avais déjà vu ça avec sa sœur aînée. Comme sa sœur aînée, elle avait des traces noires de sable et de sueur sur le visage. Elle retira de ses doigts les capuchons en caoutchouc qui protégeaient ses ongles du sable, des pierres et des peaux de pommes de terre fines qui aimaient se glisser sous les ongles. Elle hocha la tête avec force d'un coup sec. « Je ne regarderais pas, si j'étais toi. » Elle sourit et me lança une pomme de terre. Une pourrie de l'année dernière.

D'un mouvement rapide j'ai jeté le sac contre le tas de pommes de terre et marchai à reculons. J'étais toujours grincheux dans ma tête, dans mon crâne. J'ai vu mon père et ma sœur nus sur la rive de Veenschapswijk. Je vis le cul de mon père et la chatte de ma sœur, même si je ne savais pas ce que c'était à l'époque. Je connaissais le mot, mais je ne savais pas à quoi il appartenait. Puis, cet après-midi-là, dans le champ de pommes de terre, beaucoup de choses me sont apparues clairement sur l'anatomie d'un être humain, d'un homme et d'une femme. D'un taureau et d'une vache. Ce que j'ai vu n'était rien de plus que deux chiens : la seule différence était que ma FOI était allongée sur le dos, sur le rivage.

Je suis retournée à pied à la fosse à pommes de terre, où ESPOIR m'attendait.

Ils ont ensuite déjeuné à *Ons Noorden* avec des œufs au plat et du café en bouteille.

« Quand il sera grand, tu pourras venir », a déclaré ESPOIR. « Venez ici. » Elle lui tendit la main. Ses doigts étaient enroulés dans un bol. Je suis resté là. J'avais envie de pleurer, mais je ne l'ai pas fait. J'avais envie de gémir, mais je ne l'ai pas fait. Les chiens gémissent.

15.

Je suis assis sur une planche étroite devant la PERSÉVERANCE. Mes pieds touchent presque l'eau calme où de petits écrivains, des coléoptères trébuchants, racontent leurs histoires en chiffres. J'ai fixé la planche à la passerelle avec des pinces. Je peins une bande rouge foncé sur le goudron noir autour du navire. J'ai peint un couperet de boucher sur les trous de la chaîne d'ancre. Je n'ai pas besoin d'un exemple. De mémoire, je peins le couteau avec un large fer argenté, un trou pour l'accrocher et un manche rond en bois. Kasper est allongé sur une écoutille, avec des planches effilochées et goudronnées noires et bien chaudes sous le soleil du soir. Nature morte à la perdrix de Drenthe. Le chien garde un œil sur son environnement. Il suit chaque passant du début à la fin, mais il n'aboie pas quand je suis proche. Je suis toujours à proximité.

« Parlez-moi de l'amour », dit Kasper. « Je veux t'entendre parler d'amour. »

Je trempe le pinceau dans la peinture, créant ainsi une transition nette entre le noir du bateau et l'argent du couperet.

« Amour », répète Kasper.

Je fais rouler le pinceau le long de l'intérieur du bord et laisse l'excédent de peinture couler dans le pot. J'utilise un pinceau plus petit. Le rouge brille et je regarde de près les fils dans la peinture humide et visqueuse.

« Amour. »

Je replace le pinceau dans le pot de peinture.

Si je dis que je n'ai jamais connu l'amour, je mens. Je m'entends essayer de trouver une

réponse. Kasper me regarde et gémit doucement. Il remue la queue calmement et tranquillement. Il passe ses cheveux gris sur le pont. Ma tasse de café glisse de la table et heurte la passerelle. Aucune éclaboussure.

« AMOUR m'a coûté le plus cher », dis-je. « Trancher la gorge d' AMOUR était pour moi plus difficile que FOI et ESPOIR. »

« Ta plus jeune sœur », dit Kasper.

« Ma plus jeune demi-sœur », dis-je.

« Ta plus jeune sœur », répète Kasper.

Je ne sais pas combien de fois je devrai jouer à ce jeu avec Kasper. AMOUR était ma demi-sœur. Elle avait un père et une mère différents.

« AMOUR m'a dit quoi faire et comment me comporter. « Enlève tes bottes à la porte arrière. Essuyez-vous les pieds et accrochez votre manteau. » C'étaient des instructions claires et il n'y avait pas grand-chose à redire, même si l'arrière de la maison était une porcherie et la cuisine une Augeasiassty, avec des tasses de thé propres ; je m'en suis assuré. « Ne vous curez pas le nez, ne vous grattez pas les fesses. » Ne roulez pas, ne vous claquez pas les lèvres. Fermez le drain. » C'était AMOUR. Et elle pensait ce qu'elle disait - c'était de l'amour - non pas parce qu'elle y avait pensé elle-même, si elle y avait pensé elle-même, je l'aurais peut-être épargnée, mais parce que c'était ce qu'elle avait entendu de son père et de sa mère et des autres tribus Heerendijk et tout ce qui se trouve dans le prolongement du Heerendijk. »

« Vous êtes allergique », dit Kasper. « Je sais, mais je continue à vouloir les entendre de ta bouche. Non, vous ne m'entendez pas dire des mots banals. Je ne connaissais pas l'amour, seulement de manière périphérique, et je n'en ai rien appris. Et, » grogne-t-il doucement, comme si je ne devais pas l'entendre, je n'ai pas besoin d'imiter l'amour, l'amour est là pour que tu l'apprennes toi-même. »

Kasper connaît la loyauté, mais je me méfie de tout chien qui parle d'amour. Kasper aussi. Kasper n'a pas besoin de parler d'amour pour moi.

« L'amour s'estompe. Grand amour et petit amour », dit Kasper.

Je ne veux plus entendre parler de lui.

AMOUR m'a appelée le matin du jour que j'avais choisi. Le vendredi avant Pâques. Oh, qu'importe le jour ? Tous les jours étaient vendredi avant Pâques.

« Je viendrai te voir », a dit AMOUR. Elle n'a pas demandé si elle pouvait venir. Elle n'a pas demandé si elle était la bienvenue. J'ai protesté, mais elle n'a pas écouté. Son plan était clair. Elle allait venir. Apparemment, selon son programme, son arrivée était inévitable. Je n'ai pas résisté plus longtemps. Rien ni personne ne s'opposerait à moi. Pas même l'amour.

« La préhistoire », dit Kasper. « L'âge de pierre et la culture des vases à entonnoir. » Sa langue sort et rentre dans sa bouche. Son haleine pue, je pense. Peu importe ce que le chien mange, j'ai l'habitude de son odeur, et je ne sens pas l'haleine fétide de Kasper quand il me parle. Je suis habitué à la mauvaise haleine.

« Si tu veux raconter ton histoire, Kasper, va y. »

« Que les dolmens sont des femmes. Que les dolmens peuvent donner naissance à des

enfants. Que les femmes ont maintenu la paix avant que les hommes ne décident d'aller chasser dans ce pays alors sans Dieu, à la fin de la fonte des glaces. » Kasper ricane. Il connaît mes points faibles.

« Laisse sa passion en dehors de ça », dis-je. « L'amour a toujours tout vaincu dans l'Ericasstraat, la Havenstraat, le Veenschapswijk et le Heerendijk, mais AMOUR n'a pas écouté ce qui m'a ému. Et il n'était pas différent de la FOI, d'ESPOIR, du PÈRE et de la MÈRE. »

L'éclat de la peinture s'estompe lentement. Même dans l'air du soir, la peinture sèche rapidement et de manière dense. Le rouge et l'argent du couperet forment un bouclier lisse et impénétrable. Derrière moi, j'entends le brochet, dont le rythme régulier fait bouger l'eau.

« Ils ne l'auraient pas épargnée », dit Kasper. « Jamais. Ils n'auraient jamais épargné l'Amour. »

Je replonge le pinceau dans la peinture argentée. Que dois-je ajouter, maintenant que le chien me tire ?

« AMOUR », dis-je.

Je laisse de côté ce que je voulais dire. J'étais essoufflé après la troisième heure de FOI et ESPOIR. Il ne restait plus qu'à... »

« Trinité. »

« Tu demandes la voie familière. Tu me pousses dans un coin où je ne veux pas être, Kasper. »

« Et pourtant... », dit Kasper. « Et pourtant. »

« Trinité. »

16.

Le prêtre n'est pas revenu à Ericasstraat pour le thé ou les cigares. Il est venu pour FOI, ESPOIR et AMOUR. Le berger cherchait des pécheurs à convertir. J'ai avoué qu'on m'avait traité de fils de catin. J'ai avoué les péchés de foi, d'espérance et d'amour.

« Possède ton âme dans la patience », dit le berger. Sois heureux avec ton père et ta mère, avec ton beau-père et ta belle-mère. C'est une bonne chose qu'ils t'aient accueilli dans leur famille après la mort de ta mère. » Le prêtre se signa. Je ne pouvais pas le voir dans le confessionnal obscur, mais je le savais à son silence. « Dieu merci, tu n'as pas fini dans un orphelinat, tu as pu rester dans ton propre sang. »

C'était clair pour moi. Je ne pouvais trouver que le pardon de mes propres péchés ; cela ne m'aidait pas à confier au prêtre les ruses vicieuses de FOI, de ESPOIR et d'AMOUR. Je n'ai pas reçu de pénitence. Je n'ai pas eu à dire de prières en guise de punition. Avec la bénédiction du prêtre, j'ai pu retourner dans la chambre de torture de l'Ericasstraat.

17.

« Et le troisième. AMOUR », dis-je à Kasper. Nous regardons les trois toiles à rayures rouges. Je les ai accrochées l'une à côté de l'autre dans la cale. Je ne sais pas si elles sont dans le bon ordre. Je ne sais pas si je dois les tourner. Peut-être d'un quart de tour, peut-être plus. J'attends que les rayures rouges, pas encore sèches et durcies, me donnent une réponse.

« Je connais déjà ton histoire », dit Kasper. « Je n'ai pas besoin de l'entendre à nouveau. » La perdrix de Drenthe se détourne de moi. Il veut sortir. Alors qu'il pousse la porte, je l'entends gronder. « Tu veux la raconter à nouveau ? Je peux le faire quand nous passerons devant le quartier. Je peux sauter dans un fossé ou chasser un oiseau si ton histoire est trop pour moi. Et je fais pipi quand la nature me le dit. »

« Pipi », dit Kasper, et il ne dit rien ; il gémit. Je ne lui ai pas appris à gémir. Il n'a pas besoin de le désapprendre.

18.

J'avais douze ans. Je voulais aller à la HBS. En fait, ce n'était pas possible. J'étais intelligent, mais les gens autour de moi ne l'étaient pas. Père stupide, mère stupide. Des sœurs stupides avec de beaux corps. Ensemble, une composition. La tête de la plus jeune, la partie médiane de la plus âgée et la base et les bras de celle du milieu. Comme disait mon père quand une grosse femme passait. Ils – il voulait dire Notre Seigneur et ses complices – avaient oublié d'en faire deux belles femmes. Maman était habituée à la « blague ». Cela n'avait rien à voir avec elle. Maman n'existait pas.

J'avais douze ans, et avec un nouveau cartable et un vélo d'occasion sans vitesses, je me suis lancé dans l'avenir. J'étais un garçon de pute aux cheveux roux et mon père était un boucher et un meurtrier qui s'était suicidé après son crime. Mon père avait oublié de m'emmener avec lui. Le bâtard.

19.

Le prêtre est revenu m'expliquer que je n'étais pas le fils d'une prostituée. Il était sincèrement désolé pour moi et pour mes sœurs : FOI, ESPOIR et AMOUR. J'avais à nouveau avoué que j'étais le fils d'une prostituée. Cela m'a dérangé. Le prêtre, en robe noire boutonnée sur le devant, n'avait pas apporté de tasse de thé. On lui a donné un cigare et une tasse propre. Un gin sans sucre. Mon père et ma mère parlaient la langue de Lucas Bols. Si vous vouliez leur parler, vous deviez parler leur langue. Le prêtre n'a pas voulu de biscuit. J'ai eu son biscuit. Il a caressé mes boucles rousses et droites.

Mais c'était comme des caresses, de vraies caresses. Je ne le savais pas. Je ne le voulais pas. Le prêtre est venu pour le salut de mon père, de ma mère, de mes sœurs et de mon âme. Je ne savais pas ce que c'était ; je n'avais aucune idée claire de ce que signifiait le salut ou l'âme.

« Notre Seigneur, notre Père céleste, aime toutes les créatures de la même manière », a dit le prêtre. Je venais d'avouer mes doutes sur tout ce que j'avais vu et entendu. En effet, il est écrit : « Foi, Espérance et Amour, et le plus grand des trois est l'Amour ». Cela semblait bien, mais je n'avais aucune idée de ce que cela signifiait.

Ma sœur aînée hocha la tête et, comme pour s'attirer les faveurs du pasteur, répéta les paroles du prêtre. « Foi, espérance et amour », gloussa-t-elle.

Le pasteur approcha sa main d'elle, mais FOI était trop loin pour la toucher. Ma sœur cadette posa sa main sur ma cuisse nue (je portais un short) et ricana : « Amour ». Je voulais qu'elle garde sa main pour elle, mais que pouvais-je faire ?

« *Joen zeun is gien hoerenjong* », dit le prêtre. Le secret de la confession ne s'appliquait que dans l'intimité du confessionnal.

« Chaque enfant est un enfant de Dieu. »

Si je suis le fils d'une prostituée, alors Dieu est un fornicateur, me brûla la langue. Je me tus.

Et tous ceux qui étaient dans le salon enfumé, avec la bâche en plastique décolorée et effilochée sur la table de la cuisine, regardaient fixement le pasteur. N'étais-je pas trop jeune pour tout savoir, et n'étais-je pas assez vieux, après les tristes secrets, pour connaître les glorieux secrets de la vie terrestre ?

Pourrais-je goûter à la pomme de la connaissance du bien et du mal ? Et je pourrais toujours venir voir le prêtre le samedi après-midi après ma confession, pour obtenir des éclaircissements et de la consolation. Et je n'avais plus besoin de chanter tant que ma voix était cassée. ESPOIR m'a dit : « Une barbe rousse. » Elle a ri, et elle n'était pas la seule.

L'oncle Melchior avait les cheveux roux. La dame sur le bateau n'avait pas les cheveux roux, elle avait les yeux bleus et les cheveux noirs, mais ils étaient teints, tout comme ses lèvres. La dame sur le bateau avait été une imposteuse et une femme de petite vertu. Je ne savais pas ce qu'était la vertu, ni comment la mesurer, mais cela n'avait pas d'importance.

La dame aux cheveux teints, aux lèvres peintes et aux nombreux visiteurs masculins était ma mère, et mon oncle Melchior était mon père. Et mon père était mon oncle.

La dame de petite vertu, aux cheveux teints et aux lèvres peintes, avec de nombreux visiteurs masculins, et l'oncle Melchior, qui était mon père, n'allaient plus à l'église, ils ne venaient plus à confesse. La dame de petite vertu, aux cheveux teints et aux lèvres peintes, avec de nombreux visiteurs masculins, qui était ma mère, et l'oncle Melchior, qui était mon père, étaient parmi les brebis perdues. Ils avaient quitté le troupeau. Personne ne pouvait les aider. Ma mère aidait les hommes à sortir du sable et de la tourbe. L'oncle Melchior, qui était mon père, aidait les fermiers à s'occuper de leurs cochons, vaches, chevaux et parfois d'une brebis ou d'un bélier.

L'oncle Melchior, qui était mon père, voulait épouser la dame de petite vertu, aux cheveux teints et aux lèvres peintes, qui avait de nombreux visiteurs masculins. L'oncle du boucher voulait épouser cette femme de petite vertu aux cheveux teints, aux lèvres peintes et avec de nombreux visiteurs masculins, car il y avait un enfant de boucher qui était en route. Il avait la peau blanche et les cheveux roux. La femme aux cheveux teints, aux lèvres peintes et aux visiteurs masculins réguliers ne voulait pas épouser le boucher et le mariage n'était pas autorisé. Je ne comprenais pas ce qui venait en premier. N'était-elle pas autorisée et ne voulait-elle pas ? Ou ne voulait-elle pas épouser l'oncle Melchior, qui était mon père ? Je suis venue au monde comme un cochon hurlant à la peau blanche et aux cheveux roux, dans l'attente de l'ouverture généreuse de la femme de petite vertu, aux cheveux teints, aux lèvres peintes et sans visiteurs masculins pendant un certain temps.

Le prêtre avait apporté de la nourriture et des vêtements sur le bateau chaque semaine après ma naissance, et la gouvernante du prêtre était venue laver le « petit cochon ». Melchior, qui était mon père et non mon oncle. Melchior, qui était boucher. Melchior, aux cheveux roux et boucher, n'était pas le bienvenu dans MON DÉsir. Melchior aux cheveux roux, qui était mon père, ne revint pas chez la femme de vertu simple aux cheveux teints et aux lèvres peintes. Au bout de six mois, les visites des hommes revinrent à la normale, à la différence que l'oncle Melchior, qui était mon père, n'était pas le bienvenu.

Mon père ne revint pas chez la femme de petite vertu avec de nombreux visiteurs masculins quand je digérais le lait de ma mère dans un berceau. Mon oncle, qui était mon père, le dit plus tard : « Je léchais les tétons, suçais le lait et remplissais la couche de merde ». Mon oncle, qui était mon père, ne revint pas au MON DÉsir, où personne ne l'attendait ni ne s'occupait de lui. J'étais trop jeune pour m'occuper de moi-même. MON DÉsir n'allait pas au-delà du sein de ma mère, un sein maternel que je ne savais pas partager avec des hommes qui aspiraient eux aussi à un téton raide et à plus que je ne savais. Mon père coupait la gorge des cochons, abattait des vaches, maltraitait un poulain boiteux ou un Belge trop âgé. Il était un membre précieux de la société au bord de la tourbe. Et c'est un vendredi saint que mon père est monté à bord de MON DÉsir. Cela aurait pu être n'importe quel autre jour.

21.

Ûs Mem, l'image de la vache frisonne, a été fait à l'image et à la ressemblance d'au moins trois vaches. La tête de l'une, le pis d'une autre, la croupe d'une autre. Peut-être le garrot et les cornes d'une autre encore. Très classique. La Vénus de Milo, la femme de Willendorf. Des constructions pour réaliser un idéal. Je n'ai su cela qu'après le lycée. À l'académie des beaux-arts, j'ai appris la malléabilité de l'homme. En tant que fils de putain, je n'avais pas besoin d'apprendre un métier ; je pouvais devenir artiste, car personne ne se souciait du sort d'une putain orpheline.

Ma mère, qui n'était pas ma mère, s'était perdue dans un autre monde. Mon père, qui n'était pas mon père, vivait dans la moitié arrière de son cerveau. FOI et ESPOIR croyaient et espéraient, et cela n'avait plus rien à voir avec moi. AMOUR a donné naissance à trois enfants, et quand je suis venue lui rendre visite pour la troisième fois, AMOUR m'a attrapée par l'entrejambe. « Et toi, dit-elle, et toi, Sissy. N'es-tu pas du mauvais côté ? »

MON DESIR était déjà inhabitée. Personne ne voulait vivre dans le bateau, comme si l'histoire du bateau avait une importance. Ceux qui ne savent pas ce qui s'est passé ne s'en inquiètent pas. La connaissance et la science gâchent la vie d'un homme.

« C'est ce qui est écrit dans le premier livre de la Bible. » Kasper sent sa chance.

« Adam et Ève ont été chassés du jardin d'Éden. Ce n'est rien d'autre que l'apprentissage du bien et du mal. La pomme est le symbole de la connaissance. » Kasper se tient à quatre pattes. Il n'est plus assis sur ses fesses, la queue sur le côté. « Oui, je prêche. J'ai appris ça de toi. » Il halète, apparemment en train de s'échauffer maintenant qu'il pense pouvoir prouver qu'il a raison. « Plus on en sait, plus on peut s'attirer d'ennuis avec cette connaissance. »

Je ne suis pas heureux de tout savoir, j'essaie de dire sans trop de cynisme, mais ma gorge est bloquée.

22.

Mes sœurs, qui n'étaient pas mes sœurs, ne vivaient plus avec leur père et leur mère, qui n'étaient pas mon père et ma mère. Ma mère n'était pas ma mère. Mon père, qui n'était pas mon père mais qui voulait être mon père, et ma mère, qui était trop stupide pour vouloir être ma mère, ont déménagé à Keerweg. Je passais mes journées sur le matelas de Marietje et mes nuits dans le quartier rouge de Nieuwstad. J'étais la pomme pourrie sous l'arbre du paradis terrestre. Jonathan, né de JWH. Je n'étais pas celui que je pouvais être, mais je ne l'avais pas encore découvert.

23.

J'ai mis Kasper en laisse. Je ne fais jamais ça. Je contrôle bien mon chien, mais dans la cale entre les tableaux, le moteur hors-bord, le coffre à couvertures, le pot chimique, le goudron, la peinture à l'huile, les pinceaux et les outils irréguliers, il était inarrêtable.

Trois cadavres.

Je ne comprenais pas Kasper cet après-midi-là, comme s'il avait perdu la voix. Kasper gémissait. Il semblait dire qu'il ne voulait pas être impliqué dans ce qui allait se passer, mais j'ai ignoré mon chien.

J'ai déshabillé FOI, ESPOIR et AMOUR. La nudité de mes sœurs, qui n'étaient pas mes sœurs, ne m'excitait pas. Des corps pâles, mous, couverts de sang, beaucoup de sang. Du sang sur le plancher, du sang sur le tapis, du sang sur mes chaussures, du sang sur les jambes de mon pantalon. J'avais du sang sur les mains, beaucoup de sang. Je pensais à mon père, mon père aux cheveux roux. Mon père aux cheveux roux, qui n'avait pas peur du sang.

« Cette scène ne t'a rien fait », dira plus tard Kasper. « Ce qui m'a le plus surpris, le plus étonné, c'est que leurs corps, leurs cadavres, leurs restes, ne t'aient pas ému. Je ne voyais pas que tu étais affecté. »

Kasper avait raison. Je n'étais pas affecté. J'avais fait ce qui était prévu dans mon programme depuis le début. Pourquoi devrais-je être affecté par des choses qui devaient simplement arriver ? J'ai fait ce que j'avais à faire, comme un conducteur de train qui suit l'horaire sans s'énervier. Ce n'est que lorsque le conducteur s'écarte de l'horaire que l'excitation surgit. J'avais assez marché le long des voies Achter op Erica.

La tête, les bras et les jambes d'AMOUR, le torse de FOI et le châssis de *Revue de Boucheur*. Ils ne convenaient pas. Le grand AMOUR avait un cou mince et le torse de FOI... À quoi m'attendais-je ?

« Tu n'as pas à donner les détails », a dit Kasper. « J'étais là, même si je fermais les yeux de temps en temps. Je n'avais pas besoin de voir la montée en puissance. J'avais une idée de ton plan. »

« Le résultat comptait », ai-je dit.

« Tu l'as dit », a confirmé Kasper. « Le résultat comptait. »

« Trois femmes, en une », ai-je dit. « Une. »

Kasper m'a regardée fabriquer un nouveau corps. FOI, ESPOIR et AMOUR, mais dans un ordre différent.

« Tu n'as pas pris de photo », a dit Kasper.

« Non », ai-je dit. — « Non, ce n'était pas nécessaire. J'avais en tête cette image de confort et de beauté depuis une éternité. »

24.

Melchior a tué la prostituée. Melchior a tué ma mère. Dans MON DÉSIR – maintenant appelée PERSÉVÉRANCE – sur mon bateau, prêt pour la casse, il lui a coupé la tête du corps. Je ne reverrai plus jamais ça, le démantèlement. Je pars avant que quelqu'un ne vienne me chercher. Mon père n'a jamais été jugé. Il n'a jamais été condamné pour avoir tué la mère de son enfant. Mon père s'est tranqué la gorge alors que la hermandad se dirigeait vers le bateau par les deux côtés : depuis Verlengde Heerendijk et depuis Erica le long du Veenschapswijk. Mon père, qui n'est pas mon père, a identifié son frère. « Melchior » fut tout ce qu'il avait à dire. Dans la confusion, mon oncle, qui n'était pas mon père, a enfoncé le couperet du boucher dans sa salopette.

« Tu étais dans notre maison », avait dit mon oncle, qui n'était pas mon père. « Tes sœurs jouaient avec leur *bruurtie*. Elles voulaient vraiment un frère. Tu ne pouvais pas retourner au bateau. Tu es resté avec nous. Nous étions heureux de t'accueillir, notre *bruurtie*. Il ne pouvait pas sortir le mot « amour » de sa bouche, tout comme sa mère, qui n'était pas ma mère, mais qui connaissait les messieurs qui étaient en visite. Seul le prêtre parlait – dans la fumée de son cigare et avec un jeune gin sans sucre – de la foi, de l'espoir et du plus grand des trois.

J'ai accompagné Kasper le long du Verlengde Heerendijk. Ce qui était autrefois un chemin sablonneux pour les armées est maintenant pavé de pavés. En tournant la tête sur la gauche, j'ai pu voir le clocher de l'église Marie Immaculée Conception. Je ne peux pas voir le coq au sommet, mais je sais qu'il pointe vers l'ouest. La large queue pointe vers l'est. J'ai senti un vent fort sur mon visage. L'odeur des pommes de terre arrosées à mort venait vers moi. Le vent venait de l'ouest et je n'entendais pas les cloches. L'église est-elle trop loin ou l'inverse ? Suis-je allé trop loin ?

« Pourquoi es-tu si silencieux ? », dit Kasper. « Quelque chose ne va pas ? »

Je m'agenouille à moitié et caresse la perdrix de Drenthe, je caresse sa tête. Un crâne d'un chien est un crâne de chien, tout comme la tête d'un cheval est une tête de cheval. Les taches brun rouille de son pelage deviennent de plus en plus pâles. Le chien perd ses poils, même les gris. Lorsque nous arrivons presque à l'endroit où il y avait autrefois un pont tournant sur le Veenschapswijk et où un ponceau laisse maintenant passer l'eau, je peux lire le nom du bateau. En rouge, je lis MON DÉsir où il est écrit PERSÉVÉRANCE ». Je vois la bande rouge autour du bateau ainsi que le couperet de boucher en argent sur le trou d'ancre. Le Belge aux chaussettes noires s'approche lentement de la clôture électrique. Le cheval me connaît, tout comme les petits écrivains aquatiques, le brochet, les canards, les étourneaux et les hirondelles rustiques qui survolent l'eau. Je connais les quenouilles, les lentilles d'eau, le ray-grass, le cerfeuil sauvage, les grenouilles et les vers, les bousiers et les fourmis. Je connais le chemin des moules et le crépitement qui m'accueille lorsque les cyclistes passent.

« B'jour. »

Kasper lève son nez noir et humide et me regarde. Il laisse les jambes qui tournent tranquilles.

« B'jour. »

Kasper court devant et reste sur la passerelle. J'attends sur le chemin des moules.

« Tu es si silencieux », dit Kasper. « Quelque chose ne va pas ? »

Je fais un geste de la main en langage canin et passe devant le bateau.

Je n'ai pas besoin de te dire que nous allons nous promener. La journée est longue, la soirée est loin.

« Tu es si silencieux », dit Kasper. « Quelque chose ne va pas ? »

Je sens le poids du couteau dans ma poche. Mon petit doigt s'insère dans le trou de suspension. Je hoche la tête. Kasper marche à côté de moi. Je prends un bâton au bord. Kasper sait tout.

Sur Achter op Erica, personne ne sait que mon chien peut parler. Personne ne sait ce que le fils de cette pute a fait de sa vie. La perdrix de Drenthe sait tout. La perdrix de Drenthe sait tout. Kasper est le seul à pouvoir me trahir.

FOI, ESPOIR et AMOUR au Valhalla. Je pense que c'est suffisant, c'est pour cela que je suis sur terre, mais je n'en suis pas sûr. Trois est une trinité. Si l'occasion se présente et que je ressens le besoin de me lever, je me lèverai pour moi-même. Je fais ce qu'il faut faire, je ne suis pas puéril à ce sujet. Je connais ma mission, parfois.

Peut-être que je me ferai prendre. Peut-être que je me ferai prendre avant que cela n'arrive.

Je balance le bâton loin dans le Veenschapswijk.

« Apporte, Kasper, apporte. »

Kasper plonge et remonte avec le bâton dans la bouche.

Je sais ce que je dois faire.

Maborosi no

hikari

477

20 août - 7 septembre 2013

Toute ressemblance avec des personnes vivantes ou décédées est fortuite.

C'est de la fiction dans un cadre familial.

Stamboom patriarchale lijn Stout

Elke generatie terug in de geschiedenis halveert de chromosomale bijdrage. Van mijn vader en moeder heb ik van elk de helft. Van opa en oma 25%. Van Anna Veltrop 12,5%. Van Margaretha Hofmeier 6,25% en van Johan Wilhelm Stout heb ik ruwweg 3% in mijn genetische staalkaart. Van veel anderen uit die generatie is de bijdrage 97%. Wie ik ben, als die vraag al van belang is, hangt van heel veel voorgangers af.

Helder is uit de patriarchale stambomen dat mijn voorouders uit het oosten komen. Duitsland en Nederland bestonden nog niet. Pruisen en de Republiek waren gescheiden door een min of meer willekeurige en soms natuurlijke (moeras)grens. Wat me opvalt tijdens de genealogische rondgang:

- * Namen veranderen met enige regelmaat.
- * Veel sterfte op jeugdige leeftijd, zowel van kinderen als ouderen (dertigers/veertigers).
- * Tweede huwelijken zijn schering en inslag. (Ook in zijlijnen die ik tegenkwam bij onderzoek naar de stamboom.)
- * Sommigen zijn honkvast. In de venen is veel verplaatsing.
- * Ongehuwd samenwonenden. Helena Stoud woont vrijwel steeds met Joseph Wichers op hetzelfde adres (Amsterdam, Venlo, Nijmegen, Utrecht) samen met nicht Johanna Margaretha, waarschijnlijk dochter van haar broer Johannes Hermannus.
- * Families zijn vaak dubbel gerelateerd. Broers/zussen uit één gezin huwen broers/zussen uit één ander gezin. Drie zussen van mijn moeder zijn met een Kocks getrouwd; twee broers en een neef.

Nommer van het blad 231

VOLGNUMMER	DAG-TEKENING EN JAAR DER INSCRIBEVING.	FAMILIENAAM (Familienaam der vrouw.)	VOORNAMEN. (Voluit geschreven.)	BETREKKING VAN ELKEN PERSOON TOT HET HOOFD VAN HET HUISGEZIN. (Niet in te vullen voor afstammelingen.)	DAG-TEKENING EN JAAR DER GEBORTE.	GEBORTEPLAATS. (Met aanteekening der geslachten voor afstammelingen, van het land van vromedaggen.)	SUBBERLIJKE WANDELINGEN. (W. (schouw.) W. (schouw.) S. (geschied.) S. (geschied.)	VERANDERINGEN EN HARE DAGTEKENINGEN.	VERHOUDINGEN. (Een steek te veel of te weinig, voor opgegeven in de veranderingen met het punt.)	AMT, HOOFDBEROEP OF REDDEL, WAARVOOR HEN HET HOOFD IN AANGELAGEN.	HUZING. (Staat, grade, enz.) (Staat, grade, enz.)	DAG-TEKENING EN JAAR DER VERTIJDING IN DE GEMEENTE.	VORLIE WOONPLAATS.	DAG-TEKENING EN JAAR VAN HET VERTREK TOT DE GEMEENTE.	WAARHEEN VERTROKKEN.	DAG-TEKENING EN JAAR VAN HET OVLIEDEN.	OFGAVEN HET WETTIG DOORLIJZEN.	AANMERKINGEN.	
																			1
1		Stout	Willebroudus		1754	Den Ham													
2		Stout	Anna Catharina		1754	Den Ham													
3		Stout	Anna Catharina		1754	Den Ham													
4		Stout	Anna Catharina		1754	Den Ham													
5		Stout	Anna Catharina		1754	Den Ham													
6		Stout	Anna Catharina		1754	Den Ham													
7		Stout	Anna Catharina		1754	Den Ham													

Erica

In de gemeentelijke administratie staat dat overgrootvader Stout in 1860 voor het eerst langskomt. In 1865 vestigt hij zich in Emmen (Erica). Dat is twee jaar na het begin van Erica. Hij neemt zus en zwager (schoonbroer) mee, maar deze jonggehuwden vertrekken gelijk naar Den Ham, bij de 5e sluis Almelo. Opa Willebroudus Stout komt ook mee. De geboortedatum van het kind blijft onvermeld. (Hij is dan 1 jaar.)

Hansoom (Johannes) was slager. Hij dreigde ooit – kwade dronk – opoe Stout (Lena van Dam) aan het mes te rijden. Mijn toen dertienjarige vader en halfwees Harmannus heeft Hansoom met een paal bedreigd. Hansoom was inspiratie voor mijn novelle *Apport, Kasper apport*. Ik heb Hansoom nooit ontmoet. Redelijke kans dat hij van de andere kant was.

Mijn neef Willy van der Kolk schrijft: Hij woonde in onze jeugd in het Zusterhuis in Weiteveen en deed daar tuin- en onderhoudswerk. Hansoom zorgde voor de verwarmingsketel. Ik herinner me hem als een lange, dunne oude man.

(Volgens ma werd hij ook wel lange Hans Stout genoemd.) De laatste jaren was hij bijna blind. Hansoom is ooit naar Amerika geweest, Hij wou daar zijn geluk beproeven. Ik heb begrepen dat hij zijn 'erfdeel' daaraan gespendeerd heeft. Zonder succes, hij kwam berooid terug. 'Met hangende pootjes', zei ma. Vermoedelijk heeft hij zijn geld verdronken. Hansoom heeft een aantal jaren geen grafsteen gehad. Slechts een gladgestreken zandhoop. Na opoe's overlijden werd er een nieuw graf geplaatst voor opa en opoe samen. De oude achtersteen van opa Stouts graf werd gebruikt als grafsteen voor Hansoom. Met een inscriptie op wat eerst de achterzijde was. Dat hij mogelijk homosexueel was is aan mij voorbij gegaan. Heb daar nooit iemand over horen spreken.

Kortom: een roman waardig. (GS)

Oom Willem (Willebroudus) is in de jaren 60 naar de Noordoostpolder vertrokken. Enkele nazaten boeren nog op de klei. Van zijn kinderen zijn meerdere naar Brazilië geëmigreed.

Johan Wilhelm Stout X Catharina Stout

Diederich Wilhelm (Dirk, Derk) Willem Stout geb.18-03- 1797 of 1798 Dortmund, Lütgen (D) - overl. 01-03- 1874 Diffelen (Hellendoorn), begraven Heemse, Scholtensdijk, Hardenberg. Kleermaker.

X

Margaretha Hofmeijer Geb. ± 1810 in Ambt Niekerk in Preußenland

Willebrordus Stout 26-05-1834 Nijkerk. Overl. 25-06-1927 Emmen.
X Anna Catharina Veltrop

Hermanus Stout 26-09-1836 Nijkerkerveen 14-12-1836 Nijkerk
11 weken

Maria Margrietha Stout 07-11-1837 (Dalen) OF? Geb. 8. November 1837 in Nijkerk? Overl. 9. Januari 1927 in Hengelo
X Jan Frans Karperien geb. 22-09-1831

Johannes Hermannus Stout Geb. 24-12-1840 Nijkerk. X Catharina Drenth (1849-1877) Maria Margrietha Stoudt 13 feb 1878 (Brucht) - 24 -3-1875 Erica.

Maria Magdalena Stout = Maria Helena (Stout) Geb. 30-03- 1846 of 30-08-1845 Huinen (bij Putten) of Hellendoorn. 16-12-1932 Utrecht X (22-11-1867) Jan (van) Drent (1842 - 1871) Tante van **Johanna Margaretha Stout*** 22-03-1876 Emmen.

*ouder: broer Johannes

Willebrordus (Diederikus Wilhelmus) (Hillebroudus) Stout 22 (26)-5-1834 Nijkerk - overl. 25-06-1927 Emmen

X 2 sept 1858

Anna Catharina Veltrop 26.-09-1834 Slagharen overl. 13-02-1907 te Emmen

Maria Margaretha Stout, 04-10-1859 Schoonebeek (Dalen) 20-12-1939 Emmen R.K.

X (1882) Adolf Wessel (1855-1934)

Willebroudus Stout 2 april 1862 Schoonebeek, (Dalen) 1-9-1926 Emmen

X Lena van Dam

Anna Catharina Stout, geb. op 23-03-1865 Erica (Emmen) 11-05-1932 Emmen

X Willem Prinsen

Johanna Margaretha Stout 07-09-1867 Erica (Emmen) 25-12-1929 Emmen

X Petrus Eustachius Savenije)
X Fransiscus Johannes van Mook

Johanna Henderika Stout 01-05-1871 Erica (Emmen)

X Harm Hendrik Ahlers, geb. te Dalen

Johanna Willemina Stout 21-02-1874 Erica (Emmen) 13-03-1929 Emmen

X Petrus Johannes Geraets.

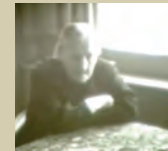
Johannes Stout, 13-12-1877 Erica (Emmen) 12-10-1961 Schoonebeek

Hansoom

Willebroudus Stout geb. 02-04-1862 Dalen (RK), landbouwer, overl. 01-09-1926 te Emmen 64-jaar

X

Lena van Dam (Anna Helena) 07-09-1875 Ambt Hardenberg 30-07-1978 Emmen 102-jaar.

Willebroudus Stout, 20-09-1906 Emmen. 16-11-1966 Amsterdam(NH)

X Maria Harmina Teuben; 1911 Emmen 31-08-1950 Groningen
X Alida Jozefita Pronk (1913-1964)

Anna Margaretha Stout 03-03-1909 Emmen 1989 Emmen

X Minne van Os

Anna Catharina Stout, 07-04-1911 Emmen 1990 Emmen

X Geert Moorman

Hermannus Stout, 06-02-1913 Erica (Emmen) 23-08- 1984, Erica

X (14 april 1943) Engelina Mensen 08-02-1919 BOV 21-06-2007 Erica

Johanna Hendrika Rika Stout, 1915, Erica 2004 Emmen.

X Johan van der Kolk

Stamboom patriarchale lijn Mensen

JOHANN MENTZEN 1688-1752 X (< 1717) Gesina Margaretha Wermes 1690-> 1725

Geboren en overleden in Krüssel (bij Wesuwe, Pruisen)

***HERMANN HEINRICH MENZEN 1725-1789**

#####

HERMANN HEINRICH MENZEN 1725-1789 X (20-06-1747 Wesuwe) Maria Anna Kimmann 1725 - < 1752

* Joan Bernard Menzen 1748-1813

* Helena Gesina Mensen 1750-????

2e huwelijk

HERMANN HEINRICH MENZEN 1725-1789 x (1752) Gebina Frie 1725-1782

* **JOSEF MENZEN 1763-1838**

#####

JOSEF MENSEN 20-08-1763 Krussel (D) 1838 X (<1813 Wesuwe) Maria Gesina Bruns 13-04-1774 Huntel (D) 1831

* Maria Gesina (Gebina?) Pölker-Menzen (Meynen) 1797-1859

* Anna Maria Gesina Schnelle-Menzen (geb. 29-08-1810 (1800?) Dankern) - 1837

* Hermann Heinrich Menzen 1804-??

* Maria Helena Menzen 1807 - ??

* **JOHANN HERMAN (HARM) 1813-1874**

#####

JAN HARM (JOHAN HERMAN) MENSEN 1814 / 1813 Dankern (D) 22-06-1874 Horsten Onstwedde X (1839) Maria Catharina Lube (Lübe, Lubbe, Lubben, Luten) 30-08-1816 Dankern, Haren, Wesuwe (D) 05-05-1894 Vlagtwedde

* Jozef Mensen 1840 Horsten - 27-03-1911 Horsten X (29-04-1871) Sienke Schutte 1845 Horsten X (21-04-1874) Maria Scholte 1854-1935

* **GEERT HENDRIK MENSEN 13-04-1842 Horsten (Onstwedde) 23-08-1906 Vlagtwedde X (27-9-1873) Anna Katharina Hollen 12-03-1846 Onstwedde 20-11-1892 X (2e huwelijk 10-11-1894) Margaretha Rolfes.**

* Sienke Mensen 20-08-1844 Onstwedde - 05-04-1922 Braamberg (Onstwedde) X (19-06-1869) Johann Hermann Schomaker

* Jan Harm Mensen 12-07-1849 Horsten X (04-05-1878) Maria Anna Rolfes 1858 Rütenbrock

* Maria Catharina Mensen 14-05-1852 Horsten X Johannes Grol

* Theodorus Mensen 29-11-1855 Onstwedde - 06-04-1929 Mussel X (28-5-1881) Anna Gebina Scholte 1861 Emmen

#####

GEERT HINDRIK MENSEN 13-04-1842 Horsten (Onstwedde) 23-08-1906 Vlagtwedde X (27-9-1873) Anna Katharina Hollen 12-03-1846 Onstwedde

Kroost uit 1e huwelijk

* Gezina Mensen 19-08-1875 - 1955

* Jan Harm??? 23-01-1877??

* Herman Mensen 23-2-1877 - 18-2-1944 Fehndorf (D) ongehuwd ????

* Johan Bernard Mensen 26-05-1879 - 18-02-1936 Neusustrum (D) X Anna Gebina Albers

* **GERHARD (GEERT HENDRIK) MENSEN 01-04-1881 Mussel 18-06-1945 Barger-Oosterveld**

* Joseph Mensen 28-10-1883 - 21-10-1959 Ter Apel X (1) Engelina Wolbers 15-11-1887 - 06-08-1943 X (2) Fenna Kappen geb ? overl. 08-02-1969

* Heinrich Hendrik Mensen 15-02-1886 - 25-02-1954 Fendorf (D) X Margaretha Schnieders 24-05-1889 - 22-03-1966

* Theodorus Mensen 26-11-1888 - 21-11-1978 X Alida Schutte 27-12-1891 - 24-04-1977 X Maria Margaretha Rolfes 1860- ?

Kroost uit 2e huwelijk met Margaretha Rolfes 22-01-1865 - 28-05-1939

* Johannes Wilhelm Mensen 28-08-1895 - 15-05-1924 Zandberg ongehuwd

* Johannes Hermannus Mensen 12-02-1887 - 04-02-1969 Zandberg X Petronella Regina Cordes 16-05-1904 - 12-10-1971

* Georg Mensen 05-03-1901 - 28-10-1987 X Christina Schulte 04-06-1900 - ?

* Anna Katherina Mensen 19-05-1903 - 12-10-1971 Emmen X Petrus Bernardus Boerland 06-10-1888 - 25-10-1969

* Maria Anna Mensen 19-04-1904 - 04-12-1957 Sappemeer X Theodorus Cordes 20-02-1902 - 04-10-1964

* Geert Hindrik Mensen 08-02-1907 (Of geb. 04-10-1906) - 08-07-1911 (5 jaar)

#####

- GERHARD (GEERT HENDRIK) MENSEN** 01-04-1881 Vlagtwedde 18-06-1945 Barger-Oosterveld X **Anna Nieters** 08-01-1883 Emmen – 01-06-1972 Emmen (mijn opa en oma)
- * Gezina 30-08-1906 – ? X Gradus Kocks 18-05-1907
 - * Anna Katharina 24-11-1907 – 20-12-1998 X Cornelis Kocks 05-08-1906 – 15-1-1986
 - * Hendrik 14-01-1909 – 27-12-1983 X Geertruida Johanna Soelman 06-07-1912 –
 - * Helena Maria 12-11-1911 – ? X Johan Herman Neehof 12-10-1905 – 1992
 - * Anna Margaretha 07-06-1913 – ? X Herman Heinrich Kocks 14-09-1909 – 1985
 - * Maria Aleida 20-10-1915 – ? X Jan Geert Kocks 28-03-1912 – 12-10-1967 Sydney (Australië)
 - * Johan Herman 05-06-1917 – ? X Maria Robben 26-05-1920
 - * **Engelina** 08-02-1919 – 2008 X **Hermannus Stout** 06-02-1913 – 23-08-1984 Erica
 - * Maria Regina (Mait) 26-08-1921 – ? X Bernhard Wessels 30-01-1910 – 1998
 - * Geert Hendrik 29-03-1923 – ? X Roelofje Lange 02-07-1928
 - * Anna Theodora 14-02-1925 – ? X Jos Scheve 12-02-1925
 - * Agnes Margaretha (Aggie) 30-7-1927 – ? X Herman Albers 05-08-1927
 - * Johannes Bernardus (Jonkie) 28-05-1930 – ? X Gees Siepel 27-08-1930

#####

* **ENGELINA MENSEN** 08-02-1919 Barger-Oosterveld – 21-06-2007 Emmen X (14-04-1942) **Hermannus Stout** 06-02-1913 – 23-08-1984 Erica (mijn ouders).

Kroost: HM, AM, AMM, NN, GHWJ, WHGJ, GM. NN is een doodgeboren (25-01-1949) jongentje. M = Maria, J = Jozef. Rooms sinds het begin van de jaartelling.

#####

Registratie van emigrant Jan Harm Mensen. Vertrek in 1847 naar Amerika

Provincie Groningen		Staat der Landverhuizingen naar Noord Amerika of andere overzeesche Gemeenten, welke in den Loop van het jaar 1847 hebben plaats gehad.						Gestel der met een deurende bevolking van de "Verzuken" (Kruis)		Vermoedelijke redenen van vertrek		Plaats waartoe zij zich begeven hebben		Aanmerkingen en bijzonderheden betreffende de Landverhuizing door de Staatelijke Besturen gegeven.		
Gemeente		Naam		Hoofden van huizeerinnen of vrijgezellen		Met een kind		Met twee kinderen		Met drie kinderen		Met vier kinderen				
Onstwedde		Harm/Jan		1		2		1		2		1		2		De plaats waar zij zich in N. Amerika willen vestigen is ons onbekend. Wat de godsdienstige begrippen aangaat meenen zij in Noord-Amerika met hunne geloofsgenooten eene groote Christelijk Afgescheiden gemeente te zullen oprichten, en verwijderd van anders denkenden, ongestoord, vromer en gelukkiger te kunnen leven.
Onstwedde		Herman/Herman		1		2		1		2		1		2		Wat de godsdienstige begrippen aangaat meenen zij in N. Amerika met hunne geloofsgenooten eene groote Christelijk Afgescheiden gemeente te zullen oprichten, en verwijderd van anders denkenden, ongestoord, vromer en gelukkiger te kunnen leven.
Onstwedde		Harm/Jan		1		2		1		2		1		2		De plaats waar zij zich in N. Amerika willen vestigen is ons onbekend. Wat de godsdienstige begrippen aangaat meenen zij in N. Amerika met hunne geloofsgenooten eene groote Christelijk Afgescheiden gemeente te zullen oprichten, en verwijderd van anders denkenden, ongestoord, vromer en gelukkiger te kunnen leven.

Bron: emigratieregister Soort registratie: registratie (Akte) datum: 1847 Plaats: Onstwedde

Bijzonderheden:

De plaats waar zij zich in Noord-Amerika willen vestigen is ons onbekend. Wat de godsdienstige begrippen aangaat meenen zij in Noord-Amerika met hunne geloofsgenooten eene groote Christelijk Afgescheiden gemeente te zullen oprichten, en verwijderd van anders denkenden, ongestoord, vromer en gelukkiger te kunnen leven.

Vertrek uit: Onstwedde Vertrek naar: Noord-Amerika Datum vertrek: 1847-00-00 Religie: Rooms Katholiek

Vrouw: 1 Met 2 kinderen

Ik kan geen voorouders van deze Jan Harm Mensen vinden. Hij staat wel op een scheepslijst van emigranten.

Van oma's kant (Nieters) zijn ook leden naar Amerika vertrokken.

Tante Liede Mensen en Geert Kocks eindigden in Australië (na een verloren weddenschap in café de Splitting in Barger-Oosterveld).

Bronnen

- alledrenten.nl allegroningen.nl www.genealogieonline.nl www.myheritage.nl www.myheritage.com
- www.openarch.nl www.geldersarchief.nl www.werelate.org/wiki/Groninger_Emigranten/1893
- www.werelate.org/wiki/Groninger_Emigranten/1847 archief.amsterdam
- https://archief.amsterdam/indexen/bevolkingsregisters_1874-1893/zoek/query.nl?i=1&v1=j&a1=stout&x=22&z=b

aan het verzoek van den verdediger.

Wegens turfroofstal wordt tegen Roelof O. te **Erica**, Andries W. te Roswinkelerveen, Derk H. te Nieuwe Schutting ieder 5 dagen gev.straf geëischt.

13-3-1897

Pieter P. te **Erica** sloeg Willebrordus **Stout** met een schaats, maar was zelf ook geslagen. Dit in aanmerking nemende, eischt het O. M. 14 dagen gev.straf tegen hem.

Eischt tegen ieder 6 weken gev.straf.

In den avond van den 27 April waren eenige jongens in de **herberg van Stout te Erica**. Al spoedig ontstond er tusschen de jongens ruzie over een meisje, wat tengevolge had, dat Geert Harm G. Anne Aalders met een mes mishandelde en een snede toebracht van ongeveer 10 centimeter lengte. Ook Johs. Herms. Bruins werd niet misdeeld. Hij ontving een flinke snede in den hals, welke verwonding hevig bloedde.

Beklaagde ontkent het hem ten laste gelegde snijden, hoe of Anne en Bruins verwond zijn geraakt, weet hij niet.

Ook de getuige **Sijbom** heeft gezien dat bekl. naar Bruins sloeg, of hij hem geraakt heeft weet hij niet.

28-6-1905

Het O. M. acht alleen bewezen de mishandeling van Anne Aalders. Getuigen zijn hiervoor aanwezig. Niet bewezen wordt de mishandeling van Bruins. Spreker eischt tegen Geert Harm G., terzake mishandeling, eene gev.straf van 4 maanden.

De verdediger van bekl., mr. J. T. Linthorst **Homan**, zegt, dat deze is mishandeld door een der aanwezigen. Spreker acht het feit niet wettig bewezen en vraagt voor beklagde vrijspraak. Deze heeft nog een schoon strafregister. Ook was

Bouwen zonder vergunning

Gemeente Emmen grijpt in

16-9-1955

(Van één onzer verslaggevers.)

In **Erica** staat een huis... en bij dat huis staat een garage... en bij die garage staat een kippenhok...

Dit alles lijkt wel het begin van een sprookje en het zou misschien ook een „bouwspreekje” blijven, als niet het gemeentebestuur van Emmen zich met deze zaak had bemoeid. Want nu zal het spoedig uit zijn met het sprookje van garage- en kippenhokbouw.

Wat is namelijk in **Erica** het geval met een kippenhok en garage achter de woning van de familie **Stout**, waar elke inwoner van **Erica** op het ogenblik een woordje over meespreekt?

Zonder bouwvergunning heeft de heer **Stout** bij zijn woning een garage laten bouwen, terwijl hij een aanvraag tot bouwvergunning bij het gemeentebestuur van Emmen had ingediend. Toen één van de gemeentebestuurders eens poolshoogte kwam nemen omtrent de ruimte waar de heer **Stout** zijn garage wilde plaatsen, zag deze ambtenaar, dat de garage bijna klaar was. Slechts de deuren en de vloer moesten nog geplaatst en gelegd worden. Bovendien ontdekte men een kippenhok, gebouwd in 1947, waarvoor ook geen bouwvergunning was aangevraagd.

WAS STOUT „STOUT”

Enige keren heeft men de heer **Stout** er reeds op gewezen, dat hij de bouwwerkjes moest afbreken, waaraan deze echter tot op heden geen gehoor heeft gegeven.

Jl. Dinsdag 13 September trad de gemeente Emmen daadwerkelijk op, althans men liet zien, dat het ernst was. Vier gemeente-arbeiders en de plaatselijke politie verschenen bij de bouwwerkjes. Echter wist men niet zeker of het kippenhok onder de bepalingen viel. Vandaar dat men enige dagen respijt verleende. Toen bleek bij onderzoek, dat ook kippenhokken niet zonder gemeentelijke bouwvergunning mogen worden gebouwd.

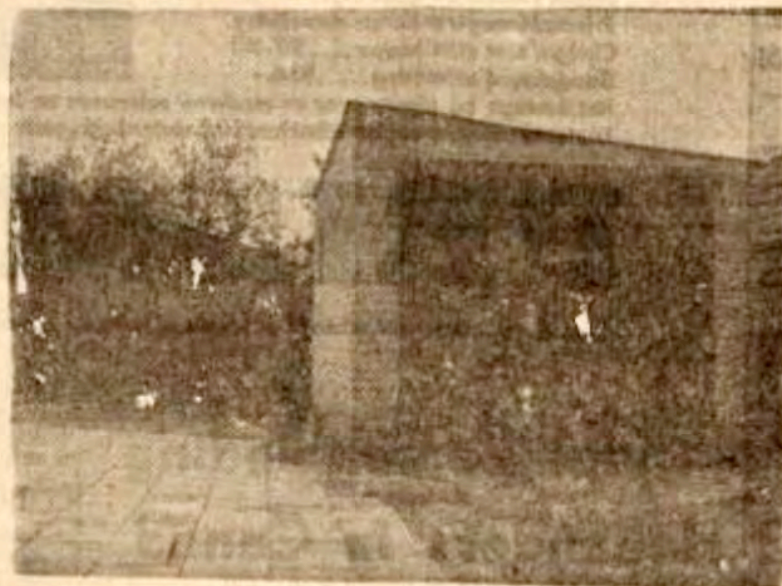
ONRECHTVAARDIG?

Nu zullen Dinsdag door de gemeente Emmen de garage en het kippenhok bij de woning van de heer **Stout** worden afgebroken. De inwoners van **Erica** zijn het hier echter niet mee eens. Men noemt zelfs het woord „onrechtvaardig”. Maar als de bouwvoorschriften zijn overtreden, wat voor onrechtvaardigs zit er dan in wanneer de overtreder wordt gestraft? Men heeft het over bouwspreekjes, die bij gemeentewoningen zouden zijn verzeerd en over een school waarmee men reeds aan het bouwen was, terwijl de bouwvergunning nog niet was afgekomen.

Maar dit alles doet niets af of toe aan het feit dat de heer **Stout** een overtreding van de bouwverordening heeft begaan. Het al of niet verlenen van een bouwvergunning is een zaak van B. en W. van Emmen, waar de heer K. Brink wethouder van openbare werken is. De bouwvergunning was niet verleend. Toch ging de heer **Stout** bouwen.

De gemeente Emmen staat op het standpunt, dat wie zondigt, gestraft moet worden. Zal dit het einde van de bouwspreekjes in **Erica** zijn?

De gemeente Emmen staat op het standpunt, dat wie zondigt, gestraft moet worden. Zal dit het einde van de bouwspreekjes in **Erica** zijn?

het geheel bevond zich in vrij goede staat. De vondst is overgebracht naar het Provinciaal Museum van Oudheden te Assen.

Primitieve boot gevonden In het Blikkenveen te Pesse

Door een dragline, bezig met het afgraven van een vier meter dikke veenlaag in het Blikkenveen in de Molenhoek te Pesse (bij Hoogeveen) is een primitieve boot van zeer oude datum naar boven gehaald. Het is een uitgeholde boomstam ter lengte van drie meter. De uitholling is niet met werktuigen aangebracht, maar er in gebrand, een bewijs, dat de vondst van ver voor onze jaartelling dateert.

Het geheel bevond zich in vrij goede staat. De vondst is overgebracht naar het Provinciaal Museum van Oudheden te Assen.

erdag 9 Maart a.s., namiddags drie uur. en betalen 10 cts., geleiders

Firma H. MEIJER & Co., Makelaars
Wilhelminalaan, EMMEN
Houden des Dinsdags zitting te **Erica** bij BEUKER
12 uur en te Dordschebrug bij PAULUSMA n.m.

de afname aardappelen.

or de komende maanden, e belang, een betrouwbaar radige aardappelen. Het nieuwe inventarisatie te vers aanwezige aardappels,

gend, om aan de landroeger reeds zijn aangeoog nauwkeurig mogelijke nog in zijn bezit zijnde niet gevorderd zijn. tegen landbouwers, welke zullen worden genomen en de afname. Waar echter vertrouwen wij, dat ieder

9-3-1918

Ondervo is the Uwe Ve

Uitbetaalde s
1917 plm. 60.

Veeverzekering

Directie: J. DOORNBOSCH & Z
Opgericht 15 Februari 1895.

Onze Maatschappij staat pal niettegenstaande de d omstandigheden, die honderden dieren in 1917 dede en uwen veestapel met ondergang bedreigden.

Nog nooit is er in 23 jaren meer verloren. Verzeeker daarom uwe paarden en rundvee Maatschappij.

Rechtvaardige voorwaarden, rechtvaardige behande Vraagt U inlichtingen bij onze bekende Agenten. De Hoofdagent ALBERT TOXOPEUS, Groninge

herstellen en alle verdenking van te nemen, dit blad bekend te van hedenmorgen 10 uur tot m nur een kosteloos proefpakje van MANN'S middel tegen Asthma", iedereen die er naar vraagt bij d **STEENMEIJER Assen**, v loos, overtuigd dat een persoonl slissend zal zijn en al zijne bewe tigen. Deze geneesheer doet e moedig aanbod aan hen die aan d kelijke kwaal lijden en alle zieke slechts ernstig verzocht, maar b noodigd te komen, en niet te plaats waar en het uur waarop zal geschieden, om van dit aanb maken. Zij, die buiten de stad kracht van dit wondervol genee schen te kennen, kunnen een pal post bekomen zoo zij schrijven noemd adres en hun brief vóór a.s. worde ontvangen, daar na die proefpakjes meer verkrijgbaar zul J. A. STEENMEIJER

Rechtzaken.

DE MOORD TE ERICA.

De Rechtbank te Assen deed heden uitspraak in de zaak van Wilhelmus Johannes Jozeph P., een 19-jarig arbeider van Emmen, die den 22 Dec. Pieter Bekelaar te Erica doodstak.

In den avond van den 22 December was hij, pas uit Duitschland teruggekeerd, in de herberg van W. Stout te Erica geweest. Het was daar tot ruzie gekomen en volgens P. hadden op een oogenblik 3 of 4 personen hem aangegrepen en op den grond geworpen. Het mes was er toen aan te pas gekomen en Bekelaar kreeg een diepe wonde in het dijbeen, waarbij de slagader werd doorgesneden en de getroffene kort daarop overleed.

Het O. M. eischte 4 jaar gev. De Rechtbank veroordeelde hem tot 3 jaar gevangenisstraf.

DE MOORD IN DWINGELO.

WERK BIEDT ZICH AAN

een Machinist

voor baggerwerk.

Adres: G. SISSING, machinist Aardappelmeelfabriek, IJpsingerboerenmussel.

Mevrouw Mr. TEN HOLTE te Dalen vraagt tegen 1 Mel a.s. eene

nette Dienstbode.

Advertentiën 1—5 regels 25 cent, bij vooruitbetaling.

Te koop een beleerd tweejarig Merriepaard bij L. AIKES, Emmen.

Te koop 110 paneelen deuren, schuifdeuren enz., zoo goed als nieuw. H. MEIJER, aannemer, Emmen.

Te koop gevraagd alle soorten kippen en konijnen tegen hoogen prijs, bij W. O. BRUNDIERS, Erica.

Heden wordt een zeldzaam vet Paard geslacht van W. Stout, Erica. De zaak is van Zondagmorgen tot Maandagmiddag 1 uur gesloten. A. MEIBOOM, Emmen.

Te koop bij R. VOS, Valthe, een zwart Paard (Lithauer)

Tijs K., schipper te Hoogeveen, heeft volgens de getuigen zich schuldig gemaakt aan diefstal van turf ter waarde van f 3, ten nadeele van Willebrordus Stout te Erica op 11 Nov. l.l.

K. verdedigt zich op uitvoerige wijze, zich zelf nu en dan eens rust gunnende door te zeggen „da's goed" en na een kleine pauze weder beginnende. K. had eenige turf meer geladen dan hij gekocht had en waarop hij, naar de getuigen verklaren, recht had. K. zegt, dat hij volgens gewoonte in het veen alleen een mand natte turf voor zijn eigen brand had genomen. 19-12-1895

Stout zegt, dat hij hem geen verlof heeft gegeven om 3 stokken meer dan hem toekwamen mede te nemen.

Door de drie getuigen wordt verklaard, dat K. 3 stok goede turf te veel had geladen, zonder dat hij daarop recht had, wat K. ontkent. Wat hij geladen heeft kwam hem toe.

Het O. M. eischt f 10 boete, subs. 10 dagen hechtenis tegen beklagde.

Cornelis B. te Valthermond, die reeds meer-

nieuw bekleeden

— van —
**MEUBELN,
ATRASSEN.**

van Antieke Meubelen.

Ruime keuze in
Behangselpapieren.

Linoleum.

verhuizingen enz.

erstraat no. 15. Telef. no. 86.

v. d. MEER,

Molenstraat, Assen.

aanwoordiger der Portland-
cementfabriek te Roden.

eigenaar, te zamen groot 204 00 hect.
Aanvaarding 1 Mel a.s. Betallog 1 Nov. a.s.

Palmslag.

Vast Goed - Erica.

Notaris OOSTING zal, op

Dinsdag 9 April e.k.,

des voorm. 10 uur, ten huize en ten verzoeke van W. STOUT en Kinderen te Erica, publiek bij palmslag verkoopen:

4-4-1907

HUIS,

waarin thans Vergunning, Winkel en Landbouwbedrijf, met drie Schuren en bijgelegen Bouw-, Weiland, Veen- en Ondergrond, zijnde pl. no. 55, gr. 11.51.50 H.A., ingezet in 2 perceelen op f 9500.—

2. Het VOORAF van O 37 n.k., zijnde Veen- en Ondergrond met Woning, gr. 3.25.00 H.A., ingezet op f 1003.—

3. De Plaats no. 342, zijnde Groenland, Bouwland, Heide en Bosch, met drie Woningen, gr. 9.73.90 H.A., ingezet in 6 perceelen op f 4975.—

4. Huis en Tuin, gr. 0.31.90 H.A., nabij de R. K. Kerk, ingezet op f 900.—

Alles staande en gelegen in het Barger-wester-veen te Erica.

13-8-1951

GEVONDEN VOORWERPEN

Als gevonden aangegeven door en terug te bekomen bij Politiebureau Emmen een hoofddoek en witte koralen; Lukkien, Westennesscherstraat 116, Emmen, een jutezak; Siersma, 't Meerveld 60, Emmen, kinderjasje; Gangelhof, Warmeerweg 14, Emmen, portemonnaie met inhoud; Zr. Sipkens, Angelstoerdijk 23, Emmen, zwembroekje en handdoek; Scholten, Julianastraat 25, Emmen, rozenkrans; Alons, Dennenlaan 14, zakmes; Struik, restaurant E.D.S., Emmen, tasje met inhoud; mevr. Geritsen, Boskamp 26, Emmen, koffersleutelkje; M. ten Hoor, p.a. Panstraat 8, Emmen, Vulpotlood; Koen-Velema, Scholtenskanaal O.z. 13, Klazienaveen, regencapje; Stout, Kerkweg, Erica, bankbiljet; Heijnen, Kerkweg, Erica, portemonnaie met inhoud; Meijer-Berendsen, Kerklaan 23, Erica, muntbiljet; De Vries, Schutwijk te Emmen, een

Op Maandag den 3 Februari a.s., des morgens om 11¹/₂ uur, zal zich voor de Arr.-Rechtbank alhier te verantwoorden hebben Wilhelmus Joh. Jozeph P., 19 jaar, arbeider te Erica, thans gedetineerd, ter zake dat hij op 22 December jl. te Erica in de herberg van W. Stout den arbeider Pieter Bekelaar zoodanig in het linkerbovenbeen heeft gesneden, dat daardoor de dijbeenslagader is getroffen en Bekelaar ten gevolge van bloedverlies kort daarop is overleden.

Mr. J. T. Linthorst Homan, advocaat te Assen, zal den beklagde in zijne verdediging ter zijde staan.

Zeven getuigen, waaronder 2 geneesheeren, zijn vanwege het O. M. gedagvaard. 21-1-1908

Jacob B., wonende te Assen, werd bli vonnis

3—3

3—4

1—2

5-9-1933

van de

houtvester bij het Staatsbosch, een zwarte vulpen (zelfvuller), in de omgeving van het spoorwegstation te Emmen vermoedelijk verloren; door H. Stout te Erica een rijwielbelastingmerk; door J. Karel, Julianastraat te Emmen, een autovlaggetje (Hudson); door Klazien Christ, Warmeerweg te Emmen, een rijwielbelastingmerk; door J. R. Slik, Sterrenkamp en, een gouden speldje, vermoedelijk verloren

Boerderij opa Willem Stout & Lena van Dam
Heerendijk / Ericasesestraat

Kruising Heerendijk - Ericasche dijk.

Terugblik

Wat heeft dit boekwerk me opgeleverd?

Ik heb met dit boek een aardige, prettige en voor mij zinvolle tijdsbesteding gevonden, met veel aandacht voor vertalingen en verbanden tussen talen.

Inhoudelijk zijn er veel overeenkomsten tussen het proza in HOTEL HOFHUIS met mijn eerder werk. Ik schrijf over mijn afkomst en over de invloed van mijn geboortestreek op mijn eigenheid. Die – huidige – eigenheid krijg ik beter in beeld. De omstandigheden bepalen het fenotype. Ze maken me tot degene die ik nu als eigen ervaar.

Geertje Proost is een vrouw in een traditie. Eerder schreef ik *Eyoum* als gids voor Joseph Nieters, ik schreef over Floriske van de Pot in een roman over Zuidoost-Drenthe. Floriske schrijft over mij in *Etambuyu*. Die vrouwen zijn mijn steun en toeverlaat; ze vormen mijn verstandig alter ego. Zij zijn mijn God. Mijn God houdt me in toom en voorkomt dat ik uit de bocht vlieg. *Apport, Kasper apport* is een literaire uitweg, zij het wellicht bizar voor een beginnende lezer van literatuur. Lees zo mogelijk tussen de regels en vanaf het balkon.

In de eerste aanzet van HOTEL HOFHUIS schreef ik hoofdstukken met een Drentse inleiding. Van de tien heb ik twee opgenomen. De andere bleken achterna te banaal en teveel een afspiegeling van de *roege bekken* in het veen. In *Geertje Proost* schemert daar nog een glimp in door. Zodra ik Drents ga praten, liever niet, ben ik heel alert op mijn roege bek. Mijn barokke taal en ongekuide emoties komen in het Drents gemakkelijk naar voren. Ik begeer dat niet. In *Apport, Kasper apport* is dat uitvergroot.

Mijn geest en mijn incasseringsvermogen, mijn aard, verandert met de jaren. Nu ik senior ben, begrijp ik soms niet hoe ik in mijn (werkzaam) leven heb kunnen functioneren. Ik was een ander. Handelingen en taal die me eertijds – telkens op mijn hoede – gemakkelijk afgingen, kosten me nu veel inspanning, of het lukt me niet meer om sociaal gedrag te vertonen. Mijn kwetsbaarheid lijkt toegenomen. Ik heb geen antwoord op triviale praat. In eerder werk schreef ik: *nole mi tangere*. Blijf van me af. Ik ervaar dat steeds sterker. Ook als ik het niet wil voltrekt dat proces zich. Ik leer het te willen. Geertje Proost volgt Seume op zijn wandelingen. Ik herken me in Seume; een gevoelige intellectueel die zich kan handhaven door regelmatig zijn mond te houden en afstand te bewaren.

Geertje Proost en Johan Hofhuis, en de andere karakters in mindere mate, zijn een afspiegeling van mijn huidige eigenheid. Ik houd me vast aan de onderliggende, soms barokke humor en aan de directheid van Geertje Proost. Mijn romankarakters begrijpen me, nemen me zoals ik ze lees. In hun gezelschap hoef ik niet op mijn hoede te zijn. Met mijn karakters kan ik lezen en schrijven. Ze boffen met me.

In de flow van het schrijfproces voel ik me heel senang. De schrijver heeft mijn leven overgenomen. Ik volg de natuurlijke loop der dingen, angst en onhandigheid zijn verdwenen. Tot mijn genoegen tref ik af en toe een karakter buiten mijn romans met wie ik een goed gesprek kan voeren, met wie ik contact kan maken, met wie ik verbinding ervaar. Ik bof met ze.

A misty, green landscape with a lone figure in the distance. The scene is hazy and atmospheric, with a soft green color palette. A small, dark silhouette of a person is visible in the upper right quadrant, standing on a path or ridge. The overall mood is quiet and contemplative.

Im Nebel.

Seltsam, im Nebel zu wandern!
Einsam ist jeder Busch und Stein,
Kein Baum sieht den andern,
Jeder ist allein.

Voll von Freunden war mir die Welt,
Als noch mein Leben licht war;
Nun, da der Nebel fällt,
Ist keiner mehr sichtbar.

Herman Hesse

Verantwoording

Dit boek bevat relevante delen uit eerdere werken van mijn uitgeverij Ter Verpoozing. Ik putte voor achtergronden uit boeken over Erfgoed, onder meer over Jans Pol. Sommige delen komen uit Poze nr. 15. Al het werk is op het web te vinden, ook bij de Koninklijke Bibliotheek, bij de UB van de RUG en deels bij het Drents Archief. De verhalen verschijnen hier voor het eerst. Zie ook academia.edu

Voor vertalingen heb ik gebruik gemaakt van vertaalprogramma's op het web. Ik vermoed dat het geen literaire hoogstandjes zijn. Ik ken geen native speaker die het werk voor me – in mijn tempo – wil (en kan) redigeren.

Ik raadpleegde diverse genealogiewebsites en delpher.nl voor de stamboom. Voor veel achtergronden zocht ik met delpher.nl in kranten uit de tijd van HOTEL HOFHUIS.

Heerendijk (*Apport, Kasper, apport*) komt niet van heer - leger. De Heeren uit Den Haag besloten dat ten zuiden van de Heerendijk geen turf mocht worden gestoken. Het veen was een moeras en verdedigingslinie. De boeren trokken zich niets aan van het verbod uit Den Haag.

Uit juryrapport van de Congregatie voor geloofszaken in de diaspora (p. 104) is lichte variant op juryrapport voor Graham Greene voor *The end of the affair*.

Eigen foto's en uit een film uit 1950 in Emsland Moormuseum in Gr. Hesepe. moormuseum.de

Kaarten van topotijdreis.nl

Ik dank Michael Fontaine, Cornell Univ. voor zijn mailberichten.

Ik waardeer Erik Hartevelde voor zijn inhoudelijke schrijversadviezen.

De houtskooltekening van Geertje Proost (p. 74) heb ik gemaakt naar een foto van mijn moeder (ca. 1942)

LIEFDE (rechtsboven p. 452) is naar broodboekenschrijver Regula Ysewijn in *de Volkskrant* van september 2024.

De gesprekken tussen Geertje Proost en Johan Hofhuis zijn ook het resultaat van diepzinnige gesprekken met reële karakters. Veel dank.

Meta schikte de bloemen.

Mijn zus Annie verklaarde met haar kennis en ervaring ontleend aan de geboortegrond veel van de inhoud van mijn werk nader.

Rückblick

Was hat mir dieses Buch gebracht?

Mit diesem Buch habe ich eine schöne, angenehme und sinnvolle Art gefunden, meine Zeit zu verbringen, mit viel Aufmerksamkeit für das Übersetzen und die Verbindungen zwischen den Sprachen.

Inhaltlich gibt es viele Ähnlichkeiten zwischen der Prosa in HOTEL HOFHUIS und meinen früheren Arbeiten. Ich schreibe über meine Herkunft und den Einfluss meines Geburtsortes auf meine Individualität. Ich bekomme ein besseres Bild von dieser - gegenwärtigen - Individualität. Die Umstände definieren den Phänotyp. Sie machen mich zu der Person, die ich jetzt bin.

Geertje Proost ist eine Frau mit Tradition. Früher habe ich *Eyoum* als Reiseführer für Joseph Nieters geschrieben, ich habe über Floriske van de Pot in einem Roman über Südost-Drenthe geschrieben. Floriske hat über mich in *Etambuyu* geschrieben. Diese Frauen sind meine Stütze und meine Vertrauten, sie sind mein vernünftiges Alter Ego. Sie sind mein Gott. Mein Gott beschützt mich und hält mich davon ab, vom rechten Weg abzukommen. *Apport, Kasper Apport* ist ein literarischer Eskapismus, auch wenn er einem Literaturneuling bizarr erscheinen mag. Wenn möglich, liest man zwischen den Zeilen und vom Balkon aus.

Im ersten Entwurf von HOTEL HOFHUIS habe ich Kapitel mit einer Einleitung in der Sprache Drenthe geschrieben. Von den zehn habe ich zwei beibehalten. Die anderen erwiesen sich als zu banal und zu sehr ein Spiegelbild der *Roeye Bekken* im Torf. Ein Hauch davon ist noch in Geertje Proost zu spüren. Sobald ich anfangen, die Drenthe-Sprache zu sprechen, vorzugsweise nicht, bin ich mir meiner *Roeye Bekken* sehr bewusst. In Drenthe kommen meine barocke Sprache und meine unkeuschen Emotionen leicht zum Vorschein. Das will ich nicht. In *Apport, Kasper Apport*, wird das noch verstärkt.

Mein Verstand und meine Anpassungsfähigkeit, mein Wesen, verändern sich im Laufe der Jahre. Jetzt, als Senior, verstehe ich manchmal nicht, wie ich in meinem (Arbeits-) Leben funktionieren konnte. Ich war jemand anderes. Handlungen und Sprache, die mir früher leicht fielen - immer auf der Hut -, kosten mich jetzt viel Mühe, oder ich kann kein soziales Verhalten mehr zeigen. Meine Verletzlichkeit scheint zugenommen zu haben. Auf belanglose Gespräche reagiere ich nicht mehr. In einem früheren Werk habe ich geschrieben: *nole mi tangere. Lass deine Hände von mir. Das erlebe ich immer mehr. Auch wenn ich es nicht will, geschieht dieser Prozess. Ich lerne, es zu wollen.* Geertje Proost folgt Seume auf seinen Spaziergängen. In Seume sehe ich mich selbst, einen sensiblen Intellektuellen, der sich durch Schweigen und Distanz behaupten kann.

Geertje Proost und Johan Hofhuis und in geringerem Maße auch die anderen Figuren spiegeln meine heutige Individualität wider. Unterstützung ziehe ich aus dem zugrunde liegenden, manchmal barocken Humor und der Direktheit von Geertje Proost. Die Figuren in meinen Romanen verstehen mich, sie verstehen mich, während ich sie lese. In ihrer Gesellschaft muss ich nicht auf der Hut sein. Ich kann mit ihnen lesen und schreiben. Sie können sich glücklich schätzen, mich zu haben.

Im Fluss des Schreibprozesses fühle ich mich sehr glücklich. Das Schreiben hat mein Leben übernommen. Ich folge dem natürlichen Lauf der Dinge, Angst und Unbeholfenheit sind verschwunden. Zu meiner Freude treffe ich ab und zu außerhalb meiner Romane eine Person, mit der ich mich gut unterhalten kann, mit der ich Kontakt aufnehmen kann, mit der ich eine Verbindung spüre. Ich bin froh, sie zu haben.

Haftungsausschluss

Dieses Buch enthält relevante Teile früherer Werke meines Verlegers Ter Verpoozing. Hintergrundinformationen habe ich aus Büchern über das Erbe entnommen, unter anderem aus Jans Pol. Einige Teile stammen aus *Poze* Nr. 15. Alle Werke sind im Internet zu finden, auch in der Königlichen Bibliothek, der Universitätsbibliothek Groningen und teilweise im Drents Archief. Academia.edu
Die Geschichten erscheinen hier zum ersten Mal.

Für die Übersetzungen habe ich Übersetzungsprogramme aus dem Internet benutzt. Ich vermute, dass es sich nicht um literarische Meisterwerke handelt. Ich kenne keinen Muttersprachler, der die Werke für mich - in meinem Tempo - bearbeiten würde (und könnte).

Für den Stammbaum habe ich verschiedene Genealogie-Websites und delpher.nl konsultiert. Für viele Hintergründe habe ich delpher.nl benutzt, um in Zeitungen aus der Zeit des Hotel Hofhuis zu suchen.

Heerendijk (*Apport, Kasper, apport*) kommt nicht von Heer - Armee. Die Heeren in Den Haag entschieden, dass südlich des Heerendijk kein Torf abgebaut werden durfte. Das Moor war ein Sumpf und eine Verteidigungslinie. Die Bauern ignorierten das Verbot aus Den Haag.

Eigene Fotos und aus einem Film von 1950 im Emsland Moormuseum in Gr. Hesepe. moormuseum.de

Karten von topotijdreis.nl

Ich danke Michael Fontaine, Cornell Univ. für seine E-Mails.

Ich danke Erik Harteveld für seine redaktionellen Hinweise.

Die Kohlezeichnung von Geertje Proost (p. 74) habe ich nach einem Foto meiner Mutter (ca. 1942) gemacht.

LIEBE (p. 452) nach der Brotbuchautorin Regula Ysewijn in der *Volkskrant* vom September 2024 angefertigt.

Meta arrangierte die Blumen.

Auch die Gespräche zwischen Geertje Proost und Johan Hofhuis sind das Ergebnis tiefer Gespräche mit echten Menschen. Vielen Dank.

Meine Schwester Annie hat viele Inhalte meiner Arbeit mit ihrem Wissen und ihren Erfahrungen aus unser Heimat erklärt.

Looking back

What has this book brought me?

With this book, I have found a nice, pleasant and meaningful way to spend my time, with a lot of attention to translation and connections between languages.

In terms of content, there are many similarities between the prose in HOTEL HOFHUIS and my previous work. I am writing about my origins and the influence of my birthplace on my individuality. I get a better picture of this - current - individuality. The circumstances determine the phenotype. They make me the person I now experience as my own.

Geertje Proost is a woman of tradition. I previously wrote *Eyoum* as a guide for Joseph Nieters, I wrote about Floriske van de Pot in a novel about south-east Drenthe. Floriske writes about me in *Etambuyu*. These women are my support and confidants; they are my sensible alter ego. They are my God. My God guards me and keeps me from straying from the right path. *Apport*, *Kasper apport* is a literary escape, even if it may seem bizarre to a newcomer to literature. If possible, read between the lines and from the balcony.

In the first draft of Hotel Hofhuis I wrote chapters with an introduction in Drents. Of the ten, I included two. The others turned out to be too banal and too much a reflection of the roege bekken in the peat. A glimpse of that can still be seen in Geertje Proost. As soon as I start speaking Drenthe, preferably not, I am very aware of my roege bekken. In Drenthe, my baroque language and my unchaste emotions easily come to the fore. I do not want that. In *Apport*, *Kasper apport*, this is magnified.

My mind and my ability to cope, my nature, changes over the years. Now that I am a senior citizen, I sometimes do not understand how I was able to function in my (working) life. I was someone else. Actions and language that used to come easily to me - always on my guard - now cost me a lot of effort, or I can no longer display social behaviour. My vulnerability seems to have increased. I have no response to trivial conversation. In an earlier work I wrote: *nole mi tangere*. Keep your hands off me. I am experiencing this more and more. Even when I do not want it, this process takes place. I learn to want it. Geertje Proost follows Seume on his walks. I see myself in Seume; a sensitive intellectual who can hold his own by keeping his mouth shut and maintaining his distance.

Geertje Proost and Johan Hofhuis, and to a lesser extent the other characters, are a reflection of my current individuality. I draw support from the underlying sometimes baroque humour and the directness of Geertje Proost. The characters in my novels understand me, they understand me as I read them. In their company I don't have to be on my guard. I can read and write with them. They are lucky to have me.

In the flow of the writing process I feel very happy. The writer has taken over my life. I follow the natural course of events, fear and clumsiness have disappeared. To my delight, I occasionally meet a character outside of my novels with whom I can have a good conversation, with whom I can make contact, with whom I feel a connection. I am happy to have them.

Disclaimer of liability

This book contains relevant parts of earlier works by my publisher Ter Verpoozing. I have taken background information from books about heritage, including Jans Pol. Some parts come from *Poze* no. 15. All the works can be found on the internet, also at the Royal Library, the University Library of the University of Groningen and partly at the Drents Archief. Check academia.edu The stories appear here for the first time.

I have used translation programs on the web for the translations. I suspect that they are not literary masterpieces. I know of no native speaker who would (and can) edit the work for me - at my pace.

I consulted various genealogy websites and delpher.nl for the family tree. For many backgrounds I used delpher.nl to search in newspapers from the time of the Hotel Hofhuis.

Heerendijk (*Apport, Kasper, apport*) does not come from heer - leger. The Heeren from The Hague decided that peat cutting was not allowed south of the Heerendijk. The peat was a swamp and a line of defence. The farmers ignored the ban from The Hague.

My own photos and from a 1950 film in the Emsland Peat Museum in Gr. Hesepe.
moormuseum.com

Maps from topotijdreis.nl

I thank Michael Fontaine, Cornell Univ. for his emails.

I am grateful to Erik Harteveld for his substantive writing advice.

I made the charcoal drawing of Geertje Proost (p. 74) based on a photo of my mother (ca. 1942).

LOVE (page 452) of bread book writer Regula Ysewijn in the *Volkskrant* of September 2024.

The conversations between Geertje Proost and Johan Hofhuis are also the result of deep conversations with real people. Thank you very much.

Meta arranged the flowers.

My sister Annie explained much of the content of my work with her knowledge and experience from our native soil.

Rétrospective

Qu'est-ce que ce livre m'a apporté ?

Il m'a permis de trouver une manière agréable et significative de passer mon temps, en accordant beaucoup d'attention à la traduction et aux liens entre les langues.

En termes de contenu, il existe de nombreuses similitudes entre la prose de HOTEL HOFHUIS et mes travaux précédents. J'écris sur mes origines et l'influence de mon lieu de naissance sur ma personnalité. Je me fais une meilleure idée de cette individualité actuelle. Les circonstances déterminent le phénotype. Elles font de moi la personne que je perçois maintenant comme étant la mienne.

Geertje Proost est une femme de tradition. J'ai déjà écrit *Eyoum* comme guide pour Joseph Nieters. J'ai écrit sur Floriske van de Pot dans un roman sur le sud-est de la Drenthe. Floriske écrit sur moi dans *Etambuyu*. Ces femmes sont mon soutien et mes confidentes ; elles sont mon alter ego sensé. Ils sont mon Dieu. Mon Dieu me garde et m'empêche de m'écarter du droit chemin. *Apport, Kasper apport*, est une évasion littéraire, même si elle peut paraître étrange pour un nouveau venu en littérature. Si possible, lisez entre les lignes et depuis le balcon.

Dans la première ébauche de Hotel Hofhuis, j'ai écrit des chapitres avec une introduction en Drents. Sur les dix, j'en ai inclus deux. Les autres se sont avérés trop banals et trop proches du *roege bekken* in tourbe. On peut encore en voir un aperçu chez Geertje Proost. Dès que je commence à parler la langue de Drenthe, de préférence pas, car je suis très conscient de mon *roege bekken*. En Drenthe, ma langue baroque et mes émotions impudiques prennent facilement le dessus. Je ne veux pas de cela. Dans *Apport, Kasper apporte*, cela est amplifié.

Mon esprit, ma capacité à faire face et ma nature changent au fil des ans. Maintenant que je suis une personne âgée, je ne comprends parfois pas comment j'ai pu fonctionner dans ma vie (professionnelle). J'étais quelqu'un d'autre. Les gestes et les paroles qui me venaient facilement autrefois – toujours sur mes gardes – me coûtent maintenant beaucoup d'efforts, ou je ne peux plus me comporter en société. Ma vulnérabilité semble s'être accrue. Je ne réagis pas aux conversations triviales. Dans un ouvrage précédent, j'écrivais : « Noli me tangere ». Ne me touche pas. Je le ressens de plus en plus. Même quand je ne le veux pas, il a lieu. J'apprends à vouloir cela. Geertje Proost suit Seume dans ses promenades. Je me vois en Seume, un intellectuel sensible qui peut se défendre en gardant la bouche fermée et en gardant ses distances.

Geertje Proost et Johan Hofhuis, ainsi que, dans une moindre mesure, les autres personnages, reflètent mon individualité actuelle. Je tire mon soutien de l'humour sous-jacent, parfois baroque, et la franchise de Geertje Proost. Les personnages de mes romans me comprennent, je me comprends quand je les lis. En leur compagnie, je n'ai pas besoin d'être sur mes gardes. Je peux lire et écrire avec eux. Ils ont de la chance de m'avoir.

Dans le processus d'écriture, je me sens très heureux. L'écrivain a pris le contrôle de ma vie. Je suis le cours naturel des événements, la peur et la maladie ont disparu. À ma grande joie, il m'arrive parfois de rencontrer un personnage de mes romans avec lequel

je peux avoir une bonne conversation, établir un contact et ressentir une connexion. Je suis heureux de les avoir.

Clause de non-responsabilité

Ce livre contient des extraits pertinents d'ouvrages antérieurs de mon éditeur, Ter Verpoozing. J'ai puisé certaines informations de fond dans des livres sur le patrimoine, notamment Jans Pol. Certaines parties proviennent de Poze n° 15. Toutes les œuvres sont disponibles sur Internet, ainsi qu'à la Bibliothèque royale, à la Bibliothèque universitaire de l'Université de Groningue et en partie aux Drents Archief. Voi aussi academia.edu Les histoires apparaissent ici pour la première fois.

J'ai utilisé des programmes de traduction sur le Web pour les traductions. Je soupçonne qu'il ne s'agit pas de chefs-d'œuvre littéraires. Je ne connais aucun locuteur natif qui voudrait (et qui pourrait) éditer l'ouvrage pour moi - à mon rythme.

J'ai consulté divers sites de généalogie et delpher.nl pour l'arbre généalogique. Pour de nombreuses origines, j'ai utilisé delpher.nl pour rechercher dans les journaux de l'époque de l'hôtel Hofhuis.

Heerendijk (Apport, Kasper, apport) ne vient pas de heer - leger. Les Heeren de La Haye ont décidé que l'exploitation de la tourbe n'était pas autorisée au sud de Heerendijk. La tourbe était un marais et une ligne de défense. Les agriculteurs ont ignoré l'interdiction de La Haye.

Mes propres photos et celles d'un film de 1950 sont présentées au musée de la tourbe d'Emsland à Gr. Hesepe.
moormuseum.de

Cartes de topotijdreis.nl

Je remercie Michael Fontaine, de l'université Cornell E.U, pour ses e-mails.

Je suis reconnaissant envers Erik Harteveld pour ses précieux conseils en écriture.

Le dessin au fusain de Geertje Proost (p. 74) a été réalisé d'après une photo de ma mère (ca. 1942).

AMOUR (p. 452) après l'écrivaine de livres sur le pain Regula Ysewijn, publiée dans le journal *Volkskrant* en septembre 2024.

Les conversations entre Geertje Proost et Johan Hofhuis sont également le résultat de conversations profondes avec de vraies personnes. Merci beaucoup.

Meta a arrangé les fleurs.

Ma sœur Annie m'a expliqué une grande partie du contenu de mon travail grâce à ses connaissances et son expérience de nos pays natal.

Afbeeldingen /Photo's

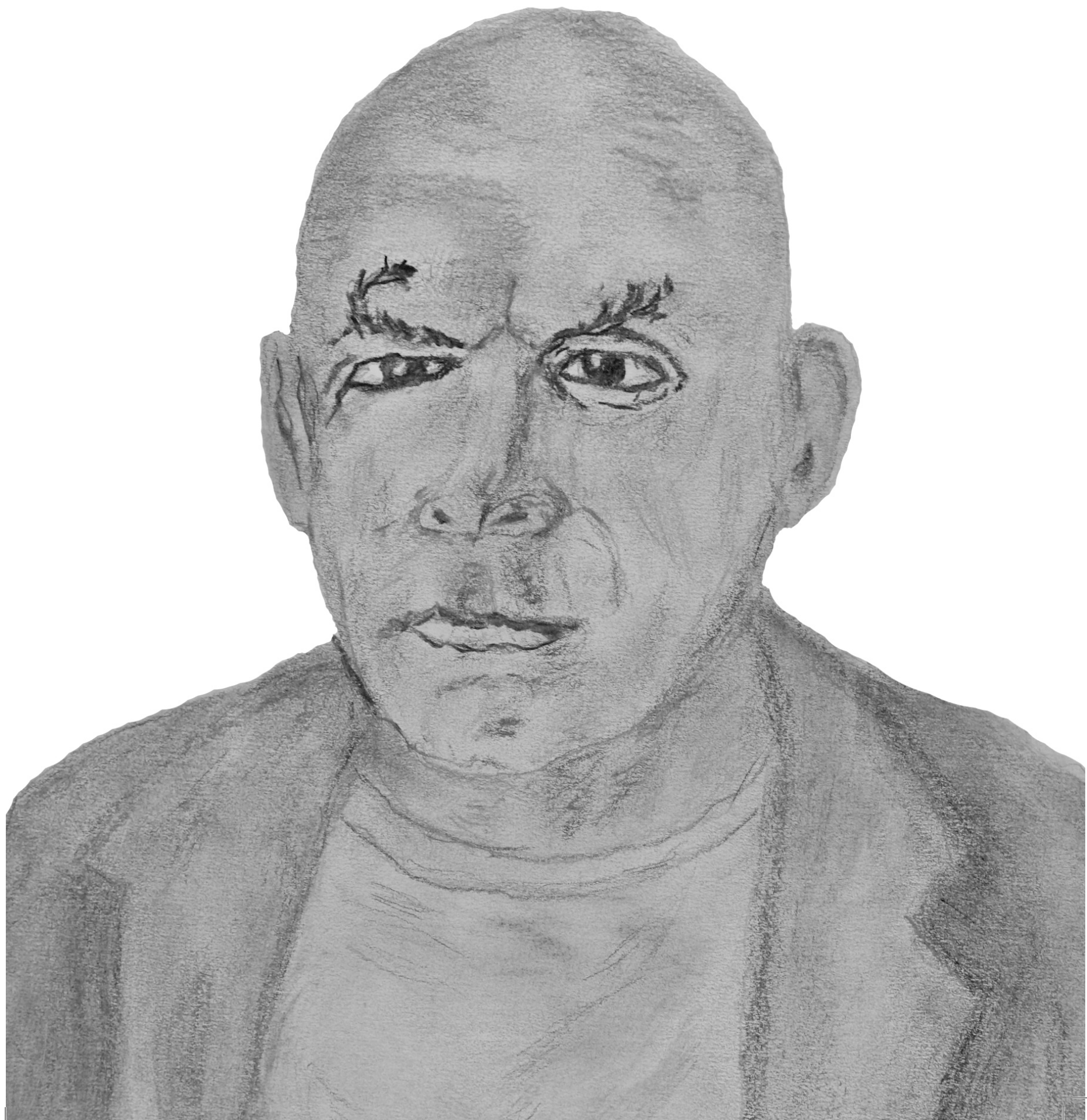
1 Hotel Hofhuis 100 jaar Erica/web
11 Kaarten Topotijdreis.nl
14 Kerkweg 79
16/17 Delpher.nl
19 enz. Poze nr. 15 / web
22 Meet a local
29 GS thuis
30 Moormuseum.de (film)
31 Jans Pol, Ter Verpoozing
35 GS
36 Web Academia.edu
45 GS slaapkamer
46 Begonia. Meta Geerts
50 moormuseum.de
53 web
55 Graafschap Bentheim, Ter Verpoozing
58 Podagrissen, Ter Verpoozing
60 Erik Harteveld
70 GS
74 GS
105 GS
106/108 Film Moormuseum.de
118 Emmen. GS
120 Chocolate GS
123 Nordhorn. GS.
124 GS.
129 GS.
139 Film Frederiksoord museum
140 Schüttof
143 Kerk Erica
144 Neuenhaus
147 Erfgoed Graafschap Bentheim TvP
149 Wilsum. Studeerhuisje Visch
152 Meta Geerts
162 GS
166 Staffordshire (Drents museum)
168 GS. Geschenk Jan Ludwig.
200 Brot Nordhorn
202 GS
204 Podagrissen
212 Frederiksoord museum
215 Moormuseum.de
216 GS
219 Jans Pol, Ter Verpoozing
221 Synagoge Groningen. GS
231 Begraafplaats Frederiksoord. GS
232 Wilsum, kerk van Visch
235 Drentse krent op 14 april. GS
236 Delpher.nl

239 Moormuseum Gr. Hesepe
241 Wilsum kerkmuur. GS
243 GS collage
246 La nasse
254 Stabiel, aardappelras H. Stout
258 Boekomslag M. Fontaine
287 Kerk Erica
288 Drentse krent GS
290 GS H. Vormsel.
292 Kas. GS
300 Stadtmuseum Nordhorn
303 GS
307 Jans Pol Ter Verpoozing
309 Synagoge Groningen GS
319 School Wilhelminaoord/Frederiksoord GS
320 Nordhorn GS
323 Balloo GS
324 Frenswegen GS
327 Schüttof GS
329 Wilsum, studio Visch GS
332 GS
334 Kastje thuis. GS
340 GS
342 Harmannus Stout (mijn vader)
346 Houtdruk Cactus Andries Bottema
378 Weefkunst.
Waddengeulen M. van der Maarel-Versluis
402 Hortensia Meta Geerts
428 Moormuseum Gr. Hesepe
451 Hansoom Stout
452 Houtskoolportretten
478- uit Poze 15. GS
482- Delpher.nl
485 Moormuseum.de Film still
495 Zelfportret
496 Kerkenbos Erica
498 Erica vanaf Veenschapswijk
500 Moormuseum.de Film still

Maborosi no

hikari

493

Gerard Stout en Erica, dorp aan de vaart

De meest bekende van de romans van Gerard Stout spelen zich af tegen de achtergrond van Erica of verwijzen impliciet naar de sociaal-culturele-religieuze toestanden in het dorp aan de Verlengde Hoogeveense Vaart vanaf het einde van de 19e eeuw. Dit betekent uiteraard niet dat zijn werk kan gereduceerd worden tot sociaal-culturele-religieuze romans.

Stout is geen historicus, en hoewel hij soms enig opzoekingswerk verricht is hij toch vooral een verteller, die de door voorgaande generaties doorgegeven gebeurtenissen en personages in een nieuwe gedaante in zijn romanwereld weet in te passen. Hotel Hofhuis mag wel het prototype genoemd worden van de wijze waarop hij dit procedé heeft toegepast.

De romans van Stout kunnen ongetwijfeld gelezen worden zonder enige historische achtergrond - de opgevoerde figuren zijn als het ware tijdloze karakters geworden - maar dit neemt niet weg dat enige duiding of een korte historische schets verhelderend kan werken.

Het interessante aan dit boek is dat Stout zich niet beperkt tot het schetsen van het dorpse Erica en zijn sociaal-culturele- religieuze strijd, maar dat hij ook oog heeft voor ontbrekende culturele ontwikkeling.

Gerard Stout und Erica, Dorf am Kanal

Die meisten der bekanntesten Romane von Gerard Stout spielen vor dem Hintergrund von Erica oder beziehen sich implizit auf die soziokulturell-religiösen Verhältnisse des Dorfes in der Verlengde Hoogeveense Vaart am Ende des 19.

Das bedeutet natürlich nicht, dass sein Werk auf soziokulturell-religiöse Romane reduziert werden kann.

Stout ist kein Historiker, und obwohl er manchmal recherchiert, ist er in erster Linie ein Geschichtenerzähler, dem es gelingt, Ereignisse und Personen, die von früheren Generationen überliefert wurden, in einem neuen Gewand in seine Romanwelt zu integrieren. Hotel Hofhuis kann als Prototyp dieser Technik angesehen werden. Stouts Romane lassen sich zweifellos auch ohne historischen Hintergrund lesen - die dargestellten Figuren sind sozusagen zeitlos geworden -, was aber nichts daran ändert, dass eine Interpretation oder ein kurzer historischer Abriss aufschlussreich sein kann. Das Interessante an diesem Buch ist, dass Stout sich nicht darauf beschränkt, das Dorf Erica und seine soziokulturellen und religiösen Kämpfe zu beschreiben, sondern auch die fehlende kulturelle Entwicklung in den Blick nimmt.

Gerard Stout and Erica, village on the canal

Most of Gerard Stout's most famous novels are set against the background of Erica or implicitly refer to the socio-cultural-religious conditions in the village on the Verlengde Hoogeveense Vaart at the end of the 19th century.

Of course, this does not mean that his work can be reduced to socio-cultural-religious novels.

Stout is not a historian, and although he sometimes does some research, he is first and foremost a storyteller, who manages to fit events and characters handed down by previous generations into his novel world in a new guise. The Hotel Hofhuis can be seen as a prototype of his use of this technique.

Stout's novels can undoubtedly be read without any historical background - the characters portrayed have become timeless figures, so to speak - but this does not detract from the fact that some interpretation or a brief historical sketch can be enlightening.

What is interesting about this book is that Stout does not limit himself to describing the village of Erica and its socio-cultural and religious struggles, but also has an eye for the lack of cultural development.

Gerard Stout et Erica village au bord du canal

La plupart des romans les plus célèbres de Gerard Stout ont pour toile de fond Erica ou font implicitement référence aux conditions socioculturelles et religieuses du village du Verlengde Hoogeveense Vaart à la fin du 19e siècle.

Bien entendu, cela ne signifie pas que son œuvre puisse être réduite à des romans socioculturels et religieux.

Stout n'est pas un historien ; même s'il fait parfois des recherches, il est avant tout un conteur. Il parvient à intégrer dans son univers romanesque, sous une nouvelle forme, des événements et des personnages transmis par les générations précédentes. L'hôtel Hofhuis peut être considéré comme un prototype de cette technique.

Les romans de Stout peuvent sans aucun doute être lus sans contexte historique ; les personnages représentés sont pour ainsi dire devenus des figures intemporelles. Cependant, une interprétation ou une brève esquisse historique peut s'avérer éclairante.

Ce qui est intéressant dans ce livre, c'est que Stout ne se contente pas de décrire le village d'Erica et ses luttes socioculturelles et religieuses, mais qu'il s'intéresse aussi à l'absence de développement culturel.

